

BÁCS-KISKUN MEGYE MŰLTJÁBÓL

V.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
V.**

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI VIII.

BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL

V.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI VIII.

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL

V.

Oktatás-nevelés

Szerkeszti

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

KECSKEMÉT, 1983

A kötet szerzői

BÁRTH JÁNOS, BÁRTHNÉ BERHIDAI ÁGNES, BODOR JENŐ,
FEHÉR MÁRIA, KEMÉNY JÁNOS, KOPASZ GÁBOR, KOVÁCS
LÁSZLÓ, SZ KÖRÖSI ILONA, KRAJCSOVSZKI JÓZSEF, KRAJNYÁK
NÁNDOR, MÁNDICS MIHÁLY, PINTÉR ILONA, SZÓTS RUDOLF,
UDVARHELYI ISTVÁN, ZORN ANTAL

Lektorok

BŐÖR LÁSZLÓ, CSATÁRI DÁNIEL, GÁCSEK JÓZSEF, SCHNEIDER
MIKLÓS, SIMON GYULA, SZABÓ FERENC, SZVÉTEK SÁNDOR

A védőborítót

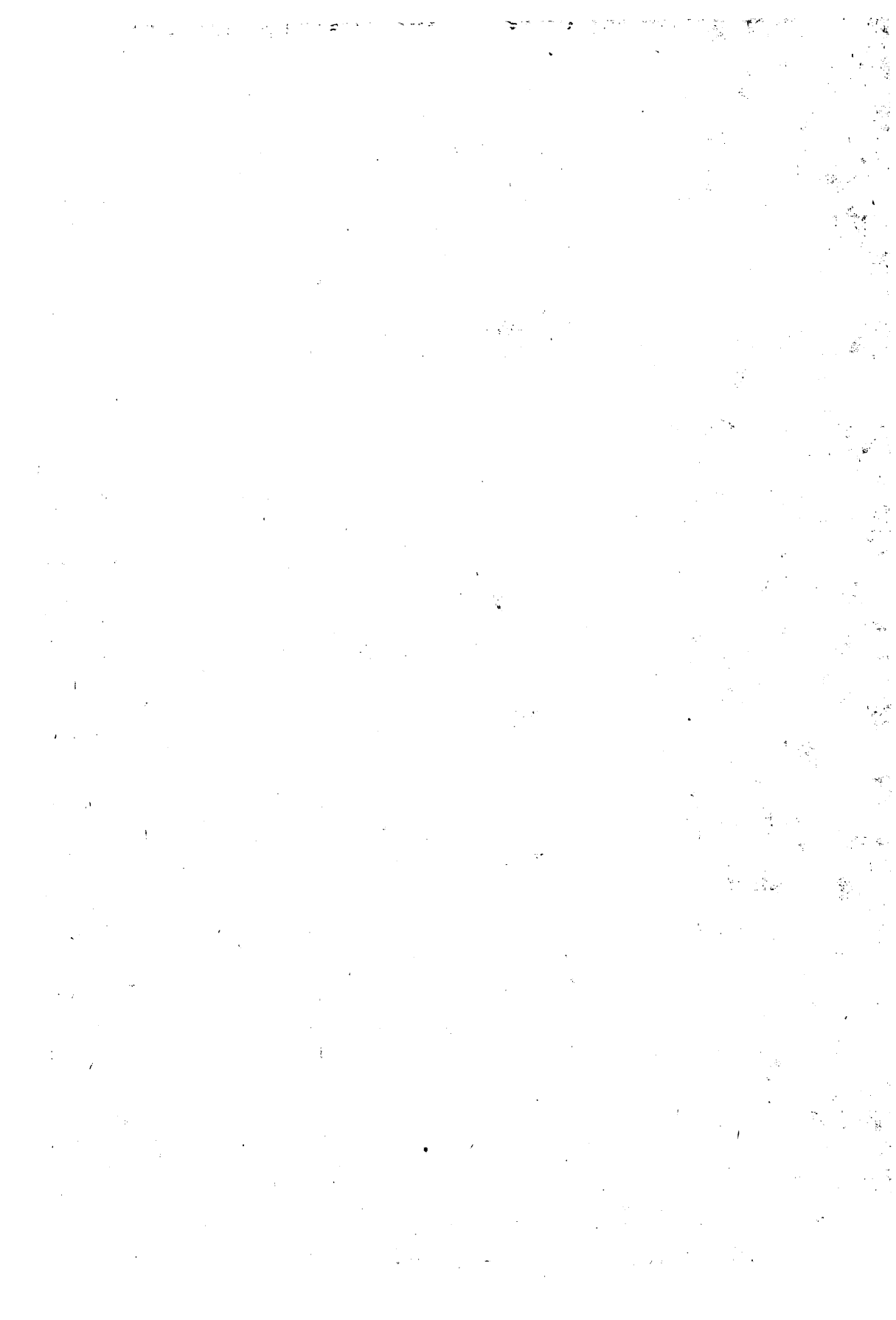
BODRI FERENC

tervezte

ISSN 0133-1299

ISBN 963 01 4307 0 V.

OKTATÁSPOLITIKA

Bács-Kiskun megye oktatásügyének jellemzői a felszabadulás után (1945–1970)

BODOR JENŐ

A magyar neveléstörténetben a legmozgalmasabb, legjelentősebb és valóban korszakalkotó szakasz hazánk felszabadulásával kezdődik. A magyar nép — élve a történelmi lehetőséggel — nemcsak a fasiszmus maradványaitól szabadította meg magát, de a Magyar Kommunista Párt programja alapján a feudálkapitalista társadalmat is megdöntötte. Az 1944 őszétől 1948 közepéig tartó forradalmi folyamat során a polgári demokratikus és a szocialista forradalomnak egy sajátos — népi demokratikus — formáját teremtette meg, és győzelemre vitte a proletárdiktatúrát.

Az egész nép életét alapjaiban megváltoztató forradalmi átalakulás politikai és gazdasági küzdelmeiből a nevelésügyre is nagy feladatok hárultak. Az analfabétizmust, a széttagolt — zömmel egyházi jellegű — közoktatás XIX. századi állapotát megszüntetni, és a magyar köznevelést a szocialista tudatformálás feladatainak teljesítésére alkalmassá tenni — ez az izgalmas és felelősségteljes munka adja az 1945 utáni neveléstörténet tényanyagát. A korszak dokumentumainak tanulmányozása közben feltárul előttünk ez — a ma már történelmi jelentőségű és forradalmi eredményeket felmutató — heroikus munka, amely a mindennapok apró feladatainak teljesítésekor nem volt ugyan hősies, csak egyszerűen nehéz és gyümölcsseit lassan érlelő.

Jelen tanulmányban ennek „az egész világot sarkaiból kiforgató” munkának a kibontakozását és negyedszázados főbb eredményeit tárom fel egy megye látóhatárára leszűkítve. Egy olyan megye felszabadulás utáni neveléstörténetét kutattam, amely kétszeresen is hátrányos történelmi és társadalmi terhekkkel indult el 1944 őszén az új, a demokratikus fejlődés útján. Sajátossága egyfelől a Magyarországon sehol másutt nem létező nagyságú és kifejtettséggű tanyavilágból, másfelől Bácska fejlődésének történetéből fakad. A kétszázezernyi tanyán élő ember és az ötvenezernyi német, délszláv és szlovák nemzetiségű lakos körében az új élet politikai, ideológiai és társadalmi célkitűzéseit megértetni, elfogadtatni és megvalósítani — sajátos és nem kis erőfeszítést jelentett minden illetékes szerv és személy számára.

Bács-Kiskun megye 1950. január 1. óta létezik. A jelenlegi megye terüle-

tén működő szervek és intézmények adatait is több helyen találhattam csak meg. Ami azonban ennél is lényegesebb, az éppen az a közigazgatási szervező munka, ami az egymástól eltérő Homokhátság és Észak-Bácska különböző fejlettségű és adottságú településeit igyekezett egy szintre fejleszteni. A gyakorlati munkában — olyan feladatok teljesítésekor, mint a népiskolák általános iskolává fejlesztése vagy az 1961. évi iskolareformtörvény végrehajtása — olykor megoldhatatlannak látszott. A végzett munkát és az eredményt is ezeknek és egyéb sajátosságoknak a figyelembevételével értékelhetjük.

Vizsgálódásom és összegező munkám döntő mértékben az általános és középiskolára irányult. Ezek kialakulását és fejlődését követtem nyomon Bács-Kiskun megyében. A két kulcsfontosságú intézménytípus fejlődésének bemutatásán túl a köznevelés többi intézményére — nagy fontosságuk és speciális feladataik hangsúlyozása és elismerése mellett — most nem térünk ki. Az óvodai, gyógypedagógiai, nevelőotthoni és diákotthoni hálózatok fejlődésének bemutatását következő feladatnak tekintjük.

A köznevelés demokratikus reformja

Az élet újraindulása a felszabadulás után

Az 1944/45-ös tanév az egész magyar közoktatásügy történetében szinte egyedülálló, remélhetőleg soha meg nem ismétlődő példát statuált. A hosszú, 1944 áprilisa óta tartó kényszervakáció után a szeptember elején kezdődő tanév a frontvonal közeledtével néhány hét után újra megszakadt. A Szovjetunió Vörös Hadseregének felszabadító csapatai 1944. október 12-én érték el a jelenlegi megyehatárt. A kiürítési parancsot a legtöbb községben csak a Szálasi-hatóság képviselői teljesítették, mentve saját életüket és rablott holmijukat. A lakosság általában nem menekült el, sőt tudunk olyan esetekről is, hogy a kiürítési parancsot megtagadva — Kiskunfélegyházán és Kalo-csán például — az egész város lakossága bevárta a felszabadító csapatokat,¹ míg Kecskemétet szinte teljesen kiürítették.²

A mai Bács-Kiskun megye 1944. október 12. és november 14. között szabadult fel végleg. A hadi eseményektől függően, de szinte „... a szovjet hadsereg megérkeztét követő első napokban kiadott parancsokban a parancsnok

1 BÁRSONY, 1970. 21—37. p.

2 BÁLINTNÉ—SZABÓ, 1971. 76. p.

az iskolák további működését kívánta meg”.³ Ilyen felhívást adott ki a felszabadulás után öt nappal Baja város vezetője is, melyben többek között a tanítás újrakezdését október 27-ben jelölte meg.⁴ Az iskolák zöme azonban a felhívás ellenére a legjobb akarattal sem kezdhette meg működését, hiszen többségük vagy háborús kárt szenvedett, vagy továbbra is katonai — legtöbbször kórházi — célt szolgált. A jelenlegi megye területén mintegy ezer épületből közel hétszázra volt jellemző a fenti helyzetkép. A felvonulási területen egészen 1945 január-februárjáig folyamatos és eredményes tanításról alig beszélhetünk.⁵ A többé-kevésbé rendszeres tanítás — bár változóan mostoha körülmények között — megszerezte 1944. november-december hónapokban kezdődött meg. Községeink többségében az iskolák, ha romosan is, de használatba vehetőek voltak. Városaink közül Baján, Kiskunfélegyházán és Kecskeméten azonban szinte az egész tanévet átmeneti, szükségmegoldást jelentő épületekben kellett végigtanítani. Különösen súlyos volt Kecskemét helyzete. Itt több iskola a tanév végéig „egyesítve” és magánházakban végezte feladatát. Ugyancsak Kecskemétet jellemzi, hogy míg diákotthonjait más célra használták, „Izsákon 45 tanuló készült a vizsgákra egy gimnáziumi tanár vezetésével, hasonlóképpen Lakiteleken is”.⁶

A felszabadulás utáni első tanévre tehát a legjobb esetben is csak az élni, dolgozni akarás volt a jellemző. Tiszteletreméltó éppen ezért az a társadalmi összefogás, amellyel a legtöbb helyen megteremtették a tanítás legalapvetőbb feltételeit. Ebben nagy szerepet vállaltak a felszabadulás után megszervezett demokratikus szervek, a politikai pártok és mindenekelőtt a pedagógusok. Helytállásukról az 1944/45-ös tanév újraszervezése, az iskolák helyreállításának megkezdése önmagáért beszél. Az új, a demokratikus élet igénylését mindennél ékeesebben bizonyítja az igazoló bizottságok pedagógusokat érintő munkája. Bács-Bodrog vármegyében a VKM 40.385/1946. V. számú rendeletének végrehajtása során egyetlen pedagógus ellen sem kellett vizsgálatot indítani.⁷ A Kecskeméti Népoktatási Kerület Tanfelügyelősége területén a 743 tanítóból is mindössze egyre vonatkozott a fenti rendelet.

Az 1945/46-os tanév munkáját már több szempontból is a szervezettség, a rend, sőt néhány területen a határozott előrelépés jellemezte. 1945 nyarán, a fasizmus világméretű leverése időszakában teljesen magától értetődő volt az MKP 1944. novemberi programjavaslata, miszerint „... az oktatásból, a kultúrából (. . .) ki kell küszöbölni a fasiszta mételyt, a népellenes szelle-

3 BKmL: Bács-Bodrog vármegye és Baja thj. város Tanfelügyelőségének iratai. 1944—45.

4 BÁLINTNÉ—SZABÓ, 1971. 78. p.

5 BKmL: Bács-Bodrog vármegye Tanfelügyelőségének iratai. 1944—45. 220/1944.

6 A Kecskeméti Egyesített Gimnázium évkönyve az 1944—45. iskolai évről. 9. p.

7 BKmL: Közigazgatási Bizottság iratai 1945—91.: Bács-Bodrog vármegye Tanfelügyelőségének iratai 1944—45. 120/1946. — A Kecskeméti Népoktatási Kerület tanfelügyelőjének 1945. dec. 15-i jelentése.

met, a faji és nemzeti gyűlöletet”.⁸ Részben az időhiány, részben pedig a gazdasági helyzet miatt erre a tanévre még nem készülhettek el a régi tanügyi dokumentumokat és tankönyveket pótló újak, így annál nagyobb jelentőségű volt a pedagógusok és az iskola demokratikus áthangolása.⁹

Az 1945 tavaszán Kecskeméten megszervezett — ekkor még ritkaságszámba menő — demokratikus átképző tanfolyamot¹⁰ az 1945/46-os tanévben a tudatosan szervezettek tömege követte az egész megyében. A tanfolyamokat a tanfelügyelőségek a nagyobb községekben és városokban sorra megrendezték. Ezeken előadásokat tartottak a nemzeti bizottságok, a Pedagógusok Szabad Szakszervezete és a demokratikus politikai pártok képviselői. Baján, Kecskeméten, Kiskunfélegyházán, Jánoshalmán és Bácsalmáson, sőt valamennyi járási székhelyen jól sikerült hatnapos átképző tanfolyamokat tartottak.¹¹

A kor hangulatát, politikai érzékenységét, az iskolai életre (és természetesen az élet más területére is) figyelő közvéleményt jól érzékelteti a Bajai Hírlap 1945. október 16-án megjelent cikke, amelyet a tanfelügyelőnek a VKM 51.711/1945. sz. rendeletének végrehajtása érdekében kiadott körlevelé váltott ki. A tanulóifjúság eltiltása a pártpolitikai élettől — a rendelet pozitív céljától eltérően — éppen a jobboldalnak kedvezett.¹² Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a kérdés megítélésében nézetek mellett osztályérdekek is összecsaptak.

A tanév kezdetére sokat javult a pedagógus-ellátottság. A Kecskeméti Népoktatási Kerület tanfelügyelője 1945 szeptemberében jelenti a Közigazgatási Bizottságnak, hogy a hozzá tartozó területen az egytanerős iskolákat negyven új állás szervezésével két tanítósra fejlesztették.¹³

Az általános iskola megteremtése

A népi demokratikus közoktatási rendszer fejlesztése szempontjából a fel szabadulás után a legjelentősebb lépés az „általános iskola” megteremtése. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 augusztusi döntése tette valóban reálissá a „közoktatásügy újjászervezését népi demokratikus alapon”. Az MKP soron következő III. kongresszusa ennek alapján határozott az általános

8 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. 1967. 38. p.

9 *Magyar Közlöny*, 1945. 11. 3. p.

10 A Kecskeméti Egyesített Gimnázium évkönyve az 1944—45. iskolai évről. 9. p.

11 BKmL: A Bajai és Kecskeméti Népoktatási Tanfelügyelőség iratai. 176/1946.

12 Uo.: Bács-Bodrog vármegye és Baja thj. város Tanfelügyelőségének iratai. 000.134/1945.

13 Uo.: Közigazgatási Bizottság iratai. 1945/1—96: A Kecskeméti Népoktatási Kerület havi jelentései.

iskola kiépítésének meggyorsításáról.¹⁴ A kormány rendelete — a dolog természeténél fogva — több éven keresztül megvalósítható programot jelentett. Az iskolaszervezési feladat halaszthatatlanná tette új tanterv kiadását és a szükségletnek megfelelően szaktanárok képzését. A központi és a területi tanügyi szervek legfőbb feladata volt tehát a feltételek megteremtése az általános iskolák megszervezéséhez. A munka első szakaszában természetes előnnyel indultak a polgári iskolával és középiskolával rendelkező városok, községek. Így volt ez a mai Bács-Kiskun megyét jelentő akkori Bács-Bodrog vármegyében és a Kecskeméti Népoktatási Kerületben (később Dél-Pest vármegyei) is. A 44 középfokú és szakiskola megadta az induláshoz szükséges alapokat.¹⁵

Az új iskolatípus megteremtése volt az első döntő lépés a széttagolt, feudális viszonyokat őrző magyar iskolarendszer felszámolása felé. Tudta ezt az iskolaügyben akkor érdekelt minden szervezet, éppen ezért reagált érzékenyen mindenki a feladatra. A tanfelügyelőségek joggal nevezték minden „eddiginél sokkal nehezebb feladatnak”.¹⁶

Bács-Bodrog vármegyében a település- és iskolastruktúra ismeretében a tanfelügyelőség megállapította, hogy „előreláthatólag minden iskola átszervezhető általános iskolává”. Ugyanebben a megyében az egyházak, eltérő módon ugyan, de szintén reagáltak az általános iskola szervezésére. Bácsalmáson és Jánoshalmán „a polgári iskola átszervezése ellen az egyházi hatóság kifogásokat emelt. (. . .) Katymáron, Vaskúton, Garán és Bácsalmáson a református egyházak népiskola, illetve általános iskola felállítását határozták el”.¹⁷

Az előbbinél nehezebb feladat előtt állt a Kecskeméti Népoktatási Kerület, amelynek területén a sok tanyai és kisiskola (összesen 274 egység) szervezetét kellett alkalmassá tenni az általános iskola követelményeinek. Így történhetett aztán, hogy amíg Bács-Bodrog vármegyében az 1946/47. tanév elején „minden községben van általános iskola, és népiskola csak néhány tanyán van”,¹⁸ addig a Kecskeméti Népoktatási Kerületben ugyanekkor a 42 645 tanulónak csak 64 százaléka járhatott általános iskolába, a többi továbbra is népiskolában maradt.¹⁹

Az általános iskola megszervezésének számos objektív akadálya volt még a későbbi években is. Így mindenekelőtt a pedagógus- és tanteremhiány. A Kecskeméti Népoktatási Kerület tanfelügyelője még 1947 nyarán is csak

14 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. 1967. 265—275. p.

15 A közoktatásügyi igazgatás újjászervezése. 1935. Mellékletek.

16 BKML: Bács-Bodrog vármegye és Baja thj. város Tanfelügyelőségének iratai. 288/1946.

17 Ua.

18 Uo.: 433/1947.

19 Uo.: A Kecskeméti Népoktatási Kerület Tanfelügyelőségének iratai. 131. Kb./1947.

azt jelentheti, hogy „csaknem minden iskola a tanév elejére kitakarítva, többé-kevésbé rendbehozva nyitja meg kapuit”.²⁰ A háborús károk helyreállításáról azonban még az 1949-es tanfelügyelői jelentésekben is olvashatunk.

Az országban ekkor általánossá vált társadalmi megmozdulás — a „Dolgozók az iskoláért”-mozgalom — a megyében is nagymértékben hozzájárult az iskolák helyreállításához és működési feltételeik javításához. A Kecskeméti Népoktatási Kerületben például a 901 használhatatlan épületből 645 tantermet állítottak helyre társadalmi összefogás segítségével.²¹

Az általános iskola új tanterve az 1946/47-es tanévtől lépett érvénybe. A tanterv méltatói joggal nevezik azt az „egység” és „minőség” szempontjából tartalmában és szemléletében korszerűnek. A régi gimnáziumot, polgári iskolát és a népiskola megfelelő osztályait egységes szerkezetbe csakis új tantervvel lehetett foglalni. Nagy szükség volt már az új tantervekre, mert egyre több jelzés futott össze a nevelési gyakorlat anarchikus, helyenként antidemokratikus voltáról vagy éppen a nemzeti gyűlölködés, a nacionalizmus és a fasiszta maradványok hatásáról. Egyaránt megtalálhatjuk az említett jelenségeket az iskolai munkát irányítóknál és az azt végző pedagógusoknál. 1946 júliusában a budapestvidéki tankerületi főigazgató hivatalba lépésekor a terület valamennyi intézményéhez írott körlevelében például ez olvasható: „Nevelési eszményünk: a jellemes, bátor, tudatos, gondolkodni tudó, függetlenségünket féltő művelt ember. Égessük belé minden tanítványunk lelkébe az elfelejtett ősi jeligét: Ne bánts a magyart! — és ennek új, ma különösen időszerű változatát: Ne bántsuk egymást magyarok!”²²

Az 1946-os tanterv, ha több szempontból kifogásolható módon is, az ilyen és ehhez hasonló nézetek ellen fogalmazta meg a következőképpen az általános iskola célját: „Az általános iskola feladata, hogy a tanulót egységes, nemzeti műveltséghez juttassa, mindenirányú továbbnevelésre képessé tegye, és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje.”²³ A túl általánosra sikerült célmeghatározás természetes, de egyúttal sajnálatos következménye is, hogy nem volt kellő hatással az iskolai élet gyakorlatára. Nem csupán a tantervi, nevelési cél általánosságából következik, de mindenesetre erre is visszavezethető a kecskeméti angolkisasszonyok évkönyvében található megfogalmazás: „A magyar vezetőszererepére hivatott a Dunamedencében . . . [függetlenségéért] keményen megharcolt.”²⁴

A célmegjelölés többféle értelmezését, az előbb ismertetett jelenségeket

20 BKmL: A Kecskeméti Népoktatási Kerület Tanfelügyelőségének iratai. 1947.

21 *Művelődésügyünk*, 24. 1975. 6. p.

22 BKmL: Közigazgatási Bizottság iratai. 131/1946: A Budapestvidéki Tankerületi Főigazgató 1946. júl. 15-i levele.

23 *Tanterv az általános iskolák számára*. 1946. 15. p.

24 *Angolkisasszonyok Értesítője* 1946—47. 5. p.

az akkori politikai helyzet is magyarázza. A kormányzó párt akkor még a Kiszgazdapárt. Az SZDP szintén jelentős politikai tényező. Ezeknek a pártoknak is megvolt a többé-kevésbé megfogalmazott közoktatási programjuk. Az SZDP XXXIV. kongresszusán akcióprogramjába is felvette közoktatási és népnevelési alapelveit: „... demokratikus és szociális szellem, önálló, szabad jellem, az emberiség nemzeti és nemzetközi egymásrautaltságának és együttműködésének tudata.”²⁵

Az említett hiányosságokat csak tovább növelte az 1945/46-ban fellendült továbbképzés lanyhulása, és az 1947-ben indult — kizárólag szakmai — pedagógusképzés sem sokat változtatott a helyzeten. Az 1947-ben indult, úgynevezett „szakosító” tanfolyamok elsősorban — a hiányzó szaktanárok gyors pótlását szolgáló — mennyiségi változást hoztak. A szakosító tanfolyamokon 1947 nyaratól évente 350—400 pedagógus vett részt Bács-Kiskun megye mai területéről.²⁶ A pedagógusok ideológiai továbbképzésének érdemi megoldása ebben az időben még várat magára.

A politikai és ideológiai tisztánlátás hiánya a pedagógiában 1947 körül egyre inkább érezhetővé vált. A problémákat csak az 1948 után bekövetkezett lépések szüntették meg. Ezek viszont már az MKP programja alapján sorra kerülő intézkedések közé tartoznak.

Az 1946-os általános iskolai tanterv és óraterv végrehajtása sem volt zökkenőmentes. Amennyire látványos az első pillanatban az V—VIII. osztályos óratervben a 13 kötelező tantárgy mellett a 8 választható, annyira vegyes értékű volt a gyakorlatba való áttétel. Részben a tárgyi feltételek hiánya, főleg pedig a szaktanárhiány miatt a legtöbb iskolában a gazdasági gyakorlatok és a háztartási gyakorlatok volt az egyetlen választható tantárgy. Az idegen nyelvek választásánál sem volt jobb a helyzet. Az élő idegen nyelvek tanítását vagy a latin nyelv oktatásának továbbélését kifejezetten az elődiskola személyi feltételei és tradíciói határozták meg. Ez magyarázza, hogy amai Bács-Kiskun megye területén az idegen nyelvet tanuló 5785 általános iskolás 87 százaléka németet, 9 százaléka a latin nyelvet tanulta, és mindössze 4 százaléka az angol, orosz, horvát vagy francia nyelvet.²⁷

A 6.650/1945. M. E. sz. kormányrendelettel létesített 8 osztályos általános iskolának még hosszú évekig a legnagyobb gondja a rendszertelen iskolába járás. Az 1946—1948-as években a leggyakoribb távolmaradási ok, hogy a „14—15 éves fiatakorúak kenyérkeresetre vannak utalva”. Ezek közül sokan

25 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. 1907. 114. p.

26 BKmL: A Kecskeméti Tanfelügyelőség iratai: Dél-Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Tankerületi Főigazgatójának iratai. 250—9/1949.

27 BKmL: Közigazgatási Bizottsági iratok. 131/1947: A Kecskeméti Népoktatási Kerület Tanfelügyelőjének havi jelentései.

—a továbbtanulás érdekében — a VKM rendelete alapján „vendéghallgatóként” készültek fel a magánvizsgára.²⁸ Az évenként lemorzsolódtak aránya a felső tagozatban megdöbbentő méretűvé vált. Az 1947/48. tanévben az V. osztályosok létszáma a népiskolákban 29 százalékkal, az általános iskolákban 25 százalékkal kevesebb, mint az előző tanév IV. osztályosainak létszáma. A VIII. osztályosok száma pedig mindössze 22 százaléka a nyolc év előtti elsősöknek (ideértve a polgári iskola és a gimnázium megfelelő osztályait is).²⁹ A lemorzsolódás veszélye — bár egyre csökkenő mértékben — tulajdonképpen végig kísért az általános iskolában egészen napjainkig. Éppen ezért erre még később is vissza kell térnünk.

Az iskolák államosításáért folytatott harc

Magyarországon a polgári forradalmi átalakulás az élet több területén — így a közoktatásban is — felemás megoldást hozott. Ennek tudható be, hogy Kossuth és Eötvös törekvései csak részeredményeket hoztak, a Tanácsköztársaságot követő ellenforradalmi korszak pedig messze lemaradt az európai polgári államoktól.

Az 1945-ben kibontakozó antifasiszta, antifeudális, demokratikus folyamatban mindenki tudta, hogy nem lehet többé a régi szellemben és módon tanítani. A küzdelem első szakasza a demokratikus iskoláért folyt. A 8 osztályos általános iskola megteremtését többen nevezték — joggal — a „közoktatásügy földreformjának”.

A tényleges földreform is érezte hatását. Azt ugyanis, hogy a nagybirtokok felosztása után az iskolafenntartásban is részt vállalt az állam. A fenntartással kapcsolatos problémák már nem sokkal a felszabadulás után jelentkeztek. A Bács-Bodrog vármegyei tanfelügyelő jelentéseiből már 1945 végén megtudjuk, hogy „a földbirtokreform végrehajtása során . . . több helyen az uradalmi népiskola fenntartója megszűnt”.³⁰ Az így keletkezett problémákat többféleképpen rendezik. Egyes helyeken az egyházközség, másutt a község vállalta a fenntartást, megint másutt állami kezelésbe került az iskola. Ez utóbbira Kecskemét város irataiban találunk példát, egyházi kezelésbevételről Mélykút esetében tudunk.³¹

A továbblépést több, a koalíciós helyzetből fakadó tényező is sürgette.

28 Uo.: Közigazgatási Bizottsági iratok. 67/kb. 1—96/1945.

29 BKmL: Kecskeméti Tanfelügyelőségi iratok: Dél-Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Tankerületi Főigazgatójának iratai. 250—12/1949.

30 BKmL: Közigazgatási Bizottsági iratok. 159/1945.

31 Uo.: Kecskemét város iratanyag 1945—46. 3. köteg 381—1.075/1948.: Kecskemét város iskoláinak államosítása.

Az MKP Politikai Bizottságának 1946. december 25-én kelt határozatából megtudjuk, hogy a Kiszgazdapárt szerint „a közoktatásügyi miniszter nem lehet protestáns ember”.³² Ebből, továbbá a tankönyvek állami kiadása körüli vitákból is kitűnik, hogy a demokratikus iskolareformot a koalíció pártjai különbözőképpen értelmezték. Más oldalról közelítve meg a dolgot, 1945/46-ban úgy alakultak az ország erőviszonyai, hogy a közoktatás területén a demokratikus tovább haladást éppen az iskolák többségének egyházi tulajdonban léte akadályozta. Az a tény pedig, hogy a tanítóképzők 74 százaléka volt egyházi jellegű, éppenhogy kérdéssé tette a nevelésügy demokratikus továbbfejlődését.

Az előkészületek és a különböző szintű kezdeményezések már 1947-ben elkezdődtek.³³ Az államosításért folytatott harc különösen az általános iskolák, valamint a tanító- és óvónőképzők esetében érintette érzékenyen az egyházakat. A mai Bács-Kiskun megye területén ez főleg a Kalocsai Főegyház-megyei Tanfelügyelőségénél mutatkozott meg élesen, de végül is nem volt egyetlen község vagy város 1948-ban, amelyet az iskolák államosítása nem érintett volna. Kecskemét városa az addigiak mellé 1947-ben is további 46 községi iskolát — 136 pedagógussal — adott át állami kezelésbe.³⁴

Amikor az államosítási törvénytervezet és a készülő intézkedések nyilvánvalóvá lettek, politikai és világnézeti hovatartozásától függően a megye közvéleménye is megmozdult. A pedagógusok körében az előkészítésben, a felvilágosításban az MKP, a Pedagógus Szakszervezet és a tanfelügyelőségek végeztek propagandamunkát. Szakszervezeti gyűléseken,³⁵ értekezleteken és röplapokon³⁶ foglalkoztak a közelgő államosítással.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Nemzeti Bizottsága 1948. május 24-én egyhangúlag állást foglalt az iskolák államosítása mellett. Az állásfoglalást a vidéki nemzeti bizottságoknak is megküldték. Így az iskolák államosítása fokozatosan végiggyűrűzött minden városon, községen. A megye 232 községéből 224-ben az államosítás mellett, 3 helyen ellene, 5-ben pedig nem foglaltak állást.³⁷ Amint látható, a községek zöme, bár nem harc és vita nélkül, de az államosítás mellett döntött. Nem egyedüli példa a kiskunmajsai, ahol a község képviselő-testületi közgyűlésén is vita folyt az iskolák államosításáról. A vitában a Kommunista Párt községi szervezetének képviselője hangoztatta, hogy: „... az államosítás nem sérti a vallást... és, hogy az

32 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. 1967. 303. p.

33 HORVÁTH, 1975. 141—157. p.

34 BKmL: Közigazgatási Bizottsági iratok. 131/1947: A Kecskeméti Népoktatási Kerület Tanfelügyelőjének havi jelentései.

35 Jánoshalmi Kisújság, 1948. febr. 8. 1. p.

36 BKmL: Kecskeméti Tanfelügyelőségi iratok. 5.870/1948.

37 *Művelődésügyünk*, 24. 1975. 6. p.

államosítás is csak a nép érdekében történik anélkül, hogy a vallási szabadságot megsértené vagy korlátozná”. A községi képviselő-testület ezután egyhangúlag az államosításra szavazott.³⁸

Az egyházak más-más hangnemben ugyan, de szinte teljes egészében az államosítás ellen voltak. Mindszenty hercegprímás állásfoglalása, az iskolák államosítása elleni ténykedése sokakat — főleg a vallásos tömegeket — megzavarta. A püspöki körlevél, a templomi szószékről elhangzott felszólítás is megtette a hatását. Bár nem áll egyedül, de szélsőségesével a legkifejezőbb a bácsalmási plébános ténykedése, aki megszavaztatta a templomban a hívőket, és kiküldte azokat, akik nem szavaztak.³⁹ Az egyházi iskolák államosítása a politikai testületek színterén túl is gyűrűzött. A leltározás a legtöbbször összeütközési felületté vált. Kalocsáról, Bajáról és más településekről is feljegyezték, hogy az iskolai felszereléseket elszállították a leltározók elől.⁴⁰ A Kecskeméti Református Egyházközség presbitériuma határozatban kérte a fenntartása alatt működő iskolák egyházi tulajdonban hagyását.⁴¹

A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozatában okkal sürgeti tehát az iskolák államosítását. Az 1948. június 16-án összeülő országgyűlés egy politikailag és szakmailag egyaránt jól előkészített témát tűzött napirendjére, amikor megkezdte „a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele . . .” fölött a vitát. Az a program, amit Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter parlamenti beszédében felvázolt, az államosítás tartalmát és perspektíváját is érzékeltette. „A törvényjavaslat célja az egységes nemzeti műveltség kialakítása. (. . .) A köznevelés egységesítése nem hirtelen született vágya a magyar köztársaság kormányának. A magyar nevelésügy legnagyobb gondolkodóinak, Schnellernek, Imre Sándornak, Nagy Lászlónak és . . . Kemény Gábornak munkásságában fejeződik ki ez az egész köznevelési gondolkodás és irányzat.”⁴²

Az iskolák államosításának végrehajtása a megyében

Az 1948. évi XXXIII. törvénycikk parlamenti elfogadása pontot tett végre az egy évszázada tartó per végére, és megteremtette államjogi alapját a vagyonos osztályok művelődési monopóliumának felszámolására. Orszá-

38 BKmL: Kiskunmajsa község közgyűlési jegyzőkönyvei. 1946—1950. 1948. június 12.: jkv.

39 *Művelődésügyünk*, 24. 1975. 6. p.

40 GERGELY—KŐHEGYI, 1980. 47. p.

41 A Kecskeméti Református Egyházközség iratai. 1948. Kecskemét. 268/1948—95.

42 Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról. 1945—1948. 1979. 796. p.

gosan az államosítás 5437 iskolát 18 000 pedagógussal, 47 tanítóképzőt és 120 gimnáziumot 1718 nevelővel — érintett közvetlenül.⁴³

A jelenlegi Bács-Kiskun megyében 212 általános és népiskola 1196 tanítójának és 417 középiskolai tanárnak hozott fordulatot az életébe az iskolák államosítása. Mindkét akkori közigazgatási területről jelentették a tanfelügyelőségek, hogy az államosítás során érintett pedagógusok elfogadták az átminősítő kinevezést, kivéve a szerzetes tanítókat, tanárokat.⁴⁴

Az államosítás utáni első tanévet a két közigazgatási területen 2100 pedagógussal kezdték meg. „Augusztus utolsó napjaiban minden iskolában szülői értekezletet tartottak, amelyen tájékoztatták a szülőket az államosításról. A volt szerzetesi iskolákban félrevezetett szülők zavart igyekeztek kelteni, azonban a kapott felvilágosítás után a legtöbb szülő végrehajtotta a beiratkozásra vonatkozó rendelkezéseket.”⁴⁵ A tanévnyitó ünnepeket a lehetőségekhez képest ünnepélyes keretek között tartották meg. Rendzavaró eseményről mindössze egy helyről találunk feljegyzést: Jánoshalmán az iskolai tanévnyitó ünnepély szónokát közbekiáltásokkal megzavarták. A tanévnyitó ünnepély botrányba fulladt.⁴⁶

Az államosítási eljárás, az iskolák leltár szerinti átvétele, a megye minden iskolájában megtörtént. A leltározó bizottságok azonban szinte minden esetben a tiltakozások özönével találkoztak. A legtöbb helyen — a már említett püspöki körlevelek hatására — az egyházak képviselői jegyzőkönyvekben fejezték ki ellenvéleményüket. A legélesebben a kalocsai Jézus Társaság tulajdonában lévő gimnázium, általános iskola és tanulótthon államosításakor nyilvánult meg a szembeszegülés. A volt rektor „tiltakozik az intézetek lefoglalása, átvétele, kisajátítása ellen”. Tiltakozása tartalmazza a természetjogra, a szabad vallásgyakorlatra vonatkozó közismert egyházi érveket, de nem kevés benne a szélsőséges túlzás sem. Az államosítást az „Isten, állam, demokrácia, alapvető emberi jogok, a becsületes munkások ellen való bűnöknek” minősítve kijelenti „,hogy csakis a hatalomnak engedve tesz eleget az államosítási feladatoknak.”⁴⁷ Ehhez hasonló megnyilvánulásokat szerte a megyében szép számmal találunk.

A tanítás, az élet mindezek ellenére 1948 szeptemberétől egyre nyugodtabb mederben folytatódott. Az iskolák munkáját közvetlenül már kevésbé zavarták a „vagyon megosztási vizsgálatok”, a volt egyházi iskolák közös használatra — főként a vallási rendezvények szempontjából — történő

43 *Köznevelés*, 1952. 6. 475—527. p.

44 BKmL: Közigazgatási Bizottsági iratok. 67/1948.: A Kecskeméti Népoktatási Kerület Tanfelügyelőjének jelentései.

45 Ua.

46 Uo.: Bács-Bodrog vármegye Főispáni Iratok. 419/főisp. 1948.

47 BKmL: Kalocsai Jézus Társaság Szent István Gimnáziuma iratai. 1947—48.

kijelölései. Bár az államosítási határozatok zöme 1950. június-július táján elkészült, a telekkönyvezéssel még az 1952—1954-es években is találkozunk.⁴⁸

Az iskolák államosítása megteremtette a szervezeti és tartalmi kereteket a demokratikus célkitűzések kiteljesítéséhez és a szocialista kultúrforradalom feladatainak mevalósításához. Az 1948. évi XXXIII. törvény megvalósult. Az elmúlt évtizedek mindenkit meggyőzhettek arról, hogy a Magyar Népköztársaság hivatalos szervei jól sáfárkodtak a lehetőséggel. Rövid néhány év alatt a kötelező általános iskola, az állami oktatás minden szintje sikeresen hozzájárult a vagyonos osztályok műveltségi monopóliumának megszüntetéséhez.

A felszabadulás utáni koalíciós időszak nevelésügyének a fejlődés szempontjából legjellemzőbb területeit érintettem eddig. Nem foglalkoztam viszont több, ugyancsak jelentős problémával. Ilyenek mindenekelőtt a felnőttoktatás, az ifjúsági mozgalom, a nemzetiségi oktatás. Ezekre — jelentőségükre való tekintettel — később, fejlődésüket részletesebben bemutatva térek rá. Úgyszintén alig érintettem eddig a megye egyik legspeciálisabb, oktatásügyét nagymértékben meghatározó tanyai kisiskolák helyzetét. Mivel az államosítás előtt az osztottság tekintetében alig volt különbség sok belterületi és tanyai iskola között, eddig ezt figyelmen kívül hagytam. Részletesebb bemutatására később visszatérek.

A szocialista köznevelés megalapozása és fejlődésének kezdetei

Az államosítás utáni évek

A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata megfogalmazta a köznevelés, művelődés és közérkölcés továbbfejlesztéséhez az elvi-politikai alapokat. Az MDP kongresszusa után röviddel sorra került az iskolák államosításának törvénybeiktatása. Ezzel a szervezeti feltételek is megteremtődtek a szocialista iskola kibontakozásához.

Az iskolák államosításától az 1950-es párthatározatig nagyot lépett előre oktatásügyünk. Csak felsorolásszerűen megemlítve, a részletes kifejtés igénye nélkül: átszervezték a területi tanügyigazgatást, a középiskolákat;

⁴⁸ Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Archívuma. Kecskemét. 1954. 1. F.

a tanulók szociális összetétele a társadalom tényleges rétegződéséhez igazodott; szélesedett az úttörőszervezet hatása az általános iskolákban; a hitoktatás fakultatívvá vált. Ezek közül némelyik — a hitoktatás például — 1949 nyarán és szeptemberében újra felkavarta a kedélyeket, de a többi is nagyarányú politikai nevelő, szervező munkát igényelt. Nem kis harc eredménye volt a szociális összetétel megváltoztatása a középiskolákban vagy az új tanügyigazgatás megszervezése.

A fakultatív hitoktatás bejelentése több iskolában csak a tanévnyitó ünnepek rendjét, de sok helyen a nyugodt tanévkezdést is megzavarta. Ez várható volt, hiszen a katolikus egyház két főpásztori levélben foglalt állást a hitoktatásnak heti két órába zárása ellen. „Mit ér a két hittanóra, ha a történelem, irodalom, természetrajz, természettan, mindennapi ismeretek stb. órákon azt tönkreteszik a materializmus szellemében átképzett tanárok, tanítók?”⁴⁹ A református egyház lojálisabb az ügyben. Módszerei mások, de szintén a fakultatív hitoktatás ellen foglal állást. A Kecskeméti Református Egyházközség presbitériuma azt kéri például a vallás- és közoktatásügyi minisztertől, hogy azoknak kelljen jelentkezni, akik nem akarnak hittanra járni.⁵⁰ A módosító javaslat készítői ekkor még nem gondolták, hogy már a következő évbe azok lesznek többségben, akik nem íratják be gyermekeiket hittanra. A megyében 1950-ben ugyanis az általános iskolásoknak mindössze 35 százaléka jelentkezett hitoktatásra.

Harc a munkás-paraszt gyermekek továbbtanulásáért

Közoktatáspolitikai szempontból nagyobb horderejű és a megvalósítást tekintve is nehezebb feladat volt az általános iskola 8. osztályát végző munkás-paraszt gyerekek továbbtanulásra mozgósítása. A korabeli dokumentumokból látjuk, hogy az iskolák és a tanügyigazgatási szervek egyaránt sokat fáradoztak azon, hogy a továbbtanulási arány is kifejezze a munkás-paraszt szülők társadalmi súlyának megfelelő helyzetet. Ebből a célból szinte minden szülőt többször is meglátogattak az iskolák, de a párt és a közigazgatás képviselői is. A tanulmányi felügyelőségek külön intézkedtek a tanulók összeírásáról, valamint Tanulmányi Segélybizottság alakításáról.⁵¹

A megyében a középiskolások szociális összetétele rövid idő alatt lényegesen megváltozott. Az 1948/49-es 37 százalékról 1952/53-ban 64 százalékra emelkedett a munkás-paraszt származású tanulók aránya. A középiskolák

49 A Váci Egyházmegye Hivatalos Közleményei. 1949—53.

50 A Kecskeméti Református Egyházközség iratai. Presbitériumi jegyzőkönyvek. 1949. szept. 12.

51 BKmL: Bács-Bodrog vármegye Tanfelügyelőségének jelentései. 11/1949.

tanulóinak szociális összetételében való pozitív változás ettől az időtől kezdve sorolható kultúrpolitikánk forradalmi vívmányai közé. Jelentőségére és a feladat bonyolultságára utal viszont az a tény, hogy ennek figyelemmel kísérése és megoldása mindvégig a legfontosabb feladatok közé tartozott, sőt tartozik ma is.

Az államosítás után egy évvel lényeges változások következtek be a középiskolák átszervezésében és képzési céljuk megváltoztatásában. Az új óraterveket a VKM az 1.280—K—30/1949. IV. sz. rendeletben szabályozta. Ezzel egyidejűleg intézkedés történt az 1949/50-es tanévben megnyíló, illetve átalakuló gimnáziumok átszervezésére is. Ennek alapján a megyében hat általános gimnázium, egy közgazdasági és négy pedagógiai gimnázium kapott működési engedélyt.⁵² A középiskolák ilyen átszervezése önmagában nem jelent újat az országban ezidőtájt lezajló átszervezések között. De maga a tény kellő előkészítés hiányáról is árulkodik. Ezeket az iskolákat egy évvel korábban már egyszer átszervezték. Akkor megszűnt valamennyi tanítóképző. Így 1948-ban ezek a középiskolák általában reálgimnáziumként vették fel az első osztályosokat. Ezek egy tanévet gimnazistaként tanultak végig, a második osztálytól pedagógiai gimnazistaként, majd 1950-től ismét tanítóképzősként folytatták tanulmányaikat. Természetesen az 1948/49-ben hozott tanügyi intézkedések más mércével mérendők, mint az konszolidáltabb körülmények között feltételezhető. Az 1949-es átszervezés például úgy zajlott le július és augusztus hónapban, hogy közben nyári szünet volt. A tanulóktól és szülőktől így tudatos pályaválasztás nehezen volt várható. A helyzet tragikumát csak még jobban kiemeli, hogy iskolán kívüli szervek viszont mindent elkövettek a munkás-paraszt gyerekek beiskolázása érdekében.

A tanügyigazgatás megújulása

A felszabadulás után a közoktatásügyi irányítás továbbra is az 1935. év VI. törvény alapján — természetesen demokratikus tartalommal — végezte munkáját. Eszerint a mai Bács-Kiskun megye a budapestvidéki és a pécsi tankerületekhez tartozott 1949-ig, amikor annyi tankerületet szervezett a 4.155/1949. sz. kormányrendelet, ahány megyét. Ezzel megkezdődött a decentralizációs folyamat, amely a tanügyigazgatást is összhangba hozta a megyék közigazgatási határaival. 1949. szeptember 1-vel létrejött tehát

⁵² BKmL: A Kecskeméti Állami Pedagógiai Gimnázium iratai. 1949.: A budapestvidéki tankerületi főigazgató 3268/1949. sz. intézkedése.

a Bács-Bodrog vármegyei Tankerületi Főigazgatóság bajai székhellyel és a Dél-Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Tankerületi Főigazgatóság kecskeméti székhellyel. Ez az állapot azonban csak átmeneti jellegű volt, mert 1950-ben a két területet közös megyei közigazgatási határok közé sorolták. 1950. január elsején létrejött a mai Bács-Kiskun megye.⁵³ Ezt követően, február 28-án a Bács-Bodrog vármegyei Tankerületi Főigazgatóságot megszüntették, hatáskörét a Dél-Pest vármegyei Tankerületi Főigazgatóság vette át. Ez utóbbit viszont még tulajdonképpen a megyei tanácsok júliusi megalakulása előtt, 1950. április 22-én Oktatási és Népművelési Osztállyá szervezték át. Az új tanügyi apparátus a megyei tanács végrehajtó bizottságának és az Oktatási Minisztériumnak való kettős alárendeltséggel kezdte meg a tartalmában egyre inkább szocialista és formájában a szovjet és a magyar közigazgatás tapasztalatait ötvöző, új államigazgatási munkát. Joggal írhatta Darvas József miniszter a Köznevelésben: „A tanácsrendszer jó működésével lehetővé válik, hogy a köznevelés területén is elburjánzó bürokráciától megszabaduljunk s kialakítsuk a szocialista nevelés érdekét szolgáló, jól működő új közoktatásügyi szervezetünket.”⁵⁴ Ma már megállapíthatjuk, hogy Darvas József reményei „a szocialista nevelés érdekeit szolgáló . . . új közoktatásügyi szervezet”-ről valóra váltak. Az újonnan megválasztott tanácsok és szakigazgatási szervek felelős gazdái megyéjük társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésének.

A szocialista fejlődés kezdeti eredményei

Az 1950—56 közötti fejlődés értékelését az ellenforradalmat követő években az illetékes pártfórumok elvégezték. A korszakot kutató számára ezek fontos irányjelző kövek. Ismeretükben nagyobb magabiztossággal nyúlhat a konkrét valóság, az ott és akkor lejátszódó események és kibontakozó folyamatok elemzéséhez. Kiindulópontunk az MSZMP 1958. évi művelődéspolitikai irányelveinek megállapítása: „Kulturális forradalmunk korszakalkotó eredményeinek tudatában nyíltan szembenézünk az elmúlt időszakban elkövetett hibákkal, hogy hatásukat megszüntessük, s elkerüljük megismétlődésüket.”

A korszakot elemző neveléstörténeti munkák szerzői általában egységesen ítélik meg az MDP Központi Vezetőségének 1950-es közoktatási határozatát. Egyesek „vihart okozó”, „mélyenszántó” és gyors változást eredményező

⁵³ BKmL: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási és Népművelési Osztályának iratai. 1.214—9—1/1950.

⁵⁴ *Köznevelés*, 1950. 17. 505—507. p.

szerepét emelik ki,⁵⁵ vagy úgy értékelik, hogy „... a lényegbevágó, szocialista tartalmú fordulatot csak a párt 1950-es közoktatási határozata jelenti”, amely elindítja a magyar köznevelést a szocialista megvalósulás útján.⁵⁶ Találkozunk ugyanakkor olyan megnyilvánulásokkal is, amelyek a közoktatás helyzetéről 1950-ben hozott határozatot rendkívül felületesnek ítélik.⁵⁷

A korabeli dokumentumok tanulmányozása meggyőzhet bennünket a reális értékelés lehetőségéről. Minden későbbi hibával együtt tény, hogy nem volt történelmi fejlődésünkben még egy olyan időszak — a Tanácsköztársaság néhány hónapját kivéve —, amikor egészen rövid idő alatt annyit tettek vagy változtattak volna a magyar nevelésügy helyzetén, mint az 1950-es párthatározat után. A központi szervektől a legkisebb iskoláig a jó szándékú tenniakarás hatotta át a szakmai és társadalmi erőket.

A szocialista tendenciák a legnagyobb hatással az általános iskolában jelentkeztek. A párthatározatot követő néhány hónapon belül elkészült az új általános iskolai tanterv és rendtartás. E tanterv célkitűzése már határozott követelményt támaszt a szocializmushoz hű állampolgár nevelése érdekében: „Az általános iskola célja, hogy tanulóifjúságunkat népköztársaságunk öntudatos, fegyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűségese fiává, a szocializmus építőjévé nevelje — a közösség, a nép, a haza önzetlen szolgálatának, a munka szeretetének és megbecsülésének, a nemzeti függetlenség, a dolgozók nemzetközi harca érdekében való önfeláldozásnak és bátorságnak szellemében.”

A feladatrendszer megvalósítását meghatározó óraterv különösen akkor beszédes, ha összehasonlítjuk az 1964. évivel. A tantárgyak száma tizenháromra csökkent. Megszűntek az általános iskolában a választható tantárgyak. A szervezeti keretek, az új tankönyvek lehetőséget adtak a korábbi maximalizmus csökkentésére. Darvas József oktatásügyi miniszter „Az új tanév elé” c. írásában így summázza véleményét: „Jelentősen csökkentettük a túlterhelést, részben az óraszámok csökkentésével, részben a felesleges tananyagrészek elhagyásával.”⁵⁸ Jól egészítette ki ezt a törekvést a tankönyvek egy része is. Nagy részük azonban továbbra is nehézkes, maximalista maradt.

Hasonló törekvések vezették az Oktatási Minisztériumot a középiskolák szocialista reformjával is. Az 1951-től folyamatos óratervi, iskolaszervezési és vizsgarendet érintő korrekciók nagyobb része a szocialista fejlődés irá-

55 SIMON, 1965. 58. p.

56 KORNIDESZ—KURUCZ, 1966. 144: p.

57 MOLNÁR, 1970. 259. p.

58 *Köznevelés*, 1950. 17. 505—507. p.

nyába hatott. Előnyére korszerűsödött a gimnáziumi és a mezőgazdasági technikai oktatás. Kevésbé állíthatjuk ugyanezt az elaprózott, túl sok szakmát oktatni akaró ipari technikumokról. Nem sikerült összhangba hozni a népgazdasági igényekkel — a technikai keretek között — a képzési időt és a szakmai profilt. A túl sűrű átszervezés és változás, a „vonalvezetés” vándorlása nem tette lehetővé a megalapozottabb döntéseket. Jellemző példa erre a szakoktatást szabályozó, évenként megjelenő új törvényerejű rendelet.

Az általános és középiskolai képzés tartalmi, szervezeti korszerűsítése közben a legjelentősebb társadalmi előrelépés a beiskolázás méreteiben és szociális összetételében realizálódott. Mind az általános iskolai, mind a középiskolai tanulók száma tovább nőtt 1950—1955 között.

Bács-Kiskun megye nevelésügyének 1950—56 közötti fejlődése is nagy lendülettel kezdődött. A tanulólétszám általános emelkedésén belül egyre nőtt a 8. osztályba járók, illetve az azt befejezők száma. Míg 1950-ben mindössze 4 841-en végezték el a 8. osztályt, addig 1956-ban már 5 880-an. Hasonló fejlődést jelez a középiskolások öt év alatti 136 százalékos létszámnövekedése. Nagy szerepet játszott ebben az általános iskolai tanulók tan kötelezettségét szabályozó 1951. évi 15. sz. törvényerejű rendelet.

A kiindulási pont még elég rossz képet ad. Egy 1949-ben készült felmérés tanúsága szerint az országban a leggyengébb a jánoshalmi járás. Itt csak minden tizenegyedik tanuló jut el az első osztálytól a nyolcadikig.⁵⁹ Egy évvel később, 1950-ben sem olvashatunk még jobbat a megyéről. Egy — a lemorzsolódással foglalkozó — cikk bemutatja, hogy egy év alatt a tanulók 8—9 százaléka morzsolódott le országosan. Ugyanakkor Dél-Pest és Bács-Bodrog megyékben 12,9 illetve 12,6 százalékos a lemorzsolódás. A 8. osztályba eljutók, illetve az azt sikeresen elvégzők aránya ekkor 33 százalék körül volt.⁶⁰ Az adatok ismeretében a megyei tanács elnöke és a megyei testületek rendszeresen foglalkoznak a lemorzsolódással. Megfigyelhető hogy kezdetben kizárólag az adminisztratív eszközök dominálnak.⁶¹ Később már a pedagógiai, társadalmi mozgalmak segítsége is számottevő. Ilyennek tekinthetjük elsősorban a tanácsok oktatási állandó bizottságainak munkáját.⁶²

Bár a későbbi eredmények már lényegesen jobbak, a probléma még évek múltán is igen nagy. A megyében még a hatvanas évek elején is csak 76

59 *Köznevelés*, 1949. 6. 136—137. p.

60 Uo.: 1950. 3. 49—50. p.

61 BKmL: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási és Népművelési Osztályának iratai. 104—7/1/1952: A megyei tanács vb elnökének levele a lemorzsolódással kapcsolatos tanács feladatokról.

62 Uo.: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási és Népművelési Osztályának iratai. 104—2—9/1952.: Kecskemét városi Oktatási Bizottság jegyzőkönyve.

százaléka végzi el a 8. osztályt a nyolc évvel előtti elsősöknek.⁶³ Éppen ezért szinte állandóan napirendjén szerepelt a megyei, járási, városi tanácsoknak az 1951. évi 15. sz. tvr. A lemorzsolódás elleni harc — tekintettel Bács-Kiskun megye iskolastruktúrájára — különösen nagy feladat elé állította az érdekelteket. Bár a tanyai iskolák helyzetével, fejlődésével később bővebben foglalkozom majd, itt is megjegyzem, hogy éppen a tanyás települési és gazdálkodási viszonyok miatt az úgynevezett „évfolyampótló osztályok” szervezése nem volt jelentős.

Igen érzékenyen érintette az iskolák munkáját az 1951-ben bevezetett osztályvizsgák rendszere. Közép- és általános iskoláinkban egyaránt a maximalizmus és túlterhelés egyik forrásává vált ez az intézkedés. Emellett mind a diákot, mind a tanárt a „vizsgakész tudás” elérésére ösztönözte. A vizsgán szerzett érdemjegyek szerepe szükségtelenül megnőtt. Az így és itt elért átlageredmények összehasonlítása olyan versenyszellemet eredményezett, aminek pedagógiai értéke erősen kétségbe vonható. Igaz, hogy az eddigi év végi formális összefoglalók helyett az osztályvizsgákra készülések hatékonyabb volt, azonban az ilyen alkalmakkor szokásos versenyfelhívások — minden jó szándék ellenére is — célt tévesztettek.

Bács-Kiskun megyében 1950—55 között az általános iskolák 80 százaléka részben osztott és kislétszámú volt. Ilyen iskolába járt a tanulók közel egyharmada. A nagyobb részt V—VIII. osztályokból összevont tanuló-csoportok nyolcadikosai együtt osztályvizsgáztak az osztott iskolák tanulóival. A 8. osztályosok ilyen vizsgáztatása tartalmában és formájában egyaránt irreális és feleslegesen túlterhelő volt. Nem értékelhető pozitívabban a középiskolai gyakorlat sem. Itt ezek a vizsgák szinte „kisérettségivé” váltak minden évfolyamon.

Fejlődés és ellentmondások 1953—1956 között

„A tárgyalt időszakban a neveléspolitikai útmutatások, nézetek zavarai, ellentmondásai inkább a tantervi — toldozó-foldozó — munkában tükröződnek, az intézmények viszonylag csendesesen élnek.”⁶⁴ Az idézet lényegével nem vitatkozom. Simon Gyula megállapításának második részéhez azonban be kell mutatnom az akkori gyakorlati életből egy-két jelenséget. Egy olyan iskolarendszer, amely szocialista kibontakozása során évente 10—15 százalékos létszámbővüléssel működik, elég sok „gyermekbetegség-

63 BKmT V. B. irattára: Művelődésügyi feladataink az 1963/64. tanévre.

64 SIMON, 1965. 64. p.

gel” küzd. Ehhez még számos, nem éppen az iskolai nevelőmunka lényegéből fakadó jelenséget eredményezett az MDP 1951. évi kongresszusán született határozat.

Ami Bács-Kiskun megye intézményeinek „csendességét” illeti, arra néhány adalékot már az előzőek is szolgáltatottak. Ezek továbbiakkal is kiegészíthetők. Az iskolák, a tanácsi szakigazgatási szervek 1950-től hosszú éven át készítettek — sokszor formális, kellő tartalommal meg nem töltött — éves, negyedéves munkaterveiket. Ezeket több példányban sokszorosítva különböző felettes szervekhez kellett küldeniük. A negyedévi munkaterveket rendszeresen „kiértékelték”, és újabb szempontokkal kiegészítették. Egy 1952-ben készült értékelés az óvodák negyedéves munkaterveiben kifogásolta, hogy „nem tartalmazzák a megoldás hogyanját, pl. a helyes testtartás gyakorlását.”⁶⁵

Az egyoldalú statisztikai szemléletet jellemzi a következő példa. A Kalocsai Városi Tanács Oktatási Csoportja 1953-ban a tanulmányi színvonal emelése érdekében tervbe veszi, hogy a város tanulmányi átlaga a félév végére 3,2, a háromnegyedév végére 3,3, az év végére 3,4 legyen. — A tanítási óra színvonalának emelése céljából félévig a vegyes típusú és a gyakorló órával, háromnegyedévig az ismétlő-rendszerező órával és év végéig az összefoglaló órával foglalkoznak.⁶⁶

A felsőbb szervek által adott szempontok ezen túl sugallják a lemorzsolódás elleni küzdelem számszerű kifejezését, a felnőttoktatás tervszámokban előírt fejlesztését stb.⁶⁷ A példákat tovább lehetne sorolni. Ennyi is jelzi azonban, hogy a munkatervkészítés ilyen formális és sematikus módja mennyire felszínes dolgokat ragadott meg.

A helyzet ellentmondásossága tükröződik a felügyelet követelményeinek hullámlásában is. Egy 1952-ben készült jegyzőkönyvben olvashatjuk, „az órán kevés tárgyi ismeretet adnak, túl sok az általános politikai frázis”. Ugyanitt rögzítik azt is, hogy a pedagógusok körében „a kiállás és forradalmi szellem nem elég hatásos”.⁶⁸ Bár már 1952-ben kifogásolja ezt a fajta egyoldalúságot és következtelenséget egy — a megyében végzett — minisztériumi vizsgálat, mégis találkozhatunk hasonló jelenségekkel még 1955-ben is. A megye oktatásügyének helyzetéről készített jelentés a felszínesség súlyos következményeiről számol be: „A tanulók ismeretei a legtöbb he-

⁶⁵ BKmL: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási és Népművelési Osztályának iratai. 134—2/2/1952.: A téli munkaterv összesített jelentése.

⁶⁶ Uo.: 134—3/21/1952.: A második negyedévi munkaterv kiértékelése.

⁶⁷ Uo.: 134—3—31/1952.: Szempontok a harmadik negyedévi munkaterv készítéséhez.

⁶⁸ BKmL: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási és Népművelési Osztályának iratai. 104—9—1/1952.: Pedagógus anketé jegyzőkönyve.

lyen erősen hiányosak. A nevelők a tanítási órán még a tankönyv anyagát sem adják le.”⁶⁹

Az időközben egyre fokozódó túlterhelést csak az Oktatási Minisztérium 1956 nyarán készített intézkedési terve nyomán tudatosítják. A megyei felügyelet ekkor már megállapítja, hogy „a tanulók túlterhelésének oka még mindig a tananyagban rejlik”. Megemlítik még a tanulók és a pedagógusok órán kívüli elfoglaltságát is.⁷⁰ A tanulmányi munka megítélésében megnyilvánuló hullámváz összefüggött az 1953 óta tartó „vonalvezetés” cikk-cakkjaival is.

Az iskolák és az oktatásügy körülményeit — a kampányszerűséget és a túlfeszítettséget — eredményező megnyilvánulások még szép számmal sorolhatók lennének. A gyapotszedéstől a gyógynövény-gyűjtésig, a kolorádóbogár gyűjtésétől a „csaszтусka-brigádok” szervezéséig, a begyűjtéstől a békekölcsönök jegyeztetéséig a korszak politikai túlzásainak minden jelenségével találkozunk az iskolák és a pedagógusok munkájában is. A viszonylag csendes élet valójában nagyon is sok, feszültségtől terhes ellentmondást hordozott. Ezek — bár az iskolák átvészelték őket — gyakran napi ütközőpontjai voltak a szülők és a politika konfliktusainak.

A jobb- és baloldali elhajlás elleni harc tantervi — és többé-kevésbé iskolai gyakorlati — problémái végül is az 1956. és 1958. évi tantervek kiadásával rendeződtek. A korszak oktatásügyének továbbfejlődése szempontjából az 1954. évi párthatározat nem hozott újat, legfeljebb a tanévnyitó utasítások, illetve az ideológiai—szakmai továbbképzések formájában érintették közvetlenebbül az iskolákat. A változás — a napi politika szintjén — a korábbi, úgynevezett népszerűtlen feladatok csökkenésében és a „vonal” cikk-cakkjainak mozgásában volt érzékelhető az iskolákban. Ez kétségkívül tükröződött a pedagógusok nevelőmunkájában is. Igaza volt Mód Aladárnak, amikor közoktatásunk időszerű kéréseiről 1954-ben — többek között — ezt írta: „Pedagógusaink között nem világos a hazafiság mai, számunkra reális és helyes értelmezése. Sokan hajlamosak arra, hogy hazafiságukat egyoldalúan vagy mint demokratikus, vagy mint szocialista hazafiságot értelmezzék.”⁷¹ Ugyanebben a tanulmányában hangsúlyozza továbbá a szerző a közösségi nevelés primátusát az egyéni foglalkozással szemben, a nevelés és oktatás egységét és az öntudatos fegyelem erkölcsi megalapozásának fontosságát is.

Az erkölcsi—politikai tisztánlátásra ebben az időben különösen nagy szükség lett volna, hiszen 1955-ben kezdődtek meg bizonyos területeken

69 Uo.: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási Osztályának iratai. 134—1—7/1955.: Helyzetjelentés.

70 Uo.: 141—77—1/1956.: Intézkedési terv a túlterhelés csökkentéséről.

71 *Pedagógiai Szemle*, 1954. 4—5. 279—316. p., 6. 494—501. p., 1955. 1. 1—28. p.

az intézkedések a korábbi hibák felszámolására. Ilyen volt az oktatásügyi miniszter 842—17/17/1955. sz. intézkedése is, amely „a hibás nézeteket tartalmazó tankönyvek kijavítása”-t célozta. Főleg a Titót ócsároló, valamint a személyi kultusz túltengéseivel összefüggő részekre vonatkozott a miniszteri utasítás. Amilyen természetes, őszinte és helyes volt a szektás-dogmatikus túlzások elleni fellépés, olyan sajnálatosak az ebben az időszakban feltűnő revizionista jelenségek és azoknak az iskolai munkát is zavaró megnyilvánulásai. Sajnálatos az is, hogy éppen ezekben az években nem segíthette a tisztánlátást a pedagógus-továbbképzés sem. A továbbképzésben ténylegesen meglévő hibákat még súlyosbította a minisztérium álláspontjának ingadozása is. 1953-ban még az 1952-ben indult négyéves átképzési terv folytatását tervezte, egy évvel később leállította azzal, hogy „a pedagógus-továbbképzés az elmúlt években nem töltötte be feladatát”.⁷²

Az eddig vázolt fejlődési folyamat is érzékelteti, hogy a különböző helyes vagy helytelen törekvések hogyan módosultak tovább a végrehajtás torzításai során. Az egyoldalú értékelést éppen ezért kerülni kell. Minden vitán felül áll viszont, hogy éppen ebben az időszakban kezdődött meg társadalmunk határozott szocialista irányba való fejlődése. Az ifjúság és a felnőttek oktatása terén elért eredményeink mai szemmel is számottevőek.

Bács-Kiskun megyében 1948—1955-ig kerekén 3500-zal nőtt az óvodai ellátásban részesülők, 123 százalékkal a 8. osztályosok, 136 százalékkal a középiskolások száma. A pedagógusok létszáma 2100-ról 3500-ra emelkedett. Ezek a számok is bizonyítják, hogy a megye együtt halad az országos fejlődéssel. Az attól való eltérést a települési és gazdasági tényezők magyarázzák. Ezek oktatásügyet érintő területeivel később részletesebben foglalkozom.

Az 1956-os ellenforradalmi események hatása az oktatásügyre

Az ellenforradalmi lázadás az iskolákban viszonylag kismértékben érezte hatását. Különösen érvényes ez a vidéki, falusi általános iskolákra, de a legtöbb vidéki középiskolára is. A korábbi dokumentumok tanúsága szerint Bács-Kiskun megye iskoláinak zömében is zavar nélkül folytatódott a tanítás. A tantestületek többsége bizalommal és megértéssel fogadta az MDP Bács-Kiskun megyei Bizottságának 1956. október 24-én közzétett felhívását.⁷³ A már ugyanezen a napon megjelent megyei újság arról tu-

⁷² BAKONYI, 1965. 577. p.

⁷³ Bács-Kiskun megyei Népújság, 1956. okt. 24. 1. p.

dósít, hogy a tanítás mindenütt a legnagyobb rendben folyt. A kortárs pedagógusok tudják, hogy a tanári szobákban állandóan működtek a rádiók, és az óráközi szünetek izgatott hangulatban teltek. Sok ezer — szocialista rendünk iránt elkötelezett — pedagógus véleményével egyezett annak a kecskeméti tanárnőnek a nyilatkozata, aki a megyei lapban a következőket írta: „Élesen elítéljük azokat az embereket, akik ezeknek a terrorisztikus cselekményeknek előidézői voltak.” A helyenként beálló kényszer tanítási szünet a legtöbb esetben a felzaklatott közvélemény hatására következett be, és néhány napnál szinte sehol sem volt hosszabb. A pedagógusok többségének magatartása is megmaradt a szocializmus igenlése mellett. Természetesen ebben az értelmiségi rétegben is „voltak, akik nem értették meg a politikailag kettészakadt világ bonyolult törvényeit, akik megijedtek a nehézségektől és . . . 1956-ban megzavarodtak”.⁷⁴

A gyors konszolidációt, de a közhangulatot is tükrözte az a kecskeméti pedagógusgyűlés, amit 1956. november 27-én tartottak. Az itt részt vevők által megfogalmazott állásfoglalás szerint megőrzik a szocialista forradalom eddigi vívmányait megvédik az iskolák államosítását és a lelkiismereti szabadságot. Kimondták, hogy a pedagógusok továbbra sem akarnak elzárkózni az iskolán kívüli munkától, de nem végeznek „meggyőződésükkel és népük érdekeivel ellentétes feladatokat”.⁷⁵ Ugyancsak ezekben a napokban történt, hogy a pedagógusok néhány tankönyvet — részben öntevékenyen, részben a helyi szervek inspirációjára — kivontak a forgalomból. Kecskeméten a történelemtanárok több osztályban tankönyv nélkül tanítottak.⁷⁶

A politikai—eszmei zűrzavar azonban nem csitult el egyszerre. Még 1957 első hónapjaiban is olvashatunk olyan panaszokat, melyek szerint „az ellenforradalmi erők nemcsak a felnőttek egy részét mételeyezték meg, megmérgezik a tanulóifjúság lelkét is”. Alsómonostoron például egy fiút társai a mély vizesárokba löktek, mert nem jelentkezett hitoktatásra.⁷⁷ Hasonló jelenségre utal Kiss Gyula művelődésügyi miniszterhelyettes előadása amelyet 1957 márciusában tartott Kecskeméten. Ebben — elemezve az oktatásügy múltbeli és jelenlegi gondjait, feladatait — megállapítja: „Tény az, hogy Kecskeméten is különböző röpcédulák, falragaszok terjesztésében iskolák is részt vettek.”⁷⁸

A konszolidáció és a rendezett munka azonban 1957 tavaszára minde-

74 MOLNÁR, 1967. 250. p.

75 *Petőfi Népe*, 1956. nov. 28. 3. p.

76 Uo.: nov. 17. 1. p.

77 Uo.: 1957. febr. 21. 3. p.

78 *Petőfi Népe*, 1957. márc. 12. 2. p.

nütt lehetővé tette a tanév sikeres befejezését. Ehhez megfelelő segítséget nyújtott az 1957. február 1-vel megszervezett megyei művelődésügyi osztály.⁷⁹

Közelebb az élethez

Az iskolareform előkészítése és törvényre emelése

Az ellenforradalom okozta átmeneti megtorpanás megszüntetésének legmegbízhatóbb alapja az MSZMP-nek az 1956. november 4-e után kibontakozó helyes és szilárd politikája volt. Ezt erősíti meg a pártnak az 1958-ban elfogadott, a művelődéspolitikai irányelveket összegező dokumentuma is. Itt fogalmazzák meg először, hogy: „A szocialista szellemű nevelés keretében nagy figyelmet kell fordítani ifjúságunk jellemének formálására. . . Külön ki kell emelnünk a munkával és a munkára nevelés módszerének pedagógiai és erkölcsi jelentőségét.”⁸⁰ A művelődéspolitikai irányelvek után párt- és állami dokumentumok sora foglalkozott a köznevelés fontosságával.

Még 1958-ban kormányhatározat született a „műszaki gyakorlati nevelés” fejlesztéséről az általánosan képző iskolákban. Az 1958/59-es tanévben még csak kísérleti jelleggel, majd a következő években valamennyi általános iskolában és gimnáziumban fokozatosan bevezették a „gyakorlati foglalkozás” nevű tantárgyat.

Bács-Kiskun megyében a kísérleti tanévben 29 általános iskolában kezdték meg az új tantárgy oktatását. Az ezt rögzítő és a továbbfejlesztést elhatározó megyei tanácsülésen megállapították, hogy a gyakorlati oktatásban résztvevők tanulmányi előmenetele és erkölcsi színvonala javult. Ez a tanácsülés javasolja a városi és járási tanácsoknak, hogy hozzanak létre központi iskolai tanműhelyeket, a községekben pedig biztosítsanak gyakorlókerteket.

A közoktatás általánosabb érvényű továbbfejlesztését határozta el az MSZMP VII. kongresszusa. Kimondja, a köznevelés továbbfejlesztése érdekében „a reform legfőbb célkitűzése: közelebb hozni iskoláinkat az élethez”. A párt VII. kongresszusának határozata foglalt állást az ál-

79 Uo.: febr. 7. 1. p.

80 A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956—1962. 1973. 261. p.

81 *Petőfi Népe*, 1959. júl. 1. 1—2. p.

talános iskolai tankötelezettség teljesebbé tétele és a szakmai, politechnikai képzés mellett is.⁸²

A pártkongresszus után kezdte meg munkáját az a reformbizottság, amely 1960 őszén országos vitára bocsátotta az „Irányelvek oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére” című tervezetét. Pedagógusok és szülők, politikai és társadalmi szervek fejtették ki véleményüket országszerte az iskolareform-tervezetről. Bács-Kiskun megyében 24 000 szülő és 4000 pedagógus vett részt ebben a vitában.⁸³ Egy jól előkészített és országos vitával kiegészített törvényjavaslat kerülhetett 1961-ben az országgyűlés elé. Az azóta 1961. III. törvény címen ismert dokumentum alapelvei mind a mai napig meghatározóak oktatásügyünkre. Ezek: 1. az iskola és az élet, a gyakorlat, a termelőmunka kapcsolatának erősítése; 2. az iskola művelődési anyagának korszerűsítése, színvonalának emelése, a tankötelezettségi korhatár kiterjesztése és 3. a kommunista nevelés hatékonyságának fokozása. A reformtörvény az egész közoktatásügyet egységes fejlesztési tervbe foglalja. Ilyen minőségében és tartalmi célkitűzéseiben hatása és jelentősége az iskolák államosítását elrendelő 1948. évi törvényhez mérhető.

Az iskolareform kiteljesedésének tapasztalatai

Az 1960-as évtized valószínűleg mint a „reform évtizede” vonul majd be a magyar nevelésügy történetébe. Az ekkor született intézkedések közül több ma is változatlanul érvényes. Az alapelvek kiállták a gyakorlat próbáját. Több területen viszont hasznos tapasztalatokat gyűjtöttünk a további feladatok meghatározásához.

A tankötelezettség kiterjesztése 16 éves korig hatással van egész társadalmunk műveltségi állapotára. Elértük vele, hogy a 8. osztályt elvégzők aránya 10 év alatt 65—70 százalékról 85—90 százalékra javult országosan. Bács-Kiskun megyében a hatvanas évek elején arányuk még 67,8 százalék, tíz évvel később már 88 százalék.⁸⁴

Az új tanügyi dokumentumok kidolgozása és bevezetése az egész társadalom, de különösen az iskolák figyelmét a pedagógiai feladatokra irányította. Így volt ez a reformtantervekkel, az új tankönyvekkel és különösen a nevelési terv bevezetésével. Az új dokumentumok eredményes

82 A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956—1962. 1973. 397—418. p.

83 *Petőfi Népe*, 1963. szept. 29. 1., 5. p.

84 BKMT V. B. irattára: Beszámoló a III. öt éves terv művelődésügyi célkitűzéseinek teljesítéséről. 1970.

megvalósítása sokkal határozottabban vetette fel a személyi és tárgyi feltételek megteremtésének igényét.

A legnagyobb problémát a pedagógushiány, elsősorban a megfelelő szakképzettségű tanárok hiánya okozta még az 1960-as évek elején is. Megyénk pedagóguslétszáma ekkorra megközelítette a 3500-at az általános iskolákban. A 80 ezres tanulólétszám, valamint az egyes intézmények fejlődése azonban egyre több szakképzett nevelőt igényelt. A napközi otthoni ellátás 5,7 százalékról 15 százalékra, a körzeti iskolák száma 57-ről 82-re, az általános iskolai diákotthoni létszám 160-ról 1200-ra emelkedett. A számok mögött meghúzódó feladatok egyre több szakképzett pedagógust követeltek. Ugyanakkor ebben az időszakban megyénk pedagógusainak még mindig 50 százaléka tanítói képesítésű, 8,5 százaléka pedig képesítés nélküli. Képesítést nyújtó szervezett oktatásban az általános iskolai nevelők 17 százaléka vett részt. A problémát csak tovább növelte a demográfiai hullámvész következtében kialakult relatív pedagógus-felesleg. A feszültség fokozását eredményezte az az ellentmondás is, hogy míg a minőségi ellátottság iránt egyre nőtt a társadalmi igény, addig a hatvanas évek második felétől csökkent a pedagógusképzés volumene.

A reformtervek realizálása során a legnagyobb változást az iskolák életében a gyakorlati oktatás bevezetése jelentette. A megyei tapasztalatok szerint ez az általános iskola I—IV. osztályában viszonylag zökkenőmentesen ment végbe. Itt az új tantárgyat már 1963/64-ben egységesen bevezették. Az V—VIII. osztályokban azonban még az évtized végére sem oldódott meg megnyugtatóan a gyakorlati foglalkozás oktatása. Középiskoláinkban már az 1963/64. tanévben 96,3 százalékos volt az 5+1, illetve a 4+2 oktatási formákba bevontak aránya. A tanácsok és iskola-fenntartók elsődleges feladatának a politechnikai oktatás fejlesztését szabták meg. A feladatok óriásiak: a szakos ellátottság a mezőgazdasági jellegű oktatásban a megye általános iskoláiban mindössze 35 százalékos; ipari tanműhely egy sincs; mezőgazdasági gyakorlókerttel az iskolák kétharmada nem rendelkezik. A középiskolák még ennél is hiányosabb feltételekkel indultak. Az objektív alapok nélkül bevezetett gyakorlati ismeretek tantárgy eredményessége így erősen megkérdőjeleződött.⁸⁵

Igaz, a kezdet kezdetén megvolt az elvi lehetősége annak, hogy a gyakorlati oktatás új formáit csak megfelelő feltételek esetén alkalmazzák, ugyanakkor kitérni előle a feltételek hiányára hivatkozva sem lehetett. A Köznevelés-ben publikált miniszterhelyettesi interjú is a mielőbbi beve-

85 BKmT V. B. irattára: Művelődésügyi feladataink az 1964/65. évadra.

zetésre ösztönzött: „... az 5+1 nem eladó sem az ének-zenei, sem pedig a nyelvi tagozat érdekében”.⁸⁶

A körülmények ismeretében a megyei tanács művelődésügyi osztálya mégis úgy határozott, hogy „ahol nincs meg a +1 nap személyi és tárgyi feltétele, ott bátran vissza kell lépni”. Az eredmény lesújtó. Gimnáziumainkban rövid idő alatt megszűnt, illetve átalakult a gyakorlati foglalkozás oktatása. Egy néhány évvel később, 1968-ban készült megyei értékelés is arról számol be, hogy a gyakorlati oktatás legfőbb problémái abból fakadnak, hogy „nincs kellő felszerelés, a központi műhelyek létesítésében 1959 óta semmit sem léptünk előre, és hogy sok iskolában még ma sem nyert polgárjogot ez a tantárgy”.⁸⁷ A több szempontból megalapozatlan döntések után teljesen érthető, hogy a gimnáziumok képzési céljából később törölték a szakmai előképzést, így az 5+1-et is.

Az 1961. évi III. sz. törvény megvalósulásának kezdeti sikereit és az 1960-as évek elején tetőző demográfiai csúcsot látva az MSZMP VIII. kongresszusa a középfokú oktatás általánossá tétele mellett foglalt állást. A párthatározat végrehajtása érdekében néhány év alatt 168 új középiskola létesült az országban.

Bács-Kiskun megyében már az 1963/64. tanév végén ugrásszerű fejlődésről adnak számot. Egy év alatt a középiskolák tanulólétszáma 13 százalékkal — 1023 fővel — nőtt, és ugyanakkor két, úgynevezte közösigazgatású gimnázium is létesült. Miközben a látványos fejlődést konstatálják, azt is megjegyzik, hogy a gyorsabb ütemű fejlődést gátolja a tanterem-, a tanerő- és a diákothton-hiány. A demográfiai csúcs azonban 1965-re megszűnt, s így az 1965/66. tanévben már csak 70—80 tanulónak nem jut hely középiskoláinkban.⁸⁸ A legégetőbb problémát, a középiskolai tanteremhiányt azonban nem sikerült megoldani. A felsoroltak tanulságos példák arra, hogy jó szándékú célkitűzéseket hogyan lehet lejártni, kudarcba fullasztani, ha nincsenek kellőképpen előkészítve, ha rohammunkára emlékeztető módszerekkel próbálják végrehajtani.

1967/68-ban sor kerül — a feltételek hiánya miatt — az 1963-tól létrehozott közösigazgatású középiskolák megszüntetésére. A megye akkorra már hét ilyen iskolája megszűnik 1969-re.⁸⁹ Visszapillantva ezekre az évekre, túlzás nélkül elfogadható, hogy teljes egészében igaz a Pedagógiai

86 *Köznevelés*, 1963. 17. 529—531. p.

87 BKmT V. B. irattára: Művelődésügyi feladataink az 1968/70. évadra.

88 BKmT V. B. irattára: Művelődésügyi feladataink az 1965/66. évadra.

89 Uo.: 48.383/1967.: Középiskolai iskolázatáshoz címjegyzék.

Szemle 1966-ban megjelent írása, mely a fenti jelenségeket „Az átmeneti korszak ellentmondásai. . .” címen összegezte.⁹⁰

A reformtörvény első éveinek tapasztalatain okulva az egész középiskolai, sőt a középfokú és felsőfokú szakmai képzést egységben szemlélve indítják el újra az újtípusú szakközépiskolák. Ez az iskolatípus — szakítva a technikumok elaprózott szakosodásával — új módon közelíti meg az egész középiskolai szakképzést: „. . . a szakközépiskolai érettségi bizonyítvány a szakmai ágazatnak megfelelően a fizikai munkától a részfeladatokban való irányító tevékenységig sok lehetőséget ad a termelésbe való bekapcsolódásra”.⁹¹ Sajnos ez zömében csak ígéret maradt, ugyanis a legtöbb ipari és mezőgazdasági ágazatban nem sikerült realizálni a kitűzött célt. A végzett, érettségizett tanulóknak mindössze néhány százaléka helyezkedett el a szakmában, illetve tett képesítő vagy szakvizgát.

A középiskolai oktatás 1950 óta — kitérői ellenére — végül is előrelépett, fejlődött. Az egyoldalú mennyiségi fejlesztés, a gyakori átszervezés hibáit leküzdve a hetvenes évek elejére tisztult a gimnázium „funkciózavara”, a középfokú szakoktatás kiemelkedett a felszabadulás előtti lebecsüléséből, és mindkét iskolatípus jól tükrözte tanulói összetételében a társadalom tényleges összetételét.

Az 1960-as évtized végére megszilárdult a megye középiskolai hálózata is, és eredményei határozott javulást mutatnak. A gimnáziumok képzési céljának korrigálása miatt, valamint az újtípusú szakközépiskola kifejlesztése érdekében a megyei tanács végrehajtó bizottsága 1969 áprilisában új határozatot hozott a megye középiskoláira. Az új szabályozásnak megfelelően 14 gimnázium és 12 újtípusú szakközépiskola működött Bács-Kiskun megyében. Ezekből 3 gimnázium és szakközépiskola közösigazgatású.

Ismét 26 középiskola működött tehát, de most már kétszer annyi növendékkel, mint 1950-ben. A 8312 tanuló 54 százaléka fizikai dolgozó gyermeke (1970-ben), a gimnáziumi és szakközépiskolai tanulók aránya 60:40. Az eredmények fokozatos javulása mellett tanúskodik a lemorzsolódottak arányának csökkenése is. 1967-ben még 38 százalék, 1968-ban 37 százalék, 1969-ben 32 százalék. A középiskolákból felsőfokon továbbtanulni szándékozók és a ténylegesen felvettek terén is jó irányú a fejlődés. 1967-ben az érettségizettek 52 százaléka jelentkezett továbbtanulásra, és közülük felvettek 42 százalékot, az összes érettségizett 23 szá-

⁹⁰ *Pedagógiai Szemle*, 1966. 1. 1—3. p.

⁹¹ *Népszabadság*, 1966. máj. 15. 3. p.

zalékát. 1968-ban ugyanez a három arányszám 49, 50, 22; 1969-ben 40, 61 és 22 százalék. Ezek az adatok több szempontból jobbak az országos eredményeknél.⁹²

Az 1961-től 1969-ig bemutatott fejlődés az iskoláztatási arányok mellett megmutatja azt a változást is, amelyet ezidő alatt az iskolák szociális összetételének stabilitása terén értek el. Az iskolák azzal is közelebb kerültek az élethez, hogy miközben növelték létszámaikat, csökkenteni tudták a lemorzsolódást. A szociális összetételről még el kell mondani, hogy a középiskolákban a származási kategória megszüntetése után sem csökkent a fizikai dolgozók gyermekeinek száma, sőt arányuk négy évvel a pártkongresszusi határozat után a korábbi 59,2 százalékkal szemben 60,4 százalék.

A szakmunkásképzés fejlődésének néhány jellegzetessége

Az MSZMP IX. kongresszusa 1966-ban — az oktatásügy fejlődését értékelve — megállapítja, hogy a 8. osztályt végzetek 42 százaléka középiskolában, 41 százaléka szakmunkásképzőben folytatja tanulmányait. A továbbtanulási arányt látva jogos az feladatmegjelölés, hogy „nagy gonddal fejlesszük a szakmunkásképzést, a közép- és felsőfokú szakoktatást”.

A mai helyzet reális megítélése érdekében a Bács-Kiskun megyei szakmunkásképzés fejlődéséről röviden: 1945 és 1949 között a háborús károk helyreállítását és a megye munkaerőfeleslegének foglalkoztatási gondjait kellett mindenekelőtt megoldani. Az akkor még túlnyomórészt kisüzemi magángazdálkodás keretei között ipari tanulóra csak igen mérsékelt mennyiségben volt szükség. 1946/47-ben mindössze 894 ipari tanuló tanult a megye néhány elhanyagolt tanonciskolájában.

A fordulatot és az első minőségi változást az 1949. évi IV. törvény hozta, amely előírta a szakmunkástanuló felvételéhez a 8. osztály elvégzését. 1949 és 1955 között azonban fiataljaink jelentős része nem végezte el a 8. osztályt, ugyanakkor az 1950-ben indult iparfejlesztés pedig egyre több szakképzett munkaerőt igényelt. Így a nyolc osztályos iskolai végzettség még jó ideig eszmei követelmény maradt csupán. A minél gyorsabb kiképzés céljából a tanulóidőt is másfél-két évre csökkentették. Az elméleti oktatás és a gyakorlati képzés 38:62 százalékos megosztásában részesült a teljes képzési időn belül. 1955-ben a tanulóidőt ismét 3 évre

⁹² Népszámlálás, 1970. évi. 20. [köt.], 1972. 68. p

emelték, az elméleti és a gyakorlati képzés arányát azonban 20:80 százalékban határozták meg. Az 1961. évi III. sz. törvény a tankötelezettségi idő 10 évre emelésével a szakmunkásképzés helyzetén is sokat segített. Közben az iparfejlesztés üteme is mérséklődött, és így érthető, hogy míg a középiskolások összlétszáma már 10 000 fölé emelkedett, a szakmunkás-tanulóké még mindig csak 7765.

Bács-Kiskun megye iparszerkezete tulajdonképpen a III. ötéves tervben alapozódott meg. Ez a szakmunkásképzésben azt jelentette, hogy fokozatosan emelkedett az iskolák tanulólétszáma, és 1970-re 11 000 fölé jutott. Az oktatott szakmák száma iskolánként ekkor már 25—65 között mozog. A létszám változásában — az ipartelepítési tényező elsődlegessége mellett — sokat jelentett az MSZMP Politikai Bizottságának 1965. június 8-i határozata, amely a középfokú oktatás kiterjesztését nem kizárólag a középiskolában jelölte meg. Ezáltal a VIII. pártkongresszus határozata is realisabb értelmezést kapott, és egyúttal megállapította a középfokú iskolaszervezet eltorzulását.

A szakmunkásképzés iskolai feltételeit — az előbbieknél megfelelően — Bács-Kiskun megyében először az 1965—70 közötti időszakban fejlesztik a felszabadulás óta. A III. ötéves tervben a megye szakmunkásképző intézményhálózata igen sokat változott. Új iskola épült Kecskeméten, Kiskunfélegyházán, Kiskunhalason, Kiskőrösön és Baján — 67 új tanteremmel és korszerű tanműhelyekkel.⁹³

A szakmunkásképzés tartalmi továbbfejlesztésében új korszakot nyitott az 1969. évi VI. sz. törvény. A háromlépcsős oktatás, az „A”, „B” és „C” tagozatú képzés megkülönböztetésével, jól differenciál az általános szakmai, az alap- és speciális szakmai képzés között. Az elméleti és gyakorlati képzés aránya kifejezi a képzési színvonal iránt megnövekedett követelményt is. Az „A” tagozaton 1:2, a „B” tagozaton 1:1,4 az elméleti és gyakorlati képzés időaránya. A „C” tagozaton csak gyakorlati és szakmai képzésben részesülnek az érettségizett tanulók.

A tanonképzéstől az érettségizett szakmunkástanulók képzéséig megtett út talán még nagyobb, mint ami a népoktatástól az általános iskoláig vezetett. A szakmunkások arányának növekedése a megye iparában nemcsak gazdaságpolitikai, hanem társadalompolitikai szempontból is nagy előrelépés és napjainkban is fontos feladat.⁹⁴

93 BKMT V. B. irattára: Beszámoló a III. ötéves terv művelődésügyi célkitűzéseinek teljesítéséről. 1970.

94 *Művelődésügyünk*, 15. 1970. 54—62. p.

A tervszerű nevelés programjának kidolgozása

Az iskolák életében az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején egyre követelőbb igényként jelentkezett a nevelés-oktatás komplex folyamatának céltudatosabbá, egységesebbé és hatékonyabbá tétele. Az 1961-ben bevezetett iskolareform során születő új tantervek célkitűzései már társadalmi igényként fogalmazzák meg a kommunista ember tulajdonságainak kifejlesztését, a szocialista erkölcsre, a hazafiságra nevelés, a sokoldalúan fejlett ember kialakításának követelményét.

Az oktatás tervezésének évszázados hagyományai mellett azonban a nevelés tervezése szokatlan, idegen és teljesen új feladat volt a pedagógusok többsége számára. A mindenkori tantervekben meghatározott általános, társadalmi szintű célkitűzések mellett most jelent meg először a magyar nevelésügy történetében a nevelés konkrét, iskolánkénti, tanulóközösségenkénti, életkoronkénti tervezésének igénye. Nevelésügyünk gyakorlata követhető példákért a Szovjetunió és Csehszlovákia tapasztalataihoz fordulhatott.⁹⁵ A nevelés tervszerűvé tételét az MSZMP VII. kongresszusa tette konkrét feladatunkká.

Az első kísérletek a már említett szocialista országok nevelési programjainak lefordításával egyidejűleg kezdődtek, és alig egy évvel előzték meg a széles körű, országos bevezetést. A tervezés erényei mellett a problémák sora is jelentkezett, amik elsősorban a kellő előkészítés hiányából fakadtak. A ma problémái, a jelenlegi helyzet ismeretében le kell szögeznünk, türelme-
sebb, átgondoltabb intézkedések kellenek.

A nevelési terveket fokozatosan, a különböző iskolatípusokban más-más időpontban vezették be. A kísérleti év után az általános iskolában 1963/64-től, a középiskolákban és a szakmunkásképzőkben 1965/66-tól alkalmazzák a „tervszerű nevelés programját”. A pedagógiai szaksajtó a tanév megkezdése előtt mintegy tíz hónappal, az 1962/63. tanévben intenzív propagandát kezdett. Az értő írások egy-egy rövid ismertetéssel egybekötve jól hangsúlyozták a nevelési tervnek a családra, az üzemekre és az iskolára gyakorolt hatását, illetve az ezekre jutó feladatokat.⁹⁶ Többségében a nevelési terveket méltató írások voltak. Ezt utólag is főként azért említjük negatív hangsúllyal, mert így kevés hely és idő jutott az új feladatot, a nevelési tervet érdemben feldolgozó, a belőle eredő konkrét teendőket taglaló írásoknak. Elsősorban azokat az írásokat tekintjük hasznosaknak, amelyek az iskola, a család és az egyéb nevelési tényezők feladataira utalnak, amelyek felvázol-

⁹⁵ KORNIDESZ—KURUCZ, 1966. 123. p.

⁹⁶ *Köznevelés*, 1963. 1. 1—3. p.

ják a köztük végzendő koordinációs munkát is. Bár a koordináció szerepét jól látó írások zöme is adós maradt a módszertani kérdések felvetésével.⁹⁷ Külön ki kell emelnünk a nevelési terv funkciójával foglalkozó írásokat. Jól hangsúlyozza a lényegét Fejes János fejtegetése, amikor rámutat arra, hogy a tervszerűség megvalósítása megszünteti egyúttal a nevelőmunka „alkalmi” jellegét.⁹⁸ Már a kísérleti időszakban is az váltotta ki a legnagyobb vitát, hogy ajánló jellegű vagy kötelező érvényű legyen-e. A kötelezővé tétele mellett érvelők ebben látták biztosítékát az általánossá válásnak és a hatékonyságnak egyaránt. Továbbá, ettől várták a nevelés mint tartalom, és az iskola mint forma közötti ellentmondások csökkenését.

Az általános iskolai nevelési terv első kiadása 70 ezer példányban készült. Ez lehetővé tette, hogy minden nevelő kapjon egy-egy példányt.⁹⁹ A bevezetését előkészítő időszakban, de még később is gondot, helyenként zavart okoztak a tervezéssel kapcsolatos — sokszor egymásnak ellentmondó — vélemények. Bár a pedagógustól nem várták külön nevelési terv készítését, a neveltségi szint megállapítása után mégis szükségesnek látszott valamiféle írásbeli rögzítése a helyi feladatoknak. Számos problémát vetett fel az iskolán belüli és az iskolán kívüli nevelési tényezők koordinálására hívatott egységes iskolai munkaterv elkészítése is. Megfelelő tapasztalatok híján a megyében is igen tarka kép alakult ki. Szép számmal találkozunk olyan iskolai munkatervvel, amely követhetetlen részletességgel mindenre figyelemmel akar lenni, de akad olyan is, nem egy, amely a feladatok vázlatos rögzítéséhez is kevés, sőt az is előfordult, hogy egyszerűen egybefűzték a részterveket. Sajnos, minderről ma is alig festhetnénk kedvezőbb képet.

A helyzet reális bemutatásához el kell mondanunk azt is, hogy a nevelési tervek iskolai megoldásához, az adaptáláshoz és a helyi specialitások kidolgozásához a felügyeleti szervek sem nyújtottak megfelelő, érdemi segítséget. Mindezek ismeretében nem csodálhatjuk, ha a gyakorlat a tevékenységi formák egyoldalú, formális kiemeléséhez és ebből következően a legtöbb helyen a látszateredmények megragadásához és eltűléséhez vezetett.¹⁰⁰

A későbbi tapasztalatokat elemezve megállapíthatjuk, hogy a nevelők nem megfelelő felkészítéséből eredő kezdeti hiányosságok fokozatosan csökkentek. A tapasztalatcseréken, továbbképzéseken és felügyeleti ellenőrzéseken szerzett tapasztalatok és kapott útmutatások nyomán egyre több pedagógus megértette és mind szakszerűen alkalmazta saját munkájában a nevelési tervet. Különösen jól megfigyelhető ez a későbbi években, amikor egyre

97 *Köznevelés*, 1963. 2. Melléklet: I—III. p.

98 Uo.: 2. 33—35. p.

99 Uo.: 15. 454—462. p.

100 BKmT V. B. irattára: Művelődésügyi feladataink az 1964/65. évadra.

ismertebbé váltak a pedagógiában is a méréses módszerek, illetve a nevelési eredmények kvantifikálhatósága. Sajnos, a gyakorlati alkalmazás itt sem mindig túlzásoktól mentes. Nem ritka az olyan eset sem, amikor az iskola úgy készített szociológiai felmérést, hogy annak bürokratizmus és indiszkrécioja egyaránt felháborította a szülőket.¹⁰¹

A középiskolák és a szakmunkásképzők nevelési programjának bevezetése már jóval zökkenőmentesebben zajlott le. Mind a felügyeleti szervek, mind az iskolák értőbben fogtak a megvalósításhoz. A pedagógusok szakmai felkészítésének hiánya azonban itt is éreztette hatását. Az ajánlás és kötelező jelleg dilemmája odavezetett, hogy az iskolák egy része nem is tartotta feladatának a nevelési terv adaptálását.¹⁰²

Egy-két évvel a nevelési tervek bevezetése után megkezdődtek az V. Nevelésügyi Kongresszus előkészületei. Az iskolareform eredményeinek fogyatékoságainak elemzése, a nevelési gyakorlatunkról rendezett szakmai viták sok esetben nem kedveztek a nevelési terv hírének. Többször szóvá tették nyilvánosan is a tanterv és nevelési terv egységének hiányát, és ez nem egy helyen oda vezetett, hogy egyszerűen „leálltak” a nevelési terv alkalmazásáról.¹⁰³

A nevelési tervek bevezetése körüli harcok, felbuzdulások és lelhadások ma már tárgyilagosabban értékelhetők. Elvitathatatlan érdeme az 1960-as éveknek, hogy a társadalom figyelmét a nevelési feladatokra irányította. A viták és próbálkozások a pedagógusnál pedig nagyobb fokú tudatossághoz vezettek.

Az ifjúsági mozgalom szerepe a tanulóiifjúság nevelésében

Az ország felszabadulása még nem fejeződött be, amikor 1945 márciusában az MKP kezdeményezte egy egységes, demokratikus gyermekmozgalom megszervezését. A szociáldemokratákkal akcióegységben megindult — a Gyermekbarátok Országos Egyesülete (GYOE) keretei között — az úttörőmozgalom élete.

A gyermekmozgalom szervezetének kialakulásához hasonló módon kezdődött az ifjúság egységes politikai nevelését célzó szervezet létrehozása is. Az első egységes ifjúsági szervezet a MADISZ volt, mely már 1945 közepén több százezres taglétszámmal működött.

A gyermek- és az ifjúsági mozgalom fejlődésének részletes nyomon köve-

101 Uo.: Művelődésügyi feladataink az 1967/68. évadra.

102 BKmT V. B. irattára: Művelődésügyi feladataink az 1968/70. évadra.

103 Uo.: Feladatok az új tanévre. 1970.

tése meghaladja egy ilyen dolgozat kereteit. Rövid áttekintése, legalább vázlatos bemutatása nélkül azonban a korszakról készült összkép hiányos maradna.

AZ ÚTTÖRŐSZERVEZET KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE MEGYÉNKBEN

Az első gyermekszervezetek a GYOE keretei között alakultak meg. Első tevékenységüket főként a városok területén — a régi gyermekbarát hagyományokat követve — ruha-, cipő- és élelmiszersomagok juttatásával fejtették ki. Ezeknek a mozgalmi élet szervezésében lényeges befolyásuk nem volt.

A cserkészmozgalom szervezetei főként a polgári középiskolákban terjedtek el. A nyolcosztályos, egységes általános iskola megszervezésével átalakultak a régi középfokú iskolák megfelelő évfolyamai, és velük a cserkészlet is megszűnt. A mozgalom körül kialakult közismert politikai és nemzetközi bonyodalmak miatt a megyében a legtöbb helyen nem is szervezték újjá a cserkészcsapatokat. Ennek viszont az volt a következménye, hogy a megyében a gyermekmozgalmat teljesen az egyházak uralták. Annál is inkább így volt ez, mert 1948-ig az iskolák zöme a megyében egyházi jellegű.

A GYOE Úttörő Gyermekmozgalom a mai Bács-Kiskun megye területén csak a VKM 1947. évi 17.4981. sz. rendeletének kiadása után kezdett kialakulni. A tankerületekhez küldött felhívást továbbították az iskolákhoz. A korabeli dokumentumok között talált tájékoztató korrekt módon ugyan, de igen szűkszavúan tartalmazza az új gyermekszervezet célját. Az iskolákhoz küldött körlevélben mindössze az állt, hogy „... az úttörőmozgalom az ifjúság szellemi, erkölcsi és testi nevelésének szolgálatában áll, s az iskola nevelési céljait támogatja”.¹⁰⁴ Mivel a VKM rendelete csak belső körlevél formájában jelent meg, a megyei tájékoztató levél a rendelet második részét mind adminisztratív utasítást közli az iskolákkal.

A gyermekmozgalom kezdeti fejlődését segítették elő az 1948 júliusában megtartott vezetőképző tanfolyamok, melyeket tankerületenként tartottak meg. Kecskeméten 35, Baján 15 úttörővezető jelentkezett ezekre a tanfolyamokra.¹⁰⁵ A jelentkezési szám egyúttal azt is jelzi, hány úttörőcsapat működött már akkorra.

Az iskolák államosítása az úttörőmozgalom fejlődését is meggyorsította. Már 1948 őszén többször találunk utalást erre. Az 1949. áprilisi tanfelügyelői jelentés pedig már számszerű eredményekről is tájékoztat. „A népoktatási

104 BKmL: A Kecskeméti Népoktatási Tanfelügyelőség iratai. 131. Kb/1947.

105 Uo.: 67. Kb/1948.: Bács-Bodrog vármegyei Tanfelügyelőségi iratok. 000.172/1948.

kerület általános iskoláiban a növendékek 21 százaléka, Kecskeméten 26 százaléka úttörő". Az 1949. évi nyári jelentésekben pedig már a kibontakozó úttörőtáborozásokról olvashatunk.

Az 1950-es évek fejlődése az országos helyzetképhez hasonló. Ezekben az években lett az úttörőmozgalom valóban az általános iskolai korosztály mozgalma és egységes szervezete. A csapatok magukba foglalták a szakköröket, az öntevékeny művészeti mozgalmat és a sportélet szerveit is. Az úttörők száma is gyorsan növekedett. A megye területén is elérte a 80 százalékot. Bár a tanyai általános iskolák szervezeti életének megteremtésére is többször történtek erőfeszítések, itt 1957 előtt lényegében nem sikerült megoldást találni.

A mozgalom irányítását a párt a DISZ-re bízta. Ezzel megteremtették az ifjúsági mozgalom egységének, a felkészítésnek és az átmenetnek a feltételeit. A gyakorlatban ez az egység érdemben sohasem valósult meg. Az ötvenes évek ifjúsági mozgalmát jellemző írások ennek okait a pedagógus és nem pedagógus ifjúsági vezetők, az iskola és a mozgalom különbözőségeiben, esetenkénti ellentéteiben látták. A napjainkig meglévő problémák részletes elemzése széles körű vizsgálandást igényelne.

Az úttörőcsapatok tevékenysége 1950 után rövidesen átfogta csaknem teljesen az általános iskolai korosztályt. Munkájukat a tanulás segítése, az iskolai mulasztások elleni harc, az iskolák és környezetük szépítése, valamint az iskolai ünnepélyek megrendezése töltötte ki. Ezek mellett megtaláljuk az ún. köszöntő brigádokról szóló tudósításokat éppúgy, mint a társadalmilag hasznos munkában való részvételről tájékoztató beszámolókat.¹⁰⁷

Az iskolai munkát segítő, a tanulók szabad idejét szervező sport, szakköri-, kulturális és turisztikai programok az általános iskolások körében vonzóvá tették az úttörőmozgalmat. Az életkori sajátosságokat figyelmen kívül hagyó módszerek és formák azonban elég sok kárt is okoztak a csapatok életében, a gyermekek nevelésében. Ezek elemzésének megvan már a szakirodalma.¹⁰⁸ Ennek megyei vetületét — a hasonló jelenségek miatt — külön nem részletezem.

Az 1956-os ellenforradalom romboló hatása itt is elég jelentős volt. Az 1957-es nyári jelentések tanúsága alapján viszont megállapíthatjuk, hogy a konszolidáció az úttörőmozgalom területén igen gyors volt. Meg kell állapítanom azt is, hogy Bács-Kiskun megyében az ellenforradalmi erők az

106 BKM L: Közigazgatási Bizottsági iratok: A Kecskeméti Népoktatási Kerület Tanfelügyelőségének iratai: 131/1949.

107 BKM L: A Bács-Kiskun megyei Tanács Oktatási Osztályának iratai. 104—11—1/1955.

108 SZIRMÁINÉ, 1965. 179—232. p.

úttörőmozgalom terén nem aktivizálódtak, a gyerekeket kalandországba nem keverték.

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának körlevele az úttörőmozgalom újjászervezésére¹⁰⁹ kedvező fogadtatásra talált. 1957. március 8-án már 50 úttörővezető jött össze megyei értekezletre Keeskeméten, hogy az úttörőmozgalom új szervezeti és gyakorlati munkáját megvitassák.¹¹⁰ Ebből a tudósításból, de egyéb dokumentumokból is kitűnik azonban az 1957-es újjászervezés egyik kezdeti hibája. Az új, romantikus módszerek és formák keresése és hangoztatása olykor már-már a gyerekek kommunista szellemű nevelésének figyelmen kívül hagyását eredményezte.

Az úttörőmozgalom népszerűségét és az újabb eredmények elérését is jelenti, hogy a megyében hamarosan 238 úttörőcsapat szerveződött újjá.¹¹¹ A mozgalom vonzerejét nagymértékben növelte az önkéntesség, valamint az 1956 előttihez képest lényegesen nagyobb decentralizáltság. Ez mind a csapatok életére, mind szervezeti kereteikre pezsdítőleg hatott. A megyében ekkor az általános iskolások 30 százaléka volt úttörő. Ez az arány a következő években fokozatosan emelkedett, és 1963-ra már több mint 50 százalék, 1970-re pedig 80 százalék lett.

Az úttörőmozgalom feladatait és hatékonyságát érintő polémia az utóbbi években ismét napirendre került. Vitatott és vizsgálendő problémát látnak abban, hogy a 80—90 százalékos mozgalmi szervezettség hol és miben térhet el és különbözhet az iskolai élet feladataitól és módszereitől. Abból a tényből kívánatos ennek elemzése, hogy a 80—90 százalékos szervezettség esetén nincs külön iskolai és mozgalmi szervezettség.

Az úttörőszervezet vezetését 1957-ben a párt a KISZ-re bízta. A gyermek- és ifjúsági mozgalom központi és területi irányítása 1957 óta egységesebb lett. A helyi KISZ-szervezetek és úttörőcsapatok vezetőségei között azonban továbbra is vannak megoldatlan problémák. Az ifjúsági szervezet funkcionáriusai a községekben és városokban kevésbé tájékozottak a mozgalmi-pedagógiai és a politikai-ideológiai kérdésekben, mint a pedagógus-úttörővezetők. Így az esetek nagy részében az iskolai életből kikerülő fiatalok nem találják meg az utat a községi, üzemi KISZ-alapszervezetekhez.

A KÖZÉPFOKÚ INTÉZMÉNYEK IFJÚSÁGI SZERVEZETEINEK ÉLETE

A felszabadulás után a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) megalakítása teremtett demokratikus keretet az ifjúság egységes

109 A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956—1962. 1973. 24—25. p.

110 *Petőfi Népe*, 1957. márc. 10. 1. p.

111 *Petőfi Népe*, 1959. júl. 1. 1—2. p.

politikai neveléséhez. A MADISZ megteremtette szervezeti és politikai egység azonban hamarosan felbomlott. Az MKP kivételével szinte valamennyi párt megalapította saját ifjúsági szervezetét. 1950-ig, a DISZ megalakulásáig a 300 ezernyi szervezett fiatal több mint kétharmada a MADISZ-nak, alig egyharmada a többi párt ifjúsági szervezetének volt a tagja. A mai Bács-Kiskun megyében a MADISZ taglétszáma 1945 augusztusában 15 000 volt.¹¹²

A megosztottság a tanulóifjúságra is vonatkozott. A Magyar Diákok Nemzetközi Szövetségében (a Diákszövetségben) többnyire a középiskolai diákok voltak. Az iskola jellegétől és profiljától függően szép számmal találunk a MADISZ-on kívül az EPOSZ-ban, a FISZ-ben, a KALOT-ban és más ifjúsági szervezetben is. A mai Bács-Kiskun megyében 1948-ban a középiskolás diákok több mint 30 százaléka a Diákszövetségnek és 25 százaléka a különböző ifjúsági szervezeteknek volt tagja.

Az 1950-ben megalakult Dolgozók Ifjúsági Szövetsége (DISZ) teremtette meg a magyar ifjúság egységes politikai szervezetét. Az ifjúság szervezeti egysége volt az egyik legnagyobb jelentőségű politikai eredmény a szocializmus építése szempontjából is. A szervezeti egység előnyösen befolyásolta a középiskolai ifjúság életét is. A mozgalom kezdeti gondjai a feladatok újszerűségéből fakadtak. A tisztázandó feladatok egyike volt — egyben hatásköri kérdés is — a középiskolai DISZ-szervezetek és az iskola igazgatójának együttműködése. Kortünetet jelző problémára utalnak az olyan jellegű megjegyzések, mint az alábbi is: „A DISZ iskolai vezetősége az igazgató hozzájárulása nélkül nem dönt . . . semmilyen fontos kérdésben, amely az iskola nevelőmunkáját érinti.”¹¹³ Az együttműködés mikéntje még sokáig járatlan utat, sok tisztázatlan kérdést jelentett mindkét fél részére. Így fordulhattak elő olyan szélsőségek is, hogy „azon a napon, amikor Révai elvtárs emlékezetes beszédét mondta az avantgardizmusról és az igazgatói tekintély megszilárdításáról, a [kalocsai] Tanítóképző DISZ-szervezete bizalmatlanságot szavazott az intézet igazgatójának személye és vezetése ellen.”¹¹⁴

A feladat rendezése egyre sürgetőbb volt, mert több helyen is gyakorlat volt az iskolai élet rendjének, fegyelmének, tanulmányi és iskoláztatási feladatainak a DISZ-szervezetekre ruházása. Ezek pedig csak rontották az ifjúsági szervezet mozgalmi, és növelték adminisztratív jellegét.¹¹⁵

Fokozatosan szerves részévé vált a DISZ munkájának a társadalmilag hasznos munkában való részvétel, a munkás—paraszt gyerekek előkészítése

112 DOBOS, 1965. 233—270. p.

113 *Köznevelés*, 1950. 17. 515—517. p.

114 Uo.: 1953. 4. 88—90. p.

115 Uo.: 1952. 18. 571—572. p.

a továbbtanulásra, segítségnyújtás tanulmányi munkájukban. A megyei tanács az ifjúság helyzetének elemzése kapcsán joggal dicsérte a kazinbarcikai, dunaiújvárosi, komlói építkezésekhez szervezett DISZ-brigádok jó példáját.¹¹⁶

A tömegszervezeti és a politikai szervezettség közötti dilemma már az ötvenes évek közepén foglalkoztatta a DISZ-t is. Az 1955-ben ülésező II. DISZ-kongresszus a tömegszervezeti jelleg mellett döntött, és úgy határozott: „A jelenlegi 700 000-es keretet rövidesen milliós létszámra kell emelni.”¹¹⁷

Jelentős probléma volt ebben az időszakban az úttörőcsapatból a DISZ-be való átmenet kérdése is. 1955 augusztusában a DISZ Központi Vezetősége kísérletképpen 700 általános iskolában vezette be a DISZ-szervezet megalakítását. A kétségtelenül jó szándékú célkitűzéssel bevezetett közvetlen átlépés előnyeit azonban a gyakorlat nem igazolta.

A középiskolai DISZ-szervezetek irányítása szempontjából hosszú ideig problémát jelentett a differenciálatlanság. 1956 őszén már több szinten felvetődött a korszerűsítés gondolata. Tisztázásra várt a tanulói túlterhelés és a mozgalmi feladatok egyeztetése, a válogatás nélküli tagfelvétel, a fiatal tanárok DISZ munkája és egy sor egyéb kérdés. Az ellenforradalom kitörése azonban már nem tette lehetővé a szükséges változtatásokat. A szervezet — közismert negatívumai következtében — „rosszul vizsgázott” 1956-ban.

Az ellenforradalom után néhány hónapos tétovázás jellemezte az ifjúsági mozgalmat. Ismét megalakult a Diákszövetség. Az útkeresés számos példáját találjuk.¹¹⁸ Már 1957 elején felvetődött a különböző fórumokon az ifjúsági szervezet tartalmasabbá tétele és politikai jellegének erősítése iránti igény.

Általános egyetértést váltott ki az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1957. márciusi határozata a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) megalakításáról.¹¹⁹ Találónan fejezte ki az új szervezet neve és szervezeti szabályzata egyaránt a szocializmushoz hú ifjúság igényét és feladatait. A KISZ megalakítását elhatározó központi döntés után hamarosan megalakultak az első területi alapszervezetek. 1957 áprilisában Bács-Kiskun megyében már 50 alapszervezet működéséről adott számot a megyei KISZ-nagyaktíva.¹²⁰

A megye középiskoláiban a KISZ-szervezetek zömmel az 1957/58. tanév-

117 *Pedagógiai Szemle*, 1955. 4. 363—372. p.

116 BKmL: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási Osztályának iratai. 134—3—1/1955.: Az 1955. április—május—június havi munkáról.

118 *Köznevelés*, 1957. 3. 7. p.

119 A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956—1962. 1973.

120 *Petőfi Népe*, 1957. ápr. 28. 1. p.

ben alakultak. A korábbi 90—100 százalékos szervezettség azonban ebben a tanévben mindössze 5—7 százalékos volt, 1958—59-ben 10—20 százalék, és még 1959—60-ban is csak 25—30 százalék körül mozog. A szervezettség, az új felvételi rendszer határozottabb követelményein túl, bizonyos mértékig a diákság szélsőségre hajlamos tulajdonságát tükrözi. Az irányító szervek a KISZ funkciójának tudatosításával elérték, hogy 1970-re a megye középiskoláiban a KISZ-tagok aránya 70 százalék fölé emelkedett.

A szakmunkástanulók körében a KISZ befolyása lényegesen kisebb.

A KISZ-tagok aránya itt a hatvanas évek elején még mindössze 15 százalék, de 1970-re sem emelkedett 30 százalék fölé. A probléma egyik okát a tanulók életének az iskola, a munkahely és a lakóhely közötti szétforgácsolt-ságában találjuk. A KISZ-tagság azonban elsősorban mégsem szervezési, hanem az életkori sajátosságokkal számoló vonzó program kérdése.

A szervezeti és szervezési problémák mellett látnunk kell azonban a fejlődést, az eredményeket is. A KISZ tagfelvételi rendszere, a Killián-próbák, az „Ifjú Kommunista”-próba, az „Ifjúság a szocializmusért”-próba vagy az Országos Diáknapok tartalmas, formájában és szervezetében is korszerű feladatokat és magasabb követelményeket támaztó rendezvénysorozata mind a jó irányú fejlődés javára írható. Az 1959-ben kezződött építőtábor-mozgalom és a KISZ-védnökségvállalások is konkrét célt és feladatot jelentettek mind az egyéneknek, mind a kollektíváknak.

A felnőttoktatás fejlődése

A felnőttoktatás hálózatának és szinte minden szintű és típusú iskolában történt általánossá tételét a felszabadulás után a harmadik nagy jelentőségű intézkedésnek nevezik a neveléstörténet szakírói.¹²¹ A magyar nép műveltségbeli hátrányainak pótlása, a Horthy-korszak mulasztásainak felszámolása a népi demokratikus Magyarországon történelmi igazságtétel is. A nép politikai és társadalmi felszabadítása utáni tudati felszabadításának szándéka természetessé teszi a 11. 130/1945. M. E. számú rendeletet, amely a dolgozók iskoláinak létesítéséről intézkedett. Elsőként, még 1945/46-ban a gimnáziumban, a polgári iskolában, valamint a tanító- és óvónőképzőben indult meg a felnőttoktatás. 1946/47-től fokozatosan bővült újabb iskolatípusokkal — kezdetben csak esti tagozaton, majd 1949-ben levelező tagozaton is — a felnőttképzés.

A felnőttoktatás szükségességét a nagy tanyavilágú és rossz iskolahálózatú

121 SIMON—SZARKA, 1965. 163. p.

Duna—Tisza közén még fokozottabban indokolták az ebből fakadó hátrányok. Az 1949. évi népszámlálás iskoláztatási adatai szerint Bács-Kiskun megyében az analfabéták aránya 8,5 százalék. A dolgozók gimnáziumának és polgári iskolájának tapasztalatairól írott beszámolóiból tudjuk, hogy a megyében is megkezdődött már az első tanévben a felnőttképzés.¹²² A Dél-Pest megyei tankerületi főigazgató jelentése pedig 1949-ben már 300 hallgatóról ad számot, akik 3 középiskolai és 8 általános iskolai tanulócsoporthoz képeztek.¹²³

A nagyobb mérvű beiskolázás az ötvenes években kezdődött. 1953-tól évente több mint kétezer dolgozó kapcsolódott be a megyében az alsófokú felnőttoktatásba. A hatvanas évek elejére ez a szám megduplázódott. A rugalmas formák igazodtak a dolgozók lehetőségeihez. Ennek köszönhető, hogy 1950 és 1970 között közel ötvenezer jelentkeztek általános iskolai tanulmányok folytatására. E nagyszerű munka sikerét fémjelzi az a több mint 13 000 dolgozó, aki eredményesen végezte el a 8. osztályt is.

A megye középfokú végzettségű szakemberigénye is egyre nő. Az ifjúság nappali képzése mellett igen jelentős a gimnáziumokban és szakmai középiskolákban tanuló, kerekén 30 000 dolgozó erőfeszítése. Az 1950 és 1970 között eltelt húsz év alatt 7000 dolgozó tett sikeres érettségi vizsgát.

Az analfabétizmus ellen folytak az úgynevezett alapismereti tanfolyamok. Itt közel háromezer emberből 1500 vizsgázott sikerrel.

Az eredmények mögött is, a létszámhullámban is nyomon követhetjük a megye gazdasági-társadalmi fejlődését is. A kezdeti fellendülést 1955 táján mélypont követte, majd utána a mezőgazdaság szocialista átszervezése folytán megint igen gyors fellendülés következett be. Újabb felfelé törő hullámot 1968 után figyelhetünk meg. A vizsgált negyedszázad hullámbanál tanulságként elsősorban azt emelhetjük ki, hogy a gazdasági szükséglet mindennél követelőbben érezteti hatását az oktatásban is, és igyekszik i-kielégíteni igényeit. A jövőben erre a közoktatás szervezőinek még tudatosabbra kell ügyelniük.¹²⁴

122 *Köznevelés*, 1947. 7. 159—160. p.

123 BKmL: A Dél-Pest vármegyei Tankerületi Főigazgató iratai. 250—11/1949.

124 *Művelődésügyünk*, 15. 1970. 63—75. p.

Bács-Kiskun megye nevelésügyének sajátosságai

A tanyai iskolák fejlődése

A mai Bács-Kiskun megye kiskunsági része „hagyományos” szóróványtanyás település, ahol 1950-ben még több mint 200 000 ember élt. A tanyai iskolákban ekkor még 25 000 iskolaköteles tanult. Az oktatásügynek tehát ezen a vidéken a 8 osztályos általános iskola megvalósítása, vagy a tankötelezettségi törvény végrehajtása mindig sajátos és egyúttal nehezebb feladatot jelentett.

Ebből a szempontból azonban a megye nem állt egyedül, így az Oktatásügyi Minisztériumnak a feladatai is igen régi keletűek, amelyekkel a tanyai lakosság iskolázottsági hiányait csökkenteni akarta. Már az 1926-ban indult, az ún. Klebelsberg-féle iskolaépítési program 5000 iskolai objektuma is alátámasztja ezt. Az 1926—1930 között épült iskolák zöme ugyanis tanyán létesült. Az 1926. évi VII. tc. vitathatatlan eredményei azonban a kor gazdasági és politikai viszonyai miatt nem folytatódtak tovább. Így megállapítható, hogy 1867 és 1945 között az Eötvös- és Klebelsberg-féle iskolai építkezések végül is nem oldották meg a tanyai iskolázás problémáit.¹²⁵

A tanyai népoktatás fejlesztése a felszabadulás után folytatódott tovább. A VKM már 1945-ben felhívással fordult Békés, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék főispánjaihoz tanyai internátus szervezése céljából. A felhívást valamennyi tankerület megkapta.¹²⁶ Ennek azonban az érintett megyékben igen kis fogantatja volt.

A jelenlegi Bács-Kiskun megye területén 1948. szeptember 1-re elkészült az első, egy régi épületből átalakított 20 személyes tanyai internátus Kis-szálláson,¹²⁷ és jóval később, 1951-ben a tataházi tanács foglalt állást a tanyai diákok részére létesítendő tanyai otthon ügyében.¹²⁸ A tanyai internátus vagy tanyai otthon korszerű és az egyetlen hatásos megoldás lehetett volna az oktatás és a tanyai népesség iskolázottsági színvonalának javítására. Az oktatásügy anyagi erői és főleg a magyar mezőgazdaság 1945 utáni helyzete azonban még nem tette lehetővé a megnyugtató megoldást.

Bár 1950—1956 közötti években a Bács-Kiskun megyei Tanács többször is foglalkozott a tanyai iskolák helyzetével, főleg csak részproblémák megoldásával tudott javítani a meglévő állapotokon. 1953-ban a tanyai iskolák

125 JÓBORÚ, 1972. 70—75. p.

126 BKmL: A Közigazgatási Bizottság iratai. 1—96/1945.

127 Uo.: Bács-Bodrog vármegye és Baja thj. város Tanfelügyelőségének iratai. 1944—1949. 770/1948.

128 *Bács-Kiskun megyei Népszájság*, 1951. jan. 3. 3. p.

ellátásának javítása érdekében a végrehajtó bizottság állást foglalt abban, hogy meg kell vizsgálni a volt iskolaföldek sorsát, és abból a pedagógus számára kerti földet kell juttatni.¹²⁹ Ugyancsak ezen a végrehajtó bizottsági ülésen határoztak abban is, hogy az illetékes minisztériumoknál kezdeményezik a tanyai tanítók számára házhely és építési kölcsön, magasabb fizetés és katonai szolgálathalasztás engedélyezését. Amint a későbbi évek történetéből megtudjuk, ezek mindegyike megvalósult.

Egy évvel később, 1954-ben ismét napirendjére tűzte a vb a tanyai iskoláztatás helyzetét. Megállapította, hogy a beiskolázás az I—IV. osztályokban kielégítő, a felső tagozatban a lemorzsolódás azonban még mindig magas, helyenként eléri a 40—50 százalékot is. Tekintettel a magas tanulólétszámra és a lassan javuló helyzetre, a vb szükségesnek látta meglévő tanyai iskolák működési feltételeinek javítása mellett a szülők körében végzendő kulturális nevelő-, az úgynevezett népművelési munkát is. Ennek érdekében olyan felszerelések vásárlását határozták el, amelyek az iskolai és népművelési feladatokhoz is szükségesek. Így kapott valamennyi tanyai iskola több szemléltető eszközt, maxilámpát (petróleum-gázlámpát), valamint megkezdték a letéti könyvtárak hálózatának fejlesztését is.¹³⁰ A munka feltételeinek javítása sokat segített a megye 326 kis létszámú tanyai iskoláján.

Az említett iskolák 86 százaléka egy, illetve két tanulócsoporthozként működött. Így az egy tanító a legjobb szándékkal sem oldhatta meg az általános iskola tantervi célkitűzéseit és követelményeit.

A tanyai iskolák kiterjedtsége és még mindig magas létszáma miatt ezek hosszabb távú működésével kellett számolni. Az ügygel a szaksajtó és az Oktatásügyi Minisztérium is foglalkozott. Érthető, hiszen Magyarországon még 1955-ben is összevont osztályokból alakított tanulócsoporthozban tanult a felső tagozatosok 20 és az alsó tagozatosok közel 30 százaléka. Kálmán György felveti, hogy meg kellene vizsgálni az összevont felső tagozatban a tananyagcsökkentés és az oktató-nevelő munka speciális szervezésének feltételeit és lehetőségeit.¹³¹ A tananyagcsökkentés egyoldalú intézkedés lett volna, és egyúttal tovább rontotta volna az ilyen iskolákban tanuló gyerekek esélyeit a 8. osztály elvégzése utáni továbbtanulásnál. Ehelyett tehát más területen kezdték meg a segítségnyújtást. Speciális segédkönyveket készítettek mind a I—IV., mind az V—VIII. osztályból összevont tanuló-

129 BKmL: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási és Népművelési Osztályának iratai. 104—30—3/1953.: Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyvkivonata.

130 BKmL: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási Osztályának iratai. 104—40—1/1954.: Végrehajtó bizottsági ülés jegyzőkönyvkivonata.

131 *Pedagógiai Szemle*, 1955. 3. 248—273. p.

csoporthoz tanító pedagógusok számára. Ez a segédkönyv az éves tantervi anyagot osztotta be a közvetlen és az önálló órákra, valamint az anyagfeldolgozáshoz módszertani útmutatásokat tartalmazott. Ezek birtokában tudatosabban és eredményesebben dolgozhattak a pedagógusok. Jelentős volt az V—VIII. osztályokban tanító tanyai pedagógusok 3 éves továbbképzése is, amelyen évente 2—2 hetes tanfolyamon valamennyi érintett nevelő komplex gyakorlati segítséget kapott az A, B, C tantárgycsoportokhoz tartozó tantárgyak tanításához.

A tanyai iskolák problémájának megoldását jelentette a körzeti iskolák szervezése is. A részben osztott és kis létszámú iskolákba a megyében még 1955-ben is közel 23 000 gyerek járt. Ebben az időszakban gyorsult fel a körzetesítés. Azokból a tanyai iskolákból, amelyek bejárással, utaztatással körzetesíthetők voltak, a legközelebbi osztott iskolába szállították a tanulókat. Így járt be már 1955-ben 4500 felső tagozatos tanuló, de még mindig több mint 5000 tanult tanyai V—VIII. osztályú tanulócsoporthoz.

A tanyai iskolák ügyét döntő módon a mezőgazdaság szocialista átszervezése vitte előbbre. A szétszórt tanyák és a nagyüzemi mezőgazdasági táblák ellentéte lassan, de mégis szemmel láthatóan eredményezte az itt élő lakosság csökkenését.

A II. ötéves tervben a körzetesítés folytatásához megkezdődtek az általános iskolai diákotthon-építkezések. Bács-Kiskun megyében 1963-ban már három ilyen diákotthon működött — Jánoshalmán, Tompán és Kisszálláson — összesen 160 férőhellyel. A tervidőszak végére az országban a tervezett 1000-rel szemben 3664 személyt befogadó általános iskolai diákotthon létesült.¹³²

Bács-Kiskun megyében a fejlődés 1965 óta ütemesebb. A III. ötéves terv végére 11 diákotthon működött 720 férőhellyel. A megyei tanács 1968-ban ismét napirendjére tűzte a kisiskolák és az általános iskolai diákotthonok helyzetének vizsgálatát. Itt állapították meg, hogy amíg Szolnok megye 1118 férőhellyel, 15 diákotthonnal, Békés megye 764 férőhellyel, 9 diákotthonnal, Hajdú-Bihar megye 420 férőhellyel, 6 diákotthonnal, Szabolcs-Szatmár megye 1234 férőhellyel, 7 diákotthon létesítésével befejezte a körzetesítést, addig Bács-Kiskun megyében a befejezéséhez még további 2000 férőhely építésére van szükség. A tanács úgy értékelte a körzetesítés szükségességét, mint a megye általános iskolai oktatásának továbbfejlesztéséhez elengedhetetlen feltételt. Miközben bemutatta az elemzés, hogy a megyében a szakrendszerű oktatás aránya 1960 óta 69,9 százalékról 86,2 százalékra

132 *Köznevelés*, 1966. 13—14. 481—487. p.

nőtt, megállapította azt is, általános iskolás felső tagozatosaink 25 százaléka még mindig V—VIII. osztályos összevonású tanuló csoportba jár.

Általános iskoláinkban a 8. osztályt 8 év alatt befejezők aránya ekkor 74,9 százalék volt. A külterületi iskolákban ugyanez csak 54 százalék. A megyében a 15—40 évesek között ekkor 1250 analfabéta közül közel 90 tanyán élt. A túlkoros általános iskolások aránya belterületi iskolákban 5,9 százalék, a külterületen 9,1 százalék. A tanyán 8. osztályt végzőknek mindössze 8 százaléka jelentkezett ez idő tájt középiskolai továbbtanulásra. Ugyanakkor a tanyáról középiskolába került gyerekek 60 százaléka egy év alatt, 80 százaléka pedig két év alatt lemorzsolódott. Az érettségiig mindössze 12 százalékuk jutott el.¹³³

A helyzet bemutatása — mértéktartása ellenére is — drámai, és igen súlyos feladatok megoldását sürgette. A döntést határozatba foglalták, mely szerint 1980-ig tervezik az V—VIII. osztályosok teljes körzetesítésének befejezését. Ehhez létesíteni kell a már említett 2000 diákotthoni férőhely mellett közel 100 tantermet is a körzeti iskoláknál. A feladat nagyságát érzékeltetheti az is, hogy a megye egy-egy ötéves tervében az egész kulturális fejlesztéshez ennek körülbelül kétszeresét kitevő anyagiakkal rendelkezik.

A tanyai felső tagozatosok helyzetét tehát csakis a körzetesítés oldhatja meg. Ennek megvalósítása élvezte az egész ország támogatását, erkölcsi szimpátiáját. Az 1970-ben kibontakozott „tanyai kollégium” mozgalom éppen ezt fejezi ki. A körzetesítési akciót gyorsító mozgalom, mint megyei kezdeményezés, másutt is követőkre talált. Eredménye, haszna a közoktatásügyben közvetlenül is szemmel látható. Az ezzel összefüggő társadalmi-műveltségi viszonyok, az általános iskolai diákotthonokban folyó didaktikai, metodikai és nevelési feladatok elemzésével a magyar nevelésügy adós még. A megye eredményeinek és feladatainak feltárása is meghaladja e tanulmány lehetőségeit.

Az eddig megtett út, a körzetesítés és a tanyai kollégiumi mozgalom eredményei arról győznek meg bennünket, hogy társadalmi mértékkel mérve is, jó úton járunk. Azok a tanulók, akik már az V. osztálytól tanyai kollégiumban folytatják, illetve fejezik be az általános iskolát, minden tekintetben olyan tudással és intelligenciával rendelkeznek, mint belterületi, illetve városi társaik. Köztük alig van már bukott tanuló, és továbbtanulásra évente 60—70 százalékuk jelentkezik.

Neveléstudományi szempontból a fejlődés még elemzésre vár. A praktikus

¹³³ BKmT V. B. irattára: A hátrányos helyzetű tanulók problémái. Előterjesztés a Bács-Kiskun megyei Tanács 1968. június 26-i ülésére. 1968. 32. jkv. 17. sz. határozat.

tények azonban magukért beszélnek. Az eddig elvégzett munka folytatása azért is szükséges volt, mert 1970-ben a kis létszámú és részben osztott iskolák tanulólétszáma még mindig 15 471. Ennek fontosságát felismerte a megyei pártbizottság és a megyei tanács is. 1971 decemberi együttes ülésén a tanyai lakosság életkörülményeinek javítására komplex programot hagyott jóvá, melynek keretében a tanyai iskolák körzetesítésének befejezését 1980-ban határozta meg.¹³⁴

A nemzetiségi iskoláztatás alakulása 1945—1970 között

Magyarország felszabadulásával a hazánkban élő nemzetiségek is visszanyerték szabadságukat. A demokratikus élet megindulása után néhány hónappal megjelent az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete a különböző nemzetiségekhez tartozó tanulók anyanyelven való oktatásáról. Ezt követte 1946 elején a VKM-nek — a tanügyigazgatást és az iskolák feladatait meghatározó — 1200/1946. sz. rendelete.¹³⁵

A mai megyét jelentő területen 1945-ben jelentős számú nemzetiségi lakosság élt. Bács-Bodrog vármegyében számottevő volt a német és a szerb-horvát anyanyelvű lakosság, de kisebb számban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében is találhattunk német és szlovák nemzetiségűeket. Pontos számukat egyik területen sem lehetett soha meghatározni. Ennek okai közismertek. Az 1941. és 1949. évi népszámlálások között a háború, valamint a potsdami egyezmény következtében sokat változott a nemzetiségi lakosság létszáma és aránya megyénkben is.

A jelenlegi megye területén 19 olyan település van, amit a lakosság aránya alapján nemzetiséginek nyilváníthatunk. A 19 község, illetve város közt van olyan is, ahol a lakosság 90—95 százaléka, de mindenképpen legalább 20 százaléka német, délszláv vagy szlovák nemzetiségű. Becsült számuk — megközelítő pontossággal — 50 000-re tehető 1949-ben.

Bács-Bodrog vármegyében — a fent említett VKM remdelet alapján — már 1946. március 15—19. között külön beiratkozást tartottak a délszláv nemzetiségű községekben. A beiratkozás eredményeként Bácsalmáson, Felsőszentivánon, Csávolyon, Garán, Hercegszántón és Katymáron nemzetiségi tanítási nyelvű iskolák felállításáról intézkedtek. Ez év szeptembe-

134 BKmT V. B. irattára: A külterületi és tanyai lakosság életkörülményeinek távlati fejlesztési programja. Előterjesztés. 1971.

135 BALOGHNÉ—TURÓCZI—NAGY, 1962. 49. p.

rében még két helyen — Csikérián és Bácsbokodon — kezdte meg délszláv tanítási nyelvű iskola a munkát.¹³⁶

Megindult tehát — rendelkezések alapján — a nemzetiségi iskolahálózat kiépítése, fejlesztése. A működésüket a megyében 1946-ban megkezdett délszláv nemzetiségi iskolák tannyelvűek, illetve nyelvoktatók voltak. A pedagógusszükséglet biztosítása érdekében a VKM Pécsett „délszláv kiegészítő-tanítói tanfolyamot” indított. A három hónaposra tervezett tanfolyamra Bács-Bodrog vármegyéből 36-an jelentkeztek.¹³⁷

1946—1949 között tovább folytatódott a nemzetiségi iskolahálózat kiépítése. A továbbfejlesztés több irányú munkát jelentett. Egyik ilyen feladat a délszláv nemzetiségi kollégium létrehozása. A nyelvoktatás feltételeit ugyanis nehezen tudták volna biztosítani a megye kisebb településein. Így vetődött föl kollégium és körzeti iskola megszervezésének terve Bácsalmáson. A nemzetiségi iskolákban az általános iskolává szervezés gondjait tetézte még a speciális tankönyvek iránti igény, illetve azok hiánya.¹³⁸ Ez utóbbi érdemi megoldására azonban csak az 50-es években került sor.

A német nemzetiségűek iskoláinak felállításáról ekkor még nincs szó, hiszen még tartott a 12.330/1945. M. E. számú — „a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről” szóló — rendelet végrehajtása. Bár a kitelepítés 1945—1946-ban ténylegesen befejeződött, a rendeletet a következő évek nagy jelentőségű belpolitikai eseményei miatt, csak 1950-ben helyezte hatályon kívül a 84/1950. M. T. sz. rendelet. Ebben megfogalmazást nyert, hogy „a magyarországi német lakosok . . . magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenjogú polgárai”.¹³⁹

A kitelepítési rendelet hatályon kívül helyezése után nem sokkal, megkezdődött a német nyelvoktatást végző nemzetiségi iskolák életre hívása is. Az 1951/52. tanév elején megindult szervezőmunka eredményeként 1952 januárjában Bács-Kiskun megye 7 községében meg is kezdték a német nemzetiségi nyelvoktatást. Bácsbokod, Csátalja, Gara, Vaskút, Nemesnádudvar, Hajós és Császártöltés után 1952. szeptember 1-től Hartán és Bácsalmáson is megszervezik a nyelvoktatást.¹⁴⁰

A szlovák anyanyelvű oktatás bevezetéséről 1954-ben intézkedik a közoktatásügyi miniszter. Bács-Kiskun megyében ezzel minden érdekelt nemzetiség számára megteremtődött a lehetőség anyanyelvi kultúrájának és

136 BKmL: Közigazgatási Bizottsági iratok. 134/1945.

137 BKmL: Közigazgatási Bizottság iratai. 428/1946.

138 *Köznevelés*, 1949. 7. 158—160. p.

139 Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945—1968. 2. köt. 1969. 52. p.

140 BKmL: A Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Oktatási és Népművelési Osztályának iratai. 859—1/8/1952. Jelentés a német nyelvoktatás bevezetéséről.

nemzetiségi tudatának ápolására, fejlesztésére. A szlovák nemzetiségi nyelv-
oktatás a megyében Apostagon indult meg elsőnek.¹⁴¹

A nemzetiségi iskolahálózat kiépítése a következő években még tovább
folytatódott, és az MDP Központi Vezetőségének 1956. május 15-i határozata
után fel is gyorsult. Több helyen létesültek nemzetiségi óvodák, és a ré-
gebben kialakított A, B, és C típusú nemzetiségi iskolák továbbfejlesztésé-
vel máig is érvényes módon megalakultak a nemzetiségi tanítási nyelvű
alsó- és középfokú oktatási intézmények, valamint a nemzetiségi nyelvet
oktató általános iskolák és óvodák. Az így szerveződött nemzetiségi tanítási
nyelvű iskolákban az oktatás anyanyelven folyt, és a magyar nyelvet és
irodalmat kötelező tárgyként tanították. Később, 1960/61-ben ezeket a
tannyelvű iskolákat ún. kétnyelvű iskolákká alakították át, amelyekben a
reáltárgyakat magyar, a humán tárgyakat pedig anyanyelven oktatják.
Az 1962. évi 13 számú tvr. alapján 15 jelentkező esetén már nyitható két-
nyelvű iskola.¹⁴²

A nemzetiségi nyelvet oktató iskolákban a tanítás nyelve magyar, az
anyanyelvet pedig előbb heti 2—3, majd az átszervezés után heti 3, illetve
4 órában tanulják a gyerekek.

Az 1966/67. évi átszervezés után az országban 24 kétnyelvű általános
iskola létesült, ebből Hercegszántón, Garán és Katymáron délszláv, és
ugyancsak Garán egy német nyelvű. A megye többi nemzetiségi településén
nyelvoktató általános iskolák működnek. Mivel Bács-Kiskun megye nemze-
tiségi lakosságának nagyobb hányada német, különös jelentőséggel bír a
Baján megszervezett Franhel Leo német nyelvű gimnázium.

A nemzetiségi oktatás továbbfejlődését kedvezően befolyásolta és nagy-
mértékben fellendítette az MSZMP Politikai Bizottságának 1968-ban hozott
határozata. A pártdokumentum komplex módon elemezte a magyarországi
nemzetiségek helyzetét, és megjelölte a további feladatokat.

A Politikai Bizottság határozata nyomán az MSZMP Bács-Kiskun megyei
Bizottsága és a Bács-Kiskun megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága együt-
tes ülésén fogalmazta meg a megye tennivalóit. E határozat végrehajtása
során Bács-Kiskun megye nemzetiségi iskolaügyének fejlődése is felgyor-
sult. Az általános iskolákban a nemzetiségi nyelvet tanulók száma két év
alatt 2000-ről 3000-re nőtt. A bajai és bácsalmási gimnáziumokban bevezet-
ték a német mellett a délszláv nyelv fakultatív vagy szakkör jellegű oktatá-

141 Uo.: 104—18—1/1954.: A közoktatásügyi minisztérium intézkedése a szlovák nyelv tanításáról.

142 Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika. 1968. 36—43. p.

sát is. A bajai tanítóképzőben és a kecskeméti óvónőképzőben német, illetve délszláv pedagógusképzés is indult.¹⁴³

A tanítás színvonalának emelését és a nyelvoktatás népszerűségét kedvezően befolyásolta az a kísérletsorozat ami Bács-Kiskun megyében indult. A nemzetiségi nyelvet oktató iskolák közül a cszártöltési általános iskolában a nemzetiségi német nyelv tanításának óraszámait a tagozatos tantárgyak óratervéhez hasonlóan alakították ki. Ugyancsak a nemzetiségi nyelvoktatást, de az iskolarendszert is érintő kísérlet kezdődött Katymáron és Garán. Itt a magyar, német és délszláv anyanyelvű tanulók — a nyelvoktatásra önként jelentkezve — egy iskolaszervezetben, ún. „trifurkációs” megoldással, kísérleti tantervvel és kísérleti óratervvel kezdtek dolgozni. A kísérletek kétségtelen eredménye, hogy ezeken a helyeken erősen megnőtt a nemzetiségi nyelvet tanuló általános iskolások száma, és az utóbbi két helyen lényegében megszűnt a nemzetiségi elkülönülést újra és újratermelő iskolai szervezeti forma. Ezzel a korábbi 4 tanylevű iskola a megyében tulajdonképpen egyetlenre csökkent, hiszen Garán és Katymáron a magyar, német és délszláv iskolákat egy iskolaszervezetbe vonták össze.

A nemzetiségi politika tudatos, rendszeres és következetes végrehajtásának eredménye is, további ösztönzője és segítője is, hogy a megyében, Baján 1972. december 6-án megalakult a Magyar Pedagógiai Társaság Nemzetiségi Pedagógiai Szakosztálya.

Jelenlegi helyzetünk és perspektívánk

A megye oktatásügyének főbb jellemzői 1970-ben

Az 1950 óta bekövetkezett társadalmi változás a megye oktatásügyére is több irányú hatást gyakorolt. A szocialista gazdaság kialakulása, az ipar-telepítés, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a női munkaerő terelésbe áramlása erősen megnövelte a gyermekintézmények iránti igényt, de egyre nyilvánvalóbbá tette a magasabb iskolai végzettség szükségességét is. Ez a felismerés fokozatosan növelte mind az ifjúság, mind a felnőttek tanulási vágyát.

143 BKmT V. B. irattára: A megyében élő nemzetiségi lakosság helyzete. Az MSZMP Bács-Kiskun megye Bizottsága és a Bács-Kiskun megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának határozata. 1968.

Az általános iskolai beiskolázás a hetvenes évekre gyakorlatilag teljessé vált. A 8. osztály végére azonban még 1970-ben sem jutott el mindenki. A lemorzsolódó 12 százalék még mindig 1200—1400 gyereket jelent évente a megyében. Ez csak még jobban sürgette a körzetesítési program folytatását, a tanyai kollégiumok építését és az iskolabuszok üzembe helyezését.¹⁴⁴ Bár szakrendszerű oktatásban részesül ekkor már a felső tagozatosok 88 százaléka, a szakos órák arányszáma még csak 62 százalék. Ez 554 új tanterem építését is jelentette 1950—1970 között.¹⁴⁵

Az általános iskolásoknak ez időben már 74 százaléka tanul tovább középfokú intézményekben. Egészséges arány alakult ki a tanulók szociális összetételében is. Beszédés bizonyíték a volt uralkodó osztály művelődési monopóliumának megdöntésére a fizikai dolgozók gyermekeinek tartósan 50 százalék feletti aránya.

Az eddig megtett utat és a hetvenes évek elejének helyzetét egyaránt jelzi a népesség iskolai végzettségének alakulása. Az 1970. évi népszámlálás adataiból megtudjuk, hogy 1950 és 1970 között az analfabéták aránya 8,3 százalékról 3,5 százalékra csökkent. Az általános iskola 8. osztályának megfelelő végzettséggel 1950-ben a lakosság 5,1 százaléka rendelkezett, 1970-ben 37,7 százalék az arány. A középfokú iskolai végzettségük aránya 3,1 százalékról 8,1 százalékra, a felsőfokon iskolázottak 0,7 százalékról 2,5 százalékra emelkedett.¹⁴⁶

Továbbhaladásunk fő irányáról

Az 1960-as évek végére a gazdasági fejlődés mellett népünk iskolázottsága, az iskolákkal szemben megnyilvánuló magasabb társadalmi követelmények egyre határozottabban vetették fel a továbbfejlődés igényét. A külföldi és a hazai szaksajtó mind többet foglalkozott az iskolarendszerek teljesítménye és a kor igénye között fennálló feszültséggel. E felismeréssel kezdődött meg — a nevelésügy korszerűsítését célzó programmal — a Magyar Pedagógiai Társaság javaslatára az V. Nevelésügyi Kongresszust előkészítő nagyszabású munka is. A kongresszust előkészítő témabizottságok által vizsgált öt fő téma átfogta a magyar nevelésügy egészét. Felmérték az egyes területeken elért eredményeket, és kidolgozták a továbbfejlesztést biztosítani látszó javaslatokat. Az iskolai nevelésre és oktatásra ható gazdasági, társadalmi és tudományos tényezők elemzése

144 BKmT V. B. irattára: Beszámoló a III. ötéves terv művelődésügyi célkitűzéseinek teljesítéséről. 1968.

145 *Művelődésügyünk*, 17. 1970. 19—26. p.

146 Népszámlálás, 1970. évi. 20. [köt.], 1972. 72. p.

módot adott a korszerű általános és szakműveltség viszonyának és fejlesztési irányának megvitatására. Iskolarendszerünk helyzetének értékelése során is felvázolták a várható fejlődés fő irányait. A nevelési tényezők összhangját, a neveléstudomány feladatait és a közoktatás irányításának korszerűsítését taglaló témák az iskolák fejlődését befolyásoló tényezőként kerültek vitára. A legnagyobb érdeklődést és legtermékenyebb vitát a nevelés és oktatás hatékonysága, valamint a pedagógusok hivatása és továbbképzése váltotta ki.¹⁴⁷

Tantestületek, szülői munkaközösségek, párt- és tömegszervezetek százzal járultak hozzá Bács-Kiskun megyében is a kongresszusi témák feldolgozásához. A megye közoktatásának eredményeit összegező megállapítások — a nagymértékű fejlődés elismerése mellett — realisan tárták fel a legjellemzőbb hiányosságokat is. Az egyes iskolatípusok közül a legtöbbet az általános iskolával és a szakmunkásképzővel foglalkoztak.

Bács-Kiskun megye általános iskoláival kapcsolatban még mindig a legfőbb gondként szoltak a széttagoltságról, a tanyai iskolák hátrányos helyzetéről, valamint a személyi és tárgyi feltételek nagyfokú hiányáról. Az ez idő tájt készített felmérések megállapították, hogy Bács-Kiskun megye 434 általános iskolai egységéből mindössze 60 olyan van, ahol a felső tagozat kettő vagy több párhuzamos osztállyal működik. A tanulólétszámot is figyelembe véve ez azt jelentette, hogy a 35 ezernyi felső tagozatos tanuló 40 százaléka járt olyan iskolába, ahol a szaktanári ellátottság hiányos. Ugyancsak általános problémaként összegeződött a szemléltetőeszközök nagyarányú hiánya. Megállapították, hogy az ún. alapvető felszerelésekből megközelítőleg 100 millió forintra tehető a hiányzó eszközök értéke. Ez folyó áron az iskolák 10 évi beszerzési kerete.

A település- és iskolaszervezetből vagy éppen a szemléltetőeszközök hiányából eredő gondok azonban mind eltörpülnek a személyi feltételek megoldatlansága mellett. 1970-ben a 3560 általános iskolai pedagógusálláshelyből 300-at pedagógiai képzés nélküliek töltöttek be. Zömük a tanyai és a kisközségek általános iskoláiban nyert elhelyezést. A személyi gondok számbavételével párhuzamosan elemi erővel vetődött fel a pedagógusok fokozottabb társadalmi, erkölcsi és anyagi megbecsülése.

Az általános iskola színvonalának emelésével kapcsolatban egyre gyakrabban hangzott el az igény az óvodai és napközi otthoni ellátás gyorsabb fejlesztése iránt. Mindkét intézménytípusban egyre nagyobb szerepet kap a szociális funkció mellett a pedagógiai, az iskolára előkészítő és a felkészülést segítő funkció. Főleg szülők hangoztatták, hogy az 53 százalékos

óvodai és a 15 százalékos napközi otthonos ellátottság 1970-ben már nem felel meg az igényeknek és a követelményeknek.

A nevelésügyi kongresszus megyei előkészületei, a vitára bocsátott anyagok kapcsán feltárták Bács-Kiskun megye köznevelésének legfőbb gondjait és feladatait is. A helyi viták szervezésében oroszlánrészt vállalt a pedagógus szakszervezet, de közreműködtek a tanügyi és a társadalmi szervezetek is. Az előkészületek során létrejött összegezesek tanulmányok és jegyzőkönyvek a jövő tervezéséhez értékes segédanyagként, dokumentumként hasznosíthatók.¹⁴⁸

Pártvizsgálat az állami oktatás helyzetéről

Az V. Nevelésügyi Kongresszus mindössze néhány hónappal előzte meg az MSZMP X. kongresszusát, mely a felvetődött problémák rendezésére határozatot hozott, „... hogy a párt és a kormányzat vezető szervei vizsgálják meg az állami oktatás egész rendszerét, s gondoskodjanak megfelelő irányú továbbfejlesztéséről”.¹⁴⁹

A kongresszusi határozat alapján kibontakozó pártvizsgálat a nevelésügyi kongresszus elemzéseit is felhasználva kritikailag mérte fel a magyar közoktatás helyzetét. Az eredmények és hiányosságok, valamint a társadalmi elvárások számbavétele után 1972-ben 15 évre szóló távlati fejlesztési programot terjesztettek az MSZMP Központi Bizottsága elé.

Az 1972. júniusi oktatáspolitikai párthatározat méltó folytatása a szocialista iskolaügyet 1950 óta előbbre vivő dokumentumoknak. A korábbiakhoz hasonlóan e párthatározatnak is legfőbb érdeme, hogy döntéseivel összhangot igyekezett teremteni a fejlett szocialista társadalom és a nevelésügy között.¹⁵⁰ A közreadott dokumentumokból kitűnik, hogy az új párthatározat, mérlegelve az iskolarendszer megváltoztatását, a régi formának új tartalommal való megtöltése mellett döntött. A párthatározatot követő dokumentumok új korszakot nyitottak köznevelésünk történetében.

Az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottsága is kidolgozta a központi határozat alapján a megye 1985-ig terjedő oktatáspolitikai fejlesztési tervét. A program súlypontja az általános iskolák és a szakmunkásképzés továbbfejlesztése. A távlati terv célul tűzte ki az óvodai ellátás teljessé tételét, a tanyai iskolák és a kistelepülésű felső tagozatosak körzetesíté-

148 BKmT V. B. irattára: Javaslatok a nevelésügyi kongresszusra. Jelentés a megyei vitákról, ankétokról. 1969.

149 A Magyar Szocialista Munkáspárt 10. kongresszusának jegyzőkönyve. 1971. 486. p.

150 Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. 1972. 53—72. p.

sének befejezését, a képesítés nélküliek alkalmazásának megszüntetését és a szakmunkásképzés személyi és tárgyi feltételeinek a középfokú képzés igényeihez fejlesztését.¹⁵¹

A tanulmány írásának időpontjában (1980) közeledik a megye a távlati terv teljesítéséhez. Az 1972 óta bekövetkezett fejlődés a megye oktatásügyében, már következtetni enged arra, hogy történelmi és települési hátrányai tovább csökkennek, és egyre több területen eléri a kor követelményeinek megfelelő színvonalat.

151 Az állami oktatás fejlesztésének feladatterve Bács-Kiskun megyében. 1973. 37—47. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az állami oktatás fejlesztésének feladatterve Bács-Kiskun megyében. Az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottsága 1972. október 17-i ülése. Összeáll. az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztálya. Kecskemét 1973. 47 p.
- Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Bp. 1973, Tankönyvkiadó. 414, [2] p.
- Angolkisasszonyok Értesítője 1946—47. 5. p.
- Bács-Kiskun megyei Népiújság*, 1951. jan. 3. 3. p.: Tataházán a tanács a tanyai diákok részére tanyai otthont létesít.
1956. okt. 24. 1. p.: A megyei pártbizottság felhívása párttagjainkhoz, Bács-Kiskun megye dolgozóihoz.
- BAKONYI, 1965.: BAKONYI Pál: A pedagógusok átképzése és továbbképzése. = Nevelésügyünk húsz éve. 1945—1964. Bp. 1965, Tankönyvkiadó. 559—600. p.
- BÁLINTNÉ—SZABÓ, 1971.: BÁLINTNÉ MIKES Katalin—SZABÓ Sándor: Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény Bács-Kiskun megye 1944—1945. évi történetéhez. Kecskemét 1971. 504 p.
- BALOGHNÉ—TURÓCZI—NAGY, 1962.: (BALOGH Sándorné—TURÓCZI Károly—NAGY Lajos): A marxi—lenini nemzetiségi politika a szocializmus építése gyakorlatában. (Kiad.a) Központi Pedagógus Továbbképző Intézet. Bp. 1962, Tankönyvkiadó, 106 p.
- BÁRSONY, 1970.: BÁRSONY Ferenc: Felszabadító harcok a Duna—Tisza közén. = Negyedszázad. Kecskemét 1970. 21—37. p.
- DOBOS, 1965.: DOBOS László: Nevelőmunka középiskolás ifjúsági szervezeteinkben. — Nevelésügyünk húsz éve. 1945—1964. Bp. 1965, Tankönyvkiadó. 233—270. p.
- Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról. 1945—1948. Bp. 1979, Kossuth Kiadó. 861, [2] p.
- GERGELY—KÓHEGYI, 1980.: GERGELY Ferenc—Kóhegyi Mihály: Baja népoktatásának főbb kérdései 1944—1948 között. Baja 1980. 60, [1] p.
- Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945—1968. 2. köt. Bp. 1969, Közgazd. és Jogi Kiadó. 901, [1] p.
- HORVÁTH, 1975.: HORVÁTH Márton: A népi demokrácia közoktatási rendszere. (1945—1948.) Bp. 1975, Tankönyvkiadó. 248 p.
- Jánoshalmi Kisújság*, 1948. febr. 8. 1. p.: Jánoshalmán a pedagógus szakszervezet gyűlésén méltatják az államosítási előkészületeket.

JÓBORÚ, 1972.: JÓBORÚ Magda: A köznevelés a Horthy-korszakban. Bp. 1972, Kossuth Kiadó — Tankönyvkiadó. 225, [3] p.

A Kecskeméti Egyesített Gimnázium évkönyve az 1944—45. iskolai évről. 9. p.

KORNIDESZ—KURUCZ, 1968.: KORNIDESZ Mihály—KURUCZ Imre: Az iskola-reform a megvalósulás útján. Bp. 1966, Kossuth Kiadó. 204 p.

Köznevelés

1947. 7. 159—160. p.: ABAFFY Mihály: Tapasztalatok a dolgozók iskoláiban.

1949. 6. 135—137. p.: SZÉKELY Béla: Az általános iskolai tanulók lemorzsolódása.

7. 158—160. p.: ARATÓ Endre: A nemzetiségi iskolahálózat kiépítésének kérdései.

1950. 3. 49—50. p.: BOLLA József: Lemorzsolódás az általános és népiskolában.

17. 505—507. p.: DARVAS József: Az új tanév elé.

515—517. p.: VARGA Zsuzsa: A DISZ középiskolai szervezeteinek feladatai az új tanévben.

1952. 6. 475—527. p.: KOVÁCS József: A magyar közoktatás fejlődése a felszabadulás óta.

18. 571—572. p.: Nevelők az iskolai DISZ-munkáról.

1953. 4. 88—90. p.: HORVÁTH József: A kalocsai diákotthon.

1957. 3. 7. p.: DOBOS László: Milyen legyen a Diákszövetség?

1963. 1. 1—3. p.: BÍRÓ Sándor: Az átalakuló iskola és társadalmunk.

2. Mellékletek: I—III. p.: GLEDURA Lajos: Élünk a nevelés lehetőségeivel.

33—35. p.: FEJES János: A Nevelési terv funkciója és a mai iskola.

15. 454—462. p.: A Nevelési terv bevezetéséhez.

17. 529—531. p.: Átgondoltan, következetesen! Beszélgetés Lugossy Jenő miniszterhelyettessel.

1966. 13—14. 481—487. p.: LUGOSSY Jenő: Közoktatásunk időszerű kérdései.

A közoktatásügyi igazgatás újjászervezése. Kiad. Hóman Bálint. Bp. 1935. Mellékletek: Magyarország tanügyi térképei.

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. Bp. 1967, Kossuth Kiadó. 655, [1] p.

Magyar Közlöny, 1945. 11. 3. p.: A Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) 56.001/1945. sz. rendelete.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956—1962. Bp. 1973, Kossuth Kiadó. 636, [1] p.

A Magyar Szocialista Munkáspárt 10. kongresszusának jegyzőkönyve. 1970. november 23—28. Bp. 1971, Kossuth Kiadó. 543 p.

MOLNÁR, 1967.: MOLNÁR János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. Bp. 1967, Akad. Kiadó. 266, [2] p.

— — —, 1970.: MOLNÁR János: Művelődéspolitikánk huszonöt éve. = 25 év. Ipar, mezőgazdaság, életszínvonal, kultúra. Bp. 1970, Kossuth Kiadó. 315 p.

Művelődésügyünk. Kiad. a Bács-Kiskun megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya. Kecskemét.

15. 1970. 54—62. p.: SEREGE Gábor: A szakmunkásképzés 25 éve.

63—75. p.: BÚZÁS János: A megye felnőttoktatásának fejlődése.

17. 1970. 19—26. p.: BÚZÁS Jánosné: Beruházásainkról, 20 év távlatából.

24. 1975. 5—9. p.: MOLNÁRJ Ános: A kulturális forradalom eredményei s a közoktatás demokratizálásának, szocialista fejlődésének szerepe.
- Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika. Közread. az MSZMP Központi Bizottságának Társadalomtudományi Intézete. Bp. 1968, Kossuth Kiadó, 104, [4] p.
- Népszabadság*, 1966. máj. 15. 3. p.: VENDÉGH Sándor: Az általános és a szakmai műveltség összekapcsolásáról. Mit vár a társadalom a szakközépiskolától?
- Népszámlálás*, 1970. évi. 20. [köt.] Bács-Kiskun megye adatai. Bp. 1972, Stat. Kiadó. 511, XLVIII p.
- Ötödik Nevelésügyi Kongresszus. Bp. 1970. szeptember 28—30. Szerk. Kiss Árpád. Bp. 1971. 1. köt. 197 p.
- Pedagógiai Szemle*
1954. 4—5. 279—316. p.: 6. 494—501. p., 1955. 1. 1—28. p.: MÓD Aladár: Közoktatásunk időszerű kérdéseiről.
1955. 3. 248—273. p.: KÁLMÁN György: Az összevont osztályok két alapvető kérdése.
4. 363—372. p.: DOBOS László: A DISZ II. kongresszusának néhány pedagógiai tanulsága.
1966. 1. 1—3. p.: Az átmeneti korszak ellentmondásai és azok nevelési vonatkozásai.
- Petőfi Népe*
1956. nov. 17. 1. p.: Miért nem járnak iskolába a diákok? Beszélgetés a megyei tanács oktatási osztályának vezetőjével.
28. 3. p.: A kecskeméti közép- és általános iskolák nevelői egységesen állást foglaltak a magyar nevelésügy legfontosabb kérdéseiben.
1957. febr. 7. 1. p.: A művelődés új útjai.
21. 3. p.: Vizesárokba lökték társai, mert nem jelentkezett hitoktatáson.
- márc. 10. 1. p.: Úttörővezetők értekezlete.
12. 2. p.: Pedagógusok nagygyűlése Kecskeméten.
- ápr. 28. 1. p.: Szocialista rend nem képzelhető el Kommunista Ifjúsági Szövetség nélkül. (KISZ megyei nagyaktíva Kecskeméten.)
1959. júl. 1. 1—2. p.: A megye kulturális életéről tárgyal a megyei tanács ülése.
1962. szept. 29. 1., 5. p.: Az iskolareform végrehajtásáról, az ipari és a mezőgazdasági szakemberképzésről... tanácskozott a megyei tanács.
- SIMON, 1965.: SIMON Gyula: A köznevelésügy fejlődésének néhány sajátossága. = Nevelésügyünk húsz éve. 1945—1964. Bp. 1965, Tankönyvkiadó. 9—79. p.
- SIMON—SZARKA, 1965.: SIMON Gyula—SZARKA József: A magyar népi demokrácia nevelésügyének története. Bp. 1965, Tankönyvkiadó. 169 p.
- SZIRMAINÉ, 1965.: SZIRMAI Györgyné: A magyar úttörőszervezet. = Nevelésügyünk húsz éve. 1945—1964. Bp. 1965, Tankönyvkiadó. 179—232. p.
- Tanterv az általános iskola számára. Bp. 1946, OKT. 15. p.
- A Váci Egyházmegye Hivatalos Közleményei. 1949—53.

Körzetesítés a kiskőrösi járásban

UDVARHELYI ISTVÁN

Népi demokráciánk nevelésügyének fejlődése és a körzetesítés feladatainak jelentkezése

Hazánk felszabadulása után a magyar dolgozó nép azért küzdött, hogy behozza a társadalmi és a gazdasági elmaradást, megvalósítsa a földreformot, újjáépítse az országot, demokratizálja a társadalmat, majd ezek sikeres befejezése után tovább folytassa a harcot, köztulajdonba vegye a bankokat, termelőeszközöket stb. Ezekkel a döntő gazdasági—politikai harcokkal párhuzamosan folyt a küzdelem a kultúra, a köznevelés területén is.

1950-ig a szocialista iskola megteremtéséért folyt a harc, 1950-től a szocialista köznevelés feladatainak megoldásáért. Hazánkban a két munkáspárt egyesülése után az egyesülési kongresszuson elfogadott program szellemében folytatódott a termelési eszközök szocialista tulajdonba vétele, s ez alapvető gazdasági bázisul szolgált a proletárhatalom számára.

Az államosítással létrejöttek az iparban és a kereskedelemben is a szocialista termelési viszonyok. A hatalom birtokosa a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály lett. A munkásosztály végérvényesen megszabadult a kizsákmányolástól, a döntő termelési eszközök tulajdonosa lett, és számbelileg gyors növekedésnek indult. A proletárdiktatúra megnyitotta a lehetőséget a munkásosztály előtt műveltségi színvonalának emelésére, szakmai képzettségének fejlesztésére. Jelentős változás ment végbe a parasztság helyzetében is. A dolgozó parasztság megszabadult a politikai elnyomástól, és még erőteljesebben bekapcsolódott a hatalom gyakorlásába. A dolgozó parasztság fiai és lányai előtt szélesre tárult a művelődés, az érvényesülés kapuja. A proletárdiktatúra győzelme után került sor az egyházi iskolák államosítására és a fakultatív hitoktatás bevezetésére. Az állam és egyház szétválasztása, az iskolák államosítása hatalmas vívmány volt. Fontos kiindulópontja volt a kultúrforradalom kibontakozásának. Az első ötéves terv időszakában kezdtek jelentkezni a szocialista kultúrforradalom első eredményei is. Míg 1937—1938-ban a munkás- és szegényparaszt fiataloknak az aránya az egyetemeken és a főiskolákon mindössze 3,5% volt, addig az 1949—50-es tanévben a munkás-

és parasztyerek aránya megközelítette a 30%-ot. Ez az arány tovább javult, mert az 1979/80-as Statisztikai Tájékoztató alapján (amelyet az Oktatási Minisztérium adott ki) a munkás- és szegényparaszt fiataloknak az aránya 37,6%-os.

A rohamosan növekvő szakmunkásszükséglet kielégítésére megindult az iskolai hálózat kiépítése. (Szakközépiskolák, ipari, mezőgazdasági és közgazdasági technikumok hálózatának kiépítése is.) 1950 tavaszán az MDP. KV. határozatot hozott a VKM munkájáról. Elítélte a nem szocialista pedagógiai törekvéseket, és szabad utat nyitott a marxista szellemű köznevelésnek. Fellépett a közoktatás általános lemaradása ellen, sürgette az iskola és a termelés elevenebb kapcsolatát, erősíteni kívánta a burzsoá és a klerikális ideológia elleni harcot, követelte a munkás- és parasztyerek lemorzsolódásának megakadályozását, a túlterhelés megszüntetését, új szocialista tantervek készítését és tankönyvek kiadását.

E határozat nyomán minőségi változás állott be. Hivatalosan és egyértelműen kinyilvánították, hogy az ifjúságot a marxizmus-leninizmus eszméi alapján a szocialista nevelési eszmék és célok jegyében akarják nevelni.

1950-től kezdve a szocialista köznevelési célok váltak uralkodó és hivatalos célokká.

A szocialista iskola kiépítésében nagy előrelépés volt az is, hogy a fel szabadulás után most 1950-ben jelent meg először a Rendtartás, amelyben már a Szülői Munkaközösség, az úttörőmozgalom és az iskolabizottság hivatalosan elismert tényezői a nevelésnek. 1951-ben a 15. sz. törvény újra szabályozta a tankötelezettséget, s kimondta, hogy minden gyermek köteles 6. életévének betöltése után nyolc éven át megszakítás nélkül általános iskolai tanulmányokat folytatni. Ha 8 év alatt nem végezte el a nyolc osztályt, a szülő kérelmére a tankötelezettség meghosszabítható. Az oktatás teljes egészében ingyenes. E rendelkezés megjelenése után országosan ellenőrizték a tankötelezettség végrehajtását, s felhívták a tanácsok figyelmét arra, hogy a fontos oktatáspolitikai kérdés megoldására az egész társadalmat mozgósítani kell.

Am a politikai ideológiai életben jelentkező alapvető szemlélet a közoktatásban is döntően éreztette hatását. A személyi kultusz, a dogmatizmus voluntarista beállítottságú volt.

Az ellenforradalom nagy törést jelentett szocialista nevelésünk fejlődésében. Az ellenforradalom leverése után a konszolidáció szervezeties viszonylag hamar bekövetkezett. Újból kezdtek kibontakozni a szocialista nevelés lehetőségei, részben folytatásra kerültek a korábbi erőfeszítések, részben újat kellett kezdeni, ahelyett, amit folytatni nem lehetett.

tett. 1958-ban jelentek meg az MSZMP művelődéspolitikai irányelvei, melyek a társadalmi közgondolkodás középpontjába állították a fiatalság nevelésének ügyét. Hatására a figyelem erőteljesen a nevelés felé, mindekelőtt az iskola nevelőmunkája felé fordult. Ez tükröződik az iskola-reformban is.

Az MSZMP VII. kongresszusa leszögezte, hogy a szocialista alap lerakásának befejezése nemcsak gazdasági, hanem politikai, s ezentúl jelentős mértékben ideológiai-kulturális feladat is. A gazdasági, politikai, ideológiai-kulturális feladatok csak együtt oldhatók meg, összefonódnak, egymást kölcsönösen áthatják. Ezért a kongresszus nagy figyelmet szentelt az ideológiai-kulturális feladatok megoldásának is. Értékelte az elért eredményeket, s megállapította, hogy e téren lemaradás van a politikai, gazdasági eredményekhez képest. A szocializmus építésében nagyon fontos a műszaki tudományok fejlesztése, a tudományos munka jobb összekapcsolása a szocialista építés szükségletével. Növelni kell a munkások, parasztok, értelmiségiek szakmai színvonalát is. Ideológiai-kulturális téren elért eredményeink közül kiemelkedő jelentőségű volt oktatási reformunk kidolgozása és törvénybe iktatása. Az új iskolatörvény, amelynek előkészítéséről az MSZMP VII. kongresszusa döntött, kétéves munka gyümölcse volt.

Az iskolareformmal kapcsolatos viták lezárásaként az országgyűlés elfogadta az 1961. III. törvényt, amely az oktatás szervezeti egységét dokumentálva átfogóan és összefüggéseiben intézkedik minden iskolatípusról. Az 1961. III. sz. törvény megszüntette a továbbtanulás szempontjából korábban meglévő zsákutcájelleget azzal, hogy lehetővé tette a szakmunkástanuló-intézetekben végzeteknek a tanulmányaik középiskolai szintű befejezését. A törvény arra a méltán történelminek nevezhető fejlődésre épül, amelyet a magyar oktatási rendszer a felszabadulás után elért, s figyelembe veszi az élet által támasztott új követelményeket. A szocialista átalakulás nagy győzelmei, a szocialista forradalom mai feladatai magasfokú általános műveltséget, széles körű szakmai ismereteket, nagy szervező erőt és politikai tájékozottságot követelnek meg.

A Köznevelés 1960. január 13-i számában „Az általános iskolák továbbfejlesztésének kérdései” címmel az alábbiakat olvashatjuk: „Az elkövetkezendő 10—15 év alatt el kell érniünk, hogy valamennyi felső tagozatú tanuló viszonylagosan azonos körülmények között (tárgyi, személyi feltételek, adott iskolahálózat) tanulhasson!” A cikk írója Arató Ferenc, a Műv. Min. főosztályvezetője leszögezi: „Figyelembe kell venni azt, hogy iskolahálózatunk alakulását, bővítését az ipari és mezőgazdasági fejlődés alapvetően befolyásolja. Az MSZMP VII. kongresszusa az ipar és mezőgaz-

daság fejlődésének irányvonalát megszabta. Az ipar fejlődésére jellemző lesz a vidék iparosítása. Napirenden levő kérdés a mezőgazdaság szocialista átszervezése is. Az ipar és a mezőgazdaság távlati fejlesztési tervének elkészítésével lehetővé válik a távlati iskolafejlesztési terv elkészítése. A távlati iskolafejlesztési terveknek a szakrendszerű oktatás megvalósítását kell szolgálniuk. Olyan központi (körzeti) felső tagozati négy és ennél több tantermes iskolákat kell építeni, amelyek lehetővé teszik, hogy valamennyi felső tagozatos tanuló szakrendszerű oktatásban részesüljön.”

Az 1970-es években a szakrendszerű oktatás megvalósítása érdekében kialakult a körzeti iskolák hálózata. (1954-ben minisztertanácsi határozat születik, amely — többek között — már körzetesítésen alapuló iskolafejlesztési tervek elkészítését írja elő.) A megyék, a járások távlati tervet készítettek a szakrendszerű oktatás megvalósítására. E tervek végrehajtása részben irreálisuk, részben pedig a nem egységes állásfoglalás és következetlenség miatt nem haladt előre. A megállapítással kapcsolatosan, ha tanulmányozzuk a Műv. Min. által kiadott „Statisztikai Tájékoztatót”, amely a körzeti, tagiskolák és egyéb megjelölésű iskolák átalakulását dolgozza fel, akkor az alábbiakat láthatjuk: lásd az 1. sz. táblázatot!

Valóban e statisztika alapján nem nagy előrehaladás tapasztalható a szakrendszerű oktatás terén, pedig ennek nagyobb ütemű előrehaladását megkövetelték a szocialista társadalom igényei. (A szocializmus építésének követelményei növekedtek a felnövekvő ifjúsággal szemben.)

A szakrendszerű oktatás nagyobb előrehaladását a körzeti iskolák előnyben részesítésével lehetett biztosítani: iskolaépítésben, a személyi ellátásban és a tárgyi felszerelés biztosításával. Javasolták, hogy felvilágosító munkát kell végezni a szülői körében, melynek során meg kell teremteni a körzeti iskolába történő bejárás lehetőségeit. Számításba kellett venni a vonattal, autóbusszal s egyéb járművel megteremthető lehetőségeket. Adott esetekben azoknak a tanulóknak a részére, akik nem járhatnak be a központi iskolába, tanulóotthonokat kell szervezni. Nyilvánvaló, hogy a módozatok csak a lehetőségek gondos felméréssel (kapcsolatosan idézett) és kimunkálásával voltak megvalósíthatók. Ezzel a felméréssel kapcsolatosan idézett cikkében Arató Ferenc a következőket állapította meg: „Tény azonban az is, hogy jóval több tanuló járhat be vonattal, autóbusszal, mint amennyi ma bejár, s a helyi lehetőségek felméréssel (épület stb.) népgazdaságunk teherbíró képességét figyelembe véve több tanulóotthon létesíthető, mint amennyi jelenleg működik. (Ma csak Magyarbolyon és Újfehértón működik ilyen.) Ebben mindenképp a megyei, járási és a községi szervek együttműködése szükséges. Ezt az együttműködést, s ennek kiszélesítését sürgette a természettudományok és a technika óriási fejlődése, mely szükségszerűvé

tette az általános műveltség tartalmának bővítését, természetesen megtartva a klasszikus műveltség szükséges részét is. Ennek érdekében meg kell adni az általános, az életkori sajátosság figyelembevételével a korszerű társadalomtudományi és természettudományi ismeretek alapelemeit, ki kell munkálni a készségeket, a tanítás során meg kell mutatni, hogy a termelésben, a gyakorlati életben (az iparban, a szocialista nagyüzemi mezőgazdaságban) ezek az ismeretek hol használhatók fel. Természetesen kapcsolódik ez a kérdés a tanítás, a nevelés módszeréhez is. A korszerű módszerek alkalmazásában nagyobb lehetőséget kell adni a filmnek, rádiónak, a televíziónak. Az ismeretek, a jártasságok és készségek fejlesztésében az iskolában folyó munkának az eddiginél nagyobb szerepet kell vállalnia. A művelődési színvonal emelkedését sürgeti Darvas József is, aki 1960. január 30-i országgyűlési ülésen a következőket mondta: „A szocializmus végleges győzelme addig nem realizálódik, míg az emberek fejében és szívében nem győz az új, az új erkölcs, az új világnézet, az új gondolat. A szocializmus sikeres építése feltételezi a művelődési színvonal állandó emelkedését. A falun nagyméretű forradalmi változás megy végbe. A szocialista mezőgazdaság az emberek számára új igényeket, új tartalmat, új kívánságokat jelent. A falu kulturális ellátásának minden fajta problematikája évről évre növekszik.”

Ebből fakadóan jelentkezik az a feladat is, hogy az ifjúságot jobban készítsük fel az életre, a szocialista építés gazdasági és kulturális feladatainak megoldására.

Ezen feladatok végrehajtása érdekében születtek meg az oktatási rendszerünk továbbfejlesztését biztosító irányelvek.

Ezzel kapcsolatosan a Köznevelés 1960. szeptember 14-i számában az alábbiak olvashatók: „Oktatási rendszerünk a felszabadulás óta állandóan fejlődött és jelentős eredményeket ért el. A gyors társadalmi haladás azonban szükségessé teszi, hogy jobban készítsük fel ifjúságunkat az életre, a szocialista építés gazdasági és kulturális feladatainak megoldására.

Ezért határozott úgy a párt VII. kongresszusa, hogy köznevelésünk fejlesztése gondosan előkészített iskolareformot tesz szükségessé. Az új ipartelepek kialakítását, a mezőgazdaság szocialista átszervezését alapul véve, úgy kell fejleszteni az iskolai hálózatot, hogy a kis települések felső tagozatú tanulói számára még több központi (ún. körzeti) iskolát hozzunk létre. Ezzel is elősegítjük, hogy valamennyi felső tagozatú tanuló szakrendszerű oktatásban részesüljön, és az általános iskolát végzett ifjúság túlnyomó többsége valamilyen formában továbbtanuljon. Oktatási rendszerünk továbbfejlesztése az egész társadalom ügye.” (A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány által megbízott iskolareform bizottság.) Oktatási rendszerünk to-

vábbfejlesztéséről szóló irányelvek ráirányították a figyelmet az általános iskolai hálózat továbbfejlesztésére. Ez a feladat az általános iskola általánossá tételének egyik leglényegesebb tényezője. Egyre határozottabban és következetesebben haladtunk afelé, hogy a nyolcadik osztály elvégzéséhez valamennyi általános iskolai tanuló számára viszonylag azonos feltételeket teremtsünk.

Míg 1949/50-ben csak 311 körzeti és 468 tagiskola, addig 1954/55-ben már 685 körzeti és 918 tagiskola működött országosan. 1954 óta a fejlődés lelassult. Ennek alapvető okát az ellenforradalom miatt csökkent méretű gazdasági lehetőségeinkben kell keresnünk. Az ellenforradalmat követő tanévekben a körzeti iskolák száma még vissza is esett.

Az MSZMP művelődéspolitikai irányelvek szellemében kidolgozott reformtézisek adtak nagyobb indítékot a körzetesítés további folytatására, a szakrendszerű oktatás fokozottabb megvalósítására. 1960 őszén megmozdult a társadalom. Megyei, járási, községi tanácsok vb-ülésein egyre többet szerepel ez a kérdés. Igényként, szükségként, szinte követelményként jelentkezett a további fejlesztés. A jelenség szoros összefüggésben van a társadalom szerkezetében bekövetkezett lényeges változással, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével. A falu termelőszövetkezeti parasztsága már másként látja az iskolába járás kérdését. Nemcsak azt igényli, hogy gyermekei iskolába járjanak, hanem az sem mindegy már, hogy gyermeke milyen iskolába jár, s milyen körülmények között tanul, egytanítós, vagy szaktanáros általános iskolában. Tudja ő is, hogy az iskolák nem egyformán készítik elő a középfokú tanulást.

A körzeti iskolák továbbfejlesztésével kapcsolatosan miniszteri utasítás jelent meg. A MK. 1961. október 1-i számában „A Műv. Min. 153/61. (MK. 19.) M.M. sz. utasítása a körzeti (szakrendszerű oktatást nyújtó) iskolák továbbfejlesztéséről” címmel.

Az iskolareform követelményei alapján a szakrendszerű oktatást nyújtó iskolák hálózatának megerősítése és továbbfejlesztése érdekében a közlekedés- és postaügyi, földművelésügyi, munkaügyi, nehézipari, kohó- és gépipari-, könnyűipari-, élelmiszerügyi-, pénzügyminiszterrel és a Pedagógusok Szakszervezete Központi Vezetőségével egyetértésben történt intézkedés. Az intézkedés meghatározta a szakrendszerű oktatást nyújtó körzeti iskolai hálózat távlati és éves fejlesztési tervét, figyelembe véve a települési és a gazdasági viszonyokat. Továbbá meghatározta, hogy mely részben osztott vagy kis létszámú általános iskolát kell körzetesíteni, valamint azt is, hogy a körzeti iskolából bejáró tanulók utazási feltételeit hogyan kell biztosítani. (Előírja a bizottságok létrehozását.) Utasítás történik a bejáró tanulók

felügyeletének, foglalkoztatásának és étkeztetésének biztosítására is. Biztosítani kell az állandó délelőtti tanítást is.

Meghatározta a tömegszervezetekkel kapcsolatos feladatokat, a szülők körében végzendő felvilágosító munkát, a tanulók körzeti iskolába járása érdekében.

Az 1960/61-es tanévtől az alábbiak szerint alakult a körzetesítés helyzete: Lásd a 2. sz. táblázatot!

A körzetesítés módjának megoldásával kapcsolatosan érdemes figyelemmel kísérni a társadalmi összefogásból adódó fejlődést, hogy a tagiskola területéről hogyan jutnak el a tanulók a körzeti iskola felső tagozatába. A Műv. Min. által kiadott Statisztikai Tájékoztató 1960/61. tanévtől szolgáltat ezzel kapcsolatosan adatokat.

A tanévben a tagiskola területéről a körzeti iskola felső tagozatába bejáró tanulók száma:

	Gyalog kerékp.	Vona- ton	Közl. autób.	Isk. autób.	Szöv. áll. g. gépj., szekér	Egyéb	Össz.
1960/61	20 089	2401	5 017	685	787	407	29 386
1961/62	21 760	3035	9 237	2208	1157	522	37 919
1962/63	25 415	4001	11 770	3982	1435	387	46 990
1963/64	22 169	4140	15 998	6611	1742	512	51 172
1964/65	21 518	4177	18 305	7903	1564	245	53 712
1969/70	13 286	3424	36 293		872		53 875

Bár a tanulók bejárása a tagiskoláktól mindjobban megoldódott, azért még az 1962/63. évi statisztika szerint az általános iskola felső tagozatos tanulóinak 13,2%-a (88 103 tanuló) nem részesült szakrendszerű oktatásban. Még 1970/71. tanévben is 30 958 volt azoknak a felsős tanulóknak a száma, akik nem részesültek szakrendszerű oktatásban. Az 1979/80. tanévre ez a szám 4 239-re csökkent.

E tanulók ugyanis lakóhelyük sajátos helyzete és az ebből adódó közlekedési nehézségek miatt (tanyákon, kis falvakban és településeken élő dolgozók gyermekeiről van szó) nem járhattak be a körzeti iskolákba.

A szakrendszerű oktatás teljes megvalósítását elősegítő új lehetőségek keresése és a megfelelő intézkedések megtétele művelődéspolitikánk egyik legfontosabb feladata lett.

A megoldás célravezetőbb útját nagyon tömören így szabta meg az MSZMP VIII. kongr. határozata: „... a még meglévő, nem szakosított falusi iskolákat a szakosított iskolák szintjére emeljük. Megkezdjük a tanyai

iskolások számára bentlakásos körzeti nevelőintézmények hálózatának kiépítését.”

E hálózat kiépítése indult meg az 1954/55. tanévvel. Korábbi elnevezéssel hétközi otthonok, tanyai internátusok a szocialista oktatásügyünk új hajtásaiként a társadalom kezdeményezésére főleg helyi erőforrásokból, társadalmi támogatással jöttek létre.

Az 1954/55. iskolai évben egy diákotthon működött az országban 38 tanulóval.

A második diákotthon 1959/60-as tanévben kezdte meg működését 67 fővel.

Az 1962/63. tanévben 11 ilyen diákotthon működött 545 tanulóval.

Az 1971/72-es iskolai évben már 96 diákotthon működött 6 719 tanulóval. Az 1979/80. tanévben már 126-ra emelkedett a diákotthonok száma, a tanulóké pedig 10 346-ra. A helyes társadalmi kezdeményezés meghozta a maga gyümölcsét. Létrejöttek kultúrforradalmunk legfrissebb hajtásai: az általános iskolai diákotthonok, melyek otthont nyújtanak azoknak a felső, de az utóbbi években az alsó tagozatosoknak is, akik közlekedési nehézségek miatt nem lehetnek bejáró tanulói a körzeti iskoláknak.

A körzetesítés végrehajtása megyénkben

Megyénk tanyavilága és a körzetesítés

Megyénk, Bács-Kiskun, az ország legnagyobb tanyás megyéje. Az 1970-es évi népszámlálás alapján a lakosság száma 573 ezer volt. Ebből 150 ezren éltek szórvány-tanyákon. Az 1980-as népszámlálás alapján a megye lakóinak a száma 568 500. Az 1970-es adatokhoz viszonyítottan csökkent, bizonyára a tanyán lakóké is. De még mindig számottevő. A múlt súlyos öröksége miatt sok megoldatlan problémával küszködünk.

Megyénkben 1949-ben lakosságunk 41,8%-a, 1960-ban 36%-a, 1972-ben 28,7%-a, tehát még mindig több mint egynegyede tanyán lakik. A felszabadulás után 28 új község és sok külterületi lakott helység alakult. Azt vártuk, hogy a mezőgazdaságban végbemenő szocialista átszervezés miatt, valamint az iparosítással a tanyarendszer hamarabb megszűnik, és gyorsan végbemerő a tanya ifjúságának kulturális felemelkedése. A folyamat azonban sokkal lassabb, mint gondoltuk. Erdei Ferenc történelmi leckének nevezte a tanyaproblémát, s 1965-ben azt írta róla, hogy legalábbis két évtizedre kell

számítanunk, amíg a tanyai településeknek az a része megszűnik, aminek megszűnésével egyelőre nem számolhatunk. A feltevés kiindulópontja az volt, hogy akkor —1960 és 1964 között — évente 3—4%-a szűnt meg a tanyáknak. A becsült kettőből azóta másfél évtized telt el. Erdei Ferenc a magyar tanyai élet kiváló ismerője, eltávozott közülünk, a tanyakérdés azonban, amelyet oly annyira szívén viselt, változatlanul megoldásra váró feladat maradt.

A tanyarendszert nem lehet vizsgálni gazdasági alapjainak és körülményeinek megértése nélkül. A tanyán lakás, mint életforma, kényszerű jellegű. Termelési szempontból pedig, vagy az állattartás, vagy pedig a kertgazdálkodás az emberek létalapja. Strukturális szempontból viszont nagy jelentőségű változások történtek.

Egyrészt a tanyarendszer egyre jobban összefonódott a nagyüzemi gazdálkodással. Hiszen többnyire úgy élnek, mint apró szigetecskék a nagy tábláktól körülvéve. Abban is változott a kérdés jellege, hogy a tanyarendszerbe is behatolt az ipari elem, s alaposan megváltozott a népesség összetétele.

A közlekedési hálózat fejlődése, a motorizálódás következtében megnövekedett a külterületeken lakó ember mozgékonyasága, és megszűnőben van a nagymértékű helyhez kötöttsége. A külterületi ember az ipari centrumok felé tódul.

Megyénk a felszabadulás előtt szinte nem rendelkezett iparral. Jelenleg az iparban foglalkoztatottak száma meghaladja a 70 ezer főt. A második és harmadik ötéves tervben csupán megyénkben 31 ezerrel növekedett az iparban foglalkoztatottak száma. Az iparban foglalkoztatottak 20%-a tanyán él. A Homokhátság tanyáinak negyede az iparban dolgozik. Az ipari tanyai elemnek mint új szociális alakulatnak a megjelenését egy másik körülmény elősegítette. Az iparosodó agrár városok (Kecskemét, Kiskunfélegyháza és Kiskunhalas) körül egy laza külterületi gyűrű alakul ki. Lakóinak egy része a tanyai gazdálkodásnak részint hátat fordító, részint annak gazdasági előnyeit fenntartani akaró családokból tevődik össze. A család fele — rendszerint az idősebbek — háztáji gazdálkodással foglalkoznak, a többiek: a férfiak, a fiatalok motoron, busszal, kerékpárral a városba járnak dolgozni.

Ettől eltérő azoknak a helyzete és további sorsa, akik a szőlő- és gyümölcs-termelő szakszövetkezetek körzetében élnek, mert a tanya a szövetkezeti gazdálkodás szerves részének tekinthető. Az egész Homokhátság területének negyedén folyik szakszövetkezeti gazdálkodás, és ennek 10%-án művelik közösen a földet. Itt a tanyák fennmaradása még jó negyedszázadig várható.

Megyénkben 1949-ben a lakosság 41,8%-a 1960-ban 36%-a 1972-ben

28,7%-a, tehát még mindig több mint egynegyede tanyán lakott. Ezt az arányt egyedül Csongrád megye közelíti meg.

Nem véletlen, hogy listavezetők vagyunk a megyék között bizonyos erőszakos bűncselekményfajtákban (pl. garázdaság, verekedés közben elkövetett emberölés, a csecsemőgyilkosság stb). A bűncselekmények kétharmadát a kecskeméti, a kiskőrösi és a kiskunhalasi járások tanyai területein követik el. Szabolcs után itt működik a legtöbb vallási szekta.

Csak aki mindezt ismeri, az értheti meg, mit vállaltak a megye vezetői és a járási helyi közigazgatás, amikor szembenéznek a tanyakérdés sokágú feladatával. A feladatok közül a közoktatás területén is sokat kell megoldani. A tanyavilág elhanyagoltságának minden terhét legjobban az iskolás gyerekek érzik. Sokan közülük düledező, egészségtelen tanyaépületekben laknak. A városi, községi gyerek még javában alszik, amikor a tanyai kisdíák hóban-sárban úttalan utakon rója a kilométereket az iskola felé.

Az összevont osztályú iskolákban a tanulók csak jóval gyengébb képzést kaphatnak, mint a jól felszerelt belterületi iskolákban. A tanyasiak több mint 90%-a csak az általános iskoláig jut el. Az iskolaköteles lakosoknak csak egyharmada végzi el a 8. osztályt. A hét évvel idősebbek 5%-a sem írni, sem olvasni nem tud. Ma a 15 és 40 év közötti emberek közül a megyében 12 500-an nem tudnak írni-olvasni. És minden három analfabéta ember közül kettő tanyai . . .

A megye illetékes szervei (párt, tanács) az MSZMP KB., a Kormány, a Műv. Min. körzetesítéssel kapcsolatos határozatai alapján hoztak döntést. A járási, városi műv. osztályok jelentős erőfeszítéseket tettek az általános iskola általánossá tételének egyetlen járható útján, a körzetesítés területén. Komoly előkészítő munkával növelték a körzeti iskolába bejáró tanulók számát, és jelentős helyi, járási és megyei erőforrásból létrehozták a körzetesítés legkorszerűbb feltételét, a diákotthont. E munka eredményeként — a kettős utat figyelembe véve: a bejárásos körzetesítést, amely 1959 óta tart, és a diákotthon létesítésével egybekötött körzetesítést, amely 1963-ban kezdődött — az 1967/68. tanévben a körzeti iskolák száma 87-re, a hozzá tartozó tagiskolák száma 149-re, a körzeti iskolákban tanuló tanyai gyermekek száma pedig 4 438 főre nőtt. Ez az összes felső tagozatos tanuló 10,6%-ának felel meg. De ekkor még 6 672 felső tagozatos tanyai iskolában tanult. A bejáró 4 438 tanuló közül 2 133 közlekedett gyalog és egyéb járművön. 761 tanuló részesült korszerű körülmények között működő diákotthoni ellátásban. A 761 tanuló kivételével a körzetesítésben részesülő tanulóknak a tanulási lehetősége igen mostoha volt, és nagy távlatban ennek az állapotnak a felszámolására is gondolni kellett. Ütemesebb fejlődés 1965 óta történt. Öt év alatt 11 diákotthon jött létre. 1968. június hóban a megyei tanács vb.

megtárgyalta a kisiskolák és az általános iskolai diákotthonok helyzetét, és határozatot hozott a továbbfejlesztésükről.

Megállapítást nyert, hogy a megyében az általános iskolások 45%-a városi osztott, 25%-a községi osztott, 20%-a külterületi, többségében összevont tanuló csoportos iskolában tanul. A felső tagozatos általános iskolásaink 9%-a jár be naponta különböző közlekedési eszközökkel a körzeti iskolákba. Ezek többsége fizikai dolgozók gyermeke.

Az is megállapítást nyert, hogy az eddig végrehajtott körzetesítések eredményeként a szakrendszerű oktatásba bevont tanulóink aránya 86,2%-ra emelkedett az 1960. évi 69,9%-kal szemben. Az eredmények és az erőfeszítések ellenére még 1968-ban is az általános iskolák 57%-a összevont tanuló csoporttal működő kis létszámú iskola volt. (Számokban kifejezve: alsós—felsős tanuló 15 000).

A szakrendszerű oktatás általánossá tétele érdekében újabb határozat született. A tanyai települési viszonyokból eredő iskoláztatási hátrányok leküzdésére meg kell gyorsítani a körzetesítési feladatok végrehajtásának ütemét. Ennek megoldása érdekében elsősorban újabb diákotthonokat kell létesíteni. Ezzel kapcsolatosan külön intézkedési terv készült, hogy fokozatosan milyen ütemben történjen a további körzetesítés. E feladat végrehajtását erősítette meg az MSZMP megyei bizottságunk 1972. X. 17-i határozata, amely az állami oktatás fejlesztésének feladattervével kapcsolatosan született meg.

Az utóbbi években olyan társadalmi összefogás jött létre a megyei közoktatás fejlesztésére, a tanyai gyermekek magasabb színvonalon történő oktatásának megvalósítására, hogy országosan példaképpül állították megynket. Nálunk alakult meg a Kollégiumi Alap Társadalmi Felügyelő Bizottsága 1971 őszén, amelynek feladata a külterületi tanyai kis létszámú és részben osztott általános iskolák működési feltételeit és azok körzetesítését az állami költségvetési források mellett egyéb társadalmi erőforrásokkal is biztosítani. A KISZ, a Népfront és a megyei tanács 1971 őszén történt felhívására 14 millió forint gyűlt össze a tanyai gyerekek számára, és közel ugyanennyi a fejajánlott társadalmi munka értéke is. A megyei nagy társadalmi összefogást a Budapesti Műszaki Egyetem KISZ-fiataljai ifjúsági építőtáborokkal, tervezési munkákkal segítették. Ennek a nagy összefogásnak köszönhető, hogy 1975. szept. elsejétől már ezerhétszáz tanyasi kisdíák részesült kollégiumi elhelyezésben megyénkben.

Ennek az örömmel adott kifejezést dr. Major Imre, a megyei tanács elnökhelyettese, amikor Kiszálláson mondott ünnepi beszédet a tanévnyitó ünnepségen. Kiszálláson e tanévtől újabb 60 férőhellyel bővült a tanyai kollégium.

Nagy segítséget jelent a Kecskemét külterületén élő felső tagozatos tanulóknak is, hogy 1975 szeptember elsejétől új általános iskolai hétközi diákotthonban nyertek elhelyezést. A 70 férőhelyes diákotthon 38 tanulóval kezdte meg működését. Az 1979/80-as tanévben 73 tanuló lakta a diákotthonot.

A megyei párt, tanács körzetesítéssel kapcsolatos határozatait, feladatterveit, megoldását segítő említett példás akciók biztosították, hogy megyénkben ma már 1776 általános iskolás nyert elhelyezést 19 diákotthonban. Azok a tanulók pedig, akik nem kérték a diákotthoni elhelyezést, kerékpáron, vonaton, autóbusszal tudják megközelíteni az iskolát.

Az 1980. okt. 1-i adatok alapján az alábbiak szerint járnak be a tanulók a központi iskolákba

Évfolyam	A tagiskola (megszüntetett tagiskola) területéről — körzetesítés miatt —				
	Gyalog kerékp.	vonaton	autóbusszal	egyéb járm.	össz.
	Naponta bejáró tanulók száma				
1—4. évf.	449	7	859	31	1346
5—8. évf.	1030	13	1754	11	2808
1—8. össz.	1479	20	2613	42	4154

A fent leírtaknak köszönhető, hogy megyénkben az 1980/81-es tanévben már a felső tagozatos tanulók 98,2%-a részesül szakrendszerű oktatásban. (Megyénkben a diákotthonok alakulását lásd a 3. sz. táblázatban!)

Járásunk körzetesítése

Az országos és megyei tanyagondok még konkrétan foglalkoztatnak bennünket a kiskőrösi járáson belül.

Ezzel kapcsolatos az a nagy munka, amelyet a körzetesítés megoldása megkövetelt, és még jelenleg is megkövetel tőlünk. Járásunkra is érvényes, hogy a tanyavilág bomlása szükségszerű folyamat, összefügg társadalmi fejlődésünkkel, s ennek során a tanyák száma állandóan csökken, de reálisan léteznek a tanyák megszűnése ellen ható tényezők is. Ezért vált szükségessé, a megyei pártbizottság és a megyei tanács együttesen hozzon határozatot a tanyapolitikával kapcsolatosan.

Járási pártbizottságunk, a községi pártszervezetek — az említett megyei

határozat végrehajtására — intézkedési tervet készítettek, amelyet egy nagy vizsgálat előzött meg a tények és a lehetőségek tükrében.

Járásunk lakossága az 1970-es népszámlálás adatai szerint 60 903 volt. (Ebben benne van az akkor még a járáshoz tartozó Kiskőrös lakossága is. Kiskőrös lakóinak a száma nélkül 45 449 lett volna a járás lakóinak a száma.)

1970-ben a 60 903 lakó közül 18 ezer 853 személy lakott tanyán, s ez az összlakosságnak a 31%-át tette ki. Járásunk a 3. helyen áll a megyében ebből a szempontból. A tanyákon élő közel 19 ezer fő közül 1 838 írástudatlan volt, s 14 443 ember csupán általános iskolát végzett. Nem sokan dicsekedhetnek azzal, hogy éresttégi, egyetemi v. főiskolai végzettséggel rendelkeznek. Azt hiszem, ez is bizonyítja, hogy kötelességünk a tanyákon élő emberek sorsával, fejlődésével törődnünk. A fejlődés alatt természetesen nemcsak kizárólag anyagiakra gondolok, hanem mindenekelőtt tudati, szellemi értéknövelésre, szociális körülmények javítására.

Járásunk a gondok megoldásakor sajátos helyzetben van. Az 1980-as népszámlálás adata azt mutatja, hogy a járás lakóinak száma 41 355, tehát kevesebb, mint 1970-ben. Ugyan nincs az 1980-as statisztikában külön adat a tanyai lakosok számára járásra vonatkozóan, de az biztos, hogy ez is csökkent. Ezt alátámasztja az a példa is, amelyet a járás legnagyobb községéből hozok. Kecel nagyközség tanyán lakóinak száma 1970-ben 2 250 volt. Ez a szám 1980-ra 1 092-re csökkent.

A fejlett szocialista nagyüzemek akadályt jelentenek a szórványosan elhelyezett tanyák, mert nehezítik a korszerű agrotechnika alkalmazását. Viszont — és ez jelenti a speciális helyzetet — a szakszövetkezeti forma szervesen kapcsolódik többek között a tanyai gazdálkodáshoz, ezért a szakszövetkezeti területeken a tanyák megszűnése lassúbb folyamat. Bár egyes tanyás területeken gyorsabb ütemű volt az elnéptelenedés, s ennek kapcsán szűnt meg sok tanyai iskola. Így pl. az elnéptelenedés miatt szűntek meg a következő tanyai iskolák: Fülöpszállás-Telekpuszta, Fülöpszállás-Székekpuszta, Imrehegy-Botos, Kaskantyú-Hemzősor, Bócsa-Gáspársor, Soltvadkert-Alsócsábor, Páhi-Göböljárás, Tabdi-Alsótabdi.

Tévedés volna azt hinni, hogy a járás tanyáiban kizárólag mezőgazdasági főfoglalkozású emberek, családok élnek. Több tanyában laknak munkások és alkalmazottak, de jelen vannak az úgynevezett vegyes foglalkozásúak is, népiesen szólva a kétlakiak. A járás lakosságából 1970-ben az aktív keresőknek körülbelül 10%-a élt tanyán.

Ugyancsak az 1970-es adat alapján a járás tanyáinak 11%-ában villanyra világítanak, s eszerint televíziót néznek, háztartási gépeket használnak. Palackos gázzal főz 2 563 család. Nem volna jó, ha e néhány, az összkép

szempontjából mégiscsak elenyésző szám alapján optimista általánosítást tennénk. Igen reálisan, tehát helyesen ítélte meg a járás vezetősége a tényleket, amikor kijelentette, hogy még hosszú ideig számolni kell a tanyák létevel a járás területén. Az igaz, hogy a szocialista mezőgazdaság kialakulásával javultak a munkafeltételek. A gépesítés, a kemizálás, a nagyüzemi gazdálkodás jelentette a leglényegesebb változást a tanyák életében. De látni kell a meglévő gondokat: rossz lakáskörülmények, még rosszabb szolgáltatás, tudati elmaradottság. Mindez együttesen jelenti a gondok sűrűjét, s persze azt is, hogy meg kellett találnunk ezek megoldására a legjárhatóbb utat. Nagy gondot jelentett és jelent járásunkban a tanyákon élő általános iskolai tanulók iskoláztatási körülményeinek javítása is, hiszen a szocialista iskola-rendszerünk alapja hazánkban nyolc osztályos általános iskola. Ez hivatott arra, hogy minden egészséges tanköteles korú gyermek számára egységes alapműveltséget biztosítson. Ez egyben mindenfajta továbbtanulásnak is az alapja. Államunk a tanköteles korú gyermekek között semmiféle megkülönböztetést nem tesz. Elvileg tehát minden tanulónak megvan a lehetősége arra, hogy legkésőbb 16 éves korára azonos műveltségi szintet biztosító általános iskolai végzettséget szerezzen. Az eredmény — elvileg — csak a tanuló szorgalma és képességei szerint differenciálódik. A valóságban mégis vannak megkülönböztető tényezők, melyek a tanulók egy részét hátrányos helyzetbe hozzák. Egyik ilyen ok járásunkban is a tanyai település. A tanyai iskola megközelítése sok nehézséggel jár. Emellett a tanyai iskola felszereltsége, pedagógus-ellátottsága sem lehet azonos a községi belterületi iskolával. Az 1960-as években járásunkra is jellemző volt, hogy tanyai iskoláink eszközökkel való ellátottsága a kívánalmak alatt volt, főként a felső tagozatos csoportoknál. Több helyen csak egy tanterem állt rendelkezésre, amelyben egy-két szekrényen kívül más felszerelés el sem helyezhető. Nem tudták megfelelően tárolni a drága oktatási eszközöket. Több olyan eszköz volt, melyhez villany kellett volna. Lemaradás volt a testnevelési, a fizikai és kémiai felszerelésben. Hat iskolánk tanterme közvetlen a szabadba nyílt. Itt az energiaköltség a többihez viszonyítva 36%-kal volt több. Az iskolához általában egy nevelői lakás tartozott, de néhány helyen ez hiányzott.

Az iskolák 50%-ában nem volt megtelepedett nevelő. Kilenc helyen volt 10 évnél is régebben dolgozó. A többi tanyán működő rövidebb szolgálat után kérte elhelyezését, menekült onnan. Gátat vetni sem lehetett, mert orvos, bolt, óvoda, bölcsőde nem volt a közelben. Az újonnan végzett tanítóink nem pályáztak a külterületre, és kénytelenek voltunk itt is a képesítés nélküli nevelőket alkalmazni. Az egyik 1960. évi vb-ülés a felmérés alapján megállapította, hogy az 1—2 csoportos iskoláknál a biológiai, a kémiai és a

fizikai felszerelésre 1960-ban a költségvetésben 130 ezer forintot fordítottunk. Viszont a felügyelőség úgy látta, hogy ezen kisiskolák felszerelése nem célszerű, hiszen a szakoktatás tovább fejlődik, és ilyen helyeken a szakoktatást bevezetni nem lehet.

A legkiválóbb pedagógusok lelkes és odaadó munkával sem tudnak versenyképesek lenni a belterületi iskolákéval. A felső tagozatos tanulók eredményes oktatása csak osztott iskolákban, szakrendszerű oktatás mellett biztosítható. Ezt járásunkban a tanyán élő tanulók számára is csak körzetesítéssel tudtuk megoldani.

Sürgették ezt a fent leírt körülmények, a családok szociális helyzete.

A tanyai lakosság körében máig sem biztosított az, hogy az iskolás gyermek otthoni tartózkodása döntően az iskolai felkészülést szolgálja. Ezen felsorolt okokból eredt, hogy a tanyai felső tagozatosok tudásszintje, elenyésző kivételtől eltekintve, messze elmaradt az osztott iskolákban tanulóktól. Legnagyobb hiányok a készségek szintjében voltak. Így nagyon rosszak voltak a helyesírási, eléggé elmaradottak voltak a szóbeli és az írásbeli kifejező-készségek, s helyenként problémát jelentettek a tanulmányi eredmények alakulásában a rajz, a testnevelési követelmények teljesítése, amelyek előkészítése a tanyai iskolákban szintén nem volt megfelelő. Ezekből adódóan a tanulmányi eredményeik az első időszakban jelentősen csökkentek. Felzárkóztatásuk lassú, de a legtöbb hiánnyal küzdők is a 7—8. osztályokban általában utolérték a belterületi gyermekeket, és képességeiknek megfelelő szinten tanulnak.

Járáásunkban 1959-ben kezdtük meg a körzetesítést, melyet nagy előkészítés előzött meg. Elsősorban a szülők körében kellett felvilágosító munkát végezni. Ebben a munkában a pedagógusokon kívül részt vettek a helyi párt-, tanács, és tömegszervezetek (nőtanács, HNF, KISZ) képviselői. A felvilágosító munka nem mindenhol ment simán. Akadtak olyan helyek, ahol a tanyai területeken élő szülők ellenezték a körzetesítést. Bár ezt országos, megyei szinten is fellelhattük. Megyénkben, különösen a kiskunhalasi és dunavecsei járásokban volt a legnagyobb ellenállás.

Járáásunkban Tázlár községhez tartozó Szankсарokban volt ez nagyobb méretű.

A szülők még a rádióhoz is írtak, „panaszleveleket”. A rádiótól le is jöttek a szülőkhöz, akik még a riportfelvételkor is sírva panaszkodtak, hogy el akarják venni tőlük a gyerekeket. Elégedettek ők a tanyai iskolájuk munkájával, minek szüntetik meg a felsősök ottani tanítását — mondták —. Ugyancsak nagy ellenállás volt tapasztalható Imrehegy községben, ahonnan Kecelre körzetesítettük be a tanulókat. E körzetesítési munkába én is bekapcsolódtam. Így személyesen is szerezhettem tapasztalatokat. A nevezett

kisközség inkább tanyarendszerű, ahol még a központi iskolában is részben osztott tanulócsoporthok működtek (I—III., II—IV., V—VI., VII—VIII. osztályokból összevont csoportok). Ehhez az igazgatósághoz tartozott egy kisiskola, Imrehegy-Tüskös, ahol I—IV. és V—VIII. összevonású csoportok működtek. A két iskola felsős tanulóinak a körzetesítéséről volt szó (73 fő). Annak ellenére, hogy a két község párt, tanács segítése is biztosított volt az előkészítő, felvilágosító munkában (szülői értekezleteken is képviselték magukat), nagyon nehezen sikerült megnyerni a szülőket.

A szülői értekezleten, de az egyéni elbeszélgetések során is csak azt hangoztatták, hogy embertelenség, amit mi akarunk a gyermekeikkel. Holott (gyermekeiknek) diákotthoni elhelyezést is tudtunk ígérni és biztosítani. Természetesen csak a rászorulóknak, mert a busszal közlekedők részére, az AKÖV-vel megegyezve, állítottunk be autóbust. Innen is írtak a szülők a rádióhoz, a megyéhez, a járásához, mellyel munkánkat csak nehezítették. 1970-ben azért a megelőző egyéves előkészítő munka után, mégis megoldódott a tanítás körzetesítése. Ötvennégyen választották a busszal járást, 19-en kérték a diákotthoni elhelyezést.

Járásunkban 1970-ig csak bejárással tudtuk megoldani a körzetesítést, mert előbb nem volt sehol diákotthon. Az említett helyeken kívül a járás más területén is tapasztalható volt kisebb-nagyobb ellenállás, mely a szülők körében még fellelhető maradi gondolkodásból adódott. Nagy örömünkre szolgált, hogy akadtak olyan tanyás helyek is, mint pl. Akasztó-Ökördi, Fülöpszállás-Kurjantópuszta, Kecel-Polgárdi tanyai iskolánál, ahol a szülők megértették a körzetesítés fontosságát. (S ezeken a helyeken jobb hangulatban történt a körzetesítés.) Bár azt is el kell mondani, hogy ahol a körzetesítéskor ellenállást tapasztaltunk, ott ma már nyugodtak a szülők, sőt elégedettek. Már nem vetik fel, hogy jobb a tanyai iskola, ők is ott nőttek fel. Nem lesz, aki délután vigyáz az állatokra, hogy szükségük van a nagyobb gyerekek segítségére az otthoni munkában stb.

A járási párt, tanács évenként visszamenőleg vb-üléseiken napirendre tűzték a körzetesítés terén elért eredmények megtárgyalását, és meghozták az újabb határozatokat az előrehaladás érdekében.

A párt és a tanács 1960-i ülésén az alábbi számszerű kimutatás szerepelt az osztott, részben osztott és a kisiskolák vonatkozásában:

Év	Osztott	Részben osztott	Kisiskolák
1951	11	6	37
1956	13	9	40
1959	19	7	41

1961-ben járásunk 4 130 felső tagozatos tanulója közül 2 758 részesült szakrendszerű oktatásban. A szakrendszerű oktatás szélesítésével kapcsolatosan a járási tanács vb-ülésén az alábbi állásfoglalás született: „A jelenlegi, rendelkezésre álló eszközökkel járásunk sajátos települése következtében, szinte lehetetlen tovább szélesíteni a szakrendszerű oktatást. Egyedüli járható útja a körzetesítés. Jelenleg a körzetesítés előfeltételei nincsenek biztosítva, és azok a járási erőkből a szétszórt települések következtében, nem is biztosíthatók. A saját erőből lehetséges körzetesítéseket már megoldottuk. Jelenleg a következő tagiskolák felső tagozati tanulói járnak szakrendszerű oktatást biztosító iskolákba: Bócsa-Gáspársor, Bócsa-Beniczki major, Kecel-Újfalu, Pirtó-Alsópirtó, Soltsszentimre-Báránymajor, Soltvadkert-Selymes és Soltvadkert-Új Alkotmány. A szakrendszerű oktatás biztosításához tartozik a nem szakos nevelők levelező úton való továbbtanulása. Jelenleg 25 nevelő tanul tovább különböző szakokon.”

Az 1962. szeptember 7-i járási párt vb-ülése ugyancsak a további körzetesítést sürgette, hiszen a járás 60 iskolájába 10 ezer gyermek járt. A 60 iskola közül 38 volt a kis létszámú, osztatlan iskolák száma. Az osztottba hat-ezer, a részben osztottba ezerkétszáz s a kis létszámú osztatlan iskolákba 2 800 tanuló járt. A szakrendszerű oktatásban a tanulók 72%-a részesült.

Már az 1963. szeptember 25-i párt vb-ülés arról ad számot, hogy az új tanév előkészítése során további tanyai iskolákat körzetesítünk, s ezzel újabb 300 tanuló részére sikerül biztosítani a magasabb szintű szakrendszerű oktatást. A vb-ülés nagyjelentőségűnek mondta ki a körzetesítést abból a szempontból is, hogy a középiskolai tanulás során nem lesznek hátrányosabb helyzetben a körzetesített tanulók, mert megfelelő ismeretek birtokában mennek középiskolába. A kiskőrösi Petőfi Sándor Általános Iskolába kerültek az erdőtelki és az ökördi pusztai iskolák felső tagozatosai, a keceli Arany János Általános Iskolába a téglagyári és a dömötöri iskolák tanulói. A soltvadkert-i Kossuth Lajos Általános Iskolába a felsőcsábori és a kővágói iskola felsősei, Tázlárra pedig a felsőtelepi és a szankarsarki iskolák tanulói. A tanulókat részben menetrend szerinti, részben pedig különjáratú autóbuszok szállították. Egyedül Tázlár- Szankarokból történt rögzített ülésű fedett kocsin a tanulók szállítása. Ennél az iskolánál később (a szállítás rosszabbodása miatt) vissza kellett állítani az osztatlan felső tagozatú tanítást. Az eddig elért körzetesítés eredményének köszönhető, hogy az 1963/64-es tanévben a járás 960 nyolcadikosa közül 707-en tanultak tovább, 73%. (1959-ben a 684 nyolcadikos közül 333 tanult tovább, 48%.)

Az 1963/64-es tanévben az alábbiak szerint alakult az osztott, a részben osztott és a kis létszámú iskolák száma:

Osztott	Részben osztott			Kis létszámú osztatlan
	4	3	2	
	Tanulócsoportok			
iskolák száma				
12	6	1	24	12

Az általános iskolai tanulók száma 8 844 volt. Ebből alsótagozatos 4 765, felsős 4 079. A felsősök közül 3 293 részesült szakrendszerű oktatásban. (80%.) Ez nagy lépést jelentett előre. Szinte azt lehetett mondani, hogy az utazással megoldható körzetesítést majdnem teljesen sikerült megoldani. Némi lehetőség mutatkozott Bócsa-Abonyi major, Csengőd-Kiscsengőd, Csengőd-Kullér és Fülöpszállás-Kurjantó tanyai iskolák körzetesítése terén. Ezeket sem az 1962/63-as, sem az 1963/64-es tanévben nem sikerült körzetesíteni, mivel az autóbusz menetrendjének módosításához nem járult hozzá a KPM.

Az újabb erőfeszítések kapcsán 1964. szeptember 25-én a járási tanács vb., valamint az 1964. szeptember 30-án a járási tanácsülés az alábbiakat állapította meg: „A körzetesítés érdekében erőfeszítéseink újabb eredményekkel jártak, de ezekkel korántsem lehetünk elégedettek. E téren erőfeszítéseink tovább folynak.” 1964. szeptember 1-ig 15 felső tagozatos részben osztott és kislétszámú iskolát körzetesítettünk. Folyamatban volt még 5 tanyai felső tagozatos iskola körzetesítése. A további 15 tanyai iskola körzetesítése csak a hétközi otthonok létesítésével volt megvalósítható.

Körzetesítettük eddig: Akasztó-Ökördi, Bócsa-Beniczki, Bócsa-Gáspársor, Bócsa-Újbócsa I., Császártöltés -Csala I., Fülöpszállás-Székek, Fülöpszállás-Telekpuszta, Kaskantyú-Hemzősor, Kecel-Dömötör, Kecel-Téglagyár, Kiskőrös-Erdőtelek, Soltvadkert-Kővágó, Soltvadkert-Felsőcsábor, Tabdi-Alsótábi, Tázlár-Felsőtelep. Ezzel a körzetesítéssel 300 tanuló tudott bekapcsolódni a szakrendszerű oktatásba.

A KPM-mel történő újabb megállapodás alapján a buszjárat menetrend változásával megoldhatók: Csengőd-Kiscsengőd, Csengőd-Kullér, Bócsa-Abonyi, Fülöpszállás-Kurjantó, Kecel-Vádé iskolák felső tagozatainak körzetesítése.

Hétközi otthonok körzetesítésével megoldhatók:

Kiskőrös központtal — Alsócebe, Felsőcebe, Feketehalom, Kaskantyú-Gyógytó

Kecel központtal: — Polgárdi, Újtüskös, Imrehegy-Tüskös, Császártöltés-Csala II.

Soltvadkert központtal — Szarvaskút, Alsócsábor, Bócsa—Zöldhalom, Bagi-, Új- és Kisbócsa, Tázlár, Szankсарok.

Az 1965. december 23-i járási tanács vb. határozatot hozott a hétközi otthonok létesítésére. De ezek megvalósítása gátló körülmények miatt csak 1970-től indult meg. Így a további körzetesítést más úton kellett megvalósítani.

1965-ben az alábbi iskolák kerültek körzetesítésre: Csengőd-Kiscsengőd, Csengőd-Kullér, Kecel-Vádé, Bócsa-Abonyi, Tázlár-Szankсарok és Kiskőrös-Alsócebe. (Az utóbbi két iskola a szülők kérésére az új tanévtől visszaállítva.) Ezen iskolák körzetesítésével kb. 100 tanuló kapcsolódott be a szakrendszerű oktatásba. 1966-ban az általános iskolai tanulók száma 8 689 volt. Ebből felsős 4 260, alsós 4 429. A felsősök közül 72%-a vett részt a szakrendszerű oktatásban (3 103 tanuló).

Az 1967-es évben már Csengődön külön iskola-autóbusz szállította a tanulókat. Az újabb körzetesítés következtében elértük, hogy a felsőtagozatba járó tanulók 88,4%-a részesült szakrendszerű oktatásban. Erre az időre az utazással megoldandó körzetesítés lehetősége lezárult. Be kellett látnunk, hogy a még körzetesítésre váró tanyai iskolák olyan helyen vannak, hogy a tanulók szállítása nem oldható meg.

Ekkor még 606 tanuló járt tanyai iskola felső tagozatába. Mind égetőbben merült fel a hétközi otthon létesítésének szükségessége. Különösen Kecelen, Kiskőrösön és Soltvadkerten. Ezt a kimutatás is bizonyítja, melyből kitűnik, hogy az 1968/69-es tanévben hány tanuló járt autóbuszal, kerékpárral és gyalog a körzeti iskolába. (Lásd a 4. sz. táblázatot!)

Az 1969/70. oktatási évben még 430 felsős tanult tanyán. Már a szakrendszerű oktatásban résztvevők aránya (járásunk adottságait figyelembe véve) öröndetesen emelkedett a reformidőszak alatt. Ez azonos a megyei eredménnyel.

1970. szeptemberével újabb iskolák kerültek körzetesítésre: Akasztó-Döbrögec, Imrehegy-Bánegyháza, Kecel-Újtüskös, Kecel-Vádé és Kiskőrös-Feketehalom. A körzetesítés következtében Imrehegy-Bánegyházán, Kecel-Újtüskösön és Kecel-Vádében annyira lecsökkent a tanulók száma, hogy az iskolák működését meg kellett szüntetni. Ezekről az iskoláktól 1971. szeptember 1-től az alsós tanulók is a központi iskolákba kerültek. Természetesen megelőzte ezt a megfelelő előkészítés. Az alsós tanulókat általában a faluban élő rokonoknál sikerült elhelyezni. A nevelők elhelyezése is megnyugtató módon, kérésüknek megfelelően oldódott meg.

Az 1970. szeptemberi újabb körzetesítéssel járásunkban a szakrendszerű oktatás megközelítette a 90%-ot. — Ezt nagyban elősegítette, hogy Kecelen

és Kiskőrösön megkezdte működését a diákotthon. A keceli diákotthon, beindulásával megoldódott Imrehegy-Bánegyháza, Imrehegy-Tüskös, Imrehegy-Központi, Kecel-Polgárdi, Kecel-Újtüskös, Kecel-Vádé tanyai iskolák körzetesítése. A kiskőrösi diákotthon beindulásával Császártöltés-Csala II., Akasztó-Döbrögec.

Kiskőrös-Alsócebe, Felsőcebe, Kiskőrös-Feketehalom osztatlan iskolái kerültek körzetesítésre. Az előkészítő munka során valamennyi iskolában szülői értekezletet tartottunk, ahol vázoltuk a szülők előtt a szakrendszerű oktatás előnyét. A szülőktől írásbeli nyilatkozatot kértünk, hogy milyen módon kívánják megoldani gyermekük iskolába járatását. Néhányan a bejárást választották, sokan a községben lakó rokonoknál, ismerősöknél helyezték el gyermeküket. Akik nem találtak módot az elhelyezésre, azok a diákotthoni elhelyezést kérték. Teljesítettük is a kérést.

A beinduló két diákotthon vonzási körzetébe tartozó iskolák felső tagozatában közel 150 tanulót érintett ez. Ennek következtében már csak 280 tanyai felső tagozatos tanuló körzetesítését kellett megoldani a következő években.

Járásunkban a következő nagy lépést a soltvadkerti diákotthon létesítése jelentette 1971. IX. hónapjában. A harmadik diákotthon beindulásával megoldódott Bócsa-Zöldhalom, Tázlár- Szanksarok, Soltvadkert-Szarvaskút, Soltvadkert-Kővágó, Soltvadkert-Csábor iskolák körzetesítése.

Ekkor már csak Bócsa külterületén volt osztatlan felső tagozat, 40 tanulóval. 1975-ben Bócsán is átadásra került az 52 férőhelyes diákotthon. Ezzel a kiskőrösi járásban végleg megoldottuk a körzetesítést, a tanulók szakrendszerű oktatásban való részvételét.

Eddigi tapasztalatok és a jövő feladatai

A végrehajtott körzetesítések tapasztalatai megmutatták, hogy a körzetesítés ténye önmagában még nem biztosítja a tanyai tanulók továbbtanulásához az egyenlő feltételeket. A kisiskolából nagyon hiányos felkészültséggel kerültek a tanulók a felsőtagozatba. Szintrehozásuk igen nagy energiát és viszonylag hosszú időt vesz igénybe. Természetesen a jobb körülmények között lévő és jobb nevelővel működő alsó tagozatból érkező tanulók hamarabb fel tudnak zárkózni. Különösen, ha még az egyéni képességeik is jobbak.

A feladatunk viszont az, hogy a tanyai kisiskolákból a körzeti iskolákba bekerült tanulók viszonylag gyorsan hozzák be azokat, amelyek eddigi ta-

nulási és művelődési körülményeikből származnak. Másrészt mindenképpen el kell kerülni, hogy az új helyzet — különösen a bejáró tanulók esetében — újabb hátrányokkal járjon. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy viszonylag gyors szintrehozás csak akkor következhet be, ha az összes tényezők együttes hatásának eredményeként:

— a tanulók nagyobb törés nélkül, minél előbb illeszkednek be a körzeti iskola és elsődlegesen az adott osztályok közösségeibe,

— a tanulók személyes tapasztalataik alapján fokozatosan meggyőződnek arról, hogy érdemes azt az áldozatot meghozniok, amit a szülői háztól való távollét, illetőleg a mindennapi utazás jelent számukra,

— a nevelőtestület kollektív ügyévé válik a tanyai gyermekek gondja, és nem marad az érdekelt osztályfőnökök reszortfeladata.

A szintrehozás az iskolai oktató-nevelőmunka színvonalának állandó emelése mellett, tehát külön feladatot jelent a körzeti iskoláknál.

Nem lehet a tanyáról bekerülő tanulókat a falusi gyermekekkel azonos módon, még kevésbé lehet a körülményeikből adódó hátrányaik miatt tehetetlenként kezelni.

Ezt a feladatot a körzeti iskolák nevelőtestületeinek fontos politikai követelményként kell tekinteni.

Tanyai iskoláink általában egy, illetve két tanulócsoporthoz, alsótagozatos osztályokkal működnek. Szerencsére már csak Bócsa-Újbócsán, Fülöpszállás-Kurjantón, Kecel-Szilosban, Páhi-Kispáhin van járásunkban külterületen alsóban tanítás. Ennek következtében — a legjobb nevelői munka mellett is — mindig lesz bizonyos fokú különbség a tanyai iskolákból a körzeti iskolákba bekerülő és az osztott alsótagozatos osztályokban tanuló gyermekek felkészültsége között. Ezért a körzeti iskolákban a szintrehozás érdekében kialakított pedagógiai tevékenységnek az iskolai munka szerves részévé kell válnia.

A teendőket — az iskolák által már eddig eredményesen alkalmazott módszerek, eljárások tapasztalatainak figyelembe vételével — a következőkben lehet meghatározni:

1. Az iskolai munkaterv — a szintrehozást illetően — átgondolt, megfelelően koordinált intézkedési tervvel rendelkezik. A koordináció az osztályfőnök és a szaktanárok együttműködésén túl kiterjed a tanulószobai foglalkozásra is. Az intézkedési terv egyeztetve van a diákotthon és az úttörőcsapat munkatervével is.

2. Az igazgatók biztosítják az ütemtervben összegezett feladatok következetes megvalósítását, a pedagógiai gyakorlatban elemzik a nevelőtestület ezirányú munkáját.

A körzeti iskolákba bekerült tanyai gyermekekkel való foglalkozás meg-

szervezésekor és a gyakorlati tevékenységben is alapvetően fontos figyelembe venni az alábbiakat:

a) A neveltségi és tanulmányi szintben mutatkozó hiányok döntően a tanulókon kívül eső okokból származnak. Azokért a tanulókat nem lehet felelőssé tenni.

b) Különösen fontos, hogy az iskolában és főleg az osztályokon belül ne alakuljon ki a tanyai és falusi gyermekek között különállás, vagy ellentét. Ezt szervezési intézkedéssel is igyekeztünk megelőzni. Így pl. párhuzamos osztályok esetében nem egy osztályba kerültek a tanyai iskolából bekerült tanulók. Nevelőink ügyelnek arra, nehogy éppen a tanulókkal való külön foglalkozás eredményezzen megkülönböztetést.

3. Nevelőink differenciáltan alkalmazzák „Az átmenet megkönnyítése az általános iskola 4. osztályából az 5. osztályba” tárgyában megjelent 5. sz. Módszertani levelet.

a) A tagiskolákban tanító nevelőkkel a pedagógiai együttműködést a körzeti iskolák akkor is kezdeményezik, ha azok igazgatóságilag nem tartoznak együvé.

b) Az eddigi tapasztalatok alapján viszont több a kívánnivaló az 5. osztályos osztályfőnökök munkájával kapcsolatban, pl., hogy a 4. osztályosokkal való előzetes ismerkedést a tagiskolákban is végezzék el.

c) A tanyai gyermekek körében a tanév elején a neveltség és tudásszint-felmérés megkülönböztetett gonddal történik.:

— nevelőink feladata továbbhaladást akadályozó lényeges hiányok felderítése.

— megállapítják azokat a pozitívumokat is, amelyeket tovább kell és lehet fejleszteni.

— a felmérés fő módszere az egyéni beszélgetés

— a tanulók feleltetése és a teljesítmények értékelése során a szóbeli kifejező készségben mutatkozó elmaradást nevelőink türelemmel ellensúlyozzák.

d) A felzárkóztatás érdekében végzett munka nemcsak az ötödik osztályosokra korlátozódik.

4. A tanyai tanulók szakrendszerű oktatásba való bekapcsolása legmegnyugtatóbban diákotthoni elhelyezéssel biztosítható. A bejárással kapcsolatos hátrányok itt kiküszöbölődnek, s az állandó benntartózkodással nemcsak a tanulási, hanem a művelődési hátrányok csökkentése, illetőleg ellensúlyozása is hatékonyabban érvényesülhet. Az eddigi tapasztalatok bizonyítják, hogy az otthonokban elhelyezett gyermekek tanulmányi szintje kevésbé esik vissza, mint a bejáró tanulóké.

Ezzel kapcsolatosan érdemes megfigyelni, hogy Kecelen a diákotthonba

kerülés előtti tanév év végi tanulmányi átlag 15 hetedikesnél 3,5 volt. Az otthonban eltöltött év végén 3,2 volt az átlaguk. Soltvadkerten a bekerülés előtti év végi átlaga 8 hetedikesnek 3,63 volt. A diákotthonban év végén 2,93. Ugyanezt lehet tapasztalni a megye többi diákotthonánál is. Általában 0,2—0,3 az esés. Viszont arra is van példa, hogy a diákotthonban eltöltött 2., 3. év után emelkedés tapasztalható. Így Bácsalmáson a bekerülés előtt 3,3 volt az átlag, a diákotthonban a 2. év végén 3,4. Jánoshalmán bekerülés előtt 3,3 a diákotthoni 1—2 év után 3,6-ra emelkedett az átlag. (Meg kell jegyezni, hogy az átlagszámítások a pályázati munka érdekében kerültek ismertetésre, mert már eltöröltük az átlagszámítást.) A diákotthonban a tanulási munka központi feladat. Biztosítja ezt az 1975. január 1-én életbelépett Rendtartás, az általános iskolai diákotthonok részére.

Ezt megelőzően pedig a Műv. Min. által kiadott „Az általános iskolai diákotthonok ideiglenes szervezeti és működési szabályzata” biztosította.

A diákotthonok feladata a bentlakásos közösségi nevelés adta sokoldalú lehetőség kiaknázásával az iskolában szerzett ismeretek elmélyítése, megszilárdítása, gyakorlati alkalmazásuk szélesítése és az iskola nevelő munkájának sokoldalú alátámasztása.

Feladatuk továbbá, hogy a szülői háztól távol élő tanulók részére a családi nevelést pótolják. Ma már ez nagyon fontos feladat, hiszen nemcsak felső tagozatos tanulók lakói a diákotthonoknak, mint ahogy ez kezdetben volt, hanem alsó tagozatosak is. Sőt, a diákotthonokra vonatkozó megyei statisztikában az 1980. okt. 1-i állapotnak megfelelően óvodások is elhelyezést nyertek egyik-másik diákotthonban.

(Pl. Jánoshalmán 4, Kunszentmiklóson 5 óvadás).

További feladat, hogy az általános iskolai szorgalmi idő alatt nyújtsanak elhelyezést és ellátást a tanulóknak.

Munkaszüneti napokon és tanévközi tanítási szünetekben a tanulók általában a szüleiknél tartózkodnak.

A térítési díj legalacsonyabb összege 150 Ft, a legmagasabb 300 Ft. A szülők összjövedelmének és az ellátatlan családtagok számának figyelembevételével kell besorolni a megfelelő fizetési kategóriákba a tanulókat.

A tanulmányi eredményeket egyenlőre nem kell figyelembe venni. A diákotthonoknál a férőhelyek számától függ a főfoglalkozású nevelők száma.

Járásunkban a keceli, a soltvadkerti és a bócsai diákotthonok 80 férőhely alattiak. Kecelen és Soltvadkerten 4—4, Bócsán 3 a nevelők száma. Közöttük egy a vezető igazgatóhelyettesi beosztásban. Kiskőrösön a középiskolások lakják a diákotthont.

Diákotthonaink az alábbi egységes napirend szerint végzik a munkájukat:

6 ⁰⁰ -kor	Ébresztő
6 ⁰⁰ — 6 ⁴⁵	Tisztálkodás, öltözködés, ágyazás
6 ⁴⁵ — 7 ¹⁵	Napi tananyag ismétlése
7 ¹⁵ — 7 ⁴⁵	Reggeli
7 ⁴⁵ —	Átvonulás az iskolába
13 ⁰⁰ —13 ⁴⁵	Ebéd
13 ⁴⁵ —15 ⁰⁰	Szabadfoglalkozás
15 ⁰⁰ —15 ⁴⁵	Csoportfoglalkozás, versenyek, hasznos munka
15 ⁴⁵ —16 ⁰⁰	Felkészülés a tanulásra
16 ⁰⁰ —18 ³⁰	Tanulási idő
18 ³⁰ —19 ⁰⁰	Irányított foglalkozás
19 ⁰⁰ —19 ³⁰	Vacsora
19 ³⁰ —	Tv-híradó megtekintése
20 ⁰⁰ —20 ³⁰	Szabadfoglalkozás: fürdés, olvasás, társasjáték stb.
20 ³⁰ —21 ⁰⁰	Előkészület a takarodóhoz: tisztálkodás
21 ⁰⁰ —	Villanyoltás, takarodó

Diákotthonaink a járásunkban 5—10 éves intézmények. Szervezési évszámuk: Kecel 1970., Soltvadkert 1971., Bócsa 1975.

Nevelők a segítséget főleg a készségek gyakorlására és a hiányok pótlására fordítják. Az alapvető hiányok pótlását szaktanárok végzik. Főleg orosz, matematika, magyar irodalom- és nyelvtan, valamint történelemből van korrepetálás.

A szervezett tanulási foglalkozáson kívül a diákotthonok az otthontanács közreműködésével sokféle önművelődési lehetőséget, formát igyekeznek megteremteni.

(Tv-nézés, rádióhallgatás, szavalóverseny, báb- és barkácsoló, stb. szakör.)

Igen szép az olvasómozgalom kibontakozása is. A tanulók az iskolai könyvtár tagjai. A tanulók számára a diákotthoni elhelyezés rendkívül hatékony. Jó irányban formálódik erkölcsi arculatuk, világnézetük.

Bár pozitívumként könyvelhető el, hogy a bejáró tanulók is a szakrendszerű oktatásban vesznek részt, s így jobban fel tudnak készülni az életre, a továbbtanulásra, de az ő esetükben ez nem problémamentes. A reggeli érkezésüktől a délutáni visszautazásig, tanulás előtt és után biztosítani kell a felügyeletet. A tanulási idő egy részét utazással, s a buszról történő leszállás után gyaloglással töltik el. A megállótól 1—2—3—4 km-t gyalognak. Így kevesebb idő jut a tanulásra. Közülük csak néhány tanulószobás. Az otthon tanulóakra többségükben a mechanikus, értelem nélküli tanulás a jellemző. Akadtak olyan tanulók is, akik csak az írásbeli feladatok elvégzését tekintették házi feladatnak. Különösen a szakrendszerű oktatásba történő bekapcsolódásuk első időszakában gazdálkodtak rosszul a délutáni idejükkel.

Természetesen ezeken a hibákon nevelőink egységes ráhatással igyekeztek, és igyekeznek javítani.

A körzetesítés első időszakában — különösen a kevesebb tanteremmel rendelkező körzeti iskolák — még olyan problémával is küzdöttek, hogy a váltakozó tanítás miatt bejáró tanulók délután jöttek iskolába. Pl.: Császártöltés, ahol 1963. szeptember 1-én körzetesítettek.

33 felsős járt ide busszal. A váltakozó tanítás miatt, amikor az délután történt, 16³⁰-kor már el kellett menniük a megállóhoz, mert ekkor indult az utolsó járat. Így az is előfordult, hogy a délutáni tanítás esetén egy-egy szaktanár egész hónapra át nem találkozott a tanítványaival. Természetesen később az AKÖV-vel történt tárgyalások alapján, 18 órákor indult az utolsó járat. A délelőtti tanításkor is előfordult, hogy a tanítás befejezése előtt indult a busz. A rendes tanítási idő megtartását úgy lehetett biztosítani, hogy reggel 7³⁰-kor kezdődött a tanítás. Viszont ez azzal járt, hogy a Tv-adásokat nem sikerült felhasználni. A tantermek hiánya miatt nehézséggel küzdöttek Fülöpszálláson is.

Probléma nemcsak ezen a helyen volt, hanem Kecelen is. A tanulókat 13⁴⁵-kor szállította haza a busz, s azokon a napokon, amikor hat óra volt, nem volt idő a napköziben történő ebédelésre. Az előbb említett császártöltési probléma ma már megoldódott, a tanulók csak délelőtt járnak iskolába, s ehhez alkalmazkodik a buszjárat is. Egyébként a busszal járó és a tanítás után haza utazó tanulók hátrányos helyzetben vannak a nem utazókkal szemben, mert ritkábban vehetnek részt a korrepetáción. Ez csak akkor biztosított, ha az ötödik, vagy hatodik óra szabad. Viszont a délutáni játékok, sportköri, szakköri foglalkozásokon nem tudnak részt venni. Ilyen vonatkozásban a menetrendszerinti busszal történő utaztatásnak árnyoldala is van. Természetesen, ha figyelembe vesszük, hogy a tanuló mit kap a szakrendszerű oktatástól, akkor még mindig felbecsülhetetlen az előnye a kisiskolákban járókkal szemben. Az ötödik osztálytól rendszeresen tanulja az orosz nyelvet is, amely a továbbtanuláshoz elengedhetetlen követelmény. („Az általános iskola nevelés és oktatás terve” alapján 1982/83. tanévben már a negyedik osztályban is megkezdődik az orosz nyelv oktatása.)

Amikor egy-egy tanyai iskola felső tagozatát körzetesítettük a hatodik, a hetedik és a nyolcadik osztályosok részére az első évben külön foglalkozásokat kellett tartani az orosz nyelv megismerése érdekében.

A körzetesítés eddigi tapasztalatai alapján elmondhatjuk, hogy a nagy társadalmi összefogás nem volt hiábavaló. A tanulók a kezdeti nehézségek után beilleszkedtek és felzárkóztak a belterületiek sorába. Míg általában a tanyai iskola nyolc osztályát elvégezték 15—20—25%-a tanult tovább,

most a körzeti iskolában végzett nyolcadik osztályosok 80—90—100%-a jelentkezik továbbtanulásra.

Számtalan példa van arra, hogy jól megállják helyüket a középiskolában is. Többen közülük a középiskola elvégzésével felvételt nyertek a főiskolákon, egyetemeken. S ha nem történt volna meg a körzetesítés, akkor sok tehetséges tanyai gyerek veszett volna el, s nem lett volna olyan hasznos állampolgára hazánknak. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a korábban körzetesített tanulók közül vannak ma már mérnökök és orvosok is. Így pl. Akasztón mérnök, orvos, Tázlaron felsőfokú mezőgazdasági technikumot végzett, Kecelen agrármérnök, Fülöpszálláson egyetemi végzettséggel tsz elnök. De sorolhatnám tovább a példákat. Számtalan példát lehetne arra is felhozni, hogy a körzetesítés utáni továbbtanulók nem győzik hálájukat kifejezni, hogy szakrendszerű oktatásban részesülhettek, mert csak így tudtak még jobban érvényesülni, továbbtanulni, komolyabb szakmákon iparitanulók lenni.

Természetesen az eddig elért eredmények, az eddig végrehajtott körzetesítések tapasztalatai az előkészítési szakaszban és a körzetesítés után is aláhúzzák a szülőkkal való közös együttműködés jelentőségét. Beigazolódtott, hogy a jól előkészített, körültekintően végrehajtott körzetesítéseknél a szülők döntő többségét meg lehetett győzni a szakrendszerű oktatás szükségességéről.

Bár az is igaz, hogy a legjobb előkészítés mellett a szakrendszerű oktatás kiterjesztése érdekében tervezett körzetesítéseket azonban egyes területeken az érintett családok számottevő része egyéni érdekének még nem tekinti. Így több helyen kellett megküzdeni a tanyán élő szülők körében mutatkozó maradi gondolkodással.

Bebizonyosodott az is, hogy a körzetesítés végrehajtása után, a szülőkkal való eredményes foglalkozás érdekében, szükségesnek tartjuk az alábbiak megvalósítását.

A szülői értekezleteket a tagiskolákban kell tartani. Így valamennyi szülő részt tud venni az értekezleten és a tagiskolai pedagógusokkal is szorosabb együttműködés alakulhat ki. Egy ilyen tagiskolában megtartott félévi szülői értekezletet szerveztem Imrehegyen, ahol 1971. szeptember 1-vel körzetesítettünk a keceli Arany János Általános Iskolához.

Mondanom sem kell, hogy a kartársak is nagy érdeklődéssel várták a szülőkkal való találkozást. Olyan szülőkkal kellett találkozni, akik nem nagy tetszésüket, örömeiket fejezték ki a körzetesítés előkészítése során. A különjáratú busszal 35-en mentünk az értekezletre. (Ennyi szakos nevelő tanítja a tagozatosokat.) Azt mondták, hogy ennyi nevelőt még sohasem láttak együtt. Kíváncsian várták ők is, mi lesz ezen a félévi munkát értékelő érte-

kezleten. Szép számmal jöttek össze, hiszen 73 tanuló szülei voltak jelen. Amikor ismertettem az értekezlet célját, kértem a szülőket, hogy beszélgetésünk a kölcsönös bizalomra épüljön.

Ezután az osztályfőnökök ismertették osztályonként a tanulmányi eredményt. Amikor az értékelésből kiderült, hogy a tanulók magatartása jónak mondható, s az eltelt félév során túljutottak az első nehézségeken, a szülőkön látszott a megnyugvás. Arra a kérdésre pedig, hogy a II. félévben fokozottabban ellenőrizték gyermekeik otthoni munkáját, s biztosítsanak több időt a tanuláshoz, igennel válaszoltak. Az értekezleten felszólalt a helyi tanács elnöke is, aki elmondta, hogy a buszmegállóhoz építenek várótermet. Továbbá azt is elmondta, hogy ő is beszélgetett bejáró tanulókkal, s valamennyien úgy nyilatkoztak, hogy megszokták már az új környezetet, a tanárokat, a keceli gyerekeket és az iskolát. Látják, hogy a szakrendszerű oktatás többet nyújt számukra. Én is felolvastam a szülőknek a gyermekeik válaszát, melyet az új iskolabajárással kapcsolatosan feltett kérdésekre adtak. (véleménykutatást végeztem)

A szülők nagy érdeklődéssel hallgatták gyermekeik megnyilatkozásait. A gyerekek őszintén leírták, hogy a gazdagon felszerelt iskolában többet tanulhatnak. A szaktantermes oktatás kapcsán külön tantermekben tanulhatják az irodalmat, történelmet, kémiát, stb. Azt is leírták, hogy olyan tornaterem van, amelyet ők még nem láttak. A testnevelés órákat is szeretik. Kérték, hogy ebből több óra legyen. Ilyen és ehhez hasonló írásokat olvastam fel. Nagyon tetszett a szülőknek. A felolvasásom után meg is szólaltak, s örömmel hallgattuk őszinte megnyilatkozásukat. Most már belátják — mondták —, hogy ennél az iskolánál többet tanulnak gyermekeik, s így lesz csak belőlük valami. Azt is megértik, hogy ennél az iskolánál egy-két tanuló kivételével esett a tanulmányi átlaguk.

Akinek a gyermeke pedig diákoththonban lakott, az a diákoththont dicsérte. Most már úgy nyilatkoztak, hogy inkább dolgoznak helyettük is, csak tanulhassanak. Az értekezlet végén az osztályfőnököktől, a szaktanároktól egyénileg is lehetett érdeklődni a gyermekeik magatartásáról, szorgalmáról, és tanulmányi eredményeiről.

Ez a szülői értekezlet igen hasznos volt, melyet több is követett. De a szülők is gyakrabban látogatták és látogatják az iskolákat, diákoththonunkat, különösen piaci napokon. Természetesen a más irányból körzetesített tagiskoláknál hasonlóan kedvező a helyzet. Feladatunk a körzeti iskola, a tagiskola és a szülők közötti kapcsolat szorosabbá tételének biztosítása.

További feladataink még:

Arra kell törekednünk, hogy a mostohább körülmények között bejáró

tanulók számát csökkentjük. Tervszerűbbé és céltudatosabbá kell tenni a körzeti iskolákban a tanyáról bekerült tanulókkal való foglalkozást.

Tovább kell fejleszteni az általános iskolai diákotthonok belső tartalmi munkáját, valamint szorosabbá kell tenni a körzeti iskolák és diákotthonok együttműködését. Az osztályfőnökök a diákotthoni csoportvezető nevelőkkel alakítsanak ki szorosabb kapcsolatot.

Konkréten dolgozzák ki a közös tennivalókat, rendszeresen egyeztessék a tanulókkal kapcsolatos megfigyeléseiket. Az osztályfőnökök és a szaktanárok legalább havonta egyszer látogassák meg a tanulókat a diákotthonban.

A diákotthon nevelői rendszeresen hospitáljanak az iskolában, s lehetőleg minél gyakrabban vegyenek részt osztályfőnöki órákon.

Az önálló munka végzése közben jól fel lehet mérni, hogy a gyermekek mennyiben értették meg az iskolában tanultakat, milyen nehézségek adódnak az óráról órára való felkészülés közben. Az így szerzett tapasztalatok értékesen felhasználhatók az órákra való felkészülésnél, de jól hasznosíthatók a diákotthoni csoportvezető nevelők által igényelt szaktanári útmutatások során is.

Megyénk, járásunk támogatja a közoktatáspolitikánk legidősebb gondjait, feladatainak végrehajtását.

Ezért is választották 1973. márciusában 2 napos tapasztalatcsere, megbeszélés színhelyéül megyénket az ország megyei pártbizottságainak köznevelési felelősei. Természetesen ezen az értekezleten jelen voltak a Műv. Min., valamint a megyei műv. osztály képviselői is.

Napirendi pontként szerepelt többek között a fizikai dolgozók gyermekeinek segítése, az osztatlan és részben osztott iskolák hatékonyságának növelése, mindehhez kapcsolódva pedig az általános iskolai diákotthonok építésének feladatai. A tapasztalatcsere résztvevői meglátogatták a soltvadkerti jól felszerelt diákotthont és a fülöpházi IV-es számú iskola osztatlan alsó tagozatában folyó magnetofonos programozott oktatást.

Megyénkben az 1973/74. tanévben kezdődött meg a magnetofonos programozott oktatás 50 alsó tagozatos kisiskolában.

Járásunkban 12 kisiskolában kezdődött meg.

Ma már a megyében 96 kisiskolában van magnós oktatás. (1981. februári adat) az alsó tagozatban az alábbi megoszlásban:

1—4. összevonásúban	70 kisiskolában
1—3. részben osztottban	13 kisiskolában
2—4. részben osztottban	13 kisiskolában

Járásunkban 9 csoportban:

Bócsa-Újbócsa	1—4. összevonású kisiskolánál
Fülöpszállás-Kurjantó	1—4. összevonású kisiskolánál
Kecel-Szilos I.	1—3. részben osztottban 2—4. részben osztottban
Kecel — Cigányiskola	1. osztályában 3. osztályában
Imrehegy	1—3. részben osztottban 2—4. részben osztottban
Páhi-Kispáhi	1—4. összevonású kisiskolánál

A leírtak alapján járásunk körzetesítéséről — úgy gondolom — minden dicsekvés nélkül, csak az elismerés hangján lehet beszélni. Természetesen a megye, az ország ilyen irányú tevékenységére is vonatkozik ez. A járási párt, a járási tanács (a járási tanács megszűnése óta: járási hivatal), a helyi párt, tanács megértve a körzetesítés szükségszerűségét, fáradtságot nem ismerő, lelkes odaadó munkát végeztek. A pedagógusaink is nélkülözhetetlen segítő munkát végeztek, hiszen rájuk várt az a feladat, hogy elvégezzék a körzetesítés gyakorlati munkáját. Vállalták a szülők meggyőzését. Ennek az összefogásnak köszönhető, hogy ma már több időnk jut a még tanyán tanuló alsósok foglalkoztatására, jobb felkészítésükre, korszerűbb oktatásukra.

A meglevő tanyai iskoláinknál (ahol még van alsó tagozat), mind több helyen gyulladt ki a villany a tanyavillamosítási program megvalósulása során.

A villanybekötéssel egyidőben ezek az iskolák mindjárt megkapták a tv-t, a magnetofont, a diavetítőt, a lemezjátszót stb. Törekvéseinket, teendőinket a legfontosabb feladatok szabják meg. Célunk a tanulók hátrányos helyzetének a felszámolása. Elmondhatjuk, hogy járásunkban is nagyon sokat tettünk és teszünk az oktatás fejlesztésével kapcsolatos párthatározatok végrehajtásáért.

Az MSZMP X. kongresszusa az oktatási rendszerünkkel kapcsolatosan a következő határozatot hozta:

„Oktatási rendszerünkől azt várjuk, hogy kötelességtudó, jól képzett, művelt, világnézetileg szilárd, szocialista erkölcsű szakembereket képezzen az ország számára. Nálunk a művelődés intézményei, mindenféle megkülönböztetés nélkül, nyitva állnak valamennyi fiatal előtt, aki szorgalmas és tehetséges. Ezen belül a párt elvi-politikai kérdésnek tartja továbbra is,

hogy a fizikai dolgozók gyermekei a tanulás minden fokán megfelelő külön támogatást kapjanak.”

A határozat megvalósulása érdekében született meg az MSZMP KB. 1972. jún. 14—15-i „Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai”-val kapcsolatos határozat.

Ezeket a határozatokat erősíti meg az MSZMP XI. kongr. ideológiai és művelődési feladatai is, amelyeket az alábbiak szerint rögzített: „A Központi Bizottság az állami oktatás fejlesztésében — a X. kongr. határozatát teljesítve — hosszabb időszakra kijelölte a feladatokat.

Elsőrendű feladat az általános iskola és a szakmunkásképzés fejlesztése.

Gondoskodni kell a kollégiumi helyek számának növeléséről.” Ma már többen megkérdézik, hogy nem hiányoznak-e a régi tanyai iskolák? Hallani azt is, hogy kár volt a körzetesítés. Hallani azt is, hogy kár volt a körzetesítés kapcsán ezeket megszüntetni, mert ezzel zsúfoltabbá tettük a körzeti iskolákat. A tanyai iskolák megszűnésével eltávozott a tanyai tanító is.

A tanyai iskolák megszűnésével kapcsolatos kérdést tett fel Halász Ferenc is, a Petőfi Népe újságírója dr. Major Imrének, a megyei tanács elnökhelyettesének. A válaszból olvashatjuk, „A túlzott nosztalgia alighanem indokolatlan. Kétségtelenül nagyarányú koncentrációs folyamat ment végbe, ami a tanulás hatékonysága szempontjából nézve előnyös. Összefügg ez a településszerkezet változásával, a városiasodással, a beköltözésekkel is. Miközben a tantermek százai néptelenedtek el a tanyakörzetekben, a gyors építkezések sem tudták teljesen mérsékelni az újabb nyomásra keletkező ellentmondásokat a városokban és a községek egy részében, de sikerült elérni, hogy szakrendszerű oktatásban részesül a tanulók 98%-a. Kilenc éve, az oktatáspolitikai határozat megjelenésekor még 21 százalékuk járt kis létszámú és részben osztott iskolába.

A változás nem volt öncélú, és a körzetesítést sem kapkodtuk el erőltetett módon. Javult a továbbtanulási esélyegyenlőség.” (Petőfi Népe 1981. február 25.)

A magam részéről is meggyőződéssel állítom, hogy a körzetesítés jó szándékból történt. Jó volt a gondolat, hogy mindenkit szakos tanár tanítson. Az is igaz, hogy a tanyai iskolákban nagyobb volt az érzelmi kötődés a tanyai tanító, a tanuló és a családi ház között. Viszont az új körülmények között meg kell keresnünk ennek a pótlását. Hiszen a legszakavatottabbak is elismerik, hogy az iskola és a szülői ház összefonódása elválaszthatatlan az eredményes nevelő-oktató munkánk során, a szocialista nevelő iskola felé haladva.

1. táblázat

Körzeti tagiskolák és egyéb megjelölésű iskolák száma országosan

Tanév	Körzeti isk. száma	Tagisk. száma	Szakrendszerű oktatást nyújtó iskolák		Tanulók száma					
			száma	A felső tag. isk. %-ban	Osztott	Részben	Kislétszámú			
							3	2	1	
								Tanulócsoportok		
iskolákban a tanulók száma										
1949/50	311	468								
1950/51	326	478			748 820					42 777
1951/52	478	678			762 874					49 558
1952/53	615	881	1943	35,8	794 842	211 546	43 009	109 126		37 520
1953/54	688	952	1926	36,9	846 961	182 812	40 096	98 071		35 406
1954/55	685	918	2110	48,8	874 282	174 109	34 449	93 421		30 194
1955/56	689	937	2150	40,4	897 869	176 232	34 438	94 204		23 457
1956/57	691	936	2179	40,9	929 889	175 963	37 061	89 737		22 352
1957/58	672	929	2194	40,8	941 302	176 117	35 482	85 299		20 914
1958/59	678	951	2184	40,5	949 252	180 187	35 487	82 839		20 885
1959/60	703	959	2218	41,3	998 535	177 852	36 342	81 293		20 410

2. táblázat

Körzeti tagiskolák és egyéb megjelölésű iskolák száma országosan

Tanév	Körzeti isk. száma	Tagisk. száma	Szakrendszerű oktatást nyújtó iskolák		Tanulók száma					
			száma	A felső tag. isk. %-ban	Osztott	Részben	Kislétszámú			
							3	2	1	
								Tanulócsoportok		
iskolákban a tanulók száma										
1960/61	749	1038	2304	43,6	1 068 925	187 478	32 788	81 207		21 862
1961/62	850	1231	2447	48,6	1 135 080	178 757	25 673	79 523		25 510
1962/63	946	1404	2567	53,5	1 181 481	167 662	22 011	73 283		28 306
1963/64	1013	1608	2634	57,9	1 197 146	156 770	19 071	66 247		29 449
1964/65	1046	1707	2693	61,7	1 191 362	146 914	16 621	59 965		30 262
1979/80	1054	835	2695	95,5	1 075 818	30 487	2 274	11 992		7 333

3. táblázat

Általános iskolai diákotthonok címjegyzéke (1980. október 1-i állapot)

A diákotthonok pontos címe a-b-c sorrendben	Szerv. évsz.	Férőh. száma	Elhelyez. száma, ált. közép, isk.		Ov. sz.	Tan. össz.	Főogl. nev. száma
			á.	k.			
Bácsalmás, Hősök t. 3.	1965	85	60	9	—	69	8
Bócsa, Kecskeméti u. 1.	1975	52	55	—	—	55	3
Csávoly, Ötvös 1.	1964	45	40	—	—	40	4
Dunavecse, Felsz. 1.	1966	120	47	—	—	47	4
Hercegszántó, Kossuth 29/a	1968	45	47	—	—	47	4
Izsák, Kossuth 39.	1969	115	110	—	—	110	9
Jánoshalma, Béke t. 8.	1963	150	120	26	4	150	10
Kecel, Kiss u. 2.	1970	65	59	—	—	59	4
Kecskemét, Zója 9.	1975	70	73	—	—	73	3
Kiskunfélegyháza, Bajcsy-Zs. 8.	1973	152	125	—	—	125	7
Kiskunhalas, Bajza 1/a	1972	192	173	19	—	192	12
Kiskunmajsa, Kálvária 7.	1973	216	161	33	—	194	11
Kisszállás, Felszab. 30.	1964	130	99	—	—	99	7
Kunszentmiklós, Somogyi 1.	1964	100	91	—	5	96	7
Lajosmizse, Ceglédi 1.	1976	272	268	6	—	274	18
Soltvadkert, Bocskai 4.	1971	64	50	—	—	50	4
Szabadszállás, Vöröshadsereg 14.	1969	45	42	—	—	42	2
Tiszakécske, Rákóczi u.	1978	160	121	26	—	147	11
Tompaa, Szabadság tér 4.	1963	90	82	—	—	82	5
ÖSSZESEN:		2048	1776	86	9	1904	130

4. táblázat

Kimutatás a szakrendszerű oktatásról

Tanév		1960—61.	1965—66.	1968—69.
A felsőtagozatba járó tanulók száma		4130	4260	4367
Ebből szakrendszerű oktatásban részesül	tanuló	2758	3103	3770
	%	67	72	87
Körzetesített tanulók száma		45	264	625
Körzeti iskolába bejárás módja	autóbusz	23	50	269
	kerékpár, gyalog	22	170	356
	egyéb	—	44	—
	összesen	45	264	625
Szakrendszerű oktatásban nem részesül	tanuló	1373	1157	597
	%	33	28	13

IRODALOM

- ARATÓ Ferenc: Az általános iskola továbbfejlesztésének kérdései (Köznevelés 1960. január 13.)
- BERECZKI—KOMLÓSI—NAGY: Neveléstörténet. Tankönyvkiadó 1971.
- DARVAS József: Emeljük a nép általános műveltségi színvonalát (Köznevelés 1960. február 10.)
- Dr. FÁBIÁN László: Hétközi otthon tanyai tanulóknak (Magyar Nemzet 1972. október 18.)
- GÁL Sándor: Tanyagondok a kiskőrösi járásban (Petőfi Népe 1972. október 3—4—5.)
- HALÁSZ Ferenc: Fejlődés — szükségből (Petőfi Népe 1981. február 25.)
- Irányelvek oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére (Köznevelés 1960. szeptember 14.)
- KISS László: Az általános iskolai diákotthonokról (Köznevelés 1963. november 8.)
- KOREN István: Körzeti iskoláink hálózatának továbbfejlesztése (Köznevelés 1961. június 20.)
- KURGYIS Ferenc: Tanyai tanulók helyzete a Kiskunfélegyházi középiskolákban (Pedagógiai Szemle 1965. 7—8. szám)
- Leküzdjük hátrányos helyzetünket (Petőfi Népe 1972. szept. 23.)
- A magyar és nemzetközi munkásmozgalom története. 1945—1965. (Kossuth Könyvkiadó 1965—66.)
- Műv. Min. 153/61. (Mk. 19.) MM. sz. utasítása a körzeti (szakrendszerű oktatást nyújtó) iskolák továbbfejlesztéséről.
- PAÁL László: A körzetesítés tapasztalatai a marcali járásban (Köznevelés 1961. január 4.)
- RÓZSA László: A bács-kiskuni tanyák jövője (Népszabadság 1972. október 10.)
- RÓZSA László: Villany a tanyán (Népszabadság 1972. szeptember 26.)
- Tanyai tanulók otthona Újfahértön (Köznevelés 1962. szeptember 18.)

Alsó fokú oktatás

Adatok a katolikus népoktatás helyzetéhez a kalocsai érsekség területén 1848-ig

ZORN ANTAL

A népoktatás helyzete 1711 előtt

Magyarországon a 11. század közepére kialakult a feudális államszervezet. Az uralkodó osztály tagjai közül írás-olvasáson alapuló műveltséggel azonban csak a külföldről érteztet papok és szerzetesek rendelkeztek. A világi urak, az elnyomottak hatalmas tömege híján volt a műveltségnek.

A feudális állam fejlődése, a szaporodó közigazgatási és egyéb államügyek egyre inkább igényelték az írásbeliséget. Így az egyház ennek birtokában még fontosabb támasza lett a királynak, az uralkodó osztálynak. A műveltség terjesztését is elsősorban a papoktól, szerzetesektől várhatták. Ezt a munkát meg is kezdték, még hozzá — ma már ismerve az egyházi iskolarendszert, megvalósulásának irányát — felülről lefelé.

Először a káptalani és kolostori iskolákat szervezte meg az egyház. A kalocsai érsekség területén a bácsi, a kalocsai és a titeli káptalan fennállásáról és működéséről van tudomásunk. A káptalani szabályzatokból tudjuk, hogy iskoláik is voltak, s ezek igazgatása az olvasókanonokra volt bízva. Ismerjük Mátyás király főkancellárjának, Várady Péter kalocsai érsek (1480—1501) levelét, amelyet Frangepán Gergely kalocsai olvasókanonokhoz intézett. Ebben azt hangsúlyozta, hogy az olvasókanonok feladata a pecsét őrzése és az iskola igazgatása.¹ A bácsi káptalannal 1418, a kalocsainál 1423, a titelinél 1456 óta van tudomásunk olvasókanonokról, iskola létezéséről.

Ezen iskolák világi papok képzésével foglalkoztak.

A kolostori iskolák funkciója a szerzetesképzés volt. Az egyházmegyében a mohácsi vészig 15 kolostor állt fenn, oktatási tevékenységükről azonban semmit sem tudunk.

Mindkét iskolatípus a köznép számára zárva volt. A jobbágyok, azok

¹ Carol WAGNER: *Epistolae Petri de Warda (1490—1498)* Pozsony—Kassa 1776. 115. oldal

fiai a műveltség elemeit nem ismerték, nem ismerhették meg. 1114-ben az esztergomi zsinat határozata értelmében „ki idegen szolgát, vagy bárkit a köznépből tudományokra oktat, vagy a papságba fölvesz, azt váltsa meg, s azon kívül 50 pensát fizessen birságul.”²

II. Endre 1222-ben a klérusnak adott kiváltságlevélben pedig így intézkedik: „Az királyi tekintélyünknel fogva szorosán parancsoljuk, hogy valamely főpap senkit se avasson udvarnokaink, várnépeink, vagy bármiféle szolgaság igája alatt lévők közül klerikussá.”³ A rendelkezéseket szigorúan be is tartották. Az egyházi szervezet fejlődésével egyre több település kapott lelkészséget, s ez bizonyos változást hozott. Ez a változás abban állt, hogy mivel az egyház célja a hű, szenvedéseket békésen tűró alattvalók nevelése volt, a vasárnapi és ünnepnap iistentiszteleten megjelent felnőtteket, gyerekeket a vallás elemeire és az imádságokra tanította a plébános. Természetesen élőszóban. A lakosságot 30—40 főből álló csoportokra osztották, így jelentek meg az oktatáson. Minden csoport élén egy felvigyázó és egy kikérdező volt.

Újabb lépést jelentett a népoktatás kifejlesztésének többszázéves útján az 1309. évi budai zsinat. Egy itt született határozat kimondja, hogy a pap káptalanoknál és a faluban ne misézzen egyedül, hanem legyen minden papnak segédje (clericus), vagy tanítója (scolares), aki neki mise közben válaszol, és akivel a zsoltárokat elmondhatja.⁴

Ez a határozat gyakorlatilag a majdani kántortanítói munkakör megszervezését jelentette. A segéd, aki eleinte csak templomi szolga vagy harangozó volt, a későbbiek folyamán tanító lett. A határozat végrehajtása azonban csak igen lassan haladt, mert az 1382., 1450., 1489., 1494., és az 1515. évi zsinaton ismételtelen meg kellett újítani.

Az alkalmazott segédek műveltségéről keveset tudunk. Nem lehetett magas, mert semmiféle iskolát nem végeztek. De a plébánosok hiányos műveltségére is utal az 1450. és az 1493. évi nyitrai zsinat határozata, amely elrendeli, hogy a pap, mielőtt felszentelték, megvizsgálandó, vajon tud-e olvasni, énekelni és hogy az elemi ismeretekben jártas-e?⁵

A felfogadott segédek számának növekedése, majd az önálló tanítói állások szervezésével az államnak is gondot kellett fordítania a tanítókra. Szilágyi Mihály kormányzó 1458-ban kiadott decretumában elrendeli, hogy világi tanítók tizedet és vámot fizetni nem tartoznak.⁶

2 KISS Áron: A magyar népiskolai tanítás története Budapest, 1881. 4. oldal

3 KISS Áron: A magyar népiskolai tanítás története Budapest, 1881. 4. oldal.

4 BATTHYANY: Leges Ecclesiasticae Regni Hungarie Budapest, 1881. III. kötet 310. oldal.

5 BATTHYANY: Leges Ecclesiasticae Regni Hungarie Budapest, 1881. III. kötet 483. oldal.

6 Corpus Iuris Hungarici 1453, art. X.

Utóda, II. Ulászló pedig az 1514. évi decretuma 60. cikkelyében kimondja, hogy tanítóknak katonáskodniok nem kell.⁷

Ilyen országos jellegű intézkedések mellett dokumentumok hiányában feltételezhetjük, hogy az érsekség területén is fejlődés volt a plébániák szervezése, segédek felfogadása, majd tanítói állások felállítása vonatkozásában. Tehetjük ezt azért, mert a mohácsi vészig az egyházmegye 281 plébániájának fennállásáról és működéséről van tudomásunk. Ezek közül nem egy a fentebb jelzett módon nyilván foglalkozott híveivel. Ismerve továbbá az érsekek betöltött magas egyházi és világi funkcióit (kancellár, alkancellár) természetesen igyekeztek saját egyházmegyéjükben is a körülményekhez és érdekeikhez mérten végrehajtani a határozatokat.

Ha az elemi iskolák tekintetében csak feltételezésekre szorítkozunk, a városi iskolák tekintetében Verancsics bizonyítja, hogy a mohácsi vész előtt Kamonc híres volt iskoláiról. Amit Verancsics mond Kamoncról, az áll Szegedről, Szintarévról és az egyházmegye többi városáról is.⁸

„Nagy, hatalmas volt a kalocsai egyházmegye, méltó képviselője nemzetünk nagyságának a déli határon. Kultúrális intézményei hirdették a magyar nemzet dicsőségét. Egyházmegyénk aranykora a magyar nemzet nagy katasztrófájáig tartott. . . 1526-ban hadak tanyája lett a déli Bácskaság.”⁹

Ha nem is volt aranykor a mohácsi vész előtti időszak, a törökdúlás a fejlődést megállította, sőt visszavetette.

Frangepán Ferenc kalocsai érsek (1518—1543), aki egyben Bács-Bodrog megye főispánja is volt, székhelyéről eltávozott. Vele együtt elmenekültek a kolostorok, a falvak lakóinak nagy része is. A házakat, templomokat a törökök rombadöntötték. Akkor volt a pusztítás, hogy a 281 plébániából 39-nek is csak a romjait találták meg a törökök kiűzése után.

1542-ben bevezetett török közigazgatási rendszer alapján az egyházmegye területét a budai és a szegedi szandzsák között osztották meg.

A török által megszállt terület lakosságának etnikai összetétele is megváltozott. 1527-től görögkeleti szerbek jöttek az egyházmegye déli részére, akik a feljegyzések szerint katolikusokat találtak itt. Ezek főleg a visszamaradt magyarok és a bevándorolt bunyevácok és sokacok voltak. Lelki gondozásukat a bosnyák ferencrendi szerzetesek látták el, akik az új telepesekkel együtt költöztek ide. A kalocsai érsekek székhelyüket biztonságosabb helyre téve, a háborúskodás, a dúlás dacára, ha csak tehették, szedték az egyházi tizedet. A dézsmajegyzékből, amelyek 1543., 1650., 1665.

7 Corpus Iuris Hungarici 1000—1526. Budapest, 1899. 733. oldal.

8 VERANCSICS Antal összes munkái I. kötet 293. oldal.

9 ÉRDÜLYHELYI Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissance-korban Zenta, 1899. 280. oldal.

és 1678. évből maradtak ránk, láthatjuk, hogy a helységek száma 2—300 között változott. Egyes helységekben templom, szerzetes, esetleg világi pap jelenlétére enged következtetni Ibrásimovics Milán belgrádi római katolikus püspök 1649-ben a Duna-Tisza közén lebonyolított körutazása. A püspök a templommal rendelkező településeken bérmált és misét mondott. 1649. október 14—15-én bérmált Jánoshalmán, október 16-án Mélykúton, október 17—22-e között Heregyszántón és környékén. Garán és Zomborban templomot nem talált. Garán, Gákován, Bátmonostoron 58 katolikus ház létezéséről tesz említést.¹⁰

Hogy a fenti helységek rendelkeztek-e külön tanítóval, a feljegyzésből nem derül ki.

A török pusztításra való tekintettel már az 1548. évi országgyűlésen elrendelték, hogy az elpusztult egyházak jövedelmeit el ne pazarolják, hanem ott, ahol szükséges, iskolákat építsenek.¹¹

A meg nem szállt országrészen újabb fejlődés jele az 1650. évi esztergomi zsinat határozata, amely a községek kötelességévé tette az iskolák építését és alkalmas tanító felfogadását.¹²

Az 1611. évi nagyszombati zsinat pedig kimondta, hogy a lelkészek a katekizmust szorgalmasan tanítsák, s ha a szülők nem küldenék iskolába gyermekeiket, egyházi büntetéssel kell őket kényszeríteni. Ott, ahol tanító van alkalmazva, ügyelni kell, hogy a tanító jó erkölcsű, katolikus és tanult ember legyen.¹³

E rendelkezések nem sokat javíthattak a kalocsai érsekség oktatásügyén. A törökök jelenléte, rablása, sok helyen a kettős adózás a lakosság pusztaságát is veszélyeztette. A létért való harc pedig ekkor minden mást háttérbe szorított.

Nagy jelentőségű volt viszont az 1683-ban meginduló felszabadító harc, amelynek eredményeként 1686-ban az érsekség teljesen felszabadult a 160 éves török iga alól. A következő évben nagyszámú szerb, bunyevác család költözött az egyházmegyébe.

Széchenyi Pál kalocsai érseket 1689-ben Bács megye főispánjává nevezték ki. Rövidesen megindította a feldúlt területen a lelkészségek újjászervezését.

Az egyházi történetírók szerint ebben az időben a lelkészségekkel együtt iskolát, vagy tanítói állást is szerveztek. A Canonica Visitációkból tudjuk,

10 Bács-Bodrogh vármegye monográfiája Zombor 1896. II. kötet 147. oldal.

11 Corpus Iuris Hungarici 1548. art. XII.

12 OLTVÁNYI Pál: A népoktatásügy Magyarországon 1884. Szeged, 2. oldal.

13 Katona István: Historia Critica Regum Hungariae 1788—1817. Pest, Budae et Claudiopol 29. kötet 362. oldal.

hogy ez csak a legritkább esetben, elsősorban városokban, Baján és Kaloocsán valósult meg. A többi helyen 1—2 évtized is eltelt, míg iskola, tanító nyomára bukkanunk a plébániák mellett.

A lelkészsegélyek szervezése is igen lassan haladt, mert az érsekség székhelyén is csak 1702-ben szervezték meg. Feltehető, hogy az ott alkalmazott kántor a gyerekek tanításával is foglalkozott. 1710-ben még mindig csak 10 plébánia volt az egyházmegyében.

Eljutva a 18. század elejéig megállapíthatjuk, hogy népoktatásról, annak elterjedéséről nem beszélhetünk. E hatalmas feladat elvégzésére az elkövetkező időszakban tettek csak hathatós intézkedést állami és egyházi szervek.

A katolikus népoktatás 1711—1777 között

Hazánkban az 1711-től 1777-ig terjeső időszak a Habsburg-abszolútizmus kezdete és kibontakozása. III. Károly uralkodása kezdetén a török-dúlás és a Rákóczi-féle szabadságharc romos nyomait találta Magyarországon. A Habsburg-háznak is, az ország nagy földbirtokosainak is elsőrendű érdeke volt az ország gazdasági talpraállítása: első terveik is a telepítéssel és a gazdasági élet fejlesztésével kapcsolatosak. Számos törvény intézkedik erről.

Emellett az iskolák ügyében is történt intézkedés.

III. Károly az 1715. évi országgyűlés 74. törvénycikkében az állami felügyeletet kiterjeszti „az egyházi vagy világi ifjúság részére bárkik által az országon belül vagy kívül alapított papnöveldekre, növeldekre és tanintézetekre, s azok alapítványaira.”¹⁴ Az állami felügyelet azonban nem sokat lendített a tanügy helyzetén, mert a leglényegesebb dologról, az iskolák fenntartásának a költségeiről nem intézkedett.

Az ország rendjeinek a felirataiból kitűnik, hogy nem voltak megelégedve az ifjúság nevelésével-oktatásával. „Felszólalásaikból kitetszik, hogy az ifjúságnak társadalmi műveltségével és magaviseletével sincsenek megelégedve, valamint azon gondossággal sem, melyet a szülők és gyámok ifjak nevelésére fordítanak.”¹⁵ Többek között kérik, hogy a nemesi ifjak osztrák akadémiára juthassanak, kérik a tanítás javítását és a hanyag szülők gyermekeik nevelésére való kötelezését.

14 Corpus Iuris Hungarici 1625—1740. Budapest, 1900. 501. oldal.

15 MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon a 18. században Budapest, 1881. I. kötet 263. oldal.

A feliratnak nem lehetett valami nagy hatása, mert az 1734. június 5-én kelt királyi leirat a folyamodványokban és a Helytartótanács által létrehozott bizottság több javaslatában foglaltak közül csupán a „papnövendék tanfolyamának kérdésében felel, és a közoktatás rendezésének ügyét hallgatással mellőzi.”¹⁶

Az országos intézkedésekre való utalás után megvizsgáljuk a közoktatás helyzetét az érsekség területén. Más forrás nem lévén az érsekség levéltárában őrzött Visitatio-Canonicakra (egyházlátogatási jegyzőkönyvek) támaszkodva tesszük ezt.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben a plébániák megszervezésére és a pap javadalmára vonatkozó adatok után találkozunk a ludimagisterrel, a tanítóval.

A túloldali táblázat megmutatja, mely helységben mikor kezdődött az oktatás, ill. mikor találkozunk először tanító vagy iskola említésével a jegyzőkönyvekben.

A katolikus iskolák számára a tanítót a plébános szemelte ki, majd az egyházi és világi felettes hatóságok jóváhagyása után meghatározatlan időre alkalmazta. Ezután a tanítóval a legtöbb községben szerződést kötöttek. 1763-ban Kalocsán az előjáróság Kalmár Pál iskolamesterrel és orgonással kötött szerződést, amely szerint a segédtanítókkal (praecceptorokkal) együtt a „Bötsületes Város részről 60 Rhénes forintot, a Templom részről 10 Rhénes forintot kap.” Akasztón az alábbi szerződést kötötték:

„Akasztó község lakóssaitul ígértetett conventio az Gyermekek és Leányok tanítójának, avagy iskola mesternek esztendő alatt. Mi alább írják preasentibus recognoscalkjuk és adjuk tudtára mindenkinek, az kiknek illik, hogy mi magunk elszánt jó akarattunkból (ha az földes Uraság nem contradical) Esztendőként az Iskola Mesternek, avagy Gyermekek tanítójának és Leánkáának fogunk fizetni 45 idest, negyven ött Rénes forintokat, úgy hogy kantoronkint négyszer esztendőben azon Summa fizetődjön. Melynek nagyobb elhitére magunk nevünk föltétele és usuális Felségünk pecesteivel is conventionalis levelünket erősftjük.

Akasztó 29. Aprilis anno 1764.

Főbíró Rózsa János
Lajkó István
Esküdt Tott Márton
Suhajda András
Tompai Gergel
és a többiek

16 MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon a 18. században Budapest, 1881. I. kötet 287 oldal.

Év	Helység	A tanító neve	Teendői
1702	Kalocsa	Nincs említve.	kántor
1722	Baja	Nincs említve.	kántor
1728	Miske	Nincs említve.	kántor, jegyző
1733	Jánoshalma	Gyetzvai András	kántor, jegyző
1734	Gara	Gogrinyi János	kántor, jegyző, harangozó
1734	Mélykút	Nincs említve	kántor
1735	Csátalja	Tischler Ferenc	kántor, jegyző
1738	Akasztó	Nincs említve.	kántor
1738	Bácsalmás	Nincs említve.	kántor, jegyző, harangozó, sekr.
1738	Bátya	Nincs említve.	kántor, jegyző
1738	Dunapataj	Nincs említve.	kántor
1738	Hajós	Nincs említve.	kántor, jegyző
1738	Kecel	Nincs említve.	kántor, jegyző
1738	Nemednádudvar	Nincs említve.	kántor, jegyző
1739	Fajsz	Nincs említve.	kántor, jegyző
1743	Bácsbokod	Goretics István	kántor
1744	Sükösd	Nincs említve.	kántor, jegyző
1746	Dunaszentbenedek	Nincs említve.	kántor
1748	Csávoly	Laub Antal	kántor, jegyző
1748	Bátmonostor	Nincs említve	kántor, jegyző, harangozó
1751	Nagybaracska	Simonyi Márton	kántor, jegyző
1756	Katymár	Mihályfi József	jegyző
1762	Császártöltés	Schille Ádám	kántor, sekr.
1762	Dusnok	Mandich Mihály	kántor, jegyző
1762	Foktő	Kucserka András	kántor
1762	Géderlak	Borsó József	kántor
1762	Hercegszántó	Sághy György	kántor
1762	Vaskút	Varga József	kántor, jegyző
1769	Soltvadkert	Molnár Ignác	kántor
1772	Felsőszentiván	Nincs említve.	kántor
1773	Kiskőrös	Stolár György	kántor
1776	Dávod	Nagyboros József	kántor
1777	Tataháza	Kondry József	kántor

Ez a contractus, melyel mind község, mind az Mester tartozik felelni föl válalt kötelességeknek, meg vizitatióknál vagy egyéb alkalmatossággal magunk, vagy embereink által egyéb végzés vagy rendelés vélek tetetődik, azoktól pedig akik gyermekeiket iskolába nem küldik, a garast beszedni templomunk részire el ne mulasszák a plébánostul kiadandó laistrom szerint, nem különben a nyakas engedetlen emberek meg az exentero¹⁷ tartozásal is terheltek, ez a bírák kötelessége hogy tunya tagok mint arra okultak büntetőgyenek.

Gróf Batyányi József
Kalocsai Érsek”

A dusnoki megállapodás pedig a következő:

„Szerződés

Dusnok érseki község és a kántor között alulírottak jelenlétében 1764. január 8-án kötött a következő módon. Ezentúl semmit sem kérhet az iskolába járó gyermekektől, hanem fizetését a község pénztárából kapja, mégpedig évenként, mint kántor és jegyző a főegyházmegyében megállapított stólarészesedésen kívül készpénzben 47 forintot, 40 pesti mérő búzát, 1 hízott disznót vagy ehelyett 5 forintot, 50 font sót, 15 font faggyút, 2 pár csizmát, újat, 5 itce vaját, 5 kocsi szénát, 15 öl tűzifát, 2 napi szántást, kaszálónak 4 kazal szalmát kiadó területet. Mindezekért köteles lesz oktatni az egész község gyermekeit akár saját személyében, akár az általa fölfogadott tanító által, semmit sem kérve ez egyes gyerekektől, Nem különben köteles mindenki fiait és leányait az iskolába küldeni havi 1 garas büntetés terhe mellett, a templom javára.

Kelt Dusnokon 1764. május 6-án

Ivó Péter bíró
Rogács Gergely
Szudár János
Szabó István esküdtek

Szikora János s. k.
a kalocsai kerület esperese
Kristóf Mátyás s. k.
ugyanennek jegyzője.”

Kecel község 1764. május 1-én kötelezte el magát szerződéssel: az iskolamesternek egy évre 45 rajnai forintot fizet — két egyenlő részletben. Császártöltés 1765. június 4-én Házy Pál a felső (kalocsai) kerület főesperese előtt kötött szerződést tanítójával, Schille Ádámmal, s ezt Haibl bíró írta alá. A szerződés értelmében az egész éven át iskolába járó gyermekek tanításáért a község pénztárából kifizetnek a tanítónak évi 20 forintot.

Az említett szerződések érdekessége, hogy a másik érdekelt fél, a tanító nem látta el kézjegyével. Ebből talán alárendelt, kiszolgáltatott helyzetükre következtethetünk.

A XVIII. század közepétől kezdve tanítót csak akkor lehetett felfogadni, ha előzetesen a kerületi esperes előtt vizsgát tett. Ezt az érseki rendelkezést azonban nemigen lehetett betartani.

Az 1756-ban készült csátaljai vizita úgy rendelkezett, hogy „a plébános

¹⁷ exentero = készpénz

szólítsa föl az általunk már figyelmeztetett községet és buzdítsa megfelelőbb kántortanító fölfogadására és fizetésére.”

Cotman kamarai biztos 1763-ban készült jelentésében a tanítókról így nyilatkozik: „A tanítók nagy hiányát tapasztaltam a bácsi kerületben. A plébános urak maguknak vették a jogot, tanítókat alkalmazni s azt kívánják tőlük, hogy valamicskét a zenéhez értsenek és az ő parancsaiknak engedelmeskedjenek; a többi hiányaikat — úgy látszik — nem veszik észre. Minthogy azonban az, aki maga is alig tud olvashatólag írni, vagy a számoláshoz nem ért, tanítványait sem oktathatja célszerűen; alázatos véleményem az, hogy az uradalom arra is terjessze ki különös figyelmét, hogy a kamarai helységekben csak alkalmas tanítók alkalmaztassanak, ha talán a zenéhez nem értenek is, csak jóra való egyének legyenek, és az íráshoz és számoláshoz jól értsenek.”¹⁸

A tanító javadalmazása általában falu lakosságának a feladata volt. A kántortanító jövedelme háromféle juttatásból tevődött össze: készpénzből, természetbeniekből és stólapénzből. Végösszeg tekintetében falként elég változatos a kép.

Fajsz község tanítójának 1770-ben a következő illetménye volt:

Készpénzben:	30 forint
Természetben:	15 öl tűzifa. 45 pozsonyi mérő búza, 25 font zsír, 1 prémes bekecs, 1 hordó bor, 50 font só, 10 meszely vaj, 4 kocsi széna 1 kalap, 1 pár új csizma és egy talpalás,
Stólapénzből:	8 házasság után 4 forint, 8 avatásért 40 dénár, 8 hirdetési céduláért 47 dénár, 57 keresztelés után 8 forint 55 dénár, 13 nagyobb temetés után 2 forint 10 dénár, 18 kisebb temetés után 2 forint 10 dénár, ostyapénz 1 forint 10 dénár, temetéskor búcsúztató énekekért 2 forint 25 dénár, éjjeli virrasztásért (holtak mellett) 2 forint 25 dénár,

18 IVÁNYI István: A bácskai puszták állapota és betelepítése 1763-ban. Megtalálható: Bács-Bodrog Vármege Történelmi Társulatának Évkönyvében 1911—12. 72—73. oldal.

Sükösd tanítója a fajsziéhoz hasonló dotálásban részesült. A fajszi és a sükösi tanító fizetése mindenképpen irigylésre méltóan jó volt. Nem panaszkodhatott a csátaljai s a bokodi tanító sem. Ez utóbbi szerződése így szólt:

1. Kézpénzben legyen 40 Ft,
2. Székbeli húsa 20 font,
3. 5 azaz öt iteze vaj,
4. 15 azaz tizenöt font só,
5. egy öl fa,
6. 3 azaz három szekér széna,
7. Minden pár embertől egy véka búza,
8. Őszi vetés alá kétnapi szántás, a tavaszi alá hasonlóképpen két napi szántás, maga magjával bevetést és hordást.
Stóla a régi (1743) szabályozás szerint.

Többségében voltak azonban az olyan falvak, ahol a tanítók bérezése körül súlyos problémák adódtak. A dunapataji tanítónak például kézpénzfizetése nincsen. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek Foktő, Vaskút és Mélykút első tanítójának a bérezéséről is csak annyit írnak, hogy „csekély fizetés, csekély deputátum” mellett végzik a munkájukat.

Az 1734. évi vizita szerint Baján a kántortanítónak volt ugyan szerződése a várossal, ez azonban a tanítói hivatás díjazásának nem felel meg. Mivel pedig ezt a csekély fizetést nem kapja rendszeresen, az egyházi hatóság szigorúan utasítja a plébánost: ha kell, végrehajtással is gondoskodik a tanító fizetésének a biztosításáról.

1738-ban a jánoshalmi hatóságokat is felszólítják, hogy a tanító fizetését javítsák meg.

Volt az egyházmegyében olyan tanító is, Schneider Henrik személyében Csátalján, aki az 1756-os vizita szerint külön fizetést nem kapott, hanem önkéntesen működött. Egyébként szabómester volt.

A természetbeni juttatások is utalnak rá, de a szegénység is kényszerítette a tanítót, hogy állattartással is foglalkozzék: legtöbbjüknek istállója, kaszálója, hereföldje volt. A több szekér széna, a kenderföld, a káposztaföld is arra hivatott, hogy az állattartásban támogassák a tanítót.

A kor tanítói a kántor és a jegyző teendőit is ellátták. Az 1738. évi bácsalmási egyházlátogatási jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy az egyházközségnek van kántortanítója, akinek a feladata a jegyzőség is. Sőt még a harangozói és sekrestyési szolgálat is a mesterre hárul.

A sükösi kántortanítónak 1744-ben a következő volt a feladata: „A faluban jegyző, a templomban orgonista, az iskolában tanító, azaz oktató. Ennek kötelessége, amellett, hogy a plébános iránt kellőképpen engedelmes és tiszteletet ismerő, és hivatalos dol-

gaiban iránta hű szolgálatot kell teljesítenie, a helység bíráit és esküdtjeit is kellőképpen tisztelnie kell, és rendelkezéseiket jegyzői tiszténél fogva késedelem és kifogás nélkül végrehajtani köteles; a gyerekeket nemcsak betűvetésre, hanem hittanra és énekre is szorgalmasan és üdvösen oktatni; őket naponta kettésével a misére kísélni, hogy a hitelemeket annál könnyebben felfoghassák, a templomban az idősebbek épülésére, a szülőknek vigasztalására ott lenni. Ott előénekel, előimádkozik, a gyerekek ugyanazokat ismétlik, ministránsruhában kettésével segédkeznek. A tanító pontosan összeírja őket, a hiányzókat följegyzi, a jegyzéket a plébánosnak átadja az el nem engedhető bírság kiszabása végett.”

A Baján, Garán, Hajóson és Jánoshalmán működő iskolamesternek a harangozás, illetve az abban való segédkezés is kötelessége volt. A garai tanító, Gogrinyi Antal e munka fejében 10 mérő búzát kapott évente. A bajai iskolamesternek „éjjeli takarodóra” való harangozásáért a várostól 12 forint javadalmazása volt. 1756-ból tudjuk, hogy a hajósi Sebald Egyed köteles volt a harangozónak segédkezni, elsősorban, ha az „felhők ellen” harangozott. Ennek fejében szüret idején joga volt a szőlősgazdák-tól bort gyűjteni.

Ennyi teendőt becsülettel ellátni aligha lehetett. A kántori teendőket még csak össze lehet kapcsolni a tanítói munkával, de a harangozás, a sekrestyesség, vagy a jegyzői tevékenység egyenesen akadályozta az oktató munkát. Ezzel kapcsolatban gróf Zichy Ferenc győri püspök — több megyét tekintetbe véve — így ír: „Az iskolamesternek legtöbb helyen a falusi jegyzők teendőit is ellátják. Innen van, hogy sokszor nemcsak több óráig, hanem több napig a bíró parancsára vagy a község határában vagy távolabbi helységeken írásmunkával, körözvények hirdetésével, számadások készítésével és átvizsgálásával foglalkoznak, egyházi kötelességeiket (ti mint kántorok) elhanyagolják, az iskolára kevés, vagy éppen semmi gondot nem fordítanak, s a jobbágyokkal való tivornyázásra és kicsapongásra alkalmat találnak. Ennélfogva fölötte kívánatos volna, hogy az iskolamesternek minden helységben a jegyzői teendők alól felmentessenek.”¹⁹

A három-négy funkció valóban sok volt, de egy fizetésből nem tudott megélni a tanító; több embert fizetni a munkakörökre a falu is képtelen volt.

Az érsekség területén is a tanítómester sokirányú elfoglaltsága súlyos problémákat okozhatott. Az 1739. évi nemesnádudvari vizitában már azt találjuk, hogy a községnek külön jegyzője és külön tanítómestere van. 1767-ben Hercegszántón a kántortanító Ságodi Mihály, és ő nem azonos a község jegyzőjével. A vizitációs jegyzőkönyvek igazolták, hogy a munka-

körök szétválasztása lassan, fokozatosan, de mégis megtörtént. 1756-ban Jánoshalmán, a 60-as évek végén Hajóson, 1762-ben Katymáron és Sükösdön, 1763-ban Garán, 1770-ben Vaskúton, 1776-ban Csávolyon választották szét a jegyzői és kántortanítói munkakört. De még így is maradt nekik éppen elég tennivaló. A kántori teendőket nemcsak az anyaegyházban, hanem legtöbbször a leányegyházakban is el kellett látniuk. S ezért külön díjazás ritkán vagy egyáltalán nem járt. Az iskola takarítása és fűtése is az iskolamester feladata volt. Nem is lehetett ez másként, hiszen a tanító saját házában, vagy jobb esetben a lakása melletti helyiségben folyt a tanítás. Tehát ha rendet akart tartani, megfelelő hőmérsékletet akart biztosítani, meg kellett fognia a seprő nyelét, a tűzifát, a nádat, a szalmát.

Azokban a helységekben, ahol a jegyzőség még össze volt kapcsolva a tanítói munkakörrel, a vizitációt végző esperesek igyekeztek rábírní a községet a tanító járandóságának a növelésére. Azért tették ezt, hogy a megnövekedett fizetésből segédek felfogadására kötelezhessék a tanítót. Vizsgált területünkön az egyre szaporodó feladatok, az egyre jobb anyagi körülmények is, szükségessé és lehetővé tették segédtanítók felfogadását — már a XVIII. század második felében.

A bátyai jegyző Novák József — mivel személyesen alig oktatja a gyereket, — tanítót tart, név szerint Csanádi Sándort.

Az 1762-ben Dusnokon felvett jegyzőkönyv úgy rendelkezik, hogy Mandich Mihály jegyző és kántortanító saját jövedelméből egy külön tanítót köteles tartani. Ugyanebben az évben — a vizita szerint — Fajszon Kováts Ferenc jegyző és kántor az egyházi szolgálatot leginkább segédjével láttatja el, és a gyerekekkel is a segédtanító működik.

A későbbiekben lehetőség nyílt arra, hogy a kántorok is segédeket fogadjanak fel. A plébániák állapotáról készült 1771. évi kimutatás szerint a kalocsai Kalmár Pál kántor 200 forintnyi fizetéséből köteles volt két tanítót eltartani. 1756-ban a jánoshalmi, 1762-ben a fajsi és bátyai, 1765-ben a hajósi kántortanító már egy-egy segéddel dolgozik.

Mi volt a segédek feladata?

A tanítómaster felügyelete és ellenőrzése mellett helyettesíteni kellett őt; sokszor — mint Baja és néhány község példájából látjuk — egy-egy osztályt tanítottak. Fizetésük községenként, sőt időszakonként is változó volt.

Jánoshalmán a segédtanító a községtől kapott 45 forintot.

Hajóson a kántortanítótól teljes ellátást, a községtől 40 forintot kapott a segéd. Bátmonostoron a kántor a község pénztárából készpénzben 27 forintot kapott, s ebből 14 forintot átadott a segédtanítónak. Garán a vizitátorok úgy rendelkeztek, hogy — mivel a téli időszakban sok a gyerek az iskolában

— a kántortanító szerződtesen segédet, aki minden gyermek után — akár jár iskolába, akár nem — 30 krajcárt kapjon. 1762 tavaszán azonban a szülők nemigen küldték iskolába a gyerekeket, ezért a kántor gondban volt, miből is fizesse a tanítót.

A segédtanítók helyzete nagyon nehéz, fizetésük igen szerény volt. Maradtak és dolgoztak abban a reményben, hogy a tanító elköltözése vagy elhalálása esetén a plébános őket fogadja fel rendes tanítónak.

A tanfelügyelet ellátása a plébános feladata volt. Ahol a vizitáló esperes hiányosságokat fedezett fel az oktatásban, ott a plébánosnak rendszeresen jelentést kellett tennie az érseknek mindaddig, míg a hiányosságokat ki nem küszöbölték.

A XVIII. század tanítójának a magatartásáról igen érdekes képet adnak a vizitációk. A tanítók általában — kiszolgáltatott helyzetük ismeretében — jó magaviseletűek voltak. A vizitációk szerint a garai Tubich Antal jó magaviseletű, tiszteli plébánosát, az egyházi szolgálatokban pontos. Az 1762-ben Csátalján tanító Tischler Ferenc „nem részeges, nyilvános hibában nem leledzik. Plébánosát, ahogy csak tudja, becsüli, tiszteli és neki minden tisztességes és megengedett dologban, főleg a hivatali teendőket illetően szót fogad.” A hercegszántói Sággy György „részegeskedőnek, valamint feltűnő hibában leledzőnek mindeddig nem tapasztaltatott. Minden tiszteletet megad a plébánosnak, vele a nép megbotránkoztatására nem veszekszik.” Kalmár Pál sükösi tanító „úgy látszik jó életű, becsületes, józan. A plébánosnak engedelmes, kár, hogy kissé korlátolt.”

Persze nem mindenütt ilyen jó a helyzet. Bácsbokodon 1767-ben tanítóskodó Goretics Istvánról a vizitáció megemlíti, hogy az iskolában hanyag, ritkán látogatja. Részeges volt, de egy éve kissé megjavult. Nem veszekedős, de még így is elég panaszra ad okot. Felsőszentivánon a kántor tisztességes ember lenne, ha elhagyná szokását, az ivást.

A sok munka, a kevés fizetés, a kiszolgáltatott helyzet bizony sokszor a borban vigasztalódásra kergette első iskolamestereinket. Az iskolák fenntartása és építése legtöbbször a község feladata volt. Pedig a Helytartótanács 1732. március 28-án kiadott rendelete szerint az iskolák építése a földesúr kötelessége. A rendeletet azonban csak ritkán, vagy egyáltalán nem a földesúr anyagi támogatásával valósították meg. A század első felében a garai, katymári, fajszi és császártöltési tanító saját lakásán tanított. Az 1738. évi vizitáció szerint Jánoshalmán iskola nincs. A nép szegénységére való tekintettel — hangzik az utasítás — most nem is kell iskolát építeni, hanem az új templom felépülése után az imaházat kell iskolának átalakítani. Hercegszántón a különálló iskola hiánya miatt sok kellemetlensége volt a plébánosnak, különösen a szentségek kiszolgáltatása terén. A csátaljai

plébánosnak az 1756-os vizita előírja, szólítsa fel a község „Jegyző Urát, hogy népét iskolaépítésre kényszerítse.” 1739-ben Fajszon is elrendeli a vizitátor, hogy „az ifjúság oktatására mielőbb iskolaépület emeltessék, mert ennek hiányában a mester oktatási feladatainak megfelelni nem tud.”

A viziták utasításai, a jegyzői és földesúri kényszer rászorította a szegény adózó népet az iskola építésére. A földesúr olykor építőanyagot biztosított. . .

1734-ben Baján már van iskola, vályogból építve. 1738-ban Akasztón is van iskolaépület, de igen rossz. A jegyzőkönyv utasítja a községet, hogy javítsák meg és alakítsák át: külön terem legyen a gyerekeknek és külön zárható kamra a tanítónak. 1738-ban már Bácsalmáson is épül az iskola, csak a teteje hiányzik még.

Nádudvaron az iskola elég jó állapotban van. Az 1744-ben vizita szerint a sükösi iskola részben égetett téglából, részben vályogból készült. Homlokzati részén kőkerítés, a többi oldalán fakerítés van. Az iskolát a község tartja fenn.

1756-ban Jánoshalmán és Hajóson is elkészült az iskola, 1757-ben Nagybaracsán is. 1767-ben Hercegszántón a község emelt iskolát vert falakból és náddal fedte. 1772-ben Felsőszentivánon nagy befogadóképességű iskolaterem van. 1777-ben Bátmonostor is az iskolával rendelkező falvak sorába lép. A vaskúti plébános az 1776. év vége felé jelenti, hogy az új iskolaépület felszerelve készen áll. 1762-ben Fajszon is van egy iskolaterem, de a teteje rossz. Ugyanebben az évben Császártöltésen is felépült az egytantermes iskola a kántortanítói lakással együtt. Dunapataj és Csávoly lakossága a tanítói állás megszervezésével egyidőben — 1738. ill. 1748. — emelt egy tanteremből álló épületet iskolai célokra.

Milyenek voltak a kor iskolái? Erről igen szűkszavúak a viziták. Az 1734-ben Baján készült jegyzőkönyv szerint az iskola a temető területén van, elég jól felszerelve. Az 1767-ben Hercegszántóról készült jelentésben azt olvashatjuk, hogy a tanteremben elegendő pad még nincsen, az ablakok rosszak, mert a gyerekek kitörték az üvegeket.

A század hetvenes éveiben a felsőszentiváni iskola rosszul, a vaskúti jól van felszerelve a szükségességekkel. A „szükségesnek” pedig csak padok, és esetleg tábla lehetett ezekben az alacsonyépítésű, kevésfényű, rideg épületekben.

Egy teremben tanultak fiúk és lányok, kezdők és haladók.

Az iskola fűtése — mint már említettük — a tanító feladata volt. Ő ezt bizonyára olykor nagyobb gyerekekre bízta. A fűthető alkalmatosságokról nincs említés, de a fűtőanyagról igen. Feltételezhetjük, hogy a kor iskoláiban búboskemence, vagy esetleg egyszerű cserépkályha szolgáltatta a meleget — a fűtőanyag lehetőségei szerint. Az 1738-as nemesnádudvari és az 1744-es

sükösi vizita írja, hogy téli időben a gyerekek kötelesek a kályha fűtésére egy-egy darab fát magukkal vinni.

Akasztón 1738-ban egy-egy hasáb fát, vagy egy kéve nádat kellett a diákoknak vinniök. Császártöltésen 100 kéve nádat, később meg 6 öl fát kapott a tanító az iskola fűtésére. A fán és a nádon kívül a szalma is a tüzelőanyagok listáján szerepelt. Meleg azonban nem volt, mert egy 1762-es keceli vizita azt írja, hogy a „polgárok — mint a legtöbb helyen — itt is csak télen küldik gyerekeiket iskolába, ahonnan a fűtés hiánya miatt a komoly fagyok idején ilyenkor sokan elmaradnak a kicsik közül. A szülőket pedig nem lehet rávenni, hogy egy-egy kocsi szalmát juttassanak a kályha fűtésére.”

A tanítói lakást szintén a községnek kellett biztosítania.

Erre utal a dusnoki plébánia alapítólevele — Patachich Gábor érsek aláírásával. Harmadik pontja a következő: „megfelelő házat építsenek a Tanító és a Harangozó számára, és konyhakertnek arányos teret kapcsoljanak, és azt az udvarral együtt körülkerítve épségben fenntartani kötelesek a hívek . . .” 1744-ben a sükösi iskolamesternek van egy szobája, egy konyhája rakott tűzhellyel. A tetejét nád borítja. Homlokzati oldalán kőkerítés, a többin jó kerítés van. A lakásra vonatkozó adatok ezután mind 1762-ből valók.

Garán Bary Jánosnak van lakása, jó állapotban. A jánoshalmi iskolamesternek is van megfelelő lakása a község által épített iskolaépületben. Dunapatajon a templom pénzből építettek egyszobás lakást a tanítónak. A császártöltési Schille Ádám saját házában lakik. Úgy látszik, hogy ezekben a községekben sikerült megfelelő lakást biztosítani az iskolamesternek.

A községek nagy többségében azonban nem lakás, hanem egyetlen helyiség fenntartása is gondot okozott. Hajóson Sebald Egyednek az iskolaterem mellett van egy szobácskája. A hercegszántói tanító házikója romos, a templomtól messze van.

A miskei tanítónak van egy kis szobája, az iskolának nagyobb, de a tető rossz, nincs kerítés és kapu. Fajszon Kováts Ferenc tanító lakása a „községi épületben egyetlen nyomorúságos szoba, mellette kis kamraféle, melynél ócskábbat az egész egyházmegyében alig találni.” Ebben van az iskola is. A missziós atyák jelenlétében az esküdtek javítást és bővítést ígértek, de az csak ígéret maradt.

Elszomorítóan rossz tehát a helyzet. Hozzá kell tennünk még: a legtöbb tanító nő, családos, háziállatai is vannak. A fajszi és garai tanító saját házában tanított is. Elképzelhetjük, hogyan élhetett, dolgozhatott ilyen körülmények között a tanító . . . A fentiek alapján kialakítható valamiféle általános kép a falusi iskolaépületekről: udvarral rendelkező ház, amelynek

egyik szobájában a tanítás folyik, a másikban a tanító lakik családjával együtt. Az udvarban a tanító gazdasági épületei, az állatok istállói, óljai helyezkednek el.

A tankötelezettség a XVIII. század elején még ismeretlen. Ösztönző előírások azonban voltak. Ilyen volt a nagyszombati zsinat előírása: minden plébániának névsort kellett vezetnie az iskolára alkalmas gyermekekről, fiúkról, lányokról egyaránt. A falvakban tekintélyes férfiakat kellett megbízni azzal, hogy a szülőket a gyermekek iskolába küldésének a szükségességéről meggyőzzék. A plébánosoknak is meg kellett látogatnia a szülőket, hogy a hiányzásokat felszámolják.

A tanítási idő elvileg egész éven át tartott. A gyerekek azonban többnyire csak a három téli hónapban jártak iskolába. Ennek fő oka a jobbágyrendszerben keresendő. A jobbágyok terhei sokrétűek: a robot és az egyéb szolgáltatások teljesítése az egész család munkaerejét igénybe vette. A gyerekek szerepe elsősorban az állattartásban, a legeltetésben volt fontos, de felhasználták a szülők őket kisebb testvéreik gondozására, kertek, boros „bódék” őrzésére, szőlőmunkákra is. Ha ezt figyelembe vesszük, nem csodálkozhatunk, hogy az 1762-es egyházlátogatási jegyzőkönyvek Bácsalmásról és Duskokról azt írják, hogy a szülők nagyon hanyagul küldik iskolába gyermekeiket. A csátaljai tanító is a téli hónapokban szorgalmasan oktatja a gyerekeket, de tovább nem tudja, mert a szülők nem hajlandók tovább iskolába küldeni csemetéiket. Az 1770-es összeírás szerint itt 177 gyerek közül csak 41 járt rendszeresen iskolába.

Hercegszántón a gyermekek nem járnak iskolába, ezért a kántortanító nem tudja oktatni őket. 1773-ban Kiskőrösön Stolár György tanítónak egyetlen tanítványa sincs. 1771-ben Bácsalmáson 40 iskoláskorú gyermek van, akik ünnepnapok kivételével télen-nyáron iskolába járhatnának, de ténylegesen csak 12 katolikus gyerek látogatja az iskolát.

Ugyanebben az évben Bácsbokodon az iskoláskorúak száma 60.

Télen nagyobb, nyáron kisebb részük látogatja az iskolát; eredményesen is kb. 30. 1776-ban az összeírt 180 iskoláskorú közül csupán 50—60 gyerek volt található a tanításon. Az 1762-ben Garán felvett vizita szerint a 386 iskoláskorúból 40—50-nél többen ritkán vannak.

Ám nemcsak a gyerekek otthoni munkája az oka az iskolák gyér látogatottságának. 1762-ben a fajszi szülők a tanító hanyagsága láttán nem küldték gyermekeiket iskolába. Sükösdön — mint láttuk — a fűtés hiányosságai, a hideg tette riasztóvá az iskolát.

Számos szülő a magas tandíj miatt tartotta távol az iskolától gyermekét.

A jobbágyság az adózás, a robotolás, a katonai terhek, a vármegyei kötelezettségek mellett kötelezve volt arra is, hogy ellássa a tanítót, művelje a

földjét, tartsa fenn az iskolát, s végül fizesse még a tandíjat is. Ez azonban már sok esetben felülmúlta anyagi erejét.

Bácsalmáson az 1738-as egyházlátogatási jegyzőkönyv elrendelte, hogy rendszeres „erkölesi, írás-olvasásbeli, hittani oktatásért” a tanító mindenkítől havonta egy-egy garast kapjon. Császártöltésen 1762-ben ugyanennyi a tandíj. A nemesnádudvari szülők havonta 3-3 krajcárt és egy-egy darab fát adtak a tanítónak. Sükösdön 1774-ben 7 krajcárt fizettek a szótagolni, olvasni és írni tanulók. Garán évi 1 forint vagy 1 véka búza volt a tandíj.

Baján már bizonyos differenciálódás nyomait találjuk: a sillabizáló és olvasó gyermek után 1 polturát (másfél krajcárt) az írás tanításáért fél krajcárt fizettek a szülők. A tandíj persze csak kevés helyen folyt be rendszeresen. A rendszertelen tandíjfizetés a tanító vagy a segédtanító anyagi helyzetét nemegyszer válságossá tette.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az iskolákkal rendelkező községekben az iskoláskorúak egynegyede, jobb esetben egyharmada látogatta rendszeresen az iskolát. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy — különösen Kalocsa környékén, de másutt is — sok volt az ún. szállás (Homokmégy, Szakmár, Harta, Réms, Legyen), s az ott lakó gyermekek évente egyszer-kétszer, jobb esetben minden vasárnap találkoztak csak a pappal együtt kiszálló tanítóval, aki énekekre és kevés olvasásra tanította őket, akkor a végeredmény az, hogy országos átlagnál — az egynegyednél — több gyermek az érsekség területén sem látogatta az iskolát.

Pedig az érsekek a vizitátorok útján ugyancsak szorgalmazták az iskolabájarást. Egyrészt a tanítókat kötelezték arra, hogy ne szedjenek tandíjat, ami nem egyszer lehetetlen anyagi helyzetbe sodorta őket; másrészt büntetések kiszabására kötelezték a községi előljárókat az iskolába járást elmulasztók ellen. Ezeknek az intézkedéseknek azonban nem volt sok eredménye. 1772-ben Felsőszentivánon a mulasztóra kirótt egy-egy garast nem hajtották be. Vaskúton sem voltak hajlandók az esküdtek a szülőkön behajtani a büntetést — panaszkodik a látogatást és ellenőrzést végző pap.

A kicsinyek számára iskolalátogatás, az iskolás koron túl lévők és felnőttek számára a vasárnapi, böjti és husvétii időben pedig a napi istentiszteleten való részvétel volt a kötelező. A megjelenésre a földesurak mutattak példát. A hiányzókat a pap prédikációjában róttta meg. A serdülő fiataloknak ezen kívül minden vasárnap délután hitoktatásra kellett járniok a templomba. Erről jóval kevesebben hiányoztak már, mint a kicsinyek az iskolából.

A tanítás anyagát az egyház határozta meg.

Patachich Gábor érsek 1738. május 18-án kiadta a plébániák szabályzatát, amelyben a kántortanítóra vonatkozó szakasz így szól:

„Az kántor ill. a mester a gyermekeket ne csak az erkölcsökre és tudományokra, hanem a keresztény hittanra és énekekre is szorgalmasan oktassa.”²⁰

A legfontosabb tantárgy tehát a vallástan, az imádságok és némi olvasás volt. E tárgyakat a legtöbb iskola oktatta az érsekség területén. Magasabb fokon állottak azok, amelyekben olvasást, írást és esetleg számolást is tanítottak.

Kalocsán egy 1763-ban kelt szerződésben meghatározták a tanítandó tárgyakat: „Az oskolába naponkint járó férfi és leány gyermekecskéket a keresztinyi tudományokban, annak utánna más szükséges dolgokra, úgy mint írnya, számvetésre stb. kell tanítani.”

A bajai tanító 1770-ben sillabizálni, írni, olvasni, deklinálni, komparálni tanította a gyerekeket. Az írást tanulók meghatározott időben formálják a betűt, néha számon is tanulnak. Jánoshalmán az iskolások sillabizálnak, olvasnak, írnak deklinálnak, komparálnak, sőt mondatokat is szerkesztenek, de számolni nem tanulnak. Csátalján németül sillabizálnak és olvasnak, de a 41 iskolába járó gyermek közül csak 14 tanul írni, számolni pedig csak 6.

A bácsalmási iskola egy napja ilyen: „A reggel 7 órai harangocskajel után egyesek betűket tanulnak, mások szótagolva olvasnak, mások az előző napról kapott leckét olvassák, illetve betanulják. 9 óra után szent énekeket tanulnak, amelyeket a templomban is elénekelnek. Ezután hazamennek ebédelni. Délután ugyenez ismétlődik azzal a hozzáadással, hogy többször van hitoktatás is.” Bácsbokodon az oktatás ugyanúgy folyt, mint Bácsalmáson, csak mivel a gyerekek pásztorok lesznek — mondja a vizita — számtant nem tanulnak. Dusnokon csak betűvetésre és hittanra oktatják az iskolába járókat.

Nem adatott meg tehát minden iskolába járó számára, hogy írni és számolni megtanuljon. Sőt a három hónapig iskolába járó gyerek az év további részében elfelejtette a tanultakat, és a legtöbbjük bizony analfabéta maradt.

A tanítás módszeréről a század eleji viziták nem szólnak.

Mivel akkor — taneszközök híján — a legtöbb helyen élőszóval folyt a tanítás-tanulás, eredményességre is következtethetünk. Az 1777-ben Bátmonosotoron készült jegyzőkönyv a következő helyzetet írja le: reggel 7-kor összejönnek a gyerekek az iskolába, ahol imádsággal kezdik a napot. Ezután megmagyarázzák nekik a leckét, és azt nyolc óráig tanulják, majd közösen felmondják. Ekkor misére mennek, majd visszatérve írnak, hitoktatásban részesülnek — azt kórusban is ismétlik —, énekelnek, majd hazatérnek. Délután 1-től 4-ig minden ugyanúgy történik, mint reggel.

Mindezekből megállapíthatjuk: a tanításban — különösen ott, ahol némi

segédeszköz (könyv, íróeszköz) is rendelkezésre állt — nagy szerepe volt az önálló tevékenységnek, de a magolásnak és a kórusban emlézésnek is.

Az iskolai munkabeosztást a következőképpen ismerteti egy 1776-ban Baján készült jegyzőkönyv. 3/4 7-kor esöngetnek, 7-kor imádkoznak. Reggel magyarul, délután németül. Ezután leckét kapnak, amelyet 8 órakor fölmondanak. A délután készítenő feladatok kijelölése után templomba mennek, ahonnan visszatérve ugyanúgy tanulnak, mint 7-től 8-ig. 10-től fél 11-ig hitoktatásban részesülnek. Ezután a sillabizálók és az olvasók olvasnak, az írók írnak, a számolók számolnak, a muzsikálók muzsikálnak. Utána énekelnek és hazamennek. A délutáni tanítás 1-től fél 5-ig tart. Vasárnapokon és ünnepnapokon énekelve vonulnak misére és prédikációra.

A tanítás a lakosság anyanyelvén történt. Mivel az érsekség területén a XVIII. században már délszlávok és németek is éltek, a községek nagy része, de a városok is, heterogének voltak. Ezekben a helységekből szükség volt a kétnyelvű oktatásra. Ez azonban komoly gondot okozott ott, ahol csak egy tanító működött. 1738-ban például Bácsalmáson azért nem részesültek oktatásban a gyerekek, mert a mester nem értette a bunyevác nyelvet. Bátyán — írja az 1762-es vizita — a kántor tanítót tart, a magyar Csanádi Sándor, aki azonban a bunyevác nyelvet nem nagyon érti. A magyar gyereket tanítja, de a bunyevácok oktatására nem alkalmas. Ezért úgy határoztak, hogy a gyermekek közül a magyarokat magyarul, a bunyevácokat bunyevácul kell olvasásra tanítani, amíg az utóbbiak a magyart jól nem értik; azután a magyar legyen a tanítás nyelve. A vizitákban itt találkoztunk először a következő évtizedekben egyre erőszakosabbá váló magyarosítási törekvés első nyomaival.

Baján is voltak gondok. Az 1770-es összeírás szerint a zsidókon és a szerbeken kívül is három nemzetiségű a lakosság, mégis csak egy német tanítójuk van. Ez a magyar gyerekek tanítására egy segédet tart. A bunyevácoknak — az összesítés szerint többen vannak, mint a magyarok és a németek együttvéve — nincs tanítójuk. A német tanító, segédjével együtt is összesen csupán 41 fiút és leányt tanít.

Csak németül folyt a tanítás Császártöltésen, Hajóson, Nemesnádudvaron. Magyarul és németül oktattak Csátalján. Németül és bunyevácul Garán, magyarul és bunyevácul Hercegszántón. Csak magyarul folyt a tanítás Jánoshalmán, Mélykúton, Kecelen, Dunapatajon, Sükösdön, Soltvadkerten, Dávodon, Tataházán.

A tanítók nyelvtudása némely helyen dicséretes volt. A garai Tubich Antal bunyevácul jól, magyarul és németül közepesen beszélt. A Bátyán tanítóskodó Novák József a magyar nyelvet jól, a latint elég jól, a bunyevácot és a németet közepesen bírta.

A tiszta nemzetiségi községekben nem jelentett problémát, ha a tanító egyedül csak az anyanyelvét ismerte. Császártöltés első tanítója, Schille Ádám Németországból jött. Kezdetben nem is tudott magyarul, de abban a német községben jól elláthatta a feladatát.

A tanítók képzéséről ebben az időben még nem gondoskodtak. Általában mesteremberek — Csátalján például szabó volt az önkéntes tanító —, kiszolgált katonák, vándorló legények, félbemaradt diákok voltak. Érdekes — hasonló esettel másutt nem találkoztunk — az 1762-ben Sükösdön tanító Kalmár Pál és fajszi társa, Kováts Ferenc nemesnek mondotta magát a vizitátor előtt. Bizonyára elszegényedett, birtok nélküli nemesi család sarjai voltak. Hercegszántón 1765-ben viszont egy cigány, Róza nevezetű asszonynál tanult 80 leány.

De voltak az egyházmegyében viszonylag művelt, magasabb iskolát végzett tanítók is.

Így a Bácsalmáson 1756-ban működő Forgács Mihály retorikát, Bátyán 1762-ben működő Novák József teológiát, Fajszon 1762-ben működő Kováts Ferenc teológiát, Garán 1756-ban működő Gogrinyi János retorikát, Dunapatajon 1762-ben működő Király István szintaxist, Jánoshalmán 1756-ban működő Atkary György retorikát, Katymáron 1756-ban működő Mihályi József retorikát, Mélykúton 1762-ben működő Eötvös Ferenc retorikát, Nagybaracsán 1757-ben működő Simonyi Márton dekliniát végzett.

A magasabb műveltségű tanítók működése nyilván összefüggésben áll a Kalocsán folyó magasabb szintű oktatással. A tanítóknak egy-egy községben eltöltött működési ideje sok tényezőtől függött. Elsősorban természetesen a fizetésen múltott. Ezért változott például Dunapatajon, Foktón és Nagybaracsán oly gyakran a tanító személye. Szerepet játszott még a helyváltoztatásban a plébánoshoz és az előljárókhöz való viszony, a lakáskörülmények, az iskola látogatottsága és még sok egyéb.

A viziták vizsgálatából mégis az tűnik ki, hogy a kántortanítók többsége egy-egy községben több generációt is nevelt. Gyetvai András 1733-tól 1777-ig tanított Jánoshalmán. Goretics István az 1771-es vizita szerint már 28 éve működik Bácsbokodon mint kántortanító. Mihályi Józsefet az 1756-os egyházlátogatási jegyzőkönyv említi először Katymáron, s haláláig, 1779-ig ott dolgozott. Szöllősi József 1766—1806-ig tanított Mélykúton. A nagybaracscai viziták először 1757-ben, de még 1783-ban is Simonyi Andrást említik tanítóként. 20—30—40 évi szolgálat egy községben bizony példa lehet mai nevelőink számára is!

A kalocsai egyházmegye területén a fentebb vázolt módon folyt még a katolikus népoktatás, a legmagasabb szinten azonban már új döntések

érlelődtek. Mária Terézia egyre inkább felismerte a tanügy jelentőségét. Ő mondta: „Az iskola politikum, és mindig is az marad!” Már 1761-ben megbízta gróf Barkóczy Ferenc esztergomi érseket a tanulmányi ügyek felülvizsgálatával. Első intézkedésében a Helytartótanácsot utasítja: a megyékhez intézett leiratban érdeklődjék, ez idő szerint milyen tanintézetek léteznek, ki és miből tartja fenn azokat, és milyen a tanulmányi rendszerük?²¹

1770. május 21-én újabb leirat érkezett. Ebben újabb elemi iskolák állítását sürgeti a királynő. A szervezendő iskolákban az íráson, olvasáson és számoláson kívül a vallástant is tanítsák. Meghagyta továbbá, hogy minden év végén a következő kérdésekre válaszoljanak az iskolát fenntartó szervek:

1. Ki a község tanítója?
2. Hány és milyen vallású gyermeket tanít?
3. Mit és milyen módon tanít?
4. Kitől és milyen javadalmazással bír a tanító?
5. Miben és miként lehetne a tanító munkáját sikeresebbé tenni?

A kérdésekre a hatóságok fele választ sem ad. A kalocsai főegyházmegye felvételei azonban megbízhatóság, teljesség és értelmesség dolgában messze felülmúlják a politikai hatóságok kimutatásait.²² Az összeírást Bács megye felső részében Pavianovics Mihály táblabíró, a középső kerületben Bajalics Antal esperes és Csiba Gáspár táblabíró, az alsó területen pedig Körmeny János megyei esküdt végezte, összesen 96 helységben.

Az összeírás birtokában némi összehasonlítást is tehetünk. 1772-ben Magyarországon 8744 helységben 4317 különböző felekezeti lelkésziség volt, de csak kb. 4000 iskola működött.²³ Molnár Erik szerint az 1780-as években az ország falvainak felében nem volt iskola.²⁴ Ezzel szemben a kalocsai érsekség vizsgált községeinek mindegyikében megtaláltuk azokat.

*

1776-ban a Helytartótanács kibocsátotta az oktatás szervezeti átalakítására vonatkozó rendeletét. Ennek értelmében a főigazgatók és a nemzeti iskolai felügyelők megkezdték a működésüket. A királynő pedig — hosszas előkészületek után — 1777-ben kiadta a Ratio Educationist.

21 Bács-Bodrogh vármegye monográfiája Zombor 1806. (Szerk.: Dudás Gyula) II. kötet 267. oldal.

22 FINÁ CZY i. m. I. kötet 235. oldal.

23 FINÁ CZY i. m. I. kötet 235. oldal.

24 Magyarország története Budapest, 1964. (Szerk.: Molnár Erik) I. kötet 363. oldal.

A népoktatás 1777—1806 között

A Ratio Educationis a magyar közoktatásügy első átfogó szabályzata. Legfontosabb rendelkezései:

- Az országot 10 tankerületre osztja, élére tanfelügyelőket állít.
- A tankerületek székhelyén mintaiskola szervezését rendeli el.
- Elrendeli, hogy a plébániák székhelyein, a kincstári uradalmakban is legyenek népi-nemzeti iskolák.
- A községeket, ezek birtokosait és a főpapokat iskolák állítására buzdítja.
- Kívánatosnak tartja, hogy a község gyermekei télen-nyáron iskolába járjanak.
- A gyermekek lehetőleg 6 éves korukban kezdjenek iskolába járni, és mindaddig folytassák, amíg a mezei munkára alkalmassá nem válnak.
- Minden falu iskolájában a vallástant a lelkész tanítsa.
- Tanuljanak a gyermekek olvasni, írni, számolni, erkölcsant és állampolgári ismereteket.
- Minden iskolafokon bevezette a német nyelv tanítását.²⁵

A Ratio Educationis kihirdetésére a megyei tiszttakar előtt 1777. november 10-én került sor Újvidéken. A gyakorlatba való átültetése — a számos nehézség miatt — csak nagyon hiányosan, sok fogyatékossgal terheltén történhetett meg.

Az első nehézséget tulajdonképpen maga a szabályzat okozta, mivel — elsősorban a népoktatás terén — a gyakorlati kérdéseket nyitva hagyta.

Ezt Bécsben is észrevették és úgy határoztak, hogy Budán összehívják a nemzeti iskolák királyi tanfelügyelőinek az értekezletét. Ez meg is történt 1778. május 1-én. A tárgyalásokat Patachich Ádám kalocsai érsek, a Királyi Egyetemi Tanács elnöke vezette.²⁶ A tanácskozás a tizenharmadik napon a Projectum Budense kiadásával zárult.

A Projectum foglalkozott az iskolalátogatás rendszerességét elősegítő intézkedésekkel, a tankötelezettség időtartamának a körülírásával (4—8 évben állapította meg), az iskolák kormányzásával, berendezésével, a tanítók feladataival.

A Projectum a tankötelezettség időtartamát körülírta ugyan, de ezzel még nem járt együtt az iskola látogatottságának a javulása. Bácsalmáson 1778-ban kb. 70 katolikus gyermek volt, akiknek az összeírások szerint iskolába kellett volna járniuk, de csak a végrehajtó közbelépésére láto-

25 VARJÚ János: Szellemi művelődésünk történetének utolsó 200 éve 1700—1900. Vác 1904. 54. oldal.
26 FINÁCZY I. M. II. kötet 276—277. oldal.

gatta az iskolát november végétől 40 gyermek — állapítja meg a vizita. Az 1781-es egyházlátogatási jegyzőkönyv Vaskútról azt írja, hogy a 213 iskoláskorúból a téli-tavaszi negyedben 120, de inkább csak 100—75 gyermek jár iskolába. Kimaradozásukat a szülők a megfelelő ruházat hiányával magyarázzák, de ezt a vizitátor nem tekinti való indoknak. Csátalján és Császártöltésen jó a tanító, de tavasz kezdetétől mindenszentekig senki sem jár iskolába: így amit télen megtanulnak, azt nyáron elfelejtik. Kiskőrösön 1783. szeptember 13-án Stolár Györgynek nincs oktatni való gyereke, s az év szeptember 27-én kelt vizita szerint Szikora Mátyás dusnoki tanítónak sincs iskolása.

Nemcsak a gyermekek iskolába járásával, hanem a felnőttek istentiszteleten való részvételével is baj van. Az 1791-es bácsalmási jegyzőkönyvben a pap és a vizitátor arról panaszkodik, hogy sokan a kötelező istentiszteletet is elhanyagolják. Eddig a miséket nemcsak vasárnap, hanem hétköznap is sokan látogatták, ez idő tájt azonban már a földesurak sem láthatók a misén, s közülük is csak kettő hallgatja meg a prédikációt.

Zichy Ferenc győri püspök kérését a Projectum már hivatalosan előírta, nevezetesen, hogy a jegyzőséget el kell választani a kántortanítóságtól. 1777-ig — mint már láttuk — az érsekség területén hét községben már megtörtént a szétválasztás. A Projectum kibocsátásának a hatására 1779-ben Katymáron, 1781-ben Dusnokon, 1783-ban Bátyán és Fajszon, 1791-ben Bátmonostoron, 1799-ben Dunaszentbenedeken választották szét a két munkakört.

Sükösdön egy lépéssel tovább is mentek. Az 1794-es vizita szerint itt a kántorságot választották el a tanítói teendőktől, hogy a „Professornak semmi egyéb kötelessége ne legyen, hanem egyedül az iskolába járó gyermekeket a Contractus és a rendtartás szerint tanítani, és Lelki tudományokra oktatni.” Kalocsán is így történt már 1796-ban. A legtöbb — főleg kisebb — községben azonban a tanító továbbra is ellátta a jegyzői és kántori teendőket.

Az iskolák irányítása és a tanító kinevezése továbbra is a plébános kezében maradt. A század vége felé már a kántortanítók választására is sor került. Ezeket semmiképpen nem szabad szó szoros értelemben választásnak tekinteni, mert a következőképpen folyt le: „Összejönnek a pályázók és bemutatják énektudásukat a templomban, tanítási módszerüket az iskolában a plébános, a község előljárói és tisztségviselői előtt. Azt választják ki, aki közülük ezekben a legkiválóbb és a legjobb bizonyítványokat hozta előző működési helyeiről, s akit a földesúr is elfogad.”²⁷

Nemesnádudvaron 1800-ban a kántortanító választása kisebbfajta belháborút idézett elő. 1760-tól a községben tanítóskodott Schaffer Ádám, aki 1800-ban meghalt. Utódlása kérdésében a lakosság két táborra szakadt. Az egyik tábor az elhunyt vejét, Tenczlinger Ferencet, a másik meg a két éve segédként ott működő Oberst Sebestyént kívánta. Végül is az érsek közbelépésére az utóbbi foglalta el Schaffer helyét.

A korszakban a tanító javadalmozása továbbra is a község feladata maradt. A ránk maradt szerződésekből kitűnik, hogy annak jellege megváltozott. Az eddigi fizetés mellé Bácsalmáson, Bácsbokodon, Csávolyon, Garán, Madarason, Mélykúton, Jánoshalmán fél telek földet juttattak a kántortanítónak. Az akasztói tanítónak ekkor 6 pozsonyi mérőre való földje volt, az érsekcsanádi Papp Istvánnak 75 forint és 6 hold a javadalma. A földet legtöbb helyen a köznép művelte meg, de volt olyan község is, pl. Katymár, ahol magának a tanítónak kellett erről gondoskodnia. Az 1791-es vizita már szemére is veti Szécsényi Miklósnak, hogy „tanítás közben többször ideges: jobban oktathatná a gyerekeket, ha nem merülne el a paraszti munkában.” A tanítói jövedelmek általában emelkedtek. Ahol nem, ott már komoly bajok voltak.

A soltvadkerti tanítónak 1791-ben „évi jövedéke összesen 192 Ft, és ebből is veszített 117 Ft 9 krajcárt, tehát csak 75 Ft 33 krajcárt kapott, ezért váratlan nyomort szenved a plébánossal együtt ő is.” A váratlan nyomor okát a vizita nem említi, de valószínű, hogy valamilyen természeti csapás érte a községet. Csejtei József dusnoki iskolamester 75 Ft összjövedelmét az 1803-ban látogató Katona István főesperes nagyon kevesli. A dunapataji tanító kevés jövedelme miatt 1791-ben az iskolától kénytelen többször is távol lenni. A helyzet itt később sem változott, mert 1803-ban az alábbiakat állapítja meg a vizitátor — szinte megértőleg —: „Miskolczi János kántortanítónak a gyermekek tanítását kissé hanyagolnia kell, mert csekély jövedelem miatt személyesen kénytelen dolgozni.” Bátyán a kevés fizetés miatt továbbra is sűrűn változott a tanító személye. Az 1793-as egyházlátogatási jegyzőkönyv azt írja, hogy Kelemen Gábor kiskőrösi tanítónak olyan kevés a fizetése, hogy szabad idejében a csizmadia mesterséget folytatja. Szommer Ferenc csátaljai tanító, mivel „az orgonát, lantot és mindenfajta zeneszerszámot kiválóan kezelt” zenész is volt. A nagybaracsikai mester, Szlanyinka József a tanítói állását felcserélte a jobban dotált szindikussággal (sekrestyésséggel).

Szegények voltak a tanítók, de még szegényebb volt a köznép. Nem csoda hát — sőt nagyon könnyen lehetséges — hogy sok községben úgy viselkedtek, mint Császártöltésen. Erről az 1803-as vizita ezt írja: a tanítónak járó szolgáltatásokat megadják ugyan, de „némelyek mindig mo-

rogva, lármázva.” A tanítók nyomorúságos helyzetét az uralkodó osztály egyes tagjai is reálisan értékelték. Nagyajtai ifjabb Cserey Farkas erről így ír:

„Különös figyelemmel megvizsgáltam én állapotjukat azon iskoláknak, amelyek hazánkban a falukon vagynak, de sehol sem találtam olyanra, amelyben a falusi ember jó célra intézett nevelése valóságosan eszközöltetnék. Hogy tehát a megvilágosodásnak ezen időpontjába, melyben Európának nagyobb részei egész igyekezettel szorgalmatoskodnak a pallerozottság által formálni erkölceiket, mi hátrább ne maraggyunk, vegyük munkába azon eszközöket, melyek a megvilágosodásra vezethetnek. Mivel pedig ezt az ember tökéletesedés által nyerheti meg, a tökéletesedéshez pedig helyesen intézett és jókori neveléssel juthat, kívánatos a falusi nevelésnek módgyával foglalkozni. . . A legfontosabb és legágazatosabb veszély a falusi oskolamesterek csekély száma s képzetlensége. De hogy minden tekintetben megfelelő oskolamestereket kaphassunk, szükséges, hogy a falusi mesterek állapotja tisztességesebb karba hejhezhetődjön, fizetése nagyobbuljon s új ösztönzések által is mind kedvek, mind szorgalmatosságuk gyarapíttasson, mert az igazat megvallva, a mostani falusi oskolamesterség bizony szegényetske sor.”²⁸

Következő táblázatunk az e korban létesített új iskolákat nevezi meg, közli a tanító nevét és feladatát.

Év	Helység	A tanító neve	Teendői
1783	Istvánmegye	Sós József	Nincs feltüntetve
1789	Bácsborsód	Hinorányi József	kántor
1789	Madaras	Rádóczy Márton	kántor
1790	Mátételke	Juhász Zsigmond	Nincs feltüntetve
1793	Bajasantistván	Fellner János	kántor
1789	Érsekcsanak	Papp István	kántor

Az egykori filiálékban a kezdeti nehézségek minden fokozatát végig kellett szenvednie a tanítónak. Az iskolaépületek létrehozása, a rendszeres tanítás bevezetése, a díjazások — mind megannyi feladatot jelentettek a kisebb települések szegény adózóinak, nem kevésbé, mint a tanítónak. . .

A tanfelügyeletet helyben a plébános látta el, de a vizitátorok is rendszeresen folytatták ellenőrzéseiket, látogatásaikat. A Ratio Educationis gondoskodott állami tanfelügyelőről is. A Helytartótanács 1778. április

²⁸ NAGYAJTAI ifjabb CSEREY Farkas: A falusi nevelésnek módgyáról való vélekedés Nagyváradon, 1806. Köznevelés 1947. 74. oldal.

16-án kinevezte Mittelpacher Dániel kanonokot a pécsi tankerület elemi iskoláinak a tanfelügyelőjévé, méghozzá 400 forint fizetéssel.²⁹ Kinevezése azonban nem bizonyult szerencsésnek, mert a távolság, a Dunán való átkelés nehézségei miatt akadályozva volt az egyházmegyei iskolák folyamatos látogatásában. A vármegye ezért 1780-ban helyettes tanfelügyelő alkalmazását kérte a Helytartótanáctól. Így lett 1780. október 2-án Rudics Máté ideiglenes proinspector, azaz helyettes tanfelügyelő.³⁰

Még az év március 15-én Baján tartott megyei közgyűlés felterjesztést tett a Helytartótanácsához, „melyben élénk színekkel ecseteli, hogy a megye úgy a királyi rendeletek, mint a közjó iránti tekintetből mindent elkövet, hogy a nemzeti iskolák behozatalával a közművelődés gyümölcsei napról-napra gyarapodnának; szomorúan kell azonban bevallani, hogy minden igyekezetei dacára a nemzeti iskolák még nem haladhatnak előre olyan helyeken sem, melyekben oly tanítók vannak, kik a tanítási módszert a megye költségén Szabadka és Zombor városokban elsajátították.”³¹

A Ratio előírásai szerint ugyanis minden tankerületben felállítottak egy ún. normál iskolát, amely tanítóképzővel volt összekapcsolva. Az említett két városban az iskolák keretében folyó tanítóképzés abban állott, hogy a jelöltek 2—3 hónapig, néha csak 6 hétig bejártak, figyelték a tárgyak tanítását, s némi elméleti oktatásban is részesültek a „képzőtanár” által. Vizsgált területünkről igen kevesen juthattak el ezekbe a normál iskolákba, hiszen a plébános nem engedhette meg, hogy kántor és tanító nélkül maradjon a község. Ezen tanítóképző iskolák különben is állami iskolák voltak, a többiek viszont egyházi kézben maradtak. A tanítóképzésnek ez a módja nem javított a helyzeten: sem a tanítók száma, sem felkészültségük tekintetében. Nem is csoda, ha a vizitákban gyakran elmarasztalóan írnak a tanítókról.

Az 1791-ben Dávodon tanító Bali Józsefet egyszer már egy évre elbocsátották, de visszavették. „Eléggé műveletlen, gyakran berug. A gyermekeket annyiban oktatja, amennyiben kis tudása, műveltsége megengedi. . . néhányan már három éve járnak hozzá, de sillabizálni is alig képesek.” Foktón Hajla Ferenc szorgalmasan tanítja az iskolásokat: arra, amit tud, amire képes. 1783-ban Bácsalmáson másik tanítót keresnek Bene Tamás helyébe. Bizonyára az előljárók nem voltak megelégedve vele.

A tanítók képzettsége terén sem volt javulás. Vizsgált időszakunkban sem gyarapodott a magasabban képzett tanítók száma az érsekség területén, az 1777-ig terjedő korszakhoz viszonyítva sem. A Ratio érvénybe

29 Bács-Bodrogh vármegye monográfiája II. kötet 274. oldal.

30 Bács-Bodrogh vármegye monográfiája II. kötet 274. oldal.

31 Bács-Bodrogh vármegye monográfiája II. kötet 274. oldal.

lépésének a legfőbb biztosítéka hiányzott: a tanító. De nem csak vizsgált területünkön volt ez így, hanem másutt is.

Rudics Máté helyettes tanfelügyelő egyik jelentéséből megtudjuk, hogy az iskolaügyek fejlődésének egyik további akadálya az iskolai épületek külső és belső fogyatékosága. Az 1780. június 10-i megyei közgyűlés intézkedik is, „hogya a községek, amennyiben iskolai épületük nincs, még ez év novemberéig felépítsék, a nem megfelelő állapotban lévőket pedig kifogástalanul helyreállítsák.”³²

A községek azonban nem siettek végrehajtani a rendeletet. 1783-ban Tatabázaán még mindig saját házában tanított az iskolamester. Ugyan- ebben az évben az iskolaépület „düledező és renoválására szorul.” 1791-ben ugyanerről az iskoláról az a vélemény, hogy közel áll az összeomláshoz. Hasonló a helyzet Akasztón is. Garán pedig az iskolaépület veszélyessége miatt a gyermekeket több évig nem tudta oktatni a tanító.

A század vége felé mégis megindult az iskolák építése. Dusnokon Kollonits László érsek (1787—1817) építtetett iskolát. 1784-ben Nádudvaron tanító lakás és iskola épült. 1801-ben Madarason egy tanterem, Hajóson a már meglévő iskolához még egy tanterem épült. Akasztón 1802-ben emeltek az iskolát. Dusnok kivételével mindenütt a község létesítette az iskolát. A tanítandó tárgyakat a Ratio Educationis meghatározta. A falusi iskolák tantervében az anyanyelv, az elemi írás és számolás mellett a német nyelv, az állampolgársági ismeretek és az erkölcsstan szerepelt. A legfőbb tantárgy továbbra is a hit- és erkölcsstan. A Projectum a következőket mondja erről: „Mindkét társaságnak — az államnak és az egyháznak — a boldogságot a hitoktató mozditja elő leginkább: e boldogság nagyobb mértékben függ tőle, mint valamennyi több tanítótól.”³³ Ebben a szel- lemben kötelezték a lelkészeket, hogy az iskolákban a hitoktatást maguk- nak tartsák fenn.

A hivatalos előírás megvolt ugyan, de a legtöbb helyen a hittan mellett csak olvasást és az írást tanították, számtant csak kevés helyen. Bátyán a tanító a gyermekeket „mikor vannak, oktatja mind betűvetésre, mind az erkölcsre, mind a katekizmusra.” Katymáron Szécsényi mester imád- ságokra oktatja a gyerekeket, a jobb felfogásúakat betűvetésre is.

Mindemellett folyik az iskolákban az új rendszer bevezetése. A helyet- tes tanfelügyelő megbeszélte a plébánossal, a tanítóval és a község elől- járóival, hogy a körülményekhez és a lehetőségekhez képest mit, hogyan valósítsanak meg a Ratio Educationis és a Projectum előírásaiból. Az

32 Bács-Bodrogh vármegye monográfiája II. kötet 275. oldal.

33 FINÁ CZY i. m. II. kötet 278—279. oldal.

adottságok azonban csak nagyon kevés helyen megfelelőek. 1784-ig csak Bácsalmáson, Nagybaracsán, Csátalján, Jánoshalmán, Katymáron és Hercegszántón vezették be az új rendet.

A helyettes tanfelügyelő első felterjesztésében a tanításhoz szükséges segédeszközöket — fali és kézi abc, táblák, kézikönyvek — hiányolja. Buzgalmára jellemző, hogy az 1780. év végére sikerült mindezt beszereznie. Ki is osztotta a községeknek, azok azonban még 1782. szeptemberében sem térítették meg az előlegezett összeget.³⁴ Hogy miből mennyit kapott egy-egy község, arról nincsenek feljegyzések.

Az első tankönyvek nagy része Felbiger osztrák apát munkáinak a fordítása volt. A királyi rendelet szerint a tankönyveknek két nyelven, egyik hasábon németül, a másikon magyarul, vagy valamely más, Magyarországon élő nemzetiség nyelvén kellett készülnie. Így készült el az **ÁBÉCÉ** és az **Olvasókönyv 1777. decemberére**, de csupán 3000—3000 példányban. Az 1770—71-es összeírások szerint 2845, de valójában 4000 népiskola volt Magyarországon.³⁵ Ebből kiszámítható, mennyi tankönyv jutott egy-egy iskolának, — ill. egyáltalán jutott-e?

Később némileg megjavult a tankönyvkiadás. 1779-ben az ABC könyvetske a nemzeti iskoláknak hasznokra, majd Az ékesírásnak a nemzeti oskolákra alkalmaztatott eleji című tankönyvek jelentek meg Révai Miklós tollából. Áruk csak másfél krajcár volt, de iskoláinkban nemigen volt található belőlük. Az árakkal manipuláltak is néhol, mert a Helytartótanács 1785. évi 16 436.sz. rendelete arról intézkedik, ügyeljenek az illetékesek, nehogy a könyvárusok a jelzett árnál drágábban árusítsák a könyveket. Az árat egyébként feltüntették a címlapon.

Új tanítási módszerrel is találkozhatunk már, ám egyelőre csak az utasításokban, nem pedig a vizitákban. Az előírás úgy szól, hogy a gyermekek saját szavaikkal is mondják el a tanult leckét. A hagyományos módszerek azonban még sokáig tovább éltek.

A Ratio a gyarmatosítás és a németesítés egyik eszközét, a német nyelv kötelező oktatását vezette be. A Helytartótanács 1784. június 17-én kelt rendelete még azt is kimondta, hogy attól fogva németül nem tudó tanítót az elemi iskolákban ne alkalmazzanak. A rendelkezés országosan alig volt keresztülvihető, de a kalocsai egyházmegyében nem jelentett különösebb gondot. A lakosság tekintélyes hányada ugyanis német anyanyelvű volt. Tiszta német község volt Császártöltés, Hajós, Nemesnádudvar; a többi helységekben a németek a magyarokkal és a délszlávokkal együtt laktak.

³⁴ Bács-Bodrogh vármegye monográfiája II. kötet 275. oldal.

³⁵ FINÁCZY I. m. I. kötet 236. oldal.

A német nyelv tehát nem volt teljesen idegen ezen a területen, oktatása sem jelentett különösebb nehézséget. Azokban a községekben, ahol nem laktak németek és német tanító sem volt, természetesen anyanyelven folyt az oktatás. A vizsgált időszakban Bácsalmáson magyarul és németül, Csávolyon magyarul, németül és bunyevácul, Katymáron németül és bunyevácul folyt a tanítás.

A nemzetiségek egymáshoz való viszonyával a jegyzőkönyvek külön nem foglalkoznak. Egy-egy mondatnyi ténymegállapításról azonban sokmindentre következtetni lehet. Az 1786-ban Garára betelepült németek például már 1791-ben olyan erőt képviseltek, hogy őslakos szerbek és bunyevácok véleményét figyelmen kívül hagyva a csak németül tudó Szommer Jánost választották meg kántortanítónak. Ez természetesen a többi nemzetiség háttérbe szorítását jelentette.

A tanítók nyelvtudására nem lehetett panasz. Az egynyelvű községekben — végső soron — elegendő volt az egy nyelvet tudó tanító. A vegyesajkú községekben működő tanítók nagy része két-három nyelven is beszélt. 1803-ban Bácsborsódon Drencsák János tanító magyarul, németül, tótul (szlovákul) jól, bunyevácul közepesen beszélt. Csávolyon ugyanebben az esztendőben Scherer József kántortanító a magyar, német és bunyevác nyelvet egyformán bírta. A fajszi tanító magyarul, bunyevácul és latinul is tudott. A dusnoki Csejtei József a magyaron kívül a bunyevácot és a tótot (szlovákot) is művelte.

A tanítók magatartására már jóval több a panasz, mint 1777 előtt. A vaskúti tanítóról az 1791-es vizita megállapítja, hogy „viselkedése legalább is kifelé tűrhetőnek mondható. Beszéde eléggé kétértelmű. Szeszies italt fogyaszt ugyan, de nem botránnyosan részeges. Jobb is lehetne a hírneve. A plébánost csak látszatra tiszteli.”

Madaras első tanítójáról ugyanebben az évben így írnak:

„Erkölcösnek mondható, de nem a legjobb magaviseletű. Részeges, plébánosának nem engedelmeskedik, ezért már Halason (előző munkahelyén) megbélyegezték. Nem teljesen rossz hírű, de nem is jó hírű. Titkon a felsőbbség ellen izgat, ezért komolyan megítélendő.” Bácsalmáson Pámer Ignácnak egy a hibája, hogy sok az adóssága — állapítja meg a vizitátor 1791-ben.

Miskolczi János tanítóról több község vizitációs jegyzőkönyvében olvashattunk:

1791. Fajszi. „Miskolczi János kántortanító viselkedése nem igen művelt, mert kedveli a komázást a falusi legényekkel. Szokott berúgni, a kocsmában maradni litánia utáni időben. A plébánost úgy, ahogy tiszteli, de a

köteles engedelmességet elhanyagolja. Az orgonát jól kezeli, jó hangja van. A gyermekek tanítására kevésbé alkalmas.”

1803. Dunapataj. „Rossz erkölcsű és viselkedésű volt, de komoly igyekezete folytán megjavult.”

1806. Dunaszentbenedek. „A kántortanító Mikolczi János, Jánoshalma szülötte, 42 éves. Itt 2 éve működik. Fajszon 6, Patajon 4, Jánoshalmán és Kalocsán 2—2 évig volt elemi iskolai tanító. Viselkedése nem nagyon jó, többször sokat iszik.”

A századforduló tanítói kifogásolható magatartásának több oka lehetett. Mindenekelőtt hiányzott a kellő számú, megfelelő képzettségű tanító. A különféle tanügyi, tanfelügyelői utasítások, a munkaköri szétválasztások is bonyolították a helyzetet. A fizetésemelések, a szántófeld-juttatások sem javították kielégítő módon anyagi helyzetüket. Sajnos az erkölcsi megbecsülés is hiányzott. Miskén az 1800-as évek elejétől 56 évig ott tanító Pásztor András helyzete a falu lakosságával, elsősorban a tehetősebbekkel szinte megalázó volt. A módosabb gazdák ugyanis megkövetelték tőle, hogy névnapjukon és karácsony előestéjén ablakaik alatt énekszóval felköszöntse őket. Ilyenkor az evés-iváson kívül valami csekély ajándékot is kapott.

A tanítók lakáskörülményei nem voltak egyformák. Azokban a községekben, ahol a tanítás a XVIII. század első felében megkezdődött idővel az iskolával együtt igyekeztek a tanítói lakásokat is elfogadható állapotba hozni. Az új iskolával együtt pedig lakásokat is építettek. A század vége felé szervezett iskolákban azonban nem volt mindig lakás. Borsódon 1791-ben Hinorányi Józsefnek másnál kell laknia, mert háza nincs. 1783-ban Kondry József lakása Tataháznál nyomorúságos, mert abban a szobában kell az oktatást végeznie, amely holmijainak épült. Rossz állapotban van a dusnoki tanító lakása is, a fajszié pedig „vert falakból készült, s alig van valami azoknál nyomorúságosabb.” A foktői kántortanító lakása sárból és fából készült, de az is rossz állapotban van. A kiskőrösi mester lakása 1873-ban két szobából áll, de már „összeomlóban van.”

Jánoshalmán Almási József lakása nyomorúságosnak néz ki: kerítése, kamrája nincs, házi eszközeit a padlóra kell raknia. A császártöltési Shütz György vályogházban lakik. Az 1791-es vizita azt írja róla, hogy a közepesenél gyengébb állapotban van, állandó tatarozásra szorulna. A sok sötét helyzetjelentés után jólesik olvasni, hogy Tubich Antal tanító Garán 1791-ben saját költségén építette fel a lakását vertfalakból, s igen jó állapotban van.

* * *

II. József 1778. december 26-i rendelete nyomán az érsekség nagyobb plébániái is segédlelkésként kaptak. Ugyanekkor a segédtanítók és a kántori teendőket már nem ellátó tanítók száma is gyarapodott: a munkaköri szétválasztások következtében is, az új iskolák létesítése kapcsán is.

Nagyobb helységekből az előljárók kötelezték a kántortanító felfogadására. 1803-ban Benyovszky Sándor már csak tanító Sükösdön. A kecei Baksa János kántornak is van tanítója a századfordulón. Kalocsán 1786-ban, Bácsalmáson pedig 1788-ban szervezték meg a második tanítói állást. Bácsalmás esetében ezt a gyermekek számának gyarapodása és a község nemzetiségi megoszlása is szükségessé tette. Ekkor lett Pámer Ignác német, Valáček István a bunyevác tanító. Baján a század vége felé szervezték meg a második tanítói állást. A segédtanítók alkalmazása körül — számuk gyarapodása ellenére is akadtak problémák: hiányoztak a megfelelő személyek és a fizetés is bizonytalan volt. Hajóson a Batthyány érsekkel kötött szerződés értelmében a segédtanító 1783-ig évi 40 forintot kapott a községtől. Ezt a község kérésére „a Főkertész Úr megvonta, úgyhogy a tanítót a kántornak saját jövedelméből kell fizetnie.” A főkertész illetékességét az ügyben az indokolja, hogy Hajós érseki birtok volt. Bácsbokodon az 1803-as vizita szerint Bükk Ferenc kántortanítónak látása meggyengülése miatt segédet kellene tartania. Hogy ezt nem teszi, fizetéseképtelenségével indokolja. Madarason viszont 1806-ban Somogyi János kántortanítónak két segédje volt: a 18 éves Gyetvai András és a hasonló korú Rezsnyák György. Akasztón is volt tanító, de megélhetését csak úgy tudta biztosítani, hogy a tanítás mellett eredeti szakmájában is dolgozott: szövőmester volt.

A segédtanítók feladata az előző korszakhoz viszonyítva lényegében nem változott. Talán csak annyiban, hogy a növekvő gyermeklétszám miatt egyre inkább önálló osztályok vezetésével bízták meg őket. Így tettek János-halmán, Baján és Kalocsán.

Az 1777—1806 közötti időszakban is említenek a viziták olyan tanítókat, akik több évtizedet is eltöltöttek egy-egy faluban.

Schweitzer Mihály 1788—1813-ig tanított Vaskúton. Szinovác András ötven évig — 1785—1835 — oktatta a kicsinyeket Hajóson. Nemesnádváron Oberst Sebestyén 38 évig, Gaál István Miskén 24 évig tanítószkodott. De voltak vándormadarak is. Tumbász Domonkos Bácsbokodon, Csávo-lyon, Bácsalmáson és Garán is működött: mindenütt csupán 1—3 évig. Jelencsics Józsefnek Bátya, Kanizsa, Martonos, Horgos, Bátmonostor voltak az állomásai. Szarka Ferenc Géderlakon, Báticaséken, Fajszon és Foktón dolgozott hosszabb-rövidebb ideig. Miskolczi Jánosról már szoltunk a tanítók magatartása kapcsán: ő is négy-öt községet járt meg. Miskolczinál a helyváltogatás oka az ivás volt, a többinél nincs megemlítve.

* * *

A kalocsai egyházmegye területén — mint a fentiekből látható — a lehetőségek szerint igyekeztek átvinni a gyakorlatba a Ratio Educationis rendelkezéseit, országos szinten azonban a Helytartótanács 1790. áprilisában kelt 13.027 számú rendelete nyílt beismerése a Ratio sikertelenségének. A rendelet többek között ezeket tartalmazta:

- a tandíj megfizetését megszüntette,
- elrendelte a magyar nyelv tanítását a falusi iskolákban,
- a német nyelv kötelező oktatását eltörölte,
- a tanítókat az előkészítő iskolába járás alól felmentette,
- a szülők pénzbüntetését gyermekeik iskolába nem járása miatt eltörölte.

A megye közgyűlése ezekkel kapcsolatban a következőképpen határozott:

1. A megye valamennyi iskolájában a magyar nyelv tanítását elrendelte.
2. A tanítókat és az iskolafenntartókat szerződés kötésre kötelezte.
3. A 6 éven felüli gyermekeiket iskolába nem járató szülőkre 12 botbüntetés kiszabását rendelte el.³⁶

A Ratio Magyarországon — az egyházmegye országos átlagnál jobb helyzete ellenére — nem oldotta meg kielégítő módon oktatásügyi célkitűzéseit. Nem is volt ez lehetséges: a népoktatás két alappillére, a tankötelezettség és a tanítóképzés nem volt megfelelően kidolgozva. Sem a kalocsai érsekség katolikus iskolái, sem az ország egyéb elemi iskolái nem váltak igazi népiskolává.

Új tervekre, új intézkedésekre volt szükség. E célból született meg az 1806-ban kibocsátott II. Ratio Educationis.

A népoktatás 1806—1848 között

A 18—19. század fordulóján megváltozott Magyarország gazdasági helyzete. A napóleoni háborúk idején keresettek lettek a mezőgazdasági termékeink. Az érsekség területén a földbirtokosok egy része ezért áttért a majorsági gazdálkodásra. Főleg Bácsalmáson, Katymáron, Maradason, Mátételkén, Rémen és Borotán volt ez jellemző. E folyamat eredményeként, majd a gabona világpiaci árának zuhanása miatt, a jobbágyság tovább differenciálódott. Ez készítette őket az állattenyésztésre, elsősorban juhtartásra, a gypjú iránti kereslet fokozódása miatt.

Az állattartás mellett tovább fejlődött a szőlő- és gyümölcsstermesztés,

36 DUDÁS Gyula: Az oktatásügy története Bács-Bodrogh vármegyében Zombor, 1896. 56. oldal.

főleg Nemesnádudvar, Hajós, Jánoshalma és Baja környékén. A jobbágyok lassan javuló életkörülményeit azonban előbb a marhavész rontotta, majd az 1831-ben kolerajárvány pusztított a környéken.

* * *

A népoktatás terén az 1777-es Ratio haladó törekvéseivel szemben a II. Ratio (1806) erősen konzervatív beállítottságú volt. Legfőbb engedménye, hogy teljesen feladta a német nyelvterjesztési célkitűzéseit. Legfontosabb rendelkezései:

- a tanügyet a Helytartótanács felügyelete alá helyezte,
- megállapította a tankötelezettség korhatárait,
- osztatlan (községekben) és 2—3 osztályra osztott (városokban és nagyobb helységekben) népiskolák bevezetését írta elő,
- meghatározta a népiskolában tanítandó tárgyakat,
- az ország tanügyeit a hat tartományi igazgatón keresztül irányította és ellenőrizte,
- kimondta a tanítói és a jegyzői munkakör összeférhetetlenségét,
- a népoktatást anyanyelvi alapra helyezte,
- elrendelte, hogy minden katolikus községnek iskolája legyen: az iskolák fönntartását a községek kötelességévé tette, de a földesurakat is buzdította azok patronálására,
- a vallástanítást a lelkészeknek kell végeznie. Arra is ügyelni kell, hogy a növendékek az előírt vallási gyakorlatokat (misehallgatás, gyónás, körmenetekben való részvétel) pontosan megtartsák.³⁷

A rendelkezések végrehajtása — mint majd látjuk — még vontatottabban haladt, mint az első Ratio esetében. Ezért nem csoda, hogy a következő három évtizedben is alig-alig haladt előre a népoktatás ügye az érsekség területén.

A tanítók anyagi helyzetét e korban rontotta a jobbágyok fokozott kiszákmányolása, a háborúk miatt fokozódó terhek és az áremelkedések is. Ehhez járult még a tanító eddigi munkaköreinek szétválasztásából fakadó jövedelemcsökkenés. Az alábbi táblázatunk a kántortanítók jövedelmét, s a lakosság számát mutatja be.

³⁷ BOROVSZKY: Bács-Bodrogh vármegye monográfiája I. kötet 414. oldal.

Helység	1803		1806		1810	
	fizetés	lakosság	fizetés	lakosság	fizetés	lakosság
Akasztó	—	1 824	171,47	1 824	—	1 845
Baja	—	10 280	—	10 117	—	9 552
Bácsalmás	—	3 874	—	3 590	—	3 963
Bácsbokod	—	1 902	200,—	1 915	225,—	1 944
Bacsborsód	115,—	436	221,—	340	188,—	340
Bátmonostor	115,15	957	150,—	1 047	—	1 062
Bátya	98,76	2 168	—	2 170	254,—	2 238
Bogyiszló	—	1 564	—	1 572	—	1 572
Borota	—	43	—	78	—	78
Császártöltés	143,45	939	141,45	966	300,—	986
Csátalja	240,37	1 037	—	1 141	300,—	1 143
Csávoly	211,—	1 508	—	1 587	—	1 691
Dávod	200,—	1 602	—	1 876	200,—	1 729
Dunapataj	67,—	4 676	70,—	4 701	76,—	4 783
Dunaszentbenedek	78,30	727	80,—	666	150,—	636
Dusnok	75,—	1 732	75,—	1 646	106,—	1 613
Érszecsánád	—	1 209	—	1 205	—	1 205
Fajsz	151,—	1 732	173,30	1 739	173,—	1 842
Felsőszentiván	200,—	1 527	300,—	1 922	—	1 922
Foktő	250,—	1 596	250,—	1 600	250,—	1 615
Gara	163,—	1 971	285,—	3 004	240,—	2 070
Géderlak	145,—	724	—	706	—	758
Hajós	298,—	1 813	310,—	1 799	—	1 804
Harta	—	1 998	—	1 994	—	1 994
Hercegszántó	184,48	2 017	—	2 257	—	2 359
Jánoshalma	473,45	3 578	473,45	3 651	473,45	3 812
Kalocsa	—	7 714	—	8 100	—	8 525
Katymár	195,—	2 118	195,—	2 035	195,—	2 336
Kecel	312,—	2 264	—	2 362	—	2 378
Kelebia	—	702	—	702	—	836
Kiskőrös	95,40	4 476	—	4 523	—	4 555
Kisszállás	—	449	—	424	—	424
Kunbaja	—	330	—	330	—	421
Madaras	268,24	2 310	—	2 326	—	2 556
Mátéháza	—	146	—	140	—	140
Mélykút	212,41	2 270	228,25	2 638	228,25	2 638
Miske	150,—	1 791	165,—	1 591	165,—	1 469
Nagybaracska	130,—	1 708	—	1 708	200,—	1 933
Nemesnádudvar	127,—	1 253	—	1 273	—	1 239
Rém	—	261	—	200	—	200
Soltvadkert	205,—	3 208	178,—	3 440	200,—	3 054
Sükösd	102,06	1,981	—	1 969	—	1 869
Szeremle	—	1 436	—	1 436	—	1 436

Helység	1803		1806		1810	
	fizetés	lakosság	fizetés	lakosság	fizetés	lakosság
Uzód	—	1 155	—	1 153	140,—	1 169
Tataháza	—	1 058	—	1 072	—	1 298
Vaskút	—	2 255	—	2 255	271,—	2 523

(Ahol 5sszeget nem írtunk, ott a vizitákban nem akadtunk nyomára.)

Az előző időszakhoz viszonyítva duplájára emelkedett a császártöltési és a dunaszentbenedeki tanító fizetése. Emelkedett a jövedelem Bácsbokodon, Csátalján, Dunapatajon, Garán, Hajóson, Nagybaracsán és Vaskúton is. A számszerű növekedés azonban nem jelentette mindig a tanító anyagi helyzetének a javulását. Hiába volt a fajszi iskolamesternek 173 forint a jövedelme 1810-ben, az egyházlátogatási jegyzőkönyv azt írja róla, hogy inkább ellátásáról kellene gondokodnia, mert hetente egyszer eszik csak meleg ételt.

Jánosahalmán 1813-ban szétválasztották a kántor és tanítói munkakört. Ez a lépés a községi kántor és tanítók anyagi helyzetét 2—3 évtizedre válságossá tette. Almási József kántor jövedelme 319 Ft. 45 kr. (1810-ben 473,45 Ft lett). A munkakörök szétválasztása elhamarkodott döntés volt. A gyermekek számának emelkedése miatt később egy osztályt (lányokat) újból a kántorra kellett bízni, és kötelezték segédek felfogadására. A fizetés azonban maradt a régi. Ezért aztán ő és utódai 4 kérelemmel is fordultak az érsekséghez az idők során, hiába.

Lukáts János akasztói tanító 1831. május 26-án kérelemmel fordult előljáróihoz. Ebben kifejti, hogy 1764-ben megállapítottak a tanító számára 45 forint fizetést, de azt sem a tanulók számának növekedésével, sem az évek múlásával az egyházközség emelni nem akarta. Ezért történt, hogy több éven keresztül a községnek alkalmas tanítója nem volt. Parasztfiú, szövőmester, sőt ideiglenesen egy kötéláncos is oktatta a gyermekeket. A végén — mivel a néki járó 45 forintot sem kapta meg — „Ő kegyelmességét bizalommal kéri, hogy ezt a fizetést kegyesen utaltassa ki.”

Egy 1831. évi kimutatás szerint jobb anyagi körülmények között élt és dolgozott a bajszentistváni tanító:

„Jövedelmi kimutatása a szentistváni tanítóról 1831.

Ingatlanokból három helyen kertje, amely együttvéve kb. 2 kh-t tesz ki. Az egyik kenderes kert.

Kézpénzben az egyházközségtől 100 Ft.

Ellátmányt kap a községtől 40 pesti mérő búzát, 100 font sót, 100 font marhahúst,

20 font faggyút, 5 mérő vaját, 2 hordó bort, 200 kéve nádat, 2 ökörfogat szénát, 1 kocsi tavaszi alomszalvét, 1 pár új csizvét, 10 öl lágy tüzfát. Az iskola fűtéséről a község gondoskodik. Stóla az itteni szokás szerint: a tanító kétszeres stólát kap.

Keresztelés után 14 krajcár,

avatás után 6 krajcár,

helybeli esküvő után 40 krajcár,

vidéki esküvő után 1 Ft. 30 krajcár,

felöltt temetés után 30 krajcár,

gyermek temetés után 16 krajcár.

Szentistván 1831. május 12.³⁸

Szinte érthetetlen gyorsasággal emelkedett a mélykúti kántortanító jövedelme. A XIX. század első éveiben a 200 Ft körüli összeg 1816-ra 1420 Ft 30 krajcárra szaporodott. Még ha két segéd eltartására is kötelezték volna — ezt a viziták nem elítik — akkor is a legjobb fizetéssel dicsekedhetett Sziráczki Márton mester.

E kiemelkedő példaktól eltekintve azonban a tanítók anyagi helyzete semmit nem javult. A tanítóföldek nem hozták meg azt a jövedelmet, amelyre értékelték őket, a tandíj, a párbér és stóla nem folyt be rendszeresen. Így azután a tanító „mostani élelmódja, vagy is ténfergése, más sorsra érdemes oskolatanítónak olyan, hogy életnek alig, hanem tengődésnek lehet inkább mondani; fizetésök csak annyi, hogy egy jóra való kanász kap annyit; s kérdem már most, hogy adja egy jó lelkű, még idővel elnépesedését is meggondoló férfiú magát alsóbb tanítói hivatalba, tudván, hogy egy mesternek 20—30 forint fizetésből, hogy egyszersmind jegyzői hivatalát is vihesse, néha még úgy nevezett praeceptort . . . kell tartaniok, miből éljen hát el?”³⁹

Az érsekség — hasonlóan az ország többi részéhez — a fentiek miatt nem bővelkedett tanítóknban.

1831. elején Akasztón nincs kinevezett tanító, hanem „ideiglenesen, aki vállalja. Jelenleg Lukáts János 30 éves tót vándorlegény” — írja a vizitátor. A bátyai kántortanító Bajai István viselkedése „második osztályú. Részeges, a káromkodás vétkeiben leledzik, rossz híre van. Hanyag az egyházi szolgáltatásokban.” Bajaszentistvánon az 1816-ban még tanítóskodó Fellner János 1831-ben már csak harangozó, de még így is „magaviselete nagy hiányt szenved a sok ivás miatt, a templomi lopkodás miatt.” De Domsics József bajaszentistváni tanítóra is „panaszolni kell, hogy hanyagul és nemtörődöm módon végzi kötelességét.” Eichorn András kunbajai kántortanító 1821-ben a „jó példával előljárásnak kevésbé tesz eleget, mert

38 Az 1831. május 12-i Visitatio Canonica melléklete.

39 ZSOLDOS Ignác: Nevelésünk hiányai Buda 1836. 43—44. oldal.

kocsmákat látogatni, kártyázni, káromkodni szokott.” 1816-ban mélykúti kántor is kocsmázik, de a nép szereti, mint híres tréfacsinálót.

Ám vannak az egyházmegyében szerényebb, jobb magaviseletű tanítók is. Az 1810-es dávodi vizita Mészáros József kántortanítóról azt írja, hogy „serény a szolgálatban, de bárcsak jobban tanítana!” A császártöltési Wutsing Ádámról 1816-ban azt állapítja meg a vizitátor, hogy a gyermekekkel a legpontosabban foglalkozik.

A II. Ratio kimondja, hogy a jegyzői teendők összegegyeztetetetlenek a kántortanítói tevékenységgel. A korszak vizitáiban már nem is találkoztunk jegyzői teendőket is ellátó tanítóval. A kántori és a tanítói munkakört azonban Sükösd után csak a tehetősebb községek tudták szétválasztani: Jánoshalma 1813-ban, Akasztó pedig 1831-ben.

A nagyobb községekben a II. Ratio előírása szerint külön osztályba kellett járniuk a fiúknak és külön a leányoknak. A népesség gyarapodása is újabb tanítókat igényelt. Mégis a második tanítói állás megszervezésével nem sikerült a községek.

1813-ban Jánoshalma, 1845-ben Császártöltés és Bácsbokod került olyan anyagi helyzetbe, hogy két tanítót fizethetett. Misként 1843-ban, Csávolyon 1830-ban szervezték második tanítói állást, s ezeket segédtanítókkal töltötték be. A segédtanítónak mindig kevesebb bérrel kellett megelégednie, mint a kinevezett tanítónak.

Alábbi táblázatunk azokat a községeket (és kántortanítókat) tünteti fel, amelyek (akik) segédtanítóval rendelkeztek:

Év	Helység	Kántortanító	Segédtanító
1829	Bácsbokod	Pongrácz József	Manhalt András
1830	Csávoly	Braunhoffer Ferenc	Reisch József
1830	Dávod	Nincs feltüntetve	Csukli István
1830	Gara	Sommer János	Radler Bernát
1830	Hercegszántó	Szekeres Mihály	Szekeres György
1831	Kiskőrös	Kelemen Gábor	Ifj. Kelemen Gábor
1831	Nemesnadudvar	Oberst Sebestyén	Keszler György
1830	Vaskút	Hirrmann Mihály	Kaiser Mátyás és Sattel János
1831	Bajszentistván	Domsics József	Nincs feltüntetve

A segédtanítók fizetéséről általában a kántortanítók gondoskodtak.

A hercegszántói és a kiskőrösi kántortanítók saját fizetésükből tartották el segédtanító fiaikat. A garai segédtanító teljes ellátást és 20 Ft fizetést kapott Szommer Jánostól, ugyanennyit kaptak a vaskúti segédek is. A segédekre vagy osztályokat bíztak, mint Jánosalmán, ahol a leányosztályt

tanították, vagy általában helyettesítették a mestert, segédkeztek neki még a kántorkodásban is. A csávolyi Reisch József néha már orgonált is templomban. Anyagi és erkölcsi megbecsülésük azonban az elmúlt időszakhoz képest semmit sem változott.

A megfelelő iskolák építése terén a XIX. század közepéig bizonyos javulás tapasztalható. A következő táblázat azt mutatja mikor és ki építtetett iskolát.

1811	Gara	Egyházközség
1815	Hercegszántó	Nincs feltüntetve
1816	Felsőszentiván	Egyházközség
1816	Baja	Nincs feltüntetve
1818	Jánoshajma	Egyházközség
1819	Mélykút	Egyházközség
1820	Kunbaja	Nincs feltüntetve
1821	Katymár	Latinovits uraság
1829	Kalocsa	Klobusinczky érsek
1831	Miske	Egyházközség + érsek
1831	Foktő	Egyházközség + érsek
1839	Dávod	Egyházközség
1842	Hajós	Klobusinczky érsek
1843	Nemesnádudvar	Klobusinczky érsek

Az újonnan épült iskoláknak — mint látjuk — csupán egyharmadát építették a kegyurak, és a fönntartást is igyekeztek a községekre áthárítani. A legtöbb helyen a községek lakói vállalták az iskolaépítés és fenntartás nem csekély terheit.

Három évtized alatt 14 iskola — igazán fejlődés bizonyítéka. Megfelelő iskoláról számol be a vaskúti vizita is: „van két nagy terem a mintegy 400 gyermek befogadására, sőt egy kis szoba is az ún. tanítók használatára.”

De találkozunk másfajta jelentésekkel is. Bácsbokodon az a helyzet 1810-ben, hogy a régi iskolát lebontották, de újat nem építettek, így két éve már, hogy nincs tanítás. 1828-ban is csak „egy tanteremből álló iskola szolgál 200 gyermeknek”. 1831-ben Bajaszentistvánon nincs külön iskola. A dunapataji, tataházai és a bátyai kis befogadóképességű, a fajszi összedőléssel fenyeget, az akasztói igen rossz állapotban van. Érsekszanánon 1811-ben a tanteremből és a tanító kamrájából ideiglenes kápolnát építettek, így a tanítónak saját szobájában kell oktani.

A tankötelezettség korhatárait a II. Ratio pontosan meghatározta. A hiányzó gyermekek megbüntetését is elrendelték. Az iskolák látogatottsága tekintetében mégis számottevő fejlődés. A gyerekek többsége továbbra is csak a téli hónapokban látogatja az iskolát. S azok is sok helyen hidegek,

fűthetetlenek, sötétek, vizesek és szűkek. Ha egy tanteremben 200 gyermeket zsúfolnak össze, mint 1829 telén Bácsbokodon, hogyan lehet ott oktatni? A tavaszi munkák kezdetével ismét alig van gyermek az iskolában. 1810-ben Bácsborsódon Hinorányi István csupán 5—6 nemes gyermeket oktat, mert a cselédek „sehogyse akarják gyermekeiket iskolába küldeni, pedig már figyelmeztették őket.” Az 1831-es jegyzőkönyv szerint Császártöltésen „nyáron mindannyian a mezőn szorgoskodnak, onnan visszatérve az iskolába gyülekeznek. Ellenük semmi panasz nincs.”

A tandíjat a Helytartótanács eltörölte ugyan, a tanítókkal kötött több szerződésben is tiltva van a beszedése. A dusnoki tanító például, „semmit sem kérhet az iskolába járó gyerekektől, hanem fizetését a község pénztárából kapja.” Mégis sok községben tandíjbeszedés volt a tanító legfőbb jövedelmi forrása. Az uszódi Lestár János 1814-ben a gyerekektől fejenként 24 krajcárt, 1 véka árpát, 1 csirkét kapott. Egységes eljárásról tehát még az érsekség területén belül sem beszélhetünk.

A tanítandó tárgyakat is meghatározta az 1806-os Ratio. A legfontosabb tantárgy a hittan, a katekizmus, az imádságok és a ministráció magoltatása volt. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvben emellett még az olvasás, írás és a számtan tanítása van megemlítve. Többet nemigen szorgalmaztak a hatóságok.

A tanításban követett módszerről alig írnak a viziták. 1829-ben János-halmán azt írja a vizitátor, hogy „a tanítók feladata elemista módszerrel oktatni, ennek eleget is tesznek.”

De hogy ez az „elemista módszer” mit jelent, arról nem tesz említést. Módszeres oktatásról a XIX. század első felében még nemigen beszélhetünk, bár rendelkezések már voltak. A betűzést más gyerekektől, az összefoglalást vagy sillabizálást „közönséges hangos ordítás után” a katekizmust pedig „ész nélküli kiabálás közben” tanulták a gyerekek.⁴⁰

A reformkorban, amikor a népnevelés ügye előtérbe került, egyre több cikk, könyv jelent meg a módszertani eljárásokról is. „Nem elég csak azt tudni, hogy mire kell a gyermeket oktatni, hanem a remek munka abban áll, hogy mi módon, micsoda eszköz, bánás, s reá hatás által kell a gyermekkel azt mind megfogadni, tanultatni, a mi kiszabva s elő adva van. . . és ez az, a miben a falusi oskolásra nézve legszembetűnőbb, legnagyobb, legkárosabb a fogyatkozás a héjányosság.”⁴¹

Akadályozta a komolyabb munkát az is, hogy a falvak nagy többségében fiúk és lányok 6 éves kortól 12 éves korig mind egy szobában szorongtak.

40 Idézi Szántó Imre: A katolikus népoktatás helyzete Heves megyében a Visitatio Canonicak tükrében 1750—1850. c. mf 33. oldalon.

41 Tudományos Gyűjtemény 1832. II. kötet 95—96. oldal.

Nagyobb helységekben — Kalocsán, Baján, Jánoshalmán — oivégezték a nemenkénti megosztást, de a kisebb falvakban sem megfelelő helység, sem elegendő tanító nem volt. Ezért a II. Ratio úgy határozott „hogy a kezdők délután, az öregebbek délelőtt járjanak iskolába.” Edvi Illés Pál Első oktatásra szolgáló kézikönyve azt javasolja, hogy a nehézségek leküzdése végett a tanító ossza fel tanítványait bizonyos osztályokra (classisokra), pl. betűzőkre, olvasókra, „betéve-tanulókra”, írókra, énekesekre, számvevőkre, „fölebb-készülőkre” stb. s ezeket az osztályokat — ha a hely engedi — külön csoportokra ültesse. Minden egyes osztálybeli sereget azután egyszerre leckéztessen vagy ő személyesen, vagy a „vezetésükre rendelt repetitor-gyermek” segítségével.⁴²

Segédeszközökben, tankönyvekben nagy hiányosságokat állapítanak meg a jegyzőkönyvek. A lelkészek jóvoltából katekizmusokat még csak osztogatnak szét az iskolások között, de a tankönyvek megvásárlására már nem lehetett rábírní a szülőket. A nagybaracscai Bajai István kántortanító munkáját 1816-ban dícséri a vizitátor, de megemlíti, hogy az iskola gyér látogatottsága és a tankönyvek hiánya miatt fáradtsága nem hozza meg gyümölcsét. Hasonló lehetett a helyzet más községekben is.

Ebben a korban már a vallási fegyelem lazulását is tapasztalhatjuk. Az 1892 évi bácsalmási vizit arról panaszkodik, hogy „a gyermekek — a bőjti idő kivételével — a hittanórákra nem járnak el, minek által a nép már a vallás elemeit, törvényeit nem ismeri.” Az iskoláskoron túl levő fiatalság pedig vasárnap délután már táncolt, holott ebben az időben hitoktatásra kellett volna járnia. A vizitátor elrendeli, hogy az úriszékhez folyamodják a pap segítségért.

A tanítás a lakosság anyanyelvén folyt. A tiszta német vagy délszláv községekben azonban már bevezették a magyar nyelvű oktatást is. Az egyházi hatóság a magyarosítás fokozására buzdít; a vizitátor Miskén azon kesereg, hogy a „tótok igen-igen lassan magyarosodnak.” Gőbel plébános 1813-ban Császártöltésen viszont annak örül, hogy a község férfi lakóinak nagyobb része már tud magyarul.

A tanítás eredményességéről csak annyiban beszélhetünk, hogy a gyerekek ismerték a katekizmust, az imádságokat, a ministrációt, de a gyakorlati élethez szükséges ismeretekkel alig-alig rendelkeztek. A népoktatás vázolt hiányosságai és a jobbagység anyagi helyzete is akadályozta, hogy az egyszerűbb emberek magasabb műveltséget szerezzenek meg. Egy-egy helységben valóságos csodaszámba ment, ha valamelyik jófejű jobbagyfiú papi pártfogással pap, tanító vagy ügyvéd lehetett.

42 EDVI ILLÉS PÁL: Első oktatásra szolgáló kézikönyve Buda 1837. XXIII.

A tanítók nyelvtudását környezetük is meghatározta. A vegyesajkú községek — Gara, Katymár, Miske stb. — tanítói 2—3 nyelven is beszéltek. A garai Szommer János németül tökéletesen, bunyevácul közepesen, magyarul gyengén beszélt. A katymári Schönberger József magyarul, németül, bunyevácul egyaránt tudott. Pásztori András miskei tanító magyarul, tótul (szlovákul) és németül egyformán beszélt. Császártöltés tanítói csak németül, esetleg valamicskét magyarul is tudtak, Jánoshalma, Mélykút, Tataháza iskolamesterei csak magyarul beszéltek.

A tanítók képzése még mindig Zombor és Szabadka ún. normál-iskoláiban történt. Vidékünkről azonban nagyon kevesen kerültek ide. Az e tájakon működő tanítók többnyire segédként szereztek az iskolamestertől ismereteket, majd a kerületi esperes előtt vizsgát tettek. Csak 1840-ben történt lényeges fordulat a tanítóképzés szervezeti felépítésében. A kormányzat a tanulmányi alap terhére öt római katolikus tanítóképzőt állított fel két éves képzési idővel. Az 1848-as szabadságharcig azonban ez az intézkedés alig érezte hatását.

A kor tanítói közül feltétlen megbecsülést érdemelnek azok, akik a nehéz körülmények között is hosszú ideig egy helyen végeztek néptanító munkájukat. Schweitzer Mihály 1788-tól 1812-ig volt Vaskút kántortanítója. Szinovác András 1785 és 1835 között szolgált Hajóson. Gaál István 24 évet töltött Miskén, Oberst Sebestyén pedig 38 évig oktatta a gyermekeket Nemesnádudvaron. Wutsing Ádám 1810-től 1844-ig tanított Császártöltésen.

De vándorlók is voltak szép számmal. Ezek egyéni tragédiája, hogy a rossz és rosszabb helyek között válogathattak csupán. A nyomor elől menekülve a géderlai Zsarnóczy György Izsákon 4, Foktón 8, Fajszon 3, Dunaföldváron 4, Hajóson 4 évig tevékenykedett. A Vaskúton 1813-ban megtelepedett 20 éves Hirman Mihály már Rácmiliticsen, Csávolyon, Őrszálláson és Baján is tanítószkodott.

Legalább négy helyen működött már Tumbász Domonkos bokodi, Jelenicsics József bátyai, Szarka Ferenc géderlaki tanító.

A tanítói lakások állaga, nagysága községenként különböző volt. Vaskút tanítójának 1830-ban az iskolával egy fedél alatt három szobája, konyhája, pincéje, 3 tehénnek alkalmas istállója és fáskamrája volt. Géderlakon 1814-ben a tanító az érsek által építtetett új lakásban lakott. A garai Szommer János is új, vertfalú házba költözött 1813-ban, csak a kerítés hiányzott még.

A bajaszentistváni és a fajszi kántortanítónak viszont 1831-ben már összedőléssel fenyegetett a lakása. A bácsborsódi mester 1810-ben vertfalú házban lakik, amely „rossz állapotú, tetőzete nem épséges, télen nem lehet lakni benne, kerítés nincsen körülötte.” A bokodi tanító volt — úgy látszik — a

legrosszabb helyzetben 1816-ban. „Volna számára vertfalú ház, amelyet a község 8 éve nem képes befejezni, hogy benne lakhatnék. Portája elkerítetlen, mindez a vezetők hanyagsága miatt.”

* * *

Gyenge fizetés, sokirányú munka, mostoha lakáskörülmények jellemezték az érsekség területén is a reformkor tanítóinak a helyzetét. Az állam az egyháza, az egyház a köznépre hárította az iskolával kapcsolatos terheket.

Varjú János 1904-ben ezt írta a helyzetről:

„A néptanítók ellátása általában elég mostoha volt. A községeknek kellett róluk gondoskodni; s ha a község mostohán fizette (ami elég sűrűn megesett) tanítóit, ezek földművelésre, jegyzőségre vagy kántorságra, nem ritkán szatócsságra is vállalkoztak. Az 1832—36. országgyűlés szabadelvű gondolkodói, érezvén a lealázó helyzet szégyenét, indítványozták, hogy államilag segítsék őket. De ezen szép eszmének az adózni nem akaró köznemesség még ellenszegül. Maga az állam is csak 3000 forintnyi alamizsna összeget fordított évenként a katolikus népoktatásügyre.”⁴³

A kormányzat 1806-tól 1845-ig szinte semmiféle intézkedést nem tett a népoktatás fellendítése végett. 1845-ben elkészült a Systema Scholarum című iskolaszervezeti határozat. Az elemi oktatást érintő részét csak 1846. december 21-én tették közzé, ezért hatásáról a 48-as forradalomig nem is beszélhetünk. Csak 1848 után érkezett el a népnevelés újjászervezésének és átalakításának ideje.

43 VARJÚ János i. m. 62. oldal.

Canonica Visitatiók 1738—1848-ig és mellékleteik. Kalocsai Érseki Levéltár.

Az elemi népiskolai oktatás Kecskeméten a dualizmus korában

SZ. KÖRÖSI ILONA

A községi jellegű iskola létrehozása

A dualizmus első évében Kecskemét iskolái már jelentős történeti múltat tekinthettek vissza. A városban ekkor római katolikus, református, görög-keleti, evangélikus és izraelita iskolák működtek. A legkorábbi iskolatörténeti hagyományokkal a katolikus és a református egyházközség oktatási intézményei büszkélkedhettek. A lakosság és ezen belül a tanköteles korú gyermekek nagyobb része katolikus vallású volt, ami jelentős feladatot rótt a 15 iskolát fenntartó katolikus egyházközségre. A felekezeti iskolák működésének biztosításához a város komoly anyagi segítséget nyújtott. Az önkényuralom idején létesített 10 tanyai iskola fenntartása teljes mértékben a városra hárult, bár az iskolák felekezeti jelleggel működtek.¹

Alapvető változást hozott a kecskeméti elemi iskolai oktatás történetében az 1868-ban megjelent népoktatási törvény. Az 1868. évi XXXVIII. tc. országszerte legtöbb vitára alkalmat adó része — amely az iskolafenntartókról szólt és szorgalmazta a községi iskolák szervezését — nem volt idegen Kecskemét számára, hiszen már korábban is felmerült a közös iskolák gondolata. A város értelmisége — az anyagi gondokkal kapcsolatos fenntartási nehézségekre hivatkozva — 1851-ben a városi tanács elé terjesztette az iskolák egyesítésére vonatkozó javaslatát.² Gyakorlati példa és felsőbb jóváhagyás hiányában nem került sor az ötlet kivitelezésére.

Országos viszonylatban 1—2 évig alig történtek lépések a népoktatási törvény végrehajtására. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1869-ben kénytelen volt külön rendeletet intézni az egyházi főhatóságokhoz. Ebben felhívta a figyelmet az elemi iskolai oktatás színvonalának emelésére, a tankötelesek beiskolázására, az addig oktatott tantárgyak bővítésére, az

1 A bérelt épületekben elhelyezett iskolák bérleti díját, a tanítók fizetését, földpótlékát a város pénztárából fedezték. Kecskemét város tan. jkv. 1867. I. 368. sz. ápr. 29., 1868. II. 1137. sz. jún. 6., 1869. II. 1690. sz. okt. 2. BKmL.

2 Joszt (Joós) 1928. 137. l., Páthy 1899. 40. l.

iskolai munka anyagi és személyi feltételeinek biztosítására. Az 1870-ben készített miniszteri jelentés szerint felhívása csekély eredménnyel járt, s ennek a legtöbb esetben pénzügyi háttere volt. Általában az elemi iskolák korabeli színvonala és a törvény kívánalmai között olyan nagy különbség volt, amelyet csak nagy erőfeszítések árán lehetett csökkenteni. Az egyházak felekezeti iskolákhoz való ragaszkodása és a közvélemény idegenkedése miatt községi iskola létesítésére — különösen azokon a helyeken, ahol 1868 előtt működött felekezeti iskola — alig akadt példa.

Keckemét város meglepően korán, a megjelenést követő néhány hónapon belül reagált a népoktatási törvény paragrafusaira. A városi tanács már 1869. március 1-én utasította a tanügyi bizottságot, hogy tegyen javaslatot a törvény értelmében létesítendő községi iskolák szervezésére, a gyakorlati megvalósítás módjára. Ezzel az intézkedéssel párhuzamosan az egyik legjelentősebb felekezet képviselői, a református egyháztanács tagjai is foglalkoztak a kérdéssel. Júniusra megszületett az egyháztanács döntése, amely állást foglalt a községi iskolák mellett. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1870-ben a népoktatási törvény végrehajtását célzó felhívást intézett a városhoz. Röviddel ezután városi közgyűlésen tárgyalták a témát, s kikérték az egyházak véleményét: ragaszkodnak-e továbbra is iskoláik fenntartásához, vagy hajlandók azokat a leendő községi iskola számára átadni. Az izraeliták kivételével az egyházak a községi iskola mellett döntöttek. Ezt azzal indokolták, hogy a város már addig is jelentős összeggel járult hozzá iskoláik fenntartásához. Az iskolák színvonalának emeléséhez további, magasabb összegű segélyekre lett volna szükség, ezt azonban a város már nem győzte. Az egyházak vezetői is azon a véleményen voltak, hogy a rendelkezésre álló összeget — az oktatás-nevelés mennyiségi és minőségi fejlesztése érdekében — a községi iskola létrehozásával lehet legcélszerűbben felhasználni. Ezzel megszületett az elvi állásfoglalás a községi iskola mellett, jelentősebb viták, nézeteltérések nélkül. A törvényhatósági bizottság 1872 augusztusi és szeptemberi ülésein határoztak arról, hogy már az akkor induló tanévben megkezdje működését a községi iskola. Az egyházak felajánlották használatra épületeiket, felszereléseiket, azzal a kikötéssel, hogy a felekezeti iskolák visszaállítása vagy egyéb, bármikor felmerülő egyházközségi igény esetén visszakapják azokat. Megegyezés történt abban is, hogy a felekezetek lélekszámának aránya szerint választják a tanítókat és az iskolaszéki tagokat. A községi iskolák első tanéve 1872/73; ekkor azonban még csak a református, evangélikus és a görögkeleti iskolák szűntek meg és folytatták működésüket a községi iskola keretei között.³

³ Páthy 1899. 40—41. l., Kováts 1901. 39. l., Kováts 1902. 38—39. l. Szappanos 1931. 11. l., Joszt (Joós) 1928. 137. l., Keckemét 1873. aug. 31. I. évf. 35. sz. 1., PPS vm Tanker. Isk. tan. ir. 186 9—76. PmL IV 365 b.

A katolikus egyház — korábbi nyilatkozata ellenére — nem adta át az iskolákat s ettől kezdve még négy esztendő telt el a községi iskolába való belépéséig. A visszalépés oka és az évekig tartó huzavona kiindulópontja az volt, hogy a város nem teljesítette a katolikus egyháztanács kérését, amely szerint az iskolaszék tagjainak legalább felét katolikus polgárok közül kellett volna választani. Pótlólag beválasztották a katolikus egyháztanács által javasolt 5 férfit az iskolaszékbe, de ekkor már városszerte folyt a községi iskola elleni lázítás. A segédlelkészek ilyen szellemben íródott nyomtatványokat terjesztettek a lakosság között, a katolikus hívek pedig 1872 őszén tüntetést rendeztek saját egyháztanácsuk ellen korábbi nyilatkozata, a községi iskola pártolása miatt. A következő év júniusában, pünkösd napján az egyháztanács küldöttei a tizedenként tartott gyülekezetekben kérték ki a katolikus lakosság véleményét: ragaszkodnak-e továbbra is a felekezeti iskolához, járatnák-e gyermekeiket a községi iskolába. A többség a felekezeti iskola mellett volt. Akadt példa arra is, hogy a községi iskola mellett szóló polgárt a tömeg megtámadta. Ugyancsak verekedéssé fajult az úrnapi körmenet alkalmával a katolikusok által a reformátusokkal kezdeményezett szóváltás.⁴ Eközben a katolikus elemi iskolák helyzete inkább rosszabbodott, mint javult. A város területén az iskolázott gyerekek aránya a katolikus felekezet esetében volt a legrosszabb. Zimmermann Jakab népiskolai igazgató távozása után ezt az állást nem töltötték be, ami a felügyelet megszűnését, a fegyelem lazulását eredményezte. Az egyháztanács nehezen tudta fenntartani iskoláit, ezért — bár egyszer már elutasításban részesült — kérvénnyel fordult a városi közgyűléshez, hogy a korábban folyósított segélyt ismét megkapja. A város, habár iskolai költségei a községi iskola működésének kezdetétől, 1872-től tetemesen megszorodtak, megadta a kért 6000 Ft segélyt, s megígérte, hogy évenként ugyanennyi összeggel támogatja a felekezetet mindaddig, amíg iskoláit a népoktatási törvénynek megfelelő színvonalon fenntartja.⁵

1875-ben jelentette meg a katolikus egyháztanács a lakosság számára írt kis füzetet a következő címmel: Emlékirat azon kérdés fölött, megtartsa-e a kecskeméti r. kat. egyház a felekezeti népiskolákat vagy belépjen a községi közös népiskolába? Reálisan elemezte a katolikus iskolák helyzetét, rámutatott arra, hogy az anyagi nehézségek miatt nemcsak újabb népiskolákat nem tudnak építeni, de a meglévők fenntartása is egyre nehezebb, ezért célszerű volna a községi iskolához csatlakozni. Mivel a közvéleményben — indokolatlanul — a községi iskola fogalmához a vallási nevelés megszűnése kap-

4 Páthy 1899. 43. 1, Kecskemét 1873. jún. 29. I. évf. 26. sz. 3. 1.

5 Páthy 1899. 44. 1, Kecskemét 1873. okt. 5., 1874. máj. 24. II. évf. 21.

csolódott, a népoktatási törvény ismertetésekor külön szolt az Emlékirat a vallásoktatásról is: „Olvassátok el azon törvénynek 55., 64., 74., 87. és 111. §-ait és megtanuljátok belőle: hogy az elemi népiskolában, tanítóképezdében és tanítónőképezdében elsorolt köteles tantárgyak között mindenütt első helyen áll a hit- és erkölcsstan . . . Íme a közös iskolából nincs tehát a vallásoktatás kizárva, sőt minden kötelezett tantárgy között első helyen áll, csak el van különítve a többi tantárgytól . . .”⁶ Hivatkozott azokra az országokra, ahol már bevált a közös iskolai oktatás, és elítélte a községi iskola ellen tanúsított korábbi megnyilvánulásokat. „. . . a községi közös iskolák ellen az izgatás annyira fokoztatott, hogy azok ellen Kecskeméten is irtó hadjárat intéztetett s különösen a kellő felvilágosítás helyett rúdul elámitott és félrevezetett kecskeméti róm. kat. hitfeleink közt, két év előtt rendszeres látítás kíséreltetett meg”.⁷

A katolikus egyháztanács 1875. dec. 19-i ülésén végleges döntést hozott arról, hogy iskoláit és azok felszerelését átadja a városnak. Ez 1876. januárjában meg is történt. A községi iskolaszék tagjainak számát ekkor 30-ról 40-re emelték.⁸

Hamarosan az utolsó felekezeti iskola is községivé vált. Az izraelita iskolát a város 1875-ig segélyezte. A községi iskola kiadásai miatt tovább nem folyósított támogatást, az izraelita hitközség pedig önállóan nem tudta fenntartani iskoláját. Ezért 1876 augusztusában a törvényhatósági bizottság rendkívüli közgyűlésén bejelentette, hogy átadja a felekezeti iskolát. Mivel a város 1876. évi iskolai költségvetése még nem számolt az izraelita iskola belépésével, csak 1877 januárjában került sor az átvételre. A községi iskolaszék tagjainak számát újabb 3 fővel bővítették. A 4 izraelita tanítót a többi felekezeti tanítóhoz hasonlóan 700 Ft fizetéssel vették át, a tantermeket, tanszereket pedig hasonló feltételekkel, mint a többi felekezet esetében történt.⁹

1877-től tehát valamennyi kecskeméti iskola községi lett. A dualizmus korában a város elemi szintű iskolai oktatásában a községi jellegű oktatási intézmények csaknem kizárólagos szerepet tölthettek be. A községi iskolákon kívül a korszak elején és végén működött magániskola, ezekben azonban csak a tankötelesek elenyészően kis töredéke tanult. Aránylag kevés tankötelest érintett, s elsősorban egy szűk városi réteg gyermekeinek képzését szolgálta a polgári leányiskolához kapcsolt államilag segélyezett (1905-től

6 Emlékirat . . . 1875. 18. l.

7 Emlékirat . . . 1875. 19. l.

8 Közs. isk. sz. jkv. 1876. jan. 18. Kmét Közs. Isk. sz. ir. 1876—79. BKmL IV 1907.

9 Kecskemét 1876. júl. 9. IV. évf. 28. sz. 3. l., 1876. aug. 13. IV. évf. 33. sz. 1. l. Kiv. Kmét th. város 1877. jan. 29-i közgy. jkv.-ból. Kmét Közs. Isk. sz. ir. 1876—79. BKmL IV 1907.

állami) elemi leányiskola. Felekezeti iskola 1877 után sem a belterületen, sem a külterületen nem volt, kivételt képez az egri káptalan matkópusztai birtokán 1907-ben megnyílt rk. felekezeti népiskola.

A népiskolai hatóságok

Az 1868. évi XXXVIII. tc. értelmében a népoktatási intézetek közvetlen felügyelete a választott iskolaszék feladata volt. A legalább 9 tagú iskolaszékeket a helyi lakosság soraiból a községi illetve városi közgyűlés választotta. A választott tagokon kívül az iskolaszékek tagjai voltak a helyi lelkészek és a tanítótestület képviselője. Az iskolaszék választotta a tanítókat, döntött a tandíjszedésről, ellátta az iskolák felügyeletét, számontartotta a tanköteleseket és mulasztókat, gondoskodott az iskolaépületek javításáról, tanszerek beszerzéséről. Intézkedett a tanító és a szülők közötti vitás ügyekben, fegyelmi esetén a tanítók elsőfokú bírósága volt. Az iskolaszék képviselői kötelesek voltak megjelenni a tanulók év végi vizsgáin. Az iskolaszék évenként legalább egyszer — súlyos és sürgős ügyek felmerülésekor többször is — beszámolt a községi ill. városi előljárásnak, ahonnan a jelentést a tankerületi iskolai tanácsokhoz is továbbították.

A tankerületi iskolai tanácsok a vármegyék szerint kialakított tankerületek élén álltak, elnökük a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által kinevezett tanfelügyelő volt. Az iskolai tanács tagja volt az illető terület minden vallásfelekezetének egy-egy képviselője, a községi tanítók 4 képviselője, és legalább 14, legfeljebb 34 választott tag a vármegyei bizottság tagjai közül. Az iskolai tanács hatáskörébe tartozott a tanítói állásokra megválasztottak jóváhagyása, a községi iskolaszékek számadásainak ellenőrzése, a népiskolai fegyelmi ügyekben pedig másodfokú bíróságot jelentett. Rendszeresen megtárgyalta a tankerület tanügyi viszonyait, s ha saját hatáskörében nem tudott intézkedni, javaslatait a megyei vagy városi képviselőtestület elé terjesztette.

A tankerületi felügyelő a kerületéhez tartozó iskolákat évente legalább egyszer köteles volt meglátogatni s tapasztalatairól jelentést készíteni a minisztériumnak.

Az 1876. évi közigazgatási reform módosította a népiskolai hatóságokat. Az 1876. évi XXVIII. tc. a kerületi iskolatanácsokat megszüntette, és hatáskörüket a közigazgatási bizottságokra ruházta át.¹⁰

¹⁰ A reform célja főleg a nemzetiségi többségű egyházközségek önállóságának csökkentése volt, hatását e területeken érezte elsősorban. A közig. reformról lásd Sarlós, 1976., kűl. 138—139. l.

Kecskeméten a községi iskolaszék 1872 szeptemberében alakult meg. A kezdeti nehézségek miatt ekkor a tanévkezdést október közepére halasztották.¹¹ Az iskolaszék működésének ezt az időszakát szervezetlenség, a munkamegosztás hiánya jellemezte. Az iskolaszéki tagok nem jelentek meg pontosan az üléseken, amelyeknek a látogatottsága az első tanévben 1—10 fő között volt, s emiatt több alkalommal kellett elhalasztani a napirendi pontok megtárgyalását. Egyik legfontosabb feladatuk volt az iskolák hetenkénti látogatása. Néhányan rendszeresen felkeresték és gondosan ellenőrizték a felügyeletükre bízott iskolát, de a többség nem tartotta ezt jelentős feladatnak.¹² Az iskolaszéki munka szervezettebbé tétele érdekében 1873-ban foglalkoztak állandó szakbizottságok létrehozásával,¹³ de megalakulásukra csak később került sor. 1874-től volt gondnoka az iskolaszéknek, ettől kezdve a város és a községi iskola vagyonát külön kezelték.¹⁴ Lényeges változás 1877-től érzékelhető a községi iskolaszék működésében. Ekkor már valamennyi kecskeméti népiskola a községi iskola keretébe tartozott s az iskolaszéket is nagyobb felelősség terhelte feladata végrehajtásáért. Erre az időre készült el az iskolaszék ügyrendje, amely szerint munkájának fő célja: „A népoktatást és nevelést saját hatáskörében a kor követelményeinek megfelelő színvonalra emelni és fejleszteni, s a művelődés haladását biztosítani.”¹⁵ Az iskolaszék hatásköre kiterjedt a város bel- és külterületének valamennyi községi népiskolájára, a gazdasági tanfolyammal összekapcsolt felső népiskolára, valamint a polgári leányiskolára és az óvodákra. Tagjai továbbra is a törvényhatósági bizottság közgyűlése által választott tagok, az érdekelt hitfelekezetek lelkészei, a községi népiskolai igazgató és a tanítótestület által megbízott tanítók voltak, összesen 43 fő, akiket 3 évenként

11 Jkv. 1872. szept. 18., nov. 20. Közs. Isk. sz. ir. 1872—75. BKmL IV 1907.

12 Az iskolaszéki elnök több alkalommal felhívta a tagok figyelmét a lelkiismeretes munkára. Isk. sz. jkv. 1873. ápr. 21. Közs. Isk. sz. ir. 1872—75. BKmL IV 1907. Iskolaszéki tagjaink című 1873 májusában cikksorozat jelent meg a Kecskemét c. lapban. Az egyik írás kifogásolta a népoktatási törvénynek azt a követelését, hogy jelentősebb ügyek tárgyalásakor a többségnek jelen kell lennie. Dömötör Sándor iskolaszéki jegyző is kifejtette, hogy orvoslásra van szükség, de ez nem pusztán a törvény vonatkozó szakaszának megváltoztatásával lehetséges. „Igaz, egy kisé túlkövetelőnek tartom magam is a törvény ama szakaszát nagyobb számú tagokból álló testületknél, főleg illy vidéki városokban, hol az emberek nagyobb része kora tavasztól késő őszig külső foglalkozásra is van utalva; én azonban még sem szeretnék . . . oly értelmű felirathoz járulni. Mert biz azzal ország-világ előtt constatalnunk kellene hogy mi népes városunk 45 ezer lakosa közül 15 négyzetmérföldnyi területen nem vagyunk képesek oly iskolaszéket összealkotni, mely legalább fele részben a népnevelésért lelkesülni tudna, e nemes ügy messze ható hordereje iránt érzékkel és fogékonysággal bírna. Pedig — valljuk meg az igazat — bizony mi télen át, tehát a nyugalom évszakában sem voltunk jobbak a deákné vásznánál!” Kecskemét 1873. máj. 18. I. évf. 20. sz. 1. l.

13 Fehér Péter iskolaszéki tag indítványa gazdasági, építkezési, felszerelési és elszámolási állandó szakbizottságok létrehozására. Isk. sz. jkv. 1873. dec. 30. Közs. Isk. sz. ir. 1872—75. BKmL IV 1907.

14 Korábban az iskolai kiadásokat közvetlenül a város pénztárából fedezték. A Pest megyei tanfelügyelőség felhívta az iskolaszék figyelmét, hogy a pénzügyeket külön kezeljék. Nagy László kir. tanf. levele az Isk. sz.-hez 1874. máj. 19. Közs. Isk. sz. ir. 1872—75. BKmL IV 1907.

15 Kecskemét szabad királyi város polgári községi iskolaszékének ügyrendje 1876. Közs. Isk. sz. ir. 1876—79. BKmL IV 1907.

választottak újjá, és „... kiknek helybeli lakosoknak kell lenni s lehetőleg az oktatásügyhöz értő egyénekből kell állania”¹⁶. Az elnökön, alelnökön és jegyzőn kívül ettől kezdve két, 5—5 főből álló bizottságot választottak az iskolaszék tagjai közül: a tanügyi és a gazdasági bizottságot. A tanügyi bizottság feladata lett a helyi népoktatás figyelemmel kísérése, az iskolaszék havonkénti tájékoztatása, a beíratkozással, tantervekkel, pályázatokkal, tanítók áthelyezésével kapcsolatos ügyintézés. A gazdasági bizottság az anyagi ügyekkel — iskolaépületek, bútorok és tanszerek beszerzése, leltárkészítés, szegény gyermekek segítése stb. — foglalkozott.

Ugyanekkor létrehozták a népiskolai igazgatói állást. A népiskolai igazgatót mint az iskolaszék tagját és az alsófokú népiskolák igazgatóját megillette a népiskolák fölötti felügyeleti jog. Feladata volt a belterületi iskolák hetenként, a külterületiek havonként történő meglátogatása, a tankönyvek, bizonyítványok ellenőrzése; havonként a tanítótestület ülésén való részvétel.

Az ügyrend előrelépést jelentett a tankötelesek és a mulasztók számontartásában, ellenőrzésében is. A 6—15 éves tanköteles gyerekeket a város összeíratta, a névsort ellenőrzésre átadta az iskolaszék tanügyi bizottságának, majd — a be nem íratottak listája alapján — sürgette a beíratkozást. Változás történt az iskolaszéki ülések rendjében is, ritkábban — havi 1 alkalommal —, de felkészültebben, előre meghatározott napirend szerint üléseztek.¹⁷ Az iskolaszék működése ettől kezdve jelentős mértékben javult. Tagjai között közeleti személyiségek, a város értelmiségének jeles alakjai tevékenykedtek.¹⁸

A népiskolai igazgatói állás, melyet Páthy Károly — 1875-től polgári leányiskolai igazgató — töltött be, az első évben nagyon sok vitát váltott ki. Az iskolák felügyeletét gondosan ellátó igazgatót a tanítók közül néhányan tiszteletlenül, durván fogadták, sőt hírlapi támadások is érték. Lemondási kérvényét azonban az iskolaszék elutasította.¹⁹ A lassanként elfogadott és meghonosodott népiskolai felügyelő igazgatói állásra Páthy Károly 1883-ig évről évre ideiglenes, majd állandó megbízatást kapott. Hivatalos teendői-

16 Kecskemét város törvényhatósági szervezete 1885. 60. l. (209. §.)

17 Az iskolaszéki ülésről szóló jegyzőkönyvet 8 napon belül fel kellett terjeszteni a királyi tanfelügyelőhöz, aki ugyanannyi idő alatt köteles volt visszaküldeni, megjelölve, mivel nem ért egyet. Az általa megkérdőjelezett dolgokban a közigazgatási bizottság intézkedett. (1876: XXVIII. 7. §.) Jkv. 1884. máj. 24. 10. l. Közs. Isk. sz. ir. 1884. BKmL IV 1907.

18 Kiemelkedő munkát végeztek az iskolaszékben pl. Lestár Péter, Laukó Károly, Böszörményi Mihály, Bagi László, Hornyik János, Katona Zsigmond, Dékány Rafael, Dékány István, Bátky Károly, Hajagos Illés, Erdősy Imre, Gyenes István, Dümötör Sándor, Páthy Károly, Györfly Balázs, Gömöry Frigyes, Hanusz István stb.

19 Jkv. 1877. dec. 4. Közs. Isk. sz. ir. 1876—79. BKmL IV 1907. Szükséges-e a népiskolai igazgató címmel cikksorozat: Kecskemét 1877. V. évf., júl. 1. 26. sz. 1. l., júl. 8. 27. sz. 1. l., júl. 15. 28. sz. 1. l., júl. 29. 30. sz. 1. l., aug. 5. 31. sz. 1. l.

nek könnyítésére 1884-ben az államilag segélyezett polgári leányiskolánál egy segédtanítói állást szerveztek. 1897-ben került sor a megnövekedett népiskolai igazgatói feladatok kettéosztására. Ezentúl a mulasztók és a be nem íratkozott tankötelesek nyilvántartásával, felmentési ügyekkel és a 6—15 évesek összírásával Kerekes József állandó helyettes tanító, helyettes igazgató foglalkozott. Pásthly Károlyra maradt a népoktatás szellemi irányítása, az iskolák látogatása, a tanítók ellenőrzése, a tanítóttestület személyi ügyei.²⁰ Az általa szerkesztett, a népiskolák működéséről szóló havi és éves jelentések a helyi iskolatörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak. 1904-ig végezte ezt a tevékenységet, ekkor lemondott igazgatói megbízatásáról. Helyettesét, Kerekes Józsefet 1907-ben választották meg felügyelő igazgatóvá. Ugyanakkor választottak először kerületi iskolai igazgatókat Bíró Ádám, Balogh Dénes és Bérczi József személyében. A pusztaszeri iskolák élére 1912-ben került igazgató-tanító, Tájcsik Ferenc.

Állami felügyelet szempontjából Kecskemét a Pest megyei királyi tanfelügyelőség hatáskörébe tartozott. 1899-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Kecskemét székhellyel tanfelügyelői kirendeltséget létesített.

A kirendeltség feladata Kecskemét, Félegyháza, Halas városok, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részének tanügyi vezetése és a tanfelügyelői teendők ellátása volt.²¹

Az iskolafejlesztés eredményei az I. világháborúig

A községi iskola örökölte a felekezettől átvett iskolaépületeket, amelyek nem voltak elegendők a tankötelesek elhelyezésére és többségük iskolai célra sem volt alkalmas. Az iskolák bútorzata, tanszerekkel, szemléltetőeszközökkel való felszereltsége is sok kívánnivalót hagyott maga után. Az iskolaszéki tagok felügyelő látogatásaikról szóló jelentéseikben leggyakrabban a tantermek zsúfoltságát hangsúlyozták.²² 1875-ben — amikor 1000 növendék járt a községi népiskolába — még mindig csak 12 tanterem állt rendelkezésükre, s ezek között a tanulók száma nem is egyenlően oszlott meg. 1876-ban bizottság vizsgálta az iskolák helyzetét. Előterjesztésükből kiderült, hogy egyes tanítóknál a maximálisan megengedhetőnek 2—3-szorosa

20 Kiv. Kmét város 1897. jún. 23-i tvhat. biz. jkv.-ből. Közs. Isk. sz. ir. 1896—98. BKmL IV 1907.

21 Tanügyi biz. ülése, 1899. júl. 13. Közs. Isk. sz. ir. 1899—1901. BKmL IV 1907.

22 Pl. a budai utcai vegyes iskolába látogató iskolaszéki tag feljegyezte, hogy „... a felettebb szorosan egymáshoz szorult fiú s leánygyermekek között a legéberebb felügyelet dacára is immoralis jeleneteket kell tapasztalnia”. Az iskola legfeljebb 40—45 tanuló számára elég, de 70-en zsúfolódtak össze benne. Intézkedést kért a lányok áthelyezésére. Laukó Károly jelentése 1873. jan. 23. Közs. Isk. sz. ir. 1872—75. BKmL IV 1907.

Váry Lajos: A községi népiskolák gondozásáról. Kecskemét 1875. máj. 21. III. évf. 12. sz. 2—3. l.

a létszám, máshol pedig egészen alacsony.²³ Az egyenletesebb elosztás céljából megtervezték a tanulók felvételénél alkalmazott területi beosztást. Ez természetesen csak a gondok árnyalatnyi enyhítését eredményezte. Nem javított a helyzeten a katolikus iskolák átvétele sem, hiszen azokat is a többihez hasonló zsúfoltság jellemezte.

A községi iskola működésének első éveiben — átmeneti megoldásként — magánházakat vásároltak és alakítottak át iskolai célra.

Az 1880-as évek elejétől folytak a városban a nagy iskolaépítkezések. 1881/82-ben vették használatba az I. kerületi 12 tantermes iskolát (ma Petőfi Sándor Általános Iskola), amely az első népoktatási célra tervezett, korszerű, tágas épület volt. A város belterületén 1882-ben magánház átalakításával újabb 4 tantermes iskolát adtak át rendeltetésének, majd 1887/88-ban egy 8, 1893/94-ben pedig egy 10 tantermes iskolában kezdhették meg a tanítást. Közben 1892-ben a Muszáj külváros is tágas tanteremmel és tanítói lakással gyarapodott. Mindez lehetővé tette, hogy az egykori felekezeti iskolákban és a város által bérelt, iskolai célra alkalmatlan épületekben fokozatosan megszüntessék a tanítást, s ezzel együtt az osztályok szétszórtságát is.

Az elemi oktatás anyagi feltételeinek jelentős fejlesztése mellett az oktatás más területein is komoly előrelépések történtek. Az 1875-től működő polgári leányiskola számára 1886-ban egy régi épületet átalakítottak és mellé új szárnyat építettek, 1899-ben pedig átadták a színház közelében felépített új polgári iskola épületét. 1882-től a polgári leányiskola mellett elemi leányiskola is működött. Jelentős városi beruházás eredményeként, 1872-ben kezdte meg működését a gazdasági felső népiskola,²⁴ 1885-ben a női ipariskola, 1883/84-ben az alsófokú ipariskola, amely később kereskedelmi osztályokkal is bővült. 1900-ban megnyílt a siketnémák és vakok intézete, 1910-ben a városi felsőkereskedelmi iskola.

Sajátos problémát jelentett a város és az iskolaszék számára a Kecskemét nagy kiterjedésű határában szétszórta lakó tankötelesek iskoláztatása. A községi iskolák első tanévében a tanyákon 10 iskola volt, részben saját,

23 Pl. Molnár Imre 110, Predics János 125, Kecskés Pál 187, Faragó Sándor 120, Sárközy István 105, Balla István 198 gyereket tanított egy teremben, ugyanakkor pl. a templom utcai (Czollner tér) iskolában 12—28 volt a létszám. Jkv. 1876. szept. 13. Közs. Isk. sz. ir. 1876—79. BKmL IV 1907.

Ekkor létesítettek iskolát a halasi kapu közelében, amely azonban később sok gondot okozott, mert — mint Gyenes Imre rk. egyh. tan. főgondnok írta az iskolaszékhez — „olytén két tőszomszédház közötti épületben van elhelyezve, mellyekben fajtalan életű személyek tartatnak, kik nyilvános szemérmetlen magukviseletével a felnőtteknek is nagymérvű botrányul szolgálnak...” Gyenes Imre levele 1881. jún. 26. Közs. Isk. sz. ir. 1880—82. BKmL IV 1907.

24 A gazdasági felső népiskola 1894-ben megszűnt, ugyanakkor megnyílt az állami földműves népiskola. 1900-ban vincellériskola is nyílt az állami szőlőtelepen (Miklós-telep)

részben bérelt épületekben.²⁵ A kezdeti időszakban ezeknek az iskoláknak a látogatottsága nagyon alacsony volt, 1872/73-ban a tanyai iskolákba — amelyekben csak I—II. osztály működött — összesen 371-en jártak. Később azonban — a tankötelezettség érvényre emelésével és a népesség szaporodásával egyidejűleg — itt is a túlszűfoeltság lett a fő probléma. Az iskolalátogatók jelentéseikben többnyire a tantermekhez képest aránytalanul magas létszámokról, az iskolák elhagyatott külsejéről, fűtetlen tantermekről, mellékhelyiségek és szemléltetőeszközök hiányáról számoltak be, és csak 3—4 iskolát minősítettek feladatára alkalmasnak.²⁶

Kezdetben a lakosságot állandóan ösztönözni kellett gyermekeik iskoláztatására, később azonban egyre több jelét mutatták annak, hogy az iskolák gondját ők is magukénak érzik. Mint Tormássy Sándor tanító írta egyik cikkében: „Népünk most nem idegenkedik az iskolától, sőt inkább mondhatjuk, örömmel járhatja oda gyermekét. Népünk e szép jellemvonását bizonyítja az is, hogy azok a pusztai lakosok, akiknek még nem volt iskolájuk, nem szüntek meg kérvényeikkel zaklatni a várost és iskolaszéket mindaddig, míg nekik iskolát nem építettek.”²⁷ Az iskolaszék valóban gyakran foglalkozott ilyen témájú levelekkel, kérvényekkel. A népoktatási törvényre hivatkozva több alkalommal is előadták tanyai iskolára vonatkozó kérésüket a ballószegei és a talfájai lakosok.²⁸ Áldozatkészségüket jelzi, hogy ideiglenes magánis-

25 Az első tanyai iskolák a következő helyeken voltak: Alsó-Csödör, Felső-Csödör, Talfája, Úrrét, Alsó-Szentkirály, Felső-Szentkirály, Alsó-Alpár, Városföld, Halesz, Monostor. Ezek közül saját iskolaépület volt a monostori, alsó-szentkirályi, felső-csödöri, talfájai, és az alpári.

26 Jelentés a monostori iskoláról 1874. ápr. 30. Jelentés az alsó- és felső-csödöri iskolákról, 1876/77. Viszonylag jó volt az 1870-es évek végén az úrréti, talfájai, alsó-szentkirályi iskola. Páthos Károly népisk. ig. jel. A felső-szentkirályi és a városföldi iskolák állapotáról dr. Keeskméti Lajos városi főorvos jel. 1884. febr. 16. A pusztaszegi iskola hiányosságairól Jkv. 1884. máj. 24. Közs. Isk. sz. ir. BKM L IV 1907.

27 Tormássy 1890. 5. l., Sándor 1927. 27. l.

28 Belső-Ballószögben 200 holdon 60 tanköteles gyermek volt, akik számára túl messze volt a haleszi iskola. Kérvényüket aláírta Csókás József is, aki a leendő iskola kertjébe 50 db alma-, 50 db körteoltványt és 500 db vadoncot ajánlott fel. Minden bizonnyal a jeles keeskméti gyümölcsnemesítő szakember volt a szerzője a Keeskméti megjelent cikknek, amelyben a ballószegiek jogos igénye mellett szót és az iskolák ésszerűbb elhelyezése érdekében javasolta a tanyai tankötelesek rendszeres összeírását. „Egy faiskola tulajdonos”: Pusztaihang népművelésünk ügyében. Keeskmét 1875. jan. 24. III. évf. 4. sz. 2. l.

A ballószegi ideiglenes magániskola tanítóját a községi iskolaszék segítette, a szülők havi 50 krajcárt adtak össze. Az iskolaszék bizottságot küldött ki az iskola ellenőrzésére és annak megállapítására, hogy lehetséges-e a haleszi iskolával egyesíteni. A helyszínen meggyőződtek arról, hogy a két iskolát a nagy távolság miatt nem lehet összevonni. Az iskolát így jellemezték: „az iskola helyiség meglehetősen térszobás, összes bútora a kezdetlegesség nélkülözhetetlen kellékeinek felel meg; egyszerű három deszka pad, egy rozott fa szék, s egy kis asztal s néhány fekete viaszosvászon a falon . . .” A tanító, Pesti L. dicséretes munkát végzett. A vizsgán . . . láttunk 3—4 éves fiú s lány gyermekeket, kiknek ezen iskola helyiség majdnem óvodául szolgált; a felkérdezett 3—4 gyermek elég ügyesen s értelem fejlesztőleg adott kérdéseinkre feleletet” Szappanos István és Szabó László isk. sz. tagok jel. a ballószegi iskoláról 1877. jún. 1. Közs. Isk. sz. ir. 1876—79. BKM L IV 1907.

A talfájai lakosok 1877. évi kérvényéből: „ . . . már eddig is több, a rendes iskolától távol eső lakosok gyermekeink célzerűbb taníttatása céljából, magunk tartottunk tanítót, iskolai és tanítói helyiséget a magam tanyáján adva. Gyermekeink eddigi tanítója Beregszászi Dániel volt, és az ott körül belől levő lakosoktól több mint 20 gyermek járt fel. Beregszászi Dániel azonban elhalt, és így jelenleg tanítónk nem levén. Alázatos tisztelettel esedezünk a tekintetes iskolai széknek, méltóztatasson nekünk egy tanítót ajánlani, valami életes korú egyént, ki gyermekeinket írás, olvasásra tanítsa, most kezdetben, azután pedig a ki akarja, járathatja gyermekét a városi rendes

kolákat, zugiskolákat tartottak fenn, a létesítendő községi iskola céljára pedig épületet, kertet ajánlottak fel.

1880-tól jelentős iskolaépítkezések folytak a tanyavilág sűrűbben lakott részein. 1880-ban Ballószegben, 1883-ban Pusztaszeren, 1884-ben Szarkás-ban és Haleszben, 1885-ben Felső-Szentkirályon, 1888-ban Kisfáiban, 1890-ben Úrréten, 1891-ben Városföldön, 1892-ben Borbás és Szentkirály határán, 1893-ban Helvécián, Alsó-Szentkirályon és Ágasegyházán adtak át új iskolát. A város által fedezett iskolaépítési akciók ellenére is maradtak azonban olyan területek, ahonnan az iskolákat nehezen lehetett megközelíteni.²⁹ 1890-ben 15 tanyai iskola működött. A millenium idején 12 tanyai iskola felépítését tervezték. (A VKM 12 kecskeméti külterületi tanító fizetését magára vállalta.)³⁰ 1901-ig 25-re szaporodott az iskolák száma.³¹ 1899-ben felmerült a tanyai iskolák államosításának terve, mert az iskolai kiadások egyre nőttek, és még további iskolák építésére volt kilátás. Néhány iskolában a létszám annyira magas volt, hogy kénytelenek voltak bevezetni a váltakozó tanítást.³² Az államosításra nem került sor, de a további fejlesztésnél az államsegélyekre is támaszkodtak.

Kerekes József népiskolai igazgató 1906. szeptemberi jelentése szerint 1896-ban a külterületen 3251 tanuló nem járt iskolába. Ez a szám 1906-ig nem csökkent 3000 alá, pedig közben felépült a 12 államsegélyes iskola. 10 év alatt azonban a tanyai tankötelesek száma 5428-ról 7089-re emelke-

iskolába. A tanítót fizetéssel, valamint eddig, úgy ezután is magunk fogjuk ellátni." Kovács Gábor és társai levele 1877. szept. 30. Közs. Isk. sz. ir. 1876—79. BKmL IV 1907.

1882-ben ugyanerről a területről iskolaépítésre vonatkozó kérvény érkezett — ezt, máshol folyó építkezések miatt egyelőre nem tudták teljesíteni.

29 1894-ben a Katonatelep környékén lakók kértek iskolát, mert hozzájuk Úrrét és Talfája — egyébként is zsúfolt — iskolái messze voltak, Katonatelep környékén pedig félóra járáson belül 195 tanköteles lakott. Tanügyi biz. jel. 1894. szept. 27. Közs. Isk. sz. ir. 1894—95. BKmL IV 1907.

Helvéciái, külső-ballószegi lakosok 83 aláírással érkezett kérvényéből: „... nembírjuk hamarab családinkat oskolázní, 8—9 éves korán először föl adni, még akkor is nagy sancz ilyen gyermekekre zord tél hóvíz hideg időben mindennap 5 kilométeres utat megcsinálni” Közs. Isk. sz. ir. 1911. BKmL IV 1907.

Szikrai és szentlőrinci lakosok 57 aláírással érkezett levelükben szintén iskolát kértek, mert 50—60 tanköteles számára a legközelebbi iskola 5—6 km-re volt,” és az apró Gyermekneiknek reggel 6 órakor kell már felkelniük, hogy 1/2 9-re az Iskolába jussanak”. Közs. Isk. sz. ir. 1912. BKmL IV 1907.

Az ágasegyházi „Peres dűlő” (Sándor-telep) lakosai a meglevő 2 pusztai iskola mellé még egy harmadikat is kértek, mert 150—200 holdnyi területen — ahol 4—5 holdas kisbirtokosok éltek — 120 tanköteles gyermek volt, s elérhető közelségben nem működött iskola. „Nem akarjuk hát Tekintetes Iskolaszék hogy fiaink s leányaink a tudás híja miatt emberszámba ne soroltassanak” Közs. Isk. sz. ir. 1913. BKmL IV 1907.

30 Jkv. kiv. a városi tan. 1896. júl. 27-i üléséről. Közs. Isk. sz. ir. 1896—98. BKmL IV 1907.

31 1900-ban működő pusztai iskolák:

Helvécia, Halesz, Ballószeg (Csalános). Izsáki út, Ágasegyháza, Szarkás (Miklóstelep), Benei út, Felső-Csödör, Talfája, Katonatelep, Úrrét, Kisfái, Borbás-Szentkirály, Alsó-Szentkirály, Felső-Szentkirály, Székdűlő, Szentkirály és Alpár határa, Alpár, Szikra-Alpár, Városföld (Szegedi út mellett), Gátér, Pákai állomás, Kis-Matkó, Monostor, Pusztaszér. Kiv. Kmét 1899. évi tan. jkv.-ból. Közs. Isk. sz. ir. 1899—1901. BKmL IV 1907.

32 1903-tól 5 helyen folyt váltakozó tanítás, 1910-ben újabb 5 helyen bevezették a megosztott tanítási rendszert. (Az utóbbinál kevesebb az óraszám.) A váltakozó tanításra először a szarkási iskolában volt példa. A tanító 2 csoportra osztotta a gyerekeket, az I—II. osztály hétfőn, szerdán, pénteken, a többiek a hét más napjain jártak iskolába. Kiss József tanító levele az iskolaszékhez 1902. nov. 11., 1906. okt. 24. Közs. Isk. sz. ir. BKmL IV 1907.

dett. Ez azt eredményezte, hogy ezekben az években még a beíratkozásra önként jelentkezőket sem tudták mind felvenni a meglevő iskolákba.³³

A háború előtti utolsó békeévben a város által fenntartott tanyai iskolák száma összesen 38 volt.³⁴ 1914-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium újabb 12 tanyai iskola államsegéllyel történő felépítését tette lehetővé. Az első 6 építése 1914-ben megkezdődött, de a háború miatt csak 1924-ben fejezték be az építkezéseket. A többit eredetileg 1915-re tervezték, de a kivitelezésre csak 1926-ban került sor. (A Klebelsberg-féle iskolaépítési akció keretében akkor összesen 28 új tanyai iskolát létesítettek.)

A tantestület

Az 1877-ben még 45 főből álló tantestület az I. világháborúig több mint kétszeresére gyarapodott. A tanítónők száma ekkor már az összes létszám egyharmada. (Lásd 1. sz. táblázat.) Valamennyien tanítóképzőt végzett, felkészült pedagógusok voltak. A pályázat útján elnyert állásokon csak próbaidő után véglegesítették őket. Általában jellemző a kecskeméti tanítókra, hogy a tantestület törzstagjai voltak, hosszú ideig ebben a városban vagy valamelyik tanyai iskolában fejtették ki oktató-nevelő munkájukat. Nem volt ritka az olyan tanító, aki Kecskeméten volt pályakezdő, s a 30 vagy 40 éves tanítói jubileumát is itt ünnepelte.³⁵

Kecskeméten a népoktatási törvény végrehajtásának első eredményei közé tartozott a tanítók fizetésének rendezése. A községi iskola tanítói 1872-ben 700 Ft-ot kaptak; 500 Ft-ot alapbérként, 200 Ft-ot helyi pótlék vagy lakbér címén. A segédtanítók évi 500 Ft díjazásban részesültek, a tanyai tanítók 400 Ft fizetést és lakást kaptak.³⁶ A népoktatási törvény a tanítók bérért legalább 300 Ft-ban állapította meg, de ezt sok helyen nem érték el. A kecskeméti díjazása ekkor országos viszonylatban is kiemelkedő, ám

33 Kerekes József helyettes igazgató jelentése 1906. szept. 21. Véleményes javaslata újabb iskolák állítása tárgyában 1910. jan. 29. Közs. Isk. sz. ir. BKmL IV 1907.

34 Tanyai iskolák 1913-ban:

Hetényegyházi (vágójárási), miklóstelepi (Szarkás), galambosi (alsóvárosföldi), törökfái (Kis-Matkó), cethali (felső-csődöri), selyemhegyi (felsőágasegyházi), belsönyíri (benei úti), szentkirály-központi (alsó-szentkirályi), 3 pusztaszéri iskola (árpádhalmi, szárnyékhalmi, központi v. „Csádés”), 2 alsómonostori, katonatelepi, talfáji, úrréti, kistái, gátéri, budai úti, felsőménteleki, felsőalpári, felsőszentkirályi, felsőszezdülői, alsószezdülői, feketeerdői, lakiteleki, szikrai, városföldi, ágasegyházi, haleszi, ballószegi, izsáki úti, borbási, 2 koháryszentlőrinci, helveciai, felsőmonostori, monostorfalvi. (Lásd térképmelléklet.)

35 évi jelentések a népiskolák működéséről 1878—1918.

36 Jkv. 1872. szept. 18. Közs. Isk. sz. ir. 1872—75. BKmL IV 1907.

Kecskeméti tanítói díjlevelek 1872—73. PPS vm Tanker. Isk. tan. ir. PmL IV 365 b

A századforduló táján — évi 60 korona díjazásért — a pusztai tanítók vállalták a téli fűtést és a tantermek takarítását.

ez csak rövid ideig volt érvényes. A századfordulón már nem tartoztak a jól fizetett tanítók közé. A tanítói javadalmazásról szóló 1907. évi XXVII. tc. megjelenésekor a városban lakbérrel és korpótlékkal együtt 1800 korona volt a tanítók havi jövedelme, a tanyai pedagógusoké — földhasználaton kívül — 800-1000 korona. Az iskolaszék több alkalommal folyamodott a városi tanácshoz drágasági pótlék, fizetésemelés ügyében. „Hiedelem, hogy a kecskemétiak az ország legjobban fizetett tanítói. Már 15 éve nem azok.” — írták az 1907. júliusi előterjesztésükben, s példákkal támasztották alá megállapításaikat, majd így folytatták: „Kecskemét th. város elemi népiskoláiban olyan tanítótestület működik, mely a hivatását nemcsak híven teljesíti, hanem az ország legtöbb nagy városának tanítói karával minden tekintetben megállja a versenyt is. Ez a testület a jövőben is meg fogja érdemelni azt a jóindulatú gondoskodást, mely helyzetének javítását célozza.”³⁷ A városi tanítótestület 1910-ben és 1911-ben újabb kérvénnyel fordult a városhoz, s hasonló kéréssel léptek fel a pusztai tanítói kar tagjai is. Jelentősebb rendezésre azonban ekkor nem kerülhetett sor. A kecskeméti tanítók nyugdíjának emelését — 1800-ról 1900 koronára — a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államsegéllyel tette lehetővé.

A tanítók pillanatnyi anyagi problémáin igyekezett segíteni a Kecskeméti Tanítók Önségylegyete, amely 1904-től működött. Bevételei a tagdíjakból, rendezvényekből, jótékony célú előadásokból származtak s ebből segítettek a tanítók özvegyeit, árváit, nyújtottak kölcsönt a tantestület tagjainak házasodáskor vagy más rendkívüli esetben.

Más városok és falvak számtalan példát szolgáltatottak ebben az időszakban a tanítók különféle jövedelemkiegészítési módjaira. 1896-ban a minisztérium is hozzájárult, hogy a tanítók például a pénzügyintézeteknél — különösen a hazai szövetkezetek hitelintézeteinél — könyvelői teendőket végezzenek. A kecskeméti tanítók többsége nem vállalt mellékfoglalkozásokat. A tanyai tanítók 2 hold földet műveltek, de ezt nem pusztán anyagi megfontolásból, hiszen kötelességük volt a kertek, faiskolák gondozása és a gyakorlati gazdasági oktatás vezetése. Egyéb, nem a tanítással kapcsolatos elfoglaltság csak kivételként fordult elő.³⁸

Nagy gondot fordítottak a tanítók önképzésére, továbbképzésére. Az ifjúsági könyvtárak mellett kialakították és rendszeresen gyarapították a tanítói szakkönyvtárakat. Kisebb könyvtár minden tanyai iskolában volt. A városi tanítók számára a 3 kerületi iskolában helyezték el a tantestületek-

37 Az iskolaszék tájékozódása szerint Sopron, Újvidék, Debrecen, Pozsony tanítói — a kezdők is — 2000 koronára feletti fizetést kaptak. A közs. isk. sz. előterjesztése 1907. júl. 10. Közs. Isk. sz. ir. 1907. BKmL IV 1907.

38 Pl. az ágasegyházi pusztai tanító végezte a halottkém teendőit. Isk. sz. tanügyi biz. jel. 1895. márc. 7. Közs. Isk. sz. ir. 1894—95. BKmL IV 1907.

nek járó folyóiratokat és szakkönyveket, amelyek között megtalálhatók voltak a kor legszínvonalasabb pedagógiai, történelmi, néprajzi, természettudományi munkái.

A havonta megrendezett tanítói konferenciákon elméleti és módszertani előadások hangzottak el. A különböző témákban elmélyültebb kutatást folytató tanítók itt olvasták fel dolgozataikat, itt mutatták be az új tankönyveket, az oktatásban is jól használható egyéb könyveket vagy szemléltetőeszközöket. Az egyes tantárgyak tanítására, a használandó tankönyvekre és a tananyag havi beosztására vonatkozó elképzeléseiket is ezeken az összejöveteleken egyeztették. Ismertették óravázlataikat, és gyakoriak voltak a mintatanítások is. Nagy történelmi évfordulókon megemlékezéseket tartottak, és nem feledkeztek meg azoknak a kollégáknak a megünnepléséről sem, akik kiváló eredményt értek el, jubileumot ünnepeltek vagy elismerést, kitüntetést kaptak. A pedagógusok országos méretű megmozdulásaira, felhívásaira mindig pozitívan reagáltak, kifejtették véleményüket szakmai és érdekvédelmi kérdésekben, gyűjtéseket rendeztek jeles személyek szoboralapjaira, gyermekintézményekre; néprajzi kutatómunkát végeztek a kecskeméti múzeum és az országos tanszermúzeum részére.

A községi tanítók résztvettek a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Tanítótestület munkájában is. (Az egyesület alakuló közgyűlése éppen Kecskeméten volt 1874-ben.)

A kecskeméti tanítók közül az országos pedagógiai közéletben is többen jelentős szerepet játszottak. Néhányan — a városi és tanyai tanítók egyaránt — értékes, elemző cikkeikkel nemcsak a helyi, hanem az országos sajtóban, szaklapokban is gyakran jelentkeztek. Közismert volt tankönyvírói és ismeretterjesztő munkásságuk is.³⁹

1910-ben az Országos Közművelődési Tanács felhívására több kecskeméti tanyai tanító analfabéta-tanfolyamot szervezett. A városban rendszeressé váltak a vasárnap délutáni vetítettképes ismeretterjesztő előadások, melyeket az Ókollégiumban tartottak.

A tanítók szakmai fejlődését szolgáló továbbképzéseket, tapasztalatcserét, tanulmányutakat az iskolaszék tőle telhetően támogatta.⁴⁰

39 Molnár Imre ABC- és Olvasókönyvet, Tormássy Sándor Szülőföldismeret ... címmel földrajztankönyvet és vezérkönyvet írt, Szentmiklóssy Sámuel Nép számára szánt olvasmányok címmel ismeretterjesztő munkát. A tankönyvírásnak hagyományai voltak már Kecskeméten, korábban elemi iskolák számára többek között Zimmermann Jakab, Bátky Károly könyvei jelentek meg.

A Néptanítók Lapjában megjelent többek között Faragó Sándor tanyai tanító írása: A magyar alföldi tanya-iskolák szervezése érdekében. (1868. máj. 28.) Gyakran írtak cikkeket Dömötör Sándor, Páthy Károly, Váry Lajos, Tormássy Sándor. Tormássy Sándor megírta a Pest megyei tanítótestület történetét, Páthy Károly a polgári leányiskola, majd Kecskemét város közoktatásiügyének történetét.

40 Legnevezetesebb volt Pócsy Blanka 1910. évi finnországi tanulmányútja, amelyhez egész évi szabadságot kapott.

A pedagógusok megbecsülése megnyilvánult az időnként adományozott kitüntetésekben, hivatalos elismerésekben, és a lakosság ragaszkodásában is.⁴¹ Természetesen szép számmal találkozunk ellenkező példákkal is. A tanítók és a szülők nézeteltérései, a tanítók fegyelmi ügyei többnyire a gyerekekkel való bánásmóddal és a tanítók magánéletével, erkölcsi magatartásával kapcsolatosak.⁴² Általában azonban megállapíthatjuk a kecskeméti tanítótestületről, hogy jól képzett, hivatásukat szerető pedagógusokból állt, akik — ezt gyakran hangsúlyozták — nagyon fontosnak tartották az elemi iskolában végzett lelkiismeretes munkát, mert az a tanulók csekélyebb részénél a további képzés alapját jelentette, a nagy többség esetében pedig az alapműveltség intézményes formában történő elsajátításának lehetőségét és egyben lezárását is.

A tankötelezettségi törvény megvalósítása és az iskolák tartalmi munkája

A tankötelezettségi törvény végrehajtása érdekében az iskolaszék és a városi törvényhatóság jelentős intézkedéseket tett. 1880-tól a tankötelesek pontosabb számontartása céljából minden nyáron elvégezték a gyerekek háziról-házra történő összeírását. (Lásd 2. sz. táblázat) A tanévkezdés és a beiratkozás időpontját ősszel plakátokon és dobszóval történő hirdetés útján közzölték a lakossággal. A beiratkozások kezdetben sok nehézséggel jártak, a szülők egy része csak többszöri felszólításra íratta be gyermekét, s gyakran előfordult, hogy még november-decemberben is akadtak beiratkozók. Az I—II. osztályosok rendszeres beiratását néhány év alatt sikerült megszokott,

41 Az áthelyezett tanítók visszahelyezését gyakran kérte a lakosság az iskolaszéktől. Néhány jeles kecskeméti tanítót — mint Páthy Károly, Böszörményi Mihály — különösen nagy tisztelettel öveztek. A tanítókról ált.: Évi jelentések a népiskolák működéséről 1878—1918. Böszörményi Mihályról, Váry Lajosnéról, Páthy Károlyról Váry István: Emlékezzünk régiokról Kecskemét, é. n. 9—10., 34—36., 69—72. l.

42 A fegyelmi ügyek leggyakoribb témái: a tanító esúnya írása miatt szétépte a gyerek füzetét, ostornyélel, nádpálcával büntetett, elhanyagolta a tanítványokat, ajándékot kért, estig bezárta a tanulót büntetésből, gorombán beszélt, kollégák összeszólalkoztak a tanítványok előtt stb. Az illető tanítókat az iskolaszék figyelmeztetésben részesítette, súlyosabb esetben a közigazgatási bizottság tárgyalta a fegyelmi ügyet és általában pénzbüntetést rótt ki. Különleges ügy volt Mendel Gáspár monostori tanítóé, aki közegészség elleni kihágást követett el: trachomát gyógyított és láz elleni porokat adott a rászorulóknak. Figyelmeztetésben részesítették. Más alkalommal cseleddjének állítólagos elcsábításáért jelentették fel. Jkv. 1899. júl. 18. Közs. Isk. sz. ir. 1899—1901., Kiss Boldizsár félegyházi plébános levelei 1900. okt. 16., okt. 20., Mendel Gáspár levele az iskolaszékhez 1900. okt. 26. Közs. Isk. sz. ir. BKmL IV 1907.

A környéken élők még ma is emlegetik Mendel Gáspár tanítót, a bugaci népdalénekesek pedig gyakran előadják „Mendel Gáspár balladáját.”

természetes dologgá tenni, a felsőbb osztályosoknál — különösen a lányoknál — azonban továbbra is problémát jelentett.⁴³

1896-ban — a közigazgatási bizottság és a Vallás- és Közoktatási Minisztérium rendelete alapján — a város szabályzatot adott ki a tankötelezettség érvényre emelése tárgyában. A szabályzat ismételten felhívta a figyelmet az 1868. évi XXXVIII. tc. első részére, amely szerint a szülők vagy gyámok minden 6—12 éves gyermeket kötelesek a mindennapi, a 12—15 éveseket pedig az ismétlő iskolába járatni. Az iparosok 12 évnél fiatalabb tanoncot nem vehettek fel, és tilos volt szorgalmi idő alatt pásztorként alkalmazni 12 év alatti gyerekeket. Rendkívüli esetben a népiskolai igazgató adhatott felmentést az iskolázás alól, de csak 1 évre. Ha az igazgató megtagadta a felmentést, akkor a tanév első 3 hónapjában hetenként 1 alkalommal tanácskozó 5 tagú iskolaszéki bizottsághoz lehetett fellebbezni. Azok a tanyai gyerekek, akik 4 kilométernél távolabb laktak az iskolától, mentesültek az iskolabajlás alól. A népiskolai igazgató a be nem íratkozottak névsorát be-terjesztette a városi tanácshoz, a szülők figyelmeztetése és a fokozatosan emelkedő pénzbírság behajtása a tanács hatáskörébe tartozott. (1. alkalommal 50 kr, a 2. figyelmeztetés után 1 Ft stb.) A tanítók mulasztási naplót vezettek. A városban havonta kétszer, a tanyai tanítók havonta egy alkalommal tájékoztatták a hiányzókról az igazgatót, aki a névsort továbbította a városi tanácshoz. (A bírságokat a nyugdíjalapra be nem hajtható 15 krajcárók pótlására és az ifjúsági könyvtárak gyarapítására fordították.) A szabályzat szerint a városban szeptember 10-ig kellett megtörténni a beíratkozásoknak, a tanév szeptember 11-től június végéig tartott, az ismétlő iskolákban május végéig. A tanyai iskolákban hivatalosan október közepén kezdődött a szorgalmi idő és május közepén fejezték be a tanítást.⁴⁴

1879/80-ban a városban a 6—12 éves tankötelesek 72,5%-a járt iskolába, illetve íratkozott be. (Lásd 3., 4. sz. táblázatokat.) A tanyákon ez a szám alig haladta meg a 18%-ot. A városi ismétlő iskolákban a 12—15 éves tankötelesek 33,5%-a tanult. Tanyai ismétlők ekkor még nem voltak. Az iskolák fejlesztése és a szigorú felügyelet eredményeként az I. világháborúig fokozatos javulás mutatkozott. Valamennyi tankötelest figyelembevéve a beiskolázottak aránya jó színvonalú volt. De jelentős különbségek voltak a minden-

43 „... a lányok a III. de még inkább a IV. osztályban már messze hátramaradtak az előírányzott számtól. Ennek okát azon, a szegényebb néposztály között általánosan elterjedt törekvésben találhatjuk, hogy az ez osztálybeli lányokat, ha 10-ik évüket elérték, el szokták szegődttetni, s továbbá azon felfogásban, hogy a lány gyermeknek nincs annyi ismeretre szüksége, mint a fiúknak.” Páthy K. népiskolai ig. jel. 1886. okt. 13. Közs. Isk. sz. ir. 1879—1887.

„Leghiányosabban iratkoztak be azok a leányok, kiknek a 4-ik osztályba kellett volna beiratkozniuk. Általában a lakosság a leányok iskoláztatására kevesebb gondot fordít, mint a fiúkéra.” Páthy Károly népiskolai ig. jel. 1892/93-ról. Közs. Isk. sz. ir. 1889. 18. l. BKmL IV 1907

44 Kecskemét th város szabályzata a tankötelezettség érvényre emelése tárgyában, Kecskemét, 1896.

napi és az ismétlő, a városi és a tanyai iskolák között. A városi elemi iskolai tankötelesek közül beiratkozott és iskolába járó tanulók aránya 95% fölé emelkedett, ez a városok között is nagyon magas színvonalat jelentett; gyakorlatilag tovább nem is lehetett növelni, hiszen ekkor már csak a nagyon szegények és a fogyatékosok nem jártak iskolába. Az ismétlőkben ez az arány megközelítette a 80%-ot. A korábbi 18%-kal szemben a tanyai tanköteleseknek csaknem 70%-a járt elemi és ismétlő iskolába. Ezt az eredményt tovább fokozni a körülmények miatt lehetetlen volt. A század végén még mindig 1700—1800 gyereket tartottak számon, akik nagyon távol laktak az iskolától. A tanyai tankötelesek száma rohamosabban nőtt, mint a városban lakóké. A tankötelesek számához viszonyítva legkisebb arányban a katolikus gyerekek íratkoztak be, mivel a tanyák lakossága elsősorban a katolikus felekezet híveiből állt. Az összes beiratkozott között természetesen így is a katolikusok voltak túlnyomó többségben. (Lásd 6., 7. sz. táblázatokat.) A beiratkozott gyerekek közül kezdetben általában 14% kimaradt. Ez a szám a városban fokozatosan csökkent, a tanyákon azonban a korszak végéig magas volt a kimaradók aránya. Az 1 főre eső évi mulasztások összege a tanyákon csaknem kétszerese volt a városinak. A gyakran előforduló járványos betegségek mellett a téli hideg és a járhatatlan utak jelentették a fő indokot. A tanyákon sűrűbben előfordult az is, hogy mezőgazdasági munkára fogták a gyerekeket, és emiatt mulasztottak.

A községi iskola működésének kezdetén a városban és a tanyákon egyaránt jellemző volt, hogy a tanulók többsége I. osztályos volt. Sokan elégtelen eredményeik miatt nem mehettek felsőbb osztályba, másokat pedig az I—II. osztály elvégzése után kivettek az iskolából. Így a felsőbb osztályokban tanított tantárgyakig — mint pl. történelem, alkotmánytan, természettudományi tárgyak — kevesen jutottak el. Az iskoláztatás megszigorítása és az oktató-nevelő munka színvonalának emelése azt eredményezte, hogy a népiskola felsőbb osztályait is egyre többen végezték el. (Lásd 5. sz. táblázat.) Az I. osztályok eredményes működését az iskolaszék, a népiskolai igazgató és a tanítók különösen fontosnak tartották.

Kecskeméten 1883-ig csak I—IV. osztály működött, a népoktatási törvényben előírt I—VI. osztály helyett. A tanfelügyelő figyelmeztetéseiire az iskolaszék azt az indoklást adta, hogy a hat osztályú elemi iskola megszervezése Kecskeméten nem célszerű, mert akkor a felső népiskolába, a polgári leányiskolába és a középiskolákba kevesebben mennének, ezek pedig kétségtelenül magasabb színvonalúak, mint az elemi iskola V—VI. osztályai.⁴⁵ Ugyanakkor kezdetben előfordult, hogy a 6 évi tananyagot 4 évre elosztva

tanították. 1882/83-ban már jelentkezett az a probléma, hogy egyre több olyan fiú és lány volt, akik eredményesen befejezték a IV. osztályt, de nem akartak középiskolába menni. Mivel még csak 10—11 évesek voltak, még kötelesek lettek volna elemi iskolába járni, s nem vehették fel őket az ismétlődőbe. A következő tanévben a városban — elsőként a lányok számára — már szerveztek V. osztályt. (A IV. osztály után továbbtanulók száma a fiúk között sokkal magasabb volt.)

A beíratkozások, mulasztások ellenőrzése mellett az iskolaszék feladata volt az iskolák mindennapi munkájának figyelemmel kísérése, a felügyelő látogatások megszervezése, az év végi vizsgák beosztása, az iskolák házi-rendjének megállapítása.

A századfordulig a városban és a tanyákon egyaránt délelőtt és délután is folyt tanítás, annyi különbséggel, hogy a tanyaiak télen általában 9 órára jártak, míg a városi iskolákban 8 órakor kezdődött a tanítás. A hét valamelyik 2 napjának délutánja szünet volt. 1904-ben egységes házirend készült a népiskolák számára, amely nemcsak a reggeli és a délutáni tanítás kezdetét — 8 és 14 óra — szabályozta, hanem a tanítók órák közti feladatait és a tanulók magatartásával kapcsolatos elvárásokat is megfogalmazta.⁴⁶ A tanyai iskolákban a zsúfoltság miatt a század első éveiben bevezették a váltakozó és a megosztott tanítási rendszert. A tanulókat 2 csoportra osztották, az első esetben naponként váltották egymást, a megosztott tanítás esetében mindkét csoport minden nap járt iskolába, az egyik délelőtt, a másik délután. A tanulók így kevesebb időt töltöttek az iskolában, ezt azonban a minisztérium is lehetővé tette a nagylétszámú tanyai iskolák számára. A városi iskolákban 1910-ben megkezdték a délelőtti egyhuzamos tanítást. Az ezt megelőzően kiküldött kérdőíveken a szülők kétharmad része szavazott az egyhuzamos tanítási rendszerre.

Az elemi iskolások szülei a korszak elején még kötelesek voltak tandíjat fizetni. Összege 1876-ban 2 Ft volt. A községi tanítók javaslatára az 1878/79-es tanévtől a város eltörölte a tandíjszedést, „hogy ezáltal is elősegítse a tanügy fejlődését s a szegényebb sorsúak tanulhatását”.⁴⁷ 20 év múlva, 1898-ban az egyre növekvő kiadások miatt a város javasolta, hogy a belterületen a tehetősebb szülőktől szedjenek tandíjat. A tandíjakból azonban

46 Pl.: A tanulók tanítás előtt kötelesek magukban vagy kórusban mondogatni a leckét. A tanítót vagy iskolalátogatót „Isten hozta, Isten áldja” köszöntéssel kell üdvözölniük. „Csereberélni, illetlenül beszélni, árulkodni, csüfolódni, cigarettázni a legszigorúbban tilos”. Szünetekben párosával kötelesek kivonulni az udvarra. A fiúk a lányok udvarára — és fordítva — nem szaladgálhatnak át. (Ez csak a városi iskolákra volt érvényes.) A hetes tanító felügyelt a lányokra és fiúkra órák előtt és után. Az órák között szellőztették a termeket. A hetes adta át az osztályokat a hitoktatónak vagy a tornatanítóknak. (Akikre legfeljebb 5 percet vártak, ha késnek, a gyerekek hazamehettek.) Házirend a kecskeméti községi népiskolák részére Kecskemét, 1904. Közs. Isk. sz. ir. 1904. BKmLIV 1907.

47 Jkv. kiv. Kmét város 1878. szept. 25-i üléséről. Közs. Isk. sz. ir. 1876—79. BKmL IV 1907.

nagyon kevés jövedelem származott, sok vitát váltott ki — újabb meghonosítását nem lehetett elérni. 1907-ben országosan is végleg eltörölték a tandíjat.

A heti órarendek és a tananyag meghatározása az 1869. évi minisztériumi tantervnek és az ezt követő utasításoknak megfelelően történt. (Lásd 8. sz. táblázat.) Az 1870-es, 1880-as években ettől annyi eltérés volt a kecskeméti népiskolákban, hogy testnevelést csak a III—IV. osztályos fiúknak tanítottak a nyári hónapokban; az alsóbb osztályok számára csak később vezették be. A III—IV. osztályokban 1—1 órával csökkentették a rajzórák számát. A lányok heti két alkalommal kézimunkát tanulhattak. A III. osztályban tanított földrajz anyagát kezdetben Kecskemét és vidékének leírása képezte, később igazodtak a törvény szerinti tananyaghoz. A hittan tanításában a községi iskolák első éveiben problémák mutatkoztak. Az azonos vallású tanulókat heti 1 vagy 2 alkalommal a nagyobb iskolaépületekben csoportosították, ahol az illető felekezet lelkészei oktatták őket a vallástanra. Gyakran 100—150—200 gyerek volt egy csoportban. A népiskolai igazgató több alkalommal felhívta az egyházakat a vallásoktatás javítására; főleg azért, mert a legrosszabb eredményeket hittanból produkálták a tanulók. Előfordult, hogy nem tartottak hittanból vizsgát, sokan nem kaptak jegyet, a bukott tanulók nagy része pedig csak hittanból volt elégtelen. Mindez a népiskolák tanulmányi átlagát rontotta.

Az általánosan használt, kötelező tankönyveket alkalmazták Kecskeméten is.⁴⁸ Ezek közül néhánynak gyakran jelent meg módosított új kiadása, ami kissé nehezítette a pedagógusok munkáját. A tankönyvek gyakori változásaival a tanítóttestület ülésein is foglalkoztak, javaslatot terjesztettek elő arra vonatkozóan, hogy egy-egy tankönyvből legfeljebb 3—4 évenként engedélyezzenek újabb kiadást.

Miniszteri engedéllyel használták Kecskeméten a helyi szerzők tankönyveit és tanítási útmutatóit, mint pl. Molnár Imre olvasókönyvét, Tormássy Sándor és Dékány Rafael földrajz könyveit, Kerekes József nyelvtani és szépírási útmutatóit.⁴⁹ A városi és a tanyai iskolák tankönyvei azonosak vol-

48 A századfordulúig használt leggyakoribb tankönyvek: Gönczy, Szép—Fuchs, Gáspár J., Gyertyánffy—Kiss—Radó olvasókönyvei, Nagy László, Komáromy Lajos és Böngérfy—Peres nyelvtankönyvei, Führer Ignác és Rákóczy Lajos földrajz-könyvei, Schwarz Mór számtankönyve, Losonczi László Természettan, Öreg János Természettan, Bein Károly Természettan, Kiss Áron Hazai Történelem, Sebestyén Gyula A magyar nemzet története, Sztankó Béla Daloskönyv, Balogh Tihámér Egészségtan, Széll Lajos Életmentés és egészségtan c. tankönyvei. 1896-tól a tanyai iskolákban használták Vass—Tergina: Olvasókönyv a tanyai népiskolák II—III., és IV—VI. oszt. r. c. tankönyveit.

1905 után főleg Kozma—Somogyi—Szőlősi—Ember ABC, olvasó-, és nyelvtankönyveit, Havas—Peres—Pósa olvasókönyveit, Mayer Miksa alkotmánytanát használták.

49 Molnár Imre: ABC és Olvasókönyv, Kecskemét, én.

Tormássy Sándor: Szülőföld ismeret. Kecskemét th város és PPSK vm földrajza a népiskolák III. osztályú tanulói számára, Kecskemét, 1901.

tak, csak a századforduló után, a pusztai osztatlan népiskolák tantervének kiadása után készültek ennek megfelelő olvasókönyvek a tanyai iskolák számára.

Az iskolaszék kiadásai között minden évben tetemes összeggel szerepelt az iskolai könyvtárak gyarapítása, a tanszerek, szemléltetőeszközök, térképek, földgömbök, kísérleti eszközök, fali olvasóablak, történelmi és természettudományi szemléltető táblák, számológépek, ásvány- és rovargyűjtemények beszerzése. Gyakran a jótékony célú akciók bevételeit is erre fordították. Az iskolaügy fejlesztésének hívei között is akadtak, akik a szegény gyermekek felruházása mellett tanszerek gyarapítására is adakoztak.⁵⁰

1904-ben a fiúk számára — a gyakorlati hazafias és honvédelmi nevelésre hivatkozva — megszerverték az iskolai zászlóaljakat és bevezették a céllovászat oktatását.⁵¹

Az 1905-ös népiskolai tanterv bevezetése a magyar nyelvi órák számának növekedését és a kézimunka oktatásának országos méretű megszervezését eredményezte. (Ugyanakkor a természettudományi tárgyak óraszámát csökkentették.) Kecskeméten ekkor már javában folyt a gyakorlati oktatás előkészítése. A tanítótestület 1905-ben terjesztette elő a slöjdműhely létrehozására vonatkozó kérését.⁵² A slöjd a finnek kezdeményezése volt a múlt században; lényege a gyermekek által, gépek nélkül, adott nyersanyagból, meghatározott tárgyak készítése, a kezűgyesség fejlesztése. A magyar pedagógusok 1875 után kezdtek érdeklődni a gyakorlati oktatás iránt, s több tanulmányút és tapasztalatcsere eredményeként hatása a magyar

Dékány Rafael: Kecskemét sz. kir. város és vidékének földrajza az elemi iskolák III. osztálya számára. Kecskemét 1880.

Kerekes József: Véleményes javaslat a magyar nyelv tanítása érdekében in PPSK vm Hiv. Tanítótestület Évkönyve 1894—95. Kecskemét, 1895.

Kerekes József: Szépirási szabályok, 1889. (Közs. Isk. sz. ir. BKmL IV 1907.)

50 Azok a könyvkiadók és könyvkereskedők, akiktől rendszeresen vásároltak — pl. Fekete Mihály, Singer és Wolfner, Dolinai Gyula stb. — időnként ajándékba is adtak térképeket, könyveket. A gyerekek tankönyvekkel, tanszerekkel való ellátására az iskolaszék figyelt. A szegény gyermekek névjegyzékét minden évben elkészítették, számukra ruhákat és tankönyveket osztottak ki. Mindezt az iskolai költségvetésből és az adakozó intézmények és magánszemélyek — pl. Rongyos Egylet, Jótékony Nőegylet, Kecskeméti Takarékpénztár Egylet stb. — támogatásaiból fedezték. A szegénysorsú, jótanuló gyerekek támogatására több alapítvány is szolgált, pl. Kovács László-, Böszörményi-, Pásthya-alapítvány.

A Rongyos Egylet és a Jótékony Nőegylet karácsonykor és más ünnepeken megajándékozta a szegény gyerekeket.

A vizsgákon a gyerekek között kiosztott jutalomkönyveket is főleg ezek az egyesületek ajánlották fel az iskolaszéknek.

51 Az indítványozó Balogh Dénes tanító volt. A zászlóaljak bevezetésének célja: „hogy népiskolai tanulóink testi és erkölcsi nevelése erős kapcsolatba kerüljön a hazaszeretet és honvédelem éretnyire való neveléssel”. A testnevelés tanítása teljesen katonai gyakorlatok alapján történt, a felsőbb osztályok céllovászatot is tanultak. Isk. sz. jkv. 1904. júl. 26. Közs. Isk. sz. ir. 1903—1905. BKmL IV 1907., valamint: Évi jelentések a népiskolák működéséről, szerk. Kerekes József népisk. ig., 1904-től.

52 Évi jelentések, valamint Isk. sz. jkv. 1905. márc. 25. Közs. Isk. sz. ir. 1903—1905. BKmL IV 1907.

pedagógiában is érződött. Megfelelt ez a forma az 1905-ös tanterv által megfogalmazott népiskolai feladatnak: „A népiskola a nemzet millióinak egyedüli iskolája. Az a feladat háramlik rá, hogy növendékeit valláserkölesi alapon nevelje, az élet gyakorlati munkájára előkészítse és nemzeti műveltséget adjon nekik, lássa el őket a legegyszerűbb, legszükségesebb ismeretekkel, készségekkel, szoktassa őket munkásságra, nemesítse erkölcsüket, izlésüket.”⁵³ A kecskeméti slöjdműhelyben a gyalulás, vésés, fúrás-faragás, csapolás tudományát sajátították el a fiúk. Elsősorban fával dolgoztak, kisebb szerszámokat — gereblyét, kalapácsnyelet —, használati tárgyakat, viráglétrákat, madáretetőket készítettek, de legnagyobb mennyiségben — fapuskákat az iskolai zászlóaljok gyakorlatai és díszszemléi számára. Az ekkortájt erősödő hazafias-militarista szemlélettől tehát még a gyakorlati foglalkozás órái sem voltak mentesek.

Ismétlő iskolai oktatás a városban előbb csak a fiúk számára volt, a lányok ismétlő iskolai tanítása 1882/83-ban kezdődött. A tanyai iskolákban 1881/82-ben indult meg a lányok és a fiúk számára egyaránt. Bár az ismétlőnek voltak előzményei⁵⁴, nehéz volt a mindennapi iskolával egyenrangúként elfogadtatni. A városi gyerekek közül különösen a lányok számára tartotta fontosnak az iskolaszék az ismétlőt, hiszen a fiúk közül jóval többen folytatták tanulmányaikat felsőbb iskolákban. Kezdetben mégis nagyon kevés lány iratkozott be. Akik viszont jártak, azok sokkal szorgalmasabbak voltak és jobb eredményt értek el, mint az ismétlős fiúk.⁵⁵ A tananyag a század végéig az elemi iskolában tanultak ismétlésére szorítkozott. „Az olvasókönyv alapján taníttatik a földrajz, történelem, természetrajz és természettan, amennyiben az egyes olvasmányok erre alapul szolgálnak. Külön-külön egyik tárgyat sem lehet tanítani, mert erre a kiszabott idő kevés, s különben is az ismétlő iskolának nem az a célja, hogy a növendékeket tovább vezesse a tudományokban, hanem hogy az elemi iskolában tanultakat ismétlje, összpontosítsa, az elméleti tárgyakat gyakorlativá, a tanulók tudását az életre használhatóvá tegye” — olvashatjuk egy 1894. évi ismétlő iskolai tantervben.⁵⁶ Az ismétlő heti 4 órai elfoglaltságot jelentett. Fokozatosan megszervezték az I—II—III. ismétlő iskolai osztályokat. A lányokat és a fiúkat külön tanították. Azok a gyerekek, akik csak 4 elemi

53 Kőte, 1975. 83. l.

54 Pl. rk. felső leányiskola ismétlője, ref. ipartanoda ism. iskolája. A rk. vasárnapi iskoláról Zimmermann Jakab rk. népisk. ig. rendszeresen beszámolt. Csak néhány iparos társulat — csizmadia, tímár, szűrszabó, kalapos — küldte rendszeresen a tanulókat. Az igazgató több alkalommal kérte a város segítségét az ismétlő iskolázás megszervezéséhez. Tan. jkv. 1867. I. 715. sz. júl. 18. BKmL

55 Páthy Károly éves jelentéseiben a fiúkat általában elmarasztalta hanyagságuk, szemtelenségük, rossz eredményeik miatt.

56 Ism. leányiskola tanterve, 1894. Közs. Isk. sz. ir: BKML IV 1907. (Többnyire a Gyertyánffy—Kiss—Radó-féle olvasókönyvet használták.)

osztályt fejeztek be, előbb az ismétlő iskolai előkészítő osztályokba jártak. Az ismétlő iskola gyakorlati hasznossága érdekében az 1890-es években több törekvés jelentkezett az ismétlők gazdasági jellegűvé alakítására.⁵⁷ Az erről szóló minisztériumi körrendelet megjelenése után a kecskeméti iskolaszék bizottságot alakított a gazdasági ismétlő iskolák tervének kidolgozására. Gyakorlóterületként a földműves iskola kertjét és a városi műkertet választották, ahová a tervek szerint heti 2 alkalommal jártak volna ki az osztályok, 2 órás gyakorlatra. Az elméleti kertészeti ismereteket télen a városi tantermekben egy szaktanító és a városi műkertész oktatta volna. A tényleges megvalósítás küszöbén azonban több nehézség merült fel, elsősorban az, hogy a város ellenkező irányában lakók számára a műkert és a földművesiskola területe nagyon távol volt, a 2 órás gyakorlat az odavissza úttal együtt félnapjukba került volna. Az iskolaszék erkölcsi szempontból kifogásolhatónak tartotta, hogy 12—15 éves fiúk és lányok ilyen hosszú utat csoportosan, de felügyelet nélkül tegyenek meg. A városi gazdasági ismétlő iskola életbeléptetését ezért elhalasztották és tervbevették, hogy a város két ellenkező végén 2 külön gyakorlóterületet rendeznek be.⁵⁸

A tanyai iskoláknál 1901-ben kezdték meg működésüket a gazdasági ismétlők. A gyakorlati munka csak ott maradt el, ahol váltakozó tanítás folyt, és az ismétlőre csak vasárnap jutott idő, ilyenkor inkább elmélettel foglalkoztak.⁵⁹ A gazdasági oktatás céljára a tanítók 1/4 hold területet készítettek elő, a föld minőségének megfelelően szőlővel, gyümölcsfákkal, zöldségfélékkel ültették be, vagy szántóföldi növények számára hasznosították. Az ismétlő iskolai tanításért 100 korona jövedelemkiegészítést kaptak, városi kollégáikhoz hasonlóan.

A gazdasági oktatást szolgálta — magasabb fokon — az 1872-ben megnyílt gazdasági felső népiskola. Az első 3 évben általános, a 4. évfolyamon gazdasági szaktárgyakat oktattak (kertészet, szőlészet, gyümölcstermelés, állattartás, földművelés, gazdasági üzlettan, könyvvitel stb.) A város 200 hold földet bocsátott az intézmény rendelkezésére, ebből 1878/79-ben 71 holdon gazdálkodtak és két holdon kísérleti telepet rendeztek be. Az is-

57 Tanügyi biz. ülés 1895. jan. 18., VKM körrendelet 1896. dec. 16.

Volta tervek a népiskola valamennyi osztályában történő gazdasági oktatásra is: Határozat a népisk. osztályokban a fatenyésztés tanítása tárgyában. Közs. Isk. sz. ir. 1895. jan. 30. Közs. Isk. sz. ir. BKmL IV 1907. Javaslat a Kecskemét pusztai iskolák telkén felállítandó faiskolára s a gyümölcsfatenyésztés tanítására von. (a mg-i és mezőrendőrségi, 1894. évi törvény 45. §-a alapján).

Korábban Katona Zsigmond javasolta, hogy a pusztai tanítók földjükön létesítsenek faiskolát, amelyhez a város biztosítson csemetéket. Jkv. 1884. febr. 16. Közs. Isk. sz. ir. 1884. BKmL IV 1907.

58 Jkv. 1898. júl. 27. Közs. Isk. sz. ir. BKmL IV 1907.

59 Kiss József tanító levele 1902. nov. 11. A gyümölcsfák kezelésére vasárnap is szívesen oktatná a gyerekeket, de a rendszeres földmunkáktól megkímélné őket: „hisz az én tanítványaim úgy is jóformán ilyenféle praxist űznek évről évre a Míklós szőlőtelepen rendes gyermeknapzám mellett” Közs. Isk. sz. ir. 1902. BKmL IV 1907.

kola a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be, kevés tanulója volt, és közülük is sokan lemorzsolódtak. Nem segített az 1883/84-től bevezetett új tanterv sem, amely megszüntette a 4. osztályt és a gazdasági szaktárgyakat felosztotta a három évfolyam között. A tananyagot 12 év fölötti, 6 osztályt végzett gyermekek számára tervezték. A gazdasági iskola tanulói azonban — amíg nem működött V—VI. osztály — csak négy osztályt végeztek, és később is az elemi iskola leggyengébb tanulói közül kerültek ki. Az iskolát a földterülettel együtt felajánlották az államnak. 1895-ben megnyílt az állami földműves iskola, amelyhez elemi iskolai osztályok is kapcsolódtak.⁶⁰

A kecskeméti községi iskolák fejlesztése és folyamatos munkája az 1911/12-es tanévben a földrengés miatt nem volt zavartalan. Az iskolaépületek legnagyobb része súlyos károkat szenvedett, némelyiket a lakás nélkül maradtak szállásként használták. Ebben a tanévben az egyéb sürgős tennivalók miatt elmaradt a tankötelesek összeírása is. A helyreállítási munkák befejezése után már csak egy tanév volt hátra a békeidőből.

Az I. világháború idején a községi iskolák 80%-át lefoglalták hadikórházak céljaira. Az ismétlődő iskolákat megszüntették, nem tanítottak minden tantárgyat az elemi osztályokban sem, csökkentett óraszámban, kölcsön kapott épületekben folyt a tanítás. (Pl. a Protestáns Egyesület épületében, az Úri Kaszinó nyári helyiségében, a 48-as Kör Czollner téri házában, a főreáliskolában, az Újkollégiumban, a női ipariskola és az izraelita hitközség termeiben stb.) Iskolai célra csak a máriavárosi, Mátyás- és Kurucz-téri iskolák 12 tanterme maradt meg. A tanítók közül sokan hadbavonultak, többen sohasem tértek vissza. A helyettesítéseket a városban és a tanyákon is főleg a tanítónők végezték. A tanítókat gyakran alkalmazták a rekvirálásoknál. A népiskolai tanulókat szederlevél, csalán, hársfavirág stb. gyűjtésére rendelték ki a minisztériumi körlevelek. Ősszel és tavasszal a gazdasági munkák, télen a hiányos ruházat miatt sokan nem jártak iskolába. A gyakran fellépő járványok és a tüzelőhiány miatt hosszú szünetek szakították meg a tanítást.⁶¹ Mindez még az 1918/19-es tanévre is jellemző volt; ilyen körülmények között érte meg a kecskeméti tanítótestület a Monarchia felbomlását, a Nemzeti Tanács megalakulását.⁶²

Kecskemét oktatásügyének az I. világháborúig elért eredményei tükrözik azt a törekvést, amely ezekben az évtizedekben a város fejlesztésében általában megnyilvánult.

⁶⁰ A gazdasági felső népiskola működéséről részletesen tájékoztatnak az intézmény 1872—94 között megjelent értesítői, szerk. Máté Sándor ig.

⁶¹ Évi jel. a közs. népiskolákról 1913/14—1918/19.

⁶² A tanítók közül többen kaptak feladatot a Nemzeti Tanács Népjóléti Bizottságánál. A kecskeméti tanítók esküdtételére nov. 12-én került sor. Közs. Isk. sz. ir. 1918. BKmL IV 1907.

A dualizmus korában — különösen az 1880-as évek elejétől az 1900-as évek elejéig tartó időszakban — a város fejlődése minden területen fellendült. Kecskemét — 1870-től törvényhatósági jogú város — nagy erőfeszítéseket tett a hasonló nagyságrendű és jogú városokkal szembeni hátrányainak behozására. Lakosságának túlnyomó többsége őstermeléssel foglalkozott. Az iparosok és kereskedők száma az országos átlag alatt volt. Csekély iparral rendelkezett, csupán malomipara volt jelentősebb. Néhány üzemének létrehozása is — gyufagyár, téglagyár, gépgyár, konzervgyár — a tárgyalt korszak iparfejlesztési eredményeihez sorolható. A város folytatta korábbi birtokszerző politikáját. A tulajdonában levő területek tekintélyes részét hosszúlejáratú bérletek, parcellázások formájában értékesítette. Az óriási összegeket igénylő városfejlesztéshez így teremtették elő az anyagi fedezetet. A város vezetői szorgalmazták a homokos területek szőlővel való beültetését. A kecskeméti szőlő- és gyümölcskultúra fellendülése és termékeinek világhírűvé válása is ezt az időszakot jellemzi. A közlekedési viszonyokat — s elsősorban a kereskedelmi fejlődéshez nélkülözhetetlen teherszállítást — javította az 1895-ben megépített fülöpszállási helyi érdekű vasút, amelyet 1896-ban a tiszauzi, 1905-ben a lajosmizsei vasútvonal átadása követett. Az 1880-as évek elején folytak a jelentős városrendezési munkák. A falusias külsejű városközpont és környéke 2—3 évtized alatt teljesen megváltozott. A kor neves építészével való együttműködés eredményeként a városképet máig meghatározó szecessziós stílusú épületek létesültek a főtéren és környékén. Erre az időszakra esik a Rákóczi út megnyitása, a városháza, a színház, a Cifrapalota és más középületek átadása. A nagy beruházások között említhetjük az 1897-ben üzembe helyezett villanytelepet is. A következő évtizedek jelentős feladata maradt, de a századforduló idején megkezdték a vízellátás, közművesítés megoldását, a közutak, járdák kiépítését.

Ez a sokirányú fejlesztés a város kulturális életére is jellemző volt. Néhány vonatkozásban Kecskemét a hasonló nagyságú városok között élenjáró szerepet töltött be. A századfordulón olyan kulturális intézményeket hoztak létre városunkban, mint a könyvtár, múzeum, levéltár, művésztelep.

A lehetőségekhez képest folyamatosan gondját viselték az oktatásügynek is. A városban és a tanyákon folyó iskolaépítések időben egybeestek a nagy városrendezési munkákkal. A nehezen előteremtett összegekből mégis tetemes részt fordítottak az iskolaügyre, általában akkora összegeket, amelyekhez hasonlókat a vidéki városok sorában nem találunk. A magas gyermeklétszám és a tanyai lakosság gyarapodása azonban újratermelte a város iskolafejlesztési gondjait, így a nagy erőfeszítések egyelőre csak

a hasonló jelentőségű városok utolérésére irányulhattak. A 6 éven felüli írni-olvasni tudó népesség arányát tekintve Kecskemét még a két világháború között is elmaradt a többi törvényhatósági jogú város mögött. Nem csekély azonban az a fejlődés, amelyet e téren elért ebben az időszakban. Míg 1869-ben a lakosság (városi és tanyai lakosság együttesen) 42,1%-a tudott írni-olvasni, addig 1920-ban 77,2%-a.

A dualizmus korában a város az oktatási intézmények közül elsősorban az elemi iskolák fejlesztése terén tett jelentős előrelépést. Az 1868. évi népoktatási törvény nyomán az elsők között valósította meg a világi iskolai hálózatot. Az ekkor épült iskolák megalapozták a további fejlesztést. A két világháború között a tanyákon folytatták az elemi iskolák építését, a város belterületén pedig a felsőbb iskolák és a szakoktatás bővítésére fordíthattak nagyobb figyelmet. A múlt század végén épült tanyai iskolákat e században is használták, némelyiket a legutóbbi években történt megszüntetéséig. A városban ma is iskolai célt szolgál az ún. I. kerületi (Budai utcai, Petőfi Sándor Általános Iskola), a II. kerületi (Hoffmann János utcai Általános Iskola), a III. kerületi (Czollner téri, Tóth László Általános Iskola), valamint a máriavárosi, a Mátyás téri és a Kurucz téri általános iskola. A volt polgári leányiskola épülete — a színház közelében — ma szintén általános iskola (Zrínyi Ilona Általános Iskola.)

Az elemi népiskolai tanítók számának alakulása

Tanév	Tanítók száma	A tanítók közül		férfi	nő
		városi	tanyai		
		községi iskolában tanított			
1877/78	45	34	11		
1878/79	45	34	11		
1879/80	45	34	11	40	5
1880/81	46	34	12	40	6
1881/82	46	34	12	40	6
1882/83	47	35	12	40	7
1883/84	47	35	12	38	9
1884/85	49	36	13	40	9
1885/86	49	36	13	40	9
1886/87	49	36	13	38	11
1887/88	52	38	14	41	11
1888/89	53	38	15		
1889/90	54	39	15	40	14
1890/91	54	39	15	38	16
1891/92	54	39	15	36	18
1892/93	55	40	15	36	19
1893/94	57	41	16		
1894/95	57	41	16	37	20
1895/96	58	42	16	38	20
1896/97	59	43	16	39	20
1897/98	62	43	19		
1898/99	65	43	22		
1899/1900	68	43	25		
1900/1901	70	44	26	49	21
1901/2	72	44	28	51	21
1902/3	73	45	28	50	23
1903/4	73	45	28	50	23
1904/5	73	45	28		
1905/6	74	45	29	51	23
1906/7	76	46	30	53	23
1907/8	77	47	30		
1908/9	77	47	30	54	23
1909/10	78	48	30		
1910/11	79	49	30	54	25
1911/12	81	49	32		
1912/13	88	51	37	62	26
1913/14	92	55	37	64	28

Megjegyzés: A községi iskolákon kívül is működtek elemi iskolai tanítók. Az államilag segélyezett elemi leányiskolában — 1882/83-tól — 4 tanítónő, ezt megelőzően 1 tanítónő tanított magán elemi leányiskolában; 1910/11-től magán elemi iskolában 2 tanítónő, a matkópusztai rk. népiskolában pedig 1 tanítónő. 1901/2—1904/5-ig 1 tanítót alkalmaztak az állami földműves iskolában működő elemi iskolai osztályok számára.

2. táblázat

A tankötelemek számának alakulása az I. világháborúig

Tankötelemek									
a városban									
Tanév	6—12 éves			12—15 éves			együtt		
	össz.	fiú	lány	össz.	fiú	lány	össz.	fiú	lány
1878/79	3315	1631	1684	1925	936	989	5240	2567	2673
1879/80	3315	1631	1684	1925	936	989	5240	2567	2673
1880/81	2946	1439	1507	907	466	441	3853	1905	1948
1881/82	2946	1440	1506	1224	754	470	4170	2194	1976
1882/83	2845	1413	1432	1262	765	497	4107	2178	1929
1883/84	2839	1444	1395	1421	854	567	4260	2298	1962
1884/85	2958	1451	1507	1139	649	490	4097	2100	1997
1885/86	3045	1490	1555	1248	706	542	4293	2196	2097
1886/87	3159	1578	1581	1122	625	497	4281	2203	2078
1887/88	3216	1600	1616	1088	648	440	4304	2248	2056
1888/89	3310	1663	1647	1174	656	518	4484	2319	2165
1889/90	3341	1694	1647	1287	738	549	4628	2432	2196
1890/91	3388	1686	1702	1364	769	595	4752	2455	2297
1891/92	3440	1732	1708	1545	850	695	4985	2582	2403
1892/93	3720	1833	1887	1488	895	593	5208	2728	2480
1893/94	3774	1878	1896	1535	851	684	5309	2729	2580
1894/95	3941	1970	1971	1705	980	725	5646	2950	2696
1895/96	3948	1970	1978	1678	984	694	5626	2954	2672
1896/97	3937	1939	1998	1804	1046	758	5741	2985	2756
1897/98	3882	1928	1954	1807	999	808	5689	2927	2762
1898/99	3853	1905	1948	1730	1042	688	5583	2947	2636
1899/1900	3706	1820	1886	1852	1099	753	5558	2919	2639
1900/1901	3742	1804	1938	1836	1024	812	5578	2828	2750
1901/2	3743	1816	1927	1840	1034	806	5583	2850	2733
1902/3	3830	1895	1935	1674	924	750	5504	2819	2685
1903/4	3921	1920	2001	1535	873	662	5456	2793	2663
1904/5	4059	2019	2040	1610	872	738	5669	2891	2778
1905/6	4051	2028	2023	1656	960	696	5707	2988	2719
1906/7	4009	2012	1997	1791	1044	747	5800	3056	2744
1907/8	3806	1907	1899	1653	932	721	5459	2839	2620
1908/9	3765	1936	1829	1666	974	692	5431	2910	2521
1909/10	3558	1812	1746	1796	1041	755	5354	2853	2501
1910/11	3464	1746	1718	2107	1242	865	5571	2988	2583
1911/12	(a földrengés miatt nem volt összeírás)								
1912/13	3737	1900	1837	1663	880	783	5400	2780	2620
1913/14	4036	2046	1990	1808	993	815	5844	3039	2805

Megjegyzés: A tankötelemek évenkénti összeírása 1880-tól volt rendszeres. Addig az 1870-es népszámlálás adatait vette alapul az iskolaszék

2. táblázat folytatása

tankötelesek									tankötelesek		
a tanyákon									a városban és a tanyákon együtt		
6—12 éves			12—15 éves			együtt			0—15 éves		
össz.	fiú	lány	össz.	fiú	lány	össz.	fiú	lány	össz.	fiú	lány
2401	1195	1206	1115	577	538	3516	1772	1744	8756	4339	4417
2401	1195	1206	1115	577	538	3516	1772	1744	8756	4339	4417
összeírás folyamatban											
2331	1146	1185	691	385	306	3022	1531	1491	7192	3725	3467
2407	1204	1203	843	469	374	3250	1673	1577	7357	3851	3506
2321	1185	1136	895	489	406	3216	1674	1542	7476	3972	3504
2261	1177	1084	856	459	397	3117	1636	1481	7214	3736	3478
2549	1308	1241	915	482	433	3464	1790	1674	7757	3986	3771
2536	1322	1214	949	517	432	3485	1839	1646	7766	4042	3724
2528	1320	1208	882	480	402	3410	1800	1610	7714	4048	3666
2675	1359	1316	995	552	443	3670	1911	1759	8154	4230	3924
2704	1375	1329	1058	587	471	3762	1962	1800	8390	4394	3996
2870	1477	1393	1121	593	528	3991	2070	1921	8743	4525	4218
3028	1515	1513	1257	654	603	4285	2169	2116	9270	4751	4519
3403	1689	1714	1230	626	604	4633	2315	2318	9841	5043	4798
3471	1703	1768	1137	595	542	4608	2298	2310	9917	5027	4890
3605	1803	1802	1490	770	720	5095	2573	2522	10741	5523	5218
3831	1943	1888	1597	819	778	5428	2762	2666	11054	5716	5338
3821	1918	1903	1660	869	791	5481	2787	2694	11222	5772	5450
3868	1979	1889	1782	923	859	5650	2902	2748	11339	5829	5510
3998	2023	1975	1850	940	910	5848	2963	2885	11431	5910	5521
4234	2158	2076	2004	1064	940	6238	3222	3016	11796	6141	5655
4445	2266	2179	2045	1103	942	6490	3369	3121	12068	6197	5871
4539	2312	2227	2105	1154	951	6644	3466	3178	12227	6316	5911
4770	2415	2355	2083	1132	951	6853	3547	3306	12357	6366	5991
4920	2444	2476	2097	1077	1020	7017	3521	3496	12473	6314	6159
4892	2434	2458	2003	1003	1000	6895	3437	3458	12564	6328	6236
5007	2484	2523	2082	1043	1039	7089	3527	3562	12796	6515	6281
5152	2574	2578	2080	1046	1034	7232	3620	3612	13032	6676	6356
5353	2741	2612	2084	1050	1034	7437	3791	3646	12896	6630	6266
5126	2647	2479	2055	1072	983	7181	3719	3462	12612	6629	5983
5153	2642	2511	2200	1146	1054	7353	3788	3565	12707	6641	6066
4911	2528	2383	2025	1050	975	6936	3578	3358	12507	6566	5941
									12600		
5706	2958	2748	2268	1209	1059	7974	4167	3807	13374	6947	6427
5004	2526	2478	2141	1206	935	7145	3732	3413	12989	6771	6218

6—15 éves tanulók száma tanintézetenként és tanévenként

Tanév		1877/78	1878/79	1879/80
Tankötelesek a városban és a tanyákon együtt 6—15 éves korig	fiú		4339	4339
	lány		4417	4417
	össz.		8756	8756
Iskolába járt: Községi elemi iskolába a városban	fiú		1214	1220
	lány		1104	1157
	össz.	2257	2318	2377
Magán elemi leányisk. a városban		6	21	29
Államilag segélyezett el. leányisk. Községi elemi iskolába a tanyákon	fiú		231	233
	lány		218	204
	össz.	497	449	437
Matkópusztai rk. el. iskolába	fiú			
	lány			
	össz.			
Fm. iskolával képes. el. iskolába				
Ismétlő iskolába a városban	fiú	269	276	306
	lány			
	össz.	269	276	
Ismétlő iskolába a tanyákon	fiú			
	lány			
	össz.			
Matkópusztai rk. ism. isk.	fiú			
	lány			
	össz.			
Fm. isk. képes. ism. isk.	fiú			
	lány			
	össz.			
Gazdasági felső népiskolába		31	34	45
Alsófokú ipar- és keresk. isk.				
Városi felsőkeresk. isk.				
Polgári leányisk.		75	83	76
a 3 középiskolába		260	231	219
Siketnémák intézetébe	fiú			
	lány			
	össz.			
Pócsy-féle magániskolába	fiú			
	lány			
	össz.			
Áll. kisegítő iskolába	fiú			
	lány			
	össz.			
ISKOLÁBA JÁRT ÖSSZESEN:	fiú	2039	1986	2023
	lány	1356	1426	1466
	össz.	3395	3412	3489
A tankötelesek számának %-ában:	fiú		45,7%	46,6%
	lány		32,3	33,2
	össz.		38,9	39,8

3. táblázat folytatása

1880/81	1881/82	1882/83	1883/84	1884/85	1885/86	1886/87	1887/88	1888/89	1889/90
	3725 3467 7192	3851 3506 7357	3972 3504 7476	3736 3478 7214	3986 3771 7757	4042 3724 7766	4048 3666 7714	4230 3924 8154	4394 3996 8390
1272 1218 2490	1423 1433 2856	1430 1383 2813	1349 1350 2699	1315 1311 2626	1346 1336 2682	1392 1354 2746	1452 1347 2799	1486 1384 2870	1534 1429 2963
33	19								
		108	146	153	150	154	151	145	139
242 193 435	379 321 700	435 412 847	450 396 846	481 407 888	530 449 979	544 425 969	577 483 1060	613 539 1152	611 517 1128
266	337	424 339 463	69 290 359	82 271 353	86 270 356	92 261 353	84 212 296	109 309 418	140 383 523
	102 69 171	122 82 204	126 123 249	127 121 248	137 119 256	145 105 250	127 113 240	162 111 273	173 124 297
24	43	30	54	42	69	68	62	44	43
			337	199	174	215	212	214	208
94 367	118 356	106 329	110 327	126 341	130 380	135 356	142 349	132 357	126 402
2171 1538 3709	2640 1960 4600	2770 2430 5200	2712 2415 5127	2587 2389 4976	2680 2454 5134	2812 2434 5246	2863 2448 5311	2985 2620 5605	3111 2718 5829
	70,9% 56,5 64,0	71,9% 69,3 70,7	68,3% 68,9 68,6	69,2% 68,7 69,0	67,2% 65,1 66,2	69,6% 65,3 67,4	70,7% 66,8 68,8	70,6% 66,8 68,7	70,8% 68,0 69,5

3. táblázat folytatása

		1890/91	1891/92	1892/93
Tankötelesek a városban és a tanyákon együtt 6—15 éves korig	fiú lány össz.	4525 4218 8743	4751 4519 9270	5043 4798 9845
Iskolába járt: Községi elemi iskolába a városban	fiú lány össz.	1503 1419 2922	1531 1457 2988	1556 1526 3082
Magán elemi leányisk. a városban				
Államilag segélyezett el. leányisk.		146	164	160
Községi elemi iskolába a tanyákon	fiú lány össz.	627 546 1173	654 556 1210	712 614 1326
Matkópusztai rk. el. iskolába	fiú lány össz.			
Fm. iskolával kapcs. el. iskolába				
Ismétlő iskolába a városban	fiú lány össz.	122 379 501	160 405 565	137 372 509
Ismétlő iskolába a tanyákon	fiú lány össz.	163 144 307	200 161 361	230 193 423
Matkópusztai rk. ism. isk.	fiú lány össz.			
Fm. isk. kapcs. ism. isk.	fiú lány össz.			
Gazdasági felső népiskolába		40	41	57
Alsófokú ipar- és keresk. isk.		252	262	306
Városi felsőkeresk. isk.				
Polgári leányisk.		125	129	148
a 3 középiskolába		406	422	455
Siketnémák intézetébe	fiú lány össz.			
Pócsy-féle magániskolába	fiú lány össz.			
Áll. kiegészítő iskolába	fiú lány össz.			
ISKOLÁBA JÁRT ÖSSZESEN:	fiú lány össz.	3113 2759 5872	3270 2872 6142	3453 3013 6466
A tankötelesek számának %-ában:	fiú lány össz.	68,8% 65,4 67,2	68,8% 63,6 66,3	68,5% 62,2 65,7

3. táblázat folytatása

1893/94	1894/95	1895/96	1896/97	1897/98	1898/99	1899/1900	1900/1901	1901/2	1902/3
5027	5523	5716	5772	5829	5910	6141	6197	6316	6366
4890	5218	5338	5450	5510	5521	5655	5871	5911	5991
9917	10741	11054	11222	11339	11431	11796	12068	12227	12357
1625	1669	1627	1647	1618	1626	1656	1664	1681	1745
1532	1497	1488	1442	1492	1479	1474	1492	1497	1547
3157	3166	3115	3089	3110	3105	3130	3156	3178	3292
152	161	169	180	196	185	226	217	231	232
723	725	723	736	816	964	1021	1044	1001	1064
654	619	604	592	702	813	928	951	926	1001
1377	1344	1327	1328	1518	1777	1949	1995	1927	2065
								11	11
								15	10
								26	21
139	145	267	186	197	187	160	173	187	200
393	221	242	443	486	494	508	521	502	554
532	486	509	629	683	681	723	694	689	754
293			312	349	406	411	459	468	533
219			274	279	302	312	346	359	441
512			586	628	708	723	805	827	974
								6	
								3	3
								9	3
21	5								
259	323	369	393	384	398	366	354	343	372
164	199	237	238	234	229	263	258	276	252
453	488	505	492	514	517	533	525	541	518
							10	9	10
							2	2	5
							12	11	15
3513	3620	3641	3766	3878	4098	4147	4229	4247	4453
3114	3085	3096	3169	3398	3502	3711	3787	3811	4045
6627	6705	6737	6935	7267	7600	7858	8016	8058	8498
70,0%	65,5%	63,7%	65,7%	66,5%	69,3%	67,5%	68,2%	67,2%	69,9%
63,7	59,1	58,0	58,1	61,5	63,4	65,6	64,5	64,5	67,5
66,8	62,4	61,0	61,8	64,1	66,5	66,6	66,4	65,9	68,8

3. táblázat folytatása

		1903/4	1904/5	1905/6
Tankötelesek a városban és a tanyákon együtt 6—15 éves korig	fiú lány össz.	6314 6159 12473	6328 6236 10564	6515 6281 12796
Iskolába járt: Községi elemi iskolába a városban	fiú lány össz.	1763 1591 3354	1789 1640 3429	1792 1556 3348
Magán elemi leányisk. a városban				
Államilag segélyezett el. leányisk. Községi elemi iskolába a tanyákon	fiú lány össz.	239 1158 1078 2236	237 1103 1066 2169	238 1140 1125 2265
Matkópusztai rk. el. iskolába	fiú lány össz.	19 11 30		
Fm. iskolával kapcs. el. iskolába				
Ismétlő iskolába a városban	fiú lány össz.	205 534 739	226 558 784	198 558 756
Ismétlő iskolába a tanyákon	fiú lány össz.	484 433 917	472 409 881	477 460 937
Matkópusztai rk. ism. isk.	fiú lány össz.			
Fm. isk. kapcs. ism. isk.	fiú lány össz.	3 3 3		
Gazdasági felső népiskolába				
Alsófokú ipar- és keresk. isk.		322	352	381
Városi felsőkeresk. isk.				
Polgári leányisk. a 3 középiskolába		262 517	257 524	291 553
Siketnémák intézetébe	fiú lány össz.	23 14 37	29 17 46	31 18 49
Pócsy-féle magániskolába	fiú lány össz.			
Áll. kisegítő iskolába	fiú lány össz.			
ISKOLÁBA JÁRT ÖSSZESEN:	fiú lány össz.	4491 4165 8656	4495 4184 8679	4572 4246 8818
A tankötelesek számának %-ában:	fiú lány össz.	71,1% 67,6 69,4	71,0% 67,1 69,1	70,7% 67,6 68,9

3. táblázat folytatása

1906/7	1907/8	1908/9	1909/10	1910/11	1911/12	1912/13	1913/14	1914/15	1915/16
6676	6630	6629	6641	6566		6947	6741		
6356	6266	5983	6066	5941		6427	6218		
3032	12896	12612	12707	12507	12600	13374	12989	13000	13000
1857	1875	1842	1736	1699	1521	1624	1711	950	1106
1533	1532	1512	1427	1436	1377	1368	1509	830	873
3390	3407	3354	3163	3135	2898	2992	3220	1780	1979
231	240	240	277	237	224	217	235		
1195	1239	1204	1237	1231	1362	1448	1463	1018	911
1166	1164	1149	1161	1162	1131	1301	1377	910	810
2361	2403	2353	2398	2483	2493	2749	2840	1928	1721
	41	51	35	39	41	29	30		
	23	27	22	28	24	21	18		
	64	78	57	67	65	50	48		
179	189	207	141	128	143	154	137		
530	488	424	379	368	309	371	333		
709	677	631	520	496	452	525	470		
460	515	525	495	494	463	603	675		
417	468	461	458	499	485	539	551		
877	983	986	953	993	948	1142	1226		
						9	9		
						8	10		
						17	19		
420	409	436	489	495	329	331	390		
312	309	316	330	5	13	41	32		
545	474	502	512	326	292	305			
39	35	43	41	428	489	458			
22	28	31	31	44	35	34	51		
				26	32	26	34		
61	63	74	72	70	67	60	85		
				6	10	22	15		
				4	5	7	8		
				10	15	29	23		
						33	43		
						20	27		
4695	4777	4810	4686	4659	4406	4765	5060	1968	
4211	4252	4160	4085	4086	3879	4204	4484	1740	
8906	9029	8970	8771	8745	8285	8969	9544	3708	3700
70,3%	72,1%	72,6%	70,6%	80,1%		68,6%	75,0%		
66,3	67,9	69,6	67,3	68,8		65,4	72,1		
68,3	70,0	71,8	69,0	69,9	65,8	67,0	73,5	28,5*	28,5

*A világháború éveiben csak a községi iskolák tanulóiról készült kimutatás

4. táblázat

A városi és tanyai tankötelesek közül beiskolázott tanulók %-os aránya tanévenként és korosztályonként

Tanév	Városi tankötelesek		Tanyai tankötelesek	
	6—12 évesek	12—15 évesek	6—12 évesek	12—15 évesek
	közül iskolába járt			
	%	%	%	%
1878/79	70,5	32,4		
1879/80	72,5	33,5	18,2	
1880/81	85,6	44,6		
1881/82	90,5	69,7	38,9	24,7
1882/83	96,7	89,7	42,9	33,2
1883/84	99,0	74,2		
1884/85	91,7	80,5	44,6	39,1
1885/86	89,3	67,3	41,7	40,2
1886/87	90,3	77,2	46,4	36,4
1887/88	88,9	76,3	50,6	38,2
1888/89	87,7	82,9	51,1	35,7
1889/90	90,7	84,3	48,5	37,6
1890/91	87,3	81,1	48,1	37,8
1891/92	90,1	78,3	45,2	36,9
1892/93	87,5	77,0	47,7	35,6
1893/94	86,8	75,7	48,0	45,6
1894/95	84,2	74,0	43,4	37,7
1895/96	83,9	74,2	42,0	35,0
1896/97	84,3	78,0	40,3	
1897/98	86,7	80,1	44,4	41,1
1898/99	85,6	80,7	50,0	49,0
1899/1900	85,2	79,3	53,2	48,8
1900/1901	84,9	76,9	53,2	51,9
1901/1902	86,6	77,9	51,3	50,0
1902/1903	88,2	82,8	51,9	60,2
1903/1904	87,8	81,8	56,1	57,0
1904/1905	86,9	81,9	55,0	56,8
1905/1906	85,1	80,0	57,2	56,6
1906/1907	86,1	78,3	57,6	52,1
1907/1908	89,5	78,6	59,1	55,6
1908/1909	89,2	79,7	60,1	58,3
1909/1910	88,2	74,1	63,7	58,1
1910/1911	88,1	78,2	63,6	59,9
1912/1913	95,1	78,7	67,0	66,9
1913/1914	91,1	77,3	69,3	67,7

5. táblázat

A tanulók osztályonkénti megoszlása a városi és a tanyvai községi iskolákban

Tanév	összes létszám	városi iskolák											
		I.		II.		III.		IV.		V.		VI.	
		osztályok létszáma és százalékos aránya											
			%		%		%		%		%		%
1878/79	2318	1246	53,8	520	22,4	336	14,4	216	9,3	—	—	—	—
1879/80	2377	1105	46,5	586	24,6	413	17,4	273	11,5	—	—	—	—
1880/81	2490	1013	46,7	699	28,1	474	19,4	204	8,2	—	—	—	—
1881/82	2856	1146	40,1	654	22,9	615	21,5	341	11,9	—	—	—	—
1882/83	2813	1018	36,2	784	27,9	596	21,2	415	14,7	—	—	—	—
1883/84	2699	929	34,4	711	26,3	631	23,4	394	14,6	34	1,3	—	—
1884/85	2626	894	34,0	698	26,6	579	22,0	415	15,8	40	1,5	—	—
1885/86	2682	933	34,8	664	24,7	582	21,7	440	16,4	63	2,3	—	—
1886/87	2746	1018	37,0	667	24,2	566	20,6	426	15,5	69	2,5	—	—
1887/88	2799	997	34,9	766	27,3	580	20,7	397	14,2	79	2,8	—	—
1888/89	2870	981	31,1	702	24,4	648	22,5	400	13,9	139	4,8	—	—
1889/90	2963	960	32,3	720	24,3	638	21,5	498	16,8	147	4,9	—	—
1890/91	2922	920	31,4	705	24,1	654	22,4	459	15,7	184	6,3	—	—
1891/92	2988	911	30,4	741	24,7	639	21,4	482	16,1	179	5,9	36	1,2
1892/93	3082	942	30,5	762	24,7	690	22,3	460	14,9	189	6,1	39	1,2
1893/94	3157	973	30,8	756	23,9	649	20,5	505	15,9	214	6,7	60	1,9
1894/95	3166	987	31,2	786	24,8	653	20,6	485	15,3	193	6,0	62	1,9
1895/96	3115	996	32,0	764	24,5	673	21,6	454	14,6	172	5,5	56	1,8
1896/97	3089	991	32,1	750	25,2	639	20,7	479	15,5	178	5,7	52	1,7
1897/98	3110	994	32,0	778	25,0	647	20,8	481	15,5	165	5,3	45	1,4
1898/99	3105	1029	33,1	771	24,8	626	20,8	468	15,1	171	5,5	40	1,3
1899/1900	3130	997	31,8	822	26,3	619	19,8	476	15,2	174	5,5	42	1,3
1900/1901	3156	1021	32,4	813	25,8	661	20,9	442	14,0	174	5,5	45	1,4
1901/2	3158	899	28,3	860	27,1	680	21,4	506	15,9	184	5,8	49	1,5
1902/3	3292	990	30,1	808	24,6	709	21,5	529	16,1	215	6,5	41	1,2
1903/4	3354	986	29,4	888	26,5	694	20,7	539	16,1	199	5,9	48	1,4
1904/5	3429	997	29,8	863	25,2	739	21,5	560	16,3	221	6,4	49	1,4
1905/6	3348	953	27,9	843	25,2	732	21,9	548	16,4	212	6,3	60	1,8
1906/7	3390	1011	30,0	821	24,2	710	21,0	549	16,1	244	7,1	55	1,6
1907/8	3407	960	28,2	855	25,0	727	21,4	546	16,0	256	7,5	63	1,8
1908/9	3354	968	28,9	809	24,1	737	21,9	545	16,2	225	6,8	70	2,0
1909/10	3163	901	28,4	777	24,5	666	21,0	517	16,3	222	7,0	80	2,5
1910/11	3135	881	28,1	783	24,9	684	21,8	501	15,9	286*	9,1	—	—
1911/12	2898	835	28,3	745	25,7	632	21,8	449	15,4	237	8,1	—	—
1912/13	2992	874	29,2	761	25,4	625	20,8	489	16,3	243	8,1	—	—
1913/14	3191	968	30,3	778	24,3	654	20,1	513	16,0	278	8,7	—	—

5. táblázat folytatása

tanyai iskolák										
Összes létszám	I.		II.		III.		IV.		V.-VI.	
	osztályok létszáma és százalékos aránya									
		%		%		%		%		%
449	277	61,7	112	24,9	50	11,1	9	2,0	—	
437	279	63,8	80	18,3	61	13,9	17	3,9	—	
435	295	67,8	94	21,6	38	8,7	8	1,8	—	
700	514	73,4	136	19,4	36	5,1	14	1,2	—	
847	587	69,3	174	20,5	73	8,6	13	1,5	—	
846	496	58,6	208	24,6	108	12,7	34	4,0	—	
888	433	48,7	289	32,5	118	13,3	48	5,4	—	
979	471	48,1	260	26,5	194	19,8	54	5,5	—	
969	406	41,9	276	28,5	193	19,9	94	9,7	—	
1060	471	44,4	276	26,0	200	18,8	113	10,6	—	
1152	528	45,8	305	26,4	197	17,1	122	10,6	—	
1128	452	40,0	338	30,0	203	18,0	135	12,0	—	
1173	480	38,5	310	26,4	240	20,4	143	12,2	—	
1210	569	47,0	267	22,0	217	17,9	157	13,0	—	
1326	566	42,7	399	30,1	209	15,7	152	11,4	—	
1377	568	41,2	385	27,9	288	20,9	136	9,1	—	
1344	510	37,3	404	30,1	276	20,5	163	12,1	—	
1327	506	38,1	378	28,5	282	21,3	161	12,1	—	
1328	512	38,6	405	30,5	241	18,1	170	12,8	—	
1518	669	44,1	425	28,0	252	16,6	165	10,9	7	0,5
1777	750	42,2	551	31,0	296	16,7	168	9,5	12	0,6
1949	787	40,4	626	32,1	340	17,4	163	8,4	33	1,7
1995	770	38,6	623	31,2	406	20,4	163	8,2	33	1,7
1927	695	36,1	594	30,8	412	21,3	197	10,2	29	1,5
2065	776	37,6	633	30,7	397	19,2	223	10,8	36	1,7
2236	907	40,6	626	28,0	457	20,4	216	9,7	30	1,3
2170	755	34,8	706	32,5	436	20,0	232	10,7	41	1,9
2265	884	39,0	619	27,3	483	21,7	244	10,8	35	1,6
2361	877	37,1	754	31,9	437	18,5	259	10,9	34	1,4
2403	850	35,3	730	30,3	539	22,4	229	9,5	55	2,2
2353	833	35,4	662	28,1	528	22,4	293	12,4	37	1,5
2398	929	38,7	661	27,5	475	19,8	285	11,8	48	2,0
2483	885	35,6	782	21,4	485	19,5	279	11,2	52	2,1
2493	851	34,1	736	29,5	575	23,0	267	10,7	64	2,5
2688	985	36,6	768	28,5	590	21,9	311	11,5	34	1,2
2840	1010	35,5	869	30,5	582	20,4	325	11,4	54	1,9

*és a következő 3 szám az V—VI. oszt. létszámát együtt adja meg

Az iskolába járó tanulók vallás szerinti megoszlása

Tanév	Iskolába járók összesen	ebből									
		r. kat.		gör. kel.		ref.		ev.		izr.	
		vallású tanulók száma									
			%		%		%		%		%
1878/79	3412	1895	55,5	9	0,2	1120	32,8	66	1,9	322	9,4
1879/80	3489	2007	57,5	6	0,2	1108	31,7	67	1,9	301	8,6
1880/81	3689	2113	57,5	16	0,4	1157	31,1	73	1,9	330	8,8
1881/82	4600	2760	60,0	16	0,3	1411	30,6	80	1,7	333	7,2
1882/83	5200	3141	60,4	19	0,3	1580	30,4	84	1,6	376	7,2
1883/84	5127	3138	61,2	18	0,3	1538	29,9	76	1,4	357	6,9
1884/85	4976	3023	60,7	17	0,3	1491	29,9	72	1,4	373	7,4
1885/86	5134	3156	61,4	12	0,2	1548	30,1	65	1,2	353	6,8
1886/87	5246	3218	61,3	12	0,2	1560	29,7	76	1,4	380	7,2
1887/88	5311	3316	62,4	9	0,2	1531	28,8	87	1,6	368	6,9
1888/89	5605	3491	62,3	14	0,2	1629	29,1	96	1,7	375	6,7
1889/90	5829	3650	62,6	16	0,2	1693	29,0	81	1,4	389	6,6
1890/91	5872	3699	63,0	18	0,3	1690	28,8	76	1,3	389	6,6
1891/92	6142	3880	63,2	24	0,4	1744	28,4	85	1,4	409	6,6
1892/93	6466	4164	64,4	20	0,3	1795	27,7	91	1,4	396	6,1
1893/94	6627	4306	65,0	15	0,2	1817	27,4	104	1,5	385	5,8
1894/95	6705	4332	64,6	13	0,2	1853	27,6	120	1,8	387	5,7
1895/96	6737	4310	63,9	16	0,2	1891	28,1	128	1,9	392	5,8
1896/97	6935	4482	64,6	22	0,3	1928	27,8	127	1,8	376	5,4
1897/98	7267	4747	65,3	10	0,1	2009	27,6	133	1,8	366	5,0
1898/99	7600	5035	66,2	15	0,1	2060	26,3	135	1,7	349	4,6
1899/1900	7858	5281	67,2	27	0,3	2072	26,3	142	1,8	333	4,2
1900/1901	8016	5454	68,0	29	0,3	2069	25,8	158	1,9	303	3,7
1901/2	8058	5462	67,8	37	0,5	2087	25,9	155	1,9	314	3,9
1902/3	8498	5844	68,7	38	0,4	2151	25,3	148	1,7	313	3,6
1903/4	8656	5947	68,7	44	0,5	2174	25,1	159	1,8	329	3,8
1904/5	8679	5976	68,9	60	0,7	2143	24,7	150	1,7	345	3,9
1905/6	8818	6042	68,5	51	0,5	2200	24,9	158	1,8	362	4,1
1906/7	8906	6094	68,4	60	0,6	2195	24,6	167	1,9	384	4,3
1907/8	9029	6240	69,1	60	0,6	2188	24,2	159	1,8	373	4,1
1908/9	8970	6188	68,9	51	0,6	2184	24,3	153	1,7	386	4,3
1909/10	8771	5979	68,2	62	0,7	2176	24,8	161	1,8	382	4,4
1910/11	8745	6018	68,8	53	0,6	2168	24,8	145	1,7	352	4,0
1911/12	8285	5715	68,9	23	0,3	2052	24,8	128	1,5	356	4,3
1912/13	8969	6331	70,6	37	0,4	2127	23,7	126	1,4	339	3,8
1913/14	9544	6763	70,9	43	0,5	2211	23,9	147	1,5	368	3,9

Tanév	Iskolába járt a																				
	r. kat.			gör. kat.			gör. kel.			ref.			ev.			unit.			izr.		
	tanköt.	járt	%	tanköt.	járt	%	tanköt.	járt	%	tanköt.	járt	%	tanköt.	járt	%	tanköt.	járt	%	tanköt.	járt	%
	tankötelesek közül																				
1882/83	4870	3141	64,5				22	19	86,3	1977	1580	79,4	95	84	88,4				385	376	97,6
1883/84	4963	3138	63,2				22	18	81,8	2015	1538	76,3	104	76	73,0				372	357	95,9
1884/85	4806	3023	62,9				19	17	89,4	1912	1491	77,9	93	72	77,4				384	373	97,1
1885/86	5168	3156	63,0				12	12	100,	2086	1548	72,4	95	65	68,4				396	353	89,1
1886/87	5239	3218	61,4				12	12	100,	2023	1560	77,1	100	76	76,0				392	380	96,9
1887/88	5144	3316	64,4				11	9	81,8	2056	1531	74,4	108	87	80,5				395	368	93,1
1888/89	5552	3491	62,8				15	14	93,3	2090	1629	77,9	97	96	99,0				400	375	93,7
1889/90	5729	3650	63,7				17	16	94,1	2131	1693	79,4	96	81	84,3				417	389	93,2
1890/91	6001	3699	61,6				18	18	100,	2208	1690	76,5	101	76	75,2				415	389	93,7
1891/92	6358	3880	61,2				25	24	96,0	2369	1744	73,6	101	85	84,1				417	409	98,0
1892/93	6855	4164	60,7				20	20	100,	2417	1795	74,2	118	91	77,1				431	396	91,8
1893/94	6898	4306	62,4				15	15	100,	2451	1817	74,1	124	104	83,8				429	385	89,7
1894/95	7498	4332	57,7				14	13	92,8	2653	1853	69,8	153	120	78,4				423	387	91,5
1895/96	7772	4311	55,5				15	15	100,	2671	1891	70,8	168	128	76,2				428	392	91,5
1896/97	7892	4483	56,8				21	21	100,	2724	1928	70,8	168	127	75,6				417	376	90,2
1897/98	8026	4748	59,1				9	9	100,	2739	2009	73,3	173	133	76,8	2	2	100,	390	366	93,8
1898/99	8139	5035	61,9				15	15	100,	2728	2060	75,5	166	135	81,3	6	6	100,	377	349	92,6
1899/1900	8430	5281	62,6	12	12	100,	15	15	100,	2803	2072	73,9	158	142	89,8	3	3	100,	375	333	88,8
1900/1901	8657	5454	63,0	21	20	95,2	9	9	100,	2841	2069	72,8	196	157	80,6	3	3	100,	341	303	88,8
1901/2	8791	5462	62,1	30	29	96,6	8	8	100,	2851	2087	73,2	195	155	79,5	3	3	100,	349	314	90,0
1902/3	8982	5844	65,1	31	30	96,7	10	8	80,0	2813	2151	76,5	185	148	80,0	4	4	100,	332	313	94,3
1903/4	9012	5947	66,0	31	31	100,	11	11	100,	2870	2174	75,7	196	159	81,1	5	5	100,	348	329	94,5
1904/5	9079	5976	65,8	38	34	89,5	26	26	100,	2872	2143	74,6	176	150	85,0	6	5	83,3	367	345	94,0
1905/6	9209	6042	65,6	41	41	100,	10	10	100,	2957	2200	74,4	186	158	85,0	6	5	83,3	387	362	93,5
1906/7	9467	6094	64,4	34	33	97,0	28	27	96,4	2893	2195	75,8	196	167	87,0	6	6	100,	413	384	93,0
1907/8	9335	6240	66,8	43	41	95,3	21	19	90,4	2883	2188	75,8	195	159	81,5	25	9	36,0	394	373	94,6
1908/9	9156	6188	67,5	37	37	100,	14	14	100,	2801	2184	77,9	184	153	83,1	15	8	53,3	405	386	95,2
1909/10	8916	5979	67,0	43	42	97,6	20	20	100,	2846	2176	76,4	203	161	79,3	11	11	100,	404	382	94,5
1910/11	8825	6018	68,1	38	37	97,3	16	16	100,	2769	2168	78,2	172	145	84,3	9	9	100,	383	352	91,9
1911/12		5715			13									128			11			356	
1912/13	9251	6331	68,4	26	24	92,3	14	13	92,8	2677	2127	79,4	151	126	83,4	9	9	100,	358	339	94,6
1913/14	9264	6763	73,0	27	26	96,2	17	17	100	2665	2221	83,3	177	147	83,0	12	12	100,	374	368	98,3

8. táblázat

A községi elemi iskolák heti órarendje

<i>1879/80</i>	I.	II.	III.	IV. oszt.
Írás és olvasás	8	6	6	5
Beszéd- és értelemgyakorlatok	3	3	—	4
Nyelvtan	—	2	4	—
Számтан	5	5	5	5
Földrajz	—	—	2	2
Rajz	—	—	2	2
Ének	1	1	1	2
Összesen:	17	17	20	20 óra

(Minden osztály részesült vallásoktatásban.

Eltérés a miniszteri tantervtől: a III—IV. osztályban 1—1 rajzórával kevesebb volt.

Önként jelentkező lányok számára heti két alkalommal volt kézimunka.

Testgyakorlást csak nyáron végeztek.)

<i>1891/92</i>	I.	II.	III.	IV.	V.	V—VI.
Hit- és erkölcstan	2	2	2	2	2	2
Írás és olvasás	8	6	6	5	3	3
Beszéd- és ért. gy.	3	3	—	—	—	—
Nyelvtan és fogalmazás	—	2	4	4	2	2
Számтан	5	5	5	5	4	3
Földrajz	—	—	2	2	2	2
Rajz	—	—	2	2	2	2
Ének	1	1	1	2	1	1
Hazai történelem	—	—	—	—	2	2
Természettan	—	—	—	—	2	—
Természetrájz	—	—	—	—	2	2
Természettan és vegytan	—	—	—	—	—	3
Egészségtan	—	—	—	—	1	1
Összesen:	19	19	22	22	23	23 óra

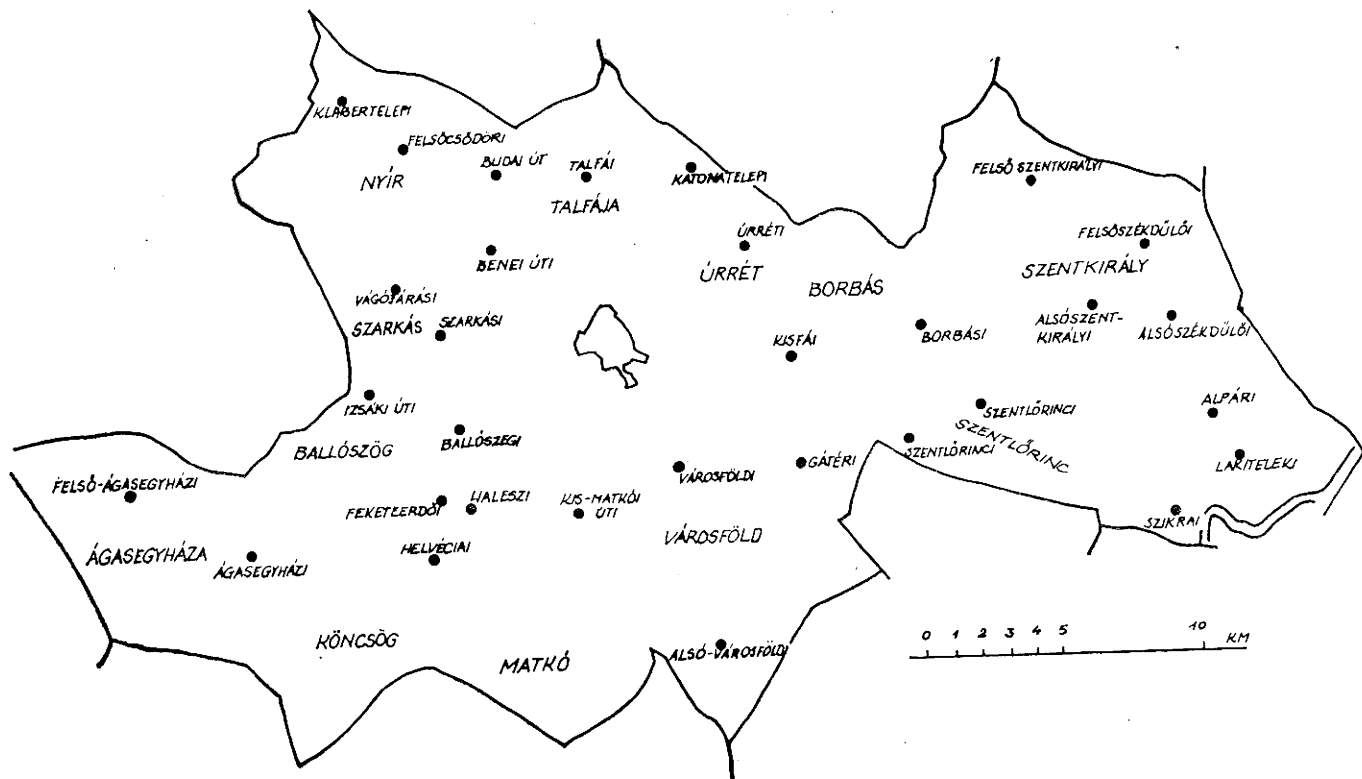
1895/96

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI. oszt-
Hit- és erkölcsstan	2	2	2	2	2	2
Írás és olvasás	8	7	6	5	3	3
Beszéd- és ért. gyak.	3	2	—	—	—	—
Számтан	5	5	5	5	4	4
Ének	1	1	1	2	1	1
Nyelvtan és fogalmazás	—	2	4	4	2	2
Földrajz	—	—	2	2	2	2
Rajz	—	—	2	2	2	2
Hazai történelem	—	—	—	—	2	2
Természettan	—	—	—	—	2	—
Természetrájz	—	—	—	—	2	2
Egészségtan	—	—	—	—	1	1
Alkotmánytan (fiúknak)	—	—	—	—	1	1
	—	—	—	—	—	2
Összesen:	19	19	22	22	24	24 óra

(A III—IV—V—VI. osztályos fiúk számára a nyári hónapokban volt heti 2 testnevelés óra. A lányok kézimunkát is tanultak.)

1908/9

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Hit- és erkölcsstan	2	2	2	2	2	2
Beszéd- és értelemgyak.	2	2	—	—	—	—
Írás és olvasás	8	—	—	—	—	—
Ütemes írás (szépírás)	1	1	1	1	1/2	1/2
Helyesírási gyakorlatok	—	1	1	1	1/2	1/2
Fogalmazás és javítás	—	—	1	1	1/2	1/2
Olvasás	—	5	5	4	2 1/2	2 1/2
Nyelvtan	—	2	1	2	1	1
Számтан	5	5	5	5	4	4
Földrajz	—	—	2	2	2	2
Hazai történelem	—	—	—	—	2	2
Természettan és vegytan	—	—	—	—	—	1
Természetrájz	—	—	—	—	2	2
Gazdaságtan	—	—	—	—	1	1
Alkotmánytan	—	—	—	—	1/2	1
Ének	1	1	1	2	1	1
Rajz	1	1	2	2	2	2
Kézimunka (lányoknak)	—	—	2	1 1/2	1 1/2	1 1/2
Összesen:	20	20	23	23 1/2	24	25 1/2 óra

Kecskemét tanyai iskolái 1913-ban. (A monostori és a pusztaszeri iskolák kivételével.)

IRODALOM

- ASZTALOS, 1935 ASZTALOS József: Kecskemét város közoktatásügye in.: Kecskemét város statisztikai megvilágításban (Klly. Magyar Statisztikai Szemle 1935. XIII. évf. 5. sz.) Bp. 1935. 87—92.
- EMLÉKIRAT, 1875 EMLÉKIRAT azon kérdés fölött, megtartsa-e a kecskeméti r. kat. egyház a felekezeti népiskolákat vagy belépjen a községi közös iskolákba? Kecskemét, 1875.
- JOSZT (JOÓS), 1928 JOSZT (JOÓS) Ferenc: A kecskeméti községi iskolák története 1877-től 1927-ig. A Kecskeméti Közlöny Évkönyve, 136—147. 1. Kecskemét, 1928.
- 1885 KECSKEMÉT sz. kir. város törvényhatósági szervezete Kecskemét, 1885.
- 1897 KECSKEMÉT tvhat. város szabályzata a tankötelezettség érvényre emelése tárgyában Kecskemét, 1897.
- KEREKES, 1905— KEREKES József (szerk.): Évi jelentés a kecskeméti községi népiskolákról 1904/5—1918/19. Kecskemét, 1905—1919.
- KOVÁTS, 1901 KOVÁTS Antal: Kecskemét város tanügye in: Emlékkönyv és hivatalos katalógus a Kecskemétvidéki Iparkiállításról. Kecskemét, 1901.
- KOVÁTS, 1902 KOVÁTS Antal: Kecskemét város tanügye in: Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1903. évre szerk. Eötvös Nagy Imre 34—52. 1. Kecskemét, 1902.
- KÖTE, 1975 KÖTE Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolútizmus és a dualizmus korában 1849—1918. Bp. 1975.
- PÁSTHY, 1899 PÁSTHY Károly: Kecskemét közoktatásügye a múltban és a jelenben. Kecskemét, 1899.
- PÁSTHY, 1879—1904 PÁSTHY Károly (szerk.): Évi jelentés a kecskeméti községi népiskolákról 1878/79—1903/4. Kecskemét 1879—1904.
- PÁSTHY—TORMÁSSY, 1895 PÁSTHY Károly—TORMÁSSY Sándor (szerk.): PPSK vm Hivatalos Tanítóttestület III. évkönyve 1894—95. Kecskemét. 1895.
- SARLÓS, 1976 SARLÓS Béla: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Bp. 1976.
- SÁNDOR, 1927 SÁNDOR István: Adatok a tanyavilág fejlődéséről és közigazgatásáról. Kecskeméti Lapok Évkönyve 1927. 28—32. Kecskemét, 1927.
- SZAPPANOS, 1930 SZAPPANOS István: Kecskemét városának és történetének rövid ismertetése. Kecskemét, 1930.
- SZÁSZ, 1871 SZÁSZ Károly m. kir. minist. osztálytanácsos és ideiglenes tanfelügyelő jelentése a PPS te. megyei tankerület tanügyi állapotairól. Pest, 1871.
- TORMÁSSY, 1890 TORMÁSSY Sándor: Kecskemét város népoktatási viszonyairól. Kecskeméti Nagy Képes Naptár 1890. 5—7. 1. Kecskemét, 1890.

- TORMÁSSY, 1896 TORMÁSSY Sándor: A PPSK vármegyei Hivatalos Tanítótestület története 1874—1895. Kecskemét, 1896.
- TÓTH, 1877 TÓTH József: PPSK vm népiskolai tanügyi állapotának összesített kiadása az 1876. évről Bp. 1877.
- VÁRY, én. VÁRY István: Emlékezzünk régiokról. Kecskemét, én.

Az alsófokú iskolai oktatás Bács-Bodrog megyében 1935–1950

KOPASZ GÁBOR

A volt Bács-Bodrog megyében az alsófokú iskolai oktatás legfontosabb történeti forrásai a tanfelügyelőség és a közigazgatási bizottság iratai lennének, ha megmaradtak volna a kutatók számára. Azonban ezek a második világháború végén, a vármegyei közigazgatási levéltári anyaghoz hasonlóan, Zomborban, a mai Jugoszlávia területén maradtak. Így most az alsófokú oktatás (elemi iskolák, tanonciskolák, alsófokú zeneiskolák) adatait elsősorban a *pécsi tankerületi főigazgatóság levéltára* őrzi, miután 1935-től kezdve ennek hatáskörébe tartozott Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelősége.¹

A két világháború közötti tanügyi viszonyok

A pécsi tankerületet 1935-ben úgy szervezték meg, hogy a szegedi tankerületből Bács-Bodrog megyét, a székesfehérvári tankerületből pedig Baranya és Tolna megyéket vonták össze a pécsi tankerületben. Erről az új közoktatási igazgatásról az *1935: VI. tc.* intézkedett, s a törvény-cikk végrehajtásáról a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön rendeletet adott ki.² Eszerint a tankerületi főigazgató a középiskolák irányítását tankerületében már 1935 őszén, a népiskolákét pedig csak a következő év tavaszán vette át. Vagyis a *pécsi tankerületi főigazgatóság* megszervezése 1936 első nyelvében fejeződött be.

Bács-Bodrog vármegye *tanfelügyelőjének* hatásköre az egész megyére

1 Tanulmányunk az 1920–1950-ig fennállott ún. „csonka” Bács-Bodrog megye területére vonatkozik. A mai Bács-Kiskun megyét 1950 végén alakították ki.

A trianoni béke előtt az ország 12 tankerületre volt felosztva. A pozsonyi, besztercebányai, kolozsvári, nagyvárad, nagyszabeni, kassai az elcsatolt területekhez került és csupán 6 tankerület maradt a trianoni határokon belül: a budapesti, pestvidéki, debreceni, szegedi, székesfehérvári, győri. Bács-Bodrog megye akkor a szegedi tankerülethez tartozott. A közoktatásügyi igazgatásról szóló *1935. évi VI. tc.* az országban 8 tankerületet állított fel: a budapesti, Budapest vidéki, székesfehérvári, szombathelyi, pécsi, szegedi, debreceni és miskolci tankerületet (1. §).

2 6.500/1935. VKM eln. sz. rendelet.

és Baja thj. városra terjedt ki, amelyet tanügyi vonatkozásban *népoktatási kerületnek* is neveztek.

A VKM által kinevezett tanfelügyelőnek a népoktatásügyi igazgatásban irányító, ellenőrző, intézkedő feladatai voltak. Ellenőrizte a népiskolákra vonatkozó szabályok végrehajtását, a tanítás menetét és eredményét, az iskolák épületét és felszerelését, intézkedett új iskolák építéséről. A népoktatási kerületben végzett munkáról időszakonként jelentést tett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Mind a vármegye, mind pedig Baja város közigazgatási bizottságának népoktatásügyi előadója volt. A tanfelügyelőnek és a tanfelügyelőség fogalmazói alkalmazottainak rendelkezniük kellett a fogalmazói feladatok ellátásához megkívánt képzéssel.

A népiskolák tantervét a vallás- és közoktatásügyi miniszter adta ki, amely általában a következő tárgyakra volt csoportosítva: hit- és erkölestan, — magyar nyelv, — számolás és mérés, — földrajz, — történelem, — természeti és gazdasági ismeretek, — rajz, — ének, — kézimunka, — testnevelés. Külön tantervet bocsátott ki a minisztérium az elemi iskolák hat osztályát követő hároméves továbbképző (ismétlő) iskolák részére.

A népiskolák tanulmányi ellenőrzésében a tanfelügyelő segítői voltak a *körzeti iskolafelügyelők*. Ezeket rendszerint nagy tapasztalattal rendelkező és legalább 10 évi gyakorlattal bíró pedagógusok közül a tanfelügyelő előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte ki.

A népiskolai tanítók továbbképzését szolgálták a félévenként rendszeresen tartott *pedagógiai szemináriumok*, amelyeket minisztériumi rendeletre a tankerületi főigazgató is szorgalmazott. Ezeknek a szemináriumoknak a tanfelügyelő és a körzeti iskolafelügyelők nagy jelentőséget tulajdonítottak. A szemináriumok programját előre beterjesztették a tankerületi főigazgatóhoz jóváhagyás végett. Szükség szerint a beküldött tervezetet külön főigazgatói értekezleten is megvitatták. A bajai tanfelügyelő a főigazgatóság kiküldöttét is meghívta a szemináriumokra. Volt rá eset, hogy a szemináriumokon a sükösi és érsekcsanádi tanítók is részt vettek Pest megyéből.

Általában félévenként három helyen tartottak szemináriumot, minden járási székhelyen — Baján, Bácsalmáson, Jánoshalmán — egyet-egyét. A szemináriumok rendszerint mind a három járási székhelyen hasonló tárgyúak voltak, ha nem is teljesen azonos előadásokkal. Először meghallgatták az előadásokat a résztvevők, majd hozzászóltak. Utána bemutató előadás következett, majd annak megbeszélése.

Előadások hangzottak el a nevelésről, a tanítási vázlatok készítéséről, a számolás és mérés tanításáról, a népkönyvtárak fejlesztéséről, a zsinórirás tanítási módszeréről. Egy alkalommal a jánoshalmi körzetben az egészségség-

tan tanításának kérdéseit domborították ki, mert ott az előző évben nagy vérhasjárvány volt, és erre a vármegyei közigazgatási bizottság is felhívta a figyelmet. A legkülönbözőbb iskolai tárgyakból mutattak be mintatanítást; történelemből, az egységes kisebbségi oktatás gyakorlatából, s egyéb tárgyakból.³

A bajai tanfelügyelőség, amikor a pécsi tankerületi főigazgatóság alá osztották be, viszonylag igen kislétszámú hivatal volt, mindössze három főből állott. Ezért kérte *Ortay József dr.* tanfelügyelő a főigazgatótól, hogy eszközöljön ki a minisztériumtól egy irodai munkaerővel való létszámemelést, mert a hivatal munkája tetemesen felszaporodott. A bajai tanfelügyelőség létszáma a tanügyi igazgatás 1935. évi átszervezése előtt mindig legalább 4 fő volt, legtöbbször azonban 5—6 főre is felemelkedett.

A tanfelügyelő a létszámemelésnek már nem örülhetett, mert időközben sajtóperbe keveredett a budapesti 8 órai Újság „Hamistanúzástól halottfeltámasztásig”, s a Bácskai Újság „Ortay József furcsa szerepe a polgármesterválasztási agitációban” című cikkek miatt. Bár a bírósági ítéletek Ortayt tisztázták, mégis a debreceni tanfelügyelőséghez helyezték át, mert ügyvédje a pécsi tankerületi főigazgató előtt arról fecsegett, hogy a Baján keringő pletyka szerint a tanfelügyelő istentagadó, templomkerülő, vallástalan ember. Utána feleségét, aki bajai tanítónő volt, szintén a debreceni népoktatási kerületbe helyezték át.⁴

Utóda *Juhász János dr.* szintén a tanfelügyelői hivatal létszámának emelését kérte, mivel a bajai tanfelügyelőnek egyedül kell a hivatali székhelyén működő 62 tanítót, 9 óvónőt, 10 gazdasági továbbképző iskolai tanítót, összesen 81 tanerőt látogatnia. De a székhelyén kívül eső népoktatási intézetek látogatása is őt terheli. Hivatkozott arra is, hogy a tanfelügyelőség létszáma: 1 tanfelügyelő, 1 főiskolai képesítésű gyakornok, 1 fogalmazó gyakornok és 1 kisegítő munkaerő. Nem indokolt az az ellenvetés, hogy a bajai tanfelügyelőség területe kicsi, csak az első világháború utáni maradvány Bács-Bodrog vármegyére terjed, csak fele a nagyobb vármegyéknek (Baranya, Somogy) ezért a hivatali létszám is csak a fele lehet. Ezzel szemben az az igazság, hogy a kisebb hivatalnak ugyanúgy kell a munkát végezni, mint a nagyobbak. Döntő tényezőnek a munkák többféleségét kell tekinteni — hangoztatta a tanfelügyelő. A kérést a megye főispánja is támogatta.

A polgári állam régtől fogva nem törekedett arra, hogy a népoktatás kizárólag állami kézben legyen. Az 1868. évi XXXVIII. tc. is úgy intézkedett hogy az egyházak, társulatok, a magánosok, a községek és az állam egy-

3 Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai, 1811/1938—39. sz.

4 Uo. 380/1938—39. sz.

aránt jogosultak iskolák felállítására. Már a reformáció, ellenreformáció idejétől kezdődően az egyházak voltak legnagyobb számban az iskola-fenntartók. Ez az arány még a polgári korszak végén is az egyházak javára billent. Bács-Bodrog megyében óriási százalékban az *egyházi iskolák* a r. kat. egyház kezén voltak, mivel a vármegye 27 helysége közül 25 r. kat. jellegű volt, s csak Szeremle községben volt ref., Hercegszántón pedig g. kel. elemi népiskola.

A közoktatásügyi igazgatásról szóló új törvénycikk is (1935) megerősítette az egyházi hatóságokat saját iskoláik igazgatásában és felügyeletében. Az egyházak saját szabályaik szerint intézték iskolaügyeiket. Tantervüket saját maguk készítették, de szükség volt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium jóváhagyására. Tankönyveiket az egyházak engedélyezték, de hogy megfeleljenek az állam által támasztott követelményeknek, engedélyezés előtt be kellett mutatni a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Az egyházi iskolák tanszemélyzetére vonatkozó fegyelmi eljárást is az illető egyházi hatóság szabályozta.

A r. kat. egyháznál *egyházi tanfelügyelők* látták el az iskolák ellenőrzését. Az egyházi tanfelügyelőt a magyéspüspök nevezte ki, illetve a Bács-Bodrog megyei r. kat. egyházi iskolákra a főegyházmegyei tanfelügyelő ügyelt, miután ezek a kalocsai érsek egyházi főhatósága alá tartoztak, az érseki kormányzás pedig főegyházmegyére terjedt.

A protestáns iskolák felügyeletét *tanügyi előadók* végezték, akiket az egyházmegyék lelkészei közül választottak és melléjük a tanítók sorából iskolalátogatókat jelöltek ki.

Az egyházi iskolák azonban minden önállóságuk mellett sem taníthattak kevesebbet, mint az államiak. Abból a szempontból pedig, hogy megtartják-e az állam által megadott oktatási irányt, állami ellenőrzés alatt állottak. Vonatkozott rájuk is az általános iskolakötelezettség elve, minden gyermek 6 éves korától 12, illetve 15 éves koráig tanköteles. Az egyházi elemi iskolákban 1908 óta ugyanúgy ingyenes volt az oktatás, mint az állami népiskolákban. Az egyházi népiskolák állami felügyeletét felsőbb szinten a tanterületi főigazgató, közvetlenül pedig a tanfelügyelő gyakorolta.

Az egyházak anyagi teherbírásának csökkenésével, valamint az iskolaügy természetes fejlődése folytán az egyházi iskoláknak és tanítóiknak egyre jobban állami pénzbeli támogatásra volt szükségük. Ez azt is jelentette, hogy — az egyházi jelleg fenntartása mellett — az állami tanügyi hatóságoknak egyre több beleszólásuk lett az egyházi iskolák ügyeibe.

Így az egyházi tanítói állások közül egyre több lett *államsegélyes*. Végül is szinte majdnem minden egyházi tanítói állás államsegélyessé vált. Jánoshalmán a belterületi r. kat. fiúiskolában 10 tanítói állás volt, s ezek

közül 9 államsegélyes. Ugyanez volt a helyzet az egyházi leányiskolában is.⁵ Mélykúton a belterületi r. kat. elemi iskolában mind a 12 tanítói állás államsegélyes volt.⁶ Madarason is mind a 8 tanítói állás államsegélyes volt.

Az államsegély százalékban volt megállapítva, állásonként különböző mértékű volt, de majdnem minden esetben messze fölülmúlta a helyi javadalom arányát. Az iskolafenntartó egyház helyi javadalom címén tartozott biztosítani a természetbeni lakást és a tanítói illetménynek általában 10 százalékát. Az illetmény 90 százalékát államsegélyből fedezték. Csak néhány község néhány iskolájában volt magasabb a helyi járandóság. Egyik bácsalmási külterki r. kat. iskolánál (vöröserdői) a tanító fizetésének 80 százalékát tette ki a helyi javadalom és fizetéskiegészítő államsegélye csak 20 százalék volt. Bácsalmás-kövesmajori népiskolánál a tanító fizetésének 70 százalékát tette ki a helyi javadalom.

Ha azonban az egyházi államsegélyes tanítói állás megüresedett, betöltését a vallás- és közoktatásügyi minisztérium engedélyezte. Új államsegélyes egyházi tanítói állás szervezéséhez engedélyt kellett kérni a minisztériumtól. Csátalján a r. kat. kántori állás betöltését is a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyezte, mivel a kántori állás egybe volt kapcsolva az egyik államsegélyes tanítói állással.

Borotán előfordult, hogy a r. kat. iskola túlszűfolttsága miatt a tanfelügyelő egy állami tanító kiküldését javasolta a minisztériumnak. A kiküldött állami tanító részére Borota község folyósította a 10 százalékos helyi javadalmat. De nemcsak itt, hanem Bajaszentistvánon, Bácsalmáson, Felsőszentivánon, Hercegszántón és Katymáron is voltak kiegészítő állami tanítók az egyházi iskoláknál.⁷

De iskolák és tanítói lakások építésére is kaptak államsegélyt az egyházközségek 8000—16 000 P összegben. Ilyen építési államsegélyt kaptak — többek között — a bácsalmási, borotai és mélykúti r. kat. egyházközségek. Ebben az esetben az egyháznak kellett vállalni az államsegélyen felüli építési költségeket. Alkalmas telket kellett biztosítani az épület részére. Az építkezést a minisztérium által jóváhagyott terv szerint az államépítészeti hivatal irányítása mellett megkötött vállalati szerződés útján kellett végeztetni.⁸

Voltak a megyében *állami iskolák* is, ha számuk kevesebb is, mint az egyházi iskolaké. Ezek többségükben a kulturálódás lehetőségétől távolabb eső részeken, a tanyatelepüléseken épültek fel. De természetesen

5 Uo. 1908/1937—38. sz.

6 Uo. 1231/1942—43. sz.

7 Uo. 928/1939—40. sz.

8 Uo. 695/1939—40. sz.

voltak régebbi állami népiskolák Baja városban és a megye számos községe belterületén is, mint pl. Csikérián, Hercegszántón, Kelebián, Tompán. Tompa község területén öt állami népiskola működött: a Központi új iskola, valamint a Csajkássori, a Zsíroskúti, a Betyársori és a Szabadkai úti (Gányósori) iskola.

Baján egy *gyermeküdülői állami iskola* is működött. Ennek sem épülete, sem földingatlana (telke) nem képezte az államkinestár tulajdonát, mert ezekre nem volt telekkönyvileg bekebelezve az államkinestárnak sem örökhasználati, sem tulajdonjoga. Az iskola épülete és telke tulajdonképpen a Bajai Céllövész Társulat tulajdona volt. A társulat megállapodást kötött az épületre és telkére vonatkozóan az Országos Gyermekvédő Liga Bajai Bizottságával, hogy kizárólag kulturális és szociális célra 1955. június 30-ig telekkönyvileg ingyenes használati jogot biztosít részére. A bizottság pedig az ingatlant a gyermeküdülői állami iskola rendelkezésére bocsátotta. Egyéb adat az iskolára vonatkozóan nincs. A minisztérium egy alkalommal hivatkozott ugyan az iskola szervezőrendeletére,⁹ de ez nem volt, megtalálható sem a bajai állami elemi iskolák gondnokságánál, sem Baja város levéltárában. Csupán a vallás- és közoktatásügyi miniszternek került elő egy olyan levele a bajai városi levéltárból, amelyet az Országos Gyermekvédő Liga alelnökéhez intézett 1937. július 31-én, arról értesítve, hogy a bajai üdülő otthonhoz a jövő tanév (1937—38) elejére egy, vagy két tanítót be fog osztani, az üdülő otthonba felvett tanulók számától függően.

A tanyai iskolák abból a célból épültek, hogy a községektől távolabb lakó családok gyermekeinek biztosítsák a rendszeres iskolába járást. Az épülő iskola részére a telket a község adta, amelyre bekebelezték az államkinestár örökhasználati jogát.

Hercegszántó község buzsáki határrészében került sor egy egytantermes, tanítói lakásos állami elemi iskola felépítésére. Az építéshez a minisztérium 16 000 P államsegéllyel járult hozzá. Feltétel volt, hogy a község adjon az új iskolaépület számára megfelelő nagyságú, száraz, építkezésre alkalmas telket. Az építkezést az államépítészeti hivatal irányítsa a minisztérium által jóváhagyott terv szerint. Az építési költségek államsegélyt meghaladó részét, valamint az összes kézi és igásnapszámokat a község saját maga fedezze. A község feladata továbbá a kész tanterem bebútorozása és felszerelése. A majd működő iskola összes dologi és fenntartási terheit szintén a község viseli, úgyhogy a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot majd csak az iskola személyi kiadásai terhelik.

⁹ VK Minisztérium irattára, 62.813/1937. VKM. sz.

Katymár község Telecska-Roglatica határrészében szintén támogatta a minisztérium az egytantermes, tanítói lakásos állami iskola felépítését az általa megszabott szokásos feltételek mellett. Az államsegély összegét a minisztérium 12 000 P-ben állapította meg. A községnek itt is viselni kellett a minisztérium által megszabott szokásos terheket.

Az iskola részére *Puhl Pál* katymári földbirtokos adományozott 2.000 négyszögöl nagyságú telket. Bár az építési vállalkozó katonai szolgálata, valamint az anyaghiány miatt az építési munkák csak lassan haladtak előre, mégis 1942 nyarán sikerült befejezni. Azonban a háborús események miatt fellépő tanítóhiány miatt az iskolát nem sikerült ebben az iskolai évben megnyitni. A község vezetői állandóan ostromolták a tanfelügyelőt, hogy gondoskodjék tanerő kineveztetéséről. Indokolásul felhozták, hogy az iskola milyen szép, egészséges, korszerű, s az ide kinevezett tanító a néhány száz méterre fekvő mintauradalomból minden szükséges élelmiszert beszerezhet. Naponta van kocsi az uradalomból a községbe, néha többször is, s az uradalomnak van telefonja is. Végre 1943 nyarán a tanfelügyelő is jelentette a tankerületi főigazgatónak, hogy a Katymár-telecskai-roglaticai állami népiskola felépült, a tantermet bebútorozták és felszerelték, tanerő kiküldésétől függően megkezdheti működését.¹⁰

Hasonló feltételek mellett épült fel a Madaras községhez tartozó Madarász-pusztán az állami elemi iskola. A pusztán a községtől kb. 8 km-re volt és 60—70 tanköteles gyermek beiskolázásáról volt szó. Az iskola építésére a község 22 000 P-t irányzott elő. Ehhez 12 000 P államsegéllyel járult hozzá a minisztérium. Az építkezést lényegesen megdrágította, hogy a vasúttól mintegy 4 km távolságra volt, s az odavezető út igen homokos. A megépült iskolába férfitanerőt kértek, mert a tanítónő félt egyedül lakni a pusztán. A kinevezést a tankerületi főigazgatótól kérték, mivel 1935—36-tól a tanítók kinevezése a tankerületi főigazgató hatáskörébe tartozott; előtte a minisztérium nevezte ki őket.

Az állami tanítói állásokat ugyanis kinevezéssel töltötték be. A végzett fiatal tanítót először rendszerint helyettes tanítóként alkalmazták. De voltak segéd- és ideiglenes tanítók is. A helyettes tanítók, ha betöltötték két éves tanítói szolgálatukat és jó volt a minősítésük, kinevezhetők voltak rendes tanítókká. Ezeknél be lehetett számítani a helyettes tanítói szolgálatot megelőző, bármely népiskolánál ideiglenes minőségben eltöltött időt, azonban a beszámítást a vallás- és közoktatásügyi miniszter magának tartotta fenn.

Ha egy tanító áthelyezését kérte más helységbe, saját magának kellett

10 Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai, 2044/1942—43. sz.

viselnie a költözködési költségeket. Hivatalból történt áthelyezésnél ezt megtérítették. Ha a tanító másik tankerület területére kérte az áthelyezést, ez rendszerint 1935—36 után is a vallás- és közoktatásügyi miniszter közbejöttével történt.

Az állami népiskolák *igazgatói* teendőinek ellátásával ideiglenesen a tanfelügyelő bízta meg az arra legérdemesebb tanítót. Véglegesen azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte ki az állami népiskola igazgatóját. Még az állami iskolai igazgatók kinevezésénél is tekintettel voltak a helyi lakosság vallási jellegére.¹¹

Ahol nem voltak kifejezetten *községi népiskolák*, ott a községek a meglévő állami és egyházi elemi iskolákat támogatták anyagilag. Egyes községek birtokában különböző nagyságú *iskolai alapvagyon* földek is voltak, amelyeket a község egyéb földingatlanaitól külön kezeltek, jövedelmükből pedig az egyházi iskolákat segítették. Kunbaján csak 4 kat. hold, de Bácsbokodon 25 kat. hold volt az iskolai alapvagyon földterülete. Az iskolai alapvagyon földeket bérbeadás útján jövedelmeztették. A bérbeadáshoz szükség volt a vármegyei közigazgatási bizottság népoktatásügyi albizottságának a jóváhagyására. A bérösszeg évi kiutalását az iskolaszék kérelmére, a vármegyei közigazgatási bizottság javaslatára, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium engedélyezte.

Mélykút községben az ún. grófmajori r. kat. iskola *alapítványi népiskola* volt, amelyet a Mária Terézia által létrehozott vallásalap tartott fenn. A vallásalapot a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezelte, s ez utalta ki a szükséges ellátmányokat az iskola dologi és fenntartási költségeire.

A kisserényi uradalom olasz tulajdonosai külön *uradalmi iskolát* tartottak fenn. Az iskola nem volt államsegélyes és erre nem is tartottak igényt. A javadalmi jegyzőkönyvben az iskolafenntartó uradalom a teljes egészében helyi javadalmas állás részére a következő jövedelmet nyújtotta:¹²

1. *Természetbeni járandóság címén:*

400 kg tengeri	54 P értékben
400 kg árpa	56 P értékben
1095 l tej	219 P értékben
26 úrméter fa	299 P értékben
1400 n.öl tengeri föld	100 P értékben
cselédtartás	160 P értékben
Összesen:		<u>888 P</u>

11 Uo. 1517/1942—43. sz.

12 Uo. 628/1943—44. sz.

2. Készpénz járandóság címén:

1. A természetbeni járandóságok pénzbeli egyenértéke és a mindenkori tanítói illetmény közötti különbözet.
2. Természetbeni lakás 400 n.öl kerttel. A lakás áll 3 szoba, konyha, előszoba, kamra és pince helyiségekből.

Az ipari tanulók oktatására szolgáltak az *iparostanonc-iskolák*. Jellegükre nézve kétfélék voltak: szakirányú tanonciskolák és általános iparostanonc iskolák. Az előbbi volt a magasabb szintű. Bács-Bodrog megyében szakirányú tanonciskola csak Baján működött. A bajai tanonciskolára vonatkozóan már 1926 végétől kezdve található adatok a pécsi tankerületi főigazgatóság olyan irataiban, amelyeket a jogelőd szervektől vett át.

Baja város törvényhatósági bizottsága 1926. decemberben határozta el, hogy az iparostanonc iskolánál az eddigi óradíjas tanerők helyett nyolc főhivatású tanítói állást szervez a tanoncoktatás eredményességének növelése céljából. A város elhatározását a vallás- és közoktatásügyi miniszter is helyeselte, de egyben felhívta a város vezetőségének figyelmét arra, hogy a főhivatású tanerők eredményes működésének alapfeltétele egy önálló tanonciskolai épület. Ugyanis Baján a tanonciskola épületét a fiú felsőkereskedelmi iskola foglalta el, a tanoncoktatás pedig a városi polgáriskola tantermeiben folyt. A miniszter arra is utalt, hogy a nyolc főhivatású állás csak a város költségvetése terhére szervezhető meg, és ezzel a feltétellel engedélyezte is az állások megszervezését.

Anyagi helyzetét felmérve, a város 1928. januárban úgy döntött, hogy egyelőre csak három főhivatású állást szervez, a további öt állás megszervezését pedig arra az időre halasztja, amikor a kormányhatóság a fiú felsőkereskedelmi iskola építésére szerződési kötelezettségének eleget tesz és így a tanonciskola épülete visszaadható lesz eredeti rendeltetésének.

A törvényhatósági bizottság a tanonciskolák tantervi utasításának megfelelően és figyelembe véve az iparoktatási főigazgató szakvéleményét, a három állást a következő csoportosítással kívánta megszervezni: 1. fémipari szakcsoport, — 2. faipari szakcsoport, — 3. ruházati ipari szakcsoport.

A minisztérium csak a következő szempontok figyelembe vételével hagyta jóvá a három állás megszervezését. A főhivatású tanítók illetményeinek megállapításánál az illető tanerő képzése az irányadó. Vagyis a tanonciskola minden főhivatású tanítója részére legalább olyan összegű fizetést kell adni, mint amilyen fizetést az illető tanerővel hasonló képzéssel és szolgálati idővel rendelkező nem állami elemi iskolai tanító, nem állami polgáriiskolai, vagy középiskolai tanár élvez. A mérnöki oklevelet a középiskolai tanári oklevéllel kell egyenlőnek venni, az iparmű-

vészeti iskolát szakoklevéllel végzettek képesítése a polgáriiskolai tanárok képesítésével egyenlő. Az alkalmazandó tanerők lehetőleg magasabb képesítésűek legyenek, és meg kell állapítani az ellátandó tárgykört a heti óraszámmal együtt.

Baja város törvényhatósága a három állás tárgykörét, kötelező óraszámát és javadalmazását a következő módon állapította meg:

1. Főhivatású fémipari szakcsoport tárgyköre a szakrajz, szerkezetten, fémipari technológia, heti 24 óraszámban. Tanítójául három évi szakgyakorlattal rendelkező gépészmérnök alkalmazható. Fizetés és előmenetel szempontjából olyan elbírálásban részesül, mint a nem állami középiskolai tanárok.

2. Főhivatású faipari szakcsoport tárgyköre a faipari szakrajz és szerkezetten, faipari technológia, heti 24 óraszámban. Tanítójául az iparművészeti iskola belsőépítészeti osztályán végzett olyan egyén alkalmazható, akinek legalább három évi gyakorlata van. Fizetése és előmenetele a nem állami polgáriiskolai tanárokéval egyenlő.

3. Főhivatású ruházati ipari szakcsoport tárgyköre főként a szabó- és bőripari szakrajz és szerkezetten és ezek technológiája, heti 24 óraszámban. Az állás elemi iskolai tanítóval töltendő be, aki elvégezte, vagy elvégzi a kötelező szakrajz tanfolyamot.

A szabályszerűen meghirdetett három főhivatású állásra jelentkezett pályázók közül az első állásra egy gépészmérnököt, a másodikra egy iparművészt választottak meg, a harmadikra való választást pedig elhalasztották, mivel nem jelentkezett megfelelő pályázó.¹³

A harmadik számú főhivatású állásra ugyanis szintén férfi tanerőt akartak választani, de a másodszori pályázati hirdetésre is csak női pályázó jelentkezett, aki viszont a bajai iparostanonc iskolánál már kilenc éve tanított és ruházati szakrajz tanfolyamot végzett tanítónő volt. Végül is őt választotta meg a város harmadik főhivatású tanítóvá, miután megválasztását az iparoktatási főigazgató is helyeselte.¹⁴

A következő években további főhivatású iparostanone iskolai tanítói állásokat szerveztek, amelyekhez a minisztérium már államsegélyt is nyújtott. Az eredetileg tervezett nyole főhivatású tanítói állás fokozatosan 1941-re valósult meg.¹⁵

Ha a főhivatású állásokra megválasztott tanítók nem rendelkeztek

13 Az első számú főhivatású tanítói állásra *Rumbach István* gépészmérnököt, a második számúra pedig *Czeglédi Nagy József* iparművészt választották meg. Rumbach István egyben az iparostanonc iskola igazgatója lett, Czeglédi Nagy József pedig az igazgató helyettese.

14 *Schád Béláné Gáspár Erzsébet* tanítónő nyerte el a harmadik számú főhivatású állást.

15 A további főhivatású tanonciskolai tanítói állásokra megválasztott személyek: *Balog Árpád*, *Zsombori József*, *Miskolci Ferenc*, *Bácskai Ferenc*, *Bárdos Ferenc*.

a megkívánt szakképesítéssel, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által rendezett nyári tanfolyamokat kellett elvégezniük. Ilyen tanfolyamokat Budapesten, Pécsen, Székesfehérvárott és más városokban rendezett a minisztérium.

A bajai szakirányú iparostanonc iskolának az 1943—44. tanév második felében 371 tanulója volt. A tanulók 28 osztályban nyertek oktatást: 4 általános első osztályban, továbbá 2 fodrász, 2 kereskedő, 2 élelmiszer ipari, 2 faipari, 2 díszítőipari, 3 fémipari, 3 ruházati, 2 építőipari és 6 leányosztályban. A tanítás ideje de. 8—1-ig a régi elemi iskola épületében, du. 2—7-ig a fiúk részére a fiú polgári iskolában, a leányok részére a belvárosi elemi iskolában. A 371 ipari tanuló (269 fiú, 102 leány) elhelyezkedését az egyes ipari szakmákban, évfolyamonként az alábbi táblázatban mutatjuk be:

A szakma megnevezése	I.		II.		III.		IV.		Összesen
	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	
Élelmiszeripari	16	—	12	—	—	—	—	—	28
Kereskedő	2	1	8	—	12	—	4	—	27
Férfifodrász	5	—	1	—	—	—	—	—	6
Női fodrász	—	14	—	8	—	4	—	2	28
Faipari	21	—	7	—	2	—	—	—	30
Díszítőipar	6	4	9	—	1	2	3	—	25
Fémipari	22	—	34	—	16	—	1	—	73
Ruházati: férfiszabó és cipész	22	1	10	—	7	1	1	—	42
Ruházati: női szabó és cipész	—	21	—	30	—	13	—	1	65
Építőipari	24	—	17	—	6	—	—	—	47
Összesen:	118	41	98	38	44	20	9	3	371

A táblázatból kitűnik, hogy a legnagyobb érdeklődés nyilvánult meg a fémipari, a női és férfi ruházati, valamint az építőipari szakmák iránt. A leányok érdeklődése főként a kifejezetten női szakmák felé fordult, mint amilyen a női ruházati és a női fodrászipar volt.

A bajai szakirányú tanonciskolán kívül *általános iparostanonc iskolák* is működtek a megye hét községében: Bácsalmáson, Bácsbokodon, Garán, Jánoshalmán, Katymáron, Madarason és Mélykúton.

Bácsalmáson, az 1942/43. tanévben 89 iparostanonc iskolás volt és ezek osztályonként a következő arányban oszlottak meg: I. o.: 25, II. o.: 34,

III. o.: 30. — *Bácsbokodon* ugyanebben az iskolai évben az iparostanonc iskolai tanulók száma 42, s osztályok szerinti megoszlásuk: I. o.: 18, II. o.: 11, III. o.: 13. — *Garán* ugyanekkor az iparostanonc iskolában 27 tanuló volt és három osztállyal működött: I. o.: 10, II. o.: 11, III. o.: 6 tanulóval. — *Jánoshalmán* ugyanebben az iskolai évben az iparostanonc iskolai tanulók száma: 51, az osztályok szerinti megoszlás pedig: I. o.: 25, II. o.: 20, III. o.: 6. — *Katymáron* a tanulólétszám 27 volt, s ezek két osztályban tanultak: I. o.: 11, II. o.: 16. — *Madarason* az iparostanonc iskolások száma 1942/43-ban 25 fővel indult. Ebből év közben fölszabadult 4, szerződést bontott 2, így maradt 19 tanuló. Két osztályban folyt a tanítás: I. o.: 8, II. o.: 11 fővel. — *Mélykúton* ugyanebben az iskolai évben az iparostanonc iskolába 44 tanuló iratkozott be. Tanév közben fölszabadult 5, felmentést nyert 5, tehát maradt 34 tanuló, akik három osztályban tanultak: I. o.: 14, II. o.: 12, III. o.: 8 fő.

Az állástalan középiskolai tanárokon a vallás- és közoktatásügyi miniszter úgy akart segíteni, hogy rendeletet adott ki tanonciskolai alkalmazásukról. A tanonciskolába ezeket 12 óra ellátására lehetett felvenni és ez az óraszám nem volt felosztható több állástalan között. Csak Mélykúton és Jánoshalmán mutatkozott lehetőség állástalan pedagógusok elhelyezésére.

Baja várost nem számítva, a megye községeiben sokkal nagyobb volt az iparostanoncok száma, mint ahányan a fent említett hét községben beiratkoztak az általános iparostanonc iskolába. A pécsi tankerületi főigazgató felhívta a pécsi tanfelügyelőt, készítsen összeírást arról, hogy a vármegye területén községenként mennyi az iparostanoncok száma, ezek közül hányan járnak általános irányú iparostanonc iskolába, hányan továbbképző népiskolába és hányan nem járnak egyáltalán iskolába.

Az alábbi kimutatásból kitűnik, hogy amelyik hét községben általános irányú iparostanonc iskola működött, ott az iparostanoncok általában ebbe az iskolába jártak. Kivételt képezett két község. Az egyik Jánoshalma, ahol a 75 iparostanonc közül csak 67 járt iparostanonc iskolába, 8 fő pedig egyáltalán nem járt iskolába. A másik Mélykút, ahol 60 iparostanoncból 55 járt iparostanonc iskolába, 5 pedig egyáltalán nem járt iskolába.

Amely községekben nem volt iparostanonc iskola, ott az iparostanoncok nagy többsége továbbképző népiskolába járt. Azonban itt is voltak olyan tanoncok, akik egyáltalán nem jártak iskolába: Borotán 12-ből 1, Kelebián 10-ből 1, Kunbaján 8-ből 3, Nagybaracskán 17-ből 3, Vaskúton 47-ből 13 nem járt iskolába. Bács-Bodrog vármegye 26 (Bajával 27) községe közül csak Bátmonostoron nem volt ipari tanuló.

A tanfelügyelő összeírása az alábbi adatokat tartalmazta

Sorszám	Község neve	Iparos- tanoncok száma	Ált. ip. tanonc isk. jár.	Továbbk. isk. jár	Iskolába nem jár
1.	Bácsalmás	101	101	—	—
2.	Bácsbokod	49	49	—	—
3.	Bácsborsód	2	—	2	—
4.	Bátmonostor	—	—	—	—
5.	Borota	12	—	11	1
6.	Csátalja	9	—	9	—
7.	Csávoly	13	—	13	—
8.	Csikéria	8	—	8	—
9.	Dávod	16	—	16	—
10.	Felsőszentiván	18	—	18	—
11.	Gara	22	22	—	—
12.	Hercegszántó	19	—	19	—
13.	Jánoshalma	75	67	—	8
14.	Katymár	42	42	—	—
15.	Kelebia	10	—	9	1
16.	Kunbaja	8	—	5	3
17.	Madaras	37	37	—	—
18.	Mátételke	6	—	6	—
19.	Mélykút	60	55	—	5
20.	Kisszállás	8	—	8	—
21.	Nagybaracska	17	—	14	3
22.	Rém	5	—	5	—
23.	Szeremle	1	—	1	—
24.	Tataháza	5	—	5	—
25.	Tompa	17	—	17	—
26.	Vaskút	47	—	34	13
	Összesen:	607	373	200	34

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a megyére kiterjedően úgy kívánta az iparostanoncok oktatását megszervezni, hogy körzeti szakirányú iparostanonc iskolákat akart felállítani. A körzeti tanonc iskolákba való bejárás 50 km-es körzetre terjedt volna ki. A bajai tanfelügyelő a kimutatásban szereplő tanoncokról azt állapította meg, hogy általában mindegyik községből könnyen elérhető, naponként megközelíthető Baja, ahol szakirányú tanonciskola működik, csupán öt község fekszik távolabb Bajától (Kelebia, Kisszállás, Mátételke, Tataháza, Tompa), amelyekkel rossz a köz-

lekedés. Azonban ebben az öt községben összesen csupán 46 iparostanonc található.¹⁶

A második világháború alatt a vallás- és közoktatásügyi miniszter a zeneiskolákat és zenetanfolyamokat is a tankerületi főigazgató hatáskörébe utalta. Amelyik zeneintézetben legalább két zenei tanszak működött, zeneiskolának számított, de ahol csak egy tanszak létezett, csupán zenei tanfolyam volt. A zeneiskolai igazgatók jelentései alapján a tankerületi főigazgató számbavette a zeneiskolák működését, helyzetét. Bács-Bodrog megyében két államilag engedélyezett zeneiskola volt: Baján és Jánoshalmán. Mindkettő *alsófokú zeneiskola* volt.

A bajai zeneiskolát *Karig Emil* ny. tanítóképző intézeti tanár alapította 1929-ben és egyben ő lett a zeneiskola igazgatója. Az iskola 12 éven keresztül úgy működött, mint a Bajai Liszt Ferenc Kör államilag engedélyezett zeneiskolája. Baja város 1941-ben vette át és szeptembertől kezdve városi zeneiskola lett. Az igazgatón kívül három tanára volt, akik mind a hárman egyszerre mind városi tisztviselők is voltak.¹⁷

A bajai zeneiskola eredeti négy tanszaka (zeneelmélet, zongora, hegedű, brácsa) később még kettővel (ének, gordonka) bővült. Sőt tartott fenn az iskola zeneóvodát is. A zeneiskolának mintegy 200 növendéke volt.

Jánoshalmán *Wilhelmus Henry* holland állampolgár, zongoraművész és zenezsakértőnek volt államilag engedélyezett kisméretű, két tanszakos (zongora és hegedű) zeneiskolája. Mindössze 19 növendéke volt. Mivel a hegedű tanszaknak legtöbbször igen kevés tanulója volt, ilyenkor ezek tanítását is az igazgató látta el. Ha a számuk növekedett, hegedűtanárt is alkalmazott. Volt az iskolának körpecsétje (középen stilizált lant, körfelírata: Jánoshalmi Zeneiskola); a növendékek vizsgát tettek és erről bizonyítványt kaptak. Wilhelmus sokat küzdött a jánoshalmi zárda szerzetes nővéreinek zenetanítása ellen; működésüket kontárkodásnak tartotta.¹⁸

Második világháború alatti oktatásügyi intézkedések

Az elemi iskolai oktatás folyamatos menetét nem kis mértékben zavarták meg a második világháború alatti *katonai behívások, háborús események*.

16 Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai, 1418/1941—42. sz.

17 Uo. 3.562/1942—43. sz.

18 *Wilhelmus Henry* Budapesten lakott és onnan járt le Jánoshalmára tanítani. Tartott fenn hasonló zeneiskolát Kiskunhalason és Kiskörösön is. A második világháború végén lakását is Kiskunhalasra tette át, és Kiskunfélegyházán is zeneiskola szervezésébe kezdett. Hegedűtanárként egy ideig *Hajek Sári*t, majd Scherer Jánost alkalmazta iskoláiban. A hegedűtanításra befizetett tandíjából 18% volt az igazgatóé dologi kiadásokra. A hegedűtanárnak az esetleges magánövendékeit is be kellett iratni a zeneiskolába. A tanár utáni MABI biztosítási díjat 50%-ban az igazgató, 50%-ban pedig maga a hegedűtanár fizette megállapodásuk szerint.

A bevonult tanerőket a bevonulás napjától szabadságot kellett és állásukat fenn kellett tartani. A bevonult helyére kiegészítő tanerőt lehetett fel fogadni, de ennek díjazását úgy kellett megállapítani, hogy a részére és a bevonult részére járó illetmények ne haladják meg a bevonultnak költségvetésileg előirányzott illetményeit. Ez a rendelkezés volt érvényes a nem állami, de államsegélyes tanítókra is.

A bajai tanfelügyelő úgy intézkedett, hogy egyes iskolákban osztályösszevonásokkal tegyenek szabadabbá egy-egy tanítót és ő lássa el a katonai szolgálatra behívott helyettesítését. Ezek a helyettesítések azonban nem mindig voltak zökkenőmentesek, különösen akkor nem, ha egy községben az iskola nem egy központi épületben, hanem több, esetleg egymástól 5—10 km-re levő iskolaépületekben működött. Ha egy körzeti iskolafelügyelő katonai behívásáig még nem folytatta le az összes iskolalátogatásait, ennek befejezését a tanfelügyelő egy másik iskolafelügyelőre bízta, akinek munkája ezzel tetemesen megnövekedett.

A pedagógiai szemináriumok megtartása a katonai és politikai események miatt bizonytalanná vált. A férfi tanerők jelentős része bevonult katonának. Számos iskolaépületet a katonaság lefoglalt saját céljaira. Állandó volt a légiveszély és gyakori a légiriadó. A közlekedési korlátozások miatt alig lehetett megközelíteni a járási központokat, ahol a pedagógiai szemináriumokat tartották. A tanítói kar lelkiállapota sem volt megfelelő, tehát nem lehetett remélni, hogy elegendő számban jelennek meg, vagyis nem lehetett biztosítani a szemináriumok zavartalan lefolytatását. Ezért a főigazgató javaslatára a vallás- és közoktatásügyi minisztérium is hozzájárult a szemináriumok elhalasztásához. Sőt az iskolai év végén, feltűnés mellőzésével, a tanévet is előbb be lehetett fejezni, ha az iskolát katonai célra lefoglalták, vagy a tanítót behívták katonai szolgálatra.

A háború folyamán szigorúan vették, sőt meg is torolták, ha egy tanító áthelyezését nem fogadta el, vagy ha egy kinevezett állásról a tanító lemondott. Egy tanító házaspárt azzal fenyegetett meg az állami felsőbb hatóság, hogy az áthelyezési paracs megtagadása az állásukról való lemondásnak minősül. A tanítóhiány miatt ötödéves tanítójelölteket is alkalmaztak tanítói állásokra. A gara-györgypusztai iskolához kihelyezett tanítójelölt azzal az indokkal kérte a kinevezés alóli felmentését, hogy a Keleti Kereskedelmi Akadémiára akarja felvételét kérni. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanítójelölt lemondását nem fogadta el, hanem a tanfelügyelő útján az állás elfoglalására azzal hívta fel, hogy ellenkező esetben a törvény szigorával fog vele szemben eljárni.

A háború első felében bizonyosfokú tanító-áramlás indult meg az egyházi állásokból az állami állások felé. Bács-Bodrog megyében az egyházi tanítók

közül többen kérték állami tanítóvá való kinevezésüket. A vallás- és közoktatásügyi miniszter csak akkor járult hozzá az egyházi tanítóknak állami státusba való átvételéhez, ha ebbe az illetékes egyházi hatóság beleegyezett. A szovjet csapatok győzelmes előnyomulása után — különösen az átmenetileg visszacsatolt Dél-Bácskából — állami tanítók igyekeztek a trianoni határon belüli egyházi tanítói állásokba jutni. A minisztérium rendeletet adott ki, hogy az állami tanítók, ha nem állami iskolánál akarnak elhelyezkedni, még a pályázatuk benyújtása előtt engedélyt kell kérniük a tankerületi főigazgatótól és megválasztás esetén is csak akkor hagyhatják el a volt állami tanítói állásukat, ha ahhoz a tankerületi főigazgató hozzájárul.¹⁹

Amikor pedig a frontesemények elérték az országot, ahol a tanítás szünetelt, a kormányrendelet értelmében a tanítókat a közigazgatásnál és az egészségügynél foglalkoztatták. Ebben az időben a bajai polgármesteri hivatalhoz 35 tanítót osztottak be, akiket a közellátási hivatalnál, a városi adóhivatalnál, az elsőfokú iparhatóságnál, a hadisegély ügyeknél, a tankötelességek nyilvántartásánál és az anyakönyvi hivatalnál foglalkoztattak.

Külön oktatási feladatot jelentett Bács-Bodrog megyében a *nemzetiségi iskolákban* való tanítás, vagyis az egyes községekben a magyar lakossággal keveredve előfordult német és délszláv (bunjevác) lakosság tanköteles gyermekeinek az iskolai tanítása. A bajai népoktatási kerületben meghatározó volt, hogy a kisebbségi lakosság nem elkülönülten élt egy-egy községben — hasonlóan több baranyai és somogyi apró faluhoz, — hanem keverten a nagy kiterjedésű bácskai községek magyar törzslakosságával.

Ezek a sajátos települési viszonyok tették szükségessé, hogy azokban a községekben, ahol nemzetiségek éltek, nem önálló nemzetiségi iskolák kialakításán volt a hangsúly, hanem a többtanerős iskolákon belül nemzeti- és nemzetiségi osztályok szervezése vált szükségessé. Egy központi iskolában, közös igazgatás alatt működtek a magyar és nemzetiségi osztályok.

Már a trianoni békeszerződés megkötése után alig néhány évvel a kormányzat rendeletekben intézkedett a magyarországi kisebbség védelméről és a kisebbségi lakosság tanköteles gyermekeinek az oktatásáról. A vallás és közoktatásügyi minisztérium által már korábban kiadott 110 478/1923. VIII. sz. rendelet három oktatási típust (A, B, C) állított fel, amelyek közül a nemzetiségi szülők szabadon választhattak, hogy melyik típus szerint kívánják gyermekeik oktatását végeztetni. A három típus lényegében abban különbözött egymástól, hogy milyen arányban kap szerepet a tanításban a magyar, vagy a kisebbségi nyelv. Ez kitűnik a három típus alábbi vázlatos ismertetéséből.

¹⁹ Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai, 3.044/1942—43. sz. (82.222/1943. VKM. V. űo. sz.

A) *Kisebbségi tanítási nyelvű iskola*, amelyben a magyar nyelv rendes, kötelező tantárgy, azonban az összes többi tárgyat a kisebbség nyelvén kell tanítani.

B) *Vegyes tanítási nyelvű iskola*. Ennél a típusnál a kisebbségi nyelvet, a természetrajzot, vegytant, gazdaságtant, rajzot, kézimunkát a nemzetiségi anyanyelven kell tanítani. A magyar nyelv, földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek, testgyakorlás tanítása magyarul történik. A beszéd- és értelemgyakorlatot, az írást és olvasást, számtant, éneket a kisebbségi nyelven és magyarul tanítják.

C) *Magyar tanítási nyelvű iskola*, amelyben a kisebbségi anyanyelv rendes, kötelező tárgy. Az írás és olvasás tanítása magyar és kisebbségi nyelven történik, de az összes többi tantárgyat magyar nyelven tanítják.

Ez a hármas nemzetiségi oktatási rendszer volt érvényben több mint egy évtizeden keresztül, pontosabban 1935-ig. A 11 000/1935. M. E. sz. rendelet *egységes kisebbségi oktatási rendszert* vezetett be, miszerint az anyanyelv, szülőföld ismeret, számtan, természettan, vegytan, természetrajz, gazdaságtan, egészségtan, rajz, kézimunka tanítása a kisebbségi anyanyelven történt. A magyar nyelvet, földrajzot, történelmet, polgári jogokat és kötelességeket, éneket magyarul kellett tanítani. Mivel ezt az intézkedést a rendelet 3. §-a foglalta magában, egyszerűen „3. §-os rendszer”-nek is nevezték.

Miután a rendelet úgy intézkedett, hogy ezt az oktatási rendszert kell bevezetni az összes kisebbségi népiskolákban, ezt alkalmazták a magyar nyelvű oktatási rendszer (C típus) helyett is, bár inkább a korábbi B) típushoz hasonlított. Az egységes kisebbségi oktatási rendszer bevezetéséhez elegendő volt, ha legalább húsz kisebbségi nyelvű tanköteles szülője kérte.

Amint országunkra a német fasiszta nyomás tovább erősödött, a kormány kibocsátotta a 700/1941. M. E. sz. rendeletet, amelynek értelmében azokat a tárgyakat is a kisebbségi nyelven kellett tanítani, amelyeket eddig magyarul oktattak. E rendelet már az 1940 nyarán Bécsben létrejött magyar—német kisebbségi megállapodás hatása alatt készült és a magyarországi németek Volksbund szervezetének szelleme érvényesült benne.

A bécsi megállapodás szerint a német nyelvű iskolákba beíráshoz a gyermekét minden olyan szülő, aki magát a német népcsoporthoz tartozónak vallotta, illetve a Volksbund vezetősége népi németnek elismerte. Úgy értelmezték, hogy a német nyelvű iskolák a Magyarországi Németek Szövetségének tulajdonai. Tehát népi német iskoláknak tekintették, amelyeknek jogi fenntartója a Magyarországi Németek Népi Szövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn), vagy a Magyarországi Német Népcsoport Iskolai Alapítványa (Schulstiftung der Deutschen Volksgruppe in Ungarn),

vagy amelyek a Besztercei Német (szász) Evangélikus Főesperesség (Deutsch-Evangelisches Generaldecanat, Bistritz) egyházi hatósága alá tartoznak.²⁰

A főigazgatói iratok tanúsága szerint *Baján* két iskolában nyíltak német nyelvű osztályok: a kiscsávolyi és a szállásvárosi állami iskolákban, 1941-ben. Azonban hamarosan kiderült, hogy a német kisebbségi szülők a Volksbund kényszerítő nyomására kérték a bajai két német tagozat beindítását. Feljelentették ugyanis a kiscsávolyi német tagozat tanítónőjét, hogy nem németül, hanem magyarul tanít. A tanfelügyelő kivizsgálta az ügyet és megállapította, hogy a tanítás németül folyik, azonban a beiskolázottak a német nyelvet vagy egyáltalában nem, vagy pedig igen gyengén beszélik; legalább is sokkal jobban tudnak magyarul. Ezért a tanítónő kénytelen a magyar nyelvet kisegítő nyelvként használni.

A Volksbund minden erőlködése ellenére a baja—kiscsávolyi német iskolai tagozat rövid két év alatt szinte egészen elnéptelenedett, viszont a magyar tagozat osztályaiban a tanulók száma megnövekedett. A német tagozat I. osztályában 9, a II-ban 7, a III-ban 4, a IV-ben 15 mindennapi tanköteles maradt. Így az alsó tagozat egész tanulólétszáma 35 fő volt. — A német tagozat V. osztályában 6, a VI-ban 5, a VII-ben 3, a VIII-ban 7 volt a tanulók száma, így a felső osztályok tanulóinak száma 21. — Az iskola egész német tagozatának a létszáma tehát 56 fő volt.

A kiscsávolyi német tagozatban ekkor már két tanerő látta el az oktatási feladatokat. Tekintettel a német tagozat nagyarányú csökkenésére, azt javasolta a tanfelügyelő, hogy egy tanerőre bízzák az egész tagozat tanítását, a felszabaduló másik tanerő pedig a megnövekedett magyar tagozathoz kapjon beosztást. Ugyanis a magyar tagozat V—VI. osztályában a tanulók száma 79 főre emelkedett, s ez a két osztály egy tanító keze alá tartozott.

Bácsalmáson a belterületi r. kat. iskolának 325 tanulója volt. Ebből a magyar tagozatba járt 235, a német tagozatba 90 tanuló. A magyar részleg hat, a német részleg két osztályra tagolódott. Két külterületi, a bácsalmás-óalmási és a bácsalmás-dobokai iskolákban is szükség lett volna egy-egy német nyelvű tanerőre, de németül tudó tanerőkben hiány volt. A bácsalmás-dobokai iskolában a tanulólétszám 111 volt, s ebből magyar 59, német 52.

Bácsbokodon a r. kat. népiskolánál két kisebbségi tagozat is működött: német és bunyevác. Az iskolában a beírt összes tanulók száma 391 volt.

²⁰ Uo. 3.082/1941—42. sz. — V. ö. *Füzes Miklós*: A nemzetiségi oktatás szervezési problémái a baranyai népiskolákban az 1923/24—1943/44. tanévben. Baranyai Helytörténetírás. A Baranya megyei Levéltár évkönyve. Pécs, 1979. — 385—439. oldal.

A tanítói állások száma nyolc, de egy tanító a kántori teendőket is végezte. A 8 tanító közül 1 bunyevác, 3 magyar—német, 4 magyar nyelven tanított.

Bácsborsódon a cérnaháti külterületi lakosok írásban kérték tiszta német oktatási nyelvű tagozat felállítását. Az iskola r. kat. felekezeti jellegű volt, s a magyar anyanyelvű tanulók száma meghaladta a tizet. Ezért a tanfelügyelő azt javasolta, hogy a jelenlegi tanító továbbra is magyar nyelven tanítson, a felállítandó német tagozat tanítására pedig egy németül tudó állami kiségitő tanerőt küldjön ki a főigazgató. Azonban az itt működő, tanítói gyakorlatra kibocsátott tanítójelölt is eltávozott az iskolából és nem akadt pályázó, aki a következő 1942—43. iskolai évben vállalta volna a tanítást a cérnaháti iskolában, ennek következtében a tanítás teljesen szünetelt.

Csávoly községben 1942 szeptemberben a r. kat. népiskola tanulóinak a száma 281 volt; ebből magyar 127, német 124, bunyevác 30. Az iskolánál öt tanerő működött: 2 magyar nyelvű, 2 német nyelvű, 1 pedig vegyes rendszerben magyar és német nyelvű. Újonnan megszervezték a hatodik állást a felállított vegyes bunyevác—magyar tagozat tanítására. Az állás betöltése azonban akadályba ütközött a tanerőhiány miatt.

Csikéria község népiskolájában az 1940—41. tanév végéig csak magyar nyelven tanítottak. Négy iskolaépületben, hat tanteremben hat tanító tanított. A község elszórt tanyai települése miatt az egyes iskolai épületek közötti távolság a 2—4 km-t is elérte, s a tanulók csak elhanyagolt dűlőutakon tudták megközelíteni az iskolákat. Az iskola létszáma főként azért is volt magas, mert a bácsalmási határ tanyavilágából is jártak ide olyan tankötelesek, akikhez az az iskola esett legközelebb.

A német tagozatot 1941—42. tanév elején nyitották meg 26 szülő kívánságára. A német tagozatban először az ún. egységes rendszerű tanítás folyt, majd pedig tisztán német nyelvi oktatási rendszerre tértek át. Azonban nem tudtak kapni megfelelő, német nyelven oktató tanerőt, másrészt a tanulók nem tudtak jól németül, ezért a teljes német nyelvű tagozat helyett a 11.000/1935. M. E. sz. rendelet 3. §-ának megfelelő oktatás bevezetését kérte az iskola igazgatója.²¹ A tankerületi főigazgató arra kérte a tanfelügyelőt, hogy a gyakorlatnak megfelelően folytasson le titkos szavazást az érdekelt szülők között. Az összehívott 18 szülő közül csak 12 jelent meg, ezek pedig a tisztán német nyelvű tagozat fenntartása mellett szavaztak. Ezzel kapcsolatban a tanfelügyelő olyan magyarázatot adott a tankerületi

²¹ Uo. 144—1941—42. eln. sz. — A baja-kiscsávolyi népiskolában a német tagozat felállítását 1941. aug. 17-én engedélyezte a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, s ide osztották be *Bornemissza Edit* állami próbaszolgálatos tanítónőt. Bajai német kisebbségi szülők német tagozat felállítását kérték a szállásvárosi állami iskolában is, ahova a VKM *Matics Erzsébetet* küldte ki német nyelvű tanerőnek.

főigazgatónak, hogy a Volksbund tagjai mindig a vezetőség irányításának megfelelően nyilatkoznak és cselekszenek. A Bund pedig akkor is a német tagozat fenntartását kívánja, ha csak egy tanuló marad.²²

Felsőszentiván r. kat. népiskolája tanulóinak száma 259, ebből magyar 195, német 18, bunyevác 46. Egy bunyevác és egy német nyelvtudású tanerőre volt szükség a megszervezett bunyevác és német nyelvű tagozat iskolai működéséhez.

Garán 1 tanerővel működött a tiszta magyar nyelvű tagozat, 4 tanerővel a tiszta német nyelvű tagozat és 1 tanerővel a vegyes rendszer szerint magyarul és németül tanuló tagozat.

Katymáron központi iskola volt, mégpedig a község belterületén. A lakosság három nyelvű volt: magyar, német, és bunyevác. Az 1941—42. tanévben a tanulólétszám 472 volt, ebből magyar 118, német 228, bunyevác 136. Volt ezekívül 99 továbbképzős. Az iskola r. kat. jellegű volt, 9 szervezett tanítói állással. Három nyelvi tagozata volt: magyar, német, bunyevác. Ha egy tanító katonai szolgálatot teljesített, pótlását a tantesület belső helyettesítéssel oldotta meg.

A tanulólétszám és tanítók az egyes tagozatokban és osztályokban 1941—42-ben:

Magyar tagozat

a) I—II. o.	Vezeti: Szemdrői Imre	— tanulólétszám	46
b) III—IV. o.	Vezeti: Sármány Antal	— tanulólétszám	40
c) V—VII. o.	Vezeti: Tarnóczai József	— tanulólétszám	32
			<hr/>
			118

Német tagozat

a) I—II. o.	Vezeti: Toby Sarolta	— tanulólétszám	78
b) III—IV. o.	Vezeti: Sármány Kálmán	— tanulólétszám	75
c) V—VII. o.	Vezeti: Puhl Jolán	— tanulólétszám	75
			<hr/>
			228

Bunyevác tagozat

a) I—VI. (beltér) o.	Vezeti: Toby István	tanulólétszám	54
b) I—VI. (Szenta) o.	Vezeti: Romáczy István	tanulólétszám	51
c) V—VII. (Szenta) o.	Vezeti: Tarnóczai József	tanulólétszám	31
			<hr/>
			136

²² Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai, 561/1944—45. sz.

Titeli Márton ebben az évben katona volt, ezért tanított Tarnóczai József két kislétszámú osztályban.²³

A *vaskúti* r. kat. népiskolának 1942—43-ban 8 osztálya, 8 tanítója és 344 tanulója volt. Ebből 108 magyar, 236 német anyanyelvű. Tiszta magyar tanítási nyelvű osztálya 2, tiszta német nyelvű 4, vegyes rendszer szerint magyarul és németül tanuló osztály 2.

Az egyes községekben a német nyelvű tagozatok teljes kiépítésének legnagyobb akadályá kétségtelenül az volt, hogy a németül tudó tanerőkben igen nagy volt a hiány. Ennek csökkentése céljából Baján német és délszláv nyelvű tanfolyamokat rendeztek. A minisztérium pótdíjat állapított meg olyan tanítók részére, akik nemzetiségi nyelvű állami, vagy felekezeti népiskolában tanítottak.

A hitlerista nyomás lehetőségein belül a magyar jobboldali kormányzat csak igen óvatos védekező intézkedéseket mert tenni a magyar nép védelme érdekében. Ilyen intézkedések voltak, hogy a nemzetiségi nyelvű iskolákba csak a hasonló nem magyar nyelvű szülők gyermekeit lehetett fölvenni. Nem járhatott kisebbségi iskolába a magyar anyanyelvű szülők gyermeke, de a nem magyar anyanyelvű szülők gyermekei, szüleik kívánására, járhattak magyar nyelvű iskolába. A magyarországi Volskbund iskoláiba csakis a népi német szülők gyermekeit lehetett fölvenni. A volksbundista iskoláknak is kellett alakítaniuk iskolaszékeket, ha a VKM ez alól nem adott fölmentést. A népi német ifjúság külön szervezetekbe szervezhető, de a 18 éven aluliak csak szülői beleegyezéssel léphettek be a hitlerista ifjúsági szervezetekbe.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter megengedte, hogy a Volskbund által fenntartott iskolák felett a Bund iskolafenntartói jogokat gyakorolhasson kiküldött iskolalátogatói útján. Ezek a látogatók azonban nem nevezhették magukat tanfelügyelőknek, nehogy összetévezzék őket és surlódásokra vezessenek a „m. kir. Tanfelügyelőkkel.”

Ennek ellenére — a bajai tanfelügyelő véleménye szerint — a német kisebbség lakta községekben a bundista mozgalom károsan befolyásolta az iskola és a szülők közötti kölcsönös együttműködést, mert válaszfalat emelt a szülők és az iskola, valamint a német nemzetiségű tanulók és a tanítók közé. A német nemzetiségű községek iskoláiban a magyar nyelv tanulása visszaesett, mert a magyar nyelv tanítására fennmaradt óraszám nem volt elég-

²³ Az iskola igazgatója *Toby István* volt, aki családjával együtt Boszniából települhetett át Magyarországra, mivel leánya, *Sarolta* a boszniai Bijeljlinán született. *Toby Sarolta* a bajai r. kat. érseki tanítónőképzőben végzett. A magyaron kívül német és horvát nyelvű iskolákra is képesítve volt. Jártas volt a konyhakertészet tanításában, valamint a zeneoktatásban, miután a bajai zeneiskolát is elvégezte.

séges arra, hogy a nemzetiségi tanulók a magyar nyelvet szóban és írásban jól elsajátítsák.

Még bonyolultabbá tette az oktató-nevelő munkát, hogy a nemzetiségi nyelvű iskolai oktatás kiszélesítésével szinte egyidőre esett a *nyolcosztályos népiskolák* felállítása. Az iskolák tanszemélyzetének meg kellett ismerkedni az új iskolára vonatkozó jogszabályokkal, tantervekkel és útmutatókkal. A nyolcosztályos népiskolák felső tagozatában a tantervet úgy dolgozták ki, hogy a városi népiskolában általános gazdasági, ipari és kereskedelmi ismereteket, a falusi népiskolákban mezőgazdasági ismereteket, a leányiskolákban pedig háztartási és kertészeti ismereteket tanítsanak. Más volt a szorgalmi ideje az alsó és más a felső tagozatnak. Sőt a nyolc évi mindennapi iskolai oktatás után még egy kilencedik évi gyakorlati gazdasági oktatás következett, amely mindössze 40 gyakorlati tanítási napra terjedt. Az új oktatási rendszerre vonatkozó törvényt, ennek végrehajtási rendeletét, a tantervet és útmutatót a tanfelügyelőség által rendezett pedagógiai szemináriumokon kellett ismertetni.²⁴

A Bács-Bodrog megyei népoktatási kerület 20 helységében 46 olyan férfi tanerő volt, akik mezőgazdasági irányú felső tagozatot tanítottak. Létszámuk községek szerint: Baja 5, Bácsalmás 6, Bácsbokod 1, Bátmonostor 1, Csátalja 1, Csávoly 1, Csikéria 1, Dávod 2, Felsőszentiván 1, Gara 1, Hercegszántó 1, Jánoshalma 4, Katymár 1, Kelebia 5, Kunbaja 1, Madaras 3, Mélykút 3, Nagybaracska 1, Szeremle 2, Tompa 5. — Ugyanakkor a megye 16 helységében 28 olyan tanítónő működött, akik mezőgazdasági irányú felső tagozatban tanítottak. Számuk helységenként: Baja 4, Bácsalmás 3, Bácsbokod 1, Bácsborsód 1, Bátmonostor 1, Borota 1, Csikéria 2, Dávod 1, Hercegszántó 1, Jánoshalma 3, Kunbaja 2, Madaras 1, Mélykút 4, Nagybaracska 1, Tompa 1, Vaskút 1.

Olyan tanerők pedig, akik ipari és kereskedelmi irányú felső osztályokat tanítottak, mindössze nyolcan voltak az 1941—42. tanévben. Közülük 7 Baján (józsefvárosi iskola 3, szállásvárosi 2, kiscávolyi 1, szentjánosi iskola 1) és 1 Jánoshalmán (izraelita iskola). A bajai állami iskolák felső osztályaiban lakatos, fonó, szövő, fa-, téglá- és cementipari, szénkereskedelmi és vegyes kézműipari tanítás folyt. A jánoshalmi izraelita iskola felső tagozatában gyümölcs-, bor- és gabonakereskedelmi ismereteket tanítottak.²⁵

A második világháború alatti átmeneti időszakban, amikor a kormányzat a magyar közigazgatást Dél-Bácskára is kiterjesztette, a *tanfelügyelői hivatalnak Bajáról Zomborba* való áthelyezését rendelte el. A hivatal át-

²⁴ A nyolcosztályos népiskoláról szóló 1940: XX. tc. és ennek végrehajtási utasítása a 26.000/1941. VKM. sz. rendelet 1941. szept. 10-én lépett hatályba.

²⁵ Pécsi Tankerületi Főigazgatósági iratok, 2275/1941—42. sz.

költöztetése után a tanfelügyelőségre hárult a visszacsatolt részek tanügyi átszervezése és adminisztrálása. Még nehezítette a munkát, hogy ezeken a területeken is el kellett kezdeni a nyolcosztályos népiskolák kiépítését.

A dél-bácskai részekkel együtt megnövekedett a nemzetiségek és a nemzetiségi iskolák száma. A magyar nemzetiség egyes helyeken szórványt alkotott, így külön gondot jelentett a szórványban élő magyar tanköteles gyermekek beiskolázása. Számukat szaporította a bukovinai magyarok bácskai letelepítése. Ezek az összetett feladatok vezettek arra, hogy a megye tanügyi igazgatását két részre osztva, *Újvidéken külön tanügyi kirendeltséget* állítsanak fel.

Szórvány tanköteleseknek tekintették, ha a magyar anyanyelvű tankötelesek létszáma nem érte el az össztanulói létszám 50%-át. Ilyen esetben szórvány magyar népiskolát állítottak fel. A szórvány magyar tankötelesek között fokozatokat állapítottak meg. Kis szórványnak tekintették, ha a magyar tankötelesek száma 15% alatt maradt, középszórványnak, ha 15—30%-ig terjedt, nagyszórványnak, ha 30—50% között volt.

A szórvány magyar tanulók részére szórvány internátusokat állítottak fel. Ezekbe csak magyar nyelvű és magyar nemzetiségű tanulókat lehetett felvenni. Legalább a tanuló egyik szülőjének magyarnak kellett lenni. Nem lehetett felvenni az olyan tanulókat, kik saját maguk, vagy szüleik nemzetiségi szervezetbe tartoztak (Volksbund). Internátus híján a szórvány magyar tanköteleseket magyar községekben, magyar családoknál helyezték el. Nem tartották kívánatosnak, hogy a szórvány magyar tanulók elszórtan kerüljenek különböző községekben családi elhelyezésre. A végzett tanuló, ha a szórvány internátust elhagyta, tankönyvei közül magával vihette a vallástant, a magyar nyelvi ismereteket, a magyar történelmet és a magyar földrajzot. Mindezek az intézkedések csak úgy válnak érthetővé, ha tekintetbe vesszük, hogy a két világháború közötti magyar irredentizmusban gyökereztek.²⁶

Oktató-nevelő munka a népidemokrácia kezdeti időszakában

A német fasiszta megszállás alól felszabadító szovjet hadsereg első intézkedései arra irányultak, hogy a normális élet a háborús nyomokon az egész országban minél előbb meginduljon. Ennek részét képezte az is, hogy az iskolákban a tanítás elkezdődjék. Eleinte kisebb tanuló- és tanítólétszámmal és a trianoni határok visszaállításával kisebb területen, de mindenütt

megindult az iskolákban a munka, a népiskolákban, a tanonciskolákban, az alsófokú zeneiskolákban egyaránt.

Az egész ország felszabadulása után Bács-Bodrog megyében is kedvező hatást váltott ki a népidemokratikus kormányzatnak az az intézkedése, hogy tanyai pótléket állapított meg az állami és nem állami tanítók részére. Minősítésre való tekintet nélkül tanyai pótlékban részesültek mindazok a tanítók, akik tanyán, tanyai népiskolában működtek. A tanfelügyelőségnek kimutatást kellett készíteni, feltüntetve a következő adatokat: a tanító neve, a község, ahova a tanya tartozik, a tanya neve, az iskola jellege, a tanyán mióta működik a tanító. Külön kimutatás készült a külterületi tanítókról. Megyénket ez a rendelet jótékonyan érintette, mert a kiterjedt tanyavilágban jelentős volt az iskolák és tanyai tanítók száma.²⁷

Amikor a hadművelleti kormánybiztos 1944. október 8-án elrendelte Zombor kiürítését, Szirányi Pál tanfelügyelő helyettes a hivatal *eredeti székhelyére, Bajára tért vissza, Juhász János tanfelügyelő pedig a hivatal pecsétjével Pécsre távozott és ott a tankerületi főigazgatóságon jelentkezett szolgálattételre. Szirányi Baja várost továbbra is a Bács-Bodrog megyei tanfelügyelőség székhelyének tekintette és működését bejelentette a pécsi tankerületi főigazgatónak, aki jogszerűnek ismerte el a tanfelügyelőség vezetésében irányító munkáját, amíg Juhász tanfelügyelő vissza nem tér Bajára.*

Juhász János tanfelügyelő 1944. december 22-én érkezett vissza Bajára és jelentkezett Szirányi Pálnál, a városházán működő tanfelügyelőség ideiglenes vezetőjénél, majd *dr. Takács Endre* főlevéltárosnál, a város ideiglenes polgármesterénél, akit a szovjet városparancsnok Baja város és Bács-Bodrog vármegye kerületi közigazgatási vezetőjévé nevezett ki. Takács közölte vele, hogy mint visszatért közalkalmazott, addig nem kezdheti meg működését, amíg az igazolása meg nem történt.

A tanfelügyelő igazolása után 1945. január 22-én Szirányi tanügyi segédtitkártól átvette a hivatal vezetését. A tanfelügyelőség minden ingósága, az irattári anyaggal együtt Zomborban maradt és ott valószínűleg elpusztult. Mivel a tanfelügyelőség a bajai városháza egy kis szobájába volt bezsúfolva, Juhász tanfelügyelő ideiglenesen a Szarvas[†]Gábor utcai lakása két nagyobb szobájában helyezte el a hivatalt, s ezt bejelentette a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak. Családja a két kisebb szobában lakott.

A tanfelügyelői hivatal átmenetileg a szokásosnál több tisztviselőt foglalkoztatott, mert 1945. márciustól kezdve egyre több pedagógus érkezett vissza Bajára és jelentkezett szolgálatra. A tanfelügyelőség tisztviselőinek

27 Uo. 190/1944—45. sz.

az igazolása zavartalanul folyt le. A hivatal kölcsön kért bútorokkal volt hiányosan felszerelve, ezért a tanfelügyelő szükséges bútorokat kért felettes szerveitől, hogy végleges helyére költözhessenek.

A bajai tanfelügyelőség 1945. március végén átfogó jelentést küldött a tankerületi főigazgatónak népoktatási kerülete állapotáról. Jelentette, hogy Baján sok a menekült állami tanító. Ebből következett az is, hogy a tanfelügyelőség személyzete 14 főre duzzadt. Népoktatási kerületének 27 helységében 84 iskolaegység működött, ebből 23 állami (köztük 2 községi, 1 közalapítványi) és 61 egyházi (59 r. kat., 1 ref., 1 gör. kel.) iskola. A tanítók száma 400 volt és ebből állami tanító 210, egyházi tanító 190. A tanítók számarányánál figyelembe kell venni, hogy a r. kat. népiskolákban is számos kiegészítő állami tanító működött, s hogy a menekültek is növelték az állami tanítók számát.²⁸

A felszabadulás után a Bács-Bodrog megyei tantestületekben is megindult a *demokratizálódási folyamat*, amely végül is eredményezte, hogy a tantestületekben néppel érző és a nép gyermekeit szocialista tudattal nevelő tanítók foglalták el helyeiket. Ezt a célt szolgálta többek között a pedagógus szakszervezetek megalakulása, amely viszonylag hamar mozgósította a népiskolai tanítókat saját érdekeik megvédésére.

A létszámcsökkenő eljárások idején a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének bácsalmási csoportja rendkívüli közgyűlést hívott össze, hogy megvizsgálja a járás 12 B-listázott állami tanítójának ügyét. Ugyanis a Baján működő 47. sz. B-lista bizottságban a Szakszervezeti Tanács képviselője az elbocsátandó tanítókról kész névsort kapott és ennek alapján döntött a bizottság. A bácsalmási járás tanítóinak az volt az álláspontja, hogy sorsukról ne nélkülük döntsenek. A szakszervezeti közgyűlés kérte a minisztériumot és a Szakszervezeti Tanácsot, hogy a név szerint felsorolt 12 állami tanító közül hetet helyezzenek vissza állásukba, egyet nyugdíjazzanak, egynek az ügyét vizsgálják felül, háromnak a B-listázásába a szakszervezet belenyugodott.²⁹

Zalavári Ferenc baja-szentistváni r. kat. tanítónak körzeti iskolafelügyelővé való kinevezését a helyi egyházi szerv és a kalocsai egyházi főhatóság ellenzte. A bajai munkáspártok viszont Zalavárit támogatták, hogy a népoktatásban irányító szerepet kapjon. Ugyanis *Grösz József* kalocsai érsek arról értesült, hogy Zalavári tanító az egyházi iskolák államosításával kapcsolatban tevékenykedik. Végül a tanfelügyelőség is olyan álláspontot foglalt el,

28 A következő helységeken voltak állami népiskolák: Baján 8, Csikérián 1, Garán (györgypusztai, községi) 1, Katymáron (roglaticai) 1, Kelebián 4, Madarason 1, Mélykúton (közalapítványi) 1, Nagybaraeskán (községi) 1, Tompán 5.

29 Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai, 179/1946—47. sz.

hogy a szakmai szempont mellett a politikai alkalmasság is fontos az oktató-nevelő munka ellenőrzésében és irányításában.³⁰

Mivel törvénycikk intézkedett arról, hogy a házasságon kívül született gyermekeket úgy kell anyakönyvezni, hogy sem az anyakönyvben, sem az anyakönyvi kivonaton ne legyen nyoma a házasságon kívüli születésnek, ezt alkalmazták az iskolai anyakönyvre is. VKM rendeletre a bajai tanfelügyelő is intézkedett, hogy az esetleges törvénytelen születésnek nem szabad kitűnni sem az iskolai anyakönyvben, sem a tanulók bizonyítványában.³¹

A demokratizálódási folyamatba illeszkedett be az is, hogy bevezették a *tanulók és tanítók nyári fizikai munkáját*. Számonkérték külön a fiúktól és külön a lányoktól, hogy milyen fizikai munkát végeztek.

A fiúknál előforduló munkák voltak: mezőgazdasági munka otthon, pásztorkodás, fakitermelés, aratás, kapálás, burgonya- és tengeriszedés, gyümölcszedés, kertművelés, szőlőművelés, favágás, fahordás, csöszködés, malom olajozása, szénagyújtás, fagyújtás.

A lányok által végzett munkák voltak: segítség mezei munkában, állatőrzés, gallygyújtás, marokszedés, kapálás, burgonyaszedés, gyümölcszedés, szüretelés.

Nemcsak a megye székhelyén, hanem a megye községeiben is megszervezték a *dolgozók iskoláit*, vagyis a felnőtt lakosság általános iskolai tanfolyamait. Ezzel az volt az általánosan ismert cél, hogy akik még a régi típusú elemi iskola hat osztályát sem végezték el, vagy csak hat elemi osztályt végeztek, kielégíthessék továbbtanulási vágyaikat és elvégezthessék az általános iskola nyolc osztályát. Ezek a tanfolyamok jelentősen hozzájárultak a dolgozók széles rétege általános műveltségének az emeléséhez.

Utalnunk kell arra is, hogy a felszabadulás után, az 1945 kora tavaszán végrehajtott földreform és a volksbundista német nemzetiségű lakosság kitelepítése, Bács-Bodrog megyében a *népességi viszonyok megváltozására* vezetett és ez kihatott az oktató-nevelő munkára. A Dél-Bácskában letelepített bukovinai székelyek a háborús események miatt telephelyeik elhagyására kényszerültek, de közülük csak nagyon kevesen találtak otthonra Észak-Bácskában (Vaskút). Tömeges letelepítésüket a népidemokratikus kormány Tolna és Baranya megyékben hajtotta végre, s ezek ma is ott élnek. De a kitelepített bundisták helyére magyar földigénylők és telepések érkeztek az ország minden részéből, majd pedig a csehszlovák—magyar lakosságcsere egyezmény folytán a szlovákiai Felvidékről. Így a Bács me-

30 Uo. 177/1946—47. sz.

31 Lásd az 1946: XXIX. tc. és ennek végrehajtásáról szóló 99.000/1947. BM. sz. rendelet.

gyei német kisebbség nagyon megfogyatkozott, a magyar népesség pedig számában megnövekedett.

A népesség megváltozása rést ütött a régi vallási viszonyokon is, ami abban nyilvánult meg, hogy az iskolarendszerben megszűnt a r. kat. egyház és a kalocsai érseki főhatóság kizárólagos egyeduralma. Katymáron a telepeseknek 93 ref. tanköteles gyermeke volt, akik részére az ott megalakult ref. missziói egyház kéttanerős államsegélyes iskolát állított fel 1946 végén, tehát még a felvidéki telepések érkezése előtt, a VKM jóváhagyásával. Az iskola fenntartásához államsegélyt kértek. A minisztérium az iskolát felvette nyilvántartásába. A tanulólétszám indokolta a két tanítói állás megszervezését, s az egyházközség által tanítói állásonként felajánlott 10%-os helyi javadalmat elfogadta a minisztérium azzal, hogy a tanítói fizetések törvényszerű összegig való kiegészítést államsegélyből fedezi.³² Vaskúton is így alakult államsegélyes ref. iskola.

Szocialista iskolapolitikánkban a legnagyobb horderejű vívmány volt az *általános iskolák megszervezése*, majd pedig az *iskolák államosítása*. A felszabadulás után közvetlenül a nyolcosztályú általános iskolák kialakításán volt a hangsúly. Ennek gyors előrehaladását azonban gátolták a kapitalista időkből örökölt régi iskolai formák és keretek. Az egyházi iskolafenntartók részint megosztották vallás szerint az iskolákat, részint pedig nem rendelkeztek elegendő anyagi erővel az általános iskolák kialakításához.

Eleinte nagyobb községekben, vagy városokban látszott legkönnyebbnek az általános iskolák megalakítása, ahol polgári iskolák, gimnáziumok, vagy más középiskolák működtek. Ilyen helyeken a legkézenfekvőbb volt, hogy a középiskolák alsó négy osztályát beolvasszák az általános iskolába, s a két legalsó, I—II. középiskolai osztályt összevonják a népiskolai V—VI. osztályokkal. Ilyen módon szerveztek általános iskolákat a bajai cisztercita szerzetesrend gimnáziumában, a Miasszonyunk leánynevelő intézetben, a községi polgári fiúiskolában, az állami polgári leányiskolában, a bácsalmási Miasszonyunk iskolanővérek r. kat. polgári leányiskolájában, az állami polgári fiúiskolában, a jánoshalmi Miasszonyunk iskolanővérek r. kat. polgári leányiskolájában, az állami polgári fiúiskolában.

A kisebb községekben, ahol középfokú iskolák nem voltak, sokkal nehezebbek voltak az általános iskola megszervezésének a feltételei. *Szeremlén* közös igazgató vezetésével összevonták a r. kat. és ref. egyházi iskolákat, de így is tanerőhiánnyal küzdöttek.³³

A *sükösd*i r. kat. általános iskolában a kérvényezett két új tanítói állás

³² Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai, 5.209/1947—48. sz.

³³ Uo. 2.400/1946—47. sz.

helyett egy polgári iskolai tanári állás megszervezését engedélyezte a minisztérium. A *dávodi* r. kat. általános iskola VI. osztályában először latint tanítottak, majd áttértek a német nyelv oktatására, mert „bár a gyerekek között német anyanyelvű nincs, igen szép számmal vannak német beszéd-készséggel rendelkezők.”³⁴

Latin nyelvet tanítottak a *felsőszentiváni* r. kat. általános iskolában is. Kunbaján a r. kat. jellegű általános iskola két felső osztályát a földreform során iskolai célra juttatott magánháiban helyezték el, és a telepések gyermekeit szaktanító oktatta. *Kelebián* az általános iskola felső tagozatában szintén szaktanító tanított, de nem volt az iskolának gazdasági gyakorló területe, pedig a községnek országos híré gyümölcs- és szőlőtermesztése volt.

Lassan és vontatottan haladt az *orosz nyelv bevezetése* az általános iskolákban, amelynek az volt a legfőbb oka, hogy nem voltak orosz nyelvre képezett tanárok. *Bácsborsódon* akadt egy tanító, aki beszélt oroszul, ezért a német helyett bevezették az orosz nyelvet. Akkor javult a helyzet, amikor a minisztérium Budapesten megkezdte az orosz nyelvtanfolyamok szervezését.

Hercegszántón a gör. kel. egyházi iskolán kívül megszervezték a *délszláv* állami általános iskolát. *Bácsalmáson* a r. kat. általános iskolában szintén beindult egy 15 tanulólétszámú délszláv tagozat, de csak fél évig működött, mivel a délszláv tagozatot vezető szerzetes tanítónő lemondott. Az állami iskolákban tanító apáca-tanítónők valamennyien az állami iskolákban való működés ellen foglaltak állást. A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek főnöknője egyszerre jelentette a be minisztériumnak és a pécsi tankerületi főigazgatónak 11 szerzetes tanítónőnek az állami iskolai állásukról való lemondását.³⁵

Népi demokratikus államunk 1948. január 16-án alkotta meg az *1948. XXXIII. törvénycikket* a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. Ezzel az összes nem állami iskolákat, óvodákat az állam vette át, megtörtént az *iskolák államosítása* (1.§.). A tanítók valamennyien állami alkalmazottakká lettek (2.§.). Az államosított iskolák és tanulóotthonok épülete, berendezése, vagyona (tanítói föld, lakás) mint közművelődési célvagyon, szintén állami tulajdonná lettek (3. §.). A törvény végrehajtása során a VKM intézkedett az államosított iskolai és tanulóotthoni helyiségeknek az eddigi iskolafenn-

34 Uo. A felszabadulás után néhány Dél-Pest megyei községet (Érsekcsanád, Sükösd, Hajós) a bajai tanfelügyelőséghez csatoltak.

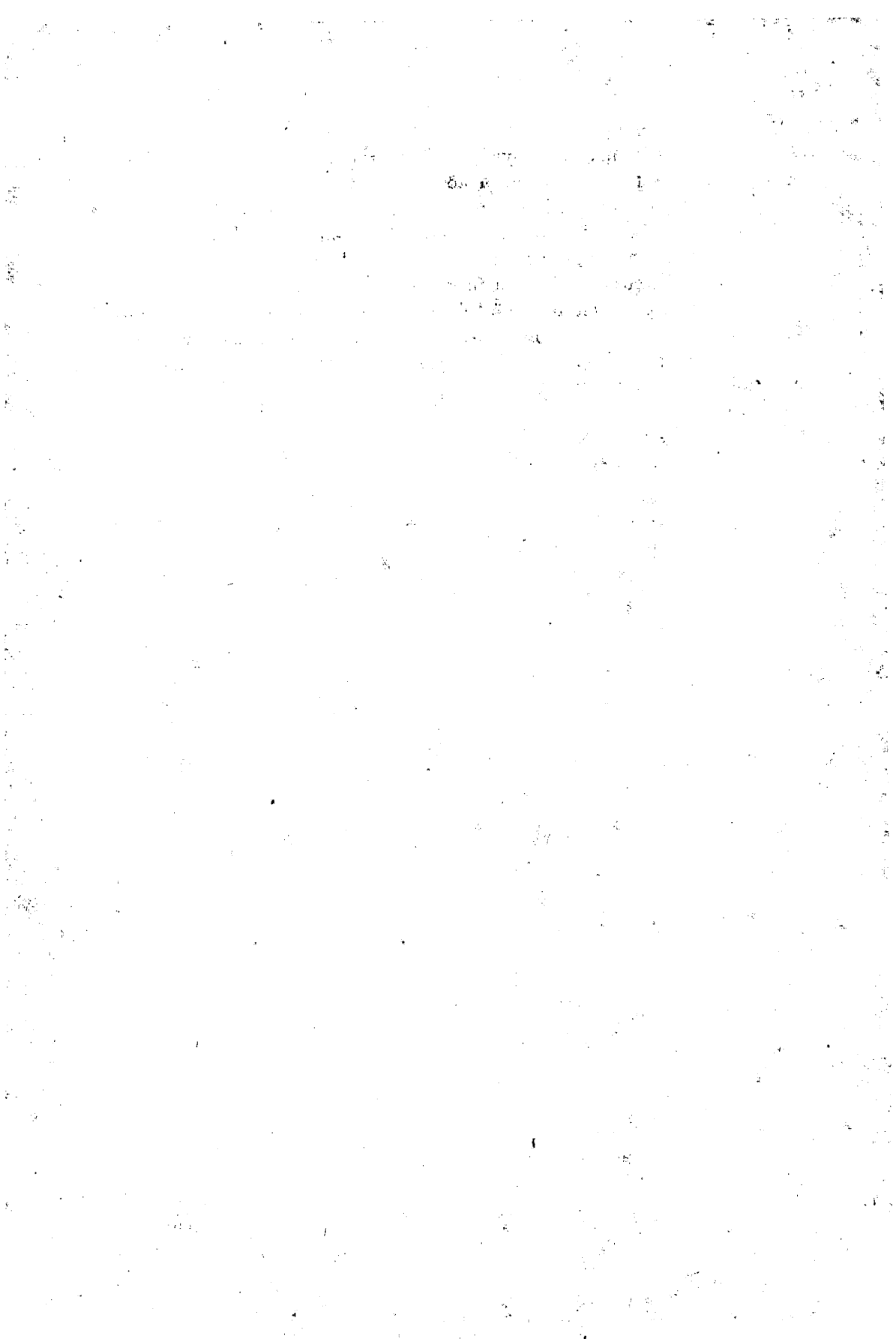
35 Uo. 2.449/1946—47. sz.

tartó tulajdonában maradt helyiségektől való szétválasztásáról. Az épületeket úgy kellett szétválasztani, a közös használatra szolgáló berendezéseket megosztani, hogy az iskola zavartalan működését biztosítsák.³⁶

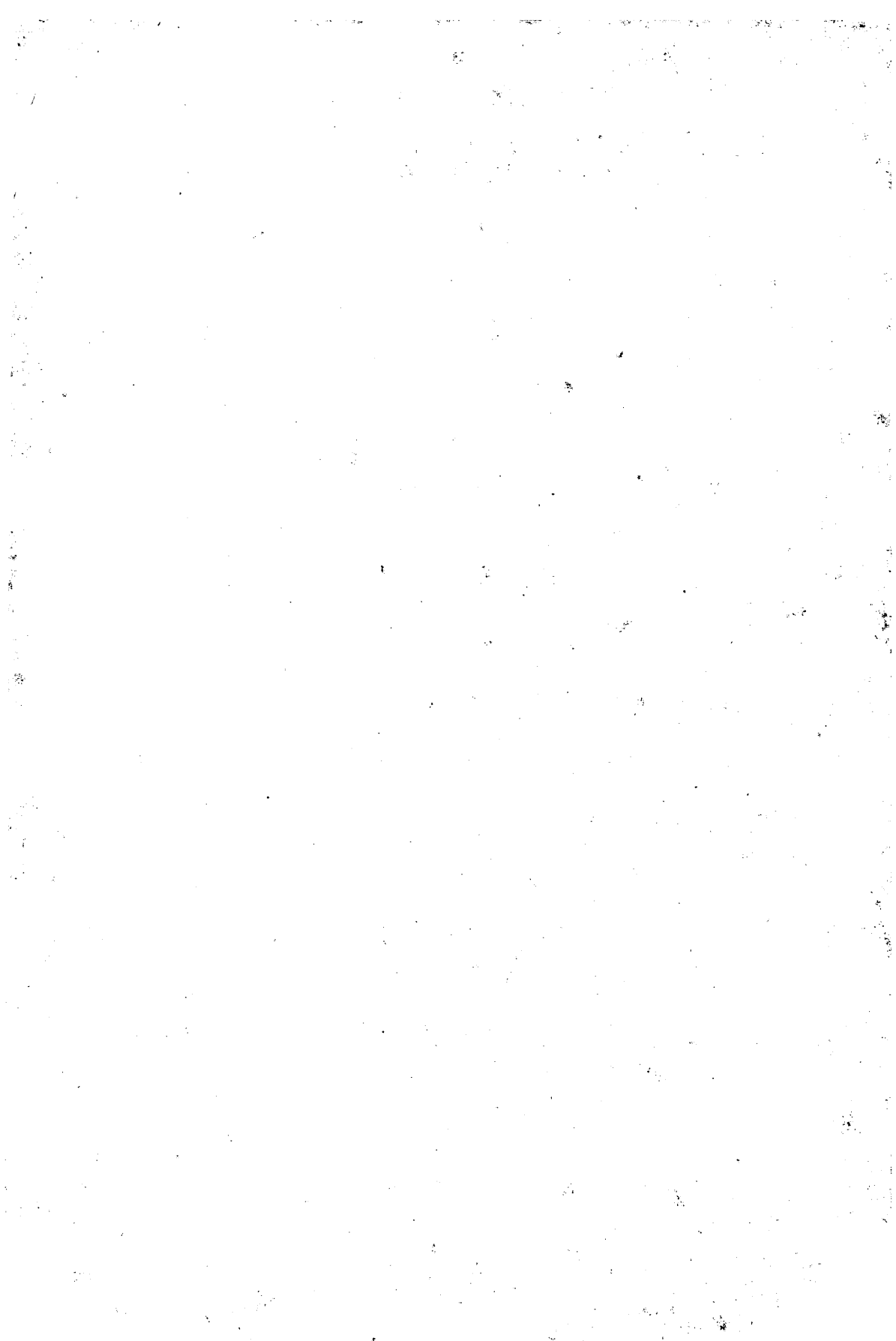
Baján a volt cisztercita, Bácsalmáson a Miasszonyunk, Bácsbokodon a Szent Imre tanulóotthonok kerültek állami tulajdonba.

Az iskolák államosításával nyílt meg a lehetősége a mai szocialista típusú, nyolcosztályos, kulturált körülmények között működő általános iskolák kialakításának. Ez az iskolarendszer azóta kiállta a próbát és szakadatlanul szolgálja gyermekeink alsófokú oktatását és nevelését, egész népünk kulturális emelkedését.

³⁶ Lásd a 95.083/1948. VKM, és a 8.000/1948. VKM: sz. rendeleteket:

Középfokú oktatás

Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéből

BÁRTH JÁNOS—BÁRTHNÉ BERHIDAI ÁGNES

1. Kalocsa nevezetes iskolái a XIX. század második felében

1848 után Kalocsa gazdasági és társadalmi fejlődésének üteme messze elmaradt a magyar kapitalizmus fejlődésének országos színvonalától. A vasúti fővonal, a hosszú parlamenti harcok ellenére, elkerülte a várost. A Kiskőrös felé haladó szárnyvonal is csak 1882-ben épült meg. A vasúti fővonal távolba kerülése, valamint az érsekség gazdasági, politikai és közéleti egyedurialma akadályozta az ipar fejlődését. Ipar nélkül viszont nem indulhatott meg jelentősebb gazdasági és társadalmi átalakulás. Kalocsa szunnyadó kisvárosként éledélt a Duna menti árvíz járta tájon. Különös vonása Kalocsa történetének, hogy e gazdasági szempontból stagnáló város a magyar művelődés egyik fellegvára lett. Erdei Ferenc már utalt rá, hogy Kalocsa „az egyház telepítő erőinek” köszönheti létét.¹ Vagyis nevezetes műemlék főterének építészeti képét nem a város önereje teremtetette meg, hanem Magyarország második egyházi főméltóságának igénye és anyagi adottsága. Ugyanezt elmondhatjuk az iskolákról is. Ezeket a nagy hírre szert tett, magas színvonalon oktató és nevelő intézményeket nem a mezővárosi közösség önereje valósította meg, mint az alföldi mezővárosok legtöbbjében, hanem néhány érsek kultúraszeretete, jóakarata és pénze. Kalocsa művelődéstörténetének és a magyar művelődéstörténetnek egyaránt nagy nyeresége, hogy az újkori kalocsai érsek sorában akadnak olyanok, akik főpapi jövedelmük jelentős részét arra fordították, hogy a gazdaságilag fejletlen székvárosukban iskolákat alapítsanak és fejlesszenek.

A XIX. század második felében Kalocsa legnevezetesebb iskolái: a jezsuita gimnázium, a nagyszeminárium, a zárdaiskolák, valamint 1856-tól a tanítóképző.

¹ ERDEI Ferenc 1974. 1974.

A kalocsai gimnáziumot² Batthyány József kalocsai érsek alapította 1765-ben. Vezetésével a piarista rendet bízta meg. A kegyesrendiek felügyelete alá került az iskola közelében lévő régi gyógyszerház és a nyomda is. A piaristák csaknem száz évig vezették az intézetet sok anyagi gond közepette. 1860-ban elköltöztek a városból. Helyükbe jezsuiták jöttek, akiket Kunszt József érsek hívott a városba. Tevékenységükkel elkezdődött a gimnázium második korszaka, egyben beköszöntött az igazi felvirágzása. A rendházat, gimnáziumot és kollégiumot magába foglaló intézményegyüttes a sok érseki építkezés eredményeként a XX. század elejére óriási, három utcára szülő, városnegyedi épületkomplexumot birtokolhatott a város középső részén. A gimnázium tanárai jelentős tudományos munkát végeztek, és ma nemzeti értéknek számító gyűjteményeket hoztak létre (pl. numizmatikai gyűjtemény, ásványgyűjtemény stb.).

A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek intézetét 1860-ban alapította Kunszt József érsek.³ A szintén városnegyednyi méretűvé nőtt hatalmas épületegyüttesben több nőnevelő iskola és internátus működött. Az óvoda és az elemi népiskola Kalocsa leányainak alapfokú oktatását és nevelését szolgálta. 1869-től működött a polgári leányiskola. A zárdabeli tanítóképzőt 1869-ben szervezték meg. Kezdetben kétéves volt. 1872-től 3 éves, 1883-tól 4 éves lett. A Miasszonyunk... rend, legmagasabb képesítést adó iskolája az 1875-ben létrehozott polgári iskolai tanítóképző volt, amely 1920-tól tanárképző főiskolaként működött. Sajnos 1929-ben miniszteri rendelet értelmében több más hasonló főiskolával együtt felszámolták. A Miasszonyunk... zárdában 1877-től kezdve óvónőképző is működött.

Az újkori Kalocsán 1733 óta folyt papképzés a kiterjedt kalocsai egyházmegye plébániái számára.⁴ A szemináriumot Patacsics Gábor érsek alapította, és átmenetileg a régi érseki vendégfogadóban működött. A székesegyház melletti nagyszemináriumi épületet Klobusiczky Ferenc és Batthyány József érsek építtették 1757 és 1764 között. Két évszázad alatt papok ezreit nevelték e falak között.

A gimnázium, a zárdaiskolák és a nagyszeminárium méltó társa lett 1856 után a kalocsai „fitanítóképző intézet”.

2 A gimnázium történetének fontosabb irodalma: GÁL István 1938. — TÓTH Mike (szerk.) 1910. — KOMÁRIK István 1935. — KERKAI György 1942, valamint az intézet évkönyvei.

3 A zárda fontosabb irodalma: HEVESI M. Angelica 1935. és az évkönyvek.

4 WINKLER Pál 1934.

2. A kalocsai tanítóképző vázlatos eseménytörténete

2.1. A kétévfolymos képzés korszaka (1856—1870)

Az első magyar tannyelvű tanítóképzőt Pyrker János László egri érsek alapította Egerben 1828-ban.⁵ Jelentős lendületet vett a tanítóképzők szervezése az 1840-es években. 1843 januárjában a Helytartótanács fel-szólította Klobusiczky Péter kalocsai érseket, hogy székvárosában alapítson tanítóképzőt. Klobusiczky Péter érsek egyébként is tervezte, hogy tanítóképzőt nyit. Felvilágosításokat kért Scitovszky János pécsi püspöktől a pécsi tanítóképző szervezetéről, működéséről, fenntartási költségeiről.

Az 1831. évi kolerajárvány idején alapított árvaház mellett, a későbbi tanítóképző főépülete helyén Klobusiczky érsek megvásárolt egy házat abból a célból, hogy ott kezdje el munkáját a kalocsai tanítóképző. A házat 2000 pengő forint költséggel át is alakította. A tanítóképző alapításából azonban egyelőre nem lett semmi, mivel az érsek 1843. július 2-án meghalt.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1854-ben határozatot hozott arról, hogy át kell szervezni Magyarországon a tanítóképzést. A gróf Thun Leó osztrák miniszter által szorgalmazott reform szellemében 1856-ban megszüntették, illetve átszervezték az 1844-ben alapított öt királyi katolikus tanítóképzőt és helyükbe tíz új képzőt hoztak létre. A megszüntetett érsekújvári képző helyett Kalocsán, a nagykanizsai helyett Sopronban, a miskolci helyett pedig Kassán nyílt képző.

A kulturális kormányzat általában arra törekedett, hogy a tanítóképzés ezentúl lehetőség szerint püspöki székhelyeken folyjék, vagy legalábbis olyan városokban, ahol társaskáptalan működött. Így látták biztosított-nak a képzők tevékenységének alapos ellenőrzését, és úgy vélték, hogy a székesegyházak közelsége, illetve jelenléte segíti a kántorképzést. Így a magyar tanítóképzés nagy reformja során 1856-ban az alábbi helyeken alakultak katolikus tanítóképzők: Besztercebányán, Esztergomban, Győrben, Kalocsán, Kassán, Nagyszombatban, Nagyváradon, Pécsen, Pesten, Sopronban, Szatmárban. A régi katolikus (egyházi) képzők megmaradtak: Csíksomlyón, Egerben, Szegeden, Szepesváralján, Versecen. Görög katolikus képző működött Nagyváradon és Ungváron. Katolikus tanítóképző (nő) alakult Pesten (1856), majd később Szatmárnémetiben (1857), Nagyváradon (1858) és Kassán (1860).⁶

5 TÍMÁR Kálmán 1938. 4. — BENKÓCZY Emil 1928. — SZAKÁL János 1934. 34—36.

6 SZAKÁL János 1934. 55. — TÍMÁR Kálmán 1938. 24.

A kalocsai tanítóképző tehát a 12 évig fennállt érsekújvári tanítóképző jogutódjának tekinthető. 1856-ban a megszüntetett érsekújvári tanítóképzőből átjött Kalocsára Mennyei József tanár és három másodéves növendék is. Utóbbiak Kalocsán fejezték be tanulmányaikat.

A kalocsai tanítóképző alapítása, miként a jezsuita gimnázium fejlesztése, újjászervezése és a Miasszonyunk zárda iskoláinak alapítása is, Kunszt József érsek nevéhez fűződik. Az iskola megnyitásának előkészítése már 1854-ben megkezdődött. Kunszt érsek átengedte az intézet céljaira azt az épületet, amelyet már 1843-ban Klobusiczky Péter érsek a tanítóképzőnek szánt. Vele együtt átadta a szomszédos árvaházat is. Az előbbinek 800, az utóbbinak 500 négyszögöles telke volt. Az árvaházi kert lett később a tanulók virág-, zöldség-, gyümölcskertészeti, gazdasági gyakorlatainak színtere.

Az alapításkor az érsekség vállalta az intézeti hitoktató fizetését, valamint a képzőépület fenntartási és takarítási költségeinek fedezését. Fűtésre évente 6 öl lágyfát biztosított az uradalmi erdőkből.

Kalocsa város tanácsa vállalkozott arra, hogy megveszi a tantermek és az igazgatói iroda bútorait, felszerelési tárgyait. Anyagi nehézségei miatt ezt a vállalását fölöttébb lassan teljesítette.

A helytartótanács a tanulmányi alap terhére biztosította a tanárok és az iskolaszolga fizetését. Vállalta a tanszerbeszerzést és az intézet működésével kapcsolatos dologi kiadásokat. Az irodai költségekre és a tanszerek beszerzésére évente 525 osztrák értékű forintot fordíthatott az intézet.

1856. október 4-én nyitotta meg kapuit az új tanítóképző, amely ekkor két évfolyamos volt. Év elején 11, év végén 13 növendék járt falai közé. Heten első évesek, négyen, illetve az év végén hatan másodévesek voltak. Az 1857/58-as tanévre a tanulók száma már 32-re emelkedett. Az első időkből a tanulmányi alaphoz évente négy tanuló 40—40 forintnyi ösztöndíjat kapott. Kunszt érsek is osztott ösztöndíjakat. Az első két évben 200—200 pengő forintnyi összeggel támogatta a szegény sorsú tanítójelölteket, 1858 ősztől pedig hat növendék számára biztosított 40—40 forintnyi (osztrák értékű) ösztöndíjat.⁷

1856-tól 1860-ig az intézetet Tary Xav. Ferenc kanonok plébános igazgatta. Az első tanári kar tagjai: Mennyei József pedagógiai tanár, Bende József hitoktató, Karsai János segédtanár, Lang János zenetanár, Lacza Endre rajztanár.

A képző gyakorlóiskolájává a belvárosi nagyobb elemi tanodát és a va-

⁷ Ért. 1874. 3—5. — Timár Kálmán 1938. 25—27.

sárnapi ismétlő iskolát jelölték ki. Az első időkben a képző igazgatói egyben a belvárosi elemi tanoda igazgatóiként is tevékenykedtek.

A tanítóképző épületében a két évfolyamnak két tanterme volt. Az egyikben 40, a másikban 20 diák fért el. Ugyanitt kapott helyet az igazgatói iroda. Az épületet Kunszt érsek 1861-ben átalakíttatta.

A szomszédos árva-házi épület kezdetben bérlő kezén volt, majd 1858-tól Mennyei József tanár és igazgató lakása lett.

Az új tanítóképzőben az első képesítő vizsgát 1857. szeptemberében tartották meg. Ezt megelőzően 1857. május 15-től szeptember 10-ig tanfolyamot szerveztek a Kalocsa környéki képesítés nélküli néptanítók számára. Így az első képesítő vizsgán nemcsak a négy tényleges tanítójelölt, hanem 49 oklevél nélküli tanító is oklevelet kapott. A már működő képesítés nélküli tanítók számára 1858-ban és 1859-ben is szerveztek egy-egy hónapos tanfolyamot és ennek eredményeként 1858-ban ötvenöt, 1859-ben pedig harmincöt tanító állt a vizsgáztatók elé. A következő években ilyen tanfolyamot már nem szerveztek, de a képesítő vizsgákon ezután is megjelentek képesítés nélküli tanítók.

1861 és 1869 között Mennyei József volt az intézet igazgatója. Jelentős pedagógiai tevékenységet fejtett ki. 1866–67-ben Kalocsán jelent meg három kötetes nagy műve: a „Nevelés és Tanítástan”. Nagy szerepe volt a kalocsai tanítóképző szervezeti kereteinek, nevelési elveinek kialakításában. Tulajdonképpen kár, hogy 1869-ben Árva és Turóc megye királyi tanfelügyelőjévé nevezték ki.

1866/67 és az 1868/69. tanévben csak másodéves, az 1867/68. tanévben pedig csak első éves növendékei voltak az intézetnek. Ez azzal függött össze, hogy megecsappant az érdeklődés a tanítói pálya iránt. A jelentkezők számát úgy igyekeztek növelni, hogy 1860-tól 1864-ig a tanítóképző gyakorlóiskolájában, az elemi főtanodában a képzőre előkészítő tanfolyamokat szerveztek. Akik ezt sikeresen elvégezték, pályázhattak a tanítóképzőbe.

A kalocsai tanítóképző első pecsétjén kétféjű sas látható. Körülötte a felirat: Sigillum C. R. Praeparandiae Colosensis (A kalocsai császári, királyi tanítóképezde pecsétje).⁸

2.2. A háromévfolyamos képzés korszaka (1870–1883)

1870-ben a kalocsai tanítóképzőt is átszervezték az 1868. évi 38. törvénycikk szellemében. Három évfolyamos képző lett. A tanítóképzés szín-

⁸ Lenyomatát láthatjuk egy régi képezdei bizonyítványon (1860) VKM TDGY. 74. 1. 2.

vonulat növelő átszervezés szorgalmazásában és megvalósításában nagy érdemei voltak Haynald Lajos kalocsai érseknek.

Az új rendszerű iskolában két rendes tanári állást szerveztek a nevelés-tani tárgyak illetve a magyar nyelv és a mennyiségtani tárgyak tanítására. A többi tárgyak ún. melléktanárok tanították, akik a helybéli elemi iskola tanerői és a papság sorából kerültek ki. A növendékek a városi fiúiskolában gyakoroltak. Az iskola kapott két hold földet gyakorlókertnek, ahol a leendő tanítók mezőgazdasági ismereteiket gyarapíthatták.

Az új tanári kar összetétele 1870-ben így alakult:

Igazgató: Schreyer János kanonok, egyházmegyei főtanfelügyelő
„Rendes tanárok”:

Képzőtanárr: (a neveléstani tárgyak tanára): Mócsy Antal

Magyar nyelv és mennyiségtan tanára: Tóth József pap, okl. tanító.

„Melléktanárok”:

Hittan: Inglückhoffer Károly papnöveldei tanár

Német nyelv tanára: Rónai István, pap, érseki levéltáros

Az illyr nyelv és földrajz tanára: Petrovác István elemi tanodai tanító.

A történelem és alkotmánytan tanára: Salamon Lajos, pap.

A természetrajz tanára: Boromisza Márton, tanító.

A természet és vegytan, valamint a kántorságtan tanára: Berecz Ede főegyházi karmester

A hegedű és műének tanára: Mihályi Ignác főegyházi karzenész.

A rajz és szépírás tanára: Lacza Endre tanító.

A testgyakorlat tanára: Klossy Péter, képesített tornamester.

Bár a tanítóképezde az 1870/71. tanévtől három évfolyamosnak számított, de diák csak az első két évfolyamra járt. Mindkettőre 8—8 fő. 1871 októberében végre gyakorlatilag is három évfolyamos lett az iskola. Az új első osztályba 8 diák jelentkezett, a régiek közül maradt 11. Összesen volt tehát az intézetnek 19 növendéke. Ugyanekkor az 1870/71. tanévben megnyitott, tehát fölöttébb új bajai állami tanítóképzőben 81 növendék iratkozott be. A helyzet azért alakult így, mert Baján a vidéki növendékek havonta 15 forintnyi segélyben részesültek, míg Kalocsán ilyen rendszeres segélyezés nem volt. A 12 különböző ösztöndíjnak csak évi 600 forint állt rendelkezésre. A kalocsai tanítóképző tanári kara számot vetvén a helyzettel, az 1872. február 4-én tartott havi értekezlet határozatainak szellemében levelet írt Haynald érseknek. Az érsek a kérelemben feltüntetett javaslatot elfogadta. Így az 1872/73. tanévtől a kalocsai tanítóképző növendékei is rendszeres havi támogatásban részesültek a Haynald-alap ter-

hére.⁹ Ez a kedvezmény tükröződött a tanulói létszám növekedésében. 1872 őszén az előző év 19 diákja után már 36 növendék kezdte meg a tanulást.

A háromévfolyamossá szervezés velejárójaként javultak a képzés körülményei is. Haynald érsek támogatása révén jelentős összegekért szerezhetett be az iskola tanszereket, oktatási eszközöket. Így pl. vettek térképeket, természetrajzi táblákat, rajzmintákat. 1871 nyarán jelentősen bővült a tanítóképző épülete. Haynald érsek több mint 7000 forintos költséggel két új tantermet és a tűzifa számára pincét építtetett. Tornaszereket: mászóállványt, gyűrűt, korlátot és nyújtót szereztek be és a képző épülete melletti kis kertet tornapályává alakították.

1873-ban pestis, majd kolera pusztított a Duna—Tisza közén. Emiatt ismét csökkent némileg a tanulók száma. 1874 őszén azonban már 12 harmad-, 17 másod-, és 21 első éves, valamint 2 előkészülő, összesen 52 tanuló kezdte meg a tanulást az intézetben. 1875—76-ban a növendékek száma 63-ra emelkedett. Ezután az 1870-es és 1880-as években a tanulók létszáma általában 60 körül mozgott. Előfordult, hogy túllépte a 70 főt, (pl. 1878/79) de volt, amikor 60 alá szállt (pl. 1883/84-ben). Kiemelkedő esztendő volt az 1879/80-as. Ekkor 85 növendék kezdte a tanévet. 80-as létszám 1890-ben lett újra az intézetben.

1874 elején Bagó Gergely kanonok lett az intézet igazgatója. Ugyanekkor az egyházmegye főtanfelügyelőjévé Kubinszky Mihály kanonokot nevezte ki az érsek. Fontos eseménye volt az intézet életének, hogy Trefort Ágoston, közoktatásügyi miniszter 1876 júniusában meglátogatta a kalocsai tanítóképzőt. Meghallgatta négy növendék, köztük a cigány származású Kolompár István feleleteit. Elégedetten távozott.

1878/79-ben jelentős változások történtek a tanári karban. Megváltozott az igazgató személye is. Bende József apát-kanonok kalocsai városi plébános lett az új igazgató.¹⁰

Az 1879/80. tanévben a korábbi orgonaszobát a mellette lévő tanteremhez csatolták. Új padokat és tanszereket szereztek be. Ebben a tanévben kísérleteztek először az iskolában selyemhernyó-tenyésztéssel. Termeltek a japán petéből 10 kiló gubót 12 forint 13 kr. értékben.

9 Ért. 1884. 10.

10 Bende József 1848-ban szűrökbe öltöztette a kalocsai papnövendékeket és csónakba ülve felevezett Paksra, hogy onnan kiverje a császáriakat. Később radikálizmusa jócskán vesztett hevéből, Winkler Pál 1927.

62—63.

2.3. A négyéves képzés korszaka az első világháború végéig (1883—1918)

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1882-ben négyévfolyamúvá szervezte át a magyarországi állami tanítóképzést. Az egyházi tanítóképzők, nem akarván elmaradni az állami képzőktől, igyekeztek bevezetni a reformot. A kalocsai képző tanári kara is nagy emlékiratban esetelte Haynald érseknek azokat a hátrányokat, amelyek az átszervezés elmaradásából vagy késlekedéséből származhatnának. Az érsek, miután meghallgatta a káptalan véleményét, az 1883/84. tanévtől elrendelte a kalocsai tanítóképző négyévfolyamosra szervezését.

A négyévfolyamos iskolának a régi épületek már nem feleltek meg. Elodázhatatlan volt az új, emeletes tanítóképző építése. Haynald érsek támogatása révén az 1882/83-as tanév végén már megkezdődött az építkezés. Emiatt az első és másodévesek vizsgáit már április végén megtartották, a harmadéveseket pedig a városi fiúiskola egyik termében tanították tovább, illetve vizsgáztatták le júniusban.

Az építkezések során az intézet régi telkén a meglévő épület jelentős részét lebontották. Itt építették fel az új emeletes iskolát 20 000 forintnyi költséggel. Az új épület földszintjén volt az iroda, az intézeti szolga szobája és egy nagy képzőtanári lakás. Az emeleten négy tanterem, a tanári szoba és egy nagy terem kapott helyet. Utóbbiban végezték a selyemtenyészést, és itt tanították a kézimunkát. A régi épület megmaradt részében kapott helyet a természettudományi szertár és a 16 méter hosszú zeneterem, amelyben télen tornaórát is tartottak.

Az intézet új költségvetése évi 5900 forint volt. Ehhez jöttek még a különböző, kis részben állami, nagyobb részben pedig egyházi ösztöndíjak, valamint az érsekségtől évente kiutalandó 20 ölnyi fa.

A négyévfolyamosra átszervezett iskolában három rendes és kilenc segédtanári állást szerveztek. 1883/84-ben az alábbi tantestület működött az intézetben:

Rendes tanárok: Mócsy Antal, a neveléstani tárgyak rendes tanára.

Fonyó Pál, pap (hittan),

Schröder György, pap (mennyeségtan és földrajz).

Segédtanárok: Hoffmann Károly, pap (német),

Kleiner Lajos, pap (magyar nyelvtan),

Klossy Péter, okl. tornamester (torna),

Mihályi Ignác, főegyházi karzenész, (hegedülés, műének),

Petrovác József, tanár (illyr nyelv),

Péchy István, tanító (történelem),

Szentkereszty Géza, okl. mérnök (szépírás, rajz),

Sztára József, főegyházi karmester, (kántorságtan, zongora, orgona, egyházi ének, természet- és vegytan),

1883. október 18-án újra meglátogatta az intézetet Haynald Lajos érsek társaságában Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter. A nemzet nevében köszönetet mondott Haynald bíborosnak a nevelés előmozdítása érdekében hozott nagy áldozataiért.

1884 nyarán gyékényfonási tanfolyamot tartottak a tanítóképző helyiségeiben. Ezen számos tanítóképzős diák is részt vett. Az intézetben tantárgyként az 1883/84-es tanév óta oktatták a háziipart. Az első termékek képezték azon tárgyak többségét, amelyeket 1885-ben az intézet Budapestre küldött az országos kiállításra. Az 1884/85-ös tanévben szervezték meg az önképzőkört.¹¹

Jelentős változást jelentett az iskola életében, hogy 1885 nyarán érseki határozat életre hívta a kántorképző tanfolyamot. 1885 nyarán Sztára József intézeti zenetanár részletes tervezetet készített, amelyben kifejtette, hogy miként, milyen tantervvel kellene folyni a kántorképzésnek. Május 30-án a rendes havi értekezleten tárgyalta a tantestület Sztára József emlékiratát. Pártolták a tervezetet, amelyet mindannyiuk, illetve a távollévő igazgató nevében Mócsy Antal rendes tanár terjesztett fel Haynald érsekhez. E felterjesztésben felhívják az érsek figyelmét, hogy a kalocsai kántorképző tanfolyam a maga nemében első lenne az országban. Az érsek ez ügyben kikérte a káptalan véleményét. A testület pártolólag nyilatkozott. Ezután 1885. július 10-én a csehországi Teplitzben írta meg azt a levelét Haynald érsek, amelyben kijelenti, hogy az 1885/86-os tanévtől megszervezendő a kántorképzés a kalocsai tanítóképzőben. Nem sokkal később augusztus 29-én Kalocsán azt is kinyilatkoztatta, hogy a képzéshez szükséges évi háromszázötven forintnyi összeget biztosítja¹². Így megindulhatott a kántorképzés, amely az intézeten belül kötelező lett, és anyagából minden tanítójelöltnek vizsgát kellett tenni.

1886/87. tanév első felében kétszer is megváltozott az intézeti igazgató személye. Szeptemberben Bende Imre kalocsai kanonok plébános lett az igazgató. Meg sem melegeghetett azonban székében, mivel hamarosan beszercebányai püspökké nevezték ki. 1886. december 23-án Haynald érsek a képző eddigi pedagógia tanárát, Mócsy Antalt nevezte ki igazgatónak. Mócsy Antal nagy tekintélynek örvendett a városban, hiszen ő szerkesztette a Kalocsai Néplapot, majd országgyűlési képviselő is lett. Igazgatói kinevezése nagy nyereséget jelentett az intézetnek.

¹¹ Ért. 1885. 5. Vö.: Ért. 1937/38.

¹² KÉL. I. Egyházig. iratok. Tanítóképző iratai. A leveleket közölték: Ért. 1886. 3—12.

Az 1880-as évek második és az 1890-es évek első fele nagy jelentőségű események nélkül telt el az intézet életében. Az iskola élte megszokott életét. Kialakultak szervezeti keretei. Volt épülete, stabil költségvetése, tekintélyes tanári kara. Fokozatosan növekedett az érdeklődés iránta, ennek következtében emelkedett a tanulók létszáma. Az 1890/91-es tanévre túljelentkezés is volt. Felvételi vizsgát kellett tartani a jobbak kiválasztása céljából.

1891. július 4-én meghalt Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek, a kalocsai tanítóképző sorsának fellendítője. 1891. október 27-én nevezték ki az új érseket, Császka György volt szepesi püspök személyében. 1892. február 13-án tisztelegő látogatást tett az érseknél a tanítóképző tantestülete. Az érsek megígérte, hogy támogatni fogja az intézetet.

Az érsek nélküli hónapokban Mayer Béla püspök mint főkáptalani helynök kormányozta az egyházmegyét. Tanfelügyelőként korábban is sokat tett a tanítóképzőért. Rendszeresen látogatta vizsgáit, rendezvényeit. Most, hogy helynök lett, megszervezte a negyedik rendes tanári állást, amelyre a korábban is itt tanító Berauer József zenetanárt nevezték ki. Több értékes hangszert is vásárolt az intézetnek.

Bár csak áttételesen tartozik a tanítóképző történetéhez, szükséges megemlíteni, hogy 1896-ban, a millennium emlékére megnyílt Kalocsán a nevezetes Tanítókháza. Korábban volt a tanítóképzőben egy kis konviktusféle, de a század utolsó harmadában már elengedhetetlennek tűnt egy nevelési célokat szolgáló bentlakásos intézmény megvalósítása. A kalocsai Tanítókháza megvalósításában múlhatatlan érdemeket szerzett Berauer József képzőintézeti tanár.¹³ Buzdítására az egyházmegye tanítói éveken át színelőadásokat és egyéb szerepléseket szerveztek iskoláikban, és a bevételt a Tanítókháza alapjára fizették be. Főpapi adományok is gyarapították a Tanítókházára fordítandó összeget. Elsősorban Császka György érsek és Mayer Béla kanonok pénzadományai és az érsek telekjuttatása volt jelentős. Az épület 1897-ben készült el, és 1907-ben bővítették. A Tanítókháza elsődleges célja az volt, hogy benne az egyházmegye szegény tanítóinak gyermekeit neveljék. Az első világháború előtti években általában 70 növendék lakott a házban, akik ingyenes ellátásban részesültek, és tanulmányi segílyt kaptak. Legtöbbjük a tanítóképzőbe járt, de laktak itt más középiskolák diákjai is.¹⁴

Kutatásaink során az 1893 és 1912 közötti időből nem sikerült intézeti értesítőt találunk. Lehet, hogy rendszeresen meg sem jelent, de ha elké-

13 Legfontosabb műve: BERAUER József 1896. Több énekeskönyvet is szerkesztett.

14 Winkler Pál 1927. 79—80. — BERAUER József 1896—57—59.

szült is, ma nem található közgyűjteményeinkben. Így a századforduló időszakának iskolai eseményeiről viszonylag keveset tudunk. Csak áttételes forrásokból és néhány elszórt adatból értesülhetünk erről a korról.¹⁵

1896-ban Mócsy Antal igazgatót néppárti országgyűlési képviselővé választották. Képviselői tevékenysége nagymértékben gátolta iskolai munkáját. Az igazgatói teendőket ideiglenesen Zittl Róbert kanonok-plébánosra ruházták, aki 1900. november 1-én, Mócsy Antal halála után (?) végleges igazgató lett. Mócsy Antalt mint tanárt már nehezebb volt pótolni. A pedagógiai tantárgyakat megosztva más tanárookra bízta. Ez nehézségeket okozott az év végi vizsgáztatásnál, ahol kénytelen volt a képviselő Mócsy Antal vállalni a kérdezést. A különböző helyettes tanárok tevékenysége után végül 1900-ban Dreisziger Ferencre¹⁶ mint rendes tanárra bízta a nevelés-oktatástani tárgyak tanítását.

Mivel Zittl Róbert igazgató 1902 januárjában meghalt, március 5-én a főtanfelügyelő átmenetileg Sztára József rendes tanárt bízta meg az intézet vezetésével. 1902. július 22-én Hoffmann Károly kanonok-plébános lett az igazgató. Utána 1903 májusában Boromissza István kanonok-plébános következett az igazgatói székben, majd az 1907/8-as tanév kezdetén a tudós teológiai tanárt, Huber Lipót kanonokot nevezték ki az intézet igazgatójának. Fontos eseménye volt az intézettörténetének a gyakorlóiskola megvalósítása 1902-ben. Miként már utaltam rá, korábban a belvárosi „fitanodát” használta a tanítóképző gyakorlóiskola gyanánt. A tanítóképző és a fitanoda közös igazgatás alá tartozott. Az intézet tanárainak régi óhaja teljesült az új gyakorlóiskola megszervezésével.

Mócsy Antal halála után özvegye kiköltözött a földszinti igazgatói lakásból, és így mód nyílt a régóta esedékes építkezések, átalakítások elvégzésére. E munkálatok során valósult meg a gyakorlóiskola is a volt igazgatói lakás helyén. Egy tanteremből állt. Hat osztályú osztatlan népiskola volt, ahol az 1902/3-as tanév elejétől kezdve a jelöltek ismerkedhettek a nevelés és oktatás művészetével. A gyakorlóiskola első tanítója Potza Ferenc bácskai tanító lett, aki jelentős pedagógiai munkásságot fejtett ki.¹⁷ Miután az 1907/8-as tanév elején Potza Ferencet a magyar nyelv és történelem rendes tanárává nevezték ki, a gyakorlóiskola új tanítója Gaál Ödön kalocsai tanító lett.

Fejlődést jelentett, hogy az 1905/6-os tanév elejétől öt rendes tanára volt

15 Első helyen kell megemlítenünk Sztára József egykori intézeti tanár kéziratos munkáját, amely a mai Eö. Szakközépiskola irattárában található, és amely 1909-ig követi a tanítóképző történetét.

16 Dreisziger Ferenc életét és műveit lásd: PETRÁNYI Ferenc 1915.

17 Potza Ferenc 1927-ig, nyugdíjazásáig dolgozott az intézet kötelékében. Ért. 1927/28. 12.

az intézetnek. Az ötödik rendes tanárrá Petrányi Ferenc, későbbi igazgatót nevezték ki.

A gyakorlóiskola megvalósításával kapcsolatban már utaltunk az 1901. évi építkezésekre. Császkai érsek 1901. július 12-én rendelte el az átalakításokat és építkezéseket, amelyek 20 000 koronába kerültek. A legfontosabb változást a hátsó emeletes épület megépítése jelentette. A volt földszinti igazgatói lakásból gyakorlóiskola, fizikai szertár, igazgatói iroda, műhely és egy orgonahelyiség lett. A kisebb tantermetet bővítették, az eddigi kis tanári szoba helyett tanári tanácskozóteremmé átalakították az egyik osztálytermet. Az utcai iskolaépületet és a hátsó új épületet zárt folyosóval kötötték össze. A hátsó új épület földszintjén tornatermet, emeletén zenetermet alakítottak ki. A régi zenetermet és fizikai szertárat vezértanári lakássá alakították át.¹⁸

Mayer Béla káptalani helynök 7000 koronás adományával 1906 nyarán sok új tanszert és korszerű felszerelési tárgyat vásárolt az iskola.

Hosszú szünet után az első nyomtatott értesítőt 1913-ból ismerjük. Ebben beszámolnak az 1912/13-as tanév eseményeiről. Megtudjuk belőle, hogy 1912. július 1-én az érseki hatóság Huber Lipót helyébe Petrányi Ferencet nevezte ki igazgatónak, aki 1905-től mint rendes tanár működött az iskolában. Petrányi Ferenc 1918-ig igazgatta az intézetet, amikor is ki-nevezték Óbecsére plébánosnak. Mivel ekkortájt más személyi változások is történtek, érdemes bemutatni a tanítóképző tantestületét 1913-ban.

Igazgató:

Petrányi Ferenc, pap (történelem, földrajz).

Rendes tanárok:

Berauer József (ének-zene),

Dreisziger Ferenc (neveléstanügyi tárgyak),

Potza Ferenc (magyar, történelem),

Sztára József (természettudomány, német).

Segédtanárok:

Albeker Károly, orvos (egészségtan),

Gaál Ödön (gyakorlóisk. tanítója),

Izay Károly (rajz, szépíró),

Klossy Péter, tornatanár (torna),

Mészáros Ignác (mennyiségtan, fizika),

Pál Mátyás pap, hittanár.

¹⁸ Sztára József 15. sz. jegyzetben említett kézirata. 61. p.

Az 1912/13-as tanévre 80 tanuló iratkozott be, és év végére 76 maradt. 1913/14-ben 84 és 80, 1914/15-ben 97 és 94 volt a tanulók száma.

1915/16. tanév számadatait nem ismerjük, 1916/17-ben viszont már a világháború szelétől megérintve hirtelen lepadt a tanulók száma. 1916-ban 67 növendék iratkozott be, és év végére a hadbavonultakat is beszámítva 59 maradt. 1917/18-ban 58-an iratkoztak be, és a hadbavonultakat beszámítva ennyien is maradtak. Innen már egyenes út vezetett az intézet szinte teljes átmeneti elnéptelenedéséhez, amelyről még később lesz szó.

Szervezeti, illetve oktatási szempontból némi változást jelentett, hogy az 1913/14-es iskolaév elején a már meglévő kalocsai gazdasági ismétlő iskola szerves kapcsolatba került a tanítóképzővel. A képzősök ezentúl ide is eljártak hospitálni, és ismerkedtek az itt folyó munkával.

1914-ben részben a világháború kirobbanása, részben a személyes okok miatt sok gondot jelentett az iskola vezetője számára a távollévő tanárok pótlása, helyettesítése. Ugyanis már az első mozgósításkor tényleges katonai szolgálatra hívták be Mészáros Ignác segédtanárt és Albeker Károly orvost, az egészségtan tanárát. Berauer József, az intézet régi neves tanára betegsége, illetve nyugdíjazása következtében eltávozott az intézetből. Egy másik nevezetes rendes tanár, Dreisziger Ferenc pedig 1915. június 3-án meghalt.

1915. február 25-én az intézet 26 növendékét besorozták katonának. Március 27-én osztályozták a bevonulókat, május 8-án pedig kiadták számukra az okleveleket. A többi diák számára is a szokásosnál előbb fejeződött be az iskolai év. Hasonló nehézségek mutatkoztak a következő háborús években is. Folytatódtak a sorozások, a hadbavonulások. Miként az 1917-es *Értesítő*-ben fogalmazták: a háború hatásai „elsősorban azon lelki diszpozíciókban nyilvánultak, melyektől sem a szülő, sem a nevelő, de a tanuló maga sem tud szabadulni”.¹⁹ Tanulságos a következő évi *Értesítő* is, amely „elernyedésről, elfásulásról” panaszkodott.²⁰

2.4. *Ötévfolyamos képzés a két háború között, (1919—1945)*

1918 és 1928 között nem jelent meg intézeti értesítő. Mindezt biztosan tudjuk az 1927/28-as tanév értesítőjéből, ahol örvendezve írta Oszwald József igazgató, hogy a nehéz esztendő után újra a közönség elé léphet értesítőjével az iskola. Az „új idők hajnalán” 1918-ban Várady Lipót Árpád kalocsai érsek Kis-Erős Ferencet nevezte ki Petrányi Ferenc utódjaként a

¹⁹ *Ért.* 1917. 3.

²⁰ *Ért.* 1918. 3.

kalocsai tanítóképző intézet igazgatójává. A jelentős szakirodalmi tevékenységet kifejtő, magyar nyelv és irodalom kutató pap-tudós. Kiss-Erős Ferenc²¹ a legválságosabb, legnehezebb években állt az intézet élén. Ebben az időszakban ugyanis az intézet csaknem elnéptelenedett. A háborúk, a forradalmak, a területelcsatolások megrikították a tanári kart és a diákságot egyaránt. A korábbi 80—90-es létszám után 1918/19-ben 54, 1919/20-ban 52, 1920/21-ben 56, 1921/22-ben 38, 1922/23-ban 36 növendéke volt az intézetnek. A mélypontot az 1924/25-ös iskolaév jelentette, amikor összesen 25 diák látogatta a tanítóképzőt. Ugyanebben az időben a Tanítókháza teljesen elnéptelenedett. Több évig üresen állt.²² Nem éleszthette föl a pápa 50 000 koronás segélye sem.

A tanítóképző és a nevezetes internátus elnéptelenedésében nagy szerepe volt a trianoni békének, illetve az új országhatár megszületésének. A tanítóképző növendékeinek többsége ugyanis a hat évtizedes fennállás alatt mindig a Bácskából került ki, 1920-ban viszont a Bácska nagyobbik részét, vagyis a kalocsai érsekség területének javát elszakították Magyarországtól, következésképp a tanítványok utánpótlásának hagyományos útja megszakadt. Már-már az intézet bezárásának gondolata is fölmerült. Azonban Kis-Erős Ferenc igazgató buzgólkodása és a Kalocsán diákoskodott Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatási miniszter segítőkészsége végül is megmentette az iskolát. 1924-ben ugyanis Klebelsberg miniszter 70—80 államilag segélyezett növendéket küldött a kalocsai képzőbe. A távolról jött diákokat a Tanítókházában szállásolták el. Így egycsapásra újranepesedett a tanítóképző és az internátus is. Az állami diákirányítás jóvoltából az 1924/25. tanévben az egy évvel korábbi 25 diák után 96 tanuló látogatta az intézetet. 1925/26-ban már 132, 1926/27-ben 138, 1927/28-ban 154, 1938/39-ben 161 növendék tanult itt. A következő években a 160 körüli létszám állandósult, ami duplája volt a háború előttinek. Ezért a viszonylag kicsi iskolaépület szűknek bizonyult. Következésképp már az 1920-as években felmerült az új tanítóképző megépítésének szükségessége. Az 1928/29. évi Értesítőn meglepetéssel olvashatjuk, hogy a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 20—20/2—1924. sz. rendeletével 160 000 pengőt utalt ki a kalocsai tanítóképző új épületének felépítésére.²³ Az építkezés azonban nem valósult meg. Talán azért, mert az intézet irányítói nem a régi telken akartak építkezni, hanem újabb pénzjuttatást remélve, teljesen új iskolaépület felépítése volt a vágyuk.²⁴ Ennek megvalósítását nehezítették a gazdasági

²¹ Kis-Erős Ferenc életére és műveire: Ért. 1928.

²² Winkler Pál 1927. 81.

²³ Ért. 1928/29. 17.

²⁴ Ért. 1929/30. 16.

válság adottságai is. A nehéz évekre esett a tanítóképző újabb szervezeti, tantervi változása is. 1923-ban ugyanis a többi magyar tanítóképzővel együtt a kalocsai képzőt is ötévfolyamúvá szervezték át. Az 1924/25. iskolai évben szerepelt először ötödik osztály a tanulók lajstromában.

1927. július 1-én Kis-Erős Ferenc feljebb emelkedvén, megvált az igazgatói tisztségtől, és helyébe Oszwald József pápai kamarás, teológiai tanár került. Más személyi változások is bekövetkeztek az 1920-as években, ezért érdemes áttekintenünk, milyen is volt a tanári kar összetétele az 1927/28-as tanévben:

Igazgató:

Oszwald József (német nyelv).

Tanárok:

Dr. Albeker Károly, intézeti orvos (egészségtan),

Dundler Gyula, rendes tanár (mennysiségtan, torna),

Dr. Erdey Ferenc, pap (hittan),

Gaál Ödön, gyakorlóiskolai tanító

Dr. Ikotits József, pap, óraadó (horvát, bunyevác nyelv),

Laszcsik Ernő, rendes tanár (pedagógiai tárgyak, hegedű),

Paál Ferenc, helyettes tanár (földrajz, történelem, nev. tört. lélektan, közgazdaságtan),

Pastyik (később Doroszlay) Gyula, rendes tanár (rajz, szépírás, kézimunka),

Popity (később Selmeczi) Károly, (kémia, fizika)

Szabó Sándor, óraadó (gazdaságtan)

Szendrei Imre, rendes tanár (ének, zene, kántorság),

Dr. Timár Kálmán, rendes tanár (magyar, német),

Varga Lajos, rendes tanár (magyar, történelem, alkotmánytan).

1929. februárjában megváltozott az intézeti gyakorlóiskola rendszere. Az eddigi összevont iskolát sikerült két csoportra bontani. Az első tagozatban jártak az I—II. osztályosok, a másodikban a III—IV. osztályosok. V—VI. osztályosoknál a Belvárosi Iskolában gyakoroltak a növendékek.²⁵ A második gyakorlóiskolai tanító Illés István lett.

A gazdasági világválság évei nem múltak el nyomtalanul az intézet életében. Az 1920-as és 1930-as évek fordulója tájékán az értesítőkből megszaporodtak a pénzhányra, rosszabbodó gazdasági ellátottságra utaló megjegyzések. Az új iskolaépület felépítése a messzeségek világába toldott, helyette például a régi épület telkén ültettek gyümölcsöst az 1932/33-as

²⁵ Ért. 1928/29. 27.

tanévben.²⁶ Gyakran olvashatunk olyan megjegyzéseket, hogy a gazdasági helyzet csak korlátozott mértékben tette lehetővé a felszerelések cseréjét, a szertárak korszerűsítését, gyarapítását.

Az 1930-as évek szorgos, kitartó munkával, de nagy események nélkül teltek el. Talán néhány látogatás, például Hómann Bálint vallás- és közoktatási miniszter látogatása 1935. május 20-án érdemel figyelmet. Persze lehet, hogy ezt is csak az utókor krónikása látja érdekesnek. Az 1920-as évek végére összekovácsolódott tanári kar keveset változott. Megemlíthető talán Berhidai János, történelem-földrajz tanár (1940/41) belépése, valamint Albeker Károly orvos kilépése (1934).

Dr. Timár Kálmánt, az intézet tudós magyartanárát 1935 májusában a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara magántanárrá habitálta „A régi magyar irodalom 1606-ig” témakörben.²⁷ Nagy elismerést jelentett ez a kutató Timár Kálmán és a tanítóképző nagy múltú tantestülete számára egyaránt.

1938-ban az állami rendelkezéseknek megfelelően megkezdődött Kalocsán is a Tanítóképző Akadémia megvalósítása. Ez szervezetileg azt jelentette volna, hogy a tanítóképző megszűnik, és átadja helyét a Tanítóképző Akadémiának. Az átmeneti időszakban egymás mellett tanultak volna a régi és az új módszer szerint képzett osztályok. Az 1938/39-es tanév elején már líceumi osztályként indították az első évfolyamot. 1939/40-ben az első két évfolyam líceumi, a III—V. évfolyam pedig tanítóképezdei volt. Az 1940/41-es tanévben az első három évfolyam tanult már a líceumi tanterv szerint, és csak két felső évfolyam számított hagyományos tanítóképzőnek. Ekkor azonban megállt a folyamat. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 55600/1941—V. 3. sz. rendelete értelmében IV. évfolyamos líceumi osztály nem indult. Helyette a IV. osztály tanítóképzős maradt, átmeneti tantervvel.²⁸ A következő években I—III-ig liceuminak számítottak az osztályok, IV—V-ig pedig tanítóképzősnek. Változást csak az 1946/47-es iskolai évben tapasztalhatunk, amikor volt líceumi és tanítóképzős IV. osztály is. Ugyanekkor a líceumosok közül a jelentkezők érettségi vizsgát is tehettek. Ez a helyzet fennállott az 1948/49-es tanévig, amikor újabb átszervezés következett.

Az 1940/41-es tanévtől változott az intézeti gyakorlóiskola belső rendje. Újra a képzőn belül kaptak helyet az V—VI. osztályos gyakorlósok is. A hat osztályt úgy osztották el, hogy egyikbe az I—III. osztály, másikba pedig a IV—VI. osztály járt. Itt említem meg, hogy az 1943/44. tanévtől

²⁶ Ért. 1932/33. 14.

²⁷ Timár Kálmán életéről és munkáiról: Ért. 1936/37. 17—18.

²⁸ Ért. 1940—41. 12.

Gaál Ödön gyakorlóiskolai tanító nyugdíjba ment. A gyakorlóiskolában ezentúl Illés István mellett Vollar Ferenc tanított. Ugyanekkor a gyakorlóiskola nyolc osztályos lett. Egyik csoportban tanították az I—III. osztályt, másokban pedig a IV—VIII. osztályt.

1940. május elsején 12 év után igazgatóváltás történt az intézetben. A betegeskedő Oszwald József helyett Laszczik Ernő intézeti tanár lett az igazgató,²⁹ aki már korábban is helyettesítette Oszwaldot. Ezzel hosszú szünet után újra civil tanár került az intézet élére.

Az 1930-as évek végének értesítőit olvasva egyre gyakrabban érezhetjük, hogy a történelem eseményei és szelleme belopakodtak az intézmény falai közé. Az 1938/39. évi Értesítő elején olvasható Laszczik Ernő hét oldalas programadó írása, a „Katonás nevelést”. Ebben beharangozza, hogy a világháború elkerülhetetlen, mindenkinek katonának kell lennie, mindenkire harc vár. Különösen nagy feladatai vannak a revízióra készülő magyarságnak. Ezért elengedhetetlen a nevelésben a katonás szellem.³⁰ Ugyanebben az értesítőben már örömsorok köszöntik a visszacsatolt felvidéki magyarságot. Az öröm eme megnyilvánulásai erősen jellemzik a következő évek értesítőit is. Különösen a Bácska visszatérését üdvözlük, hiszen ezzel helyreállt a régi kalocsai-bácsi egyházmegye egysége, és visszatért a kalocsai tanítóképző egykori vonzaskörzetének területe is.

A nemzeti felbuzdulás és lelkesedés mámorába németellenes színek is keveredtek. Laszczik Ernő már idézett cikkében arról is ír, hogy az egyik szomszédos nagyhatalom élettér-koncepciója könnyen veszélyeztetheti a magyar búzatermelő rónákat. Ezért is kell a katonai nevelés. A következő, 1939/40. évi Értesítőben pedig, ahol részletes beszámolót adtak közre a ballagásról, hangsúlyozzák a tanítóképző ballagásának nemzeti jellegét. Leírják, hogy az V. évesek egyforma „magyarruhát” csináltattak, és a ballagási ünnepségen tüntetőleg nem a német eredetű „Ballag már a vén diák . . .” című dalt énekelték, hanem egy új kalocsai búcsúzó dalt.

1939—40-es évkönyvben már olvashattunk arról, hogy az intézet egyes tanárait rövidebb, hosszabb időre katonai gyakorlatra hívták be. A következő évkönyvben arról írtak, hogy 1940 nyarán a kalocsai tanítóképzőben katonákat szállásoltak el, akiket később határkiigazító akciókhoz vezényeltek. Ugyancsak itt olvashatunk arról, hogy a képző tanárai közül négyen már tartósan felöltötték a katonaruhát. Ezután szaporodtak a háborús hírek, különösen a volt tanítványok hősi haláláról szóló szomorú értesítések.

²⁹ Laszczik Ernő életéről: *Ért.* 1939/40. 6.

³⁰ *Ért.* 1938/39. 6—12.

1941 februárjában nagy erőpróba elé került a tanítóképző intézet ifjúsága és tanári kara. Ekkor tört ki a Duna melléki táj legemlékezetesebb XX. századi árvize. Kalocsán minden 17—60 év közötti férfit közmunkára rendeltek ki. Egy hétig állt és küzdött a gátakon a tanítóképző ifjúsága és tanári kara is. A korabeli tudósítás szerint a fiatalok nagy hősiességről és kitartásról tettek tanúbizonyságot. Az intézet épületeiben 260 menekültet helyeztek el. Kiszolgáltatásukban, gyógyításukban nagy szerepe volt a képzős diákoknak. Amikor Kalocsa egyes negyedeit elárasztotta a víz, a diákok minden erejükkel a veszélyeztetett emberek és értékek megmentésén fáradoztak. Amikor véget ért a 12 napos küzdelem, a tanítóképző jelentős elismerésben részesült. A képzősök helytállását az egyik diák, a későbbi jeles költő, Pákolicz István versben énekelte meg.³¹

A gazdasági világválság lezáródása és az 1930-as évek közepének gazdasági prosperitása idején újra előkerült az új tanítóképző építésének kérdése. Az 1936/37. évi értesítőben olvashatjuk, hogy az új épület tervei már készen vannak.³² Az 1938/39. évi értesítőben sajnálattal közli az igazgatóság, hogy egész évi fáradozása sem hozta meg a régen óhajtott épületet. A tervek a minisztériumokat járják, jóváhagyásra várnak. Valószínűleg 1940 tavasza előtt nem kezdhetik el az építkezést.³³ Az 1939/40-es évkönyvben arról számol be az igazgató, hogy hosszas utánjárás után az épület tervei a jóváhagyás útjára terelődtek. Már meg akarták kezdeni az alapozást, de közbejött a rendkívüli állapot, melynek következtében szinte lehetetlen építési anyagot szerezni. A város elégedetlen a telek kiválasztásával is. Nem tetszik az a terv, hogy az új tanítóképző a foktői út mellett, a sörház helyén álljon. A város azt szeretné, ha a rangos épület a főutcát díszítené.³⁴ Végül aztán az 1941/42-es évkönyv szomorúan elmeséli a szép terv mostoha sorsát. Érdeemes részletesen idéznünk a korabeli beszámolót: „Intézetünk új épületének tervei teljesen készen várták az építkezés elkezdését. Már korábban megvásároltuk az ún. sörháznak 1316 négyszögölnyi telkét, hogy azon felépítsük a gyönyörű kivitelű kétemeletes épületet. A város vezetősége akkor azzal a kívánsággal állott elő, hogy a város külső képét méltán díszítené ez a nagyszerű épület, ha az a . . . Sz. István utcára kerülhetne. Megboldogult kegyelmes főpásztorunk hajlott kérésünkre s az ipari minisztériummal egyetértve, elhatározta, hogy a telekrészen levő rozoga épületeket lebontatja, a közbülesőket megvásárolja, s e díszes helyen épül majd fel az új tanítóképző akadémia épülete. Közben azonban

31 Ért. 1940/41. 15.

32 Ért. 1936/37. 34. — A tervek ma is megvannak a Kalocsai Érseki Levéltárban.

33 Ért. 1938/39. 29.

34 Ért. 1939/40. 25.

az idő tavaszra fordult. Az igazgató többszöri sürgetésére a város kimondatta a rozoga épületekre a kilakoltatást. A bontás megkezdődött. A rozoga épületek egymás után tűntek el a város legszebb utcájáról.

Boldogan vártuk az alapozási munkálatok megkezdését. Közben azonban a vásárlások ügye a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vagyongfelügyeleti osztályára kerültek, amely a vételt nem hagyta jóvá. Így a munkálatok megakadtak. A felépítéshez szükséges összeg előteremtése is nagy gondot okozott. De hiszen a jóakarát minden nehézséget elhárított volna. Közben érte intézetünket a legnagyobb veszteség főpásztorunk gyászos elhunytával. Minden gyönyörű terv egyszerre szállott sírba vele. Isten tudja, mennyi időre halasztatott el az építkezés. Így most a remény is távolodik tőlünk, s minden utánjárás is hasztalanná válik...'³⁵

A következő iskolai év értesítője szó szerint megismételte ezt a beszámolót, az 1943/44-es értesítő pedig rövidítve tartalmazta ugyanezeket a bánkódásokat. Szomorkodásra volt alapja az intézet igazgatóságának, mert ekkor már valószínűleg nyilvánvalónak látszott, hogy végleg szertefoszlott a már-már érzékelhető közelségbe került új, nagy iskolaépület megépítésének ábrándja. A háborús helyzet nehezedése, a front átvonulása, a rendszerváltozás, az iskola államosítása, a háború utáni idők nagy gazdasági szegénysége végképp levették napirendről az új tanítóképző felépítésének ügyét.

2. 5. *Nehéz esztendő (1945—1947)*

Selmeczi Károly, a tanítóképző címzetes igazgatója a régi értesítők mintájára készült gépelt beszámolójában így írt az 1944/45. iskolai évről: „Az 1944/45. iskolai év intézetünk fennállása óta a legnehezebb volt. A beíratások, javítóvizsgálatok és a Veni Sancte rendtartások szerint történt. Tanulóink nagy része pontosan meg is érkezett, s csak elenyésző volt azoknak száma, kik élve a felsőbb hatóság erre vonatkozó engedélyével, a szülői otthonban maradtak. Tanításunkat — eltekintve a minden másnapon történt légiriadó zavaró körülményeitől — normálisnak nevezhetően folytattuk október 8-áig. Ekkor a háború hullámai Kalocsát is fenyegették már, és megindult a város utcáin keresztülvonuló menekülők végnélküli szekérkaravánja. E tény arra készítette a helybeli iskolák igazgatóit, hogy közös tanácskozáson döntsenek a továbbiakra vonatkozólag. Érezve a nagy felelősséget, mellyel a tanulóknak s szülőiknek tartozunk, az Egyházmegyei

Főtanfelügyelőség engedélyével a tanítást felfüggesztettük, és a vidéki tanulókat hazabocsájtottuk. Kalocsán a helybeli diákok egy része maradt, a kisebbik hányada, mint leventeköteles a többi leventékkal együtt Dunántúlra vonult.

Alig hogy szétszéledtek növendékeink, a visszavonuló magyar honvédség szállotta meg intézetünk tantermeit, tanári szobáját, torna- és zenetermét. Ezeket október vége felé német csapatok váltották fel.

Október 31-én a reggeli órákban megkezdődött a városnak aknákkal való lövetése, s miután ellenállás nem volt, a déli órákban bevonultak az orosz csapatok előőrsei, s délután már megszállták az egész várost. Ez időtől kezdve teljesen orosz parancsnokság alá került a város közigazgatása. Az iskolaügyek élére az APU parancsnoka került, akinek megértő védelme alá kerültek az összes helybeli iskolák. A parancsnok jóvoltából intézetünk a beszállásolás alól mentesítve lett. S így a lehetőség megvolt, hogy a tanítást ismét megkezdhessük. S miután erre a parancsnokság részéről határozott utasítást is kaptunk, november 14-én igen mostoha körülmények között meg is kezdtük azt.”³⁶

A komoly munkának azonban rengeteg akadálya volt. Először is alig volt tanítvány. Az órákat csak a helybeliek látogatták. A vidékiek és az elmenekültek még nem tértek vissza. Jellemző, hogy bár a tavaszi hónapokban újra benépesedett az intézet, a tanulói statisztikában ez az év mutatja a legnagyobb eltérést a beiratkozott és az osztályozott tanulók között. Ősszel beiratkozott 196 (rekordszám) — talán már menekültek is voltak benne? —, és év végén sikeres osztályvizsgát tett 146. Tehát 50 tanulóval kevesebb. Ezek voltak a vissza nem térő eltávozottak.

Nehezítette a tanítást a tanárok hiánya. 1944 novemberében az intézet tanári kara csak két tanárból (Selmeczi Károly és Szendrei Imre), egy gyakorlóiskolai tanítóból (Illés István) és egy hitoktatóból (Korsós Imre) állt. Laszczik Ernő igazgató, bár Kalocsán tartózkodott, betegsége miatt nem taníthatott. Az igazgatói teendőket Selmeczi Károly címzetes igazgató látta el, ki decembertől megbízott igazgató lett. A tantestület több tagja, így Doroszlay Gyula, Dundler Gyula, Göbel János, Paál Ferenc, dr. Timár Kálmán, Varga Lajos, Vollár Ferenc hadifogságban voltak.

Mivel két tanár az összes tantárgy tanítását el nem végezhetette, 1944. november 14-én csökkentett óraszámmal és tantervvel indult meg a tanítás. Másrészt igyekeztek a távollevő tanárokat helyettesítőkkal pótolni. A helybeli jezsuita gimnázium három tanára óraadóként tanított a képzőben. Munkába állították a távoli vidékekről menekült tanárokat is. Így a kép-

36 Kzs. EÜSZKI. Irattára. 1944/45-ös meg nem jelent évkönyv géppel írt szövege.

zőben kapott munkát Kalocsai Antal székelykeresztúri, Garamszegi József újvidéki tanár, Leitner János bácskai tanító és Cziráki Imre bácskai író, volt vármegyei népművelési titkár. Több tárgyat azonban így sem taníthatott szaktanár, pl. pedagógiát, rajzot, kézimunkát, mennyiségtant, testnevelést. Zavarta a tanítást az is, hogy a diákokat elég gyakran rendelték ki a hatóságok közmunkák végzésére.

1944. december 15-én az igazgató kénytelen volt hosszú szénzünetet elrendelni. A szünet alatt a tanárok otthonukban felkeresték a tanítványokat, hogy a tanulásra serkentsék őket, 1944. március 1-én kezdődött újra a tanítás. Ekkor a gimnáziumból átjáró kiegészítő tanárok már nem tanítottak, mivel az érseki hatóság Virág Ilona tanítóképző intézeti tanárt és a menekült Czirfusz Géza paptanárt időközben megbízta, hogy oktassanak a tanítóképzőben. A nehéz tanévet meghosszabbított tanítással, július 26-án fejezték be.

Az 1944/45-ös tanévben a tanulók több mint fele (75) „Szüleinél lakott”, tehát kalocsai, vagy Kalocsa melletti volt. 22-en laktak kosztadónál és 49-en kaptak helyet a Tanítókháza internátusában. Azért lakhattak itt kevesebben az átlagosnál, mivel az épület egy része átmenetileg hadikórház céljait szolgálta. Az iskola azonban gondosan ügyelt arra, hogy a kosztos diákok megfelelő házakhoz kerüljenek.

Az 1945/46-os tanév jelentős zökkenők nélkül telt el. Csupán a december 20-tól március 1-ig tartó szénzünet késleltette az eredményes munkát. A fogságba került tanárok némelyike hazatért. Így a tudós Timár Kálmán 1945. novemberében érkezett haza. Laszczik Ernő volt igazgató végleg megvált az intézettől, 1946. március 1-i hatállyal nyugdíjazták. Grósz József érsek 1946. július 9-én Tüll Alajos jezsuita páttert nevezte ki tanítóképző intézeti igazgatónak. A tanulók száma újra megnőtt. 182-en iratkoztak be, és 172-en kaptak eredményes osztályzatot.

1946-ban két jelentős látogatója volt az intézetnek. Május 30-án nagy ünnepséggel fogadták a tanárok és diákok Mindszenthy József hercegprímást, augusztus 10-én pedig Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter látogatta meg az intézetet. Hosszasan elbeszélgetett a tanári kar tagjaival időszerű tanügyi kérdésekről, pl. az általános iskola szervezéséről.³⁷

Az 1945/46-os tanévben újra átszervezték a gyakorlóiskolát, mert az értesítő szerint csak I—IV. osztály tanult benne.

Az 1946/47-es tanév fontos események nélkül telt el. Az intézet életében tükröződött a kor minden ellentmondása, átmeneti jele. Pl. az új jezsuita

37 KZs. EÜSZKI. Irattára. 1945/46-os meg nem jelent évkönyv géppel írt szövege.

igazgató hatására mintha reneszánszát élné a vallásos élet az intézetben, hiszen közös gyónások, lelkigyakorlatok, ünnepi körmenetek követték egymást. Ugyanakkor a tanulók részt vettek a Csajda-kertbeli május 1-i felvonuláson, a tanárok rendszeresen világnézeti értekezleteken ültek, és tevékenykedtek a szakszervezetben.³⁸ Miként már fentebb írtuk, ebben az évben érettségiztek először a líceumi növendékek.

Az 1947/48-as tanév azzal kezdődött, hogy az érseki hatóság augusztus 30-án Tüll Alajost felmentette az igazgatói tisztségéből, és igazgatóvá dr. Czirfusz Jánost nevezte ki. Érdemleges változást és eseményt ebből az évből alig említhetünk; talán a diákönkormányzat megalakulását és az 1848-as centenáriumi ünnepségeket.³⁹

Annál gazdagabb volt változásokban és eseményekben az 1948/49-es iskolai év. Néhány évi szünet után ekkor adtak ki utoljára nyomtatott értesítőt. Adataiból jól élénk tárulnak a fordulat évének változásai.

1948 nyarán államosították a 92 éves intézetet. Június 16-án Kalocsa polgármestere leltározta és zár alá vette az intézet ingó és ingatlan vagyonát. Augusztus 6-án a helyszínre kiszállt államosító bizottság tulajdonjogi határozatait után az államosítás gyakorlatilag is tényvé vált. Az egyház elvesztette az iskola fölött gyakorolt közel egy évszázados hatalmát. Az államosított iskola vezetésére megbízotti igazgatóként Varga Lajos intézeti tanár kapott megbízást. Az államosítás, illetve az általános magyar politikai viszonyok teljesen megváltoztatták az iskola életét. Az értesítők tükrében úgy érezzük, mintha nem is ugyanarról az iskoláról lenne szó. Új jelenségek, új fogalmak honosodtak meg. 1948. október 3-án megalakult a Szülők Munkaközössége. Vezetősége kommunista és parasztpárti munkásszülőkből került ki. A szülői értekezleteken olyan kérdéseket tárgyaltak, mint pl. „a reakció hadállásának leleplezése”, „a Mindszenty-reakció”, a „Tanulj jobban” mozgalom feladatai, „A nemzetközi Nőkongresszus jelentősége a világ békéjének megóvásában”.

1948. október 5-én megalakult a Diákszövetség, a diákönkormányzat szervezeti kerete. Fő feladata volt a „Tanulj jobban” mozgalom kiépítése. Munkája elsősorban a tanulókörökben folyt. Osztályonként két-két tanulókört szerveztek. Hetenként háromszor ülészttek. Tudományos kérdéseket vitattak meg. Látványosabb volt a diákszövetség külső munkája. Az iskola különböző műkedvelő együttesei, mint pl. az énekkar és a színjátszó csoport a Diákszövetség szervezeti keretei között működtek. (Úgy látszik, a Diákszövetség átvette a korábbi Önképzőkör feladatait.) A tanítóképzős kultúr-csoportok falusi fellépései választási agitációval voltak egybekötve.

38 KZs. EÜSZKI. Irattára. 1946/47-es meg nem jelent évkönyv géppel írt szövege.

39 KZs. EÜSZKI. Irattára. 1947/48-as meg nem jelent évkönyv géppel írt szövege.

A tanári kar tagjai rendszeresen részt vettek MDP- vagy szakszervezeti szemináriumokon. Az igazgató hetente tartott nevelési értekezletet, amelyeken a tanárok sajtóbeszámolókat és ideológiai előadásokat hallgatva mélyíthették tudásukat.

Ebben a tanévben elindult a líceum és a régi tanítóképző felszámolódási folyamata. I. osztály nem indult. Működött a II., III., líceumi és az V. tanítóképzős osztály. Az utolsó iskolai értesítő végén tájékoztató jelent meg az 1949/50-es tanévről. Ebből megtudjuk, hogy az iskola pedagógiai gimnázium tanítói tagozatává alakul át. Őszre ennek indul az első osztálya. Pedagógiai gimnáziumos osztály lesz a meglévő III. osztály is. A VI. osztály megmarad líceumnak.⁴⁰

A következő iskola évekről nagyon keveset tudunk. Értesítők nem jelentek meg, sőt kéziratban sem készültek. Az iratok hozzáférhetetlenek, jórészt elvesztek. Így elsősorban az egykori tanárok és tanítványok elmondásai alapján tudtam rekonstruálni a hátralevő néhány év történetét. Elsősorban Lovass Nagy István adataira támaszkodhattam, aki 1950 augusztus 3-tól 1957-ig az utolsó igazgatója volt az intézetnek, majd 1957-től a tanítóképző utódjaként létrehozott leánygimnáziumnak.

Az 1950 ősztől induló pedagógiai gimnázium nem lett hosszú életű. 1951-ben megszűnt. Újra tanítóképzőként működött tovább az intézet. Ebben az időben a tanítóképző elméletileg öt-, gyakorlatilag négyéves volt. A jelöltek négy évig jártak iskolába, majd érettségi vizsgát tettek. Érettségi után egyéves gyakorlóidő következett, valamelyik falu iskolájában. Ezután került sor a képesítő vizsgára. Képesítő vizsgát kijelölt helyeken lehetett tenni. 1956-ig ilyen hely volt a kalocsai tanítóképző is.

Nagyot fejlődött a gyakorló iskola. 1952-ig 4×2 alsó tagozatos osztálya lett. 1954-től felső tagozata is volt. A megnövekedett gyereksereget az eddigi gyakorlóiskola nem tudta befogadni. Ezért az igazgatóság megszervezte gyakorlóiskola céljaira a szomszédos házat, amely ma óvoda. Ugyanakkor a gyakorlóiskolaként az intézethez tartozott az újvárosi és a szőlőkbeli iskola is.

Mivel a magyar tanítóképzés reformja felszámolásra ítélte a középfokú tanítóképzőket, és helyettük megteremtette a felsőfokú tanítóképző intézeteket, az évszázados múltra visszatekintő kalocsai tanítóképző a megszüntetendő iskolák listájára került. Az épületben leánygimnázium létesült. A gyakorlóiskola, elköltözvén a volt zárdába, ének-zenei általános iskolává alakult. A két intézmény 1960-ig közös igazgatás alatt, ún. tizenkét évfolyamos iskolaként működött.

1953 őszén indult az utolsó tanítóképzős osztály. 1954 őszén már leány-gimnáziumi osztály kezdte meg a tanulást az elsősök termében. 1956 nyarán kellett volna megtartani a tanítóképző százéves jubileumának ünnepségeit, de az ünneplés elmaradt. Helyette 1957. július 20—21-én ünnepeltek. A rendezvényekre meghívtak minden régi tanítóképzős öreg diákot.

A vendégek örömébe azonban bizonyára jócskán vegyült öröm is, hiszen ezekben a napokban hagyta el az iskolát az utolsó tanítóképzős osztály. A kalocsai tanítóképző 101 évi fennállás után megszűnt.

3. Élet a kalocsai tanítóképzőben

A kalocsai tanítóképző eseménytörténetének vázlatos bemutatása után arról kellene írunk, miként és mit tanítottak, hogyan neveltek a régi tanítóképzőben? Hogyan tanultak, szórakoztak, éltek a régi tanítójelöltek? Ahhoz azonban, hogy e fontos kérdésekre száz év iskolatörténetén át választ adjunk, több évi kutatásra és több száz oldalnyi terjedelemben lenne szükség. Ekkora tanulmány mindenképpen túlhaladná írásunk tervezett terjedelmét. Ezért most két, egymástól távol eső időmetszetben mutatjuk be a tanítóképző életét és az itteni munka tartalmi kérdéseit. Az első bemutatandó korszaknak az 1850-es és az 1860-as éveket választottuk. Különösen az 1860-as éveket, Mennyei József igazgatóságának korszakát. Forrásul értekezleti és vizsgáztatási jegyzőkönyveket, valamint korabeli leveleket használtunk fel, amelyek ma részben a kalocsai Viski Károly Múzeum Történeti Dokumentációs Gyűjteményében, részben pedig a Kossuth Zsuzsanna Egészségügyi Szakközépiskola irattárában találhatóak. A második bemutatandó korszaknak az 1930-as éveket választottuk. Itt néhány levéltári forrás mellett elsősorban a viszonylag sok adatot tartalmazó nyomtatott tanítóképezdei értesítőket használtunk forrás gyanánt.

3.1. *A kétévfolymos korszak (1850-es, 1860-as évek)*

A megalapított új kalocsai tanítóképzőben a tananyag megválasztását a cs. k. közoktatási minisztérium 1856. I/20. 19334. sz. rendelete határozta meg. Ennek értelmében az 1856/57-es tanévben az alábbi tantárgyakat tanították;⁴¹

⁴¹ Lásd: 16. sz. jegyzet 6.

hittan (heti 4 órában),
magyar nyelvtan és módszere (heti 2 órában),
szóbeli és írásbeli fogalmazási gyakorlatok (heti 2 óra),
az olvasókönyvek kezelése összekötve a reálismeretekkel (heti 2 órában),
számтан és módszere (heti 3 órában),
német nyelv (heti 2 órában),
szépírás és latin olvasás (heti 2 órában),
rajzolás és geometria (heti 1 órában),
ének és zene (heti 8 órában),
osztálylátogatás és mintatanítások (heti 2 órában),
ezek tapasztalatainak megbeszélése (heti 1 órában),
pedagógiai írásbeli dolgozatok készítése (heti 2 órában),
pedagógiai szakolvasmányok (heti 1 órában),
gazdaságtan (heti 1 órában).

Az óraszámok úgy értelmezendők, hogy ennyi volt az egész iskolában az illető tantárgy óráinak száma. Ehhez azonban tudnunk kell, hogy a két évfolyam növendékei az elméleti előadásokat együtt hallgatták. Az osztálylátogatásokon és módszertani előadásokon azonban csak a másodévesek vettek részt. A legfontosabb tantárgyakat szerdán tanították, mert az első években ezen a napon bejöttek a tanítóképzőbe a pusztai tanítók, és ők is hallgatták az előadásokat. Szerdán ugyanis piaci nap lévén szünet volt a kalocsai elemi iskolákban. Így a tanítók tanulhattak.⁴²

Az első év után a tanári kar úgy találta, hogy a tanítójelölteknek nincs elegendő „reálismerete”. Ezalatt a természettani, természetrajzi, földrajzi, történelmi és kézműtani ismeretek hiányosságait értették. Ezért az igazgatóság a fentebb említett rendelettől eltérve úgy rendelkezett, hogy ezeket a tárgyakat nem csak az „olvasókönyvek tárgyi kezelésének” előadásakor kell tanítani, hanem külön is. 1857/58-ban heti két órában, 1858/59-ben heti 4 órában, 1860/61-ben heti 5 órában tanították e tárgyakat főelemi tanítók mint képzőintézeti melléktanárok.

A korabeli tanítóképző egész napos elfoglaltságot jelentett a tanulók és a tanárok számára. Délelőtt és délután egyaránt voltak órák. Ezt „A tanítási terv motivációja” című, 1856-ban kelt irat határozottan jónak tartja nevelési szempontból: „A tanítójelölteknek majd minden ideje munkával van elfoglalva, mi a fegyelem kezelését könnyíti, s a leendő tanítókkal a munkásságot és rendet kedvelté és megszokottá teszi”.⁴³

Tanulsaős idéznünk az 1861/62. évi tanrendet.⁴⁴

42 Timár Kálmán 1938. 27.

43 VKM. TDGy. 81. 1. 1.

44 Lásd: 16. sz. jegyzet. 8.

D É L E L Ő T T							
		8—9		9—10		10—11	
		I.	II.	I.	II.	I.	II.
Hétfő	Olvasás és magyar nyelvltan		Nev. tanítástan	Osztálylátogatás	Hittan	Reáltanulmányok	
Kedd	Módszertan és az olvasókönyvek kezelése		Számтан és módszer		Reáltanulmány	Hittan	
Szerda	Magyar nyelv		Nev. tanítástan	Mértan és rajz	Hittan	Reáltanulmányok	
Csütörtök	Orgonálás és éneklés a kezdőkkel						
Péntek	Nev. tanítástan	Osztálylátogatás	Számтан	Osztálylátogatás	Reáltanulmány	Hittan	
Szombat	Módszertan és az olvasókönyvek kezelése		Fogalmazás	Nevelés-tan	Hittan	Reáltanulmányok	
D É L U T Á N							
		2—3		3—4		4—5	
		I.	II.	I.	II.	I.	II.
Hétfő	Német nyelv		Német—magyar fogalmazás		Ének		
Kedd	Orgona és ének					Tanodai énekek	
Szerda	Magyar fogalmazás	Osztálylátogatás	Számтан	Osztálylátogatás	Zeneelmélet, hegedülés a kezdőkkel		
Csütörtök	Orgonálás és éneklés a haladókkal						
Péntek	Gazdaságtan	Osztálylátogatás	Számтан és módszer		Ének		
Szombat	RAJZOLÁS					Zeneelmélet, hegedülés a haladókkal	

Az órarendre tekintve legelőször a zene- és énekórák nagy száma tűnik fel. Ez azzal függ össze, hogy bár ekkortájt a tanítóképző nem adott kántor oklevelet, a végzett tanítók többsége falujában kántorként is tevékenykedett. Meg kellett alapozni tehát egyházzenei ismereteiket és énektudásukat. A közismereti tárgyak közül csak számtant oktattak önállóan. A többi közismereti tárgy a fentebb már említett reáltanulmányok keretében került

sorra.⁴⁵ Fontos szerep jutott a pedagógiai tárgyaknak és a hittannak. Bár korábban az 1856/57-es tanévre vonatkoztatva, de valószínűleg hosszabb érvénnyel is, a tárgyak sorrendjét, ahol lehetett, olyképpen határozta meg a tanrend szerkesztője, hogy „az egymásba vágó tárgyak két egymásra következő tanórában vétetnek elő, miszerint a tanítás siker összefüggésbe hozatván sikerült egésznet képezzen.” Így az elemi osztályok látogatását a nevelés és a tanítás körébe vágó értekezletek, ezeket a tankönyvek kezelése követi.⁴⁶ Természetesen a tanítási terv belső rendjét befolyásolták olyan tényezők is, mint a mellékállásban tanító tanárok fő elfoglaltságának időpontja. Az első években pl. e tanárok órái a tanítóképzőben általában a délutáni órákra estek. Már a közölt órarendben is csütörtökön csak orgonálás volt a növendékek programja, és az is csak három órán át. Az 1864/65. évi órarendből látjuk, hogy a csütörtök tanítási szünnap. Ugyanerről vall az 1864/65. évi napirend is.

Az iskolai év október 1-én kezdődött, és június 30-án fejeződött be. Két félévből állt.

A tanítás magyar nyelven folyt. Ez a XIX. század második felében nem volt teljesen gond nélkül való állapot, hiszen a tanítóképző tanulóinak jelentős része bácskai német anyanyelvű, kisebb százalékban bunyevác anyanyelvű fiatalokból került ki. Előfordult, hogy ezek a növendékek az első félévben még törték a magyar nyelvet.⁴⁷

A tanítóképző fennállásának első éveiben, lévén önkényuralom, az anyakönyveket németül kellett kiállítani, és a helytartóság is németül kívánta a jelentéseket. Az igazgatóság e rendelkezésnek eleget tett, de a fölterjesztések magyar nyelvű változatát is megőrizte. A német nyelvű anyakönyveket később az irattárba helyezték, és Mennyei József igazgató ezeket az adatokat egy új magyar nyelvű anyakönyvbe vezette át.

A tanulók nagy többsége római katolikus volt. Elvértve akadt egy-egy református. Az első évtizedekben viszonylag szép számmal fordultak elő zsidó növendékek is.

A tanítóképzőben mindig, következésképp ebben az időben is fölöttébb nagy gondot fordítottak a növendékek vallásos nevelésére. Ezt szolgálta a sok hittanóra, az egyházzenei képzés, a vallásos népének rendszeres, kö-

⁴⁵ Ez volt a helyzet a hároméves képzés bevezetéséig, 1870-ig. Ekkor az alábbi tárgyakat oktatták: hit- és erkölcsstan, nevelési és oktatási módszertan, magyar nyelv, német nyelv, számtan, mértan, földrajz, történelem, alkotmánytan, természetrajz, természet- és vegytan, gazdasági és kertészeti gyakorlatok, ének és zene, rajz és szépírás, testgyakorlás. Lásd. 16. jegyzet. 25.

⁴⁶ Lásd: a 41. sz. jegyzet.

⁴⁷ Német nyelvtanítás állandóan volt, sőt a tanárok is tudtak németül. Az „illír” nyelv tanítása 1883-ban lett bevett dolog a kalocsai tanítóképzőben. A négyévfolyamosná vált iskolában ekkor Petrovácz József tanította heti 4 órában. Lásd. 16. jegyzet. 34.

zös tanulása. A növendékek minden munkanap reggelén fél nyolckor misén vettek részt az akkor még álló plébániatemplomban az elemi főtanoda tanulóival együtt. Itt kitűnő alkalmuk nyílt a népének gyakorlására. Vásár- és ünnepnapokon 9 órakor a főszékesegyházi misén kellett közösen megjeleniök. Vasárnaponként a tanítójelöltek ellátogattak a vasárnapi ismétlő iskolába, abból a célból, hogy ott ismerkedjenek az ismétlő iskola szellemével, és elsajátítsák az elemi hittanítás módszereit. A tanítóképzősök számára reggel, este, étkezéseiken elengedhetetlen volt a közös és nyilvános imádkozás. A diákság részt vett minden jelentősebb egyházi ünnepen, lelkigyakorlaton, ájtatosságon. Nagyon jellemző ebből a szempontból az az igazgatói rendelkezés, amelyet az 1865. február 7-én tartott tanítói értekezlet jegyzőkönyvében olvashatunk: „a farsang három utolsó napján a szentségimádásban a tanítójelöltek s az elemi főtanodai ifjúság az eddig szokott időben és módon fog részt venni.”⁴⁸ Farsangkor tehát, amikor az ország minden táján álrühába öltözött, maskarázott és teljes erejéből mulatozott a nép, a tanítójelöltek szentségimádáson vettek részt. Ez a szigorúság a vallásos nevelésen túl a korabeli erkölcsi nevelés céljait is szolgálta.

A növendékek rendszeresen gyóntak, áldoztak. Ha önszántukból elhanyagolták volna e kötelességüket, negyedévenként egyszer megadott időben kötelező volt számukra a gyónás és az áldozás.

A tanítóképző előjárói és tanárai nagy gondot fordítottak a növendékek erkölcsi nevelésére. A tanítói értekezleteken rendszerint szóba került a tanulók viselkedése, magatartása. Meglepő, hogy a tanárok mennyire jól ismerték neveltjeiket. Sokszor hosszasan elemezték egy-egy diák viselt dolgait, képességeit, tanulmányi előmenetelét. Némelyik értekezleten számos diák ügye szóba került, pl. olyan alkalmakkor, amikor ösztöndíjra kellett javasolni növendékeket.

Komolyabb kihágást, büntetendő cselekedetet ritkán követtek el a képzősök. Szigorú nevelésük közepette erre ritkán volt módjuk. Több tanítói értekezlet jegyzőkönyvében is olvashatunk a képzőbeli fegyelemmel kapcsolatos kihágásokat. A szigorú rendszabályokra jellemző, hogy 1867 táján a diákok szabad idejükben nem járhattak sétálni az érsekkertbe. 1867. április 10-én a tanítói értekezlet felháborodva vette jegyzőkönyvbe, hogy az érseki műkertész egy érsekkerti „pajkosság” elkövetésével méltatlanul tanítóképzősöket vádolt, holott a képzősök nem járnak az érsekkertbe. Ebből az alkalomból az igazgató újra megerősítette a tilalmat.⁴⁹

Mivel kevés volt a nyilvánosságra került csínytevések száma, a leplezett rossztevők fölöttébb nagy publicitást és szigorú megrovást kaptak. Jellem-

48 VKM. TDGy. 74. 19.

49 VKM. TDGy. 74. 1. 12.

zõ példaként idézzük az 1860. március 1-én tartott tanítói értekezlet jegyzőkönyvének első pontját: „a félévi vizsgák a tanítójelöltekkel a múlt hó 25-én . . . befejeztetvén, a tanárok felszólították, hogy a tanítójelölteknek előmeneteléről és erkölcsi állapotáról egyenként nyilatkozzanak. A képzőtanár kijelenté, hogy a tanítójelöltek erkölcsi és fegyelmi viselkedésével meg van elégedve, néhányat kivéve, kiket pajkosságuk miatt inteni kellene; különösen jegyzőkönyvileg is megrovandónak vélte Mihályi Ignácot, úgysis, mint legpajkosabbat, úgysis mint olyant, ki a szomszédságában lakó Eisenring Ádám, Kluch Antal és Vogel Mihály tanítójelölteket elcsábítá inni, hogy őt a szomszéd Foktó faluba borozás kedvéért kövessék. Különben a tanár örömmel jelenté, hogy e könnyelmű ifjúnak javulására alapos reménye van. Ez egyetlen eseten kívül a tanítójelöltek között mindeddig egyéb kihágás elő nem fordult.”⁵⁰

Az erkölcsi neveléssel függött össze az első iskolán belüli internátus megvalósítása 1864-ben. Korábban a nem kalocsai diákok szállásadó gazdáknál laktak. E szállásadókkal az igazgatóság soha nem volt igazán megelégedve. Ez a viszony alig változott a képző fennállásának 100 éve alatt. Az 1860-as években az igazgatóság elsősorban azt kifogásolta, hogy a szállásadó gazdák nem biztosítják a képzősök kívánatos erkölcsi nevelődését. Nem törődnek azzal, hogy a tanítójelöltek a kiszabott napirendet megtartják-e. Sőt, ha a növendék áthágta a rendelkezéseket, igyekeznek menteni a szálláshelyeket látogató igazgató előtt. Így a napirend írott malaszt marad. A nem kívánatos csínytevések szaporodnak.

Mindezeket így komolyan terjesztette elő Mennyei József igazgató az 1864. szeptember 28-án tartott tanítói értekezleten. Kifejtette, hogy ha a növendékek ezután is magánházaknál szállásoltatnak el, akkor őket „a csábítóktól megóvni, s közöttük a tanítóban föltétlenül követelendő vallás-erkölcsre jellemet kifejtő és megszilárdító fegyelmet tartani már szinte lehetetlenné válik.” Ezután előadta, mily intézkedéseket tett és készül tenni a tanítójelöltek elhelyezése és erkölcsi nevelése céljából. A korabeli jegyzőkönyv szerint a legfontosabb intézkedés a következő volt: „Igazgató a képezdei tanépülettel egy udvaron levő s eddig a kegyelmes Érsek úr Exja kegyelméből neki lakásul bérbe engedett lakóépület két nagy szobájába tíz vagy tizenegy tanítójelöltet helyez el, kiknek élelemmel és egyéb szükségességekkel ellátása egy ugyanazon lakóépület harmadik szobáját lakó jámbor és éltesebb család gondjaira bízott.” Az élelmezési díj az érdekeltek magánügye, alku tárgyát képezi, de az igazgató felügyel, hogy a jelölteket ne érje károsodás. A vállalkozó köteles a tanítójelölteket jó étellel táplálni,

50 VKM. TDGy. 74. 1. 5.

tisztán és rendben tartani, reggel 5 órakor felköltetni, a napirendet megtartani és a diákokkal is megtartatni. A napirend megtartásának ellenőrzésével az igazgató egy „kitűnő erkölcsű” tanítójelöltet bízott meg, akit ugyan egy magán úri háznál élelmeznek, de köteles a „felügyeletére bízandó tanítójelöltekkel együtt lakni, és a napirendben kiszabandó foglalkozásokban velők részt venni.”

Mivel az intézeti kis internátusban 10—12 tanítójelölnél többet nem lehetett elhelyezni, az igazgató felszólította a „melléktanárokat”, hogy vállaljanak szállás és élelemadásra képzős növendékeket. A felhívás sikerrel járt. Három tanár is vállalt 3—3 diákot. Ígérték, hogy kosztosaiknál az internátusbeli rendet megkövetelik.⁵¹

Ugyanezen a nevezetes értekezleten határozat született arról, hogy a választanár konzultálván Kubinszky Mihállyal, készítse el az intézet új napirendjét. Szerencsénkre ebből az időből megmaradt az intézeti napirend javításokkal telítődött fogalmazványa, amelynek alján Mennyei József igazgató aláírása olvasható. A napirend előírásait, bár úgy látszik, hogy eredetileg az iskolaépületben lakó diákok számára készítették, valamennyi tanítóképzős növendék köteles volt betartani, még azok is, akik változatlanul magánházaknál kaptak szállást és étkezést.

Alábbiakban teljes terjedelmében idézzük a kalocsai tanítóképző diákjainak 1864/65-ös tanévre készült napirendjét:⁵²

„Minden tanítójelölt köteleztetik

Hétfőn:

- 5 órakor fölkelni, 1/2-ig öltözködni, a közös reggeli imádságot elvégezni, 7-ig tanulni, 7 órakor reggelizni, 1/4 8-kor az iskolába menni, s onnan 1/2 8 előtt a város templomába elindulni, ott szentmisét ájtatosan hallgatni, s onnan az előadásra visszamenni az intézetbe. 11 órakor az I. évesek hazamennek és tanulnak 3/4 12-ig. Azután 12-ig sz. írás olvasás. 12 órakor közös imádkozás és ebéd.
- Ebéd után 1 óráig magánygyakorlás a zenében, 1—2-ig tanulás; 2 órakor iskolába menni az előadásra; 4—5-ig énekgyakorlás az elemi főtanodában, onnan haza, és 5—3/4 7-ig tanulni; 3/4 7-től 7-ig lelki olvasás; 7-kor imádkozni és vacsorázni.
- Vacsora után szabad foglalkozás, mely lehet: vagy olvasás, vagy írás, vagy tanulás: 9-kor közös estvételi ima és lefekvés.

51 VKM. TDGy. 74. 1. 8.

52 VKM. TDGy. 74. 1. 1.

- Kedden: — Úgy, mint hétfőn, csak hogy 11 orakor mind a két tanfolyambeliek hazamennek és tanulnak 3/4 12-ig, mely után sz. írás olvasás, és 12 órakor imádság és ebéd.
- Ebéd után 2 óráig magánygyakorlás a zenében, 2—4 zeneelőadás, 4—5-ig közös séta, 5—3/4 7 tanulás, sat. úgy, mint hétfőn.
- Szerdán: — Mint hétfőn egész nap, kivéven, hogy délután 4—5 nincsen zeneelőadás az elemi főtanodában, hanem otthon szabadfoglalkozás.
- Csütörtökön: — 5 orakor fölkelni, 1/2 6-ig reggeli imádság; 7-ig tanulás, 7-kor reggelizés, mely után szabadfoglalkozás 8-ig, 8—10 tanulás, 10—11 közös séta, mely után szabadfoglalkozás 3/4 12-ig; 3/4 12-kor sz. írás olvasás, 12-kor imádság és ebéd.
- Ebéd után 2-ig magánygyakorlás a zenében; 2—4 tanulás, 4—5-ig közös séta, a többi úgy, mint kedden.
- Pénteken: — Egészen úgy, mint hétfőn.
- Szombaton: — Egészen úgy, mint szerdán, kivéve, hogy estve 1/2 7-től 7-ig szűz Mária tiszteletére a Rosarium vagyis sz. olvasó imádkoztatik.
- Vasar- és ünnepnapokon — 6 orakor fölkelni, 7-ig öltözködni és imádkozni, 7-kor reggelizni, mely után szabadfoglalkozás 1/2 9-ig; 1/2 9-kor az iskolába és onnan a székesegyházba, hol nagymisét és praedikatiót hallgatnak, azután hazamenés, hol 3/4 12-ig tanulás; 3/4 12-kor sz. írás olvasás, 12-kor imádság és ebéd.
- Ebéd után 2-ig magánygyakorlás a zenében, 2—4-ig tanulás, 4—5 séta; a többi úgy, mint föntebb.”

Az utókor szemével nézve komor és szigorú ez a napirend. Művelődéstörténeti emlék voltán túl jelentőségét az adja meg, hogy az itt rögzített elvárások és szabályok egyes elemei rendre fellelhetők a későbbi kalocsai intézmények és kollégiumok napirendjeiben és szabályzataiban.

A tanítójelölteknek első és másodév végén nehéz osztályvizsgát kellett tenni. Teljesítményüket értékelték. Bizonyítványt kaptak a diákok az első félév után is. A II. év végi osztályvizsga után következett a képesítő vizsga. E vizsgákon nemcsak az elméleti tudást kérték számon a tanárok, hanem értékelték a tudás gyakorlati alkalmazásában való jártasságot is.

A jelölt a képesítő vizsgán tudásának és rátermettségének megfelelően altanítói vagy önálló tanítói képesítést kapott. (Az altanítók később további vizsgák letételével önálló tanítóvá válhattak.) Az altanító lehetett kétosztá-

lyú néptanodához vagy háromosztályú néptanodához képesített. Az önálló tanítóságnak négyféle fokozata volt;

- négyosztályú főtanodai
- háromosztályú tanodai
- kétosztályú néptanodai
- egyosztályú néptanodai.

(A nemhivatalos megnevezés szerint ezeket az iskolatípusokat így emlegették: főelemi, alsóelemi, községi, pusztai.)

Az alacsonyabb fokú iskolára képesített önálló tanító lehetett magasabb fokú iskolában altanító. Mindezt pontosan meghatározták a vizsgajegyzőkönyvben. Ugyancsak itt határozták meg azt is, hogy az illető milyen tan nyelvű iskolában taníthat. Ez a német nyelvbeli jártasság mértékétől függött. Volt, aki csak magyar iskolában taníthatott, volt, aki csak németben. Többen magyar és német iskolában egyaránt érvényes oklevelet szereztek.

Hadd álljon itt szó szerint idézve néhány, 1861-ben végzett tanító képesítésének megfogalmazása;

Boromisza Márton: „Magyar tannyelvű *háromosztályú* néptanodához *önálló*, négyosztályú főtanodához *altanítóul*, kielégítő képességet tanúsított.”

Deutschmann János: „Német tannyelvű *kétosztályú* néptanodához *altanítóul* kielégítő képességet tanúsított.”

Peutz József: „Német és magyar tannyelvű *háromosztályú* néptanodához *önálló*, négyosztályú főtanodához *altanítóul* igen jó képességet tanúsított.”⁵³

3.2. Az 1930-as évek tanítóképzője

Vizsgált időszakunkban a tanítóképző munkájában egyaránt fontos szerepet tulajdonítottak az elméleti és a gyakorlati képzésnek. Jelentős óraszám-ban tanították az általános műveltséget növelő közismereti tárgyakat és a pedagógiai elméleti tárgyakat. Ugyanakkor nagy gondot fordítottak a hospitálásokra és a gyakorlótanításokra, amelyek a tanítóképzés gyakorlati oldalát jelentették.⁵⁴

3.2.1. Elméleti képzés

Az 1930-as években a tanítóképzős növendékek évi teljesítményét az alábbi tantárgyak, illetve szempontok szerint értékelték: [az osztályzat lehetett

53 VKM. TDGy. 74. 1. 2. — Tanítóképzői intézeti bizonyítvány 1860-ból.

jeles, (1), jó, (2) elégséges (3), elégtelen (4).] (A zárójelbe tett római szám az osztályra vonatkozik, amelyben az illető tantárgyat tanulni kellett. Példaként az 1933/34-es tanévet választottuk.)⁵⁵

Magaviselet (I—V.), szorgalom (I—V.), Hittan (I—V.), testtan (II.), lélektan (III.), neveléstan (IV.), neveléstörténet (V.), tanításgyakorlat (IV—V.), szervezettan (V.), magyar nyelv (I—V.), német nyelv (I—V.), történelem (I—IV.), alkotmánytan (V.), földrajz (I—IV.), mennyiségtan (I—V.), természetrajz—kémia (I—IV.), fizika (III—IV.), gazdaságtan (I—IV.), közgazdaságtan (V.), egészségügy (V.), rajz (I—V.), szépírás (I.), ének (I—V.), zene (I—V.), egyházi ének—zene (I—IV.), kézimunka (I—III.), testgyakorlás (I—V.), írásbeli dolgozatok külső alakja (I—V.).

A téli és az őszi—tavaszi órarend kis mértékben eltért egymástól. Télen általában délelőtt voltak a gazdasági órák, tavasszal és ősszel pedig délután. Ezért ilyenkor helyet cseréltek a karénekekkel és az egyházi énekléssel. Alábbiakban bemutatjuk az 1929—30-as tanév tavaszi—őszi órarendjét:⁵⁶

Az 1927/28-as értesítőben olvashatunk arról, hogy a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium sürgetésére a tanítóképző felvette munkaprogramjába a kisebbségi nyelvek tanítását. Ezekből képesítőzni lehetett, úgy, hogy a jelölt végzés után nemzetiségi iskolába kerülhetett. Az ilyen nyelvoktatásnak nagy hagyományai voltak a kalocsai tanítóképzőben. Most csak fel kellett újítani. Az egyébként is tanított német nyelv és a horvát-bunyevác nyelv oktatásáról volt szó. A horvát nyelvet Dr. Iktóts József teológiai tanár oktatta heti 3 órában. (Azonos a későbbi Dr. Ijjas József kalocsai érsekkel!). Beszámolójában olvashatjuk, hogy 1927/28-ban 12 növendéke volt. Mind kezdőnek számított, mivel a bátyjai—dusnoki dialektust beszélők sem ismerik a nyelvtant. Elsősorban az irodalmi nyelv szabályait tanulták, valamint bunyevác egyházi énekeket.⁵⁷

Az értesítőben többször olvashatunk arról, hogy a tanítóképző tanulói leventeoktatói tanfolyamon vettek részt és leventeoktatói vizsgát tettek.⁵⁸

Az 1930/40-es értesítő beszámol arról, hogy bevezették a gépírás fakultatív tanulását. Vettek három írógépet, egyet pedig Dr. Tantos Gyula kanonok adományozott az intézetnek. Nagy hasznát látják a növendékek a gépírás tanulásának.⁵⁹

54 Ért. 1933/34. 19.

55 Ért. 1929/30. 6—7.

56 Ért. 1927/28. 32.

57 Ért. 1935/36—32. — Ért. 1939/40. 26.

58 Ért. 1939/40. 12.

59 Ért. 1933/34. 2—7.

	Oaszt.	8—9	9—10	10—11	11—12	12—1	2—3	3—4	4—5
hétfő	I. II. III. IV. V.	Természetr. Földrajz Magyar Történet Szervezett.	Német Testtan Rajz Mennyiségt. Egészségt.	Magyar Magyar Rajz Fizika Hittan	Földrajz Torna Hittan Rajz Előkészítés	Torna Hittan Természetr. Rajz Ped. gyak.	Gazdaságt. Levente Játék Játék —	Gazdaságt. Játék Levente Játék —	Le- ven- te
kedd	I. II. III. IV. V.	Hittan Mennyiségt. Történet Neveléstan Német	Mennyiségt. Német Lélektan Hittan Gyak. tan.	Ének Kézimunka Fizika Torna Bírálat	Torna Kézimunka Zene Magyar Neveléstört.	Történet Természetr. Német Ének Torna	Gazdaságtan 1/33—1/25 Kántorság		—
szerda	I. II. III. IV. V.	Magyar Földrajz Mennyiségt. Neveléstan Rajz	Természetr. Történet Magyar Gyak. tan. Rajz	Német Ének Kézimunka Bírálat Mennyiségt.	Zene Magyar Torna Természetr. Hittan	Egy. ének Sport Nev. tört.	1/2 3—1/2 4 1/2 4—1/2 5 Zenekar	Önképzőkör	—
csütörtök	I. II. III. IV. V.	Mennyiségt. Hittan Természetr. Német Nev. tört.	Természetr. Magyar Hittan Mennyiségt. Magyar	Földrajz Mennyiségt. Ének Fizika Alkotmányt.	Kézimunka Természetr. Földrajz Történet Német	Kézimunka Zene Lélektan Torna Hittan	1/2 3—1/2 5 Sport		Tor- na
péntek	I. II. III. IV. V.	Magyar Rajz Mennyiségt. Nev. tan Közgazdt.	Mennyiségt. Rajz Fizika Földrajz Gyak. tan.	Történet Ének Természetr. Magyar Bírálat	Ének Német Torna Természetr. Egészségt.	Karének	Levente Levente Gazdaságt.—méhészet Ének		
szombat	I. II. III. IV. V.	Rajz Természetr. Földrajz Nev. tan. Magyar	Rajz Történet Lélektan Német Mennyiségt.	Magyar Mennyiségt. Magyar Fizika Zene	Szépírás Testtan Német Hittan Előkészítés	Hittan Torna Történet Zene Alkotmányt.	Cserkészzet	Kongre- gáció	

3.2.2. Gyakorlati képzés

Az 1930-as évek intézeti értesítőiben gyakran hangsúlyozták a tanítójelöltek gyakorlati képzésének fontosságát. Laszczik Ernő külön elméleti tanulmányt is írt a kérdésről „Tanítási és nevelési gyakorlatok” címmel.⁶⁰ Gyakran hangsúlyozták: „A tanítás művészetéhez két dolog elengedhetetlenül szükséges. Éspedig a szaktudás, tehát tárgyi képzés, másodsor az átadás gyakorlata.”⁶¹

A tanítójelöltek gyakorlati képzésének rendjét az 1933/34-es értesítő adatai alapján mutatjuk be:

Hospitálások:

A III. évfolyam növendékei felváltva hospitáltak a gyakorló iskola I.—II. osztályában. Nevelési gyakorlatot végeztek, azonkívül egészségtani, lélektani megfigyelés is feladatuk lett. Témát kaptak, amelyről jegyzetükben be kellett számolniuk. A IV. évf. növendékei is a gyakorló iskola I.—II. osztályában hospitáltak. Először lélektani, majd tanulmányaik haladásával tanítás-tani megfigyeléseket végeztek. Húsvét után a III—IV. osztályban hospitáltak. Az V. évf. növendékei a III—IV. osztályt látogatták, ugyanakkor a belvárosi iskola V—VI. osztályában felváltva hospitáltak. Így egyszerre 2—2 növendék volt távol az előadásokról. Tavasz felé a gazdasági iskolában hospitáltak, majd tanítottak a növendékek. Közben gyermektanulmányi megfigyeléseket végeztek, és tanítási vázlatokat készítettek a látott módszeres egységekről. Azt is lehetővé tették az V. éves növendékek számára, hogy tanításukhoz való előkészülethez, anyaggyűjtő kirándulásokhoz egy-egy félnapra a kívánt osztályt megkaphassák. Összefoglalva: A harmadéves növendék hospitált legkevesebb nyolcszor, a negyedéves nyolcszor, az ötödéves tizenhatszor.

Tanítási gyakorlatok:

A tanítójelöltek negyedéves korukban kezdték a tanítást. Két csoportba szerveződve minden növendék tanított legalább négy alkalommal fél-fél órás tanítási egységet. A jelöltek hospitálás alatt is megbízást kaphattak arra, hogy valamelyik üres tanteremben olvasási, írási, valamint elméleti (hittan) gyakorlatokat vezessenek.

A gyakorlati képzés legfontosabb része azonban ötödéves korra esett.

⁶⁰ Ért. 1937/38. 54—55.

⁶¹ Ért. 1933/34. 24—25.

Az ötödévesek két csoportra osztva fél-fél órás tanításokat végeztek, később egész órát tanítottak lehetőleg minden tárgyból.

Feltétlen tanított minden ötödéves hittant a gyakorlóiskola vezetőjének és a hitoktatónak jelenlétében. Az önálló gazdasági népiskolában is tanított minden ötödéves legalább egyszer felügyelet mellett.

Hospitálások alkalmával is taníthattak a jelöltek a gyakorlóiskola tanítójának felügyelete mellett. Összesen tehát az V. évfolyamot végző jelölt legkevesebb 18—20 alkalommal tanított. Álljon itt példaként Konez István jelölt két évi tanításainak összesített adatsora:

IV. évfolyamban: betűismertetés kétszer, beszéd és ért. gyakorlat egyszer, számolás kétszer, ének egyszer.

V. évfolyamban: beszéd és ért. gyak. egyszer, számolás egyszer, term. ism. háromszor, történet egyszer, gazd. ism. egyszer, olv. tárgy. egyszer, nyelvi magy. egyszer, fogalmazás egyszer, rajzolás egyszer, éneklés egyszer, hittan egyszer, gazdasági iskola egyszer, folytatólagos tanításnál ötször. Összesen 19-szer. Ezenkívül tanított a hospitálások alkalmával tizennégszer.

A tanítási gyakorlatokról az iskolában naplót vezettek. A tanítások előtt un. előkészítéseket tartottak. Ezeken legtöbbször a szaktanárok is jelen voltak, akik tanácsaikkal és szemléltető eszközökkel segítették a jelöltek felkészülését. Sokszor részt vettek az előkészület vitáin a városbeli tanítók is. Így széleskörben tárgyalhatták meg a tanítandókat és az alkalmazandó módszereket.

Azt tartották jó tanítójelöltnek, aki minél többet tartózkodott a gyakorlóiskola gyerekei között. Ezért a jobbak sokszor szabad délutánjaik nagy részét a gyakorlóiskolában töltötték, foglalkozva az itt tanuló gyerekekkel. A IV. és V. éves növendékek mesedélutánokat tartottak a gyakorlóiskolás gyerekeknek. Előkészítették őket a különböző ünnepekre. Gyakran előfordult, hogy a városbeli beteg tanítókat tanítóképzős növendékek helyettesítették. Ez is elősegítette gyakorlati képzésüket.⁶²

3.2.3. Képesítő vizsgák

A végzős növendékek képesítő vizsgáját általában májusban-júniusban tartották. Május végén három napot vett igénybe az írásbeli vizsga. A jelöltek pedagógiából, magyarból és mennyiségtanból írtak dolgozatot. A szóbeli vizsgákra június második felében került sor. Szóban vizsgázni

62 Ért. 1942/43. 11.

kellett: hittanból, neveléstanból, tanítástan-módszertanból, és neveléstörténetből, valamint iskolai szervezettanból, magyar nyelvből, történelemből, alkotmánytanból, földrajzból, mennyiségtanból. Ezen kívül értékelték a bemutatott tanítási gyakorlatot is.

3.2.4. Kántorképzés

A tanítói oklevél megszerzése után legtöbb növendék jelentkezett a kántorképző vizsgára is, mivel tanítójelölt korában a kántorképző tanfolyam anyagát kötelező volt elsajátítani. A kántornak ismernie kellett a katolikus szertartásokat és liturgikus cselekményeket. Tudnia kellett szolid orgonakísérettel vezetni az egyházi népéneket. Természetesen ehhez elengedhetetlen volt a zenei képzettség, és a Szent vagy, Uram, valamint a Zsaskovszky-féle énektár énekeinek ismerete. A kalocsai tanítóképzőben olyan tanítók is tehettek kántorvizsgát, akik más képzőben végeztek. Pl. az 1930-as években mindig külön vizsgaidőpontot jelöltek meg azok számára, akik a bajai állami tanítóképző volt növendékeiként jöttek át Kalocsára kántorvizsgát tenni.

3.2.5. Vallásos nevelés

Az értesítőkből közölt beszámolóik általában elégedettek a vallásos nevelés eredményeivel.⁶³

Tanulságos, miként vélekedett az iskola igazgatósága a vallásos nevelésről: „Minden iskola nevelésében első helyen a vallásosságnak kell állnia. Különösen szükséges ez olyan intézetben, melynek rendeltetése a jövőndő nevelőket nevelni. Vallásosság nélkül nincs eszmény, nincs lendület, nincs előretörés, és ezek következtében nincs nevelés, csak rombolás, s ez a nevelőnél — sajnos — nem korlátozódik önmagára, hanem igen sokakra kihat.”⁶⁴ Ennek tudatában az intézet arra törekedett, hogy növendékeiben mély vallásosságot fejlesszen ki, igyekezvén elkerülni, hogy a vallásosság csak látszat és külső máz legyen.⁶⁵ Az egyik értesítőben arról örvendezik a szerző, hogy egyre növekszik a mindennap áldozó növendékek száma.⁶⁵ Sokan áldoztak vasárnaponként, még többen minden hónap első péntekén. Az egész intézet számára kötelező gyónás volt: év elején, Szent Imre ünnepén, karácsony és húsvét előtt és az iskolaév végén.

63 Ért. 1935/36. 23.

64 Ért. 1942/43. 11.

65 Ért. 1930/31. 18—22.

Vasárnap és ünnepnapokon 8 órakor intézeti mise volt a főszékesegyházban, amelyen énekelve vettek részt a növendékek.

Őszi és tavaszi hétköznapokon reggelenként 1/2 8-kor volt közös mise a küsszeminárium kápolnájában. Téli hónapokban csak az internátusbeli hallgatók misét naponta, reggel 6 órakor a tanítókháza kápolnájában.

A növendékek rendszeresen részt vettek szentségimádásokon és több napos, napi 4 prédikációval ellátott lelkigyakorlatokon.

A tanítójelöltek vallásos elmélyülését segítette az intézetbeli Mária Kongregáció szervezete is.

3.2.6. Hazafias nevelés

A hazafias nevelés központi gondolata, a kor elvárásainak megfelelően, Trianon revíziója körül mozgott. A képző úgy akarta felkészíteni növendékeit, hogy tevékeny résztvevői lehessenek a magyar sorskérdések megoldásának. A növendékek az iskolában minden nap elmondták az un. Magyar Hiszekegyet. ("Hiszek egy istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában.") A háború alatt ehhez még hozzámondták: „Isten vezérelje és védje hős honvédeinket.”

A hazafias nevelés jó alkalmi voltak az iskolai ünnepek, a nemzeti történelem évfordulóit. Részben e nevelést szolgálta a magyar nyelvi és a történelmi oktatás, a magyar dal megszerettetése, stb.

A hazafias nevelés eszköze volt a „magyaros” viselet meghonosítása az intézetben az 1930-as években. Az iskolai egyenruha „magyaros zsinórzatú” volt. Az ötödévesek egységesen fekete „magyar ruhában” jelentek meg a képesítő vizsgán. „Díszes magyar ruhában” jelent meg az 1939/40-es esztendő ünnepségein Laszcsik Ernő igazgató is. A hazafias nevelést szolgálta a nemzeti zászló tisztelete. Az ünnepségeken katonás díszmenetben vonultak el a növendékek a díszes selymzászló előtt. Részben a hazafias nevelés céljait szolgálta a cserkészmozgalom is.

3.2.7. Kollégiumi nevelés

A tanítóképzős diákok többsége az 1896-ban alapított Tanítókházában lakott. Az internátus szellemét az alábbi nevelési célok határozták meg:

1. Mély vallásosság
2. Erkölcsi jellemesség
3. Hazafias szellem
4. A tananyagon túlmutató műveltség

Az intézet vezetősége nagy gondot fordított a fegyelemre. A növendékek állandó felügyelet alatt álltak. A városba csak az előjáróság írásos engedé-

lyével mehettek ki, havonta maximum négyszer. Minden növendéknek volt egy vásárlási könyve. Ha valamire szüksége volt, beleírta, és az igazgatóság megvásárolta. A számlát havonta lezárták. A vásárlási rendszerrel kiküszöbölték a vásárlás címén történő kóborlásokat, másrészt így ellenőrizhették a növendékek gazdálkodását, és költekezési hajlamukat csírájában elfojthatták. A szülőkön és a hozzátartozókon kívül a diákok mással nem levelezhettek. Vendéget nem fogadhattak. Az intézet napirendje így alakult:

Ősszel és tavasszal ébresztő 5-kor. Fél 6-kor rövid reggeli ima, utána egy órán át a leckék átisméltése, majd reggelizés, ezután szentmise. Itt a kántorjelölt növendékek vezették az ifjúsági éneklést. Délelőtt iskolában voltak. 1 órakor ebédeltek, majd szabadidő következett, esetleg a gyakorlati tárgyak, mint a sport és a zene. 4 órakor uzsonnaosztás volt. 5 órától 7-ig, majd 3/4 8—3/4 9-ig, három órán át tartott az otthoni tanulás. Közben 7 órakor vacsoráztak a növendékek. Rövid esti ima után 3/4 9-kor volt takarodó.

Téli időszakban fél órával később keltek fel. Vasárnap reggel 6-kor volt ébresztő. Ilyenkor 1/4 8-kor reggeliztek, és 8-ra ifjúsági misére mentek a székesegyházba. 10 és 12 óra között csendes foglalkozás volt. (rajz, kottázás, olvasás, kézimunka) A vasárnapi ebédre déli 12-kor került sor. Ebéd után rövid közös sétát tettek a növendékek, majd 3/4 3-kor litániára mentek. Utána 1 óra csendes foglalkozás következett. 4 órától pedig úgy ment a napirend, mint hétköznapiokon, tehát szilenciumok következtek.

A diák legfontosabb feladata az intézetben a tanulás — hangoztatták többször a nevelők. A Tanítókháza azonban arra is jó lehetőséget adott, hogy a szabadidőt egészségesen és hasznosan töltsék el a diákok. Ezt a célt szolgálta a nagy sportpálya, az épület körüli park, az intézet kétezer kötetes házikönyvtára, az olvasóterem, ahol 40 féle napilap és folyóirat állt a diákok rendelkezésére. Mód nyílt otthoni zenegyakorlásra is.

Az intézeti diákélet fontos tényezője volt a 854. sz. Filippinum cserkészcsapat, amelyet a háború előtti években Berhidai János képzőintézeti tanár vezetett. Az intézet szigorú életében évente két alkalommal tört be igazán a vidámság. Mikulás estén és farsang estéjén a növendékek műsort adtak, amelyre rendszeresen meghívták a szülőket, a tanárokat és az egyházi méltóságokat is.

Az intézetben most is, miként korábban, az egyházmegyei katolikus tanítóság gyerekei laktak. A fennmaradó helyekre más foglalkozású szülőök gyermekeit és nem tanítójelölteket is felvettek.⁶⁶

3.2.8. Művelődés, sport a tanítóképzőben

Ez a téma annyira gazdag és összetett, hogy önálló tanulmányt lehetne írni róla. Ezért itt csak érintjük.

A tanítóképző sportkörét Tomori SK-nak nevezték. Általában 80-tagja volt. A Tomori SK-s fiúk sok nevezetes sportversenyt nyertek. Különösen atlétikában voltak erősek. Sok győzelmet aratott az intézet futbalcsapata.

Régi hagyományra tekintettek vissza az intézeti kirándulások. A távoli területekre tartó nagy kirándulások, pl. a budapesti, erdélyi utak mellett nagy szerepük volt a közeli helységekre látogató egynapos kirándulásoknak. Ezekben esetleg csak egy-egy osztály vett részt. Pl. jártak Kecelen, Illancsban, Foktón. Ilyenkor tanulmányozták a növény- és állatvilágot, vagy valamelyik termelési ágat. Pl. a szőlőtermesztést.

A tanítóképző énekkara és zenekara nemcsak reprezentációs feladatokat látott el, hanem az intézet vezetői nagyon fontos nevelési erőnek tartották ezeket az együtteseket. Az énekkarnak általában 80—90, a zenekarnak 60—70 tagja volt. Leggyakrabban iskolai ünnepeken és egyházi szertartások alkalmával szerepeltek, de felléptek városi rendezvényeken és vendégszerepeltek más helységekből is. Gyakran előfordult, hogy az énekkart és a zenekart ügyesebb növendékek vezényelték, így a karvezetésben is gyakorlatra tettek szert. Az intézet vezetői úgy tartották, hogy az ilyen gyakorlatnak és egyáltalán az ének- és zenekarbeli munkának a növendékek nagy hasznát veszik majd tanítókorukban, különösen az iskolán kívüli népművelés területén. Beethoventól Sibeliusig a legkülönbözőbb szerzők műveit tanulták meg és adták elő. A sok egyházi vonatkozású mű mellett pl. az 1930/31. iskolaév énekkari repertoárjában meglepetéssel fedezhetjük fel Bartók és Kodály népdalfeldolgozásait.

A képzős diákok művelődésében nagy szerepe volt az önképzőkörnek, amelyet időszakunkban dr. Timár Kálmán egyetemi magántanár vezetett. Az itt folyó szerteágazó munkáról nehéz rövid áttekintést adni. Az önképzőkörnek volt külön könyvtára, járatos folyóiratokat. A diákság részére irodalmi és tudományos pályázatokat írt ki. A kör ülései keretében felolvasó délutánokat tartottak, amelyeket nagy vita követett. Az irodalmi délutánokon gyakran esett szó a kortárs irodalomról, amely a tananyagban gyengén képviseltette magát. Kiváló foglalkozásokat tartottak a határokon kívüli magyar irodalomról. Az un. szociális üléseken fontos társadalmi kérdések kerültek szóba. Különösen a magyar falu élete és problémái. Az önképzőkörhöz kötődött az intézeti műsorok és az iskolai színelőadások megszervezése is.

FORRÁSOK

KÉZIRATOS FORRÁSOK

- Nyomtatásban meg nem jelent tanítóképzési értesítők kéziratai az 1944—45, 1945—46, 1946—47, 1947—48. iskolai évről.
- A kalocsai tanítóképzővel kapcsolatos iratok a kalocsai Viski Károly Múzeum Történeti Dokumentációs gyűjteményében (Hivatkozása: VKM. TDGY. + leltári szám).
- A kalocsai tanítóképző iratai a kalocsai Kossuth Zsuzsanna Egészségügyi Szakközépiskola irattárában. (Hivatkozása: KZs. EÜSZKI.)
- A kalocsai tanítóképzővel kapcsolatos iratok a Kalocsa Érseki Levéltárban (Hivatkozása: KÉL. I).

NYOMTATOTT FORRÁSOK

A kalocsai tanítóképző megjelent értesítői:

(Jegyzeteinkben a hivatkozás módja: Ért. + oldalszám)

1856—1974, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1891/92—93/94, 1912/13, 1913/14, 1914, 15, 1915/16, 1916/17, 1917/18, 1927/28, 1928/29, 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33, 1933/34, 1934/35, 1935/36, 1936/37, 1937/38, 1938/39, 1939/40, 1856/1974, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1890, 1891, 1891/92—93/94, 1912/14, 1913/14, 1914/15, 1915/16, 1916/17, 1917/18, 1927/28, 1928, 29, 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33, 1933/34, 1934/35, 1935/36, 1935/37, 1937/38, 1938/39, 1939/40, 1940/41, 1941/42, 1942/43, 1943/44, 1948/49.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BENKÓCZY Emil

1928 Pyrker első magyar tanítóképzője. Eger.

BERAUER József

1896 A Kalocsa egyházmegyei róm. kath. népiskolák története. Kalocsa.

ERDEI Ferenc

1974 Futóhomok. Bp. (3. kiadás)

GAÁL István

1938 A kalocsai piarista kollégium története. Bp.

- HEVESI M. Angelica
1935 Intézetünk hetvenöt esztendeje. In: A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek . . . intézeteinek . . . értesítője, 1934/35. évről, 3—15. Kalocsa.
- KERKAI György
1942 A kalocsai kollégium 1860—1940. Bp.
- KOMÁRIK István
1935 A kalocsai Jézus-társasági intézet vázlatos története. (1860—1935) Kalocsa.
- MENNYEI József
1866—1867 Nevelés és tanítástan. Kalocsa.
- PETRÁNYI Ferenc
1915 Emléksorok Dreisziger Ferencről. Klny. a Népoktatás 1915. évfolyamából. Kalocsa.
- SZAKÁL János
1934 A magyar tanítóképzés története. Bp.
- TÍMÁR Kálmán
1938 Az érsekújvári Kir. Kat. Tanítóképző Intézet története. Klny. kalocsai Tanítóképző Intézet 1937—38. évi értesítőjéből. Kalocsa.
- TÓTH Mike (szerk.)
1910 A kalocsai kollégium ötven éve. Kalocsa.
- WINKLER Pál
1927 Kalocsa története. Kalocsa.
1934 A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében. Kalocsa.

A kecskeméti pedagógusképzés története

KRAJCSOVSZKI JÓZSEF — KRAJNYÁK NÁNDOR

Kecskemét és a pedagógusképzés kezdetei

Hazánkban a múlt század második felében meggyorsult tőkés fejlődés megkövetelte a dolgozó nép elemi iskoláztatásának terjesztését és magasabb szintre emelését. Ennek azonban sok akadálya volt. A megelőző században a tanítás anyagát maguk az iskolamesterek állapították meg, az őket felfogadó hatósággal. A legtöbb gondot a vallásoktatásra és egyházi dalok éneklésére fordították. Tanítottak még egy kis olvasást, esetleg írást vagy számvetést is. A tanítás tartalma és metodikai színvonala többnyire a tanító általános műveltségétől függött, mert 1777-ig, a Ratio Educationis megjelenéséig hazánkban viszonylag kevés tanítóképző intézet működött. Szerencsés esetnek számított, ha gimnáziumot végzettek mentek tanítói pályára. Gyakran előfordult azonban, hogy olyanok is vállalkoztak a nép oktatására, akik tanulmányaikat korán abbahagyták és csak éppen írni, olvasni tudtak. Sokféle ember vetődött az iskolamesteri pályára — kevéssé művelt mesterlegények, kikopott diákok, levitézlett katonák —, akik tudásukat többnyire csak élettapasztalatból vagy autodidaxis útján szerezték. A 19. sz. elején Kecskemét híres tanítója, Horváth János is csupán katonai szolgálata idején szerzett műveltségével állt be iskolamesternek; kiszolgált káplár volt.¹

Az ilyen vállalkozó szellemű, képző intézeti tanulmányokkal nem rendelkező emberek beálltak templomi segédszolgálatra és novembertől márciusig betűvetésre tanították a gyermekeket. Az oktatás fogásait, módszereit, esetleg csak valamely elemi iskolában lesték el a mestertől és ösztönösen alkalmazták pedagógiai gyakorlatukban. Sokfelé a tanítói lakás egyben a tanterem céljait is szolgálta.

Magyarországon az intézményes tanítóképzés viszonylag későn jelentkezett. Mégis, a kiegyezés idején már 38 tanító- és 5 tanítónőképző működött; valamennyi egyházi jellegű. Ezek közé tartozott pl. az 1828-ban Eger-

¹ PÁSTHY, 1899. 18.

ben létrejött (az országban első) katolikus, valamint az 1839-ben Nagykőrösön, Debrecenben és Nagyenyeden alakult református tanítóképző,² vagy a Szegeden 1840-ben létesült katolikus tanítóképző is. A szolgálatot teljesítő mintegy 16 000 tanító közül azonban 4000 csak éppen írni és olvasni tudott, jelentősebb iskolai végzettség nélkül; több mint 11 000 tanítói állás pedig betöltésre várt.³

Az egyházi tanítóképzők képtelenek voltak a tanítóihiány pótlására, a fejlődő kapitalizmus kulturális igényeinek kielégítésére. Annál kevésbé, mert a felekezeti képzők felszereltsége szegényes volt, tartalmi munkája, szervezete pedig alig felelt meg a kor követelményeinek.

Az 1868-ban Eötvös József törvényjavaslata alapján kiadott népoktatási törvény a tanítóképzésről is intézkedett: elrendelte 30 állami tanító-, illetve tanítónőképző szervezését. Így került sor képezde felállítására pl. Budán, Léván, Csurgón, Baján, Sárospatakon és Zilahon. A Kiskunfélegyházán megnyílt állami tanítóképző intézetet 1876-ban Csongrádról helyezték át. Eötvösék a korszerű állami képzés rendszerének kiépítésével mintegy jó példát kívántak mutatni az egyházi képzők továbbfejlesztéséhez. És valóban, az intézkedés pezsgést eredményezett a felekezeti képzők életében: 1869-ben pl. megnyílt Kalocsán a katolikus tanítóképző, és az egyházak a középiskola mellett egyre nagyobb figyelmet szenteltek a tanítóképzésnek is.

Az 1868. évi népiskolai törvény a tanítók képzési idejét három évben állapította meg. A tanítóképzőkbe a felvétel kettős követelménye: a középiskola négy osztályának sikeres elvégzése és a 15. életév betöltése. A rendelkezés azonban lehetővé tette, hogy kellő alpműveltség bitrokában, sikeres felvételi vizsga alapján, olyan fiatalok is felvételt nyerjenek, akik nem rendelkeztek az előírt iskolai végzettséggel. — 1881-ben a képzési időt a minisztérium felemelte négy évre.

Kecskemét, sajnos, a kulturális fejlődésnek ebből a lehetőségéből kimaradt. Pedig a századfordulóra már iskolavárosnak számított, mert kisdudóvodától a jogakadémiáig sokféle oktatási intézmény működött a városban. Tanítóképző azonban nem volt.

A 20. század elején Kecskemét lakosainak száma mintegy 70 000-re tehető; ezek közül azonban legfeljebb 40 000 lakott a belterületen, a többi 30 000 pedig a várost messze távolságban körülövező tanyavilágban élt. Ebben az időben Kecskemét sikeres gazdasági fellendülését kulturális erőfeszítések követték. 1877-ben az összes népiskolát — az egyházakkal történt megegyezés alapján — a város vette kezelésbe és elkezdődött a korszerű kö-

2 RAVASZ—FELKAI—BELLÉR—SIMON, 1960. 62.

3 SZAKÁL, 1934. 64.

vetelményeknek megfelelő iskolák építése. 1881-ben felépült a 12 tantermes I. kerületi (a mai Petőfi Sándor Általános Iskola), 1888-ban a 8 tantermes II. kerületi (a mai Hosszú utcai Általános Iskola) és 1893-ban a 11 tantermes III. kerületi népiskola (a mai Tóth László Általános Iskola). A tanyai iskolák építése is fellendült. 1880-tól 16 új iskola épült a pusztákon.⁴ Kada Elek, a város nagyírú polgármestere 1897-től 1906-ig 13 tanyai iskolát állított fel, mégpedig többnyire tanítói lakással.

Felmerül a kérdés, hogy honnan kapta a város a tanítókat az új iskolákba, illetve hosszú ideig miért nem gondolt tanítóképző intézet létesítésére. Ennek oka abban az egyszerű körülményben rejlik, hogy a közeli városokban — Nagykőrösön, Kiskunfélegyházán, Kalocsán, Baján, Szegeden — már régebben működött tanítóképző és a végzett növendékek szívesen jöttek tanítani az újonnan létesült és jól felszerelt kecskeméti iskolákba.

I. A felekezeti tanítóképzés kialakulása és története Kecskeméten (1917—1945.)

Kecskeméten az első tanítóképző intézet létesítését az 1914-ben kitört világháború nehéz körülményei tették szükségessé. Jónéhány kecskeméti család gyermeke ugyanis más városok tanítóképző intézeteiben végezte tanulmányait. A háború alatt az élelmezési és közlekedési nehézségek akadályozták a tanulmányok eredményes folytatását. Az angolkissasszonyok neveléssel foglalkozó szerzetesrendje 1917 nyarán telepedett le Kecskeméten. Ekkor több család azzal a kéréssel fordult az apácákhoz, hogy gyermekeiket oktassák a tanítóképző első évfolyamának tantárgyaiból és eszközöljék ki, hogy valamely tanítóképző intézetben levizsgálhassanak. Előkészítő magántanfolyamként kezdte el tehát munkáját 21 tanulóval az első kecskeméti tanítóképző 1917-ben. A szorgalmas növendékek sikeresen vizsgáltak az angolkissasszonyok budapesti intézetében. A kecskeméti képző pedig 1918-ban megkapta a VKM-től a nyilvánossági jogot.⁵ Ennek alapján a róm. kat. tanítóképző az 1918—19. tanévben megnyitotta első és második osztályát 18, illetve 19 növendékkel.

Kecskeméten a református egyház szinte évszázadok óta felkarolta a nőnevelés gondolatát, de tanítónőképző intézetet nem létesített. Mikor pedig nyilvánossági jogot nyert a katolikus képző, néhány református család is

⁴ PÁSTHY, 1899. 52.

⁵ Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1934—35. 13.

beíratta oda leánygyermekét. Lényegében ez a körülmény készítette a református egyháztanácsot, hogy 1918 szeptemberében megnyissa Kecskeméten a második tanítónőképzőt. Az intézetet ugyan hivatalosan a reformáció négy évszázados évfordulójának emlékére szervezték —, de kicsillan az események egymásutánjából az egyházak vetélkedése, mely ebben az esetben művelődési szempontból jelentős eredményt hozott.

Megalakulás és szervezeti fejlődés

A két kecskeméti tanítónőképző intézet rendkívül nehéz politikai, gazdasági és kulturális viszonyok között nyitotta meg kapuit. 1918-ra ugyanis az ország gazdasági helyzete leromlott, nyersanyag- és árukészlete teljesen kimerült; a háború pedig reménytelenül tovább folyt.

Az angolkisasszonyok tanítónőképző intézetét — iskolaépület hiányában — az iskolafenntartó katolikus egyházközség a Bánk bán u. 10. sz. alatti házban helyezte el. Magánlakásokat alakítottak át tanterommé, szertárrá, tornateremmé, hiszen a ház nem iskolai rendszerben épült. Még a gyakorló iskola is itt nyert elhelyezést, két udvari gazdasági épületrész átalakításával. Az egyszerűség primitív keretként foglalta össze a családi iskolai miliőt. Az intézetet a megalakulástól 1923-ig Révész István prelátus-plébános vezette. Lemondása után az igazgató Fittler M. Róza intézeti főnöknő lett.⁶

A református tanítónőképző 1918 szeptemberében Pásthly Károly igazgató irányításával két kinevezett tanárral és 20 növendékkal, egy osztállyal nyílt meg. Ennek az intézetnek az elhelyezése is nehézségekbe ütközött; ideiglenesen az Újkollégiumban kapott otthont. Az internátus céljaira pedig a Madas Árvaház számára megvásárolt épületeket használták fel. Mikor pedig ezek szűknek bizonyultak a tanulók befogadására, az internátus már 1918 októberében átköltözött a Szarvas utcai Muraközy-féle házba. A tanári állásokra az egyháztanács meghívta Dr. Viktor Gabriellát, a nagyváradi református tanítóképző intézet tanárát és Öllős Saroltát, a zilahi református képző igazgatóját; a fennmaradó tanítási órák ellátására óraadó tanárokat bíztak meg.

A két kecskeméti tanítónőképző munkája nagy nehézségekkel kezdődött. Az elhelyezés és berendezkedés akadályainak leküzdése után a háborús állapotok, a katonai beszállások, a fűtési nehézségek, a spanyolnáthajárvány és a forradalmi helyzet kialakulása miatt az oktató-nevelő munkát

⁶ Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1923—24. 6.

alig lehetett folyamatosan végezni. A Forradalmi Kormányzótanács határozata szerint 1919. júniusában megtörtént ugyan az államosítás, de lényegében mindkét intézmény változatlanul működött tovább.

1918 végén, 1919 elején az ország helyzete a szocialista forradalom irányába fejlődött. A polgári forradalmat a Tanácsköztársaság dicsőséges 133 napja követte. A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai programjában a főiskolai jellegű tanítóképzés terve szerepelt. Ezt a tényt a nyomába lépő ellenforradalmi kormányok nem hagyhatták figyelmen kívül. Annál kevésbé, mert a magyar pedagógiai gondolkodás olyan kiváló képviselői mellett, mint Nagy László és Imre Sándor — a tanítók és tanítóképző intézeti tanárok nagy tömege is a képzés reformját követelte. A Tanácsköztársaság leverése után néhány hónappal a hazai neveléstudomány konzervatív polgári felfogású képviselője, Finánczy Ernő is kénytelen volt elismeréssel szólni a tanítóképzés továbbfejlesztésének erről a nagyszerű koncepciójáról.⁷ Így aztán a VKM 1920 nyarán kiadott rendelete a tanítóképzés eddigi négy évfolyamát hatra emelte föl. A rendelettel egyszerre kiadott szabályzat szerint a tanítóképzők célja: „... jó erkölcsű és nemzeti érzületű nevelőtanítói személyiségek kiművelése.” — A rendelkezés azonban az ország nehéz gazdasági helyzete miatt lényegében még részleteiben sem valósult meg, mert már 1923-ban megjelent a miniszteri rendelet az öt évfolyamú képzésre. Az 1923—24. tanévben már új tanterv alapján folyt az oktató-nevelő-képző munka. Ez a tanterv némileg csökkentette a növendékek túlterhelését azzal, hogy az eddigi négy osztály tananyagát öt évfolyamra osztotta el.

A két kecskeméti tanítónőképző még évekig küszködött az elhelyezés, a fejlesztés gondjaival. Az angolkisasszonyok intézetének internátusa 1920 őszén nyílt meg, húsz növendék befogadására. Az internátus puritánul szegény környezetet biztosított a növendékek számára. Folyamatosan bővült a tantestület is: Vajnóczky István kegyesrendi tanár, Tóth Vilma rajztanár-nő és Katona Géza pedagógia szakos tanár nyer beosztást az intézethez; a gyakorló iskola vezetését Tóth Klára tanítónő vette át.

Az 1919—20. tanévre a református tanítónőképző I. osztályába 11, a II-ba 23 tanuló nyert felvételt. A nevelőtestület Lacher Erzsébet és Lovass László tanítóképző intézeti tanárokkal egészült ki.⁸ Az oktatás viszonylag zavartalanul folyt, bár a tél hidege, a fűtési nehézségek akadályozták a tanulmányi munkát. A nagy drágaság és a beszerzési nehézségek miatt az intézet nem tudta a szükséges bútorzatot és tanszereket beszerezni; a tanulóknak meg kellett elégedni az egyszerű, szegényes környezettel. Nagy segítséget jelen-

⁷ FINÁCZY, 1919. 92—114.

⁸ Kecskeméti ref. tanítónőképző értesítője 1919—20. 7.

tett, hogy a tanítónőképző is használta a református főgimnázium szertárát és könyvtárát. Pásthly Károly két éven át vezette a református tanítónőképzőt. Gazdag pedagógiai és intézményvezetői tapasztalatai jól gyümölcsöződtek a fiatal iskola fejlődésében. Pásthly 1920 októberében betegsége miatt lemondott igazgatói állásáról. Az egyháztanács az intézet vezetésével Öllös Saroltát bízta meg; 1921-től ő irányítja az internátus munkáját is.⁹ 1922—23-ban Horváth Jolán, Csaplár Aladár, Szunyoghy Farkas és Pimper Erzsébet tanárokkal bővült a nevelőtestület. 1924-ben az iskolafenntartó egyháztanács Gulyás Istvánt, a Szegei Tudományegyetem volt gyakornokát a képzőbe tanárnak megválasztja.

1923 októberében meglátogatta a református tanítóképző intézetet Sarudy Ottó főigazgató és a tantestületnek útmutatást nyújtott az új tanterv végrehajtásához. Felhívta a figyelmet a pedagógiai önképzés fontosságára. A testület az új tanterv vonatkozásában elismerőleg szolt a tanulók heti óraszámának csökkenéséről, de megállapítást nyert, hogy még így is elkerülhetetlen a túlterhelés és a délutáni tanítás. A gyakorlati képzésnek az új tanterv — jelentőségének megfelelően — kedvező feltételeket biztosít.¹⁰

Az 1924—25-ös tanévtől ötéves a képzés és most már mindkét intézet a megfelelő számú és méretű termek hiányában nagy nehézségekkel küszködik.

A református tanítónőképző továbbra is az Újkollégiumban maradt és a magas létszámú öt osztály kifejlesztése után szertárak és egyéb szükséges helyiségek hiányában az új tantervet csak csekély eredménnyel tudta végrehajtani. Az egyháztanács azonban hosszú ideig mégis vonakodott az intézetnek új objektumot építeni.

Végre 1926. januárjában felavatták a Szarvas utcai telken létesült új, emeletes épületet. Ez az építkezés a református tanítónőképző intézet fejlődésében nagy jelentőségű, mert 125 növendék egészséges elhelyezését biztosította. Az internátus tágas, kertes udvara tavaszi és őszi időszakban nagymértékben hozzájárult a növendékek testedzéséhez, egészséges életmódjához, nyugodt tanulásához.

1929-ben az egyháztanácsi ülés Boskó Géza Zoltán budapesti műépítész tervét a képző főépületeire elfogadta. Az építkezés 1929 októberében kezdődött el a Kaszap u. 6—14. sz. két holdnyi, három utcára néző telken. 1930. október 16-án 12 évi reménykedés után átadták a református tanítónőképző és Bodor Zsuzsanna Leányotthon új épületeit.¹¹

Ettől kezdve az intézet hét különálló objektumban nyert elhelyezést.

9 Kecskeméti ref. tanítónőképző értesítője 1920—21. 3.

10 Kecskeméti ref. tanítónőképző értesítője 1923—24. 8.

11 Kecskeméti ref. tanítónőképző értesítője 1930—31. 26.

A pavilonok közül három 1930-ban, egy 1926-ban, a többi régebben épült. Az új épületek egyemeletesek lettek, csak az iskolának a zenetermi szakasza kétemeletes.

A református képző tehát kedvező körülmények közé került, az angol-kisasszonyok intézete azonban mindvégig maradt a régi helyzetben, pedig az osztálylétszámok állandóan emelkedtek. A szerzetes tanárnők indokolt türelmetlensége csendül ki a következő mondatból: „Itt hullámszik az aranykalász, itt dobognak a kincset érő ménesek, itt terem a barackfa, meggyfa is aranyat; de iskolaházat még nem építhetünk.”¹²

A növendékek száma az 1930—31. tanévben: 180. Pedig ekkor társadalmi igény teljesítésére rákényszerül az intézet, hogy továbbképző tanfolyamot nyisson azoknak a volt növendékeknek a számára, akik elhelyezkedni nem tudtak. A munkanélküli pedagógusok száma ebben az időben még reménytelenül növekedett. A tanfolyam célja az volt, hogy a résztvevők felújítsák pedagógiai ismereteiket, gyarapítsák műveltségüket. A zsúfoltságon a fenntartó katolikus egyház úgy igyekezett enyhíteni, hogy a Bánk bán u. 10. sz. alatti nem éppen nagy telekre további tantermeket épített.

Az egyházi hatóságok Fittler M. Róza intézeti főnöknőt, aki hosszú éveig vezette a tanítónőképzőt is, 1929-ben Veszprémbe helyezték. Az új intézeti főnökő Semsey M. Gizella lett, a képző igazgatója pedig Kövesdi M. Józsa. Az ő személyes ügybuzgalmuk is hozzájárult ahhoz, hogy a tantermek száma az 1937—38. tanévre már hétre gyarapodott, ebből a képző öt tantermet, a gyakorló iskola pedig két osztályt foglalt el. Az intézet zenetermet kizárólag a képző, a tornatermet pedig a gimnázium és a képző közösen használta.

1938. szeptember 1-ével a magyar tanítóképző intézetek szervezetében jelentős változás állott be. Az ide vonatkozó rendelet szerint a tanítóképző intézeteket folyamatosan líceumokká kellett átszervezni. Tanítói oklevelet pedig csak az nyerhet, aki az érettségét adó líceum után még két évig tanul az 1942 szeptemberében megnyíló tanítóképző akadémián és ott államvizsgát tesz. Sajnos, ezt a rendelkezést a kormányzat részére nem a magasabb fokú képzés szükségességének felismerése, hanem az állástalan diplomások magas létszámától való félelem sugallta. Mikor azonban a visszacsatolt területeken pedagógushiány mutatkozott, az állástalan tanítók elhelyezkedése általában megoldást nyert. Erre a kormányzat — a háborús körülményekre és az anyagi feltételek hiányára hivatkozva — a tanítóképzés akadémiai színvonalra emelésének tervét elvetette.

Az 1938—39. tanévtől kezdve azonban országszerte — így Kecskeméten

12 Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1926—27. 13.

is — megkezdődött a tanítóképző intézeteknek líceumokká való átszervezése. A református tanítóképző fenntartó testülete elhatározta, hogy a meglévő leánygimnáziumának alsó négy osztályából és a majd kifejlődő leánylíceumból nyolcosztályos nőnevelő intézetet létesít. Az összevont leánygimnázium és líceum az 1940—41. tanévtől kezdve Református Nőnevelő Intézet néven működött Öllős Sarolta igazgató irányításával, aki egyben a tanítónőképzőt is vezette. Helyettese Gabala Ibolya lett, aki egyben önállóan igazgatta a leánygimnáziumot, melynek felső osztályai fokozatosan megszűntek. A másik képző felvette a Római Katolikus Tanítónőképző és Leánylíceum nevet.

Érdemes áttekinteni a két intézet tanulólétszámának változásait (1. táblázat) az alakulástól 1944-ig.

A létszámadatok sajátosan mutatják mindazokat a változásokat, amelyekről fentebb szoltunk: az intézetek elhelyezésével kapcsolatos iskolai helyiségek alakulását, valamint a tanügyigazgatási rendelkezések nyomán végrehajtott szervezeti változásokat. A táblázat adatai már tükrözik a „dolgozó nő” társadalmi igényét és ilyen tekintetben a pedagóguspálya előtérbe kerülését is.

A Kaszap utcai képző épületeinek többségét 1944. áprilisában katonai kórház céljaira foglalta le a hatóság. Így a tanévet korán kellett befejezni. Ősszel pedig csak néhány tanulóval kezdődhetett meg magánházakban az oktatás; október végén a háborús események miatt ezt is be kellett szüntetni.

Az oktató munka

Az 1918—19. tanévben a forradalmi események és a hideg tél, valamint az élelmezési nehézségek miatt csak mintegy 150 napig folyt a tanítás mindkét intézetben. A tananyagot összevonták, az írásbeli dolgozatok számát csökkentették a tanárok. Az oktatás az 1911. évi tanítóképző intézeti tanterv és utasítás szerint folyt. Ezek az alapidokumentumok az 1905-ben kiadott népiskolai tanterv követelményeihez alkalmazták a pedagógusképzés rendszerét, és a pedagógiai tárgyaknak biztosítottak elsőbbséget a közismereti tárgyakkal szemben. A túlterhelést ez a tanterv sem tudta felszámolni; mind a négy osztályban heti 36 lett az óraszám.

A Tanácsköztársaság idején a Közoktatási Népbiztosság számos rendelettel szabályozta az oktató és nevelő munka tartalmát és szervezetét; ezeket a rendelkezéseket — feltehetően világnézeti megfontolásból — azonban az intézetek alig hajtották végre. Az ellenforradalmi kultuskormányzat a kép-

A két tanítóképző intézet tanulólétszámának alakulása 1917-től 1944-ig

Tanév	Angolkisasszonyok tanítónőképzője						Református tanítónőképző					
	osztály						osztály					
	I.	II.	III.	IV.	V.	I—V. együtt.	I.	II.	III.	IV.	V.	I—V. együtt.
1917—18.	21	—	—	—	—	21	—	—	—	—	—	—
1918—19.	18	19	—	—	—	37	20	—	—	—	—	20
1919—20.	19	21	20	—	—	60	11	23	—	—	—	34
1920—21.	12	12	17	21	—	62	16	11	21	—	—	48
1921—22.	10	11	12	17	—	50	7	14	15	28	—	64
1922—23.	6	13	12	13	—	44	21	10	18	21	—	70
1923—24.	14	10	11	12	—	47	23	19	8	19	—	69
1924—25.	21	15	11	11	14	72	46	21	20	8	19	114
1925—26.	18	21	11	11	10	71	36	38	23	20	8	125
1926—27.	40	18	22	12	14	106	45	37	37	23	21	163
1927—28.	43	39	20	20	18	140	43	43	36	36	23	181
1928—29.	42	42	37	19	22	162	39	43	42	36	26	196
1929—30.	35	38	36	35	22	166	47	37	41	35	40	200
1930—31.	34	33	40	36	37	180	41	43	38	39	40	201
1931—32.	30	34	30	44	39	177	41	38	45	39	46	209
1932—33.	34	27	41	33	46	181	35	38	44	37	74	228
1933—34.	33	32	28	42	34	169	43	31	39	39	45	197
1934—35.	33	33	31	25	40	162	40	41	30	41	37	189
1935—36.	19	31	24	27	27	128	30	40	36	27	41	174
1936—37.	33	20	33	26	29	141	43	30	40	38	29	180
1937—38.	24	25	18	35	25	127	17	37	29	37	36	156
1938—39.	—	21	21	18	33	93	—	16	34	30	37	117
1939—40.	—	—	17	23	18	58	—	—	15	33	30	78
1940—41.	—	—	—	23	19	42	—	—	—	17	32	49
1941—42.	—	—	—	—	27	27	—	—	—	—	24	24
1942—43.	—	—	—	—	13	13	—	—	—	—	20	20
1943—44.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	21

zési időt négy évről hat évre emelte fel. Kétségtelen, hogy az általános műveltséget és a korszerű szakmai felkészültséget biztosító tananyagot négy év alatt nem lehetett eredményesen elsajátítani. A tanítóképzés reformjának valódi oka azonban a pedagógusok hatékonyabb „nemzeti” nevelése, a kizsákmányoló rendszer ideológiai szolgálatába állítása volt. Mikor azonban a 6 éves képzést kivitelezni nehezen lehetett, már 1922-ben öt évre szállították le a képzési időt.

A háborút követő években sok tekintetben megnehezítette az oktató munkát a tanítóképző intézetek átszervezésének még ki nem alakult módja:

évfolyamainak száma, tanterve, vizsgálati rendje. Az 1921—22. tanévben az I—IV. osztályokban a következő tantárgyakat tanították: hit- és erkölcstan, testtan, módszertan, neveléstörténet, tanítási gyakorlatok, magyar nyelv, német nyelv, történelem, alkotmánytan, földrajz, mennyiségtan, természetrajz és kémia, fizika, egészségtan, gazdaságtan, ének, zene, rajz, szépírás, slöjd, kézimunka, testgyakorlat.

A tantárgyak száma tehát 22, vagyis rendkívül magas, és a tananyagot négy év alatt érdemben feldolgozni szinte lehetetlennek bizonyult.¹³ A tanítóképzés szaktárgyi elaprózottsága pedig akadályozta az oktató-nevelő munka eredményességét — különösen, ha a gimnázium óratervével vetjük egybe.

Ezeken a bajokon igyekezett segíteni az ötéves képzéssel bevezetett, 1923-ban kiadott tanterv, mely kisebb változtatásokkal több mint két évtizeden át érvényben maradt. Főleg a tanulók túlterhelését igyekezett csökkenteni: az előző négy osztály anyagát öt évfolyamra osztotta el.

Az új tanterv tantárgyainak óraszámát a következőképpen alakult: hittan 10, élettan 2, lélektan és logika 3, nevelés- és tanítástan 4, neveléstörténet 3, iskolaszerveztan 1, tanítási gyakorlat 9, magyar nyelv és irodalom 14, német nyelv 10, történelem 8, alkotmánytan 2, földrajz 7, mennyiségtan 12, természetrajz és kémia 11, egészségtan 2, gazdasági ismeretek 8, közgazdaságtan 1, rajz és szépírás 12, ének és zene 12, kézimunka 5, testnevelés 10. Az új dokumentum nem annyira a tananyagra, mint inkább a nevelésre helyezi a hangsúlyt. A neveléstani órák száma hárommal növekedett. A nevelési célkitűzések előtérbe helyezése teljesen érthető a Tanácsköztársaság megdöntése után, az ellenforradalmi rendszer konszolidációja idején, amikor reakciós társadalmi-politikai célok érdekében új tartalommal kellett megtölteni a korábban is érvényesülő, de bizonyos fokig liberális színezetű nemzeti-vallásos nevelési koncepciót. Mindez főleg a két évvel később, az 1925-ben megjelent tantervi utasításban fogalmazódott meg világosan.

1925-ben új népiskolai tanterv is megjelent; bevezetését a tantestületek több alkalommal tárgyalták, éppen úgy, mint a tanítóképző intézeti tantervet és utasítást is.¹⁴

Az általános műveltség és a szakmai képzés anyagának elsajátítása jelentős túlterheléssel járt még az ötéves képzésben részt vevő tanítójelöltek számára is. A terheket növelték a képzés járulékos tényezői, melyek a falu társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális életével kapcsolatosak: a kántor- és karnagyképzés, ismeretterjesztés és egyéb népművelői feladatok. A két háború közötti időszak tanítóképző intézetei bizony az akkori közép-

13 Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1921—22. 9.

14 Kecskeméti ref. tanítónőképző értesítője 1925—26. 7.

iskolák között nem jártak az élen. Tanterveire jellemző az általános műveltséget biztosító, főleg természettudományos tantárgyak követelményrendszerének alacsony színvonala. Az általános képzés és a szaképzés kettős feladatával hosszú évtizedeken át nehezen küszködött a tanítóképzés.

Az öt évfolyamú tanítóképző intézet tanulói elsősíben 1925-ben nyertek tanítói oklevelet. A tanítói szakképzettség megállapítására, az új szervezetnek megfelelően, új tanítóképesítői vizsgaszabályzat lépett életbe.¹⁵ A tanítóképesítő vizsgálat tárgyai a következők: hit- és erkölcstan (szóbeli), neveléstudomány (írásbeli és szóbeli), magyar nyelv és irodalom (írásbeli és szóbeli), a magyar nemzet történelme (szóbeli), alkotmánytan (szóbeli), Magyarország földrajza (szóbeli), mennyiségtan (írásbeli, esetleg szóbeli is), tanítási gyakorlat (gyakorlati).

A nevelés tartalmára és módszereire jellemzőek a magyar írásbeli dolgozatok témái. Nézzünk meg néhány jellemző témát az angolkisasszonyok intézetének I. osztályából: Első nap a tanítónőképzőben. Hogyan lesz a búzából kenyér? Hogyan töltöttem a karácsonyi szünidőt? A bazalt meséje (Elmeséli egy útszéli kődarab); az V. osztályból: A gyermeki szeretet megnyilatkozása Petőfi költészetében; A katolikus és magyar népiskolai tanítónő hivatása az ország mai helyzetében.¹⁶ Néhány példa a magyar nyelvi és irodalmi témákból a református tanítónőképzőből: I. osztály: A mi tantermünk, Hogyan lett belőlem szalag? (Elbeszéli egy selyemhernyó); A költészet hatalma (Révész: Petőfi a csárdában című festménye alapján); II. osztály: Az én cicám, Karácsonyest otthon, Alkalmi beszéd a madarak és fák napján; III. osztály: Szülőfalum lakosainak gazdasági élete. Az Alföld Petőfi Sándor költészetében. A tanító beszéde tanítványaihoz a hősök napján; IV. osztály: Útirajz egy kirándulásról, Kölcsey: „Minden erény áldozattal jár”, A tanító beszéde tanítványaihoz az iskolai év végén; V. osztály: Petőfi családi költészete. A mese pedagógiai jelentősége, A tanító beszéde tanítványaihoz március 15-én. Példák a tanítónőképzés befejező írásbeli vizsgálatának pedagógiai tételei közül: Az akarat és a jellem nevelésének fontossága nemzetünk újjászületése szempontjából; Mik voltak okai a nyelvtanítás eddigi eredménytelenségének a népiskolában és hogyan kell e tárgyat helyesen tanítani? Mily tényezők hatása alatt fejlődik a gyermek jellege s az iskolai oktatás miként állítható a jellemfejlesztés szolgálatába? Miben látja a cselekvő oktatás pedagógiai értékét s hogyan használja fel a népiskolában a gyermek cselekvési vágyát, alkotó tevékenységét, a tanítás eredményének fokozására?¹⁷

15 SZAKÁL, 1934. 127—128.

16 Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1929—30. 14.

17 Kecskeméti ref. tanítónőképző értesítője 1927—28. 17.

A harmincas években a természettudományi tárgyak tanításának magasabb színvonalra emelése érdekében Kecskemét képzőiben is bevezették a növendékek részére a természetrajzi, fizikai és vegytani gyakorlatokat.

A tanulók évről évre emelkedő létszáma, a kísérleti eszközök hiánya és a különféle anyagok beszerzési nehézségei miatt ezek a gyakorlatok csak csekély mértékben járultak hozzá a természettudományos képzés tartalmasabbá tételéhez. A két kecskeméti képzőnek még a húszas évek végén is alig voltak fizikai, kémiai, biológiai szemléltető eszközei. Szertárhelyiség szinte egyáltalán nem állt rendelkezésre. Az angolkisasszonyok intézetének növendékei néha-néha a kegyesrendiek gimnáziumába, a református képző tanulói pedig a főgimnáziumba jártak át természettudományos kísérleti bemutatókra. A szertárakat és a könyvtárakat (tanári és ifjúsági) ugyan évről évre gyarapították intézeteink, de ennek ellenére azok mindvégig szegényesek maradtak. Mindkét képző nagy gondot fordított arra, hogy a tanulók tapasztalati úton is gyarapítsák ismereteiket, ezért rendszeresen szerveztek szaktárgyi, történelmi és építészeti, földrajzi, vegytani, természetrajzi kirándulásokat. Gondoskodtak arról, hogy a növendékek a helybeli gyárak (konzervgyár, szeszfőzde), telepek megtekintésével az elméleti tanulmányok rögzítéséhez jussanak. Gyakran tettek tanulmányi sétát a műkertben vagy Kisnyírben az őszi flóra tanulmányozására, növénygyűjtésre. A növendékeknek ismerniök kellett a kecskeméti gyümölcs piacot és a vásárokat. Érdekes részlet az angolkisasszonyok intézetének egyi értesítőjéből: „... bizony szívesen kellett elnéznünk azt a kis mulasztást, hogy egyik tanulónk a saját maga által hizlalt libákat maga is árusította el a piacon, mert másképp a kis haszon bizony elúszott volna a közvetítő kezére adva.”¹⁸

A katolikus képzőben Kerekes József, a gyakorlati tanítás vezető tanára nagy gondot fordított a szemléltetésre. Vetítettképes előadásain a tanulók megismerkedtek Budapesttel, Erdéllyel, Olaszországgal, Magyarországnak bányaival, a csecsemővédelemmel stb.

Az intézetek megnyitása után rövidesen megalakultak és kéthetenként ülészttek az önképzőkörök. A nyilvános irodalmi estek bevételét az ifjúsági könyvtár megalapítására, illetve fejlesztésére fordították. A református intézet önképzőköre 3 szakosztályt alakított: pedagógiai, irodalmi és művészeti, természettudományos szakosztályt. Az angolkisasszonyok intézetének önképzőköre a húszas évek második felében már két részre oszlott: az I. és II. osztály tanulói szavaló körbe tömörültek; a felsős növendékek pedig pedagógiai dolgozatokat készítettek és olvastak fel.

Nem érdektelen figyelemmel kísérrünk a két képző növendékeinek ta-

18 Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1927—28. 15.

nulmányi eredményét. Sajátos, de nem meglepő, hogy az érdemjegyek, tanulmányi átlagok kimutathatóan a tanulólétszámok függvényeként mutatkoznak. A húszas évek elején kis létszámú tanulócsoportokban a minőségi tanári munka nagyszerű tanulmányi eredményt produkált, a növendékek szinte kivétel nélkül kitűnő, jeles, vagy jórendűséggel fejezték be a tanéveket, elégséges vagy elégtelen érdemjegy alig mutatkozott. Mikor azonban az osztálylétszámok megközelítették, esetleg meg is haladták a 40-et, a harmincas évek közepe táján —, már jónéhány tanulónál, főleg a természettudományi tárgyakból, gyenge eredmények jelentkeztek, sok volt az elégséges, de elégtelen is akadt.

Tanítóképzőink kialakulásával párhuzamosan folyt az erőfeszítés a gyakorló iskolák létrehozására. A tanulók gyakorlati képzését ugyanis hatékonyabban szolgálta a gyakorló iskola, mint a külső elemi iskolák. Az angol-kisasszonyok intézetében a gyakorlati képzést kezdetben a növendékek az intézet hat osztályú osztatlan elemi iskolájában végezték; ide az 1920—21. tanévben 34 gyermek járt, minden osztályba 5—6 tanuló. Ez azt mutatja, hogy a képzés főleg a kis települések osztatlan iskoláiban való helytállásra készítette fel a tanítójelölteket. Emellett szólt az iskola „falusias” elhelyezése és berendezése is. Az 1925—26. tanév elején az osztatlan gyakorló iskola hat osztályát két részre bontották: az I—II—III. osztályba 30, a IV—V—VI. osztályba pedig mindössze 13 tanuló járt.

1920-ban az Újkollégiumban nyert elhelyezést a református tanítónőképző gyakorló iskolája. Az osztatlan négy osztály vezetésére Magyar Ilona tanítónő nyert megbízást. Az 1921—22. tanévben már hat osztályú osztatlan gyakorló iskolában is ő tanította a 62 gyermeknek az összes tantárgyat és részt vett a növendékek gyakorlati képzésében. A gyakorló iskola az 1922—23. tanévben már két tanulócsoporttal működött. A IV—V—VI. osztály vezetője K. Kovács Gyula elemi iskolai tanító lett.¹⁹ Csak a harmincas évek közepén vált az iskola három tagozatúvá. Ekkor az I—II. osztályt Magyar Ilona, a III—IV. osztályt Héjjasné Szél Katalin, az V—VI. osztályt Szabó József tanító vezette. 1940-ben ebben a gyakorló iskolában kezdte pedagóguspályáját Szentkirályi Márta, aki a felszabadulás után 1950. novemberében Kodály Zoltán koncepciója szerint megalakította Kecskeméten az ország első ének-zenei általános iskoláját.

Mindkét intézetben nagy gondot fordítottak a gyakorlati kiképzésre; ehhez lehetőséget biztosított az óraterv viszonylag magas óraszama is. A tanításokon részt vett a hospitáló növendéken kívül a gyakorló iskola tanítónője, a pedagógia tanára és többnyire az illetékes szaktanár. A taní-

19 Kecskeméti ref. tanítónőképző értesítője 1922—23. 11.

tást mindig közös bírálat követte, melyen a növendékeknek aktívan kellett részt venniük. Az elemzés nagy alaposággal — szinte szigorúsággal — kiterjedt a tanítás tartalmi, pedagógiai, pszichológiai és metodikai részleteire is.

A kecskeméti tanítónőképzés mindvégig kettős forrásból merítette erejét, hatékonyságát: a tanulók többsége a parasztság, kisiparosok és egyéb kisemberek soraiból került az értelmiségi rétegbe és hivatásának gyakorlásában híven szolgálta a nép érdekeit; a másik forrás: a tanári kar példás felelősségtudata, emberi magatartása. A két háború közötti időszakban több kiváló pedagógus egyéniség működött intézeteinkben. Közülük néhányan pedagógiai munkásságuk mellett kitűntek irodalmi vagy képzőművészeti tevékenységükkel is.

Az intézetben a korszellemnek megfelelő rendszeres oktató-nevelő munka folyt. A nevelőtestületi értekezletek jegyzőkönyvei és az értesítők megörökítették a tanácskozások lefolyását. Így pl. az angolkisasszonyok intézetében az 1941—42. tanévben egy-egy tanár előadása nyomán a következő témákat vitatta meg a testület: M. Andor Mária: A költeménytárgyalás módszere; M. Balogh Mária: Az irodalom tanításának módszere; Cselényi József: Világnézeti nevelés; M. Kováts Irén: A kémia tanításának módszere; M. Payer Olga: A spektroanalízis és gyakorlati alkalmazása.²⁰ A jól átgondolt és szervezett tanulmányi kirándulások, valamint a testületi továbbképzést szolgáló előadások témái már a reformpedagógia körébe vágó törekvéseket tükrözik.

Az angolkisasszonyok intézetében a szerzetes tanárnőkön kívül világi tanárok is tanítottak, mint pl. Dr. Beke Ida, Katona Géza városi népművelési titkár, Kerekes József felügyelő igazgató, vagy Lett József, a süketnéma intézet igazgatója. A régi tanítványok még ma is szeretettel emlegetik Katona Géza pedagógia szakos tanár nevét, aki neveléstant, tanítástant, és közgazdaságtant oktatott, gyakorlati tanítást vezetett. Több cikke jelent meg a Néptanítók Lapjában. Vezérkönyvet adott ki tanítók számára Magyar nyelvi oktatás a népiskolában címmel. Az elkényeztetett gyermekek neveléséről előadást tartott a rádióban. Létrehozta a tanyai tehetségek műveinek kiállítását, mely első ilyenemű kiállítás volt hazánkban.²¹

A református tanítónőképzőből dr. Viktor Gabriella magyar és pedagógia szakos tanár gyermekirodalmi munkásságot fejtett ki. Ella néni meséi címen két kötete jelent meg; sikeres ifjúsági regénye A pataki vár gyöngye. Szunyoghy Farkas rajztanár büszke volt arra, hogy Ady Endrével együtt járt a zilahi kollégiumba. Szabad idejében a Kecskemét környéki tanya-

20 Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1941—42. 27.

21 Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1929—30. 16.

világot festegette; 1928-ban képeivel részt vett a vidéki művészeknek a Nemzeti Szalonban rendezett kiállításán.²² Szépirodalmi munkái, elbeszélései, először az Urambátyám című élelapon jelentek meg —, ugyanitt közölték karikatúráit is. Sokan olvasták Kis Gábor problémája és a Tanyai emberek című novelláskötetét.

A nevelő munka

A két háború közötti időszak nacionalista — sovinszta társadalmi légkörében a nevelőmunka középpontjában a hazafias és a vallásos nevelés állt, melynek folyamatában főleg az érzelmi életre kívántak hatni.

Iskola és társadalom mindenkor egymást befolyásoló tényezők; a társadalmi környezet tartalmi elemei beépülnek az iskola szervezetébe, tananyagába, bizonyos mértékben nevelési és oktatási módszereibe is. Ezért alig csodálkozhatunk például azon, hogy az 1920—21. tanév végén az írásbeli képesítő vizsga pedagógiai tétele: Hogyan állítsa be a tanítónő a népiskola egyes tantárgyait az irredentizmus szolgálatába? A társadalmi és gazdasági fordulók természetesen jelentős hatást gyakoroltak az iskolák életére. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a külső tényezők, valamint a tantervek és a tankönyvek hatása mellett a belső erjedés szintén jelentős mértékben formálta az intézmények arculatát.

A kecskeméti tanítónőképzők pedagógiai munkáját — mint abban az időben hazánkban a többi tanügyi intézményét is — felszabadulásig a reakciós kormányzat művelődéspolitikája determinálta, melyben a vallásos és nemzeti nevelés a rendszer szellemi fegyvertárának fontos eszközét képezte. Az objektív körülményeket méltányolva meg kell azonban állapítanunk, hogy a képzők, a gondos pedagógiai munka műhelyei, többségükben hivatásuk magaslatán álló tanítókat képeztek, akik a dolgozó magyar nép gyermekeit hivatástudattól áthatva mint a „nemzet napszámosai” fáradhatatlanul, nagy szakmai hozzáértéssel nevelték. A tanítóóság ebben az időben is a nép kulturális felemelkedésének önzetlen és demokratikus képviselője; a népért élt és az szívébe zárta.

A valláseserkölcsi és hazafias nevelés szolgálatában állott az intézetek életének minden megnyilvánulása, a tanítási órák, az internátusi élet közösége is. Az oktatás folyamatában a humán tárgyakat és az absztrakt tudományokat általában úgy tanították, hogy a tények világából csak kiszakított részleteket, illetve csak sajátos összefüggéseket ismertettek. Az ural-

²² Kecskeméti ref. tanítónőképző értesítője 1927—28. 31.

codó osztály eszmei érdekeit szolgálta a természettudományos műveltség háttérbe szorítása. A kecskeméti tanítónőképzők nevelő testületei mégis mindvégig becsületesen törekedtek arra, hogy művelt, fejlett hivatástudattal rendelkező, szakmailag jól képzett tanítók kerüljenek ki az intézetekből.

A Tanácsköztársaság idején folyó nevelő munkáról — elegendő írásos dokumentum hiányában — sajnos, igen keveset tudunk, de bizonyos utalásokból következtethetünk az akkori helyzetre. Elgondolkodtató az alábbi néhány sor, melyet Pásthly Károly, a református tanítónőképző igazgatója az 1919. július hó 5-én kelt 1918—19. tanév zárójelentésében fogalmazott meg: „... december 3-án az igazgató ismertette és méltatta az október 31-iki és november 16-iki eseményeket, a királyság megszűnését és a köztársasági kormányforma életbe léptetését. Egyúttal rámutatott azokra a fokozottabb kívánalmakra és a nép iránti még szélesebb körű kötelelességekre, melyeket a köztársaság a néptanítókkal szemben méltán támaszt. Április 8-án ismertette az igazgató a szocializmus és kommunizmus történetét, fontosabb elveit és tanításait, kiválóbb írónak alaptételeit.”²³ A katolikus képző 1918—19. évi értesítőjében a többi között ezt is olvashatjuk: „Egyeseknek az új irányzat felé hajló nyilatkozatait okos türelemmel viselte a többi, és elmérgesedő pártoskodás nem fejlődött”.²⁴ Tehát mégis akadt néhány tanuló, aki „hajlott az új irányzat felé”.

A tanítóképző első osztályába polgárit vagy a középiskola négy osztályát végzett tanulók léphettek. A két kecskeméti intézetbe főleg kisparaszatok, kisiparosok, kistisztviselők, vasutasok, postások gyermekei jártak. Nem véletlenül nevezték a két háború közötti évek tanítóképzőjét a „szegények egyetemének”. A tanulók felvételi és mellékes (szertár- és könyvtárfejlesztés, kirándulási alap) díjat, valamint jelentős összegű tandíjat fizettek. 1920-ban az angolkisasszonyok intézetében egy tanuló után a felvételi és mellékes díj 52 korona, a tandíj a kecskeméti róm. katolikus vallású tanulóknak 400 korona, vidéki vagy más vallásúaknak 500 korona. Mindezt nem csekély terhét rótt a szülőkre, mert — mint egy régi növendék elmondta — a képzőbe a szegényebb katolikus családok tehetséges gyermekei jártak, a gazdagabbak lányait az angolkisasszonyok gimnáziumába írták, ahol a képzettebb tanárok magasabb színvonalon oktattak. A szervezetileg azonos intézménybe járó gimnazisták és képzősök között — a társadalmi korlátok miatt — alig volt kapcsolat.²⁵

A kecskeméti képzők pedagógiai jellegét a két háború közötti időben főleg a Comenius—Pestalozzi—Diesterweg—Dittes—vonal határozta meg

23 BKmL VIII. 83. Tanítónőképzős iratok 82/1919. sz.

24 Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1918—19. 3.

25 Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1919—20. 10.

némi Herbart—Ziller hatással. Ennek megfelelően a képzés rendszerében inkább a nevelés túlsúlya érezhető, mint az oktatásé. Engedelmisségre, tiszteletre, munkára nevelték a tanulókat, hogy mint „kis apostolok” helyt tudjanak állni a tanyai iskolák nehéz viszonyai között. A tanári értekezletek is többnyire a tanulók magaviseletével és szorgalmával foglalkoztak. A nevelők itt számoltak be a kölcsönös óralátogatásokon szerzett tapasztalataikról, itt vitatták meg a tanterv végrehajtásának és a rendtartás alkalmazásának módszereit. Minden bizonnyal megfelelt a valóságnak Molnár Oszkár főigazgató megállapítása, ki 1935. áprilisában háromnapos iskolalátogatása után készített jegyzőkönyvben a nevelő munka lényegét így foglalta össze: „Az intézetben jó a fegyelem, s ezt a tanári testület nem erőszakos eszközökkel, hanem a jó tanítással, a szeretetteljes bánásmóddal s az ifjúság ügyes-bajos dolgaival való folytonos törődéssel éri el”.²⁶

Mindkét képzőhöz internátus is kapcsolódott. Az internátus nevelő munkájában közvetve részt vett az egész tanári kar, de közvetlenül ezt a tevékenységet az internátus nevelő testülete végezte. Az internátusi tanulók napirendje így alakult a húszas évek végén az angolkisasszonyok intézetében: 6 órakor felkelés, fél 7 órakor misehallgatás, utána reggelizés, ágyazás, fél óra tanulás. 8 órától 1-ig iskolai foglalkozás; azután ebéd, 1 órás séta, zongoragyakorlás, szabad óra az uzsonna után, majd 2 óra tanulás, 7 órakor vacsora, 8-kor esti ima, mosakodás, 9-kor ágyban kellett lenniök. Levelet minden szombaton délután írhattak a tanulók. Kimenő minden hónap második vasárnapján volt, de csak a szülők által megengedett családhoz és kísérelővel. Látogatókat a hónap 4. vasárnapján fogadhattak.²⁷ Színházba, moziba, estélyekre, hangversenyre, étterembe nem mehettek az igazgató engedélye nélkül. Kötelező volt az egyenruha viselése. A szoknya térden alul ért és csak hosszú ujjú blúzt hordhattak a növendékek. Fekete cipő és fekete harisnya volt a kötelező; színes cipő és színes selyemharisnya hordását tiltotta a szabályzat.

A református tanítónőképző Szarvas utcai és Kenderessy utcai internátusában kissé kötetlenebb időbeosztással éltek a tanulók. Ebéd után 2 órakor tértek vissza a növendékek az iskolából az internátusba. A délután nagy részét tanulással, zongora-gyakorlással és kézimunkával töltötték; kötelező tanulás 5-től 7-ig. Vacsora után ismét tanulás következett, de 9 órakor már ágyban kellett lenni. A fegyelmi szabályzat a diákok szabad idejének eltöltését is körülhatárolta: „A növendékek az igazgató engedélye nélkül sem az intézetben, sem máshol gyűlést nem tarthatnak, az intézet körén kívül alakult egyesületnek, társulatnak tagjai nem lehetnek. Színi-

²⁶ BKmL VIII. 83. Tanítónőképzés iratok 412/1935.

²⁷ Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1928—29. 16.

előadás, hangverseny, felolvasás, nyilvános táncmulatság stb. látogatása esetről esetre csak igazgatói engedéllyel történhetik.”²⁸ A Lorántffy Zsuzsanna Egyesület az ifjúság vallásos nevelését szolgálta a református képzőben. Tanárelnökök vezetésével bibliatanulmányozó körök működtek az egyesületen belül. A tagok kulturális műsorral többször felkeresték a tanyai iskolákat és a szegényházat.

Az angolkisasszonyok intézetének kulturális életében hasonló szerepet töltött be a Mária-kongregáció, mint ifjúsági egyesület. A Mária-kongregáció gyűléseinek témái: a tanítónő élete; a tanítónő erényei; a tanítónő otthona; az egyházi könyvtálatom; a katolikus sajtó.

Nem a tanügyigazgatási felettes szervek utasítására, hanem néhány kiváló tanárszemélyiség törekvései nyomán időnként megtaláljuk a kecskeméti intézetek oktató-nevelő munkájában a korszerű, haladó szellemű pedagógiai törekvéseket is. Az angolkisasszonyok intézetébe a húszas évek folyamán többször tett hivatalos látogatást, képesítő vizsgán is elnökölt Weszely Ödön, a nevelélmélet kiváló hazai művelője, a pécsi tudományegyetem tanára, a Magyar Gyermektanulmányi Társaság elnöke. Pedagógiai útmutatásainak hatása felismerhető az intézet munkájában. Erre utal a következő részlet az egyik értesítőből: „Figyelembe vettük a pedagógia rohamos fejlődését, s ezért nemcsak az új tanterv kívánalmainak akartunk eleget tenni, de a jelöltek tanításainak is biztos alapot építettünk, mikor a pedagógiai gyakorlatok óráin olvastunk szemelvényeket a pedagógiai irodalom köréből, s foglalkoztunk gyermektanulmányozás és kísérleti pedagógia azon eredményeivel, melyek a tanító munkájában érvényesíthetők.”²⁹ Az intézet vezetőinek figyelmét a kísérleti pedagógiára, a Lay és Meumann által kidolgozott neveléstudományi irányzatra Weszely Ödön hívta fel. Ugyancsak az ő hatására foglalkoztak a katolikus tanítónőképzőben a húszas évek közepén a tanárok és tanulók a gyermek sokoldalú tanulmányozásával. Ebben az időben a gyermektanulmány, vagy másként pedagógia, termékenyítőleg hatott az oktatás és nevelés gyakorlatára.

A református tanítónőképzőben 1924-től egészen az 1945-ben bekövetkezett haláláig évente többször is hivatalos látogatást végzett Imre Sándor egyetemi tanár, egyházkerületi tanügyi előadó. Tanítási órákat látogatott a képzőben és a gyakorló iskolában egyaránt; évről évre ellátta a képesítő vizsgák elnöki tisztét. Tapasztalatait nevelési értekezleteken adta elő és megvitatta a tanári testülettel. Lényegében tehát mintegy két évtizeden át őt tekinthetjük az iskola nevelésügyi irányítójának. Az iskolalátogatások alkalmával ugyanis Imre Sándor nem csak látogatási tapasztalatait adta

²⁸ BKmL VIII. 83. Tanítónőképzős iratok 44/1918.

²⁹ Kecskeméti rk. tanítónőképző értesítője 1924—25. 6.

elő, hanem részletesen kifejtette nézeteit az oktató-nevelő munka eredményesebb végzéséről. A kiváló művelődéspolitikus és az elméleti pedagógia jeles művelője ebben az időben már túljutott a Herbart—Ziller-féle német pedagógiai irányzaton. Művelődéspolitikai rendszerét 1921-ben Nemzetnevelés című művében fejtette ki.³⁰ Szerinte az egész nemzet fejlődése érdekében gyökeres köznevelési reformra van szükség: az iskolázást általánossá és ingyenessé kell tenni. Ez a demokratikus művelődéspolitikai program azonban az imperializmus időszakában már nem nevezhető időszerűnek és reálisnak. De Imre Sándor művelődéspolitikai elveit számtalan cikkben és fáradhatatlan egyéb pedagógiai munkásságával terjesztette. Ilyen tekintetben jó talajra talált a kecskeméti református tanítónőképzőben is, ahol nemcsak a tanárok pedagógiai munkásságát igyekezett a nemzetnevelés koncepciója szerint irányítani, hanem gyakran tartott előadásokat a növendékeknek és a szülőknek is. Imre Sándor pedagógiai hatása nyomán és a haladó szellemű tanárok kezdeményezésére a 40-es évek elején a tanulók gyermekpszichológiai ismereteinek bővítésére és nevelői eljárásaik tudatosítása céljából heti 1 órában bevezették a nevelési szemináriumot. Ezen az órákon a növendékek megismerkedtek Nagy László, Ranschurg Pál, Éltés Mátyás, Kenyeres Elemér és a magyar gyermektanulmányozás, valamint a reformpedagógia többi úttörőjének munkásságával. Öllős Sarolta igazgató, Dr. Viktor Gabriella pedagógia szakos tanár és Magyar Ilona, a gyakorló iskola vezetője 1931 októberében több napon át tanulmányozta a fővárosban a reformpedagógia intézményeit. Ellátogattak Domokos Lászlóné Új Iskolájába és Nemesné Müller Márta Családi Iskolájába.³¹ Az Új Iskolában főleg a tanulók érdeklődésének fokozott figyelembe vétele, az oktatási módszereknek a gyermek fejlettségéhez való alkalmazása és a tevékenység elvének érvényesítése ragadta meg a látogatók figyelmét. A Családi Iskolában nyert tapasztalatokat a gyakorló iskola munkájában a játék, munka és az oktatás szorosabb összekapcsolásával, valamint a gyermek közösségi magatartásának fejlesztésével igyekeztek érvényre juttatni.

A minisztérium 1937-ben a tanítóképző intézetekbe a III—IV—V. osztályba bevezette a tanítói hivatásra nevelés óráit. A tanév végén a testület megvitatta az új „tantárgy” bevezetésének tapasztalatait és megállapította, hogy a feldolgozandó szemelvényanyag kevésbé alkalmas a növendékek hivatástudatának fejlesztésére és általában véve a foglalkozások csak csekély mértékben érték el a kívánt célt. A nevelőtestület határozatot hozott a tanítói hivatás óráinak tartalmasabbá és hatékonyabbá tételére. A további években ezeken az órákon a tanárok a már működő volt növen-

30 RAVASZ—FELKAI—BELLÉR—SIMON, 1960. 133.

31 Kecskeméti ref. tanítónőképző értesítője 1931—32. 13.

dékek leveleiből olvastak fel szemelvényeket. Az életből vett egyéni tapasztalatok és észrevételek életszerűvé tették a nevelés elméletének és történetének tanulságait; megláttatták a tanítói hivatásnak éppen nehézségeiben rejlő kivételes szépségeit. Nem tartjuk valószínűnek, hogy az új tantárgy bevezetése eredményeként, de összességében megállapítható, hogy a két háború közötti időszak tanítóképzésében a hivatástudatra nevelés jelentős eredményeket ért el. A magyar tanítók többsége hivatástudattól áthatva nehéz körülmények között is — kis településeken, tanyákon, küszködve a tudatlansággal, előítéletekkel, — nagy áldozatvállalással végezte munkáját.

II. Tanítónőképzés és óvónőképzés a népi demokráciában (1945—1959.)

Felszabadulás és a képzés megindulása

Az 1944—45. tanévet a két kecskeméti leányliceum és tanítónőképző intézet a háborús nehézségek miatt egyesítetten kezdte el. A gyakori légitámadások és a közlekedési nehézségek miatt a tanulók többsége otthon maradt; így aztán rendszeres tanítás alig folyt, majd meg is szűnt. A város ugyanis október első felében hadszintérré vált, a növendékek és tanárok nagy része elmenekült vagy elrejtőzött, mert a katonai hatóságok kiharcolták a városból az egész lakosságot.

A szovjet csapatok 1944. október 31-én szabadították fel Kecskemétet. A helyi szervek intézkedésére az egyesített liceum és tanítónőképző már november közepén megkezdte működését az Ókollégiumban, mivel a Kaszap utcai épületeket kórháznak rendezték be. A városban maradt tanárok személyesen keresték fel otthonukban a fasiszmus pusztításától megrémült növendékeket, hogy folytassák tanulmányaikat.

Az egyesített két kecskeméti intézet tehát a felszabadulás után az ország tanítóképzői közül szinte elsőnek kezdte meg a tanítást. A háború forragszájában széjjelsodródott növendékeket a tanároknak sikerült összetoborozniuk és az épület, felszerelés, tüzelőanyag, ruházat, tankönyv hiánya és az élelmezési nehézségek ellenére is eredményesen folyt a tanulás. A növendékek nagy része megértette az idő szellemét, hogy a fasiszmus rombolása után új, szebb országot kell építenünk. A növendékek részt vettek a romok eltakarításában és az épületek javításában, lakhatóvá tételében. A fiatalok lelkes munkája felpezsdítette a város életét.

A két liceum és tanítónőképző egyesített tanári testületéből már 1944

őszén elkezdte az oktató-nevelő munkát M. Lázár Julianna, Kerekes Ferencné, Kovács Bálintné, Veress Ilona, Csiszár Albert, Hatvani Lajos, M. Hajagos Mária, Horák Jenő és Megáll József; a tavasz folyamán csatlakoztak a testülethez: M. Virág Margit, Lányi Anna, Gallatz Irma, Dr. Gulyás István, M. Kovács Irén, Horváth Jolán, M. Szőke Vilma, Dr. Beke Ida, Csoma Mária, Szemerey Andorné, M. Payer Olga, M. Andor Mária, Öllős Sarolta és Pimper Erzsébet tanárok. Az egyesített intézetek munkáját az 1944—45. tanévben Kerekes Ferencné megbízott igazgató irányította.³² Az ő nevéhez fűződik tehát a helyreállítási munkák irányítása és a tanítás megindítása.

Az Ókollégiumban az ablakok hiányos üvegezése és a tüzelőanyaghiány miatt nagy gondot okozott 1944 őszén a fűtés. A testület „téli órarend” bevezetésével próbálta megszervezni az egyre gyarapodó tanulócsoportok rendszeres oktatását. Január elején a tanulólétszám további emelkedése miatt a városi hatóság az egyesített intézetet áthelyezte az angolkisasszonyok gimnáziumának Czollner téri épületébe. Itt már két tanteremben, három tanulócsoportban folyt az oktató-nevelő munka. Itt nyert elhelyezést a gyakorló iskola is, melybe szintén vegyesen jártak katolikus és református tanulók. Február elején azonban ezt az épületet is hadikórház céljaira vették igénybe a hatóságok. A tanítást magánházakban folytatták (Batthyány u. 20., Rigó u. 3., Horváth Döme u. 17. és 24. sz.). A hideg februári napokban a fűtési nehézségek és a hiányos öltözködés ellenére is rendszeresen folyt az öt osztály tanítása; az első félévet sikeresen zárta 90 tanuló.

A rendkívüli viszonyok gyors szükség-intézkedéseket követeltek. Így került átmenetileg néhány fiútanuló is a leánylíceumba és a tanítónőképzőbe. A líceumi tanulólétszám oly magasra emelkedett, hogy a súlyos háborús károkat szenvedett városban még magánházak igénybevételével sem sikerült kellő számú és méretű tanterem kialakítása.

A testület megszervezte jónéhány növendék otthoni tanulását és magánvizsgára való felkészítését. Személyes korrepetálás és afféle „levelező oktatás” is helyet kapott ebben a tevékenységben. Megfelelő tankönyvek és füzetek hiányában a személyes tanári munka fokozott jelentőséget nyert. A tanév végén a magántanulók többsége sikeres vizsgát tett.

Június elején az egyesített intézet az angolkisasszonyok képzőjének Bánk bán u. 10. sz. alatti épületébe költözött. Végre a hó végén a református tanítónőképző ismét elfoglalhatta a Kaszap utcai épületeinek nagy

³² Kecskeméti ref. tanítónőképző évkönyve 1944—45. 6.

részét. Így vált szét és a régi szervezeti formában önállósult a két nőliceum és tanítónőképző intézet.

Az 1944—45. tanévet a két intézmény összesen 285 növendékkel fejezte be; ez a létszám pedig már megközelítette az előző esztendőök növendékeinek számát.

Kerekes Ferenéné, az egyesített intézetek megbízott igazgatója a tanévről kiadott értesítőben így foglalta össze a tanév erőfeszítéseinek hajtóerejét: „Tudtuk nagyon jól, hogy az új, demokratikus Magyarországon nagy szerep vár az iskolákra, ezért megfeszített erővel azon dolgoztunk, hogy a tanítás a nehéz körülmények között meg ne szakadjon.”³³

Megalakulás és szervezeti fejlődés

Hazánkban a háború alatt 59 tanítóképző működött, mégpedig többségében (47) egyházi. A felszabadulást követő évek oktatáspolitikai feladatai között azonban eléggé szerény helyet kapott a tanítóképzés. Az intézetek megnyitása és az oktatás feltételeinek biztosítása is jelentős erőfeszítést igényelt, mert a háború alatt az épületek megrongálódtak, az 1945—46. tanévben mintegy ötezer pedagógus hiányzott. A tantervek átalakítása azonban a tanulók korszerű demokratikus nevelése érdekében hamarosan megtörtént, de a tankönyvek kicserélése már hosszabb időt vett igénybe. A felszabadulást követő években kibontakozott a szocialista kulturális forradalom is, mely egyre hatékonyabban formálta köznevelésünk tartalmát és szervezeti kereteit. A két munkáspárt egyesülési programnyilatkozata kijelölte a köznevelés fő feladatait: a vagyonos osztályok műveltségi monopóliumának megszüntetése; az iskolák államosítása; a társadalom valódi fejlődésével és szerkezetével kell megismertetni a tanulókat; egységes, demokratikus szellemű nevelésről kell gondoskodni.

1945 szeptemberében a Kaszap utcai református liceum és tanítónőképző épületeiben ismét elkezdődött az oktató-nevelő munka. A helyreállítás és takarítás nagyrészt társadalmi adományokból, a tanárok, tanulók és szülők összefogásával történt. Az iskola azonban szűknek bizonyult, az épületek egy részében a városi kórház működött és átmenetileg itt nyert elhelyezést a református fiú- és leánygimnázium is. A berendezés nagy része, a szertárak és könyvtárak állománya csaknem teljesen odaveszett. A tanítónőképző intézet, a nőnevelő intézet és a tanulóotthon igazgatója

³³ Kecskeméti ref. tanítónőképző évkönyve 1944—45. 9.

ismét Öllös Sarolta lett; Gabala Ibolya igazgatóhelyettes egyben a nőnevelő intézet leánygimnáziumi tagozatának igazgatójára is megbízást nyert.

A felszabadulást követő szeptemberben a leánylíceum I—IV. osztályába 155, a tanítónőképző V. osztályába 17 tanuló iratkozott be. A gyakorló iskola két tagozattal: I—II. o. és III—IV. o. működött. Már ebben a tanévben megnyitotta az intézet az általános iskola V. osztályát. Az itt folyó szakrendszerű tanításban az intézeti tanárok is részt vettek.

1946. szeptemberében kezdte meg működését az intézetben a dolgozók iskolája; a líceum I. osztályába 30, a tanítónőképző V. osztályába 15 tanuló jelentkezett.³⁴

A tankerületi főigazgatóság 1948 januárjában négynapos továbbképző-tanfolyamot rendezett Kecskeméten a tanárok részére, három szakcsoportban: gazdasági és társadalmi ismeretek; pedagógia és lélektan; irodalom. A református tanítónőképző intézetből a tanfolyamon tizennégy tanár vett részt, mindenki, aki ebben az időben a képzőben működött:³⁵ Öllös Sarolta, Dr. Balázs Béla, Dr. Gulyás István, Hatvani Lajos, Horváth Jolán, Kálmán Lajos, Kerekes Ferencné, Kovács Bálintné, Pászkan Lilla, Pető Lászlóné, Pimper Erzsébet, Szemerey Andorné, Tornyai Jenő, Fábíán Flóra tanárok. Dr. Gulyás István tanítónőképző intézeti tanár a budapestvidéki tankerületben a tanítónőképző, óvónőképző intézetekben és líceumokban 1947 januárjától tanulmányi felügyelői megbízást kapott.

A felszabadulást követő években különböző iskolai és iskolán kívüli diákegyesületek működtek az országban, haladó és reakciós irányítás alatt. 1947 őszén jött létre a középiskolai tanulók egységes, demokratikus tömegszervezete, a Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége. A Diákszövetség megalakulásakor, mint a középiskolák önkormányzati szerve, feladatának tekintette a szocialista szellemű nevelőmunka kialakítását, a tanulmányi színvonal emelését és az iskolai fegyelem megszilárdítását. Az MDNSZ 1948. szeptemberében a kecskeméti képzőben is megalakult. Dr. Gulyás István tanácsadó tanár irányításával bekapcsolódtak a növendékek a „Tanulj jobban” mozgalomba. A mozgalom igyekezett felébreszteni a tanulóknak azt a tudatot, hogy a népi demokráciát akkor építik legeredményesebben, ha lelkiismeretesen végzik iskolai munkájukat. A diákonkormányzati szervek életében a népi demokratikus társadalom forradalmi szelleme érvényesült.

1948-ig az iskolák többsége az egyház kezében volt. Ez a körülmény akadályozta az általános iskola kifejlődését, gátolta, hogy az ifjúság minden

34 BKmL VIII. 83. Tanítónőképzés iratok 56/1946—47.

35 BKmL VIII. 83. Tanítónőképzés iratok 21/1948.

iskolában demokratikus nevelésben részesüljön és elsajátítsa a tudományos világnézetet. 1948 nyarán az iskolák államosításával megvalósult a 100 évvel korábbi első egyetemes tanítógyűlés követelése; megkezdődhetett a szocialista köznevelés célkitűzéseinek folyamatos megvalósítása.

Kecskeméten 1948 júniusában megtörtént a két leánylíceum és tanítónőképző intézet államosítása. Az így létrejött állami tanítónőképző intézet és leánylíceum igazgatásával a felettes hatóságok Öllös Saroltát, a volt református tanítónőképző igazgatóját bízták meg. A volt katolikus képző teljes felszerelésével és bútorzatával átköltözött a Kaszap utcai helyiségekbe.

Az államosítás az iskolák légkörét természetesen csak folyamatosan tudta megváltoztatni. A múlt szelleme még sokáig élt, főleg a volt felekezeti iskolákban. Mégis, az államosítás jelentős mértékben hozzájárult a tanulók tudományos világnézetének fejlesztéséhez és az iskolák politikai légkörének megváltoztatásához. Mindez vonatkozik a kecskeméti tanítónőképző intézetre is: javult a tanári ellátottság, jónéhány fiatal, haladó szellemű tanár került az intézethez. Az egységes állami tanterv és felügyelet szintén hozzájárult a képző fejlődéséhez, nem is szólva az anyagi helyzet stabilizálódásáról.

Az átalakulás azonban nem történt zökkenő nélkül. 1948 decemberében a Diákszövetség a kecskeméti állami tanítónőképző intézet és leánylíceum öt növendékének, antidemokratikus magatartásuk miatt, az ország valamennyi képzőjéből való kizárására tett javaslatot. A Diákszövetség erről szóló határozatának kifüggesztését követő napon huszonegy tanuló — tiltakozásul — nem jelent meg az iskolában. Az intézmény igazgatója nem rendezte kellő határozottsággal a fegyelmi ügyet, ezért a minisztérium 1949 januárjában szabadságolta. Az intézet igazgatására Dr. Gulyás István tanítónőképző intézeti tanár, tanulmányi felügyelő nyert megbízást.³⁶ Az új igazgató hosszú évekig maradt az intézet élén. Jó gyakorlati érzékkel elsősorban a szervezeti élet és a tartalmi munka erősítésére törekedett. A főépület bővítésével további szükséges tantermeket igyekezett biztosítani; ez a II. emelet felépítésével meg is történt.

A leánylíceum és a tanítónőképző elhelyezése egyre javult, mert az 1946—47. iskolai évben visszaköltözött az Újkollégiumba a református gimnázium. A Kaszap utcai internátusi épületek azonban még hosszú ideig a városi közkórház használatában maradtak; így az iskola helyiségeinek egy részét is internátusi célra kellett felhasználni. A tantermek és egyéb oktatási helyiségek számának gyarapítására pedig nagy szükség volt a tanuló-

36 BKmL XXVI. 59. Tanítónőképzős iratok 93/1949.

csoporthoz és az osztálylétszámok emelkedése miatt, valamint azért is, mert hosszú ideig három típusú középiskola működött a Kaszap utcai intézetben: óvónőképző, nőliceum és tanítónőképző.

1949-ben a minisztérium a liceumokat, az óvónő- és tanítóképző intézeteket egységesen pedagógiai gimnáziumokká szervezte át. Ez az intézménytípus a rendelkezés szerint egyrészt főiskolai, egyetemi tanulmányokra készített elő, másrészt az óvodák, valamint az általános iskolák alsó tagozata részére képzett volna nevelőket. A pedagógiai gimnáziumok azonban mindössze egy tanéven át működtek; 1950-ben négy évfolyamú tanítóképző intézetekké, illetve hároméves szakiskola jellegű óvónőképző intézetekké szervezték át őket.

Ettől kezdve Kecskeméten a négyévi képzési idő után érettségivel és egyéves gyakorló idő elteltével képesítő vizsgálatot befejezett tanítóképzés indult meg. A tanítónőképzővel párhuzamosan egy ideig az intézet tagozataként, másrészt önálló intézményként működött a Kaszap utcai épületekben a középfokú óvónőképző is.

A középfokú tanító- és óvónőképzésnek ez a rendszere egy évtizeden át érvényben maradt, de nem oldotta meg a képzés alapvető problémáit. A négyéves tanítónőképző 1950. évi tanterve nem hozott fordulatot a ketős követelmény, az általános képzés és a szakképzés megvalósításában. Az 1953. évi második tanterv igyekezett a feszültséget csökkenteni, de mindvégig fennállt a növendékek túlterhelése.

Az óvónőképzés helyzetét pedig Hermann Alice így foglalta össze: „... a képzőkből 17 éves félművelt, szakmailag gyengén képzett óvónők kerültek ki; a képzés hiányosságait a személyi feltételeiben nem kellően megalapozott, számos új óvónőképző létesítése még csak fokozta.”³⁷

Így érthető, hogy már 1955-ben ismét előtérbe került a felsőfokú óvónő- és tanítóképzés gondolata. A reformmunkálatok is elkezdődtek, bár ezeket egy időre megszakította az ellenforradalom. 1958-ban azonban a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 26. sz. törvényerejű rendelete megszüntette a középfokú óvónő- és tanítóképzést; elrendelte az érettségire épülő felsőfokú képzési rendszer kialakítását.

Kecskeméten Dr. Gulyás István nyugállományba lépése után kinevezett Dr. Juhász Béla tanítónőképző intézeti igazgató 1958-ban meghalt; 1959 januárjában az intézet vezetésére Burchard Erzsébet kapott igazgatói megbízást azzal, hogy lássa el a felsőfokú óvónőképző létrehozásának szervezési feladatait is.

Közvetlenül a felszabadulás után oktatási tekintetben a tantervi korrekció és az új, demokratikus szellemű tankönyvek bevezetése jelentette a fő feladatot. Hosszú ideig azonban még a hagyományos képzés folyt. 1946 márciusában a pedagógus szakszervezet kecskeméti csoportja már a tanügyi reformról értekezett; májusban pedig a képző egész nevelőtestülete világnézeti átképző tanfolyamon vett részt. Az 1946—47. tanév végén a nevelőtestület munkáját így összegezte az igazgató: „A tantervi anyagot csekély összevonással minden tárgyból és minden osztályban elvégezték a szaktanárok. A tanári kar az ifjúság lelkében a demokratikus világszemléletet igyekezett kialakítani és a gyakorlati életben ennek a megvalósítására adott példát.”³⁸

Az államosítás után Kecskeméten lehetőség nyílt az egységes tanítóképzés megvalósítására. Javult a tanári ellátottság; több fiatal, lelkes tanár került a képzőhöz. A nevelőtestület folyamatosan és rendszeresen foglalkozott az oktatás, a képzés tartalmi korszerűsítésével. Ilyen tekintetben sokat segítettek az átképző és továbbképző tanfolyamok, valamint az új köznevelési dokumentumok. A nevelők jelentős ideológiai, politikai fejlődésen mentek át, de az ország demokratikus, szocialista fejlődése mindig fokozott követelményeket támasztott a pedagógusokkal szemben.

A nevelők számára a „keresztény—nemzeti” ideológia revíziója nem csekély erőfeszítésbe került. Ebben a szellemben nevelték őket, maguk is így tanították. A felszabadulás után pedig csakhamar szükségessé vált számukra az állásfoglalás —, előbb, mint a többi értelmiségi rétegnél. Így aztán a nevelőknek nagyon kellett igyekezniük a gyorsan bekövetkező politikai és társadalmi változások feldolgozásában. A kecskeméti tanítónők képző tantestülete kezdettől fogva sokféle ideológiai, és szakmai továbbképzésen vett részt. Egyéni és közös, intézeti továbbképzések során már az 1948—49. tanévtől rendszeresen tanulmányozták a nevelők a szovjet szakirodalmat. 1947-től jelentek meg ugyanis az első Makarenko-fordítások és más szovjet pedagógiai művek magyar nyelven.

Az 1949-ben létrehozott pedagógiai gimnáziumnak tanítói és óvónői tagozata működött. Az óvónői tagozat hároméves volt és a növendékek képesítő vizsgával fejezték volna be tanulmányaikat. Az 1950—51-es tanévtől a pedagógiai gimnázium helyett önálló óvónő- és tanítónőképző jött létre. A tanítóképzés ettől a tanévtől kezdve négy évfolyamú és érett-

³⁸ Kecskeméti ref. tanítónőképző évkönyve 1946—47. 3.

séggel végződött; majd pedig egyéves gyakorló tanítói munkát követően sikeres képesítő vizsga után nyertek tanítói oklevelet a növendékek.

Ezekben az években a tankönyvek gyors kicserélésére volt szükség. Éppen az új szellemű pedagógia tankönyvre kellett sokáig várni. 1949-ben az Országos Neveléstudományi Intézetben készült el a Pedagógia a pedagógiai gimnáziumok III. osztálya számára című tankönyv. Ez volt az első hazai összeállítású munka, mely a nevelélmélet alapfogalmait a dialektikus materialista világnézetre nevelés követelményeinek megfelelően tárgyalta. Ennek a tankönyvnek a használata a kecskeméti képzőben is jelentős eredményt hozott mind a világnézeti nevelés, mind a tanítói szakmai képzés szempontjából.

Hosszú ideig hiányoztak a tankönyvek több pedagógiai tárgy oktatásához. A neveléstörténetet Jeszipov és Goncsarov szovjet szerzők Pedagógia című műve, valamint a Ravasz—Felkai-féle Magyar neveléstörténet felhasználásával tanították a nevelők. Az 50-es évek elején azonban folyamatosan megjelent a módszertan, pedagógia, lélektan, logika és neveléstörténet tankönyv.

Az 1950—51. tanévtől lényegében négyéves képzési keretben kellett biztosítani a tanítóképzés kettős célkitűzését: az általános műveltséget és a tanítói szaktudást egyaránt biztosító tananyag elsajátítását. Évek során — a tantervi módosítások ellenére — egyre inkább nőtt az általános képzés és a pedagógusképzés közötti feszültség. A négyéves tanítóképző első tanterve 1950-ben jelent meg; az általános képzésre jóval több órát biztosított, mint a pedagógiai tárgyak oktatására. A tanítói szakképzés tekintetében a kecskeméti képzőben is nehéz és bonyolult helyzetet jelentett a viszonylag rövid időn belül történt háromszori átszervezés és a többféle párhuzamos képzés. Az új tantervek bevezetése, majd módosítása és a tankönyvhiány próbára tette az egyébként is túlterhelt tanárok és növendékek teljesítő képességét. Mindezt súlyosbította az egyre szaporodó adminisztrációs munka, mely csekély pedagógiai jelentőséggel bírt. Jellemző erre a következő részlet egy felügyelői látogatás jegyzőkönyvéből: „A tanulmányi felügyelő arra kéri a meglátogatott kartársakat, hogy az óravezetés helyes módjának elsajátítása érdekében ne óravázlatot készítsenek, hanem részleteiben is kidolgozott óratervet.”³⁹

A képzőben már 1951-től működött pedagógiai munkaközösség, mely magába foglalta a pedagógiai tárgyakat oktató tanárokat és a gyakorló iskola nevelőit; később a módszertanokat oktató tanárok is csatlakoztak a munkaközösséghez. Ebben az időben a jobb nevelési és oktatási feltételek biztosí-

tására a testület folyamatosan és több alkalommal foglalkozott a következő feladatok pedagógiaiilag helyes elvégzésével: az órákra való még jobb felkészülés; a növendékek alapos megismerése; egységes követelmények a tanult anyag számonkérésére és értékelésére; az eszmei — politikai képzésben való részvétel fokozása, ennek az oktató munkában való felhasználása; a gyengébb tanulókkal való egyéni foglalkozás; egyéni és osztályok közötti tanulmányi verseny; a DISZ segítő munkájának fokozottabb szervezése, programjának segítése.⁴⁰ 1953-ban a négyévfolyamú tanítóképzőnek új tanterve jelent meg, mely mérsékelni igyekezett az általános képzés és a tanítói szakképzés közötti feszültséget: csökkentette a közismereti tárgyak óraszámát, és felemelte a pedagógiai tárgyakét.

A módszertanok oktatásának hatékonyabbá tételére a minisztérium 1951. márciusában elrendelte, hogy a tanítóképzőben működő, magyart, mennyiségtant, földrajzot, éneket és rajzot oktató tanárok hetenként egy órát látogassanak a gyakorló iskolában. 1953-ig a tanítóképzőben a módszertanokat a pedagógia tanára tanította; az új tanterv az egyes tárgyak szakmódszertanát a szaktanárookra bízta. Ettől kezdve a képzők egész tanári testülete részt vett a tanítóképzésben.

A szakmódszertanok ilyen rendszerű szétválasztása erősítette a szakképzést. A tanárok többsége helyeselte a rendelkezést és lelkesen kapcsolódtak be a szakmódszertanok oktatásába, szorosabb kapcsolatot építettek ki a gyakorló iskolával, illetve óvodával.

1954-ben a tanítónőképző IV. osztályának háromnegyedévi osztályozó értekezleti jegyzőkönyve már kedvező eredményeket rögzít: „A növendékek fegyelmezettek, jó modorúak, tanáraik iránt tisztelettudóak. A DISZ alapszerv felelősséggel, fejlődő szocialista öntudattal ébren őrökdi az osztály rendje, tisztasága, fegyelme és munkaerkölce felett. Hivatástudatuk kialakult, kedvvel készülnek a nevelői pályára.”⁴¹

Az ismeretszerzés dialektikus útjának megismerésével és gyakorlati alkalmazásával éveken át foglalkozott a testület. Ehhez a munkához kapcsolódott a tanmenetek színvonalasabb összeállítása, valamint a hospitálásokat követő óraelemzések magasabb színvonalra emelése is. Az oktatás szocialista elméletének és gyakorlatának ugyanis háttérbe kellett szorítania a herbarti didaktikát. Ehhez nagy segítséget nyújtott Nagy Sándor Didaktika című könyve,⁴² mely a didaktikai alapelveket, az oktatás folyamatát, valamint az oktatás eszközeit és módszereit szocialista szemlélet szerint állítja rendszerbe. A testületi továbbképzésben már 1952-től folyamatosan fontos helyet

40 BKmL XXVI. 59. Tanítónőképzés iratok 102/1953.

41 BKmL XXVI. 59. Tanítónőképzés iratok 221/1954.

42 Budapest 1958. Tankönyvkiadó.

kapott a szocialista didaktika elsajátítása. Az előadások és bemutató tanítások tartásában, valamint a szakirodalom feldolgozásában az egész nevelőtestület részt vett.

Az 1953. évi tanterv bevezetésének nehézségei a megfelelő tankönyvek hiányával is kapcsolatba hozhatók. Sokat panaszkodtak a tanárok főleg a pedagógiai tárgyak tankönyveinek tanítási-tanulási nehézségei miatt. Mind ezt megsínylette a gyakorlati képzés is.

Az általános iskolát létrehozó rendelet új lehetőségeket biztosított a gyakorló iskola fejlődésének. A képző gyakorló iskolájának alsó tagozata három osztállyal működött, a felső tagozatnak pedig két osztálya nyílt meg az 1946—47. iskolai évben, az V. és VI. osztály. Teljesen osztott osztályok voltak az I. és a II. osztály; összevontan tanult a III—IV.⁴³ Az intézet a gyakorlati képzés színvonalának emelésére évről évre tanítási versenyeket szervezett a IV. osztályos növendékek részére. Az óvónőképzős hallgatók az Őz utcai óvodába jártak gyakorlati képzésre.

Az intézetben évről évre rendszeresen működtek a pedagógiai, irodalmi, biológiai és egyéb szakkörök. A szakkörök számát, szervezését és tartalmi munkáját a felettes hatóságok szabályozták. A népművelési szakkörök szervezését a minisztérium 1955-ben rendelte el.

A politechnikai képzés bevezetése az ötvenes évek második felében kezdődött. A tanítóképzőkben a tanulói túlterhelés elkerülése és a szakképzés jellegének megőrzése érdekében a szakkörök munkájába, valamint a műhelygyakorlatokba és mezőgazdasági gyakorlatokba próbálták elhelyezni a politechnikai képzés anyagát. Tantestületi értekezleteken azonban a tanárok gyakran rámutatnak a politechnikai képzés nehézségeire.

A képző testülete a sajtós politikai és társadalmi viszonyok között jól összekovácsolódott a tartalmasabb, korszerűbb, színvonalasabb pedagógiai munkáért folytatott harcban. A kiváló pedagógus személyiségek közül néhányat név szerint is megemlítünk.

Dr. Gulyás István igazgató irányító, szervező munkájával, kiváló vezetői képességeivel segítette a tanítónőképzés színvonalának emelését.

Dr. Juhász Béla 1957-ben Nagykőrösről került a kecskeméti tanítónőképző igazgatói tisztségébe. Nagykőrösön több évtizeden át tanított lélektan, logikát, neveléstant, módszertant. Feljegyezték róla, hogy színes magyarázatával úgy lekötötte a növendékek figyelmét, hogy fegyelmeznie sohasem kellett. Tanulmányai különböző pedagógiai folyóiratokban jelentek meg.

A református tanítónőképző intézet gyakorló iskoláját közvetlenül az

43 Kecskeméti ref. tanítónőképző évkönyve 1946—47. 9.

első világháború után Magyar Ilona szervezte meg. Az intézmény kezdetben egytanítós osztatlan iskolaként működött és egészen a felszabadulásig megmaradt részben osztott iskolának. Mikor az 1950—51. tanévben az általános iskola 1. osztályában az olvasás tanítására bevezették a hangoztató — elemző — összetevő módszert, az 1. osztályban folyó oktató munka megjavítására színvonalas módszertani kézikönyv jelent meg.

A kézikönyvet szerkesztő munkaközösség négy tagját — köztük Magyar Ilonát — 1952-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. A Kecskeméti Városi Tanács néhány évvel ezelőtt márványtáblát helyezett el a Kaszap utcai épület falára ezzel a felirattal: „Magyar Ilona (1889—1968.) Kossuth-díjas pedagógusnak Kecskeméten végzett négy évtizedes nevelői munkájának emlékére.”

A tanítóképző intézet gyakorló iskolájában 1942-ben kezdte pedagógus pályáját Szentkirályi Márta, aki a háború után — 1950-ben — Kodály Zoltán zenepedagógiai elképzelései szerint megalapította Kecskeméten az ország első ének-zenei általános iskoláját.

Dr. Nánási Miklós, aki Kecskemétre kerülése előtt a nagykőrösi és a miskolci tanítóképző intézetben működött, neveléselméleti és didaktikai tanulmányokat, általános iskolai, középiskolai és főiskolai tankönyveket írt.

Dr. Bakkay Tiborné rajztanárnak tanulmányai jelentek meg az óvodai esztétikai nevelésről. Rajz és kézimunka tankönyvet írt az óvónőképző intézetek számára.

Szemerey Andorné testnevelő tanár az egykori bronzérmes olimpiai tornászcsapat tagja, hosszú éveken át foglalkozott a testnevelés módszertanával.

Kálmán Lajos ének- és zenetanár, népdalgyűjtő. Tanulmányai jelentek meg a népzene társadalmi jelentőségéről és iskolai felhasználásáról.

Tornyai Jenő pedagógia szakos tanár az ötvenes évek első felében — mint az intézet tanulmányi vezetője — jelentős mértékben hozzájárult az oktató munka eredményességének fokozásához.

Dr. Balázs Béla pedagógia szakos tanár, a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Pedagógiai tanszékének jelenlegi docense, számos tankönyv és cikk szerzője — a felszabadulás után több éven át tanított a kecskeméti tanítónőképző intézetben.

Pimper Erzsébet, a magyar nyelv és irodalom tanára, a pedagógus hivatástudat kiváló megszemélyesítője, példaképe volt sok tanítójelöltnek.

A tanítóképző intézeti növendékek túlterhelése, a maximalizmus az 1953. évi új tanterv bevezetésével annyira fokozódott, hogy a minisztérium már 1954-ben kénytelen volt tananyagcsökkentést elrendelni. Módosították az

óratervet, elhagytak kevésbé fontosnak tűnő tananyagrészeket, és korlátozták a növendékek tanórán kívüli elfoglaltságát is. A rendelkezés végrehajtásával azonban egyrészt csökkent a szakképzés hatékonysága, másrészt az engedmények nem eléggé pontosan körvonalazott bevezetése a kecskeméti testületben is életre keltette a „szaktárgyi sovinizmust”; a tanárok ragaszkodtak saját tantárgyaik teljes anyagának tanításához. Ezeket a vitákat, egyenetlenségeket híven tükrözik a nevelőtestületi értekezletekről készített jegyzőkönyvek.

Mindez azt mutatja, hogy a tanítóképzés rendszere az 1953. évi tanterv bevezetése és annak korrekciója után sem mutat megnyugtató képet. A Pedagógiai Tudományos Intézet 1956. elején új tantervjavaslatot állított össze a tanítóképzők számára. A javaslat azonban szintén belebonyolódott az általános és szakképzés ellentmondásainak feloldásába. A közbejött politikai események miatt a tervezet részletes értékelése sem történt meg. Később pedig napirendre került a felsőfokú óvónő- és tanítóképzés megvalósítása.

A nevelő munka

A nevelés új feladatainak megvalósítására az intézet a felszabadulás után nagy gondot fordított. A református tanítónőképző 1944—45. évi értesítőjében olvashatjuk: „November 30-án intézetünk a helybeli összes iskolákkal együtt részt vett az Orosz—Magyar esten.” Április 22-én a tanítónőképző növendékei részt vettek Veres Péternek a földbirtokreformról tartott előadásán.”⁴⁴

Az Országos Köznevelési Tanács már 1945-ben felhívta az iskolák figyelmét a diákönkormányzat fokozatos bevezetésére és a közösségi nevelés feladatainak megvalósítására. A diákönkormányzat magyar hagyományai is előtérbe kerültek, de elsőként azok a pedagógusok kezdeményezték az ifjúság öntevékenységét segítő iskolai diákbizottságok megalakítását, akik ismerték a reformpedagógiai törekvéseket.

1947-től a magyar pedagógusok is megismerhették a szovjet pedagógia eredményeit, Makarenko elméleti és gyakorlati munkásságát a szocialista közösségi nevelés kidolgozására. A kecskeméti tanítónőképző is így jutott el a következő döntésig: „Nevelőtestületünk elhatározta, hogy a szocialista pedagógia, főleg Makarenko pedagógiai elvei alapján szervezi meg nevelő munkáját. Céltudatosan és tervszerűen dolgozunk az osztály-, az iskolai

⁴⁴ Kecskeméti ref. tanítónőképző évkönyve 1944—45. 32.

és a nevelői közösség kialakulásáért, illetve továbbfejlesztéséért.”⁴⁵ A későbbi években is kereste és alkalmazta a képző azokat a sajátos eljárásokat, módszereket, amelyek az iskolai közösségi élet fejlődését segítették.

A nevelőmunka legfőbb színterén, a tanítási órákon a tanárok igyekeztek minden lehetőséget felhasználni az erkölcsi, politikai és világnézeti nevelésre. 1948. őszén tartott módszeres értekezleten erre a feladatra az igazgató így hívja fel a figyelmet: „Tartalmi vonatkozásban minden tanár legmesszebbmenően értékesítse munkájában a népi demokrácia nevelési ideológiáját, használjon fel minden alkalmat az újjáépített országban folyó szociális szellemű államalkotás érdemeinek megláttatására. Legyenek tekintettel a dolgozók: a munkásság, parasztság és a szellemi dolgozók érdekeire. Meg kell szüntetni a régi állapotot, amikor a műveltség a vagyonos osztály monopóliuma volt.”⁴⁶

A szakmai munkaközösségek rendszeresen foglalkoztak a tanmenetek kidolgozásával.

Ezekben a dokumentumokban minden egyes tanítási óra anyagával kapcsolatban fel kellett tüntetni a nevelési feladatot is. A szakfelügyelők ugyanezt megkövetelték az óravázlatok készítésénél. A tanárok részére nem volt könnyű feladat a dialektikus — materialista világnézetre nevelés, hiszen többségük csak a továbbképzések során ismerkedett meg a marxizmus—leninizmussal. A képzőben éppen ezért több alkalommal nevelési értekezleten foglalkozott a testület a világnézeti nevelőmunka feladataival, módszereivel, eszközeivel.

A tantestület több alkalommal megvitatta a szocialista hazafiságra nevelés feladatait. Ez volt a témája az 1950. december 22-i nevelési értekezletnek is. A jegyzőkönyv szerint az előadó rámutatott, hogy az egyes tantárgyakban, így a történelem, alkotmánytan, irodalom, földrajz, természettudományok, ének-zene, rajz tanításában milyen lehetőségek mutatkoznak a szocialista hazafiságra való nevelésre. Ismertette az iskolán kívüli nevelési lehetőségeket is. Kidomborította, hogy a nevelői személyiségnek milyen fontos szerepe van az ifjúság szocialista hazafias nevelésében. — A referátum után a tanárok sorra részletezték, hogy saját tantárgyaik vonatkozásában erre a fontos feladatra milyen lehetőségek mutatkoznak. A képzőben Dr. Gulyás István igazgató útmutatásai szerint a szocialista hazafiságra nevelésnek fontos eszközei a tanulmányi kirándulások, melyek során a növendékek megismerik hazánk legszebb tájait és a szocialista építés eredményeit.⁴⁷

45 BKmL XXVI. 59. 17/1953.

46 BKmLXXVI. 59. 1098/1948.

47 BKmL XXVI. 59. 11/1951.

Fontos feladata a képzőnek a növendékek hivatástudatának fejlesztése. A nevelőtestületi értekezletek jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a tanítói hivatástudat fejlesztésének kérdései szinte minden egyes tanácskozáson napirendre kerültek, mégpedig nemcsak osztályok, vagy tanulócsoportok vonatkozásában, hanem az egyes tanulók személyiségfejlődésének elemzése során is. Mindez a nevelő munka magas színvonalát bizonyítja. Bízó Gyula minisztériumi osztályvezető megállapítása szerint: „A képzők munkájának pozitívuma az eredményes hivatásra nevelés. A tanárok személyre ható pedagógiai aprómunkával, szüntelen és türelmes meggyőzéssel, valamennyi tantárgy alkalmazott feldolgozásával közel hozzák a tanulókhoz a nevelői pályát és azt többségükkel megszerettetik.”⁴⁸ Ez a vélemény a kecskeméti tanítónőképzőre is vonatkozik. Pedig még a nevelő munkát is szinte számtalan adminisztrációs béklyó kötötte gúzsba mind a képző vezetősége, mind az egyes pedagógus szempontjából. Havonta részletes jelentést kellett küldeni a felettes hatóságokhoz: a lemorzsolódásról, a tanulmányi eredményről, a tanulók magatartásáról, a mulasztásról, a nevelők munkafegyelméről, az ifjúsági mozgalmi munkáról; az ellenséges ideológiai hatásokról és az ellenük vívott harcokról, stb. Részlet egy havi jelentésből: „A szaktanárok minden igyekezetükkel törekednek szaktárgyaik köréből száműzni a burzsoá pedagógiai hatások maradványait. — A tanulóknak tanulmányi és magatartási egyenlő elbírálása érdekében az elbírálási szempontok most vannak kidolgozás alatt.”⁴⁹

1950-től, az egységes ifjúsági tömegszervezet, a DISZ, fő feladatának az ifjúság kommunista erkölcsi-politikai nevelését tekintette, mégpedig három fő területen: a világnézeti nevelés, a jellemnevelés és a társadalmi érintkezés helyes formáinak elsajátítása szempontjából. Megállapítható, hogy a kecskeméti képzőben a világnézeti nevelésre sok erőt koncentrált az ifjúsági szervezet. Erre utalnak az 1953. március 27-én tartott nevelési értekezletről készített jegyzőkönyv következő sorai: „A DISZ munkája az eszmei — politikai nevelés szolgálatában áll. Ezt a feladatot főleg a politikai körök hivatottak teljesíteni.”⁵⁰ Az ifjúsági szervezet közreműködött az iskolai ünnepélyek rendezésében és mozgósította a fiatalokat a kulturális rendezvényeken való részvételre. A DISZ azonban az erkölcsi nevelő munkában Kecsskeméten sem tudta betölteni a vezető szerepet. Az ötvenes évek első felében különösen sok vita folyt a fiatalok magatartásáról. A felnőttek jelentős része közönyösnek, fegyelmezetlennek, cinikusnak látta az ifjúságot és csak kevesen vették észre a fiatalok eszmei — politikai arculatának meg-

48 BIZÓ, 1965. 442—443.

49 BKmL XXVI. 59. 174/1951.

50 BKmL XXVI. 59. 190/1953.

változását. Kétségtelen tény azonban, hogy a DISZ öntevékeny politikai szervezetként indult, de a legtöbb nehézség éppen az önállóság érvényesülésében mutatkozott: az iskolai DISZ szervezetek többsége csak rendszeres tanári segítséggel tudta feladatait megoldani. Kecskeméten a DISZ munka hatékonysága főleg a jó tanulásra motiválásban és a fegyelmezett magatartásra nevelésben mutatkozott. Erre utal egy osztályozó értekezlet jegyzőkönyv-részlete is: „A DISZ osztályalapszervezetek feladataikat a tanulmányi eredmények fokozásában látták.

Az osztályfőnöki órákon minden egyes alkalommal megbeszélték az osztályok heti munkáját, a vezetők felismerték a hiányosságokat és megmutatták azok megszüntetésére alkalmas eszközöket.”⁵¹ A DISZ fiatalok segítették a gyengébbeket a tanulmányi munkában, közreműködtek a lemorzsolódás csökkentésében, elvégezték az óráközi felügyeletet.

Az osztályfőnöki óraktól nevelési tekintetben jelentős eredményt vártak a felettes hatóságok. Minden második osztályfőnöki órát a növendékek politikai tájékoztatására, világnézeti nevelésére kellett fordítani. Kétségtelen, hogy ezzel az eljárással fejlődött a tanulók politikai tájékozottsága. Az órákon azonban a tanároknak általában nem sikerült aktívizálni a növendékeket; tartalmas megbeszélés, vita csak ritkán alakult ki. Pedig az osztályfőnöki órákat bevezető intézkedések a módszert is előírták: a tanár ne az ismeretközlés, hanem a megbeszélés módszerét alkalmazza. Az osztályfőnöki órák tartalmasabbá tételével és vezetési módszereivel több alkalommal is foglalkozott az osztályfőnöki munkaközösség.

Az ellenforradalomnak a képző életére gyakorolt hatása, sajnos sokrétűen megmutatkozott. „Az intézet tanulói nem kapcsolódtak bele ugyan a városban zajló ellenforradalmi megmozdulásokba, de azt sem látták világosan, hogy az új események politikai jellege túlhaladt az egyetemi ifjúság újulást kívánó kezdeményezésén. Ez mutatkozott meg az ellenforradalom leverése utáni időszakban is, amikor még tüntető csoportok zavarták a rendet, a járási pedagógus szakszervezet sztrájkhatározatot hozott: a tanítónő-képzősök együtttérzésük kifejezésére a tanítási órán Himnusszal fogadták a tanárokat és tüntetően távol maradtak az ifjúsági szervezet (KISZ) alakuló gyűléséről.”⁵²

Az ellenforradalom leverése után megalakult KISZ-szervezet a fiatal pedagógusokkal felfrissített nevelőtestülettel együtt nem a létszám minden áron való növelését, hanem a társadalmi rendünk iránti hűségre nevelést tartotta fő feladatának.

Dr. Juhász Béla, majd Burchard Erzsébet igazgatók megfontolt, de ha-

51 BKmL XXVI. 59. 533—4/1954.

52 SEBŐ, 1972. 44.

tározott pedagógiai vezetése és a testület összefogása fokozatosan meghozta az eredményt: ismét kibontakoztak a szocialista nevelés lehetőségei. Az MSZMP 1958-ban megjelent művelődéspolitikai irányelvei az iskolák nevelőmunkája felé irányította a társadalom figyelmét. Ekkor már országosan kezdtek kibontakozni a felsőfokú tanító- és óvónőképzés körvonalai.

III. A felsőfokú óvónőképzés húsz éve (1959—1979.)

A felsőfokú képzés megszületése

Magyarországon az első óvodai nevelőket — férfiakat — többnyire középiskolai végzettség után képezték. Így történt ez a kisdédóvók nevelői számára Tolnán 1837-ben a Wargha István által alapított intézetben és akkor is, amikor a képző 1843-ban Tolnáról Pestre költözött. Itt az új igazgató, Ney Ferenc erőfeszítései nyomán a Wargha által megkezdett úton fejlődött tovább az óvodai nevelőképzés. A múlt század hetvenes éveiben már több képző működik hazánkban. Az óvónőképző hivatalosan csak az 1891-es, a kisdédóvásról szóló törvény rendelkezései következtében vált középiskolává. Ez a törvény ugyanis a képzés idejét két évben, az intézetekbe való felvétel követelményét pedig a középfokú iskola negyedik osztályának elvégzésében szabta meg.

1926-ban a képzési időt négy évre emelték, de az általános műveltség és a szakmai tudás követelményeinek már így sem tudtak megfelelni az óvónőképzők. Ezért 1936-ban a pesti képző tanárai a VKM-től intézetük főiskolává fejlesztését kérik. A felszabadulás után, 1948-ban, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete vetette fel ismételten a főiskolai jellegű óvónőképzés igényét. Ez a kívánság azonban akkor a fokozott óvónőhiány miatt nem teljesülhetett, sőt a képzési időt három évre szállították le. Ez a rendelkezés súlyos hanyatlást idézett elő a képzés színvonalában.

A középfokú óvónőképző az általános műveltséget és a szakismereteket nem volt képes megfelelő szinten nyújtani.

Az elmúlt évszázad végén a pszichológia tudománya felszínre hozta a 3—6 éves kor jelentőségét a személyiség fejlődésében, valamint az óvodás korú gyermek lelkivilágának bonyolult struktúráját is. A pedagógiai képzésben azonban sok volt az ösztönösség; rendszeres neveléstudományi ismereteket nem kaptak a növendékek. Pedig már régen nyilvánvalóvá

vált, hogy az óvónő csak akkor töltheti be igazán hivatását, ha műveltségével, szakmai munkájával a társadalom előtt is tekintélyt tud szerezni. A 17 éves korban oklevelet szerzett lányok sem a szükséges élettapasztalattal, sem a megfelelő politikai tájékozottsággal nem rendelkezettek. Mindezen szempontok mérlegelése után 1956. elején a minisztérium széles körű szakértői bizottságot szervezett az óvónő- és tanítóképzés reformjával kapcsolatos elvi kérdések megvitatására; a tantervi és óratervi javaslatokat pedig egy szűkebb szakbizottság készítette. Ezeket a tervezeteket a pedagógiai sajtó hasábjain vitára bocsátották, majd a vita anyagát felhasználva végleges formában dolgozták ki a dokumentumokat.

Az óvónők és tanítók akadémiai képzésének tervezete hangsúlyozza: „Az elgondolás középpontjában olyan intézetek létesítése áll, amelyek a hazai képzés hagyományait és értékeit megőrizve, tudományosan megalapozott pedagógiai tudást nyújtanak növendékeinknek, és egyben alkalmasak arra, hogy megalapozzák a nevelő személyiség kifejlődését, felébrésszék az önképzés és önnevelés vágyát.”⁵³

A felsőoktatási reform első eredményeként több évtizedes társadalmi igény kielégítésére 1959. szeptemberében három új rendszerű, érettségire épülő óvónőképző nyitotta meg kapuit hazánkban. Az 1958. évi 26. számú törvényerejű rendelet megszüntette a középfokú óvónőképzést, és helyette — Európa számos országát megelőzve — főiskolai jellegű két évfolyamú óvónőképző jött létre Kecskeméten, Szarvason és Sopronban. Ezzel a magyar óvónőképzés történetében új korszak kezdődött.

Többen megállapították: az általános iskola létrejötte óta a magyar oktatásügy egyik legjelentősebb eseménye az óvónő- és tanítóképzés felső fokra emelése. Jelentőségét az a felismerés adja meg, hogy a fiatalabb gyermekek nevelése nem kevesebb, hanem talán még több pedagógiai tudást, műveltséget igényel, mint a nagyobbaké. Így az óvónő és a tanító műveltsége nem maradhat el a többi pedagógus műveltsége mögött.

Megalakulás és szervezeti fejlődés

A felsőfokú óvónőképzésnek nem voltak előzményei, a szervezeti struktúrát, az oktató és nevelő munka rendjét, stílusát nagyrészt önerőből kellett kialakítani.

A felsőfokú óvónőképző intézet Kecskeméten a középfokú tanítóképző helyén, annak épületeiben jött létre. Népi államunk jelentős anyagi áldo-

⁵³ Az óvónők és tanítók akadémiai képzésének tervezete, 1957. 45.

zatot hozott az új rendszerű képzéshez szükséges feltételek biztosításához; 1959-ben csak a belső átalakítás és a gyakorló óvoda korszerűsítése közel kétfélmillió forintba került.

1959. januárjában Burchard Erzsébet igazgató munkájának segítésére Kóbold Ferenc személyében gazdasági igazgatót kapott az intézet, majd pedig a minisztérium Krajnyák Nándor intézeti tanárt igazgatóhelyettesé nevezte ki. A háromcsoportos gyakorló óvoda vezetésére Stein Ferencné nyert megbízást. Az oktató—nevelő munkát tizenhat tanár és hat óvónő kezdte meg, lebonyolítva 1959. nyarán az első felvételi vizsgákat is. Az óvónőkészítés főiskolai szintre emelése azt jelentette, hogy az intézetbe csak érettségivel rendelkező jelöltek nyerhettek felvételt. Kétségtelen, hogy a középiskolából nem a legjobb tanulmányi eredményű fiatalok jelentkeztek felvételre —, mégis mindannyian rendelkeztek az érettségihez megkövetelt általános műveltséggel. Az ehhez járuló gyermekszeretet, a pályaalkalmasság — a felvételi vizsga előtt ezt is megállapították — és a pályaorientáció során jelentkezett hivatástudat megalapozza a szakműveltség elsajátítását. Ezzel véget ért az az évszázados vita és próbálkozás, mely a középfokú képzésben az általános műveltség és a szaktudás összeegyeztetését próbálta megoldani —, nem sok eredménnyel.

Az 1959—60. tanévre 95 hallgató nyert felvételt, főleg Budapestről, Bács-Kiskun, Pest, Heves, Nógrád, Borsod és Tolna megye területéről.⁵⁴ A növendékek szociális összetétele származás szerint: munkás — paraszt 59,1%; értelmiségi 13,6%; alkalmazott 14,7%; egyéb 13,6%. A felvett növendékek középiskolai tanulmányi átlaga: 3,34.

Az első tanévnyitó értekezleten, 1959. augusztus 25-én Burchard Erzsébet igazgató ismertette a feladatokat. Felhívta a nevelőtestület figyelmét a személyes példaadás jelentőségére: "... a pedagógus személyisége, bármely fokon, bármely korosztállyal dolgozzék is, a humánus és a szaktudás olyan kiművelt fokán kell, hogy álljon, amely nem hagy rést eszmei meggyőződés, politikai tisztánlátás és egyéni magatartás között." Az értekezlet jegyzőkönyve szerint a testület az ülésen a következő összetételben vett részt: Burchard Erzsébet igazgató, Krajnyák Nándor igazgatóhelyettes, Kóbold Ferenc gazdasági igazgató, Szatmáriné Sziklai Judit tanulmányi főelőadó, Dr. Bakkay Tiborné, Berger Gyuláné, Dallos Ferencné, Dudás Benjámin, Dudás Benjáminné, Horváth Béla, Dr. Kádár Károly, Kálmán Lajos, Kőrösi Józsefné, Dr. Losoncz Mihályné, Mikó Magdolna, Szabó Anna, Szamosi Ferenc, Szemerey Andorné tanárok, Stein Ferencné vezető

54 Kecskeméti Óvónőképző Intézet (továbbiakban: KÓI) évkönyve 1959—65. 5.

óvónő, Antal Gizella, Bán Sándorné, Bolváry Mária, Márton Anikó, Nagy Gáborné óvónők.⁵⁵

A Kecskeméti Felsőfokú Óvónőképző Intézet első tanévét 1959. szeptember 8-án Molnár János miniszterhelyettes nyitotta meg ünnepi beszédével. Vázolta azt a hosszú, küzdelmes utat, mely az óvónőképzés főiskolai szintre emeléséhez vezetett. Kifejtette, hogy az intézet feladata: az óvoda számára művelt, hivatásukat értő és szerető, kommunista világnézetű és erkölcseű óvónők képzése.⁵⁶

Mindjárt a tanév elején megalakult az Intézeti Tanács, az igazgató tanácsadó testülete, mely véleményt nyilvánít és javaslatokat tesz elvi és gyakorlati oktatási, nevelési, tudományos, személyzeti, valamint gazdasági kérdésekben. Az évek hosszú során az Intézeti Tanács sokféle jelentős kérdést vitatott meg: a hallgatók világnézeti nevelését; a tanulmányi munka ellenőrzésének módszereit, a tudományos diákkörök működését.

Az 1959. szeptemberében megalakult önálló pártalapszervezet vállalta az intézet alapvető feladatának, az óvónőképzésnek ideológiai, politikai és pedagógiai területen való segítségét. Az alapszervezet első titkárává Dr. Dallos Ferencné intézeti tanárt választották. 1962-től Gyóni Lajos, majd Horváth Béla tanárok következtek e tisztségben. A pártszervezet az óvónőképzés érdekében a két évtized alatt eredményesen munkálkodott az oktatótestület ideológiai — pedagógiai egységének megteremtésén és évről évre megszervezte a párttag és párton kívüli dolgozók ideológiai, politikai továbbképzését. A nevelőtestület munkáját folyamatosan segítette a hallgatók világnézeti fejlődésének vizsgálatával, elemzésével. A pártszervezet irányítja az intézeti KISZ szervezet munkáját, az Intézeti Tanács, a szakszervezet, a Kollégiumi Tanács és az állandó bizottságok működésén keresztül pedig tevékenységével áthatja az intézet egész életét. Az intézeti pártalapszervezet folyamatosan és rendszeresen foglalkozott a nevelési program végrehajtásával. Időszakonként számba vette a nevelő munka hatékonyságát, a hallgatók kommunista nevelésének színvonalát, és irányt mutatott a nevelési feladatok kitűzéséhez.

Az azonos vagy egymással összefüggő és a tantervben meghatározott tantárgyakat oktató tanárok szakcsoportot alkotnak. A szakcsoportok szervezete a két évtized során többször változott. Az intézetben az 1965—66. tanévben, a teljes felfejlődés idején, nyolc tanári szakcsoport működött. A marxizmus—leninizmus szakcsoport tagjai: Dr. Forczek János és Sárközi László intézeti tanárok. — A szakcsoportban működött az előző években dr. Dallos Ferencné (1959—62) és Pozsgay Imre (1960—61.) tanár is.

55 KÓI irattára, 791/1959.

56 KÓI évkönyve 1959—65. 5.

A pedagógiai szakcsoport vezetője Dudás Benjámin; tagjai: Babodi Béláné, Bánki Dezső, Dudás Benjáminné intézeti tanárok. A szakcsoportban működött még: Gyóni Lajos (1961—64), Dr. Halász László (1960.), Dr. Halász Lászlóné (1960.), Dr. Mészáros István (1962—63.), Sípos Katalin (1960—62). A lélektani szakcsoport vezetője: Dr. Zsámbéki László; tagjai: Harsányi Ernőné és Horváth Béla intézeti tanárok. A módszertani szakcsoport vezetője Babodi Béla; tagjai: Sebő Gyula, Gyóni Lajosné, Monostory Lajosné, Ecsédi András tanárok. A nyelvi és irodalmi szakcsoport vezetője Dr. Losonczi Mihályné; tagjai: Krajnyák Nándor, Pozsgay Imréné. A szakcsoportban működött még Kőrösi Józsefné (1959—65.). Az énekzenei szakcsoport vezetője Lőrincz Béla; tagjai: Herczeg László, Kálmán Lajos, Monostory Lajosné intézeti tanárok. Az eltelt öt év alatt a szakcsoportban működött még B. Pártos Erzsébet (1959—62.), Dr. Kádár Károly (1959—65.), Dr. Kiss Ernő (1961—64.) intézeti tanárok. A testnevelési szakcsoport tagjai: Szemerey Andorné és Retkes Anna intézeti tanárok. A rajz szakcsoport vezetője Dr. Bakkay Tiborné; tagjai: Fuchs József és Szamosi Ferenc intézeti tanárok.⁵⁷

Az intézet gyakorló óvodája korszerű nevelő — oktató munka keretében biztosít lehetőséget a hallgatók gyakorlati képzéséhez. 1959. szeptemberében három gyermekcsoporttal, hat óvónővel kezdte munkáját ez az intézmény, de már hosszú évek óta nyolc csoporttal működik; a több mint 200 gyermek nevelését 18 óvónő végzi, kiknek többsége az intézetben szerezte oklevelét. Az óvónői testület alapvető törekvéseinek jellemzője: a nevelőmunka színvonalának emelése és a gyakorlati képzés korszerűsítése. Ezért gyakran végeznek nevelési eredményvizsgálatokat, majd az elemzést követően a feladatokat konkretizálják a gyermekcsoportra és az egyénekre is.

Applikációs képek, bábok, játékeszközök, dia- és mozgófilmek, valamint egyéb szemléltető eszközök készítésével és gyűjtésével gazdag kéziszerterít rendeztek be, melynek anyagát a hallgatók is felhasználják az óvodai gyakorlaton.

A 60-as évek második felében Gruber Józsefné vezető óvónő irányításával fellendült a gyakorló óvoda udvari élete. A különböző mászórácsok, csúszdák, testnevelési és sporteszközök felszerelésével, használatával gyarapodott a gyermekek játéklehetősége; a jól kiképzett óvodai udvar a gyermekek testi nevelését is elősegítette.

1971-től évente a fedett uszodában a nagycsoportos óvodásokat az óvónők és szakképzett oktatók úszni tanítják.

A nevelőtestület Mezei Ferencné vezető óvónő irányításával már évek

57 KÖI évkönyve 1965—67. 11—18.

óta nagy gondot fordít az iskolaelőképzésre. Ez a feladat áthátotta a nevelő munka egész folyamatát, ezért vezették be a beszédhibás gyermekek részére a logopédiai oktatást, az iskolai ének-zenei előképzést és a képzőművészeti szakkört is. Ennek a munkának az eredményességét iskolaérettségi vizsgálatokkal ellenőrizték. A zárláncú TV-hálózat kiépítésével, majd a videotár létrehozásával megnövekedett az óvónők feladata is. A hallgatók gyakorlati képzése során a gyakorló óvónők ügyszeretete és lelkesedése a példa a pedagógus pályához.

Az intézettel szerves egységet alkot a kollégium; a hallgatók mintegy 75%-a kollégista.

Az oktató és nevelő munka végzése egyaránt a tanárok alapvető feladatát képezi. Így a nevelőintézmény-jelleg érvényesítésével szoros kapcsolat alakul ki a tanárok és diákok között. A hallgatók érett fővel, tudatosan vállalják hivatásukat és a mi viszonyaink között általában a legkorszerűbb adottságok mellett készülhetnek fel jelentős társadalmi feladataikra. Helyesen állapítja meg Hermann Alice: „A tanító- és óvónőképzés reformja bizonyos tekintetben iskolareformunk első lépéseként könyvelhető el. Elsőnek vonta le a következtetést, hogy egyes tanulmányok középfokon — éretlen fejjel, közismereti és szaktárgyak összezsúfolásával — eredményesen nem végezhetőek el; e következtetést azután tudvalevőleg más iskolafajtákra nézve is levonták. Úttörőnek tekinthető — legalább is elgondolásában — sok más tekintetben is: a nevelésnek domináló, az oktatást átszövő szerepe, a hallgatók nagyobb önállóságának megkövetelése —, mind már a születő iskolareform szellemében fogantak.”⁵⁸ Az intézet elsősorban nevelő intézmény. A 10—12 hallgatóból álló kollégiumi alapközösségeknek tanácsadó tanárai vannak, de a nevelő munkában minden tanár részt vesz. A képző igazgatója irányítja a kollégiumi életet is; így biztosítható a vezetés egysége. A kollégium munkáját a KISZ, illetve a diákbizottság intézi. A mindennapi élet kisebb, nagyobb gondjait a politikai munka jelentős részét, a kulturált szórakozást, a hallgatók maguk szervezik, illetve oldják meg. A kollégiumban kialakultak az együttélés szabályai; a hallgatók azok betartását megkövetelik egymástól. A kollégiumi ülések, viták sok politikai, erkölcsi kérdést vetnek fel. Az intézeti pártszervezet, az Intézeti Tanács és a KISZ szervezet gyakran foglalkozik a kollégiumi neveléssel. Fontos alapelve az új rendszerű képzésnek: „Véleményünk szerint nincs külön kollégiumi és külön intézeti nevelés: hallgatóinkat tanáraik nevelik. A gyakorlati képzés csoportvezető tanárai egyben az egyes kollégiumi csoportok patronálói, de ezenkívül szinte minden tanár bekapcsolódik az órán kívül folyó nevelő munkába.”⁵⁹

58 HERMANN, 1965. 414.

59 HERMANN, 1961. 194.

Jól sikerült az intézeti és a diákotthoni nevelőmunka összehangolása. A mozgalmi célkitűzések szerint előtérbe került a világnézeti és közösségi nevelés, valamint a tanulmányi munka. Szervezetileg 12 fős alapközösségekre épült a diákotthon élete; a kis közösségek vezetői alkotják a diákönkormányzatot, mely a közösségi életet irányítja.

1964. április 4-én a diákotthon elnyerte a Lövei Klára Kollégium nevet és a szocialista kollégium megtisztelő címet. Társadalmi igényként pedig már szinte kezdettől fogva jelentkezett az intézet továbbfejlesztése, a hallgatói létszám növelése. Ezt azonban akadályozta a kollégiumi épületek elavultsága és csekély befogadó képessége. Ezért már 1965-ben elkezdődtek a 300 személyt befogadó modern kollégiumi épület tervezési munkálatai. Sokáig kellett azonban még 9—17 fős szobákban zsúfolódnia, míg a hallgatók beköltözhetek a korszerű kollégiumi épületbe. Megjegyezzük azonban, hogy a növendékek a puritán körülmények között is színes, tartalmas közösségi életet éltek. A kollégiumi csoportvezetők és a szobaközösségek részére 1974-ben elkészült útmutató alkalmazása megkönnyítette a tanulmányi munka és a közösségi élet továbbfejlesztését.

Még be sem fejeződött az új kollégium építése, mikor a KISZ társadalmi munkával segítette a mielőbbi birtokba vételt. 1976. március 24-én Dr. Polinszky Károly oktatási miniszter adta át az ifjúságnak a minden igényt kielégítő, nyolcszintes új épületet, melyben a szociális feltételek a régi kollégiumhoz viszonyítva összehasonlíthatatlanul kedvezőbbnek bizonyultak a nevelési feladatok ellátásához. A miniszter avató beszédében hangsúlyozta: „A kollégium felépülte azt is jelenti, hogy a kecskeméti óvónőképző megkétszerezheti a hallgatói létszámot, hiszen a régi kollégiumi épületek — átalakítással — oktatási célt fognak szolgálni... Így a hat megyét szolgáló Kecskeméti Óvónőképző Intézet az ország legnagyobb óvónőképzőjévé emelkedett.”⁶⁰ — Ezzel az új létesítménnyel elkezdődött az a fejlesztés, mely lehetővé tette, hogy a nappali tagozatos hallgatók létszáma az ötödik ötéves terv időszakában megkétszereződjék. A közösségi élet irányítását nevelői részről Dr. Krajcsovszki József intézeti és egyben kollégiumi igazgató, valamint Farkas Ferencné kollégiumi vezető tanár — hallgatói részről pedig a Kollégiumi Bizottság végzi. Így alakult ki a háromfős szobáknak megfelelő új házirend. A KISZ csakhamar feladatul tűzte ki a tanulmányi színvonal emelését és meghirdette a „kiváló alapközösség” címért folyó versenyt. A Kollégiumi Bizottság minden évben nagy gondot fordít az első évfolyam hallgatóinak fogadására és segíti az új növendékek gyors boilleszkedését a közösségi életbe. A hallgatók igényének megfelelően a poli-

60 KÖI évkönyve 1973—76. 16.

तिकai, szakmai jellegű programok mellett a kollégiumban művelődésre, szórakozásra is van lehetőség. Eredményesen működik a néptánc-szakkör, a zenekedvelők klubja és a kollégiumi stúdió rendszeresen sugározza műsorát. Az intézeti kollégium szociális és nevelési funkcióját egyaránt betölti.

Az új kollégium átadása és a levelező hallgatók létszámának fokozatos emelkedése a fő tényezői az intézet fejlődésének. Ezt a sajátos folyamatot a számadatok tükrében mutatja be a 2. táblázat.

2. táblázat

*A nappali, levelező és esti tagozat hallgatóinak
létszámalakulása 1959-től 1979-ig*

Tanév	Nappali tagozat			Levelező tagozat			Esti tagozat			A három tagozat együtt
	I. évf.	II. évf.	Össz.	I. évf.	II. évf.	Össz.	I. évf.	II. évf.	Össz.	
1959—60.	86	—	86	—	—	—	—	—	—	86
1960—61.	91	84	175	52	—	52	—	—	—	227
1961—62.	89	90	179	73	51	124	—	—	—	303
1962—63.	101	87	188	84	50	134	—	—	—	322
1963—64.	94	98	192	123	75	198	—	—	—	390
1964—65.	99	92	191	109	92	201	—	—	—	392
1965—66.	85	93	178	81	87	168	—	—	—	346
1966—67.	105	85	190	10	66	76	—	—	—	266
1967—68.	103	100	203	150	12	162	—	—	—	365
1968—69.	112	92	204	137	70	207	—	—	—	401
1969—70.	116	108	224	190	97	287	—	—	—	511
1970—71.	119	108	227	139	125	264	—	—	—	491
1971—72.	118	109	227	196	149	345	—	—	—	572
1972—73.	120	104	224	232	187	419	—	—	—	643
1973—74.	125	101	226	280	225	505	—	—	—	731
1974—75.	119	110	229	229	267	496	—	—	—	725
1975—76.	134	102	236	372	249	621	—	—	—	857
1976—77.	175	117	292	540	388	928	68	54	122	1342
1977—78.	193	120	313	340	574	914	42	69	111	1338
1978—79.	190	153	343	293	370	663	—	41	41	1047

A hallgatói létszám gyarapodásával lépést kellett tartania az egész intézet fejlődésének.

A könyvtár a képző oktatási és nevelési funkciót betöltő szervezeti egysége, információs központja. A hallgatók önálló irodalomkutatásra nevelésével és a szépirodalmi ízlés fejlesztésével látja el sajátos pedagógiai funkcióját. Az intézet megalakulását követően több középfokú képző könyvtári állagát kellett egyesíteni és így kialakítani az alapvetően pedagógiai jellegű szakkönyvtárat. Az egyesítés, feldolgozás és kiegészítés után az 1963—64. tanévben a könyvtár állománya még mindössze 12 140 könyv és 709 folyóirat;

1979-ben az állomány már 34 173 kötetre gyarapodott. 1965-ben elkészült a teljes szakkatalógus, a betűrendes, a sorozat és a dokumentációk katalógusa.⁶¹ Ezzel az olvasószolgálat segíti a hallgatók önálló irodalomgyűjtési munkáját, az állományban való eligazodást. A könyvtárosok az első évfolyam hallgatóit már a tanév elején megismertetik a könyvtárhasználat és a tudományos kutatómunka alapjaival. Az állomány az olvasószolgálat során válik élővé. Az oktató munka segítését a könyvtár a szakcsoportoktól kibocsátott kötelező és ajánlott irodalom jegyzékeinek felhasználásával végzi. Az olvasó- és állományforgalom fejlődését mutatja az alábbi néhány adat. (3. táblázat).

3. táblázat

Év	Beiratkozott olvasó			A kölcsönzők száma	Kölcsönvett dokumentumok
	hallgatók	oktatók és egyéb dolgozók	külső olvasók		
1963.	304	77	25	1 377	2 850
1978.	597	150	290	11 920	29 600

Az olvasók számának növekedése egyrészt a hallgatói létszám emelkedéséből, másrészt a külső kölcsönzők számának gyarapodásából adódik.

Az 1959-ben a főépületben kialakított könyvtári helyiségek az intézet fejlődésével szűknek bizonyultak. 1974. szeptemberében a Könyvtártudományi Módszertani Központ könyvtárépítészeti mérnöki programja szerint átalakított épületbe költözött a könyvtár. A két olvasóterem 1600 kötetes kézikönyvtára hatékony segítséget nyújt az önálló kutatáshoz. A modern folyóiratolvasóban pedig szívesen töltik szabad idejüket tanárok és hallgatók egyaránt. 1973 őszétől Szakirodalmi és könyvtári ismeretek címmel könyvtári szakkör működik. A részt vevő hallgatók többsége négy félévi stúdium után sikeresen tette le alapfokú könyvtárosi vizsgáját.

A könyvtár tájékoztató munkája sokrétű. Az intézetben folyó tudományos kutatómunkát úgy segíti a könyvtár, hogy a témafigyelő szolgálaton keresztül az újonnan megjelenő szakirodalomról rendszeresen tájékoztatja a kutatókat. Nyári egyetemi témákhoz, tudományos munkákhoz és diákköri kutatásokhoz több alkalommal bibliográfia készült. A Könyvtári Bizottság tematikus kiállításai eredményesen szolgálják a hallgatók ismereteinek bővítését. Ezek közül kiemelkedett a „Mai költők, mai gyerekeknek” című kiállítás, mely bemutatta a legjobb óvodai verseskönyveket, vagy a „Készítem a szakdolgozatomat” című kiállítás, mely a különféle szakirodalmi bib-

61 KÖI évkönyve 1965—67. 20.

liográfiai bemutatásával segítséget adott a szakdolgozati irodalomkutatáshoz. Az olvasóteremben gyakoriak a képzőművészeti tárlatok és az író—olvasó találkozók is; így segíti a könyvtár a közművelődési munkát. Több alkalommal került sor gyermekrajz- és plakátkiállításra. A könyvtár vendégeként ismerhették meg a hallgatók Mocsár Gábor, Vargha Balázs, Weöres Sándor, Buda Ferenc, Petrolay Margit és Horgas Béla írókat.

Mindjárt az első tanév befejezése után szükséges volt számba venni az intézet munkájának eredményét. Ezért a minisztérium Dr. Hermann Alice főelőadó vezetésével 1960. novemberében több napos vizsgálatot végzett az intézetben. A látogatók ellenőrizték a szervezeti, személyi és tárgyi feltételek biztosítását, valamint az oktató-nevelő munka színvonalát. A bizottság megállapította, hogy az intézet helyes módszerekkel és eszközökkel törekszik a működési szabályzat és a tanterv által előírt feladatok megvalósítására.

A vizsgálatról készített összefoglaló beszámoló szerint:

„A jelentésekben egyöntetűen visszatért, hogy a hallgatók mennyire szeretik hivatásukat. Az óvónőképítés célkitűzéseinek egy lényeges célját elérte. Van olyan hallgató is, aki kijelentette, hogy falusi óvodában szeretne elhelyezkedni. Pedig vitás volt, hogy akik a gimnáziumokból jöttek, megszeretik-e az óvónői pályát. Középfokon nem volt ilyen tudatos szeretete a hivatásnak.”⁶²

1962 szeptemberében a tanévnyitó ünnepélyen Sebő Gyula, az intézet új igazgatója a tanárok és a növendékek nevében köszönetet mondott a nyugalomba vonuló Burchard Erzsébet igazgatónőnek az intézet létrehozásában kifejtett eredményes tevékenységéért, kiváló nevelő munkájáért. Burchard Erzsébet igazgatónőnek, az intézet első vezetőjének elévülhetetlen érdemei vannak a felsőfokú képzés rendszerének kialakításában. Méltán kapta meg eredményes pedagógiai munkásságáért a Munka Vörös Zászló Érdemrendje kitüntetését a Népköztársaság Elnöki Tanácsától. Egész életét a munka töltötte be: példát mutatott a tanárok és hallgatók számára egyaránt a hivatásszeretetre, a kötelelességteljesítésre.

Sebő Gyula igazgató 1962-től állt az intézet élén. Mindjárt az első tanévnyitó értekezleten kifejtette a képzés továbbfejlesztésének programját: magasabb szintre kell emelni az oktatás tartalmát és módszereit, szorosabb egységbe kell vonni az oktató-nevelő és a tudományos munkát.

1967 októberében Kecskeméten került megrendezésre a három óvónőképző intézet tudományos ülészaka. A tanácskozást Miklósvári Sándor minisztériumi osztályvezető nyitotta meg, és méltatta a szovjet nevelés-

62 KÓI irattára, 1011/1960.

tudomány fél évszázados eredményeit. Az előadások az óvónőképzés és az óvodapedagógia témaköréből hangzottak el. „A magyar óvodapedagógia fejlődése 1828-tól napjainkig” című kiállításon az intézet bemutatta az óvodapedagógiai múzeum anyagát.

Az intézet vezetésében újabb változás 1971 márciusában állt be. Sebő Gyula igazgató ugyanis, megrendült egészségi állapotára hivatkozva felmentését kérte; utóda Krajcssovszki József intézeti docens lett. Miklósvári Sándor minisztériumi osztályvezető intézeti tanácsülésen mondott köszönetet Sebő Gyula igazgatónak az óvónőképzés érdekében végzett lelkiismeretes, eredményes munkájáért. Az új igazgató, Krajcssovszki József székfoglaló beszédében — megköszönve a bizalmat, kiemelte, hogy legfőbb mércének a munkát tekinti, majd hozzátette: „Feladataink között a célratoró, korszerű pedagógusképzést tartom legfontosabbnak. Emellett az óvodapedagógia művelése sem elhanyagolható. Szeretnék támogatni minden olyan törekvést, amely egy-egy pedagógiai kérdés gondozását, művelését jelenti.”⁶³

Az 1972-es oktatáspolitikai párthatározat és a nyomában megjelent minisztériumi rendelkezések, az új tanterv, tankönyvek alapján további gyors fejlődés mutatkozott az oktató-nevelő munkában. A képzés rendszerébe új tantárgyak kerültek be (közoktatás-politika, vezetélméleti ismeretek, matematika, oktatástechnológia), korszerűbbé váltak az oktatás módszerei, eszközei.

Az intézetben kezdettől fogva önálló szakszervezeti bizottság működött; hosszú évekig irányította a bizottság munkáját Dudás Benjáminné intézeti tanár, szb-titkár. A szakszervezet tevékenysége a dolgozók anyagi érdekvédelme mellett kiterjedt az intézet tartalmi életére is; közös kulturálódási lehetőségekkel segíti a jó munkahelyi légkör fejlesztését. A szakszervezeti klub szakmai előadások, viták és közös szórakozások színhelye.

A fejlődés sajátos jellemzője a nemzetközi kapcsolatok kialakulása. A hallei (NDK) óvónőképző vezetői, Franz Rudolph igazgató és Herbert Grömmer párttitkár 1963 szeptemberében meglátogatta az intézetet. Ez a találkozás alapozó jellegű a képző nemzetközi kapcsolatainak kiépítésében. A tapasztalatcsere végén ugyanis több évre szóló együttműködési szerződést kötött a két intézet. A nemzetközi kapcsolatok a további években kiszélesedtek a Stara Zagora-i (Bulgária) és a Novi Sad-i (Jugoszlávia) intézettel.

Az oktató munka

Az 1959. szeptemberi tanévnyitás után az oktató testület számára az volt a legfőbb kérdés: milyen nevelési, didaktikai és metodikai eljárásokkal lehet a rendelkezésre álló, viszonylag rövid négy félév alatt fejlett világnézetű, szakmailag jól képzett és magas általános műveltséggel rendelkező óvónőket képezni. Ugyanez a szempont a hallgatók oldaláról tekintve: milyen eljárásokat kell alkalmazni az óvónői munkához szükséges tudományos ismeretek elsajátítása, a megfelelő jártasságok és készségek megszerzése céljából. A képzés eredményessége szempontjából számolni kellett azzal a ténnyel, hogy az intézetbe a középiskolát végzettek közül nem a legjobb tanulmányi eredményt elért jelöltek jelentkeznek felvételre. Bár a hallgatók többsége közepes és jó rendű érettségi bizonyítvánnyal érkezett az intézetbe, már a felvételi vizsgákon megmutatkozott pedagógiai gondolkodási képességük fejlettsége, mely a későbbiek során szakműveltségük megszerzését könnyítette meg.

Az oktatókban csakhamar tudatosodott, hogy a magas színvonalú tanulmányi anyagot a hallgatók csak úgy tudják a rövid négy félév alatt megfelelően elsajátítani, ha az ismeretszerzésben mindvégig alkotó aktivitással, öntevékenyen vesznek részt. Az intézetben töltött két év személyiségalkotó szerepe csak a hallgatók állandó tevékenységében érvényesülhet igazán. A tanulmányi munkában megszerzett jó tulajdonságok visszahatnak a személyiség további fejlődésére, és újabb kiváló, társadalmilag is hasznos képességek alapját vethetik meg. Így az egész képzési rendszer a hivatásra előkészítést szolgálhatja, vagyis minden szaktárgy részt vehet a jövő pedagógusmunkára való nevelésben.

A képzés jellege a tananyag tartalma, az oktatás módszerei és szervezeti formái tekintetében főiskolai szintű. Az előadások, szemináriumok és a félévi vizsgák rendszere mellett a készségtárgyak oktatásában és a pedagógiai gyakorlatban a kis csoportok munkája jelentősen fokozza a képzés hatékonyságát. A pedagógusképzés fokozott hivatástudatot és felkészültséget igényel. A hivatásszeretet jelenti a foglalkozáshoz való érzelmi, szubjektív viszonyulást; a felkészültség pedig azt jelzi, hogy a pedagógus valóban szakértője munkájának. Az oktató személyisége, eszmei — világnézeti arculata, szakmai felkészültsége az óvónőképzésnek is alapvető feltétele.

A tanárok többsége azonban középiskolából került az intézethez és így új feladatot jelentett részükre az előadások, szemináriumok és a gyakorlatvezetés módszereinek elsajátítása. Tanulmányozták a felsőoktatási szakirodalmat, hospitáltak egymás óráin, és ellátogattak a testvérfőiskolákra

az azonos szakos oktatók munkájának tanulmányozására. „Az objektív feltételek vonatkozásában az eredményes tanulás érdekében legfontosabbnak tartjuk az intézet és a kollégium anyagi ellátottságát, az oktatási folyamat magas fokú szervezettségét, a tanuláshoz szükséges szabad idő és nyugodt körülmények biztosítását, valamint a kedvező hallgatói létszámviszonyokat. A szubjektív feltételek között legfontosabb az oktatótestület felkészültsége és pedagógiai szemléletmódja az aktivitásra nevelés tekintetében, úgyszintén a hallgatók munkaerőkérdésének kérdése.”⁶⁴

Az intézetben a marxizmus-leninizmus oktatása olyan magas szintű ideológiai képzést biztosít a hallgatók számára, mely megalapozza tudományos világnézetük kialakulását, és hivatásuk gyakorlásához, valamint közéleti tevékenységükhöz is ideológiai orientációt nyújt. A felsőfokú óvónőképzés koncepciójában helyesen érvényesült az a felismerés, hogy a nevelés, oktatás és képzés eredményességét a pszichológiai tudatosság növeli. Így került be a képzés rendszerébe a pszichológia három alapvető diszciplinája: az általános lélektan nyújtja a pszichológiai alapszemléletet és a fogalmi rendszert; a fejlődéslélektan már hozzásegít az emberközelséghez, főleg pedig a 3—6 éves gyermekek pszichikai megismeréséhez; a pedagógiai pszichológia pedig alapvető ismereteket biztosít a nevelési folyamat feltárásához. A pszichológia oktatása gyakorlati-pedagógiai irányultságú: célja a pszichológiai ismereteknek az óvodai gyakorlatban való felismerése és alkalmazása. A neveléstudományi oktatás a pedagógiai szemléletmód kialakítása mellett szintén gyakorlati célokat szolgáló stúdium. A nevelélmélet, neveléstörténetet és a szakmódszertanok oktatásakor a magyar és az egyetemes óvodapedagógia különböző irányzatainak ismertetése alkalmával sok szó esett a játék- és szemléltetőeszközök készítéséről, módszertani felhasználásáról; mindehhez demonstrációként az intézetünkben kialakított pedagógiai múzeum anyagát használták fel a tanárok.

A felsőfokú óvónőképzés tartalmi munkáját az 1959. évi tanterv és a programok határozták meg. A húsz év alatt az oktató munka folyamatos korszerűsítése érdekében gyakran változtak az alapidokumentumok. 1964. őszétől az új tanterv, programok és tankönyvek bevezetése további alapot biztosított az új típusú óvónőképzők munkájának tartalmi és szervezeti továbbfejlesztéséhez. A korszerűsítés szelektálta a tananyagot, és csökkentette az óraszámot. Így több idő, lehetőség jutott a hallgatók öntevékeny ismeretszerzésére, az ismeretanyagban való elmélyülésre. Az óraszámok alakulása az 1959-es és az 1964-es óratervek összehasonlításában a következő (4. táblázat):

4. táblázat

Óraszám	Félévek			
	I.	II.	III.	IV.
Az 1959-es óraterv szerint	34	33	32	27
az 1964-es óraterv szerint	32	32	28	23

A negyedik félév heti 23 órája lehetővé tette — és ezt a tanterv elő is írta —, hogy a hallgatók részére a záródolgozat elkészítéséhez s az állami vizsgára való alapos felkészüléshez heti egy napot órarendileg tegyen szabadná az intézet a hallgatók számára.

A korszerűsítési munkálatok eredményeképpen az 1964. évi tanterv lényegében a négy féléves képzés reális lehetőségeihez szabta a minőségi és mennyiségi követelményeket. Elmaradt a népművelési ismeretek című tantárgy mint az óvónőképzésnek csak járulékos tényezője; belépett viszont az anatómia-fiziológia a pszichológiai ismeretek megalapozására. Az 1959. évi tanterv a négy félévi tanulmányidőre 21 vizsgát (kollokviumot és szigorlatot) írt elő; az 1964. évi tanterv a vizsgák számát 10-re csökkentette. A tantárgyak többsége félévenként gyakorlati jeggyel zárult.

Az 1964. évi korszerűsítés alap gondolata: a képzés folyamatában fel szabadított időt a nevelőmunka intenzitásának növelésére kell fordítani, kifejlesztve a hallgatók öntevékenységet és önállóságát az ismeretek elsajátításában. — Az 1968—69. tanévben a minisztérium új útmutatót és óratervet adott ki, mely — anélkül, hogy a hallgatók régi tantervi túlterhelését visszaállította volna —, rendezte az 1964. évi tantervben túlzottan lecsökkentett vizsgaszámokat. A további évek során 1970-ben, 1973-ban és 1976-ban léptek érvénybe újabb tantervek.

Ezek a dokumentumok fokozták és finomították az 1964. évi tanterv korszerűsítési törekvéseit. Az új tantervek életbe lépésével kapcsolatban a legjelentősebb változás az 1973—74. tanévben következett be a vezetés-elméleti ismeretek és az oktatástechnológia tantárgy bevezetésével. A fejlődés követelményeként a minisztérium 1978 őszén külön tantervet adott ki a levelező oktatáshoz az óvónői szakközépiskolát végzettek számára. — Az új tantervek bevezetése az intézet életében minden esetben jelentős pedagógiai pezsgést idézett elő. Az oktatótestület számos fórumon vitatta meg a végrehajtás feladatait, módszereit.

A képző eredményes munkájának alapját mindvégig az elmélet és gyakorlat egysége képezte. Ez azzal magyarázható, hogy jól működött az önszabályozás rendszere: az elméleti tételek évrényesülését az oktatók folyamatosan figyelemmel kísérték — a gyakorlat pedig rendszeres vissza-

jelzéseivel szabályozta az elméletet. Az óvodai gyakorlati képzésnek az a feladata, hogy a növendékek a négy félév alatt az elméleti ismeretek szerzése mellett hivatásuk végzéséhez elsajátítsák a szükséges jártasságokat és készségeket, fejlesszék pedagógiai képességeiket. Az 1959-ben kiadott útmutató szerint a növendékek az első félévben heti 3 óra közös hospitálást végeztek a gyakorló óvoda különböző csoportjaiban. A látogatások célja az óvoda életének szervezeti és tartalmi megismerése. A második félévben a hallgatók már önállóan vezettek alkotójátékot, mindennapos testnevelést és foglalkozást is a gyakorló óvodában. A harmadik félévben két foglalkozást vezettek, majd a félévet követően 6 hetes területi szakmai gyakorlaton vettek részt a kijelölt tanácsi óvodákban. A negyedik félévben a gyakorlatvezető tanárok és óvónők előkészítő segítségével már minden foglalkozási tárgyat gyakoroltak a hallgatók. A foglalkozásokat minden esetben több napos hospitálás előzte meg.

Új pedagógiai gyakorlati programterv lépett életbe 1964-ben. Eszerint az első félév közös hospitálása helyébe az egyéni óvodalátogatás lépett. A másodéves hallgatók patronálták az elsőéveseket. 1967-től a demonstrációs terem felhasználásával bevezették a hallgatók részére a metodikai gyakorlatokat. Így lehetővé vált, hogy növendékeink megismerkedjenek mindhárom óvodai korcsoport, sőt a részben osztott és osztatlan óvoda munkájával is. A gyakorlati képzés programja, az Útmutató az óvónőképző intézetek óvodai gyakorlatához, az 1970—71. tanévben került bevezetésre. Ez a dokumentum meghatározza az egyes szemeszterekben elérendő követelményrendszert, elkülöníti a képzésben részt vevő nevelők feladatait, és nagyobb lehetőséget biztosít a differenciált képzésre.

A gyakorlati képzés irányításának igazgatóhelyettesi szintre emelésével lehetővé vált az intézet kétéves képzési tervének kidolgozása, az óvodai nevelés programja követelményeinek a gyakorlati képzés anyagával való összehangolása. A hallgatók az első félévben az óvodai gyakorlaton a közös látogatások alkalmával megismerkedtek a bölcsődei, óvodai és az iskolai alsó tagozati nevelői munka alapvető szervezeti és tartalmi feladataival; egyéni hospitálásaik során pedig megismerték azt az óvodai csoportot, ahol a második félévtől gyakorlatukat végzik. Az 1971—72. tanévtől a negyedik féléves hallgatók zárófoglalkozással fejezik be az óvodai gyakorlatot.

A hallgatók létszámának növelésével évfolyamonként 16-ra emelkedett a gyakorlati képzési csoportok száma. A gyakorló óvoda mindössze nyolccsoportos, így a hallgatók fele tanácsi óvodákban végez pedagógiai gyakorlatot. A képzés korszerűsítésére létesítette az intézet a zártláncú TV-hálózatot. A demonstrációs terem és három óvodai csoportszobát tévéadásokra

tették alkalmassá. A ZTV-lánc és a képmagnófelvételek lehetővé tették a telehospitálást, a metodikai gyakorlatok, bemutató foglalkozások, pszichológiai vizsgálatok anyagának rögzítését és a hallgatók széles tömegeihez való eljuttatását. Az óvodai ének-zene foglalkozásokról a Magyar Rádió és a Kodály-intézet számára is készültek felvételek. Az óvodai gyakorlatok irányítását már hosszú évek óta dr. W. Mikó Magdolna igazgató-helyettes eredményesen végzi.

A hallgatók folyamatos tanulásának biztosítására az oktatótestület nagy gondot fordít, mert a terjedelmes tananyagot négy félév alatt a növendékek csak így tudják elsajátítani. A folyamatos visszacsatolás szóban, vagy többnyire inkább ellenőrző írásbeli dolgozatokkal történik. Az 1973—74. tanévben a minisztériumtól az intézet megkapta a MAGISTER visszacsatoló berendezést. Ezzel a programozott oktatási kísérletek konkretizálódtak. Az oktatástechnikai eszközök használatát a tanárok és óvónők tanfolyamokon sajátították el. — Itt jegyezzük meg, hogy az óvónőképés sem nélkülözheti a korszerű oktatási technológiát. A nevelőtestület azonban mindvégig alapvetőnek tartja az óvónői hivatástudat és gyermekszeretet elmélyítését, valamint a kisgyermek lelkivilágába való beleélés képességének fejlesztését az óvodai játék, munka, oktatás, az iskola-előkészítés folyamataiban.

A növendékek fejlődéséhez jelentős mértékben hozzájárulnak az oktatás főiskolai módszerei, amelyek rákésztetik a hallgatókat az önálló tanulásra, a szakirodalom, a könyvtár használatára, a legkiválóbbakat az önálló kutatásra, vizsgálódásra is. Az óvónőjelöltek többsége már a harmadik félév lezárását követő egyhónapos gyakorlaton is nagy biztonsággal mozog a gyerekek között. Munkájukat a tudatosság, a gyakorlat elméleti alátámasztása segíti.

Az első államvizsgák tételes jellegűek voltak és főleg a pedagógia, pszichológia és a módszertanok tanulmányi anyagára terjedtek ki. 1966-ban a kísérleti jellegű államvizsgán a jelölteknek a szakdolgozatukat kellett megvédeniük, ez a tételes államvizsgánál jóval nehezebb feladatnak bizonyult. A kísérlet tapasztalatai azt mutatták, hogy a kétévi stúdium a hallgatók egy részénél nem elegendő ahhoz, hogy a záródolgozat készítésekor a téma szakirodalmát elmélyülten tanulmányozza, megfigyeléseket, kísérleteket, végezzen és az államvizsgáztató bizottság előtt véleményük, állásfoglalásuk helyességét meg tudják védeni. Így az intézet 1967-ben ismét visszatért a tételes államvizsga rendszerére. A célravezető vizsgáztatási módszerek terjesztésére az Intézeti Tanács és az egyes szakcsoportok rendszeresen összegyűjtötték, elemezték és megvitatták a kollokviumok, szigorlatok és államvizsgák tapasztalatait.

A jó tanulást — mint követelményt — a nevelőtestület nem önmagában állította a hallgatók elé; az intézeti életben a növendékeknek fel kellett készülniük azokra a követelményekre is, amelyeket a közéletben, a mozgalmi munkában és a kulturális életben támaszt velük szemben a társadalom. A tanulmányi eredményről a húsz év alatt kiadott diplomák minősítése az alábbiak szerint nyújt tájékoztatást (5. táblázat).

5. táblázat

*A nappali tagozaton oklevelet szerzett hallgatók
létszáma és a diplomák minősége*

Tanév	Kitüntetéses és kitűnő	Jeles	Jó	Közepes	Elégséges	Összesen végzett
1960—61.	8	9	26	27	11	81
1961—62.	3	4	24	33	25	89
1962—63.	8	6	28	32	13	87
1963—64.	6	7	35	41	4	93
1964—65.	2	7	29	40	11	89
1965—66.	3	6	26	45	8	89
1966—67.	4	5	14	23	5	60
1967—68.	6	7	50	45	6	114
1968—69.	12	3	37	36	2	90
1969—70.	4	15	56	33	1	109
1970—71.	4	16	57	27	—	104
1971—72.	2	8	51	35	8	104
1972—73.	4	12	44	40	4	104
1973—74.	4	10	63	24	1	102
1974—75.	—	9	62	37	2	110
1975—76.	—	3	51	46	1	101
1976—77.	2	7	53	55	1	118
1977—78.	1	15	58	44	1	119
1978—79.	—	6	59	85	2	152

A kiadott oklevelek többsége jó és közepes rendű; ez az eredmény a növendékek helyes pályaválasztásának és a színvonalas oktató-nevelőmunkának tulajdonítható.

Az óvónők területi továbbképzésének munkáját már 1960 szeptemberétől végzi az intézet. Ekkor a fővárosi óvodai felügyelők látogatták meg a képzőt és az intézet vezetőségével megbeszéltek a rendszeres szakmai továbbképzés programját. Rövidesen kialakult hasonló jellegű kapcsolat az egész beiskolázási terület művelődésügyi osztályaival. Ebben a munkában az egész tanári testület részt vett, de kezdetben csak egyéni kezdeményezésre, egyéni kapcsolatok alapján. A tartalmi és szervezeti koordináció

szükségessé vált. A területi továbbképzés ügyeit 1967-től Horváth Béla intézeti vezető tanár irányítja. 1969. októberében a megyék óvodai felügyelőivel megállapodás jött létre a továbbképzés rendszerére. Így bontakozott ki aztán az a bonyolult továbbképzési struktúra, mely évről évre új tartalmi munkát és szervezeti megoldásokat igényelt az intézettől. Az óvónők területi továbbképzésének főbb témái: az óvodai nevelés célja és feladata; a környező valóság megismerésének folyamata; az óvodai anyanyelvi nevelés; az óvodai oktatás korszerű vonásai; a felügyelet irányító és ellenőrző munkája; nevelési és oktatási eredményvizsgálatok az óvodában.

Az intézet a TIT megyei szervezetével közösen rendezte meg 1972-ben az Óvónők Nyári Akadémiáját. A következő években az óvodai ének-zenei nevelés, a testi nevelés, az irodalmi és anyanyelvi nevelés, az óvoda iskola-előkészítő funkciója, a természeti és társadalmi valóság óvodai megismeretése, az ábrázolás és kézimunka, valamint az óvodai közösségi nevelés témái szerepeltek az Óvodapedagógiai Nyári Egyetem programjában. Ennek a továbbképzési formának tartalmi, metodikai és szervezési színvonalra országos elismerést nyert. Az előadók az aktuális téma, illetve szakterület országos tekintélyű képviselői és az intézet oktatói közül kerültek ki; külföldi szakemberek is tartottak előadásokat.

Az intézet oktatóinak tankönyvíró és publikációs tevékenységét nehéz lenne felsorolni. Részt vettek a tanárok az óvónőképző intézeti tankönyvek megírásában és Az óvodai nevelés programja című kézikönyv kidolgozásában is. A felsőfokú óvónőképző intézetek tanárai viszonylag hamar felismerték, hogy oktató-nevelő munkájuk magasabb szintre emeléséhez tudományos kutató tevékenységet kell kifejteniök. A kutatómunka első eredményeit 1963-ban a minisztérium útmutatásai szerint a Magyarországi Óvónőképző Intézetek Tudományos Közleményei című kiadványban publikálták. A kötetek a kecskeméti, soproni és a szarvasi intézet közös szerkesztésében jelentek meg.

Az első intézeti napok megrendezésére 1964. májusában került sor, amikor már be lehetett számolni a tanárok tudományos kutatómunkájának eredményeiről. Az óvodai oktató-nevelő munka tudatosságának és aktivitásának vizsgálatáról Dudás Benjámin, az óvodai ábrázolás időszerű kérdéseiről dr. Bakkay Tiborné, a környezetismereti foglalkozások iskola-előkészítő szerepéről Babodi Béláné, az irodalom szeretetére nevelés alapozásáról Dudás Benjáminné, a mennyiség-, tér-, formaismereti foglalkozások tartalmi és metodikai kérdéseiről Ecsédi András tartott előadást. Az intézeti napokon részt vettek a szarvasi és a soproni testvérintézetek tanárai és óvónői, valamint a megyék óvodai felügyelői. A kétnapos program

idején a résztvevők megtekintették a hallgatók és óvodás gyermekek rajzaiból, kézimunkáiból összeállított kiállítást is.

1978-ban Kecskemét adott helyet az óvónőképző intézetek III. Tudományos ülésének — mely egybeesett a „150 éves a magyar óvoda” emlék-üléssel. Az ünnepi beszédet dr. Polinszky Károly oktatási miniszter mondta, hangsúlyozva a felsőfokú óvónőképzés oktatáspolitikai jelentőségét: „Pedagógusképzési rendszerünkben az óvónőképzés olyan hagyományok folytatója, mint az 1837. évben Európában elsőként létrehozott „kisdéd-óvókat” képző intézet, amely az egyetemes óvodatörténetnek is kiemelkedő eseménye volt. A fejlődésnek ezt a vonulatát folytatta az 1958-ban hozott döntés, melynek értelmében az óvónőképzést — napjaink európai átlagát megelőzve — felsőfokra emeltük. Meggyőződésünk, hogy óvodáink a közoktatásból rájuk háruló feladataikat csak akkor tudják eredményesen betölteni, ha az ott működő pedagógusok megfelelő általános műveltségre építve szerzik szakmai-pedagógiai ismereteiket. Ennek alapvető szervezeti kerete a felsőfokú óvónőképzés.”⁶⁵

A kutatómunka magasabb szintet akkor ért el, amikor a Tudományos Bizottság — az intézet életében először — az 1965—66. tanévben elkészítette az ötéves kutatási tervet. Így sikerült elérni, hogy a szerteágazó tudományos munkát koordinálja és beillesse az országos pedagógiai kutatás rendszerébe. Fő kutatási témakörök: a szocialista óvónő személyiségrajza; a modern oktatási eszközök felhasználása az óvónőképzésben; az óvodás korú gyermekek neveléslélektani vizsgálata. A hetvenes évek második felében az intézeti kutatómunka lényegében a Magyar Tudományos Akadémia által gondozott, a köznevelés fejlesztését szolgáló 6. országos kutatási főirány témáihoz kapcsolódott.

Az intézet oktatóinak publikációi főleg a Magyar Óvónőképző Intézetek Tudományos Közleményeiben, a Felsőoktatási Szemlében, a Pedagógiai Szemlében és az Óvodai Nevelésben jelentek meg. Jó néhányan írtak óvónőképző szakközépiskolai tankönyvet. A tanárok tudományos kutatói tevékenységével több szempontból kapcsolatos a hallgatók érdeklődése a tudományos munka iránt. Legfőbb érintkezési területek ilyen tekintetben a speciális kollégiumok és a tudományos diákkörök. Az országos tudományos diákköri konferenciákon az intézet hallgatói pályamunkájukkal jelentős eredményeket értek el.

Megállapíthatjuk, hogy az elmúlt 20 év alatt végzett tudományos kutatómunka alapvetően összefüggött az intézet képzési, nevelési feladataival,

65 Óvónőképző intézetek III. tudományos ülészaka. Az Oktatási Minisztérium kiadványa, 1978. (sokszorosítás), 15.

az óvónőképzés színvonalának emelését és az óvodapedagógia fejlesztését szolgálta.

Az intézetben évek óta folyt szerb-horvát nemzetiségi óvónőképzés. 1976-tól a szerb és horvát nyelv és irodalom, valamint a szerb-horvát óvodai foglalkozások módszertani alapjainak oktatását főállású tanár, Ubavity Radován adjunktus végzi. A III. féléves hallgatók a hatékony nyelvtanulás segítésére hat hetet töltenek a Novi Sad-i Pedagógiai Akadémián. 1977-től elkezdődött a nemzetiségi levelező oktatás is.

A nevelő munka

Az intézeti nevelő munkát mindvégig az a felfogás és gyakorlat jellemezte, hogy az oktatóknak nemcsak a hallgatók szakmai fejlődését kell segíteniök, hanem hozzá kell járulniok a növendékek személyiségének kibontakozásához, hogy a fiatal óvónők sokoldalúan fejlett szocialista értelmiségi dolgozókká váljanak. Az ilyen légkörben az értékek meghatározója a tanulmányokban való előrehaladás mellett a szocialista humanista magatartás és a közösségért végzett munka. Az intézet oktatói kara fokozatosan mindennapi munkájának részévé tette a nevelést.

Ez a pedagógiai munka a hallgatók közösségi-közéleti tevékenységének, önkormányzó képességének kibontakoztatására törekedett. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a növendékek politikai-erkölcsi-világnézeti nevelése csak akkor valósítható meg igazán eredményesen, ha sikerül részükre pedagógiailag jól átgondolt tevékenységi rendszer kialakítása. A szocialista demokratizmus érvényesítése ugyanis igényli a fiatalok véleményének megnyilvánulását, döntési hatáskörének kiterjesztését, önálló intézkedést a képzés folyamatának minden fázisában.

A nevelési feladatok összegyűjtését, a tények elemzését és a feltárt eredmények és hiányosságok alapján a további feladatok kijelölését az Intézeti Tanács végezte. Ebben a munkában mindig nagy gondot fordítottak arra, hogy a követelményrendszer optimális, a képzési idő alatt a hallgatók többsége számára elérhető legyen, biztosítsa a növendékek egyenletes fejlődését. A szocialista nevelés legintenzívebb átfogó tényezője a pedagógiai közösség, melyen az intézetben mindvégig a nevelők és hallgatók egységes közösséget értettek. Erre az elvre épül a tanár-diák viszony gyakorlata és a vezetés ennek alapján igyekezett összefogni a nevelési célok elérése érdekében a tanárok és hallgatók munkáját.

Az 1962. évi tanévzáró értekezlet leszögezte: „... minden intézeti tanárnak arra kell törekednie, hogy nagyon jól tájékozott legyen a hallga-

tókat legjobban érdeklő erkölcsi, világnézeti, esztétikai kérdésekben, és ennek alapján segítsenek fokozatosan kialakítani a tantestület eszmei-politikai egységét.”⁶⁶

A tanár-diák kapcsolatok kialakításakor az oktatók többnyire abból a tényből indultak ki, hogy a hallgatók már felnőttek: a jelöltekben a leendő kartársakat, a pedagógust kell látni.

A tanácsadó tanári testület mindvégig jelentős szerepet töltött be az intézet életében. A feladatok, az alkalmazott módszerek és az eredmények gyakran változtak, de sokszor bebizonyosodott, hogy ez a szervezeti forma nélkülözhetetlen a pedagógusképzésben. Az intézet életében főleg 1970 őszén manifesztálódott ez a tény, amikor vizsgálódás folyt a tanácsadó tanári munka területén. A feltárt tapasztalatok összesítése és elemzése alapján hatékony nevelési módszerek váltak közkinccsé.

Az 1968—69. tanévben a tanárok és hallgatók a Művelődésügyi Minisztérium útmutatásai szerint nevelési konferenciákon és szemináriumokon megvitatták az I. Országos Felsőoktatási Nevelési Konferencia anyagát, a felsőfokú intézetek nevelési irányelveit, valamint az MSZMP KB Agit. Prop. Bizottsága 1968. augusztusi állásfoglalása és a KISZ KB 1966. októberében megjelent egyetemi irányelvei alkalmazásának tennivalóit. A vitákon a hallgatók nagy aktivitást fejtettek ki; az elhangzott javaslatok nagy része megvalósításra került.

A pedagógiai munka tervszerűségének és tudatosságának fokozására alakult meg az 1967—68. tanévben a nevelési feladatokat vizsgáló munkaközösség, mely dr. Krajnyák Nándor igazgatóhelyettes irányításával rövidesen Nevelési Bizottsággá alakult. Ez a bizottság az intézet pedagógiai munkájában elvi irányító, koordináló, elemző és javaslattevő funkciót lát el. Az intézet életében felhalmozódott tapasztalatok és az elért eredmények lehetővé és időszerűvé tették a nevelő munka konkrétabb, differenciáltabb és tervszerűbb fejlesztését. Csakhamar sor került az intézeti nevelési program kidolgozására. A program konkrét formában fejlette ki a nevelési feladatokat, figyelembe véve a feltételeket, a hallgatók életkori sajátosságait és neveltségi szintjét, valamint a nevelő munka differenciáltságának és integráltságának érvényesítését.

Az intézeti nevelési program első ízben az 1971—72. tanévben került bevezetésre. Ez a dokumentum hosszú évekig gyakorlati eszközként szolgált ahhoz, hogy a hallgatók a képzési idő végére eljussanak a pedagógusképzés céljában megfogalmazott önképzéshez és magas színvonalú önneveléshez. A program megvalósításához a kétéves képzési időnek meg-

felelően a hallgatók nevelésében érdekelt valamennyi nevelési tényező egyeztetése megtörtént. A tapasztalatok alapján az újabb követelményeknek megfelelően szinte képzési ciklusonként módosult a program. Mikor pedig a tapasztalatok felhalmozódtak és a pedagógusképző intézetek megerősödtek, 1976-ban a minisztérium az átdolgozott programokat utasítás jelleggel kiadta.

A Nevelési Bizottság évről évre megismerteti az első évfolyam hallgatóival az intézet nevelési programját. A KISZ-alapszervezetek taggyűléseken vitatják meg a tannivalókat és a végrehajtás módszereit. A programot a tanárok és a hallgatók a mindenkori körülmények és lehetőségek figyelembevételével elalkalmazzák a pedagógiai helyzetek megoldására.

Annak tudatosítására és érvényesítésére törekedett az intézet, hogy a nevelő munkában a szakcsoportoknak és ezek együttműködésének meghatározó jellege érvényesüljön. Ezért a szakcsoportok ideológiai-világnézeti és hivatásbeli nevelési hatását erősítették úgy, hogy nevelő munkájuk eredményeképpen a hallgatók, a leendő pedagógusok társadalmi-közéleti tapasztalatai is kiszélesedjenek. A tanári szakcsoportok a tudományos diákkörökben mind eredményesebben vonták be tudományos munkájukba az erre alkalmas és a részvételt szívesen vállaló hallgatókat. Ez az együttműködés nemcsak a tudományos munkára, hanem a nevelési feladatok megoldására is gyümölcsözővé vált. Mindezekon kívül a szakcsoportok folyamatosan figyelemmel kísérték az oktató munka világnézeti nevelő hatásának fejlesztését. A KISZ és a tanári szakcsoportok útján többnyire sikerült bővíteni a hallgatók aktívarétegét, melyhez nem csupán a tisztségviselők, hanem a nevelési követelményekhez, a közösségi célokhoz tevékenyen felzárkózó hallgatók is odatartoznak.

Az első, 1959. őszén életbe lépett szervezeti és működési szabályzat szerint a nevelő munka fontos feladata: „Tudatosítsa a hallgatókban, hogy az intézetben nyert képzés csupán kiindulási pontja hivatásbeli tudásuk, műveltségük és emberi értékeik fejlesztéséhez. Ébressze fel bennük a továbbképzés és önnevelés vágyát, ismertesse meg az ehhez igénybe vehető módszereket.”⁶⁷ A nevelő munka homlokterében hosszú éveken át a következő feladatok álltak: a tantervi tananyag ideológiai-világnézeti tartalmának érvényesítése; a hallgatók önálló gondolkodásra, lényeglátásra nevelése; a növendékek munkához való viszonyának, munkaerkölcsének fejlesztése.

A világnézeti nevelés a pedagógusképzés egyik legátfogóbb területe. Az 1976—77. tanévben az intézeti pártalapszervezet a Nevelési Bizottság-

67 A Tanítóképző és óvónőképző intézetek szervezeti és működési szabályzata, 1 § k. — (Sokszorosítás).

gal és a KISZ-szervezettel együttműködve megvizsgálta az egyes tantárgyak tanítási óráin folyó nevelő munkát, majd pedig a minisztérium útmutatásai szerint részletesen elemezte az intézet vezetősége, miként érvényesül a világnézeti nevelés a speciális kollégiumok, tudományos diákkörök és szakkörök tevékenységében. A hosszú ideig tartó folyamatos és rendszeres vizsgálat összesített tapasztalatait 1978 áprilisában az Intézeti Tanács kibővített ülésén tárgyalta és megállapította: a tanterv és a programok következetesen dialektikus-materialista világnézeti tartalma, a közösségi nevelés szocialista eszmeisége, az alkalmazott nevelési és oktatási módszerek helyes megválasztása a hallgatók világnézeti fejlődésének döntő tényezőivé válnak, ha érvényesülésüket gondos pedagógiai munka biztosítja. Az Intézeti Tanács a feladatokat is megállapította a világnézeti nevelőmunka továbbfejlesztéséhez. A végzett növendékek munkájában, helytállásában többségében felismerhető a világnézeti és erkölcsi tudatoság. A hivatástudat és a hivatásszeretetet jelzi az óvónői foglalkozáshoz való érzelmi, szubjektív viszonyulást. Csak hivatástudattal felvértezett pedagógus képes érzelmileg pozitíven kapcsolódni mindennapos munkájához. A felsőfokú képzési rendszerben a növendékek már érett fővel választanak életpályát; ez az óvónőképzésben is bizonyos hivatásérzetet feltételez. Mindez erősödik a képzés folyamatában, különösen az óvodai gyakorlaton való részvétellel. „Nagy örömeinkre szolgálhat az új óvónők általános hivatás- és gyermekszeretete. Az új rendszerű képzés ellenzői éppen ezeknek a tulajdonságoknak kialakulását féltették az olyan képzési formától, ahol a hallgató nem él egészen fiatal korától kezdve „pedagógiai légkörben”.

Értekezleteken felügyelők és osztályvezetők legpozitívabb vonásukként hivatástudatukat emelték ki; gyermekszeretetük — miként az pszichológiai tanulmányaik alapján várható volt — sokkal tudatosabb, érdeklődőbb, jobban a gyermek megértésére törő szeretet, mint az óvónők átlagának ösztönös, csupán anyáskodó gyermekszeretete.”⁶⁸

A főiskolai tanulási módszerekre való áttérés többnyire nehézséget jelent a hallgatók számára. Az első évfolyam tanulmányi felelőseivel a Nevelési Bizottság rendszeresen megvitatta ezt a kérdést, és segítette a hallgatók körében a célravezető folyamatos tanulási módszerek elterjesztését.

A hallgatók egészséges életmódra nevelése fontos intézeti feladat. A helyes napirend kialakítása, a rendszeres testmozgás és sport megkedveltetése egyben a hivatásra felkészülést is jelenti. Ezért 1973-ban a Nevelési Bizottság összeállította a hallgatók testi nevelésének és tömegsportmozgalmának

programját. Ennek alapján főleg a csoportvezető hallgatók és a KISZ-sportfelelősök folyamatosan foglalkoztak az egészségnevelés aktuális kérdéseivel.

A minisztérium útmutatásai szerint a második félév lezárása után, a nevelőmunka elősegítése céljából tanárok irányításával kéthetes társadalmi és termelő munkában vettek részt a hallgatók a kecskeméti és nagykőrösi konzervgyárban, a lakiteleki és tiszakécskei termelőszövetkezetben, valamint a bácsbokodi, helvéciai és izsáki állami gazdaságban. A nyári területi társadalmi gyakorlat célja az volt, hogy a hallgatók megismerkedjenek a fizikai munkával, mégpedig úgy, hogy ez a tevékenység hozzájáruljon ismereteik bővítéséhez és óvónői hivatásuk fejlődéséhez. Ezért az ipari és mezőgazdasági üzemekben végzett munkán túl a növendékek az intézeti tanárok irányításával tanulmányozták a községek és tanyák gazdasági, politikai, népművelési, közoktatási, nyelvi viszonyait. Az intézet növendékei azóta is kétoldalú szerződés alapján végzik az őszi közhasznú munkát Helvécián, az állami gazdaságban és a Petőfi tsz.-ben, valamint a kecskeméti ZÖLDÉRT vállalatnál.

Az intézeti KISZ-szervezet 1959 szeptemberében alakult meg; kezdettől fogva fő feladatként vállalta a hallgatók ideológiai-politikai nevelését, a tanulmányi munka segítségét és a kollégiumi élet irányítását.

A mozgalmi munka tartalmi jellegét tömören mutatja be a KISZ szervezetnek az Intézeti Tanács 1972. novemberi ülésére készített beszámolójából a következő részlet: „Az intézeti nevelési program és az általunk elkészített akcióprogram összevetése teljes mértékben igazolja azt, hogy intézetünk állami, párt-, és KISZ-vezetősége egyetértésben, munkáját összehangoltan végzi. Távlati célunk megegyezik, mind az intézeti, mind a KISZ-vezetés egy fő cél elérése érdekében tevékenykedik: az óvodák számára művelt, hivatásukat értő és szerető, szilárd világnézetű, szocialista erkölcsű óvónők nevelése a célunk és feladatunk.”⁶⁹

A KISZ politikai oktatási céljait szolgálta a Fórum, melynek tematikáját az időszerű feladatok határozták meg. A növendékek tájékozottságát segítik a kül- és belpolitikai beszámolók és az ideológiai témájú előadások. A csoportok között indított tanulmányi versenyek a folyamatos tanulást és a jobb vizsgaeredmények elérését segítik.

A „Jó tanuló jó sportoló”-mozgalom felkeltette a hallgatók érdeklődését. A KISZ évről évre meghirdeti a tudományos diákköröket. A növendékek szép eredményeket értek el az országos tudományos diákköri konferenciákon. A KISZ által évenként megszervezett foglalkozási, mesemondó és gyer-

69 KÓI irattára, 27—7/1972.

mekdal-versenyek az önképzést és a hivatástudat elmélyítését szolgálják. A KISZ-szervezet önálló intézeti lapja kezdetben az Új Ember Kovácsa, majd Intézeti Híradó, az utóbbi években pedig Húszévesek címmel jelent meg. Az időszakos kiadványt nemcsak a hallgatók, de az intézet dolgozói is érdeklődéssel olvassák.

A KISZ fontos szerepet tölt be az intézet és város kulturális életében. A képzőben megtartott irodalmi és zenei esteken túl a város minden jelentős rendezvényén, emléküléseken, évfordulókon, társadalmi események megünneplésén szerepel a KISZ irodalmi színpada, az énekkar, a táncsoport, a bábcsoport. — A sportéletben is jelentős munka folyik; a röplabda-, kézilabda-, kosárlabda- és tornaszakosztály jó eredményeket ért el a megyei és országos versenyeken. 1977-ben az intézeti ifjúsági szervezet — az eredményes munka elismeréséül — a „KISZ Központi Bizottságának kiváló KISZ-szervezet zászlója” kitüntetést kapta.

A hallgatói önkormányzat hatékonyabb működését segítő módszerek kidolgozására és alkalmazására az intézet mindvégig nagy gondot fordított, főleg a vezetők kiválasztása, a csoportok szervezésének pedagógiai szempontjai, valamint a csoport és a vezető viszonya vonatkozásában. Az óvónői egyéniség kialakulását meghatározó tényezők ilyen jellegű szociálpszichológiai vizsgálata, annak eredménye, a képzés hatékonyabbá tétele szempontjából érdekelte a KISZ-t, és a nevelőtestületet egyaránt.

Az ifjúsági parlament megszervezésére az intézetben először 1974. májusában került sor. Az egész hallgatóság előtt adtak számot a vezetők az intézeti munkáról, az eredményekről, a gondokról, különös tekintettel az ifjúsági törvény helyi végrehajtására. A parlament a legszélesebb hallgatói véleménynyilvánítás és alkotó javaslatlétel fórumává vált. A második ifjúsági parlament 1976. októberében, a harmadik 1978. novemberében részletesen elemezte az intézeti oktató-nevelő munka szervezeti és tartalmi kérdéseit.

Ez utóbbi ifjúsági parlament tézisei megállapították: „Világnézeti, erkölcsi, politikai nevelés terén mind az oktatói kar, mind a hallgatóság számos területen előbbre lépett, elsősorban a tanórai munkánál, de a tanórán kívüli tevékenységeknél is. . . de jelentős számú a közömbös, túlzottan a szórakozásnak élő, csak a jogaikat érvényesítő, a követelményekről megfélelmező hallgató.”⁷⁰

Az intézetben a különböző szervezeti egységek — kollégium, KISZ-alapszervezetek, ifjúsági klub, szakcsoportok — már kezdetől fogva intenzív kulturális nevelőmunkát fejtettek ki. Ennek a tevékenységnek

70 Húszévesek, az óvónőképző KISZ-bizottságának lapja, 1978. novemberi sz., 5. l.

6. táblázat

Év	Megyék																Budapest	Külföldi osztón- díjas	Összes			
	Baranya	Bács- Kiskun	Békés	Borsod	Csongrád	Fejér	Győr- Sopron	Hajdú- Bihar	Heves	Komárom	Nógrád	Pest	Somogy	Szabolcs- Szatmár	Szolnok	Tolna				Vas	Veszprém	Zala
1960—61.	1	20	5	4	4	4	1	1	1	6	1	8	—	—	5	3	—	—	—	17	—	81
1961—62.	1	21	1	4	5	1	—	3	—	4	4	17	—	2	1	11	—	—	—	18	—	89
1962—63.	1	21	—	7	—	—	—	7	—	6	6	16	—	—	1	4	—	—	—	24	—	87
1963—64.	—	21	—	14	4	—	1	9	—	4	4	24	1	—	3	7	—	1	—	9	—	98
1964—65.	—	11	—	12	—	—	—	7	—	8	8	16	—	—	—	13	—	—	—	23	—	92
1965—66.	3	12	—	16	2	1	—	8	—	5	5	15	—	—	—	6	—	—	—	24	1	93
1966—67.	—	17	—	16	—	2	—	7	—	4	4	14	—	—	—	10	—	—	—	15	—	85
1967—68.	—	16	1	7	1	2	—	7	—	2	7	10	1	—	3	12	—	1	—	29	—	100
1968—69.	—	16	1	4	3	—	—	6	—	1	6	19	—	1	1	6	—	—	—	24	—	91
1969—70.	2	20	—	7	4	5	—	8	1	13	5	15	—	1	1	10	—	—	—	2	—	89
1970—71.	—	23	—	15	3	—	—	11	—	6	23	23	—	—	—	9	—	—	—	2	—	92
1971—72.	2	9	—	19	—	1	—	15	—	5	5	24	—	—	—	9	—	—	3	2	—	90
1972—73.	—	19	—	12	—	3	1	9	—	11	17	17	—	—	3	9	—	1	—	6	—	91
1973—74.	—	26	—	—	1	—	—	1	—	5	18	18	—	—	—	5	3	—	—	3	—	83
1974—75.	10	23	1	—	2	13	—	—	—	12	18	—	—	—	—	4	—	—	—	6	—	91
1975—76.	8	29	—	1	1	10	—	—	—	12	11	—	—	—	1	5	—	—	—	4	—	83
1976—77.	17	39	—	1	1	11	—	1	—	2	16	—	1	—	2	11	—	—	—	6	—	112
1977—78.	10	20	—	3	2	17	—	1	—	9	18	—	—	—	3	18	—	—	—	4	—	114
1978—79.	14	39	2	3	5	22	—	3	—	11	18	—	2	—	4	11	—	—	—	7	—	147

a koordinálására és továbbfejlesztésére alakult a Kulturális Bizottság. A nevelési program ide vonatkozó útmutatásai alapján a bizottság feladatának tekintette a hallgatókban kialakítani a rendszeres önművelés igényét és megteremteni a növendékek számára a kulturált szórakozási lehetőségeket. Ezt a sokrétű szerteágazó munkát a KISZ-szervezettel együtt végezte a bizottság, melynek elnöki tisztét hosszú éveken át dr. Losoncz Mihályné intézeti vezető tanár látta el. A későbbiekben a Közművelődési Bizottság vette át ezt a feladatkört Szappanos István, majd Tövis Ferencné tanárok irányításával.

Az intézet húsz év alatt nappali, levelező és esti tagozaton 5159 óvónőt képzett; ennyi óvónő egyszerre több, mint 150 000 gyermekkel végezhet tartalmas pedagógiai munkát. A nappali tagozaton diplomát nyert növendékek pedig szinte kivétel nélkül óvónői pályán helyezkedtek el a 6. táblázat szerinti területi megoszlásban.

Dr. Krajcssovsky József igazgató az intézet fennállásának 20. évfordulóján tartott ünnepi beszédében a többi között ezt mondta: „... úgy érezzük, tudjuk, hisszük, hogy a felsőfokú óvónőképzés elismerést, megbecsülést élvez. Szerves része vagyunk a felsőoktatásnak.”⁷¹ A 20. évfordulón a testület névsora: Babodi Béla, Babodi Béláné, Bánki Dezső, Báron László, Beerné Sántha Magdolna, Beke Sándorné, dr. Bodóczky Lászlóné, Borbély Ferenc, Burián Miklós, Dudás Benjáminné, Ecsédi András, Farkas Ferencné, dr. Forczek János, Gruber Józsefné, Gyapai József, Horváth Béla, Jávor Zoltán, dr. Kálmán Lajos, Kósáné Csertő Aranka, Kökény János, Krajcsovicz Mihályné, dr. Krajcsovszki József, dr. Krajnyák Nándor, Kuti István, Lakos Imréné, dr. Losoncz Mihályné, dr. Major Imréné, dr. W. Mikó Magdolna, Párdányi Judit, Retkes Anna, Róbert Gábor, Rozsondai Anikó dr. Sárközi László, dr. Sohajda Imréné, Sipos Károly, Szappanos István, Szász Antalné, Szepes Lajosné, Tornyai Jenő, Tövis Ferencné, Turi Endréné, Ubavity Radován, Vida József.

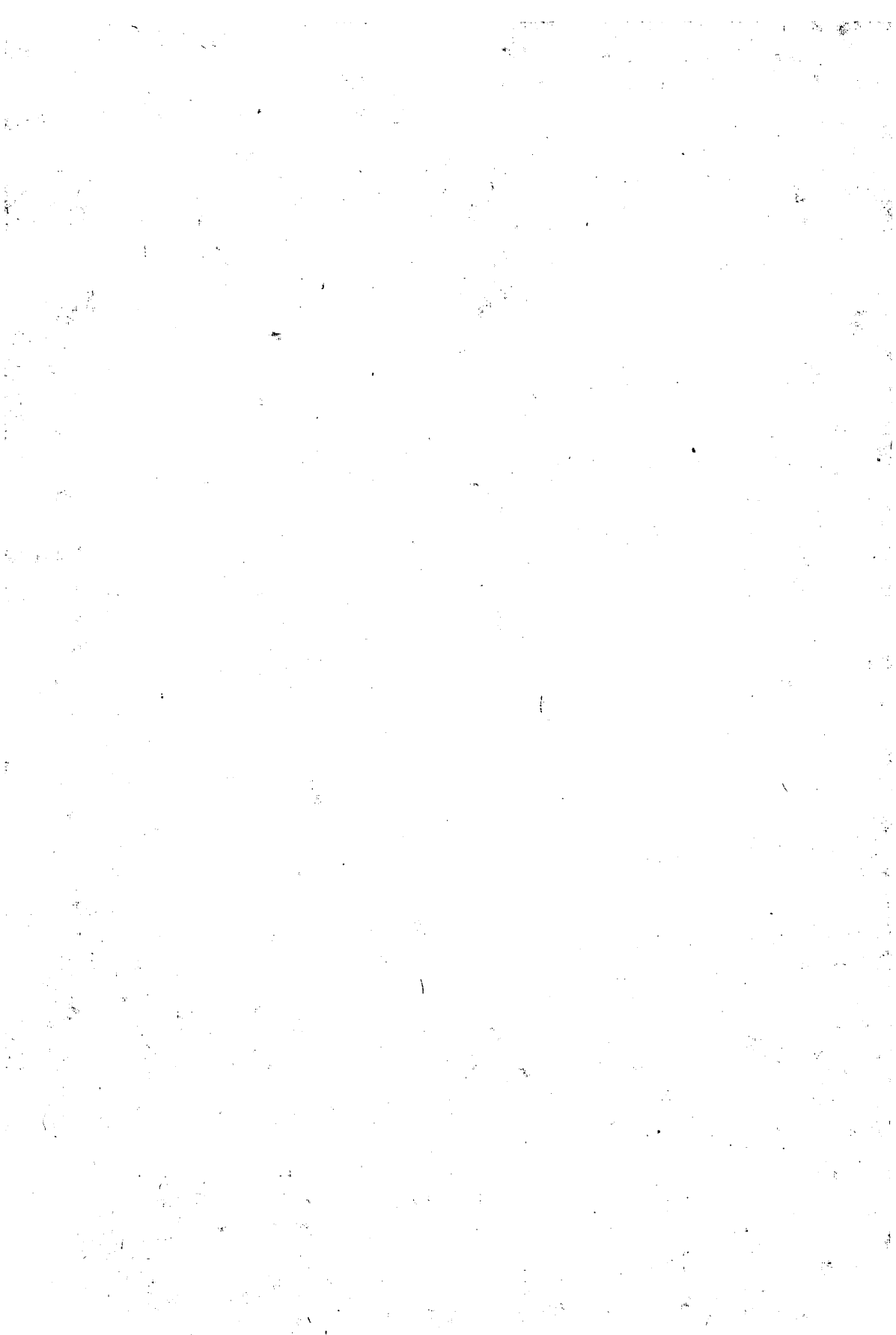
Az intézet pedagógiai munkájára az 1959. évi megnyitás óta alapvetően mindvégig jellemző maradt az eszmei azonosságon alapuló egység, a szaktudományi és az óvodapedagógiai képzés dialektikus kapcsolata. Ez azonban nem zárta ki az elvi vitákat és merész vállalkozásokat az újszerű nevelési és oktatási módszerek alkalmazásában. Az oktatótestületnek a célszerűen differenciált pedagógiai folyamatban többnyire sikerült megtalálnia azokat az összekötő szálakat, amelyek a nevelő hatásokat egységes rendszerré szervezték és a képzési ciklus végére a hallgatók általános, valamint sajátos személyiségjegyeit egységesítették, a növendékeket szocialista óvónői személyiséggé formálták.

71 KÓI évkönyve 1976/79. 5.

IRODALOM

- Az óvónők és tanítók akadémiai képzésének tervezete, 1957. In Köznevelés, 2. sz.
- BIZÓ GY. 1957. A tanító- és óvónőképző akadémiáról folyó vita eredményei. In Köznevelés, 8. sz.
- BIZÓ GY. 1961. A tanító- és óvónőképzés néhány alapvető vonása. In Felsőoktatási Szemle, 3. sz.
- BIZÓ GY. 1965. Az általános iskolai nevelőképzés. In Nevelésügyünk húsz éve 1945—1964. Szerk.: Simon Gyula, Budapest, Tankönyvkiadó.
- FINÁ CZY E. 1919. Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. In Magyar Pedagógia, nov—dec.
- FÜLE S. 1956. A tanítóképzés újjászervezésének kérdései Magyarországon (1904—1956.). Pedagógiai Tudományos Intézet — Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára. 22. sz.
- HERMANN A. 1961. A felsőfokú óvónőképzés. In Köznevelés 7. sz.
- HERMANN A. 1965. Az óvóda és az óvónőképzés. In Nevelésügyünk húsz éve 1945—1964. Szerk.: Simon Gyula, Budapest, Tankönyvkiadó.
- HORVÁTH M. 1975. A népi demokrácia közoktatási rendszere 1945—48. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KORNIDESZ M. 1979. Középiskolai képzésünk a felszabadulás utáni években. (1945—46.). In Pedagógiai Szemle 12. sz.
- KÖTE S. 1963. A magyar nevelésügy a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején. Budapest.
- KRAJNYÁK N. 1969. Az önálló tanulmányi munka feltételei az óvónőképzőben. In Felsőoktatási Szemle, 3. sz.
- Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából. 1959. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Simon Gyula. Budapest, Tankönyvkiadó.
- PÁSTHY K. 1899. Kecskemét közoktatásügye. Kecskemét, Sziládi László könyvnyomdája.
- RAVASZ—FELKAI—BELLÉR—SIMON 1960. A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Budapest, Tankönyvkiadó.
- ROZSONDAI Z. 1956. Tanítóképzésünk a felszabadulás óta. Pedagógiai Tudományos Intézet. Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára 22. sz.

- SEBŐ GY. 1972 A kecskeméti nevelőképzés ötvenéves története. A kecskeméti Óvónő-képző Intézet kiadványa. (Kézirat)
- SIMON GY. 1960. Pedagógiai hagyományainkról. In Pedagógiai Szemle, 2. sz.
- SZAKÁL J. 1934. A magyar tanítóképzés története. Budapest, Hollós János könyvnyomtató.
- 100 éves a kötelező magyar népoktatás, 1968. Budapest, Tankönyvkiadó.
- TÓTH L. 1966. Tanítóképzésünk fejlődése. In Tanítóképző Intézetek Tudományos Közleményei. III. kötet, Debrecen.

A kecskeméti piarista gimnázium tanulóinak társadalmi hovatartozása a két világháború között

KOVÁCS LÁSZLÓ

Kecskemét városnak több nagy múltú iskolája van. Ezeknek a történetét monografikusan alig írták meg, társadalmi és kulturális jelentőségüket is csak alkalmilag és hézagosan méltatták; az iskolák értesítői, évkönyvei csak röviden összegezték múltjuk eseményeit.¹ Alig esett szó még arról, hogy ezek az intézmények honnan, melyik társadalmi rétegből vették fel leginkább tanítványaikat, s az ott végzett diákok hatékonyan befolyást gyakoroltak-e a társadalom mobilitására a városban. Mi most csak a Kecskeméti Kegyes-tanítórendi (Piarista) Róm. Kat. Gimnáziumnak a társadalmi vonzaskörét kívánjuk vizsgálni a két világháború közt. Tesszük ezt főleg azért, mert egyrészt a nagy múlttal és sok tanulóval dolgozó iskola nevelése is hatással lehetett a helyi társadalmi életre, a társadalmi „közérzetre” mind progresszív, mind regresszív irányban, másrészt mai fejlődésünk, kétségtelen, az előző időszak örökségét kellett, hogy átvegye, átértékelje, — illetve részben az örökhagyók és az örökséghordozók lettek mai társadalmunk munkásaivá. Végül a Horthy-korszaknak ilyen elemzése hiányt is pótol századunk nevelés-szociológiai összképének kialakításában. Sajnálatos, hogy eredményeinket nem áll módunkban más városok iskoláinak társadalmi vonzaskörével összehasonlítani, hiszen ilyen szempontú kutatásokat ezideig alig végeztek.² Ugyanakkor más kecskeméti iskolák társadalmi vonzásának vizsgálatába

1 Tárgyalt időszakunkra vonatkozólag — a teljesség igénye nélkül — az alábbi történeti összefoglalásokat ismerjük: Balanyi György, Bíró Imre, Bíró Vencel, Tomek Vince: A magyar piarista rendtartomány történetének áttekintése megalakulásától napjainkig (Emlékkönyv a Magyar Piarista Rendtartomány háromszáz éves jubileumára Bp. 1943. 25—388. 1.); Iskolánk története (A Kecskeméti Kegyes-tanítórendi Róm. kat. Gimnázium Évkönyve 1941/42. 35—39. 1.) — Iskolánk múltja (A Kecskeméti Református gr. Tisza István Gimnázium Évkönyve 1941/42. 46—49. 1.) — Az intézet múltja (A Kecskeméti M. Kir. Áll. Katona József Gimnázium, Reáliskola Évkönyve 1940/41 3—5. 1. és ua. Értesítő 1925/26. 5—9. 1.) — Az Iskola múltja (A Kecskeméti M. Kir. Áll. Mezőgazdasági Középiskola Évkönyve 1942/43. 5—10. 1.) — Hajuóczy Iván: Iskolánk negyedszázada (A Kecskeméti Felsőkereskedelmi Fűiskola története. Ua. Értesítő 1934/35. 3—11. 1.) — A 400 éves Kecskeméti Katona József Gimnázium. Kecskemét, 1964.

2 Haszonnal tanulmányoztuk a Csikós M., Geréb Gy. és Berecki S.: A szegedi gimnáziumok növendékei 1930—1940 között c. kismonografiát, amely három szegedi fiúgimnázium szociális összetételéről ad felmérést (Csongrád megyei Füzetek, Szeged, 1953.), valamint Végh Lászlóné és Boldizsár Lajos tanulmányait (A Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium 125 éve. Iskolatörténeti tanulmányok. Szerk. Kruchió Gábor. Békéscsaba. 1980. 115—169, 514—519.1.)

sem mélyedhettünk bele az anyag és a problémák bősége miatt! — ezért mai társadalmi struktúra-szemlélettel csak a Kecskeméti Kegyestanítórendi Róm. Kat. Gimnázium társadalmi összetételét próbáljuk felvázolni olykor mégis egy-egy összehasonlítást eszközölve más helybeli iskolák hasonló szempontú adataival.³ Hangsúlyozzuk, hogy megállapításainkat csak az idézett összes helybeli középfokú iskolák adatait figyelembe véve, hasonló nézőpontból közöljük a pontosság kedvéért.

Mindenekelőtt — mi befolyásolhatta a két világháború közt egy-egy iskola társadalmi vonzaskörének a kialakulását és változásait? Azt kell mondanunk, hogy elsősorban a politikai-gazdasági struktúrából következő oktatás-nevelés politika és az iskoláztatás lehetőségei (az iskolafajták), másrészt a fiatalok, illetve a szülők anyagi helyzete, osztályhelyzetük és a pályaválasztás lehetőségei határozták meg 1920 és 1945 közt, hogy ki melyik iskolába adta továbbtanulni a fiát. Nem utolsósorban aztán döntő volt az is, hogy egy iskolatípuson belül egy-egy iskola milyen képesítést, felkészültséget, s továbbjutási (tanulási, elhelyezkedési) lehetőségeket kínált, s milyen oktatási-nevelési módszereket, szellemi s anyagi juttatásokat adott tanulóinak. Sőt a világnézeti-ideológiai aspektus és „közfelfogás” is befolyásolhatta egy-egy szülő választását! Mindezeket a szempontokat mérlegelni kell a piarista iskola vonzaskörének a tanulmányozásakor is, figyelemmel más helybeli középfokú iskolákra, fiúiskolákra. Mert elsősorban a fiúgimnáziumok eredményeire kell tekintettel lennünk az összehasonlításoknál és a statisztikai felméréseknél; ti. a kegyestanítórendi iskola fiúiskola és gimnázium volt, s a gimnáziumok érettségivel készítettek elő sajátosan a továbbtanulásra és elhelyezkedésre. Aztán a fiúk pályaválasztási irányának nagyobb lehetőségeit már az iskoláztatásnál, az iskolábalépésnél is mérlegelni kellett a szülőknek, s ez a fiúgimnáziumok keresettségét, létszámát, sőt értékelési szintjét is befolyásolta. A fiúgimnáziumok tehát más színezetet adtak a város művelődési összképének, mint az enyhébb elbírálást adó leánygimnáziumok⁴ — De nem hagyhatjuk figyelmen kívül a középfokú fiúiskoláztatás összképének felvázolása során az olyan felsőfokú iskolákat sem, amelyek a gimnázium IV. osztályát elvégzett s a gimnáziumot elhagyó tanulóknak valamilyen továbbtanulását, elhelyezkedését, esetleg érettségijét biztosított-

3 Iránymutató tanulmányokat kínáltak számunkra a következő művek: Kolosi Tamás: A társadalmi struktúra marxista elméletéhez. Bp. 1971. — Kemény István: Társadalmi rétegződés, XX. századi polgári áramlatok Szociográfiai Közlemények, 1969/1. — Tőkei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez. Bp. 1968. — Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. 1966. — A szociológia ágazatai. (Szerk. Kulcsár Kálmán.) Bp. 1975.

4 Uigy Jóbó M.: A középiskola szerepe... 125. 1. — Kecskeméten is 1929/30-ban csak az Angolkisasszonyok Róm. kat. Leánygimnáziuma adott érettségit 15 tanulóknak s 213 tanulóknak bizonyítványt, a Gr. Tisza István Kollégium Leánygimnáziuma pedig 82 tanulót osztályozott le (Tanítványait csak 1934-től érettségiztette.) Az Angolkisasszonyok iskolájában a gyengéket (elégségesek és elégtelenek) 51,5%-ot tettek ki, a Kegyestanítórend Róm. kat. Gimnáziumban viszont 62,9%-ot, a Gróf Tisza István Fiúgimnáziumban 70,2%-ot.

ták. Az utóbbiaknak oktató tevékenysége ti. a középfokú oktatás felső négy osztályának felelt meg, a gimnáziumok V—VIII. osztályainak. Így tehát a Kecskeméti Felsőkereskedelmi Fiúiskola és a Felső Mezőgazdasági Iskola (Mezőgazdasági Középiscola) is befolyásolhatta a fiútanulók helyi szociális megoszlását.⁵

A két világháború közt Kecskeméten több középfokú fiúiskola működött. Mindenekelőtt a felekezeti iskolák: a *Magyar Kegyestanítórend Kecskeméti Róm. Kat. Főgimnáziuma* és a *Kecskeméti Református Gr. Tisza István Gimnázium*.⁶ A katolikus főgimnázium fenntartója 1935-ig a Kecskeméti Róm. Kat. Egyházközség volt, akitől aztán átvette a magyar Kegyestanítórend, a református gimnáziumot pedig a református egyházközség tartotta fenn. Az előbbi az 1924: XI. tc. alapján gimnázium lett: azaz a görög nyelvtanítást továbbra is fenntartotta az V. osztálytól kezdve, a református gimnázium viszont reálgimnáziummá alakult az angol nyelvtanítás bevezetésével, mígnem 1935 szeptemberétől az 1934: XI. tc. értelmében valamennyi középiskolával együtt ez is a gimnázium nevet kapta. Rajtuk kívül középfokú képzést kínált még a *Kecskeméti M. Kir. Áll. Katona József Reáliskola (Gimnázium)*,⁷ és az 1910-ben indult *Kecskemét Th. Város Felső Kereskedelmi Iskolája*. A *Kecskeméti M. Kir. Állami Felső Mezőgazdasági Iskola* (1938-tól középiscola, a reáliskola jogfolytonos utódja) csak 1936-ban nyílt meg. Kecskemét középfokú iskolát igénylő fiataljai tehát ezek közül választhattak. S ha választottak, akkor eléggé meghatározták fejlődésük útját. Az ellenforradalmi iskolarendszer ugyanis a maga háromtagozatos iskolapolitikájával osztálytagozódás szerint irányba állította vagy sokszor kényszerítette is a kikerülő fiatalokat. A gimnáziumokból elvileg megnyílt az útjuk az értelmiségi pályákra. A polgárit végzettek négy osztálya azonban nem volt egyenértékű a gimnáziumok négy osztályával; elvégzőinek vagy különbözetit kellett tenniük,

⁵ 1938/39-ben például a Kecskeméti Felsőkereskedelmi Iskolába íratkozott 23 gimnáziumi (1 jeles, 4 jó, 20 elégséges), 1 reáliskolás (elégséges), 23 polgári iskolás (4 jeles, 9 jó, 10 elégséges) tanuló. Ld. Fker. Értesítő 1938/39. 31. l.

⁶ Ezután az iskolákra való hivatkozáskor a következő rövidítéseket alkalmazzuk: piarista gimnázium, piar. gimn. v. kegyest. rendi gimnázium (Kecskeméti Kegyestanítórendi Róm. kat. Gimnázium); református gimnázium; ref. gimn. (Kecskeméti Református gr. Tisza István Gimnázium) K. J. Reálisk. (Kecskeméti M. kir. Áll. Katona József Reáliskola, Gimnázium); F. ker. isk. (Kecskeméti Felső Kereskedelmi Iskola); F. Mg. isk. (Kecskeméti M. Kir. Áll. Felső Mezőgazdasági Iskola); polg. isk. (Kecskeméti Községi Polgári Iskola) — Ért. (Értesítő)

⁷ A M. Kir. Áll. Főreáliskola (majd 1924-től reáliskola, 1935-től reálgimnázium, ill. gimnázium) nem megelődje a mai Kecskeméti Áll. Katona József Gimnáziumnak. A mai Katona József Gimnázium „ősének” ti. egy reáliskolánál fejlettebb iskolatípus tekinthető: a Végh Mihály keceméti lutheránus főbíró által 1564-ben önállósult, s az 1948-ban, az államosításkor is a tanulókat jogfolytonosan megtartó gimnázium. (Vö. A 400 éves Kecskeméti Katona József Gimnázium. Kecskemét, 1964. 3. l.)

hogy gimnáziumba vagy felsőbb középfokú iskolába jussanak, vagy szakiskolát kellett választaniuk. A tanulók nem is kaptak érettségit a polgáriban! — S az ún. „felső”-kereskedelmi és „felső” mezőgazdasági iskola is bár egyetemre előkészítő iskolatípus volt (tehát felsőtagozatos „gimnáziumi” kategóriába számítódtak), mégis az ezekbe az iskolákba lépőknek irányulását ez a felsőbb iskolatípus is meghatározta kereskedelmi és gazdasági irányban. (E „determináló” jelleg miatt vettük mi összehasonlításainkban egy kategóriába e két középfokú iskolát, szemben az általános képesítő műveltséget adó, egyetemre előkészítő nyolc osztályos gimnáziumokkal!)

A két világháború közt a társadalmi rétegződést ugyanis az iskolapolitika is tartósítani iparkodott. Kornis Gyula szerint a nemzeti közösség alsó, középső és felső rétegre oszlott, s ennek a védelmét kellett szolgálnia a tanügynek is. Az „alsó rétegnek”, — a napszámosoknak, gyári munkásoknak, kézműveseknek, földműveseknek és szolgáknak volt szánva szerinte a 6 osztályos népiskola és a tanonciskolák. A „középső réteg” kisbirtokosainak, iparos-kereskedő társadalmának, a vasút, a posta, a közigazgatás segéd- és kezelőtisztjeinek, a néptanítóknak a gyermekei a 4 osztályos polgári iskolát választhatták vagy a „felsőnek” nevezett középfokú kereskedelmi iskolát, esetleg tanítóképzőket. A „felső réteg”, a „szofokrácia”, azaz a tudósok, művészek, tanárok, főhivatalnokok, nagybirtokosok, nagyiparosok és nagykereskedők fiait a gimnáziumok és reáliskolák készítették elő érettségivel egyetemekre, főiskolákra vagy mezőgazdasági, erdészeti, kereskedelmi akadémiaikra. Vajon hogyan is biztosíthatta volna ez az iránypolitika a Kornis emlegette társadalmi kapillaritást, illetve „folytonos átmenetet” a társadalom osztálytagozódásában, mikor egy iskolatípuson belül sem volt meg — mint látni fogjuk — az egyensúly a tanulók társadalmi összetételében?!⁸

A tanulók létszámának alakulása a középfokú fiúiskolákban

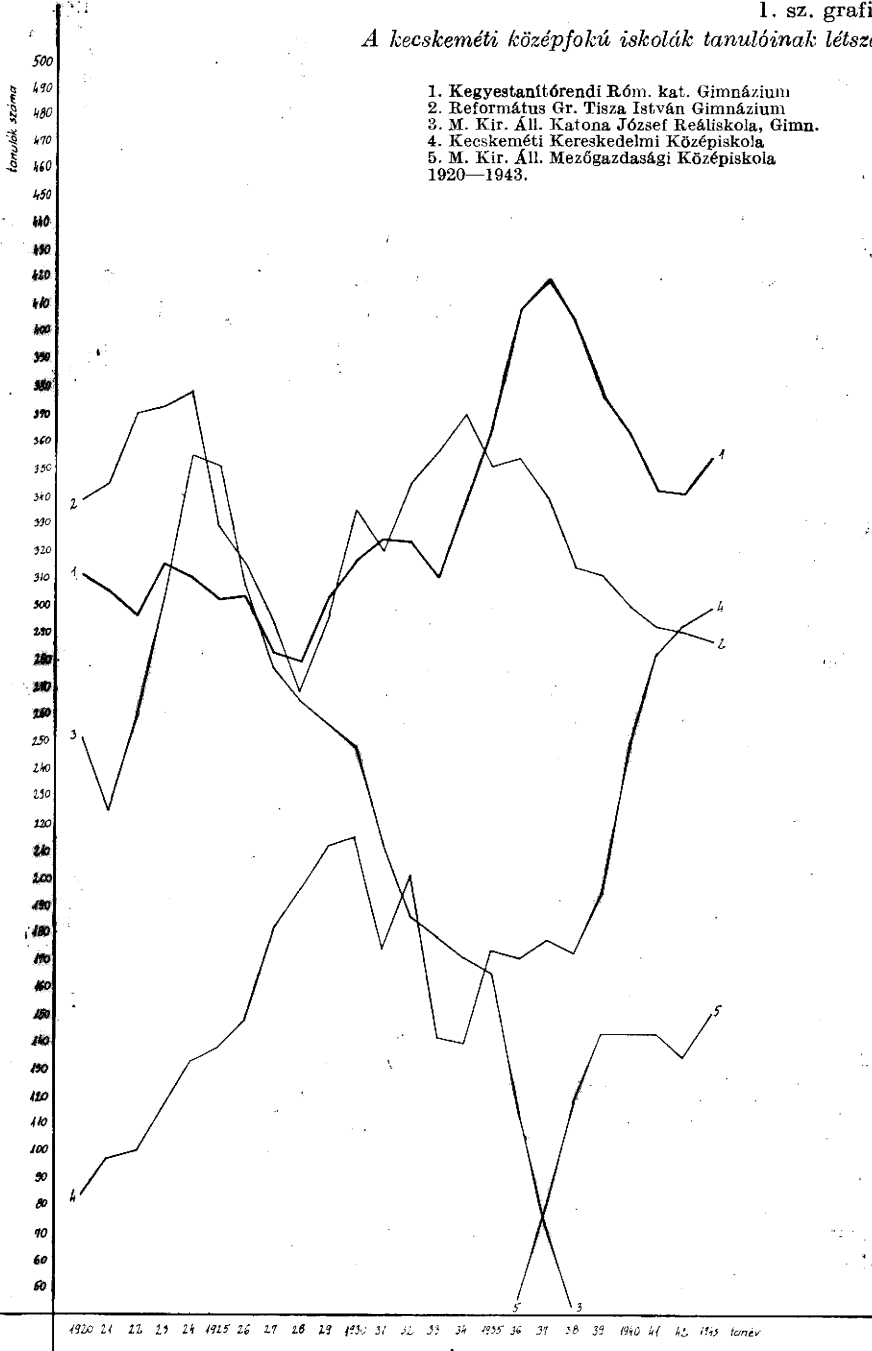
A piarista iskola 1715-ben kezdte működését Kecskeméten gr. Koháry István kezdeményezésére és támogatásával. Tanulóinak létszáma 1920/21 és 1943/44 közt évenként 280 és 420 közt mozgott 8013 tanulóval. Kecskemét leglátogatottabb gimnáziuma volt tehát a piarista gimnázium, ha az össziskolások számát nézzük. A református gimnázium tanulói létszáma ugyanis 1920-tól 1944-ig 7891 volt. Lássuk most az egyes középfokú iskolák

⁸ Kornis Gyula: Iskolarendszerünk reformja, 1919. (Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából 1919—1931. Szerk. Simon Gy. Bp. 1959. 120—121. l.) — Hogy a társadalmi struktúrából adódó egyenlenségeket a polgári társadalom közoktatási rendszere hogyan tartóította világviszonylatban, Gazsó Ferenc is részletesen kifejtette Iskolarendszer és társadalmi mobilitás c. művében (Bp. 1976.).

I. sz. grafikon

A kecskeméti középfokú iskolák tanulójának létszáma

1. Kegyesantórendi Róm. kat. Gimnázium
 2. Református Gr. Tisza István Gimnázium
 3. M. Kir. Áll. Katona József Reáliskola, Gimn.
 4. Kecskeméti Kereskedelmi Középiskola
 5. M. Kir. Áll. Mezőgazdasági Középiskola
- 1920—1943.

tanulóinak létszámát grafikonon (1. sz. grafikon)! Ebből is nyomon követhető, hogy 1920—1927 közt a református gimnázium volt a keresettebb, 1928—1934 közt pedig hol a református gimnázium, hol a tanulói létszámában megmegugró piarista iskola osztályozott le több diákot, mígnem 1935/36-tól csak a piarista gimnázium. A K. J. Reáliskola mindenkor mögötte maradt 1925-től hanyatló létszámával az egyik vagy másik gimnáziumnak. Még beszédebben dokumentálnak a számadatok (1. táblázat)! Ezekből a számadatokból ugyanis kitűnik, hogy a gimnáziumi oktatás egyre inkább vesztett a népszerűségéből, ha a középfokú iskoláztatásban részesültek aránya a népesség növekedésével együtt nagyobbodott is; ti. 1925 után a nem-gimnáziumi középfokú tanítás fokozódó keresettségére s a gimnáziumi tanulók számának kevesbedésére figyelhetünk fel! Elsősorban a pályaválasztások irányváltozása volt ennek az oka. Már a lakosság foglalkozás szerinti megoszlása évtizedenként is tükrözte a profitálóbbr ipari-kereskedelmi életpályák (foglalkozáskörök) iránti vonzalmat, ami természetesen a felnövő generációk irányulását sem hagyta érintetlenül. Országosan nézve, míg az európai viszonylatban is túlsúlyban lévő gazdálkodó népesség 1920-tól 55,7%-ról 48,7%-ra kevesbedett 1941-re, addig az ipari-kereskedelmi ágazatok keresőinek aránya 30,1%-ról 34,9%-ra emelkedett. Az agrár-jellegű Kecskeméten is esett a mezőgazdasággal foglalkozó népesség számaránya az 1920. évi 59,7%-ról csaknem 4%-kal, viszont az iparral-kereskedelemmel foglalkozók százaléka az 1920. évi 21,9%-ról 1941-ben 27,4%-ra emelkedett, tehát az országos fejlődést is 0,7%-kal túlhaladta.

1. táblázat

A kecskeméti középfokú fiúiskolák létszáma

Tanév	Ált. gimnáziumok				Szakir. középisk.			Középisk. összesen
	Piar. g.	Ref. g.	K. J. reál	összesen	F. ker. isk.	F. Mg. isk.	összesen	
1920/21.	312	339	252	903	84	—	84	987
1924/25.	311	378	356	1045	133	—	133	1178
1925/26.	303	330	352	985	137	—	137	1122
1928/29.	280	269	265	814	196	—	196	1010
1930/31.	317	336	249	902	215	—	215	1117
1935/36.	366	352	166	884	174	—	174	1058
1937/38.	420	341	73	834	177	80	257	1091
1940/41.	364	301	14	679	249	144	393	1072
1941/42.	343	293	—	636	282	144	426	1062
1943/44.	355	288	—	643	299	151	450	1093

Általános kevesbedés állt be a fiúgimnazisták létszámában 1925-től, amikor csak a felső kereskedelmi iskolások száma gyarapodott, bár nem érték el a fiúgimnazisták létszámát. Az iskoláztatást (a szülők anyagi helyzetét, tervezését) ekkor ugyanis nagyon befolyásolta az ellenforradalom stabilizációjakor bekövetkezett gazdasági válság is. Berend T. Iván és Ránki György is a mezőgazdaság és a növénytermelés stagnálásáról szólva megjegyzik, hogy 1925—29 közt az egy lakosra jutó termelés értéke és mennyisége is csökkent, hiszen a lakosság létszáma növekedett.⁹ A kisipari termelés viszont emelte a nemzeti jövedelmet, s a kisipari munkáslétszám is emelkedett, főleg a városokban, ha az önálló kisiparosok száma kevesbedett is a szanalási válság miatt. Ugyanígy Kecskeméten is az összes kereső népességből 1920-ban 14,27%, 1930-ban 16,94% foglalkozott iparral, a kereskedelemből élő polgárok száma pedig 4,89%-ról 5,79%-ra emelkedett.¹⁰ Ez magyarázza a kereskedelmi, majd később a polgári fiúiskola hirtelen népszerűségét a huszas évek végén, majd utána is,¹¹ — s hogy a piarista gimnáziumban az iparos-kereskedő szülők gyermekei (akik 1920/21-ben még 112-en voltak, 35,9%) fokozatosan évről-évre kevesbedtek, s 1927—30 közt 40-nél is kevesebben kerültek piarista iskolába (min. 10,1%). Ugyancsak kevesbedés állt be a református gimnázium iparos-kereskedő származású növendékeinek számában is. — Az értelmiségiek számának kevesbedését már nem ilyen egyértelműen dokumentálhatjuk a kegyest. rendi gimnázium értesítőinek statisztikai kimutatásaival, ti. ezek nem világosan összegzik az értelmiségi szülők számát 1925-ig; a nyugdíjasokat együtt számítják a magánzókkal. Ha ezt a számadatot azonban együttvesszük az értelmiségiek számával, akkor ez a számarány konveniens az előző és a 30-as évek értelmiségi arányával, — illetve a huszas évek második felében az értelmiségi piarista tanulók száma is kevesbedett. Ugyanígy a református gimnáziumban is, ahol 1929/30-ban ugrott csak fel a számuk 132-ről 167-re.

A gimnazisták száma aztán ingadozva ugyan, de 1928/29 után egyre gyarapodott, a piarista gimnazistáké is. A református gimnázium (reálgimnázium) létszáma 1934/35-ben 371 osztályozott tanulóval tetőzött, a piarista diákok pedig 1937/38-ban, a tanulói maximum évében 420-an voltak. Ugyanekkor a K. J. reálskola tanulói évről-évre fogytak, 1940/41-ben pedig elnéptelenedett az iskola. Miért szűnt meg a gimnázium? Az 1929/30. év Értesítőjében Fodor János már jelezte, hogy „aki szellemi nemszabad pá-

⁹ Berend T. Iván — Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919—1929. Bp. Bp. 1966. 267. és 284. l.

¹⁰ Népszáml. 1930/116.1.

¹¹ A Kecskeméti Községi Polgári Fiúiskola 1928-ban indult 49 tanulóval. A következő évben tanulóinak száma már 140 lett, majd 1935/36-ra 243. (A Felső Kereskedelmi Fiúiskola tanulói létszámának növekedését ld. az 1. táblázaton!)

lyára lép, nevezetesen diplomás pályára lép, azok túlsúlyoltsága folytán tudva okozza a maga élete hajótörését”,¹² s ugyanakkor hangsúlyozta a gazdasági, ipari és kereskedelmi pályák „egészséges és jövővel kecsegtető felvevőképességét”. Az iskola igazgatója, Fuderer József pedig azzal magyarázta az iskola bezárását, hogy „a középiskolát végezni nem óhajtó tanulók zöme a polgári iskolába iratkozott”, valamint, hogy „a katonai és mérnöki pálya nem volt nyitva a tanulói ifjúság előtt, a katonai pálya a csekély szükséglet, a mérnöki pálya pedig a túltengés következtében.”¹³ S valóban minthogy a polgári iskoláknak kifejezetten a gyakorlati életpályákra és szakiskolákra előkészítés volt a céljuk érettségi nélkül,¹⁴ a kispolgári társadalom gyermekeinek iskoláztatását segítették a Kornis-politika szellemében, — „hogy a nemzet organizmusának minden szerve megkapja a neki megfelelő műveltséget.”¹⁵

S amikor 1937/38 után is a kecskeméti polgári iskolások száma és a kereskedelmi fiútanulók száma emelkedett,¹⁶ a piarista és a református gimnázium tanulói fokozatosan kevesbedtek, a M. Kir. Áll. Katona József Gimnázium — mint említettük — megszűnt, a Mezőgazdasági Középiskola pedig csak kevéssé tudta emelni tanulói létszámát. Bizonyos pályákon az értelmiségi infláció, az állás- és keresetbizonytalanság, az árváltozások iskoláztatásra tett hatása — amelyekről a 30-as években országszerte és Kecskeméten is sokat hallhattak, olvashattak a városok polgárai¹⁷ — 1939 után, a háborús években is hatással volt a gimnáziumi oktatás visszaesésére. 1939-ben Kiss Barnabás is azt volt kénytelen leírni Kecskemét értelmiségéről és szociálpolitikájáról szólva, hogy a város kataszterében még akkor is mintegy 5—600 szellemi munkanélküli férfi és nő volt nyilvántartva, — „akik szellemi szükségmunkákra való alkalmaztatásukat kérték és várva várják a havi 30, 45 vagy 60 pengőt jelentő átmeneti munkát.”¹⁸ Valószínű, hogy a szülőknél,

12 K. J. Reálisk. Ért. 1929/30. 12.1.

13 K. J. Reálisk. Ért. 1940/41. 24.1.

14 Polg. isk. Ért. 1928/29. 3.1. vö. Padányi Viktor: A polgári iskola két arca Polg. isk. Évkönyve 1938/39. 10.1.

15 Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Bp. 1921. 4.1.

16 A piarista gimnázium létszám-maximuma évében, 1937/38-ban a Kecskeméti Polgári Fiúiskolában 291 tanulót osztályoztak le, 1940/41-ben 312-öt, 1941/42-ben 366-ot, 1943/44-ben pedig 485 diákot. (A Kereskedelmi Fiúiskola létszámának alakulását ld. az I. táblázatban! Ezt kiegészítendő közöljük, hogy ebben az iskolában 1939/40-ben 195 tanuló kapott osztályzatot a 30-as évek első felében bekövetkezett létszám-kevesbedés után; diákjainak kevesbedése együttjárt a polgári iskola beindulásával.)

17 vö. Szabolcs Ottó: Munka nélküli diplomások a Horthy-rendszerben 1919—1944. Bp. 1964. és Ua. Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában 1920—1926. Bp. 1965. — Kovács I. Gábor: Az értelmiségi keresetek változása (1920—1975). Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások... Bp. 1978. 227—238, 243—253.1.

18 Balásfalvi Kiss B.: Kecskemét múltja és jelene... 52.1. — A Szellemi szükségmunkások (lajstroma) törzskönyve 1937-től 1941-ig 699 munkanélkülit tartott nyilván (BKmL IV. 1913 (A — Kecskemét th. Város Számvevőrsége, Személyi és szolgálati lapok — Szellemi inségmunkások lajstroma). Valószínű, hogy Kiss Barnabás is

a tanulóknak is kezdett tudatosodni ez a helyzet, s ez is készítette a diákokat be nem lépésre vagy kilépésre a gimnáziumokból.

A tanulók lemorzsolódását aztán az értelmiségi elitnevelés érdekében a tanulmányi szelekció is előidézte a felvételnél, de az iskolai képzés során is. Ez a megválogatás az iskolai oktatás jóhírnevét volt hivatva biztosítani, s a diákok biztonságosabb továbbtanulását elősegíteni. Sajátos oktatási, művelődéspolitikai szemlélet volt ez! Nem az volt a fő cél, hogy az iskolába minden társadalmi rétegből legalább arányosan jussanak tanulók, s hogy ezeket az intézet végzettséghez juttassa! ezért előmenetele gyengesége vagy elégtelensége miatt sok tanuló akarva-akaratlan is megvált a gimnáziumtól. Tanulságos ebből a szempontból a következő táblázatra ráfigyelnünk, ahol 5 évenként a piarista gimnázium I. osztályába lépettek sorsát vizsgáltuk, — hogy ti. közülük hányan jutottak el az V. osztályba, és az I. osztályt végzettek közül hányan kaptak érettségi bizonyítványt. (2. táblázat)

2. táblázat

Továbbtanulók a Kegyest.rendi Gimnáziumban

Tanév	Az I.o.-os tanulók közül				Összes érettségizettek
	az I.o.-t elvégezték	az V.o.-t elvégezték	érettségiztek	%	
1920/21.	58	16	10	17,24	26
1925/26.	53	12	11	20,75	1927/28 41
1930/31.	63	21	19	30,15	1932/33 35
1935/36.	65	28	16	24,61	1937/38 24 1942/43

Megjegyzendő, hogy az 1927/28-ban érettségizettek közül 6, 1932/33-ban pedig 17 kegyestanítórendi papnövendék volt.

Eszerint 1920-tól 1935-ig nézve az öt évenként piarista gimnáziumba lépettek sorsát, azt látjuk, hogy az I. osztályt végzettek közül 66—72% már nem lépett az V. osztályba, és 69—83% nem tanult az érettségiig. Jóboru Magda szintén országosan vizsgálta ezt a továbbtanulási százalékot a középiskoláknál. Az ő kimutatásai szerint pedig — tekintve az 1920/21. és 1925/26. évben indultakat — „a középiskola I. osztályába került tanulóknak 32—

erre az adatra hivatkozott a városról írt monográfiájában. — Megjegyzendő, hogy az 1932—1936 közötti szellemi szükségmunkások katasztere sem ad világosabb képet az érettségizettek és felsőbb végzettségűek sors-helyzetéről: 555 törzskönyvezetről tudósít.

37%-a nem tanult tovább az alsó négy osztály elvégzése után, és 44—47%-a nem jutott el az érettségiig. Érettségi vizsgát az I. osztályba beiratkozott tanulóknak alig több mint 50%-a tett.”¹⁹ Az 1935/36-ban indult 65 piarista iskolás I. gimnazista közül 28 vállalkozott az V. osztályban továbbtanulásra, s a 65 I. osztályban végzett diák közül csak 16 (24,6%) kapott érettségi bizonyítványt.²⁰

Hasonló a benyomásunk a szelekcióról, ha az iskolából eltávozottak teljes számát vesszük tekintetbe. Ebből a szempontból reális képet azonban csak akkor kapunk, ha a kilépettek számát és a következő osztályba be nem íratkozottak számát együtt nézzük. Ti. a következő osztályba egyesek azért nem íratkoztak be, mert vagy megbuktak s osztályt ismételni nem akartak; vagy gyengének vélték gimnáziumi szereplésüket s máshol próbálkoztak továbbtanulni, „elvádoroltak” illetve valami okból pályaválasztásuk irányvonalát megváltoztatták. Például 1925/26-ban 32 tanuló íratkozott ki év közben és 74 nem íratkozott be a következő tanévre; összesen 106 tanuló vált meg tehát az iskolától; főleg az I. osztályból léptek ki legtöbben, 17-en év közben, és 8-an a tanév után nem íratkoztak be a II. osztályba, a IV. osztály után pedig 18-an nem jelentkeztek az V. osztályba. Sajnos iskolai anyakönyvek hiányában nem mutatható ki, hogy a beiskolázás és a lemorzsolódás mennyiben érintette a különböző társadalmi osztályok leszármazottait, s hogy végül is milyen arányban végeztek, érettségiztek társadalmi megoszlás tekintetében az I. osztályba felvett tanulók (3. táblázat). — A mellékelt hézagos statisztika is mutatja azonban a piarista gimnázium szelekciójának

3. táblázat

A kecskeméti Kegyest.rendi Gimnázium összes eltávozott tanulói

Tanév	Beírt	Kimaradt	Köv. tanévre be nem íratkozott	Összes eltávozott
	t a n u l ó k s z á m a			
1925/26.	339	32	74	106
1928/29.	318	34	57	91
1930/31.	332	12	47	59
1935/36.	381	14	37	51
1937/38.	435	11	67	78
1940/41.	375	11	74	85

•A „be nem íratkozottak” a következő tanévben az osztályozottak közt nem szerepelnek. Így pl. ha egy 1925/26-ban beírt tanuló 1926/27-ben nincs az osztályozottak közt, akkor „be nem íratkozott”; de az 1926/27-ben kilépett diák is — felmérésünk szerint — megmaradt tanulónak számít az 1925/26. évi létszám őrzése szempontjából, ha beiratkozott az 1926/27. tanévre. Néhány piarista iskolás osztályozatlan, vizsgázatlan maradvá, esetleg ugyanabba az osztályba iratkozott vissza; ezeket statisztikai kimutatásunkban nem vettük figyelembe.

¹⁹ Jóború M.: A középiskola szerepe ... 38.1.

²⁰ A református gimnázium 1935/36-ban indult 44 tanulója közül 17 tanulót tartott meg (38,6%).

az enyhülését és más középiskolák keresettségének az érvényesülését is helyi viszonylatban, amikor a gazdasági helyzet és a társadalom is kezdett egyre jobban átformálódni, illetve a gazdasági helyzet a válság miatt ingadozni a 30-as években.

Mint említettük, a középiskolákban a szelekció elsősorban tanulmányi szempontból érvényesült, — az elitnevelés érdekében. Legtöbbször azonban mindezek ellenére a gimnáziumok elitnevelő igyekezetete sem volt eredményes. Ezt mind az egyetemeken, mind a középiskolákban tanítók s a köznevelés irányítói, figyelői is észrevételezték.²¹ Tettamanti Béla is, amikor 1932/33-ban 153 iskola tanulmányi eredményét vizsgálta, arra az eredményre jutott, hogy a fiú-középiskolák 69,6%-ában a gyenge és bukott diákok a 60%-ot is túlhaladták.²² S mindez azért is volt így, mert — a szülők közül „a középiskolát végzettek magától értetődő követelménynek veszik, hogy gyermekeik is ugyanazt végezzék. — vallotta többek közt Zibolen Endre. — Ebben a követelményben szerepe van a világnézetnek, a tradíciónak, legfőképpen azonban a család társadalmi helyzetének . . . A társadalomnak ez a rétege a középiskolát valami szükséges kelléknek tekinti a társadalmi helyzet megtartásához.”²³ Ugyancsak Zibolen E. aztán rámutatott a diákvándorlásnak arra az okára is, hogy maguk a társadalmi rangjukat megőrizni akaró szülők a gyermeküket „egyik intézetből a másikba viszik, míg végre a sok bukás után valahol érettségit kapnak.”²⁴ A tanulmányi eredményeket nézve a gimnáziumok esetében 1929/30-ban, az országosat összehasonlítva a kecskeméti fiúgimnáziumok eredményével a következő képet kapjuk (4. táblázat):²⁵

21 A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1930-ban tartott értekezletén Kornis Gyula is sürgette a szellemi vezetőréteg alaposabb megválogatását. — Vö. még Balogh László: Középiskolai kérdések az egyetem szemszögéből (Magyar Szemle, 1927. nov.); Huszti József: A diplomások szelekciója (Magyar Szemle, 1934. máj.).

22 Tettamanti Béla: Középiskoláink . . . 1934. 104. l.

23 Zibolen Endre: A középiskola és a modern társadalom. 1933. 295. l. — Uigy Acsay István a Kat. Középisk. Tanáregyesület 1932. jan. 30-i ülésén (Magyar Középiskola, 1932. jan—febr.).

24 Zibolen Endre: A gimnázium mai helyzete (Magyar Középiskola, 1933. nov.—dec. 165. l.) — A Kegyest. rendi Gimn. 1938/39. évi Értesítőjéből tudjuk például, hogy a gimnáziumba más iskolából 25 tanulót vettek fel 1939/40-ben pedig 14-et.

25 Megjegyezzük, összehasonlításunk gyengéje, hogy országos százalékainkban a lánygimnáziumok is benne szerepelnek, ezekben pedig közismerten enyhébb volt az elbírálás. Ld. Magyar Statisztikai Évkönyv 1930. 253. l.

4. táblázat

A kecskeméti fiú-gimnáziumok tanulmányi eredménye 1929/30-ban

Tan. átlag	A gimnáziumok orsz. eredménye	Kecskeméti		
		Piar. gimn.	Ref. gimn.	Katona József Reálg.
jeles	10,9	11,8	8,1	4,5
jó	25,0	25,3	21,7	15,6
elegéséges	47,5	43,8	53,0	58,4
elégtelesen				
1 tárgyból	9,0	10,2	9,4	17,6
2 tárgyból	4,2	2,6	5,4	0,4
több t.-ből	3,4	6,2	2,3	3,2
összeelégtelesen	16,6	19,1	17,2	21,3

A gimnazisták felénél többnek gyenge volt a tanulmányi átlaga: országosan 64,1%, a piarista gimnáziumban 62,9%, a református gimnáziumban 70,2 volt a gyengék (elégéségesek és elégtelesenek) százaléka. A tanulmányi átlag 1929/30-ban a piaristáknál 2,27, a református gimnáziumban 2,10 volt. Ez az elithelyzetkép valóban meghökkentő, — de az egész két háboru közti időszakban is, ha emellé odavesszük a gimnáziumból elvándoroltak kimutatását is (5. táblázat).

5. táblázat

A kecskeméti piarista gimnazisták tanulmányi átlaga

Tanév	Jeles	Jó	elégéséges	elégtelesen	Gyengék*	
	rendű tanulók száma				száma	%-a
1920/21.	36	73	143	60	203	65,0
1925/26.	26	67	147	63	210	69,3
1928/29.	31	61	132	56	188	67,1
1930/31.	37	78	147	55	202	63,7
1935/36.	56	118	161	31	192	52,4
1937/38.	71	115	178	56	234	55,7
1940/41.	50	97	160	57	217	59,6

*Elégéséges és elégtelesen rendűek

Megjegyzendő azonban, hogy 1937/38-tól 1942/43-ig a piarista gimnáziumnál alig 1—2%-ot esve ingadozott (javult) az elégéségesek átlaga (40,5—44,00), viszont az elégtelesen kapott tanulók magas százalékaránya kevesbedett (17,5—10,9), és több lett a kitűnően és jelesen évet zárók száma (13,7—16,9). Ez a kép valamelyest a tanulmányi átlag emelkedésére mutat.

Végül a tanulók felvételi lehetőségeit, a tanulók számát és összetételét az iskola felekezeti jellege is befolyásolta. A piarista gimnázium elsősorban a helybeli, másodsorban a vidéki róm. katolikus tanulókat vette fel, másvalású tanulók csak férőhely esetén kaphattak felvételt. S a következő kimutatás szerint ez az elv inkább érvényesült a piarista gimnáziumban, mint a református gimnáziumban a más vallású tanulókat illetően (6. táblázat):

6. táblázat

A tanulók vallás szerinti megoszlása Kecskemét fiúgimnáziumaiban

Tanév	Piar. gimn.		Ref. gimn.		Katona J. Reálgimn.		
	prot.	izr.	kat.	izr.	kat.	prot.	izr.
	vallású tan. sz.		vallású tan. sz.		vallású tan. sz.		
1920/21	10	5	73	52	146	45	59
1925/26	3	—	57	27	243	71	38
1930/31	6	—	58	39	189	46	14
1935/36	5	8	43	48	137	29	4
1940/4	1	14	26	18	12	2	—

A felekezeti jelleg őrzése érdekében a Kecskemét nagyobb katolikus népességére való hivatkozással az említett években míg a piarista gimnázium 1—4% más vallású tanulót vett fel, addig a református gimnázium 15—28%-ban fogadta be a más felekezethez tartozókat.

A kegyestanítórendi gimnazisták társadalmi összetétele

Vajon a piarista iskola (figyelemmel más középfokú iskolákra) mennyiben, milyen arányokban fogadta be a különféle társadalmi osztályok, rétegek leszármazottait? S a bekerülteknek vajon sikerült-e magasabbra jutniuk a társadalmi ranglétrán, illetve az egzisztenciális (foglalkozásköri) pozíciókban?

A felvetett kérdésekre, problémákra egzakt módon csak a statisztikai kimutatások alapján adhatunk választ. Ezek a statisztikák viszont csak megközelítőleg egyforma szempontúak a piarista értesítőkből is, és egyáltalán nem differenciáltak 1925/26-ig. Amikor differenciálnak is, értelmezésük nem könnyű, s az egyes foglalkozásoknak a marxizmus szerinti társadalmi kategóriákba sorolása sem megnyugtatóan lehetséges, — főleg nem, ha más iskolák néha eltérő statisztikáival összehasonlításokra is vállalkozni akarunk, vagy éppen a népszámlálási (városi) statisztikák adatgyűjtési elveit nézzük. Ezekre a gondokra nagyon világosan rámutatott már Földes

Ferenc is, amikor a munkásság és a parasztság iskoláztatásának arányait vizsgálta 1941-ben.²⁶ A piarista gimnázium (s más iskolák) statisztikai kimutatásai alapján mi figyelemmel voltunk mindenekelőtt 1. a kis- és középbirtokos parasztság arányára; 2. a kisiparos és kiskereskedő származású fiúk kispolgári középrétegére; 3. a polgári értelmiség (a szellemi alkalmazottak és szabad-pályán dolgozók) fiaira, végül 4. a munkásság (a fizikai-munkás alkalmazottak) gyermekeire. Nagyon jól érezzük és tudjuk kategorizálásunknak a gyengéit (megfelelő helyeken ezekre rá is mutatunk!), de mégis hasznavehetőbbnek érezzük ezt a csoportosítást a különféle statisztikák egyelvű hasznosítására.

I. Nem könnyű például elsőként a *parasztság* iskoláztatását felmérni, a Kecskeméti Kegystanítórendi Gimnáziumban. 1925/26-ig az Értesítők statisztikai adatai csak „őstermelő” szülőkről szólnak differenciálatlanul, s egyáltalán nem emlegetnek mezőgazdasági alkalmazottakat vagy napszámot. 1925/26-tól aztán már megoszlik a földön dolgozók köre nagybirtokos s bérlőre, középbirtokos s bérlőre, kisbirtokos, kisbérlőre, kisbirtokos napszámokra, egyéb őstermelőre, valamint mezőgazdasági tisztviselőre és egyéb gazdasági segédszemélyre, esetleg olykor egyértelműen — „földművelési napszámokra”. Külön foglalkozásfajta még a „napszám”, ami esetleg alkalmi mezőgazdasági munkást is jelenthet (olykor a statisztika így is citálja: „különböző napszám” vagy „közelebről meg nem nevezett napszám”, „napszám és cseléd”).²⁷

És nem egyértelműen lehetséges a „nagybirtokos, nagybérlő”, a „középbirtokos és bérlő”, valamint a „kisbirtokos, kisbérlő” és a „kisbirtokos napszám” értelmezése sem, ha a földtulajdonukat nézzük. Mi kisbirtokosnak vettük (általában az iskolai gyakorlatot követve!) a 6—25 kat. holdon gazdálkodókat, középbirtokosnak tartottuk a 25—100 kat. hold tulajdont művelőket vagy bérlőket, nagybirtokos gazdag parasztszámok voltak a 100—1000 holdasok, illetve az 1000 kat. holdon felüli földtulajdonosok. Tudjuk, hogy vitatható ez a differenciálásunk is, hiszen egy iskolán belül sem volt egységes ez a „norma” évenként sem. Így már Földes Ferenc is észrevétellezte a korabeli szemlélet ellenében, hogy a „kisbirtokos, kisbirtokos napszám és bérlő s más önálló őstermelő kategória tévesen elnagyolt, mert „a 0—5 kat. holddal bíró „kisbirtokosok” . . . gazdasági helyzetük és életszínvonaluk alapján beletartoznak a gazdasági munkásság és cselédség rétegébe. Sőt helyzetük talán még bizonytalanabb és súlyosabb, mint

²⁶ Földes Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Bp. 1941.

²⁷ Mi kizárólag csak a mezőgazdaságinak nevezett napszámot vettük szegényparaszti kategóriába, a „napszámot” fizikai dolgozó (munkás) kategóriába soroltuk.

a gazdasági cselédeké.”²⁸ S a piarista értesítők „egyéb őstermelő” differenciálása is bizonyára kis- és középtermelői is lehet; mi az „egyéb őstermelőket” kisbirtokos kategóriába vettük. Szegényparasztoknak minősítettük a „kisbirtokos napszámosokat”, részes földműveseket, a gazdasági segéd-személyzetet, a földművelési napszámosokat, gazdasági cselédeket, ezáltal követve a Földes-féle kategorizálást, aki a 0—5 kat. holddal bíró törpebirtokosokat is ide sorolta.²⁹

Az összlétszámot tekintve a két világháború között a piarista gimnázium paraszt származású fiataljai a diákság 11—26%-át tették ki (19—22% közt mozgott a számuk 1926/27-ig; majd 23—25% közt 1932/33-ig; aztán esett a százalékuk 11,3-ig 1939/40-re).³⁰ — Nagybirtokos fia elvétele, s csak 3—3 évig egy-egy tanuló akadt (1925/26-ban és 1932/33-ban). Középbirtokosok általában 10—15-en járatták a gyermeküket piarista iskolába. Jóval nagyobb volt a kisbirtokosok és kisbérlők származékainak a száma, többnyire 25—40, de 1929 és 1932 közt elérte arányuk a tanulók 17—18%-át is 47—61 tanulóval. Az un. szegényparaszság fiai azonban csak elvétele jelentkeztek felvételre; számuk alig közelítette meg a 8—10-et (a tanulók 1—2%-át!), egy évtizednyi ideig (főleg 1936 után) a létszámuk az ötöt sem érte el.³¹

Kecskeméten 1930/31-ben a középfokú fiúiskolák 1117 tanulója közül 198 (17,7) nagy-, közép- és kisbirtokos szülőktől, 13 (1,1) szegényparaszt szülőktől származott. Ha Kecskemét őstermelő összlakosságával (keresők és eltartottak) állítjuk arányba a földbirtokosok, bérlők és a segéd-személyzet középiskolás fiainak százalékát (bár nem bizonyítható, hogy hány nem helybeli volt köztük!)

58,1 : 19,4

arányt kapunk.³² A paraszti származású fiúk megoszlása iskolák szerint 1930/31-ben — amiből az említett 19,4 összparaszti százalékot kaptuk — a következő volt (7. táblázat):

²⁸ Földes F., ld. m. 10.1.

²⁹ Uo. 16, 110.1. Tanulságos tájékoztatást kínáltak még a gazdaságnagyság—csoportok meghatározásához Bene László (Kecskemét közgazdasági viszonyai 1916. Kecskemét, 1916. 24.1.) és Kiss Albert (Mezőgazdaságunk fejlődése 1895—1935. Bp. 1944. 21—22.1. A „József Nádor” Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdaságpolitikai Intézetének Közleményeinek 7.)

³⁰ Meglepő, hogy amikor 1936/37-től 1939/40-ig a piarista tanulók száma maximálisan a 400 fölé emelkedett, a paraszti származású tanulók az összlétszámnak csak 12—13%-át tették ki.

³¹ Az összkép kedvéért ide kívánczik, hogy még a kecskeméti polgári iskola is tanulóinak 13—15%-át vette csak fel a közép- és kisbirtokosok fiaiból, s ismét csak 3—11 közt volt a szegényparaszt fiúk száma 1940/41-ig. Még kevesebb az arányuk a kereskedelmibe került parasztfiataloknak (11—14%) s csak 3—4 szegényparaszt tanuló jutott közéjük.

³² Itt az egységes statisztika-kezelés kedvéért az őstermelő tisztviselő szülőket is beszámítottuk, a középfokú iskolák paraszti származású fiataljait összeszámlálva.

7. táblázat

Paraszt származású tanulók Kecskemét közép. iskoláiban 1930/31-ben

	Ált. gimnáziumok				Szakir. közép. F. ker.	Középf. isk. össz.
	Piar. gimn.	Ref. gimn.	K. J. reál.	össz.		
I. Nagybirtokos	—	2	—	2	—	2
II. Középparaszt	7	7	5	19		
Kisbirtokos	56	49	33	138	29	196
Egyéb őstermelő	9	1	—	10		
III. Kisbirtokos-napszámos	—	—	—	—		
IV. Gazd. segédszemély, napszámos	3	6	—	9	4	13
V. Gazd. tisztviselő	1	4	1	6	—	6
Összesen:	76	69	39	184	33	217
Összes tanulók száma:	317	336	249	902	215	1117

1941-ben pedig Kecskeméten a gazdálkodó népe sségből, az önállókat segítő családtagjaikkal együtt nézve, birtoktulajdonos szegényparaszti volt (0—5 kat. holddal) 11 989, kisbirtokos (6—25 kat. holddal) 8 661, közép- és nagybirtokos (25 kat. holdtól) 6 458 lakos.³³ S ugyanakkor 1940/41-ben Kecskemét középfokú iskoláiban a következő volt a parasztszármazású fiatalok létszáma szüleik birtoka szerint (8. táblázat):

8. táblázat

A parasztszülők száma Kecskemét közép. iskoláiban 1940/41-ben

	Ált. gimnáziumok				Szakir. közép-isk.		Középf. isk. össz.
	Piar. gimn.	Ref. gimn.	K. J. reál.	össz.	F. ker.	F. Mg.	
I. Nagybirtokos	—	1	—	1	—	1	2
II. Középbirt. és bérlő	15	16	—	31	6	28	65
Kisbirt. és bérlő	26	36	3	65	26	45	136
III. Kisbirt. napszámos	1	—	—	1	—	—	1
IV. Gazd. segédszemély, napszámos	1	4	—	5	3	—	8
Összesen:	43	57	3	103	35	74	212
Összes tanulók száma:	364	301	14	679	249	144	1072

33 1941. évi népszámlálás (Foglalkozási adatok községek szerint. Bp. 1975. 206—207.1.)

S tanulságos Kecskemét mezőgazdasági népessége birtoktulajdonosainak százalékával összevetni a gimnáziumokban, illetve a középiskolákban „képviselt” parasztszármazék fiúk százalékát (9. táblázat):

9. táblázat

A birtoktulajdonosok és fiaiknak százaléka Kecskemét gimnáziumaiban és összes fiú-középiskoláiban 1941-ben

Birtoktulajdonosok Kecskemét mezőgazd. népességében	Kecskemét	
	fiú-gimnáziumaiban	összes fiú-középiskoláiban
Nagy- és középirtokosok: 13,2	4,7	6,2
Kisbirtokosok: 17,7	9,5	12,6

A gazdasági segédszemélyzet, a napszámosok fiai tehát 1930/31-ben még 13-an jártak középiskolába (1,1), 1940/41-ben már csak 9-en (0,8).

II. És vajon hányan, milyen foglalkozású *fizikai dolgozók* fiai kaptak helyet a piarista gimnáziumban a két világháború közt? Ha az Értesítők statisztikai felméréseit vesszük alapul, ezekből mindenekelőtt az önálló vállalkozók (iparosok, szolgáltatások) fizikai-munkás segédszemélyzetét számlálhattuk össze, valamint figyelemmel voltunk a kereskedelem és a közlekedés segédszemélyzetére.³⁴ Sőt a különféle műveltségi és kereseti szinten álló közszolgálati altisztek is fizikai dolgozóknak minősíthetők, s e foglalkozásnak a nyugállományba került tagjai is. A munkásság körébe vontuk az Értesítők idézte „napszámosokat” (így!) és háziesselédeket. Többségükben az említettek közül 10—12 közhivatali állományban levő vagy nyugdíjas altiszt járatta a fiát piarista gimnáziumba, illetve 10—15 kereskedelmi vagy közlekedési segédszemély. S itt megjegyzendő, hogy valamennyi kecskeméti gimnáziumban is a közhivatali altisztek és nyugdíjas altisztek fiainak a száma volt a legnagyobb a fizikai munkát végzők közt! És ezek a szülők inkább már a kispolgárságba tartozóknak vallották magukat. Csekély fix-fizetésükből áldozatok árán is fiuk értelmiségi pályára juttatása volt a céljuk, a vágyuk. A nagyvállalkozók, a nagyiparosok, üzemek és műhelyek fizikai munkásai, az ipari és agrármunkások alig gondoltak arra, hogy középiskolába vagy éppen gimnáziumba adják a gyermeküket; a család létfenntartása, visszafogott műveltségi szintje lehetetlenné tette

³⁴ 1925/26-ig a Kegyes. rendi Gimn. Értesítőinek statisztikája ismét nem irányadó. Egyáltalán nem említenek ti. az Értesítők segédszolgálatban dolgozó szülőket, csak altiszteket és szolgálakat (hivatali alkalmazottakat). Valószínű, hogy a segédszemélyzetet a nagyobb számú iparosokkal és kereskedőkkel együtt adja az iskolai kimutatás, ahogy a „nyugdíjasok és magánzók” közt is lehet nyugdíjas altiszt is.

ilyen ambíciójuk kielérlődését. Érthető hát, hogy az éppen konzerváló iskolapolitikát valló Kornis Gyula is lehetetlennek tartotta e réteg iskoláztatását, mert az alsóbb néposztály gyermeke — „családjának életküzdelmét sínyli, s ezért hiányzik elméjéből a fogékonyság és mozgékonyság a saját környezetétől messzebb fekvő tárgyak iránt”; másrészt veszélyes is e fiatalok értelmiséggé válása, hiszen szerinte az alacsonyabb néposztályból jöttek intellektuális parvenükké válnak, akik hajlamosak a forradalmi radikalizmusra s „közömbös lélekkel, durván szét tudják törni azt, amin a nemzet nagy tömegének lelke pietással csüng.”³⁵ — Öt évenként és a tanulói minimum-maximum évében a munkás származású piarista gimnazisták szülői foglalkozás szerinti megoszlása a következő volt — összevetve más gimnáziumok hasonló százalék-statisztikájával (10. táblázat):

10. táblázat

A fizikai dolgozók fiainak száma és százaléka Kecskemét fiúgimnáziumaiban

Tanév	Kegyest. rendi Gimnázium										Ref. gimn.		K. J. reál-gimn.	
	Tanulók száma	ipari	kereskedelmi	közlekedési	altisztek, szolgák	nyugd. altisztek	napszámosok	házi-cselédek	Összesen	%	Össz.	%	Össz.	%
1925/26	303	5	15		8	7	4	—	39	12,8	23	6,9	56	15,9
1928/29	280(min)	—	16	—	12	10	2	4	44	15,7	17	6,3	28	10,5
1930/31	317	—	7	—	18	10	7	1	43	13,5	13	3,8	29	11,6
1935/36	366	4	15	11	8	8	—	2	48	13,1	38	10,7	21	12,6
1937/38	420(max)	9	8	8	11	3	—	2	41	9,7	15	4,3	10	13,6
1940/41	364	9	2	12	10	5	—	1	39	10,7	13	4,3	—	—

Különben a munkás származású tanulók száma — talán létbizonytalanságuk miatt is — a piarista gimnáziumban nagyon ingadozott néha évenként;³⁶ a számuk azonban általában 30 fölött volt. 6,4 és 16,4% közt ingadozott az arányuk a két világháború közt, — a református gimnáziumban 3,1—8,0%, a K. J. reáliskolában pedig 10,2—18,5% közt. Főleg a polgári fiúiskola és a Kereskedelmi adott iskolát e társadalmi osztálynak. Ha

35 Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Bp. 1921. 32, 36—37.1.

36 Például a Kegyest. rendi Gimn. 1930/31. évi statisztikájában még 43 fizikai dolgozó származású tanuló szerepel, 1931/32-ben már csak 29. (18 nem közhivatali altiszt gyermeke közül 13 kiíratkozott vagy kimaradt az iskolából? Ugyanígy nagyon megfogytak 1936/37-ről 1937/38-ra a kereskedelmi segédszemélyek gyermekei. Kereskedésük oka nem valószínű, hogy az érettségijük volt.)

ezeknek az iskoláknak maximális tanulólétszámuk évében számláljuk össze a munkás származású tanulóit, akkor 1943/44-ben a polgári iskolában 115 munkásfiatal volt (23,7), a Kereskedelmiben pedig 72 (24,0).

III. A *kisiparos és kiskereskedő polgárság* arányára a piarista gimnáziumban ismét azt kell mondanunk, hogy 1936/37-től az értelmiségieken kívül leginkább helyet adott e társadalmi réteg fiainak. Az adott számadatok azonban itt sem azonos vagyoni szintet tükröznek; a közölt statisztikai felmérés ugyanis nem tesz különbséget a segéd nélkül vagy a többkevesebb segéddel dolgozók közt, akik ismét más-más kereseti és kulturális szinten állottak. Tény azonban, hogy 1936/37-től 70—80 kisiparos és kiskereskedő fia járt piarista gimnáziumba (18,9—21,9% az összlétszámából). Legtöbb kisiparos és kiskereskedő gyermekének 1930 előtt azonban a K. J. reálskola adott középfokú iskolát, kb. 70—90 tanulóval (25,5—32,8%), nem sokkal többnek mint a református gimnázium (50—90 tanulóval az iskola diákjai 16,8—25,9%-ának). — 1936/37 előtt 1925/26-tól a piarista gimnázium e kispolgár-növendékeinek száma 30—60 között ingadozott (12,5—17,1%).³⁷ — (11. táblázat)

11. táblázat

Kisiparos és kiskereskedő származású tanulók Kecskemét fii-középfiskoláiban

Tanév	Piar. gimn.	Ref. gimn.	K. J. gimn.	Gimn. össz.	F. ker. isk.	F. Mg. isk.	Szakir. középi. össz.	Középfisk. össz.
1925/26	50	73	103	226	47	—	47	273
1926/27	46	67	84	197	50	—	50	247
1928/29	35	55	74	164	68	—	68	232
1930/31	40	47	69	156	70	—	70	226
1935/36	55	56	47	158	48	—	48	206
1937/38	83	56	12	151	52	9	61	212
1940/41	69	62	2	133	86	17	103	236
1942/43	75	64	—	139	111	11	122	261

Kecskemét népességében az ipar, kereskedelem és közlekedés foglalkozási főosztályában 1930-ban 23,5, 1941-ben 27,4% volt a keresők és eltartottak százaléka. Ha most ezt a százalékot a gimnáziumok hasonló származású tanulóinak százalékával próbáljuk összevetni, akkor azt mondhatjuk, hogy ez az arány talán már megnyugtatóbb, főleg ha az összes középfokú

³⁷ A polgári iskola beindulásával — mint már említettük. — a kisiparos-kiskereskedő polgárság egyre inkább a nem egyetemi, nem főiskolai tanulmányok útját egyengető iskolatípusba adta a fiait, ha jórésztük iparkodott is értelmiségi pályára segíteni a gyerekeit. Fokozatosan emelkedett ugyanis a polgárba járó kisiparos és kiskereskedő származású diákok száma! 1928/29-ben 12, 1930/31-ben 38, 1935/36-ban 73, 1940/41-ben 95, 1942/43-ban 107 ilyen társadalmi rétegbe tartozó tanuló végzett évet a kecskeméti polgári iskolában.

iskolák arányára figyelünk. A kereskedelmi fiúiskolával együttvéve a gimnáziumok iparos-kereskedő-közlekedési dolgozóinak számát — az egykori népszámlálási összeírás elvei szerint — a következő arányt kapjuk:

	városi %	középisk. %
1930/31-ben	23,5	30,6

1930/31-ben a gimnáziumokban ti. 17,2, 1940/41-ben 19,5 volt a kisiparos, kiskereskedő és közlekedési kisvállalkozók szüleinek százaléka. Fontos hangsúlyoznunk ismételten, hogy a 30,6% az ipari, kereskedelmi és közlekedési segédszemélyzet és tisztviselők fiait együtt veszi az ipar-kereskedő foglalkozású szülők tanulóival, ahogy a 23,5 városi százalék is a népesség százalékában az ip.-ker.-közl. népességet a munkás és tisztviselő dolgozókkal együtt nézi; márpedig az lenne mérvadó, ha mi csak a kisvállalkozók népességét hasonlítanánk össze a kisiparos, kiskereskedő s közlekedéssel foglalkozó szülők tanulóinak a százalékával, akiknek a fiai 1930/31-ben csak 17,1%-ban jártak Kecskeméten középfokú iskolába.

IV. Már az idézett arányokból is kikövetkeztethető, hogy az ellenforradalmi iskolapolitika elsősorban a középosztály, a polgárság taníttatását biztosította gimnáziumi szinten. Mi ugyan eddig csupán a kisiparos és kiskereskedő rétegnek, tehát a középosztály alsóbb rétegének a megugrott számarányát láttattuk a piarista iskola társadalmi vonzáskörének vizsgálatánál, pedig valójában a par excellence középosztályt, az *értelmiséget* a tisztviselői és „szabadfoglalkozásos” elemek adták, — a gimnáziumi statisztikák foglalkozásfajtáinak felsorolásával élve: a gazdasági, ipari, kereskedelmi és közlekedési tisztviselők, a köztisztviselő hivatali alkalmazottak, magántisztviselők, a szabadfoglalkozású értelmiségiek (mérnökök, vegyészek, orvosok, ügyvédek, tanárok, tanítók, papok), a katonas- csendőrtisztek, altisztek, valamint e foglalkozások nyugállományba került dolgozói.³⁸ A gimnáziumok főleg a polgári intelligencia e változatos egzisztenciával és keresettel rendelkezők gyermekeit fogadták be az itt következő statisztika tanúsága szerint is (12. táblázat, lásd 341. o.).

A piarista gimnázium statisztikai kimutatásait sorra véve tehát — évenként is! — elsősorban a köztisztviselők, a tanítók, tanárok, papok és „más értelmiségiek” (orvosok, ügyvédek, közjegyzők, gyógyszerészek stb.) fiait találjuk az iskola tanulói közt. 1930-tól félszáznál több köztisztviselő fia járt piarista gimnáziumba Kecskeméten, a nyugdíjas értelmiségiekkel együtt olykor a 80—90-et is megközelítette számuk. Százalékosan 1920-tól 1931/32-ig az 50% alatt voltak, 1932/33-tól 50,8—58,5%-ig szaporodtak.

³⁸ Az árvaházi tanulókat is az értelmiségi származású kategóriába soroltuk, mert Kecskeméten tanítói árvaház volt.

12. táblázat

Értelmiségi származású tanulók Kecskemét fiú-gimnáziumaiban

Tanév	Kegyestanítórendi Gimnázium										Értelmiségiek		Gr. T. I. Gimnázium		K. J. Reál.	
	köztisztviselők	nyugd. tisztvelők	más értelmiségiek	pap, tanár, tanítók	gazd. tisztviselők	ipari tisztvelők	kereskedelmi és közleked. tisztvis.	katonatisztek v. altisztek	árvaházi növendék-fiúk	össze- sen	%	össz.	%	össz.	%	
																Gimnázium
1920/21	40	44 ¹	19	— ²	—	—	—	9	17	129 ²	41,3 ²	148	43,6	71	28,4	
1925/26	45	25	18	14	4	2	7	3	22	140	43,3	148	44,8	122	34,6	
1928/29	36	11	13	13	2	7	17	4	13	116	41,4	132	49,5	106	40,0	
1930/31	50	16	11	23	1	6	4	10	22	143	45,1	198	58,9	102	40,9	
1935/36	52	18	17	22	10	6	24	28	10	187	51,0	188	53,4	59	35,5	
1937/38	75	19	26	35	11	5	26	24	16	237	56,4	196	57,4	40	54,7	
1940/41	62	16	15	29	6	6	14	26	23	197	54,1	157	52,1	9	64,2	

1 A „Nyugdíjas és magánzók” iskolai adatszolgáltatását is ide vettük.

2 A papok, tanárok fiai a köztisztviselők közt szerepelnek a gimnázium Értesítőjének a statisztikájában.

Ennél több értelmiségi gimnazista diák csak a református gimnáziumba járt főleg 1928/29-ig,³⁹ de azután is 150—200 közt volt a számuk 1942-ig (az iskola tanulóinak 45—60%-a), míg a K. J. reáliskolában főleg 1924—30-ig emelkedett kevéssel 100 fölé az értelmiségi diákok száma (32—43%). — Sajnos a népszámlálási statisztika értelmiségi-adataival nem tudjuk összehasonlítani (arányba állítani) az előbbi táblázatunk számadatait, mert a népszámlálás nem bontotta külön az össznépeesség adataiban az ipari, kereskedelmi és őstermelő keresők és eltartottak idézésekor e foglalkozási főcsoportokban az értelmiségi foglalkozásukat az önállóktól és a segéd-személyzettől.⁴⁰ Csak a következő értelmiségi rétegek (keresők és eltartottak!) számát találjuk meg az 1930. évi népszámlálásban: — Kecskemét népességében volt

közszolgálatban és szabadfoglalkozásban	4991,
védérőnél	1238,
nyugdíjas és tőkepénzes	3281

kereső és eltartott. Ez a 9510 értelmiségi az össznépeességnek 11,9%-a. Csak ennek az értelmiségi rétegnek a százalékát állíthatjuk arányba a kecskeméti középiskolák megfelelő (hasonló foglalkozáskörű) százalékával (13. táblázat):

39 1920/21 — 1928/29-ig 1414 értelmiségi tanulója volt a református gimnáziumnak, a kegyest. rendi gimnáziumnak pedig 1185.

40 Népszáml. 1930/97—98.1.

13. táblázat

A kecskeméti középfokú iskolák értelmiségi származású tanulóinak száma a népszámlálási adatgyűjtés szempontjai szerint 1930/31-ben

Iskolák	Közszolg. és szabad- fogl	Véderő alkalm.	Nyugd. és tőke- pénzes	Össz.	Tanulók száma	Értelmi- ségi %
Kegyest. r. Gimn.	106	10	16	132	317	41,6
Ref. Gimn.	132	8	26	166	336	49,4
Katona J. Reáli.	48	8	32	88	249	35,3
F. keresked. isk.	41	1	34	76	215	35,3
Összesen	327	27	108	462	1117	41,3

Kecskemét idézett aktív és inaktív értelmiségi lakosságának és a középiskolák értelmiségi származású diákjainak az aránya tehát 1930-ban

11,9 : 41,3

volt, kb. annyi, mint a piarista gimnáziumban az értelmiségi aránya.

Tény az, hogy a gimnáziumok diákságának társadalmi összetétele is jól szolgálta a „középosztálynak a nemzet gerincévé tételét”, „a magyar intelligencia uralmának visszaállítását.”⁴¹ Részletezve, — Berend T. Iván szerint ti. az állami és közületi alkalmazásban álló tisztviselői réteg, a véderő tagjai, valamint a többségében ezekből a kategóriákból kikerült nyugdíjasok „foglalkozásuknál s részben származásuknál fogva is erősen kapcsolódtak az uralkodó osztályhoz. A végrehajtó hatalom bástyáinak védelmében igyekeztek hasonulni azokhoz szemléletben, s amennyire anyagi helyzetük engedte, de sokszor azon túl is életfelfogásban, életmódban. Egészében hű kiszolgálói voltak a Horthy-rezsimnek, amely épített is rájuk, s mint a „történelmi középosztály” részét, bázisának tekintette. E réteg örökös gazdasági gondjai, sokszor egyenesen szűkös helyzete lehetetlenné tette ugyan, hogy töretlen lelkesedéssel sorakozzanak fel a kormányok mellett, de politikai nézeteik, történelmi hagyományaik és célkitűzéseik egyértelműen meghatározták, hogy elégedetlenségük mindig a jobboldal felé terelte őket.”⁴² Balásfalvi Kiss Barnabás kategorizálása és nézete szerint pedig — a kecskeméti értelmiségi középréteg jobbmódú családjai a 2. és 3. életszínvonalat tartó osztályból kerültek ki. A 3. osztályba tartoztak szerinte a város jól kereső iparosain, kereskedőin és módosabb föld- és szőlőbirtokosain kívül a jobb állású tisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiség.

41 Bethlen István gr. politikai stabilizációját erre az osztályra építette (Ld. B. I. Beszédei és írásai I. 57, 314. l.), amint később az „Általános utasítások” is kimondotta: „A gimnázium a nemzeti életben vezető szerepre hivatott értelmiség nevelését szolgáló iskola.” (Ált. utasítások a gimnázium és a leánygimnázium tantervéhez. Bp. 1939. 3.1.)

42 Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország gazdasága... 403. l.

Az utóbbiak, néhány száz tisztviselő és intellektuel (orvosok, ügyvédek, mérnökök stb.) jártak főleg hangversenyekre, előadásokra, színházba, dísztaggyűlésekre és vacsorákra, — ugyanaz a néhány száz ember! S ezek természetesen a fiaikat is hasonló vagy még magasabb életvitelre, jobb életpályára akarták iskoláztatással is segíteni, hiszen pénzük, műveltségük, idejük is megvolt ehhez (a saját fiukkal való foglalkozáshoz) már tradicionálisan is. — A lakosság 2. osztályába voltak sorozhatók (a 15—20 holdas kisbirtokosokon, kisiparosokon és kiskereskedőkön kívül) a kispolgári viszonyok közt élő kistisztviselők, akik áldozatok árán is nyugodtabb életkeretek közé akarták juttatni szintén a gyermekeiket, s ezért adták őket gimnáziumba. Ezek közt a köztisztviselők közt voltak a szellem proletárai — „akik érettségi vagy doktorátus mellett teljes kultúrigénnyel, társadalmi kötelezettségeik súlyos terhével 150—200 pengőből tengetik életüket s tartják fenn családjukat. Ez a tisztviselő osztály hihetetlen belső és külső nyomás alatt áll. — írta 1939-ben Balásfalvi Kiss B. — Kívülről megkívánják tőle a rendes ruházzkodást, a megfelelő környezetet, a kulturális mozgalmak, társadalmi eseményekben való részvételt, adakozást és előfizetést, belülről pedig ott áll egy intelligens ember, aki szeretne megadni feleségének s gyermekeinek lakásban, ruházatban, étkezésben, kutúrában mindent, ami műveltsége után megilletné. Szeretne résztvenni előadásokon, járni színházba és moziba, olvasni és járni újságokat, folyóiratokat stb. s nem lehet, nincs pénz.”⁴³ S mint említettük, az „úri középosztályban”-élés vágyával pozíciószerezés távolibb reményében a polgári társadalomnak e kispolgári rétegéből is többen kértek és kaptak felvételt a piarista gimnáziumba is a statisztikai kimutatások szerint.⁴⁴

V. Végül a *legtöbbségek* arányáról kellene szólni a piarista gimnázium társadalmi vonzaskörének vizsgálatakor. *Nagybirtokosok* fia nemigen iratkozott be ebbe az iskolába; az *Értesítők* híradása alapján mindössze 1925—29-ig egy, és 1932—35-ig is egy, 1932/33-ban két nagybirtokos tanuló volt. Az iskolai anyakönyvezés hiányában semmit sem tudunk a nagybirtokosnak tekinthető gazdagparasztkok arányáról.

A statisztikai felmérés differenciálódásától számítva (1925) — *nagyiparos* fia is elvétve akadt, egy-egy évre „vándorképpen” a piarista iskolában.⁴⁵

43 Balásfalvi Kiss B., Id. m. 52.1.

44 Megélhetésük gondjairól 1919 után ld. még Szaboles Ottó: *Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában 1920—1926.* Bp. 1965. — Az értelmiség differenciált kereseti viszonyairól: Kovács I. Gábor, *Az értelmiségi keresetek változása (1920—1975).* Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Bp. 1978. 227—238, 243—253.1.

45 1925/26-ban egy, 1929/30-ban kettő, 1932/33-ban és 1933/34-ben egy-egy, 1940/41-ben négy, 1941/42-ben kettő, 1943/44-ben négy tanuló.

Inkább a *nagykereskedők* gyermekei vállalkoztak, főleg 1934/35-től. Minden évben 3—10 nagykereskedő adta a fiát a kegyest. rendi gimnáziumba.⁴⁶

1925/26-tól 5 évenként együttnézve az egyes társadalmi osztályok, rétegek arányát a piarista diákságnál, a következő összképet kapjuk (14. táblázat):

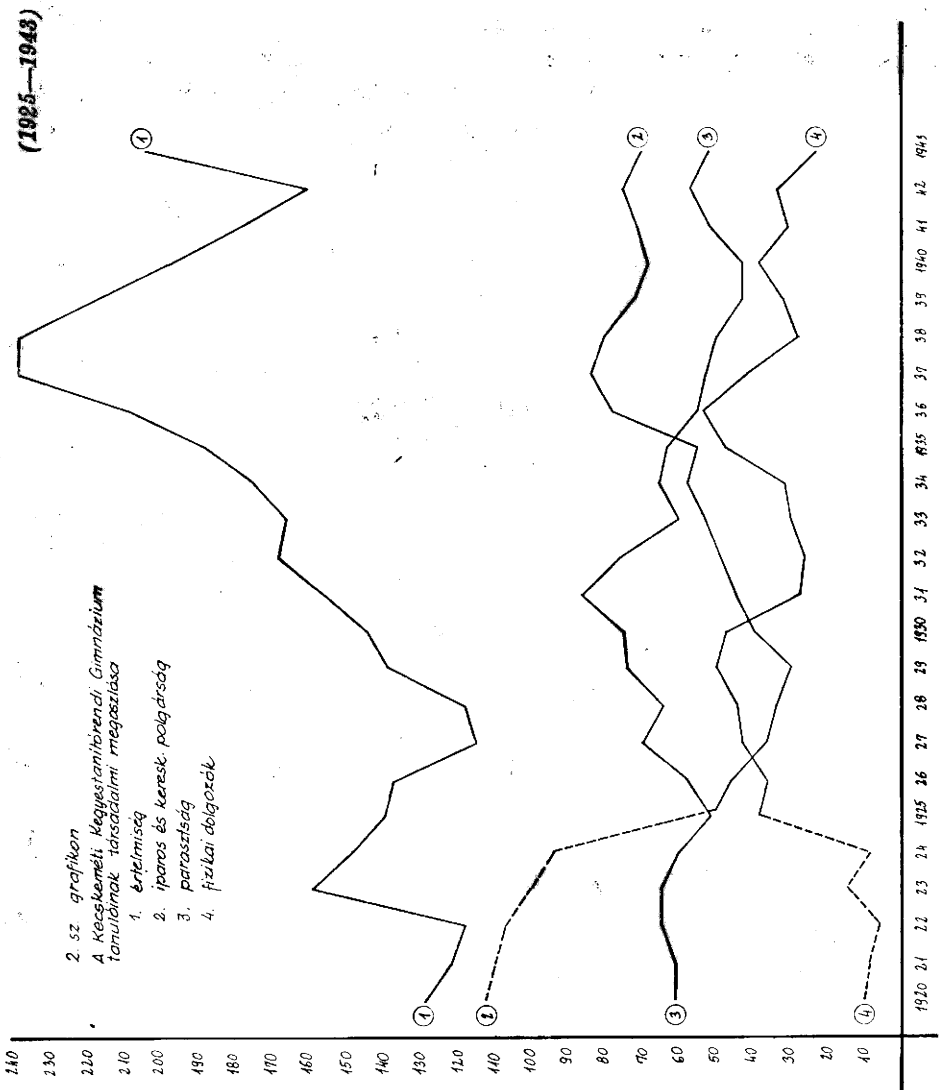
14. táblázat

A kecskeméti Kegyest. rendi Gimnázium tanulójának társadalmi rétegződése 1920-tól (Összegzés)

Tanév	Tanulók száma	Nagybirt. Nagyvál-lalkozó		Paraszttság		Ipari keresked.-i közleked.-i polgárság		Polgári értelmiség		Fizikai dolgozók segédzsem.		Magánzók egyebek	
		szá-ma	%	szá-ma	%	szá-ma	%	szá-ma	%	szá-ma	%	szá-ma	%
1920/21	312	?	?	61?	19,5?	?	?	129?	41,4?	?	?	44?	14,1?
1925/26	303	4	1,3	49	16,2	50	16,5	140	46,3	39	12,8	21	6,9
1928/29	280	1	0,3	65	23,2	35	12,5	116	41,5	44	15,7	19	6,8
1930/31	317	—	—	75	23,6	40	12,6	143	45,1	43	13,5	16	5,2
1935/36	366	5	1,3	63	17,2	55	15,1	187	51,1	48	13,1	8	2,2
1937/38	420	5	1,1	53	12,6	83	19,7	237	56,5	41	9,7	1	0,4
1940/41	364	13	3,5	43	11,8	69	18,9	197	54,2	39	10,7	3	0,9

Grafikonban láttatva, az egész korszak társadalmi struktúrája pedig a következő volt (2.sz. grafikon):

46 Kiegészítésként kellene még szólnunk a kegyest. rendi gimnázium statisztikáinak „egyéb” foglalkozási kategóriájáról is. Tulajdonképpen társadalmilag kiismerhetetlen vagy az összeírók szerint kategorizálhatatlan összetételű tanulógyűjtést kellene itt számbavennünk akkor, amikor az Értesítők „magánzókat” „tőkés, járadékos háztulajdonosokat”, „magántőkéseket” vagy „egyéb foglalkozásúakat” emlegetnek. Az „egyéb” foglalkozásúak közt az iskolai kimutatásokban is például — a népszámlálási statisztika útmutatóinak megfelelően — az inaktív keresőkön kívül zárójeliesen szerepeltek takarítók, takarítónők, diákétkeztetők, albérlőtartók, tehát fizikai dolgozó kategóriába tartozó szülők is. Ráadásul ezeknek a diákoknak a száma sem egyértelműen biztos. a Kegyest rendi Értesítőben, hiszen 1919—1925-ig a „nyugdíjasok és magánzók” együtt szerepelnek. Másrészt a „tőkés és magánzók” vagyoni-kereseti viszonyai is nagyon eltérők lehettek, hiszen ezek foglalkozás nélkül, vagyonukból vagy közelebről meg nem határozható alkalmi jövedelmükből éltek. Így tehát feldolgozatlanul hagytuk e statisztikai adatokat! 1920—30-ig a Kegyest. rendi gimnáziumban 15—20 (5—7%) ilyen származású tanuló tartottak nyilván, 1930 után pedig jelentéktelenre fogyott a számuk évenként, szinte teljesen eltűntek.

Vagyis a Kecskeméti Kegyestantitőrendi Róm. Kat. Gimnáziumban a két világháború közt — mint valamennyi gimnáziumban — létszám tekintetében a polgári értelmiség volt fölényben a tanulók 40—57%-ával.⁴⁷

47 Az itt adott összképhez kívánkozik csak alkalmi összehasonlítással a szegedi gimnáziumok fiúnövendékeinek társadalmi megoszlása 1930—1940 közt, aminek a felmérését Csikós Mihály, Geréb György és Berecki Sándor végezték el (A szegedi gimnáziumok növendékei 1930—1940 között. Szeged, 1955. — Csongrád megyei Fűzetek 10.) Az idézett szerzők is megállapították ti. „az értelmiségi származású diákok hatalmas túlsúlyát” az Áll. Klauzál Gábor Reál-gimnáziumban, a Baross Gábor Reáliskolában és a városi Dugonics A. (Kegyest. rendi) Gimnázium-

1928/29-től az értelmiségiek aránya százalékosan évről-évre inkább csak nőtt a tanulói létszám kevesbedése ellenére. Az értelmiség után viszont a közép- és kisbirtokos parasztság fiainak adott leginkább iskolát a Kegyestanítórend Kecskeméten 1925-től 1935-ig. Ugyanakkor a kisiparos és kiskereskedő polgárság talán 1924-ig volt „főlényben” (az értelmiségiektől differenciálatlan statisztikák szerint!), illetve 1936-tól, amikor a paraszti származású fiatalok kevesbedtek. Végül a fizikaidolgozó kisegítő alkalmazottak és segédzemélyek fiai a legtöbb évben alatta maradtak létszámban minden társadalmi réteg gyerekeinek.

Az egyes társadalmi osztályokról, csoportokról mondottakat tipikusan illusztrálhatja minden ismételtetés nélkül a piarista gimnázium tanulói-maximuma évének statisztikája a gimnáziumok társadalmi összetételéről. 1937/38-ban a következő volt a helyzet (15. táblázat):

15. táblázat

A kecskeméti fiú-gimnáziumok tanulóinak társadalmi megoszlása a Kegyest. rendi Gimnázium létszám-maximuma idején

Gimnáziumok	Nagybirt. nagyvállalkozók		Parasztság		Fizikai dolgozók		Ipari keresk. közl. polgárság		Értelmiségi polgárság		Magánzók egyebek		Tanulók száma
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	
Kegyes r. Gimn.	5	1,1	53	12,7	41	9,7	83	19,8	237	56,4	1	0,3	420
Ref. Gimn.	14	4,2	45	13,2	15	4,3	56	16,4	196	57,4	15	4,5	341
K.J.Gimnázium	—	—	10	13,7	10	13,6	12	16,5	40	54,7	1	1,5	73

A piarista diákok továbbtanulása

Nem könnyű aztán a kérdésre a felelet: vajon a piarista gimnázium a két világháború közt mennyiben biztosította képzésével, tanításával az egyetemi, főiskolai továbbtanulást érettségiző diákjainak? mennyi érettségizett

ban; ezekben a középiskolákban együttvéve 1930/31-ben 43,15, 1935/26-ban 46,63, 1937/38-ban 51,87 volt az értelmiségi származású tanulók százalékaránya. — És ha az említett szerzők kategorizálását vennénk alapul a „kizsákmányoló, és fegyveres alakulathoz tartozó szülők” összeírásánál, felmérésénél, akkor azt kellene mondanunk, hogy Kecskeméten 1931-től a Kegyest. rendi Gimnázium adott iskolát a legtöbb katonatiszt, — altiszt nagykereskedő, nagyiparos és középbirtokos leszármazottaknak, s 1931-től 1943/44-ig kevés ingadozással csak szaporodott e társadalmi egzisztenciák száma, százaléka 8,61-től 15,60-ig. — Mi a statisztikai felmérésünknel a katonatisztok fiait értelmiségi kategóriába soroltuk, minthogy e réteg iskolázott, sokszor hivatalnok és fixfizeteses volt, másrészt az iskolai nyilvántartás az Írtesítőekben sem vette külön a nyugdíjas katonatiszt szülőket egyéb nyugállományba tartozó értelmiségiektől. A mi kimutatásunk ha tehát e réteggel csak az értelmiségiek számát emelte, nem mond ellent az általánosan közismert ténynek, hogy ti. az értelmiségiek aránya volt mindig a legnagyobb a Horthy-korszak gimnáziumaiban.

kapott főiskolai végzettséget? — vagy hogy hova helyezkedtek el az érettségizettek?

Általában 20—30 fiú kapott évenként érettségi bizonyítványt a gimnáziumtól.⁴⁸ A végzettek pályaválasztási szándékát csak 1926/27-től közlik az Értesítők. Ettől az évtől kezdve egészen 1932/33-mal bezárólag a végzetteknek majdnem fele (41—51%) papi, szerzetesi vagy szerzetes-tanári (azaz piarista) pályára ment, hiszen a tanítórend 1859-től 1934/35-ig Kecskemétre küldte a gimnáziumi tanulmányokat befejezni akaró jelöltjeit. Különbösen legtöbbször a piarista iskolától is jogra kívántak jelentkezni (78), azután az orvosi karra (62), majd katonai pályán akartak érvényesülni (60), s csak ezután következett a különféle mérnöki hivatások iránti érdeklődés (46). A pedagógus (tanítói, tanári) foglalkozás is keresett volt, de kb. a tisztviselői állásokra is annyian pályáztak (34). Ezek után még a mezőgazdasági jellegű pályák, foglalkozások iránt mutatkozott kereslet (9), s már nagyon kevesen (és csak 1936 után) ambicionálták az ipari, kereskedelmi és közgazdasági pályákat (6—7). Öt évenként a következő volt a pályaválasztás terve a piarista gimnáziumban a sikerrel érettségizetteknél (16. táblázat):

16. táblázat

A Kegyes. rendi Gimnáziumban érettségizettek tervezett pályaválasztása

Tanév	Az érettségizettek közül											Össz.	
	papi	szerz. tanár	jogi	orvosi egyőzsyz.	katonai	ménöki	pedagógus	tisztviselői	mezőgazd.	ipari	keresk.-i		közgazd.-i
pályára készült													
1926/27	2	9	1	3	1	1	2	—	5	—	—	—	24
1930/31	2	13	5	6	1	—	2	—	—	—	—	—	29
1935/36	1	—	13	1	2	1	2	5	—	1	—	—	26
1937/38	3	1	5	3	6	5	4	2	1	2	1	—	33
1940/41	—	3	5	8	10	—	—	3	—	—	1	3	33

Látva e statisztikai kimutatást, megjegyzendő, hogy Szandtner Pál szerint is — aki megközelítőleg országosan vizsgálta az érettségizők pályaválasztását, — a huszas évek végén és a harmincas évek legelején a fiú-matursok pályaválasztása a kereskedői, a vasúti, a posta- és magántisztviselői pályákon kívül elsősorban a tanítói, a jegyzői, a jogi, az orvosi és a katonai

⁴⁸ 30 főlé csak akkor emelkedett az évenként sikerrel érettségizők száma, amikor pótérettségikről is hírt adnak a Kegyes. rendi Gimnázium Értesítői 1920/21-től 1927/28-ig, illetve 1931-ben és 1932-ben. A gimnáziumi tanulmányokat záró „rendes érettségín” ritkán és alig haladta túl a harmincat az érettségizettek száma.

pályákra irányult.⁴⁹ 1930/31-ben 395 diák jogászi, 312 katonai, 393 lelkészi, 354 orvosi, 215 középiskolai tanári és 117 diák mérnöki hivatást kívánt választani. Körülbelül ugyanilyen tervezésnek az arányát láthatjuk ti. ugyanebben az évben a piarista és a református gimnázium tanulóinál is.⁵⁰ Természetesen Kecskeméten a piarista-jelöltek miatt (papnövendékek) túlsúlyban voltak a papi, paptanári pályára irányulók (15), de őket követően már az orvosi-gyógyszerészi pálya (6) és a jogi pálya (5) volt a legkeresettebb. De Laky Dezső statisztikája is a kecskeméti egyetemi hallgatók arányáról az 1929/30. tanévben szintén azt mutatja, hogy — helyben lévén a jogakadémia Kecskeméten! — 73 kecskeméti tanulót tartott nyilván ez az iskola (s összesen 83 jogot végző kecskeméti hallgatója volt az ország egyetemének, jogakadémiáinak); a jogot végzők után pedig 23 kecskeméti tanult az orvostudományi karokon és 19 bölcész a budapesti Pázmány Péter és a szegedi Ferenc József Tudományegyetemeken.⁵¹

Hogy azután mi valósult meg a két világháború közt a tervezetésekből egyik vagy másik időszakban, — erre a kérdésre határozott választ adni nem tudunk. Úgyszintén nem tudhatni azt sem, hogy a leérettségizettek vagy a felsőbb tanulmányokat is elvégeztek milyen társadalmi kategóriába tartoztak a volt piarista gimnazisták közt. Mindössze 1940/41-től 1942/43-ig áll rendelkezésünkre az Értesítőkből a tervezett és a valósult pályaválasztás (17. táblázat). Mellékelten közöljük ugyanezeket az adatokat a református gimnázium 1940/41-ben érettségizettjeiről is.

1940/41-ben tehát 8 (24,2), 1941/42-ben 7 (29,1), 1942/43-ban 4 (21,0) végzett piarista diáknak a pályaválasztási terve változott vagy nem valósult meg. Oka lehetett a pályaterv megváltoztatásának nem utolsósorban a pályalehetőségek bizonytalansága, a felfelé törtető helytelen ambíciók és az informálatlanság. Olykor aztán a tanulók 2—5 pályatervvel is foglalkoztak. Némelyikük állatorvos vagy jogász, állatorvos vagy lelkész, bíró vagy mérnök, sőt „állatorvos, mérnök, tanár vagy ügyvéd”, illetve „lelkész, tengerész, mérnök vagy ügyvéd” akart lenni.⁵² Ez is magyarázza részben, hogy Kecskemét miért oly sok helybeli jogásztanulónak adott iskolát; Kecskeméten helyben volt a jogakadémia, beiratkoztak hát az érettségizettek a Jogakadé-

49 Szandtner Pál: Érettségizőink számának és pályaválasztásának fontosabb kultur- és szociálpolitikai tanulságai. Bp. 1933. 27. skk. és 66. l.

50 A református gimnáziumban is 1930/31-ben 6 érettségizett szintén orvosnak vagy gyógyszerésznek készült, 4 jogra jelentkezett és 6 katonának vagy rendőrnék ment volna. (Ref. gr. T. I. Gimn. Ért. 1930/31. 73. l.)

51 Laky Dezső: A magyar egyetemi hallgatók statisztikája. 1930. Bp. 1931. 68. l.

52 Szandtner P. Id. m. 21. l.

A kecskeméti piarista és református gimnáziumban végzetek tervezett és valósult pályaválasztása

Gimnázium—Tanév	Érettségi-zettek száma	A tanulók pályaválasztása												Össz.		
		papi	szesz. tanár	jogi	orvosi gyysz.	katonai	mérnöki	pedagógus	tiszviselői	közigazd.-i	ipari	keresk.-i	vasút, kőút		színészet	ismeretlen
Piar. Gimn. 1940/41	33	—	3	5	5	10	3	—	3	3	—	1	—	—	—	33
	tervezett: valósult:	— —	3 1	5 9	5 5	10 6	3 5	— —	3 3	3 2	— —	1 —	— 1	— —	— 2	33 34
Ref. gimn. 1940/41	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23
	tervezett: valósult:	— —	1 —	— 5	3 5	4 3	8 2	2 1	— 4	1 —	2 2	— —	1 —	— —	— 2	23 24
Piar. Gimn. 1941/42	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24
	tervezett: valósult:	— —	6 3	2 1	2 2	2 2	3 3	5 2	— —	1 3	2 2	— —	1 3	— 1	— —	24 24
Piar. Gimn. 1942/43	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19
	tervezett: valósult:	— —	— —	2 7	6 7	2 —	1 1	3 1	— 1	1 1	1 —	1 2	— —	2 2	— 1	19 23*

*A később érettségizettek is közölve vannak ebben a számban. (Érettségizetteken a sikerrel végzetteket értettük.)

miára. S ez a pályahatározatlanság vidéken — 1933-ban — nagyobb volt, 35—40, sőt 65—70%, míg Budapesten (ahol a legtöbb főiskola volt!) 20—22%.

Hogy végül is mennyiben segített a Kegyesitanítórendi Gimnázium a két világháború közt a társadalom mobilizációs átforgalmazásában s Kecskemét értelmiségének politikai és szociális demokratizálásában?

Balanyi György 1925-ben a Kegyesitanítórend történetileg öröklött hagyományának tartotta — mely az oktatásra és nevelésre is rá kellett hogy nyomja bélyegét! — az egyszerűséget és igénytelenséget, az abszolút előítéletnélküliséget, az eklekticizmust, a haladó konzervatívizmust s a hazafias és erősen nemzeti közszellemet.⁵³ Ezért s ennek gyakorlati következményeképpen

⁵³ Balanyi György beszéde a kecskeméti Kegyesitanítórendi Gimnázium 200 éves jubileumán (Jubiláris ünnepségünk. Kegyesitanítórendi Gimn. Ért. 1924/25 10—12.1.)

a piarista nevelés a kormányzat kívánalmai szerint hangoztatta is a jó honpolgárrá nevelést, melynek célja volt „a helyes tartalmú erős nacionalizmusra való nevelés, a magyarságban rejlő szellemi és fizikai értékek tudatában a történeti hivatás és felelősség érzetének ápolása, a magyar egység gondolatának kiemelése, Széchenyi szellemében az önismeretre való nevelés s a munkás, cselekvő magyar kimunkálása. — Az a gondolat pedig, hogy itt ezer esztendő óta államot alkotó magyar nemzet az új történeti helyzetbe sohasem törődhetik bele, a magyar irredenta gondolat alapja . . . Meg kell teremteni az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját!” — olvashatjuk 1932/33-tól 1936/37-ig változatlan szövegezésben az iskola Értesítőiben. Vagyis a kegyestanítórendi nevelés is magáévá tette a kor iskolapolitikáját, és visszhangozta, idézte is a volt piarista főgimnáziumi tanár, majd oktatásügyi miniszteri államtitkár Kornis Gyulának a gondolatait, amelyeknek 1921-ben adott hangot „Külpolitikánk irányelvei” c. tanulmányában.⁵⁴ Az 1928-ban kiadott rendelet pedig — a Kegyestanítórend számára szimpatikusan — a mérsékelt haladó Széchenyit állította követendő pedagógiai példaképül a tanárok elé, hangoztatva szintén, hogy „a mai tragikus helyzetünkben a nemzeti önismeretre való nevelés Széchenyi szellemében elsőrendű kötelességünk.”⁵⁵ Az Értesítőkből azonban a „hazafias nevelés” címszó alatt alig ad hírt az iskola az egész intézetet átfogó aktívabb mozgalmi tevékenységről.⁵⁶ Mert ugyanekkor a Kegyesrendnek az is óvatos nevelési elvévé lett — Balanyi György fogalmazta meg! —, hogy „a különböző világnézetű és pártállású szülők érzékenységére való tekintettel az sem kívánatos, hogy az iskola a napi politika kérdéseinek fejtegetésébe bonyolódjék, ha még oly magas elvi állásponttól teszi is ezt . . . a politikai ismeretek közlésének minden egyoldalú pártszemponttól és érdektől függetlenül kell történnie.”⁵⁷ És később is hangot kapott a piarista iskolavezetésben és nevelésben a Schütz Antal által hirdetett mértéktartó elutasítás: „Korunk sok tiszteletreméltó törekvések tanúja az iskola ügyében. Mind hálás és tanulékony lélekkel vesszük. De aki nem az elméletek virányos rétjein andalog, hanem az életnek bogas-bütykös erdőjében dolgozik, keserves napszámban, ennek a

54 Kornis Gyula: Nemzeti szellem a kultúrpolitikában. (Neveléspolitikai dokumentumok . . . 135. skk.)

55 Hiv. Közl. 1928/15—19.1. — Újgy. a Kegyest. rendi Gimn. Ért. 1931/32. 18.1. s. köv. években is 1936/37-ig.

56 Az iskola a történeti eseményeket — az Értesítő és Évkönyvek tanúsága szerint — általában mértéktartóan, de a kormányzat intencióinak szellemében méltatta ünnepesein és alkalmi rendezvényein (zászlóvitel Lévára 1938-ban, észak-magyarországi tanulmányút stb.), kapcsolatot tartva a vezetőkörökkel. Gondot fordított tehát az intézet arra is („minden lehető helyes eszközt módot és alkalmat felhasznált”), hogy a rendszer iskolapolitikája szerint „az iskola falai közé merészkedő szélsőséges irányzatok, a társadalmi rendet felforgató eszmék a tanulók lelkét, gondolkodását ne fertőzhessék meg.” (Ért. 1936/37. 27.1.) — Olykor „tanácsokkal, biztatásokkal és bátorítással is ébresztgette az ifjúság lelkében az elszánt magyar, katonás szellemet.” (Ért. 1939/40. 55.1.)

57 Balanyi György: A nemzeti közéletre való nevelés. (A családi nevelés útjain 72—73.1.)

sok javaslatnak és elméletnek színe előtt egészen új világban látja Szt. Pál örök szavait: Lehet tízezer tanítótok is Krisztusban, de atyátok nincsen sok.⁵⁸ 1943-ban hangzottak el, íródtak le ezek a szavak, minekelőtte Hóman Bálint „keresztény-nemzeti” politikája fajvédő irányban már egyre kezdett érvényesülni.⁵⁹

S az is köztudott volt, Balanyi György is utalt rá, hogy a piarista iskolák 1925 előtt is főleg „magyar értelmiséggel népesítették be a közhivatalokat.”⁶⁰ Tény a mi vizsgálódásunk nyomán is, hogy a szerzet kecskeméti iskolája diákságának társadalmi összetétele a két világháború között megfelelt az ellenforradalmi rendszer osztály-jellegű iskolapolitikájának: az értelmiséget részesítette előnyben, annak anyagi, kulturális és tradíciómális fölénye, tekintélye miatt, — mégis olykor főleg az ipari és kereskedő kispolgárság kevés hányadának túlsúlyával hozzájárult kevéssé a „hírös város” társadalmának regenerálódásához, társadalmi mobilitásához, amit a felszabadulást követő évek még hatékonyabban valóra is váltottak.⁶¹ S ez az észrevételünk — úgy érezzük, — összhangban van Andorka Rudolfnak országos társadalmi-mobilitás vizsgálatával, ha az iskoláztatásra is vonatkoztatjuk. Szerinte a pályaválasztás eredményét nézve a szellemi réteg volt a magyar társadalom legzártabb csoportja „alulról”, hiszen „az értelmiség legnagyobb részben a szellemi rétegbe tartozó apák fiaiból tevődött össze és a beáramlók túlnyomó többsége is önálló iparos vagy kereskedő származású volt (akik között ismét részben tőkések lehet sejtteni). Paraszt és — ami feltűnőbb — munkás-gyermek alig-alig jutott be ebbe a rétegbe, arányuk legfeljebb egytized lehetett.”⁶² Számszerűen szólva például 1930-ban a szellemi kereső férfiaknak 32,6%-a származott szellemi foglalkozású apától, 28,2% értelmiséginek az apja pedig önálló iparos vagy kereskedő volt. A maradék 39,2% értelmiségi paraszt és munkásszülőktől származott.⁶³ — Az iskola értelmiségi vonzását tárgyalva szoltunk már Berend T. Iván nyomán az értelmiségi szülőknél ideológiai beállítottságáról és a Horthy rendszerben vitt funkcionális szerepről is. Úgy véljük, részben ez jellemezte a piarista gimnáziumban vég-

58 Schütz Antal: A piarista eszmény (Emlékkönyv . . . 395.1.)

59 vö. Hóman Bálint: A nemzeti kormány a népért és a hazáért. A magyar feltámadás nagy esztendeje. Studium, 1939.

60 Kegyest. rendi Gimn. Ért. 1924/25. 12.1.

61 A munkás- és parasztszármazású tanulók számaránya az 1949/50. tanévre országosan a középiskolákban 50,1%-ra, az egyetemeken 38,4%-ra emelkedett. — A kecskeméti Kegyesrendi Gimnáziumban is már 1946/47-ben a parasztszármazású (kisbirtokos) tanulók százaléka 18,4 lett (az 1943/44. évi közép- és kisbirtokos 14,6%-kal szemben), az iparos-kereskedő szülőké 33,6 (a 19,7%-kal szemben), az értelmiségieké pedig 37,2 (az 56,9%-kal szemben). — S míg 1941-ben 4,2% 18 éves és idősebb érettségizett volt országosan a népességben, 1949-ben már 5,5% (Gázso Ferenc: Iskolarendszer és társadalmi mobilitás. Bp. 1976. 57.1.).

62 Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás Magyarországon a felszabadulás előtt. Statisztikai Szemle, 1971. 1030—31.1.

63 Uo. 1026.1.

zettek magatartását is. Többségük azonban a 30-as évek végétől — Jakab Miklós gondolatával élve! — inkább már csak talán életnívója és pozíciója fenntartása okából alkalmazkodott a rezsimhez, inkább a passzív asszisztálás, mint a lelkes támogatás jellemezte. „Az ’úri középosztályhoz’ tartozónak tekintették ugyan magukat. A fizikai munkát végzőktől távol állottak, tőlük tudatosan elszigetelődtek. Nem vállaltak azonban aktív szerepet az ellenforradalmi rendszer uralkodó pártjaiban és jobboldali értelmiségi szervezeteiben sem. Egyes vonatkozásokban e réteget is megérintette a 30-as évek közepén meginduló szellemi-politikai ellenállás, de a közvetlen napi politikától távol tartották magukat. Nagyobb számban voltak találhatóak köztük olyan entellektüelek, akik az államhatalomtól kevésbé függtek (mérnökök, orvosok, tudósok), akik politikailag kevésbé vagy nem is kompromittálták magukat.”⁶⁴

A Kegyestanítórend kecskeméti gimnáziumának iskolai anyakönyvei a II. világháború során elvesztek, ezért nem állt módunkban, hogy az 1920-tól érettségizettek társadalmi összetételéről is szóljunk. Nem tudjuk, hogy az iskola hány diákja és milyen származású rétege haladta túl a IV. osztályt az érettségiig, s milyen származású tanulók jutottak felsőbb végzettséghez. Ezeknek az adatoknak a birtokában pedig bizonyára többet tudtunk volna mondani a piarista gimnázium társadalmi vonzaskörének szociális hátteréről. Az iskola anyagi bázisának s bevételeinek arányában tandíj és egyéb kedvezményekkel évenként segítette a tanulóit, de az újszerű szociális kezdeményezést az iskolai felvétel és képzés terén feladatának nem tekintette, a szociális megoszlás jobb arányát nem ambicionálta. Sőt a leírtak alapján úgy véljük, hogy a Horthy-rezsim neonacionalizmusát a maga szolidabb hangnemével képviselő piarista oktató-nevelő munkának az elvekben is megvolt a határozott osztálytartalma, akarva-akaratlan a meglévő osztály- és rétegviszonyok konzerválására irányuló törekvése. Nem vitás, hogy a piaristák nem egyszer vállalták a meglehetősen merev osztály- és rétegekorkorlátkon történő „átnyúlást” — ez érdemük és egyfajta erősségük volt! —, ezzel azonban érdemben nem fokozták a helyes irányú mobilizációt. Másfelől, akit felemeltek, azt következetesen belenevelték a meglévő keretekbe, a fenntartani kívánt struktúrába; a tőlük kapott identitás-tudat is ilyen tartalmú volt. Ugyanekkor viszont egyes nevelőkben és a mértéktartóan kon-

64 Jakab Miklós: Társadalmi változás és a magyar értelmiség 1944—1948. Bp. 1979. 16.1. — Hasonlóképpen látta e sok rétegből összejött, leszármazott, de igazán egységes erős osztállyá nem vált értelmiség helyzetét Szabó Zoltán 1938-ban. „Tudjuk: a kor, melyben ezek az elemek egymás mellé kerültek, gyöngé volt, felemás, semmi- ben nem következetes és szellemiekben lendület nélkül való — írta Szabó Z. — Talán ha e kor valóban s megalku- vás nélkül demokratikus lett volna, az új és ismeretlen világ forróságában összeolvadtak volna a különemű ele- mek. De minthogy nem volt az, maradtak egymás mellett laza halmazként.” (Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Bp. 1938. 180—181.1.)

zervatív értelmiségi neveltekben szintén éledtek és hatni kezdtek valami mélyen zajló, halk folyamatok. Huszár Tibor szerint is „a piarista és a cisztercita gimnáziumok humanista tanárai e konzervatív közegben a kételkedés, az útkeresés szellemét erősítették.”⁶⁵ Ez az útkeresés fémjelezte Sík Sándor reformkatolicizmust alakító és pártoló tevékenységét, s ez lehetett viszonzhatással egyes piaristákra.⁶⁶ De általánosan és elvszerűen a szociális nevelésben is csak a szolidaritásra való nevelés hangoztatása hathatott a piarista pedagógiában. Messzebbre s a végcélra csak a baloldali szocialista szemlélet nézett. Képviselői nyíltan hangoztatták, hogy az ország egyetemes kulturálódása csak gyökeres társadalmi átalakulással fog bekövetkezni, hiszen — „a szegény néprétegek kultúrkérdése kulturális síkon nem oldható meg. — írta Földes Ferenc a Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon c. művében. — Tehát marad a társadalmi megoldás, melynek olyan helyzetet kell teremtenie, hogy a szegényparaszt és munkásrétegek társadalmi arányuknak megfelelően részesüljenek kultúrában.”⁶⁷

⁶⁵ Huszár Tibor: Értelmiségtörténet — értelmiségyszociológia. Ld. Értelmiségek, diplomások, szellemi munkások. 40. l.

⁶⁶ A reformkatolicizmusról ld. Gergely Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon (1890—1950). Bp. 1977. 155—166. l.

⁶⁷ Földes F., Id. m. 103—104. l.

IRODALOM

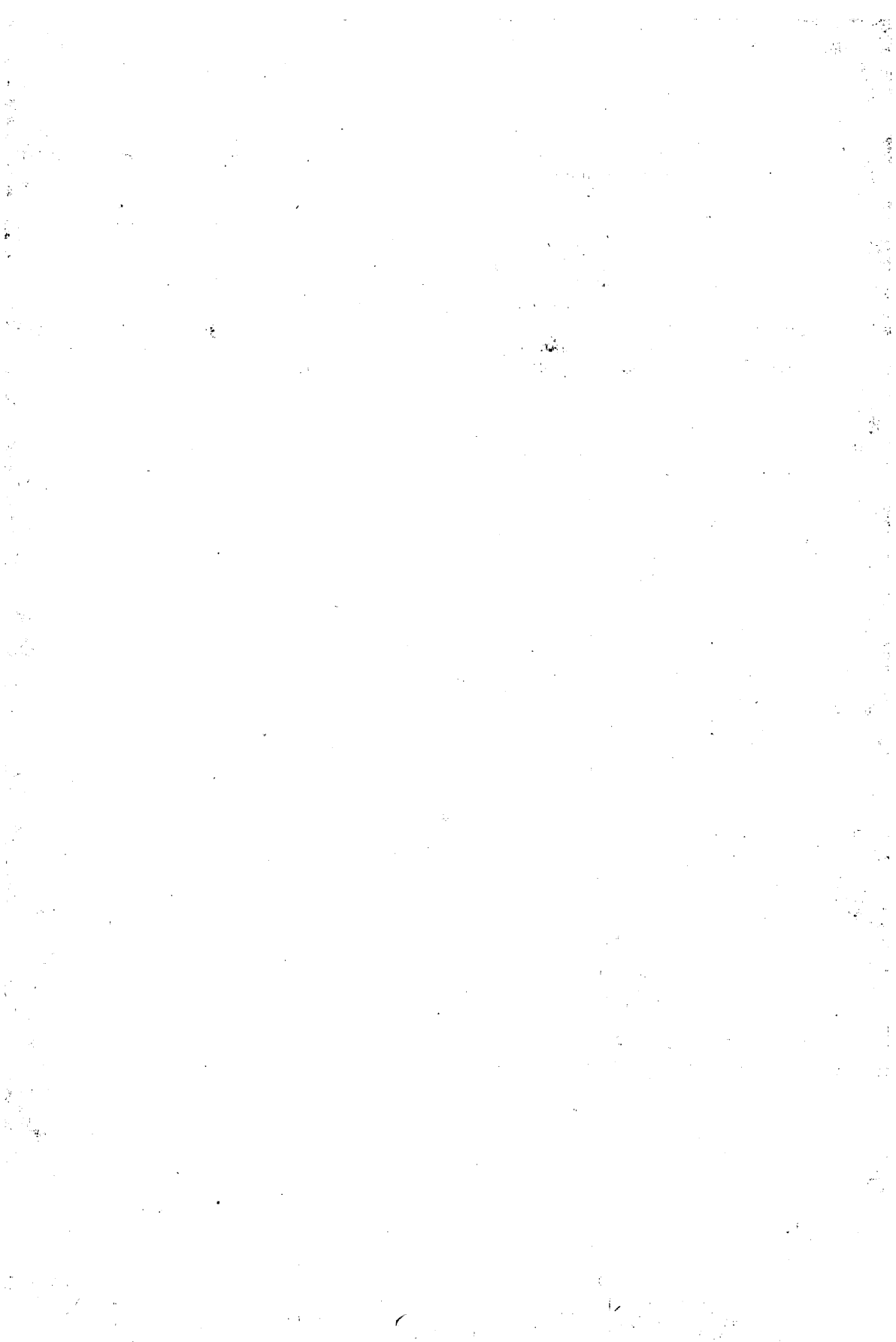
- A családi nevelés útjain (A középiskolai tanuló és a szülői ház). Szerk. **KISPARTI** János. Bp. 1935. Kiadta a budapesti Kegyestanítórendi Gimnázium.
- ANDORKA** Rudolf: A társadalmi mobilitás Magyarországon a felszabadulás előtt. Statisztikai Szemle, 1971.
- BALÁSFALVI** Kiss Barnabás: Kecskemét múltja és jelene rövid vázlatban. Kecskemét, 1939.
- BEREND** T. Iván—**RÁNKI** György: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919—1929. Bp. 1966.
- CSIKÓS** Mihály—**GERÉB** György—**BERECKI** Sándor: A szegedi gimnáziumok növendékei 1930—1940 között. Szeged, 1955. Csongrád megyei Füzetek 10.
- Emlékkönyv a Magyar Piarista Rendtartomány háromszázéves jubileumára. Szerk. **BALANYI** György és **LANTOS** Zoltán. Bp. 1943.
- Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Szociológiai tanulmányok. Szerk. **HUSZÁR** Tibor. Bp. 1978.
- FÖLDES** Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Bp. 1941.
- GAZSÓ** Ferenc: Iskolarendszer és társadalmi mobilitás. Bp. 1976.
- Iskolai Értesítők, Évkönyvek: A Magyar Kegyestanítórend Kecskeméti Róm. Kat. Gimnáziumának értesítői, évkönyvei 1920/21—1943/44. — A Kecskeméti Református gróf Tisza István Gimnázium értesítői, évkönyvei 1920/21—1943/44. — A Kecskeméti Városi Kereskedelmi Középiskola értesítői, évkönyvei 1920/21—1943/44. — A Kecskeméti M. kir. Állami Katona József Gimnázium (Reáliskola) értesítői, évkönyvei 1920/21—1940/41. — A Kecskeméti M. Kir. Áll. Mezőgazdasági Középiskola értesítői, évkönyvei 1936/37—1943/44. — A Kecskeméti Községi Polgári Fiúiskola értesítői, évkönyvei 1928/29—1943/44.
- JAKAB** Miklós: Társadalmi változás és a magyar értelmiség 1944—1948. Bp. 1979.
- JÓBORU** Magda: A köznevelés a Horthy-korszakban (Alsó- és középfokú oktatás). Bp. 1972.
- KOVÁCS** Alajos: Kecskemét lakosságának összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1935. 5. sz. 345—368. 1.
- LAKY** Dezső: A magyar egyetemi hallgatók statisztikája. Bp. 1931.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 1930.

Népszámlálás: Az 1920. évi népszámlálás (Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenkint) Magyar Statisztikai Közlemények 71. köt. Bp. 1925. — Az 1930. évi népszámlálás (VI. rész. Végeredmények összefoglalása). Magyar Statisztikai Közlemények 114. köt. Bp. 1941. — Az 1941. évi népszámlálás (4. köt. Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint). Történeti Statisztikai Kötetek Bp. 1979.

Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából 1919—1931. Szerk. SIMON Gyula Bp. 1959.

SZANDTNER Pál: Érettségizőink számának és pályaválasztásának fontosabb kulturális és szociálpolitikai tanulságai. Bp. 1933.

A szellemi munkások összeírása 1928. (M. Kir. Közp. Statiszt. Hiv.) Bp. 1930.

SZAKMUNKÁSKÉPZÉS

A bajai iparostanonc-oktatás története a felszabadulásig

KEMÉNY JÁNOS

Bevezető

Az iparostanulók *oktatására irányuló törekvések* már a Ratio Educationis-ban is fellelhetők. A tanoncok tankötelezettségét II. József 1783-ban kibocsátott udvari rendelete írta elő. Ez a nemzeti iskolákkal kapcsolatosan vásárnapi rajziskolák felállítását rendelte el, melyeket a mesterinasok rendszeresen látogatni tartoztak.¹

A helytartótanács báró Prónay Gábornak, a pozsonyi tankerület főigazgatójának a javaslatára 1786. június 6-án értesítette a törvényhatóságokat, hogy II. József fenti rendelete értelmében „mindazon iparosinasok, kik iparáguk tökélyesbítését a rajzművészet által nyerhetik el, csak az esetben lehetnek segédekké, ha hiteles bizonyítvánnyal igazolják, hogy a rajziskolát legalább egy éven át ünnep- és vasárnapokon szorgalmasan látogatták.”²

Ezek a jelentős, haladó szellemű rendeletek nem érték el a kitűzött célt. Az 1790—91. évi országgyűlés — amely kimondta a Ratio Educationis revízióját — országos bizottságot küldött ki az oktatás ügyének tanulmányozására és megfelelő javaslat kidolgozására. A bizottság 1791. augusztus 12-én Pesten ült össze. Az ülésen gróf Török Lajos azt indítványozta, hogy „minden tankerületben egy főelemi iskolát ipariskolával kellene összekötni”.³ A javaslat nem valósult meg, és a második Ratióban sem érvényesült. Annyi eredménnyel mégis járt, hogy a későbbiekben némileg tekintettel voltak az ipari érdekekre is.⁴

Az 1790-es években az ipar szembetűnő hanyatlását a helytartótanács is érzékelte. Ennek úgy próbált meg gátat vetni, hogy kiadta a tanoncoktatásról szóló 19 665/1795. számú rendelkezését. Ismét elrendelte az inasok rajziskolai oktatását, előírta, hogy a vásár- és ünnepnapokon tartani szokott órákon

1 Szterényi József: Az iparoktatás Magyarországon. Bp. 1897. 21—22.1.

2 Uo. 29.1.

3 1790. évi XV. tc.

4 Szterényi i. m. 38.1.

kötelesek megjelenni. Csak az válhatott közülük legénnyé, aki bizonyosság-
véllel igazolta kitöltött inaséveit és a rajziskolában eltöltött egy esztendő
folyamatos óralátogatását. A legfontosabb intézkedése az volt, hogy kötele-
zővé tette az analfabéta tanoncok nemzeti iskolákban történő vasár- és ün-
nepnapi oktatását.⁵

A XIX. század első évtizedei kisebb jelentőségűek voltak a hazai iparok-
tatásban, mint a XVIII. század vége. A rajziskolák, néhány tervezet és az
1806-ban kiadott második Ratio Educationis jellemzi ezt az időszakot.⁶
E rendeletet, amely 1848-ig meghatározta közoktatásunkat, 1806 november
4-én küldte meg a helytartótanács Bács-Bodrog vármegyének.⁷

1841-ben báró Mednyánszky Alajost, a tanulmányi bizottság elnökét a ta-
noncoktatásra vonatkozó új javaslatok elkészítésével bízta meg a helytartó-
tanács. Így született meg 1841—42-ben az ún. Sectio prima reformterv,
amely megfogalmazta az ipariskolák létesítésének tervét.⁸ A kancellária
1844-ben engedélyezte báró Mednyánszkyknak az elemi és ipariskolák felállítá-
sára tett javaslatának megvalósítását.⁹

1842-ben a Magyar Tudós Társaság közgyűlését megnyitó elnöki beszédé-
ben gróf Széchenyi István többek között ipartanodák és reáliskolák felállítá-
sát is sürgette.¹⁰

A magyar ipar fellendülését szorgalmazta az 1842. június 5-én Kossuth
Lajos javaslatára létrehozott Iparegyesület, amelyet ipari kiállítások szerve-
zésével is megerősített. Kísérlete, a pesti mesterinas-iskola 1845-től 1847-ig
működött.¹¹ A mesterinas-iskolák felállításával az volt az Iparegyesület célja,
hogy „az iparososztály roppant számú sarjadéka az iskoláztatás révén javul-
jon és értelmesdjék”¹²

A helytartótanács 4545/1846. számú rendelete a vasárnapi iskolák szerve-
zését az egész ország területére kiterjedően előírta.¹³ Az Iparegyesület az
1847. január 15-i választmányi ülésén kezdeményezte egy mesterinasok alko-
tásait bemutató kiállítás megnyitását.¹⁴

Az első felelős magyar minisztérium is támogatta az ipari szakoktatási
törekvéseket. Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi mi-

5 Csurka István: A debreceni államilag segélyezett községi iparostanonc-iskola története (1795—1909). Deb-
recen, 1910. 4—7. l.

6 Szterényi i. m. 49—50. l.

7 Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye. Bp. é. n. I. k. 413. l.

8 Vig Albert: Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta. Bp. 1932.
143. l.

9 Dobos György: A debreceni iparoktatás története a XIX—XX. században. Debrecen, 1980. 10. l.

10 Vig i. m. 142. l.

11 Uo. 154. l.

12 Uo. 157. l.

13 Szterényi i. m. 78—80. l.

14 Uo. 125. l.

niszter 1848. június 9-én elrendelte a céhszabályzat módosítását. Az új céhszabályzat 4.§-a kimondta: „a mesterek tanoncaikat, amennyiben lakhelyeiken vasárnapi és rajziskolák léteznek, ezekbe szorgalmasan jártni tartoznak.”¹⁵

A szabadságharc leverése után az osztrák kormány — központosító politikájának megfelelően — az Organisations Entwurfot tette kötelezővé Magyarországon is.¹⁶ Csak az Októberi Diploma kiadása után szorult ki az iskolákból, ideiglenes tantervnek adva helyet.¹⁷

Az abszolutista korszak első, az inasok oktatását célzó kormányrendeletét 1850-ben adták ki. A mesterinasok képzésének biztosítása érdekében Thun Leó közoktatási miniszter előírta, hogy vásár- és ünnepnapokon heti 4 órát kötelesek iskolában tölteni. A 4 órából kettőt rajzolásra, kettőt pedig az általános elméleti tárgyak oktatására kellett fordítani.¹⁸

A vasárnapi oktatás fő célja az volt, hogy folytassa és kiegészítse a népiskolai oktatást. Mivel az iparostanoncok többségének korábban szerzett ismeretei nem voltak kielégítőek, számukra több osztályt létesítettek.¹⁹ 1854-ben történt intézkedés arról, hogy a magasabb osztályba való átlépés az elért tanulmányi eredménynek megfelelően történjen. A két alsóbb osztályban hittant, olvasást, írást és számtant, a harmadikban számtant, rajzot, fogalmazást és könyvvitelt tanítottak. Amennyiben a felsorolt tantárgyak egyikéből kielégítő eredményt értek el a tanulók, a közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával földrajzot, természetrajzot vagy természettant tanulhattak.²⁰

A korszak másik figyelemre méltó eseménye az 1859. december 20-án kiadott császári nyíltparancs volt, amely birodalmi méretekben próbálta meg egységesíteni az iparrendtartást. 1860. május 1-én lépett hatályba, 1872-ig volt érvényben. Megszabta a tanonctartatás módjait is.²¹

A bajai ipariskola megalakulásának előzményei és működésének keretei

Baja a török kiűzése után viszonylag fejlett iparral rendelkezett. 1696-ban, a királyi szabadalomlevél elnyerésekor céhet alakítottak a csizmadiák, céhszabályzatukat I. Lipót erősítette meg.²² Ezt a céhek sora követte. 1700-ban

15 Vig. i. m. 180. 1.

16 Uo. 182.1.

17 Uo. 183.1.

18 Sztérényi i. m. 130.1.

19 Uo. 132.1.

20 Vig. i. m. 184.1.

21 Janik Ferenc: Ipar-Rend. Pest, 1860. 2—4.1.

22 Borovszky i. m. II. k. 436—437.1.

alakult meg a szűcsök, szabók, kereskedők és — pécsi minta nyomán — a mészárosok céhe,²³ 1701-ben a köteleseké és a takácsoké.²⁴

Az 1720. évi összeírás szerint 17 szakmában 56 iparos tevékenykedett a városban. A legtöbben, 15-en, a szabócéhben dolgoztak.²⁵

Az iparfejlődés Mária Terézia uralkodása alatt vett újabb lendületet: 1765-ben a szűrszabók, 1779-ben a kádárok, a kerékgyártók és a kovácsok nyertek céhszabadalmat.²⁶ Földrajzi fekvése jelentős szerephez juttatta a várost a kereskedelemben is. Ipara és kereskedelme ez idő tájt olyan jelentős volt, hogy egy 1788-ban Pozsonyban megjelent közgazdasági lexikon „Kis-Pest”-nek nevezte.²⁷ A céhek virágkorának mégis a XIX. század elejét kell tekintenünk. 1815-ben 19 céh volt a városban.²⁸

Az 1830-as évek végén a város kb. 15 ezer lakosából 1173 fő, az összlakoságnak közel 13%-a foglalkozott iparral. Az 1840. május 1-i tűzvész, amely csaknem az egész várost elpusztította, az ipar fejlődését is hosszú időre visszavetette.²⁹

A céhekben dolgozó inasok összeírására először 1852-ben került sor. A magyar szabó és szűrszabó céhben 18, 12—16 éves inast alkalmaztak 3—4 évre. A molnárcéhben 39 inas dolgozott, a tanulóidejük 3 év, az életkoruk 14—19 év volt. A takácscéhnek 21 inasa volt, 13—16 évesek, akiket 2—6 évre szegődtettek.³⁰

A bajai tanoncoktatásra vonatkozó első adatunk is 1852-ből való. Ekkor Bándl János tanár felajánlotta a városi tanácsnak, hogy vasárnaponként és az ünnepnapokon előadásokat tart a tanoncoknak, mégpedig teljesen ingyen.³¹ A javaslatot a községtanács elfogadta, de azt kérte, hogy az előadásait két nyelven — németül és magyarul is — tartsa meg, mert sok tanonc nem beszél németül. Egyúttal utasította a céhbiztosokat, tegyenek meg mindent a céhgyűléseken annak érdekében, hogy a tanoncokat mestereik az iskola látogatására serkentsék, és ha kell, kényszerítsék. Az iskola felügyeletével Rajcsányi József tanácsnokot bízták meg, aki köteles volt rendszeresen ellenőrizni az előadásokat.³²

Bándl János 1853 júniusában adta be az első működési jelentését a tanácshoz. Ebben elmondta, hogy a kézműves növendékek részben a saját

23 Lemberger Ármin: A bajai helyi iparkiallítás kalauza. Baja, 1900. 52.1.

24 Borovszky i. m. II. k. 438.1.

25 Uo. 437.1.

26 Uo. 438.1.

27 Uo. 439.1.

28 Uo. 438.1.

29 BKmL. Bajai Ipartestület (a továbbiakban: ipt.) ir. 688/1936.

30 BKmL. Baja város Tanácsának iratai (a továbbiakban: tan. ir.) 1244/1852.

31 BKmL. Baja város tanácsközség-ülési jegyzőkönyve (a továbbiakban: tanácsközségi jkv.) 1076/1852

32 Uo.

hibájukból, részben a mestereik tiltása miatt alig jártak az iskolába. Kérte a tanácsot, hogy szorítsa rá az inasokat az iskolába járásra azzal, hogy ki-mondja: csak azok kaphatnak felszabadító levelet, akik látogatták a vasár-napi előadásokat.³³ A jelentésből kitűnik, hogy három osztály működött az iskolában. Az első osztályban az írás, olvasás és számolás alapismereteit sajátították el a tanulók. A második osztályba azok jártak, akik már rendelkeztek ezekkel az ismeretekkel. A harmadik osztályban természeti és technológiai ismereteket valamint kereskedelmi számtant tanultak. Az osztályokkal egy-egy tanár foglalkozott.³⁴ 1854. decemberében már négy osztálya volt az iskolának, amelyekben 240 tanonc tanult.³⁵ 1855-ben kereskedő-segédék is látogatták a vasárnapi iskolát, ahová ekkor 349 iparos- és kereskedőtanonc járt. A tanulók szakmánkénti megoszlása a következő volt:³⁶

A vasárnapi iskola tanulóinak szakmánkénti megoszlása 1855-ben

Sor-szám	A céh megnevezése	A tanoncok száma	Sor-szám	A céh megnevezése	A tanoncok száma
1	asztalos	20	20	könyvkötő	2
2	ács	3	21	kötélgyártó	15
3	bábos	3	22	kőműves	11
4	bádogos	2	23	lakatos	11
5	bognár	16	24	magyar és német szűcs	3
6	borbély	4	25	mészáros	4
7	cserepes	1	26	molnár	39
8	csizmadia	31	27	német varga	26
9	esztergályos	2	28	nyerges	1
10	fazekas	5	29	sütő	3
11	fésűs	7	30	szabó	34
12	gombkötő	1	31	szappanos	2
13	halász	12	32	szeges	3
14	harangöntő	1	33	szíjgyártó	3
15	kalapos	6	34	takács	7
16	kapcakötő	1	35	tímár	3
17	kádár	10	36	üvöges	2
18	késes	3	37	kereskedő	45
19	kovács	7			

33 BKmL. Baja város Tanácsközségének iratai (a továbbiakban: tanácsközségi ir.) 603/1853.

34 Uo. — Az első osztályt Oláh Károly elemi iskolai tanító, a másodikat Bándl János tanár, a harmadikat Far-
kas József tanár irányította.

35 Tanácsközségi jkv. 819/1854.

36 Tanácsközségi jkv. és ir. 249/1855.

A vasárnapi iskola keretében 1854-től folyt rajzoktatás.³⁷ 1857-ben 50 tanuló járt a rajziskolába, 39 mesterinas és 11 iskolai tanuló. Az utóbbiak minden szerdán és szombaton délután 2-től 4-ig, a mesterinasok vasárnaponként délelőtt 9-től 12-ig részesültek rajzoktatásban. A szorgalmasabb tanoncokat a délutáni órákban is tanították. Az iskola felszereltsége az egykorú leltár szerint kiváló volt.³⁸

A tanoncoktatás az 1860-as években is a városi tanács és a céhek támogatásával folyt, de a kiegyezés ezen a téren is alapvető változtatásokat követelt.

A kiegyezést követő gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés természetes velejárója volt az a sokoldalú fejlődés, amely kulturális téren is bekövetkezett hazánkban a XIX. század második felében. Az 1868. évi XXXVIII., a népiskolai közoktatásról szóló törvény kimondta a tanoncok („mestertanítványok vagy házi szolgák”) iskolakötelezettségét is.³⁹ A rendelkezés üdvösnek ígérkezett, de a gyakorlatban nem egészen az előírtak szerint valósult meg. A tanoncok képzésének megoldására is szervezett ismétlőiskolai oktatás nem tudott megfelelni a törvényben előírtaknak. A gyermekek jelentős hányada az elemi osztályok elvégzése után, sőt elemista éveiben is, hosszabb-rövidebb időre kimaradt az iskolából, mert munkát vállalt.⁴⁰

Ezen az ellentmondásos helyzeten próbált változtatni az 1872. évi VIII. tc., az első ipartörvény, amikor a tanonc oktatásáért a mestert tette felelőssé.⁴¹ A törvény részletezte a tanoncoktatás szabályait is. Kimondta, hogy a mesterek kötelesek tanoncaikat iparágukban kiképezni, jó erkölcsre, rendre és munkásságra szoktatni.⁴² Ha az inas mestere házában élt, betegsége esetén neki kellett gondoskodni az ápolásáról.⁴³ A 14 évesnél fiatalabb tanoncok napi munkaidejét 10, az idősebbekét 12 órában határozta meg a törvény, beleszámítva az iskolában eltöltött időt is. Kimondta, hogy a tanoncokkal csak az életkoruknak és a testi erejüknek megfelelő munka végeztethető,⁴⁴ és csak a mesterséghez tartozó munkára kötelezhetőek, cselédszolgálatra nem.⁴⁵ Éjjeli munkára — este 9 órától reggel 5 óráig — 16 éven aluli tanoncokat nem alkalmazhattak. Kivételt képeztek azonban az olyan iparágak,

37 Uo. 287/1857.—1859-ig a tanács által Hainisch Antaltól bérelt házban (Tan. ir. 2231/1859.), 1860-tól a zsandárkaszárnyában folyt a tanítás. (Tanácsközségi jkv. 172/1860.)

38 Uo. 312/1857.

39 Magyarország története 1848—1890. Főszerk.: Kovács Endre. Bp. 1979. Akadémia. 1402—1403.1.

40 Uo. 1395.1.

41 1872. évi VIII. tc. 40.§ és 42. § c. pont.

42 Uo. 42. §. a. pont.

43 Uo. 42. §. d. pont.

44 Uo. 44. §.

45 Uo. 43. §.

amelyek „üzlete éjjeli munka nélkül fennakadást szenvedne”.⁴⁶ Az inas az iparosnak és megbízottjának engedelmességgel tartozott, 18 éves koráig mestere atyai fegyelme alatt állt.⁴⁷

Az 1870-es évek eleje jelentős fejlődést hozott Baja közoktatásában is. Míg a kiegyezés előtt összesen 8 (4 községi és 4 felekezeti) népiskola működött a városban,⁴⁸ addig csak 1870-ben 4 új iskola létesült: a Miasszonyunkról elnevezett iskolanővérek iskolája, a városi polgári fiúiskola, a református és az ágostai evangélikus népiskola.⁴⁹ Egy állandó ipariskola létesítésének a gondolata is az 1870-es években vetődött fel először, mégpedig annak kapcsán, hogy 1874 májusában Bartal György földművelés-, ipar- és kereskedelmiügyi miniszter jelentést kért a tanoncoktatás helyzetéről és a fejlesztési lehetőségekről.⁵⁰ Mivel a tanoncok oktatása még mindig a vasárnapi iskolában folyt, a leirat mozgásba hozta az illetékeseket. A városi Állandó Népinevelési Bizottság 1874 szeptemberi ülése egy háromosztályos polgári iskola és egy hozzákapcsolt, ugyancsak háromosztályos középkereskedelmi iskola felállítását tartotta szükségesnek, ahol az iparostanoncok oktatását is megvalósíthatónak látta. A határozat szerint a város biztosítani tudja az iskola épületét és felszerelését, továbbá viseli az intézmény fenntartási költségeit. A tanári fizetések, valamint a vállaltakon túl jelentkező költségek fedezésére államsegélyért folyamodnak, amelynek kiutalása fejében a tandíjkból és a beíratkozásokból befolyó összegeket átengedik az államnak.⁵¹

Az új iskola ügye csak 1877 végén került ismét napirendre. A Népinevelési Bizottság októberi ülése azzal egészítette ki az 1874. évi határozatát, hogy a tervezett két iskola mellett egy alsó fokú ipariskolát is kell létesíteni, amelyben a tanoncok vasárnaponként és a hét egy másik napján nyerjenek oktatást. A bizottság határozata szerint a város által korábban felajánlottakon túl a megszűnt Kereskedelmi Társulat vagyonát is a felállítandó iskolák céljaira fordítják. De emellett is jelentős állami támogatásra lett volna szükség. Az államsegély kiutalása érdekében arra hivatkozott a város vezetősége, hogy a lakossága az 1870-es évek mostoha időjárású éveiben eladósodott, és a város virágzó kereskedelme is hanyatlóban van a más irányban kiépült vasútvonalak miatt, ezért a lakosság adózó képessége jelentős mértékben csökkent.⁵²

46 Uo. 45. §.

47 Uo. 46. §.

48 Tanácsí ir. 2159/1925.—4924/1945. alapsz.

49 Borovszky i. m. I. k. 425. l.

50 BKmL. Baja város Közigazgatási Bizottságának iratai (a továbbiakban: kib. ir.) 1876. sz. n.

51 Tan. ir. 3791/1877. — 861/1883. alapsz.

52 Uo.

A városi tanács számára nagy gondot jelentett a beiskolázás, a tankötelesek kb. 25%-a nem járt iskolába. Meggyőző bizonyítéka ennek Czirfusz Ferenc Bács-Bodrog vármegyei tanfelügyelőnek az 1876/77. és az 1877/78. tanévről készült összesítő jelentése. E szerint az 1876/77-es tanévben a város 19 132 lakosából a 6—12 éves tanköteles gyermekek száma 2012, a 13—15 éveseké 1180, összesen 3192. Elemi iskolába járt közülük 1809, ismétlőiskolába 274, felső népiskolába vagy polgári iskolába 46, magánintézetbe 48, középiskolába 248 tanuló. A számuk összesen 2425, tehát 767 tanköteles gyermek nem járt iskolába. Az egy tanítóra jutó tanulói létszám így is 80, az egy tanteremre eső gyermekeké pedig 67 volt. Az oktató-nevelő munkát 14 iskolában, 30 tanító (29 képesített és 1 képesítés nélküli) végezte. A 14 iskolában 36 tanterem volt. A zsúfoltságot csupán az enyhítette, hogy rendkívül sok volt a hiányzás. A mulasztási naplók adatai szerint ebben a tanévben 1221 óra. Az iskolák taneszközökkel való ellátottsága viszonylag jónak volt mondható. A leltár szerint 48 fekete írótablet, 25 fali olvasótablet, 72 térkép, 11 földgömb, 16 egyéb szemléltető eszköz, 5 tornaszerezlet és 5 könyvtár volt a birtokukban.⁵³

A következő tanév adatai nem mutatnak jelentős eltérést. A tankötelesek száma 112-vel kevesebb, az iskolába járó gyermekek száma 2460, a mulasztott órák száma 1270. Egyedül az ismétlőiskolába járók számánál van jelentős különbség, 636 fő szerepel a korábbi 274-gyel szemben.⁵⁴ Ez minden bizonnyal onnan adódik, hogy a vasárnapi iskolai oktatásban résztvevőket ebbe a kategóriába sorolták. Erre mutat a tanfelügyelő 1878/79-es tanévről készített statisztikai jelentése, amelyben kifejtette, hogy a tanoncoktatás Baján változatlanul a vasárnapi iskolai oktatás keretében történt, ami a heti néhány órás tanítással nem volt ismétlőiskolai oktatásnak tekinthető, mert nem felelt meg a népiskolai törvény 48. és 52. §-ában előírt követelményeknek. A tanfelügyelő úgy ítélte meg, hogy a tanoncoktatás terén a céhek megszüntetése óta nagy visszaesés észlelhető. Amíg a céhek az 1850—60-as években gondoskodtak a tanoncaik oktatásáról — Hainisch Antal házában két szobájában⁵⁵, majd az un. zsandárkaszárnnyában jól felszerelt rajzteremben tartották óráikat⁵⁶ —, addig most megoldatlan a tanoncok szakoktatása. A rajzterem elpusztult, a rajztanár a helyi gimnáziumban vállalt munkát, és azóta nem tudni hogyan, hány órában és milyen eredménnyel tanítják az iparostanoncoknak ezt a fontos tantárgyat. Még az iparosok közvetlen felügyelőjének, Horváth Henrik rajztanárnak sem volt erről pontos

53 Kib. ir. 11/1879.

54 Uo.

55 Tanácsközségi jkv. 553/1854.

56 Uo. 172/1860.

tudomása. A tanfelügyelő mindezeket tekintetbe véve felhívta a városi tanácsot, hogy az iskolát nem, vagy nem rendszeresen látogató gyermekek szüleivel szemben alkalmazza a törvény szigorát. Mivel pedig az iparos- és kereskedőtanoncok számára nem működik rendszeres iparos- és kereskedőtanonc-iskola, tekintettel az 1872. évi VIII. tc. 40. §-ára, az iskolaszék meghallgatásával gondoskodjék olyan rendszeres ipariskola felállításáról, amelyben a tanoncok életpályájuknak megfelelő képzésben részesülhetnek.⁵⁷

Az iskola felállításával kapcsolatos eredményes lépések megtételére csak 1881 második felében került sor. Dr. Hauser Mór polgármester ez év szeptemberében feliratot intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a létesítendő iskola ügyében.⁵⁸ A levél tájékoztató jellegű volt, nem tartalmazott konkrét elképzelést. Válaszában a miniszter felhívta a polgármester figyelmét arra, hogy csak akkor indíthatja meg a tárgyalásokat, ha az alapvető fontosságú kérdésekben állást foglalnak. Tisztázni kell, hogy a felállítani szándékozott kereskedelmi vagy ipariskolát milyen módon lehet kapcsolni az ugyancsak felállítandó polgári fiúiskolához. Alsóbb fokú, iparostanoncokat továbbképző iskolát akarnak-e, vagy pedig a polgári iskola mellé állítandó ipartanműhelyt, ahol egy iparágat gyakorolnak. A miniszter kérte a város vezetőségét, nyilatkozzon arról is, hogy a város biztosítja-e az iskolák működéséhez szükséges helyiségeket, gondoskodik-e a tantermek fűtéséről, világításáról, tisztán tartásáról, és hajlandó-e a tanárok fizetéséhez évenként meghatározott összeggel hozzájárulni.⁵⁹

A polgármester a válaszlevelében elmondta, hogy a tanoncoktatás Baján az elemi népiskolai rendszerben történik. Van ugyan a városban egy négyosztályos polgári iskola, de a tapasztalatok szerint ennek elvégzése után a tanulók nem mennek kereskedelmi és ipari pályára. A város kereskedelme élénk, ennek megfelelően sok fiatal készül kereskedőnek, és mert nincs a közelben kereskedelmi szakiskola, távoli, gyakran ausztriai és más külföldi városokban tanulnak. Azt szeretnék, ha a kereskedelmi iskolába készülőök a felállítandó polgári iskolában vagy felső népiskolában szereznék meg a szükséges előismereteket, és innen lépnének át a kereskedelmi iskolába, ahol az iparostanoncok képzésére is lehetőség nyílna. Az iskolák zavartalan működéséhez szükséges anyagi fedezet biztosítására vonatkozóan a polgármester későbbi időpontra halasztotta a válaszadást.⁶⁰

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter méltányolta ugyan

57 Kib. ir. 67/1880.

58 Tan. ir. 6639/1881. — 861/1883. alapsz.

59 Uo. 8756/1881. — 861/1883. alapsz.

60 Uo.

Baja földrajzi fekvését, nemzetgazdasági helyzetéből adódó jelentőségét, valamint a nemzeti kultúra terjesztésére való elhivatottságát, de a háromosztályos felső népiskolával egybekapcsolt ugyancsak háromosztályos kereskedelmi iskola létesítését, egyrészt az előfeltételek elégtelensége, másrészt a kívánt állami támogatás nagysága és a várostól várható csekély hozzájárulás miatt nem találta kivihetőnek. Hajlandónak mutatkozott viszont egy alsó fokú kereskedelmi iskola felállítására.⁶¹

1882 májusában ült össze a város Állandó Népművelési Bizottsága, és megvitatta a miniszter fentebb ismertetett álláspontját. A bizottság örömmel üdvözölte az alsó fokú kereskedelmi iskola megnyitásának lehetőségét. Határozatában kérte a városi tanácsot, hozzon meg minden tőle telhető anyagi áldozatot, és törekedjék a tanintézet mielőbbi megszervezésére.⁶² A város azonban ezúttal sem bizonyult bőkezűnek. Amikor a miniszter az iskola mielőbbi felállítását sürgette, és a városi hozzájárulás mértéke felől érdeklődött, Drescher Ede polgármester a város súlyos anyagi helyzetére utalt, amelyet a baja—szabadkai vasút építése okozott, ehhez ugyanis 200 000 forinttal kellett hozzájárulnia. Hivatkozott arra, hogy a népiskolák fenntartása is sokba kerül, és megkérdezte, a felállítandó iskolával kapcsolatosan a minisztérium mit kér a várostól.⁶³

Az iskola megszervezésének ügye a város augusztus 15-i rendkívüli közgyűlése elé került. A közgyűlés azt javasolta, hogy a felállítandó alsó fokú kereskedelmi iskola egy előkészítő és két kereskedelmi osztályból álljon. Az előkészítőbe négy elemi osztályt végzett, vagy magánúton oktatott tanulók közül a sikeres felvételi vizsgát tettek kerüljenek. Az esti órákban és vasárnaponként az iparostanoncok oktatását is oldják meg az iskolán belül. A tantervet a fennálló törvények és rendeletek alapján, a város speciális viszonyainak figyelembevételével, a vármegyei tanfelügyelővel egyetértésben dolgozzák ki. A közgyűlés elé terjesztett tervezet szerint az oktatást három állandó tanerő és óraadó tanárok végeznék. Az igazgató fizetése évi 800, lakbére 200, igazgatói pótléka 200 forint lenne, míg a rendes tanár fizetése évi 800, lakbére 150 forint, a segédtanáré 600, illetve 120 forint. A fizetésük ötvenként 7%-kal emelkedne. A rendes tanárok mellett alkalmazandó óraadó szaktanárok tanévenként 900 órában 1 forint óradíjért tanítanak. Szükséges még a fűtés és a világítás költségeinek biztosítása, ami évente 200 forintot tesz ki, az irodai és egyéb kiadásokra kb. 150 forint, az iskolaszolga fizetésére is ugyanennyi kellene. Az iskolaszolga természetbeni lakást is élvezne, évi 150 forintos hozzájárulással.

61 Uo.

62 Uo. 5637/1882. — 861/1883. alapsz.

63 Uo. 8677/1882. — 861/1883. alapsz.

Az iskola felszerelése kb. 1500 forintba, az épület maga 12 000—15 000 forintba kerülne. A fenntartási költségek ilyen módon éves szinten 4270 forintot tennének ki. Mindezeket a kiadásokat részben a város, részben minisztériumi államsegély (kb. 2000 forint) és a tandíjából befolyt összeg fedezné. Rendelkezésre állt még a megszűnt Kereskedelmi Társulat 5300 forintja, valamint az Ipartársulat adományai.⁶⁴ A tervnek java része azonban nem, vagy csak igen későn valósult meg, az iskola folytonos elhelyezési és anyagi gondokkal küszködött.

A minisztérium szeptemberben engedélyezte az alsó fokú kereskedelmi iskola működését. Ezzel egyidejűleg irányadó tervezetet küldött az iskola szervezéséhez. Fenntartásához évi 1800 forint államsegélyt helyezett kilátásba.⁶⁵

A városi törvényhatósági bizottság szeptember 28-i ülésén úgy határozott, hogy november 11-én nyissák meg az iskolát. Az iskola igazgatói állására a Néptanítók Lapjában, a Budapesti Közlöny, a Pester Lloyd és a Nemzet című országos lapokban, valamint két helyi lapban hirdettek pályázatot.⁶⁶

A városi tanács igyekezett mozgósítani az iskola céljaira fordítható legkülönbözőbb eredetű összegeket. Ennek során Allaga Imre városi főjegyző a Bajai Ipartársulat elnökét, Kobelrausch Tóbiást is felkérte, szolgáltatassa be a társulat tagjaitól az iskola céljaira gyűjtött összeget a városi házipénztárba. Az ipartársulati választmány azonban megtagadta az összeg kiadását, mert „a Bajai Ipartársulat sohasem gyűjtött ipar- és kereskedelmi iskola, hanem csak ipariskola” céljaira. Az Ipartársulat tehát nem érezte magáénak a születőben lévő intézményt. A választmány a határozatában azt kérte, küldjék meg neki a felállítandó iparostanonc-iskola tantervét, órabeosztását, és biztosítsák valamilyen módon a társulat felügyeleti jogát. Ha az iskola létrejön, a társulat készségesen átengedi az összeggyűjtött pénzt, sőt a fenntartásához is rendszeresen hozzájárul.⁶⁷ A polgármester tudomásul vette a választ. A tantervvel kapcsolatban azt közölte, hogy az csak az igazgató hivatalba lépése után fog elkészülni.⁶⁸ A városi főszámvevő, Devics Alajos időközben elkészítette az iskola javára befolyt összegekről szóló jelentését. A jelentéshez csatolt kimutatás pontosan feltüntette az összesen 5305 forintot kitevő betét eredetét.⁶⁹

A felállítandó iskola igazgatói állásának betöltését a törvényhatósági

64 Uo.

65 Uo. 10 068/1882. — 861/1883. alapsz.

66 Uo. 10 317/1882. — 861/1883. alapsz.

67 Uo. 11 817/1882. — 861/1883. alapsz.

68 Uo.

69 Uo. 10 686/1882. — 861/1883. alapsz.

bizottság október 31-i ülése tárgyalta. A 23 beérkezett pályázat közül Szabó Ferenc okleveles középiskolai tanárét fogadta el.⁷⁰ Ő azonban nem fogadta el a kinevezést, mert nem értett egyet az alkalmazási feltételekkel, és november 13-án lemondott állásáról.⁷¹ A törvényhatósági bizottság ezután december 21-én rendkívüli ülésen határozott az iskola igazgatói és rendes tanári állásának betöltéséről. Az igazgató Heller Richárd okleveles középiskolai tanár, a megválasztott rendes tanár Gróf Vilmos polgári iskolai tanár lett.⁷² Heller Richárd kinevezésével nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező, nagy tudású szakember került az intézmény élére. Tanulmányait a bajai katolikus főgimnáziumban végezte kitűnő eredménnyel. 1876-tól 1880-ig a berlini tudományegyetem bölcsészhallgatója volt, de mennyiség- és természettani előadásokat is hallgatott. Olyan neves tanároknál tanult, mint dr. Glan és dr. Kirchhoff. Budapesten az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság előtt jó eredménnyel szigorlatozott, természet- és mennyiségtanból középiskolai tanári oklevelet szerzett.⁷³

A két főfoglalkozású tanár mellett óradíjasokat alkalmaztak. A Népevelési Bizottság arra utasította az igazgatót néhány nappal a hivatalba lépése után, december 28-án, hogy fogadjon fel „óratanítókat” az általa legalkalmasabbnak ítélt bajai tanítók közül, tekintet nélkül vallási hovatartozásukra.⁷⁴ Ugyanekkor arról is rendelkezett a bizottság, hogy az iparostanonc-iskola a tanoncok nagy számára való tekintettel párhuzamos osztályokkal induljon.⁷⁵

Az iskola tananyagáról a vármegyei tanfelügyelő, Czirfusz Ferenc elnöklétével összeült bizottság határozott. A döntés szerint az alsó fokú kereskedelmi iskolától el kell választani az iparostanonc-iskolai osztályokat. A nem megfelelő előismeretekkel rendelkező tanulók a vasárnapi iskolában maradnak továbbra is. A tanonciskolások heti 7 órában fognak tanulni, hétköznapokon az esti órákban, és vasárnap.⁷⁶

Az iskola végül a kereskedőtanulók számára 1883. január 2-án, az iparostanoncok számára pedig január 7-én nyílt meg. A kereskedő- és iparostanonc-osztályok kb. egy évig egymástól függetlenül működtek, míg a városi közigazgatási bizottság 1884. január 14-i ülése egységes irányítás alá voná-

70 Uo. 11 586/1882. — 861/1883. alapsz.

71 Uo. 12 174 és 12 380/1882. — 861/1883. alapsz.

72 Uo. 14 221/1882. — 861/1883. alapsz.

73 Uo. 13 130/1882. — 861/1883. alapsz.

74 Uo. 14 367/1882. — 861/1883. alapsz.

75 Uo.

76 Uo. 11 281, 11 637, 11 817 és 12 380/1882. — 861/1883. alapsz.

77 Kib. ir. 89/1883.

sukról nem rendelkezett azzal, hogy az iparostanonc-iskolát is Heller Richárd igazgatása alá rendelte.⁷⁸

Lényeges szervezeti változást hozott az iskola életében az 1888-as év. Az év elején az alsó fokú kereskedelmi iskola középkereskedelmi iskolává való átszervezését kezdeményezte a városi Népművelési Bizottság. A közgyűlés ezt elutasította, helyette — a korábbi, 1874. évi törekvéseket felelevenítve — középkereskedelmi iskolával egybekapcsolt polgári iskola létrehozását szorgalmazta. A határozat szerint a négyosztályos polgári iskolát már az 1888/89-es tanévben be kell indítani, és az alsó fokú kereskedelmi- és iparostanonc-iskolát, kialakult szervezetét érintetlenül hagyva, hozzá kell kapcsolni. Ezt az iskolaegyüttest később, a város anyagi helyzetének javultával kell majd középkereskedelmi iskolával bővíteni.⁷⁹

Az átszervezett iskolában jelentkező feladatok ellátására a meglévő igazgatói és egy rendes tanári állás mellé még két rendes tanári állást szervezett a közgyűlés. A tanárok heti 24 órás tanítási kötelezettséggel úgy a polgári, mint a vele kapcsolt alsó fokú kereskedő- és iparostanonc-iskolában kötelesek voltak tanítani.⁸⁰

A Vallás- és Köznevelési Minisztérium a város kérésének megfelelően, 1888. szeptember 1-ével engedélyezte a polgári iskola megnyitását.⁸¹ Mivel a polgári iskola zavartalan működését a meglévő tantermekben nem lehetett biztosítani, a városi közgyűlés úgy határozott, hogy a kereskedő- és iparostanonc-iskola meglévő három tanterméhez még egy termet bérelnek.⁸²

A következő szervezeti módosításra 1894 februárjában került sor: az Ipartanodai Felügyelő Bizottság kérésére módosították az egybekapcsolt iskolák vezetésének kialakult gyakorlatát. 1894-ig mindhárom tagiskolának Heller Richárd volt az igazgatója, ami aránytalanul nagy terhet rótt a személyére. A módosítás folytán a polgári iskola és az ipartanonc-iskola megmaradt az irányítása alatt, míg a kereskedelmi iskola igazgatói teendőit másra bízta.⁸³ A felügyelő bizottságnak ugyanezen az ülésén javasolták azt is, hogy az 1894/95-ös tanévtől kezdve a Ferenc utcától délre lakó iparosok tanulóinak oktatását az alsóvárosi elemi iskola épületében oldják meg úgy, hogy ott hozzanak létre egy négyosztályos — egy előkészítő és három rendes osztályból álló — tanonciskolát. A belvárosi és felsővárosi mesterek tanulói

78 Tan. ir. 5341/1884. és kib. ir. 21/1884.

79 BKM L. Baja város Törvényhatósági Bizottságának ülésjegyzőkönyve (a továbbiakban: közgyűlési jkv.) 28/1888.

80 Uo. és 95/1888.

81 Baja város államilag segélyezett Kereskedelmi és Ipariskola Értesítője (a továbbiakban: KIE) az 1888/89. tanévről. Baja, 1889. 3.1.

82 Közgyűlési jkv. 73/1888.

83 Ipt. ir. előjárásági ülés jkv. 404/1894. Heller Richárd 1904-ig volt a két intézmény igazgatója, az ipariskola igazgatását Vágó Rezső vette át tőle, és látta el 1935-ig, őt Rumbach (Ratkóczy) István követte.

maradjanak a megnövekedett tanulói létszámot befogadni nem tudó belvárosi tanonciskolában, ahol öt — két előkészítő és három rendes — osztály működik. A városi tanács elfogadta a javaslatot.⁸⁴

Az iskolaépület, az elhelyezés gondjai végigkísérték az intézmény működését, bár az iskola iratanyagának megsemmisülése miatt csak elszórtan vannak erre vonatkozó adataink is. Az iparostanonc-iskolának önálló épülete még a századforduló utáni években sem volt. A belvárosi iparostanonciskola részben a polgári fiúiskola, részben a belvárosi elemi iskola tantermeiben működött, amely épületek még 1903-ban sem feleltek meg a tanfelügyelő szerint az 1868. évi XXXVIII. tc. 27. §-a előírásainak.⁸⁵ A polgári iskola épületének zsúfoltságára jellemző, hogy 1904-ben még nem volt szertára, a taneszközöket a nyitott folyosókon tárolták. Ilyen körülmények között érthetően nem volt hely benne a tanonciskolai rajzterem számára.⁸⁶ Csak az évtized vége hozott kedvező változást, amikor az iparostanonciskola a kereskedőtanonc-iskolával közös önálló épületet kapott⁸⁷, amelyben 1926-ig működött.⁸⁸ Az alsóvárosi iparostanonc-osztályok kedvezőbb körülmények között dolgozhattak, mert a befogadó elemi iskola épülete jó állapotban volt, és megfelelő felszereléssel is rendelkezett.⁸⁹ 1920-ban azonban, amikor meghalt az iskola igazgatója, megszakadt a tanonciskola ottani működése. A tanulók visszaszorultak a belvárosi tanonciskolába⁹⁰, és ezzel visszatért a korábbi zsúfoltság is, amin az új épület sem tudott segíteni. Erre vall az is, hogy az ipartestület előjárósága 1924-ben felkérte az ipartestület elnökét Czérnay Imrét, járjon el az iparostanonc-iskola kettéválasztása ügyében, mert „csak akkor lesz elegendő tanterem, ha visszaállítják a háború előtti alvégi és felvégi tanonciskolát”.⁹¹ De nemcsak új tantermeket nem kaptak, hanem a meglévőktől is meg kellett válniuk, mert a városi tanács a tanonciskola épületét — amelyet az 1910-től használt, 4 tanteremből és 1 munkateremből állt — 1926-ban átadta az újonnan szervezett állami felsőkereskedelmi iskolának.⁹² A tanonciskola ismét a polgári fiúiskola tantermeibe szorult.⁹³ A polgári iskolának 10 tanterme volt, de eredeti rendelkezése mellett a mintegy 800 tanonc megfelelő oktatási körülményeit képtelen

84 KIÉ az 1893/94. tanévről. Baja, 1894. 38.1.

85 Kib. ir. 77/1903.

86 Uo. 186/1904.

87 Közgyűlési jkv. 232/1910.

88 BKmL. Baja város Polgármesteri Hivatalának iratai (a továbbiakban: polgm. ir.) 205/1939. — 2051/1939. alapsz.

89 Kib. ir. 77/1903.

90 Ipt. ir. 813/1924.

91 Uo. előjárósági ülés jkv. 1924. október 2. I. pont.

92 Polgm. ir. 205/1939. — 2051/1939. alapsz.

93 Ipt. ir. 658/1927.

volt biztosítani. „A téli hónapokban valóságos vitustáncot járunk” — írta az igazgató. És még emellett is a törvényben előírt heti 18 óra helyett csak 12-t tudtak megtartani, pedig még a tanári szobát is tanteremként használták.⁹⁴ A tanfelügyelő a polgári fiúiskola épületének tehermentesítésére és a zsúfoltság enyhítésére azt javasolta, hogy a leánytanoncokat — akik számára 1911-től nyitottak osztályokat⁹⁵ a tanonciskolában — ne ebben az iskolában tanítsák, hanem tegyék át őket a leány felsőkereskedelmi iskolába.⁹⁶ 1931-ig azonban nem történt változás az elhelyezésükben. Ekkor a régi állami elemi iskola épületében kaptak helyet,⁹⁷ ahol egy tanterem állt a rendelkezésükre.⁹⁸ 1933-tól a Kereskedő Ifjak Egyesületétől megvásárolt ház helyiségeiben tartották óráikat.⁹⁹ De az elhelyezésük gondja ezzel sem oldódott meg. A tankerületi főigazgató ugyanis 1940-ben a leány felsőkereskedelmi iskolát szólította fel arra, hogy két tantermét engedje át ideiglenesen a számukra.¹⁰⁰ Az iskola igazgatója eleget is tett a kérésnek, de kikötötte, hogy az iparostanonc-iskola tanítási joga az 1940/41-es tanév végén megszűnik az átengedett tantermekben.¹⁰¹

A fiúk oktatási körülményei sem javultak. 1939-ben pl. a tankerületi főigazgatóság kiküldötte azt jelentette hivatalának, hogy az iskolának csak két tanterem áll a rendelkezésére, az osztályok többsége a polgári fiúiskola tantermeit használja. Az iskola a kb. 500 tanulója oktatását és nevelését megfelelő helyiségek hiányában nem tudja megoldani, felszerelésének és szemléltető anyagának kiegészítésére, elhelyezésére és rendben tartására nincs lehetősége.¹⁰²

Arra vonatkozóan, hogy az iskola elhelyezési gondjainak enyhítésére az 1940-es évek elején történtek-e intézkedések, nincs adatunk, az azonban bizonyos, hogy a tanonciskola 1944-ig nem kapta vissza az állami felsőkereskedelmi iskolának 1926-ban ideiglenesen átengedett épületét.

Az iparostanoncok oktatása a háború alatt sem szünetelt. Amikor 1945 januárjában katonai kórházat rendezett be a nyilas parancsnokság az iskola által használt tantermekben, a Mészáros Lázár utca 14. szám alatti magánházba költözött, amelynek két szobájában folyt a tanítás.¹⁰³

A tanonciskolák feladata nemcsak a tanoncoktatás volt, hanem jelentős

94 Uo. 772/1928.

95 Uo.

96 Kib. ir. 79/1929.

97 Közgyűlési jkv. 49/1931.

98 Polgm. ir. 7331/1940.

99 Uo. 16 154/1933.

100 Uo. 7331/1940.

101 Uo.

102 Uo. 3710/1939.

103 Uo.4906/1945.

szerepet töltöttek be az iparossegédek továbbképzésében is.¹⁰⁴ Baján az első szakrajztanfolyamot az 1893/94-es tanévben szervezték meg számukra. Elsőnek a faipari szakcsoport 11 fővel, Ruppert Antal rajztanár vezetésével, majd az építőipari szakcsoport 16 fővel, Bocskay Kristóf gyakorlóiskolai tanító vezetésével látott munkához 1893 novemberében, illetve decemberében. A tanfolyamra jelentkező segédek az iskola látta el rajzeszközökkel. Az építőipari szakcsoport tagjainak rajzai kivívták az országos iparoktatási főfelügyelő, Mártonffy Márton elismerését.¹⁰⁵

Az 1898/99-es tanévben az építőiparos-segédek szakrajztanfolyama építőipari, valamint fa- és fémipari tanfolyamokra oszlott. Az előbbire 10, az utóbbira 16 segéd jelentkezett. Kurucz Gyula segédtanfelügyelő szerint a rendszer fejlődőképességnek bizonyult, megérdemelte a ráfordított államsegélyt.¹⁰⁶

1908-tól a Technológiai Iparmúzeum szervezett ipari továbbképző tanfolyamokat Baján, a tanonciskolai tanárok vezetésével. A tanfolyamok célja az volt, hogy lehetőséget adjanak az iparosoknak és a segédeknek a gyakorlatban szerzett ismereteik kiegészítésére. Az 1911/12-es tanévben pl. az előadók üzleti fogalmazás, gyakorlati számtan és mértan, szerkesztő mértan és szakrajz, valamint építőipari szakrajz témákban tartottak előadásokat, amelyeken a jelentkezők érdeklődésüknek megfelelően vettek részt. 1908-tól 1931-ig összesen 572 hallgató jelent meg az előadásokon.¹⁰⁷ A tanfolyamok ingyenesek voltak. A foglalkozásokat a polgári fiúiskola épületében tartották.¹⁰⁸

1936-tól az iparügyi miniszter gondoskodott a továbbképző tanfolyamok megszervezéséről. A foglalkozások ekkor is a tanonciskola által használt tantermekben folytak. A résztvevők előadói óránként 10 fillér tandíjat fizettek, az ezek összegéből ki nem egyenlíthető költségeket a minisztérium fedezte. A tanfolyamok megszervezésével, lebonyolításával és ellenőrzésével a tanonciskola igazgatóját bízta meg a miniszter.¹⁰⁹

1939-ben szobafestő és mázoló tanfolyam rendezésére került sor. Ezt azonban csak úgy lehetett megtartani, ha az iskolai előadótermen kívül egy műhely is a résztvevők rendelkezésére áll. Műhely hiányában Rumbach István igazgatónak egy magánházat kellett bérelnie a tanfolyam idejére.¹¹⁰ Az Iparügyi Minisztérium keretében működő Ipari Tanfolyamok Országos

104 Vig. i. m. 267.1.

105 KIÉ az 1893/94. tanévről. Baja, 1894. 52—53.1.

106 Kib. ir. 366/1898.

107 BKmL. Bajai továbbképző tanfolyam anyakönyve 1908—1931.

108 Ipt. ir. 817/1911.

109 Közgyűlési jkv. 65/1936.

110 Polgm. ir. 11 352/1939. — 3956/1941. alapsz.

Vezetősége az 1939/40-es évben még ipari szakrajz, női szabó és lánghegesztő gyakorlati tanfolyamokat is szervezett, összesen 114 fő részvételével. A tanfolyamok célkitűzésének megvalósítása érdekében a minisztérium 3 mintaműhely (férfiszabó, női szabó, cipész) felszerelését bocsátotta a hallgatóság rendelkezésére. A gépeket az iparostanonc-iskola helyiségeiben állították fel. A minisztérium ugyanekkor ipari törzshellyé nyilvánította Baját. Gaul Károly miniszteri tanácsos, az ipari tanfolyamok országos vezetője személyesen is felkereste a várost, és nagy elismeréssel nyilatkozott a látottakról.¹¹¹

Az iparügyi miniszter 1942-ben mintaműhelyt juttatott az iskolának, amelyet az igazgató az iskola rendelkezésére álló helyiségekben nem tudott felállítani. Ismét egy magánház bérbevétele hozott megoldást.¹¹² Az 1943-ban szervezett tanfolyamokat is az iskolán kívül, magántulajdonban lévő helyiségekben kellett lebonyolítani.¹¹³

Az iparostanonc-iskola felügyelete, szervezete és működése

A tanonciskolák feletti főfelügyeletet a vallás- és közoktatásügyi miniszter gyakorolta a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértésben.¹¹⁴ A miniszterek felügyeleti jogukat miniszteri biztosok útján is gyakorolhatták. A feladatuk az iskolák ellenőrzése, a tanítás menetének és eredményességének figyelemmel kísérése volt. A hozzájuk tartozó tanintézetek állapotáról a tanfelügyelők keresztül értesítették az illetékes közigazgatási bizottságot. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tanfelügyelők nagyarányú lekötöttsége miatt egy általános miniszteri biztost nevezett ki, az egész országra kiterjedő jogkörrel. Ő lett az ipariskolák közös felügyelője. Hivatali összeköttetésben állt a közigazgatási bizottságokkal és a tanfelügyelőkkel.¹¹⁵ Az első ilyen általános miniszteri biztos Jágócsi Péterffy József volt, aki működése során Baján is járt.¹¹⁶

A főfelügyeletet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1896-ig gyakorolta a tanonciskolák felügyelője révén, 1896-tól pedig az ekkor szervezett iparoktatási főigazgatóság útján.¹¹⁷ Az 1922. évi XII. tc. szerint az iparostanonc-iskolák feletti főfelügyeletet továbbra is az iparoktatási főigazgató és a tan-

111 Közgyűlési jkv. 1/1940.

112 Polgm. ir. 3932/1942. — 3001/1943. alapsz.

113 Uo. 3001/1943.

114 1884. évi XVII. tc. 86.§ — 1889-ig, amíg a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium fennállt, addig annak a vezetőjével.

115 26 130/1883. VKM számú körrendelet.

116 Kib. ir. 311/1882. és KIE az 1887/88. tanévről. Baja, 1888. 16.1.

117 Morlin Emil—Szuppán Vilmos: A magyarországi népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása. Bp. 1898. II. k. 431. 1.

felügyelők útján gyakorolta a VKM, azzal a módosítással, hogy az egyes iskolák ellenőrzésére időről időre megbízott szakfelügyelőket küldhetett ki.¹¹⁸

Az 1935. évi VI. tc. kiadásával újjászervezték a közoktatásügyi igazgatást. A törvény által létrehozott 8 tankerületet megyénként szervezett népoktatási kerületekre tagolták, ezek élén álltak a tanfelügyelők, akik a népiskolák felügyeletét látták el.¹¹⁹ Baja a pécsi tankerülethez tartozott. A városi közigazgatási bizottság 1936. szeptember 5-i ülésén jelentette a tanfelügyelő a bizottságnak, hogy a bajai iparostanonc-iskola az 1935. évi VI. tc. 7. §-a alapján a pécsi tankerületi főigazgatóság illetékességi körébe tartozik.¹²⁰

A Kereskedelemügyi Minisztérium kettéválása, és ezzel az Iparügyi Minisztérium létrejötte újabb változást hozott a főfelügyelet területén. Az iparügyi miniszter 15 981/IX. 1937. szám alatt intézkedett minisztériuma szakfelügyeletéről. Az ország iparoktatási intézeteit és tanonciskoláit öt csoportba osztotta, és a csoportok vezetésével egy-egy iparoktatási szakembert bízott meg.¹²¹

Az ipariskola feletti közvetlen felügyeletet a törvényhatósági jogú városokban a törvényhatósági bizottság, valamint a városban élő iparosok közül 3 évre választott tanonciskolai felügyelő bizottság gyakorolta.¹²² A bizottság — amelynek tagja volt az iskola igazgatója és a tanári kar egy képviselője is¹²³ — felügyeletet gyakorolt a tanulók magaviselete és a tanítók működése felett. Tagjai felosztották egymás között a szorgalmi időt. Mindegyik tag köteles volt a rá kiszabott időben legalább egyszer meglátogatni az osztályokat, figyelemmel kísérni a tanítás menetét, a tanulók magaviseletét. Észrevételeiket az igazgatónál e célra elhelyezett naplóba jegyezték be. Az igazgató év elején köteles volt az órarendet bemutatni a bizottságnak, amely egybevetette azt a tantervvel, és jóváhagyta, vagy észrevételeket tett. Felügyelt a rendre és a fegyelemre, döntött a tanítói testület hozzá fellebbezett ügyeiben. Ellenőrizte az iskola gazdasági ügyeit, összeállította a költségvetést. Tagjai jelen voltak a nyilvános vizsgákon. Ha tantervmódosításra volt szükség, a bizottság terjesztette elő. Tevékenységéről évente részletes jelentésben számolt be a közgyűlésnek. Havonként egyszer, de ha szükséges volt, többször is tartott ülést.¹²⁴ Az üléseiről 1893-tól jegyzőkönyvet kellett

118 Az iparostanonc-iskolák (tanonctanfolyamok) szervezete az időközben kiadott módosításokkal. Kiadja: Az Iparostanonciskolai Tanítók és Tanárok Országos Egyesülete. Bp. 1940. 14.1.

119 1935. évi VI. tc. 1. és 4. §.

120 Kib. ir. 84/1936.

121 Az iparostanonc-iskolák szervezete ... 90—91.1.

122 Kib. ir. 245/1882.

123 Uo. 219/1883.

124 23 439/1882. VKM számú rendelet.

felvenni, és 8 napon belül beküldeni a tanfelügyelőhöz, ellenőrzés végett. A határozatai ellen a VKM-hez lehetett fellebbezni.¹²⁵

A bajai ipartanodai bizottság működéséről, a vonatkozó iratanyag hiányában csak az 1885-től megjelenő tanonciskolai értesítőkből tudunk.¹²⁶ A bizottság első elnöke Berényi Dániel apátplébános volt.¹²⁷ A bizottság az 1884/85-ös tanévben, csekély érdeklődés mellett, mindössze 6 gyűlést tartott. Néhány ügybuzgó tag kivételével alig mutattak érdeklődést az iskola ügyei iránt.¹²⁸ A bizottság első említésre méltó ténykedése az 1888. február 15-i ülésen megalkotott „Kiállítási szabályzat” volt, amely a tanoncok kiállításra készülő munkáinak ellenőrzését és egyöntetű elbírálását szolgálta.¹²⁹ 1894-ben kérte a VKM-et, engedélyezze, hogy a tanítás ünnepnapokon szüneteljen. A minisztérium a 10 267/1894. számú leiratában hozzájárult a kéréshez.¹³⁰ 1894-től, amikor az iskolai értesítők kiadása megszakadt, jobbra csak a bizottság újválasztásáról vannak adataink, a Bajai Ipartestület anyagában.

Az iparostanonc-iskolák szervezeti kérdéseit a 23 439/1882. VKM számú rendelet határozta meg. Tantervet adott, megállapította a tanítási idő minimumát, rendtartási szabályokat tartalmazott úgy a tanoncokra, mint az iparosokra és a tanítókra vonatkozóan, és szabályozta az iskolák feletti felügyelet gyakorlásának módját. A minisztérium e rendelet révén kívánta elkülöníteni az iparostanoncok oktatását az ismétlőiskolai oktatástól, miután már az 1872. évi VIII. tc. 42. §-ának c) pontja kimondta, hogy az iparostanoncoknak a hat elemi elvégzése után ipariskolában kell megszerezniük a szakmai ismereteket. A 26 130/1883. VKM számú körrendelet mondta ki, hogy minden olyan községben, ahol legalább 30 iparostanonc van, alsó fokú ipariskolát kell felállítani, amelyben a népiskolában szerzett általános ismeretek továbbfejlesztése mellett a rajztanításra kell helyezni a fő súlyt.

Az iskolák szervezetét és követelményrendszerét a 26 130/1883. VKM számú körrendelet melléklete határozta meg. Az előkészítő osztályok számára kiadott tanterv az írás, olvasás, számolás és rajzolás elemeinek elsajátítását írta elő. Rajzból azokat az alapfogalmakat tanulták, amelyek ismeretét az ipariskolák első osztályosai számára írt elő a tanterv. A rajz heti órászáma 2, a többi tárgyé 4 óra volt. Az I—III. osztályokban is heti 2 rajzóra volt. A másodikosoknak mértani testeket, a harmadosoknak figurális dí-

125 33 564/1893. VKM számú rendelet.

126 Az iskolai értesítők az 1884/85-ös tanévtől az 1893/94-es tanévig folyamatosan jelentek meg. A VKM 30 441/1891. számú rendelkezésével intézkedett a megszüntetésükről, mert sem tanügyi, sem pénzügyi szempontból nem találta célszerűnek. — Ipt. ir. 311/1896.

127 KIÉ az 1884/85. tanévről Baja, 1885. 24.1.

128 Uo. 22.1.

129 KIÉ az 1887/88. tanévről. Baja, 1888. 24—25.1.

130 KIÉ az 1893/94. tanévről. Baja, 1894. 40—41.1.

szítményeket, egyszerűbb építészeti tárgyakat kellett tudni lerajzolni. A rajzoktatás tantervét szakok szerint csoportosították. Más tanítottak a kőműves-, a bádogos-, a rézműves-, a gépész-, az arany- és ezüstműves-, valamint a kárpitostanoncoknak. Az olvasást, írást és fogalmazást összevontan, heti 2 órában tanították mindhárom évfolyamnak. Ugyanennyi időt fordítottak a számtan és mértan tanítására. Az I—II. évfolyamon elemi mértant, a III. évfolyamon pedig ábrázoló mértant tanítottak.

A rendtartási szabályok szerint ipariskolába csak a hat elemi végzett, vagy a 12. életévüket már betöltött olyan gyermekeket lehet felvenni, akik folyékonyan olvasnak, tudnak írni, és a négy alpműveletet egész számokkal el tudják végezni. Ha a tanonc nem felel meg ezeknek a követelményeknek, előkészítő osztályba kell utalni. Baján a tanonciskola működésének első évtizedében a tanulók kb. egyharmada kezdte tanulmányait az előkészítő osztályokban. Egy év sem volt azonban elegendő arra, hogy az írni—olvasni nem tudókat felkészítsék a szakmai ismeretek elsajátítására. Az év eltelte után is igen nagy volt az írni—olvasni gyengén, vagy egyáltalán nem tudók aránya:

Az előkészítő osztályokban tanulók száma és előmenetele 1884—1894 között¹³¹

Tanév	A tanulók száma	Az előkészítő osztályok tanulói- nak száma	Az előkészítő után			Az analfabéták %-os aránya
			jól	gyengén	nem	
			tudott írni-olvasni			
1884/85.	538	180	97	60	23	4,2
1885/86.	526	145	51	74	20	3,8
1886/87.	582	221	94	93	34	5,8
1887/88.	558	196	95	77	24	4,3
1888/89.	564	187	86	80	21	3,7
1889/90.	531	165	93	61	11	2,0
1890/91.	560	183	68	94	21	3,7
1891/92.	555	196	82	100	14	2,5
1892/93.	586	207	89	87	31	5,2
1893/94.	592	205	92	84	29	4,9

Az osztálylétszámot 60 főben maximálta a VKM. Ha az egy osztályra jutó tanulók száma elérte a 70 főt, párhuzamos osztályt kellett nyitni. Baján ennek megfelelően az 1884/85-ös és az 1885/86-os tanévben 7, az 1886/87-es tanévtől az 1893/94-es tanévig 8 rendes osztály működött. Az egy osztályra jutó tanulói létszám 70 fő körül mozgott.¹³²

Minden évfolyamon heti három alkalommal kellett foglalkozásokat tar-

¹³¹ Az iskolai értesítők adatai alapján.

¹³² Uo.

tani. Hetente kétszer, az esti órákban a közismereti tárgyakat tanították, összesen 4 órában, vasárnap a nappali órákban a rajzot, 3 órában.

A szorgalmi idő 10 hónap volt. A tanulóknak minden iskolai év végén nyilvános vizsgákon kellett számot adniuk a tudásukról.

A 33 564/1893. VKM számú rendelet több módosítást hozott az iparostanonc-iskolák szervezetében. Az 1884. évi XVII. tc. 80. §-a alapján úgy rendelkezett, hogy az olyan községekben kell külön iskolában gondoskodni a tanoncok oktatásáról, ahol legalább 50 iparos- és kereskedőtanonc van. A tanítás történhetett általános és szakirányú iparostanonc-iskolákban. Rendelkezett a tanonciskolák költségeinek fedezéséről, a szorgalmi időről. Meghatározta az évközi szüneteket. Foglalkozott a helyiségek és a taneszközök kérdésével. Előírta, hogy minden tanonciskola számára be kell szerezni a következő taneszközgyűjteményeket: 1. falitáblák és mintalapok gyűjteménye az általános- és a szakrajzoktatáshoz; 2. gipsz- és testminták gyűjteménye; 3. technológiai gyűjtemény; 4. tanítói könyvtár. Az iskolák fenntartására biztosított államsegélynek legalább a 10%-át taneszközök beszerzésére kellett fordítani minden évben mindaddig, amíg azok teljessé nem váltak. Kimondta, hogy csak a VKM által engedélyezett tan- és segédkönyvek használhatók. A használni szándékozott könyveket a tanítói testület javaslata alapján a tanonciskolai felügyelő bizottság jelölte ki, és a tanfelügyelő hagyta jóvá.

A századforduló után a gyakorlati képzés került előtérbe. Csökkent az elméleti és a rajzórák száma, a műhelygyakorlati órák száma pedig nőtt. A negyedik évfolyamon kizárólag műhelygyakorlat és műhelyrajz szerepelt az órarendben.¹³³

Az 1922. évi XII. tc., amely az 1884. évi ipartörvényt módosította, újabb változásokat hozott a tanonciskolák életében. A 112. §-a előírta, hogy ha az ugyanazon iparsoportban foglalkoztatott tanoncok száma eléri a 40 főt, szakirányú oktatásukról kell gondoskodni. A 117. § a közismereti tárgyak tanítását az addigi 4 óra helyett¹³⁴ 9 órában szabta meg. Kimondta, hogy tanítani csak hétköznapiokon, és legfeljebb este 6 óráig szabad.

Az 1922. évi ipartörvény szellemében megalkotott 60 000/1924. VKM számú rendelet újraszabályozta az iparostanonc-iskolák szervezetét és módosította a tantervet. Előírta, hogy a tanonciskolákat legkésőbb az 1925/26-os tanév végéig szakirányúvá kell átszervezni.¹³⁵ Baján már az 1924/25-ös tanévben áttértek a tanoncok szakirányú oktatására.¹³⁶ A szakirányú iparos-

133 Vig. i. m. 318—320. 1.

134 1884. évi XVII. tc. 83. §.

135 60 000/1924. VKM. számú rendelet. 16. §.

136 Tan. ir. 10 246/1924. — 4924/1945. alapsz.

tanonc-iskola I—IV. osztályból állt. A rendelet 48. §-a előírta, hogy ott, ahol az első osztályba beírt tanulók között legalább 15 gyenge iskolai előképzettségű tanuló van, előkészítő osztályt kell nyitni.

A bajai iparostanonc-iskola gyakorlatában az 1931/32-es tanévvel bezárólag bizonyítható az előkészítő osztályok létezése,¹³⁷ amelyek száma az évek során fokozatosan csökkent. Amíg az 1924/25-ös tanévben három előkészítő osztályt indítottak, addig az 1931/32-es tanévben csupán egyet.¹³⁸

A rendelet 49.§-a értelmében a tanév elején beírt tanulók száma egy-egy osztályban nem haladhatta meg a 40 főt, ennek ellenére Baján az 1923/24-es tanévben a két előkészítő osztályba 148 tanuló járt, és az építőipari téli tanfolyam csoportlétszáma is 82 fő volt.¹³⁹

A szakirányú oktatás a II. osztályban kezdődött. A rendelet 52.§-a két csoportba osztotta a tantárgyakat. Az első csoportba a közismereti tárgyak kerültek (magyar nyelv és üzleti levelezés, földrajz és történelem, számtan-mértan, természettan-vegytan, polgári és közgazdasági ismeretek, szabadkézi és mértani rajz, hit- és erkölestan), a második csoportba az ipari hivatásra előkészítő szaktantárgyak (ipari könyvviteltan és költségvetéstan, szakrajz és szerkezetan, technológia).

A rendelet a szakirányú iparostanonc-iskolák tantárgybeosztását és a tantárgyak heti óraszámát az alábbiak szerint határozta meg:

Tantárgy	A heti tanítási órák száma az				
	előkészítő	I.	II.	III.	IV. tk.
	osztályokban				
Hit- és erkölestan	1	1	1	1	1
Magyar nyelv és üzleti levelezés	3	2	1	1	—
Földrajz-történelem	—	1	—	—	—
Számtan	3	2	1	—	—
Mértan	2	—	—	—	—
Természettan-vegytan	—	—	1	1	—
Polgári és közgazdasági ismeretek	—	—	—	1	—
Ipari könyvviteltan és költségvetéstan	—	—	1	1	2
Szabadkézi és mértani rajz	—	3	—	—	—
Szakrajz és szerkezetan	—	—	3	3	4
Technológia	—	—	1	1	2
Összesen:	9	9	9	9	9

137 Táblázatos kimutatás Baja város iparostanonc-iskolájának tantervéről az 1931/32. iskolai évben. sz. n. — Polgm. ir. 4924/1945. alapsz.

138 Tan. ir. 10 246/1924. — 4924/1945. alapsz.

139 Uo.

A rendelet tanulmányi rendtartásról szóló fejezete (58—86.§) megszabta a heti óraszámot, a tanítás idejét, rendjét, a beíratás idejét, a felvétel módját, a tankerület ellenőrző és szervező tevékenységét, az iskolai szünnapokat, előírta, hogy milyen tanszereket kell használni, a tanonciskolai szertárakat hogyan kell felszerelni, milyenek legyenek a tan- és segédkönyvek, valamint a mintalapok, megszabta a vizsgák időpontját, leírta a bizonyítványok, ellenőrző könyvek alkalmazási módjait, az érdemjegyek fokozatait, a magán- és javítóvizsgák helyét, a fegyelmi szabályokat, az alkalmazható büntetéseket és a tanoncok kizárásának módjait.

Az ipari igazgatást szabályozó 1936. évi VII. tc. módosított néhány, a tanoncokra vonatkozó, 1922-től érvényben lévő rendelkezést. A törvény 20.§-ának második bekezdése az 1922. évi XII. tc. 84.§-át módosítva kimondta, hogy tanoncul csak olyan egyén alkalmazható, aki legalább az elemi népiskola hatodik osztályát elvégezte. Az 1922-es törvény az elemi iskola negyedik osztályának sikeres elvégzését, vagy az írás, olvasás és számolás alapelemeinek ismeretét írta elő, de indokolt esetben az iparhatóság ez utóbbi kitétel alól is felmentést adhatott. A következő táblázat, amely 1924 és 1944 között a bajai iparostanonc-iskolába járók iskolai előképzettségéről ad képet,

A bajai iparostanonc-iskolába kerülő tanulók iskolai végzettsége 1924 és 1944 között¹⁴⁰

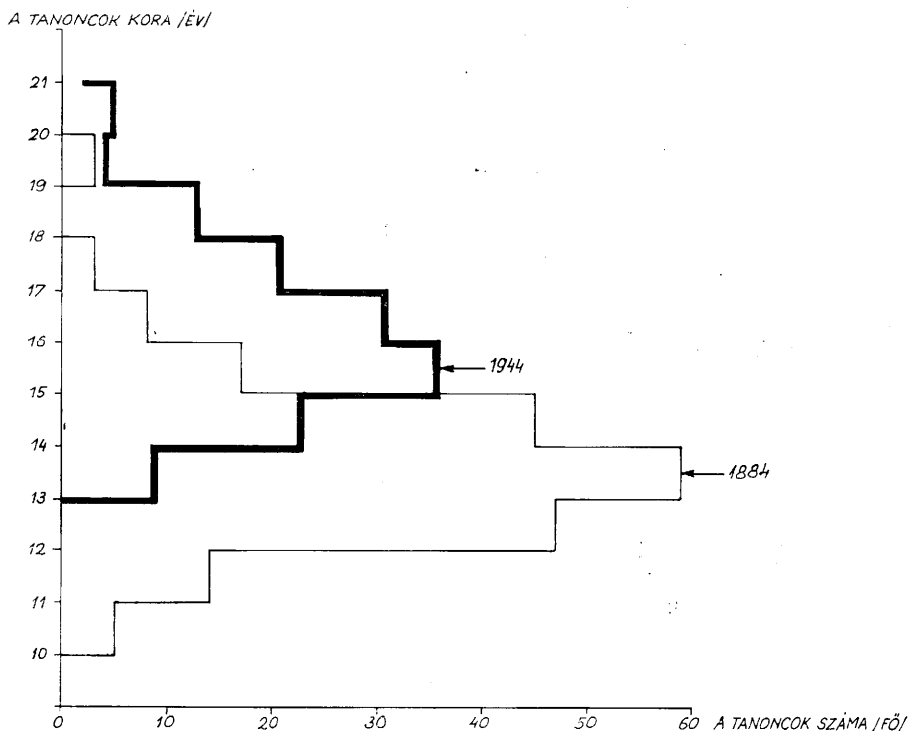
Iskolatípus és osztály	1924	1934	1944
Elemi népiskola I. osztály	12	—	—
II. osztály	18	—	—
III. osztály	39	—	2
IV. osztály	78	14	1
V. osztály	35	19	7
VI. osztály	23	53	40
VII. osztály	—	7	22
VIII. osztály	—	13	46
Polgári iskola I. osztály	28	7	1
II. osztály	11	14	2
III. osztály	6	4	1
IV. osztály	50	40	21
Gazdasági népiskola	4	1	—
Gimnázium és algimnázium	4	3	2
Felsőkereskedelmi iskola	—	3	—
Egyéb iskola	—	—	2
Ismeretlen	79	11	—
Összesen:	387	189	147

¹⁴⁰ A tanonclajstromok bejegyzései alapján. A lajstromokban 1924-től tüntették fel a tanoncok iskolai végzettségét.

bizonyítja, hogy bár a későbbiekben sem idegen a kívánt végzettség megszerzése alóli felmentés megadása, a tendencia kedvező, és az 1936. évi rendelkezésnek többé-kevésbé sikerült érvényt szerezni.

A tanoncok átlagéletkora ennek megfelelően a következőképpen módosult:

Korfa az 1884-ben és az 1944-ben tanoncszerződést kötött tanulókról¹⁴¹

A törvényes szabályozások eredményeként néhány évtized igen számottevő változást hozott. Míg 1884-ben a tanoncszerződést kötők átlagéletkora 12—15 év volt, 1944-ben a tanoncok többsége 14—17 éves korában állt munkába.

A tanoncidő hosszát is az idézett törvények szabályozták. Az 1922. évi XII. tc. 89. §-a úgy rendelkezett, hogy a tanidő általában nem lehet két évnél rövidebb és négy évnél hosszabb. Az 1936. évi VII. tc. 21. §-a nem hagyott ilyen tág teret a választásra, azt rögzítette, hogy a tanoncidő általában

¹⁴¹ A tanonclajstromok bejegyzései alapján.

nem lehet három évnél rövidebb. Mindkét törvény kitért az átlagostól eltérő, magasabb iskolai végzettségű és korú tanoncok tanidejére. A 16. életévüket betöltött, vagy a középiskola, illetve polgári iskola négy osztályát végzett tanonc tanideje 1922-től másféltől három évig, 1936-tól másféltől két és fél évig tarthatott.

*A Baján tanoncszerződést kötött tanulók tanoncidejének hossza
1884-től 1944-ig¹⁴²*

Év	A tanoncidő hossza											A tanulók száma összesen
	1 <	1	1 >	2	2,5	3	3,5	4	4,5	5	5 >	
1884	2	2	2	10	4	69	15	78	2	15	8	207
1894	3	4	5	18	8	52	19	76	6	6	—	197
1904	8	14	18	33	5	45	17	80	9	7	1	237
1914	10	7	11	27	6	36	19	34	1	3	—	154
1923	37	47	39	56	23	89	16	34	2	1	—	344
1934	4	3	26	49	25	60	9	13	—	—	—	189
1944	6	4	12	35	13	64	9	4	—	—	—	147

A szóródás tehát meglehetősen nagy, de a tanoncszerződések többségét az egész korszakban 2—4 évre kötötték.

Egészen a vizsgált időszak végéig nem került sor a tanoncszerződések kötésének és a segédvizsgák idejének szabályozására. Az 1936. évi VII. tc. 20. §-a ugyan lehetőséget adott arra, hogy a kérdést az illetékes minisztériumok szabályozzák, ez azonban nem történt meg. Az év közben folytonosan változó tanulói létszám jelentősen hátráltatta az oktatási munkát. A tanonc akkor kezdett járni az iskolába, amikor a mestere szerződtette, és akkor hagyta el, amikor a szerződése lejárt. Ezt bizonyítják a bajai tanonciskolások létszámára vonatkozó alábbi adatok is:

*A tanulói létszám alakulása a bajai iparostanonc-iskolában 1884 és 1930 között*¹⁴³

Tanév	A tanulók száma		
	befratáskor	a tanévben összesen	a tanév végén
1884/85.	330	538	431
1886/87.	289	582	456
1888/89.	310	564	451
1890/91.	309	560	459
1893/94.	327	592	479
1925/26.	543	764	..
1926/27.	595	749	..
1927/28.	628	684	..
1929/30.	397	500	..

A tanulói létszám ilyen arányú változása nem speciálisan bajai, hanem országos jelenség. Ezt bizonyítja Vókányi Árpádnak az 1920—30-as évekre vonatkozó megállapítása, mely szerint a tanonciskolákban az osztálykeretek állandóan változtak. Az egyes szakmákban leszerződött tanoncok száma erősen hullámzott, lecsökkenhetett például annyira, hogy II—IV. osztályokat kellett összevonni, és néhány év múlva ismét szétválasztani. De az osztályok létszáma is állandóan ingadozott. Előfordult, hogy év végére az osztálylétszám duplájára növekedett, de csak a tanulók negyedrésze járt a tanév megkezdésétől rendszeresen iskolába. Ez az első osztályban nem volt ritka, de a második osztályban is jelentkezett némi hullámzás, mert aki négy középiskolát vagy polgárit, esetleg nyolc elemiit végzett, azt mindjárt a második osztályba lehetett beírni. A legstabilabbnak a harmadik osztály tanulói létszáma bizonyult, míg a negyedik osztály a folytonos szabadulások miatt a tanév folyamán rohamosan csökkenő létszámot mutatott. Az év közbeni szabadulás minden osztályban éreztette káros hatását. Azt lehet mondani, hogy minden harmadik tanonc tanidejének első és utolsó évében csak csonka tanéveket tanult végig. Ez pedig károsan befolyásolta az egész osztály tanulmányi eredményét.¹⁴⁴

Az oktatás menetéről, eredményeiről és hiányosságairól a tanfelügyelői, igazgatói és polgármesteri jelentésekből nyerhetünk viszonylag pontos képet. Mivel azonban a tanfelügyelői iratanyag megsemmisült, és csak a közigazgatási bizottsághoz küldött jelentések maradtak ránk, valamint az igazgatói jelentések megmaradása is esetleges, a kirajzolódó kép nem lehet teljes.

¹⁴³ Az iskolai értesítők adatai és Ipt. ir. 717/1926, 658/1927, 772/1928. és 782/1930.

¹⁴⁴ Vókányi Árpád: A tanoncoktatás az iparfejlesztés szolgálatában. Pécs, 1937. 8—9.1.

Az iskolának a megnyitásakor 341 tanulója volt, közülük kb. 140 nem tudott írni és olvasni. Ezeket a tanulókat 3 csoportra osztották, és vasárnapként foglalkoztak velük. Ezek voltak az ún. előkészítő osztályok. A kb. 200 írni-olvasni tudót szintén 3 csoportra osztották, és heti 2—2 órában számtanra és nyelvtanra, míg vasárnap 2 csoportra osztva 3 órában rajzra tanították. A tanítást Heller Richárd igazgató és Gróf Vilmos tanár heti 4—4 órában, Lissák János, Szélig Ferenc, Újhelyi Géza, Hengl Adolf, Borza Nándor, Heitler Jakab tanítók, valamint Józsa Károly rajztanár óraadóként összesen heti 20 órában végezték.¹⁴⁵ Március elejéig 402-re emelkedett a tanulók létszáma, de 20—25%-uk rendszeresen elmaradt az órákról. Megoldhatatlannak látszó gondot jelentett a szükséges tankönyvek és taneszközök hiánya. Nem volt az iskolának rajzterme, amely a tanfelügyelő szerint a rajztanítás nélkülözhetetlen alapfeltétele. Tekintve a rajztanítás fontosságát, Józsa Károly mellett még egy rajztanár alkalmazását tartotta szükségesnek. Az iskola fogyatékoságaként említette meg a jelentésében, hogy 24 kereskedőtanonc is látogatta az iskolát, holott azok az iparostanoncoktól eltérő képzést igényelnek. A legsürgősebb intézkedésre szerinte az előkészítő osztályokban volt szükség, mert a heti 2 órás tanítás vasárnap délután 2-től 4-ig nem elegendő.¹⁴⁶

Az 1883 novemberében befejeződött tankötelesek összeírása alkalmával 128 iparostanoncot vettek nyilvántartásba, holott az iskolába járók 50—75%-kal meghaladták ez a számot. A tanfelügyelő emiatt elrendelte a tanoncok újbóli, pontos összeírását.¹⁴⁷ Ekkor három előkészítő, két első és egy második osztály működött az iskolában. A foglalkoztatott tanárok száma 10 volt.¹⁴⁸

A tanfelügyelő az 1885 decemberi jelentésében kitért a nagyarányú hiányzásokra és a taneszközökkel való ellátottságra. A gyakori iskolai mulasztásokat a vásározással és az inasok túlzott lekötöttségével magyarázta. Elmondta, hogy a tanulóknak nincsenek meg a szükséges taneszközeik. A tanévben a látogatás idejéig 242 tanuló kapott tankönyveket az iskolától, de még kb. 30 tanoncnak hiányoztak a legszükségesebb tanszerei és az oktatáshoz nélkülözhetetlen olvasókönyve.¹⁴⁹

1886 májusában elkészült a tanonciskola rajzterme.¹⁵⁰

A tanfelügyelő 1888 januári jelentése szerint az iskolának kb. 400 tanulója volt. Ebben a tanévben 3 előkészítő, 3 első, 1 második és 1 harmadik osztály

145 Tan. ir. 408/1883.

146 Kib. ir. 89/1883. sz. és n:

147 Uo. 270/1883.

148 Uo. 21/1884. és Tan. ir. 5341/1884.

149 Uo. 1886. és 1883 sz. n.

150 Uo.

működött az iskolában. A rajztanítás átlag 50 fős csoportokban történt. A molnártanoncok számára, akik csak a malmok kikötése után jártak iskolába, két külön osztályt nyitottak. A tanítást 9 tanár végezte, heti 39 órában.¹⁵¹

Az 1889 novemberi jelentésben a tanfelügyelő a tanulók befogadására szűknek bizonyult rajzterem kibővítését sürgette. Megvizsgálta a tanoncok tanulmányi eredményeit is, és ezekből arra a következtetésre jutott, hogy az előkészítő osztályok gyenge előképzettségű tanulóinak zömét a környékbeli idegen ajkú falvak adják, míg az I—III. osztályok tanulóinak nagyobb része a város elemi iskoláiból, illetve a gimnázium és a polgári iskola alsóbb osztályaiból került ki.¹⁵²

Az 1890 novemberi látogatása alkalmával a rajzoktatást vizsgálta meg és bírálta. Az iskolában a fősúlyt az ún. Vidéky-féle minták és díszítmények rajzolására fektették, amelyek sem a tanoncok iparágával, sem a gyakorlati étellel nem álltak szoros kapcsolatban a tanfelügyelő szerint, pedig az ipariskolai rajzoktatásnak a gyakorlati rajzoláshoz kellett volna hozzászoktatni a tanulóit. Ehhez azonban legalább a fém-, fa- és építőiparosok számára készült és magyarázó szöveggel ellátott mintagyűjteményekre lett volna szükség, továbbá arra, hogy a tantárgyat ipari szakrajzra képesített tanárok oktassák.¹⁵³

1892-ben a tankötelesek összeírásakor 560 tanoncot vettek nyilvántartásba.¹⁵⁴

Czifusz Ferenc tanfelügyelő az 1893 januári látogatásakor az iskola osztályainak túlterheltségére hívta fel a figyelmet. A túlterheltség okát a falusi gyermekek beáramlásában látta. Az osztályonkénti tanulói létszám ekkor a következőképpen alakult: I/A: 66, I/B: 70, I/C: 60, II. osztály: 67, III. osztály: 50 fő. Az előkészítő A-ba 69, B-be 61, C-be 67 tanuló járt. Különösen a rajzoktatásnál jelentkezett az erős túlterheltség, mert a 48 tanuló befogadására alkalmas rajzterembe 52—54 tanulót is bezsúfoltak.¹⁵⁵

Az 1896 júniusi jelentésében az alsóvárosi iparostanonc-iskola működéséről tudósított a tanfelügyelő. Eszerint az iskolának 300 tanulója volt, közülük 66-an az előkészítő A-ban, 88-an az előkészítő B-ben, 80-an az I. és 66-an a II. osztályban tanultak. Az elméleti tárgyakat heti 4—4 órában tanították itt is. A rajzórákat vasárnap délelőttönként tartották: a szabadkezi rajzot 8-tól 10 óráig 95 tanulónak, a mértani rajzolt 10 tanulónak 10-től 11 óráig. A 95 tanulót egy tanteremben oktatták! A rajzoktatás sikeresebbé tételének érdekében, a tanfelügyelő kezdeményezésére két részre osztották a

151 Uo. 12/1888.

152 KIÉ az 1889/90. tanévről. Baja, 1890. 36—37. 1.

153 KIÉ az 1890/91. tanévről. Baja, 1891. 33.1.

154 Kib. ir. 42/1892.

155 Uo. 80/1893.

népes rajzosztályt. Az egyik csoport továbbra is vasárnap délelőtt, a másik pedig csütörtökön délután tartott foglalkozásokat, de a szervezeti szabályzattól eltérően nem heti 3, hanem csak heti 2 órában. Mivel az iparostanonciskolák szervezeti szabályzata meghatározta, hogy ha valamelyik osztály tanulóinak száma eléri a 60 főt, illetve a rajzosztályoké meghaladja a 40-et, párhuzamos osztályokat kell nyitni, a tanfelügyelő felhívta az ipartanodai bizottság elnökét, hogy a következő tanév költségvetésének elkészítésekor gondoskodjon a hiányosságok kiküszöböléséről.¹⁵⁶ Az 1895/96-os tanévben 627 tanonc járt iskolába Baján.¹⁵⁷

1900-ban a belvárosi iparostanonciskolában 3 rendes és 2 előkészítő osztály működött. Tanulóinak 90%-a rendszeresen járt iskolába.¹⁵⁸

Az 1901 szeptemberében tett látogatásán tapasztaltakból azt emelte ki a tanfelügyelő, hogy igen sok volt a hiányzó. A 20—40 fős osztályokból 5—8 tanuló hiányzott.¹⁵⁹

Az alsóvárosi tanonciskolának 1904-ben 2 előkészítő és 3 rendes osztálya, valamint egy rajztanfolyama működött, a tanulóinak száma 211 volt. Közülük csupán 73 látogatta a rajztanfolyamot. A többi tanulót felmentették, mert a szakmájukban nem volt feltétlenül szükség a rajzolásra. Annál is inkább megkaphatták a felmentést, mert az iskola nem rendelkezett megfelelően felszerelt rajzteremmel.¹⁶⁰

Gräff Nikáz tanfelügyelő az intenzívebb továbbfejlődést gátló túlszűfolt-ságot tette szóvá 1907-ben. Több osztály növendékeinek a száma meghaladta az egy tanteremben elhelyezhető tanulók maximális létszámát. Ilyen körülmények között súlyos gondot jelentett a fegyelmezés. Négy előkészítő osztály működött, tanulóinak a rendes osztályokba való átlépését igen megnehezítette a zsúfoltság, amely szinte lehetetlenné tette az alapos felkészítésüket. Az intenzívebb fejlődés akadályja volt az iskola hiányos felszereltsége is. A tanfelügyelő felhívta a városi tanácsot, hogy legalább egy-egy párhuzamos osztállyal bővítsék mind az alsóvárosi, mind a felsővárosi tanonciskolát, és gondoskodjanak az iskola megfelelő felszereléséről is.¹⁶¹

A városi tanács szerint a zsúfoltság az iskola megnövekedett súlyát, tekintélyét jelezte. A város által fenntartott iskola nemcsak a helyi iparosok tanoncait képezte, hanem jelentős számban vett fel tanulókat a bajai és a bácsalmási járás területéről. 1908-ban a tanonciskola 700 tanulója közül kb. 300 vidéki illetőségű volt. A tanács megítélése szerint „a tanoncok száma

156 Uo. 164/1896.

157 Uo. 224/1896.

158 Uo. 123/1900.

159 Uo. 312/1901.

160 Uo. 445/1904.

161 Uo. 220/1907.

lényegesen meghaladta a városi lakosság számarányát, oktatásuk pedig annak teherviselési képességét.”¹⁶²

A századforduló után felmerült egy leány iparostanonc-iskola felállításának szükségessége. A városi törvényhatósági bizottság 1910 májusában úgy határozott, hogy amennyiben a VKM fedezi az iskola első három évi kiadásait, a város 1910. szeptember 1-én megnyitja az iskolát.¹⁶³ Az iskola tényleges megszervezésére és a működésbe lépésére 1911-ben került sor,¹⁶⁴ az első ilyen iskolák egyike volt az országban. Egy osztállyal, 83, többségében női szabó tanulóival indult meg a tanítás.¹⁶⁵

Az első világháború éveiben, érthetően, jelentősen csökkent a tanoncok száma, de Baján már jó néhány évvel a háború kitörése előtt jól ismert fogalom volt a tanonchiány. Az okát sokan és sokféleképpen magyarázták, a megoldására is többféle kísérlet született. Mattern János, az ipartestület elöljáróságának a tagja abban látta a tanonchiány okát, hogy „a polgári családok fiúgyermekai nem szeretik az ipari pályát, sem kedvük, sem hajlandóságuk nincs hozzá.”¹⁶⁶ Vágó Rezső iparostanonc-iskola igazgató annak tulajdonította a tanonchiányt, hogy az iparosok emberfeletti munkát végeztetnek a tanoncokkal, túlterhelik őket.¹⁶⁷ Mattern János azt javasolta megoldásként, érvék el a környékbeli közigazgatási hatóságoknál, hogy az ipari pályára lépni szándékozókat a Bajai Ipartestülethez irányítsák.¹⁶⁸ 1911-ben a Szabadkai Állami Gyermekekmenhelyel kötött megállapodás alapján küldtek jelentkezőket inasnak a bajai iparosokhoz, azzal a kikötéssel, hogy a gyermekek teljes ellátása az alkalmazó iparos kötelessége.¹⁶⁹

Noha alig enyhített a tanonchiányon, mint érdekes kezdeményezést meg kell említeni a Julián-Egyesület tevékenységét. Az egyesület 1914-ben felvette a programjába, hogy elősegíti a Dráván túli magyar anyanyelvű fiúk magyarországi mesterekhez tanoncként való elhelyezését.¹⁷⁰ Az ipartestület 1916 áprilisi ülésén Gebhardt Dezső elnök arról számolt be, hogy a Julián-Egyesület által a bajai iparosokhoz került tanoncok száma tekintélyes és a fiúk minden tekintetben megfeleltek az elvárásoknak.¹⁷¹

Ezekben az években török tanoncok szerződtetése is szóba került. A magyar és a török kormány között megállapodás jött létre török fiataloknak

162 Tan. ir. 7118/1908.—11 526/1906. alapsz.

163 Közgyűlési jkv. 110/1910.

164 Ipt. ir. 772/1928.

165 Rapcsányi Jakab: Baja és Bács-Bodrog vármegye községei Bp. 1934. 259. 1.

166 Ipt. előjárósági ülés jkv. 1908. február 6.

167 Uo. 1911. július 3. XVII. pont.

168 Uo. 1908. február 6.

169 Ipt. ir. 8/1911. és 495/1909.

170 Uo. 450/1914.

171 Ipt. előjárósági ülés jkv. 1916. április 24.

magyarországi szakiskolában történő kiképzéséről.¹⁷² 1917-ben 300 fiút szándékoztak Magyarországra küldeni. A bajai iparosok közül 10-en vállalkoztak török tanoncok alkalmazására.¹⁷³

A háború az országban mindenütt a tanonciskolák népességének csökkenésében és a tanulmányi keretek szűkülésében jutott kifejezésre. A csökkenést egyrészt az iparosok hadba vonulása, másrészt a kisipar pangása okozta. A nagyobb iskolák a feleslegessé vált osztályok megszüntetésével tovább működtek ugyan, de a bezárás veszélye fenyegette a kisebbeket. A VKM ezért 25 főre csökkentette az osztálylétszámot. 1915—18 között ennek ellenére az iparostanonc-iskolák 8—11%-a szünetelt. Az oka részben az volt, hogy a bevonult tanítókat nem tudták pótolni, másutt az iskolák helyiségeit kórházi vagy más katonai célokra foglalták le, anélkül, hogy az elhelyezésükről gondoskodtak volna. Ez történt a bajai iparostanonc-iskola esetében is, amely „hol a polgári iskolába, hol a régi elemi iskola helyiségeibe, hol pedig saját épületébe kényszerült vándorolni, mindannyiszor áttelepítve a naplókát és egyéb taneszközöket is.”¹⁷⁴

A háború befejeződése utáni események is mély nyomot hagytak a városi oktatásügy területén. A háború végén, a szerb megszállás (1918—1921) következtében felfüggesztették a város elemi népiskoláinak működését. Az ipartestület előljárósága szerint ez a lépés kb. 1700 tanköteles gyermeket fosztott meg attól, hogy a szükséges ismereteket megszerezze. A testület az ipari pályára lépők tudásszintjét ismerve kérte az iskolákban a tanítás megindítását. „Azok a tanulók, akik ma az ipari pályákat felkeresik, az elemi iskolában éveken át beállott visszaesés folytán részint teljesen hiányos képességgel lépnek be műhelyeinkbe, részint mint analfabéták, teljesen üres szívvel és üres lélekkel, az ipari képzéshez alapfeltételek híjával jelentkeznek felvételre” — indokolta kérelmét az ipartestület.¹⁷⁵

Az 1920-as években a közigazgatási bizottsághoz küldött tanfelügyelői jelentések néhány mondatra szűkültek, és nem tartalmaztak lényeges információt. Ennek az időszaknak az eseményeit csak az esetlegesen — döntően az ipartestület anyagában — megmaradt igazgatói jelentésekből kísérhetjük figyelemmel. Az 1925/26-os tanévtől az 1930/31-es tanévvel bezárólag öt igazgatói jelentés áll a rendelkezésünkre. Ezek legfontosabb adatait az alábbi táblázat tartalmazza:

172 Vig i. m. 483—484. 1.

173 Ipt. ir. 189/1917.

174 Tan. ir. 6496/1934. — 10 282/1936. VIII. alapsz.

175 Ipt. ir. 343/1919.

A tanulók számának alakulása 1925-től 1931-ig¹⁷⁷

Tanév	A tanulók száma			Az osztályok száma			Az egy osztályra jutó tanulók száma	
	fiúk	lányok	összesen	fiú	leány	rajzpótló	fiúk	lányok
1925/26.	595	169	764	16	4	1	37	42
1926/27.	572	177	749	17	4	1	34	44
1927/28.	543	141	684	15	4	1	36	35
1929/30.	417	83	500	18	3	1	23	27
1930/31.	364	78	442	13	4	1	28	20

A tanulók száma folyamatos csökkenést mutat, 1925-höz képest 1931-re mintegy 58%-ra csökkent. Ez kétségtelenül a gazdasági válság következménye, amely Magyarországon 1932-ben érte el mélypontját. Az iparosok súlyos anyagi helyzetükben nem vállalták a tanonctartás terheit, de a tanoncok számának csökkenésében demográfiai okok is közrejátszottak: ekkor kezdett érezhetővé válni az első világháború miatt meg nem született gyermekek hiánya. E tényezők együttes hatása tette szükségessé az osztályösszevonásokat, az osztályok számának ilyen mértékű csökkentését.

A Baján tapasztalható változások megegyeztek az országos tendenciával. Míg 1929/30-ban 470 iparostanonc-iskola volt az országban, addig 1930/31-ben 452. A beiskolázott tanoncok száma az 1929/30-as tanévben 85 057 fő, 1930/31-ben 73 290, a csökkenés tehát országos viszonylatban 14, Baján pedig 12%-os. Az osztályok számának csökkenése a két év alatt országosan 8, Baján 18%.¹⁷⁷ Ennek megfelelően alakult a heti órák száma, amely Baján 21%-os csökkenést mutat. (L. az alábbi táblázat).

Az osztályok száma az 1925/26. évi 21-ről 1931/32-ben 18-ra csökkent. De a mélypontot nem ez az év jelentette, hiszen az 1934/35-ös tanévben pl. csupán 12 osztály működött az iskolában. Az 1934/35-ös év pedig már a gazdasági fellendülés szakaszába esett, a tanonciskolában ekkor 376 tanoncot oktattak az előző évi kb. 280-nal szemben.¹⁷⁹ A közbeeső évekre vonatkozóan azonban nincsenek adataink.

176 Uo. 717/1926, 658/1927, 772/1928, 782/1930. és 673/1931.

177 Förszner—Ferenczy—Kritzsa: Az ipar- és kereskedelmi oktatás állapota az 1930—31. tanévben. Bp. 1932. 3. 1.

*A bajai iparostanonc-iskolában működő osztályok és óraszámuk
1925-től 1931-ig¹⁷⁸*

Sor- szám	Osztályok az			Heti óraszám az		
	1925/26.	1929/30.	1931/32.	1925/6.	1929/30.	1931/2.
	tanévben			tanévben		
1.	Előkészítő A.	Előkészítő A.	Előkészítő	9	9	9
2.	Előkészítő B.	Előkészítő B.	—	9	9	—
3.	Általános I.	Általános I.	Általános I.	9	9	9
4.	ua. II.	ua. II.	ua. II—IV.	9	9	11
5.	ua. III—IV.	ua. III—IV.	—	9	9	—
6.	Faipari I.	Faipari I.	Faipari I—IV.	9	9	9
7.	ua. II.	ua. II.	—	9	9	—
8.	ua. III—IV.	ua. III—IV.	—	12	12	—
9.	Fémipari I.	Fémipari I.	Fém- és ruházati ipari I.	9	9	9
10.	ua. II.	ua. II.	ua. II.	9	9	9
11.	ua. III—IV.	ua. III—IV.	ua. III.	12	12	9
12.	—	—	ua. IV.	—	—	9
13.	Ruházati I.	Ruházati I.	—	9	9	—
14.	ua. II.	ua. II.	Ruházati II.	9	9	9
15.	ua. III—IV.	ua. III—IV.	ua. III—IV.	12	17	12
16.	Építőipari I.	Építőipari I.	Építőipari I.	10	14	18
17.	—	Építőipari B.	—	—	14	—
18.	ua. II—III.	ua. II.	ua. II.	10	14	18
19.	—	ua. III.	ua. III—IV.	—	14	18
20.	Rajzpótló	Rajzpótló	Rajzpótló	3	3	3
21.	Női I.	Női I.	Női I.	9	12	9
22.	ua. II.	ua. II.	ua. II.	9	12	9
23.	ua. III.	ua. III—IV.	ua. III.	9	14	9
24.	ua. IV.	—	ua. IV.	9	—	9
A heti óraszám összesen:				194	237	188

A táblázat szemléletesen bizonyítja, hogy az osztálylétszám mennyire meghatározta az osztályok számát. Két évfolyam összevonása gyakori, de előfordul négy évfolyam tanulóinak egy osztályban való oktatása is. A III. és a IV. évfolyamok szinte általánosnak mondható összevonása azt jelentette, hogy a felsőbb osztályokba a tanulóknak csak egy része jutott el, a többség a második osztály elvégzése után megszakította a tanulmányait.

A beszámolóiban az igazgató rendszeresen szóvá tette, hogy a tanoncok előképzettsége nem megfelelő. Annak ellenére, hogy a törvény az elemi nép-

178 Polgm. ir. 4924/1945:
179 Uo. 1706/1935.

iskola négy osztályának elvégzését írta elő, ennek hiányában pedig az írni-olvasni tudást, sok analfabéta tanoncot szerződtettek a mesterek. Még 1930/31-ben is két előkészítő osztályt kellett nyitni a számukra, ahol 33 gyermeket oktattak az írás, olvasás és számolás alapelemeire. Az általános és szakipari első osztályokban 96 gyermek tanult. Tehát a tanoncszerződést kötők egynegyede nem érte el a felvételhez előírt minimális műveltségi szintet, ami nyilvánvalóan erős visszahúzó erő volt. Az előkészítő osztályokban volt a legnagyobb a bukott tanulók aránya. Az 1930/31-es tanévben a 33 előkészítő között 11-nek a tudásszintje nem felelt meg a követelményeknek. Ez a 33%-os arány 16%-os iskolai átlaggal áll szemben. A gyenge iskolai előképzettség mellett a mulasztott órák magas száma is rontotta a tanítás eredményességét.

*A tanoncok tanulmányi eredménye és a mulasztott órák száma
1925 és 1931 között*

Tanév	A beíratott tanulók száma	Az osztályozott tanulók			A mulasztott órák száma	
		száma	közül		1 főre	összesen
			megfelelt	nem felelt meg		
1925/26.	764	570	474	96	96	3934
1926/27.	749	595	486	109	6	4557
1927/28.	684	559	472	87
1929/30.	500	335	297	38	44	21 960
1930/31	442	340	285	55	36	15 728

A táblázat igazolja, hogy amint a korábbiakban jeleztük, igen jelentős volt az évközi lemorzsolódás mértéke. A beírt tanulók száma minden évben jóval — a vizsgált öt év átlagban 24%-kal — kevesebb az osztályozott tanulókénál. De az osztályozható tanulók jelentős része — mintegy 16%-a — sem felelt meg a követelményeknek.

A tanulói létszám az 1930-as évek második felében fokozatosan emelkedett, de még jó néhány évig nem érte el a válság előtti szintet. Az 1934/35-ös tanévben 376 tanulója volt az iskolának, akiket 12 osztályban (9 fiú és 3 leány) oktattak.¹⁸⁰ Az 1936/37-es tanévben 505 beírt tanulója — 394 fiú és 111 lány — volt, az előző évi 442-vel szemben. Az 505 tanuló oktatása 17 osztályban folyt, a következő megoszlásban: 3 általános I., 2 borbélyipari, 2 élelmiszeripari, 2 fa- és díszítőipari, 2 fémipari, 2 ruházati, 1 építőipari és 3 leányosztály. A tanítás a pécsi tankerületi főigazgató által jóváhagyott tanmenetek szerint történt, délelőtt 8 órától délután 1 óráig a régi elemi iskola

¹⁸⁰ Uo.

épületében, délután 2 órától este 7 óráig pedig a polgári fiúiskolában folyt. A tanítást 3 főhivatású tanár és 7 óraadó tanító végezte.¹⁸¹

Az 1937/38-as tanévben újabb három osztályt nyitottak meg,¹⁸² 1943-ban pedig már 25 volt az iskola osztályainak száma.¹⁸³

Adatok az iskola tanári karáról

Az iparostanonc-iskola megalakulásától 1888-ig a kereskedelmi iskolával, 1888-tól a polgári fiúiskolával is közös tanári kar, és óraadók tanították a tanoncokat.¹⁸⁴ Az alkalmazott tanárookra vonatkozóan pontos adataink csak későbből, és csak néhány évből vannak. A következőkben a tanári kar 1911/12. és 1925/26. évi összetételét elemezzük.

A belvárosi és az alsóvárosi fiú- és leány iparostanonc-iskola tantestülete az 1911/12-es tanévben¹⁸⁵

Sor-szám	A tanár neve	Képesítése	Heti óra-száma
Belvárosi iskola			
1.	Vágó Rezső igazgató	okl. középiskolai tanár	2
2.	Bocskay Kristóf	tanítóképző intézeti tanár	3
3.	Gáspár János	okl. középisk. tanár	6
4.	Gonezlik Kálmán dr.	rk. lelkész	2
5.	Lissák János	elemi iskolai tanító	4
6.	Németh Imre	polgári iskolai tanár	4
7.	Novoth István	el. isk. tanító	2
8.	Osvald Istvánné	el. isk. tanítónő	2
9.	Osvald István	el. isk. tanító	2
10.	Pajor Jozefin	el. isk. tanítónő, általános irányú rajztanfolyam	3
11.	Pócza József	el. isk. tanító, ált. ir. rajztanfolyam	6
12.	Raics István	el. isk. tanító, szakrajz tanfolyam	6
13.	Ruppert Antal	polg. isk. tanár	2
14.	Újhelyi Géza	el. isk. tanító	4
15.	Wollmuth István	tanítóképző int. tanár	2

181 Uo. 7109/1937.

182 Uo. 3580/1937.

183 Uo. 9172/1942.

184 Lásd a 80. jegyzetet.

185 Kib.ir. 526/1911. III.

Alsóvárosi iskola

1.	Mihályffy Ferenc igazgató	okl. középisk. tanár	6
2.	Bocskay Kristóf	tanítóképző int. tanár	8
3.	Drozdik Imre	rk. lelkész	3
4.	Lissák János	el. isk. tanító	4
5.	Osvald István	el. isk. tanító	4
6.	Szélíg Ferenc	el. isk. tanító	2
7.	Újhelyi Géza	el. isk. tanító	2

Az alsóvárosi tanonciskola 1894 óta működött, a belvárosi iskoláénál lényegesen kisebb tanulói létszámmal. A leadott órák száma a fenti táblázat adatai szerint ott heti 32, a belvárosi iskolában 54 óra volt. A belvárosi iskola látta el az 1911-ben megnyitott leányosztály oktatását, heti 7 órában, Vágó Rezső igazgató, Osvald Istvánné és Pajor Jozefin tanítónők részvételével.

A belvárosi iskolában 15, az alsóvárosiban 7 oktató működött. Közülük 4, nevezetesen Bocskay Kristóf, Lissák János, Osvald István és Újhelyi Géza mindkét helyen tanított. A tantestületek összevetéséből kitűnik, hogy az alsóvárosi tanonciskola tanári karának képesítése homogénebb és alacsonyabb szintű a belvárosiénál. A belvárosi iskolában két tanítóképző intézeti tanár, két okleveles középiskolai tanár, két polgári iskolai tanár és hat elemi iskolai tanító volt, szemben az alsóvárosi iskola egy tanítóképző intézeti, egy okleveles középiskolai tanári és négy elemi iskolai képzettségű tanárával.

Feltűnő, hogy míg az 1880-as években görögkeleti, helvét, ágostai és izraelita vallású hitoktatókat is alkalmazott az iskola, addig most csak katolikus hitoktatók működtek.¹⁸⁶

A tanárok munkásságát nem ismerjük, csupán Novoth Istvánról vannak adataink. Novoth behatóan foglalkozott a pedagógiai irodalom művelésével. 1889—1908 között számos tanulmánya jelent meg a Népiskolai Tanügy, a Népnevelő, a Néptanítók Lapja, a Bajai Közlöny, a Bajai Hírlap és a Kalocsai Néplap hasábjain. 1890-től a Bajavidéki rk. Tanítóegyesület elnöki jegyzője, 1907-től a titkára volt. 1903-tól az Állatvédő Egyesület választmányának, 1904-től a Gyermekvédő Telep 24 tagú bizottságának, 1905-től a Magyar Védő Egyesület választmányának tagja. 1907-től gondnoki és jegyzői tiszteletet töltött be az iskolaszéknél. 1891-től az egyházmegye megbízásából a tanítói dolgozatok lektora, mint egyházmegyei kiküldött részt vett az 1895-ös katolikus tanterv munkálataiban is.¹⁸⁷

A világháború után jelentősen megváltozott az iskola élete, arculata. Megszűnt az alsóvárosi iparostanonc-iskola, 1920-tól csak a belvárosi iskolá-

186 KIÉ az 1885/86. tanévről. Baja, 1886. 19.1., KIÉ az 1884/85. tanévről. Baja, 1885. 6.1.

187 Kib. ir. 176/1909. III.

ban folyt tanoncoktatás. Az iskola az 1924/25-ös tanévvel kezdődően szakirányúvá alakult át. Ez a körülmény megváltoztatta a tantestület összetételét is.

*Baja város szakirányú iparostanonc-iskolájának tantestülete
az 1925/26-os tanévben¹⁸⁸*

Sorszám	A tanár neve	Képesítése	Heti óraszám
1.	Vágó Rezső igazgató	okl. középisk. tanár	8
2.	Bajza Lajos	felső ipariskolát végzett városi műszaki tiszt	8
3.	Balassa Károly	okl. el. isk. tanító és ált. ir. rajzra képesített ipariskolai tanár	16
4.	Barcsei József	tanítóképző int. tanár	7
5.	Birinyi József	okl. el. isk. tanító	7
6.	Dittrich Gyula	okl. el. isk. tanító	14
7.	Hauth István	okl. el. isk. tanító	2
8.	Heinrich Miklós	szabóiparos	3
9.	Horváth Ferenc	rk. hitoktató	4
10.	Király Gyula	okl. el. isk. tanító, ált. ir. és szak- rajzra kép. iparisk. tanár	23
11.	Liptai Béláné	okl. el. isk. tanítónő	8
12.	Losonci György	okl. el. isk. tanító	7
13.	Nádas Lajos	okl. el. isk. tanító	7
14.	Novák Ferenc	okl. el. isk. tanító	7
15.	Pajor Jozefin	okl. el. isk. tanítónő, ált. ir. és szak- rajzra kép. iparisk. tanítónő	20
16.	Roosz Gyula	felső ipariskolát végzett városi műszaki tiszt	6
17.	Schád Béláné	okl. el. isk. tanítónő	4
18.	Szabó Zoltán	okl. el. isk. tanító	3
19.	Unterreiner Károly	rk. hitoktató	18
20.	Váradai Ferenc	okl. el. isk. tanító	10
21.	Vigyázó József	okl. el. isk. tanító	8
22.	Zimmermann János	okl. el. isk. tanító	10

A fentebbi kimutatást az 1911/12. évvel egybevetve megállapíthatjuk, hogy a tanári kar 4 fővel, 18-ról 22-re emelkedett. A heti órák száma 86-ról 200-ra nőtt. Ennek következtében megnőtt a tanítók heti óraszámja is, hiszen amíg az 1911/12-es tanévben átlagosan 5 óra jutott egy tanítóra, addig az 1925/26-os tanévben már 9. Az egyes tanítók által leadott órák számát tekintve igen nagy a szóródás. A korábbi 2—8 órával szemben

¹⁸⁸ Polgm. ir. 4924/1945.

2—23 között változott. Elsősorban a rajz- és szakrajztanítók munkája lett jóval több. Mindkét vizsgált évben három tanító végezte ezt a feladatot, a leadott órák száma viszont a négyszeresére, 15-ről 59-re emelkedett.

A mennyiségi növekedés mellett figyelemre méltó az a tény, hogy a tanári kar képesítése alacsonyabb szintűvé vált. A 22 tanárból 15-nek elemi iskolai tanítói oklevele volt, 2 felső ipariskolát végzett, és csak 2-nek volt egyetemi végzettsége, szemben az 1911/12. évi 5-tel. A tanári kar a közben eltelt 14 év alatt szinte teljesen kicserélődött, csupán Vágó Rezső és Pajor Jozefin neve szerepel mindkét kimutatásban. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az iskolának az igazgatón kívül nem volt más főhivatású alkalmazottja.

Az 1920-as években valóságos mozgalom indult a főhivatású tanári állások szervezése érdekében. A törvényhatósági bizottság 1926 decemberi ülésén 8 tanonciskolai állás szervezéséről határozott. A döntést alátámasztó legfőbb érv az volt, hogy a 8 főhivatású tanár fizetése nem több, mint az óraadóknak kifizetett óradíjak összege, emellett a rendszeresített állásban lévő alkalmazottak iskolai helyettesítésekre és közigazgatási feladatok elvégzésére is igénybe vehetők, ami jelentős megtakarítást jelentene a városnak.¹⁸⁹ A VKM csak 3 állás szervezéséhez járult hozzá. A többi főhivatású állás rendszeresítését arra az időre halasztotta, amikor a város eleget tesz majd a felsőkereskedelmi iskola felépítésére vonatkozó kötelezettségnek, és a tanonciskola visszakapja az épületét.¹⁹⁰

A 3 engedélyezett állást a törvényhatósági bizottság az építő-, fém- és ruházati ipari szakrajz és technológia tanítására szervezte meg. Kimondta, hogy az állásokat lehetőleg felső ipariskolát végzett szakemberekkel kell betölteni, csak ilyen pályázó híján lehet ettől a kikötéstől eltekinteni, amikor is iparostanonc-iskolai szakrajztanfolyamot végzett tanítók is alkalmazhatók. A tanárok heti óraszámát 24 órában határozták meg, amelyből a számtan 6, az ipari könyvvitel és költségvetéstan 4, a szakrajz és szerkeztan 10, a technológia pedig 4 órát tett ki.¹⁹¹

A VKM iparoktatási főigazgatója elfogadta a tervezett órabeosztást, a kívánatos szakképzettséget illetően azonban ellenvéleményét fejezte ki. Elmondta, hogy a felső ipariskolát végzettek megfelelő szaktudással ugyan rendelkeznek, de pedagógiai vénával általában nem, hiszen nem ilyen pályára készültek. A fémipari szakcsoporthoz műegyetemet végzett gépészmérnök, a faipari szakcsoporthoz iparművészeti iskolát végzett belsőépítész, a ruházati szakcsoport élére pedig elemi iskolai tanító felvételét ja-

189 Tan. ir. 763/1927. — 324/1949. alapsz.

190 Uo. 22 118/1928. — 324/1949. alapsz.

191 Uo.

vasolta. Valamennyitől legalább 5 évi iparostanonc-iskolai tanítási gyakorlatot kívánt.¹⁹² A 3 állásból végül — jelentkező híján — csak kettőt sikerült betölteni, 1929 augusztusában. A fémipari szakcsoporthoz Rumbach István okleveles gépészmérnököt, a faipari szakcsoporthoz Czeglédi Nagy József iparművészt választották meg.¹⁹³ A harmadik állást egy év múlva, 1930 szeptemberében töltötték be, amikor az iskolában 9 éve óraadóként működő Schád Béláné okleveles tanítónő pályázatát elfogadták, és megbízták a ruházati szakcsoport vezetésével.¹⁹⁴

Újabb főhivatású tanári állások szervezésére csak 1936-ban került sor. Az 1935-ben igazgatóvá kinevezett Rumbach István azzal érvelt, hogy a főhivatású tanárok minden idejüket és erejüket a tanonciskolai oktatás szolgálatába állíthatják, szemben a más iskolákhoz elkötelezett, fáradtan érkező óraadókkal.¹⁹⁵ A heti órák száma az iskolában ekkor kb. 180 volt, amelyből 93-at tartottak óraadó tanítók, döntő mértékben a közismereti tárgyakat, a mértant, a szabadkézi és mértani rajzot, tehát a tanoncoktatásban igen fontos tantárgyakat.¹⁹⁶ 1937-ben 2 főhivatású tanári állást kapott az iskola, amelyeket az 1937/38-as tanév kezdetére be is töltöttek.¹⁹⁷ A megválasztott két új tanár Balogh Árpád József felsőkereskedelmi iskolai tanár és Zsombory József elemi népiskolai tanító volt.¹⁹⁸ A nehézségeken azonban ez is csak enyhített, megoldást nem jelentett. A tanonciskola igazgatójának 1937 szeptemberében kelt jelentése szerint az 1936/37-es tanévben a heti 199 órából 108 óra jutott a főhivatású tanárookra, heti 27 órát tartottak a hitoktatók, a fennmaradó 64 órára óraadókat alkalmazott az iskola.¹⁹⁹ De csak a következő évben kerülhetett sor újabb állás szervezésére és betöltésére. Az új, rajztanítói állást Miskolczy Ferenc festőművész kapta meg.²⁰⁰

Az iparostanonc-iskolai felügyelő bizottság 1940-ben újabb főhivatású állás szervezését szorgalmazta. A számтан, a természettan és a vegytan tárgyak tanításának kérdését akarták ezzel megoldani.²⁰¹ Erre a 7. főhivatású állásra Fehér Teodóra okleveles tanítónőt választották meg, 1941-ben.²⁰² Ebben az évben megvált az iskolától Balogh Árpád,²⁰³ majd 1942-ben le-

192 Uo. 15 105/1928. — 324/1949. alapsz.

193 Uo. 17 021 1929. — 324/1949. alapsz.

194 Polgm. ir. 18 313/1930. — 324/1949. alapsz.

195 Uo. 9101/1936. — 324/1949. alapsz.

196 Uo. 6889/1936. — 324/1949. alapsz.

197 Uo. 9412/1937. — 324/1949. alapsz.

198 Uo. 12 927/1937. — 324/1949. alapsz.

199 Uo. 9412/1937. — 324/1949. alapsz.

200 Uo. 7511/1938.

201 Uo. 45/1940.

202 Uo. 9094/1942. — 4981/1944. alapsz.

203 Uo. 433/1941. — 5031/1947. alapsz.

mondott az állásáról Fehér Teodóra is.²⁰⁴ A megüresedett helyekre Bácskai Ferenc és Bárdos Ferenc elemi iskolai tanítók kerültek.²⁰⁵ 1944 végéig már nem történt változás, a főhivatású tanári csoport változatlan összetételben dolgozott.²⁰⁶

Az iskola fennállása során az éves költségvetések összegének nagyobb részét, kb. 85—90%-át a tanári fizetések vitték el. Ez a tény önmagában is érzékelteti, milyen szűkös anyagi körülmények között működött az iskola. A bértömeg alig egyharmad-egynegyed része állt a rendelkezésre ahhoz, hogy a tantermeket felszereljék, illetve a berendezési hiányokat pótolják, megoldják a tantermek fűtését és világítását, tankönyveket, szakkönyveket, folyóiratokat, rajzeszközöket és íróeszközöket vásároljanak.²⁰⁷

A tanoncok szakmánkénti megoszlása és iskolán kívüli élete

Az iskola fennállásának hat évtizede alatt több iparosnemzedéket nevelt fel. 70—80 szakmában közel 14 ezer tanonc tartozott a kötelékébe. A tanoncok számának és szakmánkénti megoszlásának érzékeltetésére állítottam össze az alábbi táblázatot a tanonclajstromok bejegyzéseiből. A hat évtizedet reprezentáló hét adatsor nemcsak a szakmákra, hanem népszerűségükre vonatkozóan is érzékletes adatokat tartalmaz.

204 Uo. 6857/1943. — 4981/1944. alapsz.

205 Uo.

206 Uo. 4981/1944.

207 Csak néhány év költségvetési adatai állnak a rendelkezésünkre, de ezek egyértelműen alátámasztják a fenti állítást, és egyben az iskola épület- és anyagi viszonyairól korábban elmondottakat.

Az iparostanonc-iskola kiadási költségeinek megoszlása 1885-től 1931-ig

Tanév	Éves kiadás	Ebből		A dologi kiadások %-os aránya
		személyi	dologi	
1885/86.	1 808 Ft	1 380	488	26
1890/91.	2 809 Ft	2 428	381	14
1893/94.	2 024 Ft	2 333	291	11
1907/08.	7 076 K	5 275	2401	31
1909/10.	9 744 K	7 414	2330	24
1916/17.	12 503 K	10 013	2490	20
1926/27.	27 238 P	24 302	2936	12
1931/32.	20 364 P	17 764	2600	13

— KIÉ az 1885/86. tanévről. 45. l., KIÉ az 1890/91. tanévről. 42. l., KIÉ az 1893/94. tanévről. 51. l., Tan. ir. 6633/1912., Polgm. ir. sz. n. a 4924/1945. alapszámon.

A tanoncok száma és szakmánkénti megoszlása Baján 1884 és 1944 között

Sor- szám	A szakma megnevezése	A tanoncok száma						
		1884	1894	1904	1914	1924	1934	1944
1.	Arany- és ezüstműves	1	1	1	—	—	—	—
2.	Asztalos	19	13	11	7	53	7	15
3.	Autó- és motorszerelő	—	—	—	—	—	2	1
4.	Ács	3	3	4	5	14	—	—
5.	Bádgos	6	5	3	2	5	1	1
6.	Bocskoros	—	2	1	—	—	—	—
7.	Bognár	6	1	5	—	4	—	—
8.	Borbély (férfi- és női fod- rász)	5	12	9	10	4	13	15
9.	Cipész	28	21	18	10	57	23	4
10.	Cipőfelsőrész-készítő	—	—	—	1	4	3	1
11.	Cukrász	—	—	1	1	—	—	2
12.	Cserepező	—	—	3	—	1	1	—
13.	Csizmadia	23	11	14	5	7	2	—
13.	Ékszerész	—	1	2	1	1	1	—
15.	Fazekas	6	—	—	—	1	1	—
16.	Fehérnemű varrónő	—	—	—	—	1	2	—
17.	Fényképész	—	—	—	—	1	—	4
18.	Fésűs	—	1	2	—	—	—	—
19.	Fogtechnikus	—	—	—	—	2	—	—
20.	Gép- és épületlakatos	—	3	10	6	16	8	6
21.	Gipszszobrász	—	—	—	—	—	1	—
22.	Hajóács	—	—	—	1	1	—	—
23.	Hangszerkészítő	—	—	—	—	2	—	—
24.	Harangöntő	—	—	1	1	—	—	—
25.	Harisnyakötő	—	1	—	—	5	—	—
26.	Kalapos	2	1	1	—	3	3	—
27.	Kádár	4	1	4	2	2	2	—
28.	Kárpitos	—	1	—	—	—	3	—
29.	Kefekötő	8	2	1	—	—	—	—
30.	Kelmefestő és vegytisztító	—	—	1	1	1	1	—
31.	Kéményseprő	2	3	—	—	—	—	—
32.	Késes	2	3	4	1	—	—	—
33.	Kocsigyártó	1	—	2	1	2	1	—
34.	Kovács	5	2	5	1	6	1	7
35.	Könyvkötő	2	1	1	2	1	—	1
36.	Kötélgyártó	5	4	1	2	—	1	—
37.	Kőfaragó	—	—	5	—	1	—	—
38.	Kőműves	23	42	9	12	33	3	5
39.	Kővésnök(betűvágó)	—	1	—	—	—	—	—
40.	Lakatos	17	15	6	5	9	2	8
41.	Látszerész	—	—	—	—	—	—	1
42.	Mechanikus	—	—	—	2	3	—	—

Sor- szám	A szakma megnevezése	A tanoncok száma						
		1884	1894	1904	1914	1924	1934	1944
43.	Mérleggyártó	—	—	—	1	—	—	2
44.	Mészáros és hentes	2	8	11	12	4	9	5
45.	Mézesbábos	1	—	1	—	—	—	—
46.	Molnár	—	—	—	—	1	—	—
47.	Műhimző	—	—	—	—	—	1	—
48.	Műszerész	—	—	—	—	—	3	4
49.	Nyomdász	—	—	—	—	—	—	1
50.	Órás	1	1	5	—	2	1	1
51.	Papucsos	1	2	3	2	9	3	—
52.	Pék	4	—	1	—	—	—	—
53.	Puskaműves	—	—	—	—	—	1	—
54.	Rézműves	1	1	1	—	1	—	—
55.	Rézöntő	1	—	—	—	—	—	—
56.	Sodronyszövő, rosta- és szitakészítő	—	—	—	2	—	—	—
57.	Sütő	3	3	8	3	5	17	10
58.	Szabó (férfi és női)	12	18	69	34	101	41	36
59.	Szerkovács	1	1	2	—	—	—	—
60.	Szűgyártó	1	1	1	2	1	1	1
61.	Szobafestő és mázoló	2	7	4	14	14	12	8
62.	Szövő (kötő-szövő, műszövő)	—	3	2	—	2	3	1
63.	Szűcs	1	1	1	2	2	3	1
64.	Szűrszabó	4	—	—	—	—	—	—
65.	Takács	—	—	—	—	1	1	1
66.	Üveges	—	—	—	—	1	1	1
67.	Vasöntő	—	—	—	1	—	—	—
68.	Vendéglős	—	—	—	—	2	1	—
69.	Villanyszerelő	—	—	—	—	—	8	3
70.	Vízvezeték-szerelő	—	—	—	—	—	—	1
71.	Ismeretlen	4	1	3	2	1	3	—
	Összesen:	207	197	237	154	387	189	147

A kimutatás szerint az asztalos, a borbély, a cipész, a kőműves, a lakatos, a hentes és mészáros és különösen a férfi- és női szabó szakma mindvégig megőrizte a népszerűségét. Részben azért, mert olyan mindennapi szükségleteket kielégítő szakmák ezek, amelyek produktumai az életben nélkülözhetetlenek. Másrészt pedig a század elején dinamikus fejlődő nagyipar számára e szakmák tevékenysége egyelőre nem volt megszervezhető, sőt a városiasodás és a falusi lakosság önellátó életmódjának felbomlásával egyre bővülő piacot kellett ellátniuk.²⁰⁸

208 Magyarország története 1890—1918. Főszerk.: Hanák Péter. Bp. 1978. Akadémia. 354. l.

Más szakmák, mint pl. a bocskoros, a harangöntő, a mézesbábos, a rézöntő, a sodronyszövő, a szerkovács, a szűrszabó és a vasöntő elsorvadtak, a nagyipar térhódítása miatt.

A kisipar szerkezetében Baján 1924 után jelentős szakmai átstrukturálódás figyelhető meg. Olyan új, modern szakmák tűnnek fel, mint az autós és motorszerelő, a fényképész, a látszerész, a műszerész, a villanyszerelő és a vízvezeték-szerelő, jelezve a technikai fejlődést, a modern életmód megváltozott igényeihez, követelményeihez, a társadalmi szükségletekhez való igazodást.

A tanoncok többsége fiú volt, csak a századforduló idején léptek a nők a tanulók sorába. 1904 és 1944 között az összlétszámhoz viszonyított arányuk 15—30% volt, azaz fokozatosan a nemek közötti szakmai kiegyenlítődés irányába hatott.

Az iparostanoncok nemek szerinti megoszlása 1884 és 1944 között

Év	A tanoncok száma	Ebből		A nemek aránya (%)	
		fiú	leány	fiúk	lányok
1884	207	207	—	100	—
1894	197	197	—	100	—
1904	237	193	44	82	18
1914	154	130	24	85	15
1924	387	298	89	77	23
1934	189	148	41	79	21
1944	147	104	43	71	29

Azoknak a szakmáknak a száma, amelyekben nők is dolgoztak, lényegesen kisebb az összes szakmák számához viszonyítva. 1904-től 1944-ig 14 szakmában dolgoztak nők a következő megoszlásban:

A nőtanoncok foglalkozás szerinti megoszlása 1904 és 1944 között

Sor- szám	A szakma megnevezése	A tanoncok száma				
		1904	1914	1924	1934	1944
1.	Borbély (fodrász)	—	—	1	4	7
2.	Cipész	—	—	3	—	—
3.	Cipőfelsőrész-készítő	—	—	1	3	1
4.	Fehérnemű varrónő	—	—	1	2	—
5.	Fényképész	—	—	1	—	3
6.	Férfiszabó	—	—	—	1	1
7.	Fogtechnikus	—	—	2	—	—
8.	Harisnyakötő	—	—	1	—	—
9.	Kalapos	—	—	1	2	—
10.	Kötszővő	—	—	1	—	—
11.	Könyvkötő	—	—	—	—	1
12.	Műhímző	—	—	—	1	—
13.	Női szabó	44	24	77	28	30
14.	Órás	—	—	—	—	1
	Összesen:	44	24	89	41	43

Tehát 1904-ben és 1914-ben 1, 1924-ben 10, 1934-ben 7, 1944-ben 6 szakmában dolgoztak leánytanoncok. A tanonclajstromok adatai szerint 1904-ben 41, 1914-ben 30, 1924-ben 43, 1934-ben 41, 1944-ben 32 szakmában szerződtettek tanoncokat. A nőket foglalkoztató szakmák száma meglehetősen korlátozott, a fokozatos növekedés ellenére is, sőt ezen belül is aránytalan megoszlású, hiszen a leánytanoncok többségét a női szabó szakmában alkalmazták. 1904-ben még valamennyi leány ezt a mesterséget tanulta, de 1924-ben már csak 87, 1944-ben pedig 70%-uk választotta ezt a szakmát. 1924-től lényegesen javult a leánytanoncok szakmai megoszlásának aránya, egyre több a modern élethez nélkülözhetetlen mesterséget — mint pl.: cipőfelsőrész-készítő, fehérnemű-varrónő, fényképész, fogtechnikus, műhímző, órás — sajátítottak el. Fokozatos bevonásuk a társadalom ipari termelésének folyamatába, jelzi a kor megváltozott követelményeit, a nő átértékelődő társadalmi szerepét, kilépését a korábbi hagyományos háztartási keretből, a társadalom megnövekedett munkaerő-szükségletének megfelelően.

A tanoncok iskolán kívüli életét, szociális körülményeit a leghívebben az ipartestület tanonclajstromainak „A tanoncszerződés egyéb feltételei” című rovatai, illetve az ipartestületi békéltető bizottság jegyzőkönyvei világítják meg.

Az inasok életét felfogadásuk pillanatától meghatározta a mesternek és a szülőnek az alkalmazás feltételeiről kötött megállapodása, amit a ta-

noncszerződés és a tanoncrajstrom említett rovata rögzített. Az esetek többségében a mester élelmezte és ruházta a tanoncot, fizette a szegőd-
tetési és a szabadítási költséget, olykor az iskoláztatási költségeket is. Ha
a tanonc vidéki volt, lakást adott, és általában a mosásról is gondoskodott.
Betegség esetére általában a mester vállalta az ápolás költségeit. A kikö-
tések között elég gyakran szerepelt bizonyos ruhadarabok, mint pl. külső-
belső- és szabadulási ruha elkészítése. Tandíj fejében változó összegű pénzt
vagy természetbeli fizetséget (pl. 1—2 akó bort, meghatározott értékű
vagy súlyú tiszta búzát, fát stb.) kötött ki magának a mester. Előfordult,
hogy a szerződő felek a tandíj részletekben történő megfizetésében egyez-
tek meg. Vannak példák arra is, hogy a mesterek a tanoncszerződés meg-
kötésekor felajánlották, hogy a tanoncot néhány hónappal korábban felsza-
badítják, ha a szülők az általuk ezért kért összeget megfizetik. A kőműves,
ács és szobafestő szakmákban szokásos volt, hogy az inasnak, szakmabeli
jártasságának növekedésével párhuzamosan emelkedő összegű napszámot,
heti vagy havi bért fizetett a mestere.

A mesterek igyekeztek biztosítani magukat a váratlan esetekre: meg-
szabták a kártérítési igényüket arra az esetre, ha a tanonc akár akarva,
akár véletlenül — szakmai járatlansága miatt — kárt okoz, ha iskolamu-
lasztási bírság fizetésére kötelezik, ha a tanonc képtelen a szakma elsajá-
títására, és ezért a mester kénytelen szerződést bontani.

A megállapodások megvalósulását vizsgálva az inasok kiszolgáltatott-
sága a legszembetűnőbb, a részletes megállapodások ellenére. Általános
volt például, hogy a tanoncidő kikötött vége után ledolgoztatták a tanonc-
cal a betegsége miatt kiesett napokat, vagy megvették ugyan a szerződés-
ben vállalt ruhaneműt, de ennek fejében a tanoncnak a kikötött időnél
tovább kellett dolgoznia. Gyakran előfordult, hogy inasaikkal cselédmun-
kát végeztettek a mesterek. A békéltető bizottság elé csak a kirívó esetek
kerültek, de ezek száma is tekintélyes. Auth János borbélymester pl. ha-
lászni küldte a tanoncát, és fát vágatott vele az erdőben,²⁰⁹ Rausch Sán-
dorné varrónő pedig mezei munkát végeztetett a tanoncával.²¹⁰ A verés,
az éheztetés, az inas munkaerejének a végsőkig való kihasználása, az em-
bertelen munka- és lakáskörülmények, a teljes kiszolgáltatottság az inasok
mindennapi életének velejárói voltak. Ezek a tények általában a tanoncok
szökései kapcsán derültek ki. Éder Kálmán szobafestő tanonca pl. három-
szor szökött meg. Az első szökése előtt a mestere pénzért küldte az ügy-
feleihez, és mert a tartozásokat nem tudta behajtani, úgy megverte, hogy
az arcán felrepedt a bőr, és kiesett egy foga. A másodszori szökés oka az volt,

209 Ipt. ir. 62/1887.

210 Uo. 483/1912.

hogy a munkában hibázó gyermeket lelökte a létráról, majd összerugdosta a mester. Harmadszor minden különös ok nélkül verte véresre a tanonca fejét.²¹¹

A tanoncok érdekeinek védelmében csak kevesen emeltek szót. Az ipar-testület tagjainak egyértelmű ellenszenvét váltotta ki pl. Vágó Rezső tanonciskolai igazgató, amikor 1911-ben a tanévzárón azt mondta, hogy a mesterek túlterhelik a tanoncaikat, szinte emberfeletti munkát végeztetnek velük.²¹² A békéltető bizottság elé került ügyek is ezt az állítást erősítik. Tipikusnak tekinthető pl. az az eset, mikor a mester a munkáját nem megfelelően végző tanonctól megvonja az élelmet vagy az élelempénzt,²¹³ hogy a tanonc hiányos étkezés mellett kora reggeltől késő estig dolgozik.²¹⁴ A tanoncoknak még arra sem volt idejük és pénzük, hogy a tantervben előírt természettudományos és ipartechnológiai oktatófilmeket megnézzék. Egy-egy film megtekintése 1930-ban 34 fillérbe került, és a vetítés csak a tanítási időn kívül történhetett. A tanonciskola igazgatója felmentést kért a a filmvetítések megtartása alól arra hivatkozva, hogy a tanoncoknak nincs pénzük, nem tudják megfizetni a vetítési díjat, de idejük sincs, mert hétköznapokon mestereiknél dolgoznak, vasárnap pedig a levanteoktatás és a kötelező istentisztelet tölti ki a szabad idejüket.²¹⁵

A tanoncok lakáskörülményeire vonatkozóan is megdöbbentő adatok kerültek elő. 1917-ben pl. a bajai kerületi munkásbiztosító pénztár megkereste a városi rendőrkapitányi hivatalt, mint közegészségügyi hatóságot, hogy intézkedjék, mivel az egyik cipésziparosnak rövid időn belül 3 tanonca betegedett meg ragályos bőrbetegségben. A tanoncok egymástól kapták el a betegséget, mert ketten aludtak egy ágyban.²¹⁶ 1923-ban maga az ipar-testületi elnök, Czérnay Imre tette szóvá egy iskolalátogatás után, hogy a tanoncok a műhelyekből piszkosan, mosdatlanul mennek iskolába.²¹⁷

Azok a tanoncok, akiknek a szülei Baján laktak, és így nem voltak a mesterüknek egészen kiszolgáltatva, lényegesen jobb helyzetben voltak, de ők is több területen szembekerültek mestereikkel. Így pl. az ipar-testület vezetősége a tanonctartó mesterek kérésére a rendőrkapitányhoz — mint első fokú iparhatóságához — fordult segítségért a tanoncokkal szemben. Inasaik ugyanis esténként moziba jártak, ahonnan későn tértek haza, és mert nem pihenték ki magukat, a másnapi munkájukat nem tudták

211 Uo. 77/1897.

212 Uo. 545/1911. és 1911. július 3-i előljárásági ülésjvk. XVII. pont.

213 Uo. 108/1888.

214 Uo. 304/1896., 235/1888. és 1922. május 10-i előljárásági ülésjvk.

215 Uo. 782/1930.

216 BKmL. Baja város Rendőrkapitányi Hivatala 1608/1917.

217 Ipt. ir. 1923. február 28-i előljárásági ülésjvk.

megfelelően elvégezni. A mesterek azt kérték a rendőrkapitánytól, hogy legalább hétköznapokon tiltsa el a tanoncokat a moziba járástól.²¹⁸

Az 1930-as évek második felében figyelemre méltó javulás következett be szociális téren. 1936-ban pl. az OTI nyaraltatási akciója révén 30 tanonc tölthetett egy-egy hónapot a Balaton mellett.²¹⁹ 1938-tól a város esetenként hozzájárult a jó tanulók számára szervezett tanulmányi kirándulások költségeinek fedezéséhez.²²⁰ 1940-ben a belvárosi elemi iskola épületében iskolafürdő nyílt, amelyet a tanonciskola növendékei is igénybe vehettek. A fürdő folyamatosan üzemelt, tíznaponként került sorra egy-egy csoport.²²¹ A Gyermekvédő Liga nyaraltatási akciói is érintették a tanonciskola tanulóit.²²²

Ezek a változások nem találtak a tanoncban ingyen munkaerőt látó mesterek helyeslésével. Az ipartestületi előljárárság ülésén 1938-ban Polgár Nándor előljárársági tag emelt szót az újfajta gyakorlat ellen. A múlt általa helyesnek tartott gyakorlatára hivatkozott, amikor nem fordulhatott elő, hogy a tanonc a tanulóidejének a felét műhelyen kívül töltse. Hibáztatta a nyaraltatásukat és a tanonciskolai oktatásukat. Véleménye szerint az iskolában a mestereknek kellene tartani a gyakorlati órákat, mert „hiába ott a sok ábécé és tudomány, attól csak elbutulnak a gyerekek”.²²³

Az egyesületi élet, a közösségi nevelés a századforduló után jutott jelentősebb szerephez a tanoncok nevelésében. Az első jelentős kezdeményezés e téren a 21 411/1907. VKM számú rendelkezés volt, amely az iparostanonc-iskolai egyesületek vagy otthonok létrehozását szorgalmazta, és kilátásba helyezte az anyagi támogatásukat. A rendelet 25 várost nevezett meg, ahol ezeket mielőbb meg kell szervezni, köztük Baját is. Az 1907/08-as tanévben a tanoncotthon meg is kezdte a működését, célja a tanoncok művelődésének segítése volt. Az otthon vezetését ellátó tanító évi 200 koronás tiszteletdíját a VKM fedezte.²²⁴ Az otthon fogalma a mai klubszoba vagy szakkör fogalomnak felel meg: a tanoncok tanári felügyelet mellett olvashattak, foglalkozásokon vettek részt. A jellegének megfelelően az iskola költségvetésében meglehetősen kis tételt jelentett a fenntartása és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsától kapott könyvtárának gyarapítása. 1912-ben pl. a belvárosi tanonciskola a 6414 koronás

218 Uo. 580/1924.

219 Közgyűlési jkv. 1/1937.

220 Uo. 31/1938.

221 Uo. 8/1940.

222 Uo.

223 Ipt. ir. 1938. február 20-i előljárársági ülésjkv.

224 Kib. ir. 220/1907. és Ipt. ir. 717/1926.

éves költségvetéséből 60, az alsóvárosi iskola 3808 koronából ugyancsak 60 koronát fordított erre a célra.²²⁵

A Kereskedelemügyi Minisztérium 1910-ben kiadott körlevele szerint a tanoncotthonok szervezésének célja az volt, hogy megkönnyítsék a kisiparosok számára a tanoncnevelést, és bizonyos védelmet nyújtsanak a tanoncoknak a mestereikkel szemben. Létesítésüket egészségügyi szempontok is indokolták. Ismert volt, hogy a tanoncok ritkán laktak a mestereiknél egészséges körülmények között.²²⁶

Az 1920-as években a Bajai Katolikus Legényegylet vezetőségének kezdeményezésére tanoncinternátus alakult. Az internátus első igazgatója Unterreiner Károly segédlelkész, a tanonciskola hitoktatója volt. Az internátus létrehozásának az volt a célja, hogy a nem bajai illetőségű tanoncokat valamennyire függetlenítse a mesterek önkényétől, azzal, hogy lakáslehetőséget biztosít. Az internátus igazgatója elmondta, hogy ismeri a tanoncok nehéz helyzetét, de ha belépnek a tanoncotthonba, ha tömörülnek, elérhetik a napi 10, sőt 8 órás munkaidőt is. Ezért a kijelentéséért a mesterek lázítással vádolták.²²⁷

1926/27-ben 110 ezer pengős minisztériumi támogatással épületet is kapott az internátus. Ez azonban csak rövid ideig szolgálhatta az eredeti rendeltetését. Arra hivatkozva, hogy a 36 fő befogadására alkalmas internátus nem telt meg, megszüntették, épületében vallási egyesületek tartották összejöveteleiket.²²⁸ Az ipartestület 1938-ban az iparügyi miniszterhez fordult azzal a kéréssel, hogy mivel az internátus felépítésére szolgáló összeget az iparostanonc-iskolai felügyelő bizottság kapta a népjóléti és a kultuszminisztertől, szerezze vissza az épületet a tanonciskola számára. Mivel a tanonciskolának 1926-tól nincs saját épülete, sem műhelye, sem tornaterme, az internátus épülete sokat enyhíthetne a gondokon.²²⁹

A VKM felhívására küldött jelentésében gróf Zichy Gyula kalocsai érsek elmondta, hogy az internátus tornatermét a Katolikus Legényegylet használja, helyiségeiben tartja foglalkozásait a tanoncok cserkészcsapata és a leánytanoncok Napsugár Egyesülete. Napközben pedig a város társadalmi és jótékony nőegyesületei — a Szociális Misszió Társulat, a Szent Margit Leányklub, a Katolikus Női Egyesülés — tagjai tartják benne a foglalkozásaikat. Az érsek úgy ítélte meg, hogy az internátus épülete ebben a formában sokkal többet ad a tanoncoknak, mintha az eredeti rendeltetését töltené be, mert „a társadalom javára itt végzett munka értékben magasan

225 Kib. ir. 417/1912. és Rapcsányi i. m. 259. l.

226 Dóczy Sámuel: Ipari nevelésünk jövője. Bp. 1918. 26—27. l.

227 Ipt. ir. 469/1923.

228 Uo. 1336/1938.

229 Uo. 856/1938.

felette áll annak, ami végeztetnék a tanoncinternátusban”.²³⁰ Egy évvel később változatlan a helyzet,²³¹ az internátus sorsának további alakulásáról nem tudunk.

Az 1922/23-as tanévben alakult meg Baján a Keresztény Munkásifjak Országos Szövetségének helyi csoportja. A szövetség a csoportok kulturális, szociális és testnevelési programját keresztény valláserkölcsei és nemzeti alapon építette fel, ilyen szellemben irányította és támogatta a csoport működését. A foglalkozásokon valláserkölcsei, társadalmi és gazdasági kérdésekről hallgattak előadásokat a tanoncok. Tagjaiból énekkart is szerveztek, amelynek célja ugyancsak a hazafias nevelés szolgálata volt.²³² 1927/28-ban a tagjainak száma 108 főt tett ki. Hetenként tartottak gyűléseket, amelyeken rövid buzdító beszéd elhangzása után a csoportot érdeklő ügyeket beszéltek meg, vasárnaponként kirándulásokat szerveztek.²³³

Az 1925/26-os tanévben szervezték meg a tanonciskolai cserkészcsapatot, amely szoros kapcsolatban állt a Keresztény Munkásifjak Országos Szövetségének helyi csoportjával. A csapat parancsnoka Unterreiner Károly hitoktató volt. A cserkészszövetség a testben és lélekben egészséges ifjúság nevelését tűzte ki célul, ami mellett jelentős hangsúlyt kapott a mozgalomban a Nagymagyarország gondolat. Ennek szellemében nevelték a tanoncokat is.²³⁴ A csapat rendszeresen szervezett kirándulásokat a Baja környéki községekbe. Gyakran rendeztek ünnepélyeket, ahol cserkészjeleneteket adtak elő. Az 1926/27-es tanévben 47 tagja volt a csapatnak. A következő tanévben már 120 volt a számuk, tagjai maradtak a segédek is. Hetenként tartottak őrsi gyűléseket, havonként csapatgyűlést. Rendszeresen részt vettek az egyházi és hazafias ünnepségeken.²³⁵

1927/28-ban alakult meg az iskolában a leventeegyesület. Tagjait a Katolikus Legényegylet leventeosztályába osztották be, ott kaptak kiképzést.²³⁶ A tanulók ideológiai nevelése a keresztény-nemzeti gondolat és az irredentizmus jegyében történt Baján is, mint mindenütt a két világháború közötti magyar oktatási intézményekben.

Összegzés: Tanulmányomban a céhes keretből kinőtt iparostanonc-képzés hat évtizedes fejlődését és annak bajai megvalósulását igyekeztem bemutatni. Nehezítette a munkámat, hogy a tanoncottatás fejlődésének

230 Uo. 1336/1938.

231 Uo. 771/1939.

232 Uo. 717/1926. és 658/1927.

233 Uo. 772/1928.

234 Uo. 717/1926.

235 Uo. 772/1928.

236 Uo. 782/1930. és 673/1931.

folyamatát közvetlenül tükröző iratok — mindenekelőtt a tanonciskola iratára és a tanfelügyelői iratanyag — nem állt a rendelkezésemre. A tanonciskola irattára megsemmisült, a tanfelügyelőség anyaga 1918-ig megmaradt ugyan, de minthogy Jugoszláviában van, nem volt elérhető a számomra. Így nélkülözniem kellett azokat a forrásokat, amelyekből közvetlenül meg tudható lett volna, hogyan alakult, milyen változásokon ment át az iskolai oktatás, mi valósult meg a központilag előírt tantervekből, hogyan küzdöttek meg mind a tanárok, mind a tanulók a hely- és tanszerhiánnyal, milyen felkészültséggel hagyták el a tanoncok az iskolát stb. Valamennyi fellelhető forrásom közvetve tükrözi mindezeket, ráadásul a megmaradásuk is esetleges. A városi polgármesteri hivatal iratai között pl. a pénzügyi természetű iratok maradtak meg a legjobban: az óradíjak kiutalása, az új állások megszervezésére vonatkozó levélváltások. A másik fontos forrásanyag, a Bajai Ipartestület fondja pedig, érthetően, leginkább a mesterek és a tanoncok közötti viszonyra vonatkozó adatokat tartalmaz. A téma feldolgozásához a legértékesebb dokumentumok a Baja városi Közigazgatási Bizottság iratai közül kerültek elő, de amiatt, hogy a század első évtizedeitől a tevékenysége egyre inkább formálissá vált, a tanfelügyelői jelentések is fokozatosan semmitmondóak lettek.

A vázolt nehézségek ellenére a bajai tanoncoktatás fejlődéséről viszonylag teljes kép kerekedett ki. A megtett út hosszú és küzdelmes, a tanoncok vasárnaponkénti 2—3 órás foglalkozásaitól a heti 9 vagy több óras, szakirányú oktatásáig tart. A fejlődés vonala természetesen nem speciálisan bajai, hiszen a tanoncoktatást az 1884. évi XVII. tc. kiadásától kezdődően törvények és miniszteri rendeletek szabályozták, mindenkor pontosan megszabva annak kereteit. A fejlődés ezek vonulatában alakult, az állandó anyagi és elhelyezési gondok miatt mindig elmaradva a jogszabályokban előírt követelményektől, lényegében úgy, mint a Bajához hasonló nagyságú és ipari fejlettségű magyar városokban.

A Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara a gazdasági tömegoktatásért

PINTÉR ILONA

A Duna—Tisza közti Mezőgazdasági Kamara (a továbbiakban: DTMK, kamara), mint az 1920. évi XVIII. tc.-kel létrehozott mezőgazdasági érdekképviseleti szervezet tagja a két világháború közötti Magyarország egyik jellegzetes képződménye volt. Sokrétű és körülhatárolatlan feladatrendszerében¹ és tevékenységében a szakoktatásnak is jelentős tér jutott. Főként az igazgatója, Gesztelyi Nagy László révén tevékeny részese volt a mezőgazdasági szakoktatás kérdésében a 20—30-as években kialakult vitának, maga is sokat tett a gondok enyhítése érdekében. Tanulmányomban a DTMK-nak az agrártömegek — főként a kis- és középbirtokosok — szakismereteinek növelésére tett próbálkozásait és azok eredményeit igyekszem nyomon kísérni. Minthogy a DTMK ezirányú tevékenysége nem egysíkú, dolgozatom három szűkebb területet fog át: az iskolarendszerű oktatását, az iskolán kívüli gazdasági szakoktatási tevékenységet, valamint a kamarai vezetők elképzelésének testet adó kamarai kertmunkásképző iskola működésének bemutatását.

Az iskolarendszerű oktatás és a mezőgazdasági szakismeretek oktatása a két világháború között

A 20—30-as évek magyar kultúrpolitikájában jelentős hangsúlyt kapott a közoktatás. 1923-ban kezdték meg működésüket a felső mezőgazdasági iskolák², 1924-ben hoztak törvényt a középiskolákról³, az 1926. évi VII. — a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló — tc. alapján pedig megkezdődött a népiskola-építési prog-

1 Az érdekképviseleti szervezet feladata az volt, hogy segítse a Földművelésügyi Minisztériumot törekvéseinek végrehajtásában, és képviselje a mezőgazdaság egyetemes érdekeit. A DTMK működésére vonatkozóan lásd a szerző „Duna—Tisza közti Mezőgazdasági Kamara 1922—1946” című tanulmányát. — Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét, 1981. 431—474. p.

2 Kornis Gyula: A Felső Mezőgazdasági Iskola. = Néptanítók Lapja 1925. január 19. 3—9. p.

3 1924. évi XI. tc.

ram végrehajtása, amelynek keretében 1930-ig 3500 tanterem és 1500 tanítói lakás épült fel⁴. 1934-ben újabb törvény született a középiskolákról⁵, 1938-ban a gyakorlati irányú középiskolákról — köztük a mezőgazdasági középiskoláról⁶. 1940-ben iktatták törvénybe a nyolcosztályos népiskolát.⁷

A Kultuszminisztérium e törvényekkel fémjelzett eredményei nem maradtak hatástalanok a szakoktatás területén sem. A mezőgazdasági szakoktatás vonatkozásában annál inkább így volt, mert alsó és középfokon egyaránt közelről érintették a Földművelésügyi Minisztérium irányítása alatt korábban kiépült iskolarendszert az új iskolatípusok: a felső mezőgazdasági iskolák, a mindennapi mezőgazdasági népiskolák és a mezőgazdasági középiskolák kialakításával. Felhívták a mezőgazdasági szakemberek figyelmét a gazdasági szakoktatás megoldatlan voltára, hatásukra gazdasági szakkörökben is az érdeklődés előterébe kerültek a gazdasági tömegoktatás hiányosságai.

A mezőgazdasági szakoktatás a kérdéshez hozzászóló szakemberek többsége szerint alsó és középfokon nem volt megfelelő, az iskolák és a gazdasági tanárok száma elenyészően kevés volt a megoldandó feladatokhoz képest. Az OMGE 1933-ban kiadott emlékirata szerint pl. az országban a kisgazdák 70%-a egyáltalán nem részesülhetett szakiskolai oktatásban.⁸ Az állítást részletes adatsorral támasztotta alá az emlékirat, amelyet az alábbiakban idézek:

Adatok a mezőgazdasági szakiskolák sűrűségéről

Ország	Svájc	Szász-ország	Belgium	Csehszlovákia	Bajorország	Magyarország
Az ország vagy országrész területe (ezer km ²)	41	15	30	140	76	92
Az ország vagy országrész lakossága (millió fő)	4	4,5	8	14	7,5	8
Az agrárlakosság aránya (%)	25	11	20	40	46	60
A közép- és alsó fokú gazdasági iskolák száma	208	35	104	191	91	32
Az egy iskolára eső terület nagysága (km ²)	1200	430	288	743	843	3407
Az egy iskolára eső mezőgazdasági népesség (ezer fő)	4,8	14	15	29	38	150

4 Magyarország története 1918—1945. Budapest, 1976. Akadémia. 867. p.

5 1934. évi XI. tc.

6 1938. évi XIII. tc.

7 1940. évi XX. tc.

8 BKmL. DTMK ir. 5052/1933.

Az emlékirat ezekre az adatokra hivatkozva szögezte le, hogy Magyarország a gazdasági iskolák számát tekintve messze elmaradt a külföldtől. Itt 150 ezer mezőgazdasággal foglalkozóra jutott egy gazdasági iskola, — ugyanennyi lakosra Bajorországban 4, Csehszlovákiában 5, Belgiumban 10, Szászországban 11, Svájcban 31.

Ezen túl, az adott országokban ill. országrészekben egy-egy iskolára 7—9 tanár jutott, Magyarországon nem egészen 3. Csehszlovákiában pl. a közép- és alsó fokú gazdasági iskolákban 1700 tanár tanított, egy tanárra átlag 3200 agrárlakos esett. Magyarországon ugyanekkor a közép- és alsó fokú oktatásban alkalmazott tanárok száma 83 volt, az egy tanárra jutó mezőgazdasági lakosság 58 ezer fő.⁹

A DTMK kezdetől élénk figyelemmel kísérte a vita alakulását. Gesztelyi Nagy László 1933-ban megjelentette „A mezőgazdasági oktatás reformja” című tanulmányát¹⁰, amelyhez 1926-tól kezdve, igen széles körben gyűjtött adatokat — tanítóktól és a szakoktatás miniszteriális vezetőitől egyaránt kért véleményt. A kiindulópontja ugyanaz volt, mint azoknak, akik a vitában a szakoktatási szervezet jobbításáért, az oktatás hatékonyságának növeléséért szoltak. Tanulmányának bevezetőjében Laurency Vilmos egyetemi tanár véleményéhez csatlakozott, őt idézve mondta: Szégyenteljes dolog, hogy Magyarországon az agrár szakoktatás a lehető legalacsonyabb nívón áll. Szégyen megállapítani, hogy a reformkortól kezdve 50 kereskedelmi iskola létesült, ugyanakkor csak 5 a mezőgazdasági középfokú intézetek száma.¹¹ Megoldást nem tudott javasolni, illetve amit javasolt, nem volt keresztülvihető. Az ország nehéz pénzügyi helyzetére tekintettel nem új iskolák létrehozását sürgette — ezt eleve reménytelennek tartotta —, hanem az elemi iskolákra építve akart haladást elérni. A népiskolai tanterv módosítása érdekében emelt szót. Indokolása szerint „elsősorban az elemi oktatás reformját kellene keresztülvinni, hiszen tanyán és falvakban az elemi iskolát végzetteknek alig 4—5%-a megy magasabb iskolába, tehát egész életén át az elemi iskolában szerzett ismeretekkel kell beérnie.”¹² A népiskolai tanterv átdolgozásának, mezőgazdaság-központúvá tételének szükségességét és lehetséges voltát azzal indokolta, hogy aki magasabb pályára akar menni, az általában az elemi iskola negyedik osztályát elvégezve polgári vagy középiskolában folytatja a tanulmányait. A falusi iskolákban az 5—6. osztályban rendszeren azok tanulnak, akik a mezőgazdaságban maradnak. Ezért ezekben az osztályokban a mezőgazdasági ismeretek oktatását

⁹ Uo.

¹⁰ Budapest, 1933. Franklin. 91 p.

¹¹ Gesztelyi i. m. 7. p.

¹² Uo. 17. p.

előtérbe lehetne helyezni.¹³ Az önálló gazdasági népiskolák¹⁴ létét és tevékenységét szükségesnek mondta. Úgy gondolta, hogy mellettük a részben gazdasági alapon szervezett polgári iskolák lehetnének a kisgazdák tömegoktatását szolgáló intézmények. Becslése szerint a döntően mezőgazdasági népességű területeken lévő polgári iskolák átszervezésével mintegy 200 iskola lenne alkalmas az általános ismeretek nyújtása mellett gazdasági szakismeretek közlésére.¹⁵ A javaslatai nem valósultak meg, de a tanulmány megírása érdekében folytatott levelezése, tényfeltárása igen figyelemre méltó.

A DTMK 1925 novemberében értesült arról, hogy a Földművelésügyi Minisztérium országos szakoktatási ankét összehívását tervezi. A hír hallatán Gesztelyi Nagy László bizalmas levéllel keresett meg a kamara illetékeségi területén 14 szakembert, akiket a következők közlésére kért: Írjanak azokról a személyi anomáliákról, amelyek a szakoktatási státusban tapasztalhatók; azokról a dologi bajokról, hiányosságokról, amelyek akadályozzák az eredményes munkát; írják meg javaslataikat, terveiket, kívánásaikat, amelyek megvalósítása a szakoktatás ügyét segíthetné, legyenek azok személyi, dologi, szervezeti vagy pedagógiai vonatkozásúak.¹⁶

A 14 címre kiküldött levélre 7 érdemi válasz érkezett. Az első kérdőpontra válaszolva szinte valamennyien sérelmezték a gazdasági szaktanítók fizetési osztályba sorolását, mivel a legutóbbi státuszrendezéssel bezárult előttük az addig elérhető VI. fizetési osztály.¹⁷

A legrészletesebb válaszok a második kérdésre érkeztek. Általános helyzetet rögzített a Hódmezővásárhelyi Földművesiskolától¹⁸ érkezett levél, amely szerint az alsó fokú gazdasági szakoktatási intézmények nem kapnak a gazdaságuk és a tanügy fejlesztésére elegendő anyagi támogatást, a többségük csekély földbirtokkal rendelkezik, aminek egy része általában használhatatlan, a belterjes gazdálkodás bemutatására alkalmatlan.¹⁹ A kiskunfélegyházi Westsik Vilmos a földművesiskolákra vonatkozóan feltétlen követelményként fogalmazta meg a következőket: Ha az állam amúgyis költ a tangazdaságokra és a földművesiskolákra, ne végezzen fél munkát, adjon pénzt arra, hogy a gazdaság elegendő cselédet és napszámot tudjon alkal-

13 Uo. 25. és 37—38. p.

14 Az önálló gazdasági népiskola az ismétlőiskola egyik variánsa. Az ismétlőiskolák létesítéséről az 1868. évi XXXVIII. tc. intézkedett. Elrendelte, hogy minden 12—15 éves gyermek köteles látogatni. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1896-ban megszervezte az ún. gazdasági ismétlőiskolákat. Kimondta, hogy minden olyan községben, ahol 40 földműves családból származó iskolaköteles gyermek van, gazdasági ismétlőiskolákat kell létesíteni. A nevük az 1921. évi XXX. tc. rendelkezése szerint lett önálló gazdasági népiskola.

15 Gesztelyi i. m. 67. p.

16 DTMK ir. 5606/1925.

17 Ua. 6014/1925.

18 A földművesiskolák nevét a 108 000/1929. FM számú rendelet mezőgazdasági szakiskolára változtatta.

19 DTMK ir. 5875/1925.

mazni, és ne kelljen a tanulók idejét nagyobb mértékben igénybe venni. A kisgazdaképzés rendkívül kényes, a kisgazdatanulókkal csak annyi munkát szabad végeztetni, amennyit a tanítás és a megtanulás természetes rendje megkíván. Ellenkező esetben kiteszik magukat a gyakori panasznak, miszerint: „Dolgozhat a fiam otthon is, azért nem kell gazdasági iskolára mennie.”²⁰

A VKM felügyelete alá tartozó iskolák helyzete hasonló volt. A Kiskunfélegyházi Önálló Gazdasági Népiskola igazgatója a saját iskolája példáján mutatta be a fennálló lehetetlen állapotokat: „Az iskola 20 holdas gazdasága többé-kevésbé üzemképes, de a mintagazdaság fogalmát halvány árnyalatban sem közelíti meg. Az oktatás az iskola megalapítása (1920) óta igen változatos szerencsével, a hatodik helyen folyik. Régi korcsma, rendőrségi lakatanya, óvoda, elemi iskola, iparostanonc-iskola voltak ideiglenes helyei, ahol mint megtúrt és kellemetlen vendég szerepelt... Az iskolához a belterületről kb. 800 tanköteles tartozik, akik közül 160 látogatja rendszeren az oktatást, míg a többi iskola nélkül marad. A tanyai körzetben ez 100%-ban áll fenn.”²¹ Keserűen állapította meg, hogy még így is szerencsésnek mondhatja magát, mert vannak olyan iskolák, amelyek „20 év óta nem tudnak sem gazdasághoz, sem iskolaépülethez jutni, és csak profanizálják a mezőgazdasági népoktatás ideálját. Az alig 1—2 jobb szituáció között lévő iskolán kívül valamennyi a legteljesebb anyagi züllésben él, a szó legteljesebb értelmében nyomorog. A rendes iskola, felszerelés, a megfelelő számú tanerő hiánya az eredményes oktatás rovására megy. A legtöbb iskolánál teljesen hiányoznak a szemléltetőeszközök, vagy megfelelő elhelyezés, szertárak hiányában tönkremennek. A gyakorlati képzés a felszeretlen gazdaságban, vagy munkaterem nélkül keresztülvihetetlen. A tantestület létszáma egyetlen iskolánál sem teljes, de olyan iskolák is vannak, ahol egy tanerő látja el a fiúk és a lányok oktatását, a gazdaságot és az irodát is, — a tanerőhiány a kedvezőtlen dotáció eredménye.”²²

Ilyen körülmények között a javasolt változtatásokban is a pénz szerepe a legfontosabb: jobban fizessék a tanárokat, legyen elegendő pénz a gazdaságok fenntartására, gondoskodjanak megfelelő tankönyvek kiadásáról.²³ A pénzügyi kérdések mellett itt is felmerült az oktatási intézmények főfelügyeletének, miniszteriális hovatartozásának kérdése. Az önálló gazdasági

20 Ua. 5961/1925.

21 Ua. 6014/1925.

22 Uo. Az ugyancsak kiskunfélegyházi Westsik Vilmos véleménye a gazdasági tanárok helyzetéről: A gazdasági tanárok előléptetése és fizetése olyan rossz, hogy komoly, munkabíró és magában képességet érző ember nem vágyik erre a szolgálatra, és akik már benne vannak a szolgálatban, minden ambíciótól meg vannak fosztva. DTMK ir. 5961/1925.

23 Ua. 5961/1925., 5969/1925., 6014/1925., 6119/1925.

népiskolák, a felső mezőgazdasági iskolák, valamint a gazdasági szaktanító- és szaktanítónőképzők a VKM irányítása alá tartoztak, a földművesiskolák, a téli gazdasági iskolák, a speciális irányú (tejgazdasági, tejipari, élelmezéstan, dohánytermelési) szakiskolák és tanfolyamok a Földművelésügyi Minisztériumhoz. E kettősség feloldásának a kérdése a két világháború között mindvégig napirenden volt. Ki az FM, ki a VKM irányításával látta biztosítottnak a gondok megoldását. Mezőgazdasági szakemberek véleményét vizsgálván, szinte természetes, hogy a döntő többség az FM fennhatósága alá szeretne volna vonni az összes érintett iskolát.²⁴

A szakoktatási értekezletet a minisztérium 1926. május 17—18-ra hívta össze²⁵. Az értekezlet programjának és a vele kapcsolatos véleményeknek az ismertetése előtt szükségesnek tartom vázolni a magyarországi mezőgazdasági szakoktatás 1926. évi szerkezetét, mégpedig dr. Tóth Jenő államtitkárnak az értekezletre készített összefoglalója alapján.²⁶ Az államtitkár a beszámolóban foglalkozott a felsőfokú gazdasági szakoktatási intézményekkel is, mivel azonban a vizsgálódásom tárgya a tömegoktatás, ezt a kérdést csak érintem.

Az alsó fokú gazdasági szakoktatás fogalomkörébe 1926-ban a földművesiskolák, a téli gazdasági iskolák és speciális irányú iskolák tartoztak.

A földművesiskolák a kiscgazdaifjak képzésére szolgáltak. A céljuk az volt, hogy tanulók elsajátítsák a gazdasági — főleg gyakorlati jellegű — alapismereteket, hogy majd a saját gazdaságukban hasznosíthassák azokat. A földművesiskolákban a felvételi feltétel a 17. életév betöltése, 4 vagy 6 elemi elvégzése, de legalább írni-olvasni tudás, valamint ép és egészséges testalkat volt. A tanulmányi idő 2 év, ezalatt a következő tantárgyakat tanulták: talajismeret, általános és részletes növénytermelés, rét- és legelőművelés, állatbonc- és élettan, szarvasmarha-tenyésztés, lótenyésztés, sertés-, juh- és kecsketenyésztés, takarmányozástan, tejgazdaságtan, baromfi- és házi-nyúltenyésztés, méhészet, halászat, selyemhernyó-tenyésztés, kertészet és szőlőművelés, gazdaságberendezés, -kezelés és becsléstan, könyvvezetés, helyesírás és fogalmazás, számtan és földmérés, természettudományi alapismeretek, gazdasági földrajz, gazdasági építés, általános tudnivalók, egészségtan és elsősegélynyújtás, tűzrendészet. A tanulóknak az iskolák tan-gazdaságaiban adódó minden munkát el kellett végezniük.

1926-ban 9 földművesiskola volt az országban: Békéscsabán, Csermajor-

24 „Mindaddig, amíg az ismétlődő iskolai gazdasági népoktatás nem kerül a földművelésügyi miniszter fennhatósága alá, és annak ügyeit legfelsőbb helyen szakemberek nem intézik, addig ez az iskolatípus komoly eredményeket nem fog tudni elérni.” — írta pl. a ceglédi téli gazdasági iskola vezetője. DTMK ir. 5969/1925.

25 Ua. 3227/1926.

26 Ua. 4025/1926. Megjelent „Az Országos Mezőgazdasági Szakoktatási Értekezlet jegyzőkönyve” című kiadványban. Budapest, 1927. Pátria. 137—144. p.

ban, Hódmezővásárhelyen, Jászberényben, Karcagon, Kecskeméten, Nagykállón, Pápán és Somogyszentimrén. A 9 iskolában 270 növendék tanult. Megjegyzendőnek tartom, hogy Gesztelyi Nagy László idézett tanulmánya szerint a kisgazdaságok megfelelő kezeléséhez évenként 1200—1500 földművesiskolát végzett szakemberre lett volna szükség. Ezzel szemben évente kb. 100 olyan szakember került ki ezekből az iskolákból, akik a birtokukra mentek vissza gazdálkodni.²⁷

A téli gazdasági iskolákban is 2 éven át, de csak a téli hónapokban folyt oktatás, a termelési időben nem vonta el a tanulóit a munkától. Az oktatás anyagát az illető vidék gazdasági viszonyai határozták meg, tantárgyai a következők voltak: számtan, írás, fogalmazás, talajművelés, növénytermesztés, állattenyésztés, takarmányozás, kisgazdaságok ügyvitel és berendezése, háziipar.

1926-ban a téli gazdasági iskolák száma is 9 volt. A Földművelésügyi Minisztérium hozott létre 4-et (Jánoshalmán, Hajdúdorogon, Nagykőrösön és Szekszárdon), Pápateszéren magánalapítvány hívta életre az iskolát, 4-et a mezőgazdasági kamarák létesítettek: Kisújszálláson, Orosházán és Hajdúnánáson a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara, Cegléden a DTMK. A téli gazdasági iskolák hallgatóinak száma iskolánként 30—40 fő volt.

Az alsó fokú szakiskolai hálózatba tartozott még a Sárvári Mezőgazdasági Tejipari Szakiskola és a Kisbéri Tejmunkásképző Iskola.

Középfokú mezőgazdasági szakoktatási intézmény nem volt Magyarországon 1926-ban. A Szarvasi Középfokú Gazdasági Tanintézet szervezés alatt állt, 1927-ben nyílt meg.²⁸

A felsőfokú mezőgazdasági szakoktatási intézmények a gazdasági akadémiák voltak Debrecenben, Keszthelyen és Magyaróváron.

Ilyen volt tehát a mezőgazdasági szakoktatási intézményhálózat 1926 első felében, amikor a Földművelésügyi Minisztérium összehívta az országos szakoktatási értekezletet, amelynek napirendjére a következő kérdések kerültek:

1. Célszerű volna-e a gazdasági akadémiák tanulmányi rendjén — esetleg a tanulmányi idő meghosszabbításával — változtatást tenni, és ezzel kapcsolatban az akadémiákat esetleg speciális irányban átszervezni;

2. Milyen legyen a középfokú gazdasági szakoktatási intézmények szervezete;

3. Miképpen lehetne a földművesiskolákat — működési körük, feladatuk és céljuk meghagyásával — szélesebb körű működésre alkalmassá tenni, és e célból nem volna-e kívánatos minden földművesiskolában a vidék gazdál-

²⁷ Gesztelyi i. m. 11. p.

²⁸ 79 798/1927. FM. számú rendelet.

kodásának megfelelően más-más művelési ágból speciális tanfolyamokat is rendezni;

4. Kívánatos-e a téli gazdasági iskolák szaporítása;

5. Miképpen lehetne az iskolán kívüli népies gazdasági szakoktatást tökéletesebbé tenni;

6. A mezőgazdasági kamaráknak és más érdekképviseleti szervezeteknek a gazdasági szakoktatás szolgálatába való bevonása;

7. A gazdasági tanárképzés;

8. A gazdasági irodalom és a népkönyvtárak fejlesztése;

9. Az Országos Gazdasági Szakoktatási Tanács megszervezése.²⁹

A DTMK a meghívó vétele után — a szélesebb körű tájékozódás érdekében — körlevéllel fordult a körzetéhez tartozó városi és járási mezőgazdasági bizottságok elnökeihez, amelyben arra kérte őket, hívják össze a mezőgazdasági bizottsági tagokat, tárgyalják meg a szakoktatási értekezleten napirendre kerülő ügyeket, és közölgék a kamarával a bizottságok álláspontját. Mivel igen kevés idő állt rendelkezésre ennek lebonyolítására — a meghívót április közepén kapta meg a kamara, a körlevél április 28-án kelt, és a választokat május 10-ig kérte beküldeni —, azt kérte, hogy ha nem tudják összehívni a bizottságokat, az elnökök a saját véleményüket rögzítsék.³⁰

A körlevélre 13 érdemi válasz érkezett. 8 Pest-Pilis-Solt-Kiskun, 2—2 Bács-Bodrog és Csongrád, 1 Csanád vármegyéből, név szerint az abonyi³¹, a bajai³², a bácsalmási³³, a jánoshalmi³⁴, a kalocsai³⁵, a kiskunfélegyházi³⁶, a központi³⁷, a makói³⁸, a monori³⁹ és a tiszáninneni járási⁴⁰, valamint a ceglédi⁴¹, a kiskunhalasi⁴² és a szentesi városi⁴³ mezőgazdasági bizottságtól. A 13-ból 5 az elnöki, tehát nem bizottsági ülésen született vélemények száma.⁴⁴

A vélemények a napirendi pontok szerinti részletezésben a következők: ad 1. Az akadémiák tanrendjében változtatást javasolt 1, a szervezeti felépítésben javasolt változtatást 6, célszerűnek tartotta a változtatást, de a

29 DTMK ir. 3227/1926.

30 Uo.

31 Ua. 3991/1926.

32 Ua. 3934/1926.

33 Ua. 3914/1926.

34 Ua. 3855/1926.

35 Ua. 3735/1926.

36 Ua. 3936/1926.

37 Ua. 3978/1926.

38 Ua. 3958/1926.

39 Ua. 3996/1926.

40 Ua. 3715/1926.

41 Ua. 3906/1926.

42 Ua. 3864/1926.

43 Ua. 3877/1926.

44 A bajai, jánoshalmi, kalocsai, kiskunfélegyházi és tiszáninneni járási mezőgazdasági bizottságok válasza.

módját nem jelölte meg 2, nem kívánt változtatást 1, és nem válaszolt a kérdésre 3 mezőgazdasági bizottság.

Az érdemi válaszok többsége szervezeti változtatást kívánt. Ezen belül azonban eltérőek a vélemények, még az akadémiák fennmaradásának kérdésében is. A Kiskunhalas városi mezőgazdasági bizottság pl. azon a véleményen volt, hogy a felsőfokú intézmények több szakembert képeznek, mint amennyien el tudnak helyezkedni, ezért a három akadémia fenntartása nem indokolt. A monori járási mezőgazdasági bizottság is úgy nyilatkozott, hogy elég lenne egy akadémia.

Akik az akadémiák megtartásáért, sőt rangjuk emeléséért szóltak, a gyakorlati képzés kérdését helyezték előtérbe. A Szentés városi mezőgazdasági bizottság azt javasolta, hogy legyen egy ún. előkészítő év az akadémiákon, ahol a hallgatóknak mindenfajta fizikai munkát el kell sajátítaniuk.⁴⁵ Így a tanulmányi idő 4 év lenne, az elméleti ismereteket az előkészítő év utáni 3 esztendő alatt szereznék meg a hallgatók, de akkor sem szakadnának el a gyakorlattól, hanem továbbra is jelentős időt kellene eltölteniük az akadémiai mintagazdaságokban. A bácsalmási járási mezőgazdasági bizottságnak hasonló volt az elképzelése. Az akadémiák főiskolai, illetve egyetemi rangra emelését tartotta volna szükségesnek a monori, a központi, a bácsalmási és a jánosalmi járási mezőgazdasági bizottság. Ez utóbbi felvetette az akadémiák miniszteriális hovatartozásának a kérdését is, és a gazdasági szakemberek többségétől eltérően arra az álláspontra helyezkedett, hogy a VKM irányítása alá kell őket helyezni. Azt remélte ugyanis, hogy a VKM több pénzt tud majd biztosítani számukra, mint az FM.

ad 2. A középfokú gazdasági szakoktatási intézményekről elég egységes elképzelés alakult ki. 8 válaszadó — a bajai, a bácsalmási, a kalocsai, a kiskunfélegyházi, a központi, a monori és a tiszáninneni járási, valamint a Szentés városi mezőgazdasági bizottság — szerint a megszervezendő középfokú gazdasági szakiskolák 3 vagy 4 évesek legyenek, tanulók a középiskola vagy a polgári iskola negyedik osztályának elvégzése után kezdjék meg bennük a tanulmányaikat. Az itt szerzett bizonyítvány egyenértékű legyen a középiskolai érettségivel.

2 bizottság nem közölt semmilyen véleményt. A fennmaradók közül a Cegléd városi és a makói járási mezőgazdasági bizottság véleménye igen közel áll egymáshoz. A makói bizottság szerint a középfokú iskolák célja

45 „Minden növendék tanuljon meg kapálni, kaszálni, aratni, csépelni, jóságot gondozni, stb., mert csak ezek tudásával tudja azokat értékelni és elbírálni. És ha ezen fizikai munkák iránt érzékkel nem bír, elméleti oktatásra ne is bocsáttassék. Így a gazdasági akadémiák nem fognak úri proletárokat nevelni, akik az akadémia végeztével sem tudják a búzát a roztól, a nemes perjét a savanyú fütől, a lucernát a lóherétől, stb. megkülönböztetni.” — írták.

gyakorlati gazdák nevelése legyen, ezért minden vármegyében létre kell hozni egy-egy ilyen iskolát, amelyek így olyan központokká válhatnak, amelyekből a felnőttek oktatását is irányítani lehet. A ceglédi bizottság is a gyakorlati ismeretek fontosságát hangsúlyozta.

Az iskolák székhelyére vonatkozóan csak a makói és a jánoshalmi bizottságtól érkezett vélemény. A makói a fentiek szerint minden vármegyében megszervezendőnek tartotta őket, míg a jánoshalmi csak 2 ilyen iskola létrehozását tartotta szükségesnek, mégpedig a kassai és kolozsvári tanintézetek pótlására Szegeden és Debrecenben.

ad 3. A földművesiskolákra vonatkozó kérdésre igen különböző válaszok érkeztek, érdemi javaslat azonban nem volt köztük. A kalocsai, a bajai és a kiskunhalasi bizottság azt közölte, hogy kívánatosnak tartja a szélesebb körű működéssre alkalmassá tételüket és a művelési ágak szerinti tanfolyamok szervezését, de a megvalósítás módjára nem tért ki egyik sem. A szentesi bizottság az iskolák céljával való egyet nem értésének adott hangot akkor, amikor azt javasolta, hogy munkavezetőket, előmunkásokat neveljenek. Az abonyi bizottság elfogadta a földművesiskolák elé tűzött célt, de hangsúlyozta: gyakorlati gazdákat neveljen. A monori bizottság ugyanezt a véleményt képviselte azzal a kiegészítéssel, hogy növelni kell a számukat, hogy minden kisbirtokosnak módjában legyen elvégezni az iskolát. Arra vonatkozóan azonban, hogy milyen mérvű legyen a szaporítás, nem nyilatkozott. A jánoshalmi és a központi járási mezőgazdasági bizottság szerint minden megyében szervezni kell földművesiskolákat.

A szorgalmi idő 2 évről 1 évre való csökkentését tartotta volna célszerűnek a bácsalmási és a központi járási bizottság arra hivatkozva, hogy kevés gazda szánja rá magát arra, hogy a fiát hosszabb ideig távol tartsa a gazdaságtól. A csongrádi bizottság azt jegyezte meg, hogy az iskolák a községek belterületén, könnyen elérhető helyen legyenek, és a gyakorlókertjük jó termőtalajú legyen.

ad 4. A téli gazdasági iskolák számának növelését csak a szentesi bizottság nem tartotta kívánatosnak. 7 igenlő válasz érkezett, ezen belül a kiskunhalasi mezőgazdasági bizottság időszaki téli tanfolyamok tartását látta szükségesnek. 5 bizottság nem válaszolt a kérdésre.

ad 5. Az érkezett válaszok két lehetőség között oszlottak meg: 7 bizottság szavazott arra, hogy „előadások tartásával”, 2 az ún. községi mintabirtokok működésétől várt eredményt. 4 bizottság nem válaszolt a kérdésre.

Az iskolán kívüli népies gazdasági szakoktatás tökéletesítését vándortanítók alkalmazásával tartotta megoldhatónak az abonyi, a bajai és a bácsalmási bizottság. Ez utóbbi kiemelte, hogy az állástalan okleveles gazdákat kellene átképezni vándortanítókká. A kalocsai és a központi járási mezőgaz-

dasági bizottság is a szakképzett tanerők alkalmazásában látta a megoldást. A szentesiek szerint a népies gazdasági előadások korábban bevált formáit kellene továbbvinni. A kiskunhalasi bizottság kiemelte a tanyai lakosság képzésének fontosságát. A csongrádi és a kiskunfélegyházi bizottság véleménye szerint sokat segítenének a jól kezelt kis- és középbirtokok bemutatásával összekapcsolt előadások.

ad 6. 8 bizottság helyeselte a mezőgazdasági kamarák és más mezőgazdasági érdekképviseltek bevonását a szakoktatásügy szolgálatába, 5 nem válaszolt a kérdésre. A bajai, a központi és a jánoshalmi járási mezőgazdasági bizottság azt javasolta, hogy az iskolák irányítása, ellenőrzése és felügyelete tartozzon a mezőgazdasági kamarákhoz. A kiskunhalasi és a szentesi bizottság a kamarák által tartandó tanfolyamok és előadások fontosságát hangsúlyozta.

ad 7. 8 bizottság nem válaszolt a kérdésre, a jánoshalmi, a kiskunhalasi és a szentesi úgy vélte, hogy a kérdés megoldott, csak több pénzt kell biztosítani a végrehajtáshoz. A bajaiak szerint az akadémiák is képezhetnének gazdasági tanárokat.

ad 8. A gazdasági irodalom és a népkönyvtárak fejlesztését 9 bizottság tartotta szükségesnek, 4 nem válaszolt. A csongrádi bizottság szerint népies nyelven írt, a gazdálkodás valamennyi ágát felölelő ismereteket tartalmazó könyvet kellene kiadni. A kalocsaiak szerint ez szinte érintetlen terület, ahol a mezőgazdasági kamarák bevonása és a középfokú szakoktatás megvalósítása révén lehetne haladást elérni. A jánoshalmi mezőgazdasági bizottság azt javasolta, hogy fordítsák le a legjobb francia, olasz, angol és amerikai szakkönyveket, indítsanak olcsó napilapot „Mezőgazdaság” címmel, amelynek feladata mezőgazdasági hírközlés és ismeretterjesztés legyen. A kiskunhalasi és a makói bizottság javaslata szerint a minisztérium minél több gazdakörnek adjon népkönyvtárat, hogy télen legyen mit adni az olvasni vágyó közönségnek.

ad 9. Az Országos Gazdasági Szakoktatási Tanács megszervezését 7 bizottság tartotta szükségesnek, 2 szükségtelennek, 4 nem válaszolt.

Gesztelyi Nagy László az értekezleten elhangzott felszólalásában igen kevésbé támaszkodott a mezőgazdasági bizottságok véleményére, inkább a tanítóktól és tanároktól származó — korábban ismertetett — információkra épített. Elmondta, hogy a földművesiskolák rosszul felszereltek, gyenge az állatállományuk, emiatt egyáltalán nem vonzóak a gazdák szemében. Szóval tette a gazdasági tanítók és tanárok státuszrendezési hibáit. Itt is annak a véleményének adott hangot, hogy a gazdasági alapismereteket az elemi

iskolában kell megtanítani, ezért a falusi és tanyasi iskolák tantervének különbözni kell a városi iskoláétól.⁴⁶

A mezőgazdasági bizottságok változatos, gyakran zavaros és tájékozatlanságra valló javaslatai mindenestre megbízható képet adnak a gazdasági szakoktatás és a szélesebb agrárközvélemény viszonyáról. Az természetes, hogy a szakoktatási értekezlet napirendjére tűzött 9 kérdés nem egyforma súllyal foglalkoztatta a megkérdezetteket. A legrészletesebb válaszok az első három kérdésre érkeztek. Minthogy a három kérdés a szakoktatás három szintjére vonatkozott, ez érthető is, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a VKM reformjai kapcsán ezek a kérdések már ekkor is az érdeklődés előterében álltak. A meglepő inkább az, hogy a 4—5. kérdésre, amelyek a téli gazdasági iskolákkal és az iskolán kívüli gazdasági szakoktatással foglalkoztak, nem születtek alapos, alkotó jellegű válaszok. A téli gazdasági iskolák, méginkább pedig az iskolán kívüli gazdasági szakoktatás olyan terület volt, amelybe a mezőgazdasági bizottságok is bekapcsolódhattak volna — sőt be kellett volna kapcsolódniuk — szervezőként és előadóként egyaránt. Igaz ugyan, hogy a téli gazdasági iskolák ekkor még meglehetősen ismeretlen intézmények voltak — a számuk 1926-ban mindössze 9 —, a DTMK illetékességi területén 2 ilyen iskola működött. A szervezésük hiánypótló intézkedés volt. A szakoktatás kérdésének kiváló ismerője Czvetkovits Ferenc miniszteri tanácsos szerint az életre hívásukban az játszotta a döntő szerepet, hogy a háború után kialakult súlyos gazdasági helyzetben a kisgazdák számára drágák lettek a földművesiskolák. A gazdáknak szükségük volt felnőtt fiaik munkájára, nem nélkülözhatték őket két éven át, és az iskoláztatás költségeit sem tudták viselni. Ezért volt szükség olyan iskolatípus létrehozására, amely alkalmazkodott a körülményekhez, és nem vonta el a gazdafiúkat a gazdálkodástól.⁴⁷

Az első téli gazdasági iskolák megszervezése után néhány évvel, a gazdasági válság idején azonban már ezek az iskolák is túlságosan költségeseknek bizonyultak. „A gazdasági viszonyok közismert leromlása miatt — bár az iskola benépesítésének előmozdítására minden alkalmas eszközt és módot felhasználtunk, és az intézmény propagálását a már végzett tanulók is előmozdították — a múlt 1931/32-es tanévben a tanulók létszáma az előző évekéhez és az iskola befogadóképességéhez viszonyítva 30%-os csökkenést mutat” — írta a kamara igazgatójának érdeklődésére a székesfehérvári téli gazdasági iskola igazgatója.⁴⁸ A csongrádi és a nagykőrösi iskola is benépesítési gondokkal küzdött. A nagykőrösi igazgató így írt a gondjairól: „Mint

46 Az Országos Mezőgazdasági Szakoktatási Értekezlet jegyzőkönyve. 103—107. p.

47 Czvetkovits Ferenc: Magyarország mezőgazdasági szakoktatása 1930. Budapest, 1930. Pátria. 597. p.

48 DTMK ir. 4470/1932.

valami ügynökök járunk házról házra és minden elképzelhető érveléssel igyekezünk a gazdákra hatni.”⁴⁹

A megoldásra vonatkozó véleményük szinte azonos: a benépesítést csak az iskola kötelezővé tételével vagy az ingyenes ellátás megvalósításával lehetne biztosítani.⁵⁰ A Gesztelyi Nagy László által ugyancsak megkérdezett baranyaszentlőrinci téli gazdasági iskola igazgatójának javaslata szerint ki kellene mondatni a törvényhozással, hogy abban a megyében, ahol van alsó fokú gazdasági szakiskola, a gazdasági szakképzés ingyenes, de kötelező bizonyos birtokkategóriába tartozó kisgazdák fiai részére.⁵¹

A mezőgazdasági szakiskolák benépesítési gondjai még súlyosabbak voltak, hiszen azok két teljes évre terjedő kötöttségeket jelentettek.⁵²

A gazdasági válság tehát lehűtött minden korábbi reménykedést, fejleszteni akarást a szakoktatás területén is. A DTMK viszont éppen ez idő tájt tette meg e téren a legnagyobb lépést: 1929 őszén nyitotta meg a kertmunkásképző iskoláját, amelynek működését a későbbiekben önálló fejezetben fogom ismertetni.

A 30-as évek elején, a szinte minden területre kiterjedő létszámcsökkentés végrehajtása során a Földművelésügyi Minisztérium visszavonta a tanítóképzőkből a státusába tartozó gazdasági tanárokat, amely intézkedés alapjaiban torpedózta meg a kamarának a szakoktatási ismeretek széles körű terjesztésére vonatkozó elképzeléseit. Az intézkedést a mezőgazdasági szakiskolák igazgatói is sérelmezték.⁵³

A Földművelésügyi Minisztérium ezen eljárása miatt a DTMK felterjesztéssel fordult a földművelésügyi és a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. A levélben a következőket írta: „Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy hazánkban a tanító- és tanítónőképző intézetekben a mezőgazdaságtan tanítása csak mint mellékes tantárgy szerepel. Akkor, amikor a néptanítóokra bízott tanulóifjúság túlnyomó része a mezőgazdasággal foglalkozók gyermekeiből kerül ki, nagy hiba az, hogy a tanító hiányos vagy téves mezőgazdasági ismeretekkel kerül ki a képzőből, és látja el a rábízott iskolában ezt a fontos munkakört.” Mindkét minisztert kérte, hogy a tanító- és tanítónőképző intézetekben a mezőgazdaságtan tanítására megfelelően képzett tanárokat alkalmazzanak.⁵⁴

Néhány hónap múlva ismét megkereste a kamara a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, ezúttal a tanyai tanítók gazdasági irányú kiképzése

49 Ua. 4723/1932.

50 Ua. 4470/1932. és 4723/1932.

51 Ua. 4324/1932.

52 Ua. 4387/1932.

53 Ua. 4606/1932.

54 Ua. 4622/1932.

ügyében, a kamara tanyai szakosztályának határozata értelmében. A felterjesztés vázolta a mezőgazdasági szakoktatásnak más gazdasági ágak szakoktatásától való elmaradottságát. Megállapította, hogy az országban a kereskedelemben és az iparban csaknem kivétel nélkül minden szakma képesítéshez van kötve. Egyedül a mezőgazdaság az, ahol a nagybirtokok kivételével bárki szabadon gazdálkodhat minden képesítés nélkül. A mezőgazdasággal foglalkozó széles néprétegek gazdasági tudása jórészt a családban elsajátított, egyik nemzedékről a másikra szálló ismeretekre szorítkozik. A falusi és a tanyasi gyerekeknek fogalmuk sincs arról, hogy a gépies fizikai munkán kívül gondolkozni is kell a gazdálkodásnál. Sejtelmük sincs arról, hogy megfelelő szaktudással ugyanazon a földön ugyanazzal a munkával többet és jobbat lehet termelni. Ennek következménye az, hogy a földművelő nép kellő ismeretek nélkül inaszakadtáig dolgozik, és mégsem tud eredményt elérni. Megoldásként ezúttal is azt javasolta a kamara, hogy a falusi és tanyai népoktatás váljon el a városi gyermekek oktatásától, mégpedig más tankönyvek bevezetése és tanítóinak megfelelő elméleti és gyakorlati felkészítése útján.⁵⁵

A kamara korábbi felterjesztése válasz nélkül maradt, ez utóbbira válaszolt a VKM. Rámutatott arra, hogy az 1925. évi népiskolai tanterv a természeti és gazdasági ismeretek tanítását a III—IV. osztályokban bevezette, és az utasítások értelmében a tanítónak kötelessége, hogy a tanítás anyagát a helyi viszonyoknak megfelelően határozza meg. Egyetértett azzal, hogy a tanítóképzőkben megszerezhető gazdasági ismeretek sokkal alaposabbak volnának, ha rendelkeznének gyakorlókertekkel, és a gazdaságtant szakember tanítaná, de a földművelésügyi tárca által kivont szakemberek pótlásáról a közeljövőben még nem tud gondoskodni.⁵⁶

A 30-as évek politikai életében jelentős szerepet kapott a telepítés kérdése, az egészségesebb birtokmegosztásra való törekvés jegyében. A kisbirtokok számának a telepítések révén várható növekedése arra készítette a kamarát, hogy ennek kapcsán is hangsúlyozza a gazdasági szakoktatás kiszélesítésének fontosságát. Ennek nélkülözhetetlen voltát vázolta a földművelésügyi miniszterhez intézett levelében, 1935-ben: „A reformpolitika, amelyet a miniszterelnök úr megindítani óhajt, mindjárt az első lépésnél meg fog torpanni, hogyha az új földtulajdonosok nem lesznek megfelelő módon felvértezve a modern gazdálkodás megfelelő fegyvereivel. Nem lehet olyan kisbirtokos osztályt teremteni, amely a jelenleg meglevő deficités gazdálkodás mellett tengeti életét, és mondhatni nem is él embersorban. A termelés át-

55 Ua. 633/1933.

56 Ua. 4941/1934.

alakulása, a világpiac igényeihez való alkalmazkodás új kötelességeket ró a gazdatársadalom minden rétegére, amely sokkal inkább tudna a termelésben az igények változásához alkalmazkodni, ha megfelelő tudással lenne felvértezve." Kérte a minisztert, hogy a képzés gyakorlati megvalósítása érdekében vegye fel a kapcsolatot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal.⁵⁷ A földművelésügyi miniszter a felterjesztésre adott válaszában azt írta, hogy a kamarának a gazdasági szakoktatás fejlesztésére vonatkozó javaslatait általánosságban helyesli, de a kapcsolatfelvételt a VKM-mel mellőzi, mert jól tudja, hogy az ország pénzügyi helyzete nem tesz lehetővé változtatásokat.⁵⁸

Ugyanezekben az években folyt a középiskolai törvény módosításának előkészítése. A DTMK ezt a lehetőséget sem hagyta ki, ismét szót emelt a mezőgazdasági szakoktatás érdekében. A kultuszminiszterhez intézett levélben azt írta: a hírek szerint a reform lényege az, hogy a szerteágazó, különböző típusú középiskolák alsó négy osztálya egységes lesz. Felmerült ezzel kapcsolatban az a gondolat, hogy nem volna-e lehetséges az egységes alsó négy osztály fölé mezőgazdasági középiskolát is létesíteni. A mezőgazdasági középiskolák felállítása új szervezetet igényelne, de talán kivihető lenne, tekintve azokat a bajokat, amelyek a hiányában előállnak. A kormány telepítésekkel szándékozik segíteni az egyenlőtlen birtokeloszláson. Kisebb területen azonban csakis megfelelő tudással lehet a megélhetés feltételeit megtalálni. Ehhez kell a szakismeret, a tudás, hogy a magyar mezőgazdaságot a nyugati színvonalra tudják emelni.⁵⁹

Az új középiskolai törvény, az 1934. évi XIII. tc., amely a Klebelsberg-féle koncepciót visszafejlesztve, a középiskolák addigi hármas rendszerét (gimnázium, reálgimnázium és reálskola) eltörölve kimondta, hogy „a magyar középiskola neve: gimnázium”, nem foglalkozott a mezőgazdasági középiskolák ügyével. Néhány év múlva azonban sor került ennek a kérdésnek a törvényes rendezésére is, az 1938. évi XIII., a gyakorlati irányú középiskoláról szóló törvénnyel. Ennek értelmében a mezőgazdasági középiskola négyosztályos, a gimnázium felső négy osztályának átszervezésével, vagy felső négy osztályával párhuzamosan volt létrehozható. Az iskola célja a törvény szerint az volt, hogy a tanulóit gazdasági műveltséghez és megfelelő szaktudáshoz juttassa, valamint magasabb szakismeretek megszerzésére jogosítsa.

A Gesztelyi Nagy László által sokat hangoztatott vélemény jogosságát bizonyította az 1940. évi XX. tc., amely kimondta, hogy a nyolcosztályos

57 Ua. 723/1935

58 Ua. 1481/1935.

59 Ua. 566/1934.

népiskola felső tagozata a falusi és városi népiskolák számára külön-külön tanítástervvel működik. Megszervezte az elemi népiskola hatodik osztálya fölé a kétéves, ún. mindennapi mezőgazdasági népiskolát.

A DTMK iskolán kívüli gazdasági szakoktatási tevékenysége

A két világháború közötti Magyarországon jelentős teret kapott az ún. iskolán kívüli népművelés. Ennek megvolt a szervezett formája az iskolán kívüli népművelési bizottságok hálózatában, de ide tartoznak a hálózathoz nem, vagy csak laza szálakkal kapcsolódó tevékenységi formák, köztük a mezőgazdasági ismeretterjesztés jellegzetes formációi, a népfőiskolák is.

A DTMK illetékességi területén több népfőiskola működött, közülük a legrégibb és a legismertebb a Pilisi Népfőiskola volt, amely 1932-ben kezdte meg a működését.⁶⁰ A többi jóval később jött létre: a lajosmizsei 1941-ben, a monorierdei, a kecskeméti és a szegedi 1942-ben. A népfőiskolákon folyó oktatás időtartama meglehetősen változó volt. A pilisi iskola pl. hároméves, a Dunamelléki Református Egyházkerület által létrehozott kecskeméti népfőiskola 2 és fél hónapos⁶¹, a szegedi egyetemisták által szervezett pedig kéthetes volt.⁶²

A népfőiskolák tehát igen nagy mértékben különböztek egymástól. Általában a helyi igények és a helyi vezetők tenni akarása határozta meg a működésüket. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1942-ben kísérletet tett az egységesítésükre, ez azonban az érdekeltek ellenállásába ütközött.

Az 1942-ben már tízéves múltra visszatekintő Pilisi Népfőiskola a helyi gazdakör kezdeményezésére jött létre. A megalakulásában és működésében nagy szerepe volt a DTMK-nak, amely előadók kiküldésével és anyagiakkal folyamatosan segítette. A népfőiskola egy-egy kurzusa három éven, pontosabban három télen át tartott. Az oktatási év kezdete és vége nem kapcsolódott meghatározott dátumhoz, a foglalkozások a tél beálltától a tavasz beköszöntéig tartottak. Heti három alkalommal a férfiak, egy-egy alkalommal az asszonyok és a lányok gyűltek össze, és vettek részt a háromórás előadásokon. A résztvevők között voltak ún. rendes hallgatók, akik minden előadáson részt vettek, és ún. kerethallgatók, akik csak bizonyos, őket érdeklő előadásokon jelentek meg. Ez utóbbiak a korábbi rendes hallgatók közül kerültek ki. A rendes hallgatók a 3 év letelte után ünnepélyes vizsgát tettek, amelyről végbizonyítványt kaptak a következő szöveggel záradékkal: a nevezett

60 Szemző Kálmán: Népfőiskolai tagértesítő. Pilis, 1942. 28. p.

61 Magyar Róna. 1942. február 1.

62 Kiss Sándor: Népfőiskola Szegeden. = Hajnalodik. V. évf. 2. sz. 52—55. p.

hallgatót „a vizsga alapján öntudatosan gazdálkodó magyar polgárnak nyilvánítjuk”.⁶³

A népfőiskolai előadásokon való részvétel nem volt iskolai végzettséghez kötve, programja a Földművelésügyi Minisztérium által a téli gazdasági tanfolyamok számára előírt tanmeneten alapult. Az előadásokat helybeli és a DTMK által kiküldött vagy felkért szakemberek tartották. A kamara más módon is segítette a népfőiskolát. Megbízta egyik előadóját az iskola működésének figyelemmel tartásával és segítségével, gyarapította az iskola könyvtárát, a legjobb tanulóinak könyveket és termelőeszközöket ajándékozott. Bevonta a hallgatókat az általa bonyolított kedvezményes akciókba, termelési versenyekbe.⁶⁴

A Pilisi Népfőiskola tevékenysége kedvező visszhangra talált a 30-as évek közéletében. Móricz Zsigmond pl. több napot töltött az iskolában, 1937-ben.⁶⁵ A tízéves évforduló kapcsán Veress Jolán író, a népfőiskolai gondolat egyik propagátora tett sokat a széles körben való megismertetése érdekében. Az ő kezdeményezésére — finn példa nyomán — megpróbálkoztak Pilisen az ún. csoportiskola megvalósításával is. Ez 8—10 fős ifjúsági csoportok önművelő célú összejövetelét jelentette.⁶⁶

Az 1942-ben a VKM által készített rendelettervezet szervezett keretek közé szorította volna az addig a helyi adottságokhoz és igényekhez igazodó, sokarcú népfőiskolát. Ki akarta mondani, hogy a népfőiskolára 6 elemít végzett, 16—30 éves fiatalok vehetők fel. Előírta, hogy a népfőiskolák hallgatói létszáma 25—50 fő lehet. Úgy rendelkezett, hogy a népfőiskolák lehetőleg külön épületriesortban legyenek, ahol internátust, nevelői lakást, gazdasági helyiségeket és munkatermet kell kialakítani. A tervezet szerint a hallgatók bentlakása kötelező, a szorgalmi idő legalább két hónap. Az oktatási anyagot illetően úgy intézkedett, hogy az általános műveltséget fejlesztő előadások és a magyarságismeret tanítása az összóraszám 60, a hittan és a gyakorlati tárgyak tanítása pedig az összóraszám 20—20%-áig terjedhetnek.⁶⁷

A DTMK-nak a tervezetre tett észrevételei igen egyértelmű és határozott állásfoglalást tükröznek a tervezettel szemben. Bevezetőben a kamara leszögezte, hogy minden olyan törvény, amely közérdekű törekvést kíván korlátozni, szükségtelen, sőt káros. Ezt követően kifejtette, hogy a népfőiskolát a gazdálkodó tömegek igénye hozta létre, a hallgatóinak ezért nem elsősorban társadalmi és vallási ismeretekre, hanem gyorsan hasznosítható gyakor-

63 Szemző i. m. 62. p.

64 DTMK ir. 5053/1944.

65 Szemző i. m. 39. p.

66 Magyar Róna. 1942. november 1.

67 Ua. 8593/1942.

lati ismeretekre van szükségük. Ezért alapvetően helytelen az a törekvés, hogy a gyakorlati tárgyakat az összóraszám egyötödében tanítsák, hanem arra a rendelkezésre álló óraszám többségét, kb. négyötödét kell fordítani.

A kamara véleménye szerint a népfőiskolának az a feladata, hogy lehetőséget adjon a gazdáknak arra, hogy felnőtt fejjel elsajátíthassák azt a tudást, amelynek megszerzésére korábban nem volt módjuk. Az érdeklődőket a gazdálkodáshoz szükséges konkrét ismeretekhez kell juttatnia, ezért meghatározott földrajzi tájban kell gyökereznie. Nincs szükség általános tantervű népiskolákra. Ne essen a törvény abba a hibába, hogy a főváros környékén ugyanazt akarja tanítani, mint a legeltérőbb viszonyok között levő távoli falvakban.

A kamara nem értett egyet azzal sem, hogy a népfőiskolai felvételt a 6 elemi elvégzéséhez és korhatárhoz kössék. „Még nem tartunk ott, hogy a népfőiskolára jelentkezők számát ilyen korlátozó rendelkezésekkel lefaragjuk . . . Még sokáig ellenkező teendőink lesznek az igények felkeltése terén.” — írta. Példaként felhozta a Pilsai Népfőiskola esetét, ahol az idősebbek közül kerültek ki az első hallgatók.

Megállapította a kamara, hogy a népfőiskolai mozgalom, amely külföldi példák nyomán terjedt el az országban, változatos sajátosságokat mutat, de továbbra is a helyi lehetőségekhez és szükségletekhez kell igazodnia. A népfőiskola nem szakadhat el a falutól, ahol mindenki számára elérhetően, csekély költségfordítással működhet. Nincs szükség internátusra, különböző termekre és tanítói lakásra. Csak egy meleg és világos előadóterem és jó könyvek kellenek. Ennek a pénzügyi fedezetét biztosítsák, a többit megteszik a lelkes szakemberek és a tanulni vágyó gazdák. A népfőiskola már bizonyította a létjogosultságát, nincs szükség arra, hogy korlátozó rendelkezéssel derékba törjék.⁶⁸

A szakismeretek szélesebb tömegekhez való eljuttatásának eszközei voltak a kamarai kiadványok: a kamara hivatalos lapja a Magyar Róna és a Duna—Tisza közti Mezőgazdasági Kamara Kiadványai című kiadványsorozat.

A Magyar Róna kétszer jelent meg havonta, 16—16 oldalon. A fő- és felelős szerkesztője Gesztelyi Nagy László volt, főmunkatársai a kamara vezető tisztviselői. A lap első száma 1923 júniusában jelent meg⁶⁹, az utolsó 1944 októberében, Kecskemét kiürítése előtt. A lap felszabadulás utáni megjelentetésére nem kapott engedélyt a kamara, így 1945 tavaszától plakátok kiadásával próbálta meg pótolni a hiányát.

A lap kiadásával az volt a kamara célja, hogy illetékességi területe agrárlakosságát tájékoztassa az időszerű mezőgazdasági és gazdaérdekképviseleti

68 Uo.

69 Ua. 60/1942.

kérdésekről. Kiadási költségeit a kamara költségvetéséből fedezték.⁷⁰ A lapot ingyen kapták meg a kamarai tagok és kültagok, a mezőgazdasági bizottságok elnökei, a szakosztályok tagjai, a gazdasági egyesületek, a gazdakörök, a városok, a községek, a főispánok és az alispánok.⁷¹

A Magyar Róna szerkezete fennállásának több mint 20 esztendeje alatt alig változott. Az első oldal vezércikkeit általában az igazgató, ritkábban valamelyik kamarai főtitkár írta az időszerű gazdasági és politikai eseményekről, évfordulókról. A vezércikk után a „Kamaránk értesítője” című rovat következett, amelyben a kamara tevékenységével kapcsolatos rövid híreket, rendezvények idejét és programját közölték. A híreket a 30-as évek végéig a „Mezőgazdasági helyzetjelentés” című rovat követte, amely a mezőgazdasági bizottságoktól érkező helyzetjelentéseket összegezve az időjárásról, a mezőgazdasági munkák állásáról, gondjairól, eredményeiről tájékoztatót. Ezután a „Mezőgazdasági bizottságok munkája” rovat következett, a mezőgazdasági bizottságok üléseiről és rendezvényeiről közölt híreket. Ez, valamint a „Növénytermelés”, az „Állattenyésztés” és a „Közgazdaság” című rovat a lap minden számában megtalálható. Előfordult, hogy mellettük önálló rovatként szerepelt a szőlő- és gyümölcsstermesztés, a baromfitenyésztés és a méhészet. A 30-as évek második felében jelentek meg a „Törvények és rendeletek”, a „Falu-tanya”, a „Munkásügyek” és a „Vegyes közlemények” című rovatok.

A lap terjedelmének döntő részét a mezőgazdasági bizottságok ügyei és a növénytermesztés és állattenyésztés kérdéseivel foglalkozó cikkek foglalták el. Felhívták a figyelmet az időszerű feladatok elvégzésére, tanácsokat adtak, új, vagy kevésbé ismert munkamódszereket ajánlottak, válaszoltak a gazdák levélben feltett kérdéseire.

A gazdasági szakismeretek közlésének másik fontos eszköze a kamarai kiadványsorozat volt, amelynek 1925-től 1944-ig 48 darabja jelent meg. Itt jelentek meg a kamara működési jelentései, a kamara által szervezett értekezletek jegyzőkönyvei, stb., de jelentős számban voltak köztük ki-mondottan a gazdálkodás kérdéseivel foglalkozó tanulmányok is. A sorozat ilyen darabjai a következők:

Westsik Vilmos: Az alföldi futóhomoktalajok okszerű mezőgazdasága. Budapest, 1927.

Szabó Lajos: Az alföldi futóhomoktalajok feljavítása. Kecskemét, é. n.

Polónyi Manó: A kisgazda jövedelmező baromfitenyésztése. Kecskemét, 1932.

70 Ua. 5763/1944.

71 Jelentés a DTMK eddigi működéséről. Szerk.: Gesztelyi Nagy László. Kecskemét, 1927. 77. p.

Szabó Lajos: Az alföldi futóhomoktalajok feljavítása. A nyersszalma-trágyázás költsége és jövedelmezősége. Kecskemét, é. n.

Szabó Lajos: A gyümölcsfák műtrágyázása. Budapest, 1934.

Mayer Jenő: Érdemes-e burgonyát csíráztatni? Kecskemét, 1935.

Gáll Imre: A népies méhészkedés útja. Hatvan, 1936.

Guoth Ernő: Készítsünk körmözőkalodákat. Kecskemét, 1942.

Lényegében szakoktatási tevékenységet folytatott a kamara akkor is, amikor a Földművelésügyi Minisztérium megbízásából tanfolyamokat szervezett. Ezek általában 6—8 naposak voltak és télen zajlottak. Ezek a tanfolyamokon, továbbá gazdanapokon, gazdaköri rendezvényeken a kamarai tisztviselők igen sok, évente több száz előadást tartottak.⁷²

A DTMK Kertmunkásképző Iskolájának működése

A kamara 1926-ban bérbe vett Kecskemét határában, Alsó-Urréten egy 56 kh nagyságú homokterületet azzal a céllal, hogy ott gyümölcsöt telepít.⁷³ Ezzel kívánta bizonyítani, hogy az Alföld szélsőséges éghajlata és változó talajviszonyai között is lehet jól értékesíthető gyümölcsöt termelni.⁷⁴ A bérletet 1936-ban megvásárolta, és vett még hozzá 80 kh-at.⁷⁵ Ennek 10 holdján szőlő volt telepítve, 20 holdat a kamara telepített be gyümölcsfákkal, a fennmaradó 50 hold pedig szántóföldként csatlakozott a kamarai mintagyümölcsöshöz.⁷⁶ Ez a birtok adott otthont 1929-től a kertmunkásképző iskolának.

A DTMK akkori elnöke, Szentjóbby-Staub Elemér így összegezte az iskola felállításának előzményeit: „Rajongói voltunk a gondolatnak, hogy a Duna-Tisza közét a pesti határtól le egészen a csonkaország-peremig Európa nagy kertészeti gazdaságává varázsoljuk. A pestkörnyéki gyümölcs, paradicsom és egyéb konyhakerti termelés, a ceglédi, nagykőrösi, kecskeméti és szegedi határ szőlő- és gyümölcskultúrája, saláta- és uborka-termelése, a szegedi és kalocsai paprika, a hódmezővásárhelyi zöldség, a makói hagyma, stb. mind olyan adottságok voltak, amelyeket, ha a termelést modernizáljuk és az értékesítést racionalizáljuk, mint rendkívüli

72 Czvetkovits i. m. 882—886. p.

73 DTMK ir. A mintagyümölcsös ismertetése. 1939. sz. n. Mintagyümölcsös dosszié.

74 Uo.

75 Az addigi gyakorlat során ugyanis kitűnt, hogy a szőlőtermeléssel behatóbban kell foglalkozni, mert a kertmunkások többsége szőlővel vegyesen telepített gyümölcsösbe került dolgozni. DTMK ir. 2110/1938.

76 Ua. 2572/1943.

erőforrásokat lehet a nemzet gazdasági életébe beállítani. Ez volt az a vezérlő gondolat, amely minket már a 20-as évek elején foglalkoztatott.”⁷⁷

De az iskola létrehozását ennél gyakorlatibb tényezők is szorgalmazták. A gyümölcsöst kezdetben napszámosokkal, majd hónapos munkásokkal műveltette a kamara, az eredmény azonban nem felelt meg az elvárásoknak. Az alkalmanként felfogadott munkásoktól nem várhattak szakszerű munkát, és a mezőgazdasági munkák idényjellege miatt nem volt biztosíték arra sem, hogy a munkálatokat a kellő időben tudják elvégeztetni.⁷⁸ Állandóan rendelkezésre álló, hozzáértő csapat biztosíthatta csak, hogy a mintagyümölcsös létrehozásakor kitűzött célt elérjék, és a gazdálkodást nyereségesse tegyék. Ennek a kényszerítő szükségnek a következménye az, hogy az alakuló iskolába 17 éves, erős testalkatú, egészséges fiatal emberek számára hirdettek felvételt.⁷⁹ A pályázati hirdetmények mindvégig vállalt, sőt hangsúlyozott kitétele volt, hogy „nem olyan iskola ez, ahol teremben kell ülni, és időnként sétálgatni, vagy felügyelni, hanem olyan, ahol tavasztól ősziig a mintagyümölcsösben minden előforduló munkát végezni kell”⁸⁰

A felvételi feltételek a következők voltak:

- 1) 17—24 éves életkor (a 17. év betöltése szükséges)⁸¹;
- 2) Igazolás arról, hogy a folyamodó kizárólag földműveléssel vagy kerti, esetleg szőlészeti munkákkal foglalkozott;
- 3) Munkára teljesen alkalmas, ép és erős testalkat, valamint jó látó- és hallóképesség, amely orvosi bizonyítvánnyal igazolandó⁸²;
- 4) Erkölsi és nőtlenségi bizonyítvány;
- 5) Az elemi iskola négy osztályának elvégzését igazoló iskolai bizonyítvány.⁸³

A felvételt megelőzően a következő szövegű nyilatkozatot kellett aláírniuk a tanulóknak: „Alulírott kötelezem magamat, hogy a Duna-Tisza

77 Ua. 1963/1944.

78 Ua. 1877/1943.

79 Ua. 34/1930.

80 Magyar Róna. 1940. december 15.

81 Az első évek pályázati hirdetményeiből hiányzott a zárójelbe tett kitétel, és így a 17. évüket be nem töltöttek is pályáztak. A kamara igazgatója ezért olyan utasítást kért a minisztériumtól, amely szerint a 17. életévüket be nem töltött jelentkezők nem vehetők fel. Az indokolás szerint „a kamarának az az érdeke, hogy erős, munkabíró fiúk kerüljenek az iskolába, akik mindent tudnak dolgozni”. DTMK ir. 34—152/1930.

82 A felvételi értesítőben közölte a kamara, hogy az iskola vezetősége fenntartja magának azt a jogot, hogy ha a tanuló gyenge testalkatú, vagy valamilyen betegségben szenved, visszaküldi. A felvétel akkor válik véglegessé, ha a kamara által megbízott orvos teljesen egészségesnek találta a jelentkezőt. DTMK ir. 110—413/1932.

83 A pályázati feltételek tehát nem zárták ki a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők jelentkezését. Kezdetben több ilyen tanulója is volt az iskolának, de a 30-as évek második felétől határozottan elzárkózott a kamara a felvételüktől. A tapasztalatok szerint ugyanis a középiskolát végzetek nem érezték jól magukat az iskolában. Nem szívesen végezték a nehéz fizikai munkát, a korábbi életvitelük általában eltért az iskolaitól és a többiségük néhány hónap után elhagyta az iskolát. DTMK ir. 221/1940.

közi Mezőgazdasági Kamara Kertmunkásképző Iskolájában az iskola-vezető által naponta kiadott kerti munkákat reggeltől estig elvégzem, és hogyha az iskolai év közben indokolatlanul eltávozom, a havi járandóságomból visszatartott összeg és a beíratási díj iránt semmiféle igényt nem támaszthatok. Együttal tudomásul veszem ezúton is, hogy minden testi munkát rendesen végezniem kell, és az időnkénti előadásokat szorgalmasan hallgatom.⁸⁴

A kétéves iskola az indulástól kezdve igen népszerű volt. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy ingyenes volt, csupán beíratási díjat kellett fizetni.⁸⁵ A kamara a tanulók számára lakást, fűtést, világítást, ágyneműt, mosást és étkezést biztosított. Ezen felül havi ún. zsebpénzt adott, amelynek kétharmadát fizette ki havonta, a többit távozáskor egy összegben kapták kézhez a végzettek.⁸⁶

Az említett népszerűség bizonyítéka, hogy a jelentkezők száma minden évben számottevően meghaladta a felvehetőket számát. Nem elhanyagolható tényező ez akkor, amikor tudjuk, a mezőgazdasági szakiskolák és a téli gazdasági iskolák milyen súlyos benépesítési gondokkal küzdöttek.

A kertmunkásképző iskolába jelentkező és felvett tanulók számának alakulása 1929-től 1937-ig⁸⁷

Év	A meghirdetett helyek	A pályázók	A felvettek
	száma		
1929	12	36	12
1930	14	80	18
1931	14	70	15
1932	15	170	15
1933	15	90	20
1934	15	119	15
1935	15	107	19
1936	15	89	20
1937	15	95	20

Az iskolaépület, az internátus és a szükséges gazdasági épületek felépítését 1928-ban kezdte meg a kamara. Az építkezés költségeihez a Földművelésügyi Minisztérium 47 ezer pengő államsegéllyel járult hozzá, amely-

84 Ua. 110—413/1932.

85 1932-től 10 pengőt kellett fizetni, addig nem volt beíratási díj sem. A bevezetésével azt akarták elérni, hogy „a tanulók ne hagyhassák el olyan könnyedén az iskolát”. DTMK ir. 110—6/1932.

86 1932-ig 12 pengő volt a havi zsebpénz, ebből 4 pengő a visszatartott összeg. 1932-től ez 8, illetve 3 pengőre csökkent. A 40-es években ismét 12 pengő a havi járandóság. DTMK ir. 34/1930., 110—6/1932. és 1877/1943.

87 A DTMK 1929—1937. évi „Kertmunkástanulók felvétele” gyűjtőinek adatai.

ből 3000 pengőt felszerelési tárgyakra kellett fordítani.⁸⁸ A megnyitásig elkészült létesítmények a berendezésekkel együtt 78 ezer pengőbe kerültek.⁸⁹ Az iskolaépület, az internátus, az iskola vezetőjének lakása, egy kocsislakás, egy istálló és az öntözést biztosító szivattyú gépház készült el akkor.⁹⁰

Az iskolát és az internátust 24 tanuló befogadására méretezték, de már 1930-ban 18 jelentkezőt vettek fel a tervezett 12 helyett.⁹¹ Ezzel igyekeztek ellensúlyozni az iskola elhagyása miatt keletkező munkaerő-kiesést, de már ekkor láthatóvá vált az is, hogy a gyümölcsös kezeléséhez az elgondoltnál több munkáskéz szükséges. Ezért már 1931-ben sor került az iskola bővítésére. 21 ezer pengős költséggel tanterem, munkaterem és gyümölcseltartó kamra épült. Az építkezés teljes költségét a kamara fedezte.⁹²

A bővítés további fejlesztés alapját vetette meg. A felépült tanterem és munkaterem ugyanis 40 fő felvételét tette lehetővé, a hálóterem azonban csak 30 fő befogadására volt alkalmas. Ezért 1933-ban egy második hálóterem felépítését tűzte ki célul a kamara. A költségfedezet biztosítása érdekében a Földművelésügyi Minisztériumhoz fordult, 7000 pengő államszegély kiutalását kérte.⁹³ A minisztérium a tárca költségvetésének erős csökkentésére hivatkozva nem adta meg a kért összeget,⁹⁴ így ezt a bővítést is a saját erejéből volt kénytelen megoldani. Az új hálóterem 1934-ben készült el, ugyanakkor ebédlő kialakítására is sor került. Addig a hálóteremben étkeztek a tanulók. Az építkezés idején a vizet is bevezették az épületekbe.⁹⁵

Ez a fejlesztés sem tette azonban lehetővé 40 tanuló megfelelő elhelyezését, amire pedig a 80 hold föld megvétele után a kamara vezetőségének véleménye szerint, égető szükség volt. Gesztelyi Nagy László a kamara elnökéhez írt levelében így vázolta a birtok munkaerő-helyzetét: „A fiúk már nem győzik a föld megmunkálását. Napszámost aratáskor és csépléskor nem kapunk, pedig ez a 3—4 hét a dandárja nálunk is a munkának. . . Jövőre vagy 10 sommást kell fogadnunk egész esztendőre, vagy pedig minden erővel arra kell törekednünk, hogy a tanulók létszámát 40-re emeljük fel.”⁹⁶

A hálóterem gondját végül egy raktárhelyiség átalakításával oldották

88 DTMK ir. Kimutatás a mintagyümölcsösben végzett építkezés költségeiről (a továbbiakban: Kimutatás . . .). 1934. sz. n. Mintagyümölcsös dosszié.

89 Uo.

90 Uo.

91 Ua. 34/1930.

92 Ua. Kimutatás . . .

93 Ua. 122/1933.

94 Ua. 398/1933.

95 Ua. Kimutatás . . .

96 Ua. 4732/1936.

meg.⁹⁷ 1938-ban már 45-en tanultak a két évfolyamon.⁹⁸ A megnövelt tanulói létszám újabb bővítést sürgetett, mivel ennyi ember számára szűknek bizonyult az iskola egyetlen tanterme. A kamara ismét a minisztériumhoz fordult segítségért, hogy biztosítani tudja a két évfolyam zavartalan elméleti oktatását.⁹⁹

A tanterem felépítésére nem kapott a kamara államsegélyt, de a mintagyümölcsösben felállítani tervezett gyümölcsösomagoló, -tároló és -aszaló építési költségeinek fedezésére 25 ezer pengőt adott a minisztérium.¹⁰⁰ A 30-as évek végén országszerte épültek gyümölcsösomagoló és eltartók minisztériumi államsegéllyel. A kamara arra hivatkozva kérte a minisztérium ilyen irányú támogatását, hogy az épülő létesítmények kezelésére is kiképezhesse a tanulóit.¹⁰¹

Az iskolához tartozó építmények 1938-ban a következők voltak:¹⁰²

- 1) az iskolaépület, amelynek helyiségei: tanterem, magszoba, munkaterem, kamra, pince;
- 2) az internátus épülete, benne: hálók, mosdó, konyha, kamra, ebédlő;
- 3) az irodaépület, benne: iroda, munkaterem, betegszoba, hálószoba;
- 4) gazdasági épületek: 2 istálló, 2 kocsiszín, 2 üvegház, 7 sertésól, 5 baromfiól, 2 kukoricagóré.

1939-ben készült el a gyümölcsösomagoló¹⁰³, 1942-ben bevezették az épületekbe a villanyt, és rádiót is kapott az iskola.¹⁰⁴

1944—45-ben tetemes károk keletkeztek úgy az épületekben, mint magában a gyümölcsösben. Az internátus leégett, az üvegházak és a melegágyak tönkrementek, az épületek éghető részeit feltűzelték, a felszerelési tárgyak nagy része megsemmisült. A mintagyümölcsösben lévő épületek ugyanis az átvonuló katonai egységek szálláshelyéül szolgáltak.¹⁰⁵ A károk helyreállítása jelentős összegeket emésztett fel, amit a kamarának teljes egészében magának kellett viselnie.¹⁰⁶ A hároméves terv keretében 40 személyes internátus építése kezdődött el, amely az iskola államosításáig, 1948-ig nem fejeződött be.¹⁰⁷

Az iskolát 1945. május 15-én nyitották meg újra. Az első csoport, amely azokból állt, akiknek tanulmányai a háború miatt megszakadtak, december

97 Uo.

98 Ua. 2110/1938.

99 Uo.

100 Ua. 7108/1938.

101 Uo.

102 Ua. 1938. január 1-i leltár. sz. n. Mintagyümölcsös dosszié.

103 Ua. 1562/1940.

104 Magyar Róna. 1943. január 1.

105 DTMK ir. Jelentés a DTMK munkásságáról 1944. szeptember 11—1946. június 15.; sz. n. az 5202/1944. alapszámon.

106 Uo.

15-én vizsgázott.¹⁰⁸ A felszabadulás után a jellege is megváltozott, 1945. őszétől a földművelésügyi miniszter rendelkezése szerint kertészképző — tehát szakmunkásképző — iskolaként működött.¹⁰⁹

Az iskola felállításának elsődleges — bár nyíltan nem vállalt¹¹⁰ — célja az volt, hogy a kamara megteremtse a mintagyümölcsös kezelésének ideális feltételeit. Emiatt a képzés kényszerűen eltolódott a gyakorlati képzés irányába. Az iskolaév márciusban kezdődött¹¹¹, a tavaszi mezőgazdasági munkák kezdetének idején. Tavasztól őszig a gyümölcsösben, az 1936-os ingatlanvásárlást követően pedig ezen kívül a szőlőben és a szántóföldön, valamint a birtokon lévő gazdasági épületekben dolgoztak a tanulók. A mintagyümölcsös vezetőjének irányításával, néhány állandó alkalmazott — kocsisok, gépész, szakács, gazdasági cseléd — segítségével teljesen önellátók voltak. Megtermelték az ellátásukhoz szükséges élelmiszereket, a marhahúson és a fűszereken kívül gyakorlatilag mindent.¹¹² Miközben a birtokot kezelték és termelvényeit feldolgozták, jártasságot szereztek a kis- és középgazdaságokban előforduló minden munkaterületen: a gyümölcs-termesztésben, a szőlőművelésben, a borkezelésben, mindenfajta konyhakerti és szántóföldi munkában, de főztek pálinkát, aszaltak és csomagoltak gyümölcsöt, méhészkedtek, állatokat gondoztak, megismerkedtek a silózás, az öntözés, az üvegházi termelés és a trágyakezelés korszerű módszereivel.¹¹³

Mindez igen erős fizikai igénybevételt jelentett. Az iskola egyik tanulójának visszaemlékezése szerint a munkanapok napirendje a következő volt: A soros állatgondozók hajnali három órakor kezdték a munkát. Az elsőévesek feladata volt az almozás, a másodéveseké az etetés, a fejés és a jószágok tisztogatása. Fél ötkor csatlakoztak a többiekhez, akik ekkor kezdték a napi munkát, és mentek a beosztásuk szerinti munkát elvégezni. Fél nyolckor volt a reggeli, 8-tól 12-ig folytatták a megkezdett munkát. A délutáni munka az ebéd befejezésétől 6 óráig tartott.¹¹⁴

Elméleti oktatás a mezőgazdasági munkák idején csak rossz időben folyt, a tél volt az elméleti felkészítés időszaka.¹¹⁵ A két évfolyam oktatása

107 BkmL. Duna—Tisza közti Földművelésügyi Tanács (a továbbiakban: DTFT) ir. 3899/1948. és 5123/1948.

108 DTMK ir. 3882/1945.

109 DTFT ir. 3899/1948.

110 „Hangsúlyozzuk, hogy nekünk a kertmunkások eltartása többbe kerül, mintha a szükséges munkálatokat napszámosokkal végeztetnénk, de meg kell hoznunk ezt az áldozatot, mert a gyümölcsös nem tisztán üzleti vállalkozás, hanem közérdekű.” — írta Gesztelyi Nagy László a földművelésügyi miniszternek. DTMK ir. 122/1933.

111 A pályázati felhívások szövegéből. DTMK. ir. „Kertmunkástanulók felvétele” gyűjtők.

112 DTMK ir. 1877/1943.

113 Uo.

114 Öt évtized a jövő szolgálatában 1929—1979. Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézet Kecskemét, 1979. 20. p.

115 Amikor a kamara igazgatója a második hálóterem kialakítását sürgette azzal érvelt, hogy a többletlét-

sokáig nem vált külön, még az 1937/38-as tanévben is osztatlanul folyt.¹¹⁶ Az iskola helyiséggondjai sem tették lehetővé a különválást. Az 1938/39-es tanévről nincs adat, az 1939/40-es tanévben már különvált a két évfolyam. Ebben az időszakban, a DTMK iratanyagában megmaradt órarendek szerint a következő tantárgyakat tanították a kertmunkástanulóknak:

*A tantárgyak neve és a heti órák száma a DTMK kertmunkásképző iskolájában 1937-től 1944-ig*¹¹⁷

A tantárgy megnevezése	A heti órák száma az									
	1937/38.		1939/40.		1940/41.		1941/42.		1943/44.	
	tanévben									
	I—II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	
évfolyamokon										
Általános ismeretek	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Dinnyetermelés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Dísznövénytermesztés	2	3	2	3	2	3	2	1	1	1
Földmértan	2	—	1	—	1	—	1	—	—	—
Földrajz	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Gyümölcsstermesztés	8,5	5	6	5	7	5	7	3,5	5	5
Írás, olvasás, számolás	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Írás, olvasás	—	—	1	1	1	1	1	2	2	2
Illemtan	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kórtan	2	4	3	3	3	4	3	3	3	3
Kertészeti számvitel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Egyszerű könyvelés	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Méhészet	1	2	2	2	2	2	2	2,5	2	2
Rovartan	2,5	3	2	3	2	3	2	2	1,5	1,5
Szőlőművelés	8,5	4	5	4	5	4	5	1	1	1
Számtan	—	1	1	1	1	1	1	1	—	—
Számtan, mértan	—	—	—	—	—	—	—	2	3	3
Számvitel	—	—	1	—	1	—	1	—	—	—
Talaj- és trágyatan	1	3	1	3	—	3	1	3,5	—	—
Történelem	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Üzemtan	—	—	1	1	1	—	1	—	—	—
Zöldségtermesztés	7,5	4	4	4	4	4	3	3	3,5	3,5
Gyakorlati órák	15,5	24,5	24,5	25,5	25,5	26	26	31,5	30	30
Levente foglalkozások	3,5	4,5	4,5	4,5	4,5	3	3	3	3	3
A heti órák száma:	60	60	60	61	61	59	59	59	59	59

A szaktárgyak döntő súllyal szerepeltek a tananyagban. A vizsgált öt tanév 538 órájából mindössze 30 szolgált közismereti tárgyak oktatására.

számban felvett tanulók csak őszig maradhatnak a hálóteremmé alakított tanteremben, mert ősztől annak ismét tanteremként kell funkcionálnia. DTMK ir. 122/1933.

116 Ua. 5959/1940.

117 Uo és 8157/1940., 314/1942., 8170/1942.

Az, hogy a 30-as évek végén különvált a két évfolyam, és hogy iskolai órarendeket szerkesztettek, elsősorban a Földművelésügyi Minisztérium rendelkezéseinek volt köszönhető. A minisztérium a megalakulástól hatékony befolyást gyakorolt az iskola életére. Tekintélyes összegű államsegélyt biztosított a létrehozásához, a gyümölcsös öntözését biztosító un. Keglevich-féle kompresszoros kutat is tőle kapta a kamara.¹¹⁸ Az iskolai létesítmények bővítéséhez is hozzájárult alkalmanként. A 30-as évek közepén pedig, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az iskola betölti a vállalt feladatát — hozzáférő munkásokat képez, akiket az ország minden részén szívesen alkalmaznak —, maga is hozott létre hasonló jellegű iskolákat.¹¹⁹

Az állami kertmunkásképző iskolák beindulása után a minisztérium törekedett a követelmények egységesítésére.¹²⁰ A 211 320/1941. II. 3. számú rendelkezésben közölte a tantervre vonatkozó előírásait. Be nem tartása miatt bírálta az iskola 1941/42. évi óratervét, mert az írás, olvasás, számtan, mértan és földmértan tárgyak az előírt 2—2 helyett csak 1—1 órával szerepeltek.¹²⁰

Az iskolában az elméletet ugyanazok oktatták, akik a gyakorlati munkát irányították. A számuk 2—3 fő volt. Az 1940/41-es tanévben előforduló 13 tantárgyat 3 oktató tanította: Velich István nyugalmazott kertészeti felügyelő, a mintagyümölcsös vezetője, Rozsnyay József intéző, a mintagyümölcsös helyettes vezetője és Ijjas Árpád intéző, szintén a mintagyümölcsösbe beosztott kamarai tisztviselő.¹²¹ Valamennyien kertészeti szakemberek voltak, egyikük sem rendelkezett tanári képesítéssel.¹²² Az 1941/42-es tanévben Velich István és Rozsnyay József között oszlott meg a 13 tantárgy anyagának leadása,¹²³ és a következő tanévben is csak két oktatója volt az iskolának: Velich István távozása miatt a mintagyümölcsös vezetőjévé előlépett Rozsnyay József és Széll János intéző, okleveles kertész.¹²⁴

Az 1945-ben történt átszervezés után az iskola hároméves lett. Az első két évben elméleti és gyakorlati oktatás egyaránt folyt, míg a harmadik tisztán gyakorlati év volt, amelyet a minisztérium által kijelölt nagyobb kertészetekben is el lehetett tölteni. A jelentkezési korhatár ettől kezdve 14—18 év volt, a szükséges előképzettség négy középiskolai vagy nyolc elemi iskolai osztály elvégzése. A kertészképzőben a többi iskolával megegyező időben folyt a tanítás, de a nyári szünetben két hét kivételével köte-

118 Ua. Kimutatás ...

119 Ua. 5923/1937.

120 Ua. 314/1942.

121 Ua. 8157/1940.

122 Ua. Személyi lapok. Tisztviselők dosszié.

123 Ua. 314/1942.

124 Ua. 8170/1942.

lező gyakorlat volt.¹²⁵ A tanítás állami felügyelet és irányítás mellett, központi tanterv szerint folyt.¹²⁶

A kertészképző iskola mellett kertmunkásképző tanfolyamok is működtek a mintagyümölcsösben. Évente egy-egy csoport kiképzése történt meg, a tanfolyam februártól novemberig tartott. A felvételi korhatár 18 év volt.¹²⁷

Az 1929-től 1943-ig a kertmunkásképző iskolába beiratkozott

A vármegye neve	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Abauj-Torna	—	—	—	—	—	—
Bács-Bodrog	1	3	—	1	2	1
Bereg	—	—	—	—	—	—
Békés	—	—	1	—	—	—
Bihar	—	—	1	—	—	—
Borsod	—	—	—	—	1	1
Csanád	1	—	—	4	2	1
Csongrád	3	4	3	—	1	1
Esztergom	—	—	—	—	—	—
Fejér	—	—	—	—	—	—
Gömör-Kishont	—	—	—	—	—	—
Győr	—	—	1	—	—	1
Hajdú	—	—	—	—	1	—
Háromszék	—	—	—	—	—	—
Heves	1	1	—	2	2	—
Hont	—	—	—	—	—	—
Komárom	—	—	—	—	—	—
Máramaros	—	—	—	—	—	—
Moson	—	—	—	—	—	—
Pest	2	4	8	7	6	6
Pozsony-Nyitra	—	—	—	—	—	—
Somogy	—	—	1	—	—	—
Sopron	—	—	—	—	1	—
Szabolcs	1	1	2	—	1	1
Szatmár	1	—	—	—	—	1
Szilágy	—	—	—	—	—	—
Szolnok	—	1	—	1	2	—
Tolna	—	1	—	—	—	1
Ung	—	—	—	—	—	—
Vas	—	—	—	—	—	—
Veszprém	—	2	1	1	—	2
Zala	1	1	1	1	1	—
Zemplén	1	—	—	—	—	2
Összesen:	12	18	18	18	18	20

125 DTFT ir. 18—3/1948.

126 Ua. 3899/1948.

Az iskola fennállásának döntő részében tehát a gyakorlati képzés játszotta a főszerepet. A tanulók az elméleti ismereteket az oktatóik — a kamarai mintagyümölcsös vezető alkalmazottai — előadásából szereztek meg. Munkanaplót kellett vezetniük, amelybe feljegyezték a tanultakat és a tapasztalataikat, ezeket az oktatók kéthetenként ellenőrizték. Tankönyvként

*tanulók születési helye vármegyék szerint*¹²⁰

1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	összesen
—	—	1	—	1	1	—	—	—	3
—	1	1	2	1	2	3	4	—	22
—	—	—	—	—	—	2	1	1	4
—	—	—	1	—	—	1	2	3	8
—	—	—	—	—	1	1	—	—	3
3	1	—	—	1	—	—	—	1	8
—	1	—	—	1	2	1	2	1	16
—	3	4	3	5	5	5	2	2	41
—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
2	—	—	—	—	—	1	—	—	3
—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
—	—	1	1	—	—	—	—	—	4
1	2	—	—	—	—	1	—	1	6
—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
1	1	1	1	—	1	—	—	3	14
—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
—	—	1	—	—	—	1	—	—	2
—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
10	6	11	10	10	10	6	8	3	107
—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
—	1	—	1	1	3	1	—	1	9
—	1	—	—	—	—	—	1	—	3
4	6	2	3	—	4	5	10	12	52
1	—	1	2	2	—	2	3	5	18
—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
—	1	1	1	2	—	2	1	1	13
—	—	—	—	—	1	—	—	1	4
—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
—	—	1	—	—	—	—	—	1	2
1	1	—	—	1	—	1	—	1	11
—	1	—	1	1	—	—	1	—	9
1	—	2	—	—	—	2	2	2	12
24	26	28	28	27	32	35	40	40	384

127 Ua. 16—1/1948.

128 Ua. 6017/1948.

a "Kis Kertész" című FM-kiadványt használták, de az iskola könyvtárában voltak az állami oktatási intézményekben használatos tankönyvek is, amelyek az érdeklődők rendelkezésére álltak.¹²⁸

A kertmunkásképző az egész ország területéről vett fel tanulókat, ez volt a minisztérium kikötése a 47 ezer pengő kiutalása ellenében.¹²⁹ (Lásd a fentebbi összesítést.)

Az 1929-től 1943-ig beiratkozott 384 tanuló 33 vármegyéből származott. A tanulók többsége a kamara működési területéhez tartozó vármegyékből, valamint Szabolcs és Szatmár megyéből érkezett. A minisztérium nem szabta meg, hogy milyen arányban vegyen fel az iskola tanulókat a DTMK illetékességi területén kívüli megyékből. Így érthető, hogy a kamara illetékességébe tartozó négy vármegyéből került ki a tanulók kb. fele (186 fő).

A kamara a működési területén kívülről felvett tanulók egy részének tartására fordított költségeket megkísérelte a társkamarákra hárítani, alapítványi helyek megszervezésével. Ennek érdekében a kamara vezetősége 1939-ben átiratot intézett a négy társkamarához, amelyben miután vázolta a felvételi bizottság nehéz helyzetét — több száz jelentkező közül, akiknek jelentős része igen előkelő személyek ajánlólevelét bírja, csak 20 tanuló vehet fel évente —, a felvételnél mutatkozó nehézségek enyhítésére felajánlotta, hogy kamaránként 1—2 helyet fenntart a számukra, helyenként 240 pengő évi térítés ellenében. Havi 20 pengő volt a zsebpénz, az orvosi és a fűszerköltség összege. A felajánlás szerint a 240 pengő ellenében a társkamara azt iskoláz be, akit akar, ha az a pályázati feltételeknek egyébként megfelel.¹³¹ A négy társkamara közül csupán az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara kért egy helyet fenntartani a maga számára. A Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamara azért nem élt a lehetőséggel, mert Szombathelyen 1939 őszén hasonló jellegű iskola nyílt, és azt kívánta inkább támogatni. A Tiszajobbparti Mezőgazdasági Kamara azért nem kívánt alapítványi helyet létesíteni, mert maga is szervezett egyéves gyümölcskertmunkásképző tanfolyamokat. A Kisalföldi Mezőgazdasági Kamara anyagi nehézségeire hivatkozva zárkózott el.¹³²

A költségek töredékének áthárítását sem sikerült tehát keresztülvinnie a DTMK-nak. Meg kell jegyezni: annak ellenére, hogy a próbálkozás anyagi gondok meglétére vall, az iskolafenntartási költségek a kamara fenn-

129 Küzdelem az Alföld jövőjéért. Beszámoló a DTMK másfél évtizedes munkájáról. Szerk.: Gesztelyi Nagy László. Kecskemét, 1937. 21. p.

130 DTMK ir. 1877/1943.

131 Ua. 7050/1939.

132 Ua. 1296/1941.

állásáig biztosítva voltak, sőt a gyümölcsösben folyó gazdálkodás 1938-tól nyereséges volt.¹³³

A kertmunkásképző iskola az első ilyen jellegű intézmény volt az országban. A létevel kettős célt szolgált. A mintagyümölcsös szakszerű kezelésének megoldása mellett lehetőséget adott a kamarának arra, hogy a Gesztelyi Nagy László által ideálisnak tartott oktatási elvet, a munkában tanulást megvalósítsa és propagálja. Az igazgató elgondolását az iparos- és kereskedő-tanoncok oktatásában kialakult gyakorlat ihlette. Azok is munka közben sajátították el a mesterüktől a munka csínját-bínját.

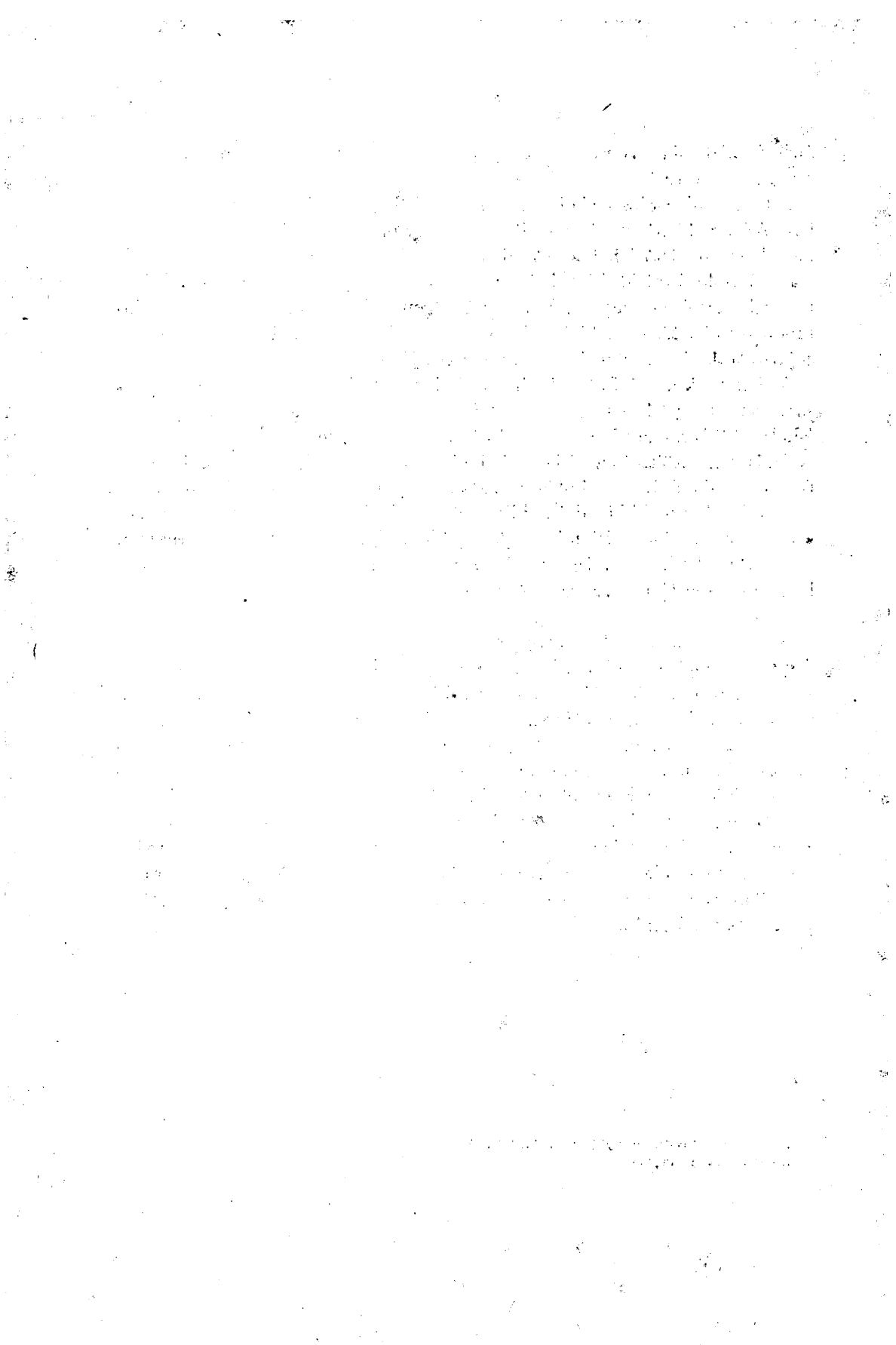
Az iskola kb. 450 fiatal földművest képezett ki kertmunkásnak. Ez a szám nem nagy, de semmiképpen sem lebecsülendő. A mezőgazdasági szakiskolák többségének is csak kb. 40 tanulója volt évente.¹³⁴

Az iskola betöltötte a vállalt feladatát. A tanulói — igaz, nagyon kemény fizikai munka árán — sokoldalú és alapos képzettséget szereztek. Sok neves szakember került ki közülük, akik a felszabadulás után igen fontos szerepet kaptak az alakuló állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben. Erről tanúskodtak az iskola 50 éves fennállásának ünnepére megjelent kiadvány riportjai és visszaemlékezései.

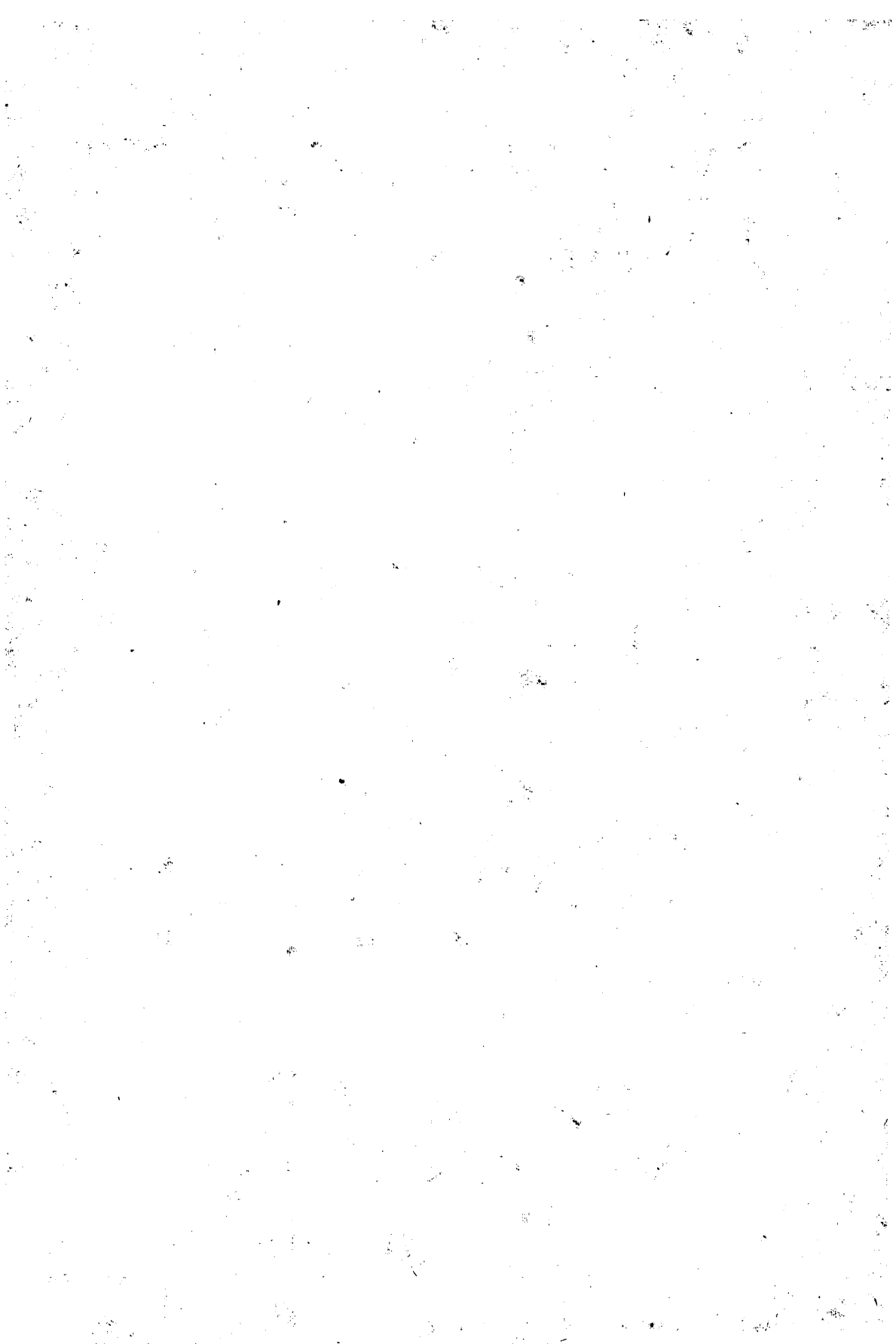
A DTMK szakoktatási tevékenységét mérlegelve megállapítható, hogy figyelemre méltó munkát végzett. Mint „gazdakamara” a felterjesztéseiben és javaslataiban érthetően a kisbirtokosok érdekeit tartotta elsősorban szem előtt. A kertmagyarország eszméjének jegyében az ő embertelenül nehéz küzdelmükre, magárahagyatottságukra hívta fel mind a felsőbb hatóságok, mind a közvélemény figyelmét, talán túlságosan is nagy jelentőséget tulajdonítva a szakoktatásnak. A felterjesztéseit, levelezését olvasva úgy tűnik, megoldást várt tőle. A szakoktatás kiszélesítésében a nyomor megszüntetésének lehetőségét látta, és ez természetesen nem volt reális elvárás. Aktivitásának, szervező- és kezdeményező készségének azonban tagadhatatlanul nagy szerepe volt abban, hogy történt előrelépés a hatáskörébe tartozó területeken.

133 Ua. Igazgatóválasztmányi ülés jkv. 1940. január 13.

134 Czvetkovits i. m. 498. p.

NEMZETISÉGEK OKTATÁSÜGYE

Adatok Bács-Bodrog vármegye dualizmus kori népoktatásának nemzetiségpolitikai kérdéseihöz

SZITA LÁSZLÓ

I.

Bevezetés

A nemzetiségpolitikai küzdelmekben a népiskola egyáltalán nem számított olyan látványos területnek, mint a hazai sajtó, vagy a szervezett politikai mozgalom, tüntetések, kongresszusok. A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó egykorú sajtó és irodalom, akár a kormánypárt, vagy egy-egy időszak ellenzéki párt érdekeit fejezte ki, az iskolára mint a magyarosítás bázisára tekintett. Részint az 1879. XVIII. tc., majd az 1907. évi XXVII. tc. alapján ténylegesen is törekedtek az iskolák magyar nyelvű tanításának teljességére. Szintén valamennyi törvényhatóság, különösen a nemzetiségi népességstruktúrájú megyék és városok, feliratokkal támadták az 1868. évi nemzetiségi törvényeket, a népoktatás teljes magyarosítását követelve. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ebben a törekvésben minden esetben egyetértés lett volna. A korszakban, Bács, Baranya, Tolna, Somogy, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, a Hajdú-Biharból érkezett, s a nyelvi magyarosítást erőteljesen követelő feliratokkal nem foglalkoztak, intézkedés nélkül levéltárba helyezték ezeket a megkereséseket. Az egyszerű tudomásvétel mellett, több esetben olyan határozat is ismeretes, amely nem tartja időszerűnek ezen fellépést.

A dualizmus kori iskolaállamosítási törekvéseket több tanulmányban tet-

A dolgozat jegyzetében használt rövidítések:

AV SK BB F SN = Arhiv Vojvodine Sremski karloveci fondova Skolsky Nadzornik
(Vajdasági Levéltár Karloca Bács-Bodrog vármegye tanfelügye-
léségi iratok)

Bm. L. = Baranya megyei Levéltár

MOL = Magyar Országos Levéltár

tem vizsgálat tárgyává.¹ Az államosítást előkészítő „ideológiai munka” rendszerint azt hangoztatta, hogy a „nemzeti érdekek” megvédése szempontjából elsősorban a „végvidékeken”, azaz a nemzetiséglakta vármegyékben van szükség az államosításra. A kiegyezéstől az I. világháborúig megvalósult állami iskolák országos vizsgálata ebben a kormányzati törekvésben nem hagy kétséget,² de több vegyes nemzetiségi lakosságú vármegyében ennek ellenére eredménytelen törekvés maradt. Sőt a magyar nyelv tanítása az állam iskoláiban sem emelkedett a várt nivóra.

Vizsgált területünkön, noha erősen nemzetiségi többség volt a jellemző, az állami iskolák száma aránytalanul kevés. Ennek oka is világos. Bács-Bodrog vármegyében tradicionálisan magasszintű felekezeti iskolahálózat alakult ki. Ezek az iskolák, mint később látható, nem tették szükségessé az állami kezelésbe vételt.³

Bács-Bodrog vármegye népességének megoszlása és ennek megfelelően felekezeti és községi iskolahálózatának fejlődése a dualizmus kori népoktatás történetének olyan vizsgálati területét nyújtja, amely a kor nemzetiségtörténeti képéhez, s ezen belül a nemzetiségi népoktatás alakulásához Magyarországon több új összefüggést mutat meg.

A Bács-Bodrog vármegyei népességet s ezen belül a nemzetiségi struktúrát a következők jellemzik. A 17. század végi szerb betelepülést két évszázadon át állandó további migráció és beáramlás jellemezte. A 18. század ötvenes éveiben a figyelemre méltó szlovák, majd rutén betelepítéssel, a század végén a legjelentősebb második hullámú német telepítéssel nemzetiségi többségűvé vált. A dualizmus végefelé, az első világháborút megelőző időszakban a két fő nemzetiség százalékos aránya már nagyobb volt, mint az itt élő ősi magyarságé és az alföldről a 18. században betelepülő újabb színmagyar csoportoké együttvéve. 1910-ben a népszámlálás, továbbá egykorú pontosítások alapján készült adatok a következőket mutatják:

Magyar népesség 42,3%-a, német 28,3%-a, szerb 18,6%-a, szlovák 4,5%-a, bunyevác 4,5%-a, rutén 1,7%-a, horvát (szlavóniai migráció a 19. században) 0,1%-a az összlakosságnak. Az írni és olvasni tudók 73,7%-át

¹ *Szita László*: A dualista kori iskolaállamosítási törekvések és a korszerű közoktatás kiépítésének bukása Baranyában (1898—1918). Baranyai Művelődés, 1980. 3. szám. 77—82. p. Továbbá *Szita László*: A nemzetiségi nyelvhasználat ideológiai háttere a dualizmus kori Baranya megyében (1890—1905). Baranyai Művelődés, 1981. 1. szám. 117—120. p.

² *Szita László*: A dualizmus kori iskolaállamosítás történetéhez. Baranyai Helytörténetírás, 1980. Pécs, 1981. 321—390. p. Továbbá: Állami elemi népiskolák 1906/07. tanévben. Kiadja a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1906. november hó 8-án kelt 98796. sz. rendeletével. Bp., Magyar Kir. Tudományegyetemi Nyomda, 1907. Egy évvel később hasonló címen újra a szükséges bővítésekkel kiadják az állami iskolák részletes statisztikáját. MOL VKM ált. ir. 127082/1908. sz. rendelet.

³ *Berauer József*: A Kalocsa Egyházmegye rom. kat. népiskolák története. Kalocsa, 1898. 291. p. E munka függelékében kitűnő táblázatok jó áttekintést adnak az elemi iskolai hálózat minden kérdésére.

teszik ki a népességnek, amely országosan is igen kiemelkedően jó arány.⁴ A korban igen fejlett iskolahálózatnak a következménye mindez.

Ilyen nemzetiségi struktúra következtében természetesnek tarthatjuk, hogy a nyelvoktatás, valamint általában a nemzetiségi népoktatás, az egyébként liberális szellemű és többnyire toleráns kormányzati, valamint különösen helyi tanügyi vezetés következtében erősödött, önállóságából a magyarosítási törekvések ellenére nem sokat veszített a századfordulóiig. A nemzetiségi népoktatási intézményekben a nyelvi kontinuitás megmaradt a királyi Jugoszlávia létrejötte időszakára is.

A különböző nemzetiségi elemi iskolákban 1868 előtt a magyar nyelv tanítására alig találtunk adatokat. Bár 1870-ben, a magyar közoktatásügyről készült VKM jelentés 1451 olyan iskolát mutatott ki, amelyekben a tanítás 2—3—4 nyelven folyt. Köztük magyarul is. Az egyházi iskolaközségek a kor hangulatának hatása alatt tért engedtek a magyar tannyelv tanításának is, de ezek az iskolák természetesen vegyes tannyelvűek maradtak és elsősorban az anyanyelven folyó oktatást támogatták.

A kiegyezést követően a népiskolai törvény (1868. XXXVIII.), majd a nemzetiségek egyenjogúságáról hozott törvények (1868: XLIV.), minden törvényhatóság területén, így Bács-Bodrog vármegyében is körülbástyázták a nemzetiségi népiskolákat, védelmükbe véve a nemzetiségi nyelvoktatást. A népiskolai tc. 6. paragrafusa biztosította a szülőket, hogy gyermekeiket bármely vallású magán vagy nyilvános intézetben neveltethetik. A 11. paragrafus pedig az egyes hitfelekezetek korlátlan iskolaállítási jogát biztosította. A 68. paragrafus megkívánta, hogy minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben „divatozó” nyelvek egyike. Vegyes ajkú községekben az ott uralkodó nyelveken tanítani képes tanítók alkalmazandók. A nemzetiségi népiskolák státusát és a nemzetiségi nyelven történő oktatás helyzetét többek között a nemzetiségi törvény 26. paragrafusa is, amely szerint a községek, egyházak, magánosok, ezentúl is állíthatnak fel iskolákat, s ezek az állam által szervezett hasonló intézményekkel egyenjogúak.⁵

A népoktatási törvény a nemzetiségi iskolákban a magyar nyelvnek tantárgyként történő tanítását sem rendelte el, továbbá a felekezeti iskolák államsegélyben nem részesültek, így a kormányzat a tanítási nyelv alakulásába sem szólhatott bele. Az állami iskolák száma és a népoktatásban elfoglalt jelentősége, súlya, nem tudta a századfordulói, azután sem jelentősen a

⁴ Törvényjavaslat az országgyűlési képviselőválasztó-kerületek számának és székhelyének megállapításáról. Bp. 1914. 18. p. (Bács-Bodrog vármegye népessége nemzetiségi megoszlásban).

⁵ Dokumentumok a magyar nevelés történetéből. 1848—1919. Szerk.: *Köte Sándor és Ravasz János*. Tankönyvkiadó, Bp. 1979. 116—120. p.

nemzetiségi nyelven történő tanítást háttérbe szorítani. Tekintettel arra, hogy a kormányzat anyagi bázisa nem volt elegendő egy nagyszabású államosítási terv megvalósítására, továbbá ideológiai fenntartások is erőteljesen befolyásolták annak radikális végrehajtásában, ezért a nemzetiségi népiskolák és azok anyanyelvi oktatásának háttérbe szorítását a polgári törvényhozás eszközeivel, valamint különböző pedagógiai elvekkel alátámasztott központi utasításokkal törekedett elérni.

Az 1879. évi XVIII. tc. a magyar nyelv tanítását az ország valamennyi iskolájában kötelezővé tette. Ennek hatását nem lehet kétségbe vonni, de egy évszázad vitája e kérdésről, nem is beszélve az egykori nemzetiségi publicisztika hatalmas túlzásairól, úgy állították be a törvényt, mint amely „halálos csapást” mért a nemzetiségi népoktatásra. Mások az „erőszakos magyarosítás” pregnáns megnyilatkozásának értékelték, a retrospektív módon, valójában „tudományos-agitatív” — főleg nyugatra kolportált — irodalom, a nemzetiségek nyelvének „teljes eltörléséről” írt e törvényt elemezve még századunk negyvenes éveiben is. ⁶A törvény gyakorlati alkalmazásának évében 1880-ban: 8332 nemzetiségi nyelven tanító iskola volt Magyarországon, egy évtizeddel később 7244 nemzetiségi iskolát találunk. A vegyes tannyelvűeknél a magyar nyelv tanítása teljesen eredménytelen, szinte csak formálisnak tekinthető a „vegyes tannyelvű” megnevezés.

A kiegyezéstől a század utolsó évtizedéig az erdélyi szászok, továbbá témánk szempontjából fontos szerbek őrizték meg teljes mértékben anyanyelven folyó tanításukat. Sőt a szerb népiskolák száma a jelzett két időszak között emelkedett: 245-ről 312-re. A magyar—szerb vegyes tannyelvű iskola a magyar tanítási nyelv rovására csökkent 52-ről 42-re. Az iskolák tannyelvében a nemzetiségek kárára beálló változás legsúlyosabban a szlovákoknál jelentkezett, a rutén nemzetiségi iskoláknál is jelentős csökkenést találhatunk.

A román tannyelvű iskolák 2756-ról 2587-re csökkentek, de ugyanakkor a román-magyar vegyes tannyelvűek 394-ről 470-re emelkedtek. A számszerű csökkenés valójában még mindig nem jelentette azt, hogy valamiféle radikális, vagy ahogy a nemzetiségi politikai sajtó hangsúlyozta, „brutális” beavatkozás történt. A csökkenésbe bele kell számítani azt is, hogy az összes iskolák közel 2,0%-a 1880—1890 között megszűnt és a követelményeknek megfelelőbb, nagyobb vagyoni erővel bíró egyházközségek alapítottak közös

⁶ Pl.: *Schulthess H.*: *Europaischer Geschichtskalender. Nördlingen Jahrgang 1941.* Vagy hasonlóképpen nem objektív megállapításoktól hemzseg *Rudolf Brandsch*: *Die Deutsche Bewegung in Vorkriegsungarn 1907—1914.* Bukarest, 1941. A népiskolai erőszakos magyarosítás mellett a névmagyarosításról is azt állítja, hogy erőszakkal, presszióval folyt.

iskolát. Ez abszolút számokban 255 nemzetiségi nyelven tanító iskolát jelentett.

Végül fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy 1867—1890 között nemzetiségi anyanyelven tanító iskolák „csökkenése” nem azok bezárását, megszüntetését jelentette, hanem vegyes tannyelvűvé történő átalakulását, átalakítását. Így a magyar-szlovák tannyelvű 597-ről 1017-re, a magyar-román 394-ről 470-re, magyar-rutén 246-ról 326-ra emelkedett, a magyar-szerb 52-ről 42-re csökkent (!), s tisztán szerb tannyelvűvé fejlődött. A magyar-horvát tannyelvű iskolák száma 79-ről 108-ra emelkedett Magyarországon.

A fő tendencia kétségtelen a minden tárgyat tisztán nemzetiségi anyanyelven oktató iskolák számának csökkenése, és a vegyes tannyelvű népiskolák számának emelkedése. E tendenciát természetesen sok tényező befolyásolja.

Alig említette a nemzetiségi népiskolai fejlődést elemző irodalom, hogy sokszor megfigyelhető, a különböző nemzetiségi lakosság között az is, hogy a szülők maguk is vegyes tannyelvű iskolát kívánnak gyermekeik kétnyelvűségének érdekében, amely kétségkívül akkor is és ma is korszerű iránynak tekinthető. S mint később erre rátérve egy-egy példával bizonyítani fogom, nem volt minden esetben ez koncilliáns törekvés saját nemzetiségi erőikkel szemben. Kétségtelen azonban, hogy többnyire egy-egy egyházközség vagy személyek egzisztenciális törekvései is meghúzódtak mögötte. Döntő azonban az a felismerés, hogy a vegyes tannyelvű iskolában a gyermekeik előtt a felsőbb tanulmányok folytatásának útja sem záródik el.

Az 1879. évi XVIII. törvénycikk következményeit kutatva olyan tipikus nemzetiségi területen, mint amilyen Bács-Bodrog vármegye volt, igen fontos megfigyelést tehattünk a törvények hatására, végrehajthatóságára, az egyházközségek, az egyházi főhatóságok magyarelleses tevékenységére, a magyar és nemzetiségek nacionalizmusának alakulására.

Nem vitatható, hogy a közoktatás területi szervei, mint pl. a Bács-Bodrog vármegye királyi tanfelügyelősége is, igyekezett változatos módszerekkel a magyar nyelv tanításának eredményességét növelni. Meg kell azonban vizsgálni azt is, hogy milyen eredménnyel? S ha erre a kutató megbízható forrást lel, figyelemreméltó eredménytelenséget tapasztalhat a nyelvi magyarsítás területén az 1879—1914 közötti időszakban.

A törvényt és annak jellegét, tendenciáját, célját alaposan megvizsgálták,⁷ a mindennapi társadalmi gyakorlatról azonban eléggé kevés elemzés született. A kortárs történetírók, s különösen bácskai monográfiák, óriási eredményekről számolnak be a gyakorlatban. A milleneumi ragyogásban ké-

⁷ Hamar Mária: A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879. évi törvényről. Századok, 1976. 110. évf. 1. sz. 84—119. p.

szült munkák nem engedhették maguknak, hogy a nyelvtanítási esőd képét bemutassák.⁸

Bács-Bodrog vármegyét, Baranya vármegyét, Tolna megyét vizsgáltam meg abból a szempontból, hogy a nemzetiségi tannyelv kontinuitása, mindennapi gyakorlata, milyen sérüléseket szenvedett. Milyen szintű volt a magyar tannyelv tanítása a dualizmus korabeli nemzetiségi népiskolákban. Meg kell állapítani, hogy még az 1893. XXVI. tc., amely újabb megszorításokat tartalmazott, sem ütött döntő rést a nemzetiségi nyelvoktatás hálózatán. Ennek többek között abban leljük magyarázatát, hogy a dualizmus kori magyarországi nemzetiségi népiskolai tanítói társadalom magyar nyelvtudása alkalmatlan volt erre. Amikor a törvény 1879-ben kimondta a magyar nyelv kötelező tanítását, sem a görögkeleti, sem a román, sem a szász tanítóképzők nem tanították a magyar nyelvet. A gyakorlatban, magukban az iskolákban sem hajtották végre a törvény rendelkezéseit, mert a már gyakorló pedagógusok sem tudták a magyar nyelvet. A törvény jórésze papíron maradt ezen objektív okokból. Továbbá a felekezeti önállóságra támaszkodó egyházzal szemben a kormányzat sem, különösen pedig a megvalósítás helyi tényezői, az oktatásügy megyei végrehajtó szervei sem rendelkeztek kellő erővel.

A magyarországi nemzetiségi népiskolákban tanítók egy jelentős részénél természetesen nemcsak a magyar nyelv nem tudása, hanem a hazai német, szerb, szlovák, horvát nemzetiségi mozgalmakkal való összekapcsolódásuk is szerepet játszott a nyelvi magyarosítás előretörésének megakadályozásában. Bács-Bodrog vármegye szerb, szlovák, rutén, kisebb részben német tanítósága is erős szálakkal kapcsolódott nemzetiségi-politikai mozgalmukhoz, jelentős részük abban vezetőszerepet is játszott. Saját nacionalizmusukat állították szembe a mind erősödő magyar nacionalizmussal.

A nemzetiségi iskolahálózatban dolgozó tanítóság egyrészt a magyar nyelv ismeretének hiányában, másrészt politikai törekvéseinél fogva a nyelvi magyarosítás amúgy sem erőteljesen jelentkező előrehaladását alaposan lelassította.

A VKM jelentése szerint:

1880-ban	2529	néptanító	egyáltalán,	1922	alig tud magyarul,
1889-ben	679	néptanító	egyáltalán,	1275	alig tud magyarul,
1906-ban	214	néptanító	egyáltalán,	743	alig tud magyarul,
1910-ben	275	néptanító	egyáltalán,	192	alig tud magyarul,
1914-ben	56	néptanító	egyáltalán,	101	alig tud magyarul, ⁹

⁸ Bács-Bodrog vármegye II. köt. Szerk.: *Dr. Borocszky Samu*. Budapest, 1909. Elsősorban Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája II. köt. Zombor, *Bittermenn Nándor* és fia könyv- és könyvomda. Zombor. 1896.

⁹ AV SK BB F SN 6799/1915. VKM tájékoztató leirat valamennyi tanfelügyelőnek.

Erre a „szakmai ismeretre” kényszerült építeni a korabeli nyelvmagyarosítási törekvés. Az 1907. évi XXVII. tc., a „Lex Apponyi” előkészítése során végzett felmérések, s a parlamenti viták során értesültek arról, amely a törvényjavaslat indokolásában is szerepelt, hogy 235 római katolikus, 270 görögkatolikus, 596 görögkeleti és 346 evangélikus, összesen 1447 népiskolában a magyar nyelvtanítás teljesen eredménytelen.

A dualista kormányzat végül is e törvénnyel kívánt a helyzetet radikálisan változtatni, nem kevés sikerrel. A népiskolai és nemzetiségi törvény megalkotásától négy évtized múlt el és az alatt a magyar nacionalista körök nem szűntek meg támadni e törvényeket, hogy erőteljes csapást mérjenek a nemzetiségi iskolaügyre is. Az 1907. évi törvény értékeléséről megjelent irodalom nem sokat írt arról, hogy a gyakorlati végrehajtás során retorziói milyen szélesen terjedtek el? Bács-Bodrog vármegye területén alig került sor szankcióinak alkalmazására. Baranyában, Tolnában hasonlóképpen.

Az iskolák kebelén belül a törvény döntő részének megvalósítására (minden IV. osztályt elvégzett tanuló írásban és beszédben gondolatait szabatosan magyarul ki tudja fejezni) egykorú jelentések tömegeiből következtetve, nem, vagy csak szerény méretekben került sor.

A „Lex Apponyi” következetlen végrehajtása ellenére is súlyos következményekkel járt. A magyar nyelv bevezetését, kényszerű tanítását megerősítve, egy egész sor kérdésben kiélezte a tanításág közötti amúgy is parázsló ellentéteket. 18. paragrafusával lehetelenné tette, hogy ahol a magyar nyelv szerepelt egyedüli tanítási nyelvül, ez az állapot megváltoztatható legyen. Így meggátolta, hogy a nemzetiségi többség alkalmasint saját anyanyelvét tanítási nyelvül kieszközölhesse. Az összes ismétlő iskolák tannyelvét magyarra változtatta. Katasztrófális volt a törvény azon intézkedése, hogy a egyes tannyelvű állami iskolákra sem volt tekintettel és azokat magyar nyelvűvé változtatta. Az 1880-as évekig ennek nem volt jelentősége, mert csak ezt követő időszakban alakítottak jelentős számban nemzetiségi területeken állami elemi iskolákat. A kétnyelvűség alkalmas lett volna a magasabb szintű elemi iskolai tanításra, sőt a különböző nemzetiségek és magyarság társadalmi és különösen szellemi kontaktusának szilárdítására, építésére is. Az egynyelvűség bevezetése mindezt megnehezítette. Az iskolában pedig a tanítás színvonalát — írta Gräf Nikáz Bács-Bodrog vármegyei tanfelügyelő: „... eddig nem tapasztalt mélypontra taszította . . .”.

A nemzetiségi elemi népiskola sorsának a nyelvi magyarosítás aspektusából történő vizsgálatához megfelelő forrásokra van szüksége a kutatónak. Ezt a forrást kevés területi levéltárban leljük meg, mert a dualizmus kori királyi tanfelügyelőségek iratai elpusztultak (pl.: Baranya, Somogy, Tolna megyékben), vagy a nemzetiségi iskolapolitikai adatokat a terület magyar

struktúrája miatt nem tartalmaztak. Ezért fontos, hogy figyelmünket a trianoni szerződést követően a szomszédos államokhoz került egykori törvényhatóságok levéltáaira is ráirányítsuk. Így azokból a dualizmuskori egységes magyar közoktatásügy kérdéseire világíthatunk rá. Egész történetírásunk szempontjából figyelemreméltó szempont ez, de nemzetiségi kérdés bármely részletének kutatásánál különösen alapvető és primér forrást jelent.

A Karlócán (Sremski-Karlovci) őrzött gazdag levéltári anyagban található többek között Bács-Bodrog vármegye királyi tanfelügyelőjének iratai. Dolgozatunk erre a forrásra épül.

A tanfelügyelő iratai a bevezetőnkben érintett iskolaügyi törvények gyakorlati megvalósulásának, a nacionalista iskolapolitika érvényesülésének, határfokának, eredménytelenségének útját mutatják 1880-tól, amikor működését megkezdte. Különösen jelentősek azok a jegyzőkönyvek, amelyeket a nemzetiségi iskolákban folyó magyar nyelvű tanítás módszerének és eredményességének vizsgálata ügyében vettek fel. Hasonló fontosnak ítéljük az egész megyében végzett, valójában reprezentatív felmérésnek is elfogadható összeírást, amelyet 1905-ben szerkesztett a magyar nyelv tanításának helyzetéről. Ez a felmérés világított arra rá, hogy a századforduló után, a „Lex Apponyi” előtt, még mindig milyen eredményesen védekeztek az 1868-as törvényekre támaszkodva az anyanyelvük tanításáért a nemzetiségi iskolák.

II.

Bács-Bodrog vármegye népiskolái a tanfelügyelőség iskolastatisztikájának tükrében

A kiegyezést és különösen a népoktatási törvényt követően a terület iskolaügye rohamos fejlődésnek indult. Valamennyi egykorú történeti munka az 1868—1914 közötti fejlődést a közoktatásügy legkiemelkedőbb korszakának tartotta. A modern elemi népoktatás megalapozásának jelentőségét sem az egyházi, sem a nemzetiségi publicisztika nem vitatta.

A milleneumra, majd 1909-ben megjelent nagy megyei monográfiák, valamint a kalocsai egyházmegye tanügyét reprezentáló oktatástörténeti összefoglaló egybehangzóan „a népoktatásügy fejlődésének nagy korszaka” jelzót adta. Tehát a kortárs véleménye és a kor történetírásáé is egybehangzóan ítélte meg a fejlődést. S ha van a jelzőkben némi túlzás, a lényegyet illetően azonban helyesen értékelték.

Az iskolák tömeges építése, új osztályok megnyitása, valamint a tanszemélyzet 40%-os felfrissítése nagyjelentőségű tényezője volt e korszaknak

a Bácskában. A tankötelesek a lakosságnak 18,5%-át tették ki és ez országosan is kiemelkedő arány volt. Anyanyelv (amely ekkor a nemzetiségi hovatartozás döntő tényezője) szerint a következő megoszlást ismerjük a századfordulón készült adatok alapján:

Anyanyelv	Tankötelesek közül iskolába járt (%)
Magyar	11
Német	15
Szerb	8
Bunjevác	5
Sokac	5,9
Szlovák	12
Rutén	11
N e m járt	32,1 ¹⁰

1879-ig valamennyi nemzetiségi iskolában a tanítás az anyanyelven folyt. A tanfelügyelő első, 1880 évvégi jelentésében, amely a hivatalos statisztika adatai és a felügyelőség által gyűjtött adatok alapján készült azt írta, hogy csupán a német iskolák 10%-ban volt magyar nyelvtanítás, továbbá 3 bunjevác és 2 sokac felekezeti iskolában tanították a magyar nyelvet.¹¹

A tanfelügyelő 1886. évi látogatását követően a VKM részére felterjesztett jelentésében hangsúlyozta, hogy a miniszter 123.497/1882. évi leíratának megfelelően, valamennyi nem magyar tannyelvű iskolát meglátogatta. A törvény ellenére „a magyar tannyelv tanításának bevezetésére alig került sor. Ezen a helyzeten a szigorú figyelmeztetés sem javíthat, nincs a körülményeknek olyan előhaladása, amely csak némileg is változtathatna, mert a tanítóság teljes számban olyan képzőkben képesítőzött, ahol a magyar nyelv tanítása még tantárgyként sem tanított. Szükségeltetik elsősorban ezért a magyar nyelvi tanfolyamok megszervezése. Erre Zomborban tanfolyam indítását már most szervezésre bátorkodom javasolni . . .”. A hamarosan megérkezett miniszteri leirat azonban ennek a feltételeit nem tudta garantálni és éppen ezért egy teljes és pontos felmérést rendelt el a várme gyében.¹² Erre a felmérésre az iratok tanúsága szerint nem került sor. A minisztérium sem sürgette, csak két évtized múltán Gräf Nikász tanfelügyelő készített reprezentatív felmérést, amelyet saját és helyettese látogatása

10 Uo. 3112/1900.

11 AV SK BB F SN 2043/1880. k.

12 AV SK BB F SN 3675/1887. k.

Magyar és vegyes tannyelvű római katolikus elemi iskolák helyszíni összeírása 1905. febr.—ápr.

Község neve	Tisztán magyar tannyelvű e az iskola?	Mióta magyar tannyelvű?	Vegyes tannyelvű e az iskola azaz használtatik-e a magyar nyelv más nyelvvel vegyesen tannyelv gyanánt?	Vegyes tannyelvű iskolában a magyar nyelv- és beszéd értelem gyakorlat kötelező tanításán kívül mely tárgyak taníttatnak magyar nyelven?
Bácsalmás	igen	1895	—	—
Borocz	—	—	igen	számтан, földrajz, történelem, term. rajz
Béreg	—	—	igen	nyelvtan, földrajz, számтан
Bács	igen	1885	—	—
Bácsújfalú	igen	1890	—	—
Bajmók	A két párhuzamos III. o. és a 2—2 párhuzamos IV—VI. o., egy I. és II. o.	1889	vegyes tannyelvű: 2 parallel I. o. és 2—2 parallel III. o.	A vegyes tannyelvű o-ban: bunyevác, németen kívül magyar is taníttatik
Bogyán	igen	1896	—	—
Bácsbokod	igen	1893	—	—
Bácstóváros	—	—	igen	történelem, alkotmánytan, számтан, földrajz
Bácsujlak	igen	1904	—	—
Cservenka	—	?	igen	nyelvtan, számтан, történelem, alkotmánytan
Csávoly	—	—	igen	nyelvtan, számтан, történelem, alkotmánytan
Csátalja	—	—	igen	III—IV. osztályitól a legtöbb tárgy
Csonoplya	nem	—	bunyevác—magyar	számтан, földrajz, történelem, ének, torna
Dernye	igen	1904	—	—
Dunacséb	—	—	igen	számтан, földrajz, történelem, természetrajz
Dunabökény	igen	1898	—	—
Gara	—	—	igen	hittant V—VI. o. természettant kivéve

Hercegszántó	nem	?	igen	mindent magyarul hittant kivéve mindent magyar nyelven. De sokacul írni és olvasni is
Hódság	igen	1900	—	—
Kerény	—	—	német—magyar	számтан, földrajz, történelem, alkotmány- tan, egészségtan, természetrajz, ének, torna
Küllöd	Minden tantárgyat magyarul tanítanak, kivéve a természetrajzot és természettant az V.—VI. o.-ban			
Körtés	—	—	igen	földrajz, számтан
Kunbaja	A hittanon kívül minden tantárgy németül tanítatik 9 év óta. Azelőtt csak németül tanítottak. A fiú- iskola I—II. o.-ban a számtant németül tanítják.			
Küld	igen	régi időtől fogva	—	—
Katymár	igen	1902	—	—
Mozsor	igen	kezdettől: 1899-től	—	—
Militics	A hittant kivéve minden tárgy 1904-től magyarul tanítatik.			
Opalánka	—	—	igen	számtant a III. o.-tól, földrajz és törté- nelem
Gádor	nem	1889	—	hittant, természettant kivéve minden magyarul
Ófutak	—	—	igen	számтан, földrajz, történelem, alkotmány- tan, természetrajz és természettan
Örszállás	—	—	német—magyar	számтан, torna, ének, földrajz, történelem, alkotmánytan, természetrajz és természet- tan
Ószivác	igen	1897	—	—
Palona	—	—	igen	számтан, földrajz, történelem
Paripás	igen	1903	—	—
Palánka	igen	1891	—	—
Regöcze	Az 1905. tanévtől kezdődően a hittanon kívül minden tárgyat magyarul tanítanak.			
Sztapár	igen	1896	—	—

Község neve	Tisztán magyar tannyelvű e az iskola?	Mióta magyar tannyelvű?	Vegyes tannyelvű e az iskola, azaz használtatik-e a magyar nyelv más nyelvel vegyesen tannyelv gyanánt?	Vegyes tannyelvű iskolában a magyar nyelv- és beszéd értelem gyakorlat kötelező tanításán kívül mely tárgyak taníttatnak magyar nyelven?
Szond	Hittant kivéve 1905-től	minden tárgyat	magyarul tanítanak.	
Szépliget	igen	1899	—	—
Szentfűlöp	—	—	német—magyar	nyelvtan, számtan, földrajz, történelem, természetrajz
Szilberek	igen	1903	—	—
Ujpalánka	igen	1903	—	—
Ujfuttak	—	—	igen	számtan, földrajz, történelem, alkotmánytan, természetrajz és természettan
Ujverbász	igen	kezdetől	—	—
Vajszka	igen	1896	—	—
Vaskut	igen	1899	—	—
Veprőd	igen	1900	—	—
Wekerlefalva	?	?	?	?
Baja	igen	1899	—	—
Bulkeszi	nem	—	vegyes	földrajz és számtan
Bácsújfalu	nem	—	vegyes	földrajz és számtan
Bácsfeketehegy	nem	—	vegyes	földrajz, számtan, történelem
Cservenka	nem	—	vegyes	földrajz, számtan, történelem
Dunagálos	nem	—	vegyes	földrajz, számtan, történelem
Kuczora	nem	—	vegyes	földrajz, számtan, történelem
Kölpény	nem	—	vegyes	számtan és földrajz
Kula	tiszta magyar	1887	—	—
Kisbér	nem	—	vegyes	számtan, földrajz
Kiszács	nem	—	vegyes	számtan, földrajz
Liliomos	nem	—	vegyes	számtan, földrajz

Ókér	nem	—	vegyes	számtan, földrajz
Ópalánka	nem	—	vegyes	számtan, földrajz, történelem
Overbácz	nem	—	vegyes	számtan, földrajz, történelem
Petőcz	nem	—	vegyes	számtan, földrajz, történelem
Pinczéd	nem	—	vegyes	számtan, földrajz, történelem
Szeghegy	nem	—	vegyes	számtan, földrajz, történelem
Szilbács	nem	—	vegyes	számtan, földrajz, történelem
Szenttamás	tisztán magyar	1899	—	—
Torzsa	nem	1899	vegyes	számtan, történelem, földrajz
Tiszakálmánfalva	nem	1899	vegyes	számtan, földrajz
Tiszaistvánfalva	nem	1899	vegyes	számtan, földrajz
Ujsovó	nem	1899	igen	földrajz, természetrajz, számtan, történelem
Újszentiván	nem	1899	vegyes	földrajz, természetrajz, számtan, történelem
Újverbász	nem	1899	vegyes	földrajz, természetrajz, számtan, történelem
Újvidék	tisztán magyar ny.	1895	—	—
Baja r. k. iskola	tisztán magyar ny.	1890	—	—
Bácsfeketehegy	igen	1889	csak a vallás németül	—
Cservenka	igen	1896	—	—
Kuczora	nem	—	vegyesen	történelem
Ószivácz	igen	1885	csak a vallás anyanyelven	—
Óverbácz	igen	1897	németül csak a vallás	—
Torzsa	igen	1885	vallás anyanyelven	—
Újsovó	igen	1887	—	—
Újverbácz	igen	1888	vallás németül	—
Újszivácz	igen	1893	csak a vallás anyanyelven, németül	—
Újszentiván	igen	1903	—	—

Községi vegyes tannyelvű elemi népiskolák

Község neve	Vegyes tannyelvű e? Magyar használtatik-e az anyanyelvvél közösen tannyelvül? Tanítják-e legalább számtan, földrajz, történelem, alkotmánytan magyarul is?	Magyar beszéd- és értelemgyakorlat kötelező tanításán kívül mely tárgyakat tanítják magyarul?
Alsókaból	igen	számtan, földrajz, történelem
Bácsordas	igen	számtan, földrajz, törté- nelem, alkotmánytan, ének, torna, természetrajz
Boldogasszonyfa	igen	számtan, földrajz, törté- nelem, alkotmánytan, ének, torna, természetrajz
Csurog	igen	számtan, földrajz, törté- nelem, alkotmánytan, ének, torna, természetrajz
Dunagárdony	igen	számtan és földrajz
Felsőkaból	igen	számtan, földrajz, történelem
Káty	igen	számtan, földrajz, történelem
Mozsor	igen	számtan, földrajz, történelem
Nádálja	igen	számtan, földrajz, történelem
Sajkásszentiván	igen	számtan, földrajz, történelem
Sajkáslak	igen	számtan, földrajz, történelem
Sajkásgyörgye	igen	számtan, földrajz, történelem
Tündéres	igen	számtan, földrajz, történelem
Zsablya	igen	számtan, földrajz, történelem természetrajz és természettan

Evangelikus vegyes tannyelvű elemi népiskolák

(Egyházi főhatóság: Budapest, evangélikus püspökség)

Bulkeszi	igen	számtan, földrajz, történelem
Bácsújlak	igen	számtan, földrajz, történelem
Bácsfeketehegy	igen	számtan, földrajz, történelem
Cservenka	igen	számtan, földrajz, történelem
Dunagálos	igen	számtan, földrajz, történelem
Kuczora	igen	számtan, földrajz, történelem
Kölpény	igen	számtan, földrajz, történelem
Kiskér	igen	számtan, földrajz
Kiszács	igen	számtan, földrajz
Liliomos	igen	számtan, földrajz
Ókér	igen	számtan, földrajz, történelem

Község neve	Vegyes tannyelvű e? Magyar használtatik-e az anyanyelvvel közösen tannyelvűl? Tanítják-e legalább számtant, földrajzt, történelmet, alkotmánytant magyarul is?	Magyar beszéd- és értelemgyakorlat kötelező tanításán kívül mely tárgyakat tanítják magyarul?
Ópalánka	igen	számtan, földrajz, történelem
Petőcz	igen	számtan, földrajz
Pinczéd	igen	számtan, földrajz
Szeghegy	igen	számtan, földrajz
Szilbács	igen	számtan, földrajz
Torzsa	igen	számtan, földrajz, történelem
Tiszakálmánfa	igen	számtan földrajz
Újsóvé	igen	számtan, történelem továbbá alkotmánytan, történelem, természetráajz
Újverbász	igen	számtan, földrajz továbbá alkotmánytan, történelem, természetráajz
Újszentiván	igen	számtan, földrajz továbbá alkotmánytan, történelem, természetráajz

Görögkeleti elemi népiskolák

Ada	nem	számtan
Baja	nem	számtan, földrajz, rajz
Bajsa	nem	számtan
Bácsfödvár	nem	számtan
Báctóváros	nem	számtan
Begecs	nem	számtan
Bogyán	nem	számtan
Boldogasszonyfa	nem	számtan, földrajz
Borocz	nem	számtan, földrajz
Dernye	nem	számtan, földrajz
Hercegszántó	nem	számtan, földrajz, rajz
Kiszács	nem	számtan
Kölpény	nem	számtan
Kula	nem	számtan, földrajz
Liliomos	nem	számtan, földrajz
Magyarkanizsa	nem	számtan, földrajz
Martonos	nem	számtan, földrajz
Militics	nem	számtan, földrajz
Mohol	nem	számtan, természetráajz
Óbecse	nem	számtan, természetráajz

Község neve	Vegyes tannyelvű e? Magyar használatik-e az anyanyelvvel közösen tannyelvül? Tanítják-e legalább számtant, földrajzot, történelmet, alkotmánytant magyarul is?	Magyar beszéd- és értelemgyakorlat kötelező tanításán kívül mely tárgyakat tanítják magyarul?
Ófutak	nem	számtan
Ókér	nem	számtan
Ópalánka	nem	számtan, földrajz
Ósové	nem	számtan
Oszivác	nem	számtan
Óverbász	nem	számtan
Órszállás	nem	számtan, földrajz
Pacsér	nem	számtan
Paripás	nem	számtan
Parrag	nem	számtan, földrajz
Péterréve	nem	számtan, földrajz
Pinczéd	nem	számtan
Piros	nem	számtan
Regöcze	nem	számtan, földrajz
Szenttamás	nem	számtan, földrajz, rajz
Szilbács	nem	számtan
Szilberek	nem	számtan
Sztapár	nem	számtan
Turja	nem	számtan
Úrszentiván	nem	számtan
Szabadka	nem	számtan
Újvidék	nem	számtan, földrajz
Zenta	nem	számtan, földrajz
Zombor	nem	számtan, földrajz

Allami iskolák

Tisztán magyar tannyelvű elemi iskolák

Község neve	Mely időtől fogva tisztán magyar nyelvű?*	Különös megjegyzések
Baja	1870	tanítóképző gyakorló iskolája
Bácskeresztúr	1898	—
Csantavér	1899	—
Gombos (központi)	1899	—
Gombos (pályaudvari)	1890	—
Kölpény	1885	—
Ósové	1894	—
Óverbász	1896	—

Község neve	Mely időtől fogva tisztán magyar nyelvű?*	Különös megjegyzések
Petrőcz	1898	—
Sajkásgyörgy	1884	—
Szabadka	1870	a tanítónőképző gyakorló iskolája
Titel	1871	—

*Valamennyi állami iskolában csak magyar tannyelv van. Az évszám az alapítás évét jelenti.

Tisztán magyarnyelvű községi elemi iskolák

Apatin	1895	—
Bácskaszentiván	1896	—
Bezdán	fennállása óta	magyar község
Kiskér	1904 óta	—
Monostorszeg	1896	—
Nagybaracska	fennállása óta	magyar község
Pacsér	fennállása óta	magyar község
Szabadka	fennállása óta	magyar város
Szilberek	1902	—
Zenta	?	magyar város

Tisztán magyar nyelvű római katolikus elemi iskolák

Alsókaból	fennállása óta	—
Ada	fennállása óta	—
Bácsalmás	1895	—
Borsod	fennállása óta	—
Bajmok	1889	Két párhuzamos I. o és két párhuzamos II. o. vegyes tannyelv. Ezekben bunyevácul és német nyelven kívül a magyar nyelv is létezik. Csak a felsőbb osztályokban tisztán magyar a tannyelv.
Bajsa	fennállása óta	—
Bátmonostor	fennállása óta	—
Bácsújfalu	1890	—
Bogyán	1896	—
Bácsbokod	1893	—
Bácsföldvár	fennállása óta	—
Baja	fennállása óta	—
Bácsgyulafalva	fennállása óta	—

Község neve	Mely időtől fogva tisztán magyar nyelvű?*	Különös megjegyzések
Bácskertes	fennállása óta	—
Bácsújlak	1904	—
Csurog	fennállása óta	—
Csantavér	fennállása óta	—
Dávod	fennállása óta	—
Dernye	1904	—
Doroszló	fennállása óta	—
Dunabólkény	1898	—
Felsőszentiván	régi időktől	—
Herczegszántó	1896	—
Hódság	1900	—
Jánoshalma	fennállása óta	—
Kishegyes	fennállás óta	—
Kis szállás	régi időktől	—
Kuczora	régi időktől	—
Kula	régi időktől	—
Katymár	1902	—
Mátételke	régi időktől	—
Madaras	régi időktől	—
Martonos	régi időktől	—
Mélykút	régi időktől	—
Mozsor	1899	—
Mohol	régtől	—
Magyarkanizsa	régtől	—
Militics	régtől	—
Ómoravicza	régtől	—
Óbecse	régtől	—
Ókér	régtől	—
Ószivác	1897	—
Péterréve	régi időktől	—
Palánka	1891	—
Rém	1891	—
Militics II. sz. iskola	1903	—
Regöcze	1905 tanévtől hittant kivéve	—
Szabadka	régtől	—
Sajkáslak	régtől	—
Sajkásgyörgye	régtől	—
Sztapár	1896	—
Szond	1904-től a hittant ki- véve minden magyar	—
Szépliget	1894	—
Szenttamás	régi időktől	—
Szilberek	1903	—

Község neve	Mely időtől fogva tisztán magyar nyelvű?*	Különös megjegyzések
Tataháza	1904	—
Temerin	1904	—
Topolya	régtől	—
Tizsakálmánfa	fennállásától	—
Újpalánka	1894	—
Újverbász	fennállásától	—
Újvidék	1885	—
Vajszka	1896	—
Vaskút	1899	—
Veprőd	1899	—
Vekerlefalva	1903	—
Zombor	régtől	—

Göröskatolikus iskolák, amelyek tisztán magyar tannyelven tanítanak
(Bács-Bodrog vármegyében nincsenek)

Evangélikus elemi iskolák, amelyek tisztán magyar nyelven tanítanak

Baja	1890	—
Bajsa	1899	—
Kula	1893	—
Szenttamás	1899	—
Újvidék	1895	—

Református (ev. ref.) elemi iskolák, amelyek tisztán magyar nyelven tanítanak

Baja	fennállása óta	—
Bácsfekete-hegy		A németajkú reformátusok külön osztatlan iskolájában 1895 óta magyar a tannyelv.
Cservenka	1898	—
Ószivác	1885	—
Ómoravicza	fennállása óta	—
Óverbász	1898	—
Piros	fennállása óta	—
Torzsa	1885	—
Tizsakálmánfalva	fennállása óta	—
Újsové	1887	—
Újverbász	1888	—
Újszivác	1893	—
Újszentiván	1903	—
Újvidék	fennállása óta	—

Izraelita elemi iskolák, amelyek magyar nyelven tanítanak

Község neve	Mely időtől fogva tisztán magyar nyelvű?*	Különös megjegyzések
Ada	régtől	—
Apatin	1895	korábban németül, héberül
Baja	régtől fogva	korábban németül
Bajmok	1900	korábban németül
Bácsalmás	1895	korábban németül
Bácsfeketehegy	1897	korábban németül
Bácsföldvár	1897	korábban németül
Bezdán	régtől fogva	—
Csantavér	régtől fogva	—
Cservenka	1890	—
Csurog	fennállástól	—
Jánoshalma	fennállástól	—
Kishegyes	régtől fogva	—
Kula	régtől fogva	—
Martonos	1881	—
Mélykút	1881	—
Mohol	1880	—
Magyarkanizsa	1881	—
Ómoravicza	1881	—
Óbecse	?	—
Ószivác	1894	—
Órszállás	1880	—
Palánka	1883	—
Paripás	1885	—
Pinczéd	?	—
Szabadka	1880	—
Szenttamás	1882	—
Temerin	1880	1879. rendelet értelmében valamennyi tárgy, de héber is heti 3 órában. Német heti 4 órában engedélyezettett. Héber heti 3.
Topolya	1886	—
Péterréve	1900	—
Újverbász	1885	Előtte csak németül.
Újvidék	1880	Előtte csak németül.
Zenta	1883	—
Zombor	1880	Előtte német és héber.
Zsablya	1880	—

Magán elemi iskolák, ahol magyar nyelv tisztán tanítatik

Község neve	Mely időtől fogva tisztán magyar nyelvű?*	Különös megjegyzések
Alsókaból	1900	—
Mozsor	fennállása óta	—

Egyesületi elemi iskola, hol magyar tannyelv alkalmaztatik

Cservenka	fennállása óta	—
Szeghegy	fennállása óta	—

alapján állított össze.¹³ Akkor azonban már a megye nemzetiségi iskolaügye is irányt vett a vegyes tannyelvűség felé, de még mindig tanulságos dokumentum a magyarnyelvűség bevezetésének történeti folyamatához. E dokumentum a „Lex Apponyi” quázi „előestéjén” készült, rajta már az 1879. évi és 1893. évi törvények nyomában kibontakozó változások jól megfigyelhetők. Egyben természetesen az is, hogy az általános fejlődés, a nagyfokú türelmességgel párosult. Amit bevezetőben országos fejlődésről vázoltunk, az itt Bácskában erőteljes vonásokkal megrajzolható. Az erőszakos magyarosítás helyett inkább a fokozatosság tapintható ki, vagy látható dokumentális erejű forrásokban. Egy rövid közleményben ezeket lehetetlen felsorolni. Iskolaszékek, községi iskola vezetői, igazgatótanítók kérvényeinek száza lehettek, amelyekben a tanfelügyelőnek a törvényben előírtak megvalósításának lehetetlenségét bizonyítják szlovákok, németek, sokacok, rutének. Nincs egyetlen olyan kérvény, még a századfordulót követő években sem, amelyre mechanikus válasz ment volna. Újabb terminusok engedélyezése a nyelvi tanfolyamok elvégzéséhez, a nyelvi nehézségek elismerésének tudomásulvétele a fő jellemző a tanfelügyelői válaszokban. Nem Gräf Nikász egyéni érdeme ez a tolerancia, hanem az objektivitás tudomásulvétele.

A kormányzat türelmetlen sürgetésére végül 1905 elején befejezte a tanfelügyelő és munkatársa a nemzetiségi iskolákban folyó tanítás felmérését: „a tannyelv aspektusának, a községben divatozó állapotáról . . .”¹⁴

Egy későbbi levelében, amelyet a vármegye közigazgatási bizottságához terjesztett fel azt jelentette, hogy saját útjai és rendelkezésére álló levéltári információk alapján pontosította felmérését. Így az iskolában tanított magyar nyelv kezdetét nem tudta minden esetben pontosan meghatározni, de a tanítási nyelvre vonatkozó adatokat mindenütt ellenőrizte.

13 AV SK BB F SN 3493/1905. k.

14 Uo.

E rendkívül érdekes felmérés előtt megállapíthatjuk, hogy az iskolák többsége magyar tannyelvűvé, alig pár kivételtől eltekintve, az 1893. évi törvények után váltak. Az összeírásban szereplő iskolák döntő többsége eredetileg nemzetiségi nyelven tanított. Fokozatosan váltak kétnyelvű, azaz vegyes tannyelvű intézményekké. A tanfelügyelő megjegyezte azt is, hogy a „fennállása óta” kifejezés az 1868. évi népiskolai törvény évét kívánja jelezni. A korábbi viszonyokra nem kíván utalni. Ez ma számunkra nehézséget jelent, mert az iskola nemzetiségi „eredete” nem következik be pontosan egyidőben. A magyar nyelv lassú térhódításának azonban így is fontos dokumentuma.

E dokumentum önmagáért beszél. Különös elemzésre nincs szükség. Mégis meg kell jegyeznünk a következőket: a vegyes tannyelvűvé vált római katolikus iskolák nemzetiségi népessége főleg német, sokac, kevés bunyevác. A vegyes tannyelvű községi iskolák német és horvát népességűek. A vegyes tannyelvű evangélikus iskolák német és kevés szlovák népességű községekben működtek. A görögkeleti felekezeti iskolák természetesen mind szerbek voltak. Az állami iskolák, függetlenül népességük nemzetiségére, magyar nyelven tanítottak. Németek, horvátok, szlovákok, sokacok és bunyevácok egyaránt a magyar nyelv tanulására kényszerültek. Bácskeresztúr, Káty, Kiskér, Kölpény, Monostorszeg, Ósové, Óverbász, Petröcz, a Szabadka környéki huszonhárom állami tanyai iskola, Sajkásgyörgye, Szond, Titel-alvégi állami iskolákba döntően nemzetiségi tanulók jártak. Mindössze a Gomboson 1899-ben alapított állami iskola volt magyar többségű.¹⁵

A teljesen magyar tannyelven tanító iskolák akár községi, akár római katolikus felekezeti iskolák, vagy evangélikus illetve református felekezeti népiskolák voltak 1905-ben, eredetileg mind nemzetiségi nyelvűként volt ismert.

A zsidó iskolák az 1879. évi törvény megjelenését követően kiiktatták az eredetileg teljes német nyelvű tanítást és azt magyar nyelven folytatták, iskoláik valamennyi tanítója kiválóan beszél magyarul, sőt rendszerint három-négy nyelven. A nemzetiségi lakosságú falvakban, hasonlóan más megyékhez, csak magyar nyelven engedélyezett a tanfelügyelőség egyesületi és magán jellegű elemi iskolát nyitni.

¹⁵ Lásd erre vonatkozóan: Állami elemi népiskolák 1908/09. tanévben. Kiadja a VKM 1908. okt. 29-i 127.082 rendeletével. Bp., 1909. 9—10. p.

III.

III. A szerb tannyelvű népiskolák helyzete 1880—1914 között

Az 1868. évi IX. tc-ben becikkelyezett szerb—pravoszláv egyházi alkotmány, az egyházi ügyek vitelére — világi elem bevonásával — három önkormányzati szervet állított fel: a helyi egyházközséget (Mesna crkvena opstina), az egyházmegyei eparchiális gyűlést, s mint legfőbb szervet az egyházi kongresszust. A szerb nemzeti egyház kongresszusa (greco-istocni narodni crkveni sabor) egyben az iskolaügy legfelsőbb szerve volt. Az iskolaügyeket egyébként a *Legfelsőbb Iskolatanács* intézte, amelynek mindenkori elnöke a pátriarka volt, továbbá az iskolaügyek főelőadója (mint tanfelügyelő) és olyan hat tagból állt, akiket a sabor választott. A *Legfelsőbb Iskolatanács*nak voltak alárendelve az iskolaközségek, illetve ezek bizottságai, az eparchiák az egyházmegyék, amelyek összességének egy 15 tagból álló végrehajtó bizottsága — iskola bizottság — volt. A felügyeletet a *Legfelsőbb Iskolatanács* gyakorolta. Továbbá mindennemű iskolaügyet a sabor elé vihetett.

Ha egy iskolában a tanulólétszám nem érte el a 30 főt, akkor több iskola-község egyesült az iskola fenntartása érdekében. A szerb népiskolai ügy ezzel a hatalmas önállósággal rendelkezve a dualizmus időszaka alatt virágzó iskolahálózatot hozott létre Bács-Bodrog vármegyében is. Az önkormányzat egyben az anyanyelv védelmének is szinte teljes biztonságot adott.¹⁶

Ugyanakkor a községekben mind erőteljesebben jelentkezett a magyar nyelvhasználat igénye. 1880-ban a Szenttamás bírása a tanfelügyelőhöz írt levelében arról az ellentmondásról ír, amely az iskolaügy és a valós szükségletek között fennállott. A „jegyzőkönyvi nyelv” és „gazdászati nyelv” teljesen szerb, a közigazgatás és a jogszolgáltatás viszont teljesen magyar, a szerbek közül pedig senki nem tud magyarul. Ügyeik intézése költséges. A magyar nyelv tanítását *tantárgyként* a szerbek is helyeselnék.¹⁷

Másutt ellenkező hangulat tapasztalható. Titeli szerb iskolaigazgató egy 1886. évi jelentésében arról írt, hogy amikor tudomást szereztek arról, hogy a magyar nyelvet tantárgyként kívánják bevezetni, valamennyi tanuló (a szülők utasítására természetesen) akik addig beiratkoztak, kiléptek és távolmaradtak az iskolából. Később visszatértek.¹⁸ *Gräf Nikáz* tanfelügyelő 1889. évi jelentésében a szerb iskolák ellen tett felterjesztést a VKM-be.

16 A magyarországi g. kel. szerb egyház szervezete. Egyházi és iskolai törvényei és szabályai. A fennálló törvényekből királyi és kormányrendeletekből összeállította *Kiss Emil*, Bp., 1901. IV. rész. 133—152. p. Iskolaügyre vonatkozóan lásd még: AV SK BB F SN 6376/1880. doboz iratait.

17 AV SK BB F SN 2043/1880. k.

18 AV SK BB F SN 2343/1886. k.

Véleménye szerint a szerb Legfelső Iskolatanács nem képes tanintézetek technikai fogyatékosága ellen tenni. Korszerűtlen szemléltető eszközök, tankönyvek vannak használatban. „... Pedig éppen ezen iskolák állapota tenné szükségessé az erélyes intézkedéseket...”. Minden eredmény nélkül sürgetik egy évtizede, hogy a „magyar nyelvben jártas segédtanítókat nevezzenek ki...”.¹⁹

A tanfelügyelőség további kísérleteket tett a legkülönbözőbb módon a magyar nyelv tanításának tantárgyként történő erősítésére, színvonalának emelésére a szerb—magyar tannyelvű iskolákban. Hogy mennyire eredménytelenül, arra később rátérünk. Sokszor ez a kísérlet abszurd helyzethez vezetett. Példa nélküli a szerb ajkú Zsabja község iskolájának esete. A tan nyelv már egy évtizede szerb—magyar volt. A magyar nyelv tanításának erőteljes szorgalmazása következtében a számtant az I. osztálytól, a földrajzot a III. osztálytól magyarul és szerbül tanították. A IV. osztálytól minden tárgyat szerbül és magyarul tanítottak, ami végül is olyan nivóeséshez vezetett a túlterheléstől, hogy a IV. osztályban a tanítók, minden engedély nélkül a „Repeticio est mater studiorum” elve alapján újra kezdték a magyar nyelvtant, a számtant és a földrajzot tanítani. Sőt kénytelenek voltak az előző I—III. osztály teljes anyagát ismételni — írták *Stefaně Panta, Ćsura Kamvenko, Dimitrijevič Simons, Domjanovič Milan* tanítók.²⁰

A tanfelügyelő elrendelte, hogy a tantervüket terjesszék fel a Bajai Tanítóképzőnek, hogy az bírálja felül. Az intézet véleménye: „... zseniális megoldással készítette el a szerb tantestület, de ennek ellenére el kell vetni, mert a VKM részéről a „nem tisztán magyar tannyelvű iskolák számára van érvényes tanterv és ezt kell követni...”. *Gräf Nikáz* egy év múlva ellenőrizte a szerb iskola ügyeit és megállapította, hogy „... semmit sem hajtottak végre és saját tervük szerint tanítanak...”. Azonban semmilyen szankciót sem helyezett kilátásba. Annyit állapított meg csupán, hogy az iskola tantestülete és vezetője nem vette figyelembe a VKM 72000/1905. sz. utasítását, amely az óraszámokat is pontosan meghatározta. A vizsgálat azután azt is kiderítette, hogy kevesebb óraszámban tanítottak magyar nyelvet, valamint az egyes tantárgyakat is kevesebb óraszámban tanították magyar nyelven a rendeletben előírtaknál. Pár év múlva tett újabb látogatásról készült jegyzőkönyvből világosan kiderült, hogy az iskola semmit sem változtatott tantervén. Mit tehetett a tanfelügyelő? Küldött ismét egy figyelemztetést, amelyben felhívta az igazgató tanítót, hogy a 17284/1879. VKM

19 AV SK BB F SN 2541/1889., 2023/1889. sz. A VKM 1880. május 23-án kelt rendelete kimondta, hogy a szerb iskolákban segédtanítókat kell alkalmazni, hogy az 1879. évi törvény végrehajthatóvá váljék. „... Ez azonban leküzdhetetlen akadályba ütközött az autonómiás egyház miatt...” — írta a tanfelügyelő. 2031/1889. sz. irat.

20 AV SK BB F SN 3489/1905, 4788/1905. k.

rendelet értelmében dolgozzák át a tantervet. A századforduló után eléggé kiélesedett a Bács-Bodrog vármegyei tanfelügyelőség és a szerb pátriarcha mint a legfelsőbb iskolaügyi hatóság vezetője közötti viszony.

1905 tavaszán az Ósztapár községi szerb tannyelvű iskola, Jorganits egyházi tanfelügyelő ajánlatára Miletics Vukoszava tanítónőt hívta meg segéd-tanítóul. A pedagógusnő egy szót sem tudott magyarul. A tantestület férfi-tagjai a női munkaerők iránti ellenszenvüktől sarkallva, az állami tanfelügyelőséghez fordultak és bevádolták a tanítónőt. Jellemző módon csak a magyar nyelvi ismeretek hiányát exponálták. Farizeus módjára azt írták, hogy a „... helyi érdek is kívánja a magyar nyelv alapjainak elsajátítását...” A tanfelügyelő nem látott át az intrikán, s a következményekkel nem számolva, erőteljes levélben fordult Sevic Mitrofan püspökhöz, különösen azt hangsúlyozva, hogy a szerb segéd-tanító nem tud magyarul.

A szerb püspökség így lehetőséget kapott egy erőteljes viszontválaszra, amire már azért is nagyon várt, mert az állami tanfelügyelőség gyakran túllépte ellenőrzési útjain hatáskörét és olyan iskolai kérdésekben levelezett a VKM-mel, amely a szerb autonom egyház preztizsét sértette. 1905 júniusában a püspök a következőképpen válaszolt: „... az alkalmaztatás idején nem állt rendelkezésre férfi tanerő, hogy pedig ezen tanítónő tud e magyarul, vagy sem, nem az iskolaközség dolga elbírálni, hanem a szerb egyházi iskola bizottság fogja azt eldönteni, másrészt a Tekintetes Tanfelügyelő van nagyon is olyan helyzetben, hogy a magyar nyelvű tudásáról meggyőződést szerezzen... az egyháznak is megfelelő mércéje, továbbá lehetősége van, s az intézkedést a jövőben nyíló lehetőség esetén e szerint saját maga kívánja megtenni...”²¹

A jelentések szaporodtak a miniszter asztalán, s valamennyi a szerb görögkeleti Legfelsőbb Iskolatanács elleni panaszt tükrözte. A tanfelügyelő iskolalátogatásaival csupán a magyar nyelv tanításának kérdéseire tudott választ adni, más ügyekben a legcsekélyebb betekintést sem nyerhetett.

Ófuttak óvodái és iskolái csak szerbül tanítottak. Az 1879. évi törvényt sehol nem hajtották végre. A patriárkához benyújtott állami tanfelügyelői információk válasz nélkül maradtak. Majd egy az ügyben mindent lezárni kívánó válaszában Sevic Mitrofan püspök nem kis gúnnyal azt írta, hogy „... minden benyújtott panaszt megvizsgáltak, s már sokszor utasították a törvények betartására..., de sem lehetőség, sem szándék még nem erős a magyar nyelv tanítás szorgalmazására...” Az iskolában és óvodában a szerb tanítás sértetlenül folyt a háború kitöréséig.²²

A dunacsébi szerb iskolában képesítés nélküli tanítót alkalmazott a szerb

21 AV SK BB F SN 3490/1905, 4925/1095. k.

22 AV SK BB F SN 3502/1906, (1803/1906. sz. irat.)

iskolatanács. A primitív, elhanyagolt iskola kapóra jött a vármegyei hatóságoknak. A főispán, a közigazgatási bizottság, a tanfelügyelő valóságos ostrom alá vették a szerb Legfelsőbb Iskolatanácsot.

A válaszuk azonban nem késett és a korábbiakhoz hasonlóan szarkasztikus módon, de elismerésre méltó tárgyilagossággal és viszont kritikával megállapította: „... vajjon hány nem görögkeleti elemi iskola van hasonló helyzetben? A képesítés nélküli tanítók megközelítik a százötven főt a vármegyében. A nem fűthető tantermek száma a negyvenet. S senki nem hallott róla, hogy egy egész vármegye szíve sajdul fel értük hirtelen...”.²³

A leghatározottabb állásfoglalás a szerb iskolai autonómia mellett és a magyar nyelv tanításának erősítése ellen 1905 nyarán történ Bács-Bodrog vármegye és a püspök között. Gräf Nikász egy udvarias levélben kérte Sevics Mitrofiánt, hogy bocsássák rendelkezésére a szerb iskolák jegyzékét, feltüntetve, hogy milyen tanterv szerint tanítanak. Erre azért van szüksége, hogy a vegyes tannyelv esetén figyelemmel tudja kísérni a magyar nyelv tanításának menetét. Tudomása van továbbá arról is, hogy szerb iskolákban más nyelveket nagyobb óraszámokban tanítanak. Az iskolafelügyeleti hatóság válasza nem sokat késett, s erőteljesen megfogalmazta mindazt, amit korábban más eset kapcsán már felvázolt az egyházi és az iskolai autonóm vezetés reprezentálására. A levél fontos részletei a következők: „... a Szentzéki Iskolai Tanács már 1904. VIII. 12-én kelt 336/348. sz. határozata értelmében kimondta, hogy az összes alantás görögkeleti szerb felekezeti iskolában a tannyelv mindenütt szerb. Az egyes tárgyak tanításában az a mérvadó, amelyet az illetékes tanács 1895. IV. 25. (V. 7.) 80/1894. sz. alatt adott ki, amelyekben a magyar nyelv különböző osztályokban való tanításának mértéke megvan állapítva, valamint a magyar nyelv használatának mértéke a számtanban és egyes osztályokban. Egy tantárgyra nézve sem adott az iskolai tanács engedélyt alantás iskoláinak, hogy azt az illető tanító magyar nyelven taníthatná, s előttünk nem ismeretes olyan iskola, amelyikben valamelyik tantárgy magyar nyelven taníttatnék.

Ha a T. címnek becses átíratához képest ilyen eset előfordulna, úgy, tették azt az illető tanítók túlbuzgóságokban és önjogúlag azért, hogy a Tekintetes Tanfelügyelőség jogosulatlan követelményének a magyar nyelv tanítása tekintetében eleget tehessenek.

Ebből azonban még el nem ismerhetjük azt, hogy ezért a tanítási nyelv, az illető tantárgyra nézve magyar.

Minthogy tehát az összes alantás iskoláknak egy tanterv és a magyar

23 AV SK BB F SN 3499/1906. k. (1091/1906. sz. irat).

nyelv tanítása tekintetében egy mérték van meghatározva, nem találjuk szükségesnek alantos iskoláink kívánt jegyzékét megküldeni.

A görög keleti szerb Bács egyházmegye iskolai bizottságától, Újvidéken, 1905. július 3. üléséről. Sevicz M. püspök”.²⁴

1911. májusában hasonló éles levélváltás következett. A tanfelügyelőség bebizonyította, hogy egyetlen tanügyi rendeletet sem hajtottak végre a szerb nyelvű iskolákban 1905 óta, továbbá a jelentős községi vagyion ellenére az iskolák rendkívül elavult eszközökkel dolgoznak. A válaszra néhány hónapig várni kellett. Szeptember végén kelt Iskola Tanács határozata kereken kimondta, hogy „. . . a Tekintetes Tanfelügyelőség a nem szerb iskolákban végezzen ellenőrzést, s ha ott mindent helyénvalónak talált, a szerb iskolákban az Iskola Tanács főelőadójával együtt végezzen ellenőrzéseket . . . s tegyen korrekt megállapításokat, amelyek figyelembe vételével a közös iskolaügy előrehaladása remélhető . . .”. Ez a visszautasítás volt jellemző 1868 óta. A felügyeleti munka közös végzését azonban „. . . elképesztő vakmerőségnek és inpertinenciának . . .” minősítette a tanfelügyelőség. Annak ellenére, hogy valóban semmilyen rendelkezés erre nem adott lehetőséget, a szerb Legfelsőbb Iskola Tanács a teljes defenzívába levő megyei tanfelügyelőséget kívánta meghátrálásra bírni. Mint látható volt, többnyire sikerrel. A szerb iskolákban folyó belső munkára a tanfelügyelő több száz óralátogatási naplója a legmegbízhatóbb forrás. A nemzetiségi iskolákban folyó nyelvmagyarosítás rendkívül gyenge és erőtlen voltára adatok tömege található bennük, továbbá a magyar nyelv nivótlan tanítása, valamint ezen oktatás bevezetési kísérletének eredménytelensége.

1880. március 16-i jelentés szerint Felsőkovil, Mosorin, Gyurgyevo görögkeleti elemi iskolák valamennyi tanítója szerb, magyarul „némileg” tudnak, a magyar nyelv tantárgyként való tanítása kivihetetlen.²⁵

A patinás zombori iskolában a tannyelv 1898-ban szerb. A tanítók a szerb—magyar—német nyelvet beszélnek. A magyar nyelv tanítása olyan gyenge, hogy a IV. osztályban sem tudják magukat a legelemibb módon kifejezni.²⁶ Kátyon 1898. október 22-én végzett látogatást a vegyes tannyelvű szerb nemzetiségi iskolában. A magyar nyelv tanítása gyenge, bár a szerb is csak elégséges. A tanítók képesítettek magyar nyelvből, de ezt rendkívül rosszul beszélnek. A leány osztályban tanító tanítónő alig tud magyarul.²⁷ Mosorinban 1898. október 26-i látogatáskor a következő tapasztalatok kerültek jegyzőkönyvbe: „. . . a gyermekek többsége nincs ellátva magyar

24 AV SK BB F SN 3489/1905. k.

25 AV SK BB F SN 2043/1880. k.

26 AV SK BB F SN 3168/1880. k.

27 Uo.

tankönyvekkel. Az iskola szerb nyelvű községi iskola. Az 1879. XVIII. tc. értelmében bevezetett magyar beszéd és nyelv tanítása nagyon gyenge . . . a központi iskolában a tanító alig töri a magyar nyelvet . . . van már húsz éve, hogy képesítőzött . . .” A tanfelügyelő a kiutat egy új tanterem felállításában és egy új, magyarul is tudó tanítói állás megszervezésében látta.²⁸

A parragi görögkeleti szerb fiú elemi iskolát 1899. május 19-én vizsgálta meg Gräf Nikáz. Hat órát hallgatott meg, s a következő feljegyzést készítette: „ . . . I—II. osztályban a magyar beszéd és értelem gyakorlatot nem tanítják. Nem tud a tanító egy szót sem magyarul. A III. osztályban a magyar nyelv tanítása csak egyes szavak, a IV. osztályban egy-egy egyszerűbb mondat gépies ismétlésére szorítkozik. Értelmi nevelésnek nyoma sincs. A tanító rosszul beszél magyarul. A növendékekkel való érintkezésnél, valamint a közismereti tárgyak tanításánál kizárólag szerb nyelvet használja . . .” A látogatás után a hitközségi elnökkel közölte a tanfelügyelő, hogy a magyar nyelvtanítás teljesen eredménytelen. Kérte, hogy a tanítókat póttanfolyamra készítsék, ellenkező esetben szigorúbb eljárás foganatosítására kényszerül.²⁹ 1910 februári tanfelügyelőlátogatás alkalmával tapasztaltakat is röviden idézzük: „ . . . az I—II. osztályban a tanulók egyáltalán nem képesek önállóan még a legrövidebb mondatokat sem megszerkeszteni, a magyar nyelven a tanítók csupán azt tudják kifejezni, amire előre felkészültek . . .”³⁰ Lók görögkeleti szerb iskoláját 1899. május 20-án vizsgálta meg Gräf Nikáz. Az iskola elhanyagolt. 90 ismétlő iskolából 65 nem jár egyáltalán iskolába. A népoktatási törvényt szabotálják. A tannyelv szerb, a tanítónak nincs oklevele, a magyar nyelvet nem tudják tanítani.³¹ Újverbázi szerb iskolában a beszédgyakorlat elégséges, a magyar nyelv tanítása hihetetlenül gyenge. A tanítók magyarul sok hibával, közepesen beszélnek . . .³² Tovariszovai szerb iskolában végzett látogatást részletes jelentés követte, amelynek lényegesebb megállapításai a következők: „ . . . a tanító magyarul nem beszél. A beszéd- és értelemgyakorlat tanulását könyvből olvasva vezeti, így a magyar nyelv egy-két mondatnak rossz kiejtéssel való, értelem nélkül való elmondására szorítkozik . . .” A II. osztályban, bár a tanító nagyon rosszul beszél a nyelvet, de nagy lelkesedéssel tanít. A III—IV. osztályban a tanító szorgalma folytán, ha bár módszere gépies, a magyar nyelv tanításában némi eredményt mutat. A tanulók egy része töredezett magyarsággal, de képes egy-egy egyszerű mondatot beszélni . . .”. Végül a tanfelügyelő a magyar nyelvtanítás elhanyagoltsága miatt javaslatot tett

28 Uo.

29 Uo.

30 Uo.

31 Uo.

32 Uo. (1899. május 20-i látogatás jegyzőkönyvének fogalmazványa).

a közigazgatási bizottságnak, hogy forduljon *kéréssel* (!) a görögkeleti szerb iskolatanácshoz. Felsőkovil szerb tannyelvű iskolájában 1899. október 19-i látogatás alkalmával a magyar nyelv tanítását „rendkívül gyenge” minősítéssel zárta. Javasolta a községi egyházközség elnökének, hogy kisdedóvó felállításával kellene a magyar nyelvi előkészítést megindítani. A javaslatból nem lett semmi.³³ Despot Szent Iván szerb nyelvű iskolájában az 1879. XVIII. törvénycikket nem ismerték. A magyar nyelv tanítása teljesen eredménytelen.³⁴ Titeli szerb—magyar tannyelvű iskolában a magyar nyelv tanítása jó. A II—IV. osztályban azonban rendkívül gyenge, pedig magyarul, németül, szerbül beszélnek a tanítók. 1899. december 15-én a kátyi szerb—magyar tannyelvű iskola valamennyi osztályát meglátogatva megállapította, hogy a magyar nyelv tanítása elégséges. A tanítók mind beszélnek közepesen a szerb—magyar—német nyelvet.³⁵ 1900. márciusi óbecsei szerb—magyar tannyelvű iskolában a nyelvtanítás eredményét közepesnek ítélte, a moholi szerb nyelvű iskolában ugyancsak „kielégítő” volt a nyelvtanításról tapasztalata. Ugyanez volt a véleménye az óbelováci szerb iskoláról. A moholi magyar—szerb nyelvű községi iskolában a magyar nyelvtanítás jó, a IV. osztályban a szerb tanulók szépen beszéltek két nyelven.³⁶

1900. márciusában újra meglátogatott ósovéi görögkeleti szerb iskoláról a következő utalásokat találjuk a tanfelügyelő jelentésében: „... 1879. XVIII. tc.-t nem hajtják végre. Nem tanulnak meg magyarul a tanulók még a IV. osztályban sem. A tanító sem tud magyarul, s nem is hajlandó képesítőzni”. Erre harmadszor kapott felszólítást. Mereven ragaszkodik az egyházmegyei tantervhez. Kiszácsi szerb tannyelvű iskola megtagadta az 1879. XVIII. tc. végrehajtását. Nem tanítja a magyar nyelvet, bár beszél az azt. Csurogi „szerb—magyar nyelvű iskolában a magyar tanítás primitív. A tanító teljesen járatlan a magyar nyelvben”. Zsabján ugyanezt a tapasztalatot összegezte a jelentés.³⁷

1902. évi látogatások új megállapításokkal nem módosítják a fenti képet. A zombori szerb elemi iskolában azonban megállapította, hogy mind több az olyan tanuló, aki szépen beszél mind a két nyelvet.³⁸

1902. február 26-i látogatás Parabutyt szerb—magyar tannyelvű iskolában zajlott le. A felügyelő objektivitására jellemző jelentést küldött a közigazgatási bizottsághoz. „... A falu német és szerb lakosságú. A magyar

33 Uo.

34 Uo.

35 Uo.

36 AV SK BB F SN 3261/1900. k. Tanfelügyelői jelentések, nyomtatványok fogalmazványai és tisztázatai (iratszám nélkül).

37 Uo.

38 AV SK BB F SN 3435/1902. k. (Tanfelügyelői jelentések nyomtatott kérdőívekre)

tannyelv tantárgyként történő tanításának nincs jelentősége, mert a faluban nincsenek magyarok és így az iskolából kilépve magyar szót nem hallanak. Talán helyesebb lenne, ha a magyart egyébként is gyengén beszélő és értő tanítók, az erejüket a fontos tárgyakra fordítanák. Ilyen környezetben, a törvény által előírt óraszámokban a magyar megtanulásának a legcsekélyebb lehetősége sem áll fenn . . .”. Parrag szerb—magyar tannyelvű iskolát tartott fenn, bár a lakosság tiszta szerb nemzetiségű. „ . . . Az 1879. tc. alapján elrendelt magyar nyelv tanítása alig hoz valami kevés eredményt . . .”.

Ófuttaki szerb—magyar tannyelvű iskola valamennyi tanulója szerb. Csak formális a magyar nyelv tanítása, és alig tanulnak valamit. A IV. osztályból kikerült gyermekek fél év alatt mindent elfelejtének.³⁹ Kiszácson működő görögkeleti iskolát 1900—1905 között hat alkalommal látogatta meg a tanfelügyelő, illetve helyettese. Az 1905. március végén kelt jelentés szerint: „ . . . a magyar nyelvet kivéve, valamennyi tárgy eredménye kielégítő. A magyar nyelvben sablonos kérdésekre megelégszik sablonos feleletekkel a tanítónő. Úgy tanít, hogy a tanulók meggyűlölik a magyar nyelv tanulását. A nyelvi oktatás rendkívül gyenge minden osztályban. Az iskolának egyébként semminemű felszerelése sincs . . .”.⁴⁰

Az iskolaszéki elnök helyett a görögkeleti lelkész, aki egyben az iskola igazgatója is, bár a látogatáson jelen volt végig, a tanfelügyelő megállapításait elismerte, de annyira kedvezőtlennek tartotta, hogy megtagadta a látogatási jegyzőkönyv aláírását.⁴¹ 1912. évi látogatás alkalmával sor került ismét valamennyi szerb görögkeleti iskola tanfelügyelői ellenőrzésre. Ezt a látogatást a VKM rendelte el távirati úton, miután előzőleg a görögkeleti egyházi autonómiát ideiglenesen felfüggesztették.

Az 1905-ben idézett tanfelügyelői véleményekhez képest semmiféle változás nem volt.

Több oldalról közelítettünk a Bács-Bodrog vármegye szerb nemzetiségi iskoláiban folyó oktatás megismeréséhez. Megállapíthatjuk, hogy teljes sikerrel védekeztek a nyelvi magyarosítás ellen. Erre elsősorban az egyházi és iskolai ügyek autonom helyzetéből nyílt módjuk, továbbá a megyei tanügyi vezetés liberalizmusából. Egyik rendkívül fontos ok, hogy a nemzetiségi iskolákban tanító pedagógusok szakmai felkészültsége, képzettsége, mint példák során látható volt, eleve lehetetlenné tette, hogy a magyar tanítást rákényszerítsék a szerb iskolahálózatra. E tanítói társadalom egyszerűen nem tudott megfelelni a nyelvi magyarosítás céljainak. E mellett igen nagy jelentőségű volt —szemben más nemzetiségekkel —a szerb egyház hatalmas

39 Uo.

40 Uo.

41 AV SK BB F SN 3493/1905. k. (Tanfelügyelői óralátogatásról jelentés).

vagyonának önálló kezelése. Ennek köszönhetőek, hogy 1880-tól iskoláik zömének korszerűsítését elvégezheték, anélkül, hogy államsegélyek elfogadásával e függetlenségből bármit is fel kellett volna adniuk.⁴²

IV.

A német tannyelvű népiskolák helyzete 1880—1908 között

A vármegye szerb nemzetiségi lakosságának mentalitásával szemben, a különböző német települések egy része, nagy hajlandóságot mutatott az asszimilációra. Iskolaügyük több vonatkozásban tükrözi ezt. Míg a görögkeleti szerb egyház az egységes szerb lakosságot mindvégig befolyása alatt tudta tartani, s nem volt közöttük vallási megosztottság, amely más irányba vonta volna őket, addig a németiség egyik része evangélikus, másik része katolikus, kis részben (pár száz család) református. A különböző egyházak különböző módon reagáltak a jelentkező nyelvmagyarosítási törekvésre.⁴³

Az 1868. XXXVIII. népoktatásügyi törvény, az 1879. XVIII. tc., az 1907. évi XXVII. évi: nem állami elemi iskolákról szóló törvénycikkek, amelyek a nemzetiségi iskolák nyelvhasználatát szabályozták és korlátozták, nagy lehetőségeket adtak az egyházaknak, mint iskolafenntartóknak az állami tanfelügyelet megszervezéséig, a tanfelügyelet egyedüli gyakorlására. Így a nyelvhasználat terén alakuló általános helyzet, valamint egyes törvényhatóságokban alakuló konkrét viszonyok, nagyban attól függtek, hogy az egyházmegyék (németiség esetében a katolikus és evangélikus püspökség) milyen módon foglaltak állást. A felekezeti iskolafenntartók joga volt, hogy a német tannyelvű iskoláikban is a tanítási nyelvet „tetszés szerint” megállapítsák. Az 1868. évi XLIV. tc. 14. §-a így intézkedett: „... Az egyházközségek, egyházi felsőbbbségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönben — az országos iskolai törvény korlátai között — iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg...”. A törvények alapján a községeknek gondoskodniuk kellett a nemzetiségi nyelv tanításáról még kisebb tanulói létszám esetén is.

Ugyancsak fontos a németiség anyanyelvi oktatásának felvázolása előtt az 1868. XXXVIII. tc. 58. §-át is idéznünk: „Minden növendék anyanyelvén

⁴² *Stajic Vasa—Jaksic Milutin: 1863—1937. Glasnik istorikog drustva u Novum-Sadu. 35. köt. 1939. 73—76. p.*

⁴³ Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. II. kötet. Zombor. Bittermann Nándor és Fia Könyv és Könyomdája. 1896. 278. p., 293—308. oldalakon.

nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike". Tekintettel, hogy a vármegyében a községek nagy része vegyes nemzetiségű volt, ugyanennek a törvény §-nak további része is igen fontos: „Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje megengedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.”

Az 1868. évi XLIV. tc. 17. §-a arról is gondoskodott, hogy a zárt egységekben együtt élő nemzetiségek az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön nyerhessenek képzést. „... a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja lévén köteles ez az állami intézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzeti-
ségű, nagyobb tömegben együtt élő polgárai az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.”

Valóban nem ismerünk egyetlen olyan esetet sem, hogy a kormány az iskolafenntartó helyett állapította volna meg a tanítási nyelvet, vagy a vallásfelekezet önkormányzatába komolyabban beavatkozott volna. 1907-ig az iskola fenntartójának minden joga meg volt arra, hogy akár teljesen, akár részben nemzetiségi nyelvet állapítson meg iskolai tannyelvül. Mint az előző fejezetben láttuk, ezzel a szerb autonómia messzemenően élt is. Ezt követően mint más összefüggésben ugyancsak érintettük, az 1907. XXVII. tc. 18. §-a már súlyosan korlátozta ezt azzal, hogy a törvény életbe léptetésekor ha valahol a tanítási nyelv magyar volt, azon már nem lehetett a későbbiekben a nemzetiségi, tehát esetünkben a német nemzetiségi többségű lakosság érdekében sem változtatni.

A bácskai protestáns németység egyházmegyei vezetése nem élt a törvények fent vázolt lehetőségeivel. Magyarországon a Bács-Bodrog vármegyében élő német iskolák vették leginkább igénybe az állami segélyeket és községi támogatásokat.⁴⁴

A protestáns németnyelvű iskolák közül, a vizsgált korszakunk végefelé, többen a királyi tanfelügyelőség szigorú ellenőrzései miatt panasszal fordultak a püspökséghez. Jelentették, hogy a hittant Torzsa, Ószivác, Újverbász, Kuczura német lelkészei „... háborítatlanul, öt évtizede csak német nyelven taníthatták. Novembertől a tanfelügyelő kifogásolta és többször

44 E. Ludwig: Le sort des minorités nationales en Hongrie et en Tsechoslovaquie. Bp. 1922. 40—41. p. Például 1913/14-ben 3321 nem magyar tannyelvű iskola kért és kapott 2,5 millió aranykorona államsegélyt. 1480 román tannyelvű, 307 szlovák, 182 német, 31 szerb, 3 szlovén és 2 cseh tannyelvű iskola. Bács-Bodrog vármegye 62 német tannyelvű illetve német—szlovák tannyelvű iskolája kapott 1913-ban államsegélyt, amely az össz-magyarországi német tannyelvű iskolák segélyének 30%-a volt.

szóvá tette a legkülönbözőbb fórumokon megemlítve azt, hogy a német—magyar nyelvű iskolában a magyar nyelv tanítása egyáltalán nem haladt előre hús esztendő alatt semmit, s ezért a helyi egyházközségek elnökeit tette felelőssé.” A püspökség válaszában arra utalt, hogy a magyarosítás és annak hatása a németnyelvű iskolákban jelentéktelen, az állam különben sem szólhat ebbe az ügybe.⁴⁵ Valójában az állami tanfelügyelőség túllépte hatáskörét, mert az 1914. évi 1797. eln. számú VKM leirat valamennyi egyházi főhatóságokhoz ezen eset előtt fél évvel már eljutott. Így az egyházfőnökség is pontosan tudta, hogy a közvetlen rendelkezés alatt álló népiskolákban, polgári iskolákban, tanító és tanítónőképzőkben, valamint a kisdied-óvó-képzőkben a hitoktatás a tanulók anyanyelvén történhet csak.⁴⁶ Amennyire a helyi iskolaszék tájékozatlan volt, a püspökség annyira világosan látta, hogy mint azt a VKM leirat is írta: „... A magyar tanulók hitoktatása magyarul, a nem magyaroké pedig a megfelelő nem magyar nyelven végzendő csak el.”⁴⁷ Ez a rendelkezés „... a hitoktatásban megvédi valamennyi, kerületünkben működő német anyanyelvű növendék érdekeit... szükséges, hogy egyházközségeink elnökei időről-időre alaposabb tájékoztatást nyerjenek a fennálló új rendelkezésekről...” A püspöki leirat, pontosabban körlevél felhívja a figyelmet továbbá arra, hogy „... a hittan-tanítást illetően valamennyi körülmény változatlanul az illetékes egyházi felsőbbséghez tartozik, ebbe semminemű beleszólása nincs senkinek... de az államnyelv tanítását a vegyes tannyelvű iskolákban ezen egyházi elsőbbség nem szűnik meg serényen segíteni, a felekezeti béke szellemének teljes tiszteletben tartását megkövetelve...”⁴⁸ A katolikus és protestáns egyházi adminisztráció korábban is szemet hunyt a magyar nyelv erőteljesebb tanításának szorgalmazásakor, csupán a felekezeti békét hangsúlyozta.

A német elemi iskolaügy reform és neoabszolutizmus kori fejlődésében, a szerb iskolaügytől eltérően, olyan német tanítók akadtak nagy számban, akik „népiség megtartó erőnek” vallották a kétnyelvűséget. A reformkorban megindult a németiség elemi iskoláinak magyarosítása. A 18. századi német falvak egy kisebb részébe protestáns svábság került. Evangélikusok és kálvinisták. *Johan Schuch, Henrich Sock, Peter Jung*, magas műveltségű német tanítók, a korabeli egyházlátogatási jegyzőkönyvek és a császári-királyi kalocsai tanfelügyelő véleménye szerint, a magyar nemzeti ideológia hatására, olyan erővel és szinten tanították a magyar nyelvet, amelyhez hasonló

45 AV SK BB F SN 3476/1914. k.

46 E leiratra utal *Dr. Lehmann György*: Nemzetiségi oktatásügy történelmi fejlődése — jogi és általános fejlődés. Klny. A „Kisebbségi Körlevél” 1944. március, május, július, VIII. évf. 2, 3, 4. sz. 27. p.

47 AV SK BB F SN 3476/1914. k.

48 Uo. Lásd továbbá: Lehmann Gy. im. 26—27. p.

példa magyarországi iskoláknál nem található.⁴⁹ Ezért igen csodálni való, hogy ezek az „eredmények” azután az ötvenes évek végén és a hatvanas években váratlanul eltűnnek.⁵⁰

1865-ben megalakult a magyarosítás munkáját erősítendő „Bács-Bodrog vármegyei Református Tanító Egyesület”. A németiség kétnyelvűségéért küzdő tanítók mellé Adorján *Frölich* német tanító és *Máthé László* ó-moraviczei tanító is csatlakozott. Részint az ő erőteljes fellépésükre már 1866-ban kimondták az újverbászi tanítógyűlésen a német tannyelvű iskoláikban a magyar nyelv rendszeres tanításának szükségességét.⁵¹ Ugyanebben az időben alapítványt tett *Korbai Károly*, amely alapján a német református iskolákban „... évente érdembíráló bizottság küldendő ki a német egyházak iskoláiba a magyar nyelvi haladást, s a magyar szellemben ápolat nevelést is megítélendő ...”.⁵² A bizottság egy sváb asszimiláns, *Alexander Venetianer* plébános vezetése alá került. A református németiség kétnyelvűségének gyorsításában a századfordulóig a német tanítók és elsősorban plébánosaik, mint iskolaszéki elnökök álltak az élen. *Frankl István* Bács-Bodrog vármegye tanügyének történetírója, aki maga is végigjárta 1895-ben a református német népiskolákat (Újsovó, Újverbász, Torzsa, Újshivác, Oszivacz, Bulkeszi, Kuczura) azt írta, hogy „... alkalma volt ezen német egyházak iskoláinak úgy általános, mint különösen magyar szellemű haladásáról meggyőződni ...”.⁵³

A luteránus németek között a német nyelv ápolása erőteljesen megfigyelhető. A Bach- és a provizorium kori evangélikus német iskolák a magyar nyelv ápolását is szorgalmazták. Különösen Gusztáv Bierbrunner kéri lelkes. Azonban az evangélikus iskolahálózat zömében német anyanyelven tanított a népiskolai törvény életbeléptetésekor. A nyelvi műveltség erősítését szolgálta az itt kialakított ösztöndíj rendszer, amely 1860—1890 között — Eötvös alapítása nyomán — Weimárba, Odenburgba és Svájcba küldte tanítóit. 1890-es években a protestáns németiség zöme kétnyelvűvé vált s az iskoláik is német—magyar tannyelvűek.⁵⁴

A katolikus elemi iskolák szervezetiesen és a tanítás nívóját tekintve is a legjelentősebbek a németiség bácskai történetében. A neoabszolutizmus idején már Versecen német és cseh tanárok vezetésével tisztán német tannyelvű képzőt szerveztek, amelyre valamennyi bácskai tanítót kirendelték a nyelv

49 Győr megyei Levéltár. Győri császári — királyi főtanfelügyelőség iratai 1776—1849. Kalocsai egyházmegye kir. tanfelügyelő ir. 169/1848.

50 Uo.

51 Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája II. köt. Zombor *Bittermann Nándor* és Fia könyv- és Kőnyomda, 1896, 294—303. p.

52 Uo.

53 Uo. 302. p.

54 Uo. 306. p.

elsajátítása céljából. Itt voltak a póttanfolyamok is. A katolikus tanítók három évfolyama végzett, akiket a tanítóképző harcos németekké nevelt, s akik a katolikus iskolában elszánt hívei voltak a német nyelvtanításnak. E generációk voltak a bácskai iskolán kívüli német népművelés szervezői is egészen 1890-es évekig. Ők alapítják az „Apatinier Deutscher Männergesangsvereine (1859), a Pantschevoer Männergesangsvereine (1863), Bulkeszier Männergesangsvereine (1868), ugyancsak ők a Pantschevoer Deutscher Gewebegesangsvereine (1886), nevű egyesületeket, amelyek a német népdal és népi kultúra fő művelői.⁵⁵

A vármegye iskoláinak többsége katolikus felekezeti iskolaszékek felügyelete alatt volt. 110 helységről levő iskolák tartoztak a kalocsai érsekség felügyelete alá. Ezek között hivatalosan 1890-ben hat községben: Beresztovác, Futtak, Gojdoobra, Gákova, Obrovác, Rigicza tisztán német tannyelvű iskola működött. Ugyanekkor 24 felekezeti katolikus iskola német—magyar vegyes tannyelvűként. Ezek a következők: Bajsa, Beresztovác, Bikity, Bukin, Csátalja, Cséb, Csonopla, Dérony, Filippova, Gara, Horgos, Kalocsa, Katymár, Keczel, Kernya, Kuczura, Kula, Nemes-Militics, Szivacz, Szonta, Sztanisis, Tovarisoa, Vaskút, Veprovác. Öt községben a katolikus iskolák tannyelve horvát—német—magyar. Ezek: Béreg, Csávoly, Doroszló, Plávna, Vajszka.⁵⁶ A tanfelügyelő kimutatásának pontosságát megerősíti *Berauer József* Kalocsai egyházmegye iskolaügyének történetírója által 1896-ban közölt iskolastatisztikai összeállítás, amely az 1895. évi állapotokat rögzítve mindenben megegyezik az állami tanfelügyelet öt évvel korábbi kimutatásával.⁵⁷ Az 1905. évi állami tanfelügyelőség felméréséhez viszonyítva a változás elenyésző. Csonoplán pl. a bunyevác nyelv tantárgyként történő tanítása is megindult.⁵⁸ A katymári vegyes tannyelvű iskolát 1902-ben tisztán magyar tannyelvűvé alakították át a német iskolaszék kérésére.⁵⁹

Militicsen 1904-től a hittant kivéve, mindent magyarul kezdtek tanítani.⁶⁰ Ófuttak tisztán német tannyelvű iskolájában a magyart, számtant, földrajzot, történelmet, alkotmánytant, és természetrajzot, természettant magyarul is tanították. Az 1895. évi felmérést követően az Ósziváci katolikus elemi iskolában is magyar tannyelvet vezették be. Vajszka 1896-tól meg-

55 *Ingomar Senz*: Die nationale Bewegung der ungarlandischer Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Aildentschtum und ungarischer Innenpolitik. München R. Oldenburg Verlag. 60—61. p. Továbbá: Harold Steinacker: Die Nationalitätenfrage in Ungarn. München, 1908. 353. p.

56 AV SK BB F SN 6239/1890. k.

57 *Berauer József*: A kalocsai egyházmegyei rom. kat. népiskolák története. Kalocsa, 1896. táblázatok. (Hangsúlyozom azonban, hogy iskolák egész sora csak németül tanított, mert nem volt magyarul tudó tanítója.)

58 AV SK BB F SN 3493/1905. 3836/1905. Tanfelügyelői számok.

59 Uo.

60 Uo.

szüntette a háromtannyelvű tanítást. Vaskúton pedig 1899-től csak magyar tannyelvű iskola működött tovább. Kula esete igen érdekes, mert 1887-ig vegyes tannyelvű, majd két éven keresztül magyar tannyelvűvé változtatták, de ezt követően az érsekség ismét német—magyar tannyelvű tanítást engedélyezett. Valamennyi többi katolikus felekezeti, illetve községi iskola megmaradt tisztán német, vagy vegyes tannyelvűnek. A tanfelügyelőség iratai között a német tannyelvű iskolák rendszeres látogatásáról 1880—1908 közötti időszakról maradtak fenn jegyzőkönyvek.

E látogatások jegyzőkönyvei, illetve rendszeres feljegyzései a szerb nyelvű iskolákban készült dokumentumokhoz hasonlóan, a statisztikai anyag mellett, fontos és reális kép megrajzolását teszik lehetővé a nemzetiségi iskolákról és a nyelvtanítás valóságáról.

1880. márciusi látogatásakor Szeghegyen Halbruck Ignác német tanító beadványt nyújtott át a tanfelügyelőnek, amelyben a következőket adta elő: „... 26 családból egy társulat alakult magyar tannyelvű iskola fenntartására, s őt tanítójukká választotta.”⁶¹ Kéri a nemes célú iskola nyilvános jellegének elismertetését. Indoklásul a következőket írták: „... a község, amely német lakosságú, jó haladást mutat mindenben. A magyar nyelv magától az iskolától szorul háttérbe, mert a tanítók a magyar nyelvben teljesen járatlanok...”.

Több jómódú lakos átlátván, hogy ez érdekeiknek nem felel meg, gyermekeiket Feketehegyre már két év óta hozzám az izraelita iskolába küldik...”. Ezt követően egy év után megismétli a község nevében, 29 aláírással bizonyítva a magyar társulati iskola felállítását. A tanfelügyelő a VKM-hez terjesztette fel azzal, hogy támogatja a kiválóan képzett izraelita Halbrook Ignác tanító törekvését, hogy a német községben a magyarosítás elősegítésére, magyar társulati iskolát szervezzen.⁶² A VKM leiratát azonban nem ismerjük.

Apatinban is működött német tannyelvű iskola. 1880 végi tanfelügyelői látogatáskor az derült ki, hogy a magyar nyelv kötelező tanítását nem vezették be. A tanfelügyelő felhívására egy év múlva válaszol az iskolaszék elnöke Ludvig Bersuder, aki a következőket írta: „... a német szülők is feltétlenül helyeslik a magyar nyelv tanítását, de csak a felsőbb osztályokban. Az eddig teljesen német nyelvű iskolában a magyar tanítás bevezetése lehetetlen és céltalan is. Általában a növendékek 2%-a, felsőbb osztályokban 10%-a bírja a magyar nyelvet annyira, hogy teljesen magyar nyelvű előadásokat hallgathasson, a szülők kivétel nélkül németek, így az otthoni szó

61 AV SK BB F SN 2042/1880. k.

62 Uo.

63 AV SK BB F SN 2085/1881. k.

is csak német. Csak fokozatosság elvét fogadhatom el, ha nem akarom iskolámat csőd elé juttatni . . .”⁶³

1881. évi Ósovén történt látogatása alkalmával a tanfelügyelő azt tapasztalta, hogy a németajkú tankötelesek Újsóvé evangélikus, illetve református magyar iskolájába kénytelenek járni. Az utóbbi azonban helyszűke miatt nem fogadta be a tanévben őket, a „görögkeleti szerb iskolaszék pedig megtagadta, hogy német tanulók belépjenek az iskolába.”⁶⁴

Felsőszentivánon német—magyar vegyes tannyelvű iskola látogatásakor azt tapasztalta, hogy a tanításnak az elemi feltételei sincsenek meg. 150—170 tanuló járt a római katolikus felekezeti iskolába. „A túltömöttségtől semmilyen tárgyban nincs előrehaladás. A magyar nyelvet alig értik.”⁶⁵

Németpalánkán is kedvezőtlen tapasztalatokat szerzett Czirbusz tanfelügyelő. 1881-ben megejtett látogatásakor ismét azt jegyezte fel, hogy a „túltömöttségtől” a német—magyar tannyelvű római katolikus iskolában több tárgy, így a „magyar sem osztályozható, még elégséges mértékkel sem.” 1881 elején az iskolaszék és a község előljárói írásban keresték meg a tanfelügyelőt s kérték, hogy kötelezze Ópalánkát, ahol megszáporodtak a tankötelesek, egy anyanyelvi iskola felállítására. Azzal fenyegetőztek, ha Ópalánka vonakodna egy német—magyar tannyelvű iskolát felállítani, akkor ők felhatalmazva érzik magukat, az ópalánkai magyar és kevés német anyanyelvű tanulók kitiltására.⁶⁶

Torzsa német lakóinak megbízásából az ottani előjáróság kérvénnyel járult a látogatást végző tanfelügyelőhöz, kérve, hogy támogassa egy magánjellegű iskola felállításának tervét. Az iskola költségét és felszerelését vállalják, s tanítót már meg is választották. Kérvényük végén azt írták, hogy: „. . . kivált a mi német ajkú gyermekeink magyar nyelvben némi jártasságot sajátítsanak el, ez okból mi gyermekeinkért készek vagyunk áldozatokra . . .”⁶⁷ A tanfelügyelő hozzájárult és kérte minden részlet írásban történő dokumentálását.

A tanórákon folyó tartalmi munkára, a magyar nyelv tanításának alakulására, az 1899., 1900., 1902., 1905. évi teljes iskolalátogatás tapasztalataiból fennmaradt jegyzőkönyvek adnak felvilágosítást.⁶⁸ A három év jegyzőkönyvei alapján látható, hogy valamennyi nemzetiségi iskola ellenőrzése megtörtént. Erre a VKM valamennyi királyi tanfelügyelőségét kötelezte már

64 Uo. (6070/1881. Tanfelügyelői ikt. sz.)

65 Uo.

66 Uo. 2042/1880. k.

67 AV SK BB F SN 2043/1880.

68 AV SK BB F SN 3168/1889. k. (Tanfelügyelői látogatási jegyzőkönyvek: 1899. V. 12—24.ig.)

— Kutija 3261/1900. (Tanfelügyelői látogatási jkv. 1900. február 26—V. 12.)

— Kutija 3493/1905. Tanfelügyelői látogatások jkv. 1905. január 23—március 5-ig).

1881-től, azonban végrehajtását a századfordulótól láthatjuk Bács-Bodrog vármegyében.

1898. október 22-én Káty német—magyar tannyelvű iskolájában a magyar és német nyelv tanításának színvonalát jónak minősítette, a III. osztályban azonban a német igen jó, a magyar nyelvtanítás alig mondható elégségesnek, pedig a tanítók mind a magyar, mind a német nyelvet kitűnően beszélik. A IV. osztályban a magyar nyelvet és a német nyelvet igen jól beszélik a tanítók, de az eredmény itt is alig elégséges.⁶⁹

Bácsi iskolában 1899. május 17-én tett látogatás alkalmával a következő tapasztalatokról számolt be: „... a teljesen német tanulókból álló osztályban a magyar nyelvtanítás eredménye kitűnő. A közismereti tárgyakból is igen jók az eredmények, ami az itt tanító német tanítók hazafiasságának pozitív jele...”⁷⁰

Május 18-án az iskola VI. osztályát látogatta, amelyben horvát—német tanulók jártak. A látogatásának tapasztalatai kapcsolódnak az I—IV. osztályban szerettekhez: „... a német és horvát ajkú gyermekek különösen az alsó három osztályban szerzett alapon, a magyar nyelv tanítása tekintetében, kiváló eredményekre jutottak... e római katolikus iskolában szerzett kiváló eredmények a kir. tanfelügyelő havi jelentésében a közigazgatási bizottság elé kerülendő jelentésben tudomásra hozatnak...”⁷¹

1899. május 18-án Obrovác német tannyelvű iskolájában tett látogatás igen jellemző és érdekes helyzetről számol be. A német tannyelvű iskolában a nyelvet kitűnően beszélő görögkeleti szerb tanító tanít. A „... magyar nyelv tanításánál nagy buzgalommal jár el... eredménye jónak mondható...” Ugyanekkor meglátogatott szerb tannyelvű iskolában, mint azt korábban a szerb tannyelvű iskolák látogatását jellemezve már megírtuk, a magyar nyelvtanítás szinte teljesen eredménytelen volt.⁷²

1899. május 20-án Lakity evangélikus német iskolájában a tanítás németül folyt, holott a tanfelügyelő korábban már olyan információt kapott, hogy az 1879. évi törvény alapján a magyar nyelvet tantárgyként tanítják. Ennek a bevezetésére azonban a látogatás tapasztalata alapján megállapította, hogy valóban nincsen mód, mert a tanító nem tud egyáltalán magyarul. Dr. Sztára Zoltán javasolta az egyházközségnek, hogy a tanítót továbbképzésre küldje el.⁷³

Gara május 20-i látogatásakor az ott működő katolikus és községi iskolát vizsgálta Gräf Nikáz tanfelügyelő. Az iskolák tannyelve német—bunyevac.

69 AV SK BB F SN 3168/1899. k. (Káty 1898. okt. 22-i tanfelügyelői jelentés).

70 Uo.

71 Uo. Dr. Sztára Zoltán 1899. V. 18-i jelentése.

72 Uo. 1899. V. 19-i jelentések Obrovác és Paraga iskoláiról.

73 Uo. 1899. V. 20. Lakity görögkeleti és evangélikus iskolalátogatási jkv.

A községi gazdasági iskoláé magyar volt. A tanítók jól beszélik a német, bunyevác és magyar nyelvet. A tanulók azonban igen gyenge előrehaladást mutattak a magyar nyelvben. Talán „... az óvónőktől várható, hogy buzgó leszen és vezetésük alatt az óvoda magyar nyelv terjedésének jó szolgálatot teend... Addig az iskoláktól figyelemre méltó eredmény nem várható...” — írta a közigazgatási bizottsághoz a tanfelügyelő.⁷⁴

Május 24-én, a negyedik látogatás történt 1890-től az újverbászi német tannyelvű evangélikus iskolában. A IV. osztályban a magyar nyelv tanítása „... gépies fordításra szorítkozott, más közismereti tárgy magyarul nem is tanítottatott, miután a gyermekek a legegyszerűbb mondatok alkotására is képtelenek... annak ellenére, hogy a tanítók folyékonyan, jól beszélnek magyarul”. A szakfelügyelő abban látja a magyar nyelv tanításának eredménytelenségét, hogy „... a tanító testület rossz methodikát követ, különösen Bartschek Dániel...”. A tantestületi záróértekezletén a tanfelügyelő részletesen kifejtette a módszertani elveket, majd utasítást adott ennek felhasználására, és elrendelte, hogy az 1879. évi törvény értelmében kell tanítani. (!) A látogatást követően jelentést tett az eredménytelenségről a közigazgatási bizottsághoz azzal a kéréssel, hogy utasítsa a képviselő testületet a törvények betartására.⁷⁵

A községben egy magyar-német tannyelvű iskola is működött. Itt a tanítók közepesen beszélik csak a magyar nyelvet és ennek megfelelően a magyar nyelv tanításának eredménye az I—IV. osztályban alig elégséges.⁷⁶

1899. május 25-i látogatás Tovarisoa német tannyelvű római katolikus iskolájában, a magyar tannyelv I—IV. osztálybeli tanításáról megállapította, hogy elégtelen s teljesen elhanyagolt. A tanítók magyar—német—szerb nyelven beszélnek... Hazafias magatartásuk ellen nincs kifogás...”.⁷⁷ A tanfelügyelő az egyházi főhatóság figyelmét kívánta felhívni a közigazgatási bizottság útján.

A szentiváni német református iskolában egyáltalában nem tanítottak magyar nyelvet, ezért a tanfelügyelő közvetlen megkeresést intézett az egyházi főhatóságokhoz, amelynek eredményéről nem találtunk adatokat.

Kátyon ismét *Gräf Nikáz* tanfelügyelő végezte az ellenőrzést, az 1879. XVIII. tc.-ben foglaltak felmérésére. Az iskola tannyelve: szerb—német—magyar. Osztályonként a német—magyar tagozatban a nyelv tanításának eredményei: I. osztályban: elégséges; II. osztályban: jó; a III. osztályban: a német jó, a magyar elégséges; a IV—V. osztályokban a német és a magyar

74 Uo. Garai iskolalátogatási jkv.

75 Uo. 1899. V. 24-i jkv. az újverbászi német tannyelvű iskoláról.

76 Uo. Újverbászi német—magyar tannyelvű iskolalátogatásról készült jkv. 1899. V. 25.

77 Uo. Tovarisoa. 1899. V. 25-i látogatási jkv.

egyaránt elégséges. A tanítók mind a három nyelvet bírták, de nem annyira, hogy itt eredmény várható a következő években.⁷⁸ Csak magyar kiseddóvó felállításától várt távlatokban eredményt. Az 1879. XVIII. tc. végrehajtásának vizsgálata során,⁷⁹ a tanfelügyelő mind erőteljesebben kezdte azon nézetét hangsúlyozni, hogy magyar óvodai előképzés nélkül nem várható az elemi iskolában a nyelvtanításban eredményesség. Valójában ez a legreakciósabb fellépés az anyanyelv ellen, az államnyelv hatékonyságának érdekében. A kor leghaladóbb nemzetiségi politikusainak egyik fő követelése az óvodák anyanyelvi tanításának mindenáron való megőrzése volt.⁸⁰

Kula német—magyar tannyelvű iskolájában képesített tanítók működtek. Mindkét nyelvet azonban csak igen gyengén képesek tanítani.

Az 1900. évi teljes tanfelügyelői látogatás több száz jegyzőkönyve bizonyítja, hogy bár a német iskolákban a szerb tannyelvű iskoláknál lényegesen nagyobb sikerrel folyt a nyelvi magyarosítás, de ezeknél is óriási akadályai voltak e törekvésnek. Megtörttek egyrészt azon az objektív helyzeten, hogy a német nemzetiségi tanítók nagy része sem tudott olyan szinten magyarul, hogy a siker jegyében lehetett volna e nacionalista tartalmú iskolaprogramot megvalósítani.

A másik igen figyelemreméltó objektív tényező iskolán kívüli helyzetre utal. A szülők olyan korban tanultak, amelyben a népiskolai tanítás még szinte kizárólag anyanyelven folyt, és így a gyermekek otthon semmiféle nyelvi támogatásra nemigen számíhattak. A tanfelügyelőnek a közigazgatási bizottsághoz készített félévi jelentése éppen a német tannyelvű, illetve vegyes német—magyar tannyelvű iskolákkal kapcsolatban tartalmaz ma is megdöbbentően fontos és értékes utalásokat. 1900-ban Gräf Nikáz a Ferenc József-rend lovagja, Bács-Bodrog vármegyei királyi tanfelügyelő a következőket írta: „... két évtizeddel a törvény után újra megállapíthatom, hogy a nyelvi előrehaladás egész megyénkben mérsékelt, amelynek már többször megírt okai ma is változatlanok. Német tannyelvű iskoláinkban, bár tiszteletre méltó megértés és támogató igyekevs tapasztalható, úgy egyházszékeink, mint tanító társulataink és egyes tagok részéről, de a nyelvi tudás a legtöbb tanító részéről, szinte egyenlő a gyermekekével . . . tanítóink tanfolyam elvégzése után alig mutatnak fel említésre méltó eredményt, s hol magyar tannyelvűvé való átszervezést a politikai község szorgalmazta, az eredmények még szomorúbbnak mondhatók, mert a növendékek hasonlatosak azokhoz, akik nem hallanak, hisz alig értenek valamit s a közműveltség

78 Uo. A tanfelügyelő jelentése az 1879. évi XVIII. tc. végrehajtásáról. Káty. 1899. V. 27.

79 Uo.

80 *Kemény G. Gábor—Mandić Marin: Mocsáry és Särevis. Istrazivanja 7. Filozofski Fakultet u Novom Sadu Institut za Istoriju. Novi-Sad, 1979. 354. p.*

olyannyira leszáll, hogy szinte a vegyes tannyelv engedélyezéséhez kellene törvényes lehetőséget teremteni . . .”⁸¹

Ahol ellenkezőjét állapíthatta meg, ott „. . . tanítói genialitás csodálni való jeleit tapasztaltam, méltó ezen neveket a magyar nemzet leghűbb támogatóinak tarttuk. . . Kremz Albert, Sreiber Anton, Glaser Henrik, Gerber János, Poczner Ádám, Hartmann Gerhard, Kramer Károly, Bittner Bálint, Bilder Mátyás, Krausz József, Till Ulrik . . .”. Képzettségük révén akár legmagasabb iskolában is taníthatnának.⁸²

A jegyzőkönyvtömegeből kiemeltünk még néhányat az 1900. évi látogatások idejéből. Bácsfeketehegyen a magyar—német tannyelvű községi iskolában, továbbá ugyanott a magyar—német tannyelvű evangélikus iskolában, a tannyelv kiváló tanítók érdemeként, kielégítő. Hasonlóképpen Oszivácon a német—magyar tannyelvű iskolában, Cservenkán a magyar—német tannyelvű iskolában, Vaskúton és Bácsmonostoron a magyar nyelv tanítása kielégítő. Bulkeszi német—magyar tannyelvű iskolájában kielégítő, Torzsa magyar—német tannyelvű iskolájában jó eredményt ért el a bajai tanítóképzőben végzett Renner Anton, aki kiválóan ismeri a német és magyar nyelvet. Zomborban a tanfelügyelő a VI. osztályt vizsgálva a következőket állapította meg: „. . . a nagyszámú idegen ajkú gyermek (német, szerb, bunyevác) kiváló előmenetelt tanúsítanak a magyar nyelvben, de valamennyi közismereti tárgyban is. Németpalánka magyar—német tannyelvű iskolájában Kleisz Jakab tanító, ki „maga is a nyelvészeti tudományokban írással tette híressé a tanítóegyletben magát”, a nyelvek tanításában jó eredményt ért el. Ópalánkán bár igen jó képesítésű és több nyelvet tudó tanítók működnek, a magyar nyelv tanítása semmit sem haladt előre, a szülők nem támogatják az iskolát, s otthon nem beszélnek a magyar nyelvet. Kuczura német tannyelvű evangélikus iskolájában a kitüntetett Strommer József tanító semmilyen eredményt nem ért el, a szülők nem támogatják a magyar nyelv ügyét.

Az 1902. évi látogatások jegyzőkönyvei szerint ugyanitt a református németek is fenntartanak német tannyelvű iskolát, de az előrehaladás elégtelen. A katolikus német iskola nyelvi oktatása mind a magyar, mind a német nyelvben elfogadható. Kuczura evangélikus és református németiségének „politikai magatartása is kifogásolható, s méltatlanok az egyházmegye hasonló vallású iskoláihoz” — írta Gräf Nikáz összefoglaló jelentésében. Parabut német—magyar tannyelvű községi iskolájában jól megtanultak magyarul, tanítójuk áldozatos munkával mindenütt foglalkozik velük. Csurogon az I. osztályban tanító német tanítónő kiválóan tud magyarul is, itt az ered-

81 AV SK BB F SN 3261/1900. k.

82 Uo.

mény igen biztató, de a III—IV. osztályokban már semmit sem tudnak a felkészületlen tanítók elérni. A II—V. osztályok között nem tanítanak eredménnyel. Végül Veprovác külterületi magyar—német tannyelvű iskoláját is meglátogatta a tanfelügyelő és megállapította, hogy a téves módszerek alkalmazása miatt, formális a nyelvismeret. Mechanikus tudásuk van a gyermekeknek és beszélni semmit sem tudnak.

1905. évi látogatások alkalmával készült jegyzőkönyvek semmiféle előrehaladásról nem számoltak be. Azonban ennek ellenére több iskolában a egyes tannyelvűséget vezették be. A legsúlyosabb hiba ott történt, ahol a korábbi egyes tannyelvű iskolákban a jó minősítés alapján a közigazgatási bizottság az egyházi főhatóságoknál a teljes magyar tannyelvűséget erőszakolta ki. Ezekben az iskolákban a tanítás teljes nivója erősen hanyatlott. Másutt, mint ez a felvillantott jegyzőkönyvi részekből is látható, vontatottan vagy egyáltalán nem hajtották végre a tanfelügyelőség rendelkezéseit. A tanfelügyelő a látogatáskor kénytelen volt formális intézkedésekre, mert több nyelven tudó tanító kevés volt. Az ilyen okokból eredő fegyelmik elindítása, továbbá a felfüggesztések, a tanügy válságos helyzetének további romlásához vezettek volna.

1905. januári látogatások harminc iskolát érintettek. Például Dunagálos német—magyar tannyelvű iskolájában a „ . . . magyar tannyelv tanítása teljesen eredménytelen, mert ott a tanítók semmi súlyt nem fektettek a tanítás eredményeinek emelésére . . . ”. A figyelmeztetések sem, a bajai továbbképzés sem változtatott a helyzeten, a tanfelügyelő a községi előljáróságot szólította fel, hogy hasson a tanítókra.⁸³ Kiszácson a felügyelet jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: „ . . . e németajkú evangélikus iskolában a tanítók egyes sablonos kérdésekre adandó választ bemagoltatják a gyermekekkel a látogatás idejére, még az V—VI. osztályba járók sem értik meg a legegyszerűbb dolgokra vonatkozó kérdéseket sem . . . persze a gyerekek nagy részének nincsen magyar olvasókönyve sem, egyébként a magyar nyelv tanítása nem felel meg a törvény előírta követelmények minimumának . . . ”⁸⁴

A német nemzetiségi népiskolákkal kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy egy részénél jelentős sikereket könyvelhetett el a nyelvi magyarosítás. Itt mindenekelőtt a sváb lakosság részint egzisztenciális törekvéseivel összefüggő asszimilációs törekvések vannak jelen, másrészt nem kaptak egyházi főhatóságaiktól olyan jellegű támogatást a magyarosítás ellen, mint a szerb egyházi iskolák. Igen sok szülő beadványát ismerjük, amelyekben arra kérték a tanfelügyelőt, hogy a magyar nyelv erőteljesebb tanítását szorgalmazza, mert gyermekeik felsőbb iskolába szeretnének jutni. Általában a szülők

83 AV SK BB F SN 3493/1905. k. (Dunagálos és Kiszács iskolalátogatásáról készült feljegyzés. 1905. I. 23-án).
84 Uo. 1905. I. 23. Kiszács evangélikus német tannyelvű iskolalátogatási jkv.

részéről nem talált olyan erős szembenállásra a nyelvi magyarosítás, mint ez a szerbekenél tapasztalható volt.

1907 után keményebbé vált a tanfelügyelet módszere. Az 1907. XXVII. tc. végrehajtása nehézségekbe ütközött a németiség nemzetiségi iskoláiban uralkodó viszonyok miatt. Mind az objektív és különösen egész sor szubjektív akadály merült fel. Sem a gyermekek, sem pedig a megye tantestülete, nem volt alkalmas a magyar nyelvi tanítást követelő törvények végrehajtására. A tanfelügyelőség a tanítói továbbképzések erőteljesebb szorgalmazását sürgette elsősorban, de ugyanakkor mind többször szorgalmazta az idős tanítók nyugdíjazását, akiktől már egyáltalán nem remélhette a magyar nyelvben történő előrehaladást. 1908—1909 között 21 hetven éven felüli tanítót nyugdíjaztak, ezzel az indoklással: „... előrehaladott kora alkalmatlanná teszi minden új módszer tanítására a közismereti tárgyakban, s nem felel meg a magyar tanítási nyelv által felmerülő követelményeknek...”. Az ilyen tanfelügyelői fellépés a megye nemzetiségi iskoljában tanító német tanítóknak még az egy százalékát sem érintette, és ezért eltűzottnak tartom a szakirodalomban feltüntetett arányokat.⁸⁵

A német—magyar tannyelvű iskolákban a nyelvi magyarosítás messze előbbrehaladt a tárgyal korszakunkban, mint a görögkeleti szerb iskolahálózatban. Mint többször utaltunk rá, nem fejtettek ki olyan határozott ellenállást a nyelvi magyarosítás ellen a német szülők, de nem láttak nagy veszélyt, vagy nem ismerték fel az asszimiláció folyamatában.

A német tanítóság egy része kifejezetten az asszimiláció mellé állt, s a magyar nyelv tanításában, az iskolaállamosításban, a nyelvi képzésben, a magyarosító egyletekben aktívan részt vett, sőt vezetést vállalat. Ezzel szemben a szerb, a szlovák, bunyevác és pár sokác tanító szembefordult, vagy egyenesen ellenállt az anyanyelv ellen irányuló minden akciónak. Sőt mind többen nyílt fellépésre is vállalkoztak.⁸⁶

V.

A szlovák népiskolák helyzete 1880—1906 között

A Bács—Bodrog megyei szlovák lakosságot Turócszentmárton környékéről a 18. században a Futtaki uradalom területére telepítette *Csernovics Mihály*. Döntő részük evangélikus, egy községben, Bácsújfaluban a Nagyszombat

⁸⁵ *Dolmányos István*: A „Lex Apponyi”. (Az 1907. évi iskolatörvények. Századok, 1968. 102. évf. 3—4. sz. 520—527. p. Eltűzottnak gondolom a „fegyelmi özőn”, a fegyelmi „tömegek” jelzővel ábrázolt, egyébként valóban reakciós folyamat arányait. Hozzáteszem, hogy jelentős azoknak a fegyelmi vizsgálatoknak a száma, amelyek-

környéki katolikus szlovákság települt. Petrovác, Kiszács, Glozsán, Pivnice, Bajsa, Lality, Jankovác, Topolya, Kupuszina lutheránus falvak.⁸⁷

A szlovák elemi iskolaügy 1879-ig elzárt világnak tűnt. A tanfelügyelő 1880. évi jelentése világított rá arra, hogy valamennyi szlovák iskolában teljes mértékben él a szlovák nyelv, valamennyi tantárgyat anyanyelvükön tanították. Meglehetősen elzárkóztak a német evangélikus iskoláktól, annak ellenére, hogy ugyanazon egyházmegyei iskolaszékhez tartoztak. A népoktatási törvény életbe léptetése előtt a tanítói utánpótlás teljes mértékben a felvidékről történt. Az 1895. évi iskola összeírásban a tanfelügyelő már azt állapította meg, hogy valamennyi szlovák iskolában képzőkben végzett tanítók működnek.

Jól beszélik a magyar nyelvet, de nem kívánják tanítani. A 12 Bács—Bodrog vármegyei szlovák népiskolában az anyanyelven folyó oktatás folyamatos.⁸⁸ A szlováklakta felvidékkel a dualizmus teljes időszakában kulturális, politikai, tanügyi kapcsolatban voltak. Élénken reagáltak az ott folyó politikai és kulturális mozgalmakra, sőt tanítóik közül többen a szlovák nacionalista mozgalom aktív tagjai. A szlovák politikai lapok nagy számban, rendszeresen jártak Bácskába is.⁸⁹

A királyi tanfelügyelő iratai között 1906-ban találtunk utalást utoljára a bácskai szlovák iskolaügyre. A látogatások zöme a szerb és német iskolákba irányult, így a pár szlovák jellegű iskola kikerült az érdeklődésük köréből.

1880 végén valamennyi szlovák iskola látogatására sor került. Általában igen pozitív tapasztalatokról számolt be a tanfelügyelő. Az iskolák tiszták, jól felszereltek a körülményekhez képest. Valamennyi tanítóval rendelkezik. A zsúfoltság azonban akadályozta a tanítást, a „magyar nyelv azonban még tantárgyként sem tanítatik.”⁹⁰

A századforduló táján azonban a magyar nyelv a szlovák iskolákban is kötelező tantárgyként, erős ellenállásba ütközve ugyan, de némileg tért hódított. 1899. évi tanfelügyelői látogatások a következőkről számolnak be: Petrováczon állami iskolát létesítettek, amelyben azonban kénytelenek voltak szlovákul tanítani, mert senki nem tudott magyarul. Ennek ellenére az iskola magyar tannyelvűként került mindenütt nyilvántartásba. A tanítók viszont

nek nincs köze a nyelvi magyarosításhoz. Jellemző, hogy Bács-Bodrog vármegyében több magyar tanítót vontak felelősségre „hivatala elhanyagolásáért”, mint a nemzetiségi iskolában tanító német vagy szerb pedagógust. Lásd erre vonatkozóan: AV SK BB F SN 3169/1909. Tanfelügy. sz.

86 AV SK BB F SN 3493/1905. k. (Tanfelügyeleti jelentések 1905. V. 20.)

87 Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. II. köt. 411—421. p.

88 AV SK BB F SN 3168/1898. k.

89 Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája II. köt. 421. p. Minden szlovák nemzetiségi községbe járt a Narodni Novini, a Narodni Hlasnik. Pl.: Petrováczra több mint 100 példányban. Ugyaninnen az 1895. augusztus 10-i nemzetiségi kongresszuson 23 szlovák küldött vett részt.

90 AV SK BB F SN 2011/1881. k.

jól tudtak magyarul is, de nem tanítottak intenzíven. Az evangélikus szlovák iskolában: „... a beszédgyakorlat rendkívül gyenge még, de a tanító jól beszéli a tót és magyar nyelvet, ami reményt nyújt későbbiekben az előrehaladásra. . .”⁹¹

1899. május 25-i tanfelügyelői látogatásról készített feljegyzés már teljes részletességgel bemutatta a Petrovác szlovák iskolaügy helyzetét. A lakosságot megosztotta a községben működő állami és felekezeti iskola. Az állami iskolában, amelynek mint fentebb említettük a tanítási nyelve magyar, 828 6—12 éves korú tanulója és 64 ismétlő korú gyermeke volt. A tisztán szlovák nyelvű evangélikus felekezeti iskola 627 iskolaköteles és 57 ismétlő korú tanulóval működött. Ebben az iskolában, amely „az ellenállás fő pontja a magyar nyelvtanítás ellen, senki nem kíván és nem is tud magyarul.” Az állami iskolában a magyar nyelv tanítása sikeres, „a magyar beszéd és értelemgyakorlatok helyes módszerrel vezetettek és a magyaros kiejtésre nagy gond fordítatik. A tanító nem téveszti szem elől azt a célt, hogy a gyermekeket egyes szavakból a mindennapi társalgás mondatainak megalkotására kell rávezetnie és begyakoroltatni.”⁹²

Bácsújfalun május 26-án tett látogatásról ugyancsak részletesen beszámolt a tanfelügyelő. Itt egy katolikus magyar—szlovák tannyelvű és egy tisztán szlovák tannyelvű evangélikus iskola működött. A vegyes tannyelvű iskolában a kiváló módszertani megoldások és nívós gyakorlási megoldások következtében a tanulók igen jól beszélnek, írnak és olvasnak magyarul. „A tanító és gyermek egymással való érintkezésében a magyar nyelvet használja és ez is egyik titka a kiváló eredménynek.” Az I—II. osztályban kiemelkedő képességű szlovák tanítók tanítanak, akik az egész magyar tanítást megalapozták. A nyelvi magyarosítás minden eredménye nekik köszönhető. A község „felekezeti iskolájában a magyar nyelv egyáltalán nem tanított.” Itt az előrehaladás közismereti tárgyokban is alacsony nívón megy végbe, a tanítók gyenge képességűek.⁹³ Ján Hill igen öreg, megtört ember, aki elhanyagolja az iskola egész oktatását.

A tanfelügyelő látogatását követően összehívatta a képviselőtestületet és feltárta a két iskola belső helyzetét: „Azonos gyermekanyaggal hatalmas különbségek nem tarthatók fenn. Meghagytam Ján Hillnek, hogy azonnal kérje nyugdíjaztatását (77 éves), s az iskola elnökét utasítottam, hogy a magyar nyelv tanítását szervezzék meg. Az iskola elzüllött állapotáról a közigazgatási bizottsághoz jelentést tettem, hogy keresse meg a legfelsőbb egyházhatóságot . . .”⁹⁴

91 AV SK BB F SN 3168/1898. k.

92 Uo. V. 25-i jegyzőkönyv Petrovác (Petróc) reáliskola látogatásáról.

93 Uo.

94 Uo.

Szlovák iskoláról legközelebb 1900-ban bukkant fel adat. Kulpinban tett látogatása alkalmával Gräf Nikáz a magyar nyelv „elfogadható” szintjéről tett említést.⁹⁵

1902. évi felügyeleti munka során Kiszács evangélikus szlovák tannyelvű iskolájáról a következőket jegyezte fel: „... a tanítás elégtelen, gyenge. 1879. évi XVIII. tc. alapján a magyar nyelvtanítás sikere elégtelen. A tanítók bár képesítettek a nyelv tanítására, de rosszul, ostobán tanítanak. Az sem jelent semmit, hogy a nyelvet ők beszélik. A teljesen szlovák környezetben senki sem tanult meg magyarul.”⁹⁶ Március 31-én végzett ellenőrző útja során Pivnicza szlovák—magyar tannyelvű iskoláját útba ejtette a helyettes tanfelügyelő, hogy az 1879. XVIII. tc. végrehajtását ellenőrizze. Az eredményt kielégítőnek értékelte.⁹⁷

1906. májusi iskolalátogatások során szerepel forrásainkban még egyszer a szlovák iskolaügy. Az iskola többszöri látogatásakor Kubányi Gyula szlovák tanító ellen több kifogás merült fel. A nyelvtanítást elhanyagolta. Az ellene lefolytatott vizsgálat után a tanfelügyelő a következőket írta: „... a legelkeseredettebb magyargyűlölő és fanatikus tót, ami napi tevékenységében is, magaviseletében is meglátszik. Minden tót nemzetiségi mozgalomban hatalmas fáradozással, de kellő körültekintéssel részt vesz, vigyáz magára . . . A vizsgálatot követően arról is tájékoztattak, hogy a tót érzelmei felébresztését célzó tót műkedvelői előadások fő factora, ugyanezen célú daloskör szervezője. A képviselőválasztáskor ő nemcsak Bács községben működő párt érdekében tevékenykedik, hanem az egész környéken. A folyó évi képviselőválasztást megelőzően a felföldön is járt a tót jelöltek támogatására, s magáról is mint képviselőjelöltről hallatott szót . . .”⁹⁸

Az ellene indított vizsgálat során azt is megállapította a tanfelügyelő, hogy valamennyi iskolai dokumentumot, anyakönyvet stb. szlovákul vezetett. A vizsgálati anyagot felterjesztette a VKM-be, amely azután az ügyet átadta a „magyarhoni ág. hit. evang. legfelsőbb törvényszéknek.” Az azonban a magyar tannyelv elhanyagolását „... tekintettel a tisztán szlovák nyelvű iskola helyzetére . . .”, nem vette figyelembe. Ellenben a „hazafiatlan magatartása miatt” 200 korona büntetésre ítélte.⁹⁹

1906. júliusában a tanévet záró felügyelő jelentésében kénytelen volt megállapítani, hogy valamennyi „... tót tannyelvű felekezeti iskola, továbbá a egyes tannyelvű felekezeti iskolákban a magyar nyelv tanítása stagnál . . . a tót érzelmei az iskolában is jelen vannak . . .”. Mint a fenti fegyelmi példa

95 AV SK BB F SN 3261/1900. k. (Tanfelügyelői jelentések és feljegyzések. Kulpin 1900. március 12.)

96 AV SK BB F SN 3435/1902. k.

97 Uo.

98 AV SK BB F SN 3504/1906. k. (2564/1906. Tanfelügyelői sz.)

99 AV SK BB F SN 9612/1914. Tanfelügyelői sz.)

is mutatja, a bácskai szlovákság, amely élénk kapcsolatban volt a szlovák nacionalista mozgalommal, az anyanyelvi oktatásért, a nyelvi magyarosítási törekvések ellen, politikai eszközöket is felhasznált, amit nem tapasztaltunk pl. a nagy tömegben élő németeknél. Az 1914. évi iskolai statisztikai adategyűjtés alapján megállapítható, hogy a megyében élő szlovákok sikeres küzdelmet folytattak anyanyelvükért.¹⁰⁰ Vegyes tannyelvűvé vált iskolájukban az anyanyelvi oktatás is eredménnyel folyt.

VI.

A bunyevác népiskolák helyzete 1880—1909 között

Bács-Bodrog vármegye népességének mintegy 4%-át bunyevácok tették ki. Számuk 22—25 ezer között mozgott. Iskolaügyükre vonatkozóan a tanfelügyelő levéltárában kevés forrást találtunk.

A nyelvmagyarosításra, az iskolában jelentkező nemzetiségi problémákra viszont igen jellemző az a kevés adat is, ami 1880—1911 között fellelhető volt.

A bunyevácok iskoláiban 1867—1878 között már vegyes tannyelv volt. Korábban azonban csak bunyevácul tanítottak. A 18. században valamennyi bunyevác községnek volt tanítója, iskolája.

A vegyes nemzetiségi lakosságú községben élő bunyevácok iskoláinak nyelvi struktúrája ennek megfelelően a következő volt 1880—1910 között:

Év	Bunyevác	Bunyevác-magyar	Bunyevác-német	Bunyevác-magyar-német
1870.	10	7	1	7
1890.	5	18	1	3
1910.	1	—	1	3

E statisztika, amelynek adatait valamennyi Bács-Bodrog vármegyei monográfia bontásban használta, pontatlan az iskola jellegének megítélésénél, de a tendenciát jól mutatja.

Eszerint 1910-re teljesen eltűnt volna a magyar—bunyevác tannyelvű iskola. Valójában azonban nem így volt.¹⁰¹ Bajmok magyar, bunyevác, német lakosságú helység, ennek megfelelően a katolikus felekezeti iskolájának alsó

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ AV SK BB F SN 3261/1900). Valamennyi tanfelügyelő jelentése arról számol be, hogy még a magyar tannyelvűvé minősített iskolákban is tanítják a bunyevác nyelvet.

három osztályában 1900-ban minden tanuló a saját anyanyelvén nyerte az oktatást.¹⁰²

Az egyházmegye történetírója erről úgy vélekedik, hogy „... A magyarosítást leghelyesebben vizsik keresztül, a mennyiben az alsó három osztályban nemzetiségek szerint szétosztva előbb anyanyelvük mellett tanulnak, a három felsőbb osztályban azonban már kizárólag magyar a tannyelv... ezen beosztás eredménye az, hogy az iskola elvégzése után a gyermekek tökéletesen beszélnek a magyar nyelvet. A három alsó osztályban vegyesen, a három felsőben némileg elkülönítve (nemzetiségek szerint!) vannak a gyermekek...¹⁰³

Bikity magyar, bunyevác, német nemzetiségi jellegű helységben a magyar nyelv tanítása Bajmok mintájára történt.¹⁰⁴

Csávolyban hasonlóképpen tanítottak a magyar—bunyevác—német tan nyelvű iskolában. Csonoplán az iskoláknak összesen hét tantermük volt, amelyek közül négyben németül, háromban magyar—bunyevác nyelven tanítottak 1890-től.¹⁰⁵

Gara községben a bunyevácoknak is és a németeknek is önálló iskolájuk volt. Sőt 1895-ben a bunyevácok részére még egy önálló tantermet emeltek, ahol anyanyelvükön osztatlan módszerrel folyt a tanítás.

„Kupuszinán a bunyevácok, magyarok, németek az első három osztályban anyanyelvükön, a felső osztályokban kissé elkülönítve, magyarul tanítottak.¹⁰⁶

Nemes-Militics bunyevác község, amelybe később települtek magyarok. 1880-ig csak anyanyelven folyt a tanítás. 1881-től magyar—bunyevác tan nyelvű, a korábban említett tanítási szisztémával.¹⁰⁷

A szántovai bunyevác iskola az alsó három osztályban 1900-ig anyanyelven tanított, attól kezdődően magyar—bunyevác nyelvű iskola működött. Vaskút, amely a török után bunyevác település volt, lassan német jellegűvé, majd a magyarokkal gyarapodva vegyes nemzetiségűvé vált. 1880-ig mindhárom nemzetiség nyelvén folyt tanítás külön tantermekben. Az 1881. évi tanévtől magyar—bunyevác tannyelv, valamint német tannyelv használható. Az alsó három osztályban azonban 1895-ig anyanyelven tanítottak továbbra is.¹⁰⁸

Mindezen adatokból a bunyevác tannyelvű iskolák lassú meggyengülését

102 *Berauer József*: im. 78. p.

103 Uo.

104 Uo. 98. p.

105 Uo. 114. p.

106 Uo. 180. p.

107 Uo. 200. p.

108 Uo. 276. p.

figyelhetjük meg 1880—1900 között. A nyelvmagyarosítás mellett a német iskolák, illetve óvodák is negatív hatással voltak a bunyevác nyelvű népoktatás alakulására.

Az 1880—1898 közötti iskolalátogatási jegyzőkönyvek igen szűkszavúak a bunyevác iskolákról. Valamennyi megjegyzés arra utal, hogy magas színvonalú nyelvtanítás folyt ezekben az iskolákban.

Az 1899. évi garai bunyevác—német tannyelvű nemzetiségi iskolában látogatást végző tanfelügyelő azt jelentette, hogy mind a felekezeti, mind a községi iskolában „... szigorúan vigyázni kell arra is, hogy a bunyevác tannyelv ne szenvedjen hátrányt a némettel szemben, hanem a törvényes rendelkezések pontosan betartassanak . . . ”¹⁰⁹

E tárgyilagos nyilatkozat után egy olyan kérdést vetett fel, amely a bunyevácság körében igen erős ellenkezést váltott ki. A tanfelügyelő a bunyevác tannyelvű iskolák magyarosításának alapját a magyar nyelvű óvodák „iskolai menedékhelyek” felállításában látta. „... az óvodáktól várható, hogy sikeres lesz a nyelvi előrehaladás és vezetésük alatt az óvoda a magyar nyelv tarjedésének jó szolgálatot tesz . . . ”¹¹⁰

1899. május 15-én a Szabadkai magyar—horvát tannyelvű iskolában tett látogatás eredményeit feljegyző jelentésből idézünk: „... Szabadkán három olyan iskola van, amelyben a bunyevác ajkú gyermekek anyanyelen tanulhatnak:

I. magyar tannyelvű népiskola, azonban a bunyevác kiségitő nyelvként taníttatik az I—IV. osztályban. 125 tanuló van, mind bunyevác anyanyelvű, melyet tökéletesen tudnak, szépen haladnak előre. A magyar nyelvtudás is meglepően jó eredményű.

II. magyar tannyelvű községi iskola, amelyben a bunyevác nyelvet 110 tanulónak az I—V. osztályban tanítják. A bunyevác tannyelv nem mellőzhető az eredmények érdekében. Az órákon Szukovich tanító többet beszél és magyaráz bunyevácul, mint magyarul. Úgy látom és tapasztalom, hogy bunyevácshoz szít. Magyarosítani nem tud, nem is akar.”¹¹¹

Csátalján 1900. január 10-én tett látogatás alkalmával arról számolt be, hogy „valamennyi bunyevác tanító nem csak kitűnő pedagógiai módszerrel dolgozik, hanem kiemelkedően intelligens.” Három nyelven tudnak. Erősen őrzik és támogatják a bunyevác nyelv oktatását, de a magyarra is kifogás nélkül megtanítják a gyermekeket.¹¹²

1900. május 6-i zombori iskolalátogatáskor a német, bunyevác gyermekek-

109 AV SK BB F SN 3166/1899. k.

110 Uo.

111 AV SK BB F SN 3168/1899. k. (Egy évvel később a tanítót az Ipolyságba helyezték át. Így akadémizálták meg, hogy a szlovák politikai mozgalmat szervezze a Bácskában).

112 AV SK BB F SN 3261/1900. k.

nél kiváló előmenetelről szerzett tapasztalatot, de az anyanyelv mellett valamennyi tárgyban is kiemelkedő tudást tapasztalt.¹¹³

Katymáron másnap tett látogatást egy bunyevác tannyelvű iskolában, ahol „... az általánostól eltérő és meglepő alacsony tanítási nívót tapasztalt, a magyar nyelvben teljes járatlanságot...”¹¹⁴

1909-ben, majd 1911-ben újra visszatért a tanfelügyelő a bunyevác iskolák kérdéséhez. Valamennyi délszláv iskola között tapasztalatai alapján a legnívósabb oktatás ezekben folyt, s itt „... a magyarosítás eredményei a legszembetűnőbb fényes eredményt mutatják. Nincs olyan bunyevác anyanyelvű osztály sem, ahol édes hazánk nyelvét minden más nemzet iskolájától nem magasabb szinten tanítanák és tudnák. Meglepő azonban az is, hogy édes anyanyelvüket milyen kitűnő módon megőrizték és tanítják... mégis itt van remény a teljes magyarosításra leginkább, s ezen haladás biztosítéka, hogy valamennyi bunyevác iskola magyar tannyelvű óvóházzal is rendelkezik...”¹¹⁵

A nyelvi magyarosítás e tanfelügyelői összegzésekből, a maga fő ellentmondásával, s belső tartalmát s fő irányát tekintve retrográd voltában áll előttünk. Az anyanyelv elleni támadás a legnagyobb sikerre akkor számíthatott, ha a csapást az óvodás korban mérték. Korábban Czirbusz János, ezt követően Gräf Nikáz is az óvodai anyanyelv tanítás elleni fellépést tartotta legfontosabbnak. Különösen az 1900-as évektől fordult figyelme e kérdésre, amikor nyilvánvalóvá vált számára, hogy a nemzetiségi iskolák tanulói a nyelvi magyarosítást eröltető törvények ellenére sem, vagy rendkívül kevés magyar nyelvi tudással léptek ki a népiskola kapuján a IV., vagy a VI. osztály elvégzése után.

A kor leghaladóbb nemzetiségi politikusai és gondolkodói nem véletlenül tiltakoztak az ellen, hogy az óvodás korban az anyanyelv bármilyen célból hátrányt, sérülést szenvedjen. Sárceivity a bunyevácság egyik kiemelkedő képviselője, amikor Mocsráy Lajoshoz a bunyevác kérdésben emlékiratot szerkesztett, tudatosan idézte Zillert, a herbartista német pedagógusírót. Az emlékirat mottójában Ziller gondolatainak adta az elsőbbséget: „... A legkevésbé sem szabad a gyermekeket kiskorában idegen nyelven tanítani. Nem szabad a gyermekeket más nép gyerekkorába bevezetni. Először élje bele magát saját anyanyelvébe, amelyen, ha beszél, ne csak gondoljon valamire, hanem érezzen is...”¹¹⁶ Az óvodák magyar nyelvű szervezésére évenként tett javaslatot a tanfelügyelő. 1899-ben Bogojevón, 1881-ben

113 Uo.

114 Uo.

115 Uo.

116 *Kemény G. Gábor—Mandić Marin: im.*

Apatinban, 1900-ban Omorviczán, 1901-ben Ósóvén, 1902-ben 17 helyen, 1905-ben 31 nemzetiséglakta helységben. Nem rajta múltott a sikertelenség, hanem a pénzügyi fedezet hiányában lassult le e terv.¹¹⁷

A tanfelügyelő koncepciója az óvodák felállításával, s a magyar nyelv tanításának erőteljes szorgalmazásával a kor nacionalista politikájának fő irányába illeszkedett mindenben. Tartalmában kifejezetten nemzetiségellenes, mivel még azokkal a német és egy-két bunyevác szülői, iskolaszéki, képviselőtestületi törekvésekkel is szembeállíthatók, amelyek a magyar nyelv erőteljes tanítását a *kétnyelvűség*, tehát egzisztenciális célokból támogatták, szorgalmazták, anélkül természetesen, hogy népi habitusokról lemondtak volna.

Utószó

Dolgozatom célja az anyanyelv erejének, népet és nemzetet megtartó tulajdonságainak történeti vizsgálata volt. Az anyanyelv mindig is a népi közösségeket formáló tényező volt. A Kárpát-medencében élő népek történelmében e népiséget megtartó erő sokszor került veszélybe. Sokszor gördítetek elé nehézségeket a különböző politikai rendszerek, miközben a saját nyelvük egyeduralmát kísérelték megvalósítani. Mint sok történelmi tanulmány bizonyítja, ez sohasem vezetett olyan sikerhez, mint amelyet az elnemzetlenítés célul tűzött ki. A dualizmus kori népiskolákban az anyanyelvtanítás körül éleződött ki a nacionalizmusok küzdelme. A magyar nacionalista törekvésektől támogatott iskolapolitika, a nyelvmagyarosítást mint fő célt állította szembe a kiegyezést követően megalkotott nemzeti törvényekkel, amelyek hosszú időn át bástyának számítottak a különböző nemzetiségek nyelvének védelmében.

Az irodalom, bármilyen ideológiai háttérrel is rendelkezett, az 1868—1914 közötti időszak népiskolát érintő törvényeinek bemutatásával, annak retrográd vonásait hangoztatva, eléggé egyoldalú képet festett. Nem mélyedt el annak vizsgálatában, vajon milyen spontán erő és milyen tudatos ellenállás van a nyelvben, a nemzetiségek anyanyelvi törekvéseiben?

Az egykorú, s a nacionalista törekvéseket bemutató retrospektív magyar irodalomra a szerb, horvát, román vagy szlovák irodalom ugyancsak sovinizta módon reagált. A „védekezés stratégiáját támogatandó”, az iskolai nyelvmagyarosítás arányait, módszereit, a teljesen jogos és szükséges kemény bírálaton túl, egyoldalúan, eltúlozva mutatta be.

117 AV SK BB F SN 2043/1881., 3168/1899. (Óvodákra vonatkozó javaslatok).

A polgári korszak „értékelő” irodalmának döntő része a magyarosításhoz az „egységes nemzet”, a „magyar szupremácia” hamis ideológiájából kiindulva az elnemzetlenítés törekvését tagadva, jelentékteleníteni igyekezett a nyelvmagyarosítás negatív hatását, s a törvényeket szükséges továbblépésnek igyekezett beállítani.

A népiskolai nyelvmagyarosítás vizsgálatában a második világháború után, de különösen az utolsó másfél évtizedben a marxista kutatások megsaporodtak. Nemcsak az országos elemzésekre gondolunk, hanem a nemzetiségi lakosságú megyék viszonyainak vizsgálatára is. Így Zala, Vas és Baranya megye népiskoláiban folyt nyelvmagyarosítási törekvéseket dolgozták fel. Valamennyi kutatás azt támasztja alá, amelyet Bács-Bodrog vármegyei tanfelügyelőség fondjának feltárása során igyekeztünk bemutatni. A népiskolai nyelvtanítást és általában a nemzetiségi nyelven tanító iskolák ügyeit a korszak idevágó törvényei rendkívül súlyos helyzetbe hozták. Azonban az a kép, amelyet általánosságban megrajzolnak, egy fontos dologról megfeledkezve nem bizonyult eléggé árnyaltnak. A törvénykezés, kétségkívül arra törekedett, hogy népeket korlátozzon nyelve használatában, s ezzel „kinyitva ütőerét lassú halálra szánja”. Arról azonban nagy hiba lenne megfeledkezni vizsgálatunk során, — s ezt kívántam dolgozatommal bizonyítani —, hogy a különböző népcsoportok, nyelvek ellenállása milyen szintű, milyen eredményes volt. Lebecsülnénk a nyelv mint megtartó erő jelentőségét, ha szem elől tévesztjük e kutatói szempont fontosságát. A ma folyó etnológiai küzdelemben nem lett kisebb jelentősége a nyelvnek, mint nemzetiségmegtartó erőnek, de emellett mint a különböző népek, nemzetiségek kapcsolatának fontos tényezője is napirenden maradt.

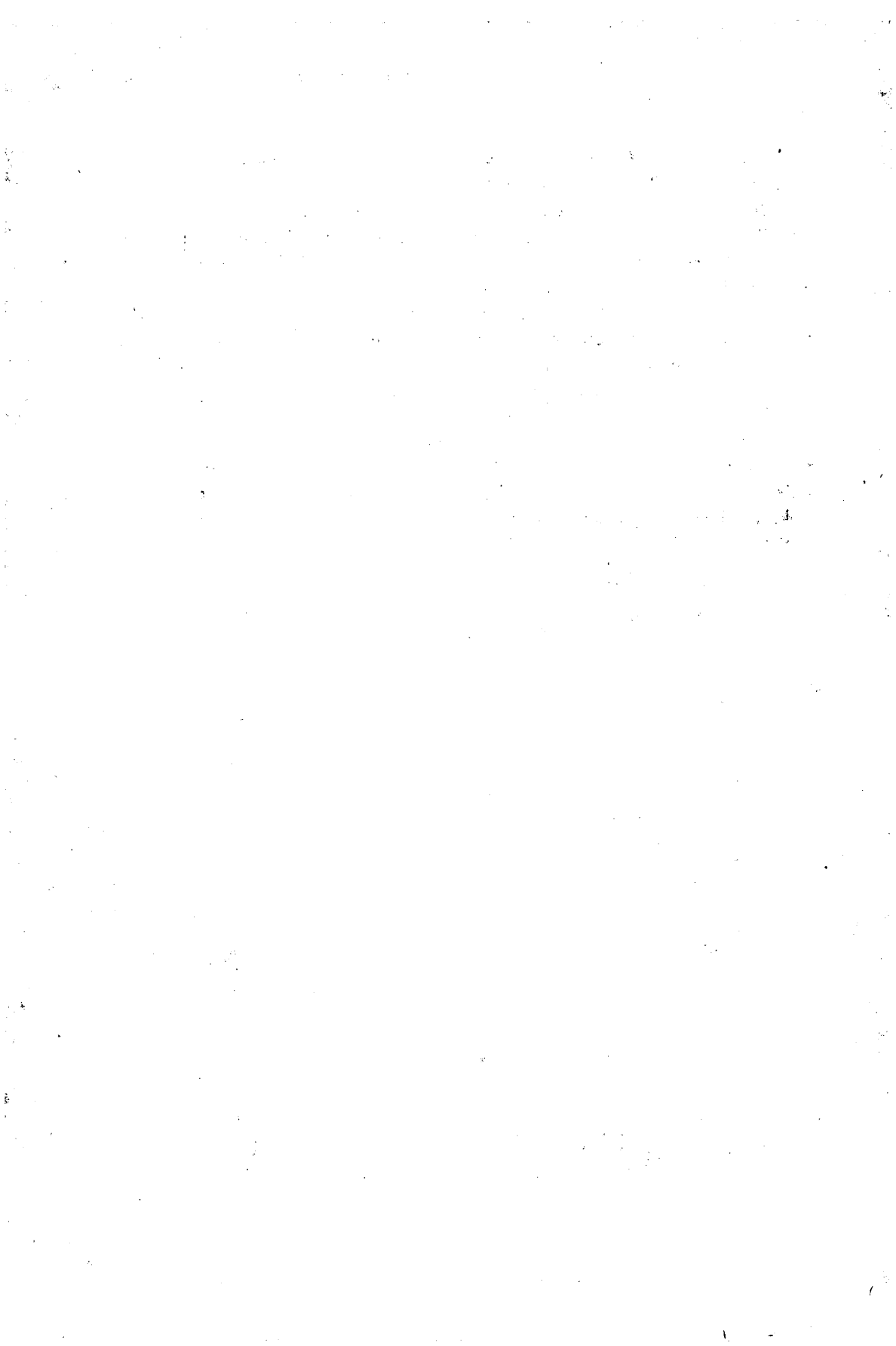
A dualizmus kori Magyarország nemzetiségei a különböző feltételeikre támaszkodva, a népiskolában folyó nyelvi magyarosítás ellen, mint látható volt, hosszú ideig igen eredményesen harcoltak. Ez a siker magának a nyelvnek az erejében is rejtett. Továbbá abban is, hogy figyelemre méltó lehetőségeket biztosítottak a nemzetiségi törvények, az egyházi-felekezeti iskolák belső önkormányzatai, sőt a jelentkező különböző nemzetiségi mozgalmak is. A tanítóság, amelynek döntő része egyébként sem tudott magyarul, az „uralkodó nyelv” megvalósítását sikeresen elhárította. Meg kell állapítanunk azt is, hogy pl. a németség, a horvátság és rutének részéről nem jelentkezett olyan határozottan az ellenállás, mint például a szerb nemzetiségi iskolákban.

A kétnyelvűség mint megvalósítható lehetőség azonban az ő részükről is gyakran felmerült. A szülők küzdöttek a leghatározottabban az anyanyelv megtartásáért. Igen szemléltetően fejezte ki ezt a bácskeresztúri rutén közösségi elemi iskola államosításakor a görögkatolikus egyházközségnek a szülők

véleményét kifejező nyilatkozata: „... abbeli kérésünket terjesszük elő, miszerint a közoktatásügyi kormányzat, a tanítók kinevezése előtt legyen figyelemmel arra, hogy az állami iskolákban elsősorban a rutén nyelvet beszélő egyének legyenek kinevezve mikor mi itt a községi iskolát az állam vezetésére bíztuk, a legfőbb ok abban rejlett, hogy gyermekeink a magyar nyelvet is elsajátítsák, mert tudjuk azt, hogy népeink boldogulására csak ez vezethető, mert két nyelv olyan kapcsolat, amely megakadályozza, hogy egyesek konkolyt hintsenek közénk. De ezen ténykedésünk által nem mondtunk le arról, a . . . jogunkról, hogy állami iskolában gyermekeink anyanyelvét, a rutént is tanítsák . . . ”¹¹⁸

A népek, nemzetiségek nyelvük megőrzésében eljutottak a leghaladóbb megoldásokig anélkül, hogy bárki érdekeit sértették volna. Azonban a kor türelmetlen nacionalizmusa elvettete, meg sem értette a kibontakozás új útjának a lehető legjobb megoldásait. Megmaradtak számunkra a tanulságok, amelyek a népi nemzeti nyelv megőrzésének mindenáron való védelmét húzzák alá.

118 AV SK BB F SN 1948/1906. k. A bácskerekertúri községi iskola államosítására vonatkozó iratok. A tanfelügyelő iratai között a rutén iskolaügyre nem találtunk iratokat, így sem a rutén, sem az ugyancsak pár horvát iskolaügyi irat alapján nem foglalkozhattunk anyanyelvi helyzetükkel.

„... szeretnék dolgozni, alkotni
mohón vágyom rá, hogy valóra
váltsam eddig sohasem tapasztalt
pompás lehetőségeinket.”

A. Sz. Makarenko

A csávolyi délszlávok anyanyelvi oktatásáról (1748–1948–1978)

MÁNDICS MIHÁLY

B e v e z e t é s

Áll és működik nemzedékek tudományának bölcsője, az Alma Mater. Hányszor töltötte be csendes termeit secundától rettegő diákok susogása, ősz nevelők bölcs magyarázata, csínyeken derülő „nebulók” kacaja. S a szárnyas idő száll tovább. Új fejezet nyílik népünk életében és iskolánk történetében is. Végre szélesre tárhatta kapuit kis mezítlábasok, kultúránk igazi örökösei előtt.

Az évfordulók mindig alkalmat adnak arra, hogy visszapillantsunk és értékeljük a megtett utat, illetve a mai munkánkat mérlegelve megpróbáljuk megfogalmazni a jövő feladatait. Igyekeztem összefoglalni azt is, mit tettek elődeink. Mégis úgy ítélem meg, hogy a mai munka értékelése és előretekintésünk szolgálhatja a leginkább oktató-nevelő munkánk továbbfejlesztését. A múlt kritikai értékelése szintén hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy még eredményesebben végezhessük munkánkat.

Úgy érzem, szerénytelenség a csávolyi iskola érdekesebb részleteit fejezeteknek neveznem, hiszen nem monográfikusan, nem a tudós szemléletével, hanem a művelődés szándékával írtam le a mindennapi élet kiemelkedőnek látszó eseményeit. Nem elemeztem mindent egyformán mélyen, néhány jelenséget mindössze természetes megjelenési formájában írtam le. Tehát részben történeti forrás, részben nevelési segédanyag ez a munka. Elolvasása a helyi viszonyokat jól ismerő olvasót részben újabb részletek közlésére, kiegészítésére ösztönözheti, másrészt alkalmas annak tudatosítására, hogy egy-egy kisebb közösség tevékenysége mire képes a szocializmus építése során.

Dolgozatomban a teljesség igénye nélkül iskolánk életéről ejtek szót, azon belül is kiemelt szerepet szánok a bunyevác—horvát nyelv ápolásának, iskolai oktatásának. Az anyanyelvi oktatás ugyanis egy ország nemzetiségi politikájának talán legérzékenyebb mérőeszköze. A felszabadulás előtti időszakról, az elemi iskoláról szólva, mivel egyházi kerület iskolájáról van szó, a katolikus népoktatás helyzetére általában is kitérek, elsősorban a kalocsai Érseki Levéltárban található Canonica Visitációk alapján. Mivel az érsekség határait több ízben megváltoztatták, elkerülhetetlen, hogy ne tegyek említést az egyházmegyén, országhatáron túl fekvő, de valamikor az érsekséghez tartozó helységekről.

Így a bunyevácok történetének mintegy 300 évét tekintjük át, azokat, akik a hercegovinai Buna folyó környékéről jöttek Bácskába és nevüket is abból származtatják.

Az ma már közismert, hogy a bunyevácok a „što” dialektus „i”-ző nyelvjárását beszélik és latin betűkkel írnak. 1920-ban ők így nyilatkoztak a „Neven”-ben: „Mi magunk sem tudjuk szerbek vagyunk-e, vagy horvátok. Nyelv szerint közelebb állunk a szerbekhez, vallás szerint pedig a horvátokhoz: a délszláv, mint közös név éppen jókor jelentkezett.”¹

Nem keveset tudunk tehát róluk, de korántsem elégségeset. Foghíjasok az ismereteink, kevesek a róluk szóló tudományos munkák.

Azok a konkrét vizsgálódások, amelyet a csávolyi délszlávok anyanyelvi oktatásáról folytattam — úgy vélem — hozzájárulhatnak e hiányok részleges törlesztéséhez, csakúgy mint lenni nemzetiségi politikánk feladatainak megfogalmazásához.

Ebben a reményben bocsátom az olvasó rendelkezésére e vizsgálódások rövid summázatát.

A Magyar Népköztársaságban élő nemzetiségi szövegségeinek becslései alapján körülbelül 220 ezer német, 100—100 ezer szlovák, illetve délszláv és 25 ezer román nemzetiségű lakos él Magyarországon. A Magyar Népköztársaság az 1848—1849-es tanulságok és az 1919-es példa alapján az 1949-es alkotmányban és annak — a szocializmus építése jelen időszakát tükröző — 1972-es változatában rögzíti a nemzetiségek jogait. A közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény is kiemeli a hazánkban élő nem magyar ajkú lakosság jogait.

A Magyarországon élő horvát, szerb, szlovén nemzetiség helyzetéről, az anyanyelvi kultúra fontosságáról szólva sokszor idézzük Marxot: „A nyelv maga ugyanúgy terméke egy közösségnek, mint ahogy más tekintetben ő maga a közösség létezése”. Hasonlóképpen Vuk Karadžić jelmondatát is: „Úgy írj, ahogyan beszélsz és úgy olvasd, ahogy le van írva”.

1 Millivoje V. Knežević: O Bunjevcima. Subotica, 1927. 11. o.

Bár hivatalosan egynek tekintjük a szerb-horvát nyelv kétféle — horvát és szerb — változatát, az eltéréseket is szem előtt kell tartanunk, a sokféle tájnyelvről nem is beszélve. A kérdés még összetettebb, ha hozzátesszük a kétféle: latin és cirillbetűs — írást, valamint azt figyelembe véve, hogy a délszlávok 11 megyében szétszórt településeken élnek, a kérdés rendkívül összetett.

Az alkotmányos nemzetiségi jogok megvalósulásának és az igazi nyelvi egyenjogúságnak — vagyis mindenfajta anyanyelvi tevékenységnek — alapja az anyanyelvi oktatás. Akik anyanyelvüket nem beszélik tökéletesen, azoknak művelődési igényeik sem lehetnek. Enélkül ugyanis nem ismerhetik meg nemzetük múltját, nem lesznek képesek élvezni annak gazdag kulturális hagyományait, nem tudnak bekapcsolódni az anyanyelvi művelődésbe, nem lesznek részesei az egyenjogú nyelvhasználatnak.

A nemzetiségek híd-szerepét, a testvériség-egység eszméjét csak az anyanyelvüket és környezetük nyelvét egyaránt jól beszélő generációk tudják megvalósítani. A feladat rendkívül nehéz és bonyolult annak ellenére, hogy ma már a nemzetiségi iskolák a magyar közoktatás szerves részei. A hazai közoktatás fejlesztésének programja magában foglalja a nemzetiségi anyanyelvi oktatás korszerűsítésének terveit is, például a „kétnyelvű” iskolák számszerű növelését. Mégis mi okozza az említett nehézséget a horvát, szerb és szlovén nyelvű iskolákban? A válasz magától adódik: az anyanyelvi kultúra hiányos ismerete.

Sok iskolában az alapoknál kell kezdeni az anyanyelv tanítását. Rendkívül változatos nyelvtudással, hiányos, nemegyszer teljesen hiányzó nyelvi ismerettel kerülnek oda a gyermekek. A nagyon különböző nyelvtudás és a meglehetősen eltérő beszédkészség (az irodalmi nyelvtől nagymértékben eltérő „kaj” és „csa” nyelvjárást beszélő horvátok nagy száma) arra kényszeríti az iskolákat, hogy alapfokon kezdjék a nyelv tanítását. Ez a probléma régi keletű, de megoldására korábban — sajnos — kevés figyelmet fordítottak.

A nyelvjárás és az irodalmi horvát-szerb nyelv között lévő nagy eltérések miatt e nyelvterületeken átmenetre van szükség az iskolákban, és olyan pedagógusokra, akik az irodalmi horvát-szerb nyelven kívül jól beszélik és értik az ottani nyelvjárást is.

A jugoszláv határ mentén, ahol különösen ez időben megélné a kishatármenti forgalom, a turizmus, valamint a jugoszláv rádió és televízióadások hatására, az ott élők nyelvi közelségbe kerültek anyanemzetükkel. A Győr-Sopron és Vas megyében élő horvátoknak erre még ma sincs lehetőségük az anyanemzettől való távolságuk miatt. Itt a nyelvtanár a tájnyelv maximális figyelembevételével az alapoknál kezdheti a nyelv tanítását,

s főként azon kell fáradoznia, hogy az anyanyelvet szinte átszövő mindennapos germanizmusok és hungarizmusok helyett a tanulók megtanulják a helyes horvát-szerb kifejezéseket.

Nehézséget és problémát okoz még az irodalmi horvát-szerb, szerb-horvát nyelv „ije”-zű és „e”-zű kettőssége, valamint a latin, illetve cirillbetűs írásmód alkalmazása, megtanítása. A horvátok által lakott területeken „ije”-zű nyelvhasználattal és latin betűs írásmóddal találkozunk, a szerbek által lakott területeken pedig „e”-zű a nyelvhasználat és cirillbetűs az írásmód. De a horvát tanulók éppen úgy tanulják és ismerik a cirillbetűs írást, mint a szerbek a latinbetűt. Mind a kétnyelvű, mind a nyelvoktató iskolatípusok számára készült tankönyvek tartalmazzak „ije”-zű és „e”-zű latin betűs és cirillbetűs szövegeket.

A szlovének nyelvjárása egységes, de ugyanúgy gondot okoz az irodalmi szlovén nyelv ismeretének hiánya.

A tanulók életében kettős, néha hármias hatás érvényesül. Otthon tájnyelven beszélnek, a baráti körben magyarul érintkeznek, az iskolában pedig az anyanyelv irodalmi változatát tanulják. Ebből következik, hogy a nemzetiségi kultúra hagyományainak továbbélése a népdalok, szokások életben tartása egyre inkább a művelődés intézményeire, köztük az iskolára hárul.

Az új elgondolások a korábbinál jobban építenek a nevelők aktív, önálló munkájára: arra, hogy színessé, érdekessé, vonzóvá tegyék a nyelvtanulást. Ne feledkezzünk meg a sikerek másik összetevőjéről, a szülők szerepéről sem, mert valóban nyelvében él a nép és anyanyelvében az egység.

Társadalmunk mai viszonyai között az anyanyelv megfelelő oktatása a nemzetiségi lét egyik alapfeltétele. Ezért a nyelv ügye egész népünk — közéletünk — ügye, nemcsak a nyelvápolás szakembereié. Őrzése, formálása, ápolása nem korlátozódhatik az iskolára. A nyelv olyan, mint a nép, amely alkotja, használja, újítja, felejt, szépíti, rontja. Vagyis csak akkor foghatjuk fel igazán sorskérdésként, ha nem választjuk külön a nép egészének sorskérdéseitől. Áttekintő elemzésünkben ennek bizonyítására teszünk kísérletet.

Település, táj, nép és történelem (Bunjevácok az új hazában)

A Magyar Népköztársaság az alkotmányban rögzíti a nemzetiségeink jogait. A párt nemzetiségi határozatai és más állásfoglalások biztatást adnak hazánkban élő nemzetiségek — így a délszlávok — anyanyelv- és hagyományápoló tevékenységéhez.

Nemzetiségi hovatartozás szerint a magyarországi délszlávok horvátnak, szerbnek vagy szlovénnek vallják magukat.

Etnikailag a következő horvát népcsoportokat különböztetjük meg hazánkban: bunyevácok (Bácskában), sokácok, bosnyákok (Baranyában), Dráva és Mura menti, valamint a nyugati megyék horvátjai, akik etnikailag a burgenlandi (gradiscei) horvátok csoportjához tartoznak, és még a rác, dalmát megjelölésű horvátok.

A szlovének Szentgotthárd (Monostor) környékén, míg a szerbek Budapest és környékén, Mohács térségében, Békés és Csongrád megyében élnek. A szerbek a cirill-, a horvátok és a szlovének a latin írást használják. Ezen kívül a szerbek kivétel nélkül görögkeleti vallásúak, a horvátok és a szlovének pedig római katolikusok. A nyelvi, írásbeli és vallási különbségek jelentkeznek a sajtótermékek kiadásában is.

A fentiekből kitűnik, hogy a nemzetiségi és etnikai szempontból tagolt, társadalmilag és politikailag egységes délszláv nemzetiség, néprajzi szempontból rendkívül színes, sokrétű és gazdag értékek őrzője és művelője. Sokrétőségükre földrajzi szórtságuk is jellemző, ugyanis 11 megyében [Bács-Kiskun (Bačka), Baranya (Baranja), Békés (Bekeška), Csongrád (Cungradska), Fejér (Biogradska), Győr-Sopron (Jursko-Šopronska), Pest (Peštanska), Somogy (Šumadijska), Tolna (Tolna), Vas (Železnoj), Zala (Zaladijanskoj) több mint 100 településen több tízezer lakos él a magyar és más nemzetiségű lakossággal együtt. Az eltérő sajátosságok és a szétszórtság egyaránt túlnyomórészt arra vezethető vissza, hogy ezek a népcsoportok rendkívül tragikus, szenvedésekkel teli történelmi út során érkeztek Magyarországra.

A hazai délszlávok eredetével és történetével több hazai és jugoszláviai kutató foglalkozott, de erről mindmáig egyetlen összefoglaló tanulmány sem készült. A délszlávok bevándorlásával kapcsolatosan nagy általánosságban két vélemény ismeretes: az egyik őslakóknak, a másik vélemény szerint pedig olyan bevándorlóknak kell tekinteni őket, akik önként, kényszer hatása alatt vagy hívás alapján települtek Magyarországra.

Hazánkban a délszlávok tömeges bevándorlása több évszázadon át néhány hullámban történt, ugyanez a jellemző a bunyevácok betelepülésére is.

Baja város és környéke legnépesebb délszláv népcsoportját a magukat *bunyevácoknak* nevező délszlávok — horvátok — képezik. E helyütt nem célnünk annak a bőséges történelmi irodalomnak az interpretálása, amely a bunyevácok eredetkérdését és betelepülésének körülményeit vizsgálja. Amennyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a bunyevácoknak három nagy csoportját szokták megkülönböztetni, amelyből kettő a Balkánon él, a harmadik pedig Jugoszlávia északi részén a Bácskában, valamint Magyarországon,

ahol zömmel a Duna mentén találhatók meg településeik. Jovan Erdeljanović ez utóbbi csoportot *O pereklu Bunjevaca* c. könyvében Duna menti bunyevácoknak nevezi. Hazánkban bunyevácok legnagyobb számban Bács-Kiskun megyében Baján és Baja környékén élnek.

Így Baján kívül a bajai járásban Bácsalmáson (Aljmaš), Bácsbokodon (Bikić), Bácsborsodban (Boršot), Bácsszentgyörgyön (Djurić), Csávolyan (Čavolj), Felsőszentivánon (Gornjisentivan), Garán (Gara), Katymáron (Kaćmar), Mátételkén (Matević), Vaskúton (Baškut), továbbá a kalocsai járásban Bátyán (Baćin) és Dushokon (Dušnok) (e helyeken azonban nem bunyevácoknak nevezik magukat, hanem „rác”-oknak), a kiskunhalasi járásban Csikérián (Čikerija) és Tompán (Tompá) jelentős a számuk. Megtalálhatók még Fejér megye dunaújvárosi járásában Ercsiben (Jercin), valamint Pest megye néhány községében is: pl. Tökölön (Tukulja), Érden (Hanzabeg vagy Andzabeg) itt is a „rác” névvel, valamint Szentendrén (Sentandrija), a múltban katolikus szerbek ill. „dalmaták” elnevezéssel. Újabbán Dunaújvárosban (Dunaújvároš) is jelentős létük.

A bajai járásban csak Hercegszántón (Santovo) élnek *sokácok* a magyarokkal és néhány szerb családdal. Népviseletük szembetűnően eltér a bunyevácokétól.

Gyakran találkozunk még olyan írásokkal, amelyek Bács megyében a következő magyar településeket is idesorolják. Pl.: Jánoshalma (Jankovac), Mélykút (Milkut), Madaras (Madaroš), Dávod (Dautova), Bátmonostor (Monošter), Nagybaracska (Baračka), Kelebia (Kelebia). Valamikor valóban szlávok lakták e településeket is, ami még a meglevő nevekből, népszokásaikból ma is arra enged következtetni. Ezek már elmagyarosodtak és csak egy-egy bunyevácul is tudó család él e településeken.

Baján szórványosan a város egész területén megtalálhatók, igazi központjuk mégis az Alsóváros. Bajaszentistván (Vancaga) azelőtt nem tartozott a városhoz. Pandúr és Kákony helységek áttelepülése következtében alakult ki 1804, illetve 1808-ban. Bajához 1930-ban csatolták. Az alsóvárosi és szentistváni bunyevácok fő foglalkozási ágai és múltbeli életformái szinte azonosak voltak a környékbeli falvak bunyevác lakosságával. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a bajaiaké kapcsolódott a város polgárságának fejlődéséhez, amit a falvak lakossága a múltban csak bizonyos fáziseltolódással tudott követni.

Éppen a fentiekből következően szellemi kultúrájukon belül szokásviláguk is azonos rendszerben mozgott. Így amikor a bajai bunyevácokról beszélünk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk a környékbeli falvak bunyevác lakosságának szokásait sem, mert nagyfokú hasonlóságot mutatnak a bajaiakéval, s természetesen ez megfordítva is érvényes.

Bunyevec lakosságunk hagyományos népi kultúrája már korán az érdeklődés központjába került, s e nemzetiségi népcsoportunkról is elmondhatjuk ugyanazt, amit a többiekéről, hogy szervezett kutatásuk egyidős a magyar kutatással. A magyarországi nemzetiségek sokoldalú és szervezett néprajzi kutatásának kezdetei az 1889-ben megalakult Magyar Néprajzi Társaság működéséhez kapcsolódnak. De már ezt megelőzően is számos leírás, népismertetés jelent meg a különböző tudományos folyóiratokban.

A korabeli magyar sajtóban a hazai délszlávokról — nevezetesen a bunyevácokról — két figyelemreméltó népismertetés látott napvilágot: Berkity György „A Pest és Fejér megyei bunyevácok néprajzáról” címmel a Tudománytár 1839. évfolyamában és Szárics Jenő 1842-ben a Regélő Pesti Divatlapban: *A bunyevácok* címmel. Mindkét ismertetés jellemzője, hogy átfogó képet ad a bemutatásra kerülő népcsoportról. Mind Berkity, mind Szárics munkáját haszonnal forgatta J. Erdeljanovic is, — az előbb már említett — a bunyevácok eredetkérdését tárgyaló munkájában.

Szárics hangsúlyozza, hogy a bunyevácok egyesek szerint már a XIII. században települtek be, főleg a Bácskába, bizonyosabb azonban, hogy a XVII. században jöttek. Lehetséges, hogy a két letelepedés között volt még egy XV. századi bevándorlás is. Nyelvükre vonatkozóan azt írja: „Nyelve a szerb nyelv csekély különbséggel . . .” Elmondja a továbbiakban a bunyevácokról, hogy Szabadkán laknak és attól északra, azaz a mai Bács-Kiskun területén, amelynek igen jó a földje, és ez a tény meghatározza „külső” és „belső” jellemüket. Antropológiai vonásaiknál kiemeli, hogy testalkatuk inkább magas, mint középtermetű.

A magyarországi délszlávok semmiképpen sem tartják magukat azon szlávok utódainak, akik a magyar honfoglalás idején éltek itt. Ők bevándorlók, akik a történelem különböző periódusaiban jöttek ide, és mai népcsoportjai különböző történelmi rétegekből eredtek. Régi, szűkebb hazájuk speciális etnikai jegyei mellett valamennyi etnikai csoportjukat új otthonuk, új környezetük gazdasági és szociális viszonyai formálták. Az e népcsoportokra vonatkozó történelmi kutatások a délszláv és magyar történelmi és néprajztudományt sok értékes adattal gazdagítanak. Abban a kérdésben, hogy a bunyevácok honnan erednek, és mikor költöztek jelenlegi területeikre, eltérnek a vélemények.

A Pallas Nagy Lexikonában a következőket olvashatjuk: „Bunyevácok, hazai délszláv népfaj, mely főleg Bács-Bodrog vármegyét a magyarokkal vegyesen lakja.

Jellemvonásaik: nagy vallásosság, a — most igaz, már el-eltünedező — szemérmetesség, büszke magatartás, becsületesség, nagy vendégszeretet s az ezzel járó rendkívüli borivás, melyről különösen Szabadka országosan

híres. A legtöbb szokásuk — kis eltéréssel — a görögkeleti szerbekével egyezik. Ilyenek: a húsvéti nagymérvű locsolás, a festett tojások ajándékozásának szokása, a pünkösdi „kralyciak” menete szerelmi, hősi vagy mitikus dalok éneklése közben, az úr napján v. Péter-Pálkor tartott leányvásár, a karácsonyi „polozsáj”, a „kóló”, a „préló” (fonóka) mulatsága, a fiatal-ságnak néhol s néha erkölcstelen mulatozást is megengedő s ezért eltiltott „diván” stb.

A férfiak egyszerű, most már többnyire magyaros szabású, sötétkék kelméjű ruhát vagy igen széles, hófehér gatyát és inget, a legények, selyem v. bársony mellényt, továbbá kerek kalapot, s ha lehet, csizmát hordanak: de a leányok valóban pazar fényt űznek az öltözködésben. A finom, aranyprémes, ezüstkapsos mellényke által leszorított karcsú testüket a sok széles szoknya még jobban szembe tünteti.

A bunyevácok bútorzata szerény. A szép rózsás ládák, padok, székek és asztalok, de még magasra vetett ágyak sem hiányoznak, csakhogy nemigen alszanak ezekben, hanem padkán, kiságyon, vagy künn valahol. Foglalkozására nézve a bunyevácok földművelők. Állattenyésztők is, de kisebb mértékben. Kereskedéssel csak újabban foglalkoznak. A nők kézimunkáikban nagy ügyességet tanúsítanak. Minthogy munkás és kissé fukar nép is, jó módú, sőt igen gazdag ember sok akad köztük.

A bunyevácok a szerb-horvát nyelvet beszélik, mégpedig amannak „štokáv”, emennek „ikáv” nyelvjárását. Némely részen az „ekáv”, de még inkább a „jekáv” dialektusok és a magyar nyelv hatása igen nagy. Népköltészetükből a nemrég még kedvelt hősköltemények kivésznek, de lírai és mese-költészetük még gazdag. Saját nyelvjárásukon csak az utóbbi évtizedben kezdtek írni Antunovich János címz. püspök buzdítására, ki történetüket is először igyekezett megvilágítani: *Razprava o potiskih i podunavskih Bunjevcih i Šokcih* (Bécs, 1882); utána Iványi István is foglalkozott velük. Szabadka története (2. k 1886—92).²² Fridrik Tamás a következőket írja: „Megyénkben lakó bunyevácok és sokacok, illireknek, dalmatáknak is neveztetnek, I. Béla, I. Lipót és III. Károly uralkodása alatt jöttek be azon tartományokból, melyek máig is főleg a török uralom alatt vannak, nevüket és vallásukat magukkal hozván, kivétel nélkül római katolikusok, nyelvezetük szláv.

Bunyevácok a Buna nevű folyócskától neveztettek el, mely Mosztár, Hercegovina egyik nevezetes városa mellett van, s a Neretvába ömlik.

A bunyevác természete szelíd, nyájas, ruházata nem kiváló, magyaros, valamint érzelme is ilyen. Szokásaik, különösen a nőknek, sokban elütnek más felektől, nagyon babonáskodók; a szülői háztól messze nem igen távo-

2 A Pallas Nagy Lexikona. Bp. 1893. III. k. 827—828. o.

nak, innen van, hogy némely háznál most is patriarchális életet élnek 3—4 házasiú az öregek kormányzata alatt áll, nekik készséggel engedelmessékedik.

A fiatal nők felette gazdagon öltözködnek, 7—8 drága szövet- vagy selyemszoknyát öltenek magukra, arany paszomántos selyemben úsznak, nyakukon arany—ezüst pénzt, hajzatukból pletenicát viselnek; épp ily pazarok a kiházásításnál is, miknek vagyonbukás szokott a vége lenni.”³

A „rác” elnevezés először az osztrák uralom alatt fordult elő, addig senki sem használta. Azóta a horvátok egy része ezt az elnevezést vállalja. Sokszor találkozunk azóta a „rascijani” kifejezéssel is.

Dr. Margalits Ede eredeti forrásokra hivatkozva a következőket írja a bunyevácokról: „Katholikus délszlávok „bunyevác” néven nemcsak Magyarország déli megyéiben, hanem Lika megyének hegyvidékein, a Velebiten innét és e hegyen túl, a tengermentében az úgynevezett Primorjében és Podgorjében is laknak. A „bunyevác” név eredete sok találgatásnak volt tárgya, az értekező itt az ottani néphagyomány szerint ezt így értelmezi: Mikor Mohamed 1463-ban Boszniát legyőzvé, annak királyát és 200 főurat kivégeztette Hercegovinában a Buna vize mellett, mely a Neretvába ömlik, és Neveszinje, Blagaj, Sztolác és Pocsitelj vidéken lakó katolikus délszlávok, a bunyevácok, megrémültek és a legrövidebb úton Metkovics és Gabelán át a dalmát partokra menekültek. A menekülő Buna-vidéki bunyevácság Dalmácia déli részébe ment.

Mind ezek a katolikus délszlávok magukat még ma is bunyevácoknak nevezik. Mikor a horvátok Meszics Márk fődiakon vezérlete alatt 1686-ban Kapela felől jöttek a törökök kiűzésére, akkor ezek a bunyevácok is hozzájuk csatlakoztak Rukavina Jerko és Kovácsevics Dujmo vezérlete alatt és a törököt Lika-Krbavából szerencsésen kiűzték és az utánuk üresen maradt területen letelepedtek.”⁴

Amint látjuk a történészek sincsenek mindenben egy véleményen. Nem is lehetnek, hisz az írásos emlékekben nem nagyon bővelkednek. Annyi bizonyos, hogy a bunyevácok Magyarországra többfelől és különböző időpontokban érkeztek.

Ámbár a XVI. században a bunyevácokat hazai forrásaink a „rác” és „horvát” közös elnevezés alatt említik, az kétségtelen, hogy a néparadat, mely a török uralomnak megszilárdulása után errefelé megindult, a néptöredéket is magával sodorta.

„A Markovics—Vidákovits-féle betelepülés 1687-ben csak befejezte azt a nagy délszláv népmozgalmat, mely már akkor közel másfél száz év óta állandóan folyamatban volt.

3 Fridrik Tamás: Bács-Bodrogh vármegye Népszertű Leírása, Szeged, 1878. 109. o.

4 Dr. Margalits Ede: Horvát Történelmi Repertórium. Bp., 1902. II. k. 661. o.

A Bácskában — mint már fentebb láttuk — a török hódítás nyomán a magyarság nagyrészen kipusztult s a törökök mellett új telepesek gyanánt a szerbek és bunyevácok tűnnek fel, és lassanként letelepedtek a Duna—Tisza köz egyes helységeiben. A boszniai és szerbiai részéről Szlavóniába, onnan pedig a bácskai részekre állandóan folyamatban volt az átáramlás, amely később azután mindinkább észak felé irányult.

Ebben a korban 1649-ben történt, hogy Ibrismovics belgrádi püspök a magyarországi török hódoltság — területén lakó katolikus szláv híveket meglátogatta. Az itt lakó bunyevác és sokác nép ebben a korban jobbára a gyöngyösi, kecskeméti és szegedi szent-ferenczrendi klostromok barátainak lelki gondozása alatt élt, bár vannak egyes adatok arra nézve is, hogy a boszniai ferenczesek, nemkülönben az időközben kiküldött missionáriusok is láttak el hasonló feladatokat. Egyházi történetíróink szerint a katolikus vallású hívek lelki gondozása a török korban itt elsősorban bosnyák rendtartománybeli szent ferenczes szerzetesek tiszte volt — a nevük is szláv —, akik részben magukkal az új telepesekkel költöztek be a boszniai és dalmát vidékekről. Rajtuk kívül a Szegeden ősidők óta lakó ferencziek is lelkipásztorkodtak a bunyevácok között. A szerzetesek egész Szabadkáig, sőt azon túl is az önálló lelkészségekkel nem bíró községek lakosságát vallási oktatásban részesítették. A törökök nem akadályozták a szerzeteseket működésükben, sőt ha nagyobb útra indultak, védelelet is adtak számukra.

A fennmaradt érseki dézsma-lajstromok mutatják, hogy Bács-Bodrog és Pest megyében a mindenkori kalocsai érsek az egyházi tizedet, amennyiben azt a háborúk zivatarai engedték, állandóan szedte. Ilyen jegyzékek az 1543., 1650., 1665. és 1678. évekből maradtak ránk s az ezekben felsorolt helységek száma a lakott pusztákkal együtt 200—300 között váltakozik. Ezekben katolikus vallásúak lakhattak, mert a görögkeleti szerbek az egyházi tizedet nem fizették. E helységekből tehát jobbára bunyevácok és sokácok laktak.

A török időkből vidékünkön megfordult misszionáriusok közül ismerjük Papics Pál bosnyák szerzetest, aki 1629-ben jelentette Szarajevóból Rómába, hogy ő sokat fáradozott a lelki ügyek körül Bács (és Belgrád) egyházmegyéjében, azt is bizonyítva, hogy a boszniai szerzetesek a magyarországi bunyevác telepesekkel állandó összeköttetésben állottak.

Ugyancsak a magyarországi bunyevácok lelki gondozásával foglalkoztak azok a misszionáriusok is, akik időközben néha más vidékekről keresték fel a török hódoltság lakosait. Így a jezsuiták 1612—1618 között szintén megfordultak vidékünkön, római főnökük, Aquaviva meghagyása és egy Matkovics János nevű világi pap meghívása következtében. Ezekben az években két jezsuita indult útnak, az egykorú feljegyzés szerint azzal az utasítással,

hogyan a dalmát nyelvet beszélők — török uralom alatt álló tartományait — járják be. Az egyik magyar: Szini István, a másik bunyevác: Kasics Bertalan, 1622-ben az iránt folyamodott a szentszékhez, hogy a kalocsai egyházmegyében a bunyevácok között teljesíthessen lelkészi teendőket.

Ily előzmények után jött vidékünkre 1649-ben Ibrsimovics Marin belgradi róm. kath. püspök, aki úgy látszik maga is boszniai származású lehetett s a magyarországi katolikus szlávokat az ő egyházmegyéjéhez tartozóknak tekintette. A püspök, miután Gyöngyösön, Jászberényben, Kecskeméten és Szegeden a bérnálási körutat elvégezte, október 11-én Martonoson s a következő napokon Bajmok, Jankovác, Mélykút, Szántova, Zombor, Bács, Szonta és Bukin községekben fordult meg, ahol mindenütt bérnált. Mivel a vidéken, ahol a püspök megfordult, később is jobbára bunyevác és sokaczk lakosság élt, megállapítható, hogy Ibrsimovics csak a szláv ajkú községeket látogatta meg.

Kláics ismert délszláv történetíró szerint a boszniai ferenczrendi szerzetesek közül a XVII. században bizonyos Zvizdovics Angelus eszközölte ki Mohamed szultántól az engedélyt arra, hogy ő és társai a boszniai római katolikus szlávok lelki ügyeit gondozhassák. A Boszniából bevándorló bunyevácokat tulajdonképpen ők kísérték új otthonukba. A zombori szent ferencziek naplója szerint a szerzetesek itt épp úgy lelkészkedtek, mint Boszniában, s a török hódoltság idején az egész kalocsai egyházmegye hitközségeit a bosnyák rendtartomány ferenczes szerzetesei rendszeresen látogatták Zomborban pedig összesen 250 éven át lelkipásztorkodtak.

A török uralom hanyatlása, főleg pedig Bécsnek 1683-ban történt ostrom alóli felmentése után a Balkán félsziget keresztény népeiben is felébredt a remény, hogy a hosszas rabigát talán lerázhatják. Boszniában a felszabadítási mozgalom vezetői természetesen a szerzetesek voltak, s miután I. Lipót király a délszláv népeket a török ellen való felkelésre buzdította, Ograncsics Miklós boszniai püspök 1684-ben titokban az udvarhoz ment s kijelentette, hogy a boszniai hívek várva-várják a felszabadító csapatokat. Ekkor történt, hogy Lipót király a szerb Brankovicsot bízta meg a balkáni tartományok felkelésének szervezésével, akinek biztatására az összes szlávok megmozdultak.

1687-ben Eszéket és Péterváradot ugyan visszafoglalták a törököktől, egyelőre azonban a dunai tartományok tervbevett felszabadítása nem valósult meg. Így a szerbiai és boszniai részek lakossága egyrészt a törökök bosszújától tartva, másrészt a keresztény fegyverek szerencséjében bízva, felkerekedett lakóhelyéről, s ama rokonai után indult, akik már régi idők óta nálunk laktak s így megszabadultak az ozmán rabigától.

1687 tavaszán Petrovics Novák kapitány közel 5000 szerbet hozott át a

török területről és többet is akart a temesi részekre, ha a letelepedésre engedélyt adnak s helységeket jelölnek ki nekik.

A szerbeket csakhamar követték a boszniai bunyevácok is. Miksa bajor választófejedelem, császári fővezér a bácskai Szireg mellett táborozott hadaival, tehát éppen a megye felszabadításával volt elfoglalva, midőn a bunyevácok részéről követség érkezett hozzá. A boszniai zicsári táborból Markovics és Vidákovics bunyevác vezérek azzal fordultak a császári fővezérhez, engedje meg nekik, hogy 5000 főnyi csapatukkal Szabadkán, Baján és Szegeden telepedhessenek le s a török ellen harcolhassanak. Miksa választófejedelem 1687. július 9-én levelében a bécsi udvari haditanácsvégzésében ajánlotta a bunyevácok kérelmét s a haditanács szeptember 1-én kiadta az ügyet véleményezésre Caraffa Antal altábornagynak. Mivel Caraffa az általa katolikus rácoknak nevezettek kérelmét kedvezően bírálta el, a bunyevácokat Bács, Baja, Szabadka, Zombor és Szeged városaiba helyőrségi szolgálatra osztattak be.

A szent-ferencziek gyöngyösi krónikája szerint a bunyevácok ez alkalommal 18 szerzetes vezetésével jöttek Szabadkára, ahonnan egy részük Szegedre, Zomborba, Bajára költözött. A szerzetesek miután küldetésüket befejezték, visszatértek Boszniába, csupán egy Sárcevic Angelosz nevű maradt Szabadkán.

Az így beköltözött bunyevácok az eddig ismert összes kútfők szerint a ferenczrendi szerzetesek ösztönzésére a török uralom elől menekültek hazánkba. E kivándorlás tehát már szervezettebb és jellegét tekintve különbözik a XVI. századtól, amikor a nép vagy a török hadakkal, vagy kisebb csoportokban, mint török jobbágy jött vidékünkre.

A boszniai ferenczesek történetírójának elbeszélése szerint a menekülő csapatok eleje állítólag Rámából indult ki 36 szerzetes vezetése alatt és Dalmátiában Sinj helységben telepedett le. Más csapatok Moroviczáról a Szerémségbe, Diakovár környékére és Frebrniczáról Baranyába, Mohács vidékére, végre a gradovári helységbeliek megyénkbe, Bácsba költöztek át. Utóbbiak úgylátszik 1687 körül telepedtek át, mégpedig valószínűleg Radnits Mihály ferenczrendi tartományfőnök kezdeményezése folytán, aki állítólag bácskai ember volt, szintén hazatért Magyarországra és utóbb a budai zárda guárdiánja lett.

Baján az 1722-es kánoni vizsgálat adatai szerint az itteni dalmaták Szent Antal temploma még a török háborúkat megelőző időből való s a plébánia a ferenczeseké volt.”⁵

Ezt megerősíti a már idézett Ivan Antunovic, amikor az 1719-es esztendő

⁵ Trencsény Károly: A Bács-Bodrogh Vármege Történelmi Társulat Évkönyve. Zombor, 1904. XX. évf. III. füz. 119—133. o.

említve hivatkozik a Baja melletti 44 település felsorolására, közöttük Csá-volyt is említve, ahol bunyevác, illetve sokác parokija (fare) volt.⁶

A bunyevácok származását a már említett Antunovic Ivan érsek, aki sok fáradságot és költséget fordított arra, hogy megvilágítsa a bunyevácok e vidékre telepedését, a következőket írva: „Régi iratok bizonyítják, hogy őseink már a mohácsi vész (1526) előtt letelepedtek a Duna és a Tisza mentén egészen Esztergomig . . .” Ő is elismeri azonban, hogy a betelepedés nagy hulláma később zajlik le.

„1686 óta — írja —, amikor Buda keresztény kézre került vissza, a boszniai és szerbiai keresztény szlávok gyakran települtek át ide, mert minél jobban nőtt a keresztény hatalom, Bulgáriában, Szerbiában, Boszniában és Hercegovinában annál durvábbak lettek az uralkodók. És hogy életüket, s kicsi vagyonukat megmentésük, az első adandó alkalommal menekültek onnan, sőt egész falvak felkerekedtek, s Ausztriába települtek át.” . . . Így történt, hogy a szlávok — vagyis a szerbek, a hercegovinaiak, a bosnyákok, a dalmátok és a horvátok — szívesebben telepedve a sajátjaik által lakott vidékekre, mint idegenbe, ide jöttek át, s eljutottak a Duna mellett Esztergomig, a Tisza völgyében pedig a Jászságig.”⁷

Bár nincsenek megbízható történelmi adataink a bunyevácok Duna mentére településéről, vannak azonban olyan történelmi források, amelyekből megállapíthatók a bunyevácok kitelepülésének időpontjai régi hazájukból, a Dalmát-tenger mellékéről.⁸

Természetes és érthető, hogy a korabeli viszonyok között a nyelvi környezetüktől elszakadt bunyevácok éppúgy ébren tartják származásuk hagyományait, mint ahogy etnikai-nyelvi fentmaradásuk biztosítékát a szláv közösség gondolatában vélik felfedezni.⁹

Az eddig ismertetett idézetek és a témával kapcsolatos irodalom csak megerősítenek abban, hogy a helyes utat járjuk, amikor kutatjuk, feldolgozzuk és közreadjuk a jelenleg Magyarországon élő horvátok, szerbek és szlovének, s azok minden etnikai csoportjának történetét.¹⁰

Múltunk, jelenünk és jövőnk ugyanis szorosan egymásra épül. A szülőföld szeretete, a jó értelemben vett lokálpatriotizmus természetes eleme az ember érzésvilágának.

Maguk a nemzetiségiek is sürgetik ennek a feladatnak az elvégzését, hi-

6 Ivan Antunović: *Razprava o Podunavskih i Potisanskih Bunjevcih i Šokcih*. Sombor, 1930. 120—127. o.

7 Ivan Antunovic: I. m.

8 Alba M. Kuntić: *Počeci borbe za preporod Bačkih Bunjevaca*. Beograd, 1969. 352., 397. o.

9 A szláv kölcsönösség gondolatának árnyalt-történelmi marxista szellemű értékelésére ld.: Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1840*. Bp., 1960. I. kötet, 229—280. l.

10 Mándics Mihály: *A nemzetiségi honismereti kutatás néhány időszervi és módszertani kérdése*. Honismeret, 1978. 5—6. sz. 60. o.

szen érdeklő történelmünk és szívesen veszik, ha hallhatnak, olvashatnak róla, vagy ahogy idéztük is: „Béke van mindenütt, új napok köszönnek, Könyvben és tudásban népek reménykednek.”

E tudásvágy kielégítéséhez kívánunk a bunyevácok anyanyelvi oktatásának történeti feldolgozásával hozzájárulni.

Anyanyelvoktatás a kalocsai érsekség területén

Magyarországon a XI. század közepére kialakult a feudális államszervezet.

A világi urak, valamint az elnyomottak hatalmas tömege híján volt a műveltségnek.

Az egyház először a káptalani és kolostori iskolákat szervezte meg. A kalocsai érsekség területén a bácsi, a kalocsai és a titeli káptalanok fennállásáról és működéséről van tudomásunk. A káptalani szabályzatokból tudjuk, hogy iskoláik is voltak, s azok igazgatása az olvasó kanonokra volt bízva.*

Az egyházi szervezet fejlődésével azonban egyre több település kapott lelkészséget, s ez bizonyos változást eredményezett. Ez abban állt, hogy mivel az egyház célja a hű, szenvedéseket békésen tűró alattvalók nevelése volt, a vasárnapi és ünnepnap iistentiszteleten megjelent fenőtteket, gyerekeket, előszóban a vallás elemeire és az imádságokra a plébános tanította. Amint az érseki levéltárban található jegyzékek tanúsítják, a lakosokat 30—40 főből álló csoportokra osztották, így jelentek meg az oktatáson. Minden csoport élén egy felvigyázó és kikérdező volt.

Újabb lépést jelentett a népoktatás kifejlesztésének több száz éves útján az 1309. évi budai zsinat, amelynek egyik határozata kimondja, hogy a pap a káptalanoknál és a faluban se misézzen egyedül, hanem legyen minden papnak segédje (klerikus), vagy tanítója (skolares), aki neki mise közben válaszol és akivel a zsoltárokat elmondhatja.

Országos jellegű intézkedések fényében a helytörténeti dokumentumok hiányában feltételezhetjük, hogy az érsekség területén is fejlődés következett be a plébániák szervezése, segédek felfogadása, majd a tanítói állások felállítása területén. Annál is inkább, mivel a mohácsi vészig az egyházmegye 281 plébániájának fennállásáról és működéséről van tudomásunk.

Ha az elemi iskolák tekintetében csak feltételezésekre szorítkozunk, a városi iskolák tekintetében Verancsics bizonyítja, hogy a mohácsi vész előtt Kamonc híres volt iskoláiról. Amit Verancsics mond Kamoncról, az vonatkozik Szegedre, Szintarévre és az egyházmegye többi városára is.¹¹

* A műveltség ekkor még egyházi privilégium volt.
11 Verancsics Antal összes művei. I. 293. o.

A törökdulás ezt a fejlődést megállította, sőt visszavetette.

Akkora volt a pusztítás, hogy a 281 plébániából 39-nek is csak a romjait találták meg a törökdulás után.

Az 1542-ben bevezetett török közigazgatási rendszer alapján az egyházmegye területét a budai és a szegedi szandzsák között osztották meg. A török által megszállt terület lakosságának etnikai összetétele is megváltozott. 1527-től görögkeleti szerbek jöttek az egyházmegye déli részére, és a feljegyzések szerint katolikusokat találtak itt. Ezek főleg visszamaradt magyarok, valamint bevándorolt bunyevácok és sokácok voltak. Lelki gondozásukat a bosnyák ferencrendi szerzetesek látták el, akik az új telepesekekkel együtt költöztek ide.

Az 1683-ban meginduló felszabadító harc után, amelynek eredményeként 1686-ban az érsekség teljesen felszabadult a 160 éves török iga alól már — 1687-ben — nagyszámú bunyevác család költözött az egyházmegyébe.

Népoktatásról, annak elterjedéséről a 18. század elejéig tartó időszakban nem beszélhetünk. E hatalmas feladat elvégzésére az elkövetkező időszakban tettek csak hathatós intézkedést az állami és az egyházi szervek.

Az 1730—40-es években az iskolák száma növekedett. 1733-ban Jánoshalmán jegyző-kántort, 1734-ben Garán jegyző-kántor-harangozót, 1738-ban Bátyán jegyző-kántort, 1748-ban Csávolyon jegyző-kántort tartottak számon.

1748-tól kezdve az „oktatás” a gyermekek anyanyelvén, bunyevácul történt. 1750-ban Mándich Gyuro tanítót — a község első tanítóját — a kánoni ellenőrző jkv. úgy említi, aki saját lakásában tanít. 1762-ben Laub Antalt mint kántortanítót említik, aki szintén ellátja a jegyzői teendőket is.

Csávoly első bírója Mándics Lukács — szűkebb tanácsadói az esküdtek — Déli András és Ikotity Fábián. Az írásbeli teendőket a jegyző látta el.

Csávolyon és Dunapatajon már a tanítás, illetve a tanítói állás szervezésével egyidőben emeltek egy tanteremből álló épületet iskolai célra. Milyenek lehettek ezek a korabeli iskolák? Bizonyára alacsony, kevés fényű, rideg helyiségek, fűtésük, már csak a tüzelőanyagról ítélve is, nem lehetett megfelelő. A csávolyi tanító 100 kéve nádat, majd évekkel később 6 öl szalmát kapott az iskola fűtésére, amely az ő feladata volt. Feltételezhetjük, hogy az iskolában búbos kemence, vagy esetleg egyszerű cserépkályha szolgáltatta a meleget a fűtőanyag — fa, nád, szalma — lehetőségei szerint.

A csávolyi iskola nádas házában a két teremből az egyik iskolaterem volt mindkét nembéli gyerekeknek, a másik lakás. A tanítói lakást szintén a községnek kellett biztosítania. Erre utal a dusnoki plébánia alapítólevelének — Patachich Gábor érsek írta alá — harmadik pontja: „Megfelelő házat építsenek a Tanító és a Harangozó számára, és konyhakertnek arányos teret

kapcsoljanak, és azt az udvarral együtt körülkerítve épségben fenntartani kötelesek a hívek . . .”.

A csávolyi születésű Michler Sebestyén fizetése: készpénzben 126,— Ft, természetben 90 pozsonyi mérő búza (kb. 29 q), 6 öl hasábfa, 2 petrence széna. Mint kántor, az érsektől kapott $\frac{1}{2}$ szesszió kihasított földet (kb. 23 kh.).

A tanítás anyagát az egyház szabta meg. A legfontosabb tantárgy tehát a vallástan, az imádságok, s némi olvasás. Ilyen volt a legtöbb iskola az érsekség területén is. Magasabb fokon állottak azok, amelyekben olvasást, írást, esetleg számolást tanítottak.

A tanítás nyelve a lakosság összetételétől függött. A nemzetiségi összetétel változása következtében egyre több helységben vált szükségessé a két nyelven való oktatás. Sőt, volt olyan község, ahol három nyelven: magyarul, németül és bunyevácul tanítottak.

Bunyevácul és németül Garán és Csávolyon. A tanítás módszereit alig említik a viziták.

A tanítás eredményességéről csak annyiban beszélhetünk, hogy a gyerekek álmukból fölverve is tudták a katekizmust, az imádságokat, a ministrációt, de a gyakorlati élethez szükséges ismeretekkel alig-alig rendelkeztek.

A tanítók nyelvtudását környezetük is meghatározta. A vegyes ajkú községek — Gara, Katymár, Miske, Csávoly — tanítói 2—3 nyelven is beszéltek.

Az 1868-as törvény megalkotása és szentesítése, folytatása és betetőzése a köznevelés országos rendezését, törvénybefoglalását sürgető törekvéseknek. Ugyanakkor kompromisszum is, mert mellőzte 1848 forradalmi öröksége. Az e kompromisszumokból eredő hiányok, hibák nyomait 80 éven keresztül viselte magán a magyar közoktatás és amelynek ballasztjából, az egyházi iskolák káros örökségétől csak a felszabadulás után tudott végleg megszabadulni.

Népiskolát — a törvény által megszabott módon — fenntarthatnak és állíthatnak a különböző egyházak, társulatok, községek és az állam. A törvényjavaslat tehát az államot nem kötelezte iskolák állítására, de lehetővé tette számára is népiskolák szervezését. Az állam feladatát azonban nem új iskolák állításában látta Eötvös József, az ország első kultuszminisztere.

Minden római katolikus hitközségben, mely népiskolát tartott fenn, legalább öt választott tagból álló iskolaszéket kellett kialakítani. Ez évi 2—3 ülést tartott. Az iskola felett a helyi felügyeletet az iskolaszék gyakorolta (pl. óralátogatás, fegyelmi ügy vagy kinevezés, gazdasági ügyek, vizsgák ideje). Az üres tanítói állásokra pályázatot hirdettek és a választást vezette, a megválasztott tanítót hivatalába iktatta. A hitközségnek a plébános volt az elnöke, aki ezzel a rk. hitfelekezeti népoktatási intézetnek is igazgatója

volt. A tantestülettel havonként rendszeres tanácskozást tartott. Tehát a plébánosnak, mint iskolaigazgatónak és mint iskolaszéki elnöknek igen nagy szerepe volt a rk. iskola életében. Ahol emellett világi elnök is volt, ott ez a megtiszteltetés általában a községi bírónak járt ki.

Apponyi miniszterségétől kezdve az állam még inkább kedvezett az egyházi iskoláknak.

Az első világháború kitörésével a közoktatás reformjának gondolata háttérbe szorult.

A 8 osztályos népiskola bevezetését csak az 1940. évi XX. tc. rendelte el.

A falvak többségében létre sem jött a 8 osztályos iskola. A háború végéig 6 osztályos iskola és az ismétlőiskola működött.

Ebbe az országos-történelmi keretbe ágyazódik a csávolyi iskola története is, amelynek tüzetesebb vizsgálatára az alábbiakban térünk rá.

A csávolyi iskola története a felszabadulásig

„... Ósidőktől óta
Azon valának papok és királyok,
E földi istenek,
Hogy vakságban tartásák a népet,
Mert ők uralkodni akarnak,
S uralkodni csak vakokon lehet.”
(Petőfi: Az apostol)

Miután általános, de szükségesnek vélt háttérként áttekintést adtunk a bunyevácok betelepülésének és a kalocsai érsekség egykori területe oktatási ügyének történetéről, kísérletet tehetünk a csávolyi iskola történetének bemutatására.¹²

A községet első ízben egy 1198-as oklevél említi. A Chayol névvel jelölt terület 1323-ban Töttös birtok 1375-ig. Tőlük a kisvárdai Várady család tulajdonába került. A török adólajstromok szerint 1580-ban 22 háza volt Csávolynak. Majd a lakatlan pusztaságot „dalmaták”, bunyevácok népesítik be, 1687-ben körülbelül 250 családdal. Csávolyt, mint községet legkorábban 1734-ben említik a források. Ebből az időből származik az első pecsétje: két búzakalász között kocsikerék, fölötté ekevas. 1730-tól 1848-ig a kalocsai érsek birtoka. 1730-ban az összeírások szerint 511 szláv lakosa volt. 1773-ban volt az úrbéri rendezés, és ennek adatai szerint 84 2/8 sessió vagy parasztte-

¹² A munka jelenlegi és következő fejezeteit a Csávoly község krónikája (1198—1978) című több kötetes, kéziratban levő forrásgyűjteményem alapján írtam meg, amely a Csávolyi Falumúzeumban található. Ebből következőleg a továbbiakban a jegyzetapparátusban csak azoknak a használt anyagoknak az adataira utalok, amelyek nem ebből a forrásgyűjteményből valók.

lek volt itt. Közben magyarok is települtek a községbe, számuk 1776-ban 51 házaspár. 1783—1784-ben az érsek Németországból származó római katolikus vallású német, 424 házaspárt telepített a községbe. Így a három nemzetiséghez tartozó lakosok száma 1783-ban már 1487 volt. 1740-ben templom épült. 1748 óta önálló plébánosa volt és megkezdték az önálló anyakönyv vezetését. Ezt megelőzően már említik az „oktatást privát házban”.

A község községgé alakulásának első éveitől a XVIII. század elején tanügyről tulajdonképpen csak annyiban beszélhetünk, hogy az érseki hatóságtól a ferencrendiek utasítást kaptak, hogy a már lakott helységekben gondoskodjanak a gyermekek hatéves kortól serdülőkorig való oktatásáról. Ennek megfelelően a bajai ferences zárdából Csávolyra érseki utasításra — amióta Bajáról, Pandurból Csávolyra telepítették ki a bunyevákokat — Augustinus Carkovich és Simon Marincsevich atyák jártak ki pasztorálni a gyermekeket és híveiket, s tanították akkor a bunyevác lakók gyermekeit imádságra, templomi énekekre.

P. B. Bonaventura a néhány gyereket vasárnap délelőttönként elsősorban a római katolikus vallás elemeire és az imádságokra, egyházi énekekre, az írás-olvasás, számolás alapelemeire oktatta egy magánházaiban. Feltűnt neki éles eszével és kiváló tehetségével egy Milassin Bertalan nevű gyermek, aki 1736-ban itt született. Amikor Bonaventura atyát 1756-ban áthelyezték Budára, pártfogoltját is magával vitte, hogy ott tanulhasson. Milassin bölcséleti tanulmányait Radnán, a teológiát pedig Budán végezte és a Szent Ferenc-rendben mint rendi nevet, a Miklóst kapta. 1760-ban szentelték pappá. Egykori feljegyzései szerint a tabáni járványos betegség idején és később is nagy segítséget nyújtott a rászorulóknak. Később Firenzében tökéletesítette teológiai tudását, majd Lodi-ban, a rendi főiskolán filozófiát tanított. 1767-ben tábori lelkész lett. 1782-ben II. József tábori esperessé nevezte ki, majd 1790. január 19-én székesfehérvári püspök lett. Ott is halt meg 1811-ben. Nevéhez fűződik a püspöki palota építésének befejezése, a püspöki szeminárium felállítása, nyugdíjas papok részére alapítvány és intézet létesítése. Ő volt az első diplomás ember a faluból.

1748-ban önálló plébániát kapott a falu és ezzel egyidőben egy iskolaházat. Tulajdonképpen hivatalosan ettől az időponttól számítjuk Csávolyon az oktatás kezdetét és az első tanítói megbízást.

Az első plébános Kalinka Georgikus volt, aki 1757-ig tevékenykedett. Addig is keresztelni, temetni és misét mondani a ferencesek jártak ki. Pl.: Evetovics Ferenc (1730), P. Terzsich Pál (1732—1741), P. Jugovich Bernardin (1734), P. Csilich Lukács (1734), a zvorniki (Bosznia) rendtartomány tagja két év alatt 170 személyt az ortodox (katolikus) hitre térített a lutheránus és a kálvinista szektákból, majd a császár tábori misszionáriusa lett. Ugyan-

csak kijártak P. Zsarkovich Ágoston (1748), P. Basslich Bonaventura (1756-ig), és sokán mások. Ezek a kifejezetten csávolyi kapcsolatok 1748-ban szűntek meg, amikor Csávolyon is megindult az egyházi anyakönyvezés.

1776-ban, Bosnyák Josephus plébános működése idején aljegyzői és kántortanítói munkakört szétválasztották, s Aradi Ágoston már csak tanítással foglalkozott, és az érseki uradalom fél telek földet csatolt a tanítói javadalmakhoz. 1803-ban második tantermet emelt a község (a mai iskola mellett). Ebben az épületben kezdetben segédtanítók tanítottak, majd 1854-ben önálló tanító került ide.

A tankötelezettség az országos helyzetnek megfelelően még ismeretlen volt. Csávolyon csak télen volt tanítás, általában november 1-től március közepéig. Sok szülő a számára magas tandíj miatt nem engedte gyermekét iskolába. A tanítás nyelve magyar, bunyevác és német.

Az 1868-as népiskolai törvény papíron biztosította a szegény nép gyermekei számára is az elemi iskola elvégzésének lehetőségét. A valamivel jobb módú tanulók a viselt ruhájukat a „szegényeknek” ajándékozták. Az is előfordult, hogy cipőt adtak kölcsön a téli hideg napokra mezítlábas osztálytársaiknak, hogy azok elmehessenek az iskolába. A nyomorgó szülők gyermekeiket napszámba küldték a környező tanyákra. A munkaadók szívesen alkalmazták őket, mert a gyermekmunkáért lényegesen kevesebb bért kellett fizetni.

1874-ben megszervezték a községben a harmadik tanítói állást, s bővítették az iskolát. 1876-tól a nagyszünet augusztus—szeptember helyett július—augusztusra esett. Naponta kétszer (délelőtt—délután) kétszer két és fél óra hosszát folyt a tanítás. Csütörtökön pihentek. Ebben az iskolában tanult 1936-ig a község minden nemzedéke.

A negyedik állást 1889-ben szervezték, amikor a templommal szemben, a kántorlak telkén felépült a negyedik tanterem (ma a KTSZ lakatosműhelye). Ekkor már hatosztályos elemi iskolai oktatás volt Csávolyon. A 4., 5. és 6. osztály osztatlan volt és az ismétlőiskolát is bevezették. Ekkor a tankötelesek száma: 353. A község 2969 lakójából 1645 nem tudott írni-olvasni.

Szükséges megjegyezni, hogy amikor 1874-ben a harmadik tanteremmel bővítették ki az iskolát (melyet deszkából készült válaszfal választott el a másik tanteremtől, s ünnepélyek rendezésekor szétnyitották), az mintegy öt méter mélységben benyúlott a szomszédos plébánia papi kertjébe. Mivel az egyházi iskolaszék a római katolikus elemi iskolának kizárólagosan csak ennyit adott át telkéből. Ez a folyosórendszer csak 1937-ben szűnt meg a régi iskola telkén gyorsan felépült új iskola építésekor, amikor is a papi kertből kiegészítették a tanteremek melletti udvarrészt Petres János esperes-plébános felajánlására, az Érseki Hatóság jóváhagyásával.

Az első világháború befejezésével a szerb megszállás után változatlanul folyt a megkezdett munka. Az iskolaszék mellé igazgatót neveztek ki az iskola élére. Az első igazgató Galántai (Grünfelder) Lipót lett, 1927-től 1947-ig állt az iskola élén. Működésének idején a korszerűtlen iskolaépületet lebontották és a régi helyén ma is álló öttantermes iskolát építettek, melyet 1937-ben adtak át rendeltetésének.

A Felső-Bácska 1936. április 10. száma írja az iskolaépítésről: „Csávoly község a fejlődés útján. Új főjegyzője és bírója van a községnek. A községfejlesztési munka tervében az első pont: az iskola. Gyűjtik is már rá a pénzt. Ezt már 1927-ben is tervezték.” Egy év múlva, 1937. március 23-án már a következőkről tudósít: „A magyar nyelvoktatást és az új iskola építését megszavazták Csávolyon március 14-én. Határkő letétele új irányzatnak, virradó hajnala a békés, de annál erőteljesebb fejlődésnek. Ezen a napon délelőtt megszavazta a képviselőtestület az új iskola felépítését, mintegy 60 ezer pengő költséggel egyhangúlag. Délután pedig az iskolaszék tanácsa az egységes magyar nyelvoktatás mellett döntött. Egy németországi, Frankfurtban megjelenő röpirat szerint ez az új magyar iskolarendelet visszafejlődést jelent.”

1937. december 21-én az iskola felavatásáról ad hírt: „December 16. . . . A fenyőfákkal parkírozott hősi emlékmű mögött, az ódon falusi iskola helyén emelkedő, impozáns emeletes új iskola előtt harsog a zene. Szép és barátságos iskola ez az új épület nagy szürkészöld ikerablakaival, világos sárga falaival. Főbejárója fölé hatalmas betonlap ugrik ki, két nagy árbócan nemzeti és megyei színeket lenget a decemberi szél. Kóbor Ferenc építőmester remeke ma büszkesége Csávolyának, de az egész megyének is . . .

. . . Vasárnap délelőtt Csávolyra érkezett dr. Kőszeghy Mihály kanonok, gróf Zichy Gyula érsek képviselőjében és Oszwald József egyházmegyei főtanfelügyelő. Az ünnepi misét . . . Kőszeghy kanonok mondotta fényes papi segédlettel. Az ünnepi szentbeszédet, bekapcsolva az iskolaszentelés ünnepét is, Oszwald főtanfelügyelő tartotta. Mise után zeneszóval vonult fel a közönség az új iskolába, amelynek egyik emeleti termében, az egyházi aktus elvégzése után Kőszeghy kanonok szólott néhány szóval Csávoly ünnepnapjának jelentőségéről . . . Frank Flórián községi bíró meleg szavakkal köszöntötte a vendégeket. Beszéde végén átadta az új épületet az iskolaszéknek. Pokorny György esperes-plébános az iskolaszék nevében mondott köszönetet az illetékeseknek az új iskoláért és vette át az új épületet, majd Marshall államtitkár szavait fogadta általános figyelem.

A nagy lelkesedéssel fogadott beszéd után Grünfelder Lipót igazgatótanító meghatott szavakkal vette át az új iskolát a tantestület nevében. A szép ünnepség keretében énekszámokkal szerepelt az iskola énekkara. Az

ünnepség felvonulással ért véget. Délben több mint 200 terítékes társasebéd volt a Braun-vendéglő tágas termében.”

Az 1940-ben hozott törvény eredményeképpen az 1942—1943-as tanévben hagyták el az iskolát első alkalommal nyolc osztályt végzett tanulók. A kellő számú nevelő jól végezte munkáját: az iskolába járás mértéke javult. Az 1941—42-es tanévben a már nyolcosztályos római katolikus elemi iskolai oktatást megzavarták a nemzetiségi ellentétek, majd a második világháború kitörése megváltoztatta az iskola oktatási nyelvét is, amelyben a volksbundistáknak volt szerepük. Így anyanyelv szerint szétválasztották a tanulókat a német, magyar—német és magyar—bunyevác tagozatra. Amíg az iskolaszék 1938-as már említett döntése alapján eddig az anyanyelvet tantárgyként oktatták, a mostani intézkedés az anyanyelvi oktatásra való visszatérést jelentette. Önálló német nyelvű óvodát is nyitottak a Volksbund székházában. Ez a helyzet a község felszabadulásával változhatott meg.

A felszabadulás utáni iskolaiügy Csávolyon

Hazánk felszabadulásával az 1919-es örökségünket felhasználva, létrejött az általános iskola, a történelmileg új iskolatípus, amely falun és városban munkás-, paraszt- és értelmiségi családok gyermekeinek közös művelődési forrása. Így Csávolyon is.

Szülőfalumban, miután 1944. október 19-én a II. Ukrán Front csapatai felszabadították, nagy átalakulások folyamata kezdődött el. Megváltozott a falu nemzetiségi összetétele is a németek 1947-ben történt kitelepítésével és a csehszlovákiai magyarok betelepítésével. A bonyolult demográfiai mozgáshullámok elültével a község különböző nemzetiségi lakosai végül is szót értve egységesen láttak hozzá szűkebb pátriájuk fejlesztéséhez, a múlt örökségének a megszüntetéséhez. Örökségünk az oktatás terén sem volt irigylésre méltó. A népiskola korszerűtlennek, az 1937-ben épített egyházi iskola már kicsinek és kevésnek bizonyult a maga öt tantermével, nem volt szertár, sem nevelői szoba. A tanulók száma az általános iskola nyolc osztályának kötelező bevezetésével növekedett. 1945. augusztus 30-án a tanév eleji beíratás szerint a tanulók száma: 183 magyar, 135 német és 35 bunyevác. Így a felszabadulás után a főépület mellett egy magánházban kialakított szükség-tanteremmel két műszakos, váltakozó rendszerű oktatás indult. Az ideiglenes kormány 1945 nyarán vezette be a tankötelezettséget, s azt 6—14 éves korig ingyenesen minden gyerekre kiterjesztette. Azóta mint idegen nyelvet az orosz nyelvet oktatják, a horvát-szerb és német nyelv pedig fakultatív. A belterületen nyolc tanulócsoport kezdte meg munkáját nyolc évfolyammal és 353 tanulóval. Egy 1—8. osztályos összevont délszláv tagozat indult egy

nevelővel. Külterületen újból megnyílt a józsefházi iskola, szintén 1—8. osztályos osztatlan tagozattal, egy nevelővel. Egy óvodai csoport indult egy óvónővel, 40 gyerekekkel.

Az általános iskola megszervezéséről az 1945. augusztus 18-án hatályba lépő 6650/1945. ME számú rendelet intézkedett. Végrehajtásáról az Ideiglenes Nemzetgyűlés által adott felhatalmazás alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodott, aki 37 000/1945. VKM számú rendeletével az 1945/46. iskolai év megnyitásáról és tanulmányi rendjéről is intézkedett. Ezt a célt szolgálta az 56 002/1945. VKM. szám alatt az 1944/45. iskolai évre kiadott utasítás is.

A 70 000/1946. VKM számú rendelet szerint az 1946/47. tanévben tovább kell fejleszteni azokat az iskolákat, amelyek még népiskolai keretben működnek és saját kereteik között nem tudják biztosítani a tandíjmentességet, a nevelők és helységek hiányának megszüntetését. Községünkben e rendeletek végrehajtása nagy erőfeszítéseket és sok nehézség leküzdését igényelte.

Az iskolavezetés például a felszabadulás után nem volt egyenletes. 1945—57-ig hat igazgató váltotta egymást különböző okok miatt, szinte kétévénként. A háború után ez a gyakori igazgatócsere akadályozta a munkát. 1948 őszétől az iskolákban a hétszámjegyű új és szokatlan osztályozási rendszert vezették be.

Történelmi előrelépést jelentett az iskolák államosításáról szóló, az országgyűlés június 16-án elfogadott 1948. évi XXXIII. törvény, amely elrendelte a nem állami iskolák, tanulóotthonok, továbbá a kisdédóvodák és a hozzájuk tartozó felszerelések, berendezések államosítását. Az iskolák államosítása ugyanis végleg felszámolta az iskolák megosztottságát, s véget vetett az egyház több évszázados eszmei, ideológiai hatalmának az iskolákban. Megteremtette az oktatás és nevelés egységét, a szocialista nevelés egyik legalapvetőbb feltételét.

A törvény végrehajtása azonban nálunk — éppúgy mint az ország más vidékein — a maradiság és haladás erői küzdelmeinek közepette mehetett csak végbe. Ezt kívánom az alábbi források alapján érzékeltetni.

Bajai István tanyai tanító például így emlékezik az iskolák államosítására: „... Amikor megkaptuk az értesítést Bajáról, hogy az államosítással kapcsolatban nagygyűlés lesz, már az előtte levő napokban felkeresett hivatalomban a plébános és közölte velem, hogy 'átmeneti időszakra a hívek adakozásából tartjuk fenn magunkat'. Erre én azt mondtam, köszönöm, én ebből nem kérek, mert az államosítás mellett kitartok, ha egyedül maradok is. A plébános haragosan távozott. Úgy tudom, hogy azon a napon összehívtam a nevelőket, felolvastam a bajai értekezlet meghívóját és megkérdeztem, kik azok, akik bejönnek Bajára. A nevelőket egyenként megkérdeztem,

s ha jól emlékszem aláírásukat kértem azoktól, akik részt vesznek a bajai nagygyűlésen. Úgy tudom, minden nevelő és óvónő aláírta és részt is vett a gyűlésen.

Az iskolák államosításának bejelentésére 1948-ban a tanév vége felé Baján került sor, mégpedig az akkori Római Katolikus Legényegylet Sugovica-parti székházának emeleti nagytermében. Ezen a megyei pedagógus-nagygyűlésen a megye pedagógusain kívül a római katolikus tanítórend, az apácák is részt vettek. A római katolikus papok közül kevesen voltak. Ők csak küldöttséggel, 3—4 fővel képviseltették magukat.

A nagygyűlés előadója Alexics György egyetemi tanár, államtitkár volt. Beszédének első részét mindenki figyelemmel hallgatta. Majd beszédében szünetet tartott, felkérte az apácákat, hogy hagyják el a helyiséget. Ennek megtörténte után bejelentette az iskolák államosításának tényét. A római katolikus papság részéről Raffai Imre hittanár szólalt fel. Felszólalásában kijelentette, hogy az iskolák államosítása törvényellenes cselekedet. Ezzel ellentétben több pedagógus hozzászólásában az államosítás helyeslésével értett egyet.

Az államosítás bejelentése után tüstént megindult a 3—3 tagú leltározó bizottság munkája. Az egyházi tanítórend áttelepítése az anyaszervezethez, ez az államosítás utáni döntő folyamat 1950 júniusában ment végbe. Csávolyon a leltározó bizottság tagjai voltak: Bán Antal igazgató, Karip Gyula aljegyző és Polyák József adóügyi írnok.”

Hogy ez a folyamat hogyan ment végbe, az kitűnik az alább idézett sorokból is:

„ — 4077/948. sz. Jegyzőkönyv

Készült Csávolyon, 1948. évi december hó 7-én délelőtt 10 órakor

79/kgy. 948. *Véghatározat*

Kimondja a község képviselőtestülete a javaslat elfogadásával, hogy Csávoly község képviselőtestülete f. évi december 7-én tartott közgyűlése egyhangúan elítéli Mindszenty József hercegprímás demokráciaellenes sérelmeit, a földreform, a közoktatás és a magyar demokrácia irányvonalának kérdésében elfoglalt álláspontját. Elítéljük a templomi szószékről folyó politizálását és háborús uszítását. Mi kivétel nélkül katolikusok és a vallásszabadság hívei vagyunk és éppen ezért helytelennek tartjuk, hogy Mindszenty József visszaéljen a vallásszabadsággal és Krisztus igéinek hirdetése helyett demokráciánk ellen áskálódjon. Kérjük a magyar demokratikus kormányt, hogy az állam és a r. kat. egyház viszonyában erős kézzel teremt-

sen rendet és a népi demokrácia ellenségét — Mindszenty Józsefet — helyéről távolítsa el.

Utasítjuk az elöljáróságot, hogy határozatunkat hirdesse meg és a határozat 1—1 példányát a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszternek és a Magyar Dolgozók Pártja Járási Bizottságának küldje meg, valamint a járási főjegyzőnek és a vm. alispánjának is terjessze be.”

Az iskolák államosítása és a tankötelezettség bevezetése (az 1959. évi 29. sz. törvényerejű rendelettel és az 1961. évi III. törvénnyel) már a szocialista iskola létrehozását eredményező folyamat korszakos lépései voltak.

Ebben, Csávolyon az 1948/1949-es tanévtől előbb a kül-, majd a belterületi iskola pedagógusaként is részt vettem. 1949 őszétől néhány évig az önálló helyi délszláv iskola igazgatójaként működtem, majd igazgatóhelyettesi funkcióba kerülve vissza, az 1956. évi ellenforradalmi események következtében nehéz helyzettel kellett megbirkóznunk.

Miután 1957-ben neveztek ki igazgatónak, az adott oktatási rendszer keretében megvalósuló oktató-nevelő munka eredményessége érdekében a megfelelő személyi és tárgyi feltételeket igyekeztünk biztosítani. Az igények egyrészt „túlnőttek” a meglévő épületek adta kereten, másrészt a szakrendszerű oktatáshoz szakos tanáraink ugyan voltak, de többnyire Bajáról jártak hozzánk. A cél ekkor az volt, hogy megteremtsük az egyműszakos oktató-nevelő munka feltételeit. Mivel iskola építésére nem gondolhattunk, a szülőket mozgósítottuk és hozzáfogtunk az átalakításokhoz, a „szükségtermek” kialakításához.

Az óvoda épületéből kialakított 4 tanteremmel, továbbá egy közvetlen mellette levő régi parasztházban kialakított négy tanteremmel 13 tantermet nyertünk. Közös lett az udvar. Az óvodát a használaton kívüli, üresen álló rendőrségi laktanya épületébe helyeztük át kisebb átalakítás elvégzése után. Az épületnek egyszerűen nem volt gazdája az őrς megszűnése után. Birtokbavétele szóbeli engedéllyel történt. Még ebben az évben, 1958-ban a szünetelő délszláv iskola épületében berendeztük a szükséggtornatermet és az úttörőszobát. Mindezt társadalmi munka megszervezésével, a község apraja-nagyja segítségével, melyet kiegészített a költségvetésben biztosított fedezet. Ezek a termek nem voltak tökéletesek, de a célnak ideiglenesen megfeleltek.

Kérdezhetné valaki, hogy megérte-e az a néhány szükséggtanterem a vesződséget, a futkosást, a gondot. Igen, hiszen háromszáz gyermek számára javultak meg a tanulás feltételei, megindult az egyműszakos: a csak délelőtti tanítás.

Ezek a szükséggtantermek azonban 1969-ben életveszélyessé váltak. Hiába, a toldozgatás-foltozgatás eredménye mindig gyengébb, mint az alapos és tökéletesen új intézmény létrehozásáé. Régi megfigyelés, hogy ami olcsó,

arról végül is — az idők múltán — kiderül, hogy nagyon is drága . . . a munkánk, erőnk, amelyet befektettünk, tíz év elteltével már nem hozott gyümölcsöt.

Tehát 1969-ben másodszor is elérkeztünk a kétműszakos tanításhoz. Ismét tennünk kellett valamit. Nemcsak új tantermek létrehozását akartuk, hanem korszerűbb, és a modernebb oktatást is biztosító létesítmények kialakítását.

A Járási Tanács VB. állást foglalt az iskola bővítése mellett és egy esztendő múlva, 1970-ben meg is indult az építkezés. Az akkori Művelődésügyi Minisztérium is segített gondjaink megoldásában. A társadalmi összefogás és a hathatós támogatás eredményeképpen 1972-ben befejeződött az 1937-ben épült iskola új szárnyának építése és a réginek a felújítása, korszerűsítése. Alagsorában kapott helyet az úttörőklub és a négy helyiségből álló helytörténeti gyűjtemény (falumúzeum). Fent négy új tanterem, nevelői klub, egészségügyi rész, mosdó, WC, olajfűtés.

Az iskolaátadó ünnepségen 1972. június 11-én az ünnepi beszédet dr. Gosztonyi János, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, oktatási államtitkár, országgyűlési képviselő mondta és adta át az „emlékiratot”.

Az iskolában elhelyezett falumúzeum megnyitó beszédét dr. Ortutay Gyula akadémikus, országgyűlési képviselő, az Országos Honismereti Bizottság elnöke mondta el. Számos országos, megyei, járási vendég volt jelen. Közöttük dr. Pozsgay Imre, a jelenlegi kulturális miniszter is.

Erre az alkalomra készült el az iskola homlokzatára az új ötvösmunka, vagyis a lemezborítással burkolt dekoratív sgraffitó, Máté János és Kertész Géza budapesti iparművészek munkája, amelyet az iskolának 432 257, — Ft értékben készítettek a Lektorátus ajándékként.

A bajai járásban elsőnek Csávolyon nyílt meg a tanyai gyerekek számára általános iskolai diákothton, a megye, a járás és a községi tanács anyagi támogatásával.

Ebben a környékbeli 40 gyermek hétfőtől szombatig szállást, ellátást kap, megszabadulva a „hajdan volt” elődeik kíméletlen életformájától. A tanyai élet a kisgyermek munkáskezét is igénybe veszi, s míg otthon vannak, a házi kisegítés miatt tanulásra nem sok idő jut. A diákothtonban viszont annak a kötelességének él a gyermek, ami ebben a korban ráhárul: tanul.

Tudásban, a tanulás lehetőségében is ugyanazt kapják, mint a községbeli, vagy akár a városi gyerekek. Számtalanszor hallani, hogy több iskolás valósággal irigyli a diákothton lakóit. A társas élet, a napi ötszöri bőséges étkezés, a tanári segítség, a szórakozás, a sport lehetőségei, no meg a mosdó és a fürdő . . . Hány falusi gyerek él ma még ilyen kényelemben ?

Az iskola bővítésével — melyhez államunk hárommillió forint támogatást

nyújtott — módunkban volt a mai követelményeknek megfelelő, szaktan-
termes oktatást bevezetni.

Az általános iskola tartalmi fejlődése a több mint három évtized alatt
minden területen jelentős volt. Tanterve az első — 1946-ban megjelent —
dokumentumok óta négyszer (1950-ben, 1958-ban, 1963-ban és 1978-ban)
váltott. Egyik alkalommal sem egyszerű cserékről vagy igazításokról volt
szó.

Társadalmunk, oktatásügyünk a felszabadulás óta eltelt több mint három
évtized alatt történelmi méretekben is óriási eredményeket ért el az egyen-
lőbb tanulási lehetőségek megteremtésében. Ennek ellenére ma még koránt-
sem egyenlők a művelődési esélyek.

A távlati iskolarendszer részletei még nem rajzolódtak ki, a kutatásnak, a
tervezésnek még sok a teendője ezen a területen.

Önálló állami délszláv iskola

A Kecskeméti Állami Levéltári Szemle 1967. évfolyamának 3. számában
— mely a bajai járás községeinek áttekintő helyzetképéről ad tájékoztatást
— az 1944—45-ös esztendőről olvashatjuk: „A csávolyi rk. elemi népiskolá-
ban a felszabadulás megváltoztatta a nemzetiségi tagozatok beosztását:
eddig volt 2 teljes német, 1 magyar—német és 1 magyar—bunyevác. Jelen-
leg 1 magyar—bunyevác, a többi mind magyar.”

Igaz, hogy 1945. január 3-ától, amikor is Csávolyon megkezdődött a taní-
tás az itt élő bunyevácok magas nemzetiségi öntudatának hatására az okta-
tást megváltoztatták. Szerepet játszott ebben az is, hogy a szovjet egységek
mellett néhány hétig még a jugoszláv partizánok is a faluban tartózkodtak
ebben az időben. A felszabadulás napjától visszavonult községi elöljáróság
helyébe a közhangulat hatására az ideiglenes elöljáróság csak bunyevácokból
állott, amely 1945. márciusáig volt a helyén, amíg a Nemzeti Bizottság nem
nevezte ki az új elöljáróságot.

Ez az elöljáróság alakította ki a Levéltári Szemlében leírt tapasztalatot.
A gyermekeket a főépület egy termében I—VIII. osztályt összevontan 22
tanulóval Bogdán Erzsébet tanította, de csak magyarul, mert másképpen
nem tudott, lévén magyar nemzetiségű, de Dél-Bácskából került Bajára. Az
állást az igazgató szerint Flitter Irénnek szánták, aki Zsablyáról jött volna,
de sohasem érkezett meg a községbe.

„ . . . Most, az iskolai év küszöbén feltétlenül ki kell térnünk egy számunk-
ra nagyon fontos kérdésre, amely még a mai napig nem oldódott meg — ol-
vasható a Sloboda 1945. szeptember 8-i számában. — Ami a szerbeket illeti,
a múltban ők rendelkeztek saját egyházi iskolákkal, szerbhorvát tanítókkal.

A szerbekkel ellentétben a horvátoknak nem voltak saját iskoláik. Azok az iskolák, amelyekben horvát nyelven is folyt a tanítás, már régen megszűntek, kivéve azt a kevés helyet, ahol a katekizmust a horvát anyanyelven tanították . . . Most, a demokráciának a fasizmus felett aratott győzelmével ezt a jogot is meg kell valósítani . . . Hogy mielőbbi sikerek szülessenek, mindenekelőtt tanerőt kell létrehozni, ami csakis egy tanítói tanfolyam megindításával lehetséges, ahol népünk rátermett fiataljai a lehető legrövidebb idő alatt elsajátítanak ezt a népünk jövője szempontjából nagyon fontos hivatást.”

Sajnos Csávolyon az 1945—1946-os tanévben változatlan maradt a helyzet. Hiányzott a horvát-szerbül tudó nevelő. A községből senki sem jelentkezett átképzésre. Bár az Ideiglenes Nemzeti Kormány már 1945. augusztus 16-án elrendelte az általános iskola felállítását, a népiskola I—VIII. és a polgári, valamint a gimnázium I—IV. osztályai helyett „általános iskola” elnevezéssel új iskolát létesített, ez Csávolyon semmit sem változtatott meg.

Kis kitérővel emlitem, hisz az előzőekből már kiderült, hogy a községben, annak nemzetiségi összetétele miatt volt már hagyománya az anyanyelven történő oktatásnak. Nagy patrónusa volt a bunyevácoknak Petres János esperes, mint az iskolaszék elnöke, aki mint író-ember, nagy segítséget nyújtott a községi prélok rendezésében. 1917-ben lett csávolyi plébános, 1919—1924. között Baja kerület esperese. A Naše novine szerkesztője volt, több színdarabot is írt és tulajdonképpen a bunyevác irodalom egyedüli képviselője. 1937-ben Csávolyon halt meg.

Az 1923-ban kibocsátott 110 477/1923. VIII/a. sz. rendelet szerint a csávolyi bunyevácok az ún. „C-iskolatípus”-ba tartoztak volna, ha lett volna, aki tanítson . . .

Az egész korszakban a nemzetiségi oktatásban a C-típus dominált, vagyis az a típus, ahol a nemzetiségi nyelv csupán egy tantárgy volt a sok közül, s így a tankönyv is csak egy „Čitanka” lehetett. A csávolyi római katolikus népiskola 1938. október 25-i testületi értekezletének jegyzőkönyvében olvashatjuk:

„Galántai Lipót igazgató ismerteti és egyben jelenti, hogy november 3-tól az egyhuzamos tanítással együtt anyanyelv szerint szétválasszuk a gyerekeket és az utasításnak megfelelően oktatjuk. Az osztatlan egységes horvát nyelvű iskolát 36 tanulóval Horváczy Mária oktatja.” A tanítónő magyar anyanyelvű volt, de horvát képesítéssel is rendelkezett, és szorgalmával igyekezett a tőle telhető legtöbbet nyújtani. Egyébként sem könnyű egy teljesen osztatlan csoporttal. Őt 1939 májusában a tanításban Jaszenovics Lajos váltotta fel, aki hasonló képesítéssel rendelkezett. Az igazi horvát nyelvoktatást, ha rövid ideig is, Vakos Anna valósította meg, aki 1939.

november 1-től tanított Csávolyon. Ő már az 1941. február 1-én kiadott 700/1941. ME számú rendelet szerint is taníthatott, vagyis az addig magyarul oktatott tárgyakat anyanyelven oktatta. Hercegszántói sokac anyanyelvű pedagógusként minden tőle telhetőt megtett anyanyelvünk ápolása érdekében. 1941 nyarán azonban Csávolyról — ki tudja miért — áthelyezést kapott Csikszeredára, majd onnan még abban a tanévben Csáktornyára. Az oktatás, áthelyezésével Csávolyon megint csak névlegessé vált, mivel már nem volt pályázó.

Tovább gyengítette a reményeket az 1941-es nemzetiségi iskolareform, amelynek hasznát a német iskolaügy látta.

A felszabadulás után megszülető új társadalmunk politikai, társadalmi, kulturális téren egyaránt a nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság talajára helyezkedett. A kormány 10 030 ME rendeletével már a szülőkre bízta a döntést. A 2280/1946. ME sz. rendelet az általa felsorolt helyeken a délszlávok összeírását rendelte el a kulturális és egyéb nemzetiségi jogaiknak hatékonyabb biztosítása érdekében. Ez Csávolyon is megtörtént, ahogy a község krónikájában is olvasható: „A fejlődés különbözősége következtében a bunyevácok a felszabadulás után igen aktívan kapcsolódtak be a mai rendszer építésébe. Jóformán ágyúörgés közben alakult meg tömörítésükre az Antifasiszta Front. Székházuk a jelenlegi diákotthon volt, ahol a délszláv iskola is helyet kapott. Az Antifasiszta Front helyi szervezete vezetőségének tagjai Vidákovity István, Páncsity Menyhért, Vidovity Máté, Milassin Béla, Gáspárovics Mihály — később Ikotity Mihály is — foglalkoztak az iskolaszervezéssel. Így az új tanév megkezdése után az érvényben levő rendeletek szellemében megtörtént az önálló délszláv tanítási nyelvű állami népiskolába való beiratás. Így a délszláv gyerekek már állami iskolába jártak, ahol a hitoktatás fakultatív, amíg a magyar iskola még katolikus maradt. A nevelők az állami esküt 1946. március 29-én tették le.

„Az 1946. évi november hó 28-i beiratkozáskor 31 tanuló iratkozott be a csávolyi állami délszláv tanítási nyelvű népiskolába. Dr. Szirányi Pál (aláírás) tanügyi titkár, a beiratást vezető vármegyei tanfelügyelő kiküldött.” Ezt olvashatjuk a kezdő önálló év iskolai haladási naplójában. (A körbélyegző kétnyelvű: Državna narodna škola sa južnoslavenskimi nastavnicima jezika Čavolj; Állami délszláv tanítási nyelvű népiskola Csávoly. Középen a Kossuth-címer.) Az összeírást Romác István felsőszentiváni tanító végezte nagy ügybuzgalommal.

Ekkor már januártól kezdve a német származású Flock Istvánné (Bernhardt Maja) tanítónő tanított, aki Dél-Bácskából került ide, s így a szerb-horvát nyelvet jól ismerte. 1946 nyarán a sportpályán egy tornabemutató

alkalmával a délszláv iskola aratta a legnagyobb sikert a „Biljana platno beljase” című népdalfeldolgozás, a „Vrbnice nad morem” bemutatásával.

A tanulók jól beszélték a bunyevác nyelvet, mely az irodalmi nyelvhez közelálló. Szerettek iskolába járni és nem volt hiányzás. Flockné még a tanév során átkerült a helyi magyar iskolába férje helyére. Az 1946. évi december 21-én a községházán megtartott rendkívüli képviselőtestületi gyűlés a 49/kgy. 946. véghatározatában egyhangú szavazással kimondja, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr rendelkezését tudomásul veszi s az állami délszláv tanítási nyelvű népiskolát megszervezi.

A Bács-Bodrog vármegyei Földhivatal 13 164. sz. leiratát az állami délszláv tanítási nyelvű iskola részére házingatlan juttatása tárgyában az UFOSZ és Betelepítő Bizottság 1947. november 14-i ülésén ismertették. Eszerint a Hamháber Mihálytól elkobzott 118. hsz. alatti házra esett a választás (mai neve: Eötvös u. 1.).

Lássuk az iskola történetének további kronológiai sorrendjét a képviselőtestületi jegyzőkönyvek alapján.

2123/1947. sz. jegyzőkönyv, készült Csávolyon, 1947. július 23-án délután 19 órakor. „ — 2. Előadó jegyző ismerteti 49/kgy. 1946. sz. véghatározatot, mely szerint az állami délszláv iskolát megszervezi. Mivel a már meglevő rk. iskola kicsinynek bizonyult így a F. I. B.-től kiigényelt Folkmann Jakab-féle 111. hsz. lakház használtatott volna fel iskola céljára megfelelő átalakítással. Ezügyben megkeresést intéztünk a bajai tanfelügyelőséghez, s a megtartott vizsgálat során erre a célra megfelelőnek lett nyilvánítva. Majd ezután az átalakítási munkálatok kivitelezése végett ugyancsak megkeresés intéztett a bajai államépítészeti hivatalhoz. Majd az államépítészeti hivatal 1947. év július 7-én kelt 1118/1947. számú átiratát előadó teljes egészében felolvassa és közli, hogy a kérdéses épület csak ideiglenes megoldásul szolgálhatna, mert iskolai célokra még nagyobb átalakítások mellett sem felelne meg véglegesen. Ideiglenes használatra való átalakítások is nagyobb költséget igényelnek. Éppen ezért a szóban forgó épület átalakítását nem javasolja az államépítészeti hivatal, annál is inkább, mivel Bács-Bodrog vármegye részére a három éves terv keretén belül falusi iskolák céljaira biztosított 2 160 000,— Ft összegből a második évre 105 ezer forint költséggel Csávoly községben két tanterem irányoztatott elő. Éppen ezért a község részéről sokkal kívánatosabbnak tartaná, ha ezen létesítendő tanterem részére az új iskola közvetlen közelében telek biztosíthatnék kellő időben, nehogy megfelelő telek hiányában a tantermek építkezése késedelmet szenvedjen.

Előadó ismertetése után általános vita alakult ki. Végül is egyöntetűen alakul ki az álláspont, hogy az új iskolával szomszédos és deportálásban levő Farkas Imre és neje, Nagy Imre út 15. sz. alatti lakóháza és portája lenne a

legalkalmasabb iskolai építés céljára. Annál is inkább, mert az új iskolától csak egy téglaválasztja el és központban fekszik. Éppen ezért a telek megszerzése érdekében a szükséges intézkedést meg kell tenni. Ezügyben a ház jelenlegi gondnokával, Földes Gyulával kell tárgyalásba bocsátkozni és megvenni, mely ha nem vezetne eredményre, úgy a közérdekre való tekintettel a kisajátítási eljárást kell folyamatba tenni. Telek megvételére pedig szükséges lenne 15 000,— Forint megszavazása . . . Előterjesztés alapján egyhangúlag meghozatott a következő

Véghatározat

37/kgy/1947. Kimondja a képviselőtestület egyhangúlag, hogy a rk. általános iskola részére az új iskola szomszédságában levő Farkas Imre és neje: Schweitzer Borbála féle Nagy Imre u. 15. sz. lakház és telkét megveszi.

a) Utasítjuk az előljárókat, hogy Földes Gyula budapesti lakos jelenlegi gondnokkal az érintkezést vegye fel a ház és telek békés megvétele végett.

b) Amennyiben a ház gondnokával a békés tárgyalás eredményre nem vezetne, úgy a köz érdekében a vármegyei tisztifőügyész közbenjöttével a kisajátítási eljárást kell megindítani. Ezért is a kisajátítási eljárás lefolytatásával dr. Nyitrai Zsombor várm. tisztifőügyészt bízunk meg.

Végül pedig a ház és telek megvételi és felmerülendő költségekre 15 000,— forint azaz Tizenötezer forintot szavazunk meg.

Utasítjuk az előljárókat, hogy a szükséges intézkedéseket tegye meg, határozatunkat hirdesse meg és jóváhagyásra terjessze fel, majd pedig az összeg fedezetéről gondoskodjon.

Indokok: Így kellett határozni, mert Csávoly községben csak egy új iskola van öt tanteremmel. Az általános iskola bevezetésével és az állami délszláv iskola létesítésével még további hat tanteremre lenne szükség a tanítás zavartalan menetének biztosítása érdekében. Alkalmos épület nincs a községben. De megfelelő helyen telek sem áll rendelkezésre máshol. Egyedüli alkalmas és minden tekintetben megfelelő új iskola mellett levő kérdéses Farkas Imre és neje: Schweitzer Borbála féle Nagy Imre u. 15. sz. lakház és telek. Kérdéses ház elhanyagolt telekkel együtt gondozatlan állapotban van, mert a gazdája deportáltatott és ezideig magukról életjelt nem adtak. Köztartozást már évek óta senki nem fizeti és nincs fizetve. Ugyancsak az épületet senki nem gondozza és a község főterén a legelhanyagoltabb állapotban van.” —

1949. május 3-án a 11/kgy. határozat szerint az említett házát nyilvános árverés útján lebontásra adták ki. Ez még az év szeptember 4-én 5789,— Ft értékben községi vállalkozásban lebontásra került és a területet átadták a

magyar iskolának, de építkezésről szó sem esett többé anyagi nehézségek miatt. Más utat kellett keresni.

A helyi AFS kezdeményezésére érkezett a délszláv iskolába Dácsin Danica 1947. február 4-én, és ekkor költözött át a délszláv tagozat a magyar iskolából külön épületbe, a volt kántorlakban elhelyezett tanterembe. (jelenleg a KTSZ lakatosműhelye.) Dácsin Danica nagy lelkesedéssel látott munkához. AFS keretben megalakította az önálló úttörőcsapatot — a magyar iskolában még nem volt —, amely az 1548. sz. „Ivo Lola Ribar” nevet viselte. Felújította a csávolyi régi tradíciókat, a prélókat és színdarabok rendezését. Nagy sikert aratott többek között a „Čoban i pastiri” (A juhász és a pásztorok). A magyar iskolával közösen kirándultak Vodicára, a községi erdőbe vagy a Kékhegybe zászlódíszbe öltöztetett 40—50 kocsiból álló karavánnal.

Ez a lelkes munka 1949. március 31-én megtört azzal, hogy a személyi kultusz idején koholt vádak alapján letartóztatták és elítélték.

Mintegy két hónapig a deszki Novkov Mina tanított, aki Bajaszentistvánról járt át, őt a garai születésű Zegnál Márk tanító követte Mohácsról. Az ő működése idején került sor arra, hogy a délszláv iskola az Eötvös u. 1. sz. alatt kijelölt hatalmas épületbe költözött át. A Délszláv Szövetség kezdeményezésére Hován András akkori főtitkár a Bács megyei vezetőkkel meg egyezett a csávolyi vezetők és az érdekeltek egyetértésével, s ennek alapján térítés nélküli csereingatlanként jutott szép, egészséges, az iskola célját is kielégítő épülethez és udvarhoz 1949. szeptember első felében a csávolyi délszláv iskola. A Csehszlovákiából a lakosságcsere-egyezmény alapján a kérdéses házba települt Töröttő család átköltözött a földalap által üresen tartott Arany János u. 54. sz. alá, ahonnan már előzőleg visszaköltözött régi házába Páncsity Menyhért aki a Délszláv Szövetség lelkes, megértő aktivistája és támogatója volt haláláig. Így hármassal cserével megtörtént az új honfoglalás, melyről írásos emlékek nem maradtak fenn.

Zegnál Márk tanító e ténykedését alig fejezte be, amikor őt a VKM rendeletével hivatalból, a szolgálat érdekében a csávolyi állami délszláv tanítási nyelvű iskolából a katymári állami délszláv tanítási nyelvű iskolába helyezték át 1949. szeptember 22-én.

Zegnál Márk helyére 1949. szeptember 23-án a VKM Ur 1066—M—36/1949. III/4. ü. o. sz. rendeletével azonnali hatállyal áthelyezést nyert a délszláv tanítási nyelvű iskolába Mándics Mihály, a helybeli magyar általános iskola úttörőcsapatának vezetője. Az Úttörő Seregszemléken az iskola — hagyományaihoz híven — továbbra is az élvonalban maradt szereplésével, fellépéseivel. A délszláv táncsoport — melynek alapítója és vezetője voltam — sikereinek elismerésül kapott dicséret szó szerint a következő: „1956. évi

Bács-Kiskun megyei Petőfi Sándor Ifjúsági Kulturális és Sport Seregszemle Szervező Bizottsága.

Délszláv táncsoport

Csávoly

A délszláv táncsoportok táncai közül eddig ez volt a legsikeresebb táncfeldolgozás: a színpad követelményeinek megfelelő úttörő kezdeményezés, jól felépített magas színvonalú produkció.

Szereplésük alapján a Szervező Bizottság a csoportot kiváló eredménnyel a megyei legjobb délszláv együttesnek minősíti.”

Nagy sikert aratott a „Pepeljuga” (Hamupipőke) című színdarab bemutatása is. A bajai járás tanügyi kiállításon a nemzetiségi iskolák közül a csávolyi az első díjat nyerte el. Társadalmi tevékenységben az úttörőcsapatot az élenjárók között emlegették. Kiváló újságelőfizető-gyűjtők, könyvterjesztők, gyapotszedők, papír, vas- és ronggyűjtők. Minden év nyarán valahová kirándultunk az országba: Visegrádra, Balatonhoz, előbb külön, majd később a magyar iskolával közösen.

Az iskola önálló költségvetéssel rendelkezett, külön szegődményes takarító biztosította a rendet, tisztaságot és a meleget. No, emlékszem még arra az időre, amikor a tanulóknak kellett fát hozni térítés ellenében, mert nem volt kapható. Leleményes tanulóim is voltak. Csak most, felnőtt korban derült ki, hogy az ő jóvoltukból saját fát vettem meg az iskolának tőlük. Ez is az élethez tartozik . . .

Az iskolaépületet 1952-ben felújította a község, a tanügyigazgatás új bútorzatot biztosított, valamint könyvtárat és szemléltetőeszköz-felszerelést. Volt külön úttörőszoba és tornaszoba is, s sportlétesítmények az udvarban. A nevelőnek is biztosítva volt a szolgálati lakás. A Délszláv Szövetség országos és helyi aktivistái segítettek, sajátjuknak tekintették az iskolát. Tanulóink közül többen nyertek felvételt a horvát-szerb gimnáziumba és ott eredményesen helyeztek.

Az 1953—1954. és 1954—1955-ös tanévben két tanulócsoporthoz lett osztva az iskola. Az alsó tagozatot András Béláné szül. Jaksity Márta tanította szerződéses nevelőként, akit Bajaszentistvánról helyeztek ide. Az ő munkaviszonya a tanév végével megszűnt. Helyébe 1955. július 1-ével kinevezték a battonyai származású, a budapesti Horvát-szerb Tanítóképzőben végzett Peity Máriát. Mivel a felsőtagozaton csak 6 tanuló volt, megszüntették a csoportot és engem visszahelyeztek a magyar iskolába igazgatóhelyettesnek, de továbbra is segítettem a délszláv iskolát és folytattam a felnőttek körében a hagyományápolást. Három esztendő után a tanulók száma 4-re csappant. Ezért az 1958—1959-es tanévtől kezdve érdeklődés, jelentkező hiányában

szünetel Csávolyon az önálló délszláv iskola. Peity Máriát (Simon Antalné) a négy tanulóval együtt áthelyezték a magyar iskolába, ahol akkor már én voltam az igazgató. Ezzel egy 12 éves, erőfeszítésekkel és tenniakarással teli korszak zárult le.

A Narodne novine 1957. október 31-i számában „Meg kell-e nyitni Baján délszláv általános iskolát?” című cikkemben ennek okairól többek között ezt írtam: „... Miért van bezárva az iskola Bajaszentistvánon, Bácsalmáson, Bácsbokodon, Vaskúton? Miért csappant meg a tanulók létszáma Csávolyon és Felsőszentivánon? Úgy vélem, ennek okát abban kell keresnünk, hogy iskoláink alacsonyabb színvonalon vannak a magyar iskolák-tól...”

Ha akkor körzetesítenek, talán ma másképpen állna a délszláv iskolaügy. Nem tudom. Azt viszont tapasztalatból tudom, mert tanítottam a délszláv osztatlan és részben osztott iskolában, de tanítottam a magyar osztatlan tanyai iskolában és az osztott magyar iskolában, hogy mi az a maximum, amit a pedagógus nyújthat. Gondolom azt nem vitatja senki, hogy az osztatlan délszláv iskola a mellette levő épületben elhelyezett teljesen osztott magyar iskolával — ahol szaktanárok oktattak — nem lehetett versenyképes. Márpedig abban az időszakban a szülő is elsősorban a gyermekének a továbbtanulására, az életben való boldogulására gondolt. Ez az egyik oka lehetett a helyi délszláv iskola átmeneti szüneteltetésének.

Csávolyon az önálló délszláv iskola megszűnése után a horvátszerb nyelvoktatást a magyar iskolában vezettük be órarenden kívül, heti 4 órában. Erre 25 tanuló jelentkezett. A nyelvi órákat ketten tanítottuk. A kabinetrendszerű szakoktatás bevezetése óta az orosz nyelvű szaktanteremben kapott helyet a horvátszerb nyelvoktatás is, gazdag szemléltetőeszköz felszereléssel.

Jelenleg a horvátszerb nyelvoktató a bajai Felsőfokú Tanítóképzőt végzett Kormányosné szül. Hódos Rózsa, a község ösztöndíjasa. Helyettese és az iskola délszláv együttesének vezetője a megye ösztöndíjasa, Kuruczné-Mándics Izabella. Az úttörő seregszemle jó hagyományai, eredményei folytatódhatnak, ugyancsak a tanulmányi versenyben elért eredmények is biztatóak az anyanyelvápolás terén. Az óvodában is bevezetésre került a horvátszerb nyelvoktatás az 1975—1976-os tanévtől kezdve, ahol Simon Antalné és Nagyné Mándics Ibolya vezető-óvónő oktatnak. Mindig az érvényben levő tanterv szerint történik az oktatás. Egyébként Csávolyon mind az iskolában, mind a községi közművelődés valamennyi területén, különösen a Hazafias Népfront összefogásában és szellemében a közélet sokszínű és eleven. Az összefogás ereje, egymás hagyományainak, beszédmódjának megbecsülése

ma nálunk élő valóság. Sokat segít ebben a nyelvápoló „Bunyevác Klub” léte is.

A községben ma már az uralkodó nyelv a magyar. A nemzetiségi gyermekeket nagyon sok hatás éri. Természetes igénye és egyben létérdeke tehát a nemzetiségi tanulóknak, hogy az iskolában tökéletesítsék anyanyelvi tudásukat, s megszerezzék a magyar nyelven való gondolkodásnak, szóbeli és írásbeli kifejezésének tökéletes biztonságát. A nehézségek azonban elsősorban nem a nemzetiségi iskolarendszerből, hanem a nemzetiségi nyelveknek az utóbbi időben kialakult sajátos helyzetéből erednek. Figyelmem kívül hagyva most — az egyébként nem lebecsülendő — szervezési, tanszerellátási, tanerőpótlási, pedagógiai, didaktikai és egyéb nehézségeket, egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk azt az alapvető nehézséget, hogy a csak tájnyelvet — nagyon is eltérő szinten — ismerő nemzetiségi gyermek számára nemzetiségi nyelvük elsajátítása szintén egy idegen nyelv megtanulását jelenti. Ez a — még oly korszerű — órarendbe épített tanórákon sem sikerülhet példamutatóan megfelelő nyelvi környezet nélkül. Véleményem szerint, mesterséges nyelvi környezetet kell biztosítani azoknak, akik az anyanyelvüket tanulni akarják, körzetesítéssel és kollégiumokban. A magyarral azonos intenzitásúak, hatásfokúak legyenek tanintézményeink, hiszen a nemzetiségi nyelvek elsovadása nem lehet érdekünk. Döntő fontosságúnak tartjuk azt is, hogy az elkövetkező évek hatékonyabb világnézeti, erkölcsi, politikai nevelésének komplex folyamatában — annak szerves részeként — növekedjék a nemzetiségi anyanyelv szerepe, az anyanyelvi kultúra és a hagyományok megszerettetése, megbecsülése érdekében váljék eredményesebbé az egészséges nemzetiségi öntudatra nevelés.

Tudjuk, hogy a nemzetiségi pedagógusra nagyobb terhek hárulnak, mint általában. Mégis vállalják a nagyobb terhet, a több munkát — az iskolában és az iskolán kívül is.

Nagyon sok múlik a helyi szervek, a tanácsok, az iskolaigazgatók, az egyes pedagógusok munkáján, a nemzetiségi kérdéshez való viszonyán. Ha elvétve is, akad olyan helyi vezető, akinek hibás magatartása, nem kellően körültekintő intézkedése visszahúzódot okoz. Van ilyen tapasztalatunk, mondhatnám azt is, hogy nemzetiségi politikánk ismerete és gyakorlati érvényesítése minden szinten, a maga munkájában mindenkinek kötelessége. Törvényeinket sérti meg, aki ezzel ellentétesen cselekszik.

Utószó helyett

Szülőfalumat szeretem. Nemcsak azokat a rögöket, amelyeket évszázadokon át őseimnek vére és verejtéke bőven öntözött, nemcsak a földet, amelynek egy kicsiny, könnyen körülhatárolható része életemnek színtere. Ezeknél is jobban szeretem azokat az embereket, akik velem együtt küzdenek a mával a holnapért. Mindezekon felül szeretem mindazt, ami a múlt, az elhalt ősök és elődök munkásságából megmaradt. Bizonyos mértékben az elődök törekvéseinek eredményes volta határozza meg itt a mi törekvéseinket is.

Makarenko szerint egy közösség addig marad fenn, amíg újabb és újabb célokat képes maga elé tűzni. Közösségünket is a közös tevékenység forrasztotta egybe. Nemcsak a nevelőtestület, de az egész község dolgozott, hogy tanyai gyerekeinknek otthont teremtsünk, megvalósítsuk a falumúzeumot iskolánk és társadalmi környezete között kialakult az a szoros kötelék, amely az eredményes nevelés fontos feltétele. Kétségtelen, hogy megkönnyítette munkánkat földrajzi helyzetünk is: községünk és iskolánk viszonylagos kicsinysége. A földrajzi közelség emberi közelséget teremtett. Nemrég még nálunk is érvényesek voltak Tóth Árpád „Lélektől lélekig” című versének képei. Az embereket több dolog választotta el egymástól, mint amennyi összekötötte. Messze voltak egymástól vagyoni helyzetük, nemzetiségük, vallásuk szerint. Az együttes tervezések, a közös feladatok azonban közel hozták őket egymáshoz. Úgy hiszem, eddigi munkánk egyik legfontosabb eredménye ez.

Régen éreztem ilyen elfogódottságot mint most, amikor én, a régi diákok egyike a történelmet, a gyermekkort idézem, amely összeforrott iskolánk múltjával, a múlt egy szakaszával, anyanyelvünk kiindulópontjával. Sok minden eltűnt a múltból. Az iskola tovább él, a falai is, a hatása is. Jól tanultuk-e meg, hogy mi a mi dolgunk ebben a hazában? Megtanultunk-e beszélni más népek nyelvén, s tudtuk-e, mit kell mondani, hogy megértsük egymást? Elég tiszták, bátrak, lelkesek maradtunk-e, olyanok mint amikor kiléptünk az iskolából? Az iskola megtanított tanulni. Az élet minden napja új leckét adott és ad ma is. Mivel a pedagógus a legnemesebbet, az emberi szellemet, az embert formálja, az egész társadalomtól az ehhez méltó legnagyobb megbecsülést és köszönetet kell megkapnia.

A község vezetése és lakossága egy ütemre lép, szándékai és lehetőségei jó irányt jeleznek; azonosak egész országunkéval. Folyamatban van köznevelési rendszerünk továbbfejlesztése. Összegeznünk kell a megtett utat és az elért eredményeket; teljesítményeinket és sikereinket folyamatosan össze

kell mérnünk azzal a ponttal, ahonnan elindultunk, de azzal is, ahol célba akarunk érni.

Csávoly község sok vihart élt át. Lakói sokszor kényszerültek menekülésre, olykor pedig másoknak nyújtottak menedéket. A különböző nemzetiségű emberek megbékéltek egymással. Az élet tanította meg őket, hogy csak együtt tudnak boldogulni, akkor, ha összetartoznak, ha kölcsönösen megbecsülik egymást. Én hiszem, hogy nem lesz több népvándorlás Csávoly község történetében, és a község a népek országútja helyett a népek békés otthona lett mindenkorra.

Végül őszinte köszönetemet fejezem ki valamennyi adatközlőmnek. Van, akihez már nem érhet el a köszönet szava, de azzal, hogy elődeik ismereteit átvették, s amikor az érdeklődés feljük fordult, azokat önzetlenül megosztották a kérdezővel, emléket állítottak maguknak.

Fejezze ki ez az írás az utódok tiszteletét az ő emlékük felett . . .

Függelék

A csávolyi állami délszláv iskola nevelői (1946—1958)

<i>Időpont:</i>	<i>Név</i>	<i>Tanulók száma:</i>
1946—1947.	Flock Istvánné (Bernhardt Mária tanítónő)	31
1947—1949.	Kovács Sándorné (Dácsin Danica segédtanító)	32—33
1949. IV—V.	Novkov Mina segédtanító	26
1949. VI—IX.	Zegnál Márk segédtanító	26
1949—1955.	Mándics Mihály iskolavezető	26—21—23— 23—21—20
1953—1955.	András Béláné (Jaksity Márta tanítónő)	21—20
1955—1958.	Simon Antalné (Péity Mária) tanítónő	17—16—4

A délszláv iskola tanulóinak névsora (1946—1958)

○ Agatity Katalin	Ikotity Erzsébet
Barákovity Katalin	Ikotity Mária
+ Bleszity Mária	Ikotity Margit
Bulkovics János	Ikotity Anasztázia
× Cifra József	× Isaszegi Anna
+ Gáspárovics Rozália	+ Jámbor Antal
Ikotity Anna	Karagity Antal

Jelmagyarázat:

○ A budapesti horvátszrb gimnáziumban érettségizett.

+ Más középiskolában érettségizett.

× Főiskolát, ill. egyetemet végzett.

Ikotity Emerencia	Karagity Márta
Ikotity József	Krékity Katalin
Ivanatz Katalin	Gáspárovics Anasztázia
Krékity Ferenc	Petres Petronella
Mayer Rozália	Pető Rozália (Páncsics)
+ Mándity Anna	+ Plávity Rozália
+ Mándity Borbála	Rajcsics Mária
+ Mándity Ágnes	Sákán Mihály
Mándity József	Simon Antal
Mándity Lenke	× Vászity Katalin
Mándity Lenke (Kuglisava)	+ Vida János
Mándity Márton	Vida Jakab
+ Mándity István	Vida Ágnes
Milassin Illés	+ Vida Katalin
Milassin Katalin	Vidákovics Ilona
Milassin Mária	Vidákovics Krisztina
Nebojsza Ferenc	× Vidákovics Teréz
Páncsics Antal	× Vidovity Erzsébet
Páncsics Anna	Vuity Ágnes
Páncsics Rozália	Vuity Mária
+ Pataricza Anna	Zákányi Cecília (Smicko)
+ Pataricza József	Zákányi Mária
+ Petres Krisztina	Zsuljevity Mária

A felszabadulás után a mindennapi fizikai munka mellett az alábbi bunyevácok érettségiztek: Gyurákovics Antónia, Ispánovity Márton, Jurics István, Páncsics István, Petres Jakab, Szekulity Péter, Vidákovics Rozália, Zsuljevity János.

A felszabadulás után az alábbi magyar iskolában végzett bunyevácok érettségiztek: Hódos Mihály, Hódos Rozália, Ikotity János, Jurics Jolán, Jurics István, Kubatov Antal, Kubatov Katalin, Mándics Izabella, Mándics Ibolya, Páncsics István, Petres János, Rajcsics Erika, Simon István, Vidákovics Éva.

Ezekhez a névsorokhoz nem szükséges semmilyen kommentár. Csak egy kiegészítés: A Horthy-korszak alatt a csávolyiak közül csak az alábbiak érettségiztek (s később főiskolát, ill. egyetemet végeztek): Mándics Mihály, az MDDSZ (1974-1981) főtitkára és Petrics Pál, az Állami Gazdaságok Központjának főosztályvezetője. Csávoly fennállása óta előttük csak Milassin Miklós és Mándics András szereztek diplomát. Milassin Miklóst 1760-ban, Mándics Andrást pedig 1872-ben szentelték pappá.

*„Én iskolám, köszönöm most neked
Hogy az eljött élet-csaták között
Volt mindig hozzám vig üzeneted.”*

(Ady)

IRODALOM

- ACZÉL György: Az állami oktatás helyzetéről. Bp. 1972. Kossuth Könyvkiadó
- ACSÁDY Ignác: A magyar jobbágyság története, Bp. 1948.
- ANTUNOVIC Ivan: Razprava o Podunavskih i Potisanskih Bunjevcih i Sokcih. Sombor, 1930.
- Dr. ARATÓ Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetiségig. Bp. 1975. (A magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának előzményei.)
- Dr. ARATÓ Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1840. I. Budapest, 1960. Akadémiai Kiadó.
- Dr. ARATÓ Ferenc: — 100 éves a kötelező népoktatás. Bp. 1968., — Az álamosítás közoktatásunkban. Bp. 1976. (Tankönyvkiadó)
- Az Elemi Népoktatás Enciklopédiája. II. Bp. 1915. Franklin.
- Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képb. Bp. 1896.
- Baja—Zombor testvérvárosok együttműködése 1966—1976. Szabadka, Minerva, 1977.
- Bálintné-Szabó: Így kezdődött 1944—1945. (Dokumentumgyűjtemények), Kecskemét, 1973.
- BATTHYÁNY Igantius: Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae, . . . 1785.
- BERAUER József: A Kalocsa-Egyházmegye Római Katolikus Népiskolák története, Kalocsa, 1896.
- Dr. BOROVSZKY Samu: Bács-Bodrogh vármegye. Bp. 1909. Országos Monográfiai Társ.
- Corpus Juris Hungarici = Magyar Törvénytár, 1839—1868.
- Dr. CSETRI Károly: Bácska lakossága a legrégebb időktől a XIX. század végéig. Bp. 1939.
- Dr. DUDÁS Gyula: — Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. Zombor, 1896.
- Az oktatásügy története Bács-Bodrogh vármegyében. Zombor, 1902.
- A Bács-Bodrogh Vármegye Történelmi Társulat Évkönyve. Zombor, 1895.
- ERDELJANOVIC, dr., Jovan: O poreklu Bunjevaca Beograd, 1930.
- EVETOVIC, dr., Matija: Kulturna Povijest Bunjevaca i Sokaca (Rukopis 1940 Subotica)
- ÉRDÚJHELYI Menyhárt: A kalocsai érsekség a renaissance-korban, Zenta, 1890.
- JÓBORU Magda: A köznevelés a Horthy-korszakban. Bp. 1972. Kossuth Könyvkiadó.
- DR. FINÁ CZY Ernő: A közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1988.
- FRIDRIK Tamás: Bács—Bodrogh vármegye Népszerű Leírása Szeged, 1878.
- FLACH, Paul: Goldene Batschka München, 1953.

- Dr. GYENES András szerk.: Észak Bácska monográfiája, Bp., 1972. Mezőgazdasági Kiadó.
- HERCZEG Ferenc: Az MSZMP nemzetiségi politikája. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1976.
- Dr. HORVÁTH Márton: A közoktatáspolitikai és általános iskola. Bp. 1978.
- IVÁNYI István: Bács—Bodrogh Vármegye Helynévtára. I—II—III—IV—V. Szabadka, 1895., 1096., és 1907.
- KARDOS József és dr. KORNIDESZ Mihály: Szocialista társadalom — korszerű iskola. Bp. 1975.
- KATONA István: — Hist. Cris.t R. Hung.
— Hist. Metr. Coloc. Eccl.
- Dr. KARÁCSONYI Imre: Eulija Celebi török világotutató magyarországi utazásai. Bp. 1904.
- KIKIĆ Géza: Antológia Poezije Bunjevačkih Hrvata, Zagreb, 1971.
- KISS Áron: A magyar népiskolai oktatás története. Bp. 1881.
- KNEŽEVIĆ, V. Milivoje: O Bunjevcima. Subotica, 1927.
- Dr. KÖPECZI Béla: A magyar kultúra harminc éve (1945—1975). Bp., 1975.
- Dr. KÓVÁGÓ László: Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika. Bp. 1968.
- KUJUNDŽIĆ Ivan: Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih hrvata. 1968. Zagreb.
- KUNTIĆ, M. Alba: — Bunjevac—Bunjevcima i o Bunjevcima Subotica, 1930.
Počeci borbe za Preporod Bačkih Bunjevaca, Beograd, 1969.
- Dr. MARGALITS Ede: Horváth Történelmi Repertórium. Bp. 1902.
- MÁNDICS Mihály: — A csávolyi iskola. Bp. Tankönyvkiadó, 1975. — A nemzetiségi honismereti kutatás néhány időszerű és módszertani kérdése (Honismeret 1978. 5—6. sz.) — Fejezetek Csávoly község krónikájából. 1944—1964. Bp. 1969. Zrínyi Könyvkiadó. — Szülőföldem, 1948. (Tanulmány—kéziratban) — Válogatott újságcikkek Csávolyról 1945—1978. (11 kötet bekötve) — Csávoly község krónikája 1198—1978. (30 kéziratos kötet a Helytörténeti falmúzeumban).
- MANDIĆ Mijo: Borba Bunjevaca za svoj jezik u osnovim školama. (Glasnik jugoslavenskog društva, Beograd, 1938.
- MÉSZÁROS István: A magyar nevelés története 1790—1848. Bp. 1984
- Dr. MEZNERICH Jenő: A Bunyevácok. Kiskunfélegyháza, 1931.
- MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon. Bp. 1881.
Nemzetiségi iskola: — Anyanyelvi nevelés OPI. Bp. 1975. (Tanulmányok)
- OLAY Ferenc: Kisebbségi népoktatás. Bp. 1935.
- OLTVÁNYI Pál: A népoktatási ügy Magyarországon a múlt s jelen időben Szeged, 1884.
- Dr. ORTUTAY Gyula: Parasztságunk élete, 1937. Művelődés és politika. Bp. 1949. Hungária Kiadó.
- PAVELIĆ Rikard: Bunjevci, Zagerb, 1974.
- PEKIĆ Petar: Povijest Hrvata u Vojvodini, Zagreb, 1930.
Pedagógussorsok, emlékek. Tankönyvkiadó, 1977. (tanulmányok)
- POPOVIĆ, M. Dorde: Pallas Nagy Lexikona, III. kötet 1893. (Bunyevácok)
- PRČIĆ Ivo: Subotica i Bunjevci, Subotica, 1936.
- Dr. RAPCSÁNYI Jakab: Magyar városok monográfiája Baja és Bács—Bodrogh vármegye községei. Bp. 1934.
- Dr. SIMON Gyula: Nevelésünk húsz éve, 1945—1964ü Bp. 1965.
- SPEJZER Domonkos Ferenc: Magyarország krónikája, Pozsony, 1742.

- TILKOLVSZKY Lóránt: A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében. Történelmi Szemle. 1968/3.
- TRENCSENY Károly: A Bács—Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, Zombor, 1904.
- P. UNYI Bernárdin: O. F. M. A mohácsi ferencesek története Gyöngyös. 1943.
- VARJU János: Szellemi Művelődésünk történetének utolsó 200 éve, 1700—1900. Vác, 1904.
- VERANCSICS Antal összes művei. I. 293, II. 9.
- WAGNER Ferenc: Kisebbségi oktatás ügy Magyarországon (1941. Magyar Pedagógia), — Épistolae Petri de Warda.
- Zbornik za narodni zivot i obicaje južnih Slavena. Zagreb, 1962.
- ZIBOLEN Endre: Közoktatásügyünk kétszázéves szabálykönyve. Köznevelés, 1977. 33. évf. 27. sz.
- Dr. ZORN Antal: Kalocsa-Felszállítások története, (Kézirat, 1974.)

FORRÁSOK

A Csávoly községi, iskolai, plébániai irattárból: jegyzőkönyvek, iratok, törzskönyvek, statisztikák, anyakönyvek, közlönyök, stb

A Kalocsai Érseki Levéltárból: Schematizmus, 1777—1975-ig (Egyházi Évkönyvek) Canonica Visitatiók 1738—1848-ig.

A Bács-Kiskun Megyei Levéltárból, a Vajdasági Levéltárból (Novi-Sad Arhiv Vojvodine, Sremski Karlovci) A Bp-i Széchenyi és Országgyűlési könyvtárból: Különböző országos és megyei folyóiratok, napilapok, pl. Köznevelés, Néptanítók Lapja, Kortárs, Pedagógiai Szemle, Valóság, Honismeret, országgyűlési jegyzőkönyvek, stb)

A Sombori és Suboticei Levéltárból és könyvtárból: Csávoly községre vonatkozóan különböző könyvek, tanulmányok, kéziratok, naptárok, lapok. Pl. Subutička Danica, Novine, Neven, Glasnik, Književni Sever, stb.)

Budapest — Délszláv Szövetségben: Sloboda, Naše és Narodne novine, 1945—1978-as évfolyam számai és naptárai.

ADATKÖZLŐK

A falu mai és régebbi (áthelyezett) nevelői, nyugdíjasok, lelkészek, az iskola volt tanulói, szülők és mindezek hozzátartozóinak visszaemlékezései. Különösképpen sokat segített a néhai Galántai Lipót egykori tanítóm, igazgatóm, akire szeretettel emlékezem. (1961-ben arany, 1966-ban gyémánt és 1971-ben vas oklevelet szerzett. Oklevele alapján, közmegebecsülésre méltóan teljesítette hivatását, melyért elismerésül adta ki ezen okleveleket a Bajai Tanítóképző Intézet.).

A Bács-Bodrog megyei délszlávok alsó fokú oktatásának történetéhez 1945–1948

FEHÉR MÁRIA

Bevezetés

Történetírásunk még adós a hazai nemzetiségek felszabadulást követő történetének teljes feltárásával, értékelésével. Az eddig megjelent nemzetiségelméleti összegezések jórészt jelenlegi nemzetiség-politikánk tükrében készültek. A történeti munkák pedig a nemzetiségek főleg 1945 előtti viszonyai-
val és jogvédelmével foglalkoznak. Egy területen élő több nemzetiség, vagy egy nemzetiséghez tartozó idegen anyanyelvűek felszabadulást követő történetét megörökítő feldolgozásról — egy-két kivételtől eltekintve¹ — alig olvashatunk. A helytörténészek feladata, hogy alap kutatásaikkal megadják a lehetőséget a történeti összegezések megírására. A regionális alapon történő kutatás konkrétabb képet nyújt az egyes nemzetiségek valóságos gazdasági-társadalmi szerkezetéről — nem utolsósorban történetéről —, mint a tiszta anyanyelvi statisztikák alapján „előállított” absztrakt nemzetiségi társadalmak általánosító adatainak feldolgozása. Ennek a konkrétabb képnek a megrajzolásához kíván tanulmányunk hozzájárulni.

A korszakhatárok ugyan önmagukért beszélnek, mégis egy-két mondat erejéig érdemes kitérni a választás indoklására. A felszabadulással új korszak vette kezdetét az oktatáspolitikában is. A közoktatás új feladataiban nem volt minden kérdés egyértelmű a továbbhaladás útjának és módjának megítélésében, hosszú ideig véleménykülönbségek voltak a pártok és az államhatalmi szervek között. Az 1945-ös év a demokratizálódás útjának első lépcsőfoka. Ebben az évben hozza az ideiglenes kormány a nemzetiségekre vonatkozó első rendeletét, amely megveti a nemzetiségi anyanyelvi oktatás

¹ Szőreg szerb lakosságának felszabadulást követő helyzetéről is képet kapunk Nagy István tanulmányában. Nagy István: Küzdelem a néphatalom megszilárdításáért Szőregen (1944. október 9.—1947. augusztus 31.) Szőreg és népe (Tanulmányok) Szerk.: Hegyi András Szeged, 1977. 227—248. o.

A szlovák nemzetiségek viszonyairól írt az 1946. február 27-i csehszlovák—magyar lakosságcsere-egyezmény kapcsán Lázár György. Lázár György: A népek barátságáért, a reakció és a sovinizmus ellen. Az együttélést választó magyarországi szlovákok harca a kitelepítés ellen.

Tiszatáj 1981. 35. évf. 11. sz. 24—31. o.

fejlődésének is az alapját. 1948 pedig a Kommunista Párt által meghirdetett oktatás-politikának a sikere, megteremtve az egységes, mindenkire kiterjedő 8 osztályos állami oktatás feltételét. Bár a nemzetiségi állami iskolákat korábban hozzák létre, mint a magyar iskolák államosítását, mégis ez az az időszak, mikorra a kezdeti szervezési „küzdelmek” lecsillapulnak, kialakul a működési forma, rendeződnek az anyagi és személyi feltételek. A magyar anyanyelvű tanulókkal minden tekintetben azonos szintű és szellemű általános oktatás valósult meg az idegen anyanyelvűek, így a délszlávok részére is hazánkban.

A mai Bács-Kiskun megye déli része — pontosabban három járása: a bajai, bácsalmási és a jánoshalmi járás — alkotta a 4343/1949./259/MT sz. rendelet megjelenése előtt Bács-Bodrog vármegyét. A vármegye területén a magyar lakosság mellett két nemzetiség élt jelentősebb számban a felszabadulás előtt is a trianoni határon belül: a német² és a délszláv. A délszlávok nagyobb részét a horvátok alkották a megyében, szerbekkel egy-két községben elszórtan találkozunk Hercegszántó kivételével, ahol egy tömegben élt a szerbek 99%-a. Ezen a földrajzi területen a horvátoknak két „néprajzi csoportja” élt a bunyevácok³ és a sokácok. A horvát nemzetiségen belül a bunyevácok voltak többségben.

A vármegye nemzetiségi összetétele:

Nemzetiség	Az 1930. évi népszámlálás alapján ⁴	Az 1941. évi népszámlálás alapján ⁵	Az 1945. évi alispáni kimutatás alapján ⁶
magyar	72 832	78 171	77 818
német	28 080	26 811	12 710
szlovák	63	23	7
szerb	214	324	932
horvát	8 163	7 475	7 606
egyéb	116	186	254
Összesen:	109 468	112 990	99 327

² A német nemzetiség felszabadulás utáni története, az anyanyelvi oktatás alakulása egy másik tanulmány tárgyát képezheti. Ez a tanulmány erre a feladatra nem vállalkozik.

³ MÁNDICS, 1969. 43. o.

„A hagyományok szerint a bunyevácok ősei Raguzától ÉNY-ra a Chlum hegység körül, a Buna folyó mellékén éltek, s az innen elvándorolt családok nevezték magukat Buna-vidékieknek, azaz: a maguk nyelvén bunyevácoknak. Ebben a népcsoportban évszázadokon át megmaradt az egykori összetartozás tudata. Növelte a zavart körülöttük, hogy hivatalos szervek nem tettek különbséget sokác és bunyevác között, sőt még a szerbekkel is egy kalap alá vették őket. A zavart az is fokozta, hogy nyelvüket a tudományos munkák meg gondolásai alapján illir nyelvnek, őket magukat meg dalmatáknak kezdték nevezni, vagyis „dalmáciai emberek”-nek. Dalmácia lakosságának nemzetiségi hovatartozása a történelem során sokszor változott, bár a dalmata az egyik illir törzs neve volt, egyáltalán nem állíthatjuk azt, hogy a bunyevácok tulajdonképpen „dalmaták”, csupán azt, hogy a horvátok egyik néprajzi csoportja.”

⁴ Az 1930. évi népszámlálás, demográfiai adatok. Statisztikai Közlemények. 1932. 41. o.

A magyar lakosság száma 1941-re nem valószínű, hogy a természetes szaporodás következtében növekedett több mint 6000 fővel, ugyanis az összlakosság növekedési mértéke csak három és fél ezer. Valószínűbbnek

A vármegye egyes községeiben a nemzetiségek megoszlása az 1941-es adatok alapján⁷

Község neve	Össz. lakos	magyar	német	szlovák	szerb	egyéb	horvát	%
Bácsalmás	13 310	5 311	6 870	22	1	10	1 116	8,4
Csikéria	2 050	1 164	390	1	—	2	493	24,0
Katymár	4 992	1 183	2 470	—	2	2	1 335	26,7
Kelebia	4 133	4 083	31	—	—	4	15	0,4
Kunbaja	2 920	516	2 385	—	—	—	19	0,6
Madaras	6 477	6 209	183	—	—	1	84	1,3
Mátételke	893	793	40	—	—	1	59	6,6
Tataháza	1 926	1 887	14	—	—	2	23	1,2
Tompa	5 715	5 457	20	1	1	23	213	3,7
Bácsbokod	4 262	2 148	1 531	1	—	6	576	13,5
Bácsborsod	1 875	1 239	558	1	—	—	77	4,1
Bátmonostor	2 513	2 459	42	—	—	1	11	0,4
Csátalja	2 758	312	2 415	2	—	1	28	1,0
Csávoly	3 253	916	1 863	—	—	2	472	14,5
Dávod	3 236	3 151	72	—	—	1	12	0,4
Felsőszentiván	2 849	1 840	391	—	—	2	616	21,6
Gara	4 473	716	2 709	1	—	—	1 047	23,4
Hercegszántó	3 493	2 078	81	5	319	1	1 009	20,9
Nagybaracska	3 349	3 256	78	1	1	3	10	0,3
Szeremle	1 911	1 872	19	2	—	12	6	0,2
Vaskút	4 750	683	3 846	1	—	2	218	4,6
Borota	4 049	3 946	85	2	—	1	15	0,4
Jánoshalma	15 933	15 756	72	3	—	99	3	—
Kisszállás	1 933	1 928	3	—	—	2	—	—
Mélykút	8 117	8 091	17	—	—	7	2	—
Rém	1 820	1 177	626	—	—	1	16	0,4
Összesen:	112 990	78 171	26 811	23	324	186	7 475	

5 Az 1941. évi népszámlálás. 2. köt. Demográfiai adatok községek szerint. Történeti Statisztikai Kötetek. Bp. 1976. 184—187. o.

Az 1941. évi népszámlálási statisztika a mai Bács-Kiskun megye területére vonatkozó adatokat közli. Ezekből a Bács-Bodrog vármegyei adatokat a korábban Bács-Bodrog vármegyéhez tartozó községek számaidatának összegezésével állapítottam meg. (Anyanyelvként azt a nyelvet kellett megjelölni, melyet az illető személy a saját nyelvének vallott és a legjobban és legszívesebben beszélt.)

6 Bács-Kiskun megyei Levéltár (továbbiakban BKmL) Bács-Bodrog vármegye alispánjának iratai 1.656/1945.

A kimutatást Barcsai alispán küldte a bajai városparancsnoknak. (Az eredeti iraton a vármegye össz. lakossága: 96.397 — téves összegezés miatt.)

7 Az 1941. évi népszámlálás adatai.

látszik az a feltevés, hogy több horvát anyanyelvű vallotta magát magyar-
nak, éppen az ellenforradalmi kormány nemzetiségi politikájának követke-
ményeként.

*A vármegye alispánjának 1945. évi jelentése alapján
a délszláv lakosság száma:*⁸

Község neve	Össz. lakosság	bunyevacok	szerbek
Bácsalmás	8 175	1 349	
Csikéria	1 728	420	
Katymár	3 543	1 659	
Kelebia	4 267	22	
Kunbaja	2 123	59	
Madaras	5 300	—	
Mátételke	843	1	
Tataháza	1 782	—	
Tompa	5 801	439	
Bácsbokod	3 902	650	
Bácsborsod	1 503	57	
Bátmonostor	2 407	—	
Csátalja	2 362	14	
Csávoly	2 104	580	
Dávod	3 278	—	
Felsőszentiván	2 450	700	
Gara	3 779	1 320	
Heroegszántó	2 222	80	928
Nagybaracska	3 355	—	
Szeremle	2 004	1	
Vaskút	4 707	236	
Borota	4 128	18	
Jánoshalma	15 926	—	
Kisszállás	1 946	—	
Mélykút	7 073	1	
Rém	1 619	—	
Összesen:	99 327	7 606	928

Jellemző a megyére, hogy minden községben együtt éltek magyarok,
németek és délszlávok. Nem egy községben a felszabadulás előtt nagyobb
volt az idegen anyanyelvűek együttes száma, mint a magyaroké, pl.: Bács-

⁸ BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 1.650/1945.

almáson, Katymáron, Kunbaján, Csátalján, Csávolyon, Garán, Vaskúton. A közös terület, az együttélés maga után vonta, hogy az egyik, vagy másik nemzetiség érdekében, vagy ellenére tett intézkedések hatással voltak a másik két nemzetiség magatartására is. 10% fölött volt a délszláv lakosság a megye 26 községe közül 7 községben (Csikéria, Katymár, Bácsbokod, Csávoly, Felsőszentiván, Gara, Hercegszántó), de jelentős délszláv lakosa volt még Bácsalmásnak, valamint Bajaszentistvánnak, amely közigazgatásilag Bajához tartozott. A megyének nem egy meghatározott részén éltek tehát a délszlávok, hanem szétszórtan, főleg a bajai és bácsalmási járás területén. Vizsgálódásainkat erre a területre korlátozzuk.

Az ellenforradalmi rendszer konszolidálódása után a hivatalos magyar nemzetiség-politika — bár alapjaiban reakciós és irredenta volt — olyan elveket hirdetett meg, amely az elszakadt nemzetiségek körében rokonszenvet kelthetett Magyarországra iránt. Ennek a politikának egyik sarkalatos pontja volt a nemzetiségi anyanyelvi oktatás kérdése. A nemzetiségek oktatása az úgynevezett A, B, C nemzetiségi iskolatípusokban folyt. A legteljesebb anyanyelvi oktatástól, a „kisebbségi tanítási nyelvű iskolá”-tól (A típus), amelyben a magyar nyelvet rendes, kötelező tantárgyként tanították, a vegyes: kisebbségi és magyar tanítási nyelvű iskolán (B típus) át vezetett az oktatáspolitikai útja a magyar tanítási nyelvű iskoláig, ahol a nemzetiségi nyelvet kötelező tantárgyként oktatták (C típus). A típusú iskolájuk a felszabadulás előtt csak a németeknek és a görögkeleti vallású szerbeknek volt a megyében. A 30-as évek közepére egy időre eltűntek a nemzetiségi nyelven oktató iskolák és bizonyos módosításokkal a vegyes típusúra emlékeztető rendszert vezették be. A 700/1941. ME sz. rendelettel — az ellenforradalmi rendszer utolsó ilyen tárgyú intézkedésével — azonban visszaállították a teljes anyanyelvi oktatású iskolákat, de csak a német nemzetiségűek részére.

Az ellenforradalmi kormányzat bármennyire is szerette volna megnyerni a nemzetiségeket és „visszahódítani” az elcsatolt területeket, sovíniszta nemzetiség-politikája ezt nem tette lehetővé.

Bellér Béla munkáiban részletesen foglalkozik a két világháború közötti időszak kormányainak nemzetiség-politikájával, a hazánkban élő nemzeti ségek jogvédelmi törekvéseivel.⁹

Az oktatás sohasem állott a társadalmi, politikai mozgalmak keretein kívül, mindig függvénye volt a politikai változásoknak. A megye politikai,

⁹ Bellér Béla: A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája. In: Történelmi Szemle, 1969. XII. évf. 1—2. sz. 1—22. o.

Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer első éveinek nemzetiségi politikája. In: Századok 97. évf. 1963. 6. sz. 1279—1318.

Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségpolitikájának kiépitése (1923—1929). In: Századok 107. évf. 1973. 3. sz. 645—685. o.

társadalmi és közigazgatási viszonyainak felvázolásával, a miniszteriális szervek intézkedéseivel, ezek megvalósításának bemutatásával kívánunk alapot adni a nemzetiségi oktatás felszabadulást követő történetének megismeréséhez.

I. A megye délszláv nemzetiségének politikai-kulturális viszonyai

A fasiszta haderő fokozatos visszaszorítása, szétzúzása Bács-Bodrog vármegye területén 1944. november elején fejeződött be. A vármegye helyzete a felszabaduláskor kilátástalan képet mutatott. A közigazgatási apparátus teljesen széthullott, a vezető tisztviselők nagy része elmenekült, vagy az akkori kormány rendelete szerint a Dunántúlon kijelölt felvevőterületre vonult vissza. A városokban, községekben maradt demokratikus érzelmű emberek azonban szinte a felszabadulás pillanatában hozzáálltak az élet megszervezéséhez. Legkorábban Baján indult meg az önkormányzati szervek kiépítése, ahol október 20-a — a város felszabadulása — után dr. Takács Endre városvezető és 20 társa „városi tanács”-ot alakított. A községekben, ha lassabban is, demokratikus csoportok kezdtek a szervezési munkálatokhoz. Ezek a csoportok 1944 októberében, novemberében még nem nevezték magukat nemzeti bizottságoknak (1945 elején találkozunk ezzel az elnevezéssel az iratokban), elképzelésük azonban világos volt: a fasizmus maradványainak felszámolása, a demokratikus átalakuláshoz a feltételek megteremtése.

A megyei központi igazgatás megszervezéséig a bajai városi tanács volt a községek felsőbb szerve.¹⁰ Ez a városi tanács szerveződött át 1945. január 27-én Nemzeti Bizottsággá és még hosszú ideig jelentős szerepet játszott a megyei közigazgatási szervek kialakításában, ellenőrzésében.

Fokozatosan jöttek létre a nemzeti bizottságok — az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívására — a megye községeiben is. Lassabban ment ezeknek a bizottságoknak a felállítása azokban a községekben, amelyek szerb partizánok megszállása alatt voltak. „1944. novemberétől 1945. márciusáig jugoszláv partizánok szállták meg a bajai háromszöget.”¹¹ Tevékenységük nem volt mindig pozitív, akadályozták a magyar közigazgatás helyreállítását, befolyásuk alá vonták a magyarországi nemzetiségeket is. Délszláv közigazgatást szerveztek többek között Garán, Csávolyon és Hercegszántón. 1945. március 19-ig Hercegszántón „jugoszláv nemzeti felszabadító bizottság” (Odbor) néven alakult egy helyi szerv, amely az állami végrehajtó hatalom

¹⁰ Baja th városi tanácsa 3. sz. jegyzőkönyv Baja 1944. nov. 15. In: BÁLINTNÉ—SZABÓ 95. o.
¹¹ MÁNDICS, 1969. 58. o.

kizárólagos birtokosának tekintette magát. Fegyveres karhatalommal is rendelkezett (milícia), amely részben a helybeli szerb, részben a trianoni határon túli jugoszláv partizánokból tevődött össze.¹² Ezeknek a népfelszabadító bizottságoknak a tevékenysége néhány helyen odáig terjedt, hogy pl. „Garán, Csávolyon és Hercegszántón kikiáltották a községeknek Jugoszláviához való csatlakozását”.¹³ Abban, hogy ezeknek az atrocitásoknak nem lett komolyabb következménye, nagy szerepe volt a szovjet katonai parancsnokságnak, amely, ha kellett fegyverrel is, megakadályozta a túlfűtött nemzeti-ségi megnyilvánulásokat.

A fegyverszüneti egyezmény aláírása 1945. január 20. után részben a magyar polgári hatóságok beavatkozására, részben pedig a határőrség megszervezése folytán¹⁴ ezek a népfelszabadító bizottságok és miliciák beszüntették működésüket és fokozatosan átengedték szerepüket a magyar közigazgatási, rendőri és katonai hatóságoknak. Hogy ez a „hatalomátadás” súrlódásmentes volt, a Kommunista Párt helyi szervezeteinek volt köszönhető. A párt már 1944. november 30-án Szegeden közzétett programjavalatában követelte a tényleges nemzetiségi egyenjogúság megvalósítását, a nemzetiségek szabad részvételének biztosítását a társadalmi-politikai életben, művelődésügyük elhanyagoltságának felszámolását, a nemzetiségek szabad kapcsolatát a szomszédos országokban élő nemzetükkel.¹⁵ A pártnak ez a pozitív nemzetiség-politikája vonzotta a délszláv lakosságot és így az egyes községek kommunista pártszervezeteiben jelentős számban vettek részt délszláv nemzetiségűek (pl. Csávoly községben). A délszláv lakosság a Kommunista Párt és a nemzeti bizottságok révén helyet kapott a községi önkormányzatban. 1945. május elejére a vármegye minden községében — az egyetlen Gara kivételével — megalakultak a nemzeti bizottságok, a demokratikus fejlődés biztosítékai.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az újonnan létrejött nemzeti bizottságok irányításával új önkormányzatok és a közigazgatás megszervezését rendelte el. A szervezés munkálatai csak 1945. decemberében fejeződtek be. Ekkorra minden községben megalakultak a képviselő-testületek.¹⁶

A községi önkormányzati szervek megalakulásával egyidőben, sok esetben azonban csak azok után szerveződtek a vármegyei közigazgatási hatóságok:

12 BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 408/1945.

13 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 624/1945.

14 Határőröket állítottak fel Hercegszántón, Garán, Kelebián, Csikérián és Tompán. Az összes határőr létszáma 263 fő volt. Hamar helyreállt a két állam között a határral kapcsolatos megállapodás. A 4340/40—1945. M. E. sz. rendelet értelmében a határt csakis a B. M. által kiállított érvényes útlevelemel lehetett átlépni. Ez a rendelkezés nem vonatkozott a kettős birtokosokra, akik „határszéli útigazolvánnyal” a járási jegyző engedélyével léphették át a határt.

15 KÖVÁGÓ, 1968. 20. o.

16 BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 1.231/1945.

járási főszolgabírói hivatalok, vármegyei árvaszék, számvevőség, gazdasági felügyelőség, államépítészeti hivatal stb. A vármegye új törvényhatósága az 1030/1945. M.E. sz. rendelet alapján 1945. június 28-án alakult újjá.

Az államigazgatás hagyományos szerveinek létrehozása mellett az Ideiglenes Nemzeti Kormány határozataira olyan új népi szervek alakultak meg, amelyek az ország demokratikus átalakulásának feltételeit voltak hivatva biztosítani. Így pl. igazoló bizottságok, termelési bizottságok, majd később földigénylő bizottságok, a népbíróság helyi szervei és az államrendőrség területi egységei.

A népi demokratikus hatalom alapjainak megszilárdításában döntő szerepe volt a földreform végrehajtásának. A megyében sorra alakultak a földigénylő bizottságok. A Kommunista Párt és a Földmunkások Szakszervezetének helyi szervei már 1945. március elején megkezdték a megye községeiben ezeknek a bizottságoknak az összeállítását. A földigénylő bizottságok összeírták a felosztandó földeket, többnyire az elmenekült nagybirtokosok és volksbundisták földjeit, és a földigénylőket. Az 1945. március 18-án megjelent „A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról” szóló 600/1945. számú rendelet végrehajtásáról így számolt be Nagy Endre a vármegyei földosztó tanács elnöke az alispánnak írt jelentésében:

„Ki és mennyi földet kapott ?

a) béres	1485 személy	3 596 kat. holdat
b) mezei munkás	4016 személy	23 057 kat. holdat
c) nincstelen	3879 személy	21 484 kat. holdat
d) papok	1 személy	15 kat. holdat
e) egyházak	9 személy	395 kat. holdat
Összesen:	9390 személy	54 547 kat. holdat ¹⁷

A délszláv lakosság földosztásból való részesedési arányáról nincsenek kimutatások, utalásokkal azonban találkozunk arra vonatkozólag, hogy az el-

17 A megyében 7 db 1000 kat. holdon felüli, 19 db 100—200 kat. hold közötti (úri) birtokot osztottak fel. A községi földigénylő bizottságok tagjai földművelők voltak. 218 db mezőgazdasági gépet koboztak el, azokat az új birtokosok közös használatára bocsájtották.

A minőség szerint kiosztásra került:

szántó	49 232 kat. hold
legelő	374 kat. hold
rét	1 103 kat. hold
erdő	13 kat. hold
kert	99 kat. hold
szőlő	1 389 kat. hold
mocsár	327 kat. hold
összesen:	52 537 kat. hold

BKML. Bács-Bodrog vármegye alispánja 462/1945:

kobzott földekből őket is részesítették. Garán pl. a Földosztó Bizottság elnöke Szeghás Gergely a 3500 kat. hold bundista földből elsősorban a bunyevácokat részesítette. Vaskúton 3700 kat. hold kiosztásra került földből elsősorban a bunyevácokat, majd a magyarokat elégítették ki.¹⁸

Gondoskodni kellett a földosztásnál a telepésekről is, akik főleg Bukovinából menekültek és már 1945. január elején megtelepedtek a vármegye egyes községeiben. A belügyminiszter rendeletére Csátalján 824 fő, Garán 654 fő, Vaskúton 322 fő nyert elhelyezést március végére.¹⁹ A földreform döntő mértékben megváltoztatta a megye birtokviszonyait és osztályszerkezetét.²⁰

1944—45-ben még jóformán a harcok közepette alakult meg a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja. Egységes országos szervezatként hozták létre, alakuló kongresszusát 1945. február 18-án tartották Battonyán.²¹ Ezt követően alakultak meg helyi szervezetei Bács-Bodrog megyében is. Az Antifasiszta Front szervezetei működtek Bácsalmáson, Csávolyon, Katymáron, Csikérián, Bácsbokodon, Felsőszentivánon, Garán, Hercegszántón és Vaskúton.²² A Front a népmozgalomból nőtt ki, tevékenysége hatással volt a délszlávok lakta vidékeken a helyi vezetőségek összetételére, nem egyszer munkájára is. Szervezeteikben a horvát, szerb és szlovén kommunisták voltak többségben. A Kommunista Párt támogatását maguk mellett tudva következetesen harcoltak a nemzetiségi jogok minél teljesebb megvalósításáért. Kezdeti tevékenységük a helyi önkormányzati és népi szervek munkájában való részvételre irányult. Kulturális téren céljuk a népi hagyományok ápolása, fejlesztése, az önálló sajtó megindítása volt, de lelkesen pártfogolták a nemzetiségi iskola gondolatát is.

Törekvéseiket, kívánságaikat időnként kiadott és terjesztett röpiratokban

18 BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 351/1945.

19 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 89/1945.

20 A földbirtokok megoszlása:

Hány kat. holdas	Földreform előtt				Földreform után			
	fő	%	hold	%	fő	%	hold	%
földnélküli	8 771	25,—	—	—	3 494	10,2	—	—
1—5	15 125	43,66	47 157	16,—	16 142	47,—	58 470	19,8
5—25	8 641	25,—	92 241	31,4	12 821	37,23	141 203	48,—
25—50	1 717	5,—	50 933	17,3	1 466	4,34	45 485	15,4
50—100	353	1,—	23 803	8,—	349	1,—	19 894	6,8
100—200	78	0,2	11 302	3,9	59	0,18	8 439	2,7
200—1000	38	0,1	13 884	4,7	9	0,03	4 733	1,6
1000—3000	11	0,03	17 292	5,8	4	0,01	6 031	2,4
3000—felett	4	0,01	37 663	12,9	2	—	10 011	3,3
Összesen:	34 733	100,—	294 275	100,—	34 346	100,—	294 275	100,—

BÁLINTNÉ—SZABÓ, Kecskemét, 371. o.

21 LÁSZTITY Lyubomir, 1979. 195. o.

22 BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 65/1948.

fejtették ki. Egy 1945. július 21-i röpirat tartalmáról így számolt be Barcsai Iván a vármegye alispánja a miniszterelnöknek: „A legutóbb kezembe került ilyen röpirat, amelyet a bajai háromszög népfelzabardító és antifasiszta mozgalom nevében, természetesen engedély nélkül adtak ki és terjesztettek a bunyevác lakosság körében, egészen mérsékelt hangon kifejezésre juttatja, hogy a tisztességes magyar nép és a becsületes magyar értelmiség a bajai háromszögben mindég a legnagyobb egyetértésben élt szláv testvéreivel és a két nép között sohse került volna ellentétre, sovinszta gyűlöletre vagy nemzetiségi bizalmatlanságra sor, ha nincsenek a feudális urak, ha nincsenek azok a fasiszta és reakciós elemek, akik ezt a gyűlöletet a szláv népek ellen kifejezték. A röpirat kifejezi továbbá, a bajai háromszög horvát (bunyevác) lakosságának azt a kívánságát, hogy a magyarokkal továbbra is testvéri egyetértésben akarnak élni . . . A röpirat követeli, hogy a bunyevácok által lakott községek iskoláiban a horvát nyelvet is tanítsák, követeli horvát nyelvű hírlap megindítását, kulturális egyesületek megalakítását és a nemzeti és kulturális élet minden tekintetben való kifejlődésének lehetőségét.”²³

Voltak a vármegye délszlávok lakta községeinek népiskoláiban a felszabadulás előtt bunyevác tagozatok és tanítók, ezek azonban — a délszláv lakosság megítélése szerint — nem álltak e külön hivatásuk magaslatán és működésük igen gyakran ellenkezőjét váltotta ki a kívánt hatásnak. A meglevő kulturális egyesületek jelentéktelenek voltak és a megfelelő támogatás hiánya miatt céljaikat nem töltötték be. Horvát nyelvű újság a vármegye területén eddig nem jelent meg.²⁴ A délszláv menzeticiség szószólói gyakran hivatkoznak a Jugoszláviában élő magyar nemzetiségek helyzetére. Az alispán tartott az összehasonlítás következményétől, mivel ezt írta a főispánnak: „. . . a két nép békés együttélésének veszélyeztetését hozhatja magával, sőt az elkövetkezendő béketárgyalásokon is hátrányos helyzetet okozhat”²⁵, bár feltételezte, hogy a jugoszláviai magyaroknak sem elégítik ki maradéktalanul minden jogos nemzeti és kulturális kívánságát.

Az alispán a megyei önkormányzattal együtt maga is kívánatosnak látta a bunyevác lakosság nemzeti és kulturális törekvéseinek kielégítését. Nemcsak a miniszterelnöknek írt támogató hangú levelet, hanem a főispánnal egyetértve egy jugoszláv—magyar baráti egyesület létrehozásának útjait egyengették. Ennek szellemében Herboly Zoltán főispán a Bajai Nemzeti Bizottság 1945. április 23-i ülésén felvetette egy Baján megalakítandó magyar—jugoszláv társaság szükségességét, melynek a surlódási felületek csökkentése

23 BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 2.700/1945.

24 A szlovákokkal közösen szerkesztett és kiadott „Sloboda” c. hetilap és a rövid életű csak szerb-horvát nyelvű „Novi Svet” után 1946. október 20-án jelent meg az első állandó délszláv hetilap a „Nase Novine” első száma. LÁSZTITY, 1979. 197. o.

25 BKmL. Bács-Bodrog vm. alispánja 2.700/1945.

mellett feladata lenne a kulturális, szellemi kapcsolattartás.²⁶ Baján augusztus elején ki is jelölték a küldöttség tagjait (Risztics Miklós, Vuity Milusin, Szendi István), akik Zomborba utaztak volna a kapcsolatok felvételére. Sőt Tildy Zoltánné a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének elnöke, aki még 1945 elején Belgrádban járt a demokratikus nők küldöttségének vezetőjeként, kérte, hogy pártját is kapcsolják be a tárgyalásokba.²⁷

Az 1945. júniusában kinevezett új főispán — Mezei Mihály — folytatta a nemzetiségek kulturális igényeinek támogatását, s a belügyminiszterhez írt levelében Magyar—Jugoszláv Kultúr Szövetség megalakítását és hetilap engedélyezését szorgalmazta, mert: „a felelőtlen szerb törekvések megfelelő ellensúlyozás, ellenhatás nélkül az itteni bunyevác lakosságot egészen a felkelésig hajszolják”.²⁸ Ezt a veszélyt egy megfelelő lelkiületet teremtő kulturális szövetség és egy bunyevác nyelvű sajtótermék oldaná fel a főispán szerint.

A délszláv nemzetiség képviselőivel tartott megbeszélés után azonban — a délszlávok javaslatára — elvetették a kulturális szövetség felállításának tervét, a szövetségnek szánt feladatokat egy időszaki sajtótermékkel kívánták megoldani.²⁹ Ez azonban csak 1946. októberében realizálódott. Az anyanyelvi oktatás maradt tehát az a terület, ahol a nemzetiségek igényei legkorábban megvalósulhattak.

A főispán az ideiglenes nemzeti kormány felé is tett lépéseket a nemzetiségek érdekében, még 1945. augusztusában. A miniszterelnökséghez írt levelében véleményét összegezve kifejtette: „... kívánságaik kulturális tekintetben az elemi oktatás terén képezhetnek megoldandó feladatokat”.³⁰ Az önálló délszláv tanítási nyelvű iskola felállítása azonban még váratott magára.

Kezdeményezések történtek a kulturális élet egyéb területén is a délszláv nemzetiség tényleges egyenjogúságának biztosítására. Bunyevác olvasókörök alakultak, vagy folytatták tevékenységüket 1945 után. Az újak szerveződése nem ment mindig zökkenőmentesen. A nemzetiségi igények megvalósulása függött maguknak a nemzetiségeknek tudatos és helyes állásfoglalásaitól is, és attól is, hogyan tudnak élni a számukra biztosított jogokkal.

Dr Horváth Zoltán bajai járási főjegyző már 1945. decemberében felterjesztette a Bácsbokodi Bunyevác Olvasókör alapszabályait, de még 1947-ben is csak az alapszabály felterjesztésénél tartottak. Az elhúzódság okát a főjegyző így indokolta: „... a felterjesztés csak azért történik most meg, mert az ügyben Bácsbokod községgel és azon keresztül az alakítandó olvasókör

26 BKmL. Baja Nemzeti Bizottsága 1945. évi jegyzőkönyvei 19. sz. jegyzőkönyv 1945. ápr. 23.

27 BKmL. Baja Nemzeti Bizottsága 1945. évi jegyzőkönyvei 31. sz. jegyzőkönyv 1945. aug. 1.

28 BKmL. Bács-Bodrog vm. főispánja 613/1945. aug. 29.

29 BKmL. Bács-Bodrog vm. főispánja 613/1945. aug. 29.

30 BKmL. Bács-Bodrog vm. főispánja 613/1945. aug. 29.

vezetőségével több mint tízszer kellett iratot váltani, sőt kintlétem alkalmával személyesen is a vezetőséget unszolni, hogy végre a saját ügyekben szükséges iratokat terjesszék fel”.³¹ Délszláv olvasóköri körök működtek Hercegszántón, Katymáron, Garán, Csávolyon, és Felsőszentivánon. OMLADINA egyesület működött Katymáron.³²

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának délszláv szekciója 1945. december 3-án tartotta I. Országos Konferenciáját Mohácson. A konferencia után a szervezet következetesebben lépett fel a nemzetiségi jogok biztosításáért, küldötteik tárgyaltak a miniszterelnökkel, a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, a koalíciós pártok vezetőivel. A pártok közül azonban egyedül a Kommunisták Pártjának támogatására számíthattak. A Magyar Kommunista Párt fellépése a nemzeti egyenjogúságért és annak következetes megvalósításáért egyben a nemzetiségek szegény parasztságával való szövetség erősítését is jelentette. Az I. Országos Konferencia új helyi szervezetek megalakítását és a nemzetiségi jogok tényleges megvalósításáért folytatandó egységes harcot tűzte ki célul.

1946. február 27-én jugoszláv — magyar vegyesbizottság járt Bács-Bodrog vármegyében. A látogatás eredményeként a belügyminiszter 152 823/1946. III./9. sz. rendeletében utasította a főispánt, hogy azokban a községekben, ahol a község lélekszámának 20%-át kitevő szláv nemzetiségű lakos él, mind a község házaiban és jegyzői irodákban, mind más középületeken a hivatalos feliratokat a magyar nyelven kívül az illető szláv nemzetiség nyelvén is egyenlő mértékben helyezték el. „Általában biztosítani kell, hogy a községi igazgatás körében a szláv lakosság ügyeinek intézésénél a községi alkalmazottakhoz anyanyelvén fordulhasson.”³³

A főispán nem nagyon sietett a rendelet végrehajtásával, mert csak március 20-án utasította az alispánt a szükséges intézkedések megtételére. Dr. Barcsai Iván alispán azonban nemleges választ adott, miszerint „hatóságom területén olyan község, ahol a község lélekszámának 20%-át kitevő szláv nemzetiségű lakosság volna — nincs.”³⁴ Ennyire megváltozott volna a helyzet 1945-höz viszonyítva? Ekkor ugyanis még az alispán saját kimutatása³⁵ szerint is legalább három olyan község volt a vármegye területén, amelynek délszláv lakossága meghaladta a 20%-ot (Katymár, Gara, Felsőszentiván).

31 BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 10.742/1948.

32 BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 10.742/1948. Sajnos az egyesületek, olvasóköri körök működésére, létszámára vonatkozóan nem tükröznek semmit az iratok.

33 BKmL. Bács-Bodrog vm. főispánja 184/1946.

Mindezt a belügyminiszter — Nagy Imre — így indokolja:

„Igen fontos érdek fűződik ahhoz, hogy a magyar—jugoszláv jóviszony megszilárdítása minden rendelkezésre álló módon és eszközzel megtörténjen.”

34 BKmL. Bács-Bodrog vm. alispánja 7.003/1946.

35 BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 1.656/1945. lásd 5. old.

A főispán — az alispán észrevételére alapozva — ha lehet még inkább eltorzítva jelentette tovább a belügyminiszternek, hogy a „vármegyében egyetlen olyan község sincs, ahol a szláv lakosság létszáma a 20%-ot elérné, vagy csak messziről is megközelítené”.³⁶ Ezzel elintézettnak vette a két-nyelvű feliratozás kérdését, legfeljebb még annyit tett hozzá, hogy „a délszlávok közül mindenki kiválóan beszél magyarul. Azokban a községekben pedig, ahol jelentéktelen kisebbségben ugyan, de észrevehetően laknak délszláv anyanyelvűek, ott mindenütt olyan községi jegyző van, aki jól beszél a délszláv nyelvet”.³⁷

A magyar—jugoszláv vegyesbizottság jugoszláv tagjai kifogásolták a községi jegyzők bürokratikus intézkedéseit. Az a nézet merült fel, hogy a nemzetiségi hovatartozás nem megfelelő bevallása a kitelepítésről terjesztett rémhírek következménye volt. A kitelepítéstől nem minden ok nélkül és nemcsak a rémhírek miatt tartottak a délszlávok, ugyanis 1945-ben Dél-Bácskából jugoszláviai magyarokat telepítettek át szervezett keretek között Magyarországra, ekkor folyt a magyarországi német lakosság Németországba történő áttelepítése³⁸, és 1946. február 27-én írták alá Budapesten a magyar—csehszlovák lakosságcsere-egyezményt. A kormány ekkor rendelte el a délszláv nemzetiségű magyar állampolgárok összeírását.³⁹ A hazai bunyevácok attól féltek, hogy az összeírást hasonló intézkedés követi a magyar kormány részéről, mint 1945-ben Jugoszlávia részéről történt. A belügyminiszter a helyzet megoldására javasolta, hogy „mindazok a községi (kőr) jegyzők és egyéb községi alkalmazottak, akik 1941—1944-ig jugoszláv területen teljesítettek szolgálatot, a szlávok lakta községekből, más községekben nyerjenek elhelyezést”.⁴⁰

Egészen augusztusig húzódott az ügy. Augusztusban a főispán lezártnak tekintette az ügyet azzal a jelentéssel, hogy egyedül Bácsalmás községből kellett áthelyezni a fenti indokkal a jegyzőt, mert a tisztviselők egy része már a létszámcsökkentés során kénytelen volt megválni hivatalától.⁴¹

A Magyarországi Délszlávok Antifasiszta Frontja 1946. május 19—20-án Baján tartotta I. Kongresszusát. Ez a kongresszus választotta meg a Front központi végrehajtó bizottságát, melynek tagjai lettek a bajai háromszög

36 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 184/1946.

37 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 184/1946.

38 A 12.330/1945. M. E. sz. rendelet a magyarországi német lakosságnak Németországba történő áttelepítéséről 1945. december 29-én jelent meg. A német nemzetiségű lakosság első csoportjai 1946. január elején indították el Budaörsről Németország nyugati részébe. 1946. augusztus 1-ig — a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által megjelölt időpontig — a magyarországi németek kitelepítését nem lehetett megoldani. 1946. szeptember 1-én külön megállapodásban rögzítették a kitelepítések folytatását 1946. decemberig.

39 A nemzeti kormány 2.280/1946. M. E. sz. rendelete a délszláv nemzetiségű magyar állampolgárok kulturális és egyéb nemzetiségi jogainak hatékonyabb biztosítása érdekében végrehajtandó nemzetiségi összeírás tárgyában.

40 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 324/1946.

41 BKmL; Bács-Bodrog vármegye főispánja 324/1946.

képviselésében: Karagity Antun, Galics Ljubinkó, Szabovljevi Jozo, Garics Vita, Samen Andrija, Obranovszkij Andrija, Hjukovics Gábor, Tomics Alekszander, Vujics Pavle, Vidákovics Mariska, Rajics Mikola, Gyukics Vince.⁴² A kongresszus után a nemzetiségi jogok biztosításáért folytatott küzdelemben a hangsúly most már nem új szervezetek megalakításán volt, hanem a már meglévők továbbberősítésén. Politikai tevékenységük most már arra irányult, hogy mint szervezet legyenek képviseltetve a községi nemzeti bizottságokban és a helyi közigazgatásban, hogy ismerjék el őket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjaihoz hasonló demokratikus szervezetnek. Az elismertetésért való „küzdelem” jellemezte tevékenységüket egészen 1948—49-ig.

Az Antifasiszta Front közbenjárására oldódott meg a középületeken való kétnyelvű feliratok alkalmazásának kérdése. Bassola államtitkár aláírással expressz távirat hívta fel a főispán figyelmét, hogy a délszláv nemzetiségű magyar állampolgárok összeírásával kapcsolatosan az ellenőrző biztosok kijelölésébe a magyarországi antifasiszta szlávok frontjának helyi szervezeteit mindenütt be kell vonni . . . minden községben közhírré kell tenni, hogy a nemzetiség szabad bevallásának senkire semmiféle hátrányos következménye nem lesz.⁴³ 1946. december 28-án a főispán már ilyen értelemben utasította a községi elöljáróságokat, hogy a hivatalos helyiségekben (a községháza és a délszláv iskola) a hivatalos feliratokat bunyevác nyelven is ki kell tenni. Sőt a hivatalos hirdetések, dobolásokat bunyevác nyelven is foganatosítani kell.

Ugyancsak 1946. december végén találkozunk azokkal a törekvésekkel, amelyek célja, hogy a bunyevácok számarányuknak megfelelően legyenek képviseltetve a nemzeti bizottságokban és a községi elöljáróságokban. Elsőként Felsőszentiván bunyevác lakossága állt elő ilyen igénnyel, majd 1947. februárjában a Magyarországi Szlávok antifasiszta Frontja bácsalmási szervezete fordult a főispánhoz azzal a kéréssel, hogy a bácsalmási igazoló bizottságba küldhessenek képviselőt. Kérésüket a következőkkel támasztották alá: „szervezetünk úgy helyben mint vidéken számottevő baloldali, demokratikus alapokon nyugszik és a kijelölt szocialista elvek irányvonalán halad. Ezek szerint úgy hisszük, hogy általánosságban a közügyek irányításában jogosan óhajtunk részt venni”.⁴⁴

A főispán az 1080/1945. ME. sz. rendelet 6. §-ára hivatkozva utasította el a kérést. Szerinte a rendelet expressis verbis kimondta kik lehetnek a tagjai az

42 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 282/1946.

43 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 200/1946.

44 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 90/1947.

igazoló bizottságnak, felsorolva a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártokat.

Márciusban már a katymári szervezet (ANTIFASISTIČKI FRONT SLOVENA U MADJARSKOJ — KAČMAR) intézett határozott hangú levelet a községi elöljárósághoz, melyben hivatkozva a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja 1947. február 12-én megtartott „kerületi konferenciá”-jának határozatára — mint a demokratikus szláv nemzetiség hivatalos képviselő szerve —, követelte részvételi jogát a községi képviselő testületben, a nemzeti bizottságban, a termelő bizottságban stb., községi ügyek vezetésében egyenlő szavazati, állásfoglalási és bírálati joggal a többi pártok mellett.⁴⁵ A községi elöljáróság nem érezte hivatottnak magát a kérdés eldöntésére, ezért továbbította azt a főispánnak, aki viszont a belügyminiszternél olyan rendelet hozatalát sürgette, amire hivatkozva a kérdést elintézhették. Az addig megjelent kormányrendeletek ugyanis a délszlávok ügyében — ebben a kérdésben — nem tartalmaztak utasításokat.⁴⁶ A főispán később azt az utasítást adta a főjegyzőnek, hogy ebben a kérdésben egyedül a kormány rendelete az irányadó, miután a szervezet nem tartozott a Függetlenségi Frontba tömörült pártok közé, nem vehettek részt sem a községi képviselő-testületben, sem a nemzeti bizottságban.⁴⁷

Az 1948-as esztendőben azok a törekvések, amelyek a délszláv szervezetek különböző bizottságokban és testületekben való képviselő megszerzésére irányultak — csökkentek. Helyette (vagy mellette) olyan fellépések kerültek előtérbe, amelyek egy-egy községi képviselő testületi, vagy elöljárósági személy ellen irányultak, amiért nem megfelelően képviselte a délszlávok érdekét, vagy éppen nem beszélte a szerb-horvát nyelvet.

1948. januárjában például Hercegszántón a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a délszlávok szervezetének képviselői együttes ülésük határozata értelmében azzal fordultak a főispánhoz, hogy váltsa le a vezetőjegyzőt, a bírót és a bírót támogató elöljárósági tagokat azzal az indokkal, hogy a vezetőjegyző nem bírja a kisebbségi szláv nyelvet, holott a község lakosainak 50%-át a délszlávok alkotják, s így hivatalának nem tud eleget tenni. A bíró ellen politikai megbízhatatlansága miatt volt kifogásuk.⁴⁸ Tiltakozásuk eredményeként a vezetőjegyzőt áthelyezték, a bírót felfüggesztették állásából, a többi elöljárósági tagot pedig pénzbüntetésre ítélték. Az

45 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 211/1947.

46 A belügyminiszter válasza vagy nem érkezett meg, vagy nem is válaszolt, mindenesetre az iratok között nem szerepel.

47 BKmL. Bács-Bodrog vármegye főispánja 211/1947.

1947. október 5-én és 6-án tartották meg Bácsalmáson a II. Országos Kongresszust. Ekkor változtatták meg a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának elnevezését a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségére. A konferencián a politikai nevelő munka és a közművelődés problémái voltak napirenden.

ilyen fellépések egy-két esettől eltekintve — hasonló eset fordult elő Garán és Csávolyon — nem voltak általánosak.

A jugoszláviai helyzetre a vármegye községeinek délszláv lakossága általában nyugodtan reagált, s a főispán jelentése szerint „a magyar kommunista álláspont helyessége mellett foglalt állást”, kivéve Hercegszántón.⁴⁹ Nem kis szerepe lehetett ebben az egyesült munkáspárt — a Magyar Dolgozók Pártja — programnyilatkozatában megfogalmazott nemzetiségi-politikai elveknek, amelyek hangsúlyozták: „Az országban élő nemzetiségek (délszlávok, románok, szlovákok stb.) számára a párt — a teljes állampolgári egyenjogúság biztosítása mellett — haladó nemzeti kultúrájuk szabad fejlesztéséért, a szomszéd országokban élő anyanemzeteikkel való kultúracsere és érintkezés szabadságáért száll síkra.”⁵⁰ Ugyancsak szerepe lehetett annak, hogy 1948 elején alakultak meg a Magyar-Jugoszláv Társaság helyi csoportjai.

Bár a párt 1948-ban helyesen adott választ a nemzetiségi kérdés megoldására, a Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikája 1948 után néhány évig ellentmondásos volt, legalábbis a délszláv nemzetiségekkel kapcsolatban. Egyrészt a Tájékoztató Iroda 1948. évi Jugoszláviával, illetve a Jugoszláv Kommunista Párttal kapcsolatos határozatai után szinte az egész délszláv lakossággal szemben hátrányos megkülönböztetést alkalmaztak. Ugyanakkor viszont az 1949. évi alkotmányban az internacionalizmus szellemében garantálták a kisebbségi jogokat és azok védelmét:

„(1) A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlőek és egyenlő jogokat élveznek.

(2) A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.

(3) A magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.”⁵¹

II. A megye délszláv nemzetiségeinek alsó fokú oktatása

A Vörös Hadsereg 1944. október végén, november elején szétűzta a fasiszta erőket a megye területén. Baján és egyes községekben így már októ-

48 BKmL. Bács-Bodrog vm. főispánja 22/1948.

49 BKmL. Bács-Bodrog vm. főispánja 573/1948.

„Hercegszántón a Kommunista Pártot majdnem teljes egészében az Antifasiszták alkották, vagyis a szlávok. Most a helyzet változásával a szlávok legnagyobb része az Antifasisztákkal, de elsősorban a Kommunista Párttal szakított és valóban alig maradt a Kommunista Pártnak tagja Hercegszántón...”

BKmL. Bács-Bodrog vm. főispánja 420/1948.

50 KÖVÁGÓ, 1968.

ber végén, több helyen novemberben, de legkésőbb 1945 januárjában az iskolákban megindulhatott a tanítás. A háború után a magyar közoktatás még a korábbihoz hasonlítva is rosszabb helyzetbe került. Az iskolai épületek, felszerelések a harci események során súlyos károkat szenvedtek. A rendkívüli körülmények miatt még 1945 elején is szünetelt az oktatás egy-két iskolában, mivel az iskolák épületét katonai célokra foglalták le.

Bácsbokodon például 1944. szeptember 4-én kezdődött a tanítás a római katolikus elemi népiskolában, de október 9 — november 3. és november 20—30-a között szünetelt.⁵²

Különösen nehéz volt a helyzet Baján, ahol még januárban is csak a belvárosi iskola működött a református egyház tanácstermében, mert a többi iskola épületeit más célokra vették igénybe.⁵³ Márciusra azonban már Baján is megindult a tanítás, egyelőre magánházakban és csökkentett időtartammal.

A rendkívüli szünetek miatt a tanulmányi félévet egy hónappal hosszabították meg. Az iskolák február elseje helyett február 28-án igyekeztek félévi értesítőt (bizonyítványt) adni. A tanulók nagy része ruha és cipőhiány miatt téli hónapokban nem járhatott rendszeresen iskolába. A tanítók közül sokan teljesítettek katonai szolgálatot, mások elmenekültek, de a tanítók közmunkára rendelése is akadályozta a tanítás rendszerességét.⁵⁴

A harci események megszűnése után a népiskolák felügyeleti rendszere is újjáéledt. Bács-Bodrog vármegye és Baja thj. város tanfelügyelői hivatala — amely a Pécsi tankerülethez tartozott továbbra is — 1944. október 23-tól működött, vezetője 1945. január 22-ig dr. Sztényi Pál tanügyi s. titkár, majd január 23-tól a hivatalt egészen a tárgyalat időszak, 1948. végéig dr. Juhász János vezette.

Egy 1945 elején készült kimutatás szerint a következő képpen oszlott meg a vármegye 82 népiskolája fenntartói szerint:

állami népiskola	21
községi népiskola	2
róm. kat. népiskola	57
református népiskola	1
görög-keleti népiskola	1
Összesen:	82 ⁵⁵

51 A Magyar Népköztársaság Alkotmánya 49. §.

52 Bács-Kiskun megyei Levéltár (továbbiakban BKmL.) XXIV. 503. Bács-Bodrog vármegye és Baja thj. város tanfelügyelője 2046/1945.

53 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 533/1945.

54 Csátalján például a róm. kat. iskolában egy tanító sem maradt, ezért egy menekült állami tanítót osztottak ide decemberben, Felsőszentivánon a 7 tanítós róm. kat. iskolában 4 tanító maradt.

55 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 941/1945.

Az ideiglenes kormány és a gróf Teleki Géza vezette Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egészen 1945 tavaszáig nem tett kezdeményező lépéseket a közoktatásban demokratikus reformok bevezetésére. Mint az élet számos más területén, a demokratikus pártok hozták nyilvánosságra a felszabadulás első napjaiban köznevelési programjaikat. A legkorábban a Kommunista Párt szorgalmazta a közoktatás demokratikus átszervezését és 1944. október elején elkészült programjában helyet kapott a nemzetiségek anyanyelven történő oktatásának követelése is. „A népköztársaság a népoktatást és nevelésügyet nemzeti közérdeknek nyilvánítja. Bevezeti az ingyenes elemi oktatást az összes társadalmi osztályok és rétegek számára . . . Az államháztartás költségén gondoskodik megfelelő számú és fokú iskola kiépítéséről minden nemzetiség számára . . . Nemzetiségi iskolákban az oktatás az adott nemzetiség nyelvén történik, az adott nemzetiség történelmi és kulturális hagyományainak szellemében, de mindenkor összhangban a magyar népköztársaság demokratikus elveivel. Nemzetiségi iskolák, tanerők kiképzése, nemzetiségi társadalmi és kultúrintézmények ugyanolyan elbírálásban részesülnek, mint a magyar nemzetiségieké.”⁵⁶ A programtervezet végleges megfogalmazására ugyan nem került sor és az 1944. november 30-i kommunista párti programjavaslatban — ami később a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja lett — már nem ilyen részletességgel foglalkoztak a nemzetiségeknek biztosítandó jogokkal, mégis ezt a politikát a Kommunista Párt következetesen képviselte. A párt fellépésének volt köszönhető, hogy 1946 végére nemzetiségi tanítási nyelvű népiskolák sora létesült.

Bács-Bodrog vármegye délszlávok lakta területén a felszabadulás előtt is folyt anyanyelvi oktatás. Hercegszántó kivételével, ahol a görög-keleti vallású szerbeknek teljes anyanyelvi oktatása már korábban megvalósult — egy-két népiskolában tantárgyként, vagy külön tagozaton oktatták a szerb-horvát nyelvet. Nemzetiségi oktatás volt Felsőszentivánon, Csávolyon, Garán, Hercegszántón, Katymáron, Bácsbokodon és Bácsalmáson.

Felsőszentivánon a róm. kat. elemi népiskolában már az 1940/41., 1941/42. tanévtől bunyevác és német tagozat működött rendszeresített tanítói állások biztosításával. A háborús időszak hozta áthelyezések folytán azonban nem mindig töltötték be ezeket az állásokat. Közvetlen a felszabadulás után megfelelő tanerő hiányában „a nemzetiségi nyelv tanítása olvasás-írás és hittanra szorítkozott”.⁵⁷

Bácsbokodon 1944. decemberében a községi iskolaszék az előljárással állapotodott meg — minden központi intézkedést megelőzve — két bunyevác

56 A Kommunista Párt Központi Bizottságának programtervezete a háborút utáni időkre. Bp. 1944. október 2. 1979. 28. o.

57 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 244/1945.

osztály felállításában: I—IV. osztály 22 tanulóval, V—VIII. osztály 21 tanulóval.⁵⁸

Csávolyon 1945. január elején egy menekült tanítót osztottak be a szláv tagozat vezetésére.⁵⁹

Hercegszántón a délszláv nemzetiségű szülők az 1944/45. tanévben a nemzetiségi tagozat megszervezését kérték arra hivatkozva, hogy 410 tanuló közül kb. 90 sokác.⁶⁰

A többi délszlávok által lakott községek elemi népiskoláiban is megkezdtek, vagy folytatták a nemzetiségi nyelv tanítását. A bevezetés módja és rendszere azonban községenként igen eltérő volt.

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja és a Kommunista Párt fellépésének eredményeként a vármegye vezetői is sürgették a délszlávok kulturális igényeinek, többek között az anyanyelv oktatásának biztosítását a kormányznál. A főispán 1945. augusztus végén a miniszterelnöknek írt levelében az alábbiakat javasolta:

„Az írás, olvasás és hittan horvát nyelven való tanítását a következő községekben kellene bevezetni:

Vaskút

Felsőszentiván

Csávoly

Bácsalmás

Bácsbokod

Mátételke

Baja város két külterületi részében.

Teljes horvát nyelvű tagozatú elemi iskolai oktatásról kellene gondoskodni a magyar iskolákon kívül, vagy azokban párhuzamosan:

Katymár

Gara

Hercegszántó községekben.”⁶¹

Az ideiglenes kormány 10.030/1945. M.E. sz. rendelete október végén jelent meg a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatása tárgyában. Ennek értelmében: „... azokban a népiskolákban,⁶² ahol a jelenlegi oktatási nyelv megváltoztatására irányuló kívánság merül fel, legalább 10 tanuló

58 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 233/1945.

59 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 533/1945.

60 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 2046/1945.

61 BKmL. Bács-Bodrog vm. főispánja 613/1945.

62 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. augusztusában elrendelte — a demokratikus pártok követelésére —, hogy a népiskola 1—8. és a gimnázium, valamint a polgári iskola 1—4. osztálya helyett „általános iskola” elnevezéssel új 8 osztályos iskolát kell szervezni.

(6050/1945. M. E. sz. rendelet) Ennek kiépítése fokozatosan történt.

szülőjének (gyámjának) kérésére, a nemzetiségi anyanyelvű tanulók szülői titkos szavazással döntenek abban a tekintetben, hogy gyermekeik számára:

1. anyanyelven folyó oktatást kívánnak-e a magyar nyelvnek, mint tantárgynak tanításával, vagy pedig

2. az anyanyelvet csupán külön tantárgyként tanítsák.”⁶³

A szülők tehát szavazhattak az anyanyelvi oktatás formájáról, s ha a szavazás eredményeként az anyanyelven történő oktatást választották, 20 egy nemzetiséghez tartozó tanuló jelentkezése esetén a rendelet engedélyezte a nemzetiségi tanítási nyelvű népiskola megnyitását. A szavazásokat 1945. december 31-ig kellett lefolytatni.⁶⁴

A tankerületi főigazgató⁶⁵ azonnal felszólította a tanfelügyelőket, hogy a szavazás megtartásáról megfelelő tapintattal intézkedjenek, bár személy szerint feleslegesnek tartotta a szülők megszavaztatását, mivel a sajtóból arról értesült, hogy a kormány a nemzetiségeknek kötelező anyanyelvi oktatást kíván bevezetni még 1945 végén, vagy 1946 elején.⁶⁶ Mindenesetre a szülőkkel ismertették a rendeletet és biztosították a megye minden szláv lakosú községében a szavazás feltételeit.

Katymáron 1945. december elején a szülők a magyar nyelvű tanítás mellett döntöttek, anyanyelvüket pedig a rendeletben megszabott óraszámban kívánták taníttatni.⁶⁷

Garán és Csávolyon a szülők külön levélben kérték, hogy szavazhassanak az anyanyelvi oktatásról, Hercegszántón december 22-én kérelmezték ezt. Baja kül- és belterületén — a tanfelügyelő állítása szerint — a szülők nem-hogy kérték volna a bunyevác nyelv tanítását, hanem egyenesen tiltakoztak annak bevezetése ellen azzal az indokkal, hogy „a bunyevác nyelvtudással

63 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 10.030/1945. M. E. sz. rendelete a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzeti-ségi oktatása tárgyában. Ez hatálytalanította a 11.000/1935. M. E. sz. rendeletet és annak végrehajtási utasítását, valamint a 700/1941. M. E. sz. rendeletet és annak végrehajtási utasítását.

64 A szavazás iránti kérelmet a tanfelügyelőnél írásban, vagy az iskola igazgatója előtt szóban kellett előterjeszteni. A szavazás bizottság előtt folyt. (68.800/1945. V. K. M. sz. rendelet a 10.030/1945. M. E. sz. rendelet végrehajtása tárgyában. Magyar Közlöny 1945. 168. sz.).

65 A közoktatásügyi igazgatás rendje maradt az 1935. VI. tc. szerinti.

Az ország területe 8 tankerületre tagozódott:

1. Budapesti tankerület
2. Budapest vidéki tankerület
3. Székesfehérvári tankerület
4. Szombathelyi tankerület
5. Pécsi (Baranya m., Bács-Bodrog m., Somogy m., Baja és Pécs thj. város) tankerület
6. Szegedi tankerület
7. Debreceni tankerület
8. Miskolci tankerület

66 Baranya megyei Levéltár (továbbiakban BmL.) XXIV. 501. Pécsi tankerületi főigazgató 2333—3/1945—46.

67 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 180/1946.

csak a szomszéd állammal vehető fel a kapcsolat és ezt a nyelvet a gyermek otthon is megtanulhatja”.⁶⁸

A rendeletben előírt oktatási feltételek biztosítása érdekében a tanfelügyelő jelentést kért arról, hány szerb-horvát nyelvet beszélő tanító van a megyében. A megye 11 községéből — ahol a délszláv nyelv tanítását bevezették — 6 népiskolából — Bácsalmás, Csikéria, Gara-Györgypusztá, Tompa és Vaskút — azt jelentették, hogy a szláv anyanyelvű tankötelesek oktatása 1945 végén még nem volt biztosítható délszlávul tudó tanító hiánya miatt. Tanítóhiány volt az 1944/45., de még az 1945/46. iskolai évben is. Öt községben viszont: Bácsbokodon, Csávolyon, Felsőszentivánon, Hercegszántón és Katymáron az anyanyelvi oktatás megindulhatot.⁶⁹ A nemzetiségi oktatás ügyének rendezését tárgyi feltételek hiánya is nehezítette.

Bajaszentistvánon például a róm. kat. népiskolában csak egy teremben volt pad, a táblát egyes osztályokban egy darab fekete táblamaradvány, vagy fekete papíros helyettesítette. Olvasókönyv gyanánt — még a magyar gyerek is — szakácskönyvet, mesekönyvet, napilapot használtak, falitérkép sem volt.⁷⁰ Tompán egy szülő többszöri felhívásra sem járatta gyermekeit a délszláv tagozatra azzal az indokkal, hogy „nincs tankönyv, nem érdemes iskolába járatni a gyermekeit”.⁷¹

A tanítóképzés is akadozott. A Bajai Magyar Állami Líceum és Tanítóképző Intézetben 1945 előtt a német nyelv mellett második idegen nyelvként a horvát nyelvet tanították. A horvát nyelv tanítása azt volt hivatva szolgálni, hogy a horvát, bunyevác, sokác vidékek a nemzetiség anyanyelvén beszélő tanítókat kaphassanak. Ezt a tanítási rendszert azonban a felszabadulás után megszüntették, mert a 37.000/1945 V.K.M. sz. rendeletben a horvát nyelv nem szerepelt a tanítható élő idegen nyelvek között. Az intézet igazgatója és a tankerületi főigazgató közötti huzamos levélváltások sem oldották meg a kérdést.⁷² Így a délszláv területek népiskoláiba egy darabig nem került szakképzett, az anyanyelvet is beszélő tanító. A hiányzó tanítói létszámot menekült tanítókkal töltötték be. A megyében 40—50 menekült állami tanítót osztottak be, nemcsak nemzetiségi tagozatba. Még így is magas tanulólétszám jutott egy-egy tanítóra, általában 50—60, néhány helyen 100 gyereket is tanított egy tanító. Így az elmélyült oktató-munkára nem igen volt lehetőség.

68 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 2725/1945.

69 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 2333—3/1945—46.

70 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 9/1947.

71 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 934/1946.

72 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 548/1945—46.

A délszláv nyelvet is tanító népiskolák szláv tanítói ellátottságát az alábbi kimutatás világítja meg:

Iskola neve	Tanulók száma	Délszláv anyanyelvű tanulók száma	Szlávul tanítani tudó tanerők	Szláv tanítói szükséglet
Bácsalmás róm. kat.	648	46	—	1
Csikéria állami	103	24	—	1
Csikéria-Széchenyi telep állami	117	13	—	1
Gara—Györgypusztá közs.	80	13	—	1
Tompa—Csajkássor áll.	61	12	—	1
Vaskút róm. kat.	449	12	—	1
Bácsbokod róm. kat.	434	45	1	—
Csávoly róm. kat.	318	34	1	—
Felsőszentiván róm. kat.	301	57	2	—
Hercegszántó róm. kat.	383	91	5	—
Katymár róm. kat.	492	127	2	— ⁷³

1946. elején a vallás-, és közoktatásügyi miniszter — az 1945. novemberi nemzetgyűlési választások óta Keresztúry Dezső, a Nemzeti Parasztpárt tagja — a kormánnyal közösen újabb (330/1946. M.E. sz.) rendeletében a nemzetiségi községekben az anyanyelvi oktatást kötelező érvénnyel rendelte el:

„1. §. A nemzetiségekhez tartozó tanulókat anyanyelven folyó oktatásban kell részesíteni. Az anyanyelvi oktatást állami iskolák létesítésével és fenntartásával, illetőleg államsegély nyújtásával kell biztosítani.”

A végrehajtási utasítás még meg sem jelent, a szakminiszter már táviratilag intézkedett a tankerületi főigazgató felé, hogy azokban a délszláv népiskolákban, ahol „legalább 10 szláv anyanyelvű iskolára utalt tanköteles van, azonnal be kell vezetni az anyanyelvi oktatást”.⁷⁴

A rendelet végrehajtási utasítása csak egy hónappal később — február 15-én — jelent meg, és 15 egy nemzetiséghez tartozó tanköteles jelentkezése esetén rendelte el a nemzetiségi iskolába való beiratást.⁷⁵ A délszlávoknak tehát a többi nemzetiséghez képest a kormány messzemenően biztosította az anyanyelvi oktatást.

⁷³ BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 2333—3/1945—46.

⁷⁴ BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 180/1946.

⁷⁵ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1200/1946. V. K. M. sz. rendelete a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatásáról szóló 330/1946. M. E. sz. rendelet végrehajtása tárgyában. (Magyar Közlöny 1946. 42. sz.)
 „6. §. Ha a beiratáskor a nemzetiségi tanítási nyelvű népiskolába együttesen — általános iskolába pedig osztályonként — legalább 15 tanuló iratkozik be, a tanfelügyelő elrendeli az iskola megnyitását. A nemzetiségi tanítási nyelvű oktatást lehetőleg a már működő iskola keretében kell biztosítani. Abban az esetben, ha erre lehetőség nem nyílnék, a nemzetiségi oktatás biztosítására új iskolát kell szervezni. Amennyiben az iskola megnyitásának személyi és dologi feltételei biztosítva vannak, a tanítást azonnal meg kell kezdeni.”

A beíratást haladéktalanul meg kellett kezdeni, de legkésőbb a tanévi rendes beíratkozáskor kellett befejezniök.

A kormányrendelet jelentősége a korábbiakhoz viszonyítva abban foglalható össze, hogy míg eddig nemzetiségi tanítási nyelvű iskola létesítését, vagy már fennálló iskolába a nemzetiségi tanítási nyelv bevezetését a szülőknek kellett kezdeményezniök, addig ezentúl a kormány köteles a nemzetiségi tanítási nyelvű iskoláztatás lehetőségéről, feltételeiről gondoskodni. Az új rendelet 14. §-a megadta a lehetőséget arra is, hogy a magyar tanítási nyelvű iskolákban minden fokon — ha megfelelő számú (15) nemzetiségi szülő azt kívánta — a nemzetiségi nyelvet tantárgyként tanítsák.

A délszláv tanítási nyelvű népiskolák tekintetében a végrehajtás a megállapított létszámhatáron is túl ment és mindenütt megnyitotta — már 10 tanuló esetén — a délszláv iskolákat, ahol azt a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja kívánta.

A délszláv iskolákba való beíratás helyéről, idejéről magyar és délszláv nyelvű falragaszokból és dobszó útján értesültek a községek lakói. Bácsbokodon ugyan a megjelent szülők azt mondták az iskolafelügyelőnek, hogy nem hajlandók gyermekeiket délszláv iskolába adni,⁷⁶ de 1946. március 15—20 között 11 bunyevác lakta községben történt meg a gyerekek beíratása a nemzetiségi iskolába. Bár mindenhol befolyás- és zökkenőmentesen folytak a beíratkozások, a pécsi tankerületi főigazgató alábbi jelentése szerint azonban a szülők egy része nem jelent meg a beíratást végző bizottság előtt.

Tompa-Csajkássoron 12 bunyevác tanköteles szülei közül kettő jelent meg, anyanyelvi oktatást kérve gyermekeik részére, 10 tanuló szülei nem jelentek meg. *Csikérián* a 24 tanköteles közül hármat írtattak nemzetiségi tanítási nyelvű iskolába, egy tanköteles részére az anyanyelv tantárgyként való oktatását kérték, a többi szülő nem jelent meg. *Felsőszentivánon* 57 tankötelesből 35-öt nemzetiségi tanítási nyelvű iskolába, 3-at magyar iskolába írtattak, ahol tantárgyként kérték az anyanyelv oktatását. 19 gyerek szülője nem jelent meg. *Csávolyon* 34 beíratott tanuló közül 22 tanulót nemzetiségi iskolába, 3-at magyar iskolába írtattak (itt az anyanyelvet tantárgyi oktatás keretében tanulták), 9 szülő nem jelent meg. *Gara* községben 81 tanuló közül 38-at délszláv iskolába, egyet magyar iskolába írtattak be. 42 tanköteles szülője egyáltalán nem nyilvánított véleményt. *Gara-Györgypusztán* 13 tanköteles gyermek volt, akiknek szülei nem kértek anyanyelvi oktatást, 4 gyermek szülője az anyanyelv tantárgyként való oktatását kérte. *Bácsbokodon* 45 beírt tanuló közül 15 részére az anyanyelv tantárgyi oktatását kérték,

76 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 180/1946.

30 tanköteles szülője nem jelent meg a beíratáson. *Hercegszántó* községben 91 tankötelesből 64-et a szülők nemzetiségi oktatási nyelvű iskolába írtak, 27 szülő nem jelent meg. *Vaskúton* 12 bunyevác tanköteles gyerek közül 10-et magyar iskolába írtak a szülők, de kérték az anyanyelv tantárgyként való tanítását. *Bácsalmáson* 45 tanköteles közül 14-et bunyevác tanítási nyelvű iskolába, egyet magyar tagozatra írtak. 30 szülő nem jelent meg. *Katymáron* 127 tanköteles gyerek közül 27-et írtak délszláv nyelvű iskolába. 90 gyerek szülője nem jelent meg.⁷⁷

Tehát a szülők 51%-a nem jelent meg, vagy nem nyilvánított véleményt a beíratások alkalmával, pedig ezeknek a tanulóknak jó része eddig is nemzetiségi tagozaton tanult. Ennek okait a tanfelügyelő a pécsi tankerületi főigazgatóhoz írt levelében abban látta, hogy „a szülők félnek a németekkel kapcsolatban történt és történő események megismétlődésétől. Másrészt a szülők idegenkednek az új iskolai rendszertől, mert gyermekeik — úgy vélik — az anyanyelvi oktatás mellett az állam nyelvét nem sajátítják el kellő mértékben.”⁷⁸

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek továbbított jelentésében a tankerületi főigazgató a rendelet végrehajtását összegezve arról írt, hogy nemzetiségi tanítási nyelvű tagozatot és nem önálló iskolát hoztak létre Felsőszentivánon, Csávolyon, Garán, Hercegszántón, Katymáron és Bácsalmáson. Magyar tanítási nyelvű népiskolában — a rendelet 14.§-ában foglaltak szerint — a nemzetiségi nyelvet tantárgyként tanítják Bácsbokodon, Gara-Györgypusztán, Vaskúton.⁷⁹

Az oktatási kerület vezetője tehát nem rendelte el a nemzetiségi iskolák felállítását egyrészt, mert az eddigi bunyevác tagozaton járt tankötelesek szüleinek 51%-a véleményt nem nyilvánított, másrészt a szülők tagozat felállítását kérték és az önkényes iskolafelállítás „a községek békéjére lett volna kártékony hatással, valamint, mert egyes köröknek magyar ellenes propagandájához szolgáltatott volna alapot.”⁸⁰ Egyes községekben a már felállított szláv anyanyelvi tagozatba se járatták a szülők a gyerekeiket,

77 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 2826/1945—46.

Bajaszentistvánon később történt a beíratás (ápr. 7-én).

78 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 2828/1945—46.

79 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 2828—6/1945—46.

Csikérián (ahol 13 bunyevác tanköteles volt) és Bajaszentistvánon késett a beíratás. Ezért a tanítás rendjéről nem történt intézkedés. A megyei tanfelügyelő Baján azért nem rendelte el a beíratást, mert az összeírások alapján 4 bunyevác tanköteles volt. Amikor azonban egy jugoszláv katonai misszióból és a magyar külügyminisztérium küldöttjeiből álló vegyes bizottság Bajaszentistvánon járt — talán az ő kezdeményezésükre — elrendelte Juhász tanfelügyelő a beíratást. Bajaszentistvánon 16 tanköteles közül a szülők 11-et nemzetiségi tanítási nyelvű iskolába, ötöt magyar iskolába írtak, ahol az anyanyelvet tantárgyként oktatták.

80 BKmL. Bács-Bodrog vm. tanfelügyelője 567/1946.

hanem ragaszkodtak a magyar tagozat keretében való oktatáshoz (pl. Vas-kúton).⁸¹

A nemzetiségi tanítási nyelvű önálló iskolák felállítására nem került tehát sor az 1945/46. iskolai évben. A szülők nem mertek, a megyei iskolafelügyeleti szervek pedig nem tudtak élni a rendeletek biztosította jogokkal. Így az anyanyelvi oktatás a (községi, állami és egyházi) népiskolák külön tagozatán, vagy tantárgyszinten oldódott meg (lásd. 1., 2. sz. táblázatot).

A lefolyt beíratások és azok eredményei végül is általában megnyugvást keltettek a délszláv lakosság körében, csak a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja nem volt teljesen megelégedve az elért eredménnyel, nem mindig megalapozottan, hiszen sok olyan iskolában is folyt a délszláv nyelv-oktatása, ahol még a 10 főt sem érte el a nemzetiségi tanulók száma. Csikérián 4, Gara-Györgypusztán 4, Tompa-Csajkássoron 2 nemzetiségi tanuló volt, ugyanakkor pl. Jánoshalmán 250 magyar tanulót egy tanító tanított.⁸²

Viszont jogosan kifogásolta a szervezet a délszláv tagozaton oktató tanítók nyelvtudását és követelte, hogy a nemzetiségi tanítókat délszláv anyanyelvű tanítók tanítsák. A minisztérium a nemzetiségi igényeknek azzal kívánt eleget tenni, hogy még 1945 októberében Pécsen felállított egy délszláv tanítási nyelvű tanítóképző intézetet. Az oktatás itt is nehezen indult be, csak a harmadik évben népesedett be némileg kielégítően (21 növendék, többnyire első évfolyamos volt).⁸³ Az azonnal jelentkező tanítószükséglet kielégítéséről más módon kellett sürgősen gondoskodni már csak azért is, mert az 1946 tavaszán a megye déli részébe látogató jugoszláv-magyar vegyesbizottság is kérte a nem megfelelő tanítók leváltását, a hiányzókat pótlását.⁸⁴

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, hogy a kívánságoknak eleget tegyen 1946 nyarán (június 17 — szeptember 1.) Pécsen kiegészítő tanítóképző tanfolyamot rendezett legalább 6 népiskolai osztályt végzett (19. életévüket betöltött) délszláv nemzetiségű magyar állampolgárok részére. A tanfolyamon negyvenen végeztek, akik kiegészítő tanítóként kerültek a délszláv tagozatú népiskolákhoz.⁸⁵

A nemzetiségi nyelv oktatásának jellege az 1946/47. tanév elején sem változott. Anyanyelvi tagozaton tanulták a szerb-horvát nyelvet hat községben (Bácsalmáson, Csávolyon, Felsőszentivánon, Garán, Hercegszántón és Katymáron), hat község népiskolaiban pedig a délszláv nyelvet tantárgyként

81 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 2333—4/1945—46.

82 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 3026/1945—46.

83 Köznevelés 1948. IV. évf. 6. szám 100. o.

84 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 4216/1945—46.

85 Új délszláv tanítási nyelvű iskolák szervezése — A művelődéspolitikai hírei. Köznevelés 1946. II. évf. 23. szám 12. o.

2828/45—46.

B.—B. m. Tanf.

ad. 567/1946.

Kimutatás

azon népiskolákról (tagozatokról,) ahol tiszta nemzetiségi tanítási nyelvű oktatás folyik

Sor- szám	Község neve	A tanintézet jellege	Nemzetiségi okt. nyelve	Múlt tanévben az okt. nyelve	Tanulók		A tanító			
					össz. száma	nemzetisége	neve	anyanyelve	nemzetisége	mely osztályo- kat vezeti
1.	Felsőszent- iván	róm. kat.	bunyevec	bunyevec — magyar	301	224 m. 20 n. 57 b.	Gyukity Bódog	magyar	magyar	I—VIII.
2.	Csávoly	róm. kat.	bunyevec	bunyevec — magyar	318	149 m. 135 n. 34 b.	Flock Istvánné Bernhardt Mária	magyar	magyar	I—VIII.
3.	Gara	róma. kat.	bunyevec	bunyevec — magyar	420	165 m. 174 n. 81 b.	Blazsev Mária Sal Ferenc	horvát	horvát	I—IV.
4.	Heroegszántó	róm. kat.	bunyevec	bunyevec — magyar	383	292 m. 91 b.	Németh M. Szibilla	magyar magyar	magyar magyar	V—VIII. I—VIII.
5.	Katymár	róm. kat.	bunyevec	bunyevec — magyar	492	191 m. 174 n. 127 b.	Toby Sarolta Szücsiné	magyar	magyar	I—II.
6.	Bácsalmás	róm. kat.	bunyevec	—	648	494 m. 108 n. 46 b.	Szauer M.	magyar magyar	magyar magyar	III—VIII. I—VIII.

1946. április 1.

m. = magyar

n. = német

b. = bunyevec

2828/1945—46.
B.—B. vm. Tanf.
ad. 567/1946.

*Kimutatás
azon magyar tanítási nyelvű népiskoláktól, hol a nemzetiségi nyelvet tantárgyként tanítják*

Sor- szám	Község neve	A tanintézet jellege	Múlt tanévben mi volt az ok- tatás nyelve	Tanulók		Melyik nem- zetiségi nyelvet tanítják	Nemzetiségi nyelvet tanulók	A tanító		
				össz. száma	nemzetiségi megoszlása			neve	anyanyelve	mely osztálya- kat vezeti
1.	Bácsbokod	r. kat.	magyar — bunyevác	434	305 m. 84 n. 45 b.	bunyevác	15	Babity Mihály	magyar	I—IV.
2.	Vaskút	r. kat.	magyar	449	201 m. 236 n. 12 b.	bunyevác	10	Szentiványi György	magyar	I—VIII.
3.	Gara — Györgypuszta	községi	magyar	83	70 m. 13 b.	bunyevác	4	Kertes Mária	magyar	III—IV.

Baja, 1946. április 1.
Dr. Juhász tanf.

B.—B. vm. Tanf.
1374/1946. sz.
H. sz. :81.121/1946. XII/b.

K I M U T A T Á S
a tiszta anyanyelvi iskolákról

Sor- szám	Az iskola (tagozat)				A tanulók			
	Székhely	Jelleg	Tanítási nyelv		Összt. száma	nemzetiségi		
			1944/45. isk. évben	1946. jún. 1.		I.	II.	III.
1.	Bácsalmás	r. kat.	magyar	bunyevác	15	3	3	6
2.	Csávoly	r. kat.	bunyevác	bunyevác	25	8	2	5
3.	Felsőszentiván	r. kat.	bunyevác	bunyevác	38	11	6	1
4.	Gara	r. kat.	bunyevác	bunyevác	39	8	3	10
5.	Hercegszántó							
a)	r. kat.	r. kat.	sokác	sokác	64	9	10	10
b)	gör. kel. isk.	gör. kel. szerb	szerb	szerb	35	5	4	7
6.	Katymár	r. kat.	bunyevác	bunyevác	37	9	4	4

m. = magyar
n. = német
b. = bunyevác
h. = horvát
s. = sokác
sz. = szerb

oktatták (Bajaszentistvánon, Bácsbokodon, Csikérián, Gara-Györgypusztán, Tompán, Vaskúton lásd. 3. és 4. táblázat). Kisebb-nagyobb nehézségek azért adódtak a tanév megkezdése körül még ebben a tanévben is. Bácsalmáson még szeptember végén sem volt tanító, nem állt rendelkezésre tankönyv se. 1946 nyarán Davidovics Radivoj az Autonóm Vajdaság kultuszminisztériumának főnöke Budapesten járt Keresztúry Dezső vallás- és köz-

3. táblázat

megoszlása					A tanítók				Egyéb tanítási tag.		
IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	neve	anya- nyelve	nemze- tisége	nyelv- tudása	osztály ahol tanít	tan. nyelve	tanulóinak nemzetiségi megoszlása
1	1	—	1	—	Szauer M. Emanuella	m.	m.	m. b.	I—VIII.	m.	m. 494 n. 108 b. 30 h. 1
2	6	2	—	—	Feittner Irén	m.	m.	m. b.	I—VIII.	m.	m. 149 n. 135 b. 9
10	4	5	1	—	Gyukity Bódog	b.	b.	m. b.	I—VIII.	m.	m. 224 n. 20 b. 19
6	5	3	4	—	Blazsev Mária	h.	h.	m. h.	I—IV.	m.	m. 165 n. 174
					Babity Alajos	b.	b.	m. b.	V—VIII.	m.	b. 42
8	14	8	4	1	Németh M. Szibilla	m.	m.	m. s.	I—IV.	m.	m. 292 s. 27
7	5	2	5	—	Medveczki Olga	sz.	sz.	m. sz.	I—VIII.	—	—
5	5	6	3	1	Rank György	m.	m.	m. b.	I—VIII.	m.	m. 191 n. 174 b. 90

Baja, 1946. júl. 25.

Dr. Juhász tanflő.

oktatásügyi miniszternél és megbeszélést tartottak a magyarországi délszláv nemzetiségek művelődési helyzetéről, többek között a magyar-jugoszláv tankönyvcserre lehetőségeiről,⁸⁶ de az új tanév elején még mindig magyar tankönyveket használtak a tanítás alapjául.

⁸⁶ A művelődés-politika hírei
Köznevelés 1946. II. évf. 18. szám 9. o.

B.—B. vm. Tanfló.
 1374/1946. tf. sz.
 H. sz.: 81.121/1946. XII/b.

K I M U T A T Á S

azon magyar tanítási nyelvű iskolákról (tagozatokról), amelyek az 1200/1946. sz. rendelet 14. §-a szerint működnek

Sor- szám	Az iskola (tagozat)			A tanulók				
	Székhely	Jelleg	tanítási nyelv		össz. száma	nemzetiségi		
			1944/45. isk. évben	1946. jún. 1.		I.	II.	III.
1.	Baja-szentistván	r. kat.	magyar	bunyevác	16	3	4	4
2.	Bácsbokod	r. kat.	bunyevác	bunyevác	15	4	2	5
3.	Csikéria	áll.-i	magyar	bunyevác	5	1	1	—
4.	Gara-Györgypuszta	községi	magyar	bunyevác	4	—	2	1
5.	Tompa-Csajkássor	áll.-i	magyar	bunyevác	2	—	—	—
6.	Vaskút	r. kat.	magyar	bunyevác	10	3	1	—

A délszláv nemzetiségű tanköteles gyermekek anyanyelven történő oktatásának lehető legteljesebb biztosítása céljából a vallás- és közoktatásügyi kormányzat — egyrészt a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja, másrészt a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál működő jugoszláv katonai misszió sürgető kívánságára — 1946. októberében délszláv tanítási nyelvű állami népiskolák felállítását határoztak el. A terv nem kis elégedetlenséget váltott ki egyházi — különösen a róm. kat. — körökben. A megye 10 községéből, ahol délszláv állami iskolát kívánt az állam felállítani, 9 helyen eddig a róm. kat. népiskolában folyt a nemzetiségek oktatása. Keresztúry Dezső miniszterhez írt levelében a kalocsai érsek (Grósz József) tiltakozásának adott hangot, bár elismerte a körülmények kényszerítő voltát:

4. táblázat

megoszlása.					A tanítók					Egyéb tanítási tag.	
IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	neve	anya- nyelve	nemze- tisége	nyelv- tudása	osztály ahol tanít	tanítási nyelve	tanulóinak nemzetiségi megoszlása
1	3	—	1	—	Würtz Jakab	m.	m.	m. sz.	I—VIII.	m.	m. 329
4	—	—	—	—	Babity Mihály	b.	m.	m. b.	I—IV.	m.	m. 305 n. 84 b. 30
1	1	1	—	—	Kovács Ferencné Jenová Anna	m.	m.	m. sz.	I—VIII.	m.	m. 235 n. 23 b. 38
1	—	—	—	—	Kertes Mária	m.	m.	m. b.	I—IV.	m.	m. 52 n. 26 b. 9
2	—	—	—	—	Dobribán Istvánné Mészáros Magdolna	m.	m.	m. b.	IV.	m.	m. 49 b. 10
1	3	2	—	—	Szentiványi György	m.	m.	m. sz.	I—VIII.	m.	m. 201 n. 236 b. 2

Baja, 1946. júl. 25.

Dr. Juhász

tanfló.

„Miniszter Úr e rendelkezésével kapcsolatban tisztelettel közlöm a következőket: a délszláv anyanyelvű lakosság anyanyelvi oktatását róm. kat. iskoláim is megoldották, amennyiben az elmúlt tanévben Miniszter Úr rendelkezésére a szláv nyelvű tagozat felállítása érdekében a szülők megszavaztatása az egyházi főhatóság nélkül teljesen állami keretben megtörtént, s amennyiben, s ahol a szülők a szláv nyelvű tagozatba íratják a gyermekeiket. Általános tapasztalat az, hogy a szülők nagyon csekély mértékben, vagy egyáltalán nem kívánták gyermekeiket a szláv nyelvű tagozatba járatni, s így érthetetlen előttem, hogy miért kell a szülők akarata és kívánsága ellenére állami iskolát felállítani az érdekelt községekben . . .

Az állami iskoláknak az érdekelt községekben való felállítása igen súlyosan

érinti a r.k. egyháznak az illető helységekből eddig szerzett és mindeddig sértetlenül meghagyott iskolafenntartói jogát, ezért az államosítási törekvést nem támogathatom, de kijelentem azt is, hogy a körülményekre való tekintettel egyelőre nem is kívánom megakadályozni.”⁸⁷

A bácsbokodi egyháztanács is, mint iskolaszék nagyon fájdalmasnak tartotta, hogy a kérdést állami iskolával oldották meg.

Az 1946. október 18-án kelt — minden érintett iskolának külön küldött — határozataival a vallás- és közoktatásügyi miniszter állami délszláv tanítási nyelvű népiskola szervezését rendelte el Bácsalmáson, Bácsbokodon, Bajszentistvánon, Csávolyon, Garán, Hercegszántón, Katymáron, Felsőszentivánon és Vaskúton. Magyarország területén összesen 38 délszláv iskolát állítottak fel, abból 29-et a pécsi tankerületben.

Csikérián a rendelet egy tanerős délszláv tanítási nyelvű tagozat szervezésére adott utasítást, az állami népiskolában.

Ezzel a lépéssel a kormány a délszláv nemzetiségek oktatását teljesen állami feladatnak tekintette, kötelezettséget vállalva azok fenntartásáról, működéséről, a legmesszebbmenő jogokat biztosítva a délszláv nemzetiségeknek a nemzetiségi kultúra ápolására, fejlesztésére.

A nemzetiségi oktatás állami felügyelet alá vonásával a magyar kormányzat elsősorban az iskolaügy terén igyekezett elősegíteni a kulturális barátságot, a két állam — Jugoszlávia és Magyarország — közti együttműködés egyik feltételét: a nemzetiségek méltányos kezelését és teljes egyenjogúságának biztosítását.

Az oktatáspolitikai társadalmi, politikai változások függvényeként jelentkezett a felszabadulás után is. A koalíciós pártok ellentétei a nemzetiségi oktatásban nem éleződtek ki annyira, mint a magyar oktatásügy területén. Ezért is valósulhatott meg korábban a nemzetiségi iskolák állami irányítása, mint a magyar iskolák államosítása. A Magyarországgal Párizsban 1947. február 10-én megkötött békeszerződés aláírására a magyar küldöttség már ennek a külpolitikailag is jelentős fegyverténynek a birtokában utazhatott.

Bács-Bodrog vármegyében az állami délszláv népiskolák azokban a községekben alakultak meg, ahol eddig tagozaton folyt a szerb-horvát nyelv oktatása, és ezek váltak az önálló iskola alapjává. A rendelkezés a községi képviselő testületre bízta az iskola anyagi, valamint jogi kérdéseinek rendezését. A dologi szükségletek biztosításán kívül egyelőre egy tanterem elhelyezéséről és bebútorozásáról kellett gondoskodniok. A tankerületi főigazgató az együttműködés, továbbá az esetleges tárgyi támogatás biztosítása céljából megkereste az egyházi főhatóságot és kérte, hogy ameddig az anyagi felté-

87 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 1707/1946—47.

telek új iskolák építésére nem állnak rendelkezésre, átmenetileg ezek az állami iskolák a róm. kat. népiskolák (illetve általános iskolák) épületében maradhassanak.

Az új iskolákba a beíratkozások november hónapban folytak. Minden délszláv nemzetiségű szülőnek jogában állt november 30-ig tanköteles gyermekét az újonnan létesített iskolába, illetve tagozatba átíratni. A beíratásról szabályszerű jegyzőkönyvet vettek fel. A vallás- és közoktatásügyi miniszter szem előtt tartotta a szülők iskoláztatási szabadságát, ezzel kapcsolatban utasította a tanfelügyelőt: „ügyeljen egyúttal arra is, hogy sem a beíratást megelőzően, sem a beíratás tartama alatt a lakosságot a szabad elhatározásában senki sem szóval, sem tettel ne befolyásolja”.⁸⁸ A beíratást — vagy a magyar népiskolából való átíratást — végző bizottságban az antifasiszta front is képviseltette magát.

Az állami délszláv iskolába való beíratások eredménye

A község neve	A beíratott tanulók száma osztályonként								Összesen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
	osztály								
Bajszentistván	1	3	3	6	2	4	2	—	21
Gara	13	8	5	9	9	8	5	1	58
Hercegszántó	18	7	13	9	13	14	22	7	103
Csávoly	4	8	3	5	3	4	4	—	31
Bácsbokod	3	1	1	3	5	6	3	2	24
Vaskút*	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bácsalmás	4	3	6	4	6	6	2	—	31
Felsőszentiván	10	9	2	4	8	5	—	—	38
Katymár	8	7	9	9	5	5	2	5	50
Csikéri tagozat	2	1	1	4	3	1	—	—	12
Összesen:	63	47	43	53	54	53	40	15	368 ⁸⁹

*Vaskúton a november 29-én tartott beíratáskor egy tanulót sem írtak be. (Még 1947 elején sem működött az iskola tanuló hiányában, a róm. kat. népiskolában folyt a szerb-horvát nyelv oktatása tantárgyként 13 tanuló részére.)

Bajszentistvánon a délszláv iskola a róm. kat. népiskola régi, használaton kívül álló épületében helyeztetett el, amit Baja város rendbe hozatott, padokat az állami tanítóképző intézettől kaptak.

A garai délszláv népiskola az egyházi iskola egy helyiségében kezdte meg működését november 4-én.

88 BKmL. Bács-Bodrog vármegye alispánja 503/1946.

89 BKmL. Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelője 902/1947.

Hercegszántón a tanítást november 7-én megkezdték a róm. kat. iskola-
szék által felajánlott ún. „felső iskolá”-ban.

Csávolyon szintén a róm. kat. iskola egyik tantermében kapott helyet
a délszláv népiskola, majd a község egy kitelepített német család házát
(Folkman-ház) alakította át iskolaépületté.

Bácsbokodon is először a róm. kat. iskola egy tantermében indult a dél-
szláv iskola, amelyet 1947 elején szintén egy volt német házba költöztettek
át. A külön épület biztosítását a délszláv iskolák részére — a Szlávok Antifa-
szista Frontja kérésére — miniszteri rendelet is sürgette.

Csikérián, mivel itt állami népiskola működött, a délszláv tagozatot az
állami népiskola helyiségeiben helyezték el.⁹⁰

A létesített állami délszláv iskolák osztatlan népiskolák voltak, ugyanis
az iskolák többségében egy tanító tanított (Felsőszentivánon, Katymáron,
Garán ,Hercegszántón 2—2), többnyire azok a kisegítő tanítók, akik 1946
nyarán elvégezték Pécsett a tanfolyamot.

Az első önálló délszláv iskolák tanítói között találjuk: Bácsalmáson Roc-
kov Milost, Bácsbokodon Mándics Máriát, Felsőszentivánon Kovacsics Má-
tyást. Csávolyon Dácsin Danicát, Garán Majsztrovics Istvánt, Vidakovics
Annát, Katymáron Babics Alajost, Hercegszántón Vélin Istvánt és Fiáko-
vics Márkot, Vaskúton Szubotity Demetert, Csikérián Crnkovics Lukácsot.

Az új állami délszláv tanítási nyelvű népiskolánál megtartott beíratások
után az egyes magyar iskolákban továbbra is maradtak délszláv tanulók.

Első élő idegen nyelvként tanították a szerb-horvát nyelvet a következő
magyar iskolákban 1947. elején:

Baján	17 tanulónak
Bajaszentistvánon	83 tanulónak
Bácsalmáson	37 tanulónak
Bácsbokodon	37 tanulónak
Csikérián	33 tanulónak
Katymáron	120 tanulónak
Tompa-Csajkássoron	9 tanulónak
Vaskúton	40 tanulónak ⁹¹

A tanulók szüleit az átíratástól — a tankerületi főigazgató értesülései sze-
rint — egyrészt az tartotta vissza, hogy az eddig magyar tanítási nyelvű
népiskolába járó tanulók nem rendelkeztek megfelelő anyanyelvi alapisme-
retekkel, másrészt a szülők már beszerezték az 1946/47. tanévre a magyar

90 BKmL. Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelője 2158/1946.

91 BKmL. Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelője 42/1947.

tankönyveket és a nehéz gazdasági viszonyok között újabb anyagi megterhelést nem bírtak vállalni,⁹² de voltak aggodalmaskodó szülők is.

A kormány mindenképpen törekedett arra, hogy az aggodalmakat eloszlassa — és amire alig akadt példa a nemzetiségi-politika történetében — a nemzetiségi oktatás érdekében valóságos propagandát folytatott. Falragaszok hívták fel a szülők figyelmét az iskolák megnyitására és a szabad iskola-választásra.

1947. márciusában Ortutay Gyulát nevezték ki vallás- és közoktatásügyi miniszterré, aki egyik legfontosabb feladatának az általános iskola teljes megvalósítását tartotta. A délszláv iskoláknál is jelentkezett olyan igény, hogy a népiskolát általános iskolává fejlesszék. A tankerületi főigazgató a miniszterhez írt levelében ennek adott hangot: „az érdekelt délszláv szülők részéről az a kívánság merült fel, hogy az állami délszláv tanítási nyelvű iskolák ne népiskolaként, hanem általános iskolaként működjenek. Ebből a célból szükséges lenne, hogy az egytanerős iskolák legalább kéttanerősek legyenek”.⁹³ Az antifasiszta front is ilyen tartalmú kérést juttatott el a miniszterhez.

A minisztérium a tanítók képzése és pótlása érdekében 1947. július 1-től augusztus 31-ig 37 délszláv kisegítő tanító részére továbbképző tanfolyamot szervezett Pécsen, amelyen Bács megyéből tizenhárman vettek részt.⁹⁴

A kormányzat gondoskodott a délszláv iskolák felügyeleti rendszeréről is. 1947. március 1-én kezdte meg Jancsics Miklós okleveles tanító a munkáját, mint a délszláv tanítási nyelvű iskolák felügyelője. Ezzel az intézkedéssel a tanügyi kormányzat az anyanyelvi oktatás jó színvonalát kívánta biztosítani.⁹⁵

1947. márciusában kezdték használni az iskolákban az első szerb-horvát nyelvű ábécés könyvet, június 1-én jelent meg a 2. osztályos horvát olvasókönyv, de tárgyalt korszakunk végéig a felső osztályosok részére horvát nyelvű tankönyv nem jelent meg.⁹⁶

Az 1947/48. iskolaév szeptember közepén kezdődött a délszláv iskolákban. A beiratkozás, az iskolakezdés a korábbiakhoz képest sokkal szervezettebb, nyugodtabb körülmények között folyt.

92 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 1494/1946—47.

93 BmL. Pécsi tankerületi főigazgató 4477/1946—47.

94 Iz nase prošlosti 1979. 105. 1.

95 A művelődés-politika hírei

Köznevelés 1947. III. évf. 11. szám márc. 15. 4. o.

96 A közművelődés hírei

Köznevelés 1947. III. évf. 11. szám márc. 15. 4. o.

Az 1947/48. tanévre beíratott tanulók

Község neve	A beírt tanulók létszá ma osztályonként								Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
	osztály								
Bajszentistván	5	5	3	6	6	2	2	1	30
Gara	5	14	12	5	9	6	5	4	60
Hercegszántó	13	17	17	13	8	12	14	22	116
Csávoly	4	5	6	3	4	3	4	2	31
Bácsbokod	—	3	2	1	3	5	5	2	21
Vaskút	1	1	1	1	—	—	3	1	8
Bácsalmás	4	3	6	4	6	6	2	—	31
Felsőszentiván	5	6	7	3	6	3	4	—	34
Katymár	10	7	6	7	7	5	1	1	44
Csikéria tagozat	—	4	1	1	4	2	1	—	13
Összesen:	47	65	61	44	53	44	41	33	388 ⁹⁷

Az iskolák nagy része még most is osztatlan, egytanítós volt. A 388 délszláv gyereket 15 tanító tanította. A tartalmi munkát nehezítette, hogy kevés volt a tanszer, rossz volt az iskolák állapota, felszereltsége. A téli hónapokban még mindig akadt olyan iskola, amelyben tüzelőanyag hiánya miatt kényszerzűnetet tartottak.

Nagy jelentőségű esemény volt a nemzetiségi oktatás színvonalának emelésében a nemzetiségi tanítási nyelvű népiskolák tantervének életbe léptetése 1947 novemberében. Elsőként a délszláv nemzetiségi tanterv készült el, a magyar pedagógus szakértőknek, a délszláv nyelv és irodalom ismerőinek, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége⁹⁸ megbízottjának bevonásával. A szerkesztők nemcsak az 1946-ban megjelent magyar tantervet vették figyelembe, hanem tekintettel voltak a délszláv nyelv és irodalom kívánalmaira, az érvényben lévő jugoszláv tantervre is.

A tanterv a magyar iskolák feladata alapján összegezte a nemzetiségi iskolák előtt álló feladatokat: „A magyar tanítási nyelvű általános iskola feladata, hogy a tanulót egységes, alapvető, nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre, és önnevelésre képessé tegye és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje.

A nemzetiségi tanítási nyelvű népiskola, általános iskola ezt a feladatát a tanulók nemzetiségének állandó figyelembevételével, a tanítási anyagnak

97 BKmL. Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelője 2444/1947.

98 lásd 47. jegyzetben

LÁSZTITY, 1979. 197. o.

a tanulók anyanyelvén való megtanításával és a magyar nyelvnek szóbeli és írásbeli elsajátításával végzi el.”⁹⁹

1947. október 15-én Belgrádban magyar—jugoszláv kulturális egyezményt írtak alá, amely nemcsak a két nép kulturális javainak cseréjét segítette elő, hanem nagy szerepet játszott a hazai délszláv nemzetiségek kulturális igényeinek minél színvonalasabb kielégítésében is. Elősegítette, hogy magyar egyetemen szerb-horvát tanszék létesüljön, lehetővé tette nemzetiségi iskolák oktatóinak és tanulóinak jugoszláviai tanulmányútját és mindennemű iskolában folytatandó tanulmány és szakképzés költsönös támogatását. Ezzel lezárult a kezdő, kevésbé rendezett kapcsolatkeresés szakasza a két szomszédos nép között.

1947 végén még mindig jelentkezett igény újabb délszláv tanítási nyelvű iskolák felállítására. A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége — Rob Antun¹⁰⁰ országgyűlési képviselő közreműködésével — kérelmezte ilyen iskola felállítását a megye területén Baja-Homokvárosban. Ennek az iskolának a felállítására az 1947/48. tanévben nem került sor. 1948 elején ugyanis a vallás- és közoktatásügyi miniszter olyan értelmű rendelkezést adott ki — 2100/1948. VKM sz.r. —, amely szerint délszláv tanítási nyelvű iskola megnyitására irányuló kérelmet csak az iskolaév kezdetén, legkésőbb december 1-ig tette lehetővé. Ezzel az intézkedéssel a tanügyi kormányzat az oktatás eredményességét kívánta elősegíteni, hiszen a korábbi évek iskola-kezdései a szervezések miatt elég rendszertelenek voltak és az oktató-nevelő munkára is kedvezőtlenül hatottak.

Az 1947/48. iskolaévben nagyobb figyelmet fordíthattak az iskolákban a tartalmi munkára, magára az oktatásra. A tanulmányi munka mellett — az iskola keretén belül — ifjúsági egyesületek szerveződtek. Amíg a magyar iskolákban ezek az egyesületek kezdetben szakirányú és sport-jellegűek voltak (Vöröskerszt, Kaptár stb.), a délszláv iskoláknál megjelentek az úttörő szervezetek. A V.K.M. már 1947. január 8-án kelt rendeletével (17—491/1947. III. sz.) engedélyezte az úttörő mozgalom szervezését és működését az iskolákban. Az elsők között 1947. március 5-én alakult ilyen úttörő szervezet Garán „Pioniri” elnevezéssel, Csávolyon május 20-án (30 taggal), Bajaszentistvánon szeptember 1-én 20 taggal. 1948-ban újabb úttörő csapatok alakultak a délszláv iskolákban. Felsőszentivánon május 10-én „Szentistváni pionirok” néven 34 fővel, Bácsbokodon április 26-án 16 fővel szerve-

99 Függelék a 156.000/1947. V. K. M. sz. rendelethez.

A nemzetiségi tanítási nyelvű népiskola vagy általános iskola feladata (= Köznevelés 1947. III. évf. 21. szám nov. 1.)

100 Az 1947. aug. 31-i parlamenti választásokon a magyarországi horvátok, szerbek és szlovénok képviselői a Magyar Kommunista Párt listáján indultak. Közülük, az akkor még Front főtitkárát Rob Antunt a magyar parlament első délszláv képviselőjévé választották. LÁSZTITY, 1979.

zódott a „Matija Gubec”¹⁰¹ nevét viselő úttörőcsapat. A gyerekek szláv és magyar dalokat, színdarabokat tanultak és mutattak be. Hetenként jöttek össze, 1—1½ óras foglalkozásra. Vezetőjük általában a délszláv iskola tanítója volt.¹⁰² Ezek az ifjúsági szervezetek is alapjait képezték az iskolaügy demokratikus átalakításának.

1948. június 16-án Ortutay Gyula — vallás- és közoktatásügyi miniszter — az országgyűlésen beterjesztette a nem állami iskolák fenntartásáról és az állam által való átvételéről szóló törvényjavaslatot. A törvényjavaslat beterjesztéséig hosszú volt az út: általános iskolák szervezése, ingyenes oktatás bevezetése, egységes tanterv kiadása, egységes állami tankönyvek biztosítása, anyagi támogatás az állam részéről stb. A nevelés demokratikus átalakulásához azonban elengedhetetlen szükség volt arra, hogy demokratikus állami tanügyi hatóságok irányítsák és ellenőrizzék valamennyi iskola oktató-nevelő munkáját. A törvénytervezet elfogadását hosszú viták előzték meg az egyházzal is — különösen a róm. kat. egyházzal. Április végén már a felekezeti nevelők is tömegesen követelték az iskolák államosítását. A törvényjavaslatot a koalíciós pártok egyhangú javaslata alapján tárgyalták meg, s az országgyűlés 1948. június 16-án általánosságban is részleteiben is: törvényként (1948. XXXIII.) fogadta el.

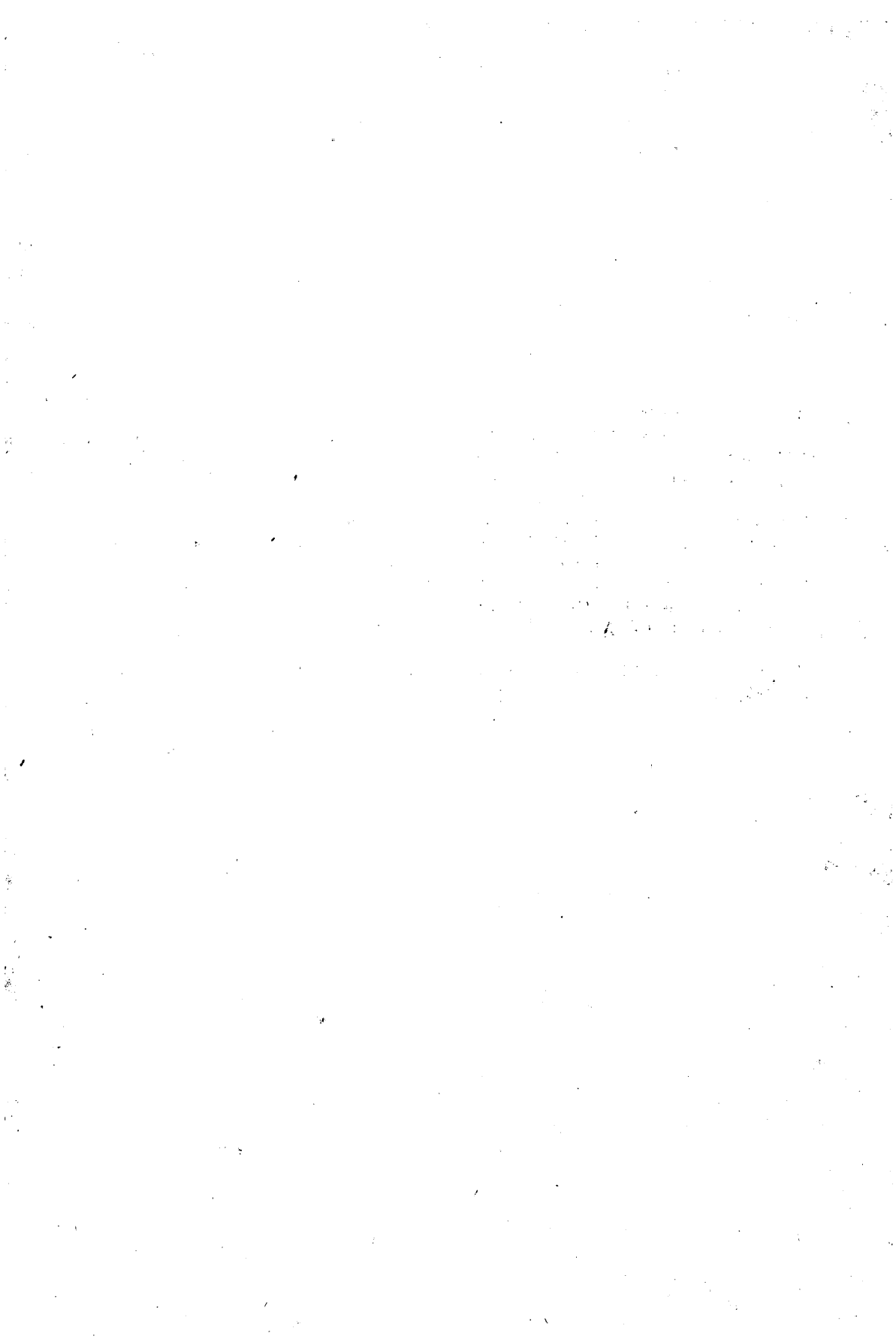
A demokratikus nevelés egységes szellemének biztosítása, amely a Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozatának egyik fő követeléseként szerepelt, megvalósult. A nemzetiségi iskolák esetében a kormány az 1946. októberében életre hívott állami iskolákra alapozhatott, s teremtette meg most már az országban élő magyarok és nemzetiségek számára az egységes nemzeti műveltség alapját.

1948. szeptemberében Bács-Bodrog vármegyében már közösen tartották meg a tanévnyitókat a magyar állami általános iskolák és a nemzetiségi — köztük a délszláv tanítási nyelvű — állami iskolák.

101 Matija Gubec — Gubec Máté (? — Zágráb, 1573. február vége) a horvátországi parasztfelkelés vezére.
102 BKmL. Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelője 2934/1947.

IRODALOM

- BÁLINTNÉ MIKES Katalin—SZABÓ Sándor:** Így kezdődött... Dokumentumgyűjtemény Bács-Kiskun megye 1944—45. évi történetéhez. Kecskemét 504 l. A Kommunista Párt Központi Bizottságának programtervezete a háború utáni időkre. Bp. 1944. okt. 2. In: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. 2. kiadás.
- KŐVÁGÓ László:** A nemzetiségi kérdés a Magyar Népköztársaságban. (tanulmányvázlat) In: Nemzetiségi kérdés — Nemzetiségi politika. (Szerk.: Csatári Dániel) Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. Kossuth, Bp. 1968. 9—57. o.
- LÁSZTITY Lyubomir:** A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének története a felszabadulástól a fordulat évéig (1945—1948). In: Iz nase proslosti (Múltunkból) Tanulmányok az évforduló jegyében 1—2. köt. Tankönyvkiadó Bp. 1979.
- MÁNDICS Mihály:** Fejezetek Csávoly község krónikájából 1944—1964. Csávoly. 1969. 186 l.

FELNŐTTOKTATÁS

Gimnáziumi felnőttoktatás a kecskeméti Katona József Gimnáziumban a felszabadulás után

SZŐTS RUDOLF

Helyzetkép

Kecskemét 1944. október 31-én szabadult fel. Ebben az időben városunkban négy gimnázium létezett, két leánygimnázium: az Angolkisasszonyok Ward Mária róm. kat. Leánygimnáziuma és a Református Nőnevelő-intézet Leánygimnáziuma, valamint két fiúgimnázium: a Kegyestanítórendi róm. kat. Gimnázium és a Református gróf Tisza István Gimnázium. A felszabadulási évek olyan sok változást hoztak a helybeli gimnáziumok történetében, hogy a címben meghatározott témánk kifejtése előtt elengedhetetlen tisztázni, milyen névváltozások és összevonások alakították ki a jelenlegi helyzetet, illetve magát a Katona József Gimnáziumot.

A város elrendelt kiürítése miatt a négy gimnázium csak 1944. november 18-án kezdte meg működését Kecskeméti Egyesített Gimnázium néven Mészáros Imre kegyesrendi tanár igazgatása alatt. Ez az 1944/45-ös tanév 1945. július 15-én zárult. Az 1945/46-os tanévben a négy gimnázium már megkezdhetette a maga önálló működését. Szervezetükben annyi változás következett be, hogy az általános iskolák megteremtésével a régi nyolc osztályos gimnázium első osztálya most ugyanezekben a gimnáziumokban az általános iskola V. osztályaként működött, majd a következő tanévben létrejött az általános iskola VI. osztálya is. 1947. március 1-én a gimnáziumok volt alsó négy osztálya szervezetileg is elvált a gimnáziumoktól, és önálló általános iskolává szerveződött, megteremtve egyidejűleg a maga I—IV. osztályos alsó tagozatát is.

Az iktatókönyv és az iratok hiányában nem lehet pontosan megállapítani, hogy mikor vette fel a református fiúgimnázium régi elnevezése helyett a Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma elnevezést, de az 1946/47-es anyakönyv megnyitásakor még gróf Tisza István szerepel a gimnázium nevében, az évközi és év végi bejegyzések azonban már az új pecséttel vannak igazolva.

Az 1948. évi XXXIII. sz. tc. állami tulajdonba vette az iskolákat. E kor-

szakalkotó rendelkezés lényeges változásokat hozott a helybeli gimnáziumok életében. Mivel sem az angolkisasszonyok, sem a kegyesrendi szerzetesek akkor nem fogadták el a felkínált állami továbbműködési lehetőséget, így a két leánygimnázium közös vezetés alatt, elsősorban a ref. leánygimnáziumra alapozva Állami Szenczi Molnár Albert Leánygimnázium néven folytatta működését Gabala Ibolyának, a ref. leánygimnázium igazgatójának vezetése alatt. A két fiúgimnázium különállása azonban megmaradt. A ref. gimnázium az Állami Károli Gáspár Gimnázium nevet vette fel, és továbbra is volt igazgatójának, Szemerey Andornak a vezetése alatt állott. A kegyesrendi gimnázium Állami Katona József Gimnázium néven a kegyesrendi tanárok nélkül folytatta működését Szóts Rudolf állami gimnáziumi tanár igazgatása alatt, és természetesen kiegészült állami gimnáziumi tanárokkal. Az 1948/49-es tanévben tehát már csak három gimnázium volt városunkban.

A VKM 1949. július 26-án 1200—K—4/1949. VI. sz. alatt a két fiúgimnázium egyesülését rendelte el. Evvel az Állami Károli Gáspár Gimnázium megszűnt, és beolvadt az Állami Katona József Gimnáziumba. Egy évvel később a VKM részéről Jóború Magda államtitkár, a kegyesrend részéről pedig Sik Sándor tartományi rendfőnök 1950. szeptember 7-én jegyzőkönyvet írt alá arról, hogy a kegyesrend visszakapja budapesti és kecskeméti gimnáziumát az állam és egyház között létrejött megegyezés alapján. Ennek értelmében a VKM 1280—E—3/1950. sz. rendelete alapján 1950. szeptember 11-én megtörtént a gimnázium épületének és teljes felszerelésének (beleértve a volt Károli Gáspár Gimnázium felszerelését is) visszaadása. A jegyzőkönyvet a VKM részéről Kerbner Mátvás, a Megyei Tanács részéről Madarász László és Hordós Károly, a kegyesrend részéről Karl János írta alá. Evvel az állami fiú- és leánygimnázium mellett újból létrejött egy egyházi gimnázium Kecskeméten. Ez a tény azt jelentette, hogy a Katona József Gimnázium most már nem a kegyesrendi gimnázium jogutóda lett, hanem kizárólagosan a református gimnázium jogfolytonosságát vette át. Ennek megfelelően ma is őrzi, ha hiányosan is, a református gimnázium anyakönyveit és hagyományait.

A Szenczi Molnár Albert Leánygimnáziummal kapcsolatban ilyen problémák nem voltak. Az 1952/53. tanévben azonban ez az iskola Bányai Júlia nevét vette fel, majd a középiskolai koedukáció bevezetésével elnevezéséből törölték a „leány” szót. Így mai elnevezése Bányai Júlia Gimnázium. Irattárában megtalálhatók a két előző leánygimnázium anyakönyvei, bár a háborús események miatt ezek is hiányosak.

Nagyon sok félreértésre adott már alkalmat, hogy iskolánk 1957. szeptembere óta ugyanabban az épületben működik, amelyben a felszabadulás előtt a kecskeméti m. kir. állami Katona József reáliskola volt elhelyezve, és

amely épület Kecskeméten ma is reáliskolaként szerepel a köztudatban. Szükségesnek látszik leszögezni, hogy ehhez, a gimnáziummal azonos szintű, de természettudományos jellegű középiskolához iskolánknak semmi köze sincs, iratait, anyakönyveit nem őrzi. Ez a reáliskola 1941-ben megszűnt. Érettségi anyakönyveinek adatai szerint működésének utolsó öt évében mindössze 69 fő tett érettségi vizsgát, ami alig éri el az évi 14 fős átlagot. Nyilvánvalóan nem látszott ésszerűnek az egyházi iskolák mellett ennek az állami iskolának a fenntartása. Múltjának feltárásával tudtommal még adó-sak a kecskeméti helytörténeti kutatók.

Az első kísérletek

A felszabadulás előtt országosan szervezett és központilag irányított felnőttoktatás a gimnáziumokban nem volt. Kecskeméten még ilyen irányú kezdeményezésről sincs tudomásunk. A gimnáziumok elvégzésének felnőtt korban egyetlen járható útja volt: a magántanulás. Ennek engedélyezése az illetékes m. kir. tankerületi főigazgatóság hatáskörébe tartozott. Ez esetenként engedélyezte, hogy a magántanuló bizonyos ideig látogassa a nyilvános tanítást, de ez inkább csak szoros kivételként történt. Egyébként a magántanuló felkészülése vagy önszorgalomból, vagy magánkorrepetitor segítségével történt. Ez utóbbi a tanuló számára meglehetősen költséges volt, így a magántanulók száma egy-egy gimnáziumban csak elenyészően kevés volt. Pl. a református fiúgimnáziumban az 1926/27. tanévtől az 1945/46. tanév végéig, azaz 20 év alatt mindössze 153 (101 fiú és 52 leány) magántanuló nyert osztályzatot az ugyanezen idő alatt leosztályozott 5898 (5831 fiú és 67 leány) nyilvános tanulóval szemben.

A felszabadulás új távlatokat nyitott azok előtt is, akik addig nem gondolhattak tanulmányaik pótlására, műveltségük kiegészítésére. Az igények kielégítésének szükségességét ismerte fel a ref. kollégium gimnáziuma, és az 1946/47. tanévben dolgozók gimnáziuma néven két tanfolyamot indított. Szemerey Andor volt igazgató személyes közlése szerint (a vonatkozó iratok ugyanis elvesztek) a VKM akkori középiskolai előadója, Pálffy Endre lelkes szervezője volt a felnőttoktatásnak, és néhány gimnáziumnak, köztük a helybeli ref. gimnáziumnak is kiadta a szükséges engedélyt kísérleti jelleggel. Érdekes és jellemző, hogy a ref. kollégium szervezésében létrejött tanfolyamon a kegyesrendi gimnázium tanárai is tanítottak az államosításig, egyikük, Balanyi László az alsó osztályosok osztályfőii teendőit is ellátta.

Az egyik tanfolyam a dolgozók gimnáziumának I. osztályaként indult, míg a másik a dolgozók gimnáziuma IV. osztályának különbözeti tanfolya-

ma néven működött. (Ez a két osztály ma az általános iskola 5., illetve 8. osztályának felel meg.) Az utóbbi célja az volt, hogy azokat, akik más iskola-típusban, elsősorban a polgári iskolában szerezték előző bizonyítványukat, és a fennálló rendelkezések értelmében csak különbözeti vizsga letétele után folytathatták gimnáziumban a tanulmányaikat, erre a különbözeti vizsgára előkészítse.

A tanévet a dolgozók gimnáziumában a minisztérium engedélyével az eredmények gyorsabb elérése céljából két részre osztották: egy szeptembertől februárig terjedő téli és egy márciustól július végéig terjedő nyári tanévre. 1947. február 28-án tehát már bizonyítványt kapott az I. osztály, február 26-án pedig levizsgázott a különbözeti tanfolyam a IV. osztályból. (A különbözeti vizsga tárgyait az 1. sz. melléklet mutatja. Ennek a különbözeti magánvizsgálatnak a letételét a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság 7531/1946—47. főig. szám alatt engedélyezte.) Majd a nyári tanévben párhuzamosan haladt a II. és IV. osztály, és bizonyítványt kapott 1947. nyarán.

Az 1947/48. tanév elején beindult a III. és VI. osztály, és tanulmányait 1948. februárjának végén fejezte be. Azonnal indult a nyári tanév a IV. és VII. osztályokkal, és végződött 1948. nyarán. A júniusban bekövetkezett államosítás után a IV. osztályt végeztek részére a tanfolyam nem folytatódott. Ők végeredményben elérték céljukat: megszerezték az általános iskola 8. osztályával egyenértékű bizonyítványt. Így tanulmányaikat befejezheték. Az 1948/49. tanévre áthúzódott azonban a VIII. osztály tanulmányi ideje. Ezt az osztályt már teljes tanévben végezték el a dolgozók, és a nappali tagozatos VIII. osztállyal egyidőben, azaz 1949. június 21-én tettek érettségi vizsgát.

Tekintve, hogy az órarendi kimutatások, osztálynaplók nincsenek meg, így az oktatással kapcsolatosan Szemerey Andor igazgató és dr. Bognár Imre tanár, valamint két volt tanuló, Nagysolymosi István és Varga Imre közlésére voltunk utalva. Egybehangzó közlésük szerint a dolgozók hetenként ötször (szombat és vasárnap kivételével) napi 4 órán vettek részt munka után az esti órákban. A munkahelyükön továbbtanulás címén semmiféle időkedvezményben vagy szabadságban sem részesültek. Tantárgyaikat az 1. sz. mellékleten láthatjuk. Ezek a testnevelés kivételével megegyeztek a nappali tagozat tantárgyaival. Közöttük szerepelt a hit- és erkölcstan is, és osztályzatot nyertek iskolai magatartásból is. Tankönyveik a nappali tagozatos tankönyvek voltak. Központi irányítás hiányában a szaktanárok a maguk belátása szerint alkalmazott módszerrel igyekeztek a tanulók felkészülését elősegíteni, és az órákon rendszeresen feleltetve iparkodtak tisztázni, hogy az előző órákon mit nem értettek meg világosan a tanulók. A módszertani célkitűzés az volt, hogy a lényegét az iskolában ne csak megértsék, hanem be is

véssék a tanulók, és minél kevesebb teendőjük maradjon otthonra, hiszen zömmel valóban munkában álló dolgozókról volt szó. Az anyakönyvi bejegyzések szerint félévi minősítő osztályzatot a tanulók csak a VIII. osztályban kaptak, amikor a teljes 1948/49. tanév volt a tanulmányi idejük.

Az oktatás ingyenes volt. A tanulóknak tandíjat nem kellett fizetniük. Szemerey Andor igazgató közlése szerint a VKM a dolgozók oktatásával kapcsolatos összes dologi kiadást (fűtés, világítás stb.) havonta készített igénylés alapján a fenntartó református egyháznak megtérítette. A tanárok óradíját a nappali tagozaton érvényben levő összegben az iskola igazgatóságán keresztül ugyancsak a minisztérium utalta ki. Az államosítás után pedig mindennek fedezése az állami ellátmányból történt.

A létszám alakulását a 2. sz. melléklet tartalmazza. Ez azt igazolja, hogy a lemorzsolódás a szokásosnak nevezhető kritikus pontokon következett be. Az I. osztályos felvételi napló tanúsága szerint 29 fő iratkozott be, de az anyakönyvbe, amelyet feltehetően csak a tanév végén, az osztályozás előtt fektettek fel, már csak 16 fő került. Tizenhárman visszariadtak a munka mellett valóban nagy áldozatot jelentő tanulástól. A II. osztályból kimaradt 3 főnél a kimaradás oka nincs feltüntetve. A III. és IV. osztályos kimaradások okaként a hosszas hiányzás szerepel. Akár a 29 beiratkozotthoz, akár az I. osztályos anyakönyvbe került 16 főhöz viszonyítjuk a IV. osztályt eredményesen elvégzettek számát, a lemorzsolódás igen nagy volt. Ez annál inkább igaz, mert a 9 főből 1 tanuló csak a III. osztályban csatlakozott ehhez az osztályhoz. Így — még a 16 fős induló létszámhoz viszonyítva is — csak 50% végzett eredményesen.

Jobb volt a helyzet a felső tagozaton. Az elfáradás jelei itt a második évben, a IV. osztályban jelentkeztek: a tantestület 3 főt hosszas hiányzás miatt nem osztályozott. A VII. és VIII. osztály 2—2 kimaradójánál az ok nincs feltüntetve. Ha az V. osztály 18 fős induló létszámát szembeállítjuk az eredményesen végzett 13 érettségizettel, akkor 72%-os eredményességet kapunk. A 13 érettségizetből azonban 2 fő csak a VII. osztályban kapcsolódott be ebbe az oktatásba, így a fenti százalék annyiban módosul, hogy az eredeti induló létszámból mindössze 11 fő (61%) maradt.

A tanulók foglalkozás szerinti megoszlását a 3. sz. melléklet mutatja ki. A származási kategorizálás helyett itt a tanulók foglalkozását vettük figyelembe. Az anyakönyvek is ezt tüntetik fel, s így a szülők foglalkozása nem állapítható meg. Feltűnő a tisztviselők és kereskedők nagy száma, de már találunk gyári munkást, ipari alkalmazottat, sőt napszámost is a tanulók között. Új színfoltként jelentkezett a nők helyzetének változása. A háztartásbeliek tanulás révén igyekeztek biztosítani munkába állásukhoz a lehetőséget. Ennek tudható be, hogy a IV. osztályt eredményesen elvégzett 9 fő

ből 6 volt a nő. Az érettségizettek között viszont nő nem volt, mivel az előző rendszerben a nők számára még a négy polgári elvégzése is csak keveseknek állt módjában, s így 1946-ban a felső tagozat indulásakor inkább csak a mai nyolc általánosnak megfelelő képzettség megszerzésére gondolhattak.

A tanulók életkorát kimutató 4. sz. melléklet arról tanúskodik, hogy a tanulók zöme az alsó tagozaton a 20. és 30. életév között található. Érdekes, hogy még egy 57 éves OTI (ma SZTK) — tisztviselő is szükségesnek tartotta a IV. osztályos (8. általános) bizonyítvány megszerzését. Az érettségizett 13 főnél az életkor már szélesebb skálájú megoszlást mutat, és a tanulók születési éve 1902 és 1929 között mozog.

Ha összegezni akarjuk ennek az első felnőttoktatásnak a jelentőségét, akkor azt mondhatjuk, hogy bár a létszámbeli eredmények nem magasak, mégis tiszteletet érdemel a bátor kezdeményezés, annak korai felismerése, ami később országosan szervezett intézménnyé vált. Olyan úton jártak, amely számukra ismeretlen volt. Mindent megtettek az eredmény megszületéséért, és egyben olyan tapasztalatokat szereztek ebben az oktatási formában, amelyet pár év múlva iskolánk felnőttoktatásában eredményesen kamatoztathattak.

Ami pedig a tanulókat illeti, az érettségizett 13 fő életútjának további alakulása azt mutatja, hogy közülük négyen egyetemen folytatták tovább tanulmányaikat, és orvos, állatorvos van közöttük. A többiek is értelmiségi munkakörbe kerültek. Egy részük megmaradt az eredeti alkalmaztatási helyén, de előbbre léphettek, előadók, csoport- és osztályvezetők lettek. Sorsuk és egyéni boldogulásuk alakulásában mindannyiuknak nagy segítséget nyújtott iskolánk evvel az oktatási formával.

A rendszeres felnőttoktatás kezdetei

1950 szeptemberében megalakult városunkban a Ságvári Endre Szakérettségis Kollégium, amely 1954. júniusáig folyamatosan működött az egykori Faragó Béla Pedagógus Árvaház épületében. Célja bentlakásos kollégiumi rendszerrel olyan munkás- és parasztfiatalok felsőbb tanulmányokra való előkészítése volt, akik az előző rendszerben a továbbtanuláshoz való előképzettséget nem szerezhették meg. A kollégium országos beiskolázás alapján népesült be, s így helybeli tanuló alig akadt közöttük. Iskolánkat mégis érintette ennek az oktatási formának a helybeli megtelepedése, mert mindjárt a megalakulásnál Oláh József tanár iskolánktól került a szakérettségis kollégium tanulmányi igazgatói beosztásába, tanáraink pedig óraadóként vettek részt a kollégium oktató munkájában. Sőt 1951 szeptemberétől

három kiváló tanárunkról (dr. Bognár Imre, dr. Orosz László és Szemerey Andor) kellett lemondanunk, mert ők állományilag is a helybeli szakérettségis kollégiumba kerültek át, amíg az 1954 nyarán meg nem szűnt.

Közben iskolánkban is megindult a rendszeres felnőttoktatás az 1952/53. tanévben. Ennek az évek folyamán két alapvető formája jött létre: az úgynevezett esti tagozat és a levelező tagozat. Közöttük a lényegbe vágó különbség az elképzelések szerint az volt, hogy az esti tagozaton a heti négy, később három alkalommal történő oktatáson a tanulók a nappali tagozathoz hasonlóan már az iskolában tanulják meg az évi anyagot, s kevesebb otthoni munkával tudják elsajátítani azt; ugyanakkor a levelező tagozaton a heti egyszeri foglalkozáson, a konzultáción csak a tanulók vagy a szaktanárok által felvetett problémákat és súlyponti kérdéseket megtárgyalva segítsék a hallgatók egyéni felkészülését. Ez utóbbi várakozásnak azonban a hallgatók jelentős része nem felelt meg, s így a levelező oktatás is hamarosan rohanó tempójú iskolai tanítás lett.

Maga a levelező tagozat nem volt egységes, hanem a hallgatók foglalkozása szerint három részre oszlott. A párt- és tömegszervezetek funkcionáriusai részére jött létre az úgynevezett szakosított (humán és reál) levelező tagozat. A más munkakörben dolgozók részére szervezett levelező tagozatot a BM alkalmazottai és az egyéb polgári dolgozók látogatták. Míg a honvédtisztek részére a HM költségvetési keretében működött a honvédtiszti levelező tagozat. Témánk tárgyalásánál ezekről természetesen külön-külön szólnunk.

A dolgozók esti tagozata

A dolgozók esti tagozatának szervezését és megindítását a KM 1952. május 16-án kelt 853—021/1952. IV. sz. utasítása alapján a Bács-Kiskun megyei Tanács VB Oktatásügyi Osztálya (a továbbiakban MTOO) rendelte el. A tanulók beiskolázásának biztosítására az utasítás igen kiterjedt propagandát követelt meg a tanügyi hatóságoktól és az iskoláktól egyaránt. Újságokban, mozikban kellett reklámozni ennek az oktatási formának a beindulását már május hónaptól kezdve.

Amint az elődünknel, a ref. kollégium gimnáziumánál 1946-ban történt, most is előkészítő tanfolyam indítását rendelte el a minisztérium azok számára, akik az általános iskola VIII. osztályos bizonyítványával nem rendelkeztek. Iskolánk 1952. augusztus 5-én még teljes optimizmussal jelentette, hogy az előkészítő tanfolyamot 24 fővel be tudja indítani. Öt héten keresztül (1952. VIII. 11—IX. 9.) négy tárggyal foglalkoztak csak az előkészítőn a rendeletileg megszabott óraszámban. A magyar nyelv 40 órát, a

történelem 15 órát, a matematika 45 órát és a mértan 20 órát kapott. Az előkészítő tanfolyam tehát összesen 120 órás volt. A felvételi vizsgán magyarból és matematikából írásban és szóban, történelemből és mértanból csak szóban vizsgáltak. Az 1952. szeptember 14-én lezárt jegyzőkönyv tanúsága szerint erősen megfogyott az eredetileg jelentkezett 24 fő. A vizsgára már csak 15 jutott el. Közülük 13 felelt meg, 2 a vizsgán nem jelent meg.

Az 1952. augusztus 5-én beküldött jelentés az I. osztályba jelentkezők számát még 53 főben jelölte meg. Ha ezekhez csatlakozott volna a felvételi vizsgát eredményesen letett 13 fő, úgy két osztály indítása is lehetővé vált volna. A szép remények azonban itt is csalókának bizonyultak, és végül az esti tagozat egy első osztállyal indult meg. A tényleges induló létszám az irattári adatok szerint ugyan 66 fő volt, de az anyakönyvbe csak 37 fő került be. Ezek közül 18 a tanév folyamán kimaradt, s így mindössze 19 fő végezte el sikeresen az első osztályt. (6. sz. melléklet)

Ez az oktatási forma tulajdonképpen a nappali tagozat kissé leegyszerűsített változatának indult. A meglehetősen magas heti óraszám miatt (induláskor az I. osztályban heti 21 óra) a tanulók hetenként négyszer: hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken délután jöttek iskolába. Az 1028/1952. (VIII. 27.) MT. sz. határozat csak a munkaidő letöltése után, azaz 17^h-kor engedélyezte az oktatás kezdetét. Mivel pedig a magasabb osztályokban az óraszám a 23-t is elérte, így egy-egy alkalommal 5—6 órájuk volt. Az órák tartama 45 perc volt 5 perces szünetekkel. Így az oktatás este 9, sőt 10 óráig is eltartott, különösen akkor, amikor a kezdést a dolgozók kérésére 17^h15'-re, majd 17^h20'-re kellett áttenni. Mindez hatalmas megterhelést jelentett a dolgozók számára, és mivel nem mindenki volt hajlandó négy éven keresztül ilyen áldozatvállalásra, így a lemorzsolódás igen nagy méretű volt. Az 1007/1952. (III. 30.) MT. sz. határozat ugyan biztosított a továbbtanuló dolgozók részére bizonyos kedvezményeket a felkészülésre, ennek ellenére a tanulók közül sokan maradtak ki a munkahelyi nehézségekre panaszkodva.

A 8531—156/1952. KM sz. utasításnak megfelelően az esti tagozaton az 1952/53. tanévet téli és nyári tanávre bontva az I. és II. osztályt egy tanév alatt végezheték el. Az I. osztály bizonyítványosztása 1953. február 10-én, a II. osztályé 1953. július 8-án volt. (A tanév pontos időbeszámítását a 8531—193/1952. KM sz. utasítás tartalmazta.) Ez a gyorsított ütem jelentett némi könnyítést és csábítást a tanulók részére, de a KM 1953. május 27-én kelt 853—45/1953. KM XVII. sz. rendelete ezt a kedvezményt a következő tanévtől kezdve megszüntette, és a dolgozók esti tagozatának szorgalmi idejét háromról négy tanévre növelte „a munka színvonalának emelése érdekében”. Ebben a kedvezményben tehát kizárólag az 1952/53-ban indult osztályunk részesült.

A tanult tantárgyakat és az óratervet az 5. sz. melléklet tartalmazza. Az ott közölt háromféle változaton kívül még mások is léteztek, de mivel iskolánkban nem kerültek alkalmazásra, így csak ezeket közöltük. Az óratervek fejlődése azt mutatja, hogy a minisztérium is rájött a túlzott megterhelésre, és igyekezett az óraszámok csökkentésével segíteni. A heti óraszám előbb minden osztályban egységesen 20 órára, majd 14—16 órára csökkent. Ez utóbbi óraszám már lehetővé tette a heti foglalkozások számának három napra (hétfő, csütörtök és péntek 16^h35'—19^h55') csökkentését. Evvel egy időben a 45/1959. (MK. 17.) MM sz. utasítás ezt írja elő: „A heti óraszámok csökkentése folytán az órákon csak rövid feleleteket kell megkövetelni és az anyag begyakorlására házi feladatokat kell adni.” Egyébként a testnevelés kivételével ugyanazokat a tantárgyakat tanulták, mint a nappali tagozaton. Az érettségi vizsga feltételei is azonosak voltak: magyarból, matematikából és fizikából írásban és szóban, orosz nyelvből csak írásban, történelemből és biológiából csak szóban érettségiztek.

Külön tankönyveik nem voltak. A nappali tagozat tankönyveit használták. Az órákon rendszeresen feleltek, házi feladatokat — amíg az óraszám-csökkentés be nem következett — inkább csak a hét végére kaptak. Az oktatás súlya magán a tanórán volt. A tanulókat félévenként elbírálták, sőt magatartásból is minősítették. Az anyakönyvekben a félévi jegyek is megtalálhatók az 1962/63. tanévig, amikortól kezdve ezeket a nappali tagozaton sem jegyzik be az anyakönyvbe.

Az igazgatóság igyekezett gondosan megválogatni az esti tagozaton tanító tanárokat, s inkább a tapasztalt, valamint a jó pedagógiai érzékkel rendelkező fiatal kartársakat állította be ebbe a munkába. Az óradíj valamivel magasabb volt a nappali tagozaténál, 9,60 Ft helyett 12 Ft.

Az oktatás az 1952/53. és 1953/54. tanévekben ingyenes volt. Az 1954/55. tanévtől kezdődően a 3—148/6/1954. OM sz. (MTOO 312—37—66/1954. VIII. 31.) utasítás szerint félévenként újra megállapított tandíjat fizettek. Az I. osztályosok első félévi tandíja egységesen 50 Ft volt. A második félévben, valamint a II—IV. osztályokban mindkét félévben az előzőleg elért tanulmányi átlag alapján kellett a tanulóknak tandíjat fizetniük. A kitűnő és jeles nem fizetett semmit, a jó rendű 50 Ft-ot, a közepes rendű 75 Ft-ot, az elégséges 100 Ft-ot, az elégtelen pedig 200 Ft-ot fizetett félévenként. Az elégtelen rendű tandíját kellett fizetni egy félévig akkor is, ha a tanuló sikeres javítóvizsgával ment át a következő osztályba. A tandíjfizetés havi részletekben is történhetett. Vizsgadíjat viszont az esti tagozaton az osztályvizsgákon nem fizettek. A MTOO 1955. május 27-én kelt 853—Dolg. 2—39/1955. sz. rendelete az 1955. júniusában érettségiző esti tagozatos tanulókat az érettségi díj fizetése alól is felmentette.

Ezt a tandíjszabályozást a 36/1956. (O.K. 9.) OM sz. utasítás lényegesen módosította. A tanulóknak a következő díjakat kellett fizetniük:

30 Ft beíratási díjat, de csak az első felvételük alkalmával. Folyamatos tanulásnál a következő osztályokban nem kellett újra beíratási díjat fizetni. Ha azonban valaki kimaradt, és újra vissza akart iratkozni, akkor újból 30 Ft-ot kellett fizetnie;

150 Ft tandíjat a tanulmányi eredménytől függetlenül tanévenként;

10 Ft-ot tantárgyanként pótló- és javítóvizsga esetében;

50 Ft érettségi vizsgadíjat a tantárgyak számától függetlenül.

Az esti tagozat osztályainak és létszámának alakulását a 6. sz. mellékleten tekinthetjük át. Meg kell azonban jegyezni, hogy az év elején jelentkezők adatait nem minden esetben sikerült teljes pontossággal az irattári anyagból megállapítani. Helyenként van eltérés az év elején és az év végén jelentett létszámadatak között. A statisztikánk többi adata azonban az egyedül hitelesnek tekinthető anyakönyvi bejegyzések alapján készült. Az anyakönyvbe azonban csak azokat jegyezték be, akik a félévi minősítésig megmaradtak.

Az 1952/53. tanévben indult első osztály, amelynek születését részletesen elemeztük, az egyetlen olyan osztály volt, amely ezen a tagozaton eljutott az érettségiig, és 1955. június 29-én érettségi vizsgát tett. Ha az I. osztály beírt létszámából indulunk ki, akkor a megmaradt 13 fő mindössze 35%-ot jelent. Ha azonban az I. osztályt eredményesen végzett 19 főhöz viszonyítunk, akkor a sikeresen leérettségizettek aránya 68%-ot mutat, s ez arról tanúskodik, hogy ennek az osztálynak volt egy magja, amely komolyan vette a dolgát. Ez volt az egyetlen olyan osztály, amely a nem kis megterhelés mellé létszámának 50%-ában maga kérte a latin nyelv rendkívüli tárgyként való oktatását, mert úgy érezte, hogy a kulturáltsághoz ezt is el kell sajátítania.

Az 1953/54. iskolai évben újabb előkészítő tanfolyam kezdődött, amely az előzőhöz hasonló óraszámokkal készítette fel a tanulókat a felvételi vizsgára. Ezen a felvételi vizsgán 13 fő felelt meg. Ezekkel és az egyéb jelentkezőkkel együtt 49 fő volt az év elején az induló létszám, az anyakönyvbe azonban már csak 25 fő került be. A lemorzsolódás még az anyakönyvi bevezetés után is olyan nagy méretű volt, hogy az első osztályt mindössze 16 fő végezte el eredményesen. A következő tanévben ez a létszám még tovább csökkent, és a II. osztályt eredményesen végzett 10 fővel ezt az oktatási formát továbbfolytatni már nem lehetett, mivel az engedélyezett minimális osztálylétszám 14 fő volt. Így ez a csoport az 1955/56. tanévben már beolvadt a polgári levelező tagozatba, és a III. osztályt már ott végezte el.

Ugyanez lett a sorsa az 1954/55. tanévben már előkészítő tanfolyam nél-

kül indult I. osztálynak is, amely a II. osztály végén a következő tanévben ugyancsak 10 főre apadt, és az 1955/56. iskolai év végén megszűnt.

Hasonló a története az 1955/56-os I. osztálynak is, amely már a II. osztályt sem tudta megkezdeni. Ennek oka nem kizárólagosan az volt, hogy az I. osztályt mindössze 13 fő végezte eredményesen, hanem az is, hogy az 1956-os októberi események az oktatást megzavarták, és az iskolának csak a levelező tagozatot sikerült november 26-án újra beindítania.

Ezután sokáig nem volt esti tagozat. Még kétszer történt azonban kísérlet az esti tagozat felújítására. Az 1960/61. tanévben a MTMO 31 526—99/1960. IX. 3. sz. engedélyével indított I. osztály eredményesen végzett 19 fője azonban a II. osztályban átment a levelező tagozatra. Ennek oka megítélésünk szerint elsősorban az volt, hogy a heti három délutános elfoglaltság helyett csábítóbbnak tűnt a heti egy alkalommal történő konzultáció. Nem mindenki fogta fel, hogy mennyivel több magyarázattal könnyítették meg tanáraik az esti tagozaton a tanulásukat, mint a hetenként egyszeri konzultációkon a levelező tagozaton. Nem is szólva arról, hogy könnyebb volt egyik óráról a másikkra kisebb anyagrészekből felkészülni, mint a levelező tagozaton a nagyobb anyagból és egyszerre több tárgyból megtartott beszámolókra.

Az előző tanév tapasztalata alapján az 1961/62. iskolai évben újabb I. osztály indítását az esti tagozaton a MTMO 40 209—66/1961. IX. 3. sz. rendelete nem engedélyezte. Az 1962/63. tanévben a MTMO 55 221—41/1962. IX. 3. sz. engedélye alapján az iskola újra megkísérelte az esti tagozat felélesztését. Ebben az osztályban viszonylag csekély volt a lemorzsolódás, mindössze 16%. Az iskola 1963. július 9-én 77/1963. Dolg. sz. alatt azt jelentette, hogy a következő tanévben egy I. és egy II. osztály alakulása várható, mert a tanulók „megszerették ezt az oktatási formát, és az I. osztályba egyre többen (30 fő) jelentkeznek.” 1963. szeptember 23-án a 93/1963. Dolg. sz. jelentés már arról szól, hogy nem lesz esti tagozat az 1963/64. tanévben. Az I. osztályos jelentkezőket az iskola átadta a közben megalakult Dolgozók Önálló Gimnáziumának, a II. osztályosok pedig a levelező tagozatra mentek át. Évvel az esti tagozat iskolánkban megszűnt.

Mivel mindössze egyetlen osztály jutott el az érettségiig, így az esti tagozat elemzésekor tulajdonképpen csak ennek az egy osztálynak adatait látszott érdemesnek közelebbről megvizsgálni. Az ötvenes évek elejének megfelelően az anyakönyvek a dolgozóknál sem a foglalkozási adatokat, hanem a származást tüntetik fel döntő jellemzőként. Az érettségizett osztály származási adatait a 7. sz. mellékleten láthatjuk. Ez arról tanúskodik, hogy a 13 főből 5 munkás, 1 paraszt és 7 egyéb származású volt. Az életkori táblázat (8. sz. melléklet) viszont azt mutatja meg, hogy az érettségi letételekor a tanulók zöme, 8 fő még az egészen fiatal korosztályhoz tartozott, és nem volt

idősebb 25 évnél. Mindössze 1 tanuló tekinthető idősőbbnek, mert 1955-ben 48 éves volt. Ő foglalkozására nézve vasutas volt. Gimnáziumi tanulmányait 1926-ban szakította meg az akkori gimnázium VII. osztályának elvégzése után. Tiszteletre méltó erőfeszítéssel igyekezett régi ismereteit korszerűsíteni, felújítani, és végül sikeresen leérettségizett.

Amint a fentiek bizonyítják, az esti tagozat iskolánkban nem bizonyult életképes oktatási formának. A mindennapi élet iramának növekedése és a levelező tagozat látszólagos könnyebbsége olyan csábítást jelentett, amely alól sokan nem bírták kivonni magukat. 1963. szeptemberétől pedig a MTMO a Dolgozók Önálló Gimnáziumának megteremtésével az esti tagozatot is ki vonta iskolánk hatásköréből. (A MTMO 20 004—31/1963. VII. 15. sz. rendelete a MM 13 009/1963. I. sz. engedélye alapján). Ennek következtében iskolánkban teljesen egyeduralkodó oktatási forma lett a dolgozóknál a levelező oktatás, amíg 1969-ben azt is át nem vette a Dolgozók Önálló Gimnáziuma.

A szakosított levelező tagozat

A hetenként egyszer történő, úgynevezett levelező oktatás iskolánkban egészen sajátos formában kezdődött. Az 1952/53. tanévben a Bács-Kiskun megyei Tanács Oktatásügyi Osztálya levelező tanfolyamot szervezett a Magyar Dolgozók Pártja és különböző tömegszervezetek alkalmazottai részére. A tanfolyamvezetői teendők ellátásával Bakos Istvánt, a Zrínyi Ilona általános iskola akkori igazgatóját bízta meg, és ő a tanfolyam helyéül a saját iskoláját jelölte ki. Ugyanakkor anyakönyvezés szempontjából, tehát szervezetileg az egész tanfolyamot iskolánkhoz csatolták. Mivel a rendelethez közvetlenül a tanfolyamvezető kapta, így azok irattárunkból hiányznak. Ezért a feldolgozásnál elsősorban az anyakönyvi záradékokra voltunk kénytelenek támaszkodni.

Az iskolai évet itt is két tanévre osztották fel, télire és nyárra. Az I. osztály záróvizsgálója 1953. február 25-én volt, és az anyakönyvben még nincs szó levelező oktatásról, hanem a vizsgázottak jegyzetrotájában a következő záradék szerepel: „Bács-Kiskun megye Tanácsa VB. Okt. Oszt. 853—Dolg. 21—49/1953. sz. rendelete alapján magánvizsgát tett 1953. február 25-én.”

Ugyanennek az iskolai évnél a második felében, a nyári tanévben a II. osztály 1953. augusztus 5-én kelt anyakönyvében a fenti záradék már országos rendelkezésre való hivatkozással bővült. Az I. osztállynál ismertetett záradékhoz a következő mondat csatlakozott: „A Közoktatásügyi Miniszter 0236/biz/1952. KM sz. utasításában szervezett levelező oktatásban vett részt.”

A III. osztály szorgalmi ideje már a teljes 1953/54-es tanévre terjedt, és a záradékban a KM ugyanazon bizalmas utasításának megisméltése mellett a „szakosított gimnáziumi levelező oktatás” kifejezés szerepel. A vizsga kelte 1954. október 12.

A IV. osztályt az 1954/55. iskolai évben végezték el. Az 1955. május 18-án kelt anyakönyv záradékának szövege megint változott: „A Közoktatásügyi Miniszter 029/1953. Titk. KM utasításában szervezett levelező oktatásban vett részt.” Ebben az osztályban az anyakönyvi bejegyzések azt mutatják, hogy az osztályhoz a pártalkalmazottakon kívül 4 katona és 1 pénzügyőr tiszt is csatlakozott, akik feltehetően az alakulataiknál politikai tisztii beosztásban dolgoztak. Ezek az előző három osztályt más gimnázium levelező vagy esti tagozatán végezték el. A IV. osztályról azonban a vizsgát ők is iskolánkban tették le. Ugyanez volt a helyzet az érettségivel kapcsolatban is, amelyet 1955. június 28-án tartottak.

Az előzőekben ismertetett osztály megindulását követő 1953/54-es tanévben párhuzamosan újabb osztály indult. Ez a csoport már a teljes tanévet kitöltő tanulmányi idő alatt végezte el az I. osztályt. Az osztály elnevezése az anyakönyvben: „szakosított gimnáziumi oktatás reál tagozat”. A záradék szövegében megint más rendeletszám szerepel: „Az 1055/1953. (IX. 19.) Mt. h. sz. határozattal szervezett levelező oktatásban vett részt.” A vizsga kelte 1954. július 13.

A II. osztályt ez a csoport az 1954/55. tanévben végezte el. A záradék szövege megegyezik az I. osztályéval, a kelte pedig 1955. június 11. Itt meg kell jegyezni, hogy a 10. sz. mellékletben ennél az osztállynál szereplő létszám két részből tevődik össze, mert a feltüntetett létszámból 3 férfi a II. osztályos bizonyítványát az 1955. október 19-én tartott utóvizsgán szerezte.

A III. osztály elvégzéséről az 1955/56-os anyakönyv tanúskodik, amely 1956. június 6-án kelt. Ennek a jegyzetrovatában azonban semmiféle záradék nincs.

Ez az osztály az érettségit a III. osztály elvégzése után 1956. július 2-án tette le. Ez a vizsga a megye hasonló oktatásban résztvett tanulóinak összehívott érettségije volt. Ez indokolja a létszám hirtelen emelkedését.

Ebben az oktatási formában az 1954/55. tanévben is indult egy I. osztály, mindössze 3 fővel. Az anyakönyv kelte 1955. június 8. A záradékban a már említett 1055/1953. Mt. h. sz. határozat található. Evvel az osztállyal kapcsolatban a MTOO 853—Dolg. 7—15/1955. sz. rendelete 1955. június 7-én így intézkedett: „Azok a tanulók, akik az 1954/55. iskolai évben a hároméves szakosított gmnáziumi levelező oktatás I. osztályát végezték, az 1955/56. iskolai évben tanulmányaikat a négyéves általános gimnáziumi levelező oktatás II. osztályában folytathatják. „Evvel a szakosított levelező oktatási

forma tulajdonképpen megszűnt, bár a reál tagozat III. osztálya az 1955/56. iskolai évben a tanulmányait még befejezte és leérettségizett.

Ha összehasonlítjuk a négy osztályos szakosított levelező tanfolyam és az esti tagozat tantárgyait az 5. és 9. sz. mellékletek alapján, akkor vitathatatlanul megállapítható, hogy az esti tagozattal szemben támasztott követelmények magasabbak voltak, az esti tagozat szélesebb körű műveltséget nyújtott. Elég hivatkoznunk arra, hogy az esti tagozaton nyelvet is tanultak, sőt érettségiztek belőle. Tantárgyaik között, legalább ízelítőként, szerepelt az ábrázoló geometria is. Kémiát is egy évvel tovább, három évig tanultak, két év helyett.

Ha viszont ugyanezt a négy osztályos szakosított levelező tanfolyamot az egyéb dolgozók részére szervezett levelező tagozattal hasonlítjuk össze (12. sz. melléklet), akkor a szakosított levelező tagozat megközelítőleg ugyanazt a követelményt mutatja. Bár kémiát a szakosított levelező tagozaton — az egyéb levelezőkkel szemben — csak két évig tanultak, ugyanakkor azonban az egyéb dolgozók csak négy tárgyból érettségiztek, míg a szakosított levelezők öt tárgyból, mert még természetrajzból (biológiából) is érettségit tettek.

Ugyanez nem mondható el a három osztályos szakosított levelező oktatás reál tagozatáról. Az oktatást eleve három osztályra tervezték. A reál tagozat elnevezésre való hivatkozással kikapcsolták a történelmet, és az csak az I. és II. osztályban szerepelt tantárgyként. Történelemből érettségizniük sem kellett, pedig a történelem ismerete nélkül nincs általános műveltség. Így mindössze három tárgyból tettek érettségi vizsgát: magyarból, matematikából és fizikából.

A szakosított levelező tagozaton az oktatást az 1953/54. tanév végéig a Ságvári Endre Szakérettségis Kollégium kiváló tanárai látták el, kiegészítve iskolánk egy-egy tanárával. Majd a szakérettségis oktatás megszűnte után az 1954/55. tanévtől kezdve a tanárok egy része a szakérettségiről iskolánkhoz tért vissza, és így a tagozatnak iskolánkkal való kapcsolata erősödött, de az oktatás helye változatlanul a Zrínyi Ilona ált. iskola maradt.

Iráttárunkban magáról az oktatásról kevés anyag maradt. Az óratervek közül mindössze egyet sikerült megtalálnunk a MTO 1955. augusztus 29-én kelt 853—Dolg. 15—1/1955. X. sz. rendeletében. A reál tagozat III. osztályának 1955/56-ban a magyar nyelvet és irodalmat heti 1, a matematikát heti 2, a fizikát heti 1, a földrajzot és a biológiát kéthetenként 1 órában kellett oktatni. Ez heti 5 órás oktatást jelentett, tehát azonos volt az egyéb levelező oktatással. Amíg azonban az egyéb levelező tagozatokon a konzultációkon való részvétel a tanulók belátásától függött, addig a szakosított levelező tagozaton a konzultációs oktatásokon való megjelenés kötelező volt.

Az egyes osztályok létszámának alakulását a 10. sz. melléklet tartalmazza. Az 1952/53-ban indult osztály az eredményes vizsgák ellenére a III. osztály végére már csak 2 főből állott az induló 9 fővel szemben. A IV. osztály megnövekedett létszáma a megyei összevont vizsgának köszönhető, s így tulajdonképpen az I. osztályban indult 9 főből 2 jutott el az érettségiig.

Az 1953/54-ben indult osztály szívósabbnak bizonyult, és az induló 9 főből már 66%, azaz 6 fő tett érettségit. Az érettségire jelentkezett 14 fős létszám a megye más gimnáziumaiból egészült ki az OM 853—32/1956. VI. sz. rendelete alapján.

Ugyanakkor megállapítható, hogy az 1956. július 2-i érettségi kivételével, ahol két főt ismétlésre utasítottak, (nem a mi iskolánk tanulói voltak) sem kimaradás, sem ismétlés vagy javítóvizsga az anyakönyv szerint ezen a tagozaton nem volt.

Az eredményes érettségit tett tanulók származási adatait a 11. sz. mellékletben találjuk meg. Érdekes, hogy értelmiségi származású nem volt közöttük. Zömükben munkás és paraszt származásúak voltak, bár az 1956-ban érettségizettek negyedrésze egyéb származású volt. A foglalkozási rovatukban általában a pártalkalmazott kifejezés szerepel, de volt közöttük lap-szerkesztőhelyettes, MNDSZ, SZMT vezető is.

Ez az oktatási forma, amint említettük, 1956 után teljesen megszűnt. Anyakönyveinkben folytatásának nyoma nem található.

Az egyéb dolgozók részére szervezett polgári levelező tagozat

Ezt az oktatási formát részben a szükség, részben egy ideális elképzelés hozta létre. A szükség annyiban jelentkezett, hogy valóban voltak olyan beosztású dolgozók, akik számára megvalósíthatatlan volt heti négy délutánon, illetve estén az iskolába járás. Ennek megoldására kigondolták azt az ideális embertípust, amely a maga szorgalmával, tudásvágyával és főleg lankadatlan kitartásával otthon előre elkészül az arra a hétre beosztott anyagból, és amikor eljön hetenként egyszer a konzultációra, ott már csak a meg nem értett anyagrészekből kíván a szaktanártól segítséget. A heti egyszeri oktatás tehát csak abból áll, hogy az előző anyagrész problémáit, amelyek a tanulóknak nehézséget okoztak, megoldják a szaktanár segítségével, illetve a szaktanár előzetes segítséget ad a következő heti anyag várható nehézségeinek otthoni megoldásához. A pedagógiai optimizmus még abban is érvényesült, hogy a tanulóktól nem lehetett számonkérni a konzultációkról való távolmaradásaikat, bár számukra a konzultációk látogatása elvileg kötelező lett volna. Így a számonkérés legfeljebb az őket munkaidőben elengedő vállalat,

üzem, hivatal feladata maradt. E célból az iskola a látogatási jegyeket minden alkalommal igazolta, illetve a hiányzásokat feltüntette. A munkahelyi ellenőrzés azonban a legtöbbször vagy meg sem történt, vagy hatástalan maradt. Az iskolának csak az évi háromszori beszámoló letételének hatékony ellenőrzésére volt módja. Ez előfeltétele volt a vizsgára bocsátásnak, és evvel a kényszerítő hatással élt is iskolánk.

A fenti ideális elképzelésből, sajnos, nem sok valósult meg. A hallgatók jelentős része az órákat nem látogatta, a heti anyagrészeket fokozatosan nem dolgozta fel. Ennek következtében a beszámolókra a hiányosságai már úgy felszaporodtak, hogy vagy már eljönni sem mert, vagy a beszámoló követelményeinek megfelelni nem tudott. A konzultációkat látogatók között is nagyon elenyésző volt azoknak a száma, akik előre készültek volna a sorra kerülő anyagrészből. A szaktanár hiába vetette fel a problémákat, azok teljesen ismeretlenek voltak előttük. Így a szaktanár kénytelen volt az anyagrészek összefüggése miatt mindent megtárgyalni az órákon. Ennek következménye rohanó anyagvégzés lett, amelyet csak az értelmesebbjei tudtak követni. Az eredmény újból a beszámolón elszenvedett kudarc lett. A fennálló rendelkezések szerint pedig, ha mindhárom beszámoló valakinél elégtelen volt, akkor a hallgatót már nem lehetett vizsgára bocsátani. De erre nem is igen került sor, mert már a 2. beszámoló elégtelen jegye a tanuló elkedvetlenedését és kimaradását eredményezte.

Ez volt a fő oka a nagyméretű lemorzsolódásnak. A lemorzsolódás nagy mértéke az anyakönyvekből nem derül ki világosan, mert az iskola az anyakönyvbe már csak azokat vette fel, akik eljutottak a vizsgáig. A kimaradtak között pedig általában csak azok szerepelnek, akik a vizsgára nem jöttek el, vagy a vizsgát megkezdték, de az írásbeli rész után visszaléptek. Az irattárban azonban megtalálható az év elején beiratkozottak vagy helyesebben jelentkezettek teljes létszáma. A 13. sz. mellékletben ezt is feltüntettük, és így statisztikánk világosabb képet mutat a lemorzsolódás nagy méretéről, mint az anyakönyvek. Kirívó esetként kívánjuk idézni az 1963/64. tanév teljes statisztikáját a saját 30/1964. Dolg. sz. jelentés alapján, amelyet az iskola 1964. július 8-án készített.

	Év eleji teljes létszáma	Év végén vizsgázottak létszám
I. osztály	245	143
II. osztály	207	152
III. osztály	96	77
IV. osztály	63	58
Összesen	611	430

Ez a kimutatás, amely nem egyedinek, hanem tipikusnak tekinthető, világosan mutatja a helyzetet. A komoly megfontolás nélkül, „majd lesz valahogy” jelszóval megjelenő első osztályosoknál a lemorzsolódás kb. 40% volt a fenti tanévben. (Ezen belül a Tiszakécskére kihelyezett I. osztálynál 66 főből 24 tett vizsgát, azaz 64% lemorzsolódott.) A II. osztályban még mindig erős lemorzsolódás jelentkezett, de már kb. 25%-ra csökkent. (Tiszakécske II. osztályában azonban még mindig 40% volt a lemorzsolódás, mert 50 főből csak 29 vizsgázott.) Aki azonban a kezdet nehézségein túljutva már látta maga előtt a célt, az már nehezebben hagyta abba a tanulást. Ennek volt köszönhető, hogy a III. osztályban már csak 20% körül mozgott a kimaradtak száma, a IV. osztályban pedig már minimálisnak nevezhető, mert a 10%-ot sem érte el. Az összesítésben azonban még így is nagyon szomorú a kép, hiszen az indulónak vett 611 hallgatóból nem jutott el az év végi vizsgáig 181 fő, megközelítőleg 30%.

A lemorzsolódottak nagy száma miatt érzett sajnálkozásunkat bizonyos mértékig ellensúlyozhatja az a tény, hogy e nagyméretű kiválasztódás eredményeként, tényleg a legjobbak és a legbecsületesebben igyekvők jutottak el a gimnázium elvégzéséig.

A levelező tagozatot az 1055/1953.(IX. 19.) MT határozat hozta létre. (Lásd OK. 1953. évi 8. számát!) Ennek alapján az OM 1953. szeptember 28-án kelt 852/853—86/1953. XVII. sz. rendelete megkezdte az esti tagozat mellé általános gimnáziumi levelező oktatás szervezését. Ezt az iskola a MTOO 1953. október 8-án kelt 853—Dolg. 21—211/1953. sz. rendeletéből vette tudomásul. Majd megjelent a részleteket is szabályozó OM 852/853—86/2/1953.(X. 21.), illetve az azt az iskolával közlő MTOO 853—Dolg. 21—227/1953.(X. 28.) sz. rendelet is. Ezek az utasítások a tanulmányi időt négy évben határozták meg, a tananyagot 33 hétre osztották be (a IV. osztályban 30 hétre), és heti egy alkalommal kellett 5 órás konzultációt tartani. Az esti tagozattal ellentétben elhagyta a rendelet az idegen nyelv oktatását ezen a tagozaton. Idézünk az utasítás szövegéből, hogy érzékeltesük a hivatalos elképzelést: „érvényesüljön az az elv, hogy minden tantárgyból minden héten meg kell tanulni az arra a hétre eső tananyagrészt, azaz ha konzultáció nincs, a tanuló egyéni tanulás keretében foglalkozzon az anyagrésszel.” A „konzultáció nincs” kifejezés arra vonatkozott, hogy egyes tantárgyaknál, mint az kitűnik a 12. sz. mellékletben közölt óratervekből, csak két hetenként került sor konzultációra. Világosan lemérhető az elképzelés pedagógiai utópizmusa, amelyet a valóság nagyon kis mértékben igazolt.

A létszám biztosítása érdekében a rendelet kimondta: „Az 1055/1953. IX. MT. sz. határozat értelmében folyó tanévben még felvehető az általános gimnáziumi levelező oktatás I. osztályába olyan dolgozók is, akiknek nincs

meg a VIII. általános iskolai vagy ennek megfelelő képzettségük, munkakörük azonban megkívánja az általános gimnáziumi képesítést megszerzését.” Az 1954/55. tanévtől kezdődően azonban ezt a kedvezményt a minisztérium megszüntette, és az előképzettséget meg kellett követelni a felvételnél.

A hallgatókat kezdetben sem vizsga-, sem tandíj nem terhelte. Egyedül a tankönyveiket kellett saját költségükön beszerezniük. A tankönyvek általában a dolgozók esti tagozatának tankönyvei voltak, illetve a nappali tagozatos könyvek. Hamarosan készültek azonban kifejezetten a levelező tagozat számára is tankönyvek. Ezekkel azonban elég sok probléma volt. Nehezen lehetett beszerezni őket. De egyéb bizonytalanság is akadt, amint arról az iskola 1956. október 13-án kelt 42/1956. Dolg. sz. jelentése panaszkozik. Eszerint több, a levelező tagozat számára készült tankönyvet a nappali tagozat tankönyvére cseréltek át. Így pl. az I. osztályban a magyart és a biológiát, a II. osztályban pedig a biológiát. A szaktanárok megállapítása szerint azonban a levelező tankönyvek jók voltak, a tagozaton használhatóbaknak bizonyultak, ugyanakkor a nappali tagozat tankönyvének hatalmas anyaga előtt a levelezők meglehetősen tanácstalanul álltak.

A vizsgadíjat azonban már a következő tanévben a MTOO 1954. augusztus 31-én kelt 312—37—66/1954. sz. rendelete bevezette. A levelező tagozaton nem tandíj volt, hanem vizsgadíj. Az I. osztályban egységesen 30 Ft. A II—IV. osztályokban a kitűnő és jeles tanulók nem fizettek, a jó rendűek 50 Ft, a közepesek 75 Ft, az elégségesek 100 Ft, az elégtelenek osztályismétlés esetén 200 Ft vizsgadíjat fizettek.

Ez a rendelet mindössze két évig volt érvényben. 1956. szeptember 1-től az esti tagozathoz hasonlóan a tanulmányi eredménytől függetlenül tanévenként és tanulónként egységesen 150 Ft vizsgadíjat kellett illetékbélyegben leróni. (OM 36/1956. (O.K. 9.) sz. rendelete.)

A polgári levelező tagozat történetét tulajdonképpen a 13. sz. mellékletben közölt létszámadatok világosan mutatják. Ennek értelmezéséhez a következőket kell hozzáfűznünk. Amint többször hangsúlyoztuk, hiteles adatnak csak az anyakönyvekben rögzített adatokat fogadtuk el. Az év eleji létszámadatok az irattári anyagra támaszkodnak. Meg kell azonban mondani, hogy ezek az adatok meglehetősen bizonytalanok. Előfordul, hogy ugyanarra a tanévre vonatkozólag egymás után következő jelentésekben más és más adatot lehet találni. Egyes tanévekben pedig nem osztályokra, hanem csak évfolyamokra bontva sikerült megállapítanunk az év eleji létszám adatait.

Az osztályok év eleji száma is lényegesen több volt, mert egyes tanévekben többször került sor a nagyméretű lemorzsolódás miatt osztályok összevonására.

A beírt tanulók létszáma mindig az anyakönyvre támaszkodik, de benne

vannak az utóvizsgán ehhez az osztályhoz tartozó hallgatók is. A kimaradtak azok, akik az anyakönyvben benne vannak ugyan, de vizsgát nem tettek, s így osztályzatot nem kaptak. Ezeket egyes statisztikákban osztályzatlanoknak nevezi az iskola. Ha a beírtak létszámából levonjuk a kimaradtakat, akkor megkapjuk a vizsgát tettek létszámát. Ezt külön rovatban nem tüntetjük fel. A vizsgát tettek létszámát úgy is megkaphatjuk, ha az ismétlésre utasítottak és a következő osztályba lépő hallgatók számát összeadjuk. Az ismétlésre utasítottak létszámában benne vannak azok is, akik a javítóvizsgán újból elégtelen érdemjegyet szereztek, illetve a javítóvizsgát nem tették le. Az eredményes javítóvizsgát tettek viszont a következő osztályba lépők között szerepelnek. Statisztikáink tehát nem a tanév végi, hanem a javítóvizsga utáni helyzetet tükrözik. Hogy világosabb legyen, vizsgáljuk meg pl. az 1957/58. tanév I. osztályának adatait a 13. sz. melléklet alapján. A 27 beírt tanulóból 1 fő kimaradt, a vizsgázottak száma tehát 26. Ebből 3 főt a bizottság ismétlésre utasított, így a következő osztályba csak 23 fő lépett. Ebben a 23 főben azonban benne van az a 2 fő, aki eredményes javítóvizsgát tett. Ugyanezt az eljárást követtük az érettségizettek kimutatásánál is. Amennyiben az anyakönyv jegyzet rovatában fel van tüntetve, hogy a kiskunhalasi Szilády Áron Gimnáziumban a megyei összevont érettségi vizsgán eredményes javító érettségi vizsgát tett, akkor az eredményesen érettségizettek között szerepel az illető. Akinél utólagos bejegyzés nincs, azt az ismétlésre utasítottak közé vettük fel. Meg kell jegyezni, hogy a kiskunhalasi Szilády Áron Gimnázium minden esetben nagyon pontosan és lelkiismeretesen közölte a megismételt érettségi vizsga eredményét. Ugyanakkor az alsóbb osztályoknál néhányszor tapasztalható, hogy a javítóvizsgára utasított tanulóknál a javítóvizsga letételére vonatkozó záradék hiányzik, de ennek ellenére a következő tanévben eggyel magasabb osztályban folytatták tanulmányaikat. Ilyen fordul elő pl. az 1956/57. tanév II. osztályos anyakönyvében Faur János, Jámbor János, H. Kiss László és Klement Tibor, azaz 4 hallgató esetében, de találkozunk ilyennel néhány más helyen is. Ezeket a tényeknek megfelelően olyanoknak tekintettük, mint akik eredményes javítóvizsgát tettek, mert nyilvánvalóan csak adminisztrációs mulasztásról van szó.

Bár a 13. sz. melléklet létszámkimutatása önmagáért beszél, mégis néhány megjegyzést kell fűznünk az egyes tanévekhez.

1953/54-ben három I. osztályban 75 fővel indult a levelező tagozat. Lemorzsolódás következtében a vizsgára már csak 44 fő jutott el. Ezeket egy osztályba anyakönyvezték.

Az 1954/55. tanévben az előző évi három I. osztálynak egy II. osztályba történő összevonása 1955. január 10-én már véglegessé vált. Az év végére pedig az anyakönyvbe beírt másodikosok száma már 23-ra csökkent, bár a tan-

év elején még két külön osztályként indultak. Ugyancsak két I. osztály kezdett ebben az évben 71 fővel, de ezeknek a sorsa is az egy osztályba történő összevonás lett. Ez volt az az osztály, amelynek egyik csoportját hétfőn, a másikat pedig kedden oktatta az iskola, evvel is megpróbálva a „hétfőn nem érek rá” kifogás kikapcsolását. Ez a szaktanárok részére külön áldozatvállalást jelentett, mivel a levelező oktatásra tulajdonképpen csak a hétfő délutánja volt beállítva. Ennek ellenére a lemorzsolódást így sem sikerült megállítani.

Az 1955/56. tanévben már három évfolyamon folyt a tanítás. Az ekkor indult I. osztály azonban 45 főről 5 főre olvadt le az év végére, s ebből is 2 ismétlésre bukkott. Nagyon alacsony létszámmal, 16 fővel végzett a II. osztály is. Egyedül a III. osztály bizonyult életképesnek.

Az 1956/57. tanévben az előző évi lemorzsolódás miatt a II. és III. osztály léte csak úgy volt biztosítható, hogy az esti tagozat megfelelő osztályai beolvadtak a levelező tagozatba. Evvel az esti tagozat meg is szűnt. A levelező tagozaton egy I. osztály indításával létrejött mind a négy évfolyam. Az októberi események miatt a honvédtiszti levelező tagozat is feloszlott, és a továbbtanulni akarók a polgári levelezőkkel együtt folytatták tanulmányukat, megerősítve evvel a II—IV. osztályokat. Az I. osztályból azonban ebben az iskolai évben is mindössze 15 eredményesen vizsgázott hallgató maradt. Ez volt az első tanév, amelyben a levelező tagozatunkon érettségit tettek. Ettől kezdve — 12 éven át — folyamatosan érettségiztek a levelező hallgatóink.

Az 1957/58. tanév már eleve évfolyamonként 1—1 osztállyal kezdődött. A leggyengébbnek az előző évi I. osztály bizonyult, de azért 15 fő a II. osztályt is eredményesen elvégezte.

Az 1958/59. tanév nem hozott változást. Továbbra is négy évfolyamunk volt 1—1 osztállyal.

Az 1959/60. tanévben két I. osztály indult 100 fővel, és az anyakönyv szerint az év végéig megmaradt a két I. osztály különállása. Az év végi vizsgákon azonban mindössze 42 fő bizonyult eredményesnek, s így a következő tanévben ezt a két I. osztályt is egyetlen II. osztállyá kellett összevonni.

Az 1960/61. tanévben ugyancsak két I. osztály alakult a jelentkezett 94 főből. Ebből a két I. osztályból azonban már 51 fő vizsgázott le, és ez reményt nyújtott a két osztály különállásának megőrzésére a következő iskolai évben is. A magasabb évfolyamokon ebben a tanévben is csak 1—1 osztály volt.

Az 1961/62. tanévben megszűnt az esti tagozat I. osztálya, valamint a honvédtiszti tagozat II. osztálya. Ennek a két osztálynak megmaradt hallgatói a polgári levelező tagozat megfelelő osztályaihoz csatlakoztak. Így

a dolgozók oktatása iskolánkban a polgári levelező tagozatra szűkült. Ebben a tanévben az I—III. osztályokban 2—2 osztály, a IV—ben 1 csoport volt, azaz összesen 7 osztály. Ezekén kívül mindössze egy IV. osztályos honvédtiszti csoport működött iskolánkban.

Az 1962/63. tanév az I. osztályban nagy létszámgyarapodást hozott. Három I. osztály indult iskolánkban, és a MTMO 1962. október 22-én kelt 58007/62. sz. rendeletével még egy I. osztályunk alakult Tiszakécskén, kihelyezett osztályként. Tiszakécskén abban az időben még nem volt gimnázium, és így az ottani általános iskola tanárai kaptak megbízást a konzultációk és a beszámolók megtartására. Az osztályvizsgák lebonyolítására azonban iskolánk tanáraiból alakult bizottság szállt ki Tiszakécskére. Az I. osztályba jelentkezett 50 főből 39 hallgató tett eredményes osztályvizsgát, ami megnyugtató eredménynek látszott, és a lemorzsolódás sem volt túlzott méretű. A II—IV. osztályokban a négy I. osztállyal szemben csak 2—2 osztály működött évfolyamonként.

Az 1963/64. tanévben a kecskeméti három I. osztály mellé az előző évi, megnyugtató tapasztalatok alapján újból alakult egy tiszakécskei, kihelyezett I. osztály. Megmaradt a négy II. osztály, köztük a tiszakécskei, kihelyezett osztály is. A III. és IV. osztályokból 2—2 csoportunk volt. A polgári levelező tagozaton tehát már 12 osztályunk működött, és más tagozatunk már nem is volt. Az eredményesen végzett tanulók száma ebben a tanévben érte el a maximumot: 411 főt. Ugyanakkor ez volt az a tanév, amelyet az előzőekben a lemorzsolódás kirívó eseteként említettünk. Különösen Tiszakécskén volt a lemorzsolódás igen magas. A kihelyezett I. és II. osztályban az iskolánk 30/1964. Dolg. sz. jelentése szerint a beírt 116 főből több, mint 50%, összesen 62 fő maradt ki.

Az 1964/65. tanévben az osztályok száma még emelkedett, mert az előző évi 12-ről 14-re nőtt. A beírt tanulók száma is maximumot ért el: 470 főt, de az eredményesen végzettek száma már nem érte el az előző évit, összesen 387 volt. Ekkor az I—III. évfolyamon már 4—4 osztály, a IV. évfolyamon 2 osztály működött. Tiszakécskén már három kihelyezett osztályunk volt. Ebben az évben azonban komoly problémák jelentkeztek ezeknél a kihelyezett osztályoknál. A nagyfokú lemorzsolódáson túlmenően tanulmányi problémák jelentkeztek. A tanév végén mind a három évfolyam kihelyezett osztályában Akucs László minisztériumi főelőadó volt a vizsgaelnök. Az iskolánk 27/1965. Dolg. sz. jelentéséhez csatolt vizsgajegyzőkönyvek szerint Tiszakécskén sem a felkészülés, sem a felkészítés nem érte el a kívánt színvonalat. A beszámolók eredményeiben tükröződő liberalizmus az osztályvizsgákon megbosszulta magát, és a tanulmányi eredmény mélyen a megkövetelhető szint alatt maradt. Az I. osztályban 16 fő bukott meg, és az osztály

átlag 1,9 volt. A II. osztály 25 főjéből 12 vizsgázott elégtelenre, az osztály átlaga szintén 1,9 volt. A III. osztály tartotta a legjobban magát, mert 29 főből „csak” 9 bukott, és az átlageredmény 2,5 volt. Összesítve: 85 főből 37 bukott meg. A MTMO 1965. október 4-én kelt 39056—2/1965. sz. rendelete a jegyzőkönyvekben foglalt tényekre úgy reagált, hogy az időközben Tiszakécskén beindult gimnáziumban esti tagozaton engedélyezte egy I. osztály szervezését, amely már szervezetileg is az ottani gimnáziumhoz tartozott. A kihelyezett II—IV. osztályainkkal kapcsolatban pedig elrendelte, hogy „az egyes tantárgyakat csak azok a nevelők taníthatják, akik az illető tantárgyakat a gimnázium nappali tagozatán is tanítják.”

Az 1965/66. tanévben megkezdődött a létszám apadása. Ehhez hozzájárult az 1963. szeptember 1-én létrejött Dolgozók Önálló Gimnáziuma által nyújtott lehetőség is. Már csak két I. osztályunk indult. Az előző évi három kecskeméti II. osztályt össze kellett vonni két osztályba, s így ezen az évfolyamon a tiszakécskeivel együtt három osztályunk maradt. A III. és IV. osztályokban továbbra is 4—4 csoportunk volt, köztük 1—1 tiszakécskei kihelyezett. A tanév történetéhez hozzátartozik, hogy a MTMO 39056—3/1965. sz. rendelete december 27-én megszüntette a tiszakécskei gimnáziumban a lemorzsolódás folytán életképtelenné vált esti tagozatos I. osztályt, és a továbbtanulni kívánó 7 főt iskolánk levelező tagozatára osztotta be. Ezek iskolánkba jártak be Tiszakécskéről a konzultációkra.

Az 1966/67. tanév további létszámcsökkenést hozott. Már csak egy I. osztály indult. A két, előző évi I. osztályt egy II. osztállyá kellett összevonni. Mivel Tiszakécskén nem volt kellő számú tanuló, így a III—IV. évfolyamon kihelyezett osztály már nem indult, hanem a továbbtanulni kívánók bejárhattak iskolánkba. Így a III. és IV. osztályok száma is csökkent eggyel: két III. és három IV. osztály indult. Ezért az osztályok száma már csak 7 volt.

Az 1967/68. tanévben iskolánkban I. osztályt már nem szerveztünk. A megmaradt osztályok még tovább éltek. Egy II., egy III. és két IV. osztály végzett ebben a tanévben.

Az 1968/69. tanév jelentette a levelező oktatásunk végét. Az előző tanévi II. osztályunkban végzett 9 főből már nem volt értelme III. osztályt indítani, s így a MTMO 13567/1968. VII. 17. sz. bejegyzésével átirányítottuk őket a Dolgozók Önálló Gimnáziumába. A tagozaton mindössze egy IV. osztály maradt, és ennek 22 érettségizőjével befejeződött nemcsak a levelező oktatás, de az egész gimnáziumi felnőttoktatás is gimnáziumunkban.

E hosszú idő alatt az oktatás mindig zavartalanul folyt. A maximális létszámok elérésénél iskolánk tanárai mellett a Bányai Júlia Gimnáziumból is tanítottak néhányan levelező tagozatunkon (Fojtik Eszter, Hamza Győzőné,

Mester Barnáné, Urbán Sándorné). A konzultációk kezdő időpontja többször változott. Az induláskor még 17^h volt, majd 14^h10'-re, később 14^h30'-re jött előre a kezdés. Az órák 45 percesek voltak, köztük 5 perc szünettel. A 33 heti szorgalmi idő a IV. osztályokban az érettségi miatt csökkent 30 hétre.

Az óraterv (12. sz. melléklet) kevesebbet változott, mint az esti tagozaton. Az egyetlen változást tulajdonképpen a biológiának a IV. osztályból, a földrajznak pedig a III. osztályból való elhagyása okozta. Ennek következtében a biológia a III. osztályban heti 1 óra lett, a IV. osztályban pedig a történelem erősödött heti 1 órás tárggyá.

A foglalkozásokon gyakran elkedvetlenítette a tanárokat a jelenlevők kis száma és az aktivitás hiánya. Az aktivizáló kérdések sokszor pusztába kiáltó szavak maradtak. Sok szaktanár próbálkozásainak kudarca után végül is „leadta” az anyagot. Mindez természetesen megbosszulta magát a vizsgákon. Ma is él a tantestületünkben sok-sok anekdota a vizsgákon elhangzott szomorúan humoros feleletekről. Szerencsére azért minden osztálynak kialakult a pozitív magja, akiknek becsületes igyekezete és elért tudásszintje jóleső kárpótlásul szolgált a befektetett szaktanári munkáért.

A honvédtiszti levelező tagozat

A dolgozók levelező oktatásának egy különleges formáját jelentette a honvédtisztek számára szervezett levelező tagozat. A MTOO 1953. november 20-án kelt 853—Dolg. 21—269/1953. X. sz. rendelete közölte az 1053/1953. sz. MT. határozatot, amely az 1953/54. tanévben megszervezte „a Néphadsereg tisztjei számára az általános gimnáziumi levelező oktatást”. A tanfolyam indulását az 1953. november 16—21. közötti hétre tűzte ki, és Kecskeméten iskolánknál három csoport, azaz három I. osztály szervezését engedélyezte. Az osztályok maximális létszáma 20—25 fő lehetett. Lényeges eltérés jelentett a polgári levelező tagozattól a szorgalmi idő lerövidülése. A polgári levelező tagozat 33 heti és hetenként 5 órás foglalkozása helyett itt csak 25 hét volt a szorgalmi idő, viszont hetenként 6 óra állt a konzultációk rendelkezésére. Az alkalmazott óratervet a 14. sz. melléklet tartalmazza. Ezt a MTOO 853—Dolg. 21—307/1955. sz. rendelete alapján közöljük, amikor már kialakult a III. osztály is. Ugyanebben a mellékletben található az 1956-os óraterv is, amelyben már a IV. osztályok óraterve is benne van. Ennek alkalmazására azonban az 1956-os októberi események miatt már nem került sor.

A fentiek alapján 1953. novemberében megalakult a helyi tiszti klub közreműködésével a három I. osztály. Ezekből kettőben a légi erők, a harmadikban pedig az egyéb alakulatok tisztjeinek oktatása folyt. Az 1954. március

10-i iskolai statisztika 83 főben jelölte meg a három osztály összlétszámát, és ebből még számontartott 75 főt. 1954. április 26-án azonban az iskola már azt jelentette, hogy a légi erők két osztálya, amely 55 fővel indult, úgy lemorzsolódott, hogy a két osztályt össze kellett vonnia. A lemorzsolódás az egyéb alakulatok tisztjeinél is megindult, és ez a 28 fővel indult osztály létszáma 15 főre csökkent. Így végül is a három osztályból egy maradt, amely az év végén együttesen is csak 26 főt jelentett. Az 1954. szeptember 2-án felterjesztett statisztikában ez a 26-os létszám szerepel. Ez azonban nem egyezik az anyakönyvben található 24 fővel. Nyilván, 2 hallgató vizsgahasztást kért, és így az iskola még számította őket. Az osztályvizsgák ebben a tanévben 1954. augusztus 30—31-én voltak.

A lemorzsolódást a hallgatók szolgálati okokkal magyarázták, ha egyáltalában még megjelentek az iskolában, pedig számukra a konzultációkon való részvétel kötelező volt. Az iskola megpróbált alkalmazkodni a tanulók kívánságaihoz. Így pl. 1954. április 25-én jelentette a MTOO-nak, hogy a kezdési időt kérésükre 17^h-ról előre hozza 14^h30'-ra. Sajnos, ez sem használt sokat.

A közel 71%-os, előző évi lemorzsolódás ellenére a repülőtér parancsnoksága 1954. november 4-én értesítette az iskolát, hogy a megmaradt II. osztály mellé újabb két I. osztályt kíván indítani, és az oktatást november 9-én lehet megkezdeni. Iskolánk év eleji statisztikája november 15-én két I. osztályt tüntet fel 50 fővel, a II. osztály létszáma pedig 33 fő. Ezek az adatok az év végi statisztika szerint (1955. VII. 5.) így változtak az év végéig: I. osztály 61 fő, II. osztály 41 fő.

E tanév oktatását szabályozó, 1954. november 11-én kelt MTOO 853—Dolg. 21—846/1954. X. sz. rendelet a szorgalmi időt megint 25 hétben állapította meg. A 33 hétre érvényes ütemterv tananyagát ennek megfelelően kellett beosztani. Mivel rövidebb idő alatt kellett ugyanazt az eredményt elérni, mint a polgári levelező tagozaton, ezt a magasabb követelményt kívánta díjazni a 063/3/1953. III. OM. sz. rendelet, amikor a honvédtiszti tagozaton a szaktanárok óradíját 17,50 Ft-ban állapította meg. Meg kell mondani, hogy elég furcsa helyzet alakult így ki. Az esti tagozaton tartott órákért a szaktanár 12 Ft-ot kapott, a polgári levelező tagozaton 15 Ft-ot, a honvédtiszteknél 17,50 Ft-ot, miközben a nappali tagozatos óradíj 9,60 Ft volt. A tanárok tréfás megjegyzése a felemelt honvédtiszti óradíjjal kapcsolatban az volt, hogy nyilván a köszönésért kapták a 2,50 Ft többletet, mert itt az órát „Jó estét, tiszt elvtársak!” köszöntéssel kellett kezdeni, illetve „Vizszontlátásra, tiszt elvtársak!” köszöntéssel befejezni.

Evvél a tanévvel kapcsolatban még annyit kell megjegyezni, hogy az anyakönyv az év eleji és az év végi (1955. július 5.) statisztikákkal ellentét-

ben csak egy I. osztályt tüntet fel. Nyilvánvalóan az erősen lecsökkent létszámú két I. osztály tanulóit egy osztályként anyakönyvezték.

Az 1954/55. tanévtől két viszonylag erős osztály ment tovább, így némi reménnyel indult az 1955/56-os tanév. Az 1955. november 15-i statisztika szerint a jelentkezők létszáma a következő volt: I. oszt. 81, II. oszt. 37, III. oszt. 31 fő. Ez a létszámadat az 1956. június 29-i év végi statisztikában módosult: I. oszt. 86, II. oszt. 39, III. oszt. 33 fő. Mindkét statisztikában itt is két I. osztály szerepel. Mivel azonban az anyakönyvben mint a legfontosabb iskolai dokumentumban csak egy I. osztály van, így ezek a vitatható osztályok a statisztikánkban (15. sz. melléklet) egy osztályként vannak feltüntetve.

Az iskola készült folytatni ezt az oktatási formát az 1956/57. tanévben is. 1956. május 16-i és július 31-i tervezés szerint (13. és 23/1956. Dolg. sz.) a következő tanévben két I., két II., egy III. és egy IV. osztályt kívánt indítani ezen a tagozaton. Megérkezett a MTOO 31459/1/1956. X. sz. rendelete is (kelt 1956. szeptember 17-én), amely előbbre hozta a szokásosan késői kezdést 1956. szeptember 24-ére. Engedélyezett iskolánknak 3 I. osztályt, 2 II. osztályt és 1—1 III—IV. osztályt, összesen tehát 7 tancsoportot. Felemelte a szorgalmi időt 25-ről 30 hétre, fenntartva a heti 6 órás foglalkozást. Az októberi események azonban a honvédtiszti levelező tagozat teljes megszűnéséhez vezettek. 1956. december 22-én kelt az MTOO 32524/1/1956. sz. rendelete, amely közölte: „A HM 1/1956. XII. 14. sz. rendeletével a honvédtiszti levelező gimnáziumi tanfolyamokat azonnali hatállyal ideiglenesen beszüntette. „A III. osztályt végzett honvédtisztek részéről megnyilvánult kívánságnak megfelelően a MTMO 1957. március 22-én kelt 33540/1/1957. sz. rendeletével megengedte, hogy ahol polgári levelező tagozat van, oda ezeket a honvédtiszteket fel kell venni. A keletkező többletköltségeket a MTMO vállalta.

A honvédtisztek általában ugyanazokat a díjakat fizették, mint az egyéb dolgozók. Ezeket a díjakat készpénzben és nem illetékbélyegben kellett leróniuk. Az így összegyűlt összeget az iskola a MTMO letéti számlájára fizette be, ahonnan a HM bevételi számlájára kellett átutalni. (Lásd a MTOO 1955. május 9-én kelt 853—Dolg. 2—26/1955. sz. rendeletét!) 1956. után ezen a tagozaton is az egységes 150 Ft vizsgadíj lépett hatályba az OM 36/1956. (O.K. 9.) sz. rendelete alapján.

Tankönyveik a polgári levelezőkével voltak azonosak. Azok beszerzéséről a honvédség gondoskodott.

A honvédtiszti levelező oktatás újjászervezését a HM Politikai Főcsoportfőnökség 1958. június 4-én kelt 406. sz. parancsa rendelte el. Ez a parancs célként tűzte ki a tisztikar általános műveltségének emelését, és ennek ér-

dekében a gimnáziumi levelező oktatáson kívül általános műveltségi tanfolyamokat is szervezett. A rendelet iskolánkat érintő része az volt, hogy nálunk is önálló tiszti gimnáziumi levelező osztályt kellett szervezni. Újdonság az volt, hogy a tanévet a polgári levelező tagozatával azonosan kellett szervezni. A szorgalmi idő 33 hét, a heti órák száma 5, az óraterv pedig azonos lett a 12. sz. mellékletben közölt polgári levelező óratervvvel. Megegyezett a fizetendő díjak összege is, és az OM 36/1956. sz. rendelete lett a mérvadó. Ha 50 főnél több jelentkezett, akkor két osztályt kellett indítani. Kimondta a parancs, hogy „az általános műveltség emelését szolgáló két oktatási forma fedezetét a Pénzügyi Főcsoportfőnökség biztosítja”. A tanárikart érintő új rendelkezés, amelyet a Politikai Főcsoportfőnökség 1958. július 29-én kelt 652. sz. parancsa külön is hangsúlyozott, az volt, az óradíj is megegyezett a polgári levelező tagozat óradíjával, azaz 15 Ft-ra csökkent az eddigi 17,50 Ft-ról. Az iskolának a díjak fizetésével és beszedésével nem volt dolga. Azokat az alakulatoknál vagy a tiszti klubnál fizették be a tisztek. Ugyanakkor a személyi ellátmányt és a fűtés, világítás költségeit az iskola havonta igényelte a helyi tiszti klubtól, és annak számolt el a kifizetést igazoló nyugtákkal.

E rendeletek alapján az 1958/59. tanévben egy I. osztály indult az 1958. október 15-i statisztikai jelentés szerint 66 jelentkezővel. Ha ennek az osztálynak az útját a 15. sz. melléklet adatainak segítségével végig kísérvük, akkor láthatjuk, hogy az I. osztályt sikerrel elvégző 32 főből 22 eredményesen fejezte be az 1961/62. tanévben a IV. osztályt, és az érettségire jelentkezett 20 főből 19 1962. július 3-án sikeresen leérettségizett. Az egész honvédtiszti tagozaton ez volt az egyetlen osztály, amely eljutott az érettségiig.

Az 1959/61. tanévben indult egy újabb I. osztály. Ez azonban az 1960/61. tanévben a II. osztály elvégzésekor már 12 főre leapadt, így a következő tanévben beolvadt a polgári levelező tagozatba. Ennek következtében az 1961/62. tanévben már csak egy IV. osztályunk volt a honvédtiszti levelező tagozaton. Ennek a IV. osztálynak az érettségijével szinte egyidőben, 1962. június 12-én a MTMO 55221—27/162. sz. rendelete közölte iskolánkkal a MM 13024/1962.(VI. 8.) sz. utasítását, amely szerint a gimnáziumi levelező tagozaton I—II. osztályos önálló tiszti levelező oktatás nem szervezhető. A MTMO-nak küldött 77/1963. Dolg. sz. jelentésében a tanfolyamvezető még reményét fejezte ki, hogy a következő tanévben újabb honvédtiszti levelező osztály indul, de reményei nem váltak valóra.

Evvel iskolánkban a honvédtiszti levelező tagozat végleg megszűnt. Az 1962/63. tanévben indult polgári levelező tagozatos I.D. osztályban csoportosultak a polgári tagozatot látogató hivatásos tisztek és tiszthelyettesek, de már voltak velük polgári személyek is: tiszti hozzátartozók, háztartás-

beliek és HM polgári alkalmazottak, elsősorban ápolónők. Ez az osztály azonban már minden tekintetben a polgári levelező tagozathoz tartozott, és az 1966. július 6-án sikeresen érettségizett osztály 29-es létszámában már 10 nő is szerepelt, teljesen elveszítve evvel az osztály a honvédtiszti jellegét.

Más felnőttoktatási formák iskolánkban

A gimnáziumi felnőttoktatással egyidőben 1958. szeptemberétől 1964. szeptemberéig volt egy dolgozók részére szervezett gépipari technikai tagozat is. Ez a szegedi Déri Miksa Gépipari Technikum kihelyezett esti tagozataként indult heti háromszori oktatással 1958. szeptemberében. A következő tanévben a tagozat önállósult 17. sz. Gépipari Technikum néven, és esti tagozata mellé levelező tagozatot is szervezett. Iskolánkkal való kapcsolata úgy keletkezett, hogy gimnáziumunk akkori igazgatója, Elekes Mihály elvállalta ennek a tagozatnak a vezetését eltávoztáig, 1963. szeptemberéig. Ezután iskolánk volt tanára, Gyöngyösi János vette át tőle a tagozat vezetését. Az oktatás iskolánk tantermeiben folyt, és a közismereti tantárgyak tanítását a mi szaktanáraink látták el. A szakmai tárgyak oktatását viszont gépipari szakemberek végezték. Amikor Kecskeméten megalakult a Felsőfokú Gépipari Technikum, amely később a mai Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskolává fejlődött, akkor Gyöngyösi János átkerült annak állományába, és a tanulmányi osztály vezetője lett. Így 1964. szeptemberétől a 17. sz. Gépipari Technikum is elköltözött, és iskolánkkal való kapcsolata megszűnt. Egyébként ma is működik Dolgozók Gépészeti Szakközépiskolája néven.

1962 szeptemberétől a budapesti Kandó Kálmán Híradás- és Műszeripari Technikumnak is volt egy kihelyezett levelező osztálya iskolánknál hasonló körülmények között, mint a gépipari technikum. Ez főleg a Budapesti Rádiótechnikai Gyár helyi gyáregysége és a helybeli repülőtér részére képzett szakembereket. 1964. szeptemberében ez a tagozat is Gyöngyösi Jánossal együtt elköltözött iskolánkból. Ma már nem működik.

Az 1963. szeptember 28-i sajtó 94/1963. Dolg. sz. jelentésben olvasható, hogy ezeken a technikumokon kívül iskolánkban volt elhelyezve a szegedi Vedres István Építőipari Technikum kihelyezett, esti tagozatú I. osztálya is. Ez azonban nem volt hosszú életű.

Ez utóbbi két technikummal való kapcsolatunk még lazább volt. Az iskola hivatkozott jelentése szerint a velük kapcsolatos adminisztrációs munkát is az anyaiskolában végezték. Így az említett jelentésen kívül a dolgozók okta-

tásának irattárában velük kapcsolatban más adat vagy utalás nem található.

Tekintettel arra, hogy feladatunk kizárólag a gimnáziumi felnőttoktatás áttekintése és feldolgozása, ezért ezekről az oktatási formákról részletesebben nem szólunk.

Összegezés

Húsz tanéven keresztül folyt iskolánkban felnőttoktatás, amint azt a 16. sz. melléklet áttekinthetően bemutatja. Az 1946-ban megindult bátor kísérlet 1949 és 1952 között megszakadt ugyan, de nem múlt el nyomtalanul. Az itt szerzett tapasztalatnak és hírnévnek köszönhetően, amikor 1952-ben országossá vált a felnőttoktatás bevezetése, akkor a helybeli gimnáziumok közül megint iskolánk jött számításba, és 17 éven keresztül becsülettel folytatta a vállalt munkát. Az irányítás az igazgató felügyelete mellett általában az igazgatóhelyettesnek mint tagozatvezetőnek a kezében volt. Ez iskolánknak következetes hagyományává lett, és minden igazgatóhelyettesi változás egyben a tagozatvezető változását is jelentette. E változások azonban nem jelentettek törést az alapelvben. Ez pedig abban állt, hogy mély humanizmussal mérlegelve a tanulók életkörülményeit, de nem engedve a liberalizmus kísértésének, reális követelményeket támasztott a tantestület a hallgatókkal szemben. A célkitűzés nem a látszateredmények, a bukásmentes vizsgáztatás hajszolása volt. A lemorzsolódás megszüntetését nem liberalizmussal akartuk meggátolni. Előre megmondtuk, hogy követelni fogunk, és akikben legalább a jószándékú igyekezetet nem látjuk, azt szívfájdalom nélkül töröljük a létszámból. Ennek köszönhető, hogy alapjában véve azok, akik az anyakönyvekbe kerültek, tehát az év végéig kitarítottak, 11% kivétellel eredményesen végezték el az egyes osztályokat. A 17. sz. mellékleten látható 3655 beírt tanulóból 3248 vizsgázott eredményesen. A 20 esztendőből 15 tanévben volt érettségi vizsga, és ezek alapján 678 művelt emberfőt adtunk hazánknak. Megnyitottuk előttük a továbbtanulás lehetőségét, vagy módot adtunk nekik arra, hogy eddigi munkahelyükön magasabb képzettséggel dolgozzanak. Ez egyben az ő személyes boldogulásuk és felemelkedésük útját is jelentette. Nem egy szerzett közülük diplomát, és lett — általában jogi doktori címmel — városi és megyei közigazgatásunk, helyi vállalataink osztályvezetője. Iskolánk tanárai, akik részt vettek ebben a nem könnyű munkában, a becsületes és jól végzett munka tudatával gondolhatnak vissza ezekre az évekre.

Végezetül szeretném megköszönni mindazoknak a segítségét, akik vissza-

emlékezéseikkel segítették e kis munka összeállítását. Külön kell köszönetet mondanom a Katona József Gimnázium igazgatójának, Mester Barnabásnak a múlt feltárásához nyújtott szíves és hathatós segítségéért, valamint a dolgozók irattárának gondos megőrzéséért, pedig azt már régen selejtezni lehetett volna.

Rövidítések

- MT = Minisztertanács
VKM = Vallás- és Közoktatási Minisztérium
KM = Közoktatási Minisztérium
K. K. = Közoktatási Közlöny
OM = Oktatási Minisztérium
O. K. = Oktatási Közlöny
MM = Művelődési Minisztérium
M. K. = Művelődési Közlöny
MTOO = Bács-Kiskun megyei Tanács VB Oktatási Osztálya
MTMO = Bács-Kiskun megyei Tanács VB Művelődési Osztálya.

A felhasznált forrásanyag

A Katona József Gimnázium Dolgozók Tagozatának anyakönyvei 1946/49. és 1952/69. tan évekről.

A Katona József Gimnázium Dolgozók Tagozatának irattára 1952-től 1969-ig.

Közoktatási Közlönyök 1951. VIII. 16—1953. VI. 19.

Oktatási Közlönyök 1953. VII. 16—1957. III. 8.

Művelődési Közlönyök 1957. III. 21—1969. VIII. 19.

Évkönyvek:

A Kecskeméti Egyesített Gimnázium Évkönyve az 1944/45. iskolai évről. Szerkesztette Mészáros Imre.

A Kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnázium Évkönyve az 1945/46. iskolai évről. Szerkesztette Pásthly János.

A Kecskeméti Állami Katona József Gimnázium Évkönyve az 1948/49. iskolai évről. Szerkesztette Szóts Rudolf.

A Kecskeméti Állami Katona József Gimnázium Évkönyvei az 1959/63. tan évekről. Mind a négy évkönyvet szerkesztette Elekes Mihály.

400 éves a Kecskeméti Katona József Gimnázium 1564—1964. Szerkesztették Dömötör László, Kiss István, Mester Barnabás, dr. Orosz László, Soós Tamás és Szemerey Andor.

A dolgozók gimnáziumának tantárgyai 1946 és 1949 között

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.	A külön- bőze- tin	V.	VI.	VII.	VIII.	Az érett- ségén
	osztályban					osztályban				
Hít- és erkölcstan	1	1	1	1	—	1	1	1	1	—
Magyar nyelv és irodalom	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1
Történelem államismeretekkel	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Gazdasági és társad. ismeretek	—	—	—	1	—	1	1	1	1	1
Föld- és néprajz	1	1	1	—	1	—	—	1	—	—
Latin nyelv (1)	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1
Német nyelv	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Angol nyelv	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1
Bölcsészet	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
Természetrajz (2)	1	1	—	1	—	1	—	—	—	—
Vegytan	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Természettan (2)	—	—	1	—	—	—	—	1	1	1
Mennyiségtan és mértan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Rajz a műalkotások ismeretével	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—
Ábrázoló mértan	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Egészségtan	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—
A tantárgyak száma	7	7	9	11	4	10	10	11	11	7

Megjegyzés:

1 Latin nyelvet az V. osztálytól kezdve csak a humán tagozatosok tanultak, a reál tagozatosoknak latin nyelv helyett ábrázoló mértan volt a VII. és VIII. osztályban.

2 A természetrajz a mai szóhasználat szerint biológiát, a természettan pedig fizikát jelent.

3 Az érettségén magyarból, latinból és mennyiségtanból írásbeli és szóbeli, angolból csak írásbeli, a többi tárgyból pedig csak szóbeli vizsga volt. A reál tagozatosok latin nyelvből természetesen nem vizsgáztak.

Tanév	Osztály	Beírva			Kimaradt			Ismétlésre utasítva			Eredményes javítóvizsgát tett			A következő osztályba léphet		
		ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.
1946/47. téli	I. o. felvételi napló anyakönyv	13	16	29	9	4	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		4	12	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	12	16
1946/47. nyári	II. oszt.	5	11	16	2	1	3	—	—	—	1 ⁽¹⁾	—	1	3	10	13
1947/48. téli	III. oszt	5	8	13	1	1	2	—	—	—	—	—	—	4	7	11
1947/48. nyári	IV. oszt.	4	7	11	1	1	2	—	—	—	—	—	—	3	6	9
1946/47. téli	IV. különbözeti oszt.	11	4	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	4	15
1946/47. nyári	V. oszt.	16	2	18	—	—	—	—	—	—	1	—	1	16	2	18
1947/48. téli	VI. oszt.	17	2	19 ⁽²⁾	3	—	3	—	—	—	2	—	2	14	2	16
1947/48. nyári	VII. oszt.	16	2	18	—	2	2	1	—	1	4	—	4	15	—	15
1948/49.	VIII. oszt.	15	—	15	2	—	2	—	—	—	—	—	—	13	—	13
1949. VI. 21.	Érettségi (3)	13	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	—	13

Megjegyzés:

- Csik Imre anyakönyvi záradéka: „Javítóvizsgálatot tehet.” A vizsga letétele az anyakönyvben nincs feltüntetve, de a III. osztály anyakönyvében szerepel, tehát eredményes javítóvizsgát tett, csak annak az anyakönyvbe való bevezetése elmaradt.
- A VI. osztályos anyakönyvbe 21 fő van beírva. Lázár János és Száraz István nevével azonban a fejrovat adatain kívül más bejegyzés, illetve osztályozás nincs. A fejrovatból kiderül, hogy ők a ref. kollégium dolgozók tanítóképzőjének II. osztályát végezték el. Ezek szerint onnan jöttek át a dolgozók gimnáziumába, és a gimnázium VI. osztályából különbözeti vizsgát kellett tenniük. Ezért kerültek be a VI. osztályos anyakönyvbe, csak a különbözeti vizsga letételének az anyakönyvbe való bevezetése elmaradt. A gimnázium VII. osztályát már a többiekkel folytatták, az anyakönyvi létszámban szerepelnek.
- Az érettségi anyakönyv elveszett. Szemerey Andor igazgató és dr. Bognár Imre osztályfőnök egybehangzó közlése szerint mind a 13 fő eredményes érettségi vizsgát tett. Az érettségi vizsga írásbeli részének megkezdését a VIII. osztályos anyakönyvi bejegyzés mind a 13 főnél valóban igazolja.

3. melléklet

A tanulók foglalkozás szerinti megoszlása 1946 és 1949 között

Osztály és tanév	Munkás (napszámos, kereskedő- és iparossegéd)			Értelmiségi (tisztvis. egyéb alkalm.)			Egyéb (háb. tanuló)			Összesen		
	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.
IV. osztály 1947/48. nyári tanév	1	—	1	2	—	2	—	6	6	3	6	9
IV. különbözeti osztály 1946/47. téli tanév	7	—	7	4	3	7	—	1	1	11	4	15
Érettségizettek 1949. június 21.	4	—	4	6	—	6	3	—	3	13	—	13

Megjegyzés: A kimutatásban csak a záró osztályokat, illetve az érettségi vizsgát eredményesen végzettek szerepelnek.

4. melléklet

A tanulók életkora 1946 és 1949 között

Osztály és tanév	18—20	21—25	26—30	31—40	41—50	51—60	Összlétszám
	év között						
1947/48. nyári tanév	4	3	1	—	—	1	9
IV. különbözeti osztály 1946/47. téli tanév	4	7	1	3	—	—	15
Érettségizettek 1949. június 21.	2	2	3	3	3	—	13

Megjegyzés: A statisztikába csak az eredményesen végzetteket vettük fel.

A dolgozók esti tagozatának óraterve az 1952/53-ban indult és 1954/55-ben végzett osztályban

[K. M. 8531—156/1952. (K. K. 13.) K. M. sz. utasítás alapján]

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.	Az érettségien
	osztályban				
Magyar nyelv és irodalom	4	4	4	4	1
Történelem	3	3	3	3	1
Orosz nyelv és irodalom	3	3	3	3	1 ⁽²⁾
Matematika	5	5	3	4	1
Ábrázoló geometria	—	—	—	2	—
Fizika	—	2	3	4	1
Kémia	2	2	2	—	—
Biológia	2	2	2	2	1
Földrajz	2	2	2	—	—
A heti óraszám	21	23	22	22	—
A tantárgyak száma	7	8	8	7	6
Latin nyelv rendkívüli tárgy ⁽³⁾	—	—	2	2	—

Megjegyzés:

1. Az érettségi vizsgán magyarból, matematikából és fizikából írásban, és szóban orosz nyelvből csak írásban, történelemből és biológiából csak szóban vizsgáltak.

2. Egy tanuló orosz nyelv helyett német nyelvből tett írásbeli érettségi vizsgát.

3. A latin nyelv oktatása az osztály 50%-ának kérelmére az óraterven kívül rendkívüli tárgyként történt.

5/a. melléklet

A dolgozók esti tagozatának óraterve az 1953/54. és 1955/56. között indított osztályok részére

[O. M. 56/1956. (O. K. 15.) O. M. sz. utasítás alapján]

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.
	osztályban			
Magyar nyelv és irodalom	5/4	3	3	3
Történelem	2	2	2	2
Orosz nyelv és irodalom	3	3	3	3
Matematika	4/5	4	3	4
Ábrázoló geometria	—	—	—	2
Fizika	—	2	3	4
Kémia	2	2	2	—
Biológia	2	2	2	2
Földrajz	2	2	2	—
A heti óraszám	20	20	20	20
A tantárgyak száma	7	8	8	7

Megjegyzés:

1. E szerint az óraterv szerint iskolánkban csak I. és II. osztály működött a jelzett időszakban.
2. A magyar nyelvénél és a matematikánál az I. osztályban feltüntetett törtszám az első, illetve a második félév óraszámot jelzi.

5/b. melléklet

A dolgozók esti tagozatának óraterve az 1960/61. és 1962/63. évben indított első osztályokban

[M. M. 165/1960. (M. K. 17.) M. M. sz. utasítás alapján]

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.
	osztályban			
Magyar nyelv és irodalom	3	3	3	3
Történelem	1	1	2	2
Idegen nyelv és irodalom	3	2	2	2
Matematika	4	3	3	3
Fizika	—	2	2	3
Kémia	2	2	1	—
Biológia	1	1	2	1
Földrajz	1	2	1	—
A heti óraszám	15	16	16	14
A tantárgyak száma	7	8	8	6

Megjegyzés: Ez az óraterv csak az 1960/61-es tanévben volt érvényben. A minket érdeklő I. osztályos óraterv azonban az 1962/63-as tanévben is változatlan maradt.

A dolgozók esti tagozatának létszámadatai 1952-től

Osztály és tanév	Az év elején jelentett kezelt-össz.	Az anyakönyvbe beírva			Kimaradt			Ismétlésre utasítva			Eredményes javítóvizsgát tett			A következő osztályba léphet		
		ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.
I. oszt. 1952/53. téli	66	17	20	37	7	11	18	—	—	—	—	—	—	10	9	19
II. oszt. 1952/53. nyári	(1)	11	11	22	3	2	5	1	—	1	—	—	—	7	9	16
III. oszt. 1953/54.	22	9	13	22	1	5	6	—	—	—	—	—	—	8	8	16
IV. oszt. 1954/55.	20	8	8	16	1	2	3	—	—	—	—	—	—	7	6	13
Érettségi 1955. VI. 29.	—	7	6	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	6	13
I. oszt. 1953/54.	49	16	9	25	6	3	9	—	—	—	—	—	—	10	6	16
II. oszt. 1954/55.(2)	22	6	9	15	2	1	3	—	2	2	—	—	—	4	6	10
I. oszt. 1954/55.	34	14	4	18	3	1	4	—	—	—	2	—	2	11	3	14
I. oszt. 1955/56. (2)	22	10	4	14	2	—	2	2	—	2	—	—	—	6	4	10
I. oszt. 1955/56. (2)	27	8	8	16	2	1	3	—	—	—	—	1	1	6	7	13
I. oszt. 1960/61. (2)	57	12	12	24	3	1	4	1	—	1	—	1	1	8	11	19
I. oszt. 1962/63. (2)	54	16	15	31	1	1	2	1	2	3	1	2	3	14	12	26

Megjegyzés:

1. Ez az adat az iratokból nem derült ki.

2. Ezek az osztályok megszűntek. A következő tanévben beolvadtak a levelező tagozat megfelelő osztályába.

7. melléklet

Az esti tagozat érettségizett osztályának származási adatai

Az érettségi időpontja	Nemek	Munkás	Paraszt	Értelmiségi	egyéb	Összes
1955.	férfi	2	1	—	4	7
június	nő	3	—	—	3	6
29.	összes	5	1	—	7	13

8. melléklet

Az esti tagozat érettségizett osztályának életkora az érettségi évében

Az érettségi időpontja	Nemek	19—20	21—25	26—30	31—40	41—50	Összesen
		év között					
1955. június 29.	férfi	1	3	—	2	1	7
	nő	3	1	—	2	—	6
	Összes	4	4	—	4	1	13

9. melléklet

A szakosított levelező tagozat tantárgyai

Tantárgy	4 osztályos tanfolyam					3 osztályos tanfolyam			
	I.	II.	III.	IV.	Az érettségin	I.	II.	III.	Az érettségin
	osztályban					osztályban			
Magyar nyelv és irod.	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Történelem	1	1	1	1	1	1	1	—	—
Matematika	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Fizika	—	1	1	1	1	—	1	1	1
Természetrajz	1	1	1	1	1	1	1	1	—
Kémia	1	1	—	—	—	1	1	—	—
Földrajz	1	1	1	—	—	1	1	1	—
A tantárgyak száma	6	7	6	5	5	6	7	5	3

Megjegyzés:

1. A 3 osztályos tanfolyam hivatalos elnevezése reál tagozat volt.
2. Az érettségi vizsgán mindkét tanfolyamon magyarból és matematikából írásban és szóban, a többi tantárgyból csak szóban vizsgáltak.

A szakosított levelező tagozat létszámadatai

Tanév	Osztály	Beírve			Kimaradt			Ismétlésre utasítva			Eredményes javítóvizsgát tett			A következő osztályba léphet		
		ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.
1952/53. téli	I. oszt.	5	4	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	4	9
1952/53. nyári	II. oszt.	3	3	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	6
1953/54.	III. oszt.	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
1954/55.	IV. oszt. (1)	8	1	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1	9
1955. VI. 28.	Érettségi (1)	8	1	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1	9
1953/54.	I. reál oszt.	6	3	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1954/55.	II. reál oszt.	6	3	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	3	9
1955/56.	III. reál oszt.	5	1	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	6
1956. VII.2.	Érettségi (1)	12	2	14	—	—	—	2	—	—	—	—	—	10	2	12
1954/55.	I. oszt. (2)	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3

Megjegyzés:

1. Megyei összevont vizsgák voltak. Ez indokolja a létszámnövekedést.
2. Nem folytatódott.

11. melléklet

A szakosított levelező tagozat két érettségizett osztályának származási adatai

Az érettségi időpontja	Nemek	Munkás	Paraszt	Értelmiség	egyéb	Összes
1955. június 28.	férfi	6	1	—	1	8
	nő	1	—	—	—	1
	összes	7	1	—	1	9
1956. július 2.	férfi	8	1	—	1	10
	nő	—	—	—	2	2
	összes	8	1	—	3	12

12. melléklet

A polgári levelező tagozat óraterve az 1960/61. tanév végéig

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.	Az érettségin
	osztályban				
Magyar nyelv és irodalom	1,5	1	1	1,5	1
Történelem	0,5	0,5	0,5	0,5	1
Matematika	1,5	1	1	1,5	1
Fizika	—	1	1	1	1
Természetrész (biológia)	0,5	0,5	0,5*	0,5	—
Kémia	0,5	0,5	0,5	—	—
Földrajz	0,5	0,5	0,5	—	—
A heti óraszám	5	5	5	5	—
A tantárgyak száma	6	7	7	5	4

Óraterve az 1961/62. tanévtől

Tantárgy	I.	II.	III.	IV.	Az éret- ségén
	Osztályban				
Magyar nyelv és irodalom	1,5	1	1	1,5	1
Történelem	0,5	0,5	0,5	1	1
Matematika	1,5	1	1	1,5	1
Fizika	—	1	1	1	1
Biológia	0,5	0,5	1	—	—
Kémia	0,5	0,5	0,5	—	—
Földrajz	0,5	0,5	—	—	—
A heti óraszám	5	5	5	5	—
A tantárgyak száma	6	7	6	4	4

Megjegyzés:

1. Az 1,5 órás tárgyaknál az egyik héten 2, a másikon 1 óra volt. A 0,5 órás tárgyakra csak minden második héten került sor.
2. Az érettségi vizsgán magyarból és matematikából írásban és szóban, történelemből és fizikából csak szóban vizsgáztak.
3. A magyar irodalom és nyelv külön jeggyel történő osztályozásának bevezetése a tantárgyak számát eggyel megemelte 1964/65-ben az I—II., 1965/66-ban a III. és 1966/67-ben a IV. osztályban is.

A polgári levelező tagozat létszámadatai

Tanév	Osztály	Jelentkezett Össz.	Belrva az anyakönyvbe			Kimaradt			Ismétlésre utasítva			Eredményes javítóvizsgát tett			A következő osztályba léphet		
			ffi	nő	Össz.	ffi	nő	Össz.	ffi	nő	Össz.	ffi	nő	Össz.	ffi	nő	Össz.
1953/54.	I.	75	40	4	44	—	—	—	2	—	2	3	—	3	38	4	42
1954/55.	I.	71	24	11	35	1	—	1	—	—	—	1	—	1	23	11	34
	II.	46	22	1	23	—	—	—	1	—	1	1	1	2	21	1	22
1955/56.	I.	45	3	2	5	—	—	—	1	1	2	—	—	—	2	1	3
	II.	28	9	7	16	—	—	—	—	—	—	1	1	2	9	7	16
	III.	31	16	6	22	—	—	—	—	—	—	1	1	2	16	6	22
1956/57.	I.	58	9	7	16	—	—	—	—	1	1	—	—	—	9	6	15
	II.	36	12	5	17	—	—	—	—	—	—	4	—	4	12	5	17
	III.	51	22	12	34	—	—	—	1	1	2	—	—	—	21	11	32
	IV.	42	28	7	35	1	—	1	1	—	1	—	—	—	26	7	33
	Érettségi	—	26	7	33	—	—	—	1	—	1	1	1	2	25	7	32
1957/58.	I.	55	14	13	27	—	1	1	2	1	3	1	1	2	12	11	23
	II.	36	16	2	18	—	—	—	2	1	3	1	—	1	14	1	15
	III.	31	19	5	14	—	1	1	1	—	1	1	—	1	18	4	22
	IV.	37	19	13	32	—	—	—	2	1	3	—	1	1	17	12	29
	Érettségi	—	19	12	31	—	—	—	1	1	2	—	—	—	18	11	29
1958/59.	I.	52	12	16	28	—	—	—	—	—	—	2	4	6	12	16	28
	II.	48	12	8	20	1	—	1	1	—	1	1	—	1	10	8	18
	III.	37	23	3	26	—	—	—	1	—	1	1	—	1	22	3	25
	IV.	37	24	8	32	—	—	—	—	1	1	—	—	—	24	7	31
	Érettségi	—	23	7	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	7	30

1959/60.	I. A	44	9	4	13	—	—	—	—	—	—	1	—	1	9	4	13
	I. B	56	18	16	34	—	—	—	3	2	5	—	1	1	15	14	29
	II.	42	11	13	24	—	—	—	—	1	1	—	—	—	11	12	23
	III.	38	17	14	31	—	—	—	1	—	1	4	1	5	16	14	30
	IV.	30	23	4	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	4	27
	Érettségi	—	23	4	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	4	27
1960/61.	I. A	48	16	9	25	—	—	—	—	1	1	4	—	4	16	8	24
	I. B	46	12	17	29	—	—	—	2	—	2	—	2	2	10	17	27
	II.	58	19	25	44	—	1	1	1	—	1	1	1	2	18	24	42
	III.	31	14	11	25	—	—	—	—	1	1	1	2	3	14	10	24
	IV.	38	16	17	33	—	—	—	2	1	3	1	—	1	14	16	30
	Érettségi	—	13	16	29	—	—	—	3	1	4	1	2	3	10	15	25
1961/62.	I. A	126	15	16	31	—	—	—	2	1	3	1	2	3	13	15	28
	I. B		16	22	38	2	1	3	4	2	6	3	1	4	10	19	29
	II. A	81	11	17	28	—	—	—	1	2	3	1	7	8	10	15	25
	II. B		13	18	31	—	—	—	1	1	2	1	1	2	12	17	29
	III. A	65	21	9	30	—	—	—	—	1	1	3	1	4	21	8	29
	III. B		8	24	32	—	—	—	—	1	1	—	—	—	8	23	31
	IV.	53	17	10	27	—	—	—	1	1	2	2	1	3	16	9	25
	Érettségi	—	14	8	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	8	22
1962/63.	I. A	174	16	27	43	—	—	—	—	3	3	1	2	3	16	14	20
	I. B		12	20	32	—	—	3	5	8	—	—	3	3	9	15	24
	I. C		34	—	34	—	—	—	1	—	1	—	—	—	33	—	33
	I. Tkécske	76	24	26	50	—	—	—	6	5	11	1	—	1	18	21	39
	II. A	90	16	16	32	—	—	—	2	—	2	3	3	6	14	16	30
	II. B		11	24	35	1	—	1	2	1	3	3	2	5	8	23	31
	III. A	73	12	16	28	1	—	1	2	3	5	—	5	5	9	13	22

Tánév	Osztály	Jelenkezett össz.	Befrva az anyakönyvbe			Kimaradt			Ismétlésre utasítva			Eredményes javítóvizsgát tett			A következő osztályba léphet		
			ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.	ffi	nő	össz.
1963/64.	III. B		14	16	30	—	—	—	1	—	1	—	3	13	16	29	
	IV. A	65	23	9	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	9	32
	Érettségi		24	8	32	—	—	—	3	1	4	—	—	—	21	7	28
	IV. B		8	22	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	22	30
	Érettségi		8	22	30	—	—	—	—	1	1	—	1	1	8	21	29
	I. A	60	41	1	42	—	—	—	3	—	3	7	—	7	38	1	39
	I. B	60	10	30	40	—	2	2	—	1	1	—	—	—	10	27	37
	I. C	59	11	29	40	—	1	1	—	3	3	1	1	2	11	25	36
	I. Tkécske	66	14	10	24	—	—	—	1	—	1	1	—	1	13	10	23
	II. A	51	20	24	44	—	—	—	—	5	5	—	4	4	20	19	39
II. B	60	23	24	47	—	—	—	1	3	4	2	2	4	22	21	43	
II. C	46	27	8	35	—	—	—	1	1	2	1	2	3	26	7	33	
II. Tkécske	50	14	15	29	—	—	—	1	—	1	1	1	2	13	15	28	
III. A	45	16	21	37	—	—	—	1	—	1	3	3	6	15	21	36	
III. B	51	16	27	43	—	—	—	2	1	3	1	3	4	14	16	40	
IV. A	31	13	13	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	13	26	
Érettségi	—	13	13	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	13	26	
IV. B	32	14	18	32	—	—	—	—	1	1	—	—	—	14	17	31	
Érettségi	—	16	17	33	—	—	—	1	2	3	1	—	1	15	15	30	
1964/65.	I. A	54	8	21	29	2	2	4	—	3	3	—	1	1	6	16	22
	I. B	54	10	20	30	—	1	1	2	—	7	—	2	2	8	14	22
	I. C	64	30	3	33	—	—	—	4	2	6	—	1	1	26	1	27
	I. Tkécske	43	17	15	32	1	—	1	5	4	9	5	2	7	11	11	22

Megjegyzés:

1. Egyes tanéveknél az év eleji összes jelentkezett hallgató létszámát csak évfolyamonkénti összevonásban sikerült az irattári adatok alapján megállapítani.
2. Az anyakönyvbe beírtak számában az utóvizsgát tett hallgatók adatai is szerepelnek.
3. A javítóvizsgára utasítottak közül azok, akiknél az eredményes javítóvizsga letétele nincs feltüntetve, az ismétlésre utasítottak létszámába kerültek. Kivétel néhány olyan eset, amikor az illető a következő évi anyakönyvben az eggyel magasabb osztályban szerepel, tehát a javítóvizsgát eredményesen letette, csak ennek az anyakönyvbe való bevezetése maradt el.
4. Ugyanez az elv érvényesül az érettségi vizsga esetében is. Ha az eredményes javító vagy ismétlő érettségi letétele az anyakönyvből nem derül ki, akkor ismétlésre utasítottnak vettük.
5. Az érettségizők létszámának egyes esetekben tapasztalható növekedését az előző évekről elmaradt vagy ismétlő, illetve javító érettségi vizsgát tevő hallgatók részvétele indokolja.
6. Az eredményes javítóvizsgát tett hallgatók a következő osztályba lépők létszámában benne vannak.

14. melléklet

A honvédtiszti levelező tagozat óratervei

	(1)			(2)	(3)				Az érettségiben
	I.	II.	III.	II.	I.	II.	III.	IV.	
	osztályban			oszt.	osztályban				
Magyar nyelv és irodalom	1,5	1,5	1,5	1	1,5	1,5	1,5	2	1
Történelem	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1
Matematika	2	2	1,5	2	2	1,5	1,5	1,5	1
Fizika	—	0,5	1	1	—	1	1	1	1
Biológia	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	—
Kémia	1	0,5	0,5	0,5	1	0,5	0,5	—	—
Földrajz	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	—	—
A heti óraszám	6	6	6	6	6	6	6	6	—
A tantárgyak száma	6	7	7	7	6	7	7	5	4

Megjegyzés:

1. A MTOO 853—Dolg 21—307/1955. sz. rendelete alapján. Ekkor IV. osztályok még nem működtek. A szorgalmi idő 25 hét volt. Ez a rendelkezés az 1955/56. tanév végéig volt érvényben.
2. A MTOO 1956. január 2-án kelt 853—Dolg 21—399/1955. sz. rendelete az óratervet csak a II. osztályra vonatkozóan 1956. január 1-i hatállyal módosította.
3. A MTOO 31459/1/1956. sz. rendelete alapján. Ez az óraterv azonban az 1956. évi októberi események miatt iskolánkban már nem került alkalmazásra.
4. A szorgalmi idő ezeknél az óraterveknél mindenütt 25 hét volt. Az 1958/59. tanévtől újjászervezett honvédtiszti oktatáson már a polgári levelező tagozat 33 hétre beosztott, heti 5 órás óraterve volt érvényben. (Lásd a 12. sz. mellékletet!)

A honvédtiszti levelező tagozat létszámadatai

Tanév	Osztály	Össz. Jelentkezett	Beírva az anyakönyvbe	Kimaradt	Ismétlésre utasítva	Eredményes javító vizsgát tett	A következő osztályba léphet
1953/54.	I.	83	24	—	—	—	24
1954/55.	I.	61	29	—	—	—	29
	II.	41	26	—	4	1	22
1955/56.	I.	86	55	—	3	6	52
	II.	39	34	—	—	2	34
	III.	33	28	—	3	4	25
1958/59.	I.	66	32	—	—	—	32
1959/60.	I.	30	19	—	2	5	17
	II.	36	24	—	1	1	23
1960/61.	II.	23	12	—	—	1	12
	III.	25	—	—	—	1	25
1961/62.	IV.	25	22	—	—	—	22
	Érettségi	—	20	—	1	—	19

Megjegyzés:

1. Az érettségi időpontja 1962. július 3. volt.
2. A honvédtiszti osztályokban nők nem voltak.
3. A statisztikánál ugyanazokat az alapelveket érvényesítettük, mint a polgári levelező tagozatnál.

Az osztályok száma tanévenként a teljes gimnáziumi felnttökttatásban

Tanév	Az osztályok száma																				mind- össze- sen
	az esti tagozaton					a szakosított levelező tagozaton					a polgári levelező tagozaton					a honvédtiszti levelező tagozaton					
	I.	II.	III.	IV.	össz.	I.	II.	III.	IV.	össz.	I.	II.	III.	IV.	össz.	I.	II.	III.	IV.	össz.	
1946/47.	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
1947/48.	—	1	1	—	2 ⁽¹⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
1948/49.	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
1952/53.	1	1	—	—	2 ⁽¹⁾	1	1	—	—	2 ⁽¹⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
1953/54.	1	—	1	—	2	1	—	1	—	2	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	6
1954/55.	1	1	—	1	3	1	1	—	1	3	1	1	—	—	2	1	1	—	—	2	10
1955/56.	1	1	—	—	2	—	—	1	—	1	1	1	1	—	3	1	1	1	—	3	9
1956/57.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	4	—	—	—	—	—	4
1957/58.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	4	—	—	—	—	—	4
1958/59.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	4	1	—	—	—	—	5
1959/60.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	1	5	1	1	—	—	—	7
1960/61.	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	1	1	1	5	—	1	1	—	2	8
1961/62.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	1	7	—	—	—	1	1	8
1962/63.	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	4	2	2	2	10	—	—	—	—	—	11
1963/64.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	2	2	12	—	—	—	—	—	12
1964/65.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	4	2	14	—	—	—	—	—	14
1965/66.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	4	4	13	—	—	—	—	—	13
1966/67.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	3	7	—	—	—	—	—	7
1967/68.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	4	—	—	—	—	—	4
1968/69.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1

Megjegyzés:

1. Ez tulajdonképpen ugyanaz az egy osztály, de a tanév téli és nyári tanévre osztott, és így egy normál tanévben két osztályt végeztek.
2. Hiányzanak az összesítésből az 1946/48. tanévben végzett és a mai általános iskolai osztályoknak megfelelő oktatás adatai, azaz a régi gimnázium I—IV. és a különbözőzeti osztály. Ezekre nézve lásd a 2. sz. mellékletet!

A létszámadatok tanévenként a teljes gimnáziumi felnőttoktatásban

Tanév	Az osztályok száma					Anyakönyvbe beírt tanulók száma					Az eredményesen végzettek száma					Eredményes érettségítettek
	I.	II.	III.	IV.	össz.	I.	II.	III.	IV.	össz.	I.	II.	III.	IV.	össz.	
1946/47.	1	—	—	—	1	18	—	—	—	18	18	—	—	—	18	—
1947/48.	—	1	1	—	2	—	19	18	—	37	—	16	15	—	31	—
1948/49.	—	—	—	1	1	—	—	—	15	15	—	—	—	13	13	13
1952/53.	2	2	—	—	4	46	28	—	—	74	28	22	—	—	50	—
1953/54.	4	—	2	—	6	102	—	31	—	133	93	—	18	—	111	—
1954/55.	4	4	—	2	10	85	73	—	25	183	80	63	—	22	165	22
1955/56.	3	3	3	—	9	49	64	83	—	196	41	60	80	—	181	—
1956/57.	1	1	1	1	4	16	17	34	35	102	15	17	32	33	97	32
1957/58.	1	1	1	1	4	27	18	24	32	101	23	15	22	29	89	29
1958/59.	2	1	1	1	5	60	20	26	32	138	60	18	25	31	134	30
1959/60.	3	2	1	1	7	66	48	31	27	172	59	46	30	27	162	27
1960/61.	3	2	2	1	8	78	56	50	33	217	70	54	49	30	203	25
1961/62.	2	2	2	2	8	69	59	62	49	239	57	54	60	47	218	44
1962/63.	5	2	2	2	11	190	67	58	62	377	162	61	51	62	336	57
1963/64.	4	4	2	2	12	146	155	80	58	439	135	143	76	57	411	56
1964/65.	4	4	4	2	14	124	127	143	76	470	93	105	119	70	387	59
1965/66.	2	3	4	4	13	54	73	111	124	362	40	58	98	121	317	108
1966/67.	1	1	2	3	7	32	38	68	103	241	22	23	65	101	211	97
1967/68.	—	1	1	2	4	—	19	23	75	117	—	9	18	65	92	58
1968/69.	—	—	—	1	1	—	—	—	24	24	—	—	—	22	22	21
20 év összesen	42	34	29	26	131	1162	881	842	770	3655	996	764	758	740	3248	678

Megjegyzés: A 16. sz. melléklet megjegyzései értelemszerűen ezekre az adatokra is vonatkoznak.

TARTALOMJEGYZÉK

OKTATÁSPOLITIKA

BODOR JENŐ

Bács-Kiskun megye oktatásügyének jellemzői a felszabadulás
után (1945—1970) 7

UDVARHELYI ISTVÁN

Körzetesítés a kiskőrösi járásban 61

ALSÓ FOKÚ OKTATÁS

ZORN ANTAL

Adatok a katolikus népoktatás helyzetéhez a kalocsai érsekség
területén 1848-ig 97

SZ. KŐRÖSI ILONA

Az elemi népiskolai oktatás Kecskeméten a dualizmus korában... 139

KOPASZ GÁBOR

Az alsó fokú iskolai oktatás Bács-Bodrog vármegyében 1935—
1950 183

KÖZÉPFOKÚ OKTATÁS

BÁRTH JÁNOS—BÁRTHNÉ BERHIDAI ÁGNES

Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéből. 215

KRAJCSOVSZKI JÓZSEF—KRAJNYÁK NÁNDOR

A kecskeméti pedagógusképzés története 257

KOVÁCS LÁSZLÓ

A kecskeméti piarista gimnázium tanulóinak társadalmi hovatarto-
zása a két világháború között 321

SZAKMUNKÁSKÉPZÉS

KEMÉNY JÁNOS

A bajai szakmunkásképzés a felszabadulás előtt 359

PINTÉR ILONA

Mezőgazdasági szakoktatás Kecskeméten a felszabadulás előtt 409

NEMZETISÉGEK OKTATÁSÜGYE

SZITA LÁSZLÓ

Adatok Bács-Bodrog vármegye dualizmus kori népoktatásának nemzetiségpolitikai kérdéseihez 443

MÁNDICS MIHÁLY

A csávolyi délszlávok anyanyelvi oktatása (1748—1978) 497

FEHÉR MÁRIA

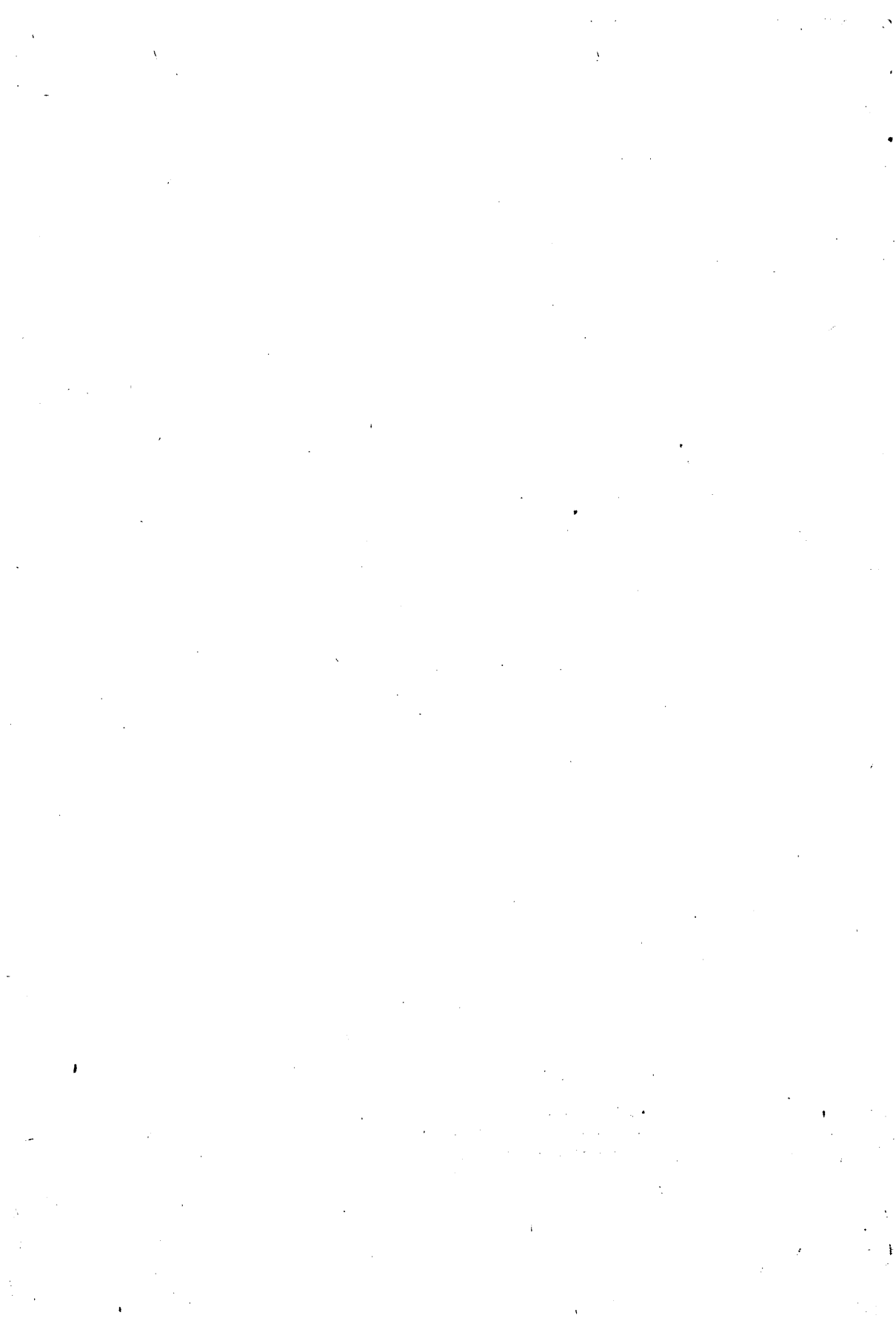
Adatok a délszláv nemzetiségek alsó fokú oktatásának történetéhez Bács-Bodrog vármegyében 1945—1948 537

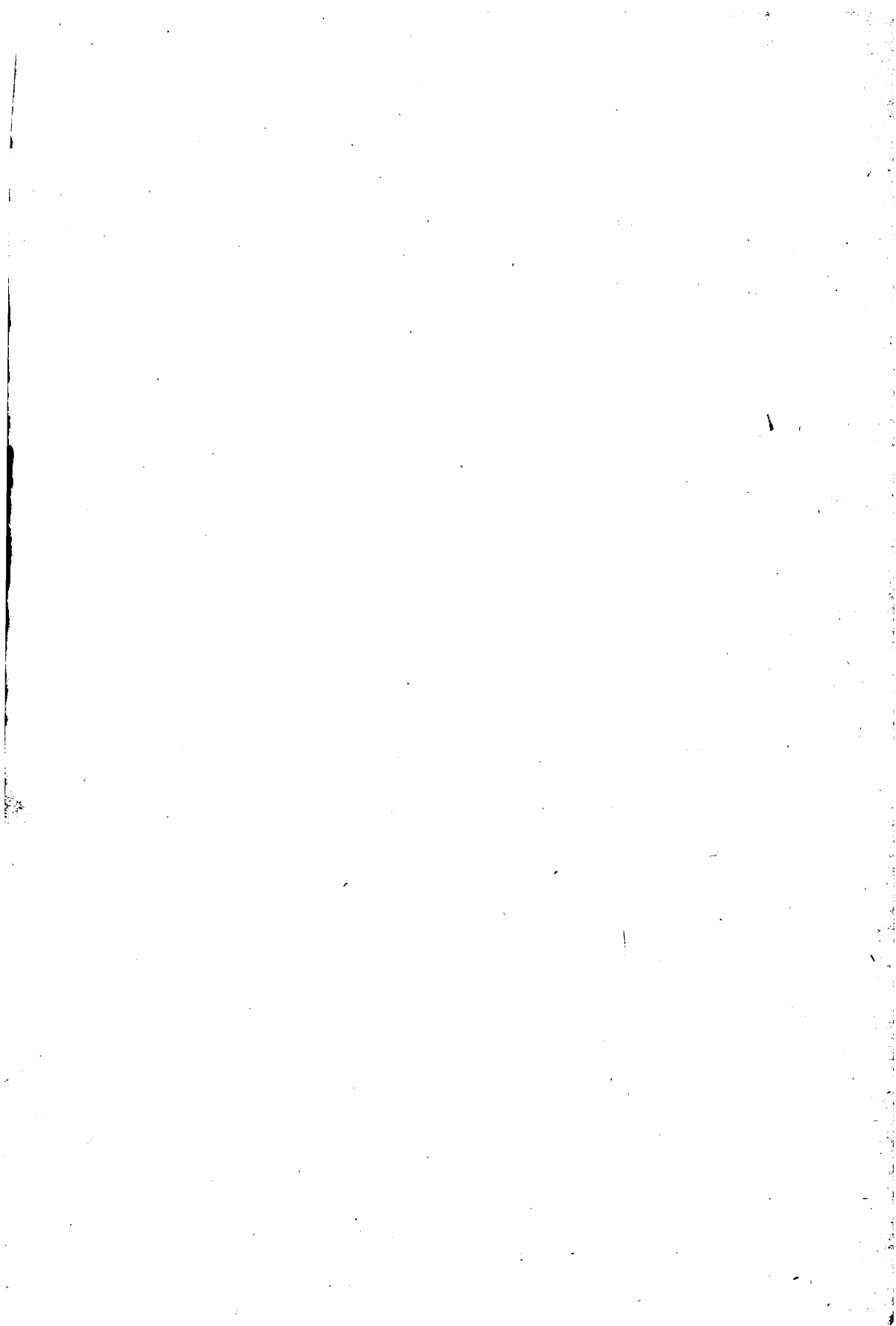
FELNŐTTOKTATÁS

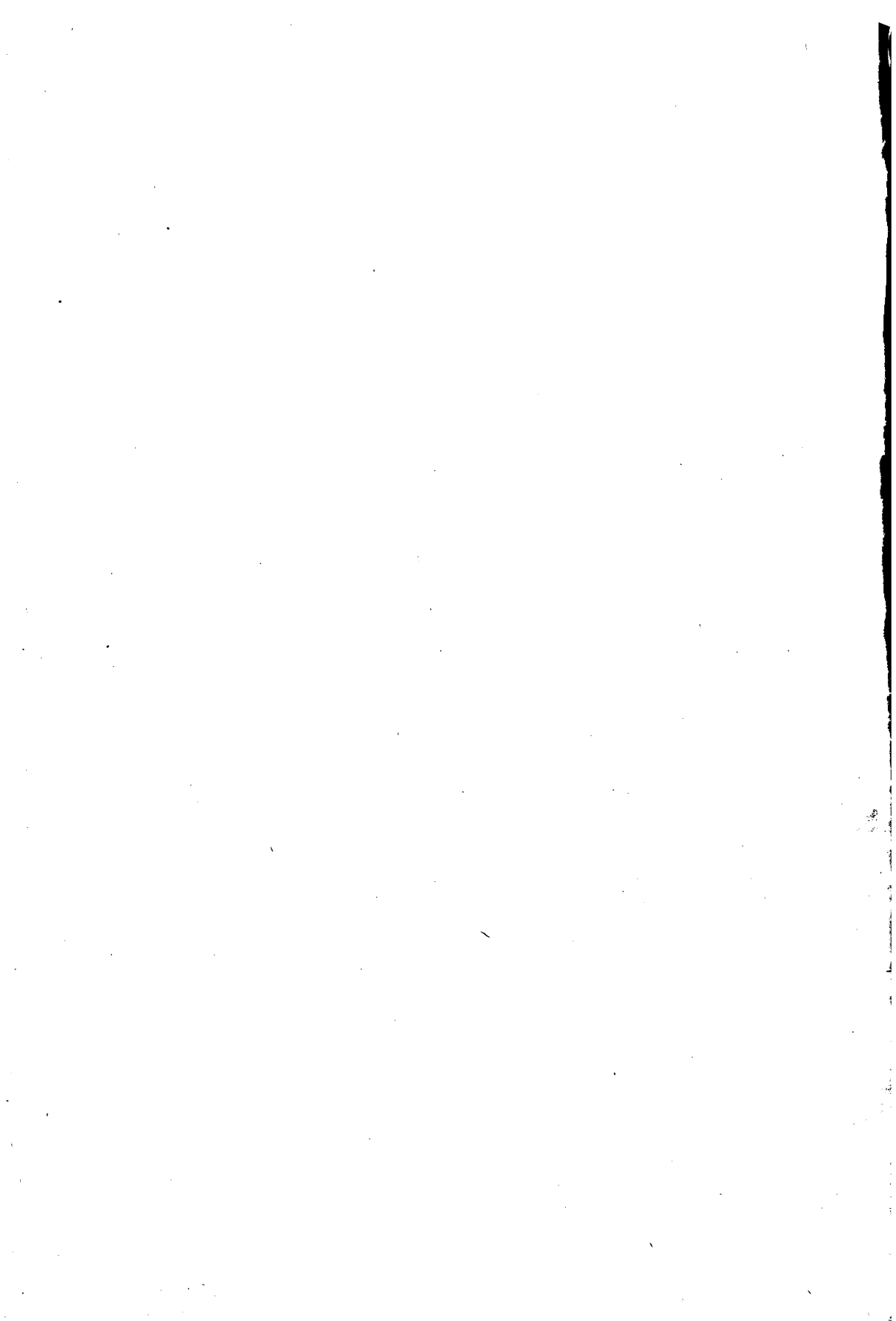
SZÓTS RUDOLF

Gimnáziumi felnőttoktatás a Katona József Gimnáziumban 579

A kiadásért felel a Bács-Kiskun megyei Levéltár igazgatója. · A tipográfia
és kötésterv Tóth Sándor munkája. · Készült a Petőfi Nyomdában Kecskeméten
(munkaszám 82. 20 847) 1000 példányban 55,30 (A/5) ív terjedelemben ·
Felelős vezető: Ablaka István

100-100